जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्-

श्री-भगवतीसूत्रम्।

BHAGAVATĪ SŪTRAM

(सप्तमो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई-वीराणी

तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारक ट्रस्ट-तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	वीर संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९०	२०२०	१९६४

मूल्यम्-रू० २५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયાકૂવા રોડ, ગ્રીન લૉજ
પાસે, રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुल पृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ : ૨૪૯૦
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૦
ઇસવીસન્ ૧૯૬૪

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘી કાંટા રોડ, અમદાવાદ.

श्री भगवती सूत्र भा० सातवें की विषयानुक्रमणिका

समाप्त

ક્લાસવાર મેમ્બરોની સંખ્યા

તા. ૨૫-૧૨-૬૩ ના રોજ

30 આદ્યમુરબ્બીશ્રી, રૂા. ૫૦૦૦ થી વધુ રકમ ભરનાર
૩૭ મુરબ્બીશ્રી, રૂા. ૧૦૦૦ થી વધુ રકમ ભરનાર
૧૩૩ સહાયક મેમ્બરો, રૂા. ૫૦૦ થી વધુ રકમ ભરનાર
૫૮૬ લાઇફ મેમ્બરો, રૂા. ૨૫૦ થી વધુ રકમ ભરનાર
૪૯ બીજા નંબરના જુના મેમ્બરો, રૂા. ૧૫૦ થી વધુ રકમ ભરનાર

૮૩૫ કુલ મેમ્બરો

"असंखयं जीविय मा पमायए"

...... શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ : પોર્ટસુદાન સાં. ૧૯૯૨

દીક્ષા

ખીચન – (રાજસ્થાન)

સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨

તા. ૨૬–૫–૫૭ રવિવાર

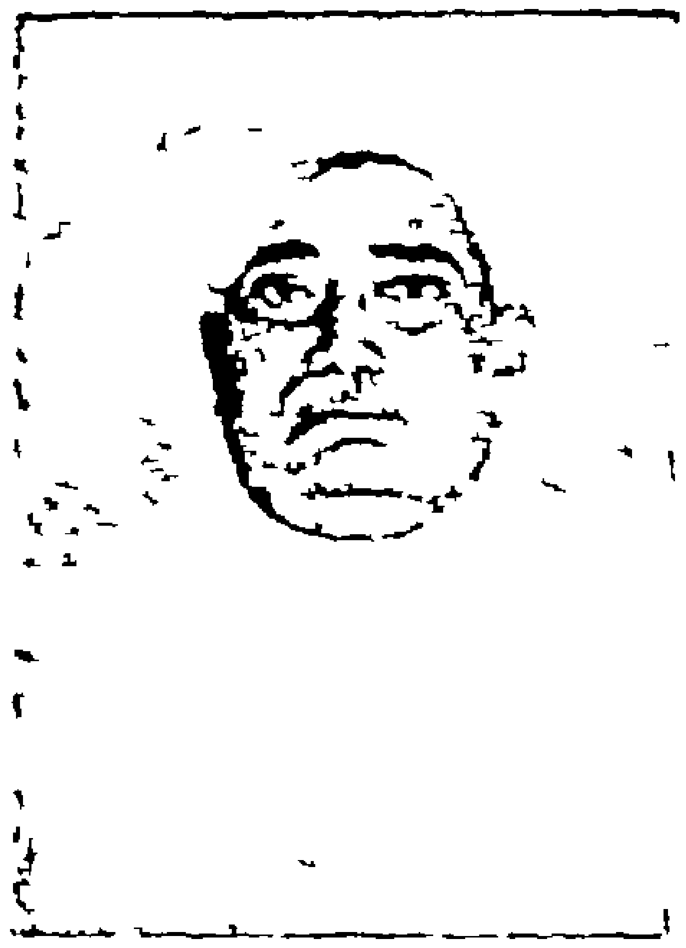
નિર્વાણ

ફલોદી – (રાજસ્થાન)

સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨

તા. ૭–૮–૫૭ બુધવાર

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

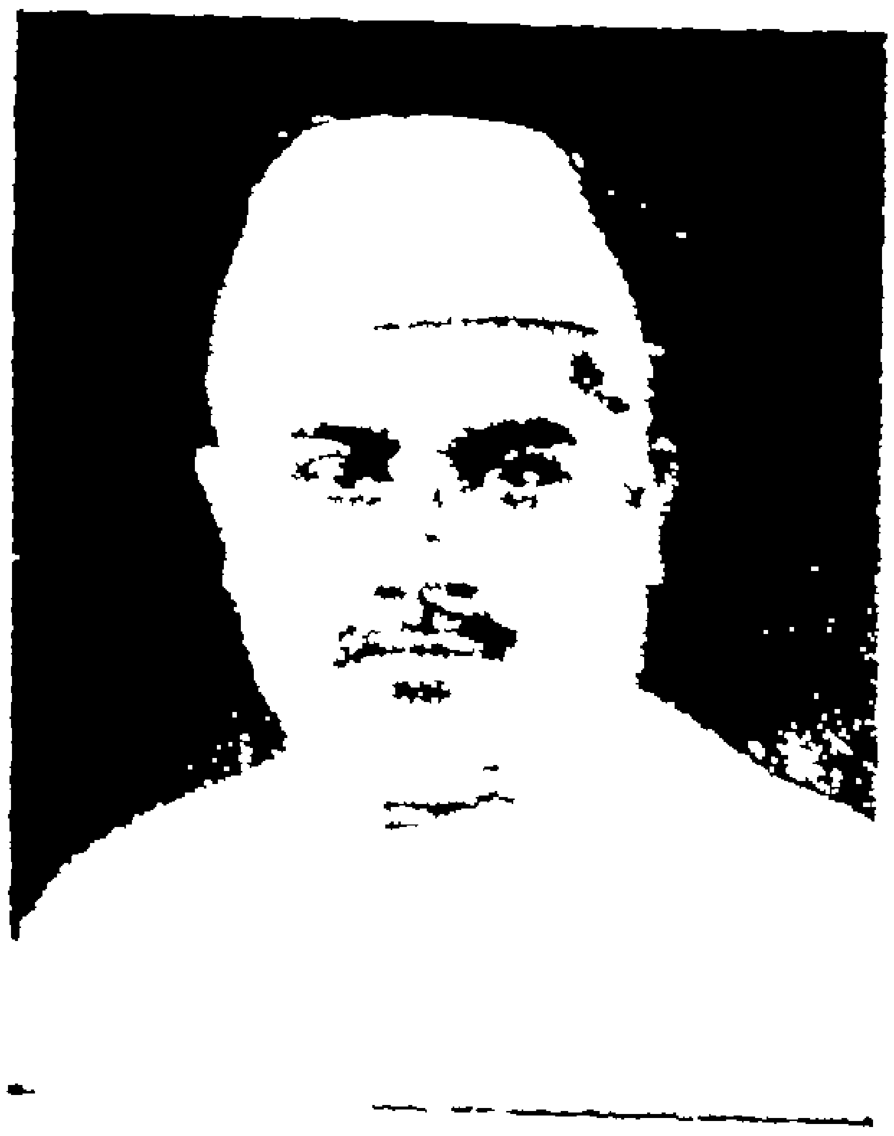
(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ

૧ વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નાનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા. જોહરી
ઉભેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાબચન્દજી સા. જૈન
નાના – અનિલકુમાર જૈન (દોયત્તા)

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી–રાજકોટ.

શેઠશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ વીરાણી
રાજકોટ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

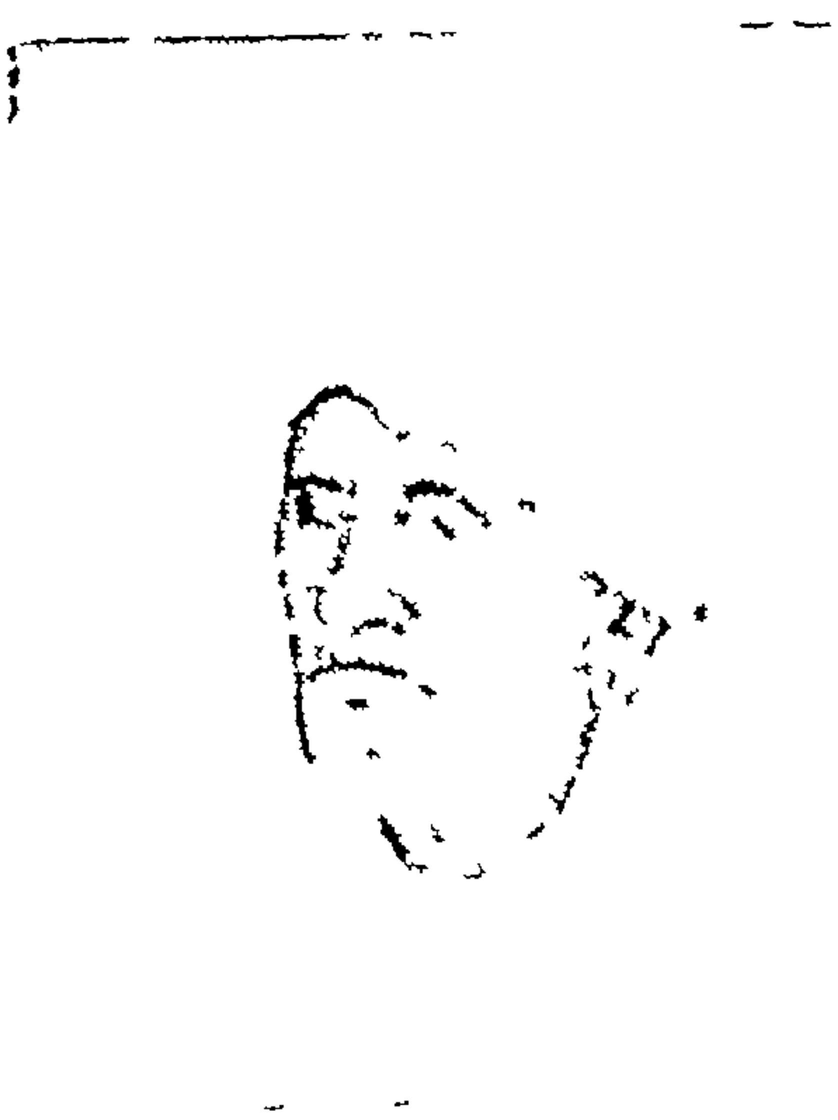
કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી.

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ.

આદ્યસુરબીશ્રી

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત

આદ્યસુરબીશ્રી દાનવીર

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेव गेलडा
मद्रास.

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહા ભાગ્યવાન માતુશ્રીનું નામ મણિબેન વીરાણી, બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલે-થીજ રૂચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ, કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમજ ઈટાલી, ઈજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ. સં. ૨૦૦૯ ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩ માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મિરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મિર, ઈજીપ્ત અને યુરોપનાં સુદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધુ ન ગમ્યુ અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ–સાધ્વીજીનાં દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાંજ મન લાગ્યું. હુંડા–કાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમા આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરતજ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ–પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિ-ક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં. ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા, બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી

સાથે રાખતા, સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતન કરતા હતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઇની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. "असंखयं जीवियं मा पमायए" આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, તૂટ્યું જીવન સંધાતુ નથી. માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત–શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી ભાયચંદજી મહારાજ શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ–સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઇમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતાપિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતો વખત તેઓ માતા–પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ, જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ ના અષાડ શુદી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઇ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યા એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ

પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઇએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષા તિથિ પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઇની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઇમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ભીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઇને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થાશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪–૫–૫૭ સં. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લુ જમણ કર્યું. ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઇને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ભીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદનપરથી માલુમ પડયુ કે તા. ૨૪–૫–૫૭ ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫–૫–૫૭ ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા. ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઇને તા. ૨૬–૫–૫૭ ની વહેલી સવારે ૪॥ વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ભીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં, વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી બહાર નીકળ્યાં અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં "जाव नियमा पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं" ના બદલે "जाव जीव पज्जुवासामि तिविहं

तिविहेणं " બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યુ અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે " વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે " अप्पाणं वोसिरामि " બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે " સાહેબ ! એ તો બની ચૂકયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઇ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે " તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો, જેથી તમે શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઇ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે " જે થયું તે થયું, હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો "

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ ઉપર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે " અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે " ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રકટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઇને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને " असखयं जीवियं मा पमागए " ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યુ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે મેં દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઇ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ માં અધ્યયનપરથી મને લાગ્યુ કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વાત છે અને આવા ઉત્તમ કામ માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી તેથી વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ "તથાસ્તુ"

રાજકોટમાં–શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી, એટલે તપાસ થવા માંડી, ગામમાં કયાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. કયાંયથી સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં, અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાત યાદ આવી. ને એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે "બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં, કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરુ મહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને એકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે. જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે"

આ વાતચીતનું સ્મરણ તેમના પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજીદકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતજીનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું, તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે? આમ મારી સાથે પણ વાર્તાલાપ થયો હતો. બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી. તા. ૨૬–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વિરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઇ તા. ૩૦–૫–૫૭ના રોજ સવારે ફલોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. તેઓ બળદગાડીમાં ખીચન ગયા કે જયાં સ્થવિર મુનિશ્રી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા

૪ બિરાજતા હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઇ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે, તેમાં કાંઇ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો, અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ બા અને બાપુજીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીઆની અંદર અપાવી દ્યો એટલુ જ નહિ પણ "સવિ જીવ કરૂ શાસન રસી" ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી એ ભાવના હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્‌ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રિના રવાના થઇ, તા. ૨-૬-૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ સુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઇ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યુ કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉ છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી આજે જ એકલા જવાનો બનાવ હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી, તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયુ અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા.

ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધન ભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઈન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત... અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્તપ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઇ ગયો બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં, અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરાપર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશા તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે, એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અડધી કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી પ્લેઈનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યા, શ્રી દુર્લભજીભાઇ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યા.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐકય કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકામાં સાર આ પ્રમાણે છે.

“હવે તો એ રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી”

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે, બેન! ભાવિ પ્રબળ છે આ બાબતમાં .મહાપુરુષોએ પણ હાથ ધોઇ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાયઃ—

પ્રાથમિક તેમજ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા ' अट्ठमिंजा पेमाणु-रागरत्ते ' નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષય વિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧—તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર—પાંચમાં આરામાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયા-ળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્રશ્ન ૨—આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે?

ઉત્તર—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ—ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ(મતાર્ય) મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઇએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે? બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સક્ષેપ કરેલ છે.

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

श्रीजैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितया प्रमेय-चन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं व्याख्याप्रज्ञप्त्यापरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम् ।

(सप्तमो भागः)

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमशतकस्य अष्टमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

गुरुप्रत्यनीकाः, गतिप्रत्यनीकाः, समूहप्रत्यनीकाः, अनुकम्पाप्रत्यनीकाः, श्रुतप्रत्यनीकाः, भावप्रत्यनीकाः, व्यवहारः, व्यवहारस्य फलम्, ऐर्यापथिकः सांपरायिकश्च बन्धः, ऐर्यापथिकबन्धस्य स्वामी, ऐर्यापथिकं कर्म वेदरहितो जीवो बध्नाति, स्त्रीपुंनपुंसकपश्चात्कृतो जीव ऐर्यापथिकं कर्म बध्नाति, ऐर्यापथिककर्मसम्बन्धे विकल्पाः,

---

आठवें शतक के आठवां उद्देशक

आठवें शतक के इस अष्टम उद्देशे में जो विषय वर्णित हुआ है –उसका विवरण संक्षेप से इस प्रकार है–गुरुप्रत्यनीक, गतिप्रत्यनीक, समूहप्रत्यनीक, अनुकंपाप्रत्यनीक, श्रुतप्रत्यनीक, भावप्रत्यनीक, इनका कथन। व्यवहार और व्यवहारफल, ऐर्यापथिकबन्ध, सांपरायिकबंध, तथा ऐर्यापथिकबन्धके स्वामी इनका कथन। ऐर्यापथिककर्म यदि वेदरहित जीव बांधता है तो स्त्रीनपुंसक पश्चातकृतादि जीव बांधता है क्या ? ऐसा

આઠમાં શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક

આઠમાં શતકના આઠમાં ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે–ગુરુ પ્રત્યનીક, ગતિ પ્રત્યનીક, સમૂહ પ્રત્યનીક, અનુકંપા પ્રત્યનીક, શ્રુત પ્રત્યનીક, ભાવ પ્રત્યનીક, આ ૭ પ્રકારના પ્રત્યનીકો (વિરોધીઓનું) કથન. વ્યવહાર અને વ્યવહાર ફળનું કથન. ઐર્યાપથિક બંધ, સાંપરાયિક બંધ અને ઐર્યાપથિક બંધના સ્વામીનું કથન. ઐર્યાપથિક કર્મ જો વેદરહિત જીવ બાંધતો હોય, તો શું સ્ત્રીનપુંસક પશ્ચાત-કૃતાદિ જીવ બાંધે છે? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. ઐર્યાપથિક કર્મના

ऐर्यापथिककर्मसम्बन्धे सादिसपर्यवसितादिभङ्गाः, ऐर्यापथिकं कर्म किं देशात् देशं बध्नाति ' इत्यादि प्रश्नोत्तरम् , सर्वेण सर्वं बध्नाति, साम्परायिककर्मबन्धस्य स्वामी, स्त्रीप्रभृति बध्नाति, स्त्रीपश्चात्कृतादिः बध्नाति, सांपरायिकं कर्म अबध्नात्, बध्नाति, भंत्स्यति, इत्यादिसम्बन्धे विकल्पाः, सादिसपर्यवसितादिविकल्पाः, सांपरायिककर्म, देशात् देशं बध्नाति ? कर्मप्रकृतयः, परिषहाः, परिषहाणां कर्मप्रकृतिः समवतारः वेदनीयकर्मसु समवतारः, दर्शनमोहनीयकर्मसु समवतारः, चारित्रमोहनीयकर्मसु समवतारः, अन्तरायकर्मणि समवतारः, सप्तविधकर्मबन्धकानां-परिषहाः, अष्टविधकर्मबन्धकानां परिषहाः, षड्विधकर्मबन्धकानां परिषहाः, एक-

---

प्रश्न और उत्तर, ऐर्यापथिक कर्मके संबंध में विकल्प। ऐर्यापथिक कर्म के संबंध में सादि, सपर्यवसित आदि भङ्ग। ऐर्यापथिककर्म के एकदेश को एकदेश से जीव बांधता है ? इत्यादि प्रश्न। सर्व से सर्व को बांधता है ऐसा उत्तर। सांपरायिक कर्मबंध के स्वामी। स्त्री आदि भी इसे बांधते हैं ऐसा कथन। स्त्री पश्चात्कृतादि जीव सांपरायिक कर्म को बांधता है ऐसा कथन। सांपरायिक कर्म जीवने बांधा है, बांधता है, बांधेगा–इत्यादि सम्बन्धमें अनेक विकल्प। सांपरायिक कर्मबंधमें सादि सपर्यवसित आदि विकल्प। साम्परायिक कर्म के देश को देश से जीव बांधता है ? ऐसा प्रश्न और उत्तर। कर्मप्रकृतियों का परीषहों का कर्मप्रकृतियों में समवतार का कथन। इनका ज्ञानावरणीय, वेदनीय, मोहनीय और अन्तराय में समवतार होता है ऐसा कथन। सप्तविधकर्म बन्धक जीवों के परीषहों का कथन। अष्टविध कर्मबन्धक जीवों के परी-

---

વિષયમાં વિકલ્પનુ કથન. ઐર્યાપથિક કર્મ વિષેના સાદિ, સપર્યવસિત આદિ ભંગ, પ્રશ્ન—" શું જીવ ઐર્યાપથિક કર્મના એક દેશથી એક દેશને બાંધે છે?" ઉત્તર—સર્વથી સર્વને બાંધે છે." સાંપરાયિક કર્મબંધના સ્વામીનું કથન, સ્ત્રી આદિ પણ તે બાંધે છે એવું કથન સ્ત્રીપશ્ચાત્ કૃતાદિ જીવ સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે, એવું કથન સાંપરાયિક કર્મ જીવે બાંધ્યું છે, બાંધે છે અને બાંધશે ઈત્યાદિને અનુલક્ષીને અનેક વિકલ્પ સાંપરાયિક કર્મબંધમાં સાદિ સપર્યવસિત આદિ વિકલ્પ. " શું સાંપરાયિક કર્મના દેશને દેશથી જીવ બાંધે છે ?" એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. કર્મ પ્રકૃતિયોનું, પરીષહોનાં કર્મપ્રકૃતિયોમાં સમવતારનું-(સમાવેશનું) કથન તેમનો જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અન્તરાયમાં સમવતાર થાય છે એવું કથન અષ્ટવિધ કર્મબંધક જીવોના

विधवन्धकवीतरागछद्मस्थस्य परिषहाः, एकविधवन्धकसयोगिकेवलिनः परिषहाः, कर्मवन्धरहिताऽयोगिकेवलिनः परिषहाः, जम्बूद्वीपे दूरस्थोऽपि सूर्यः कथं समीपवर्ती प्रतीयते, सूर्यः सर्वत्रैव उच्चत्वे समान एव, तेजसः प्रतिघातात् दूरवर्ती भूत्वाऽपि समीपवर्ती प्रतीयते, तेजसः अभितापात् समीपस्थोऽपि दूरतरवर्ती प्रतीयते, अतीतक्षेत्रं प्रति गच्छति ?, इत्यादिप्रश्नः, अतीतं प्रकाशयति, इत्यादिप्रश्नः, वर्तमानं क्षेत्रं प्रकाशयति, स्पृष्टक्षेत्रं प्रकाशयति, अतीतं क्षेत्रमुद्योतयति, इत्यादिप्रश्नोत्तरम्, सूर्यपरिस्पन्दनं वर्तमानक्षेत्रे भवति, सूर्यः स्पृष्टां क्रियां करोति, क्रिय-

---

पहों का कथन। षड्विध कर्मबन्धक जीवों के परीषहों का कथन। एकविध कर्मबन्धक वीतराग छद्मस्थ जीव के परीषहों का कथन। एकविध बंधक सयोगी केवली के परीषहों का कथन। कर्मबन्ध रहित अयोगी केवली के परीषहों का कथन-जम्बूद्वीप में दूरस्थ भी सूर्य समीप में रहा हुआ क्यों प्रतीत होता है ऐसा प्रश्न। सूर्य सर्वत्र ही ऊँचाई में समान ही है ऐसा कथन। तेज के प्रतिघात से दूरवर्ती होकर भी सूर्य समीपवर्ती प्रतीत होता है-तेज के अभिताप से समीपस्थ भी सूर्य दूर तरवर्ती प्रतीत होता है ऐसा कथन। सूर्य अतीतक्षेत्र के प्रति जाता है? ऐसा प्रश्न-अतीतक्षेत्र को प्रकाशित करता है? ऐसा प्रश्न-वर्तमान क्षेत्र को प्रकाशित करता है ऐसा कथन-स्पृष्ट क्षेत्र को प्रकाशित करता है ऐसा समाधान, अतीत क्षेत्र को उद्योतित करता है ऐसा उत्तर-सूर्य की परिस्पन्दरूप क्रिया वर्तमानक्षेत्र में होती है ऐसा कथन-सूर्य

પરીષહોનું કથન. એ જ પ્રમાણે સપ્તવિધ અને ષડ્વિધ કર્મબંધક જીવોના પરીષહોનું કથન. એકવિધ કર્મબંધક વીતરાગ છદ્મસ્થ જીવના પરીષહોનું કથન એકવિધ કર્મબંધક સયોગી કેવલીના પરીષહોનું કથન કર્મબંધ રહિત અયોગી કેવલીના પરીષહોનું કથન "જંબૂદ્વીપમાં દૂર રહેલો સૂર્ય શા કારણે સમીપમાં રહેલો દેખાય છે," એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર—"સૂર્ય સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ જ છે. તેજના પ્રતિઘાતથી દૂર રહેલો સૂર્ય પણ સમીપમાં હોય એવું લાગે છે. તેજના અભિતાપથી સમીપમાં રહેલો સૂર્ય પણ દૂર દેખાય છે એવું કથન."

"સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રની તરફ જાય છે ખરો? એવો પ્રશ્ન. "અતીત ક્ષેત્રને સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે ખરો?" એવો પ્રશ્ન વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે એવું કથન, સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે એવું સમાધાન અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે એવો ઉત્તર-સૂર્યની પરિસ્પન્દરૂપ ક્રિયા વર્તમાન ક્ષેત્રમાં થાય છે એવું કથન સૂર્ય સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે એવું કથન. "સૂર્ય

त्क्षेत्रमूर्ध्वं तापयति ? मनुष्योत्तरपर्वतान्तर्वर्तिचन्द्रादिदेवः किमूर्ध्वलोकोत्पन्नः ? मनुष्योत्तरपर्वतस्य वहिश्चन्द्रादिदेवः किमूर्ध्वलोकोत्पन्नोऽस्ति ? इन्द्रस्थानं कियत्कालपर्यन्तम् उपपातविरहितं भवेत् ? इति ।

गुर्वादिप्रत्यनीकवक्तव्यता।

सप्तमोद्देशके स्थविरान् प्रति अन्यतीर्थिकाणां प्रत्यनीकतया प्ररूपितत्वेन प्रत्यनीकप्रस्तावात् अष्टमोद्देशके गुर्वादिप्रत्यनीकान् प्ररूपयितुमाह-'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्-रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी- गुरू णं भंते! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता? गोयमा ! तओ पडिणीया पण्णत्ता, तं जहा---आयरियपडिणीए, उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए । गई णं भंते ? पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ पडिणीया पण्णत्ता, तं जहा इह लोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोगपडिणीए । समूहं णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ पडिणीयां पण्णत्ता, तं जहा--कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए । अणुकंपं पडुच्च पुच्छा ? गोयमा ! तओ पडिणीया पण्णत्ता तं जहा--तवस्सिपडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेहपडिणीए। सुयं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा ? गोयमा ! तओ पडिणीया

स्पृष्ट क्रिया करता है ऐसा कथन। सूर्य कितने ऊँचे तपता है ऐसा प्रश्न? मानुपोत्तरपर्वत के भीतर जो चन्द्रादिदेव हैं वे क्या ऊर्ध्वलोक में उत्पन्न हुए हैं? इन्द्रस्थान कितने कालतक उपपातसे रहित कहा गया है? ऐसे प्रश्न और इनके उत्तर ।

કેટલો ઊંચો તપે છે ?" એવો પ્રશ્ન માનુષોત્તર પર્વતની અંદર જે ચન્દ્રાદિ દેવો છે, તે શું ઊર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ? ઇન્દ્રસ્થાન કેટલા કાળ સુધી ઉપપાતથી રહિત કહ્યુ છે ? આ પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો આ ઉદ્દેશકમાં આપવામાં આવ્યા છે.

पण्णत्ता, तं जहा--सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभय-पडिणीए, भावं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा ? गोयमा ! तओ पडिणीया पण्णत्ता, तं जहा--नाणपडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए ॥ सू० १ ॥

छाया—राजगृहे नगरे यावत् एवम् अवादीत्-गुरून् खलु भदन्त ! प्रतीत्य कति प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-

---

गुर्वादिक प्रत्यनीक- द्वेषी वक्तव्यता

'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में गौतम ने यावत् इस प्रकार से कहा–पूछा–(गुरूणं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) हे भदन्त ! गुरुजनों को आश्रित करके कितने प्रत्यनीक कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) तीन प्रत्यनीक कहे गये है (त जहा) जो इस प्रकार से हैं (आयरियपडिणीए, उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए) आचार्यप्रत्यनीक उपाध्यायप्रत्यनीक और स्थविरप्रत्यनीक। (गइणं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) हे भदन्त ! गतिकी अपेक्षा करके कितने प्रत्यनीक कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) तीन प्रत्यनीक कहे

ગુર્વાદિક પ્રત્યનીક (દ્વેષી) ની વક્તવ્યતા—

"रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. (यावत्) ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે પૂછયું–(गुरूणं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! ગુરુજનોની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક (દ્વેષી વિરોધી) કહ્યા છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) ગુરુજનોની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યાં છે. (तंजहा) તે ત્રણ પ્રત્યનીક આ પ્રમાણે છે— (अयरिय पडिणीए, उवज्झाय पडिणीए, थेरपडिणीए) (१) આચાર્ય પ્રત્યનીક, (૨) ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને (૩) સ્થવિર પ્રત્યનીક.

(गइ णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! ગતિની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) ગતિની અપેક્ષાએ

आचार्यप्रत्यनीकः, उपाध्यायप्रत्यनीकः, स्थविरप्रत्यनीकः, गतिं खलु भदन्त ! प्रतीत्य कति प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः? गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–इहलोकप्रत्यनीकः, परलोकप्रत्यनीकः, द्विधा लोकप्रत्यनीकः, समूहं खलु भदन्त ! प्रतीत्य कति प्रत्यनीकाः, प्रज्ञप्ताः ? गौतम !, त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कुलप्रत्यनीकः, गणप्रत्यनीकः, संघप्रत्यनीकः, अनुकम्पां प्रतीत्य पृच्छा ? गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–तपस्विप्रत्यनीकः, ग्लानप्रत्यनीकः, शैक्षप्रत्य-

---

गये है । (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं–(इहलोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोगपडिणीए) इह लोकप्रत्यनीक, परलोकप्रत्यनीक और उभयलोकप्रत्यनीक। (समूहण्णं भंते! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) हे भदन्त! समूह को लेकर कितने प्रत्यनीक कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) समूह को लेकर तीन प्रत्यनीक कहे गये हैं । 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए' कुलप्रत्यनीक, गणप्रत्यनीक और संघप्रत्यनीक 'अणुकंपं पडुच्च पुच्छा' हे भदन्त ! अनुकम्पा को लेकर कितने प्रत्यनीक कहे गये हैं ? 'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ पडिणीया पण्णत्ता' अनुकम्पा को लेकर तीन प्रत्यनीक कहे गये हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से है 'तवस्सिपडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेहपडिणीए' तपस्वीप्रत्यनीक, ग्लानप्रत्यनीक और शैक्षप्रत्यनीक। 'सुयण्णं भंते !

ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે–(तंजहा) તે ત્રણ પ્રત્યનીક નીચે પ્રમાણે છે–(इहलोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोगपडिणीए) (१) ઇહલોક પ્રત્યનીક (२) પરલોક પ્રત્યનીક અને (૩) ઉભયલોક પ્રત્યનીક.

(समूहण्णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! સમૂહની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता-तंजहा) સમૂહની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે–(कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए) (१) કુળ પ્રત્યનીક, (२) ગણ પ્રત્યનીક અને સંઘ પ્રત્યનીક.

"अणुकंप पडुच्च पुच्छा ?" હે ભદન્ત ! અનુકંપાની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "तओ पडिणीया पण्णत्ता–तंजहा" અનુકંપાની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે–"तवस्सिपडिणीए गिलाणपडिणीए, सेह पडिणीए" તપસ્વી પ્રત્યનીક (२) ગ્લાન પ્રત્યનીક અને (૩) શૈક્ષ પ્રત્યનીક. (सुयण्णं भंते पुच्छा) હે ભદન્ત ! શ્રુતની અપેક્ષાએ કેટલા

नीकः । श्रुतं खलु भदन्त ! प्रतीत्य पृच्छा ? गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूत्रप्रत्यनीकः, अर्थप्रत्यनीकः, तदुभयप्रत्यनीकः। भावं खलु भदन्त ! प्रतीत्य पृच्छा ? गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-ज्ञानप्रत्यनीकः, दर्शनप्रत्यनीक, चारित्रप्रत्यनीकः ।

टीका-'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' राजगृहे नगरे यावत् स्वामी समवसृतः, स्वामिनं वन्दितुं पर्षत् निर्गच्छति, वन्दित्वा धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत् , ततः

पुच्छा ' हे भदन्त ! श्रुत की अपेक्षा करके कितने प्रत्यनीक कहे गये हैं ? ' गोयमा तओ पडिणीया पण्णत्ता ' हे गौतम ! शास्त्र की अपेक्षा करके प्रत्यनीक तीन प्रकार के कहे गये हैं । ' तं जहा ' जो इस प्रकार से हैं । ' सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए ' श्रुतप्रत्यनीक अर्थप्रत्यनीक और तदुभयप्रत्यनीक ' भावं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा ' हे भदन्त ! भाव को लेकर प्रत्यनीक कितने प्रकार के कहे गये है ? ' गोयमा ' हे गौतम ! ' तओ पडिणीया पण्णत्ता ' भाव को लेकर प्रत्यनीक तीन प्रकार के कहे गये हैं । ' तं जहा ' जो इस प्रकार से हैं-' नाणपडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए ' ज्ञानप्रत्यनीक, दर्शनप्रत्यनीक और चारित्रप्रत्यनीक।

टीकार्थ—सप्तम उद्देशक में स्थविरों के प्रति अन्ययूथिकों को प्रत्यनीक रूप से कहा गया है। इसलिये प्रत्यनीक के प्रकरण से आठवें उद्देशक में गुर्वादिकों के जो प्रत्यनीक-द्वेषी हैं उनकी प्ररूपणा सूत्रकार करते हैं (रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत्

પ્રત્યનીક કહ્યા છે ? " ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा--શ્રુતની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે. " सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए " શ્રુત પ્રત્યનીક અર્થ પ્રત્યનીક અને તદુભય પ્રત્યનીક. (भावं णं भंते ! पडुच पुच्छा) હે ભદન્ત ! ભાવની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा " ભાવની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. જેવાં કે-(नाणपडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए) (૧) જ્ઞાનપ્રત્યનીક, (૨) દર્શન પ્રત્યનીક અને (૩) ચારિત્ર પ્રત્યનીક.

ટીકાર્થ—સાતમાં ઉદ્દેશકમાં પરતીર્થિકોને સ્થવિરોના પ્રત્યનીક (દ્વેષી) રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. હવે આ આઠમા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે ગુરુ આદિના પ્રત્યનીક (દ્વેષી, વિરોધી) ની પ્રરૂપણા કરી છે " रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी "

शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतमः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्- 'गुरू णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! गुरून् धर्मतत्त्वोपदेशकान् खलु प्रतीत्य आश्रित्य कति कियन्तः प्रत्यनीकाः विरुद्धाचरणशीलाः प्रज्ञप्ताः ? प्रत्यनीकमिव प्रतिसैन्यमिव प्रतिकूलतया ये वर्तन्ते तेऽपि प्रत्यनीका- उच्यन्ते, भगवानाह-'गोयमा' तओ पडिणीया पण्णत्ता' हे गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः गुरूणां विरोधिनः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-'तं जहा-आयरियपडिणीए,

---

महावीरस्वामी पधारे, महावीरस्वामी को वन्दना करने के लिये परिषद् आई वन्दना करके और धर्मोपदेश सुनकर के वह वापिस आ गयी। प्रभु से धर्मोपदेश सुनने की इच्छावाले गौतम ने प्रभु को दोनों हाथ जोड़कर नमस्कार किया और फिर उनसे इस प्रकार से पूछा-(गुरू णं भंते! पडुच्च कइ पडिणीया पन्नत्ता) हे भदन्त! गुरु की अपेक्षा से कितनेक प्रत्यनीक कहे गये हैं-धर्मोपदेशकका नाम गुरु है। विरुद्धाचरण शील का नाम प्रत्यनीक है। प्रत्यनीक शब्द का अर्थ प्रतिसैन्य होता है। जैसे प्रत्यनीक सैन्य प्रतिकूल आचरण करने वाला होता है-उसी प्रकार जो अपने गुरुजनों के प्रति प्रतिकूल आचरणशील होते हैं वे प्रत्यनीक कहे जाते हैं। इन्हीं प्रत्यनीकों के प्रकार जानने के लिये गौतम का यह प्रश्न है-उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तओ पडिणीया पन्नत्ता) गुरु की अपेक्षा लेकर प्रत्यनीक तीन प्रकार के कहे

રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ નીકળી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પરિષદ વિસર્જિત થઈ ત્યારબાદ ધર્મોપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને,બે હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછ્યું—"ગુરૂણં ભંતે! પડુચ કઇ પડિણીયા પણત્તા ?" હે ભદન્ત ! ગુરુની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

ધર્મોપદેશકને ગુરુ કહે છે. વિરૂદ્ધાચરણશીલને પ્રત્યનીક કહે છે. "પ્રત્યનીક" શબ્દનો અર્થ પ્રતિસૈન્ય (હરીફ સેના) થાય છે. જેવી રીતે પ્રત્યનીક સૈન્ય (પ્રતિ સૈન્ય) પ્રતિકૂળ આચરણ કરનારૂં હોય છે, એ જ પ્રમાણે ગુરુજનો પ્રત્યે પ્રતિકૂળ આચરણ કરનારા લોકોને પણ ગુરુપ્રત્યનીક કહે છે. એવા ગુરુપ્રત્યનીકોના પ્રકાર જાણવા માટે ગૌતમસ્વામીએ ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! "તઓ પડિણીયા પણત્તા" ગુરુજનોની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક ત્રણ પ્રકારના

उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए ' तद्यथा-आचार्यप्रत्यनीकः, उपाध्यायप्रत्यनीकः, स्थविरप्रत्यनीकश्च, तत्र आचार्यः-अर्थव्याख्यानकर्ता, । उपाध्यायः-सूत्रदायकः, स्थविरस्तु त्रिविधः-जाति-श्रुत-पर्यायभेदात्, तत्र जात्या स्थविरः षष्टिवर्षजातवयस्कः, श्रुतेनस्थविरः स्थानाङ्गसमवायधरः, पर्यायेण स्थविरो विंशतिवर्षपर्यायः, एतेषां प्रत्यनीकता चेत्थम्—

' जच्चाईहिं अवन्नं, भासइ वट्टइ न यावि उववाए ।
अहिओ छिद्दप्पेही, पगासवाई अणणुलोमो ॥ १ ॥

गये हैं। अर्थात् गुरुजनों के विरोधी जन ये तीन प्रकार के होते हैं- (तं जहा) जैसे-(आयरियपडिणीए, उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए) आचार्यप्रत्यनीक, उपाध्यायप्रत्यनीक, स्थविरप्रत्यनीक। अर्थ का जो व्याख्यान करते हैं उनका नाम आचार्य है। सूत्रदाता का नाम उपाध्याय है। जाति, श्रुत और पर्यायके भेदसे स्थविर तीन प्रकारका होता है। वय-अवस्थासे जो बड़ा होता है वह जाति स्थविर है। साठ वर्षकी अवस्थावाला जाति स्थविर कहा गया है। स्थानाङ्ग, समवायाङ्ग, का जो पाठी होता है वह श्रुत स्थविर कहा गया है। जो २० बीस वर्ष की पर्याय वाला होता है वह पर्याय स्थविर हैं। इनकी प्रत्यनीकता इस प्रकार से आती है-

जो शिष्य जाति आदि को लेकर इनका अर्थात् गुरुजनों का अवर्णवाद करता है, उनका विनय नहीं करता है उनके अहित करने में

કહ્યા છે. એટલે કે ગુરુજનો વિરોધીઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. "तं जहा" જેવાં કે-"आयरियपडणीए, उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए" ૧ આચાર્ય પ્રત્યનીક, ૨ ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને ૩ સ્થવિર પ્રત્યનીક. અર્થનું જે વ્યાખ્યાન કરે છે તેમનુ નામ આચાર્ય છે. સૂત્રદાતાને ઉપાધ્યાય કહે છે. જાતિ, શ્રુત અને પર્યાયના ભેદથી સ્થવિર ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઉમરમાં જે મોટા હોય તેમને જાતિસ્થવિર કહે છે સાઠ વર્ષની ઉમરવાળાને જાતિસ્થવિર કહે છે. સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ આદિના જે પાઠી હોય છે તેમને શ્રુતસ્થવિર કહે છે. જે ૨૦ વર્ષની પર્યાયવાળા (દીક્ષાવાળા) હોય છે, એવા સાધુને પર્યાયસ્થવિર કહે છે. તેમની પ્રત્યનીકતા આ પ્રકારે થતી હોય છે

જે શિષ્ય જાતિ આદિની અપેક્ષાએ ગુરુજનોનો અવર્ણવાદ કરે છે, તેમના પ્રત્યે વિનય બતાવતો નથી, તેમનું અહિત કરવાને તત્પર રહે છે,

अहवावि वए एवं, उवएस परस्स देइ एवं तु ।
दसविहवेयावच्चे, कायव्व सयं न कुव्वंति ' ॥ २ ॥

छाया—जात्यादिभिः अवर्णं भाषते, वर्तते–न चापि उपपाते ' विनये ' ।
अहितः छिद्रप्रेक्षी प्रकाशवादी 'दोषप्रकाशकः' अननुलोमा 'प्रतिकूलः' ॥ १॥
अथवाऽपि वदेदेवम् उपदेशं परस्य ददात्येवं तु ।
दशविधवैयावृत्त्यं कर्तव्यं स्वयं न कुर्वन्ति ॥ २ ॥

गौतमः पृच्छति–'गइं णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? हे भदन्त ! त्रयः प्रत्यनीकाः मानुष्यत्वादिगतिविरोधिनः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह–' तं जहा–इह-

---

लगा रहता है, छिद्रों की तलाश करता रहता है, उनके दोषों का प्रकाश करता है उनसे हमेशा प्रतिकूल होकर चलता है अथवा गुरुजनों से यों भी कहता है कि दूसरों के लिये उपदेश इस प्रकार से दिया जाना है। गुरुजनों का जो दश प्रकार से वैयावृत्त्य करना कहा गया है–उसे ये स्वयं नहीं करते हैं। इस प्रकार की शिष्यजनों की प्रवृत्ति उनमें प्रत्यनीकता प्रदर्शित करती है। इस प्रत्यनीकता के संबंध से वे शिष्य भी यहां प्रत्यनीक प्रकट किये गये हैं॥ १ ॥ २ ॥

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है–(गइ णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) मनुष्यत्व आदि रूप गति को लेकर हे भदन्त ! कितने प्रत्यनीक कहे गये है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (तओ पडिणीया पन्नत्ता) मानुष्यत्व आदि गति को आश्रित करके प्रत्यनीक–मानुष्यत्वादि गति विरोधी तीन कहे गये हैं– (तं

તેમના છિદ્રો શોધ્યા કરે છે, તેમના દોષોને ખુલ્લા પાડે છે, તેમની વિરૂદ્ધ વર્તન રાખ્યા કરે છે, અથવા ગુરુજનોને એમ કહે છે કે તમારે બીજાને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો જોઇએ, જે દશ પ્રકારે ગુરુજનોનું વૈયાવૃત્ય કર વાનું કહ્યુ છે તે પ્રમાણે તે પોતે વૈયાવૃત્ય કરતો નથી; આ પ્રકારની શિષ્યોની જો પ્રવૃત્તિ હોય તો તેમનામાં પ્રત્યનીકતા છે, તેમ કહી શકાય છે આ પ્રત્યની-કતાની અપેક્ષાએ એવા શિષ્યોનેપણ અહીં પણ પ્રત્યનીક જ કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" गइ णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! મનુષ્યત્વ આદિરૂપ ગતિની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે— " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता " મનુષ્યત્વ આદિ ગતિની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક–મનુષ્યત્વ આદિ ગતિ વિરોધી–ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે.

लोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोगपडिणीए ' तद्यथा–इहलोकप्रत्यनीकः, परलोकप्रत्यनीकः, द्विधातो लोकप्रत्यनीकः, तत्र इहलोकस्य प्रत्यक्षस्य मानुपत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीको विरोधी इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारित्वात् पञ्चाग्नितपस्विवद् इहलोकप्रत्यनीकः उच्यते, परलोकस्य जन्मान्तरस्य प्रत्यनीकः विरोधी इन्द्रियार्थतत्परत्वात् परलोकप्रत्यनीकः, द्विधातोलोकस्य उभयलोकस्य प्रत्यनीकश्च स्तेयादिभिरिन्द्रियार्थसाधनतत्परो द्विधातोलोकप्रत्यनीकः उच्यते, गौतमः पृच्छति–' समूहं णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! समूहं श्रमणसमुदायं खलु प्रतीत्य–आश्रित्य कति कियन्तः प्रत्यनीकाः विरोधिनः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–' गोयमा ! तओ पडिणीया पण्णत्ता ' हे गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः

जहा) जैसे (इहलोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओ लोगपडिणीए) इहलोक प्रत्यनीक परलोकप्रत्यनीक, उभयलोकप्रत्यनीक, इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारी होने से पञ्चाग्नि तापते हैं वह इहलोकप्रत्यनीक है। तात्पर्य यह है कि–इन्द्रियादिक से प्रतिकूल अज्ञानमूलक कष्टाचरण करने वाला जो जीव है वह इहलोक प्रत्यनीक है क्यों कि ऐसी क्रियाएं प्रत्यक्षभूत इस मानुष पर्याय के विरुद्ध हैं। इन्द्रियों के विषयों में सदा तत्पर रहने वाला जीव परलोकप्रत्यनीक है चोरी आदि कुकर्मों द्वारा इन्द्रियों के विषय को पोषण करने में तत्पर बना रहने वाला जीव उभयलोक–प्रत्यनीक है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–(समूहण्णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पन्नत्ता) हे भदन्त ! समूह को–श्रमण समुदाय को लेकर के कितने प्रत्यनीक–विरोधी कहे गये हैं ? अर्थात् श्रमणसमुदाय के कितने विरोधी कहे गये हैं–इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे

" त जहा " જેવાં કે–" इहलोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोग पडिणीए " ૧ ઈહલોકપ્રત્યનીક, ૨ પરલોકપ્રત્યનીક, ૩ ઉભયલોકપ્રત્યનીક.

જે જીવ ઇન્દ્રિયોવડે પ્રતિકુળ અજ્ઞાનમૂલક કષ્ટાચરણ કરે છે, એવા જીવોને ઇહલોક પ્રત્યનીક કહે છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ પ્રત્યક્ષભૂત આ મનુષ્યપર્યાયની વિરૂદ્ધ હોય છે.

ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં સદા પ્રવૃત્ત રહેનારો જીવ પરલોક પ્રત્યનીક હોય છે. ચોરી આદિ કુકર્મો વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને પોષનારો જીવ ઉભયલોક પ્રત્યનીક કહેવાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સમૂહ પ્રત્યનીકની અપેક્ષાએ મહાવીરપ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—" समूहण्णं भंते ! पडुच्चं कइ पडिणीया पण्णत्ता ?" હે ભદન્ત ! શ્રમણ સમુદાયની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક (વિરોધી) કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

साधुसमुदायस्य विरोधिनः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-' तं जहा कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए ' तद्यथा-कुलप्रत्यनीकः, गणप्रत्यनीकः, संघप्रत्यनीकः, तत्र कुलं चान्द्रादिकं, तत्समुदायो गणः-कोटिकादिः, तत्समुदायः संघः, एतेषां प्रत्यनीकताचावर्णवादा (निन्दा) दिभिर्भवति कुलादिलक्षणं चेत्थम्—

' एत्थ कुलं विन्नेयं, एगायरियस्स संतईजा उ।
तिण्ह कुलाण मिहो पुण, सावेक्खाणं गणो होइ ॥ १ ॥
सव्वोवि नाणदंसणचरणगुणविहूसियाण समणाणं।
समुदाओ पुण संघो, गणसमुदाओ-त्ति काऊणं " ॥२॥

छाया—अत्र कुलं विज्ञेयम् एकाचार्यस्य सन्ततिः या च।
त्रयाणां कुलानां मिथः पुनः सापेक्षाणां गणो भवति ॥ १ ॥
सर्वोऽपि ज्ञानदर्शनचरणगुणविभूषितानां श्रमणानां
समुदायः पुनः संघो गणसमुदाय इति कृत्वा ॥ २ ॥

गौतम ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) साधुसमुदाय के प्रत्यनीक विरोधी तीन कहे गये हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए) कुलप्रत्यनीक, गणप्रत्यनीक और संघप्रत्यनीक। चान्द्र आदि गच्छ को कुल कहते हैं और कुलोंके समुदाय को गण कहते हैं, और गणों के समुदायको संघ कहते हैं सो इनकी निन्दा आदि करने से करने वाले जीव में प्रत्यनीकता आती है, कुल आदिका लक्षण इस प्रकार से कहा गया है-

एक आचार्य की संतति का नाम कुल है। तीन कुलों के समूह का नाम गण है। तथा ज्ञान-दर्शन और चारित्र गुण से विभूषित हुए श्रमणों के समूह का नाम संघ अथवा गण समुदाय को संघ कहते हैं।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा" હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता " સાધુ સમુદાયના પ્રત્યનીક (વિરોધી) ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. " तं जहा " તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—" कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए " ૧ કુલપ્રત્યનીક, ૨ ગણપ્રત્યનીક અને ૩ સંઘપ્રત્યનીક ચાન્દ્ર આદિ ગચ્છને કુલ કહે છે. કુલોના સમુદાયને ગણ કહે છે, અને ગણોના સમુદાયને સંઘ કહે છે તેમની નિન્દા વગેરે કરનાર જીવને તેમના વિરોધી માનવામાં આવે છે કુલ આદિનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યું છે—

એક આચાર્યની સંતતિને કુલ કહે છે. ત્રણ કુલોના સમૂહોને ગણ કહે છે. તથા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણથી વિભૂષિત એવા શ્રમણોના સમૂહને સંઘ કહે છે અથવા ગુણ સમુદાયને પણ સંઘ કહે છે.

गौतमः पृच्छति-'अणुकंपं पडुच्च पुच्छा ?' हे भदन्त ! अनुकम्पां भक्त-पानादिभिरनुग्रहं प्रतीत्य आश्रित्य पृच्छा प्रश्नः ? तथा च कियन्तः अनुकम्पा प्रत्यनीकाः अनुकम्पाया विरोधिनः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-'तं जहा-तवस्सिपडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेहपडिणीए' तद्यथा-तपस्विप्रत्यनीकः, ग्लानप्रत्यनीकः, शैक्षप्रत्यनीकः, तत्र तपस्विनः क्षपणकस्य प्रत्यनीकः विरोधी तपस्विप्रत्यनीकः, ग्लानस्य रोगादिभिरसमर्थस्य प्रत्यनीको-विरोधी ग्लानप्रत्यनीकः, शैक्षस्य नूतन-प्रव्राजितस्य प्रत्यनीको विरोधी शैक्षप्रत्यनीकः उच्यते, तत्र शिक्ष्यते इति शिक्षः, शिक्षएव शैक्षः 'प्रज्ञादित्वात् स्वार्थे अण्' नवदीक्षित इत्यर्थः। एतेषां हि-षड्जीवनि-कायानाम् अननुकम्पकतया तदकरणाऽकारणाभ्यां च प्रत्यनीकता भवति, गौतमः पृच्छति-सुयं णं भंते! पडुच्च पुच्छा' हे भदन्त! श्रुतं खलु प्रतीत्य आश्रित्य पृच्छा

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(अणुकंपं पडुच्च पुच्छा) हे भदन्त! भक्त, पान आदि द्वारा अनुग्रह करने रूप अनुकम्पा को आश्रित करके प्रत्यनीक कितने कहे गये है? अर्थात् अनुकम्पा के विरोधी कितने कहे गये हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) अनुकम्पा के विरोधी तीन कहे गये है 'तं जहा) जो इस प्रकार हैं 'तवस्सि पडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेह पडिणीए' तपस्विप्रत्यनीक, ग्लानप्रत्यनीक, और शैक्षप्रत्यनीक इनमें जो क्षपणक का विरोधी है वह तपस्विप्रत्यनीक है, रोगादि के द्वारा असमर्थ बने हुए का जो विरोधी है वह ग्लानप्रत्यनीक है तथा नूतन-दीक्षित हुए का जो विरोधी है वह शैक्षप्रत्यनीक है। 'सुयण्णं भंते! पडुच्च पुच्छा' हे भदन्त! श्रुत के प्रत्यनीक-विरोधी कितने कहे गये

હવે ગૌતમસ્વામી અનુકંપા પ્રત્યનીક વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે—"अणुकंपं पडुच्च पुच्छा" હે ભદન્ત ! આહાર, પાણી આદિ દ્વારા અનુગ્રહ કરવારૂપ અનુકંપાની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा" અનુકંપાના વિરોધીઓ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. તે ત્રણે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-"तवस्सिपडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेहपडिणीए" ૧ તપસ્વી પ્રત્યનીક, ગ્લાન પ્રત્યનીક અને ૩ શૈક્ષપ્રત્યનીક. ક્ષપણકના જે વિરોધીઓ હોય છે તેમને તપસ્વી પ્રત્યનીક કહે છે, રોગાદિ દ્વારા શક્તિહીન બનેલા સાધુઓના જે વિરોધીઓ છે તેમને ગ્લાન પ્રત્યનીક કહે છે. નવદીક્ષિત સાધુના વિરોધીઓને શૈક્ષપ્રત્યનીક કહે છે.

प्रश्नः, तथा च श्रुतप्रत्यनीकाः कियन्तः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—' गोयमा ! तओ-पडिणीया पण्णत्ता ' हे गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः श्रुतस्य विरोधिनः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह—' तं जहा—सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए ' तद्यथा—सूत्रप्रत्यनीकः, अर्थप्रत्यनीकः, तदुभयप्रत्यनीकः, तत्र सूत्रस्य व्याख्येयस्य मूलसूत्रस्य प्रत्यनीको विरोधी सूत्रप्रत्यनीकः, अर्थस्य सूत्रव्याख्यानरूपस्य अभिधेयस्य प्रत्यनीको विद्वेषी अर्थप्रत्यनीकः, तदुभयस्य सूत्रार्थोभयरूपस्य प्रत्यनीको विद्वेषी तदुभयप्रत्यनीकः उच्यते, तेषां प्रत्यनीकता चेत्थम्—

" काया वया य तेच्चिय ते चेव पमायअप्पमायाय ।
मोक्खाहिगारियाणं, जोइसजोणीहिं किं कज्जं ? " ॥ १ ॥

छाया—कायेन वचसा च ते चैव प्रमादिनः, अप्रमादिनश्च ।
मोक्षाधिकारिणां ज्योतिष्कयोनिभिः किं कार्यम् ॥

इत्यादिरूपेण दूषणोद्भावनरूपा बोध्या । गौतमः पृच्छति—' भावं ण भंते ! पडुच्च पुच्छा ? ' हे भदन्त ! भावं खलु प्रतीत्य आश्रित्य पृच्छा प्रश्नः ? तथा च भावप्रत्यनीकाः कियन्तः प्रज्ञप्ताः ? इति प्रश्नः, भगवानाह—' गोयमा ! तओ-

---

हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—' गोयमा ' हे गौतम ! ' तओ पडिणीया पण्णत्ता ' श्रुत के विरोधी तीन कहे गये हैं—' तं जहा ' जो इस प्रकार से हैं—' सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए ' सूत्रप्रत्यनीक, अर्थप्रत्यनीक और तदुभयप्रत्यनीक जो व्याख्येय मूलसूत्र का प्रत्यनीक विरोधी होता है वह सूत्रप्रत्यनीक है सूत्र व्याख्यानरूप अर्थ का अभिधेय का—जो विरोधी होता है वह अर्थप्रत्यनीक है । सूत्र और अर्थ इन दोनों का जो विरोधी—विद्वेषी होता है वह तदुभय प्रत्यनीक है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—' भावं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा ' हे भदन्त ! भाव के विरोधी कितने कहे गये हैं—उत्तर

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—" सुयण्णं भंते ! पडुच्च पुच्छा " હે ભદન્ત ! શ્રુતના વિરોધી કેટલા કહ્યા છે ? ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता—तं जहा " શ્રુત પ્રત્યનીકના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે —" सुत्तपडिणीए अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए " ૧ સૂત્ર પ્રત્યનીક, ૨ અર્થ પ્રત્યનીક અને ૩ તદુભય પ્રત્યનીક. વ્યાખ્યેય મૂળ સૂત્રના વિરોધીને સૂત્ર પ્રત્યનીક કહે છે. સૂત્ર વ્યાખ્યાનરૂપ અર્થનો અભિધેયનો—જે વિરોધી હોય છે તેને અર્થ પ્રત્યનીક કહે છે, સૂત્ર અને અર્થ, એ બન્નેના વિરોધીને તદુભય પ્રત્યનીક કહે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—" भावं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा " હે ભદન્ત ! ભાવના વિરોધી કેટલા કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર

पडिणीया पण्णत्ता ' हे गौतम ! त्रयः प्रत्यनीकाः भावस्य विद्वेषिणः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-' तं जहा-नाणपडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए ' तद्यथा-ज्ञानप्रत्यनीकः, दर्शनप्रत्यनीकः, चारित्रप्रत्यनीकश्च, अयमाशयः-भावः पर्यायः, स च जीवाजीवगतः, तत्र जीवस्य प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तः क्षायिकादिः, अप्रशस्तः-विवक्षयौदयिकः, क्षायिकादिः पुनर्ज्ञानादिरूपोऽतो भावान् ज्ञानादीन् प्रति प्रत्यनीकता च तेषां मिथ्याप्ररूपणतः, दूषणतो वा भवति, तथा चोक्तम्-

' पाययसुत्तनिबद्धं, को वा जाणइ पणीय केणेयं ? ।
किं वा चरणेणं तु, दाणेण विणा उ हवइ त्ति ? " ॥१ ॥

छाया--प्राकृतसूत्रनिबद्धं को वा जानाति प्रणीतं केनेदम् ।
किं वा चरणेन तु दानेन विना तु भवति इति ॥ सू० १ ॥

में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ' हे गौतम ! ' तओ पडिणीया पण्णत्ता ' भाव के प्रत्यनीक-विद्वेषी तीन कहे गये हैं जो इस प्रकार से हैं-' नाणपडिणीए दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए, ' ज्ञानप्रत्यनीक, दर्शन प्रत्यनीक और चारित्रप्रत्यनीक-तात्पर्य यह है-भाव नाम पर्याय का है। यह पर्याय जीव में भी होती है और अजीव में भी होती है। जीव में प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार की पर्याय होती है-क्षायिक आदिरूप प्रशस्तपर्याय होती है, और विवक्षावश अप्रशस्त पर्याय औद-यिक आदिरूप होती है। क्षायिक ज्ञानादिरूप भावों के प्रति प्रत्यनीकता यही है जो इनकी मिथ्याप्ररूपणा की जाती है। अथवा इनमें जो दूषण लगाया जाता है वह भी इनकी प्रत्यनीकता है।

कहा भी है-' पायय सुत्त ' इत्यादि । प्राकृतसूत्र से रचित हुए को

આપતા પ્રભુ કહે છે-" तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा " હે ગૌતમ ! ભાવ પ્રત્યનીક (ભાવ વિદ્વેષી) ના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-" नाण पडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए" ૧ જ્ઞાનપ્રત્યનીક ૨ દર્શનપ્રત્યનીક અને ૩ ચારિત્ર પ્રત્યનીક. તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ભાવ એટલે પર્યાય આ પર્યાય જીવમાં પણ હોય છે અને અજીવમાં પણ હોય છે. જીવમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, એ બન્ને પ્રકારની પર્યાય હોય છે. ક્ષાયિક આદિરૂપ પ્રશસ્ત પર્યાય હોય છે. અને અપ્રશસ્ત પર્યાય ઔદારિક આદિરૂપ હોય છે ક્ષાયિક જ્ઞાનાદિરૂપ ભાવો પ્રત્યેની પ્રત્યનીકતા (વિરોધી વૃત્તિ) એટલે કે તેમની મિથ્યાપ્રરૂપણા કરવી તે. અથવા એમાં જે દોષ લગાડવામાં આવે છે. એ પણ તેના પ્રત્યેની પ્રત્ય-નીકતા જ ગણાય છે. કહ્યુ પણ છે કે—" पायय सुत्त " ઈત્યાદિ પ્રાકૃત સૂત્રને

व्यवहारवक्तव्यता ।

गुर्वादिभावान्तस्य प्रत्यनीकाश्च अपुनःकरणेनाभ्युत्थिताः शुद्धिमर्हन्ति, शुद्धिश्च व्यवहाराद् भवति, अतो व्यवहारं प्ररूपयितुमाह–'कइविहेणं' इत्यादि ।

मूलम्–कइविहे णं भंते! ववहारे पण्णत्ते? गोयमा! पंचविहे ववहारे पण्णत्ते, तं जहा--आगमे१ सुए२ आणा३ धारणा४ जीए५। जहा से तत्थ आगमे सिया आगमेणं ववहारं पट्ठवेज्जा। णो य से तत्थ आगमे सिया जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा। णो वा से तत्थ सुए सिया जहा से तत्थ आणा सिया आणाए ववहारं पट्ठवेज्जा। णो य से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाए णं ववहारं पट्ठवेज्जा। णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीएणं ववहारं पट्ठवेज्जा।। इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा, तं जहा-आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं। जहा जहा से आगमे सुए आणा, धारणा जीए तहा तहा ववहारं पट्ठवेज्जा। से किमाहु भंते! आगमबलिया समणा निग्गंथा, इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवस्सियं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ ॥ सू० २ ॥

छाया--कतिविधः खलु भदन्त! व्यवहारः प्रज्ञप्तः?। गौतम! पञ्चविधो व्यवहारः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–आगमः, श्रुतम्, आज्ञा, धारणा, जीतम्, यथा स तत्र

कौन जानता है? न मालूम यह किसने बनाया है? दान से रहित अकेले चारित्र से क्या होना है? ।।सू०१।।

આધારે રચિતને કોણ જાણે છે? શી ખબર તે કોણે બનાવ્યું છે? દાનથી રહિત એકલા ચારિત્રથી શું વળે?" આ પ્રકારની માન્યતાને ભાવપ્રત્યનીકતા કહે છે. ।। સૂ. ૧ ।।

आगमः स्यात्, आगमेन व्यवहारं प्रस्थापयेत्। नो च तत् तत्र आगमः स्यात्, यथा तस्य तत्र श्रुतं स्यात्, श्रुतेन व्यवहारं प्रस्थापयेत्, नो वा तस्य तत्र श्रुतं स्यात्, यथा तस्य तत्र आज्ञा स्यात्, आज्ञया व्यवहारं प्रस्थापयेत्। नो च तस्य

॥ व्यवहार वक्तव्यता ॥

'कइविहे णं भंते। ववहारे पण्णत्ते' इत्यादि।

सूत्रार्थ—'कइविहे णं भंते! ववहारे पण्णत्ते' हे भदन्त व्यवहार कितने प्रकार का कहा गया है? 'गोयमा' हे गौतम। 'पंचविहे ववहारे पण्णत्ते' व्यवहार पांच प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जो इस प्रकार से है 'आगमे, सुए, आणा धारणा, जीए' आगमव्यवहार, श्रुतव्यवहार, आज्ञाव्यवहार, धारणाव्यवहार और जीतव्यवहार 'जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहार पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आगमे सिया जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं तत्थ ववहारं पट्ठवेज्जा' इस पांच प्रकार के व्यवहार में जैसा वहां वह आगम हो, उस आगम से वहां व्यवहार चलाना चाहिये यदि वहां पर आगम नहीं हो तो जैसा वहां पर श्रुत हो उस श्रुत से वहां पर व्यवहार चलाना चाहिये। 'णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणा सिया, अणाए ववहारं पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया,

વ્યવહાર વક્તવ્યતા—

"कइविहेण भंते! ववहारे पण्णते" ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(कइविहेणं भंते! ववहारे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! વ્યવહારના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पंचविहे ववहारे पण्णत्ते) વ્યવહારના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. (तं जहा) તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए) ૧ આગમવ્યવહાર, ૨ શ્રુતવ્યવહાર, ૪ આજ્ઞાનવ્યવહાર અને ૫ જીતવ્ય વહાર (जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहार पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आगमे सिया जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પાંચ પ્રકારના આગમમાંથી જેવો ત્યા તે આગમ હોય, એવા આગમથી ત્યાં વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, જો ત્યાં આગમનો આશ્રય લઈ શકાય તેમ ન હોય તો જેવું શ્રુત ત્યાં હોય એવા શ્રુતથી વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणासिया, आणाए ववहार पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आणासिया जहा

तत्र आज्ञास्याद्, यथा तस्य तत्र धारणास्यात्, धारणया खलु व्यवहारं प्रस्थापयेत् नो च तस्य तत्र धारणा स्यात् यथा तस्य तत्र जीतं स्यात्, जीतेन व्यवहारं प्रस्थापयेत्। इत्येतैः पञ्चभिः व्यवहारं प्रस्थापयेत्, तद्यथा-आगमेन, श्रुतेन, आज्ञया, धारणया, जीतेन, यथा यथा तस्य आगमः, श्रुतम्, आज्ञा, धारणा, जीतम्, तथा तथा व्यवहारं प्रस्थापयेत्, अथ किमाहुः भदन्त ! आगमबलिका

धारणाए णं ववहारं पट्ठवेज्जा' यदि वहां पर श्रुत न हो तो जैसी वहां आज्ञा हो उस प्रकार से उसे वहां व्यवहार चलाना चाहिये। यदि वहां आज्ञा भी न हो तो जिस प्रकार से वहां धारणा हो उस प्रकार से व्यवहार चलाना चाहिये। (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) यदि वहां पर धारणा भी न हो तो जिस प्रकार से उसके पास जीत हो उस जीत से उसे अपना व्यवहार चलाना चाहिये। 'इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा' इस तरह के इन पांच व्यवहारों द्वारा व्यवहार चलाना चाहिये। 'तं जहा-आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं, जहा से आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए, तहा तहा, ववहारं पट्ठवेज्जा' जैसे-आगम से, श्रुत से, आज्ञा से, धारणा से और जीत से जैसा जैसा उसके पास आगम, श्रुत, आज्ञा, धारणा, जीत हो, वैसा वैसा उसे व्यवहार चलाना चाहिये। (से किमाहु भंते ! आगमबलिया समणा निग्गंथा) हे भदन्त !

से तत्थ धारणा सिया, धारणाए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો ત્યાં શ્રુતનો આધાર મળે તેમ ન હોય, તો જેવી ત્યાં આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. જો ત્યાં આજ્ઞાનો આધાર પણ લઈ શકાય તેમ ન હોય તો ત્યાં જેવા પ્રકારની ધારણા હોય, તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો ત્યાં ધારણાનો આધાર પણ મળે તેમ ન હોય તો ત્યાં જે પ્રકારની જીત હોય, તે જીતને આધારે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, (इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પ્રકારના પાંચ વ્યવહારો દ્વારા વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (तं जहा-आगमेण, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं, जहा ज्हासे आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए, तहातहा ववहारं पट्ठवेज्जा) જેમ કે—આગમથી, શ્રુતથી આજ્ઞાથી, ધારણાથી અને જીતથી જેવાં જેવાં તેની પાસે આગમ શ્રુત, આજ્ઞા ધારણા અને જીત હોય, એવા એવા તેણે વ્યવહાર ચલાવવા જોઈએ (से

श्रमणाः निर्ग्रन्था, इत्येतं पञ्चविधं व्यवहारं यदा यदा यत्र यत्र तदा तदा तत्र तत्र अनिश्रितं सम्यग् व्यवहरन् श्रमणो निर्ग्रन्थः आज्ञाया आराधको भवति ॥सू०२

टीका—'कइविहेणं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधः खलु व्यवहारः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहे ववहारे पण्णत्ते'

आगम के बल वाले श्रमण निर्ग्रन्थ क्या कहते हैं ? अर्थात् इस पंचविध व्यवहार का क्या फल होना श्रमण निर्ग्रन्थ कहते हैं ? (इच्चेतं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सोवस्सितं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ) हे गौतम ! वे ऐसा कहते हैं कि जहां जहां जब जब यह पांच प्रकार का व्यवहार उचित लगे, वहां वहां तब तब रागद्वेष का परिहार करते हुए अच्छी तरह से इन व्यवहारों से अपना व्यवहार चलाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ आज्ञा का आराधक होता है।

टीकार्थ-गुर्वादि से लेकर भाव तक के प्रत्यनीक जन-गुरुके विरोधी जन यदि उनके अप्रत्यनीक (गुरु के आज्ञाकारी) बन जाते हैं-अब हम पुनः ऐसा नहीं करेंगे-इस तरह से अपने आपको तैयार कर लेते हैं-तो वे शुद्धि के लायक बन जाते हैं। वह शुद्धि व्यवहार से होती है, इसी व्यवहार की प्ररूपणा सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा की है-इसमें

किमाहु भंते ! आगमबलिया समणा निग्गंथा) હે ભદન્ત ! આગમના બળવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો શું કહે છે ? એટલે કે આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારનું કયું ફળ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કહે છે ? (इच्चेतं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सोवस्सितं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ) હે ગૌતમ ! તેઓ એવું કહે છે કે જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે આ પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર યોગ્ય લાગે, ત્યાં ત્યાં ત્યારે ત્યારે રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરીને સારી રીતે વ્યવહાર ચલાવતો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આજ્ઞાનો આરાધક હોય છે.

ટીકાર્થ—ગુરુ પ્રત્યનીકથી લઈને ભાવ પ્રત્યનીક પર્યન્તના પ્રત્યનીકો (વિરોધીઓ) જો તેમની પ્રત્યે અપ્રત્યનીક (આજ્ઞાકારી) બની જાય, તો તેઓ શુદ્ધિને લાયક બની જાય છે "હવે હું તેમનો વિરોધ, દ્વેષ આદિ કરીશ નહિ" આ પ્રકારનો નિર્ણય કરી નાખે તો તેઓ અપ્રત્યનીક બની જવાથી શુદ્ધિને પાત્ર બને છે. આ શુદ્ધિ વ્યવહારથી થાય છે. સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તે વ્યવહારની પ્રરૂપણા કરી છે. વ્યવહારને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર

हे गौतम ! पञ्चविधो व्यवहारः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा–आगमे, सुए, आणा, धारणा; जीए' तद्यथा–आगमः श्रुतम् , आज्ञा, धारणा, जीतम् , अत्र व्यवहरणं व्यवहार इति व्युत्पत्त्या मोक्षाभिलाषिजीवप्रवृत्तिरूपः, तद्धेतुत्वाद् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहार उच्यते, तत्र आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते निश्चयविषयीक्रियन्ते अर्थाः अनेनेत्यागमः–केवलज्ञान –मनःपर्यवज्ञाना–ऽवधिज्ञान–चतुर्दशपूर्व–दशपूर्वनवपूर्वरूपो बोध्यः तथाविधागमेन

गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–' कइविहे णं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! जिस व्यवहार से प्रत्यनीकों की शुद्धि होती है–वह व्यवहार कितने प्रकार का कहा गया है, उत्तरमें प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे ववहारे पण्णत्ते) व्यवहार पांच प्रकार का कहा गया है। ' तंजहा ' जैसे–' आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए ' आगम, श्रुत, आज्ञा, धारणा और जीत ' व्यवहरणं व्यवहारः ' इस व्युत्पत्ति के अनुसार मोक्षाभिलाषी जीव का प्रवृत्ति और निवृत्ति रूप जो ज्ञानविशेष है वह व्यवहार का हेतु होनेसे व्यवहाररूप से कहा गया है। ' आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते निश्चयविषयी क्रियन्ते अर्थाः अनेन इति आगमः ' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिससे जीवादिक पदार्थ जाने जाते हैं–निश्चय के विषयभूत बनाये जाते हैं– ऐसा वह ज्ञान आगम है। ऐसा आगमरूप ज्ञान केवलज्ञान, मनःपर्यय ज्ञान, अवधिज्ञान है, तथा चतुर्दशपूर्वधारी का ज्ञान, दश पूर्वधारी का

પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–' कइ विहेणं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! જે વ્યવહાર પ્રત્યનીકોની શુદ્ધિ થાય છે, તે વ્યવહાર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " पचविहे ववहारे पण्णत्ते " તે વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. "त जहा" તે પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–" आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए " ૧ આગમ ૨ શ્રુત, ૩ જ્ઞાન, ૪ ધારણા અને ૫ જીત " व्यवहरणं व्यवहारः " આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર મોક્ષાભિલાષી જીવનું પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ રૂપ જે જ્ઞાન વિશેષ હોય છે તે વ્યવહારના કારણરૂપ હોવાથી તેને જ વ્યવહારરૂપ કહ્યુ છે " आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते निश्चय विषयीक्रियन्ते अर्थाः अनेन इति आगम." આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જેના દ્વારા જીવાદિક પદાર્થોને જાણી શકાય છે જેના દ્વારા તેમનો નિશ્ચય કરી શકાય છે–એવુ જે જ્ઞાન તે આગમ છે. એવું આગમ રૂપ જ્ઞાન–કેવલજ્ઞાન મનઃપર્યયજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, તથા ચૌદ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન

प्रवर्तितो जीवप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो व्यवहार आगमव्यवहार उच्यते, श्रुतम् आचाराङ्गादिकम्, नवादिपूर्वाणां च श्रुतत्वेऽपि अतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वात् आगमव्यपदेशः केवलज्ञानवत्, श्रुतज्ञानेन च प्रवर्तितः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपः श्रुतव्यवहार उच्यते, तथा आज्ञा–अतिचारान् आलोचयितुं केनचित् गीतार्थसाधुना स्वागीतार्थशिष्येण सह अन्यदेशस्थितगीतार्थसाधुसमीपे गूढार्थपदानि प्रेषितानि, तेन च गूढार्थपदवेदिना गीतार्थसाधुना तद्गूढार्थपदातिचारशुद्ध्यर्थं प्रतिप्रेषितं प्रायश्चित्तमाज्ञाव्यवहार उच्यते, तथा धारणा–द्रव्यक्षेत्रकालभावान् विचार्य गीतार्थसाधुना,

---

ज्ञान और नौ पूर्वधारी का ज्ञान ऐसा ही आगमरूप ज्ञान है। इस प्रकार के आगमज्ञान से प्रवर्तित किया गया मोक्षाभिलाषी जीव का जो प्रवृत्ति निवृत्ति रूप व्यवहार है वह आगमव्यवहार है। आचाराङ्ग आदि श्रुत हैं। यद्यपि नौ आदि पूर्वों में भी श्रुतत्व है परन्तु वे अतीन्द्रिय पदार्थों के ज्ञान में विशिष्ट रूप से हेतु होने के कारण सातिशय माने गये हैं–अतः इनमें श्रुतका व्यपदेश न होकर केवल ज्ञानकी तरह आगम का व्यपदेश हुआ है–श्रुतज्ञान से प्रवर्तित हुआ मोक्षाभिलाषी जीव का जो प्रवृत्ति निवृत्तिरूप व्यवहार है वह श्रुतव्यवहार है। किसी गीतार्थ साधु ने अतिचारों की आलोचना करने के लिये अपने अगीतार्थ शिष्य के साथ अन्यदेशस्थित गीतार्थसाधु के पास गूढ अर्थवाले पद प्रेषित किये–उन गूढार्थ पदवेदी गीतार्थसाधु के द्वारा उन गूढार्थ पदों से अतिचार जानकर उनकी शुद्धि

દસ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન અને નવ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન ગણાય છે આ પ્રકારના આગમજ્ઞાનથી ચાલતો એવો મોક્ષાભિલાષી જીવનો જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારનું નામ આગમ વ્યવહાર છે. આચારાંગ આદિ શ્રુત ગણાય છે જો કે નવ આદિ પૂર્વોમાં પણ શ્રુતત્વ છે પરન્તુ તેઓ અતીન્દ્રિય પદાર્થોના જ્ઞાનમાં વિશિષ્ટ રૂપે હેતુરૂપ હોવાને કારણે સાતીશય માનવામાં આવ્યા છે તેથી તેમનામાં શ્રુતનો વ્યપદેશ ન થતાં, કેવલજ્ઞાનની જેમ આગમનો વ્યપદેશ થયો છે. શ્રુતજ્ઞાનથી પ્રવર્તિત થયેલા મોક્ષાભિલાષી જીવનો જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારને શ્રુત-વ્યવહાર કહે છે. કોઈ ગીતાર્થ સાધુએ (છેદ સૂત્રનો જાણકાર) અતિચારોની આલોચના કરવાને માટે પોતાના અગીતાર્થ શિષ્યની સાથે બીજા દેશમાં રહેતા ગીતાર્થ સાધુની પાસે ગૂઢ અર્થવાળા પદ મોકલ્યાં–તે ગૂઢાર્થ પદના જાણકાર ગીતાર્થ સાધુએ તે ગૂઢાર્થ પદો દ્વારા અતિચાર જાણીને તેમની શુદ્ધિને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત મોકલી દીધું.

यादृशापराधे यत् प्रायश्चित्तं दत्तं तद् धारणया तादृशेऽपराधे तथाविधस्यैव प्रायश्चित्तस्य दानं धारणा व्यवहारउच्यते, अथवा कश्चित् साधुं सर्वाणि छेदसूत्राणि शिक्षितुमसमर्थं गुरुर्यत् प्रायश्चित्तपदं शिक्षयेत् , तद्धारणं धारणा उच्यते, तथा जीतः-द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया शारीरिकबलाबलं विचार्य दीयमानं प्रायश्चित्त जीतव्यवहार उच्यते, अथवा बहुभिः गीतार्थसाधुभिः सह परामृश्य प्रवर्तितो यः प्रायश्चित्तव्यवहारो बहुभिरन्यैश्चानुवर्तितः, स जीतव्यवहार उच्यते। अथ आगमादिपञ्चसु पूर्वपूर्वस्य बलवत्तरत्वम् , उत्तरोत्तरस्य च न्यूनबलत्वं प्रतिपादयितुं

के निमित्त प्रायश्चित्त भेज दिया-सो ऐसा भेजा गया यह प्रायश्चित्त आज्ञा व्यवहार है। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव इनको विचार कर के गीतार्थसाधु ने अमुक अपराध हो जाने पर जैसा प्रायश्चित्त दिया हो उस प्रायश्चित्त की धारणा करके इसी तरह के और दूसरे अपराध में उसी प्रकार का प्रायश्चित्त देना सो यह धारण व्यवहार है। अथवा कोई गुरु अपने शिष्य साधु को छेद सूत्रों को सीखने के लिये असमर्थ जान कर जो उसे प्रायश्चित्त पद सिखाता है सो उस प्रायश्चित्त पद का धारण करना-यह धारणा व्यवहार है। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव इनकी अपेक्षा से शारीरिक बलाबलका विचार कर दिया गया जो प्रायश्चित्त है वह जीत व्यवहार है। अथवा-अनेक गीतार्थ साधुओं के साथ परामर्श करके प्रवर्तित किया गया जो प्रायश्चित्त का व्यवहार है, सो उस व्यवहार को जो अन्य साधुजन मानते हैं वह जीत व्यवहार है। इस पांच प्रकार के व्यवहार में पूर्वपूर्व के व्यवहार में बलवत्तरता तथा

તો આ રીતે મોકલવામાં આવેલા તે પ્રાયશ્ચિત્તને આજ્ઞા-વ્યવહાર કહે છે

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર કરીને ગીતાર્થ સાધુએ અમુક દોષ કરનારને અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય હવે તે પ્રાયશ્ચિત્તની ધારણા કરીને એજ પ્રકારના એવા બીજા દોષ કરનારને એજ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવુ તેનુ નામ ધારણા-વ્યવહાર છે. અથવા કોઇ ગુરુ પોતાના શિષ્ય સાધુને છેદ સૂત્રો શીખવાને અસમર્થ માનીને તેને પ્રાયશ્ચિત્ત પદ શીખવે છે, તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત પદને ધારણ કરવું, તેનું નામ ધારણા વ્યવહાર છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ શારીરિક બલાબલનો વિચાર કરીને જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવ્યું હોય તેને જીતવ્યવહાર રૂપ માનવામાં આવે છે અથવા અનેક ગીતાર્થ સાધુઓની સાથે ચર્ચા વિચારણા કરીને પ્રવર્તિત કરવામાં આવેલ જે પ્રાયશ્ચિત્તનો વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારને પણ જીતવ્યવહાર કહે છે. આ

तेषां व्यापारणे उत्सर्गापवादौ आह–'जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहारं पट्ठवेज्जा' यथा यत्प्रकारकः केवलज्ञानादीनामुपर्युक्तानामेकतमः कश्चित् दानादिव्यवहारकाले, व्यवहर्तव्ये वा वस्तुनि विषये आगमः केवलज्ञानादिः स्यात् भवेत् तत्प्रकारकेणैव आगमेन व्यवहारं प्रायश्चित्तदानादिकं प्रस्थापयेत् प्रवर्तयेत्, आगमेऽपि षड्विधे केवलेनैव व्यवहारं प्रवर्तयेत्, केवलज्ञानस्य :अवन्ध्यबोधकत्वात्, तदभावे तु मनःपर्यवज्ञानेन, एवं रीत्या प्रधानतरालाभे उत्तरोत्तरेण अप्रधाने-

---

उत्तर उत्तर के व्यवहार में न्यून बलता है इस बात को स्पष्ट करने के लिये इनके व्यापारण में–लगाने में उत्सर्ग और अपवाद को सूत्रकार प्रकट करते हैं–'जहा से तत्थ आगमे सिया–आगमे णं ववहारं पट्ठवेज्जा' पांच प्रकार के व्यवहार में से व्यवहारकर्त्ता के पास जो भी कोई आगम हो उससे वह प्रायश्चित्त दानादि व्यवहारकाल में, अथवा व्यवहर्तव्य वस्तु के विषय में अपना व्यवहार चलावें–पांच प्रकार के पूर्वोक्त आगमों में से यदि उसके पास केवलज्ञानरूप आगम है तो उससे वह उस प्रकार व्यवहार चलावें, क्यों कि केवलज्ञान अवन्ध्य बोधक होता है। यदि केवलज्ञानरूप आगम व्यवहर्ता के पास नहीं है और मनः पर्ययज्ञानरूप आगम व्यवहर्ता के पास है–तो वह उससे उस प्रकार का अपना व्यवहार चलावे इस तरह प्रधानतर के अभाव में उत्तरोत्तर अप्रधान आगम से व्यवहार चलाने की बात की पुष्टि–'णो

પાંચ પ્રકારના જે વ્યવહાર બતાવવામા આવ્યા છે તેમાં પૂર્વ પૂર્વના (આગળના) વ્યવહારોમાં બલવત્તરતા અને ઉત્તર ઉત્તરના વ્યવહારમાં ન્યૂનબલતા છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરીને તેમના ઉપયોગની પદ્ધતિ સૂત્રકાર નીચેનાસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે (जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहारं पट्ठवेज्जा) પાંચ પ્રકારના વ્યવહારમાંથી વ્યવહાર કર્તા પાસે જે કોઇ પણ આગમ હોય, તેની મદદથી પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે અથવા વ્યવહર્તવ્ય વસ્તુના વિષયમાં તેણે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના આગમોમાંથી જો તેની પાંસે કેવલ-જ્ઞાનરૂપ આગમ હોય, તો તેના દ્વારા તેણે તે પ્રકારનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ, કારણ કે કેવળજ્ઞાન અમન્ધ્ય બોધક હોય છે જો વ્યવહર્તાની પાસે કેવળ–જ્ઞાનરૂપ આગમ ન હોય, પણ મનઃ-પર્યય–જ્ઞાનરૂપ આગમ હોય, તો તેણે તેના દ્વારા તે પ્રકારનો પોતાનો વ્યવ-હાર ચલાવવો જોઇએ આ રીતે પ્રધાનતર આગમને અભાવે ઉત્તરોત્તર અપ્ર-ધાન આગમથી વ્યવહાર ચલાવવાની પુષ્ટિ નીચેના સૂત્ર દ્વારા કરવામાં આવી છે.

नापि व्यवहारं स्थापयेत्, तदाह-' णो य से तत्थ आगमे सिया, जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा' नो च-नैव यदि तस्य व्यवहर्तुः तत्र व्यवहर्तव्यादौ आगमः स्यात् भवेत् तदा यथा यत्प्रकारकं यादृशमित्यर्थः, तस्य तत्र श्रुतं स्यात् तादृशेन श्रुतेनैव व्यवहार प्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत् ' णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणा सिया, आणाए ववहारं पट्ठवेज्जा' नो वा नैव यदि तस्य व्यवहर्तुः तत्र व्यवहर्तव्यादौ श्रुतं स्यात् तदा यथा यादृशी तस्य व्यवहर्तुस्तत्र व्यवहर्तव्यादौ आज्ञा स्यात् तादृश्या आज्ञयैव व्यवहारं प्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत् प्रवर्तयेत्, 'णो य से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाए णं ववहार पट्ठवेज्जा ' नो च नैव यदि तस्य व्यवहर्तुस्तत्र व्यवहर्तव्यादौ विषये आज्ञा स्यात्तदा यथा यादृशी तस्य तत्र धारणा स्यात् तादृश्या धारणयैव खलु व्यव-

---

य से तत्थ आगमे सिया, जहा से तत्थ सुए सिया सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा ' इस सूत्र से होती है-सूत्रकार कहते हैं कि व्यवहर्ता के पास व्यवहर्तव्य वस्तु के विषय में यदि आगम नहीं है, तो जैसा उसके पास श्रुत हो वह उससे ही उस वस्तु का प्रायश्चित्त आदि व्यवहार चलावे (णो वा से तत्थ सुए सिया-जहा से तत्थ आणा सिया आणाए ववहारं पट्ठवेज्जा) यदि उसके पास श्रुत नहीं है-तो व्यवहर्ता के पास प्रायश्चित्त आदि को चलाने के लिये उसके विधान देने के लिये-जैसी आज्ञा हो-जैसा आज्ञारूप व्यवहार हो, उससे ही वह उस प्रकार का प्रायश्चित्त आदि के देने का व्यवहार चलावे ' णो य से तत्थ आणा सिया जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाए णं ववहारं पट्ठवेज्जा' व्यवहर्ता के पास यदि प्रायश्चित्त आदिके लिये आज्ञा

(णो य से तत्थ आगमे सिया, जहा से तत्थ सुए सिया सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) સૂત્રકાર કહે છે કે વ્યવહર્તાની પાસે વ્યવહર્તવ્ય વસ્તુના વિષયમાં જો આગમ ન હોય, પણ શ્રુતનો સદ્‌ભાવ હોય તો, તેણે શ્રુતને આધારે જ તે વસ્તુના પ્રાયશ્ચિત્તનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणा सिया आणाए ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહર્તાની પાસે શ્રુતનો સદ્‌ભાવ ન હોય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આપવાને માટે-તેનું વિધાન દેવાને માટે જેવી આજ્ઞા હોય-જેવો આજ્ઞારૂપ વ્યવહાર હોય-તેના દ્વારા તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આપવાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ.

(णो य से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહર્તાની પાસે પ્રાયશ્ચિત આદિને માટે આજ્ઞારૂપ

हारप्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत्, 'णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीएण ववहारं पट्ठवेज्जा' नो च नैव यदि तस्य व्यवहारकर्तुस्तत्र व्यवहर्तव्यादौ धारणा स्यात्तदा यथा यादृशं तस्य तत्र जीतं स्यात् तादृशेन जीतेनैव व्यवहारं प्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत् प्रवर्तयेत्, उपर्युक्तमुपसंहरन्नाह-'इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा, तं जहा-आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं' इत्येतैः उपर्युक्तैः पञ्चभिः आगम-श्रुता-ज्ञाधारणाजीतैः व्यवहारं प्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत् प्रवर्तयेत्, तान्येवाह-तद्यथा आगमेन, श्रुतेन, आज्ञया,

---

रूप व्यवहार नहीं है, तो जैसी उसके पास प्रायश्चित्त आदि व्यवहार चलाने के लायक धारणा हो-वह उससे, उस प्रकार का प्रायश्चित्त आदि देवें (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) यदि व्यवहार कर्ता को व्यवहर्तव्य आदि में धारणा नहीं है तो जैसा उसके पास जीत व्यवहार हो, उससे ही वह उस प्रकार का प्रायश्चित्त आदि व्यवहार चलावे। अब सूत्रकार उस उपर्युक्त विषय का उपसंहार करते हुए कहते हैं कि 'इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा' इस प्रकार से इन पांच व्यवहारों से-आगम, श्रुत, आज्ञा, धारणा और जीत इनसे-व्यवहर्ता प्रायश्चित्त आदि को चलावें। इन्हीं व्यवहारों के नाम इस सूत्रद्वारा प्रकट किये गये हैं 'तं जहा-'आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं'। इन आगम, श्रुत, आज्ञा धारणा और जीतरूप व्यवहारों में से किसी एक से जो जिसके पास

વ્યવહાર ન હોય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવાને માટે તેની પાસે જેવી ધારણા હોય, તે ધારણા દ્વારા તેણે તે પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવું જોઈએ. (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહાર કર્તાની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવાને માટે ધારણા ન હોય, તો તેની પાસે જેવો જીતવ્યવહાર હોય એવા જીતવ્યવહાર દ્વારાજ તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર ઉપર્યુક્ત વિષયનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે-(इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પ્રકારના આ પાંચ વ્યવહારોથી (આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત) વ્યવહર્તાએ પ્રાયશ્ચિત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો તે વ્યવહારોના નામ આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યાં છે— (तं जहा-आगमेण, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं) આ આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીતરૂપ વ્યવહારોમાંનો જે કોઈ એક વ્યવહાર જેની

धारणया, जीतेन, इत्येतेपामन्यतमेनेत्यर्थः इति सामान्यनिगमनमुक्त्वा विशेषनिगमनमाह–'जहा जहा से आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए, तहा तहा ववहारं पट्ठवेज्जा' यथा यथा यादृक् तस्य व्यवहारकर्तुः आगमः, श्रुतम्, आज्ञा, धारणा, जीतं स्यात्, तथा तथा तादृशेन व्यवहारं प्रायश्चित्तादिकं प्रस्थापयेत् प्रवर्तयेत्, गौतम एतैर्व्यवहर्तुः फलं पृच्छति–'से किमाहु भंते! आगमबलिया समणा निग्गंथा?' हे भदन्त! तत् अथ आगमबलिकाः प्रामाणिका उक्तज्ञानविशेषबलवन्तः–श्रमणाः निर्ग्रन्थाः केवलिप्रभृतयः एतैर्व्यवहारकर्तुः किं फलमाहुः प्रतिपादयन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं, तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवस्सियं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ' हे गौतम! इत्येतम् उक्तस्वरूपम् एतं प्रत्यक्षं पञ्चविधं व्यवहारं

हो उससे प्रायश्चित्त आदि की व्यवहर्ता प्रवृत्ति करता रहे यही बात इस विशेष निगमनद्वारा सूत्रकार ने प्रकट की है (जहा जहा से आगमे सुए, आणा, धारणा जीए तहा २ ववहारं पट्ठवेज्जा)। अब गौतमस्वामी इन पांच व्यवहारों में से किसी भी व्यवहार से व्यवहार चलाने वाले को क्या फलप्राप्त होता है–इस बात को पूछते हैं–'से किमाहु भंते! आगमबलिया समणा निग्गंथा' हे भदन्त! आगमबलवाले–आगमप्रमाणमाननेवाले–उक्तज्ञानविशेषरूपफलवाले–श्रमणनिर्ग्रंथ–केवलीआदि व्यवहर्ताजन–इनसे व्यवहार करने को किस फल की प्राप्ति होना कहते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं, तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवस्सितं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ' हे गौतम! जो श्रमण

પાસે હોય તેના દ્વારા વ્યવહાર કર્તાએ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, એજ વાત વિશેષ નિગમન દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે–(जहा जहा से आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए तहारं ववहारं पठ्ठवेज्जा)

હવે ગૌતમ સ્વામી એ જાણવા માગે છે કે આ પાચ વ્યવહારોમાંના કોઈ પણ વ્યવહારનો આશ્રય લઈને વ્યવહાર ચલાવનારને કયા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે–(से किमाहु भंते! आगमबलिया समणा निग्गंथा?) હે ભદન્ત! આગમબળવાળા (આગમને પ્રમાણ માનનારા) ઉક્ત જ્ઞાન–વિશેષરૂપ ફળવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ–કેવલી આદિ વ્યવહર્તાજન–આ વ્યવહાર પ્રમાણે વ્યવહાર કરનારને કયુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–(इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं, तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवस्सितं सम्मं वव-

प्रायश्चित्तदानादिरूपं यदा यदा काले यस्मिन् यस्मिन् अवसरे यत्र यत्र प्रयोजने वा क्षेत्रे वा यो य उचितस्तं तमित्यर्थः तदा तदा काले अवसरे तस्मिन् तस्मिन् प्रयोजनादौ अनिश्रितोपश्रितम् अनिश्रितैः सर्वाशंसारहितैः उपश्रितम् अङ्गीकृतम् अनिश्रितोपश्रितम्, अथवा निश्रितं रागः, उपश्रितं द्वेषः ताभ्यां रहितम् अनिश्रितोपश्रितम्, सम्यग् व्यवहरन् प्रवर्तयन् श्रमणो निर्ग्रन्थः आज्ञायाः जिनोपदेशस्याराधको भवति ॥ सू० २ ॥

कर्मबन्धवक्तव्यता ।

आज्ञाराधकश्च अशुभं कर्म क्षपयति शुभं वा कर्म बध्नातीति बन्धप्रस्तावात् तं प्ररूपयितुमाह–' कइविहेणं भंते बन्धे इत्यादि ।

मूलम्–कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते, तं जहा–ईरियावहियाबंधे य संपराइयबंधे य, ईरियावहियण्णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मणुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ, देवी बंधइ ? गोयमा ! णो नेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो

निर्ग्रन्थ उक्त स्वरूप वाले इस प्रत्यक्षीभूत पंचविध प्रायश्चित्त दानादिरूप व्यवहार द्वारा जिस जिस अवसर में जिस जिस प्रयोजन में अथवा क्षेत्र में जो जो उचित है उस उस को उस उस अवसर में उस उस प्रयोजनादि में सर्वाशंसारहित होकर या रागद्वेषरहित होकर अच्छी तरह से व्यवहार चलाता है वह श्रमण निर्ग्रन्थ–केवली जिनोपदेश का आराधक होता है ॥सू०२॥

हरमाणे समणे निग्गथे आणाए आराहए भवइ) હે ગૌતમ ! જે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ ઉક્ત સ્વરૂપવાળા આ પ્રત્યક્ષીભૂત પંચવિધ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા રૂપ વ્યવહાર દ્વારા જે જે પ્રસગે જે જે પ્રયોજનમાં અથવા ક્ષેત્રમાં જે જે વ્યવહાર ઉચિત હોય તો તે વ્યવહારનું તે તે અવસરે તે તે પ્રયોજનાદિમાં બિલકુલ આશંકા રાખ્યા વગર અને રાગદ્વેષ રહિત થઇને સારી રીતે આચરણ કરે છે, તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ–કેવલી જિનોપદેશનો આરાધક ગણાય છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य। मणुस्सीओ य बंधंति, पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ १, मणुस्सी वा बंधइ २, मणुस्सा वा बंधंति ३, मणुस्सीओ वा बंधंति ४, अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ ५, अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति ६, अहवा मणुस्सा य, मणुस्सी य बंधंति ७, अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति८। तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ, इत्थीओ बंधंति, पुरिसा बंधंति, नपुंसगा बंधंति, नोइत्थीनोपुरिस नोनपुंसओ बंधइ? गोयमा! णो इत्थी बंधइ, णो पुरिसो बंधइ, जाव नोनपुंसगा बंधंति. पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदो बंधंति, पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा, बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति। जइ णं भंते! अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति, तं भंते! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ १, पुरिसपच्छाकडो बंधइ २, नपुंसगपच्छाकडो बंधइ३, इत्थीपच्छाकडा बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा बंधंति ६, उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ४, उदाहु इत्थी पच्छाकडोय णपुंसगपच्छकडो य बंधइ ४, उदाहु पुरिसपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य भाणियव्वं८, एवं एते छव्वीसं २६ भंगा भाणियव्वा जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा

य, णपुंसगपच्छाकडा य बंधंति? गोयमा! इत्थी पच्छाकडो वि, बंधइ १, पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ २, नपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा वि बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति ६, अहवा इत्थी-पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ४, जाव अहवा इत्थी पच्छाकडाय, पुरिसपच्छाकडाय, नपुंसगपच्छाकडाय बंधंति। तं भंते! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ १, बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ २, बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३, बंधी न बंधइ, न बांधिस्सइ ४, न बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ५, न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ ६, न बंधी न बंधइ बांधिस्सइ ७, न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ८? गोयमा! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ, गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, एवं जाव अत्थेगइए न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, णो चेव णं न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ, अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ। तं भंते! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ? गोयमा! साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणा-इयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ। तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ, देसेणं सव्वं बंधइ, सव्वेणं देसं बंधइ,

सव्वेणं सव्वं बंधइ? गोयमा ? णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्वं बंधइ ॥सू०३॥

छाया--कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऐर्यापथिकबन्धश्च । सांपरायिकबन्धश्च, ऐर्यापथिकं खलु भदन्त ! कर्म किं नैरयिको बध्नाति, तिर्यग्योनिको बध्नाति, तिर्यग्योनिकी बध्नाति, मनुष्यो बध्नाति, मानुषी बध्नाति, देवो बध्नाति, देवी बध्नाति ? गौतम! नो नैरयिको बध्नाति,

कर्मबन्ध वक्तव्यता

'कइविहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते) हे भदन्त ! बंध कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) बंध दो प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(ईरियावहियाबंधे य, संपराइयबंधे य) एक ऐर्यापथिकबन्ध और दूसरा सांपरायिक बंध-(ईरियावहिया णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ) हे भदन्त ! ऐर्यापथिक कर्म क्या नारकजीव बांधता है या तिर्यंच योनिकजीव बांधता है ? (तिरिक्खजोणिणी बंधइ मणुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ, देवी बंधइ) या तिर्यंच स्त्री बांधती है ? या मनुष्य बांधता है? या मनुष्य स्त्री बांधती है ? या देव बांधता है?(गोयमा) हे गौतम ! ऐर्यापथिक कर्म (णो नेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ

કર્મબન્ધ વક્તવ્યતા—

"कइविहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तंजहा) જેવાં કે (ईरियावहिया बंधे य, संपराइ य बंधे य) (૧) ઐર્યાપથિક બંધ અને (૨) સાંપરાયિક બંધ. (ईरियावहियाणं भंते ! कम्म किं नेरइओ बंधइ, तिरक्खजोणिओ बंधइ) હે ભદન્ત ! ઐર્યાપથિક બંધ શું નારક જીવ બાંધે છે ? કે તિર્યંચયોનિક જીવ બાંધે છે ? (तिरिक्ख जोणिणी बंधइ, मणुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ, देवी बंधइ ?) કે તિર્યંચ સ્ત્રી બાંધે છે ? કે મનુષ્ય બાંધે છે ? કે મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે ? કે દેવ બાંધે છે ? કે દેવી બાંધે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! ઐર્યાપથિક કર્મ (णो नेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ,

नो तिर्यग्योनिको बध्नाति, नो तिर्यग्योनिकी बध्नाति, नो देवो बध्नाति, नो देवी बध्नाति। पूर्वप्रतिपन्नकान् प्रतीत्य मनुष्याश्च मानुष्यश्च बध्नन्ति, प्रतिपद्यमानकान् प्रतीत्य मनुष्यो वा बध्नाति १, मानुषी वा बध्नाति २, मनुष्या वा बध्नन्ति ३, मानुष्यो वा बध्नन्ति४, अथवा मनुष्यश्च, मानुषी च बध्नाति५, अथवा मनुष्याश्च मानुष्यश्च बध्नन्ति ६, अथवा मनुष्याश्च मनुषी च बध्नन्ति ७, अथवा मनुष्यश्च

बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्व पडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति, पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ १) नारक नहीं बांधता है, तिर्यंच योनि के जीव नहीं बांधते हैं, तिर्यंच स्त्री नहीं बांधती है, देव नहीं बांधता है देवी नहीं बांधती है, किन्तु पूर्वप्रतिपन्न को आश्रित करके मनुष्य और मनुष्यस्त्री बांधती है। प्रतिपद्यमान को आश्रित करके मनुष्य बांधता है १ (मणुस्सी वा बंधइ) अथवा मनुष्य स्त्री बांधती है २ (मणुस्सा वा बंधंति ३ मणुस्सीओ वा बंधंति ४) अथवा मनुष्य बांधते हैं ३ अथवा मनुष्यस्त्रियां बांधती हैं ४ (अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ ५) अथवा मनुष्यय और मनुष्य स्त्री बांधती है (अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति ६) अथवा मनुष्य और मनुष्यस्त्रियां बांधती हैं (अहवा -मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति ७) अथवा सब मनुष्य बांधते हैं और मनुष्य स्त्री बांधती है७,(अहवा-मणुस्साय मणुस्सीओ य बंधंति८) अथवा सब मनुष्य और सब मनुष्यस्त्रियां बांधती हैं। (तं भंते ! किं इत्थी

णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति, पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ, मणुस्सी वा बंधइ) नारक બાંધતો નથી, તિર્યંચયોનિકો બાંધતા નથી, તિર્યંચ સ્ત્રી બાંધતી નથી. દેવ બાંધતા નથી, દેવી બાંધતી નથી, પરન્તુ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે. પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ મનુષ્ય બાંધે છે, (૧) મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે (૨) (मणुस्सा वा बंधंति, मणुस्सीओ वा बंधंति) (૩) અથવા મનુષ્યો બાંધે છે, (૪) અથવા મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે, (अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ) (૫) અથવા મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે, (अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधइ) (૬) અથવા મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે, (अहवा मणुस्सा य मणुस्सीय बंधंति) (૭) અથવા સઘળા મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે, (अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति) (૮) અથવા સઘળા મનુષ્યો અને સઘળી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે

मानुष्यश्च बध्नन्ति । तद् भदन्त ! किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको बध्नन्ति, स्त्रियो बध्नन्ति, पुरुषा बध्नन्ति, नपुंसका बध्नन्ति, नोस्त्रीनोपुरुष-नोनपुंसको बध्नाति ? गौतम ! नो स्त्री बध्नाति, नो पुरुषो बध्नाति, नो नपुंसको बध्नाति, यावत् नोनपुंसको बध्नाति, पूर्वप्रतिपन्नकान् प्रतीत्य अपगतवेदा बध्नन्ति, प्रतिपद्यमानकांश्च प्रतीत्य अपगतवेदो वा बध्नाति, अपगतवेदा वा बध्नन्ति । यदि खलु भदन्त ! अपगतवेदो वा बध्नाति, अपगतवेदा वा बध्नन्ति, तत् भदन्त ! किं स्त्रीपश्चात्कृतो बध्नाति १, पुरुषपश्चात्कृतो बध्नाति २, नपुंसक-

बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ, इत्थीओ बधति, पुरिसा बंधंति, नपुसगा बंधति, नोइत्थी, नोपुरिसो नोनपुंसओ बंधइ) हे भदन्त ! ऐर्यापथिक कर्म क्या स्त्री बांधती है ? या पुरुष बांधता है ? या स्त्रियां बांधती हैं ? या पुरुष बांधते हैं ? अथवा नपुंसक बांधते हैं ? तथा नो स्त्री, नो पुरुष, नो नपुंसक बांधता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो इत्थी बंधइ, णो पुरिसो बंधइ, जाव णो नपुंसगा बंधंति, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति, पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधति) ऐर्यापथिक कर्म को न स्त्री बांधती है, न पुरुष बांधता है, यावत् न नपुंसक बांधते हैं । पूर्व प्रतिपन्न को आश्रित करके वेदरहित जीव बांधते हैं । प्रतिपद्यमान को आश्रित करके वेदरहित एक जीव या वेदरहित सब जीव बांधते हैं । (जइ णं भंते ! अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति, तं भंते किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ १,

(तं भंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ, इत्थिओ बधंति, पुरिसा बंधंति, नपुंसगा बधंति, नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું ઐર્યાપથિક કર્મ સ્ત્રી બાંધે છે ? કે પુરુષ બાંધે છે ? કે નપુંસક બાંધે છે ? કે સ્ત્રીઓ બાંધે છે ? કે પુરુષો બાંધે છે ? કે નપુંસકો બાંધે છે ? અથવા નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, નો નપુસક બાંધે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इत्थी बंधइ, णो पुरिसो बंधइ, जाव णो नपुंसगा बंधंति पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगय वेदा बंधंति, पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ. अवगयवेदा वा बंधंति) ઐર્યાપથિક કર્મ સ્ત્રી બાંધતી નથી, પુરુષ બાંધતો નથી, અને નપુંસકો પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત કોઇ પણ જીવો બાંધતા નથી. પણ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ વેદરહિત જીવો બાંધે છે અને પતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ વેદરહિત એક જીવ અથવા વેદરહિત બધાં જીવો ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે.

(जइ भंते ! अवगय-वेदो वा बंधइ, अवगय वेदा वा बंधंति, तं भंते किं इत्थी पच्छाकडो बंधंति १, पुरिसपच्छाकडो बंधइ २, नपुंसगपच्छाकडो

पश्चात्कृतो बध्नाति ३, स्त्रीपश्चात्कृता बध्नन्ति ४ पुरुषपश्चात्कृता बध्नन्ति ५, नपुंसकपश्चात्कृता बध्नन्ति६, उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च बध्नाति ४ उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति४, उताहो पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति:४, उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च भणितव्य:८, एवमेते षड्विंशतिः भङ्गाः भणितव्याः २६ यावत् उताहो स्त्रीपश्चा-

---

पुरिसपच्छाकडो बंधइ, २, नपुंसगपच्छाकडो बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति ६, उदाहु इत्थियपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य बधइ ४, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य, नपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४) हे भदन्त ! जो वेदरहित जीव या वेदविना के जीव ऐर्यापथिक कर्म को बांधते हैं तो जिसके पहिले स्त्री वेदथा ऐसा जीव बांधता है अथवा पुरुष पश्चात्कृत जीव-जिसके पहिले पुरुष वेद था ऐसा जीव-उस कर्म को बांधता है ? अथवा नपुंसक पश्चात्कृत जीव-जिसके पहिले नपुंसक वेद था-ऐसा जीव उसे बांधता है ? अथवा-स्त्री पश्चात्कृत जीव, और पुरुषपश्चात्कृत जीव बांधता है ? अथवा जो जीव स्त्रीपश्चात्कृत है और नपुंसक पश्चात्कृत है वह बांधता है (उदाहु—पुरिसपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य बंधइ) अथवा जो जीव पुरुष पश्चात्कृत और नपुंसकपश्चात्कृत है वह बांधता है ४, (उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य, नपुंसगपच्छाकडो य, भाणियव्वं ८) अथवा-स्त्रीपश्चात्कृत, पुरुषपश्चात्कृत जीव बांधता है ? (एवं एए छव्वीसं भंगा २६ जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा

बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा बंधंति ६, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य, पुरिस पच्छाकडो य बंधइ ४, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य, नपुसग पच्छाकडो य बंधइ ४ ?) હે ભદન્ત ! જો વેદરહિત જીવ અથવા વેદ વિનાના જીવો ઐર્યાપથિક બંધ બાંધતા હોય, તો પૂર્વે જે સ્ત્રીવેદવાળો જીવ હતો તે બાંધે છે ? કે પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ (પૂર્વે જે પુરુષ વેદવાળો હતો એવો જીવ) બાંધે છે ? કે નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ (પહેલાં જે નપુંસક-વેદવાળો હતો એવો જીવ) બાંધે છે ? અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (उदाहु-पुरिसपच्छाकडो य नपुसगपच्छाकडो य बंधइ, ४) અથવા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (उदाहु-इत्थीपच्छकडो य पुरिसपच्छाकडो य नपुंसग-पच्छाकडो य भाणियव्वं ८) અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત, પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (एवं एए छव्वीस भंगा २६, जाव उदाहु इत्थी-

त्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति ? गौतम! स्त्रीपश्चात्कृतोऽपि बध्नाति १, पुरुषपश्चात्कृतोऽपि बध्नाति २, नपुंसकपश्चात्कृतोऽपि बध्नाति ३, स्त्रीपश्चात्कृताअपि बध्नन्ति ४, पुरुषपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति५, नपुंसकपश्चात्कृता-अपि बध्नन्ति ६, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च बध्नातिः ४, एवम् एते चैव षड्विंशतिः भङ्गा भणितव्याः, यावत् अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृ-

---

य, पुरिसपच्छाकडा य नपुंसगपच्छाकडाय य बंधंति) इस तरह से ये २६ भंग यावत् अथवा स्त्रीपश्चात्कृत जीव पुरुषपश्चात्कृत जीव एवं नपुंसकपश्चात्कृत जीव बांधते हैं ? यहां तक जानना चाहिये। (गोयमा) हे गौतम ! (इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ १, पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ २, नपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा वि बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति ६) स्त्रीपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है, पुरुषपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है और नपुंसकपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है। तथा स्त्रीपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथिक कर्म को बांधते हैं, पुरुषपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथित कर्मको बांधते हैं और नपुंसकपश्चात्कृत जीव भी ऐर्यापथिक कर्म को बांधते हैं ६। (अहवा-इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ७) अथवा ऐसा जीव कि जो स्त्री पश्चात्कृत और पुरुषपश्चात्कृत है ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है। (एवं एए छव्वीसं भंगा भाणियव्वा) इस प्रकार से २६ भंग कहना

पच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुसगपच्छाकडा य बंधति) આ રીતે ૨૬ ભંગ (વિકલ્પ) સમજવા છેલ્લો ભંગ આ પ્રમાણે સમજવો-અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવો, પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવો અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવો બાંધે છે?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ १, पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ२, नपुंसगपच्छाकडो वि बधइ ३, इत्थीपच्छाकडा वि बधंति ४, पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति ५, नपुसगपच्छाकडा वि बंधंति ६) સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૨) પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૩) નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (૪) સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક બંધ બાંધે છે (૫) પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૬) નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (अहवा-इत्थीपच्छाकडो य पुरिस-पच्छाकडो य बंधइ) અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અને પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય એવો જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (एवं एए छव्वीसभंगा भाणियव्वा) આ પ્રમાણે ૨૬ ભંગ કહેવા

ताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति । तद् भदन्त ! किं बद्धवान् , बध्नाति, भन्त्स्यति १, बद्धवान् , बध्नाति, न भन्त्स्यति २, बद्धवान् न बध्नाति, भन्त्स्यति ३ बद्ध-

---

चाहिये-(जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति) यावत् अथवा स्त्री पश्चात्कृत जीव, पुरुषपश्चात्कृत जीव और नपुंसक पश्चात्कृत जीव उस ऐर्यापथिक कर्म को बांधते हैं यहां तक।

(तं भंते ! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ १, बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २, बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३, बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ४, बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ५, न बंधी बंधइ, नबंधिस्सइ ६, न बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ ७, न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ८) हे भदन्त ! उस ऐर्यापथिक कर्म को पहिले किसी जीव ने क्या बांधा है ? वर्तमान में वही जीव उसे क्या बांधता है ? भविष्यत् में वही जीव क्या उसे बांधेगा ? १, क्या उसको किसी ने पूर्वकाल में बांधा है ? वर्तमान में वह उसको बांधता है ? भविष्यत् में क्या वह उसको नहीं बांधेगा ? २, पूर्व में इसे किसी जीव ने बांधा है, वर्तमान में वह जीव इसे बांधता नहीं है ? और आगे वह जीव इसे बांधेगा नहीं ? ३, पूर्व में इसको किसी जीव ने बांधा है ? वर्तमान में वही जीव इसको नहीं बांधता है, आगे वही जीव

જોઈએ. (जाव-अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसग-पच्छकडा य बंधंति) ૨૯ મો ભંગ આ પ્રમાણે બનશે અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવો, પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવો અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવો આ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. અહીં સુધીના ૨૯ ભંગો સમજવા.

(तं भंते ! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ १, बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ २, बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३, बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ४, न बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ५, न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ६, न बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ७, न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ८) હે ભદન્ત ! આ ઐર્યાપથિક કર્મ શું પહેલાં કોઈ જીવે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં શું એજ જીવ તે કર્મ બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું એજ જીવ તે કર્મ બાંધશે ? (૧) શું કોઈ જીવે ભૂતકાળમાં તે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં શું એજ જીવ તે કર્મ બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું એજ જીવ તે કર્મ નહીં બાંધે ? (૨) ભૂતકાળમાં કોઈ જીવે તે કર્મ બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં તે જીવ તે કર્મ બાંધતો નથી, અને ભવિષ્યમાં તે જીવ તેને બાંધશે ? (૩) ભૂતકાળમાં કોઈ જીવે તે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધતો નથી

वान् न बध्नाति, न भन्त्स्यति ४ न बद्धवान् बध्नाति, भन्त्स्यति ५ न बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति ६, न बद्धवान्, न बध्नाति, भन्त्स्यति ७। न बद्धवान्, न बध्नाति, न भन्त्स्यति ८ ? गौतम ! भवाकर्ष प्रतीत्य अस्त्येकको बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति, अस्त्येकको बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति, एवं तदेव सर्वं

इसको नहीं बांधेगा ? ४, पूर्व में किसी जीव इसे नहीं बांधा है, वर्तमानमें वही जीव इसे बांधता है, भविष्यत् में वही जीव इसे बांधेगा ? ५, पूर्व में किसी जीव ने इसे नहीं बांधा, वर्तमान में वही जीव इसे बांधता है, भविष्यत् में वही जीव इसे नहीं बांधेगा ६, पूर्व में किसी जीव ने इसे नहीं बांधा, वर्तमान में वहीं जीव इसे नहीं बांधता है, भविष्यत् में वही जीव इसे बांधेगा ७, पूर्व में किसी जीव ने इसे नहीं बांधा, वर्तमान में भी वही जीव इसे नही बांधता है, भविष्यत् में भी वही जीव इसे नहीं बांधेगा ? ८ (गोयमा) हे गौतम ! 'भवागरिसु पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए, न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' भवाकर्ष (भवगृहणा)को आश्रय करके किसी एक जीव ने उस ऐर्यापथिक कर्म को बांधा है, वही एक जीव उसे बांधता है और वही एक जीव उसे बांधेगा

અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે નહીં ? (૪) ભૂતકાળમા કોઈ જીવે શું તે બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે, અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે ? (૫) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તે બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે, અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને નહીં બાંધે છે ? (૬) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તેને બાંધ્યુ નથી, વર્તમાનમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે ? (૭) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તેને બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધશે નહીં ? ૮

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (भवागरिसु पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्व जाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ (અનેક ભવોમાં ઉપશમ શ્રેણી આદિની પ્રાપ્તિથી ઐર્યાપથિક કર્મ પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ ભવાકર્ષ છે) કોઇ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યુ હોય છે, એજ એક જીવ તેને બાંધે છે અને એજ એક જીવ તેને બાંધશે કોઇ એક જીવે

यावत्–अस्त्येकको न बद्धवान्, न बध्नाति, न भन्त्स्यति, ग्रहणाकर्षं प्रतीत्य अस्त्येकको बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति, एवं यावत् अस्त्येकको न बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति, नो चैव खलु न बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति, अस्त्येकको न बद्धवान्, न

किसी एक ने उसे पहिले बांधा है, वही एक उसे बांधता है, वही एक जीव उसे नहीं बांधेगा 'एवं तं चेव सव्वं' इस तरह पूर्वोक्त सब कथन यहां 'जाव अत्थे गइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' यावत् किसी एक ने पूर्व में इसे बांधा नहीं है, वर्तमान में वही एक जीव इसे बांधता नहीं है और भविष्यत् में वही एक जीव इसे बांधेगा नहीं" इस सूत्र पाठ तक जानना चाहिये। 'गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ बंधिस्सइ–एवं जाव अत्थेगइए न बंधी, बंधइ बंधिस्सइ' ग्रहणाकर्ष को आश्रित करके किसी एक जीव ने उस ऐर्यापथिक कर्म को पहिले बांधा है, वर्तमान में वही एक जीव इसे बांधता है, और आगे इसे वही एक जीव बांधेगा। इसी तरह से यावत् किसी एक जीव ने बांधा नहीं है, बांधता है, और बांधेगा यहां तक कथन पूर्वोक्त रूपसे जानना चाहिए। (णो चेव णं न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) यहां यह भंग– "बांधा नहीं है, बांधता है, बांधेगा नहीं" नहीं है। (अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ) किसी एक जीवने पहिले इसे बांधा नहीं

પહેલા તેને બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે અને એજ એક જીવ તેને બાંધશે નહીં. (एवं तं चेव सव्वं) આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવુ એટલે કે "કોઇ એક જીવે ભૂતકાળમાં ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે નહી" આ સૂત્રપાઠ સુધીનુ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ–एवं जाव अत्थेगइए न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ (એકજ ભવનાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનુ નામ ગ્રહણાકર્ષ છે) કોઇ એક જીવે તે ઐર્યાપથિક કર્મ પહેલા બાંધ્યુ હોય છે, વર્તમાનમાં એજ એક જીવ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમા પણ એજ એક જીવ તેને બાંધશે. એજ પ્રમાણે "કોઈ એક જીવે તેને બાંધ્યું નથી, એજ જીવ તેને બાંધે છે અને બાંધશે" અહીં સુધીનુ કથન આગળના કથન મુજબ સમજવું (णो चेव णं न बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ) પરન્તુ અહીં આ ભંગ લાગુ પડતો નથી–"બાંધ્યું નથી બાંધે છે, બાંધશે નહી" (अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) કોઈ

बध्नाति, भन्त्स्यति, अस्त्येकको न बद्धवान्, न बध्नाति, न भन्त्स्यति, तद् भदन्त किं सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति, सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति, अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति, अनादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति ? गौतम ! सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति, नो सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति । नो अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति, नो अनादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति, तद् भदन्त ! किं देशेन देशं बध्नाति, देशेने सर्वं बध्नाति, सर्वेण देशं बध्नाति, सर्वेण सर्वं बध्नाति? गौतम!

है, वही एक जीव इसे बांधता नहीं है, वही एक जीव इसे बांधेगा नहीं। (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ?) हे भदन्त ! उस ऐर्यापथिक कर्मका बध सादि सपर्यवसित होता है ? या सादि अपर्यवसित होता है ? या अनादि सपर्यवसित होता है ? या अनादि अपर्यवसित होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! 'साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ' उस ऐर्यापथिक कर्म का बंध सादि सपर्यवसित होता है, सादि अपर्यवसित नहीं होता है, अनादि सपर्यवसित नहीं होता है और न अनादि अपर्यवसित होता है । 'तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ, देसेणं सव्वं बंधइ, सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्वं बंधइ ?) हे भदन्त ! जीव जो उस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है सो क्या वह देश से देशका बंध करता है ? या देश

એક જીવે પહેલા તે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું નથી, એજ એક જીવ વર્તમાનમાં તેને બાંધતો નથી અને એ જ એક જીવ ભવિષ્યમાં તેને બાંધશે નહીં. (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ?) હે ભદન્ત ! તે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત હોય છે ? કે સાદિ અપર્યવસિત હોય છે ? કે અનાદિ સપર્યવસિત હોય છે ? કે અનાદિ અપર્યવસિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ) આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત હોય છે, સાદિ અપર્યવસિત હોતો નથી, અનાદિ સપર્યવસિત હોતો નથી અને અનાદિ અપર્યવસિત પણ હોતો નથી.

(तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ, देसेणं सव्वं बंधइ, सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्वं बंधइ ?) ભદન્ત ! જીવ જે આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે, તે શું દેશથી દેશનો બંધ કરે છે ? કે દેશથી સર્વનો બંધ કરે છે ? કે

नो देशेन देशं बध्नाति, नो देशेन सर्वं बध्नाति नो सर्वेण देशं बध्नाति, सर्वेण सर्वं बध्नाति, ॥ सू० ३ ॥

टीका—' कइविहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कतिविधः खलु बन्धः प्रज्ञप्तः ? बन्धश्च द्रव्यतोनिगडशृङ्खलादिबन्धो, भावतः कर्मबन्धः, अत्र च प्रकरणात् भावतः कर्मबन्धाधिकारः, भगवानाह–' गोयमा ! दुविहे-

से सर्वका बंध करता है ? या सर्व से देश का बंध करता है ? या सर्व से सर्व का बंध करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ सव्वेणं सव्वं बंधइ) जीव देश से देश का बंध नहीं करता है, न देश से सर्व का बंध करता है, न सर्वसे देशका बंध करता है किन्तु सर्वसे सर्वका बंध करता है।

टीकार्थ–आराधक जीव अशुभ कर्म का क्षय करता है और शुभ कर्मका बंध करता है–इस प्रकार के बंधके विषयसे सूत्रकार इस बंध का प्ररूपण करते हैं–इसमें गौतमस्वामी ने प्रभुसे ऐसा पूछा है–' कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! बंध कितने प्रकार का कहा गया है ? द्रव्यबंध और भावबंध के भेद से बंध दो प्रकारका कहा गया है निगड आदि से जो बांधना होता है वह द्रव्यबंध है और रागादिसे जो कर्मोंका बंध होता है वह भावबंध है। सो यहां पर गौतमका ऐसा यह प्रश्न भावबन्ध को लेकर हुआ है–क्यों कि प्रकरणवश भावबन्ध का

સર્વથી દેશનો બંધ કરે છે ? કે સર્વથી સર્વનો બંધ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो देसेणं देस बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्व बंधइ) જીવ દેશથી દેશનો બંધ કરતો નથી, દેશથી સર્વનો બંધ પણ કરતો નથી, સર્વથી દેશનો બંધ પણ કરતો નથી, પરન્તુ સર્વથી સર્વનો બંધ કરે છે

ટીકાર્થ—આરાધક જીવ અશુભ કર્મનો ક્ષય કરે છે અને શુભ કર્મનો બંધ કરે છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં બંધના વિષે પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે—(कइविहेण भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધની અપેક્ષાએ બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે. નિગડ (બેડી) આદિ વડે જે બંધ બાંધવામાં આવે છે તેને દ્રવ્યબંધ કહે છે. રાગાદિથી કર્મોનો જે બંધ બંધાય છે તેને ભાવબંધ કહે છે. અહીં ગૌતમ સ્વામીએ ભાવબંધની અપેક્ષાએ ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછયો છે એમ સમજવું, કારણ કે આ પ્રકરણમાં ભાવબંધનો અધિકાર જ ચાલી રહ્યો છે.)

बधे पण्णत्ते, तं जहा-ईरियावहियाबंधे य संपराइयबधे य ' हे गौतम ! द्विविधः कर्मबन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ऐर्यापथिकबन्धश्च, सांपरायिकबन्धश्च, तत्र-ईरणम्-इर्या-गमनं तद्विशिष्टः तत्प्रधानो वा पन्थाः ईर्यापथः, तत्र भवः ऐर्यापथिकः व्युत्पत्तिमात्रमिदम्, प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः केवलयोगप्रत्ययः उपशान्तमोहादित्रयस्य शातवेदनीयकर्मबन्धः स ऐर्यापथिकबन्धः । स चैकस्य वेदनीयस्य भवति । संपरैति संसारं पर्यटति एभिरिति संपरायाः कषायास्तेषु भवं सांपरायिकं कर्म तस्य यो

अधिकार चल रहा है । इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) वध दो प्रकार का कहा गया है-' तं जहा ' जो इस प्रकार से है-' ईरियावहियबंधे य, संपराइयबंधे य ' एक ऐर्यापथिक बंध और दूसरा सांपरायिक बंध " ईर्या नाम गमन का है-इससे युक्त अथवा इस प्रधान वाला जो पथ रास्ता है वह ईर्यापथ है-इस ईर्यापथ में जो बंध होता है वह ऐर्यापथिक बंध है । सो ऐसी जो यह ऐर्यापथिक की व्युत्पत्ति है वह केवल व्युत्पत्तिमात्र ही है-ऐयापथिक की प्रवृत्ति का निमित्त तो ऐसा ही है कि जो बंध केवल योगनिमित्तक होता है वहऐर्यापथिक बध है । यहबध सातावेदनीय कर्मबधरूप होता है। ओर यह ११ वें १२ वें एवं १३ वें गुणस्थान में होता है । क्यों कि इन गुणस्थानों में एक वेदनीय कर्म का ही बंध होता है । जिनके द्वारा जीव ससार में भ्रमण करता है-उनका नाम संपराय है-ऐसे ये संपराय कषायें हैं । इन कषायों के सद्भाव में जो कर्म होता है वह सांपरायिक

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(ईरियावहि य बंधेय, संपराइयबंधेय) ઐર્યાપથિક બંધ અને (૨) સાંપરાયિક બંધ.

' ઇર્યા ' એટલે ગમન. તેનાથી યુક્ત જે માર્ગ તેને ઇર્યાપથ કહે છે. તે ઇર્યાપથમાં જે બંધ થાય છે તેનું નામ ઐર્યાપથિક બંધ છે. આ તો માત્ર ઇર્યાપથની વ્યુત્પત્તિ જ છે. પણ અહીં તેનો આ પ્રમાણે અર્થ સમજવો— " ઐર્યાપથિક પ્રવૃત્તિ યોગ નિમિત્તે જ થાય છે. તેથી યોગનિમિત્તક જે બંધ હોય છે તેને ઐર્યાપથિક બંધ કહે છે. આ બંધ સાતાવેદનીય કર્મબંધ રૂપ હોય છે. અને તે ૧૧ માં, ૧૨ માં અને ૧૩ માં ગુણસ્થાનમાં થાય છે. કારણ કે તે ગુણસ્થાનોમાં એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ હોય છે. જેના દ્વારા જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે તેનુ નામ સંપરાય છે. કષાયો એવાં સંપરાય રૂપ હોય છે. તે કષાયોનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે જે કર્મ બંધાય છે તેનું નામ

बन्धः स सांपरायिकबन्धः कषायप्रत्ययः, स च अवीतरागगुणस्थानकेषु सर्वेषु भवति। गौतमः पृच्छति-'ईरियावहियं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ ?' हे भदन्त ! ऐर्यापथिकं खलु कर्म किं नैरयिको बध्नाति ? 'तिरिक्खजोणिओ बंधइ' किं वा तिर्यग्योनिको बध्नाति ? 'तिरिक्खजोणिणी बंधइ ?' तिर्यग्योनिकी तिरश्ची बध्नाति ? 'मणुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ' किं वा मनुष्यो बध्नाति ? किं वा मानुषी बध्नाति ? 'देवो बंधइ' किं वा देवो बध्नाति किं देवी बध्नाति ? भगवानाह-'गोयमा ! नो नेरइओ बंधइ, नो तिरिक्खजोणिओ बंधइ' हे गौतम ! ऐर्यापथिकं कर्म नो नैरयिको बध्नाति, नो वा तिर्यग्योनिको बध्नाति, 'नो तिरिक्खजोणिणी बंधइ' नो वा तिर्यग्योनिकी बध्नाति, 'णो देवो बंधइ णो देवी बंधइ' नो

कर्म है। इस कर्म का जो बंध है वह सांपरायिक बन्ध है। यह सांपरायिक बन्ध कषाय कारणक माना गया है यह बंध समस्त अवीतराग गुणस्थानवाले जीवों में होता माना गया है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ईरियावहियं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ' हे भदन्त ! ऐर्यापथिक कर्म को क्या नैरयिक जीव बांधता है ? 'तिरिक्खजोणिओ बंधइ' या तिर्यग्योनिक जीव बांधता है ? या 'तिरिक्खजोणिणी बंधइ' तिर्यंचयोनिक-तिरश्ची बांधती है ? 'मणुस्सो बंधइ' या मनुष्य बांधता है ? 'मणुस्सी बंधइ' या मनुष्य स्त्री बांधती है ? 'देवो बंधइ' या देव बांधता है ? या 'देवी बंधइ' देवी बांधती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! (नो नेरइओ बंधइ, नो तिरिक्खजोणिओ बंधइ) इस ऐर्यापथिक कर्म को न नैरयिक बांधता है, न

સાંપરાયિક કર્મ છે તે કર્મના બંધને સાંપરાયિક બંધ કહે છે આ સાંપરાયિક બંધનું કારણ કષાયોને માનવામાં આવે છે અને સમસ્ત અવીતરાગ ગુણસ્થાનવાળા જીવોમાં આ બંધનો સદ્ભાવ માનવામા આવે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(ईरियावहियं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શુ નારક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે ? (तिरिक्खजोणीओ बंधइ) તે તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ બાંધે છે ? (तिरिक्खजोणिणी बंधइ) કે તિર્યંચ યોનિક સ્ત્રી (તિર્યંચિણી) બાંધે છે ? (मणुस्सो बंधइ) કે મનુષ્ય બાંધે છે ? (मणुस्सी बंधइ) કે મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે ? (देवो बंधइ) કે દેવ બાંધે છે ? "देवी बंधइ" કે દેવી બાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (नो नेरइओ बंधइ, नोतिरिक्खजोणिओ बंधइ, णोतिरिक्खजोणिणी बंधइ) આ ઐર્યાપથિક

वा देवो बध्नाति, नैव वा देवी बध्नाति, अपितु 'पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य, मणुस्सीओ य बंधंति' पूर्वप्रतिपन्नकान् प्रतीत्य आश्रित्य ऐर्यापथिकं कर्म मनुष्याश्च मानुष्यश्च बध्नन्ति, अयमाशयः-पूर्वं प्राक्काले प्रतिपन्नमैर्यापथिककर्मबन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्नकाः ते च ऐर्यापथिककर्मबन्धस्य द्वितीय तृतीयादिसमयवर्त्तिनो भवन्ति, तादृशाश्च कतिपये पुरुषाः स्त्रियश्च सन्ति, उभयप्रकारकाः केवलिनः सर्वदा भवन्ति, ऐर्यापथिककर्मबन्धकाश्च वीतरागो-प्रशान्तमोह-क्षीणमोह-सयोगिकेवलिगुणगुण-स्थानवर्तिनो मनुष्या भवन्ति, तथा च मनुष्यस्यैव ऐर्यापथिककर्मबन्धो भवति नेतरेषामित्यभिप्रायेणैवाह-'मणुस्सा य, मणुस्सीओ य' इति ।

तिर्यंचयोनिक जीव बांधता है, 'णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ' न तिर्यञ्च स्त्री बांधती है, 'णो देवो बंधइ' न देव बांधता है, 'णो देवी बंधइ' न देव स्त्री बांधती है अपि तु 'पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधइ' पूर्वप्रतिपन्नकों को आश्रित करके ऐर्यापथिक कर्म को मनुष्य और मनुष्यस्त्रियां बांधती हैं। इसका तात्पर्य ऐसा है। जिन्होंने पहिले ऐर्यापथिक कर्म का बंध किया होता है वे पूर्वप्रतिपन्नक कहलाते हैं ऐसे ये जीव ऐर्यापथिक कर्म बन्ध के द्वितीय तृतीय आदि समयवर्ती होते हैं। ऐसे अनेक मनुष्य और अनेक स्त्रियां होती हैं। क्यों कि दोनों प्रकार के केवली हमेशा होते हैं। ऐर्यापथिक कर्म के बन्धक वीतराग उपशान्तमोह, क्षीणमोह और सयोगकेवली इन गुण-स्थानों में रहने वाले जीव होते हैं। तथा च-मनुष्य को ही ऐर्यापथिक

કર્મ નારક જીવ બાંધતો નથી, તિર્યંચ યોનિક જીવ પણ બાંધતો નથી, તિર્યંચ યોનિક સ્ત્રી પણ બાંધતી નથી, (णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ) દેવ પણ બાંધતા નથી અને દેવી પણ બાંધતી નથી. પરન્તુ (पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधइ) પૂર્વપ્રતિપન્નકની અપેક્ષાએ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ બાંધે છે તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- જેમણે પહેલાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, તેમને પૂર્વપ્રતિપન્નક કહે છે. એવાં તે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મબંધના દ્વિતીય, તૃતીય આદિ સમયવર્તી હોય છે-એવાં અનેક મનુષ્યો અને અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે, કારણ કે બન્ને પ્રકારના કેવલી હમેશા હોય છે. ઐર્યાપથિક કર્મના બંધક વીતરાગ ઉપશાન્ત મોહ, ક્ષીણ મોહ અને સયોગ કેવલી, એ ગુણસ્થાનોમાં રહેનારા જીવો હોય છે. મનુષ્ય જ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. બીજાં જીવો તે કર્મનો બંધ કરતા નથી, એ અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ જ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે-(मणुस्सा य

अथ प्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽऽह–'पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ?।' प्रतिपद्यमानकान् प्रतीत्य आश्रित्य तु ऐर्यापथिक कर्म मनुष्यो वा बध्नाति ?, अयमाशयः–ऐर्यापथिककर्मबन्धस्य प्रथमसमयवर्तिनः केवलोत्पत्तौ प्रथमसमय इत्यर्थः मनुष्याः प्रतिपद्यमानका उच्यन्ते, एषां च विरहसंभवात् एकदा मनुष्यश्च मनुष्याश्चैकैकयोगे एकत्व-बहुत्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, तथा द्विकसंयोगेऽपि चत्वारो विकल्पाः, एवंरीत्या सर्वे अष्टौ विकल्पा भवन्ति, इत्यभिप्रायेणाह–'मणुस्सो वा' इत्यादि। अथ एकैकसंयोगे द्वितीयादिविकल्पानाह–'मणुस्सी वा बंधइ २' प्रति-

कर्म का बंध होता है दूसरों को नहीं होता है, इसी अभिप्राय को लेकर सूत्रकार ने 'मणुस्सा य मणुस्सीओ य' ऐसा कहा है।

अब सूत्रकार प्रतिपद्यमानक जीवोंकी अपेक्षासे ऐसा कहते हैं–पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ' कि प्रतिपद्यमानक जीवोंको आश्रित करके तो ऐर्यापथिक कर्म का बंध मनुष्य करता है, इसका आशय ऐसा है–ऐर्यापथिक कर्म बंध के प्रथम समय में जो वर्तमान हों–अर्थात् वीतराग अवस्था की प्राप्ति के प्रथम समय में जो मौजूद हों–ऐसे मनुष्य प्रतिपद्यमानक कहलाते हैं इनका विरह संभवित होने से एक समय में एक मनुष्य और अनेक मनुष्य इनके एक-एक के योग में एकत्व और बहुत्व को लेकर चार विकल्प होते हैं। तथा द्विक संयोग में भी चार विकल्प होते हैं। इस रीति से सब आठ विकल्प होते हैं। इसी अभिप्राय को लेकर सूत्रकर ने ऐसा कहा है 'मणुस्सो वा' इत्यादि। अब एक एक के संयोग में अन्य द्वितीयादि विकल्पों को सूत्रकार कहते हैं–'मणुस्सी वा बंधइ' २ प्रतिपद्यमानक की अपेक्षा मनुष्यस्त्री ऐर्या-

मणुस्सीओ य) "મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ જ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે."

હવે સૂત્રકાર પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે કહે છે–(पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ) (૧) પ્રતિપદ્યમાન જીવોની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ મનુષ્ય કરે છે. ઐર્યાપથિક કર્મબંધના પ્રથમ સમયમાં જે વર્તમાન (મોજૂદ) હોય–એટલે કે વીતરાગ અવસ્થાની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયમાં જે મોજુદ હોય–એવાં મનુષ્યને પ્રતિપદ્યમાનક કહે છે. તેમનો વિરહ સંભવિત હોવાથી એક સમયમાં એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યના એક એકના યોગમાં એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ચાર વિકલ્પ બને છે તથા દ્વિક સંયોગથી પણ ચાર વિકલ્પ બને છે આ રીતે કુલ આઠ વિકલ્પ નીચે પ્રમાણે બને છે—(૧) પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ મનુષ્ય (એક વચનમા) ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) "मणुस्सी वा बंधइ" પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ

पद्यमानकापेक्षया मानुषी वा ऐर्यापथिकं कर्म बध्नाति २ 'मणुस्सा वा बंधंति ३' मनुष्या वा बध्नन्ति ३, 'मणुस्सीओ वा बंधति ४' मानुष्यः-मनुष्यस्त्रियो वा बध्नन्ति, अथ द्विकसंयोगेन चतुरो विकल्पानाह-अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ५, 'अथवा मनुष्यश्च मानुषी च बध्नाति५, 'अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति ६' अथवा मनुष्यश्च मानुष्यःमनुष्यस्त्रियश्च बध्नन्ति६ 'अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति७' अथवा मनुष्याश्च मानुषी च बध्नन्ति७, 'अहवा माणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति ८' अथवा मनुष्याश्च मानुष्यः-मनुष्यस्त्रियश्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति ८, एतेषां च पुंस्त्व-

---

पथिक कर्म का बध करती है २ 'मणुस्सा वा बंधंति ३' अनेक मनुष्य ऐर्यापथिक कर्म का बध करते हैं ३, 'मणुस्सीओ वा ४' अथवा अनेक मनुष्यस्त्रियां ऐर्यापथिक कर्म का बंध करती हैं ४। इस तरह से "एक मनुष्य और अनेक मनुष्य, एक मनुष्य स्त्री और अनेक मनुष्यस्त्रियां प्रतिपद्यमान की अपेक्षा ऐर्यापथिक कर्म का बंध करती हैं" ये चार विकल्प एक एक के एकत्व और बहुत्व को लेकर कहे गये हैं। अब द्विक के योग में जो चार विकल्प होते हैं वे इस प्रकार से है-'अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ' एक मनुष्य एक मनुष्यस्त्री ऐर्यापथिक कर्म का बंध करती है १, 'अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति' अथवा एक मनुष्य और अनेक मनुष्यस्त्रियां ऐर्यापथिक कर्मका बंध करती हैं २ 'अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति३' अथवा-अनेक मनुष्य और एक मनुष्यस्त्री ऐर्यापथिक कर्म का बंध करती है ३। 'अहवा-मणुस्सा य,

---

એક મનુષ્ય સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૩) "मणुस्सा वा बंधंति" અનેક મનુષ્યો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૪) "मणुस्सीओ वा" અથવા અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે એજ પ્રમાણે એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યો, એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ પ્રતિ પદ્યમાનની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે આ ચાર વિકલ્પ એક એકના એકત્વ અને બહુત્વની દૃષ્ટિએ કહેવામાં આવ્યા છે હવે દ્વિકના યોગથી જે ચાર વિકલ્પો બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા-"अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ" અથવા એક મનુષ્ય અને એક મનુષ્ય સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) "अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति" અથવા એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે (૩) अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति" અથવા અનેક મનુષ્ય અને એક સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે

स्त्रीत्वे तत्तल्लिङ्गापेक्षया विज्ञेये, ननु वेदापेक्षया, तेषां क्षीणोपशान्तवेदत्वात्,

अष्टभङ्ग-ज्ञानाय स्थापनायन्त्रम् ।		
एकसंयोगिनश्चत्वारो भङ्गाः ४ (एकवचनबहुवचनाभ्याम्)		
पुरुषः १ पुरुषाः ३	स्त्री २ स्त्रीय ४	४
द्विकसंयोगिनश्चत्वारो भङ्गाः ४		
पुरुषः, स्त्री १ पुरुषः, स्त्रियः ३	पुरुषा, स्त्री २ पुरुषाः, स्त्रियः ४	
एवमेतेऽष्टौ भङ्गाः ८		

अथ वेदापेक्षया स्त्रीत्व-पुंस्त्व-नपुंसकत्वमधिकृत्याह-'तं भंते' इत्यादि। 'तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! तद् ऐर्यापथिकं कर्म-किं स्त्री बध्नाति, पुरुषो बध्नाति, नपुंसको वा बध्नाति? 'इत्थीओ बंधंति, पुरिसा बंधंति, नपुंसगा बंधंति?' किं वा स्त्रियः ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति,

---

मणुस्सीओ य बंधंति ४' अथवा-अनेक मनुष्य और अनेक मनुष्य-स्त्रियां ऐर्यापथिक कर्म का बंध करती हैं ४। इनमें पुल्लिङ्गता और स्त्रीलिङ्गता अपने २ लिङ्गो की अपेक्षासे जाननी चाहिये-वेद की अपेक्षा से नहीं। क्यों कि ये क्षीण और उपशान्त वेद वाले होते हैं। अब वेद की अपेक्षा से गौतम प्रभु से ऐर्यापथिक कर्म के बंध के विषय में ऐसा पूछते हैं-'तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ, हे भदन्त! उस ऐर्यापथिक कर्म को क्या स्त्री बांधती है? या पुरुष बांधता है? या नपुंसक बांधता है? 'इत्थीओ बंधंति, पुरिसा बंधंति, नपुंसगा

---

(४) (अहवा-मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधति) અથવા અનેક મનુષ્યો અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે તેમનામાં પુલ્લિંગતા અને સ્ત્રીલિંગતા પોતપોતાના લિંગોની અપેક્ષાએ સમજવી જોઇએ, વેદની અપેક્ષાએ સમજવી નહીં કારણ કે તેઓ ક્ષીણ અને ઉપશાન્તવેદવાળા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી વેદની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષે આ પ્રમાણે પૂછે છે-(त भते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुसगो बंधइ) હે ભદન્ત! શું સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? કે પુરૂષ બાંધે છે? કે નપુંસક બાંધે છે? (इत्थीओ बंधति, पुरिसा बंधंति नपुसगा बंधंति) આવા શું ઐર્યા-

पुरुषाः वा वध्नन्ति, नपुंसका वा वध्नन्ति? किं वा 'नोइत्थीनोपुरिसनोनपुंसओ बंधइ?' नोस्त्री नोपुरुषो नोनपुंसको वध्नाति? तथा च आदिभिः षट्पदैः सवेदकानां कर्मवन्धविषयकः प्रश्नः, 'नो स्त्री'-इत्यादि सप्तमपदेन अवेदकस्य कर्मबन्धविषयकः प्रश्नः, तदनुसारेणैव आदीनां षण्णां वेदकविषयकपदानां निषेधात्मकमुत्तरम् सप्तमपदोक्तव्यपगत वेदविषयकं स्वीकारात्मकमुत्तरमित्याह-'गोयमा! नो इत्थी बंधइ, नोपुरिसो बंधइ, जाव नो नपुंसगा बंधंति' हे गौतम! ऐर्यापथिकं कर्म नो स्त्री स्त्रीत्ववेदको वध्नाति, नो पुरुषः पुंस्त्ववेदको वध्नाति, यावत् नो नपुंसकः-नपुंसकत्ववेदको वध्नाति, नो वा स्त्रियः स्त्रीत्ववेदाः वध्नन्ति, नो पुरुषाः पुंस्त्ववेदा

बंधंति' किं वा स्त्रियां बांधती हैं, पुरुष बांधते हैं, या नपुंसक बांधते हैं? अथवा 'नो इत्थी नो पुरिसो नो नपुंसओ बंधइ' नो स्त्री नो पुरुष नो नपुंसक अर्थात् सिद्ध बांधता है क्या? यहां वेद की अपेक्षा लेकर ये ७ सात प्रश्न किये गये हैं-सो इनमें से आदि के ६ पदों द्वारा वेद वाले जीवों के ऐर्यापथिक कर्म के बंध के विषय के ६ प्रश्न हैं और 'नो इत्थी' आदिरूप जो यह सातवां पद है उससे अवेदक जीव के ऐर्यापथिककर्मबंध होनेके विषय में प्रश्न है सो आदि के वेद विषयक ६ प्रश्नों के उत्तर निषेधात्मक हैं। और सप्तम प्रश्न का उत्तर स्वीकारात्मक है इसी बात को सूत्रकार 'गोयमा! नो इत्थी बंधइ, नो पुरिसो बंधइ, जाव नो नपुंसगा बंधंति' इस सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं-वे कहते हैं हे गौतम! ऐर्यापथिक कर्म को न स्त्री-स्त्रीत्ववेदक जीव-बांधता है, न पुरुष-पुंस्त्ववेदक जीव-बांधता है, यावत् न नपुंसक-नपुंसकत्ववेदक जीव-बांधता है, न स्त्रीत्व वेदवाले जीव बांधते हैं, न पुरुष पुरुष

પથિક કર્મ સ્ત્રીઓ બાંધે છે, કે પુરુષો બાંધે છે, કે નપુંસકો બાંધે છે? અથવા શું (नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बंधइ) નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, નો નપુંસક-એટલે કે સિદ્ધ બાંધે છે? અહીં વેદને અનુલક્ષીને ઉપર પ્રમાણે સાત પ્રશ્નો પૂછવામા આવ્યા છે. તે સાત પ્રશ્નોમાંથી પહેલાં છ પ્રશ્નો દ્વારા વેદવાળા જીવોના ઐર્યાપથિક કર્મ બંધ વિષે પ્રશ્ન પૂછયા છે અને (नो इत्थी) આદિ રૂપ સાતમો પ્રશ્ન અવેદક જીવના ઐર્યાપથિક કર્મ બંધ વિષે પૂછવામાં આવ્યો છે. શરૂઆતના વેદવિષયક ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તર નિષેધાત્મક (નકારવાચક) છે અને સાતમા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વીકારાત્મક (હકારવાચક) છે એજ વાત સૂત્રકાર મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર દ્વારા નીચે પ્રમાણે પ્રકટ કરે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (नो इत्थी बंधइ, नो पुरिसो बंधइ, जाव णो नपुंसगा बंधंति) ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સ્ત્રી (સ્ત્રીત્વ વેદક જીવ) બાંધતી નથી. પુરુષ (પુંરુ.

बध्नन्ति, नो वा-नपुंसकाः नपुंसकत्ववेदा बध्नन्ति, अपि तु 'पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति' पूर्वप्रतिपन्नकान् मनुष्यान् प्रतीत्य आश्रित्य अपगतवेदा ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति, 'पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति' प्रतिपद्यमानकांश्च मनुष्यान् प्रतीत्य आश्रित्य अपगतवेदो वा बध्नाति, अपगतवेदा वा बध्नन्ति, अयमाशयः—'नोस्त्रीनोपुरुषो-नोनपुंसकः' इति पूर्वपक्षीयसप्तमपदोक्तव्यपगतवेदेषु पूर्वप्रतिपन्नकाः, प्रतिपद्यमानकाश्च भवन्ति, तत्र-पूर्वप्रतिपन्नकानां कर्मबन्धद्वित्रादिसमयवर्तितया सदैव बहुत्वसद्भावात्' पूर्वप्रतिपन्नकान्' इत्यादिना एकमेव विकल्पमुक्तवान् , प्रति-

वेदवाले जीव बांधते हैं, न नपुंसक-नपुंसक वेदवाले जीव बांधते हैं, अपितु 'पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति' पूर्व प्रतिपन्न मनुष्यों को आश्रित करके अपगतवेदवाले जीव ऐर्यापथिक कर्म को बांधते हैं। तथा 'पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति' प्रतिपद्यमान मनुष्यों को आश्रित करके अपगत वेदवाला मनुष्य अथवा अपगतवेदवाले मनुष्य इस ऐर्यापथिक कर्मको बांधते हैं। तात्पर्य कहने का यह है-"नो स्त्री नो पुरुष नो नपुंसक" ऐसा जो यह पूर्वपक्षसंबंधी सप्तम पद है उसमें व्यपगतवेदों में-पूर्वप्रतिपन्नक और प्रतिपद्यमानक दोनों प्रकार के मनुष्य होते हैं। सो इनमें जो पूर्वप्रतिपन्नक मनुष्य हैं वे ऐर्यापथिक कर्म बन्ध के दो तीन आदि समयवर्ती होने के कारण सदा बहुत होते हैं इस कारण "पूर्वप्रतिपन्नकान्" इत्यादि द्वारा

षत्व वेदक જીવ) બાધતો નથી, નપુંસક (નપુંસકત્વ વેદક જીવ) બાંધતો નથી, સ્રીત્વ વેદક જીવો બાંધતા નથી, પુરુષત્વ વેદક જીવો બાંધતા નથી અને નપુંસકત્વ વેદક જીવો પણ બાંધતા નથી, પરન્તુ (पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बधंति) પૂર્વપ્રતિપન્ન મનુષ્યોની અપેક્ષાએ અપગત વેદવાળા (અવેદક-વેદરહિત) જીવો જ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. તથા (पडिवज्जमाणए पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति) પ્રતિપદ્યમાનની) અપેક્ષાએ અપગત વેદવાળો (વેદરહિત) મનુષ્ય અથવા અપગત વેદ વાળા મનુષ્યો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-(नो स्त्री, नो पुरुष, नो नपुंसक) એવું જે પૂર્વપક્ષ સંબંધી સાતમું પદ છે-તેમાં સમાવિષ્ટ વેદોમાં-પૂર્વપ્રતિપન્નક, એ બન્ને પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તેમાંના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક મનુષ્યો છે તેઓ ઐર્યાપથિક કર્મ બંધના બે ત્રણ આદિ સમયવર્તી હોવાના કારણે સદા અનેક હોય છે તે કારણે (पूर्वप्रतिपन्नकान्) ઈત્યાદિ દ્વારા એક જ વિકલ્પ સૂત્રકારે કહ્યો છે. પરન્તુ જે

पद्यमानकानां तु ऐर्यापथिककर्मबन्धप्रथमसमयवर्तितया विरहाभावेन एकादिसंभवात् ' प्रतिपद्यमानकान् ' इत्यादिना विकल्पद्वयमुक्तम् । अथ अपगतवेदमैर्यापथिककर्मबन्धमाश्रित्य स्त्रीत्वादि भूतभावापेक्षया विकल्पयन् आह–'जइ णं भंते' इत्यादि । जइ णं भंते ! अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! यदि खलु ऐर्यापथिकं कर्म अपगतवेदो वा बध्नाति, अपगतवेदा वा बध्नन्ति ' तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ ? हे भदन्त ! तत् ऐर्यापथिकं कर्म किं स्त्रीपश्चात्कृतः स्त्रीत्वं पश्चात्कृतम् अतीतत्वं नीतं येन अवेदकेनासौ स्त्रीपश्चात्कृतः भूतपूर्वस्त्रीत्ववेदक इत्यर्थः, बध्नाति १, ' पुरिसपच्छाकडो बंधइ २ ' किं वा

एक ही विकल्प सूत्रकार ने कहा है। परन्तु जो प्रतिपद्यनामक होते हैं वे ऐर्यापथिक कर्मबंध के प्रथमसमयवर्ती होते हैं, इसलिये इनमें विरह की संभावना होनेसे एक आदिका सद्भाव रहता है इस कारण " प्रतिपद्यमानकान्" इत्यादि द्वारा सूत्रकारने दो विकल्प कहे हैं। अब गौतमस्वामी अपगतवेदवाले ऐर्यापथिक कर्मबंध को आश्रित करके स्त्रीत्वादि भूतभावकी अपेक्षा से प्रभु से ऐसा पूछते हैं ' जइणं भंते । अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति ' हे भदन्त ! यदि वेदरहित जीव ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है या वेदरहित जीव ऐर्यापथिककर्म को बांधते हैं–' तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ१' तो हे भदन्त ! जो स्त्री पश्चात्कृत है–जिस अवेदक जीव ने स्त्रीत्व को अतीतावस्था में कर दिया है–ऐसा भूतपूर्व स्त्रीत्व वेदक अवेदक जीव–उस ऐर्यापथिककर्मका बंध

મનુષ્ય પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે તેઓ ઐર્યાપથિક કર્મબંધના પ્રથમ સમયવર્તી હોય છે, તેથી તેમનામાં વિરહની સંભાવના હોવાથી એક આદિનો સદ્‌ભાવ રહે છે. તે કારણે (प्रतिपद्यमानकान्) ઇત્યાદિ દ્વારા સૂત્રકારે બે વિકલ્પ કહ્યા છે,

હવે ગૌતમસ્વામી અપગતવેદનાવાળા (વેદ રહિત) ઐર્યાપથિક કર્મ બંધની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ આદિ ભૂતભાવને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–(जइणं भंते ! अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति) હે ભદન્ત ! જો વેદરહિત એક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધતો હોય અથવા વેદરહિત અનેક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધતા હોય, તો (तं भंते ! किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ) (૧) હે ભદન્ત ! શું સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (જે જીવે સ્ત્રીત્વનો અતીતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો હોય એવા ભૂતપૂર્વ સ્ત્રીત્વ વેદક જીવને સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત કહે છે, (૨) (पुरिसपच्छाकडो बंधइ) હે શું પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપ-

पुरुषपश्चात्कृतः पुरुषत्वं पश्चात्कृतम् अतीततां नीतं येन अवेदकेन असौ पुरुषपश्चात्कृतः भूतपूर्वपुंस्त्ववेदको बध्नाति २?, 'नपुंसगपच्छाकडो बंधइ ३' किंवा नपुंसकत्वं पश्चात्कृतम् अतीततां नीतं येन अवेदकेन असौ नपुंसकपश्चात्कृतः भूतपूर्वनपुंसकत्ववेदक इत्यर्थः, बध्नाति ३? अत्रेदं बोध्यम्-एकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां षड् विकल्पाः, द्विकयोगे तु तथैवैकत्व-बहुत्वाभ्यां द्वादश, त्रिकयोगे पुनस्तथैवाष्टौ, सर्वे-चैते षड्विंशतिविकल्पा भवन्ति, तत्र त्रय उक्ताः शेषान् तानेवाह क्रमशः-'इत्थीपच्छाकडा बंधति' ४, किंवा स्त्रीपश्चात्कृता बध्नन्ति४. 'पुरिसपच्छा-

---

करता है? 'पुरिसपच्छाकडो य बंधइ' या जो अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत है-भूतपूर्व पुंस्त्ववेदक है-वह ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है? 'नपुंसगपच्छाकडो बंधइ ३' या जो जीव नपुंसक पश्चात्कृत है-जिस अवेदक जीव ने पूर्व में नपुंसक वेद का वेदन किया है-ऐसा भूतपूर्व नपुंसकत्व वेदक जीव इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है? यहां ऐसा समझना चाहिये-कि एक एक के योग में एकत्व और बहुत्व को लेकर ६ विकल्प होते हैं, तथा द्विक के योग में एकत्व और बहुत्व को लेकर १२ विकल्प होते हैं, और त्रिक के योग में एकत्व बहुत्व को लेकर ८ विकल्प होते हैं-इस प्रकार सब ये २६ विकल्प हो जाते हैं-इनमें ३ तीन विकल्प तो कह दिये गये हैं। बाकी २३ विकल्प क्रमशः इस प्रकार से हैं-'इत्थीपच्छाकडा बंधंति' ४' या जो अवेदक जीव

-થિક કર્મનો બંધ કરે છે? (જે જીવે સ્ત્રીત્વનો અતીતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો હોય એવા ભૂતપૂર્વ સ્ત્રીત્વવેદક જીવને સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત કહે છે.) (૨) "पुरिसपच्छाकडो बंधइ" કે શું પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (ભૂતપૂર્વ પુરુષત્વ વેદક જીવને પુરુષપશ્ચાત્કૃત કહે છે.) (૩) (नपुंसगपच्छाकडो बंधइ) (૩) કે શું નપુંસકપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે (જે જીવે પૂર્વે નપુંસક વેદનું વેદન કર્યું હોય એવા જીવને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત કહે છે.) અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે એક એકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૬ વિકલ્પ થાય છે, તથા દ્વિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૧૨ વિકલ્પ થાય છે અને ત્રિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૮ વિકલ્પ થાય છે. આ રીતે કુલ ૨૬ વિકલ્પ થાય છે. તેમાંના ત્રણ વિકલ્પો તો ઉપર કહેવામાં આવી ચુકયા છે. બાકીના ૨૩ વિકલ્પો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—

(૪) "इत्थीपच्छाकडा बंधंति" અથવા શું સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો

कडावि बंधंति ५' किंवा पुरुषपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति५, 'नपुंसगपच्छाकडावि बंधंति६' किंवा नपुंसकपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति६ ।, अथ द्विकसंयोगे द्वादशविकल्पानाह-'उदाहु इत्थीपच्छाकडो य बंधइ पुरिसपच्छाकडो य बंधइ' उताहो अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च बध्नाति । पुरुषपश्चात्कृतश्च बध्नाति १, उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति२, उताहो स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृ-

स्त्रीपश्चात्कृत होते हैं वे इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं? 'पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५' या जो अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत होते हैं वे इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं? 'नपुंसगपच्छाकडा बंधंति ६' या जो अवेदक जीव नपुंसकपश्चात्कृत होते हैं- वे इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं? ये ६ विकल्प एक एक के योग में कहे गये हैं। अब द्विकके योगमें जो १२बारह विकल्प एकत्व बहुत्वको लेकर होते हैं-वे इस प्रकार से हैं-

'उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य बंधइ १' अथवा जो कोई एक अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है और कोई एक पुरुषपश्चात्कृत है-अर्थात् पहिले जिस किसी एक ने स्त्रीवेद का और किसी एक ने पुरुषवेद का वेदन किया होता है ऐसे ये दोनों अवेदक जीव क्या इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध करते हैं?(१) या जो जीव-अवेदक एक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है या जो कोई बहुत अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत है ऐसे ये एकत्वबहुत्ववाले अवेदक जीव क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं?२, अथवा जो कोई बहुत अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत हैं, और कोईएक

ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૫) "पुरिसपच्छाकडा बंधंति" અથવા શું પુરુષપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૬) "नपुंसगपच्छाकडा बंधंति' અથવા શું નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? આ રીતે એક એકના યોગથી આ ૬ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યા છે. હવે દ્વિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ જે ૧૨ વિકલ્પ બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા—

(૧) "उदाहु इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ" અથવા કોઈ એક અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કોઈ એક અવેદક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? એટલે કે પહેલાં જેણે સ્ત્રીવેદનું વેદન કર્યું હોય એવો એક જીવ તથા જેણે પુરુષ-વેદનું પૂર્વે વેદન કર્યું હોય એવો એક જીવ, એ બન્ને અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૨) અથવા અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ તથા કેટલાક અવેદક પુરુષ-પશ્ચા-

तश्च वध्नन्ति ३, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति४, 'उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ? ५' उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नाति६, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति७, स्त्रीपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नाति८ उदाहु पुरिसपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ९' उताहो पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति, उताहो पुरुषपश्चा-

---

अवेदक जीव पुरुष पश्चात्कृत हैं-वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ३, अथवा-जो अवेदक जीव कितनेक स्त्रीपश्चात्कृत हैं और कितनेक पुरुषपश्चात्कृत हैं वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ४, 'उदाहु-इत्थी पच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ' अथवा जो कोई एक अवेदक जीव स्त्री पश्चात्कृत और कोई एक नपुंसक पश्चात्कृत है वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ५ अथवा जो एक अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है और कितनेक नपुंसक पश्चात्कृत हैं वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ६, अथवा जो कितनेक अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत हैं और कोइएक अवेदक जीव नपुंसकपश्चात्कृत है वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ७, अथवा जो अनेक अवेदक जीव स्त्री पश्चात्कृत हैं और कितनेक नपुंसक पश्चात्कृत हैं वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ८, (उदाहु पुरिसपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छगकडो य बंधइ) अथवा जो कोई एक

કૃત જીવો, આ બન્ને પ્રકારના અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૩) અથવા કેટલાક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ અને કોઇ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૪) અથવા કેટલાક અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવો અને કેટલાક અવેદક પુરુષપશ્ચાત્કૃત જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૫)" उदाहु-इत्थीपच्छाकडो य, णपुंसग पच्छाकडो य बंधइ" અથવા શું કોઈ એક અવેદક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કોઇ એક અવેદક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૬) અથવા એક અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કેટલાક નપુસક પશ્ચાત્કૃત જીવો શુ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૭) અથવા શું કેટલાક અવેદક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો અને એક નપુસક પશ્ચાત્કૃત જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૮) અથવા અનેક અવેદક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો અને અનેક અવેદક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવો શુ ઐર્યાપથિક બંધ બાંધે છે ? (૯) उदाहु-पुरिस पच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ) અથવા પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય એવો

त्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति१०, अथवा पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति ११, अथवा पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति १२। अथ त्रिकसंयोगेन अष्टौ विकल्पानाह–'उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य भाणियव्वं' उताहो स्त्रीपश्चात्कृतश्च, पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति१; इति भणितव्यम्, एवम्

अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत है और कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत है वे क्या इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ९, अथवा–जो एक अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत है और कितनेक अवेदक जीव नपुंसकपश्चात्कृत हैं तो क्या ये दोनों तरह के जीव उस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं? १०, अथवा–कितनेक अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत हैं और एक अवेदक जीव नपुंसकपश्चात्कृत है तो क्या ये दोनों इस ऐर्यापथिक कर्मबन्ध करते हैं? ११, अथवा–जो अनेक अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत हैं और अनेक ही अवेदक जीव नपुंसकपश्चात्कृत हैं तो ये दोनों ही प्रकारके अवेदक जीव ऐर्यापथिक कर्मका बंध करते हैं? १२, इस प्रकार से ये एकत्व और बहुत्व को लेकर द्विक के संयोग में १२ भंग होते हैं। त्रिकसंयोग में जो आठ विकल्प होते हैं वे इस प्रकार से हैं–'उदाहु इत्थीपच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य, नपुंसगपच्छाकडो य भाणियव्वं' इस ऐर्यापथिक कर्म को 'जो अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है, पुरुषपश्चात्कृत है, नपुंसकप-

એક અવેદક જીવ અને નપુંસક–પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? (૧૦) અથવા પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક અવેદક જીવ અને નપુંસક–પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૧૧) અથવા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? (૧૨) અથવા પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અનેક અવેદક જીવો અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? આ રીતે એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ દ્વિકના સંયોગથી ઉપર મુજબ ૧૨ ભંગ (વિકલ્પ) બને છે.

ત્રિક સંયોગથી જે આઠ વિકલ્પો બને છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) उदाहु–इत्थी पच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य, नपुंसगपच्छाकडो य भाणियव्वं) અથવા જે અવેદક જીવ સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત છે, પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત છે અને

अथवा-स्त्रीपश्चात्कृतश्च, पुरुषपश्चात्कृतश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति २, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृतश्च, बध्नन्ति ३, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति ४, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति ५, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति ६, अथवा-

श्चात्कृत है वह बांधता है क्या ? १ अथवा एक अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है अवेदकों में कोई एक जीव पुरुषपश्चात्कृत है कितनेक जीव नपुंसकपश्चात्कृत हैं, तो क्या ये सब जीव इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? २ अथवा-अवेदकों में कोई एक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है कितनेक पुरुषपश्चात्कृत हैं, और कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत है-तो क्या ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ३ अथवा-अवेदक में कोई एक जीव स्त्रीपश्चात्कृत है, कितनेक जीव पुरुषपश्चात्कृत हैं और कितनेक नपुंसकपश्चात्कृत हैं-तो क्या ये सब जीव इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ४ अथवा-अवेदकों में कितनेक जीव ऐसे हैं जो स्त्री पश्चात्कृत हैं कोई एक पुरुषपश्चात्कृत है, और कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत है-तो क्या ऐसे ये सब जीव इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध करते हैं ? ५ अथवा-जो अवेदकों में कितनेक ऐसे हैं कि जिन्हों ने पूर्व में स्त्री वेद का वेदन किया है, किसी एक ने पुरुष वेद का वेदन किया है, और कितनेक ने नपुंसक वेद का वेदन किया है-तो क्या ये सब इस ऐर्या

નપુંસક પશ્ચાત્કૃત છે, તે શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૨) અથવા એક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ, એક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ અને અનેક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો શું તે કર્મનો બંધ કરે છે ? (૩) અથવા અવેદકોમાંનો કોઈ એક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઈ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૪) અથવા અવેદકોમાંનો કોઈ એક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ? (૫) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કોઈ એક જીવ પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે ? (૬) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કોઇ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક નપુંસક

स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति ७, एवं एए छव्वीसं भंगा २६ भाणियव्वा जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य नपुंसगपच्छाकडा य बंधति८ ?' एवं रीत्या एते सर्वे उपरिवर्णिताः षड्विंशतिः २६ भङ्गाः विकल्पाः भवन्ति यावत्-उताहो स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति८, भगवानाह-'गोयमा ! इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ १' हे गौतम ! स्त्रीपश्चात्कृतोऽपि ऐर्यापथिकं कर्म

पथिक कर्म का बंध करते हैं ? ६, अथवा-अवेदकों में कितनेक अवेदक ऐसे जो स्त्रीपश्चात्कृत हैं, और कितनेक ऐसे हैं जो पुरुषपश्चात्कृत हैं, कोई एक नपुंसक पश्चात्कृत है तो क्या ये सब इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? ७, 'एवं एए छव्वीसं भंगा भाणियव्वा जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा य, पुरिस पच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधति' इस प्रकार से ये "स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषश्चात्कृताश्च, नपुंसक पश्चात्कृताश्च" इस आठवें भंग को मिलाने से २६ भंग हो जाते हैं। इस आठवें भंग का तात्पर्य इस प्रकार से है-अवेदकों में जो कितनेक जीव स्त्रीपश्चात्कृत हैं, कितनेक पुरुषपश्चात्कृत हैं, कितनेक नपुंसक पश्चात्कृत हैं सो क्या ये सब इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ? इन सब प्रश्नों के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! इत्थीपच्छाकडो वि

પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે ? (૭) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે ? (૮) इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य नपुंसकपच्छकडाय बधंति) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાકૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ?

(एवं एए छव्वीसं भंगा भाणियव्वा-जाव-उदाहु- इत्थी पच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य, बंधति) આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગથી બનતા ઉપર્યુક્ત આઠ ભંગ (વિકલ્પ) બીજા ભંગો સાથે મેળવવાથી કુલ ૨૬ ભંગ બને છે. આ રીતે જે છેલ્લો ભંગ બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવો. " અવેદકોમા કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે ?

बध्नाति, 'पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ २' पुरुषपश्चात्कृतोऽपि बध्नाति, २, 'नपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ ३' नपुंसकपश्चात्कृतोऽपि बध्नाति ३, 'इत्थी-पच्छाकडा वि बंधंति४, स्त्रीपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति४, 'पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति ५, पुरुषपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति ५, 'नपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति ६, नपुंसकपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति६, अथवा इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छा-कडो य बंधइ ७, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च बध्नाति ७, एवं

बंधइ' (१) जो अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत होता है वह भी इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध करता है 'पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ' (२) जो पुरुषपश्चात्कृत होता है वह भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है, 'नपुंसगप च्छाकडो वि बंधइ ३' और जो नपुंसकपश्चात्कृत होता है वह भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है 'इत्थीपच्छाकडा वि बंधंति ४' जो जीव-अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत होते हैं वे भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं। 'पुरिस पच्छाकडा वि बंधंति ५' जो अवेदक जीव पुरुषपश्चात्कृत होते हैं वे भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बध करते हैं। 'नपुंसग पच्छाकडा वि बंधंति ६' जो अवेदक जीव नपुंसक पश्चा-कृत होते हैं वे भी ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं। 'अहवा-इत्थी पच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ७' अथवा जो अवेदक जीव स्त्रीपश्चात्कृत होता है तथा पुरुषपश्चात्कृत होता है वह भी ऐर्यापथिक

હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોને ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! (इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ) (૧) જે અવેદક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મને બંધ કરે છે (૨) पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ) પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે(૩) "नपुसगपच्छाकडो वि बंधइ" નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (४) "इत्थी पच्छाकडा वि बधति" સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે (૫) पुरिस पच्छाकडा वि बंधंति" પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે (૬) "नपुसगपच्छाकडा वि बंधति" નપુસક પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક બધ કરે છે (૭) "अहवा-इत्थी पच्छाकडो य, पुरिस पच्छाकडो य बंधइ" જે અવેદક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય છે તથા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય છે, તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બધ કરે છે. "एव एए

एए चेव छव्वीसं भंगा भाणियव्वा ' एवमुक्तरीत्या एते चैव सर्वे षड्विंशतिः भङ्गाः विकल्पाः भणितव्याः ' जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति ' यावत् अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति, एवं षड्विंशतितमो भङ्गः २६ । यावत्पद कथिताः मध्यगताः शेषाः अष्टादशभङ्गाः प्रदर्श्यन्ते, तथाहि — यावत्पदेन-अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च बध्नंति२६, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति ८, स्त्रीपश्चात्कृतश्च पुरुषपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति ९, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति१०, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च

कर्म का बंध करता है। ' एवं एए चेव छव्वीसं भंगा भाणियव्वा ' इस तरह से ये ही २६ भंग कहना चाहिये । ' जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति ' यावत् शब्द से यहां ये अवशिष्ट भंग ग्रहीत हुए हैं-जो अवेदक जीव कितनेक स्त्रीपश्चात्कृत होते हैं और कितनेक पुरुषपश्चात्कृत होते हैं वे ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ८, अथवा इनमें जो कोई एक स्त्रीपश्चात्कृत हो तथा कितनेक पुरुषपश्चात्कृत हों-तो ये सब भी ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं ९, अथवा-इनमें कितनेक स्त्रीपश्चात्कृत हों, कितनेक पुरुषपश्चात्कृत हों-तो वे भी इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध करते हैं १०; अथवा-इनमें कोई एक स्त्रीपश्चात्कृत हो, कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत हो-तो ऐसा जीव भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है ११, अथवा

चेव छव्वीसं भंगा भाणियव्वा" આ પ્રમાણે એજ ૨૬ વિકલ્પો કહેવા જોઇએ.

' जाव अहवा इत्थी पच्छाकडा य, पुरिसपुच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडाय बंधंति " આ સૂત્રમાં આવતા 'जाव' (यावत्) પદથી નીચેના ભંગો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે (૮) કેટલાક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઈ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૯) અથવા કોઇ એક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૦) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવા જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે (૧૧) અથવા કોઇ એક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવ હોય અને કોઇ એક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ હોય, તો તે પણ ઐર્યા-

नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति ११, अथवा स्त्रीपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति १२, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नन्ति १३, अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति १४, अथवा पुरुषपश्चात्कृतश्च नपुंसकपश्चात्कृतश्च बध्नाति १५, इत्येवं पूर्वपक्षोक्ताः सर्वे षोडशादारभ्य पञ्चविंशतिभङ्गपर्यन्तं संग्राह्याः, अन्तिममाह-अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नन्ति २६। इत्याशयः, सर्वे षड्विंशतिः भवन्ति ।

-इनमें कोईएक जीव स्त्रीपश्चात्कृत हो और कितनेक नपुंसकपश्चात्कृत हो तो वह भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है १२, अथवा इनमें कितनेक जीव स्त्रीपश्चात्कृत हो और कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत हो तो वे भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं १३, अथवा-इनमें कितनेक स्त्रीपश्चात्कृत हों, और कितनेक नपुंसकपश्चात्कृत हों तो वे भी इस ऐर्यापथिक कर्म का बंध करते हैं, वा अथवा-इनमें कोई एक जीव पुरुषपश्चात्कृत हो और कोई एक नपुंसकपश्चात्कृत हो-तो ऐसा जीव भी इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध करता है १५, इस प्रकार से पूर्वपक्षमें कहे गये सर्व पद यहां ग्रहण करना चाहिये-अन्तिम भंग तक ये सब भंग २६ होते हैं-सो अब अन्तिम पद २६वां 'अथवा-स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च" यह त्रिक संयोगवाला है।

अब सूत्रकार इस ऐर्यापथिक कर्म के बन्धन की कालत्रय

પથિક કર્મનો બંધ કરે છે (૧૨) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો હોય અને કોઈ એક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ હોય, તો તે પણ ઐર્યાપથિક બંધ કરે છે (૧૩) અથવા કોઇ એક જીવ સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત હોય, અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૪) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો હોય અને કેટલાક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવો હોય, તો તેઓ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૫) અથવા તેઓમાંથી કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય તો એવો જીવ પણ આ ઐર્યાપથિક બંધ કરે છે. આ રીતે બાકીના ૧૧ ભંગ પણ પૂર્વપક્ષમાં (પ્રશ્ન સૂત્રમાં) કહ્યા પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવા જોઇએ, આ રીતે કુલ ૨૬ ભંગ બનશે છેલ્લો (૨૬ મો) ત્રિક સંયોગવાળો આ પ્રમાણે છે-" અથવા स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च " અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરૂષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો તેઓ બધા પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે.

पश्चात्कृते २६ षड्विंशतिभङ्गकोष्टकम् ।

एकसंयोगिनः षड्भङ्गाः ६	त्रिकसंयोगेऽष्टौभङ्गाः ८
स्त्री १, पुरुषः २, नपुंसकम् ३, स्त्रियः ४, पुरुषाः ५, नपुंसकानि ६ } ६	स्त्री, पुरुषः, नपुंसकम् १
द्विकसंयोगिनो द्वादश भङ्गाः १२, तत्र–	स्त्री, पुरुषः, नपुंसकानि २
स्त्रीपुरुषयोगे चत्वारो भङ्गाः ४	स्त्री, पुरुषाः, नपुंसकम् ३
स्त्री, पुरुषः १ । स्त्री, पुरुषाः २ । स्त्रियः, पुरुषः ३ । स्त्रियः, पुरुषाः ४ } ४	स्त्री, पुरुषाः, नपुंसकानि ४
एवं–स्त्रीनपुंसकयोगे चत्वारो भङ्गाः ४	स्त्रियः, पुरुषः, नपुंसकम् ५
स्त्री, नपुंसकम् १ । स्त्रीनपुंसकानि २ । स्त्रियः, नपुंसकम् ३ । स्त्रियः, नपुंसकानि ४ } ४	स्त्रियः, पुरुषः, नपुंसकानि ६
एवं पुरुष–नपुंसकयोगेऽपि चत्वारो भङ्गाः ४	स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकम् ७
पुरुषः, नपुंसकम् १ । पुरुषः, नपुंसकानि २ । पुरुषाः, नपुंसकम् ३ । पुरुषाः, नपुंसकानि ४ । } ४	स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकानि ८
एते द्विकसंयोगे द्वादशभङ्गाः — १२	एकसंयोगे षट् ६, द्विकसंयोगे द्वादश १२ त्रिकसंयोगे चाष्टौ ८ । सर्वसंमेलने जाताः षड्विंशतिर्भङ्गाः । २६ ।

अथ ऐर्यापथिक कर्मबन्धनमेव अतीतादिकालत्रयेण प्ररूपयितुमाह–'तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ?' हे भदन्त ! तत् ऐर्यापथिकं कर्म किं बद्धवान् , बध्नाति,

की अपेक्षा से प्ररूपणा करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है 'तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ' हे भदन्त ! इस ऐर्यापथिक कर्म को पहिले–भूतकाल में क्या किसी जीव ने बांधा है ? वर्तमान में वह इसे बांधता है ? भविष्यत्काल में क्या वह इसे बांधेगा ? इस प्रकार का यह पहिला विकल्प है–इसी तरह से सात विकल्प और हैं–जो इस प्रकार से हैं–'बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ' २ किसी जीव ने क्या इसे

હવે સૂત્રકાર આ ઐર્યાપથિક કર્મ.બંધનની ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરે છે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન—" तं भंते ! कि बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ?" હે ભદન્ત ! આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે બાંધ્યો છે ? વર્તમાનકાળમાં તે તેને બાંધે છે ? અને ભવિષ્યકાળમાં શું તે તેને બાંધશે ? આ પ્રમાણે પહેલો ભંગ છે. બીજા સાત ભંગ (વિકલ્પ) નીચે પ્રમાણે છે–" बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " (२) કોઈ જીવે પહેલાં શું તે કર્મનો

भन्त्स्यति इति प्रथमो विकल्पः, एवमन्यान् सप्त विकल्पान् प्रतिपादयति– 'बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ २' किं वा बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति२, 'बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ३' किं वा बद्धवान् न बध्नाति, भन्त्स्यति च३, 'बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ४, किंवा बद्धवान् न बध्नाति, न भन्त्स्यति४, 'न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ५' किं वा न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति, भन्त्स्यति५, 'न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ ६' किं वा न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति, न वा भन्त्स्यति६, 'न बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ ७' किं वा न बद्धवान्, न वा बध्नाति, किन्तु भन्त्स्यति७, 'न बंधी, न बधइ, न बंधिस्सइ ८' ?, किं वा न बद्धवान्, न बध्नाति, न वा

पहिले बांधा है, इसे क्या वह वर्तमान में बाँधता है, भविष्यत् में क्या वह इसे नहीं बांधेगा ? २ 'बधी, न बंधइ, बंधिस्सइ ३' किसी जीव ने भूतकाल में क्या इसे बांधा है ? वर्तमान में वह इसे नहीं बांधता है ? भविष्यत् कालमें क्या वह इसे बांधेगा ?३ 'बंधी, न बंधइ न बंधिस्सइ ४' भूतकाल में किसी जीव ने क्या इसे बांधा है, वर्तमान में वह इसे नहीं बांधता है ? और भविष्यत्काल में भी क्या वह इसे नहीं बांधेगा ४, 'न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ५' क्या भूत काल में इसे किसी जीव ने नहीं बांधा है ? वर्तमान में वह क्या इसे बांधता है ? और भविष्यत् में भी इसे क्या वह बांधेगा ? ५ 'न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ ६' भूतकाल में इसे क्या किसी जीव ने नहीं बांधा है ? वर्तमान में वह बांधता है ? भविष्यत्में वह इसे नहीं बांधेगा क्या ? ६ 'न बंधी, न बधइ बंधिस्सइ ७' भूतकाल में इसे किसी जीवने नहीं बांधा है, वर्तमानमें वह इसे नहीं बांधता है, भविष्यत् में वह इसे बांधेगा ? ७ अथवा —'न बंधी, न बंधइ न बधिस्सइ ८' न इसे किसी ने पहिले बांधा

બંધ બાંધ્યો છે, વર્તમાનમાં શું તે તેને બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું તે તેને નહીં બાંધે ? (૩) "બંધી, ન બંધઇ, બંધિસ્સઇ" કોઇ જીવે ભૂતકાળમાં તે કર્મનો બંધ બાંધ્યો હોય, વર્તમાનમાં બાંધતો ન હોય અને ભવિષ્યમાં બાંધવાનો હોય એવુ બને છે ખરૂ ? (૪) બંધી, ન બંધઇ ન બંધિસ્સઇ" કોઈ જીવે ભૂતકાળમા તે કર્મનો બંધ બાંધ્યો છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં, એવુ બને છે ખરૂ ? (૫) "ન બંધી, ન બંધઇ, ન બંધિસ્સઇ" શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે તેને બાંધ્યો નથી ? શું વર્તમાનમા તે તેને બાંધે છે ? શું ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે ? (૬) ન બંધી, બંધઇ, ન બંધિસ્સઇ" શું ભૂતકાળમાં તે બંધ કોઈ જીવે બાંધ્યો નથી ? વર્તમાનમાં શું એજ જીવ તેને બાંધે છે ? અને શું ભવિષ્યમાં તે તેને નહીં બાંધે ?

भन्त्स्यति ८'? भगवानाह-'गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ' हे गौतम ! भवाकर्ष प्रतीत्य-आश्रित्य भवाकर्षापेक्षया इत्यर्थः अस्त्येककः कश्चित् ऐर्यापथिकं कर्म बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति च भवे अनेक भवे उपशमादिश्रेणिप्राप्त्या आकर्षः-ऐर्यापथिककर्माणुपुद्गलानां ग्रहणं भवाकर्षः कथ्यते, तदपेक्षया 'अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ' अस्त्येककः कश्चित् ऐर्यापथिकं कर्म बद्धवान्, बध्नाति, किन्तु न भन्त्स्यति२, 'एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ, एवं रीत्या तदेव पूर्वपक्षोक्तं सर्वं यावत्-अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान्, न बध्नाति, भन्त्स्यति३, अस्त्येककः कश्चित्

है? न इसे वह बांधता है और न इसे वह बांधेगा ? ८, इस प्रकार से ये आठ विकल्प हैं। इसके उत्तर में भगवान् कहते हैं-'गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ' हे गौतम ! भवाकर्षको आश्रित करके-अर्थात् भवाकर्ष की अपेक्षा लेकर के किसी एक जीव ने ऐर्यापथिक कर्म को बांधा है, वह बांधता है और वह बांधेगा। अनेक भवों में उपशमश्रेणी आदि कीप्राप्ति से ऐर्यापथिक कर्म पुद्गलों का ग्रहण करना इसका नाम भवाकर्ष है। इस भवाकर्ष की अपेक्षा से जिस किसी एक जीवने पहिले ऐर्यापथिक कर्म को बांधा है, वही इस वर्तमान में बांधता है, आगे वह इसे बांधेगा, यह प्रथम विकल्प है। 'एवं तं चेव सव्वंजाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' इसी तरह से पूर्वपक्षोक्त बीच के अन्य छह विकल्पों के संबन्ध में भी लगा-

(७) "न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ" शुं भूतकाળमां ते બંધ કોઇ જીવે બાંધ્યો નથી ? શું એજ જીવ વર્તમાનમાં તેને બાંધતો નથી ? શું તે ભવિષ્યમાં તેને બાંધશે ? (८) (न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે તે બંધ બાંધ્યો નથી, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એ જીવ તેને બાંધશે પણ નહીં ? આ પ્રમાણે આઠ પ્રશ્નરૂપ વિકલ્પો છે.

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ" હે ગૌતમ ! ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ કોઇ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યુ છે, તે બાંધે છે અને તે બાંધશે. (અનેક ભવોમાં ઉપશમશ્રેણી આદિની પ્રાપ્તિથી ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનુ નામ ભવાકર્ષ છે) આ ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ જે કોઇ જીવે પહેલા ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, એજ જીવ વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે. આ પહેલો વિકલ્પ છે. (एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ" એજ પ્રમાણે પ્રશ્ન

बद्धवान् न बध्नाति, न भन्त्स्यति४, अस्त्येककः कश्चित् न बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति५, अस्त्येककः कश्चित् न बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति६, अस्त्येककः न बद्धवान्, न बध्नाति, अपि तु भन्त्स्यति७, अस्त्येककः कश्चित् न बद्धवान्, न बध्नाति, न वा भन्त्स्यति८, इति भावः। अत्रेदं बोध्यम्-प्रथमविकल्पोक्तः कश्चिज्जीवः पूर्वभवे उपशान्तमोहत्वे सति ऐर्यापथिकं कर्म बद्धवान्, वर्तमानभवे चोपशान्तमोहत्वे बध्नाति, भाविभवे चोपशान्तमोहावस्थायाम् भन्त्स्यति, इति प्रथमो विकल्पः १। द्वितीयः पुनर्यः पूर्वस्मिन् भवे उपशान्तमोहत्वं लब्धवान्, वर्तमानभवे च क्षीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्वं बद्धवान्, वर्तमाने च बध्नाति, शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भन्त्स्यति२, तृतीयस्तु पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वे बद्धवान्, उपशान्तमोहात् प्रच्युतो न बध्नाति, अनागते चोपशान्तमोहत्वं यदा प्रतिपत्स्यते

लेना चाहिये-यहां तक कि कोई एक जीव ऐर्यापथिक कर्म न भूतकाल में बांधा है न वर्तमान में बांधता है और न भविष्यत्काल में बांधेगा८। यहां पहले और आठवें भंग का ग्रहण किया है,-शेष बीच के छह भंग प्रश्न वाक्य से समझ लेना चाहिये-अतएव टीकाकार ने 'एवं तं चेव सव्वं जाव ऐसा कहा है अब वे आठों भंग यहां दिखलाये जाते हैं-भूतकाल में जिस किसी जीव ने ऐर्यापथिक कर्म को बांधा है, वह वर्तमान में इसे बांधता है, आगे भी बांधेगा १, कोई एक जीव ऐसा है कि जिसने पहिले ऐर्यापथिक कर्म का बंध किया होता है, वर्तमान में वह उसका बंध करता है और आगे वह उसका बन्ध नहीं रहेगा २, कोई एक जीव होता है जिसने पहिले इसका बंध किया है, पर वर्तमान काल में वह उसका बंध नहीं करता और भविष्यत में वह उसका बंध करेगा

સૂત્રોમા બતાવ્યા પ્રમાણે બીજા વિકલ્પો પણ સમજી લેવા. આઠમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે સમજવોઃ—" કોઈ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ ભૂતકાળમાં બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમા પણ બાંધશે નહીં." અહીં પહેલો અને આઠમો વિકલ્પ આપવામાં આવ્યો છે બાકીના છ વિકલ્પો પ્રશ્ન વાક્ય ઉપરથી સમજી લેવાના છે, તેથી જ સૂત્રકારે " एवं तं चेव सव्व " એજ પ્રમાણે બાકીનું સમસ્ત કથન સમજવું, એમ કહ્યુ છે હવે તે આઠ વિકલ્પ નીચે આપવામાં આવે છે—

(૧) ભૂતકાળમાં જે જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું છે તે વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમા પણ બાંધશે (૨) જે જીવે ભૂતકાળમાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, તે વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમા તે તેનો બંધ નહીં કરે. (૩) જે જીવે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો

तदा भन्त्स्यति ३, चतुर्थः पुनः शैलेशीपूर्वकाले बद्धवान्, शैलेश्यवस्थायां च न बध्नाति, न च भन्त्स्यति ४। पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वस्यालब्धत्वात् न बद्धवान्, इदानीं च तल्लब्धत्वात् बध्नाति, पुनरपि भविष्यत्काले उपशान्तमोहाद्यवस्थायां भन्त्स्यतीति ५। षष्ठस्तु पूर्वभवे क्षीणमोहत्वस्यालब्धत्वे न बद्धवान्, इदानीन्तु क्षीणमोहत्वस्य लब्धत्वात् बध्नाति, शैलेश्यवस्थायां न पुनर्भन्त्स्यति इति षष्ठ०६। सप्तमस्तु भव्यस्य भवति, सहि अनादौ काले न बद्धवान्, अधुनाऽपि न बध्नाति, कालान्तरे पुनर्भाविनि भन्त्स्यतीति ७। अष्टमस्तु अभव्यस्य भवति, स हि पूर्वमपि ऐर्यापथिकं कर्म न बद्धवान्, न चाधुना बध्नाति, न वा भाविनि काले भन्त्स्यतीति ८, भावः। अथ च 'गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी,

---

३, कोई एक जीव ऐसा होता है कि पूर्व में इसका बंध किया है, वर्तमान में इसे नहीं बांधता है, और भविष्यत् में भी वह इसे नहीं बांधेगा ४। कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने पूर्वकाल में इसका बन्ध नहीं किया है, वर्तमान में इसका बंध करता है और भविष्यत् में भी वह उसका बंध करेगा ५। कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने भूतकाल में इसका बंध नहीं किया, वर्तमान में बंध करता है और भविष्यत् में वह इसका बंध नहीं करेगा ६। किसी जीव ने भूतकाल में इसका बंध नहीं किया है और वर्तमान में नहीं करता है किन्तु भविष्यत् में करेगा ७। कोई जीव ऐसा होता है कि इसका बंधन भूतकाल में किया है, न वर्तमान में करता है और न भविष्यत्काल में करेगा ८। ये आठभंग होते है।

છે, તે જીવ વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. (૪) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો છે, પણ વર્તમાનમાં કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં. (૫) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો નથી, વર્તમાનકાળમાં એજ જીવ તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે. (૬) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો નથી, વર્તમાનમાં તેનો બધ કરે છે પણ ભવિષ્યમાં તેનો બંધ કરશે નહીં. (૭) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કરતો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી પણ ભવિષ્યમાં તેનો બંધ કરશે (૮) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બધ કર્યો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં.

ऐर्यापथिककर्म के बन्ध का तीनों काल संबन्धी कोष्टक

भूत		वर्तमान	भविष्यत्
१	किया	करता है	करेगा
२	किया	करता है	नहीं करेगा
३	किया	नहीं करता है	करेगा
४	किया	नहीं करता है	नहीं करेगा
५	नहीं किया	करता है	करेगा
६	नहीं किया	करता है	नहीं करेगा
७	नहीं किया	नहीं करता है	करेगा
८	नहीं किया	नहीं करता है	नहीं करेगा

इन सब विकल्पों का सारांश इस प्रकार से है-प्रथम विकल्प में जो कहा गया है-सो वहां ऐसा समझना चाहिये-कि कोई एक ऐसा अवेदक जीव कि जिसका पूर्वभव में मोह उपशान्त हो गया था, उसने ऐर्यापथिक कर्म का बंध उस समय वहां किया था-और अब वर्तमान

ઐર્યાપથિક કર્મબંધના ત્રણે કાળ સંબંધી કોઠો—

વિકલ્પનો ક્રમ	ભૂતકાળ	વર્તમાનકાળ	ભવિષ્યકાળ
૧	કર્યો છે	કરે છે	કરશે
૨	કર્યો છે	કરે છે	નહીં કરે
૩	કર્યો છે	કરતો નથી	કરશે
૪	કર્યો છે	કરતો નથી	નહીં કરે
૫	નથી કર્યો	કરે છે	કરશે
૬	નથી કર્યો	કરે છે	નહીં કરે
૭	નથી કર્યો	કરતો નથી	કરશે
૮	નથી કર્યો	કરતો નથી	નહીં કરે

આ બધાં વિકલ્પોનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-પહેલા વિકલ્પમાં જે જે વાત કહેવામાં આવી છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-કોઈ એક અવેદક જીવ કે જેનો પૂર્વભવમાં મોહ ઉપશાંત થઈ ગયો હતો તેણે તે સમયે ત્યાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, અને વર્તમાનકાળે પણ જો તેની અંદર

भवमें भी मोहकी उपशान्तता उसमें है, अतः इससे वह इस समय भी उसका बंध कर रहा है तथा भाविभव में भी वह मोह की उपशान्तता होने पर इसका बंध करेगा १, पूर्वभव में किसी अवेदक जीव ने ११ वें गुणस्थान मोह की उपशान्त अवस्था में प्राप्तकिया सो वहां उसने उस समय ऐर्यापथिक कर्म का बंध किया, अब वही जीव वर्तमानभव में १२ वें क्षीणमोह गुणस्थान को प्राप्त करके मोह की क्षीणतावाला बन रहा है-ऐसी स्थिति में वह वर्तमान में भी ऐर्यापथिक कर्म का बंध कर रहा है-पर अब यह अवेदक शैलेशी अवस्था में आरूढ हो जावेगा तब इसे वह नहीं बांधेगा-इस प्रकार से यह द्वितीयविकल्प का स्पष्टार्थ है-तृतीय विकल्प में ऐसा समझाया गया है-किसी अवेदक जीवने पूर्वभव में मोह के उपशान्त होने पर इस सांपरायिक कर्म का बंध किया था, पर जब वह उस ११ वें गुणस्थान से पतित हो गया-तब वह इस वर्तमान समय में उसका बंध नहीं करता है, और जब वह भविष्यत् काल में उपशान्त मोहवाला होगा-तो इस का बंध करलेगा ३, चतुर्थ विकल्प में ऐसा समझाया गया है-कि अवेदक जीव जबतक शैलेशी अवस्थावाला नहीं था-तबतक इसके पहिले उसने ऐर्यापथिककर्म

મોહની ઉપશાન્તતા હોય, તો તે વર્તમાન સમયે પણ તેનો બંધ કરતો હોય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ મોહની ઉપશાન્તતા રહે તો ત્યારે પણ તે તેનો બંધ કરશે.

બીજા વિકલ્પનો ભાવાર્થ—પૂર્વભવમાં કોઇ અવેદક જીવે મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થામાં ૧૧ મું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તો ત્યારે તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, હવે એજ જીવ વર્તમાનભવમાં ૧૨ માં ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને મોહની ક્ષીણતાવાળો ચાલુ રહ્યો છે—એવી સ્થિતિમાં વર્તમાનમાં પણ તે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે પણ જ્યારે એજ જીવ ભવિષ્યમાં શૈલેશી અવસ્થાએ પહોચી જશે, ત્યારે તે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધશે નહી.

ત્રીજા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—કોઇ અવેદક જીવે પૂર્વભવમાં મોહ ઉપશાન્ત થઇ જવાથી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, પણ તે ૧૧ માં ગુણસ્થાનેથી નીચે ઉતરી જવાને લીધે વર્તમાનકાળે તેનો બંધ કરતો નથી, અને જો તે ભવિષ્યકાળમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો થશે તો તે તેનો બંધ કરશે.

ચોથા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—અવેદક જીવ જ્યાં સુધી શૈલેશી અવસ્થાવાળો થયો ન હતો ત્યાં સુધી તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, શૈલેશી

का बंध किया था-शैलेशी अवस्था में आजाने पर अब वह इसका बंध नहीं करता है न अब वह आगे भी इसका बंध करेगा४, पंचमविकल्पमें ऐसा समझाया गया है-कि पूर्वभव में किसी अवेदक जीव को मोहकी उपशान्तता प्राप्त नहीं हो सकी अतः उस समय ऐर्यापथिक कर्म का बंध नहीं हो सका, अब इस भव में उसी जीव का इस उपशान्त मोहत्व की प्राप्ति हो गई है-सो उसके ऐर्यापथिक कर्म का बंध हो रहा है तथा भविष्यत् काल में भी वह मोह की उपशान्तता में इसका बंध करने वाला होगा ५, छठे विकल्प में ऐसा समझाया गया है-कि किसी अवेदक जीव को पहिले भव में क्षीणमोहत्व की प्राप्ति नहीं हुई सो उसे उस समय इसका बंध नहीं हुआ, वर्तमान भव में उसे क्षीणमोह की प्राप्ति हो रही है अतः इससे वह इसे बांध रहा है, पर जब वही जीव शैलेशी अवस्था में आरूढ हो जावेगा तो इसका बंधकर्ता नहीं होगा सातवां विकल्प तो भव्य को होता है-भव्य जीव ने अनादिकाल से अभीतक इसे नहीं बांधा है, अभी भी वह इसे नहीं बांध रहा है, भविष्यत्काल में जब वह उपशान्त मोहादि अवस्थावाला

અવસ્થામાં આવી જવાથી હવે તે તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે નહીં.

પાંચમાં વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—પૂર્વભવમાં કોઇ એક જીવ મોહની ઉપશાન્તતા પ્રાપ્ત કરી શકયો ન હતો, તેથી ત્યારે તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો, પણ વર્તમાનભવમા તેણે મોહની ઉપશાન્તતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, તેથી તે વર્તમાનમાં તે આ કર્મનો બંધ બાંધી રહ્યો છે. અને ભવિષ્યમાં પણ મોહની ઉપશાન્તતા રહેવાથી તે આ કર્મનો બંધ કરશે.

છઠ્ઠા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—કોઇ અવેદક જીવે પૂર્વભવમાં ક્ષીણમોહત્વની પ્રાપ્તિ કરી ન હતી, તેથી ત્યારે તેણે આ કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો, વર્તમાનભવમાં તેને ક્ષીણમોહત્વની પ્રાપ્તિ થઇ રહી છે, તેથી તે વર્તમાનમા તેનો બંધ કરી રહ્યો છે, પણ ભવિષ્યમાં જ્યારે એજ જીવ શૈલેશી અવસ્થાએ ચડી જશે, ત્યારે તે તેનો બંધ કરશે નહી.

સાતમા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—ભવ્ય જીવને આ વિકલ્પ લાગુ પડે છે. ભવ્ય જીવે અનાદિ કાળથી અત્યાર સુધી તેને બાંધ્યો નથી, અત્યારે પણ તે તેને બાધતો નથી, ભવિષ્યકાળમાં જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહાદિવાળી અવસ્થાવાળો થઈ જશે, ત્યારે તેનો બધકર્તા થઈ જશે.

वंधइ, वंधिस्सइ ' हे गौतम! ग्रहणाकर्षम् एकस्मिन्नेव भवे ऐर्यापथिककर्मपुद्गलानां ग्रहणरूप आकर्षः ग्रहणाकर्षस्त प्रतीत्य आश्रित्य अस्त्येककः कश्चिज्जीवो बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति च १ ' एवं जाव अत्थेगइए न वंधी, वंधइ, वंधिस्सइ, एवं पूर्वोक्तरीत्या यावत्-यावत्पदेन द्वितीयादारभ्य चतुर्थभङ्गपर्यन्तमत्र वाच्यम्, पञ्चमश्चायम्-अस्त्येककः कश्चित्-न बद्धवान् बध्नाति, भन्त्स्यति, इति। अथ द्वितीयादारभ्य पञ्चमभङ्गपर्यन्तमेकैकशः प्रदर्श्यते-अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान्, बध्नाति न भन्त्स्यति २, अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान्, न बध्नाति, भन्त्स्यति ३, अस्त्येककः कश्चित् बद्ध-

हो जावेगा-तो इसका बंधकर्ता हो जावेगा। अष्टम विकल्प अभव्य को होता है-अभव्य जीव पहिले भी ऐर्यापथिक कर्म का बंध नहीं किया होता है, वर्तमान में भी वह इस कर्म का बंध नहीं करता है और न आगामीकाल में भी उसे इस कर्म का बंधहोता है। अब ग्रहणाकर्ष को एक ही भव में ऐर्यापथिक कर्म पुद्गलों के ग्रहणरूप आकर्ष को-आश्रित करके किसी एक जीव ने इसका बंध किया है, वर्तमान में वह इसे बांध रहा है आगे के समयों में भी वह इसका बंध करेगा १, ' एवं जाव अत्थेगइए न वंधी, वंधइ, वंधिस्सइ ' इसी पूर्वोक्त रीति के अनुसार यावत्-किसी एक जीव ने इसका बंध किया है, बंध कर रहा है, आगे वह इसका बंध नहीं करेगा २, किसी एक जीव ने पूर्व में इसे बांधा है, वर्तमान में वह इसे नहीं बांध रहा है-आगे वह इसे बांधेगा ३, किसी

આઠમો વિકલ્પ—અભવ્યને લાગુ પડે છે. અભવ્ય જીવે પહેલાં પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરશે નહીં.

હવે ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ (એક જ ભવમાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ આકર્ષની અપેક્ષાએ) કોઈ એક જીવે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં પણ તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો બંધ કરશે, આ પહેલો વિકલ્પ છે (૧)(एवं जाव अत्थेगइए न वंधी, वंधइ, वंधिस्सइ) એ જ પૂર્વોક્ત રીતે બાકીના વિકલ્પો બને છે (૨) કોઈ એક જીવે તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરી રહ્યો છે, અને ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે નહીં. (૩) કોઈ એક જીવે પૂર્વે તેને (ઐર્યાપથિક કર્મને) બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં તે આ કર્મ બાંધતો નથી, ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે. (૪) કોઇ એક જીવે

वान्, न वध्नाति, न भन्त्स्यति ४, अस्त्येककः कश्चित् न बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति ५, 'णो चेवणं न बंधी, बधइ, न बंधिस्सइ' किन्तु नो चैव नैव खलु कश्चिज्जीवो न बद्धवान् न वा भन्त्स्यति अपि तु बध्नाति ६, इति षष्ठो विकल्पो न संभवत्येव, एतस्य तत्त्वं स्पष्टीकरणसमयेऽग्रे विवेचयिष्यते, 'अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ' अस्त्येककः कश्चित् न बद्धवान्, न बध्नाति अपि तु भन्त्स्यति ७, अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' अस्त्येककः कश्चित् ग्रहणाकर्षको जीवः ऐर्यापथिकं कर्म न बद्धवान्, न बध्नाति, न वा भन्त्स्यति ८ इतिभावः,

एक जीव ने पूर्व में इसे बांधा है, वर्तमान में वह इसे नहीं बांध रहा है आगे भी वह इसे नहीं बांधेगा ४, किसी एक जीव ने पहिले इसे नहीं बांधा, अब इसे बांध रहा है, आगे भी बांधेगा ५, 'णो चेव णं न बंधी बधइ, न बंधिस्सइ' ऐसा नहीं है कि "किसी जीव ने इसे नहीं बांधा नहीं बांधेगा। किन्तु वह बांध रहा है" ऐसा वह छठा विकल्प नहीं बनता है। इस विषय को हम जब इसका स्वरूप स्पष्ट करने लगेंगे तब कहेंगे 'अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ ७' कोई जीव ऐसा होता है कि जिसने पूर्व में इसका बंध नहीं किया है, न वह वर्तमान में इसका बंध कर रहा है-पर आगे इसका बंध करेगा-'अत्थेगइए न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ' कोई एक ऐसा जीव है-कि जिसने पहिले इसका बंध नहीं किया है, वर्तमान में वह इसका बंध नहीं कर रहा है और न आगे भी वह इसका बंध करेगा ८।

પૂર્વે તેને બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં (૫) કોઈ એક જીવે પૂર્વે આ કર્મ બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે. (णो चेव ण न बधइ, बधइ, न बंधिस्सइ" "કોઇ જીવે તે કર્મબંધ બાંધ્યો નથી, બાંધશે નહીં, પણ વર્તમાનમાં બાંધી રહ્યો છે," આ પ્રકારનો છઠ્ઠો વિકલ્પ અહીં બનતો નથી. તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતી વખતે આ બાબતનું કારણ આપવામાં આવશે.

(૭) "अत्थेगइए न बधी, न बंधइ, बधिस्सइ" કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમા ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમા પણ કરતો નથી, પરન્તુ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. (૮) "अत्थेगइए न बधी, न बंधइ, न बधिस्सइ" કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહી.

अत्रेदं तत्त्वम्-प्रथमवैकल्पिको ग्रहणाकर्षको जीवः उपशान्तमोहादि र्यदा ऐर्यापथिकं कर्म बद्ध्वा बध्नाति तदा अतीतकालापेक्षया बद्धवान्, वर्तमानकालापेक्षया च बध्नाति, भविष्यत्कालापेक्षया तु भन्त्स्यति इति १, द्वितीयस्तु केवली अतीतकाले बद्धवान्, वर्तमानकाले च बध्नाति, शैलेश्यवस्थायान्तु न भन्त्स्यतीति २, तृतीयः पुनरुपशान्तमोहत्वे बद्धवान्, उपशान्तमोहत्वात्प्रच्युतस्तु न बध्नाति, पुनस्तत्रैव भवे उपशमश्रेणीं प्रतिपन्नो भन्त्स्यतीति, एकभवेऽपि उपशमश्रेणी वारद्वयं

यहां ऐसा समझना चाहिये-प्रथम विकल्प संबंधी ग्रहणाकर्षक-उपशान्तमोहादिवाला जीव ऐर्यापथिक कर्मको बांधकर उसे बांधता है तब वह अतीतकाल की अपेक्षा से उसका बांधनेवाला बन जाता है और वर्तमानकाल की अपेक्षा से वह उसे बांध रहा है ऐसा बन जाता है तथा भविष्यत्कालकी अपेक्षासे वह उसे बांधेगा ऐसा बन जाता है। द्वितीय विकल्प केवलीकी अपेक्षासे है केवलीने ऐर्यापथिक कर्म को अतीतकालमें बांधा है-वर्तमानमें वे उसे बांध रहे हैं, पर शैलेशी अवस्था में वे उसे नहीं बांधेगे। तृतीय विकल्पमें उपशान्तमोहकी दशा में जीवने इस ऐर्यापथिक कर्मका बंध किया है, पर जब वह उससे प्रच्युत हो जाता है। तब इसका बंध उसे नहीं होता है और जब वही जीव पुनः उसी भव में उपशमश्रेणी पर आरूढ हो जावेगा-तब उसका बंध करने लगेगा। उपशम श्रेणी की प्राप्ति जीव को एक भव में दो बार तक हो सकती

પહેલા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—ગ્રહણાકર્ષ (એક જ ભવમાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા રૂપ આકર્ષ) ની અપેક્ષાએ ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ જ્યારે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધીને આ કર્મનો બંધ બાંધે છે, ત્યારે અતીત (ભૂત) કાળની અપેક્ષાએ તે તેનો બંધક ગણાય છે, વર્તમાનકાળમાં તે તેનો બંધક બની રહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધક બનશે. બીજો વિકલ્પ કેવલીની અપેક્ષાએ આપ્યો છે. કેવલીએ ઐર્યાપથિક કર્મ તો ભૂતકાળમાં બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં પણ તેઓ તે કર્મ બાંધે છે, પણ ભવિષ્યમાં શૈલેશી અવસ્થામાં તેઓ તેને બાંધશે નહીં. તૃતીય વિકલ્પ એ બતાવે છે કે પૂર્વ ઉપશાન્ત મોહની દશામાં જીવે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, પણ વર્તમાનકાળે તે ઉપશાન્ત મોહવાળો રહ્યો નથી (તેમાંથી પ્રચ્યુત થઈ ગયો છે) તેથી વર્તમાનમાં તે જીવ તે બંધ કરતો નથી, પણ એ જીવ ફરીથી એજ ભવમાં જ્યારે ઉપશમ શ્રેણીએ ચડી જશે ત્યારે તેનો બંધ કરવા માંડશે. ઉપશમ શ્રેણીની પ્રાપ્તિ જીવને એક ભવમાં વધારેમાં વધારે બે વાર થાય છે.

माप्यते एवेति ३, चतुर्थस्तु सयोगित्वे बद्धवान्, शैलेश्यवस्थायां न बध्नाति, न वा भन्त्स्यतीति ४, पञ्चमः पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादेरलब्धत्वात् न बद्धवान्, अधुना तस्य लब्धत्वात् बध्नाति, तदद्धाया एव च भविष्यत्समये पुनर्भन्त्स्यतीति ५, षष्ठस्तु न भवत्येव, तत्र न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति इत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्स्यतीत्यस्य अनुपपद्यमानत्वात्, तथाहि–आयुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादेरलब्धत्वात् न बद्धवान्, तल्लाभसमये च बध्नाति,

---

है। चतुर्थ विकल्प में सयोगी अवस्था में जीव ने इसे बांधा है, शैलेशी अवस्था में पहुँच ने पर वह उसे नहीं बांधता है, और आगे भी फिर यह उसे नहीं बांधेगा। पंचमविकल्प में आयु के पूर्वभाग में उपशान्त मोहादि की अलब्धता होने से जीव ने पहिले इसे नहीं बांधा है, वर्तमान में अभी उपशान्त मोहादि की लब्धता में यह उसे बांध रहा है, और आगे भी वह बांधेगा 'किसी जीव ने पहिले इसे नहीं बांधा है, नहीं वह इसे बांधेगा, अपितु अब वह इसे बांध रहा है" ऐसा जो यह विकल्प है वह नहीं बनता है यद्यपि "न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति" ये दो बातें बन सकती हैं–फिर भी "न भन्त्स्यति" यह बात नहीं बनती है इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है–आयु के पूर्वभाग में उपशान्तमोह आदि की अलब्धता होने से जीव ने पहिले इसे नहीं बाधा है, और जब उपशान्त मोहादि की जीव को लब्धता हो जाती है

ચોથો વિકલ્પ એ બતાવે છે કે જીવે સયોગી અવસ્થામાં આ કર્મનો બંધ કર્યો હતો, વર્તમાનમાં શૈલેશી અવસ્થાએ પહોંચતા તે આ બંધ બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ ફરીથી આ બંધ બાંધશે નહીં. પાંચમાં વિકલ્પમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે આયુષ્યના પૂર્વકાળમાં ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી જીવે તે બંધ બાંધ્યો ન હતો અને વર્તમાનમાં તેને ઉપશાંતમોહની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તે આ કર્મનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે આ કર્મનો બધ કરશે. "કોઈ જીવે પહેલાં આ કર્મનો બધ કર્યો નથી, ભવિષ્યમાં કરશે પણ નહીં, પરન્તુ વર્તમાનમાં તે આ કર્મનો બંધ કરી રહ્યો હોય છે." આવો છઠ્ઠો વિકલ્પ અહીં બની શકતો નથી. જો કે "न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति" આ બે વાતો બની શકે છે. પરન્તુ "न भन्त्स्यति" આ વાત બનતી નથી તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે–આયુની પૂર્વાવસ્થામાં ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી જીવે ત્યારે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો. વર્તમાનમાં તેને ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી હાલમાં તે

ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्स्यत्येव, न तु न भन्त्स्यतीति, समयमात्रस्य बन्धस्येहाभावात्, मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समयानन्तरमरणेन ऐर्यापथिककर्मबन्धरूपः समयमात्रस्तु न पष्ठविकल्पहेतुः संभवति, ग्रहणाकर्षस्यैव प्रकृते प्रक्रान्तत्वे न तदनन्तरैर्यापथिककर्मबन्धाभावस्य भवान्तरवर्तित्वात्, यदि तु सयोगिचरमसमये बध्नाति ततोऽनन्तरं न भन्त्स्यतीति उच्यते तदा सयोगिचरमसमये यद् बध्नाति तद्बन्धपूर्वकमेव स्यात् नाबन्धपूर्वकमिति तत्पूर्वसमये तस्य बन्धकत्वात् द्वितीये एव

-तब वह इसे बांधता है-इस तरह से यह कथन तो बन सकता है-परन्तु "अनन्तर समयों में भी वह इसे नहीं बांधेगा" यह कथन नहीं बनता है-क्यों कि उपशान्त मोहादि की लब्धता के अनन्तर समयों में भी यह उसे बांधेगा ही कारण समयमात्र बंध का यहां अभाव है। अतः "नहीं बांधेगा" यह बात नहीं बननी है। मोहोपशमनिर्ग्रन्थ का समयानन्तर में मरण हो जाने से ऐर्यापथिक कर्मबन्ध का समयमात्र छठे भंग का हेतु हो जावेगा सो ऐसी बात भी नहीं कहनी चाहिये-क्यों कि यहां पर ग्रहणाकर्षक का ही प्रकरण चल रहा है इसलिये तदनन्तर समय में जो ऐर्यापथिक कर्म के बंध का अभाव होगा वह तो भवान्तरवर्ती कहलावेगा। यद्यपि सयोगी के चरम समय में इस ऐर्यापथिक कर्म का बन्ध जीव करता है-अनन्तर समयों में फिर वह उसका बंध नहीं करेगा-इस तरह से यदि इस छठे भंग को बनाने के लिये कहा जावे-तो ऐसा कहना भी नहीं बनता है-क्यों कि सयोगी

આ બંધ કરી રહ્યો છે આ પ્રકારની બે વાત તો સંભવી શકે છે, પરન્તુ "આયુની ઉત્તરાવસ્થામાં પણ તે તેને નહીં બાંધે." આ વાત સંભવી શકતી નથી કારણ કે ઉપશાન્ત મોહાદિની લબ્ધતા (પ્રાપ્તિ) ના અનન્તર (પછીના) સમયોમા પણ તે આ કર્મને બંધ કરશે જ કારણ કે સમય માત્ર બંધને ત્યાં અભાવ છે. તેથી "બાંધશે નહીં" એવી વાત સંભવી શકતી નથી. મોહોપશમ નિર્ગ્રંથનું સમયાન્તરમાં મરણ થઈ જવાથી ઐર્યાપથિક કર્મબંધને સમય માત્ર છઠ્ઠા વિકલ્પને હેતુ (કારણ) બની જશે. તેથી એવી વાત પણ કહેવી જોઈએ નહીં, કારણ કે અહીં ગ્રહણાકર્ષનું પ્રકરણ જ ચાલી રહ્યુ છે, ત્યારબાદના સમયમાં જે ઐર્યાપથિક કર્મબંધને અભાવ હશે, તે તો ભવાન્તર વર્તી ગણાશે. જો કે સયોગીના ચરમ સમયમાં આ ઐર્યાપથિક કર્મને બંધ જીવ કરે છે. અનન્તર સમયોમાં તે ફરીથી તેને બંધ નહીં કરે-આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં આ છઠ્ઠો બંધ બની શકે એમ કહેવું-તે પણ બરાબર નથી,

विकल्पे पर्यवसानं स्यात् न षष्ठो विकल्पः इति भावः, सप्तमस्तु भव्यविशेषस्य ७, अष्टमस्तु अभव्यस्य इति ८। अत्र भवाकर्षापेक्षेषु अष्टसु विकल्पेषु 'बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ' इति प्रथमे विकल्पे उपशान्तमोहः१, 'बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ' इति द्वितीये क्षीणमोहः२, 'बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ' इति तृतीये उपशान्तमोहः३, 'बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' इति चतुर्थे शैलेशीगतः४, 'न बंधी, बंधइ बंधिस्सइ' इति पञ्चमे उपशान्तमोहः५, 'न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ' इति षष्ठे क्षीण-

के चरम समय में जो जीव ऐर्यापथिक कर्म का बंध करता है वह उसके बंध पूर्वक ही करता है अबन्धपूर्वक नहीं करता है अतः जब वह उसे बांधकर उसका बंध करता है तो यह कथन तो द्वितीय भंग में ही आ जाता है-फिर इसके लिये छठे भंगको स्वतंत्र बनानेकी क्या आवश्यकता है। सातवां भंग भव्य विशेष की अपेक्षा से है। और आठवां भंग अभव्य की अपेक्षा से है। भवाकर्ष के जो आठ विकल्प कहे गये हैं-उनमें जो यह (बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) प्रथम विकल्प है वह उपशान्त मोहवाले जीव की अपेक्षा से है, (बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) ऐसा जो द्वितीय विकल्प है वह क्षीणमोहवाले जीव की अपेक्षा से है, (बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ) यह तृतीय विकल्प उपशान्त मोहवाले की अपेक्षासे है, (बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ) यह चतुर्थ विकल्प शैलेशी गत जीवकी अपेक्षा से है, (न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) ऐसा जो यह पांचवां विकल्प है वह उपशान्त मोहवाले जीव की अपेक्षा से है, (बंधी, बंधइ,

કારણ કે સયોગીના ચરમ સમયમાં જે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે, તે તેના બંધપૂર્વક જ કરે છે-અબંધપૂર્વક કરતો નથી. તેથી જ્યારે તેને બાંધીને તેનો બંધ કરે છે, તો એવું કથન તો બીજા ભંગમાં પણ આવી જાય છે. તો પછી તેને માટે છઠ્ઠો સ્વતંત્ર વિકલ્પ બનાવવાની શી જરૂર છે? સાતમો વિકલ્પ ભવ્યવિશેષની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, અને આઠમો વિકલ્પ અભવ્ય વિશેષની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. ભવાકર્ષના જે આઠ વિકલ્પો કહ્યાં છે તેમાંનો "બંધી, બંધઇ, બંધિસ્સઇ" આ પહેલો વિકલ્પ ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે "બંધી, બંધઇ, ન બંધિસ્સઇ" આવો જે બીજો વિકલ્પ છે તે ક્ષીણ મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, 'બંધી, ન બંધઇ, બંધિસ્સઇ" આવો ત્રીજો જે વિકલ્પ છે તે ઉપશાન્ત-મોહવાળાની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. "બંધી, ન બંધઇ, ન બંધિસ્સઇ" આ ચોથો વિકલ્પ શૈલેશી અવસ્થાવાળા જીવને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. "ન બંધી, બંધઇ, બંધિસ્સઇ" આ પાંચમો વિકલ્પ ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. "બંધી, બંધઇ, ન બંધિસ્સઇ"

मोहः६, 'न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ' इति सप्तमे भव्यः७, 'न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ' इति अष्टमे अभव्यः८, ग्रहणाकर्षापेक्षेषु पुनरेतेषु प्रथमे विकल्पे उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा१, द्वितीये पुनः केवली२, तृतीये तूपशान्तमोहः३, चतुर्थे शैलेशीगतः४, पञ्चमे उपशान्तमोहः५, क्षीणमोहो वा६, षष्ठः शून्यः, सप्तमे भव्यो भाविमोहोपशमः, भाविमोहक्षयो वा७, अष्टमे पुनरभव्य एवेति फलितम्। अथ ऐर्यापथिक-

न बंधिस्सइ) यह छठा विकल्प क्षीणमोहवाले जीव की अपेक्षा से है (न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ) यह सातमां विकल्प भव्य जीव की अपेक्षा से है, (न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) यह आठवां विकल्प अभव्य जीव की अपेक्षा से है। इसलिये प्रथम विकल्प में उपशान्त मोहवाला जीव, द्वितीय विकल्प में क्षीण मोहवाला जीव, तृतीय में उपशान्त मोहवाला जीव, चतुर्थ में शैलेशीगत जीव, पंचम में उपशान्त मोहवाला जीव, छठे में क्षीणमोहवाला जीव सप्तम में भव्य और अष्टम में अभव्य गृहीत हुए हैं। इसी तरह से ग्रहणाकर्षापेक्ष इन्हीं आठों विकल्पों में से प्रथम विकल्प में उपशान्तमोहवाला जीव, अथवा क्षीण मोहवाला जीव, द्वितीय विकल्प में केवली, तृतीय विकल्प में उपशान्तमोही जीव, चतुर्थ में शैलेशीगत जीव, पंचम में उपशान्तमोही जीव, अथवा क्षीणमोही जीव, छठे भंग में शून्य, सप्तम विकल्प में भव्य जिसके मोह का उपशम होने वाला है, अथवा मोह का क्षय होनेवाला है आठवें विकल्प में अभव्य जीव गृहीत हुए हैं। अब ऐर्या-

આ છઠ્ઠો વિકલ્પ ક્ષીણ-મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " આ સાતમો વિકલ્પ ભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " આ આઠમો વિકલ્પ અભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તેથી પહેલા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, બીજા વિકલ્પમાં ક્ષીણ-મોહવાળો જીવ, ત્રીજા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, ચોથા વિકલ્પમાં શૈલેશીગત જીવ, પાંચમા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, છઠ્ઠા વિકલ્પમાં ક્ષીણ-મોહવાળો જીવ, સાતમામાં ભવ્ય જીવ અને આઠમ માં અભવ્ય જીવ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ બનતાં આઠ વિકલ્પોમાંના પહેલા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો અથવા ક્ષીણ મોહવાળો જીવ, બીજા વિકલ્પમાં કેવલી, ત્રીજા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, ચોથામાં શૈલેશીગત જીવ, પાંચમાં વિકલ્પમાં ઉપશાન્તમોહી જીવ અથવા ક્ષીણમોહી જીવ, છઠ્ઠા ભાગમાં શૂન્ય. સાતમામાં જેના મોહનો ઉપશમ થવાનો છે એવો ભવ્ય જીવ અને આઠમા વિકલ્પમાં અભવ્ય જીવ ગૃહીત થયેલ છે.

बन्धमेव प्ररूपयितुमाह-' तं भंते ! किं साइय सपज्जवसियं बंधइ ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! तत् ऐर्यापथिकं कर्म किं सादिकं सपर्यवसित बध्नाति ? १ ' साइयं अपज्जवसियं बंधइ ? ' किं वा सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति ? २ अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ ' किं वा अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति ३? 'अणाइयं अपज्जवसिय बंधइ ' किं वा अनादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति ?४, इति चतुर्विकल्पेषु ऐर्यापथिककर्मणः प्रथमे एव विकल्पे बन्धो भवति नान्तिमेषु त्रिषु, इत्यभिप्रायेण भगवानाह-' गोयमा ! साइयं सपज्जवसियं बंधइ, ' हे गौतम ! ऐर्यापथिकं कर्म सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति ' णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ ' नो सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति, ' णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ ' नो वा अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति, ' णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ' नापि अनादिकम् अपर्यवसितं

पथिक कर्म को जीव कैसा बांधता है ? इस विषय को गौतम प्रभु से पूछते हैं-(तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ १) हे भदन्त ! उस ऐर्यापथिक कर्म को क्या जीव सादि सपर्यवसित बांधता है ? या (साइयं अपज्जवसियं बंधइ) सादि अपर्यवसित बांधता है ? (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ) या अनादि सपर्यवसित बांधता है ? या (अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ) अनादि अपर्यवसित बांधता है ? इस तरह से ये ऐर्यापथिक कर्मबंध के विषय में चार विकल्प हैं-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (साइयं सपज्जवसियं बंधइ) जीव-ऐर्यापथिक कर्म का बंध सादि सपर्यवसित रूप में करता है, अन्यतीन विकल्पों के रूप में नहीं करता है-(णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ) यही

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ ? હે ભદન્ત ! શું સાદિ (આદિ સહિત) સપર્યવસિત રૂપે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે ? (साइय अपज्जवसियं बंधइ ?) કે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ ?) કે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? (अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ? કે અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? આ રીતે ઐર્યાપથિક કર્મબંધ વિષે ચાર વિકલ્પો છે

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (साइयं सपज्जवसियं बंधइ) જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે જ કરે છે-બીજા ત્રણે વિકલ્પરૂપે કરતો નથી એજ વાત સૂત્રકારે (णो साइयं अपज्जवसिय बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसिय बंधइ) આ સૂત્ર પદો દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

बध्नाति, सादिरनादिः सपर्यवसितोऽपर्यवसितश्च पूर्वं प्ररूपित एव। गौतमः पृच्छति–'तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ?' हे भदन्त! तत् ऐर्यापथिकं कर्म किं देशेन–जीवदेशेन जीवस्यैकदेशेनेत्यर्थः, देशं–कर्मदेशं कर्मांशमित्यर्थः बध्नाति? 'देसेणं सव्वं बंधइ' किं वा देशेन जीवस्यांशेन सर्वं समग्रं कर्म बध्नाति? 'सव्वेणं देसं बंधइ' किं वा सर्वेण सर्वात्मना देशं कर्मांशं बध्नाति? 'सव्वेणं सव्वं बंधइ?' किं सर्वेण सर्वं सर्वात्मना समग्रं कर्म बध्नाति? इत्यादिरीत्या चतुर्भङ्ग्या प्रश्नः, तत्र जीवदेशेन कर्मणो देशः, सर्वं वा कर्म न बध्यते, एवं जीवसर्वात्मना वा कर्मणो देशो न बध्यते, अपितु सर्वात्मना जीवेन सर्वमेव कर्म बध्यते जीवस्य तथा स्वभावत्वादित्यभिप्रायेण भगवानाह–'गोयमा! णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेण सव्वं बंधइ' हे गौतम! नो देशेन

बात इन सूत्रपदों द्वारा प्रकट की गई है। अब गौतमस्वामी प्रभु से (तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ) इत्यादि बात पूछते हैं–इसमें ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! जीव जो ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है सो वह अपने एक देश से उस ऐर्यापथिक कर्म के एक देश को बांधता है? या (देसेणं सव्वं बंधइ) या अपने एकदेशसे उस समस्त ऐर्यापथिक कर्म को बांधता है? या (सव्वेणं देसं बंधइ) अपने समस्तदेश से ऐर्यापथिक-के अंश को बांधता है? या (सव्वेणं सव्वं बंधइ) अपने समस्तदेश से समस्त ऐर्यापथिक कर्मांशों को बांधता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेण सव्वं बंधइ) जो पूर्वोक्त रूपसे चतुर्भंगी द्वारा प्रश्न किये गये हैं–उस विषय में समाधान ऐसा है कि जीव अपने समस्त देश से ऐर्यापथिक कर्म को सम्पूर्ण रूप से बांधता

ગોતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते! किं देसेण देसं बंधइ?) હે ભદન્ત! જીવ જે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, તે શું પોતાના એક દેશથી તેના (ઐર્યાપથિક કર્મના) એક દેશને બાંધે છે? કે (देसेणं सव्वं बंधइ?) પોતાના એક દેશથી શું તે સમસ્ત ઐર્યાપથિક કર્મને બાંધે છે? કે (सव्वेणं देसं बंधइ? પોતાના સમસ્ત દેશથી ઐર્યાપથિક કર્મના અંશોને બાંધે છે? (सव्वे णं सव्वं बंधइ?) પોતાના સમસ્ત દેશોની ઐર્યાપથિક કર્માંશોને બાંધે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે–(गोयमा) હે ગૌતમ! (णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ सव्वेणं सव्वं बंधइ) જીવ પોતાના સમસ્ત દેશોથી ઐર્યાપથિક કર્મને સંપૂર્ણરૂપે બાંધે છે, તે તેના એક દેશથી (અંશથી) તે કર્મના એક અંશનો

जीवांशेन देशं कर्मांशं बध्नाति, नो वा देशेन जीवांशेन सर्वं समग्रं कर्म बध्नाति, नो वा सर्वेण सर्वात्मना देशं कर्मांशं बध्नाति, अपितु सर्वेण सर्वात्मना सर्वं कर्म बध्नातीति भावः ॥ सू० ३ ॥

सांपरायिककर्मबन्धवक्तव्यता

अथ सांपरायिक कर्मबन्धं, निरूपयितुमाह–' संपराइयं णं ' इत्यादि ।

मूलम्–संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ, जाव देवी बंधइ ? गोयमा ! नेरइओ वि बंधइ, तिरिक्ख जोणिओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ, मणुस्सो वि बंधइ, मणुस्सी वि बधइ, देवो वि बंधइ, देवी वि बंधइ। तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नोइत्थीनोपुरिसनोनपुंसओ बंधइ ? गोयमा ! इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ, अहवेए य अवगयवेदो य बंधइ, अहवेए य अवगयवेया य बंधंति, जइ भंते ! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ ? एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति । तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ १, बंधी, बंधइ,

---

है–एसा नहीं है–कि जीव अपने एकदेशसे इस कर्म के एकदेश का अथवा सर्वदेश का बंध करे या अपने सर्वदेश से इसके एक अंश का बंध करे। वह तो अपने सर्वांश से इसके सर्वांशका बंध करता है।सू०३।

કે સમસ્ત અંશોનો બંધ કરતો નથી, અને તે તેના સર્વ અંશોથી તે કર્મના એક અંશનો પણ બંધ કરતો નથી, આ રીતે " પોતાના સર્વાંશોથી તેના સર્વાંશોનો બંધ કરે છે " એવા ચોથા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે ॥સૂ૩॥

न बंधिस्सइ२, बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ३, बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ४, ? गोयमा ! अत्थे गइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ? अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ२, अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ३, अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ, तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ०? पुच्छा तहेव, गोयमा ! साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ, णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ। तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ, एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—सांपरायिकं खलु भदन्त ! कर्म किं नैरयिको बध्नाति ? तिर्यग्योनिको बध्नाति, यावत् देवी बध्नाति ? गौतम ! नैरयिकोऽपि बध्नाति, तिर्यग्योनिकोऽपि बध्नाति, तिर्यग्योनिकी अपि बध्नाति, मनुष्योऽपि बध्नाति, मनुषी अपि बध्नाति, देवोऽपि बध्नाति, देवी अपि बध्नाति, तद् भदन्त ! किं स्त्री बध्नाति,

—सांपरायिक कर्मबन्धवक्तव्यता—

'सांपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ तिरिक्खजोणिओ बंधइ, जाव देवी बंधइ) हे भदन्त ! सांपरायिक कर्म को क्या नारक बांधता है? या तिर्यच बांधता है? या यावत् देवी बाधती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नेरइओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ, मणुस्सो वि बंधइ, मणुस्सी वि बंधइ, देवो

સાંપરાયિક કર્મબંધ વક્તવ્યતા

" सांपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरओ बंधइ " ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ—(सांपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ, जाव देवी बंधइ ?) હે ભદન્ત ! સાંપરાયિક કર્મ શું નારક બાંધે છે ? કે શું તિર્યંચ બાંધે છે ? કે (યાવત્) શું દેવી બાંધે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (नेरइओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ मणुस्सो वि बंधइ, मणुस्सी वि बंधइ, देवो वि बंधइ, देवी वि बंधइ) સાંપરા-

पुरुषो बध्नाति, तथैव यावत् नोस्त्रीनोपुरुषनोनपुंसको बध्नाति? गौतम! स्त्री अपि बध्नाति, पुरुषोऽपि बध्नाति, यावत्-नपुंसकोऽपि बध्नाति, अथवा एते च अपगवेदश्च बध्नाति, अथवा एते च अपगतवेदाश्च बध्नन्ति। यदि भदन्त! अपगतवेदश्च

वि बंधइ, देवी वि बंधइ) नारक जीव भी सांपरायिक कर्म को बांधता है, तिर्यंच भी बांधता है? तिर्यंच स्त्री भी बांधती है, मनुष्य भी बांधता है, मनुष्य स्त्री भी बांधती है, देव भी बांधता है और देवी भी बांधती हैं। (तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ तहेव जाव नोइत्थी, नोपुरिसनोनपुंसओ बंधइ) हे भदन्त! सांपरायिक कर्म को क्या स्त्री बांधती है? पुरुष बांधता है? इसी तरह से क्या यावत् नो स्त्री, नो पुरुष और नो नपुंसक बांधता है? (गोयमा) हे गौतम! (इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ) सांपरायिक कर्म को स्त्री भी बांधती है, पुरुष भी बांधता है, यावत् नपुंसक भी बांधता है। (अहवेए य अवगयवेदो य बंधइ) अथवा ये और वेद रहित स्त्री वगैरह एक जीव भी बांधता है, (अहवेए य अवगयवेया य बंधंति) अथवा-ये और वेदरहित अनेक जीव भी बांधते हैं। (जइ भंते! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति, तं भंते! किं इत्थी पच्छाकडो

યિક કર્મ નારક જીવ પણ બાંધે છે, તિર્યંચ પણ બાંધે છે, તિર્યંચિણી પણ બાંધે છે, મનુષ્ય પણ બાંધે છે, મનુષ્ય સ્રી પણ બાંધે છે, દેવ પણ બાંધે છે અને દેવી પણ બાંધે છે. (तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नो इत्थी नो पुरिसनो नपुंसओ बंधइ) હે ભદન્ત! સાંપરાયિક કર્મ શું સ્રી બાંધે છે? શું પુરુષ બાંધે છે? એજ પ્રમાણે શું ના સ્રી, ના પુરુષ કે ના નપુંસક બાંધે છે?" ત્યાં સુધીના પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા.

(गोयमा) હે ગૌતમ! (इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ) સાંપરાયિક કર્મ સ્રી પણ બાંધે છે, પુરુષ પણ બાંધે છે, અને નપુંસક પર્યન્તના જીવ પણ બાંધે છે. (अहवेएय अवगयवेदो य बंधइ) અથવા ઉપર્યુક્ત વેદસહિત જીવો તથા વેદરહિત સ્રી વગેરે એક જીવ પણ બાંધે છે. (अहवेए य अवगयवेया य बंधंति) અથવા વેદસહિત જીવો તથા વેદરહિત અનેક જીવો પણ બાંધે છે.

(जइ भंते! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति, तं भंते! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिस पच्छाकडो बंधइ०?) હે ભદન્ત! જો આ સાંપ-

बध्नाति, अपगतवेदाश्च बध्नन्ति, तद् भदन्त ! किं स्त्रीपश्चात्कृतो बध्नाति ? पुरुषपश्चात्कृतो बध्नाति ? एवं यथैव ऐर्यापथिकबन्धकस्य तथैव निरवशेषं यावत् अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्च बध्नन्ति, तद् भदन्त ! किं

बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ०?) हे भदन्त ! इस सांपरायिक कर्मको यदि वेदरहित एक जीव बांधता है या वेदरहित अनेक जीव बांधते हैं तो जो जीव स्त्रीपश्चात्कृत है वह बांधता है या जो पुरुषपश्चात्कृत है वह बांधता है ? या जो नपुंसकपश्चात्कृत है वह बांधता है ? इत्यादि । (गोयमा) हे गौतम ! (एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति) जिस प्रकार ऐर्यापथिक के बंधक के विषय में कहा गया है उसी तरह यहां पर " अथवा स्त्रीपश्चात्कृत, पुरुषपश्चात्कृत और नपुंसकपश्चात्कृत अनेक जीव इसे बांधते हैं " यहां तक जानना चाहिये । (तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) हे भदन्त ! उस सांपरायिक कर्मको भूतकाल में जीव ने बांधा है वर्तमान में वह इसे बांधता है और आगे बांधेगा ? १, (बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) जीव ने इसे पहिले बांधा है, वर्तमान में वह बांधता है, आगे वह इसे नहीं बांधेगा २, (बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ)

રાયિક કર્મને વેદરહિત એક જીવ પણ બાંધે છે અથવા વેદરહિત અનેક જીવો પણ બાંધે છે, તો શું સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે ? કે પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે ? કે નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य, बंधंति) ઐર્યાપથિક બંધક વિષે જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે સાંપરાયિકના બંધક વિષે પણ સમસ્ત કથન સમજવું " અથવા સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત અનેક જીવો પણ તેને બાંધે છે." અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (तं भंते ! किं बंधी, बंधइ बंधिस्सइ) હે ભદન્ત ! (૧) સાંપરાયિક કર્મનો બંધ શું જીવે ભૂતકાળમાં કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરે છે અને ભવિષ્યમાં કરશે ? (बंधी बंधइ न बंधिस्सइ) (૨) જીવે પહેલા તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં નહીં કરે ? (बंधी, न बंधइ बंधिस्सइ) (૩) કે જીવે પહેલાં તેનો

बद्धवान् , भन्त्स्यति१ बद्धवान् , बध्नाति, न भन्त्स्यति२, बद्धवान् , न बध्नाति३, बद्धवान् , न बध्नाति, न भन्त्स्यति ?४, गौतम ! अस्त्येकको बद्धवान् , बध्नाति, भन्त्स्यति १, अस्त्येककः बद्धवान् , बध्नाति, न भन्त्स्यति २, अस्त्येकको बद्धवान् , न बध्नाति, भन्त्स्यति३, अस्त्येकको बद्धवान् , न बध्नाति, न भन्त्स्यति४, तद् भंते ! किं सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति०? पृच्छा तथैव, गौतम ! सादिकं वा

जीवने पहिले इसे बांधा है वह वर्तमान में नहीं बांधता है, आगे वह इसे बांधेगा ? ३, (बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) भूतकाल में इसे जीव ने बांधा है वह अब इसे नहीं बांधता है और आगे भी वह इसे नहीं बांधेगा ? ४, (गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) किसी एक जीव ने इसे पहिले भूतकाल में बांधा है। वर्तमान में वह इसे बांधता है। आगे भी वह इसे बांधेगा। (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) तथा कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने इसे पहिले बांधा है, वर्तमान में वह इसे बांधता है आगे वह इसे नहीं बांधेगा २। (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ) तथा कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने इसे पहिले बांधा है, वर्तमान में वह इसे नहीं बांधता है आगे वह इसे बांधेगा ३। (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) तथा कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने इसे पहिले बांधा है वर्तमान में वह इसे नहीं बांधता है आगे भी वह इसे नहीं बांधेगा (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ० १, पुच्छा तहेव) हे भदन्त ! जीव

બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં કરશે ? (बंधी बंधइ न बंधिस्सइ) (४) કે ભૂતકાળમાં જીવે તે કર્મનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં કરશે નહીં ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) કોઇ એક જીવે ભૂતકાળમાં તે કર્મ બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં પણ તે તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે બાંધશે. (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) તથા કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધતો હોય છે પણ ભવિષ્યમાં તે તેને નહીં બાંધે. (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ) તથા કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેને બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) તથા કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેને બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં.) (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ० ? पुच्छा

सपर्यवसितं बध्नाति१, अनादिकं वा सपर्यवसितं बध्नाति२, अनादिकं वा अपर्यवसितं बध्नाति४, नो चैव खलु सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति२, तद् भदन्त ! किं देशेन देशं बध्नाति, एवं यथैव ऐर्यापथिकबन्धकस्य यावत् सर्वेण सर्वं बध्नाति ॥ सू० ४ ॥

इस सांपरायिक कर्म को क्या सादि सपर्यवसितरूप में बांधता है? इत्यादि प्रश्न ऐर्यापथिक कर्म के बांधने के विषय में जैसे किये गये हैं वैसा ही यहां पर भी करना चाहिये। (गोयमा) हे गौतम! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ, णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) हे गौतम! इस कर्म को जीव सादि सपर्यवसित बांधता है, अनादि सपर्यवसित बांधता है और अनादि अपर्यवसित बांधता है परन्तु सादि अपर्यवसित रूप से नहीं बांधता है। (तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ) हे भदन्त! जीव उस कर्म को जो बांधता है सो क्या अपने एक देश से उसके एक देश को बांधता है? इत्यादि प्रश्न पहिले की तरह यहां पर भी करना चाहिये। (एवं जहेव ईरिया वहिया बंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ) हे गौतम! जैसा कथन पहिले ऐर्यापथिक कर्म के बंध के विषय में कहा गया है, वैसा ही उत्तररूप कथन यहां पर भी जानना चाहिये-यावत् जीव अपने सर्वदेश से इस कर्म को सम्पूर्णरूप से बांधता है।

तहेव) હે ભદંત! શું જીવ સાંપરાઇક કર્મને સાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે? અહીં પણ ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષેના પ્રશ્નો જેવાં જ બીજા પ્રશ્નો પણ સમજી લેવા. (गोयमा!) હે ગૌતમ! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ, णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) આ કર્મને જીવ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે, અનાદિ સપર્યવસિતરૂપે પણ બાંધે છે, અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે પણ બાંધે છે પરન્તુ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધતો નથી. (तं भंते! किं देसेणं देसं बंधइ०) હે ભદન્ત! શું જીવ પોતાના એક દેશથી (અંશથી) તેના એક દેશને બાંધે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઈએ. (एवं जहेव ईरिया-वहिया बंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ) હે ગૌતમ! પહેલાં ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ ઉત્તરરૂપ કથન અહીં પણ સમજી લેવું. "જીવ પોતાના સર્વ દેશોથી આ કર્મને સંપૂર્ણરૂપે બાંધે છે." ત્યાં સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

टीका—' संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइयो बंधइ ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! सांपरायिकं खलु कर्म संपरैति-संसारंपर्यटति जीवएभिरिति संपरायाः-कषायाः, स्तेषु भवं सांपरायिक तच्चकर्म किं नैरयिको बध्नाति ? 'तिरिक्खजोणिओ बंधइ, जाव देवी बंधइ ?' किं वा तिर्यग्योनिको बध्नाति ? यावत्-किं वा तिर्यग्योनिकी बध्नाति ? किं वा मनुष्यो बध्नाति ? किं वा मनुषी बध्नाति ? किंवा देवो बध्नाति, किं वा देवी बध्नाति ? इति सप्त प्रश्नाः । भगवान् आह-' गोयमा ! नेरइओ वि बंधइ ' हे गौतम ! सांपरायिकं कर्म नैरयिकोऽपि बध्नाति, ' तिरिक्ख-

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा सांपरायिक कर्म बंध के विषय की वक्तव्यता का कथन किया है-संपराय शब्द का अर्थ कषाय है क्यों कि जीव कषाय के निमित्त से ही संसार में परिभ्रमण करता है " संपरैति संसारं एभिः संपरायाः " ऐसी संपराय की व्युत्पत्ति है इन कषायों के होने पर जो कर्म होता है वह सांपरायिक कर्म है। इस कर्म के बंध का नाम सांपरायिक कर्म बंध है गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है " संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइयो बंधइ " हे भदन्त ! सांपरायिक कर्म का बंध कौन करता है-क्या नारक करता है ? (तिरिक्खजोणियो बंधइ) या तिर्यग्योनिक जीव करता है ? (जाव देवी बंधइ) यावत् देवी करती है ? यहां यावत् शब्द से " या तिर्यंच स्त्री करती है, या मनुष्य करता है, या मनुष्य स्त्री करती है, अथवा देव करता है" इस पाठ का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार से ये सात प्रश्न हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (नेरइओ वि बंधइ)

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા સાંપરાઇક કર્મબંધના વિષયનું નિરૂપણ કર્યું છે સંપરાય એટલે કષાય. તે કષાયને કારણે જ જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. " संपरैति संसारं एभि संपराया " એવી સંપરાયની વ્યુત્પત્તિ થાય છે આ કષાયોનો સદ્ભાવ હોવાથી જે કર્મ બંધાય છે તેને સાંપરાયિક કર્મ કહે છે. અને તે કર્મના બંધનું નામ સાંપરાયિક કર્મબંધ છે હવે તે કર્મબંધ વિષે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે— " संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ ? " હે ભદન્ત ! સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કોણ કરે છે-શું નારક કરે છે ? કે " तिरिक्खजोणिओ बंधइ " તિર્યંચ યોનીનો જીવ કરે છે ? " जाव देवी बंधइ " તિર્યંચ યોનીની સ્ત્રી કે મનુષ્ય કરે છે ? કે મનુષ્ય સ્ત્રી કરે છે ? કે દેવ કરે છે ? કે દેવી કરે છે ? આ પ્રકારના સાત પ્રશ્નો અહીં પૂછવામાં આવ્યા છે.

जोणिओ वि बंधइ ' तिर्यग्योनिकोऽपि बध्नाति, ' तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ ' तिर्यग्योनिकी अपि बध्नाति, ' मणुस्सो वि बंधइ ' मनुष्योऽपि बध्नाति, ' मणुस्सी वि बंधइ ' मनुषी अपि बध्नाति, ' देवो वि बंधइ ' देवोऽपि बध्नाति, ' देवी वि बंधइ ' देवी अपि बध्नाति, इति रीत्या यथा प्रश्नं सप्त उत्तराण्यपि, किन्तु एतेषु मनुष्यमानुषीवर्जाः पञ्च सकषायत्वात् नियमतः साम्परायिककर्मबन्धका एव भवन्ति, मनुष्यमनुष्यौ तु भजनया, सकषायित्वे सति साम्परायिकं कर्म बध्नीतः, अकषायित्वे तु न बध्नीत इत्याशयः। अथ साम्परायिककर्मबन्धमेवस्त्र्याद्यपेक्षया

सांपरायिक कर्म का बंध नैरयिक भी करता है, (तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ) तिर्यंच योनिक जीव भी करता है (तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ) तिर्यंच स्त्री भी करती है (मणुस्सो वि बंधइ) मनुष्य भी करता है, (मणुस्सी वि बंधइ) मनुष्य स्त्री भी करती है, (देवो वि बंधइ) देव भी करता है, (देवी वि बंधइ) देवी भी करती हैं इस प्रकार से ये पूर्वोक्त सात प्रश्नों के उत्तर हैं। किन्तु इनमें मनुष्य और मनुष्य स्त्री इनको छोड़कर पांच जीव कषाय सहित होने से नियमतः सांपरायिक कर्म के बंधक ही होते हैं। मनुष्य और मनुष्य स्त्री ये दो सांपरायिक कर्म के बंधक भजना से होते हैं-अर्थात् जब ये कषाय सहित होते हैं तब तो सांपरायिक कर्म बंध करते हैं और जब कषाय सहित नहीं होते हैं-तब सांपरायिक कर्म का बंध नहीं करते हैं। अब सूत्रकार स्त्री आदि की अपेक्षा लेकर सांपरायिक कर्म बंध की ही प्ररूपणा करते

મહાવીરપ્રભુને ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " नेरइओ वि बंधइ " સાંપરાયિક કર્મનો બંધ નારક પણ કરે છે, " तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ" તિર્યંચ યોનિક જીવ પણ કરે છે, " तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ " તિર્યંચિણી પણ કરે છે, " मणुस्सो वि बंधइ " મનુષ્ય પણ કરે છે, " मणुस्सी वि बंधइ " મનુષ્ય સ્ત્રી પણ કરે છે, " देवो वि बंधइ " દેવ પણ કરે છે, ' देवी वि बंधइ " અને દેવી પણ કરે છે પૂર્વોક્ત સાતે પ્રશ્નોના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પણ તે સાતેમાંથી મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી સિવાયના પાંચ પ્રકારના જીવો કષાયસહિત હોવાને કારણે નિયમથી જ સાંપરાયિક કર્મના બંધક હોય છે. મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી વિકલ્પે તેના બંધક હોય છે. એટલે કે જ્યારે તેઓ કષાયયુક્ત હોય છે ત્યારે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે પણ જ્યારે કષાય-યુક્ત હોતા નથી ત્યારે તેનો બંધ કરતા નથી.

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રી આદિની અપેક્ષાએ સાંપરાયિક કર્મબંધનું નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—" तं भंते ! किं इत्थी बंधइ,

प्ररूपयितुमाह-' तं भते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नोइत्थी नोपुरिस नोनपुंसओ बंधइ ? ' हे भदन्त ! तत् साम्परायिकंकर्म किं स्त्री बध्नाति ? किं वा पुरुषो बध्नाति ? तथैव ऐर्यापथिक कर्म बन्धवदेव यावत्-किं वा नपुंसको बध्नाति, किं वा स्त्रियः बध्नन्ति, पुरुषाः बध्नन्ति, नपुंसकाः बध्नन्ति, अथवा नोस्त्रीनोपुरुषनो नपुंसको बध्नाति ? भगवानाह-' गोयमा ! इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ ' हे गौतम ! सांपरायिकं कर्म स्त्री अपि बध्नाति, पुरुषोऽपि बध्नाति, यावत् नपुंसकोऽपि बध्नाति, स्त्रियोऽपि बध्नन्ति, पुरुषा अपि बध्नन्ति, नपुंसका अपि बध्नन्ति, नोस्त्रीनोपुरुष-नोनपुंसकोऽपि बध्नाति, इति भाव', ' अहवेएय अवगयवेयो य बंधइ ' अथवा

हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (तं भंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नोइत्थी नोपुरिसो, नोनपुंसओ बंधइ) हे भदन्त ! उस साम्परायिक कर्म को क्या स्त्री बांधती है ? या पुरुष बांधता है ? या तथैव-ऐर्यापथिक कर्मबन्ध की तरह ही यावत्-नपुंसक बांधता है ? या स्त्रियां बांधती हैं ? या पुरुष बांधते हैं ? नपुंसक बांधते हैं ? अथवा जो नो स्त्री नो पुरुष नो नपुंसक है वह बांधता है ? इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ) साम्परायिक कर्म स्त्री भी बांधती है, पुरुष भी बांधता है यावत् नपुंसक भी बांधता है, स्त्रियां भी बांधती हैं, पुरुष भी बांधते हैं, और नपुंसक भी बांधते हैं। तथा जो नो स्त्री नो पुरुष नो नपुंसक है वह भी बांधता है। (अहवा एए य अवगयवेओ य बंधइ) अथवा ये पूर्वोक्त स्त्री आदिक बांधते हैं, तथा जो

पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बांधइ ?" હે ભદન્ત ! આ સાંપરાયિક કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે, કે પુરુષ બાંધે છે, કે નપુંસક બાંધે છે ? કે સ્ત્રીઓ બાંધે છે ? કે પુરુષો બાંધે છે ? કે નપુંસકો બાંધે છે ? અથવા જે નો સ્ત્રી, નો પુરુષ કે નો નપુંસક હોય તે બાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ" સાંપરાયિક કર્મ સ્ત્રી પણ બાંધે છે, પુરુષ પણ બાંધે છે, નપુંસક પણ બાંધે છે, સ્ત્રીઓ પણ બાંધે છે, પુરુષો પણ બાંધે છે અને નપુંસકો પણ બાંધે છે. તથા નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક પણ તે કર્મ બાંધે છે. (अहवा एए य अवगयवेओय बंधइ) અથવા પૂર્વોક્ત સ્ત્રી આદિ જીવ પણ બાંધે છે અને વેદરહિત જીવ પણ તે કર્મ

एते च स्त्र्यादयो बध्नन्ति, अपगतवेदश्च बध्नाति ' अहवा एए य अवगयवेयाय बंधंति ' अथवा एते च स्त्र्यादयो बध्नन्ति, अपगतवेदाश्च बध्नन्ति। अयमाशयः- अत्र स्त्र्यादयो विवक्षितैकत्वबहुत्वाः षट् सर्वदा साम्परायिकं कर्म बध्नन्ति, अपगतवेदश्च कदाचिदेव बध्नाति, तस्य कादाचित्कत्वात्, अत एव स्त्र्यादयः वेदसहिता अपि बध्नन्ति अपगतवेदा वेदरहिताश्चापि, ततश्च यदा अपगतवेदास्तदोच्यते- ' अथवा एते स्त्र्यादयो बध्नन्ति, अपगतवेदश्च बध्नाति, तस्य एकस्याऽपि संभवात्, अथवा एते स्त्र्यादयो बध्नन्ति, अपगतवेदाश्च बध्नन्ति तेषां बहूनामपि संभवात्।

जीव वेदरहित होते हैं वह भी बांधता है। (अहवा एए य अवगयवेया य बंधंति) ये स्त्री आदिक बांधते हैं और जो जीव वेदरहित होते हैं वे बांधते हैं। तात्पर्य इस कथन का इस प्रकार से है-जिनमें एकत्व और बहुत्व की विवक्षा की गई है ऐसे ये स्त्री आदि ६ तो सर्वदा सांपरायिक कर्म को बांधते हैं। परन्तु जो अपगत वेद वाला जीव है वह कदाचित् ही इसे बांधता है। क्यों कि अपगतवेदता कादाचित्क है। इसलिये स्त्री आदि केवल वेदसहित अवस्था में भी इसे बांधते हैं और जब कि अपगत वेद वाले हो जाते हैं-तब भी इसे बांधते हैं। इसलिये अपगतवेद वाले जीव इसे बांधते हैं इस अपेक्षा से " अथवा-ये स्त्री-आदिक जीव सांपरायिक कर्म बांधते हैं ऐसा कहा गया है।" " और जो अपगत वेदवाला जीव है वह इसे बांधता है " ऐसा जो कहा गया है वह एक जीव को लेकर कहा गया है-क्यों कि अपगत वेद वाला एक जीव भी हो सकता है। अर्थात् इन स्त्र्यादि कों में से कोई एक जीव वेदरहित भी हो सकता है और शेष जीव वेदसहित भी हो सकते हैं।

બાંધે છે. (अहवा एए य अवगयवेया य बंधंति) અથવા પૂર્વોક્ત સ્ત્રી આદિ જીવો તથા વેદરહિત જીવો પણ સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ સ્ત્રી આદિ છ તો સાંપરાયિક કર્મ સર્વદા બાંધે છે. પરન્તુ અપગત વેદવાળો જીવ તો ક્યારેક જ તે કર્મ બાંધે છે. કારણ કે અપગતવેદતા ક્યારેક સંભવે છે. તેથી સ્ત્રી આદિ કેવળ વેદસહિત અવસ્થામાં પણ તેને બાંધે છે અને જ્યારે તેઓ અપગતવેદવાળા (વેદરહિત) થઇ જાય છે, ત્યારે પણ તેને બાંધે છે. તેથી અપગતવેદવાળા જીવ તેને બાંધે છે એ અપેક્ષાએ " અથવા તે સ્ત્રી આદિ જીવો સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે. " એવું કહેવામાં આવ્યું છે " અપગતવેદવાળો જીવ તેને બાંધે છે, " એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે એક જીવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે અપગતવેદવાળો એક જીવ પણ હોઇ શકે છે. એટલે કે આ સ્ત્રી આદિ જીવોમાંથી કોઈ એક જીવ વેદરહિત પણ હોઇ શકે છે અને બાકીના જીવો વેદસહિત પણ હોઇ શકે છે.

अपगतवेदश्च साम्परायिककर्मबन्धको वेदत्रये उपशान्ते क्षीणे वा यावत् यथाख्यातं न प्राप्नोति तावल्लभ्यते। अत्र च पूर्वप्रतिपन्न-प्रतिपद्यमानकविवक्षा न कृता, द्वयोरपि एकत्व बहुत्वयोर्भावेन निर्विशेषत्वात्। तथाहि-अपगतवेदत्वे साम्परायिकबन्धोऽल्पकालिक एव, तत्र च योऽपगतवेदत्वं प्रतिपन्नपूर्वः साम्परायिकं बध्नाति, असौ एकोऽनेको वा स्यात्, एवं प्रतिपद्यमानकोऽपीति भावः, गौतमः

तथा-"स्त्र्यादिक जीव इसे बांधते हैं और अपगतवेदवाले जीव इसे बांधते हैं"-यह कथन बहुतों में अपगत वेदता की संभावना को लेकर किया है। क्यों कि इनमें बहुत से जीव अपगतवेदनावाले भी हो सकते हैं। अपगतवेदवाला जीव तबतक सांपरायिक कर्म का बंधक होता है कि जबतक वह वेदत्रय की उपशांति में अथवा उसकी क्षीणता में यथाख्यात चारित्र को प्राप्त नहीं कर लेता है। यहां पर पूर्वप्रतिपन्नक एवं प्रतिपद्यमानक की विवक्षा नहीं की गई है, क्यों कि इन दोनों में एकत्व और बहुत्व के सद्भाव से कोई विशेषता नहीं आती है। वेद की अपगतता में सांपरायिक का बंध अल्पकालिक ही होता है इसमें जो प्रतिपन्नपूर्व अपगतवेदनावाला सांपरायिक कर्म को बांधता है ऐसा जीव एक भी हो सकता है और अनेक जीव भी हो सकते हैं। इसी तरह से प्रतिपद्यमानक भी जब सांपरायिक कर्म को बांधता है तब वह एक भी हो सकता है और अनेक भी हो सकते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु

તથા "તે સ્ત્રી આદિ જીવો તેને બાંધે છે અને અપગતવેદવાળા જીવો તેને બાંધે છે," આ કથન ઘણા જીવોમાં અપગતવેદનાની સંભાવનાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. કારણ કે તેઓમાં ઘણાં જીવો અપગતવેદવાળા પણ હોઇ શકે છે. અપગતવેદવાળો જીવ ત્યાં સુધી જ સાંપરાયિક કર્મનો બંધક હોય છે કે જ્યાં સુધી તે વેદત્રય (ત્રણ વેદ) ની ઉપશાંતિમાં અથવા તેની ક્ષીણુતામાં યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી લેતો નથી અહીં પૂર્વપ્રતિપન્નક અને પ્રતિપદ્યમાનકની વાત કરવામાં આવી નથી કારણ કે તે બન્નેમાં એકત્વ અને બહુત્વના સદ્‌ભાવથી કોઇ વિશેષતા આવતી નથી વેદની અપગતતામાં સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અલ્પકાલિક જ હોય છે. તેમાં જે પૂર્વપ્રતિપન્ન અપગત વેદવાળો જીવ સાંપરાયિક કર્મને બાંધે છે, એવો જીવ એક પણ હોઈ શકે છે. અને અનેક જીવો પણ હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે પ્રતિપદ્યમાનક પણ જ્યારે સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે, ત્યારે તે એક પણ હોઈ શકે છે અને અનેક પણ હોઈ શકે છે.

पृच्छति-'जइ भंते ! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति तं भंते ! किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ ? ' हे भदन्त ! यत् साम्परायिकं कर्म अपगतवेदश्च बध्नाति, अपगतवेदाश्च बध्नन्ति, तत् सांपरायिकं कर्म हे भदन्त ! किं स्त्रीपश्चात्कृतो बध्नाति ? किं वा पुरुषपश्चात्कृतो बध्नाति ? इत्यादिप्रश्न', भगवानाह-' एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडाय बंधंति' हे गौतम ! एवं पूर्वोक्त-रीत्या यथैव ऐर्यापथिककर्मबन्धकस्योक्तं तथैव साम्परायिककर्मबन्धकस्यापि निरवशेषं सर्वं भणितव्यं यावत्-स्त्रीपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति, पुरुषपश्चात्कृताश्च अपि बध्नन्ति, नपुंसकपश्चात्कृता अपि बध्नन्ति, इत्यादयः षड्विंशतिः पूर्वोक्ताः

से ऐसा पूछते हैं-(जइ भंते ! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ ?) हे भदन्त ! यदि सांपरायिक कर्म अपगतवेदवाला एक जीव बांधता है या अपगतवेदवाले अनेक जीव बांधते हैं, तो हे भदन्त ! जो स्त्रीपश्चात्कृत जीव है वह बांधता है ? या जो पुरुष पश्चात्कृत जीव-अपगतवेदवाला है वह बांधता है ? इत्यादि प्रश्न-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स, तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थी पच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति) हे गौतम ! जिस प्रकार से पहिले ऐर्यापथिक कर्मबन्धक के विषय में कहा गया है, उसी प्रकार से इस सांपरायिक कर्म बंध के विषय में भी वह कथन संपूर्णरूप से कहना चाहिये। यावत् जो जीव-स्त्रीपश्चात्कृत होते

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जइ भंते ! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेयाय बधंति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ० ?) હે ભદન્ત ! જો સાંપરાયિક કર્મ અપગતવેદવાળો એક જીવ બાંધે છે અથવા અપગતવેદવાળા અનેક જીવો બાંધે છે, તો હે ભદન્ત ! શું અપગતવેદવાળો સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે કે અપગતવેદવાળો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स, तहेव निरवसेस जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बधंति " હે ગૌતમ ! ઐર્યાપથિક કર્મબંધના વિષયમાં આગળ જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમસ્ત કથન સમજવું જોઇએ. એટલે કે જે અવેદક જીવ સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો

विकल्पा ऊह्याः, तत्सूचयितुमन्तिममाह–अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च पुरुषपश्चात्कृताश्च, नपुंसकपश्चात्कृताश्चापि साम्परायिकं कर्म बध्नन्तीत्याशयः। अथ सांपरायिककर्मबन्धमेव अतीतादि कालत्रयेण प्ररूपयन्नाह–' तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ १ ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! तत् सांपरायिकं कर्म किं बद्धवान् , बध्नाति, भन्त्स्यति ? ' बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ २ ' किं वा बद्धवान् , बध्नाति, न भन्त्स्यति, ' बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ ३ ' किं वा बद्धवान् , न बध्नाति, भन्त्स्यति, ' बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ ४ ' ' किं वा बद्धवान् , न बध्नाति, न भन्त्स्यति ? भगवानाह–

हैं, वे भी इस सांपरायिक कर्म बंध करते हैं, जो पुरुषपश्चात्कृत होते हैं वे भी इस सांपरायिक कर्म का बंध करते हैं, और जो नपुंसकपश्चात्कृत होते हैं वे भी इस साम्परायिक कर्म का बंध करते हैं। यह अंतिम भङ्ग बहुवचन का होता है इत्यादि २६ पूर्वोक्त विकल्प सब यहां पर लगा लेना चाहिये। इसी बात को सूचित करने के लिये (अहवा–इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति) ऐसा अन्तिम पाठ कहा गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि–(तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) हे भदन्त ! इस सांपरायिक कर्मको क्या–बांधा है,बांधता है, बांधेगा ? (बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) बांधा है, बांधता है, आगे नहीं बांधेगा ? २ (बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ) बांधा है, नहीं बांधता है, आगे बांधेगा ? (बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) बांधा है, नहीं बांधता है, आगे भी नहीं बांधेगा ? इसके उत्तर

બંધ કરે છે, જે પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે અને જે નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે, ઈત્યાદિ ૨૬ પૂર્વોક્ત વિકલ્પ અહીં ગ્રહણ કરવા જોઈએ. એજ વાત સૂચિત કરવાને માટે-(अहवा–इत्थीपच्छाकडा य, पुरिस पच्छाकडा य, नपुंसग पच्छाकडा य बंधंति) એવો અન્તિમ સૂત્રપાઠ આપવામા આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ " હે ભદન્ત ! આ સાંપરાયિક કર્મને શું કોઈ જીવે ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં બાંધશે ?

" बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં નહીં બાંધે ? " बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમા બાંધશે ? " बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નહીં બાંધે ?

'गोयमा ! अत्थेगइए वंधी, वंधइ, वंधिस्सइ १' हे गौतम ! साम्परायिकं कर्म अस्त्येककः कश्चिज्जीवो बद्धवान्, बध्नाति, भन्त्स्यति १, 'अत्थेगइए वंधी, बंधइ, न वंधिस्सइ २' अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान्, बध्नाति, न भन्त्स्यति २, 'अत्थेगइए-वधी, न वंधइ, वंधिस्सइ ३' अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान्, न बध्नाति, भन्त्स्यति, 'अत्थेगइए वंधी, न वंधइ, न वंधिस्सइ' अस्त्येककः कश्चित् बद्धवान् न बध्नाति, नभन्त्स्यति, अयमाशयः-अत्र पूर्वोक्तेषु अष्टसु विकल्पेषु आद्याश्चत्वार एव संभवन्ति,

---

में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए वंधी, वंधइ, वंधिस्सइ) कोई जीव अपगतवेदवाला ऐसा होता है कि जिसने पूर्वकालमें इस सांपरायिक कर्मका वंधकिया है वर्तमानमें वह इसका वंध करता है, और आगे भी वह इसका वंध करेगा। (अत्थेगइए वंधी, वंधइ, न वंधिस्सइ) कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने पूर्वकाल में इसका वंध किया है, वर्तमान में वह इसका वंध कर रहा है, पर आगे वह इसका वंध नहीं करेगा २, (अत्थेगइए वंधी, न वंधइ, वंधिस्सइ) कोई एक जीव ऐसा होता है कि जिसने इसका वंध पहिले किया होना है २, वर्तमानमें वह इसका वंध नहीं करता है, हां भविष्यत् में वह इसका वंध करनेवाला होता है ३, (अत्थेगइए वंधी, न वंधइ, न वंधिस्सइ) कोई एक जीव ऐसा होना है जो इसका पहिले तो वंध करता है, पर वर्तमान में वह इसका वंध नहीं करता और न भविष्यत् में वह इसका वंध करने वाला बनता है। इस कथन का आशय ऐसा है कि पूर्वोक्त आठ

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! "अत्थेगइए वंधी वंधइ, वंधिस्सइ" (૧) કોઇ અપગત વેદવાળો જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં આ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે. "अत्थेगइए वंधी, वंधइ, न वंधिस्सइ" (૨) કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરતો હોય છે, પણ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ નહીં કરે. "अत्थेगइए वंधी, न वंधइ, वंधिस्सइ" (૩) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. "अत्थेगइए वंधी न वंधइ, न वंधिस्सइ" (૪) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, પણ વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે નહીં. આ કથનનો આશય એવો

नान्तिमाश्चत्वारो जीवानां सांपरायिककर्मबन्धस्यानादितया ' न बंधी ' इत्यादेर संभवात् , आद्येषु चतुर्षु च प्रथमः सर्व एव संसारी यथाख्यातासंप्राप्तोपगमकक्षपकावसानः स च पूर्वं साम्परायिकं कर्म बद्धवान्, वर्तमानकाले तु बध्नाति, भविष्यत्कालापेक्षया च भन्त्स्यति, इति प्रथमः १, द्वितीयस्तु मोहक्षयात्पूर्वमतीतकालापेक्षया बद्धवान् , वर्तकाले तु बध्नाति, भाविमोहक्षयापेक्षया तु न भन्त्स्यति इति २, तृतीयः पुनरुपशान्तमोहत्वात् पूर्वं बद्धवान् उपशान्तमोहत्वे न बध्नाति,

विकल्पों में से यहां आदि के चार विकल्प ही बनते हैं-अन्तिम चार विकल्प नहीं-क्यों कि जीवों के सांपरायिक कर्म का बन्ध अनादि से होता हुआ चला आ रहा है अतः (न बंधी) इत्यादि की असंभवता है आदि के चारों में से प्रथम विकल्प इस प्रकार से बन जाता है कि समस्त ही संसारी जीव जबतक यथाख्यातचारित्र को प्राप्त नहीं कर पाये हैं, उपशमक नहीं हो पाये हैं, क्षपक नहीं बन पाये हैं इसके पहिले वे सांपरायिक कर्म का बंध किये हुए होते हैं। वर्तमान में भी वे सांपरायिक कर्म को बांधते हैं और भविष्यत् में भी वे उसे बांधने वाले होते हैं। द्वितीय भंग इस प्रकार से बनता है-मोहनीय कर्म क्षय होने के पहिले अतीत काल की अपेक्षा से उस सांपरायिक कर्म को जीव ने बांधा है वर्तमान काल में जीव उसे बांधता रहता है और जब इस जीव का मोहक्षय हो जावेगा-तब वह उसे नहीं बांधेगा। तृतीयभंग इस अपेक्षा से घटता है-उपशान्त मोह होने से

છે કે ઐર્યાપથિક કર્મના જેવા આઠ વિકલ્પ પહેલાના પ્રકરણમા આપવામાં આવ્યા છે એવા આઠ વિકલ્પ સાંપરાયિક કર્મના બનતા નથી, પણ તેમાંથી પહેલાં ચાર વિકલ્પ બને છે અને છેલ્લાં ચાર બનતા નથી કારણ કે જીવોમાં સાંપરાયિક કર્મનો બંધ તો અનાદિથી ચાલ્યો જ આવે છે, તેથી " न बंधी " આદિ વિકલ્પોની અસંભવતા રહે છે શરૂઆતના ચાર વિકલ્પોમાંનો પહેલો વિકલ્પ આ પ્રકારે સુસંગત બની જાય છે-સંસારી જીવ જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી, ઉપશમક થઈ શક્યા નથી, ક્ષપક બની શક્યા નથી, તે પહેલાં તો તેઓ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરતા જ હોય છે. વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો બંધ કરતા હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો બંધ કરતા રહેશે બીજો વિકલ્પ આ પ્રકારે સુસંગત બની જાય છે. મોહનીય કર્મનો ક્ષય થયા પહેલાં ભૂતકાળમાં જીવે સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં પણ જીવ તેને બાંધતો રહે છે પણ જ્યારે તેના મોહનો ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તે તેને બાંધશે નહી. ત્રીજા વિકલ્પનુ સ્પષ્ટીકરણ આ

उपशान्तमोहत्वात्प्रच्युतस्तु पुनर्भन्त्स्यति ३, चतुर्थस्तु मोहक्षयात्पूर्वं साम्परायिकं कर्म बद्धवान्, मोहक्षये न बध्नाति, न च भन्त्स्यतीति ४। साम्परायिककर्मबन्धमेवाश्रित्याह-'तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ पुच्छा ? तहेव' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! तत् साम्परायिकं कर्म किं सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति ? १इति पृच्छा तथैव,यथा ऐर्यापथिककर्मबन्धे उक्तः, तथा च किं वा सांपरायिकं कर्म सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति ?२ किं वा अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति ?३, किं वा

पहिले जीव ने उस सांपरायिक कर्म का बंध किया है, और जब उसी जीव का मोह उपशान्त हो जाता है तब वह उसे नहीं बांधता है तथा जब वह उपशान्त मोहवाला जीव उस मोहकी उपशान्त अवस्थासे प्रच्युत रहित होगा-तब उसे बांधेगा ३। चतुर्थ भंग इस प्रकार से घटता है-मोह क्षय होने के पहिले जीव ने इस सांपरायिक कर्म का बंध किया है-अर्थात् अभी तक वह अनादिकाल से सांपरायिक कर्म के बंध से युक्त हुआ ही चला आ रहा है, अतः इस अपेक्षा उसने सांपरायिक कर्म बांधा है, और जब वर्तमान समय में उसी जीव के मोह का क्षय होता है तब वह उस मोहक्षय की अवस्था में सांपरायिक-कर्म नहीं बांधता है और न आगे भी वह सांपरायिक कर्म बांधने वाला होता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं, बंधइ पुच्छा? तहेव) हे भदन्त! जीव उस साम्परायिक कर्म को जो बांधता है वह उसे सादि सपर्यवसितरूप में बांधता है ? या सादि अपर्यवसितरूप में बांधता है ? या अनादि सपर्यवसितरूप

પ્રમાણે થઇ શકે-ઉપશાન્ત મોહ થયા પહેલાં જીવે આ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, અને જ્યારે એજ જીવનો મોહ ઉપશાન્ત થઇ જાય છે ત્યારે તે તેનો બંધ કરતો નથી પણ જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ તે મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થાથી પ્રચ્યુત (રહિત) થઈ જાય છે ત્યારે તે તેનો બંધ કરશે. ચોથા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કરી શકાય-મોહ ક્ષય થયા પહેલાં જીવે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે-એટલે કે અનાદિ કાળથી અત્યાર સુધી તે સાંપરાયિક કર્મના બંધથી યુક્ત રહેલો છે, તે દૃષ્ટિએ જોતાં તેણે સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું છે, પણ વર્તમાન સમયે જ્યારે તેના મોહનો ક્ષય થઇ જાય છે ત્યારે તે મોહક્ષયની અવસ્થામાં સાંપરાયિક કર્મ બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે સાંપરાયિક કર્મનો બંધક થશે નહીં.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત ! જીવ તે સાંપરાયિક કર્મને સાદિ સપર્યવસિત બાંધે છે ?

अनादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति ?४, इति चतुर्भङ्ग्यां प्रश्नः कल्पनीयः, 'भगवानाह-' गोयमा ! साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ ' हे गौतम ! साम्परायिकं कर्म प्रथमभङ्गगतं सादिकं वा सपर्यवसितं बध्नाति, 'अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ' अनादिकं वा सपर्यवसितं तृतीयभङ्गगतं बध्नाति, 'अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ' अनादिकं वा अपर्यवसितं चतुर्थभङ्गगतं बध्नाति, किन्तु 'णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ' नो चैव खलु साम्परायिकं कर्म द्वितीयभङ्गगतं सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति, तथा च उपशान्तमोहत्वात्प्रच्युतः पुनरुप-

में बांधता है ? या अनादि अपर्यवसितरूप में बांधता है ? इसी प्रकार से जिसे ऐर्यापथिक कर्मबन्ध के विषय में पहिले चतुर्भंगी को लेकर प्रश्न किये गये हैं-उसी प्रकार से यहां पर भी ये प्रश्न किये गये हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ) जीव सांपरायिक कर्म का बंध करता है-वह या तो सादि सपर्यवसितरूप से करता है (अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ) अथवा अनादि अपर्यवसितरूप से करता है, (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ) या अनादि सपर्यवसित रूप से करता है ? परन्तु (णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) वह सादि अपर्यवसितरूप से उसका बंध नहीं करता है। जीव सांपरायिक कर्म का बंध सादि सपर्यवसितरूप से करता है इसका तात्पर्य ऐसा है जीव जब उपशान्त मोहवाला होकर उससे प्रच्युत-(रहित) हो जाता है और फिर जब वह आगे उपशान्त

કે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? કે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? કે અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? જેવી રીતે ઐર્યાપથિક કર્મબંધના વિષયમાં પહેલાં ચાર વિકલ્પવાળા પ્રશ્નો પૂછયા છે, એજ રીતે સાંપરાયિક કર્મબંધ વિષે પણ અહીં ચાર વૈકલ્પિક પ્રશ્નો પૂછયા છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ) જીવ સાંપરાયિક કર્મનો જે બંધ કરે છે તે કાંતો સાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, (अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ) કાંતો અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે કરે છે, (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ) કાંતો અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, પરન્તુ (णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) તે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે તેનો બંધ કરતો નથી. જીવ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ જીવ જ્યારે ઉપશાન્ત મોહવાળો બનીને તેનાથી પ્રચ્યુત (રહિત) થઇ જાય છે અને પછી ફરીથી

शान्तमोहतां क्षीणमोहतां वा प्रतिपत्स्यमानः साम्परायिक कर्म सादिकं सपर्यवसितं बध्नाति१, आदितः क्षपकापेक्षया तु अनादिकं सपर्यवसितं बध्नाति२, अभव्यापेक्षया च अनादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति४, किन्तु नैव खलु साम्परायिकं कर्म द्वितीयभङ्गगतं सादिकम् अपर्यवसितं बध्नाति, सादिसाम्परायिककर्मबन्धो मोहोपशमात् प्रच्युतस्यैव भवति, तस्य च नियमतो मोहक्षायित्वात् साम्परायिककर्मबन्धस्य व्यवच्छेदसम्भवात्, अतएव सादिरपर्यवसितः द्वितीयभङ्गगतः साम्परायिककर्म बन्धो नास्तीतिफलितम्। गौतमः पृच्छति-'तं भंते ? किं देसेणं देसं बंधइ ?' हे भदन्त! तत्साम्परायिकं कर्म किं देशेन जीवांशेन देशं कर्मांशं बध्नाति ? 'एव जहेव

मोहदशा को या क्षीणमोहदशा को प्राप्त करने वाला होता है तब वह सांपरायिक कर्म का बंध सादि सपर्यवसितरूप से करता है। जो जीव अभव्य होता है उसकी अपेक्षा सांपरायिक कर्म का अनादि अपर्यवसित होता है। क्षपक की अपेक्षा जीव पहिले से साम्परायिक कर्म का बंध अनादि सपर्यवसितरूप से करता है। किन्तु साम्परायिक कर्म का जीव को सादि अपर्यवसितरूप से नहीं होता है। क्यों कि साम्परायिक कर्म का सादि बंध मोहोपशमसे प्रच्युत-(रहित) हुए जीवको ही होता है। और जो मोहोपशम से प्रच्युत हुआ है वह जीव नियम से मोह का क्षय करने वाला होता है-इस कारण सांपरायिक कर्म के बंध का व्यवच्छेद संभव होने से उसका बंध सादि होकर अपर्यवसित नहीं होता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से-(तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ) ऐसा पूछते हैं-कि हे भदन्त ! सांपरायिक कर्म का बंध जीव जो करता है सो क्या वह अपने किसी एक अंश से उसके एक अंश का

જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહદશાને કે ક્ષીણ મોહદશાને પ્રાપ્ત કરનારો બને છે, ત્યારે તે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે. જે જીવ અભવ્ય હોય છે તેની અપેક્ષાએ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અનાદિ અપર્યવસિત હોય છે ક્ષપકની અપેક્ષાએ જીવ પહેલેથી જ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, પરન્તુ જીવ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે કરતો નથી કારણ કે સાંપરાયિક કર્મનો સાદિ બંધ મોહોપશમથી પ્રચ્યુત (રહિત) થયેલો જીવ જ કરે છે. અને જે મોહોપશમથી પ્રચ્યુત થયેલો છે એવો જીવ નિયમથી જ મોહનો ક્ષય કરનારો હોય છે, તે કારણે સાંપરાયિક કર્મના બંધનો વ્યવચ્છેદ (છેદન) સંભવિત હોવાથી તેનો બંધ સાદિ થવા છતાં અપર્યવસિત હોતો નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ) હે ભદન્ત ! શું જીવ પોતાના એક દેશથી (અંશથી)

इरिया वहिया बंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ' एवं रीत्या यथैव ऐर्यापथिक-कर्मबन्धकस्य प्रकारेण उक्तं तथैवात्रापि यावत्-देशेन सर्वं बध्नाति, सर्वेण देशं बध्नाति, सर्वेण सर्वं वा बध्नाति ? इति प्रश्नोत्तरं पूर्ववदेव अत्रापिबोध्यम्, जीवः सर्वेण आत्मना सर्वं साम्परायिकं कर्म बध्नाति न तु देशेन देशमित्यादि त्रयं बध्नाति ॥ सू० ४ ॥

कर्मप्रकृति-परीषहवक्तव्यता

पूर्वं कर्मवक्तव्यता प्ररूपिता, अत च कर्मस्वेव यथायोगं परीषहाव-तारं प्ररूपयितु कामः कर्मप्रकृतीः, परिषहाँश्च वर्णयन्नाह-' कइणं भंते' इत्यादि।

मूलम्-कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं। कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता ? गोयमा बावीसं परीसहा पण्णत्ता, तं जहा - दिगिंछापरीसहे, पिवासापरीसहे, जाव दंसणपरीसहे। एए णं भंते ! बावीसं परीसहा कइसु

बंध करता है या अपने एक अंश से उस सांपरायिक के पूर्ण अंशोंका बंध करता है ? या अपने समस्त अंशोंसे उसके समस्त अंशोंका बंध करता है ? इस प्रकार से जैसे ऐर्यापथिक कर्म बंधक के प्रकरण में कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी जानना चाहिये-जो प्रकट किया जा चुका है। इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! आदि के तीन विकल्प तो यहां माने नहीं गये हैं। किन्तु अन्तिम जो विकल्प है वही स्वीकार किया गया है अर्थात्-जीव अपने समस्त अंशों से उस पूरे साम्परायिक कर्म का बंध करता है ॥ सू०४ ॥

સાંપરાયિક કર્મના એક અંશનો બંધ કરે છે ? કે પોતાના એક અંશથી તે સાંપરાયિક કર્મના પૂર્ણ અંશોનો બંધ કરે છે ? કે પોતાના સમસ્ત અંશોથી તેના સમસ્ત અંશોનો બંધ કરે છે ? આ રીતે ઐર્યાપથિક બંધના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણે સાંપરાયિક કર્મબંધના વિષયમાં અહીં કહેવામાં આવ્યુ છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ પહેલા ત્રણ વિકલ્પનો અહીં સ્વીકાર કરવામા આવ્યો નથી. પણ છેલ્લા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એટલે કે જીવ પોતાના સમસ્ત અંશોથી સંપૂર્ણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

कम्मपगडीसु समोयरंति ? गोयमा ! चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति, तं जहा--नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए। नाणावरणिज्जे णं भंते कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? गोयमा! दो परीसहा समोयरंति, तं जहा--पन्नापरीसहे, नाणपरीसहे य। वेयणिज्जे णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति? गोयमा ! एक्कारस परीसहा समोयरंति, तं जहा--पंचेव आणुपुव्वीए चरिया सेज्जा वहे य। रोगे य, तणफासजल्लमेव य एक्कारस वेयणिज्जंसि ५८॥ दंसणमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? गोयमा ! एगे दंसणपरीसहे समोयरइ। चरित्तमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? गोयमा ! सत्त परीसहा समोयरंति, तं जहा--अरइ, अचेल, इत्थी, निसीहिया, जायणा य, अक्कोसे, सक्कार पुरक्कारे, चरित्तमोहंमि सत्तेए ॥ ५९ ॥ अंतराइए णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति? गोयमा ! एगे अलाभपरीसहे समोयरइ। सत्तविहबंधगस्स णं भंते ! कइ परीसहा पण्णत्ता ? गोयमा ! बावीसं परीसहा पण्णत्ता, वीसं पुण वेएइ, जं समयं सीयपरिसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ, जं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ, एवं अट्ठविहबंधगस्स वि। छव्विहबंधगस्स णं भंते ! सरागच्छउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ? गोयमा ! चोद्दस परीसहा पण्णत्ता, बारसपुण वेएइ, जं समयं सीयपरी-

सहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ णो तं समयं चरिया परीसहं वेएइ। एक्कविहबंधगस्स णं भंते ! वीयरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ? गोयमा ! एवं चेव जहेव छव्विहं बंधगस्स णं एग-विहबंधगस्स णं भंते । सजोगिभवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ? गोयमा। एक्कारस परीसहा पण्णत्ता, नव पुण वेएइ, सेसं जहा छव्विहबंधगस्स । अबंधगस्स णं भंते। अजोगि-भवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता? गोयमा। एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता, नव पुण वेएइ, जं समयं सीयपरीसहं वेएइ नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ जं समयं उसिणपरीसहंवेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जा-परीसहं वेएइ नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ ॥ सू० ५॥

छाया—कति खलु भदन्त ! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—ज्ञानावरणीयं यावत्—अन्तरायिकम् । कति खलु भदन्त ! परी-

---

कर्मप्रकृति–परीषह–वक्तव्यता

'कइणं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइणं भंते ! कम्मपयडिओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! कर्मप्रकृतियां कितनी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ कम्मप-

---

કર્મપ્રકૃતિ–પરીષહ વક્તવ્યતા

"कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ— (कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! કર્મપ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अट्ठ कम्मपयडीओ

पहाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्वाविंशतिः परीषहाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–जिघत्सापरीषहः, पिपासापरीषहो यावत्–दर्शनपरीषहः। एते खलु भदन्त ! द्वाविंशतिः परिषहाः कतिषु कर्मप्रकृतिषु समवतरन्ति ?, गौतम ! चतसृषु कर्मप्रकृतिषु समवतरन्ति, तद्यथा–ज्ञानावरणीये, वेदनीये, मोहनीये आन्तरायिके। ज्ञानावरणीये खलु भदन्त! कर्मणि कति परीषहाः समवतरन्ति ? गौतम ! द्वौ परीषहौ समवतरतः, तद्यथा–

पयडीओ पण्णत्ताओ) कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (णाणावरणिज्जं, जाव अंतराइयं) ज्ञानावरणीय यावत् अन्तराय। (कइणं भंते ! परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! परिषह कितने कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! बावीसं परीसहा पण्णत्ता) परीषह २२ कहे गये हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं–(दिगिंछापरीसहे, पिवासा परीसहे, जाव दंसणपरीसहे) क्षुधापरीषह, पिपासापरीषह यावत् दर्शन परीषह। (एएणं भंते ! बावीसं परीसहा कइसु कम्मपयडीसु समोयरंति) हे भदन्त ! ये २२ परीषहों का कितनी कर्मप्रकृतियों में समावेश होता है ? 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउसु कम्मपयडिसु समोयरंति' बाईस परीषहों का चार कर्मप्रकृतियों में समावेश होता है 'तं जहा' जैसे–'नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए' ज्ञानावरणीय में, वेदनीय में, मोहनीय में और अन्तराय में। 'नाणावरणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है ? 'गोयमा' हे गौतम !

पण्णत्ताओ) કર્મપ્રકૃતિઓ આઠ કહી છે. (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે– (णाणावरणिज्जं, जाव अंतराइयं) જ્ઞાનવરણીયથી લઈને અંતરાય પર્યન્તની (कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! પરીષહ કેટલા કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बावीसं परीसहा पण्णत्ता) પરીષહ બાવીશ કહ્યા છે. (तं जहा) તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે. (दिगिंछा परीसहे, पिवासा परीसहे, जाव दंसणपरीसहे) ક્ષુધા પરીષહ, પિપાસા પરીષહ, યાવત્ દર્શન પરીષહ. (एए णं भते ! बावीस परीसहा कइसु कम्मपयडीसु समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! તે બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓમાં થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति) બાવીશ પરીષહોનો ચાર કર્મપ્રકૃતિઓમાં સમાવેશ થાય છે (तं जहा) જેમ કે (णाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए) જ્ઞાનાવરણીયમાં વેદનીયમાં, મોહનીયમાં અને અન્તરાયમાં (नाणावरणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ? (गोयमा ! हे

प्रज्ञापरीषहः ज्ञानपरीषहश्च वेदनीये खलु भदन्त ! कर्मणि कतिपरीषहाः समवतरन्ति ? गौतम ! एकादश परीषहाः समवतरन्ति, तद्यथा-पञ्चैव आनुपूर्व्या, "चर्या, शय्या, वधश्च, रोगश्च, तृणस्पर्शः, जल्लमेव च । एकादश वेदनीये ॥५८॥ दर्शनमोहनीये" खलु भदन्त ! कर्मणि कति परीषहाः समवतरन्ति ? गौतम ! एको दर्शनपरीषहः समवतरति, चारित्रमोहनीये खलु भदन्त ! कर्मणि कतिपरीषहाः समवतरन्ति ?

'दो परीसहा समोयरंति' ज्ञानावरणीय कर्ममें दो परीषहों का समावेश होता है। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं 'पन्नापरिसहें, नाणपरीसहे य' प्रज्ञापरीषह और ज्ञानपरीषह। 'वेयणिज्जेणं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति' हे भदन्त ! वेदनीय कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है? 'गोयमा' हे गौतम ! 'एक्कारस परीसहा समोयरंति' वेद-वेदनीय कर्म में ग्यारह ११ परीषहों का समावेश होता है। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं 'पंचेव आणुपुव्वी, चरिया सेज्जावहे य, रोगे य तणफासजल्लमेव य, एक्कारस वेयणिज्जंमि ५८' क्रमशः पहिले के पांच परीषह क्षुधा, तृषा, शीत, उष्ण, और दंशमशक-चर्या, शय्या, वध, रोग, तृणस्पर्श और मल ये ग्यारह ११ परीषहोंका वेदनीय कर्म में समावेश होता है। दंसणमोहणिज्जेणं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति' हे भदंत दर्शनमोहनीय कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है? 'गोयमा' गौतम ! 'एगे दंसण परीसहे समोयरइ' दर्शन मोहनीय कर्ममें एक दर्शन-

---

परीसहा समोयरंति) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં બે પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે (तं जहा) જેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે (पन्नापरीसहे, नाणपरीसहे य) પ્રજ્ઞાપરીષહ અને જ્ઞાનપરીષહ (वेयणिज्जेणं भंते कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! વેદનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एक्कारस परीसहा समोयरंति -, तं जहा) વેદનીય કર્મમા નીચેના ૧૧ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે-(पंचेव आणुपुव्वी, चरिया, सेज्जा, वहेय, रोगे य, तणफासजल्लमेव य, एक्कारस वेयणिज्जंमि ४८) અનુક્રમે પહેલા પાંચ પરીષહો-(૧) ક્ષુધા, (૨) તૃષા, (૩) શીત (૪) ઉષ્ણ અને (૫) દંશમશક, (૬) ચર્યા, (૭) શય્યા, (૮) વધ, (૯) રોગ, (૧૦) તૃણસ્પર્શ અને (૧૧) મલ આ અગિયાર પરીષહોનો વેદનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. (दंसणमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! દર્શનમોહનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगे दसणपरीसहे समोयरइ) દર્શનમોહનીય કર્મ

गौतम ! सप्त परीषहाः समवतरन्ति, तद्यथा-"अरतिः, अचेलः, स्त्री, नैषेधिकी, याचना च । आक्रोशः, सत्कारपुरस्कारौचरित्रमोहे सप्तैते" ॥५९॥ आन्तरायिके खलु भदन्त ! कर्मणि कति परीषहाः समवतरन्ति ? गौतम ! एकः अलाभपरीषहः समवतरति । सप्तविधबन्धकस्य खलु भदन्त ! कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्वाविंशतिः परीषहाः प्रज्ञप्ताः, विंशतिःपुनर्वेदयति, यस्मिन् समये शीतपरीषहं वेद-

---

परीषहका समावेश होता है। (चरित्तमोहणिज्जेणं भंते ! कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त ! चारित्र मोहनीयकर्म में कितने परिषहों का समावेश होता हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सत्त परीसहा समोयरंति) चारित्र मोहनीयकर्ममें सात परीषहोंका समावेश होता है। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (अरती, अचेल, इत्थी, निसीहिया, जायणा य, अक्कोसे, सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहंमि सत्तेते) अरति, अचेल, स्त्री, नैषिधिकी, याचना, आक्रोश और सत्कारपुरस्कार इस प्रकार ये सात परीषह हैं। ५९। (अंतराइए णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त ! अन्तरायकर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (एगे अलाभपरीसहे समोयरइ) अन्तराय कर्म में एक अलाभ परीषह का समावेश होता है। (सत्तविहबंधगस्स णं भंते ! कइ परी-सहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! सात प्रकार के कर्म का बंध करनेवाले जीव के कितने परीषह होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (बावीसं परीषहा पण्णत्ता) सात प्रकार के कर्म का बंध करने वाले जीव के बाईस परी-

---

માં એક દર્શન પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે. (चरित्तमोहणिज्जेणं भंते ! कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં કેટલા પરી-ષહોનો સમાવેશ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सत्तपरीसहा समोय-रंति - तं जहा) ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે સાત પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે. (अरती, अचेल, इत्थीं, निसीहिया, जायणा य, अक्कोसे, सक्कार पुरक्करे चरित्तमोहंमि सत्ते ते) અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાચના આક્રોશ અને સત્કારપુરસ્કાર, આ પ્રમાણે સાત પરીષહોનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે (अंतराइएण भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति?) હે ભદન્ત ! અંતરાય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगे अलाभपरीसहे समोयरइ) અંતરાય કર્મમાં એક અલાભ પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે (सत्तविह बंधगस्स णं भंते ! कइ परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! સાત પ્રકારને કર્મનો બંધ કરનાર જીવને કેટલા પરી-ષહો સહન કરવા પડે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बावीसं परीसहा पण्णत्ता)

यति, नो तस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये नैषेधिकीपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये नैषेधिकीपरीषहं वेदयति, नोतस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति। एवम् अष्टविधबन्धकस्यापि। षड्विधबन्धकस्य खलु भदन्त! सरागछद्मस्थस्य कति परिषहाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्दश परीषहाः

षह होते हैं। (वीसं पुणवेएइ) परन्तु वेदन जीव के एक साथ बीस परीषहों का होता है। (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिण परीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ) जिस समय शीतपरीषह का वेदन होता है, उस समय उष्ण-परीषह का वेदन नहीं होता है, तथा जिस समय उष्णपरीषह का वेदन होता है, उस समय शीतपरीषह का वेदन नहीं होता है। जिस समय चर्या परीषह का वेदन होता है उस समय नैषेधिकी परीषह का वेदन नहीं होना है और जिस समय नैषेधिकी परीषह का वेदन होता है उस समय चर्या परीषह का वेदन नहीं होता है। (एवं अट्ठविहबंधगस्स वि) इसी तरह से आठ प्रकार के कर्म का बंध करने वाले जीव के भी बाईस परीषह होते हैं। परन्तु वेदन २० बीस का ही होता है एक साथ। (छव्विहबंधगस्स णं भंते! सरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त! छह प्रकार के कर्मों का बंध करने वाले सराग

સાત પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર જીવને બાવીશ પરીષહો સહન કરવા પડે છે (वीसं पुण वेएइ) પણ એક સાથે ૨૦ પરીષહોનું જીવને વેદન કરવું પડે છે (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिण परीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरिया परीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ) જે સમયે શીત પરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન થતું નથી, તથા જે સમયે ઉષ્ણપરીષહનુ વેદન થાય છે, તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન થતું નથી. તથા જે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થતું નથી, અને જે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનુ વેદન થાય છે, તે સમયે ચર્યાપરીષહનુ વેદન થતું નથી. (एवं अट्ठविह बंधगस्स वि) એજ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર જીવને પણ બાવીશ પરીષહો સહન કરવા પડે છે. પરન્તુ એવો જીવ એક સાથે ૨૦ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે. (छव्विह बंधगस्स णं भंते! सराग छउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત!

प्रज्ञप्ताः, द्वादश पुनर्वेदयति, यस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति नो तस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समयेचर्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये शय्या परीषहं वेदयति, यस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति। एकविधबन्धस्य खलु भदन्त! वीतरागछद्मस्थस्य कति परीषहाः

छद्मस्थ जीव के कितने परीषह होते हैं? (गोयमा) हे गौतम! छह प्रकार के कर्मों का बंध करने वाले सरागछद्मस्थ जीव के (चोद्दस परीसहा पण्णत्ता) चौदह परीषह होते हैं। (बारस पुणवेएइ) परन्तु वह एक साथ बारह १२ परीषहों का वेदन करता है। (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरिया परीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) क्यों कि जिस समय वह शीतपरीषह का वेदन करता है उस समय वह उष्णपरीषह का वेदन नहीं करता है। तथा जिस समय वह उष्णपरीषह का वेदन करता है उस समय वह शीतपरीषह का वेदन नहीं करता है। जिस समय वह चर्यापरीषह का वेदन करता है–उस समय वह शय्यापरीषह का वेदन नहीं करता है और जिस समय वह शय्यापरीषह का वेदन करता है उस समय वह चर्यापरीषह का वेदन नहीं करता है। (एकविहबंधगस्स णं भंते!

---

७ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર સરાગ છદ્મસ્થ જીવને કેટલા પરીષહો સહન કરવા પડે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! ૭ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર સરાગ છદ્મસ્થ જીવને (चोद्दसपरीसहा पण्णत्ता) ચૌદ પરીષહો સહન કરવા પડે છે. "बारस पुण वेएइ" પણ તે એક સાથે બાર પરીષહોનું વેદન કરે છે. "जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) કારણ કે જે સમયે તે શીત પરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. "एकविह बंधगस्स णं भंते! वीय-

प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! एवमेव, यथैव षड्विधबन्धकस्य। एकविधबन्धकस्य खलु भदन्त ! सयोगिभवस्थकेवलिनः कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! एकादश-परीषहाः प्रज्ञप्ताः, नव पुनर्वेदयति, शेषं यथा षड्विधबन्धकस्य। अबन्धकस्य खलु भदन्त ! अयोगिभवस्थकेवलिनः कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! एकादश-

---

वीयरागछउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! एक प्रकार के कर्म का बंध करने वाले वीतराग छद्मस्थ के कितने परीषह होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स) जिस प्रकार से छह प्रकार के कर्मों का बंध करने वाले जीव के परीषहों का होना कहा गया है उतने ही परीषहों का होना एक प्रकार के कर्म का बंध करनेवाले वीतराग छद्मस्थके कहा गया है। (एगविहबंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! एकविधबंधक सयोगी भवस्थ केवलज्ञानी के कितने परीषह होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! एकविध बंधक सयोगी भवस्थ केवलज्ञानी के (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) ग्यारह ११ परीषह होते हैं। (नवपुण वेएइ) परन्तु वह एक साथ नौ परीषहों का वेदन करता है। (सेसं जहा छव्विह बंधगस्स) बाकी का और सब कथन ६ प्रकार के कर्मों को बंध करने वाले जीव की तरह से जानना चाहिये। (अबंधगस्स णं भंते ! अजोगि भवत्थ केवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! कर्मबंधरहित

रागछउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર વીતરાગ છદ્મસ્થને કેટલા પરીષહો વેઠવા પડે છે ?

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "एव चेव जहेव छव्विहबंधगस्स) છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના જેટલા પરીષહો કહ્યા છે, એટલા જ પરીષહો એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર વીતરાગ છદ્મસ્થના પણ કહ્યા છે. (एगविह बंधगस्स णं भंते ! सजोगी भवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત ! એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે ? "गोयमा !" હે ગૌતમ એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) અગિયાર પરીષહો કહ્યા છે. (नव पुण वेएइ) પરન્તુ તે એક સાથે નવ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે. (सेसं जहा छव्विहबंधगस्स) બાકીનું સમસ્ત કથન ૬ છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના કથન પ્રમાણે સમજવું (अबंधगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત કર્મ

परीषहाः प्रज्ञप्ताः, नव पुनर्वेदयति, यस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति नो तस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति, यस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति नो तस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति ॥ सू० ५ ॥

टीका-'कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कति कियत्य खलु कर्मप्रकृतयः सावद्यानुष्ठानलक्षणाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा !

अयोगी भवस्थ केवली के कितने परीषह होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! कर्मबंधरहित अयोगी भवस्थ केवली के (एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता) ११ परीषह होते हैं। (नव पुणवेदेइ) परन्तु वे एक साथ नौ परीषहों का वेदन करते हैं। (जं समयं सीयपरिसहं वेएइ, नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरिसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) क्यों कि जिस समय में वे शीतपरीषह का वेदन करते हैं उस समय वे उष्णपरीषह का वेदन नहीं करते हैं। और जब वे उष्णपरीषह का वेदन करते हैं तब शीतपरीषह का वेदन नहीं करते हैं। तथा जब वे चर्यापरीषह का वेदन करते हैं, उस समय वे शय्यापरीषह का वेदन नहीं करते हैं, और जब वे शय्यापरीषह का वेदन करते हैं, तब वे चर्यापरीषह का वेदन नहीं करते हैं।

બંધ રહિત અયોગી ભવસ્થ કેવલીના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! કર્મબંધ રહિત અયોગી ભવસ્થ કેવલીના (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) અગિયાર પરીષહો કહ્યા છે, (नव पुण वेएइ) પરન્તુ તેઓ એક સાથે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. (जं समयं सीयपरिसहं वेएइ, नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो त समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, ज समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) કારણ કે જે સમયે તેઓ શીતપરીષનુ વેદન કરે છે, તે સમયે ઉષ્ણુપરીષહનું વેદન કરતા નથી, અને જે સમયે ઉષ્ણુપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરતા નથી. અને જ્યારે તેઓ ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી, અને જ્યારે તેઓ શય્યા પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી.

अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! अष्ट, कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं' तद्यथा-ज्ञानावरणीयं १, यावत् आन्तरायिकम् , यावच्छब्दात् दर्शनावरणीयम् २, वेदनीयम् ३, मोहनीयम् ४, आयुष्कम् ५, नाम६, गोत्रम्७, चेत्येतेषां ग्रहणम् , गौतमः पृच्छति-' कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता '' हे भदन्त ! कति खलु परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? परितः समन्तात् स्वहेतुभिरुदीरिता मार्गेऽच्यवन-कर्मनिर्जरार्थं साधुभिः सह्यन्ते इति परीषहाः, भगवानाह-' गोयमा ! बावीसं परीसहा पण्णत्ता ' हे गौतम ! द्वाविंशतिश्च ते परीषहाः प्रज्ञप्ताः,

---

टीकार्थ—पहिले कर्मवक्तव्यता का प्ररूपण किया जा चुका है। सो अब उन्हीं कर्मों में यथायोग्य परीषहों के अवतार (समावेश) को प्ररूपण करने की इच्छा से सूत्रकार यहां कर्मप्रकृतियों का और परीषहों का वर्णन करते हैं-इस में गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है ' कइ णं भंते ! कम्मपडीयओ पण्णत्ताओ ' हे भदन्त ! सावद्यानुष्ठानरूप कर्म प्रकृतियां कितनी कही गई हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ' हे गौतम ! ' अट्ठ कम्म पयडीओ पण्णत्ताओ ' कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं। ' तं जहा ' जो इस प्रकार से हैं-' णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं ' ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयु, नाम, गोत्र और अन्तराय। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(कइणं भंते ! परिसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! परीषह कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (बावीसं परीसहा पण्णत्ता)

ટીકાર્થ—પહેલાંના પ્રકરણમાં કર્મવકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે તે કર્મોમાં યથાયોગ્ય પરીષહોના અવતારનું (સમાવેશનું) નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર અહીં કર્મપ્રકૃતિયો અને પરીષહોનું વર્ણન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-" कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ? " હે ભદન્ત ! સાવદ્યાનુષ્ઠાનરૂપ કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ " કર્મપ્રકૃતિયો આઠ કહી છે. " तं जहा " જે આ પ્રમાણે છે-" णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं " જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-" कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! પરીષહો કેટલા કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " बावीसं परीसहा पण्णत्ता " પરીષહો બાવીશ કહ્યા છે. પરીષહ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે

तानेवाह-' तं जहा-दिगिंछापरीसहे, पिवासापरीसहे जाव दंसणपरीसहे ' तद्यथा-जिघत्सापरीषहः स एव बुभुक्षापरीषहः, तपोर्थम् अनेषणीयभक्तपरिहारार्थं मोक्षाभिलाषिणा परिषह्यमाणत्वात् बुभुक्षापरीषहः१, एवं पिपासापरीषहः२, यावत्-दर्शनपरीषहोऽपि, यावत्करणात्-३-शीतपरीषहः, ४-उष्णपरीषहः, ५-दंशमशकपरीषहः,

---

परीषह बाईस २२ कहे गये हैं। "परितः-समन्तात् स्वहेतुभिः उदीरिता मार्गाच्यवन कर्मनिर्जरार्थं साधुभिः सह्यन्ते इति परीषहाः" यह परीषह शब्द की व्युत्पत्ति है। साधुओं द्वारा जो मार्ग से च्युत न होने और कर्म की निर्जरा के निमित्त सब ओर से अपने हेतुओं द्वारा उदीरित करके सहन करने योग्य हों उनका नाम परीषह हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(दिगिंछापरीसहे, पिवासापरीसहे जाव दंसणपरीसहे) जिघत्सा परिषह-बुभुक्षापरीषह, पिपासा-तृषा परीषह यावत् दर्शन-परीषह; क्षुधा और तृषा की चाहे कैसी भी वेदना हो फिर अंगीकार की हुई मर्यादा के विरुद्ध आहार पानी न लेते हुए समभावपूर्वक ऐसी वेदनाओं को सहन करना सो क्षुधापरीषह और तृषापरीषह हैं। इन परीषहों को सहन करने का भाव तप संयम की वृद्धि करने के लिये होता है। इसी लिये मोक्षाभिलाषीसाधु अनेषणीय-अप्रासुक आहार पानी का परित्याग करते हुए तज्जन्य वेदनाओं को शान्ति के साथ सहन करते रहते हैं। यहां यावत् पद से इन निम्नलिखित परीषहों का संग्रह हुआ है-शीतपरीषह, उष्णपरीषह, दंशमशकपरीषह, अचेलपरी-

---

છે-"परितः-समन्तात् स्वहेतुभिः उदीरिता मार्गाच्यवन कर्मनिर्जरार्थं साधुभिः सह्यन्ते इति परीषहाः" સાધુઓ દ્વારા જે માર્ગથી ચ્યુત ન થવાને નિમિત્તે નિર્જરાને નિમિત્તે બધી તરફથી પોતાના હેતુઓ દ્વારા ઉદીરિત કરીને સહન કરવાને યોગ્ય હોય, તેમનું નામ પરીષહ છે. "तं जहा" તે પરીષહો નીચે પ્રમાણે છે-"दिगिंछापरीसहे जाव दंसणपरीसहे" જિઘત્સાપરીષહ (ક્ષુધાપરીષહ) પિપાસા (તૃષા) પરીષહ, યાવત્ દર્શનપરીષહ ક્ષુધા અને તૃષાની ગમે તેટલી વેદના હોય છતાં પણ અંગીકાર કરેલી મર્યાદાની વિરૂદ્ધ આહાર પાણી નહીં લેતાં સમભાવપૂર્વક એવી વેદનાઓને સહન કરવી તેનું નામ ક્ષુધાપરીષહ અને તૃષાપરીષહ છે આ પરીષહોને સહન કરવાનો ભાવ તપસંયમની વૃદ્ધિ કરવાને માટે થાય છે. તેથી મોક્ષાભિલાષી સાધુઓ અનેષણીય-અપ્રાસુક આહાર, પાણીનો પરિત્યાગ કરીને તેના કારણે ઉદ્ભવતી વેદનાઓને શાન્તિપૂર્વક સહન કર્યા કરે છે. અહીં 'जाव' (યાવત્) પદથી નીચેના પરીષહો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે-શીતપરીષહ, ઉષ્ણપરીષહ, દંશમશકપરીષહ, અચેલપરીષહ, અરતિ-

६-अचेलपरीषहः, ७-अरतिपरीषहः, ८-स्त्रीपरीषहः, ९-चर्यापरीषहः, १०-नैषेधिकीपरीषहः, ११-शय्यापरीषहः, १२-आक्रोशपरीषहः, १३-वधपरीषहः, १४-याचनापरीषहः, १५-अलाभपरीषहः, १६-रोगपरीषहः, १७-तृणस्पर्शपरीषहः, १८-जल्लपरीषहः, १९-सत्कारपुरस्कारपरीषहः, २०-प्रज्ञापरीषहः, २१-ज्ञानपरीषहः, २२-दर्शनपरीषहः। अत्र परिसहनं परीषहः इति भावव्युत्पत्त्या दुःखादिसहनं परीषहः, परिषह्यन्ते इति व्युत्पत्त्या तु बुभुक्षादिरेव परीषहः, तत्र बुभुक्षाजन्यदुःखसहनं बुभुक्षापरीषहः १, पिपासासहनं पिपासापरीषहः २, शीतोष्णे परीषहौ च आतापनार्थं शीतोष्णबाधायामपि अग्न्यादिसेवनस्नानाद्यकृत्यपरिवर्जनार्थं वा मोक्षाभिलाषिणा तयोः परिषह्यमाणत्वात् ४, दंशमशकपरीषहः-दंशमशकाः चतुरिन्द्रिय-

षह, अरतिपरीषह, स्त्रीपरीषह, चर्यापरीषह, नैषेधिकीपरीषह, शय्यापरीषह, आक्रोशपरीषह, वधपरीषह, याचनापरीषह, अलाभपरीषह, रोगपरीषह, तृणस्पर्शपरीषह, मलपरीषह, सत्कारपुरस्कारपरिषह, प्रज्ञापरीषह और ज्ञानपरीषह, दर्शनपरीषह। 'परिसहनं परीषहः" इस भावव्युत्पत्ति के अनुसार दुःखादिकों का सहना परीषह है और जब "परिषह्यन्ते परीषहाः" ऐसी व्युत्पत्ति की जाती है-तब इसके अनुसार बुभुक्षा आदि ही स्वयं परीषहरूप होते हैं। बुभुक्षा (भूख) जन्य दुःख का सहना इसका नाम बुभुक्षा परीषह तथा पिपासा जन्य दुःख का सहना पिपासापरीषह है। ठंड और गरमीसे चाहे कितना ही कष्ट होता हो, तो भी उनके निवारणार्थ अकल्प्य किसी भी वस्तुका-अग्नि आदिका-स्नान आदिका-सेवन किये विना ही समभाव पूर्वक उन वेदनाओंका सहन करना सो अनुक्रमसे शीत और उष्णपरीषह हैं। दंशमशक चौइ

પરીષહ, સ્ત્રીપરીષહ, ચર્યાપરીષહ, નૈષેધિકીપરીષહ, શય્યાપરીષહ, આક્રોશપરીષહ, વધપરીષહ, યાચનાપરીષહ, અલાભપરીષહ, રોગપરીષહ, તૃણસ્પર્શપરીષહ મલપરીષહ, સત્કારપુરસ્કારપરીષહ, પ્રજ્ઞાપરીષહ, જ્ઞાનપરીષહ અને દર્શનપરીષહ "परिसहनं परीषहः" આ ભાવવ્યુત્પત્તિ અનુસાર દુઃખાદિને સહન કરવા તેનું નામ પરીષહ છે "परीषह्यन्ते परीषहाः" આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે ત્યારે ક્ષુધા આદિ પોતે જ પરીષહરૂપ બની જાય છે બુભુક્ષા (ક્ષુધા, ભૂખ) જન્ય દુઃખને સહન કરવું તેનું નામ બુભુક્ષાપરીષહ છે. તૃષા જન્ય દુઃખને સહન કરવુ તેનું નામ પિપાસાપરીષહ છે. ઠંડી અને ગરમીને લીધે ગમે તેટલી મુશ્કેલી પડે, છતાં પણ તેમના નિવારણ માટે અગ્નિસ્નાન આદિ કોઈ પણ અકલ્પ્ય વસ્તુનું સેવન કર્યા વિના સમભાવપૂર્વક તે વેદનાઓને સહન કરવી તેનું નામ અનુક્રમે શીત અને ઉષ્ણપરીષહ છે.

लघुजीवविशेषाः, अनयोरुपलक्षणत्वात् यूकामात्कुणमक्षिकादिपरिग्रहः, परीषहत्वं चैतेषां शरीरव्यथामुत्पादयतामपि तेषामनिवारणभयद्वेषाभावतो विज्ञेयम् ५, अचेलं=चेलाभावःजिनकल्पिकविशेषणम्। स्थविरकल्पिकानां तु जीर्णं खण्डितमल्पमूल्यं प्रमाणोपेतं च चेलं सदप्यचेलमेव। तदेव परीषहः अचेलपरीषहः ६ अरतिपरीषहः-तत्र-रतिः मोहनीयजन्यो मनोविकारः, तस्या अभावः-अरतिः तस्याः परीषहस्तन्निषेधनेन

न्द्रिय जीव है-यूका, मत्कुण-खटमल-मक्षिकादि ये सब दंशमशक परीषहमें आ जाते हैं-अतः डांस, मच्छर आदि जन्तुओंका उपद्रव होने पर खिन्न न होते हुए उसे सम भावपूर्वक सहन कर लेना सो दंशमशक परीषह है। दंशमशक को परीषह इसलिये कहा गया है कि ये शरीर में कष्ट उत्पन्न करते हैं-फिर भी इन्हें नहीं भगाना उनसे भयनहीं रखना, उनके ऊपर द्वेष भाव नहीं करना-इनके द्वारा उत्पादित कष्ट को शांति से सहना। वस्त्र का सर्वथा अभाव अचेल है, यह जिनकल्पियों को होता है। स्थविरकल्पियों के जीर्ण, खंडित, अल्पमूल्यवाले एवं प्रमाणोपेत वस्त्र होते हैं तो भी उनको अचेल ही जानना चाहिये। इस रूप परीषह ही अचेल परीषह है ६। मोहनीयजन्य मानसिक विकार का नाम रति है-सो उस का प्रसंग आ जानें पर भी-उस समय उसमें रति रुचि को न लाते हुए धैर्यपूर्वक उसे सहन करना-इसका नाम अरतिपरीषह है। साधक पुरुष या स्त्री को अपनी साधना में विजातीय आकर्षण से

જૂં, માકડ, માખી આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોને દંશમશક કહે છે. એવાં જીવો તથા ડાંસ, મચ્છર આદિ જીવોનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે ખિન્ન ન થતા, તેના ત્રાસને સમભાવ પૂર્વક સહન કરવો તેનું નામ દંશમશક પરીષહ છે. દંશમશકને પરીષહ ગણવાનું કારણ એ છે કે તેઓ શરીરમાં કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે, છતાં પણ તેમને ભગાડવા નહીં, તેમનો ભય ન રાખવો, તેમના ઉપર દ્વેષ ન કરવો અને તેમના દ્વારા ઉત્પાદિત કષ્ટને શાંતિથી સહન કરવું તેનું નામ જ દંશમશક પરીષહ છે. “અચેલ” એટલે વસ્ત્રનો અભાવ હોય છે. સ્થવિર કલ્પિઓ જીર્ણ, ખંડિત, અલ્પમૂલ્યવાળા અને પ્રમાણોપેત વસ્ત્ર રાખે છે. છતાં પણ તેમને અચેલ જ ગણવામાં આવે છે. અને તે પ્રકારના પરીષહને અચેલ પરીષહ કહે છે.

મોહનીય જન્ય માનસિક વિકારનું નામ રતિ છે. તો તેનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે તેમાં રતિ-રુચિ રાખ્યા વિના ધૈર્યપૂર્વક તેને સહન કરવી તેનું નામ અરતિપરીષહ છે. સાધક પુરુષ કે સ્ત્રીએ પોતાની સાધનામાં વિજા·

सहनात्७, स्त्रीपरीषहः, तन्निरपेक्षत्वं मैथुनवर्जनं ब्रह्मचर्यमित्यर्थः८, चर्यापरीषहः-चर्याया ग्रामनगरादिषु संचरणस्य परिषहणम् अप्रतिबद्धतया विहरणम् चर्यापरीषहः ९, नैषेधिकीपरीषहः-नैषेधिक्याः स्वाध्यायभूमेः शून्यागारादिरूपायाः परिषहणम्, तत्रोपसर्गबाधादौ त्रासाभावः१०, शय्यापरीषहः-शय्याया वसतेः परिषहणं तज्जन्यदुःखादेरुपेक्षा, ११, आक्रोशपरीषहः-आक्रोशस्य गालिप्रदानादिदुर्वचनस्य परिषहणम् १२, वधपरीषहः-वधस्य यष्ट्यादिना ताडनस्य परिषहणं

नहीं ललचाना मैथुन सेवन का त्याग करना-ब्रह्मचर्य का पालन करना यह स्त्रीपरिषह है। स्वीकार किये हुए धर्मजीवन को पुष्ट रखने के लिये असंग बन भिन्न २ स्थानों में ग्राम नगर आदिकों में-विहार करना-उनमें नियत वास स्वीकार नहीं करना-इसका नाम चर्यापरीषह है। शून्यागार (सूने घर) आदि रूप स्वाध्यायभूमि का नाम नैषेधिकी है -इसका सहन करना अर्थात् साधना के अनुकूल एकान्त जगह में मर्यादित समय तक आसन लगाकर बैठे हुए यदि भय का प्रसंग आ पड़ता है तो उसे विना किसी कम्पितवृत्ति के सहलेना इसका नाम नैषेधिकी परीषह हैं। वसति को सहन करना-तज्जन्य दुःखादिकों की उपेक्षा करना-अर्थात् कोमल या कठिन, ऊँची या नीची जैसी भी सहजभाव से मिले वैसी जगह में समभाव से रहना-इसका नाम शय्यापरीषह है। गालीप्रदानादि रूप दुर्वचनों का सहन करना-कोई भी व्यक्ति अप्रिय, कठोर वचन कहे-तो उसे सत्कार के जैसा समझ कर

તીય આકર્ષણુથી લલચાવું જોઈએ નહીં. તેમણે મૈથુન સેવનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ-બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ તેનું નામ જ સ્ત્રીપરીષહ છે. અંગીકાર કરેલા ધર્મજીવનને પુષ્ટ કરવાને માટે અસંગ બનીને જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં-ગામ, નગર આદિમાં વિહાર કરવો-તેમાં નિયતવાસ ન સ્વીકારવો-તેનું નામ ચર્યા પરીષહ છે. શૂન્યાગાર (સૂનાં ઘર) આદિ રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિને નૈષેધિકી કહે છે-તેને સહન કરવું એટલે કે સાધનાને અનુકૂળ એકાન્ત સ્થાનમાં મર્યાદિત સમય સુધી આસન જમાવીને બેઠા હોય ત્યારે ભયનો પ્રસંગ આવી પડે તો તેને બિલકુલ નિર્ભય બનીને સહી લેવો તેનું નામ નૈષધિકી પરીષહ છે. કોમળ કે કઠિન, ઊંચી કે નીચી, સહજ ભાવે જેવી મળે એવી જગ્યામાં સમભાવપૂર્વક રહેવું તેનું નામ શય્યાપરીષહ છે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ ગાળો દે, અપ્રિય અને કઠોર વચન સંભળાવે, તો તેને સત્કાર સમાન ગણીને સહન કરી લેવો તેનું નામ આક્રોશ-પરિષહ છે.

क्षान्त्यवलम्बनम् १३, याचनापरीषहः-याचनाया भिक्षादिरूपायाः परीषहणं तत्र मानापमानसहनम् १४, अलाभपरीषहः-अलाभस्य प्राप्त्यभावस्य वा परीषहणम्, तत्र दैन्यानुत्पादनम् १५, रोगपरीषहः-रोगस्य परीषहणं तज्जन्यपीडासहनम् चिकित्सावर्जनं च १६, तृणस्पर्शपरीषहः – तृणस्पर्शस्य शय्यादौ कुशादिस्पर्शस्य परीषहणं शय्यादिगततृणस्पर्शजन्यदुःखादिसहनम् १७, जल्लपरीषहः-शरीरगतमल-

---

सहलेना इसका नाम आक्रोशपरीषह है। कोई भी ताडन-लकडी आदि से प्रहार आदि करे—फिर भी उसे आनन्द के साथ सहलेना इसका नाम वधपरीषह है। भिक्षा में मान अपमान का ख्याल नहीं करना-अर्थात् दीनभाव या अभिमान न रखते हुए सिर्फ संयमयात्रा के निर्वाहार्थ याचकवृत्ति स्वीकार करना इसका नाम याचना परीषह है। प्राप्ति के अभाव को सहन करना-उसमें दीनता नहीं करना अर्थात्-चाहनेपर भी यदि अभीष्ट वस्तु न मिले-तो प्राप्ति की बजाय अप्राप्ति को ही सच्चा तप समझना-उसमें संतोष रखना इसका नाम अलाभ-परीषह है। रोग-रोगजन्य पीडा का सहना-चिकित्सा कराने का भाव नहीं रखना-अर्थात् रोग से व्याकुल होने पर भी-समभाव पूर्वक रोगजन्य कष्टों को सहन करना इसका नाम रोगपरीषह है। तृण-कुशादिकों के स्पर्शजन्य दुःख को समता से सहना-अर्थात् संथारे में या अन्यत्र तृण आदि की तीक्ष्णता या कठोरता का अनुभव हो तो मृदुशय्या के सेवन जैसा उनमें भाव रखना-इसका नाम तृणस्पर्श

કોઇ પણ વ્યક્તિ લાકડી આદિ વડે માર મારે, તો પણ તેને આનંદપૂર્વક સહન કરવો તેનું નામ વધપરીષહ છે. ભિક્ષામાં માન-અપમાનનો વિચાર ન કરવો એટલે કે દીન ભાવ કે અભિમાન રાખ્યા વિના માત્ર સમયયાત્રાના નિભાવ અર્થે યાચકવૃત્તિ સ્વીકારવી તેનું નામ યાચના પરીષહ છે. ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય તો દીનતા નહીં કરવી, પ્રાપ્તિના અભાવને સહન કરવો, અભીષ્ટ વસ્તુ ન મળે તો પ્રાપ્તિને બદલે અપ્રાપ્તિને જ સાચું તપ માનવું અને તેમાંજ સંતોષ માનવો તેનું નામ અલાભ પરીષહ છે. રોગ-રોગજન્ય પીડાને સહન કરવી, ચિકિત્સા કરાવવાનો ભાવ ન રાખવો એટલે કે રોગજન્ય પીડાને વ્યાકુલ થયા વિના સમભાવપૂર્વક સહન કરવી તેનું નામ રોગપરીષહ છે. તૃણ કુશાદિકોના સ્પર્શજન્ય દુઃખને સમતાપૂર્વક સહન કરવું-એટલે કે સંથારામાં અથવા તો અન્યત્ર તૃણાદિની તીક્ષ્ણતા કે કઠોરતાનો અનુભવ કરવો પડે, તો તે સમયે મૃદુશય્યાનું સેવન કરતા હોઈએ તેવો ભાવ રાખવો તેનું નામ

जन्यपीडासहनम् सर्वतो वा स्नानोद्वर्त्तनादिवर्जनम् १८, सत्कारपुरस्कारपरीषहः-तत्र सत्कारस्य वस्त्रादिप्राप्तिरूपस्य, पूजनस्य, पुरस्कारस्य राजादिकृताभ्युत्थानादि सन्मानस्य परीषहणं तत्सद्भावे आत्मोत्कर्षबुद्धिवर्जनम्, तदभावे दैन्यग्लानिवर्जनं, तदनाकाङ्क्षा च १९, प्रज्ञापरीषहः-प्रज्ञाया मतिज्ञानविशेषरूपायाः परिषहणं, तस्या अभावे उद्वेगाकरणं, तद्भावे च मदाकरणम् २०, ज्ञानपरीषहः-ज्ञानस्य

परीषह है। जल्लपरीषह में जल्ल शब्द मल-मैल वाचक है। शरीर में लगे हुए मैल से उत्पन्न दुःख को सहन करना अर्थात् शरीर में चाहे जितना मैल लगा हो, उससे चित्त में विक्षोभ उत्पन्न न होना और थोड़े से स्नान की अथवा अधिक स्नान की चाहना नहीं करना स्नान करने का सर्वथा परित्याग करना-इसका नाम मल-जल्ल परीषह है। जल्ल शब्द देशीयभाषा का शब्द है वस्त्रादि द्वारा कृत सत्कार से और राजा आदि द्वारा कृत अभ्युत्थान आदिरूप सन्मान से फूलना नहीं, और सत्कार पुरस्कार नहीं होने पर खेदखिन्न होना नहीं इसका नाम सत्कार पुरस्कार परीषह है। सत्कारपुरस्कार परीषह जयी साधु स्वप्न में भी अपने सत्कार पुरस्कार की कामना नहीं करता है। मतिज्ञान विशेषरूप प्रज्ञा का-चमत्कारिणी बुद्धि का-गर्व नहीं करना और उसके नहीं होने पर दुःखित नहीं होना इसका नाम प्रज्ञापरीषह है। मत्यादि ज्ञानरूप बुद्धि की विशि-

---

तृणस्पर्श-परीषह छे. जल्लपरिषहमां जल्ल शब्द मळ (मेल) वाचक छे. शरीरे लागेला मेल जन्य दुःखने सहन करवुं. शरीर पर गमे तेटलो मेल लागेलो होय, तो पण चित्तमां विक्षोभ थवा न देवो अने थोडा स्नाननी के वधारे स्नाननी इच्छा नहीं करवी-स्नाननो बिलकुल परित्याग करवो तेनुं नाम मल-जल्ल परीषह छे. जल्ल शब्द गामठी शब्द छे अने ते मेल शब्दनो वाचक छे.

वस्त्रादि द्वारा सत्कार करवामां आवे अने राजा आदि द्वारा अभ्युत्थान आदि रूप सन्मान करवामां आवे तो फूलाई जवुं नहीं, अने सत्कार पुरस्कार न थाय तो खिन्न न थवुं तेनुं नाम सत्कारपुरस्कार परीषह छे. सत्कारपुरस्कार परीषह उपर जेमणे विजय मेळव्यो छे एवा साधुओ स्वप्नमां पण सत्कारपुरस्कार नी कामना करता नथी मतिज्ञाननो-विशेषरूप प्रज्ञानो-चमत्कारिणी बुद्धिनो गर्व न करवो अने ते न होय तो मनमां दुःख न मानवुं तेनुं नाम प्रज्ञा-परीषह छे. मत्यादि ज्ञानरूप बुद्धिनी विशिष्टताना सद्भावमां पण तेनुं अभि-

—मत्यादिरूपस्य परिषहणम् तस्य विशिष्टस्य विलक्षणस्य सद्भावे मदवर्जनम्, असद्भावे च दैन्यग्लानिपरिवर्जनम् २१, दर्शनपरीषहः—दर्शनस्य तत्त्वश्रद्धानरूपस्य परिषहणम् जिनानां जिनोक्तसूक्ष्मभावानां चाश्रद्धानवर्जनम् ।

गौतमः पृच्छति—'एए णं भंते ! बावीसं परिसहा कइसु कम्मपयडीसु समोयरंति ? हे भदन्त ! एते खलु बुभुक्षादीनां बुभुक्षादिरूपा वा द्वाविंशतिः परीषहाः कतिषु कर्मप्रकृतिषु विषये समवतरन्ति ? समवतार प्राप्नुवन्ति ? समाविष्टा भवन्तीत्यर्थः भगवानाह—'गोयमा ! चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति, चतसृषु कर्मप्रकृतिषु विषये उपयुक्ताः द्वाविंशतिः परीषहाः समवतरन्ति=समाविशन्ति, तं जहा—'नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए ' तद्यथा—ज्ञानावरणीये, वेदनीये, मोहनीये,

ष्टता के सद्भाव में भी अभिमान करने का त्याग करना और नहीं होने पर अपने आपको हीन न मानना इसका नाम ज्ञान परीषह है। सूक्ष्म और अतीन्द्रिय पदार्थों का दर्शन न होने से स्वीकार किया हुआ त्याग निष्फल प्रतीत होने पर विवेक से श्रद्धा बनाये रखना—श्रद्धा में कमी नहीं आने देना—अश्रद्धानरूप परिणाम नहीं होने देना—इसका नाम दर्शन परीषह है अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि—एएणं भंते ! बावीसं परीसहा कइसु कम्मपयडीओ समोयरंति) हे भदन्त ! ये जो २२ परीषह कहे गये हैं सो ये किन कर्म प्रकृतियों में समाविष्ट होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति) ये २२ परीषह चार कर्म प्रकृतियों में समाविष्ट होते हैं। (तं जहा) इसी बात को सूत्रकार अब स्पष्ट करके कहते हैं-(नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे मोहणिज्जे, अंतराइए) ज्ञानावरणीय

માન ન કરવું, અને તે ન હોય તો પોતાને હીન ન માનવો તેનું નામ જ્ઞાનપરીષહ છે સૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું દર્શન ન થવાથી અંગીકાર કરેલો ત્યાગ નિષ્ફળ જતો જણાય ત્યારે પણ વિવેકથી શ્રદ્ધામાં અડગતા રાખવી—શ્રદ્ધાને બિલકુલ ડગવા ન દેવી. અશ્રદ્ધારૂપ પરિણામ હોવા ન દેવું, તેનું નામ દર્શનપરીષહ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—" एए णं भंते ! बावीस परीसहा कइसु कम्मपयडीओ समोयरति " હે ભદન્ત ! આ જે બાવીશ પરીષહો કહ્યા છે, તેમનો સમાવેશ કઇ પ્રકૃતિયોમાં થાય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति तं जहा " તે બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ ચાર કર્મપ્રકૃતિયોમાં થાય છે " नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए " (૧) જ્ઞાનાવરણીય

आन्तरायिके। गौतमः पृच्छति-'नाणावरणिज्जे णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीये खलु कर्मणि कति परीषहाः समवतरन्ति ? भगवानाह-'गोयमा! दो परीसहा समोयरंति' हे गौतम! ज्ञानावरणीये कर्मणि द्वौ परीषहौ समवतरतः, 'तं जहा-पण्णापरीसहे, नाणपरीसहे य' तद्यथा-प्रज्ञापरीषहः, ज्ञानपरीषहश्च, तत्र प्रज्ञापरीषहो ज्ञानावरणे मतिज्ञानावरणरूपे समवतरति तस्याः समवतारश्च प्रज्ञाया अभावमाश्रित्य बोध्यः तदभावस्य ज्ञानावरणोदयसम्भवात्, यच्च तदभावे दैन्यपरिवर्जनं तत्सद्भावे च मानवर्जनमित्युक्तम्, तच्चारित्र-

कर्म में वेदनीयकर्म में, मोहनीय कर्म में और अन्तरायिक-अन्तराय कर्म में ये २२ परीषह समाविष्ट होते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है-(नाणावरणिज्जे णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कर्म में कितने परीषह समाविष्ट होते हैं अर्थात् ज्ञानावरणीय कर्म के उदय में कितने परीषह होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'दो परीसहा समोयरंति' ज्ञानावरणीय कर्म में दो परीषह समाविष्ट होते हैं-'तं जहा' जैसे-(पण्णापरीसहे नाणपरीसहे) एक प्रज्ञा परीषह और दूसरा ज्ञान परीषह प्रज्ञापरीषह मतिज्ञानावरणरूप ज्ञानावरण में समाविष्ट होता है। इसका समावेश प्रज्ञा के अभाव को आश्रित करके जानना चाहिये। क्यों कि ज्ञानावरण कर्म के उदय से प्रज्ञा का अभाव संभवित होता है। तथा जो ऐसा कहा गया है कि प्रज्ञा के अभाव में दीनता का परिवर्जन कर देना चाहिये और उसके सद्भाव में मान का परिवर्जन

કર્મમાં (૨) વેદનીયકર્મમાં (૩) મોહનીય કર્મમાં અને (૪) અંતરાય કર્મમાં તે ૨૨ બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-"नाणावरणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?" હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? એટલે કે જ્ઞાનવરણીય કર્મના ઉદયમાં કેટલા પરીષહો હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"दो परीसहा समोयरंति-तं जहा" હે ગૌતમ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે બે પરીષહોનો સમાવેશ છે-"पण्णापरीसहे, नाणपरीसहे" (૧) પ્રજ્ઞાપરીષહ અને (૨) જ્ઞાનપરીષહ પ્રજ્ઞાપરીષહ મતિજ્ઞાનાવરણરૂપ જ્ઞાનાવરણમાં સમાવૃષ્ટ થાય છે. તેનો સમાવેશ પ્રજ્ઞાના અભાવને અનુલક્ષી સમજવો જોઇએ. કારણ કે જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞાનો અભાવ સંભવિત હોય છે તથા એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે "પ્રજ્ઞાના અભાવમાં દીનતાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને તેના સદ્દભાવમા માનનો ત્યાગ

मोहनीयक्षयोपशमादेर्बोध्यम्, ज्ञानपरीषहस्तु मत्यादिज्ञानावरणे समवतरति, गौतमः पृच्छति-' वेयणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? ' हे भदन्त ! वेदनीये खलु कर्मणि कति परीषहाः समवतरन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! एक्कारस परीसहा समोयरंति ' हे गौतम ! वेदनीये कर्मणि एकादश परीषहाः समवतरन्ति, तानेव एकादश परीषहानाह-' तं जहा-" पंचेव आणुपुव्वि चरिया सेज्जा वहे य रोगे य । तणफासजल्लमेव य, एक्कारसवेयणिज्जंमि"॥५९॥तद्यथा-पञ्च एव आनुपूर्वी, शय्या, वधश्च रोगश्च, तृणस्पर्शः, मलमेव एकादश वेदनीये, तत्र

कर देना चाहिये-सो यह कथन चारित्रमोहनीय के क्षयोपशम आदि की अपेक्षा से जानना चाहिये। क्यों कि सहन करना आदि रूप जो आचरण होता है वह चारित्रमोहनीय कर्म के क्षयोपशमादि से होता है। ज्ञानपरीषह मत्यादिज्ञानावरण में समाविष्ट होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(वेयणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइपरीसहा समोयरंति) हे भदन्त ! वेदनीय कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (एक्कारसपरीसहा समोयरंति) वेदनीय कर्म में ११ ग्यारहपरीषहों का समावेश होता है-अर्थात् वेदनीय कर्म के उदय में ११ परीषह होते हैं -(तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(पंचेव आणुपुव्वी, चरिया, सेज्जा, वहे य, रोगे य तण फासजल्लमेव य एक्कारसवेयणिज्जंमि) पांच आनुपूर्वी-क्षुधा, तृषा, शीत, उष्ण और दंशमशक ये पांच परीषह, तथा चर्या, शय्या, वध, रोग तृणस्पर्श, एवं मल ये ११ परीषह वेदनीय कर्म में

કરવો જોઈએ " આ કથન ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમ આદિની અપેક્ષાએ થયું છે એમ સમજવું. કારણ કે સહન કરવા આદિ રૂપ જે આચરણ થાય છે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી થાય છે. જ્ઞાનપરીષહનો સમાવેશ મત્યાદિ જ્ઞાનાવરણમાં થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-" वेयणिज्जेण भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? " હે ભદન્ત ! વેદનીયકર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-' गोयमा ! હે ગૌતમ ! " एक्कारसपरीसहा समोयरंति " વેદનીય કર્મમાં ૧૧ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે-એટલે કે વેદનીય કર્મના ઉદયમાં ૧૧ પરીષહો હોય છે " तं जहा " તે ૧૧ પરીષહો નીચે પ્રમાણે છે-" पंचेव आणुपुव्वी, चरिया, सेज्जा, वहे य, रोगे य, तणफासजल्लमेव य एक्कारसवेयणिज्जंमि " પહેલાં પાંચ પરીષહો એટલે કે ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણ અને દંશમશક તથા ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ

आनुपूर्व्या यथानुपूर्वी अनुक्रमेण पञ्च क्षुधा-पिपासा शीतो-ष्ण-दंशमशकपरीषहाः, इत्याशयः, एतेषु च वेदनीयजन्या पीडैव भवति, तदधिसहनं-तु चारित्रमोहनीय क्षयोपशमादिसंभवं बोध्यम्, अधिसहनस्य चारित्ररूपत्वात् चर्यादिकं तु प्रतिपादितमेव, गौतमः पृच्छति-'दंसणमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?' हे भदन्त ! दर्शनमोहनीये खलु कर्मणि विषये कति परीषहाः समवतरन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! एगे दंसणपरीसहे समोयरइ ' हे गौतम ! दर्शनमोहनीये कर्मणि विषये एको दर्शनपरीषहः समवतरति, दर्शनस्य तत्त्वश्रद्धानरूपत्वात् दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशमादौ तत्संभवात्, दर्शनमोहनीयस्योदये तु तत्संभवा भावात् तत्र केवलं दर्शनपरीषहः समवतरति, इति । गौतमः पृच्छति-' चरित्तमोह-

समाविष्ट हुए हैं। इन परीषहों में जो पीडा होती है वह वेदनीयकर्म-जन्य होती है। तथा इस पीडा को जो सहन करना होता है वह चारित्र मोहनीय कर्म के क्षयोपशमादि के होने से होता है। क्यों कि सहन करना यह चारित्ररूप होता है। चर्यादिक तो कहे ही जा चुके हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(दंसणमोहणिज्जे णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त! दर्शन मोहनीय कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (एगे दंसणपरीसहे समोयरइ) दर्शनमोहनीय कर्म में एक दर्शन परीषह का समावेश होता है। क्यों कि दर्शन तत्त्वश्रद्धानरूप होता है। तत्त्वश्रद्धानरूप दर्शनमोहनीय कर्म के क्षयोपशमादि होने पर होता है। दर्शनमोहनीय के उदय होने पर तो तत्त्व श्रद्धानरूप

અને મલ, આ ૧૧ અગિયાર પરીષહોને વેદનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. આ પરીષહોમાં જે પીડા થાય છે તે વેદનીય કર્મ જન્ય હોય છે. તથા તે પીડાને જે સહન કરવી પડે છે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિ થવાથી જ સહન કરવી પડે છે. કારણ કે સહન કરવું એ ચારિત્રરૂપ હોય છે. ચર્યાદિકનો અર્થ પહેલા આપી દેવામાં આવ્યો છે

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-" દંસણમોહણિજ્જેણં ભંતે ! કમ્મે કઇ પરીસહા સમોયરંતિ ?" હે ભદન્ત ! દર્શન મોહનીય કર્મમા કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " एगे दंसणपरीसहे समोयरइ " દર્શનમોહની કર્મમાં એક દર્શન પરીષહનો સમાવેશ થાય છે, કારણ કે દર્શન તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ હોય છે. તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ દર્શન મોહનીય કર્મને ક્ષયોપશમાદિ થાય ત્યારે થાય છે. દર્શનમોહનીયનો ઉદય થતા તો તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ દર્શન થતુ નથી તેથી દર્શનમોહનીય કર્મમાં દર્શનપરીષહનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

णिज्जे णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? हे भदन्त ! चारित्रमोहनीये खलु कर्मणि विषये कति परीषहाः समवतरन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ' सत्त परीसहा समोयरंति' हे गौतम ! चारित्रमोहनीये कर्मणि विषये सप्त परीषहाः समवतरन्ति, तानेवाह–'तं जहा–"अरई, अचेल, इत्थी, निसीहिया, जायणा य अक्कोसे । सक्कार-पुरक्कारे चरित्तमोहंमि सत्तेते"॥९१॥तद्यथा–अरतिः १, अचेलम् २, स्त्री ३, नैषेधिकी, ४, याचना च ५, आक्रोशः, सत्कारपुरस्कारश्चारित्रमोहनीये सप्त एते परीषहा भवन्ति, तत्र च अरति परीषहो रतिमोहनीये तज्जन्यत्वात् , अचेलपरीषहो जुगुप्सा-मोहनीये लज्जापेक्षया, स्त्रीपरीषहः पुरुषवेदमोहनीये, तत्त्वतस्तस्य स्त्र्याद्यभिलापरूप

दर्शन परीषह का समावेश दर्शनमोहनीय कर्म में कहा गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(चरित्तमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त ! चारित्रमोहनीय कर्म में कितने परीषहों का समवतार होता है उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सत्त परीसहा समोयरंति) चारित्रमोहनीय कर्म में सात परीषहों का समावेश होता है। जो इस प्रकार से हैं–(आरती अचेल इत्थीनिसीहिया जायणा य अक्कोसे, सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहंमि सत्तेते) अरति, अचैल, स्त्री, नैषेधिकी, याचना, आक्रोश और सत्कार पुरस्कार इनसे अरति परिषह का समवतार मोहनीय में होता है, क्यों कि अरति–अरतिमोहनीयजन्य होती है। अचैलपरीपह लज्जा की अपेक्षा से जुगुप्सामोहनीय में समाविष्ट होता है। स्त्रीपरीषह पुरुषवेदमोहनीय में, स्त्री की अपेक्षा से पुरुषपरीषह स्त्रीवेदमोहनीय में, क्यों कि पुरुषप-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" चरित्तमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? " હે ભદન્ત ! ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં કેટલા પરિષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सत्त परीसहा समोयरंति " ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે સાત પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે–" अरती, अचेल, इत्थी, निसीहिया जायणा य अक्कोसे सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहमि सत्ते ते " અરતિ, અચૈલ, સ્ત્રી, નષેધિકી, યાચના, આક્રોશ અને સત્કાર પુરસ્કાર. આ સાત પરિષહોમાંના–અરતિ પરીષહનો સમાવેશ મોહ-નીયમાં થાય છે કારણ કે અરતિ અરતિમોહનીયજન્ય હોય છે. અચૈલ પરી-ષહનો સમાવેશ લજ્જાની અપેક્ષાએ જુગુપ્સામોહનીયમાં થાય છે. સ્ત્રીપરીષહનો પુરુષવેદ મોહનીયમાં અને સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પુરુષ પરીષહનો સ્ત્રીવેદ મોહ-નીયમાં સમાવેશ થાય છે. કારણ કે પુરુષ પરીષહ સ્ત્રી આદિની અભિલાષા

त्वात्, भयमोहनीये उपसर्गबाधा भयापेक्षया नैषेधिकीपरीषहः, मानमोहनीये तद् दुष्करत्वापेक्षया याचनापरीषहः समवतरति, मानमोहनीये मदोत्पत्त्यपेक्षया सत्कार-पुरस्कारपरीषहः समवतरति। सर्वेऽपि एते सप्त सामान्यतश्चारित्रमोहनीये समवतरन्ति। गौतमः पृच्छति-'अंतराइए णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति?' हे भदन्त! आन्तरायिके खलु कर्मणि विषये कति परीषहाः समवतरन्ति? भगवानाह-'गोयमा! एगे अलाभपरीसहे समोयरइ' हे गौतम! अन्तराये कर्मणि एकः अलाभपरीषह एव समवतरति, अन्तरायश्चात्र लाभान्तरायरूपो विज्ञेयः तदुदये

रीषह स्त्री आदि की अभिलाषा रूप होता है, नैषेधि की परीषह उपसर्ग बाधा और भय की अपेक्षा से भयमोहनीय में, याचनापरीषह दुष्करत्व की अपेक्षा से मानमोहनीय में समाविष्ट होते हैं। क्रोधोत्पत्ति की अपेक्षा से आक्रोशपरीषह क्रोधमोहनीय में, मदोत्पत्ति की अपेक्षा से सत्कार पुरस्कार परीषह मानमोहनीय में समाविष्ट होते हैं। इस प्रकार ये सात परीषह सामान्यरूप से चारित्रमोहनीय में समाविष्ट होते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (अंतराइए णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति) हे भदन्त! अन्तरायिक कर्म में कितने परीषहों का समावेश होता है? उत्तर में प्रभुकहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (एगे अलाभपरीसहे समोयरइ) अन्तराय कर्म में एक अलाभपरीषह का समाविष्ट होता है। यहां अन्तरायसे लाभान्तरायरूप जानना चाहिये क्यों कि लाभान्तराय के उदय में ही लाभ का अभाव होता है। इस

રૂપ હોય છે. નૈષેધિકી પરીષહનો સમાવેશ ઉપસર્ગ, બાધા અને ભયની અપેક્ષાએ ભયમોહનીયમાં થાય છે યાચના પરિષહનો દુષ્કરત્વની અપેક્ષાએ માનમોહનીયમાં સમાવેશ થાય છે. ક્રોધોત્પત્તિની અપેક્ષાએ આક્રોશ પરીષહનો માનમોહનીયમાં અને મદોત્પત્તિની અપેક્ષાએ સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહનો પણ માનમોહનીયમાં સમાવેશ થાય છે આ પ્રમાણે સાત પરિષહોનો સમાવેશ સામાન્ય રીતે ચારિત્ર મોહનીયમાં થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" अंतराइए णं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति?" હે ભદન્ત! અંતરાય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! (एगे अलाभपरिसहे समोयरइ) અન્તરાય કર્મમાં એક અલાભ પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે. અહીં અન્તરાયને લાભાન્તરરાય રૂપ સમજવો. કારણ કે લાભાન્તરાયના ઉદય વખતે જ લાભનો અભાવ રહે છે. આ પરીષહ સહવો તે ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમ રૂપ હોય છે.

एव लाभाभावात्, तत्परिषहणं च चारित्रमोहनीयक्षयोपशमरूपम्। अथ बन्धस्थानान्याश्रित्य परीषहान् प्ररूपयितुमाह-'सत्तविहबंधगस्स णं भंते! कइ परीसहा पण्णत्ता' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! सप्तविधबन्धकस्य आयुर्वर्जशेषसप्तपूर्वोक्तकर्मबन्धकस्य खलु जीवस्य कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! बावीसं परीसहा पण्णत्ता' हे गौतम! सप्तविधकर्मबन्धकस्य द्वाविंशतिः परीषहाः पूर्वोक्ताः प्रज्ञप्ताः किन्तु 'वीसं पुण वेएइ' विंशतिं पुनः परीषहान् वेदयति, तदाह-'जं समयं सीयपरीसहं वेएइ णो तं समयं उसिणपरिसहं वेएइ' 'सूत्रे-'जं समयं' इत्यत्र द्वितीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्। एवमग्रेऽपि बोध्यम्, ततः यस्मिन् समये इत्यर्थः शीतपरीषहं वेदयति, नो खलु तस्मिन् समये उष्ण-

---

परीषह का सहना वह चारित्रमोहनीय के क्षयोपशमरूप होता है। अब सूत्रकार बंधस्थानों को आश्रित करके परीषहों की प्ररूपणा करते हैं-इस में गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा हैं-(सत्तविहबंधगस्स णं भंते! कइ परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त! आयुकर्म को छोड़कर शेष सातकर्मों का बन्ध करने वाले जीवके कितने परीषह कहे गये हैं? उत्तरमें प्रभु कहते हैं (गोयमा! बावीसं परीसहा पण्णत्ता) हे गौतम! ऐसे जीवके २२ परीषह कहे गये हैं। किन्तु (वीसं पुण वेएइ) वेदन उनके २० का ही होता है।क्यों कि (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ) जिस समय वह शीत परीषह का वेदन करता है (णो तं समयं उसिणपरिसहं वेएइ) उस समय वह उष्ण परीषह का वेदन नहीं करता है। क्यों कि शीत और उष्ण इनका परस्पर में अत्यन्त विरोध है-इस कारण युगपत् इन

હવે સૂત્રકાર બંધસ્થાનોની અપેક્ષાએ પરીષહોની પ્રરૂપણા કરે છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(सत्तविहबंधगस्स णं भंते! कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! આયુકર્મ સિવાયના સાત કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा! बावीसं परीसहा पण्णत्ता?) હે ગૌતમ! એવા જીવના ૨૨ બાવીશ પરીષહ કહ્યા છે. પરંતુ (वीसं पुण वेएइ) તે ૨૦ વીસનું જ વેદન એક સાથે જ કરે છે. કારણ કે (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરે છે, (णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ઉષ્ણુપરીષહનું વેદન કરતો નથી, કારણ કે શીત અને ઉષ્ણુતા વચ્ચે પરસ્પર અત્યન્ત વિરોધ હોય છે. તેથી તે બન્નેનું

परीषह वेदयति, शीतोष्णयोः परस्परमत्यन्तविरोधेन युगपदेकत्रासंभवात्, अथ च 'जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ' यस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति अनुभवतीत्यर्थः 'जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहियापरिसहं वेएइ' यस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये नैषेधिकीपरीसहं वेदयति —अनुभवति, अथ च 'जं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ' यस्मिन् समये नैषेधिकीपरीषहं वेदयति—अनुभवति, नो तस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, अयमाशयः — चर्या नगरग्रामादिषु विचरणं, नैषेधिकी च नगरग्रामादिषु प्रतिपन्नमासकल्पादेः स्वाध्यायादिनिमित्तं शय्यातो विविक्ततरोपाश्रये गत्वा निपदनम्, अनयोश्च चर्यानैष-

---

का एक में वेदन होना असंभव है। तथा (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) जिस समय में उष्णपरीषह का वेदन होता है (णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ) उस समय में शीत परीषह का वेदन नहीं होता है (जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहिया परीसहं वेएइ) जिस समय में चर्यापरीषह का वेदन होता है, उस समय में नैषेधिकी परीषह का वेदन नहीं होता है। (जं समयं निसीहिया परीसहं वेएइ, णो तं समयं चरिया परीसहं वेएइ) जिस समय नैषेधिकी परीषह का वेदन होता है उस समय चर्यापरीषह का वेदन नहीं होता है। ग्राम नगर आदि में विचरण करना इसका नाम चर्या है। नगर ग्राम आदि में मासकल्प आदि को स्वीकार किये हुए साधु का स्वाध्याय आदि के निमित्त शय्या से उतर कर एकान्त उपाश्रय में जा करके मर्यादित

એક સાથે વેદન થવું સંભવિત નથી. તથા (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનુ વેદન કરે છે, (णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ) તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા (जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समय निसीहिया परीसहं वेएइ) જે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થતું નથી. (ज समयं निसीहिया परीसं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) જે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થાય છે. તે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થતું નથી. ગ્રામ, નગર આદિ માં વિચરણ કરવું તેનું નામ ચર્યા છે. નગર, ગ્રામ આદિમા માસકલ્પ આદિનો સ્વીકાર કર્યો હોય એવા સાધુ સ્વાધ્યાય આદિને નિમિત્તે શય્યા માંથી ઉતરીને એકાન્ત ઉપાશ્રયમાં જઈને મર્યાદિત સમય સુધી આસન જમા-

धिक्योर्विहारावस्थानरूपत्वेन परस्परविरोधान्न युगपत् संभव इति, तथा च शीतोष्णचर्यानैषेधिकीषु एकदा द्वयोरेव वेदनात् विंशतिपरीषहवेदनम्, 'एवं अट्ठविहबंधगस्स वि' एवं सप्तविधकर्मबन्धकवदेव आयुःसहिताष्टविधकर्म-बन्धकस्यापि द्वाविंशतिः परीषहा अवसेयाः। गौतमः, पृच्छति-'छव्विहबंध-गस्सणं भंते! सरागछउमत्थस्स कइपरीसहा पण्णत्ता' हे भदन्त! षड्विधकर्म-बन्धकस्य खलु आयुर्मोहरहितस्य सूक्ष्मसंपरायस्येत्यर्थः आयुर्मोहभिन्नकर्मबन्धकस्य तदेवाह सरागछद्मस्थस्य सूक्ष्मलोभादीनां वेदनात् सरागस्य अनुत्पन्नकेवल-ज्ञानत्वात् छद्मस्थस्य कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गोयमा! चोद्दस परी-

समय तक आसन लगा करके बैठना इसका नाम नैषेधिकी परीषह है। ये दोनों विहार और अवस्थानरूप होने से-चर्याविहाररूप एवं नैषेधि की अवस्थानरूप होने से-परस्पर में विरुद्ध हैं इस कारण युगपत् (एक-साथ) इनका होना नहीं बनता है। तथा च-शीत, उष्ण, चर्या और नैषेधिकी इन में से एक काल में दो ही परीषहों का वेदन होता है। इससे २० परीषहों का युगपत् वेदन होना कहा गया है। (एवं अट्ठविह बंधगस्स वि) सप्तविध कर्म बंधक की तरह आयुसहित आठ कर्मों का बंध करनेवाले जीव के भी २२ परीसह होते. हैं-परन्तु वेदन २०का होता है ऐसा जानना चाहिये। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (छव्विह बंधगस्स णं भंते! सराग छउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त! जो जीव आयुमोहवर्जित ६ प्रकार के कर्मों का बंधक है—

वीने બેસી જાય તેનું નામ નૈષેધિકીપરીષહ છે. આ બન્ને વિહાર અને અવસ્થાન રૂપ હોવાથી (ચર્યા વિહારરૂપ છે અને નૈષેધિકી અવસ્થાનરૂપ છે) પરસ્પરમાં વિરોધ છે. તે કારણે તે બન્ને એક સાથે સંભવી શકતા નથી. આ રીતે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને નૈષેધિકી, એ ચારમાંથી એક સાથે બે પરી-ષહોનું જ વેદન થાય છે, તેથી જ વીસ પરીષહોનું એક સાથે વેદન થાય છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે

(एवं अट्ठविहबंधगस्स वि) સપ્તવિધ કર્મબંધકની જેમ આયુ સહિત અષ્ટવિધ કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના પણ ૨૨ બાવીશ પરીષહો કહ્યા છે, પરન્તુ એવો જીવ પણ એક સાથે ૨૦ વીસ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે,

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (छव्विह बंधगस्स णं भंते! सरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! જે જીવ આયુ અને મોહ સિવાયના છ પ્રકારના કર્મોનો બંધક હોય છે-સૂક્ષ્મ

सहा पण्णत्ता, वारस पुण वेएइ ' हे गौतम ! षड्विधकर्मबन्धकस्य सरागछद्मस्थस्य चतुर्दश परीषहाः प्रज्ञप्ताः, तत्र दर्शनमोहनीयस्य एको दर्शनपरीषहः, सप्त चारित्रमोहनीयस्य तथा च दर्शनपरीषहः-१, अरतिपरीषहः२, अचेलपरीषहः ३, स्त्रीपरीषहः४, नैषेधिकीपरीषहः५, याचनापरीषह ६, आक्रोशपरीषहः७, सत्कारपुरस्कारपरीषहः इत्येवं, रूपाणाम् अष्टानां मोहनीयसम्भवानां तस्यमोहाभावेनाभावात् द्वाविंशतेः परिशेषाश्चतुर्दश परीषहाः भवन्तीत्याशयः। किन्तु द्वादश परीषहान्

सूक्ष्म संपराय गुणस्थानवर्ती है-यह सूक्ष्म लोभकषायवाला होने से सराग और केवलज्ञानकी उत्पत्ति से रहित होनेके कारण छद्मस्थ होता है-सो इस षडविध कर्मबन्धक सराग छद्मस्थ जीव के कितने परीषह होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—' गोयमा ' हे गौतम! (चोद्दसपरीसहा पण्णत्ता) इस जीव के चौदह १४ परीषह होते हैं। परन्तु (बारसपुणवेएइ) यह बारह १२ परीषहों का वेदन करता है। दर्शनमोहनीय और चारित्रमोहनीय के भेद से मोहनीयकर्म दो प्रकार का कहा गया है। इनमें दर्शनमोहनीयनिमित्तक एक दर्शनपरीषह और चारित्रमोहनीय निमित्तक सात परीषह यहां नहीं होते हैं। यद्यपि इस गुणस्थान में मोह है-पर वह इतना अल्प होता है कि उसका अस्तित्व नहीं जैसा ही होता है इस कारण मोहनिमित्तक-मोहजन्य आठ परीषह यहां नहीं होते हैं, केवल चौदह १४ परीषह ही होते हैं ऐसा कहा है। चौदह १४ परीषह यहां होने पर भी वेदन बारह १२ का ही होता है।

संपरायगुणस्थानवर्ती હોય છે-તો સૂક્ષ્મ લોભકષાયવાળો હોવાથી સરાગ હોય છે અને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી રહિત હોવાથી છદ્મસ્થ હોય છે-તો એવા પ્રકારના કર્મના બંધક સરાગ છદ્મસ્થ જીવના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चोद्दसपरीसहा पण्णत्ता?) એવા જીવના ૧૪ પરીષહો હોય છે, પરન્તુ (बारस पुण वेएइ) તે બાર પરીષહોનું એક સાથે વેદન કરે છે મોહનીય કર્મના બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) દર્શનમોહનીય અને (૨) ચારિત્રમોહનીય તેમાંથી દર્શનમોહનીય નિમિત્તક એક દર્શનપરીષહ અને ચારિત્રમોહનીય નિમિત્તક સાત પરીષહનો અહીં અભાવ હોય છે. જો કે આ ગુણસ્થાનમાં મોહનું અસ્તિત્વ હોય છે, પણ તે એટલુ અલ્પ હોય છે કે અહી તેનુ અસ્તિત્વ નહી જેવુ જ હોય છે, તે કારણે મોહજન્ય આઠ પરીષહોનો અહીં અભાવ હોય છે અને બાકીના ૧૪ પરીષહોના જ સદ્‌ભાવ હોય છે. વળી ૧૪ પરીષહોના સદ્‌ભાવ હોવા છતાં એક

वेदयति, तदेवाह-'जंसमयं सीयपरीसह वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसह वेएइ' यस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये उष्णपरीषह वेदयति, अथ च 'जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ' यस्मिन् समये उष्णपरीषह वेदयति, नो खलु तस्मिन् समये शीतपरीषहं वेदयति, 'जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ' यस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, नो खलु तस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति शीतोष्णवत् विहारावस्थानवच्च चर्याशय्ययो रपि परस्परविरोधेन युगपदसंभवात् अत एव 'जं समयं सेज्जापरीसहं

इसका कारण यह है कि (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) वह सराग छद्मस्थ जीव जिस समय शीतपरीषह का वेदन करता है उस समय वह उष्णपरीषह का वेदन नहीं करता, (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ) और जिस समय उष्णपरीषह का वेदन करता है, उस समय वह शीतपरीषह का वेदन नहीं करता है। तथा जिस समय वह चर्यापरीषह का वेदन करता है उस समय वह शय्यापरीषह का वेदन नहीं करता है। क्यों कि शीतोष्ण की तरह तथा विहार और अवस्थान की तरह इन दोनों चर्या और शय्यापरीषह का आपस में युगपत् एक साथ अवस्थान का विरोध है। इस तरह शीत, उष्ण चर्या

સાથે વેદન તો ૧૨ પરીષહોનું જ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) તે સરાગ છદ્મસ્થ જે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરે છે તે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતો નથી, તથા (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ) જે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. (जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. કારણ કે શીત અને ઉષ્ણતાની જેમ તથા વિહાર અને અવસ્થાનની જેમ ચર્યા અને શય્યા, એ બન્ને વિરોધી શબ્દો હોવાથી તે બન્નેનું એક સાથે અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. આ રીતે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા, અને શય્યા

वेएइ, णो तं समयं चरियापरीषहं वेएइ ' यस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, तथा च शीतोष्णचर्याशय्यासु

और शय्या इन परीषहों से एक काल में दो ही का वेदन हो सकता है इस कारण यहां १२ परीषहों का वेदन होना कहा गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (एगविहबंधगस्स णं भंते ! वीयराग छउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! जो जीव एकविध कर्म का बंधक होता है ऐसे उस उपशान्त मोहवाले में और वीतराग छद्मस्थ में कितने परीषह कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स णं) जिस प्रकार से छ प्रकार के कर्मबन्धक जीव में-क्षुधा, पिपासा, शीत, उष्ण, दंशमशक, चर्या, प्रज्ञा, ज्ञान, अलाभ, शय्या, वध, रोग, तृणस्पर्श, और मल-ये १४ परीषह कहे गये हैं और मोह के अभाव से-दर्शनपरीषह, अरतिपरीषह, स्त्रीपरीषह, नैषेधिकीपरीषह, याचनापरीषह, आक्रोशपरीषह, सत्कारपुरस्कारपरीषह-ये ८ परीषह नहीं होते कहे गये हैं-उसी प्रकार से जो जीव एक वेदनीय कर्म का बन्धक होता है ऐसे उस वीतराग छद्मस्थ-उपशान्त मोहवाले और क्षीणमोहवाले जीव के भी-

એ ચાર પરીષહોમાંથી એક જ સમયે બે પરીષહોનું જ વેદન થઈ શકે છે, તે કારણે અહીં એવું કહ્યું છે કે તે એક સાથે ૧૨ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(एगविहबंधगस्स णं भंते ! वीयरागछउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ એક પ્રકારના કર્મનો બંધક હોય છે એવા ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવના અને વીતરાગ છદ્મસ્થના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स णं) છ પ્રકારના કર્મના બંધક જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું જે પ્રકારે છ પ્રકારના કર્મના બંધક જીવના ક્ષુધા, પિપાસા. શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક, ચર્યા પ્રજ્ઞા, જ્ઞાન અલાભ, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ એ ૧૪ પરીષહો કહ્યા છે. અને મોહના અભાવને લીધે દર્શનપરીષહ અરતિપરીષહ, સ્રીપરીષહ, નૈષેધિકીપરીષહ, યાચનાપરીષહ, આક્રોશપરીષહ અને સત્કારપુરસ્કાર પરીષહ, આ આઠ પરીષહોનો તેમનામાં અભાવ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે ફક્ત એક જ કર્મના (વેદનીય કર્મના) બંધક વીતરાગ છદ્મસ્થ-ઉપશાન્ત મોહવાળા અને

एकदा द्वयोरवेदनात् द्वादशवेदनम् । गौतमः पृच्छति-' एककविहबंधगस्स णं भंते ! वीयरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! एकविधकर्मबन्धकस्य खलु वेदनीयबन्धकस्य वीतरागच्छद्मस्थस्य उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य चेत्यर्थः कति कियन्तः परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-' गोयमा ! एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स० ' हे गौतम ! एवमेव पूर्वोक्तरीत्यैव यथैव षड्विध-कर्मबन्धकस्य चतुर्दश परीषहाः मोहनीयाद्यष्टपरीषहभिन्नाः पूर्वं प्रतिपादितास्तथैव एकविधवेदनीयकर्मबन्धकस्यापि चतुर्दश एव उपर्युक्ताः परीषहाः प्रतिपत्तव्याः, द्वादश पुनर्वेदयति शीतोष्णयोश्चर्याशय्ययोश्च पर्यायेण वेदनात् । गौतमः पृच्छति-' एगविहबंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! एकविधकर्मबन्धकस्य खलु वेदनीयबन्धकस्य त्रयोदशगुणस्थानकवर्तिनः सयोगिभवस्थकेवलिनः कति परीषहाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! एक्कारस-परीसहा पण्णत्ता, नव पुण वेएइ' हे गौतम ! वेदनीयमात्रबन्धकस्य सयोगिभवस्थ-

---

१४ परीषह होते हैं-मोहजन्य ८ परीषह नहीं होते हैं। शीत, उष्ण, चर्या और शय्या इन चार परीषहों में एक काल में दो का ही वेदन होने से यहां-वेदन १२ का होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(एगविहबंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! जो जीव एकविध कर्म का बन्धक होता है ऐसे उस सयोगि भवस्थ केवली जीव में कितने परीषह कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं? (गोयमा) हे गौतम ! (एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता) एक वेदनीय कर्म का बन्ध करने वाले उस तेरहवें गुणस्था-नवर्ती सयोगी भवस्थ केवली के ११ परीषह कहे गये हैं । परन्तु वेदन यहां एक काल में शीत, चर्या और शय्या इनमें से दो परीषहों का ही

ક્ષીણ મોહવાળા જીવના પણ ૧૪ પરીષહો હોય છે તેમનામાં પણ મોહજન્ય આઠ પરીષહોનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેઓ પણ શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોમાંથી એક સમયે બે પરીષહોનું જ વેદન કરે છે આ રીતે તેઓ એક સાથે ૧૨ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(एगविहबंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! એક પ્રકારના કર્મના બંધક એવા સયોગી ભવસ્થ કેવલી જીવના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता ?) હે ગૌતમ ! વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા તે તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી સયોગી ભવસ્થ કેવલીના ૧૧ પરીષહ કહ્યા છે, પણ એવો જીવ એક સાથે ૯ નવ પરીષહોનું જ વેદન

केवलिनः एकादश परीषहाः प्रज्ञप्ताः, नव पुनः परीषहान् वेदयति एकदा शीतोष्णचर्याशय्यासु द्वयोरेव वेदनात् नववेदनमित्यर्थः 'सेसं जहा छव्विहबंधगस्स' शेषं यथा षड्विधकर्मबन्धकस्योक्तास्तथा वक्तव्याः। गौतमः पृच्छति-' अबंधगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता ' हे भदन्त ! अबन्धकस्य खलु अयोगिभवस्थ केवलिनः कति परिषहाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-' गोयमा ! एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता, नव पुणवेएइ ' हे गौतम अबन्धकस्य चतुर्दशगुणस्थानकवर्तिनः अयोगिभवस्थकेवलिनः एकादश परीषहाः प्रज्ञप्ताः, नव पुनः परीषहान् वेदयति, तदेवाह-' जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ ' यस्मिन् समये शीतपरीषहम् अबन्धकः अयोगिभवस्थकेवली वेदयति, नो तस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, एवं ' जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ ' यस्मिन् समये उष्णपरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये

होता है-अतः वेदन ९ का कहा गया है। (सेसं जहा छव्विहबंधगस्स) इसी बात को इस सूत्र पाठ द्वारा समझाया गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(अबन्धगस्स णं भंते! अजोगि भवत्थ केवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता) हे भदन्त । अयोगिभवस्थ अबन्धककेवली के कितने परीषह होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) अयोगि भवस्थ अबन्धक केवली के ग्यारह ११ परीषह होते हैं। परन्तु (नवपुण वेएइ) वह वेदन नौ परीषहों का करता है। इसी बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं-(जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसि-

---

કરે છે, કારણ કે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોનું જ એક સાથે વેદન થાય છે એજ વાતને (सेसं जहा छव्विहबंधगस्स) આ સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(अबंधगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! અયોગી ભવસ્થ અબંધક કેવલીના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता ?) અયોગી ભવસ્થ અબંધક કેવલીના ૧૧ પરીષહો કહ્યા છે. પરન્તુ (नव पुण वेएइ) તે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. તેનું કારણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-" जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरिसहं वेएइ, " जं समयं उसिणपरिसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं

शीतपरीषहं वेदयति, शीतोष्णयोर्युगपद्वेदना संभवात् तथैव 'जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ' यस्मिन् समये चर्यापरिषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये शय्यापरीषह वेदयति, एवमेव 'जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ, यस्मिन् समये शय्यापरीषहं वेदयति, नो तस्मिन् समये चर्यापरीषहं वेदयति, विहरणावस्थानयोर्युगपदसंभवात् । एवं चैकादशसु परीषहेषु शीतोष्णचर्या शय्यानां चतुर्णां मध्ये एकदा द्वयोरेव वेदनात् नवैव वेदयति इत्याशयः ॥ सू० ५ ॥

णपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) चतुर्दशगुणस्थानवर्ती अबन्धक अयोगि भवस्थ केवली जिस समय शीतपरीषह का वेदन करता है उस समय वह उष्णपरीषह का वेदन नहीं करता है और जिस समय वह उष्णपरिषह का वेदन करता है उस समय वह शीत परिषह का वेदन नहीं करता है। तथा जिस समय वह चर्या परीषह का वेदन करता है उस समय वह शय्यापरिषह का वेदन नहीं करता है और जिस समय वह शय्यापरीषह का वेदन करता है उस समय वह चर्यापरीषह का वेदन नहीं करता है। क्यों कि विहार और अवस्थान अवस्थामें इनका युगपत् एकसमय होना संभावित नहीं है। इस तरह ११ परीषहों में से शीत, उष्ण, चर्या और शय्या इन ४ परीषहों के बीच एक साथ किन्हीं दो का वेदन होने से यहां नौ का वेदन कहा गया है ॥ सू०५ ॥

चरिया परिसहं वेएइ, णो तं समय सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समय सेज्जापरीसहं वेएइ, णो त समयं चरियापरिसहं वेएइ" ચૌદમાં ગુણસ્થાનવર્તી, અબંધક અયોગી ભવસ્થ કેવલી જ્યારે શીત પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ઉષ્ણુપરીષહનું વેદન કરતા નથી. તથા જ્યારે તેઓ ઉષ્ણુપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શીતપરીષહનું વેદન કરતા નથી. તથા જ્યારે તેઓ ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી તથા જ્યારે તેઓ શય્યા પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી. કારણુ કે વિહાર અને અવસ્થાન, એ બન્નેમાં વિરોધ હોવાથી તે બન્ને પરીષહો એક સાથે હોઇ શકતા નથી આ રીતે શીત, ઉષ્ણુતા, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોમાંથી એક સાથે બે પરિષહોનું જ વેદન થઇ શકતું હોવાથી અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ એક સાથે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

उष्णपरीषहहेतुभूतसूर्यवक्तव्यता ।

इतः पूर्वं परीषहान्तर्गततया उष्णपरीषहः प्ररूपितः, तद्धेतवश्च सूर्याः, अतः सूर्यवक्तव्यतामाह–' जंबुद्दीवेणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य, दूरे य दीसंति, अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ? हंता, गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि, दूरे य, तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि मज्झंतियमुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं ? हंता गोयमा ! जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं। जइ णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य, मज्झंतियमुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य मूले जाव उच्चत्तेणं। से केणं खाइ अट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ – जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ? गोयमा ! लेसापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति, लेसाभितावेणं मज्झंति य मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति, लेस्सापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति,जाव अत्थमण० जाव दीसंति, जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति,पडुपन्नं खेत्तं गच्छंति?अणागयं खेत्तं गच्छंति?गोयमा!

णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, णो अणागयं खेत्तं गच्छंति। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, अणागयं खेत्तं ओभासंति ? गोयमा ! नो तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, णो अणागयं खेत्तं ओभासंति। तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति ? गोयमा ! पुट्ठं ओभासंति। णो अपुट्ठं ओभासंति, जाव नियमा छद्दिसिं। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेंति? एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं। एवं तवेंति, एवं भासंति, जाव नियमा छद्दिसिं। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ ? गोयमा ! णो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ ? गोयमा ! पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा। छद्दिसिं जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति? केवइयं खेत्तं अहे तवंति? केवइयं खेत्तं तिरियं तवेंति ? गोयमा ! एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसयाइं, एक्कवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति। अंतो णं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम-सूरिय गहगण-णक्खत्त-तारारूवा तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा जहा

जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्कोसेणं छम्मासा । बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंदट्ठाणे णं भंते! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पन्नत्ते? गोयमा? जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा, सेवं भंते ? सेवं भंते ? त्ति ॥सू०६॥

अट्ठमसए अट्ठमो उद्देसो समत्तो ॥८-८॥

छाया-जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्त्ते दूरे च,मूले च दृश्येते, मध्यान्तिकमुहूर्त्ते मूले च दूरे च दृश्येते, अस्तमनमुहूर्त्ते दूरे च मूले च दृश्येते ? हन्त, गौतम ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्त्ते, दूरे च, तदेव यावत्-अस्तमनमुहूर्त्ते दूरे च मूले च दृश्येते । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्त्ते

उष्णपरीषह के हेतुभूत सूर्य की वक्तव्यता-

'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दिसंति) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें दो सूर्य उदय होनेके समयमें दूर होने पर भी मूलमें-पासमें दिखते हैं (मज्झंतिय मुहुत्तंसि मूले य, दूरे य, दीसंति) मध्यान्हकालमें पास होने पर भी दूर दिखते हैं (अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) तथा अस्त होने के समय दूर होने पर भी पास में दिखते हैं ? (हंता गोयमा ! जंबुद्दीवे णं सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरेय मूले य दीसंति) हां गौतम ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में दो

ઉષ્ણુપરીષહના કારણુરૂપ સૂર્યની વક્તવ્યતા—

(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसति) હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉદય થવાને સમયે દૂર હોવા છતાં પણુ મૂળમાં (પાસે) દેખાય છે, (मज्झंतिय मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दिसंति) મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં પણુ દૂર દેખાય છે, (अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) અને અસ્ત થવાને સમયે દૂર હોવા છતાં પણુ શું પાસે દેખાય છે ?

(हंता, गोयमा ! जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) હા, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના

मध्यान्तिकमुहूर्ते च अस्तमनमुहूर्ते च सर्वत्र समो उच्चत्वेन ? हन्त, गौतम ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमन० यावत् उच्चत्वेन । यदि खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यौ उग्गमनमुहूर्ते च मध्यान्तिकमुहूर्ते च अस्तमनमुहूर्ते च मूले यावत्

सूर्य उदय होने के समय दूर होने पर भी पास में दिखते हैं, मध्याह्नकाल में पास होने पर भी दूर दिखते हैं, और अस्त होने के समय दूर होने पर भी पास में दिखते हैं। (जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि मज्झंति य मुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में दो सूर्य उदय होने के समय में, मध्याह्नसमय में एवं अस्त होनेके समय में सर्वत्र ऊँचाई की अपेक्षा समान दिखते हैं क्या ? (हंता गोयमा !) हां गौतम ! (जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं) जंबूद्वीप नामके द्वीप में दो सूर्य उदय होने के समय, मध्याह्न के समय एवं अस्त होने के समय ऊँचाई की अपेक्षा समान दिखते हैं। (जइ णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य मज्झंतियमुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य मूले जाव उच्चत्तेणं से केणं खाइ अट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ, जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य उदय होने के समय में, मध्याह्न के समय में, एवं अस्त

દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં પણ દૂર દેખાય છે અને અસ્ત પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે.

(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि मज्झंति य मुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય સમયે, મધ્યાહ્નકાળે તથા અસ્તકાળે શું સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ હોય છે ?

(हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય થતી વખતે મધ્યાહ્નકાળે તથા અસ્ત સમયે સર્વત્ર સમાન ઊંચાઇએ હોય છે. (जइणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य मज्झंति य मुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य मूले जाव उच्चत्तेणं से केणं खाइ अट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ, जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના બે દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય પામતી

उच्चत्वेन। तत् केन पुनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्ते दूरे च मूले च दृश्यते यावत् अस्तमनमुहूर्ते दूरे च, मूले च दृश्येते? गौतम ! लेश्याप्रतिघातेन उद्गमनमुहूर्ते दूरे च, मूले च दृश्येते, लेश्याभितापेन मध्यान्तिकमुहूर्ते मूले च दूरे च दृश्येते, लेश्याप्रतिघातेन अस्तमनमुहूर्ते दूरे च, मूले च दृश्येते, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ

होने के समय में यावत् ऊँचाई की अपेक्षा समान दिखते हैं-तो हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जंबूद्वीप नामके द्वीप में दो सूर्य उदय होने के समय दूर होने पर भी पास में दिखते हैं, यावत् अस्त होने के समय दूर होने पर भी पास में दिखते हैं? (गोयमा ! लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, लेस्साभितावेणं मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति लेस्सापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति जाव अत्थमण जाव दीसंति) हे गौतम ! लेश्या-तेज के प्रतिघात से उदय के समय दो सूर्य दूर होने पर भी पास दिखते हैं, तथा लेश्या के अभिताप से मध्याह्नकाल में पास होने पर भी दूर दिखते हैं, और लेश्या के प्रतिघात से, अस्त होने के समय दूर होने पर भी पास दिखते हैं। इस लिये हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य

વખતે મધ્યાહ્નકાળે, અને અસ્ત પામતી વખતે (યાવત્) ઊંચાઈની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, તો હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય થતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને અસ્તકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે?

(गोयमा ! लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, लेस्साभितावेणं मज्झंतिय मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति, लेस्सापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति जाव अत्थमण जाव दीसंति) હે ગૌતમ ! લેશ્યા (તેજ) ના પ્રતિઘાતથી ઉદયકાળે બે સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે, તથા લેશ્યા (તેજ) ના અભિતાપથી મધ્યાહ્નકાળે તેઓ પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને લેશ્યાના પ્રતિઘાતથી અસ્તકાળે તેઓ દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે

उद्गमनमुहूर्ते दूरे च, मूले च दृश्यते यावत् अस्तमन यावद् दृश्येते। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सूर्यौ किम् अतीतं क्षेत्रं गच्छतः, प्रत्युत्पन्नं क्षेत्रं गच्छतः, अनागतं क्षेत्रं गच्छतः? गौतम! नो अतीतं क्षेत्रं गच्छतः, प्रत्युत्पन्नं क्षेत्रं गच्छतः नो अनागतं क्षेत्रं गच्छतः। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सूर्यौ किम् अतीतं क्षेत्रम् अवभासयतः, प्रत्युत्पन्नं क्षेत्रम् अवभासयतः अनागतं क्षेत्रम् अवभासयतः? गौतम! नो अतीतं क्षेत्रम् अवभासयतः प्रत्युत्पन्नं क्षेत्रं अवभासयतः नो अनागतं क्षेत्रम् अवभा-

उदय होने के समय दूर होने पर भी पास दिखते हैं यावत् अस्त होने के समय में दूर होने पर भी पास दिखते हैं। (जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति) हे गौतम! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य क्या अतीत क्षेत्र के प्रति जाते हैं? या वर्तमान क्षेत्र के प्रति जाते हैं या अनागत क्षेत्र के प्रति जाते है? (गोयमा) हे गौतम! (णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति णो अणागयं खेत्तं गच्छंति) वे अतीतक्षेत्र के प्रति नहीं जाते हैं। किन्तु वर्तमान क्षेत्र के प्रति जाते हैं। अनागतक्षेत्र के प्रति भी नहीं जाते हैं। (जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, अणागयंखेत्तं ओभासंति) हे भदंत! जंबूद्वीप में दो सूर्य क्या अतीतक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं या वर्तमानक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं, या अनागतक्षेत्र को प्रका-

જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને અસ્તકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે. (जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्त गच्छंति? હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય શું અતીત ક્ષેત્ર તરફ દેખાય છે? કે વર્તમાન ક્ષેત્ર તરફ જાય છે? કે અનાગત (ભવિષ્યકાલિન) ક્ષેત્ર તરફ જાય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो तीयं खेत्त गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति णो अणागयं खेत्तं गच्छंति) તેઓ અતીત ક્ષેત્ર તરફ જતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્ર તરફ જાય છે. તેઓ અનાગત ક્ષેત્ર તરફ પણ જતા નથી. (जंबुद्दीवेणं दीवे सूरियं किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति अणागयं खेत्तं ओभासंति?) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપમા બે સૂર્ય અતીત (ભૂતકાલિન) ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે?

सयतः। तत् भदन्त ! किं स्पृष्टम् अवभासयतः, अस्पृष्टम् अवभासयतः ? गौतम ! स्पृष्टम् अवभासयतः नो अस्पृष्टम् अवभासयतः, यावत् नियमात् षड्दिशः ! जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सूर्यौ किम् अतीतं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः, एवमेव यावत् नियमात् षड्दिशः, एवं तपतः, एवं अवभासयतः यावत् नियमात् षड्दिशः। जम्बूद्वीपे

शित करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो तीयं खेत्तं ओभासंति पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति नो अणागयं खेत्तं ओभासंति) वे न अतीतक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं न अनागत क्षेत्र को प्रकाशित करते हैं किन्तु वर्तमान क्षेत्र को प्रकाशित करते हैं। (तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति) हे भदन्त ! वे सूर्य क्या स्पृष्ट हुए क्षेत्र को प्रकाशित करते हैं या अस्पृष्ट हुए क्षेत्र को प्रकाशित करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति जाव छद्दिसिं) वे स्पृष्ट हुए क्षेत्र को प्रकाशित करते हैं अस्पृष्ट हुए क्षेत्र को नहीं। यावत् अवश्य वे छहदिशाओं को प्रकाशित करते हैं। (जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेंति) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप में वे सूर्य क्या अतीतक्षेत्र को उद्योतित करते हैं ? इत्यादि। (एवं चेव नियमा जाव छद्दिसिं) हे गौतम ! वे सूर्य अतीतक्षेत्र को अनागतक्षेत्र को उद्योतित नहीं करते हैं किन्तु वर्तमानक्षेत्र को उद्योतित करते हैं।

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, णो अणागयं खेत्तं ओभासंति) તેઓ અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. (तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! તેઓ શું સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે કે અસ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति जाव छद्दिसिं) તેઓ સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, અસ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી. (યાવત્) તેઓ છ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે. (जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया तीयं खेत्तं उज्जोवेति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ગ્રહણ કરવા. " एवं चेव नियमा जाव छद्दिसिं " હે ગૌતમ ! તેઓ અતીત ક્ષેત્રને કે અનાગત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરતા નથી, પરન્તુ વર્તમાન ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે. (યાવત્) તેઓ અવશ્ય છએ દિશાઓને ઉદ્યોતિત કરે છે. " एवं तवेति, एवं भासंति

खलु भदन्त ! द्वीपे सूर्ययोः किम् अतीते क्षेत्रे क्रिया क्रियते, प्रत्युत्पन्ने क्षेत्रे क्रिया क्रियते, अनागते क्षेत्रे क्रिया क्रियते ? गौतम ! नो अतीते क्षेत्रे क्रिया क्रियते, प्रत्युत्पन्ने क्षेत्रे क्रिया क्रियते, नो अनागते क्षेत्रे क्रिया क्रियते । सा भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते, अस्पृष्टा क्रियते ? गौतम ! स्पृष्टा क्रियते, नो अस्पृष्टा क्रियते यावत् नियमात् षड्दिशः । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सूर्यौ कियत्कं क्षेत्रम् ऊर्ध्व-

---

यावत् अवश्य वे छहदिशाओं को उद्योतित करते हैं। (एवं तवेंति, एवं भासंति जाव नियमा छद्दिसिं) इसी तरह से वे यावत् नियम से छहदिशाओं को तपाते हैं। (जंबुदीवे णं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप में वे सूर्य क्या अतीतक्षेत्र में क्रिया करते हैं ? या वर्तमानक्षेत्र में क्रिया करते हैं ? या अनागतक्षेत्र में क्रिया करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! वे सूर्य (णो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) न अतीत क्षेत्र में क्रिया करते हैं, न अनागत क्षेत्र में क्रिया करते हैं किन्तु वर्तमान क्षेत्र में क्रिया करते हैं। (सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) हे भदन्त ! वे जो क्रिया करते हैं वे स्पृष्ट क्रिया करते हैं या अस्पृष्ट क्रिया करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा छद्दिसिं) स्पृष्ट हुई क्रिया सूर्य करते हैं अस्पृष्ट हुई क्रिया नहीं करते हैं। यावत् वे छहदिशा में

जाव नियमा छद्दिसिं) એજ પ્રમાણે તેઓ તેને તપાવે છે અને ચમકાવે છે. (યાવત્) તેઓ છએ દિશાઓને અવશ્ય તપાવે છે અને ચમકાવે છે.

(जंबुदीवेणं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં શું તે બે સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ? કે અનાગત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ?

(गोयमा !) તેઓ (णो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રમાં પણ ક્રિયા કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જ ક્રિયા કરે છે. (सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! તેઓ શું સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે, કે અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! "पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा छद्दिसिं) તેઓ સ્પૃષ્ટ ક્રિયા

तपतः, कियत्कं क्षेत्रम् अधस्तपतः, कियत्कं क्षेत्रं तिर्यक्तपतः? गौतम! एकं योजनशतम् ऊर्ध्वं तपतः, अष्टादशयोजनशतानि अधस्तपतः, सप्तचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, द्वे त्रिषष्टिः, योजनशते एकविंशतिं च षष्टिभागान् योजनस्य तिर्यक् तपतः। अन्तः खलु भदन्त! मनुष्योत्तरस्य पर्वतस्य ये चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपास्ते खलु भदन्त! देवाः किम् ऊर्ध्वोपपन्नकाः? यथा जीवाभिगमे तथैव निरवशेष

नियम से स्पृष्ट क्रिया करते हैं (जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहेतवंति-केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति) हे भदंत! जम्बूद्वीपमें वे सूर्य ऊपरमें कितने ऊंचे क्षेत्रको तपाते हैं, नीचेमें कितने नीचे क्षेत्र को तपाते हैं, और तिरछे में कितने तिरछे क्षेत्र को तपाते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारसजोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक्कवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) वे ऊँचे में सौ योजनतक के क्षेत्र को तपाते हैं। नीचे में १८ सौ योजन तक के क्षेत्र को तपाते हैं और तिरछे में ४७२६३ योजन और एक योजन के ६० भागों में से २१ भाग प्रमाण क्षेत्र तपाते हैं। (अंतो णं भंते! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम सूरियगहगणणक्खत्ततारारूवा-तेणं भंते! देवा किं उड्ढोववन्नगा) हे भदन्त! मानुषोत्तरपर्वत के भीतर जो

કરે છે, અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરતા નથી. (યાવત્) તેઓ છએ દિશાઓમાં નિયમથી જ સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે.

(जंबूद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉપરના કેટલી ઊંચાઈના ક્ષેત્રને તપાવે છે? નીચેના કેટલી ઊંડાઇના ક્ષેત્રને તપાવે છે? અને તિરકસની અપેક્ષાએ કેટલા તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक्कवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) તેઓ ઊંચે ૧૦૦ યોજન સુધીના ક્ષેત્રને તપાવે છે, નીચે ૧૮૦૦ યોજન સુધીના ક્ષેત્રને તપાવે છે અને ૪૭૨૬૩/૨૧/૬૦ (સુડતાળીશ હજાર, બસો તેસઠ યોજન અને એક યોજનના ૬૦ ભાગોમાંથી ૨૧ ભાગ પ્રમાણ) યોજન પ્રમાણ તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે?

(अंतो णं भंते! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवा-तेणं भंते! देवा किं उड्ढोववन्नगा?) હે ભદન્ત! માનુષોત્તર પર્વતની

यावत् उत्कर्षेण षड् मासाः, बाह्याः खलु भदन्त ! मानुष्योत्तरस्य० यथा जीवाभिगमे यावत् इन्द्रस्थानम् खलु भदन्त ! कियन्तं कालम् उपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम्? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण षड् मासाः। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ९ ॥

अष्टमशतके अष्टमउद्देशकः समाप्तः ॥ ८-८ ॥

चन्द्रमा, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र और तारारूप देव हैं-वे क्या हे भदन्त ! ऊर्ध्वलोक में उत्पन्न हुए हैं ? (जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्कोसेणं छम्मासा) हे गौतम ! इस विषय में जैसा जीवाभिगम सूत्र में "इनका उपपातविरहकाल एक समय जघन्य से है और यावत् उत्कृष्ट ६ मास है" यहां तक कहा है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। (बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स) हे भदन्त ! मानुषोत्तरपर्वत के बाहर जो चंद्रमा आदि देव हैं वे क्या उर्ध्वलोक में उत्पन्न हुए हैं ? (जहा जीवाभिगमे-जाव इंदट्ठाणे णं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते ?) हे गौतम ! जैसा जीवाभिगमसूत्र में कहा है वैसा जानना चाहिये। यावत् हे भदन्त ! इन्द्रस्थान कितने कालतक उपपात से विरह युक्त कहागया है ? (गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे गौतम ! इन्द्रस्थान जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से ६ मासतक उपपात से विरहित कहा

અંદર જે ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણુ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ દેવો છે, તે શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ?

(जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्कोसेणं छम्मासा) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે સમસ્ત કથન "તેમનો ઉત્પાત વિરહકાલ ઓછામાં ઓછો એક સમય છે અને વધારેમાં વધારે ૬ માસનો છે." આ કથન પર્યન્ત ગ્રહણુ કરવું.

(बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતની બહાર જે ચંદ્રમા આદિ દેવો છે, તેઓ શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ? (जहा जीवाभिगमे-जाव इंददुाणेणं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યુ છે, તે અહીં ગ્રહણુ કરવું. (યાવત્) "હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રસ્થાન કેટલા કાળ સુધી ઉપપાતથી વિરહયુક્ત કહ્યું છે ?"

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) ઇન્દ્રસ્થાન ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી

टीका-'जंबुदीवेणं भते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे-मध्यजम्बूद्वीपे, उद्गमनमुहूर्ते-उदयवेलायाम् सूर्यौ दूरे व्यवहिते च सत्यपि मूले निकटे च दृश्येते ? तथा च दर्शकस्थानापेक्षया दूरे व्यवहिते देशे सत्यपि मूले-द्रष्टप्रतीत्यपेक्षया आसन्ने निकटे सूर्यौ दृश्येते, द्रष्टा हि स्वरूपतो बहुभिर्योजनसहस्रैः व्यवहितमपि सूर्यमुदयास्तमन-

---

गया है। हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है, वह बिलकुल ऐसा ही है। हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह बिलकुल ऐसा ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—इसके पहिले परीषहों के अन्तर्गत होने से उष्णपरीषह का प्रतिपादन किया है-इसके हेतु सूर्य होते हैं-इसलिये सूर्यसंबंधी वक्तव्यता को सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा कहा है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जंबूदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति) हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य कहे गये हैं-सो ये सूर्य जब उदित होते हैं तब वे दूर-व्यवहित देश में होने पर भी मूल में-देखने वालों मनुष्यों की अपेक्षा से पास में-दिखलाई देते हैं-उदय और अस्त होनेके समय में दर्शकजन उन्हें पास में रहे हुए देखता है-यद्यपि ये स्वरूप से अनेक हजार योजनों की दूरी

અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ઉપપાતથી વિરહિત કહ્યું છે. હે ભદન્ત ! આપે જેવું કહ્યું એવું જ છે હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે બિલકુલ સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા.

ટીકાર્થ—પહેલાના પ્રકરણમાં પરીષહોનુ નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું. ૨૨ પરીષહોમાં જેનો સમાવેશ થાય છે એવા ઉષ્ણ-પરીષહનું પ્રતિપાદન પણ ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે. ઉષ્ણતાનું કારણ સૂર્ય હોવાથી હવે સૂત્રકાર અહીં સૂર્ય સંબંધી વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર સ્વામીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" जंबूदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति " હે ભદન્ત ! જંબૂ દ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય કહ્યા છે. તે બે સૂર્ય જ્યારે ઉદય પામે છે ત્યારે દૂર હોવા છતાં પણ દેખનાર મનુષ્યની અપેક્ષાએ પાસે દેખાય છે. ઉદય અને અસ્ત પામતી વખતે તેમને જોનાર લોકો તેમને નજીકમાં દેખે છે જો કે તેઓ ખરી રીતે તો હજારો યોજન દૂર હોય છે. પણ તે સદ્ભૂત

कालयोः–उद्गमनास्तमनयोरासन्नवर्तिनया पश्यति, सद्भूतञ्च विप्रकर्षं विद्यमानमपि न पश्यति, न प्रतिपद्यते वा ? 'मज्झंतियमुहुत्तंसि, मूले य दूरे य दीसंति' हे भदन्त ! मध्यान्तिकमुहूर्ते मध्याह्नकाले च मूले निकटे च सत्यपि, दूरे व्यवहिते देशे सूर्यौ दृश्यते, तथा च मध्यो–मध्यमः अन्तः–गगनस्य दिवसस्य वा भागो यस्य मुहूर्त्तस्यास्ति स मध्यान्तिकमुहूर्तस्तस्मिन् काले 'मूले' आसन्ने दर्शकस्थानापेक्षया निकटे देशे वर्तमानावपि 'दूरे' द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया व्यवहिते देशे सूर्यौ दृश्येते प्रतीयेते, यद्यपि द्रष्टा हि मध्याह्नकाले उदयास्तमनकालिक दर्शनापेक्षया आसन्नदेशस्थमेव रविं पश्यति, मध्याह्नकाले हि योजनशताष्टकेनैव

पर हैं। पर सद्भूत जो दूरी है–विद्यमान जो–विप्रकर्ष है–उसे दर्शक नहीं देखता है अथवा नहीं जानता है ? नहीं समझता है ? (मज्झंति य मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति) तथा मध्यान्तिक मुहूर्त्त में–मध्याह्नकाल में दर्शक को सूर्य के समीप होने पर भी, वे बहुत दूर देशमें हैं इस रूप से दिखलाई पड़ते हैं। मध्याह्नकाल में सूर्य दर्शकजन के स्थान की अपेक्षा से समीप में वर्तमान रहते हैं, तो भी दर्शककी प्रतीति की अपेक्षा से वे व्यवहित–दूर–देश में उसे प्रतीत होते हैं। यद्यपि दर्शक मध्याह्नकाल में उदय और अस्तकाल संबंधी दर्शन की अपेक्षा से समीप देशस्थ ही सूर्य को देखता है क्यों कि सूर्य मध्याह्नकाल में आठ सौ योजन के व्यवधान में रहता है। तो भी उदय और अस्तकाल की अपेक्षा से वह उसे व्यवहित–दूर मानता है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि उदय और अस्त होनेके समयमें दर्शकके स्थानकी अपेक्षासे सूर्य दूर होते हैं तो भी दर्शक को सूर्य पास है ऐसा प्रतीत होता है।

(विद्यमान) અતરને શું દર્શક (દેખનારો) દેખતો નથી અથવા શું જાણતો નથી ? સમજતો નથી ?

(मज्झंति य मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति) તથા મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય સમીપમાં હોવા છતાં પણ જોનારને તે જાણે કે બહુ દૂર રહેલો હોય એવું લાગે છે. ખરી રીતે મધ્યાહ્ને સૂર્ય જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ સમીપમાં જ રહેલો હોય છે. છતાં પણ જોનારને એવો ભાસ થાય છે કે સૂર્ય દૂર દૂર રહેલો છે. જો કે મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય ઉદયકાળ તથા અસ્તકાળ કરતાં સમીપના સ્થાનમાં રહેલો હોય છે, છતાં પણ જોનારને એવું લાગે છે કે મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય ઉદયકાળ તથા અસ્તકાળ કરતાં ઊંચે સ્થાને હોય છે જો કે સૂર્ય મધ્યાહ્નકાળે ૮૦૦ યોજનને અંતરે હોય છે, તો પણ ઉદયકાળ અને અસ્તકાળની અપેક્ષાએ તે તેને દૂર માને છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉદય અને અસ્તકાળે દ્રષ્ટાના સ્થાનની અપેક્ષાએ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પણ તેને એવું લાગે છે કે તે તેની

सूर्यस्य व्यवहितत्वात् तथापि उदयास्तमनमतीत्यपेक्षया व्यवहितं मन्यते इति तत्र किं कारणमिति । प्रष्टुराशयः उक्तमेवाह–' अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ? ' अस्तमनमुहूर्ते अस्तमनवेलायां दूरे व्यवहिते देशे च वर्तमानावपि सूर्यौ मूले च आसन्ने निकटे दृश्येते प्रतीयेते ज्ञायेते इत्यर्थः, तत्र किं कारणमिति प्रश्नः, भगवानाह–'हंता गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, त चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ' हे गौतम ! हन्त, सत्यम् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे–मध्यजम्बूद्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्ते उदयकाले ' दूरे च ' दर्शकस्थानापेक्षया व्यवहिते देशे च वर्तमानावपि तदैव पूर्वपक्षोक्तरीत्यैव यावत्

दृष्टा उदय होने के समय में और अस्त होने के समय में हजारों योजन दूर सूर्य को देखता है पर उसे ऐसा लगता है कि सूर्य पास में है। मध्याह्न समय में सूर्य दृष्टा के स्थान की अपेक्षा पास में होता है–तब भी उसे सूर्य दूर है ऐसा लगता है । दृष्टा उदय और अस्त समय की अपेक्षा मध्याह्न में सूर्य को पास में देखता है–क्यों कि उस समय सूर्य आठसौ योजन के अन्तर पर होता है, पर उसे उदय और अस्त की अपेक्षा वह दूर मानता है–सो इसका क्या कारण है ? ऐसा प्रश्न करने वालों का आशय है–इसी उक्त बात को सूत्रकार ने (अत्थमण मुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति) इस सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त किया है कि अस्तकाल में सूर्य दूर रहता है–पर वह मूल- पास में दिखता है। सो इसमें क्या कारण है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता गोयमा) हां गौतम ! बात तो ऐसी ही है, कि (जंबु दीवे णं दीवे सूरिया उग्ग-

---

સમીપમાં જ છે ઉદય અને અસ્તકાળે દૃષ્ટા હજારો યોજન દૂર રહેલા સૂર્યને જુએ છે, ત્યારે તેને એવો ભાસ થાય છે કે સૂર્ય પોતાની નજીકમાં જ છે. મધ્યાહ્ન સમયે દૃષ્ટાના સ્થાનની અપેક્ષાએ સૂર્ય નજીકમાં જ (૮૦૦ યોજન દૂર) હોય છે, છતા પણ તેને તો દૂર હોવાનો ભાસ થાય છે ખરી રીતે તો ઉદય અને અસ્તની અપેક્ષાએ મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય વધારે નજીકમાં હોય છે, છતાં દેખનારને મધ્યાહ્નકાળે તે વધારે દૂર લાગે છે. તેનું કારણ જાણવાના આશયથી આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, એજ વાતને સૂત્રકારે " अत्थमण-मुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति " આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરી છે–અસ્તકાળે સૂર્ય દૂર હોય છે પણ નજીકમાં દેખાય છે તેનું કારણ શું છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" हंता, गोयमा ! " હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે કે (जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरेय

'मूले च' आसन्ने द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया निकटे दृश्येते, अथ च मध्यान्तिकमुहूर्ते मध्याह्नकाले 'मूले च' द्रष्टृस्थानापेक्षया आसन्ने देशे वर्तमानावपि 'दूरे च' द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया व्यवहिते देशे दृश्येते प्रतीयेते, अथ च अस्तमनमुहूर्ते अस्तमन-वेलायाम् 'दूरे च' द्रष्टृस्थानापेक्षया व्यवहिते देशे वर्तमानावपि 'मूले च' दर्शकप्रतीत्यपेक्षया सन्निहिते देशे सूर्यौ दृश्यते प्रतीयेते, एतत्कारणं चाग्रे व्यक्ती-करिष्यते। गौतमः पृच्छति-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि, मज्झंतियमुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं?' हे भदन्त! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्ते उदयकाले, मध्यान्तिकमुहूर्ते च, मध्याह्नकाले, अस्तमनमुहूर्ते च अस्तकाले सर्वत्र समौ उच्चत्वेन वर्तेते किम्? द्वयोः सूर्ययोः समभूतलापेक्षया

मणमुहुत्तंसि दूरे य तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति) इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में-मध्यजम्बूद्वीप में-सूर्य उद्गमन मुहूर्त्त में-उदयवेला में-दर्शकजन के स्थान की अपेक्षासे व्यवहित देश में वर्तमान होते हैं तो भी वे उसे पूर्वोक्तरीति के अनुसार पास में हैं ऐसे लगते हैं और मध्यान्तिक मुहूर्त्त में-मध्याह्नकाल में-दर्शकजन के स्थान की अपेक्षा वे आसन्नदेश में वर्तमान रहते हैं तो भी उसे वे अपनी प्रतीति की अपेक्षा से दूर लगते हैं-तथा अस्तमनवेला में वे दर्शकजन की अपेक्षा से दूर होने पर भी "मूले" पासमें उसे लगते हैं -सो इस विषय में जो तुमने कारण पूछा है उसे हम आगे कहेंगें -अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि, मज्झंतिय मुहुत्तंसि य, अत्थमण-

---

तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં-મધ્યજંબૂદ્વીપમાં-ઉદય પામતી વખતે દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર રહેલા સૂર્ય પણ તેને સમીપમાં દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ સમીપમાં રહેલા સૂર્ય પણ પોતાની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ તેને દૂર લાગે છે, તથા અસ્તકાળે તે બન્ને સૂર્ય દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર હોવા છતાં પણ દેખનારને તેઓ પાસે હોવાનો ભાસ થાય છે. આવું કેમ બને છે તે આગળ બતાવવામાં આવશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरिया उग्गमण मुहुत्तंसि मज्झंतिय मुहुत्तंसि य, अत्थमण मुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं?) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્તકાળે શું સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ હોય છે? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે બન્ને સૂર્યોની

सर्वत्र उच्चत्वमष्टयोजनशतानि अस्ति? इति प्रश्नाशयः। भगवानाह–'हंता गोयमा! जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण० जाव उच्चत्तेणं' हे गौतम ! हन्त, सत्यं जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमहूर्ते यावत् मध्यान्तिकमुहूर्ते च अस्तमनमुहूर्ते च सर्वत्र समौ उच्चत्वेन वर्तेते इति भावः, अथोक्तार्थे गौतमः कारणं पृच्छति–'जइ णं भंते ! जंबुदीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य, मज्झंतियमुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य मूले जाव उच्चत्तेणं' हे भदन्त ! यदि खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो उद्गमनमुहूर्त्ते च मध्यान्तिकमुहूर्त्ते च अस्तमनमुहूर्त्ते च मूले आसन्ने यावत् सर्वत्र समौ उचत्वेन वर्त्तते, द्वयोरपि सूर्ययोः समभूतलापेक्षया सर्वत्र उच्चत्वमष्टौ योजनशतानि इति उच्यते ' से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–जंबुद्दीवे णं

मुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके इस द्वीप में दो सूर्य उदयकाल में, मध्याह्नकाल में और अस्तंगतकाल में ऊंचाई की अपेक्षा सर्वत्र सम हैं क्या ? अर्थात् पूछने का आशय ऐसा है कि दोनों सूर्यों की ऊंचाई समभूतल की अपेक्षा से सर्वत्र क्या आठ सौ योजन की है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' हंता, गोयमा ' हां, गौतम ! सत्य है ' जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उचत्ते णं' इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दोनों सूर्य उदय काल में मध्याह्नकाल में और अस्तमनकाल में ऊँचाईकी अपेक्षा सर्वत्र सम हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–जइणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य, मज्झंतियमुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य, मूले जाव उचत्ते णं) हे भदन्त ! यदि इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में दोनों सूर्य उद्गमन मुहूर्त में, मध्यान्तिकमुहूर्त्त में और अस्तमनमुहूर्त्तमें आसन्न हैं यावत् सर्वत्र ऊंचाईमें सम हैं–समभूतलकी अपेक्षा से सर्वत्र ऊंचाई इनकी आठ सौ योजन की है–ऐसा आप कहते हैं–

ઊંચાઈ સમભૂતલની અપેક્ષાએ શું બધે ૮૦૦ યોજનની જ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો જવાબ—" हंता, गोयमा ! " હા, ગૌતમ ! એ વાત ખરી છે કે (जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं) આ જંબૂદ્વીપમાં બન્ને સૂર્ય ઉદયકાળે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્તકાળે સર્વત્ર એક સરખી ઊંચાઇએ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइणं भते ! जंबूद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमण मुहुत्तंसि य, मज्झतिय, मुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य, मूले जाव उच्चत्तेणं " હે ભદન્ત ! જો આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના બન્ને સૂર્ય ઉદય પામતી વખતે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્ત પામતી વખતે સર્વત્ર સમાન ઊંચાઇએ રહેલા હોય છે (સમભૂતલની અપેક્ષાએ સર્વત્ર ૮૦૦ યોજનની ઊંચાઇએ રહેલા હોય

दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति, जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति ?' तत् तदा केन पुनरर्थेन कारणेन 'खाइ' इति पुनरर्थवाचको देशीयः शब्दः, हे भदन्त ! एवमुक्तरीत्या उच्यते यत्-जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्त्ते दूरे च व्यवहिते देशे वर्तमानावपि मूले सन्निहिते च देशे दृश्येते यावत्-यावत् मध्यान्तिकमुहूर्ते मध्याह्नकाले मूले-सन्निहिते वर्तमानावपि दूरे बहुव्यवहिते देशे दृश्येते, एवम् अस्तमनमुहूर्ते च अस्तकाले दूरे च बहुव्यवहिते देशे वर्तमानावपि मूले च अतिसमीपे दृश्येते ? इति । भगवानाह- 'गोयमा ! लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति' हे गौतम ! लेश्याप्रतिघातेन तेजसः प्रतिष्टम्भेन तद्देशस्य दूरत्वात् तदप्रसरेणेत्यर्थः, लेश्याप्रतिघाते हि सुखदृश्यत्वेन स्वरूपतो दूरस्थावपि सूर्यौ आसन्नप्रतीतिं जनयतः, इति

(से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति' तो फिर हे भदन्त । ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य उदित होने के समय में दूर रहने पर भी पास दिखलाई पडते हैं, मध्यान्तिकमुहूर्त में पास होने पर भी दूर मालूम देते हैं और अस्तमन समय में दूर होने पर भी पास में प्रतीत होते हैं ? इसके विषय में उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा ! ' हे गौतम ! 'लेस्सापडिघाए णं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति' लेश्या के प्रतिघात से-तेज के प्रतिष्टम्भ -अप्रसारण से अर्थात् तेज के नहीं फैलने से सूर्य सुखपूर्वक देखे जाने

છે) એવું આપ કહો છો, "से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति" તો હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર રહેલા હોવા છતાં સમીપમાં દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે સમીપમાં હોવા છતાં પણ દૂર લાગે છે અને અસ્ત પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ સમીપમાં દેખાય છે

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति) લેશ્યાના પ્રતિઘાતથી-તેજના પ્રતિષ્ટમ્ભથી એટલે કે તેજનું પ્રસરણ નહીં થવાને કારણે સૂર્ય સુખપૂર્વક દેખવા યોગ્ય થઇ જાય છે-તેથી તેઓ સ્વરૂપતઃ (ખરેખર) દૂર હોવા છતાં પણ

भावः, तदाह–उद्गमनमुहूर्ते–उदयकाले दूरे च बहुव्यवहिते देशे वर्तमानावपि मूले च सन्निहिते देशे दृश्येते प्रतीयेते, एवमेव 'लेस्साभितावेणं मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति' लेश्याऽभितापेन तेजसोऽभितापेन मध्यान्तिकमुहूर्ते मध्याह्नकाले मूले च आसन्ने देशे वर्तमानावपि दूरे च बहुव्यवहिते देशे दृश्येते प्रतीयेते, मध्याह्ने हि अत्यासन्नत्वात् सूर्यौ तेजसा प्रतपतः, तेजःप्रतापे च दुर्दृश्यत्वेन प्रत्यासन्नतरावपि तौ दूरप्रतीतिं जनयतः इति भावः, एवं 'लेस्सापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य, दीसंति' लेश्याप्रतिघातेन तेजसः प्रतिघातेन अस्तमनमुहूर्ते अस्तसमये 'दूरे च'–अत्यन्तव्यवहिते देशे वर्तमानावपि तौ सूर्यौ 'मूले च' अत्यन्तसन्निहिते देशे दृश्येते प्रतीयेते, लेश्याप्रतिघाते सुखदृश्यतया स्वरूपेण दूरस्थावपि सूर्यौ आसन्नप्रतीतिं जनयतः, इति भावः, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ–जंबुदीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति, जाव अत्थमण० जाव दीसंति' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन, एवमुच्यते–

योग्य हो जाते हैं–इसलिये वे स्वरूपतः दूर रहने पर भी समीप हैं इस प्रकार की प्रतीति द्रष्टाजन के लिये अपने उदयकाल में कराते हैं। इसी तरह से (लेस्साभितावेणं मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य, दूरे य दीसंति) मध्याह्नकाल में जब सूर्य आ जाते हैं तब वे अपने तेज से पूर्णरूप में तपने लगते हैं–अतः ऐसी स्थिति में वह दुर्दृश्य बन जाते हैं। सो वे अत्यासन्न होने पर भी बहुत दूर द्रष्टाजन के लिये कराता हैं। 'एवं लेस्सापडिघाए णं अत्थमणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति' इसी तरह से सूर्य जब अस्त होते लगते हैं–तब वे अपने तेज के प्रतिघात से सुखदृश्य होने के कारण स्वरूपतः दूरस्थ होने पर भी आसन्न हैं इस प्रकार की प्रतीति द्रष्टाजन के लिये कराते हैं। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चई जंबुद्दीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, जाव अत्थमण जाव दीसंति' इस कारण हे गौतम !

દ્રષ્ટાજનને તે બન્ને સૂર્ય નજીકમાં હોવાનો ભાસ તેમના ઉદયકાળે થાય છે. અને (लेस्साभितावेण मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंती) મધ્યાહ્નકાળે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી પૂર્ણ રીતે તપવા લાગે છે. તેથી એવી સ્થિતિમાં તેઓ દુર્દશ્ય (સુખપૂર્વક દેખી ન શકાય એવા) બની જાય છે તેથી તેઓ નજીકમા હોવા છતા પણ દેખનારને દૂર હોવાનો ભાસ કરાવે છે. (एवं लेस्सापडिघाए णं अत्थमण मुहुत्तसि दूरे य मूले य, दीसंति) ઉદયકાળની જેમ અસ્તકાળે પણ પોતાના તેજના પ્રતિઘાતથી તે બન્ને સૂર્ય સુખપૂર્વક દેખવા યોગ્ય હોવાથી, ખરેખર દૂર હોવા છતા પણ દ્રષ્ટાજનને સમીપમાં હોય એવો ભાસ થાય છે.

यत्-जम्बू द्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ उद्गमनमुहूर्ते दूरे च-व्यवहिते देशे वर्तमानावपि, मूले च-आसन्ने देशे दृश्येते, यावत् मध्यान्तिकमुहूर्ते मध्याह्नकाले मूले च सन्निहिते देशे वर्तमानावपि 'दूरे च' व्यवहिते देशे दृश्येते, अस्तमनमुहूर्ते अस्तकाले यावत् 'दूरे च' बहुव्यवहिते देशे वर्तमानावपि, मूले च-आसन्ने दृश्येते प्रतीयेते। गौतमः पृच्छति-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति?' हे भदन्त! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ किम् अतीतं व्यतिक्रान्तं क्षेत्रं गच्छतः? किं वा प्रत्युत्पन्नं वर्तमानम् अतिक्रम्यमाणं क्षेत्रं गच्छतः, किं वा अनागतम् गंस्यमानम्

मैंने ऐसा कहा है कि इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो सूर्य हैं और ये दोनों ही सूर्य जब उदित होते हैं तब उस काल में दूर रहने पर भी द्रष्टाजन के लिये "पास हैं" ऐसी प्रतीति उत्पन्न कराते हैं। और जब ये दोनों सूर्य मध्याह्नकाल में आते हैं-तब पास में आ जाने पर भी ये दूर हैं ऐसी प्रतीति द्रष्टाजन के लिये कराते हैं-इसी तरह से जब ये अस्त होने लगते हैं तब दूर होने पर भी ये पास हैं ऐसी प्रतीति द्रष्टा जन के लिये कराते हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति' हे भदन्त! इस जम्बूद्वीपवर्ती दोनों सूर्य क्या व्यतिक्रान्त क्षेत्रमें आते हैं' या अतिक्रम्यमाण क्षेत्र में जाते हैं? या गंस्यमान-आगे जहां जाना है-उस गन्तव्यक्षेत्र में जाते हैं? इसके उत्तर में प्रभु

(से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुचइ-जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, जाव अत्थमण जाव दीसंति) હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય છે. તે બન્ને સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર હોવા છતાં દ્રષ્ટાજનને "પાસે છે" એવી પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને મધ્યાહ્નકાળે જ્યારે તેઓ સમીપમા હોય છે, ત્યારે "દૂર છે" એવી પ્રતીતિ કરાવે છે અને જ્યારે તે બન્ને સૂર્ય અસ્ત થવા માંડે છે, ત્યારે દૂર હોવા છતાં પણ 'પાંસે છે' એવી પ્રતીતિ તેમને કરાવે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छति, पडुपन्न खेत्त गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति?) હે ભદન્ત! આ જમ્બૂદ્વીપના બન્ને સૂર્ય શું વ્યતિક્રાન્ત ક્ષેત્રમાં આવે છે? કે અતિક્રમ્યમાણ ક્ષેત્રમાં જાય છે? કે ગંસ્યમાન-ભવિષ્યમાં જ્યાં જવાનું છે એવા ગંતવ્ય-ક્ષેત્રમાં જાય છે?

अतिक्रंस्यमानं क्षेत्रं गच्छतः ? भगवानाह-' गोयमा ! णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, णो अणागयं खेत्तं गच्छंति ' हे गौतम ! सूर्यौ नो अतीतं क्षेत्रं गच्छतः, नो वा अनागतम् गंस्यमानं क्षेत्र गच्छतः, अनागतस्यापि वर्तमान-गमनव्यापारस्याविषयत्वात् , क्षेत्रं चात्र यदाऽऽकाशखण्डमादित्यः स्वतेजसा व्याप्नोति तत् उच्यते। गौतमः पृच्छति-जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंसि, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभाससि, अणागयं खेत्तं ओभासंति?' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे किं सूर्यौ अतीतम् अतिकान्तं क्षेत्रम् अवभासयतः प्रकाश-यतः ? किं वा प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं गम्यमानं क्षेत्रम् अवभासयतः प्रकाशयतः ? किं

कहते हैं-' गोयमा ! हे गौतम ! ' णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुपन्नं खेत्तं गच्छंति, णो अणागयं खेत्तं गच्छंति ' जम्बूद्वीपस्थ सूर्य न व्यतिक्रान्त देश में जाते हैं और न गंस्यमानक्षेत्र-देश में जाते हैं किन्तु प्रतिपन्न-गम्यमानक्षेत्रमें जाते हैं अतीतक्षेत्र में तो वे इसलिये नहीं जाते हैं कि वह क्षेत्र उनके द्वारा अतिक्रान्त हो चुका है। तथा अनागतक्षेत्र में-गंस्यमान क्षेत्र में-वे इसलिये नहीं जाते हैं कि वह क्षेत्र वर्तमानगमन-व्यापार का अविषयभूत है। जितने आकाशखण्ड को आदित्य-सूर्य-अपने तेज से व्यास करता है उस आकाशखण्ड का नाम क्षेत्र है।

अथ गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—(जंबूदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, अणागयं खेत्तं ओभासंति) हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीपमें वर्तमान दोनों सूर्य क्या अतीतक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं ? किं वा-वर्तमानक्षेत्र को प्रकाशित

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति. णो अणागयं खेत्तं गच्छंति) જંબૂદ્રીપસ્થ બન્ને સૂર્ય વ્યતિક્રાન્ત ક્ષેત્રમાં જતાં નથી, ગંસ્યમાન ક્ષેત્રમાં પણ જતાં નથી, પરન્તુ પ્રતિપન્ન (ગમ્યમાન) ક્ષેત્રમાં જાય છે. અતીત ક્ષેત્રમાં તેઓ જતા નથી, કારણ કે તે ક્ષેત્ર તો તેમના દ્વારા અતિક્રાન્ત થઈ ગયું હોય છે. તથા અનાગત ક્ષેત્રમાં-ગંસ્યમાન ક્ષેત્રમાં-તેઓ જતા નથી તેનું કારણ એ છે કે તે ક્ષેત્ર વર્તમાન-ગમન વ્યાપારને અવિષયભૂત હોય છે. જેટલા આકાશખંડને સૂર્ય પોતાના તેજથી વ્યાપ્ત કરે છે તે આકાશખંડનું નામ ક્ષેત્ર છે

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, अणागयं खेत्तं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્રીપવર્તી બન્ને સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ? કે

वा प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं गम्यमानं क्षेत्रम् अवभासयतः ? किं वा अनागतं गंस्यमानं क्षेत्रम् अवभासयतः ? ईषदुद्द्योतयतः ? भगवानाह–' गोयमा ! नो तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्न खेत्त ओभासंति, णो अणागयं खेत्तं ओभासंति ' हे गौतम ! अवभासमानौ सूर्यौ नो अतीतम् अतिक्रान्तं क्षेत्रम् अवभासयतः, अतीतक्षेत्रस्या तिक्रान्तत्वेन वर्तमानावभासनाविषयत्वात्, अपि तु प्रत्युत्पन्नं वर्तमानम् अवभास्यमानं क्षेत्रम् अवभासयतः, नो खलु अनागतम् अवभासयिष्यमाणं क्षेत्रम् अवभासयतः, अनागतस्य वर्तमानावभासनव्यापाराविषयत्वात् । गौतमः पृच्छति– ' तं भंते ! किं पुट्ठ ओभासंति, अपुट्ठ ओभासंति ? हे भदन्त ! तत् क्षेत्रं किं

करते हैं ? या अनागतक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं ? अवभासन शब्द का अर्थ यहां ईषत्प्रकाशित करना है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (नो तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुपन्नं खेत्तं ओभासंति, णो अणागयं खेत्तं ओभासंति) जम्बूद्वीप में दोनों सूर्य अतीत क्षेत्र को प्रकाशित नहीं करते हैं और न अनागतक्षेत्र को प्रकाशित करते हैं–किन्तु वे दोनों वर्तमान क्षेत्र को ही प्रकाशित करते हैं । अतीतक्षेत्रको अवभासमान दोनों सूर्य इसलिये अवभासित नहीं करते हैं कि वह अतीतक्षेत्र अतिक्रान्त हो जाने के कारण वर्तमान संबंधी अवभासन का विषयभूत नहीं बनता है । इसी तरह अनागत क्षेत्र को भी वे दोनों सूर्य अवभासित नहीं करते हैं–क्योंकि वह अनागत होने के कारण वर्तमान संबंधी अवभासनके व्यापार का अविषय है ।

અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ? (અવભાસન શબ્દનો અર્થ અહીં ' ઇષત્પ્રકાશિત કરવું ' થાય છે)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(नो तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, नो अणागयं खेत्त ओभासंति) હે ગૌતમ ! જંબૂદ્રીપના બન્ને બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરતા નથી, પરન્તુ તેઓ બન્ને વર્તમાન ક્ષેત્રને જ પ્રકાશિત કરે છે. તે બંને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે અતીત ક્ષેત્ર તો અતિક્રાન્ત થઇ જવાને કારણે વર્તમાન સંબંધી અવભાસનના વિષયભૂત બની શકતું નથી. એજ પ્રમાણે અનાગત ક્ષેત્રને પણ અવભાસિત (પ્રકાશિત) નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે તે અનાગત હોવાથી વર્તમાન સંબંધી અવભાસનના વ્યાપારનો વિષય બની શકતું નથી.

सूर्यौं तेजसा स्पृष्टं सम्बद्धम् अवभासयतः ? किं वा तेजसा अस्पृष्टम् असंबद्धम् अवभासयतः ?। भगवानाह-'गोयमा ! पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति' हे गौतम ! तत् क्षेत्रं सूर्यौं स्वतेजसा स्पृष्टं सम्बद्धं सत् अवभासयतः, नो अस्पृष्टम् असम्बद्धमवभासयतः, जाव नियमा छद्दिसिं' यावत् नियमात् नियमतः षड्दिशः-चतुर्दिशः ऊर्ध्वाधश्च सूर्यौं अवभासयतः, यावत्करणादेवं द्रष्टव्यम्-'तं भंते ! किं ओगाढं ओभासंति अणोगाढं ओभासंति? गोयमा! ओगाढं ओभासंति, नो अणोगाढं ओभासंति, इत्यादि, हे भदन्त ! तत् क्षेत्रं किम् अवगाढम् अवभासयतः? अनवगाढम्

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति' हे भदन्त ! वे दोनों सूर्य जो वर्तमान क्षेत्रको अवभासित करते हैं-सो क्या अपने तेजसे सम्बन्ध हुए उस वर्तमानक्षेत्र को वे अवभासित करते हैं या असंबद्ध हुए उस क्षेत्रको अवभासित करते हैं ? उसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा !) हे गौतम ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति) वे दोनों सूर्य अपने तेज से सम्बद्ध वर्तमान क्षेत्र को अवभासित करते हैं असंबद्ध वर्तमान क्षेत्र को अवभासित नहीं करते हैं। 'जाव नियमा छद्दिसिं' यावत् नियम से वे चार दिशाओंको और ऊपर नीचेको अवभासित करते हैं। यहां (यावत्) शब्दसे प्रभुसे ऐसा पूछा गया है (तं भंते ! किं ओगाढं ओभासंति णोगाढं ओभासंति ? गोयमा ! ओगाढं ओभासंति, नो अणोगाढं ओभासंति) कि हे भदन्त ! वे दोनों सूर्य अवगाढ हुए क्षेत्र को अवभासित करते हैं

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति ?" હે ભદન્ત ! તે બન્ને સૂર્ય જે વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તો શુ પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ (સંબદ્ધ) થયેલા વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે અસ્પૃષ્ટ (અસંબદ્ધ) થયેલા તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति) તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સંબદ્ધ થયેલા વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, પણ અસંબદ્ધ વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી "जाव नियमा छद्दिसिं" (યાવત) નિયમથી જ તે છ દિશાઓને (પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વદિશા, અધોદિશા) પ્રકાશિત કરે છે અહીં યાવત્ પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામા આવ્યો છે—

(तं भंते ! किं ओगाढं ओभासंति, अणोगाढं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! તે બન્ને સૂર્ય શું અવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે અનવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકા-

अवभासयतः? हे गौतम! अवगाढम् अवभासयतः, नो अनवगाढम् अवभासयतः, ततः 'तं भंते! कई दिसिं ओभासंति?' गोयमा! नियमा छद्दिसिं ओभासंति' हे भदन्त! तत् कति दिशः अवभासयतः? गौतम! नियमात् प्राचीं, प्रतीचीमवाचीमुदीचीमूर्ध्वमधश्च षड् दिशः अवभासयत इत्याशयः। गौतमः पृच्छति-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेंति? एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं' हे भदन्त! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ किम् अतीतम् व्यतिक्रान्तं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः प्रकर्षेण-प्रकाशयतः? एवं चेव पूर्वोक्तरीत्या यावत् प्रतिप्युत्पन्नं वर्तमानं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः? किं वा अनागतं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः? हे गौतम! नो अतीतं क्षेत्रम्

या अनवगाढ हुए क्षेत्र को अवभासित करते हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा है-गौतम! वे दोनों सूर्य अवगाढ हुए क्षेत्र को अवभासित करते हैं अनवगाढ हुए क्षेत्र को अवभासित नहीं करते हैं। इत्यादि-इसके बाद गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(तं भंते! कइ दिसिं ओभासंति? गोयमा! नियमा छद्दिसिं) हे भदन्त! वे दोनों सूर्य कितनी दिशाओं को अवभासित करते हैं? प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे नियम से छह-दिशाओं को पूर्व, पश्चिम, उत्तर दक्षिण इन चार दिशाओं को तथा ऊपर नीचे को-अवभासित करते हैं। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेंति, एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं) हे भदन्त! जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में दो सूर्य क्या अतीतक्षेत्र को उद्योतित करते हैं? या प्रत्युत्पन्न-वर्तमान क्षेत्र को उद्योतित करते हैं? या अनागतक्षेत्र को उद्योतित करते हैं?

શિત કરે છે? (गोयमा! ओगाढं ओभासंति, नो अणोगाढं ओभासंति) તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય અવગાઢ થયેલા ક્ષેત્રને જ પ્રકાશિત કરે છે-અનવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते! कइ दिसिं ओभासंति?) હે ભદન્ત! તે બન્ને સૂર્ય કેટલી દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર- "गोयमा! नियमा छद्दिसिं" હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ અને અધો, એ છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेति, एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપના બન્ને સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? કે અનાગત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? (ઉદ્યોતિત કરવું એટલે ઘણા અધિક પ્રમાણમાં પ્રકાશિત કરવું.)

उद्द्योतयतः नो वा अनागतं क्षेत्रं उद्द्योतयतः, अपितु प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः। एवम् तेजसा स्पृष्टं क्षेत्रम् उद्द्योतयतः, एवं नियमात् तेजसा स्पृष्टा एव प्राच्यादिषड्दिशः उद्द्योतयतः, 'एवं तवेंति, एवं भासंति जाव नियमा छद्दिसिं' एवं पूर्वोक्तरीत्या तापयतः-उष्णरश्मित्वात् तौ सूर्यो किम् अतीतं क्षेत्रं तापयतः, प्रत्युत्पन्नं वा क्षेत्रं तापयतः, अनागतं वा क्षेत्रं तापयतः। हे गौतम ! नो अतीतं क्षेत्रं तापयतः, एवं पूर्वोक्तरीत्या अवभासयतः-नो अतीतं क्षेत्रं अवभासयतः, नो वा अनागतं क्षेत्रम् अवभासयतः, अपितु प्रत्युत्पन्नं क्षेत्रं अवभासयतः प्रकाशयतः, यावत्-नियमात् नियमतः षड् दिशः प्राच्यादिदिशोऽवभासयतः इति भावः, उक्ता-

बहुत अधिकरूप से प्रकाशित करने का नाम उद्योतित करना है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम। जंबूद्वीप में वे दोनों सूर्य प्रत्युत्पन्न-वर्तमानक्षेत्र और अनागतक्षेत्र को उद्योतित नहीं करते हैं। इसी तरह से वे दोनों सूर्य अपने तेज से स्पृष्टक्षेत्र को उद्योतित करते हैं-अपने तेज से अस्पृष्टक्षेत्र को उद्योतित नहीं करते हैं। इसी प्रकार वे दोनों सूर्य अपने तेज से स्पृष्ट छह दिशाओं को उद्योतित करते हैं। (एवं तवेंति, एवं भासेंति, जाव नियमा छद्दिसिं) उष्णरश्मिवाले होने से वे दोनों सूर्य हे भदन्त ! क्या अतीतक्षेत्र को तापित करते हैं ? या प्रत्युत्पन्नक्षेत्र को तापित करते हैं ? या अनागतक्षेत्र को तापित करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वे दोनों सूर्य अतीतक्षेत्र और अनागतक्षेत्र को तापित नहीं करते हैं-किन्तु प्रत्युत्पन्नक्षेत्र को ही तापित करते है। इसी प्रकारसे यह भी समझलेना चाहिये कि वे दोनों

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે બન્ને સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં વર્તમાન ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરે છે, અતીત ક્ષેત્રને તથા અનાગત ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરતા નથી એજ રીતે તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરે છે, પોતાના તેજથી અસ્પૃષ્ટ રહેલા ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરતા નથી. એજ પ્રમાણે તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ છએ દિશાઓને ઉદ્યોતિત કરે છે

(एवं तवेंति, भासेंति, जाव नियमा छद्दिसिं') હે ભદન્ત ! ઉષ્ણ કિરણોવાળા હોવાને કારણે શું તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને તપાવે છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને તપાવે છે ? કે અનાગત ક્ષેત્રને તપાવે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને તથા અનાગત ક્ષેત્રને તપાવતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને જ તપાવે છે એ જ પ્રમાણે એ પણ

र्थमेव शिष्यहिताय प्रकारान्तरेणाह-'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ' अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ ?' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्ययोः किम् अतीते व्यतिक्रान्ते क्षेत्रे क्रिया क्रियते ? अवभासनादिका क्रिया भवति ? किं वा प्रत्युत्पन्ने वर्तमाने क्षेत्रे क्रिया क्रियते भवति ? किं वा अनागते क्षेत्रे क्रिया क्रियते ? भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! नो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ' हे गौतम ! नो अतीते व्यतिक्रान्ते क्षेत्रे

सूर्य अतीत और अनागतक्षेत्रको भासित-प्रकाशित नहीं करते हैं-किन्तु प्रत्युत्पन्न क्षेत्र को ही प्रकाशित करते हैं। इसी तरहसे वे यावत् छह दिशाओं को नियम से अवभासित करते हैं। उक्तार्थ को ही अब शिष्य के हितके लिये प्रकारान्तरसे सूत्रकार कहते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा (जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीपमें दोनों सूर्योंकी क्या अतीत क्षेत्र में क्रिया-अवभासनादिरूप होती है ? या प्रत्युत्पन्नक्षेत्र में अवभासनादिरूप क्रिया होती है ? या अनागतक्षेत्र में अवभासनादिरूप क्रिया होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (नो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) वे दोनों सूर्य अतीतक्षेत्र में अवभा-

---

સમજી લેવું જોઈએ કે તે બન્ને સૂર્ય અતીત અને અનાગત ક્ષેત્રને ભાસિત (પ્રકાશિત) કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને જ ભાસિત કરે છે. એ જ પ્રમાણે તેઓ (યાવત્) છ દિશાઓને અવશ્ય અવભાસિત કરે છે. એ જ વાતને હવે સૂત્રકાર શિષ્યના હિતને ખાતર બીજી રીતે પ્રકટ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुपन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બન્ને સૂર્યની શું અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા (અવભાસન આદિરૂપ ક્રિયા) થાય છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રમાં અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા થાય છે ? કે અનાગત ક્ષેત્રમાં તે ક્રિયા થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (नो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ)

क्रिया क्रियेते सूर्ययोः अवभासनादिका क्रिया भवति, नो वा अनागते क्षेत्रे क्रिया क्रियते भवति, अपितु प्रत्युत्पन्ने क्षेत्रे क्रिया क्रियते भवति, गौतमः पृच्छति- 'सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ ?' हे भदन्त ! सा सूर्ययोरवभासनादि क्रिया किं स्पृष्टा भवति? तेजसा स्पर्शनात् या क्रिया सा स्पृष्टा क्रिया इत्यर्थः किं वा अस्पृष्टा ? तेजसा स्पर्शनाद् विनैवेत्यर्थः सा अवभासनादिका क्रिया भवति किम् ? भगवानाह 'गोयमा ! पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा छद्दिसिं' हे गौतम ! सूर्ययोः सा अवभासनादिका क्रिया स्पृष्टा एव क्रियते भवति, नो अस्पृष्टा सती क्रिया क्रियते भवति यावत्-नियमात् नियमतः षड्-दिशासु स्पृष्टा क्रिया क्रियते, सूर्ययोः नियमतः षट्स्वपि दिक्षु तेजसा स्पृष्टा

सनादिरूप क्रिया नहीं करते हैं और न अनागतक्षेत्र में अवभासनादि रूप क्रिया करते हैं किन्तु प्रत्युत्पन्नक्षेत्र में ही वे अवभासनादिरूप क्रिया करते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) हे भदन्त! सूर्यों की वह अवभासनादिरूप क्रिया प्रत्युत्पन्नक्षेत्र में क्या स्पृष्ट हुई होती है ? या अस्पृष्ट हुई होती है ? तेज के द्वारा छुई हुई जो क्रिया होती है वह स्पृष्ट क्रिया है और तेज के द्वारा नहीं छुई हुई जो क्रिया होती है वह अस्पृष्ट क्रिया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा छद्दिसिं) सूर्यों की वह अवभासनादिक क्रिया स्पृष्ट हुई ही होती है, अस्पृष्ट हुई नहीं होती है। इसी तरह से छह दिशाओं में भी तेजसे स्पृष्ट हुई ही अवभासनादि क्रिया होती है।

તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રમા અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરતા નથી, અના- ગત ક્ષેત્રમાં પણ અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરતા નથી, પરન્તુ વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જ અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન —(सा भंते ! पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) હે ભદન્ત ! તે બન્ને સૂર્યની વર્તમાન ક્ષેત્રમાં અવભાસન આદિ રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તે શું સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? તેજના દ્વારા સ્પર્શિત જે ક્રિયા હોય છે, તે ક્રિયાને સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કહે છે અને તેજના દ્વારા અસ્પ શિત જે ક્રિયા હોય છે તેને અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કહે છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमाछद्दिसिं) બન્ને સૂર્યની તે અવભાસન ક્રિયા સ્પૃષ્ટજ થાય છે, અસ્પૃષ્ટ થતી નથી. એ જ પ્રમાણે છએ દિશાઓમાં પણ તેજથી સ્પૃષ્ટ (સ્પર્શિત) થયેલી જ અવભાસન આદિ ક્રિયા થતી હોય છે.

एवावभासनादिक्रिया भवति । गौतमः पृच्छति-' जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइय खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइय खेत्तं तिरियं तवंति ?' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे सूर्यौ कियत् क्षेत्रम् ऊर्ध्वं तापयतः, कियत्क्षेत्रम् अधस्तापयतः? कियत्क्षेत्रं तिर्यक् तापयतः ? भगवानाह-'गोयमा ! एगं जोयण-सयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं । अहे तवंति सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसयाइं, एकवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति ' हे गौतम ! एकं योजनशतम् ऊर्ध्वं तापयतः स्वस्वविमानस्योपरि योजनशतप्रमाण-स्यैव तापक्षेत्रस्य भावात्, अष्टादश योजनशतानि अधस्तापयतः, तथाहि सूर्यात् अष्टसु योजनशतेषु भूतलं वर्तते. भूतलाच्च योजनसहस्रेऽधोलोकग्रामा भवन्ति, तेषां च सर्वेषामुद्द्योतनात्, सप्तचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि, द्वे त्रिषष्टिः योजनशते त्रिषष्ट्यधिकं योजनशतद्वयम् एकविंशतिं च षष्टिभागान्

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं (जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में दोनों सूर्य कितने प्रमाण क्षेत्र को ऊपर में तपाते हैं कितने प्रमाण क्षेत्र को नीचे में तपाते हैं, और कितने प्रमाणक्षेत्र को तिरछे में तपाते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारसजोयणस-याइं, अहे तवंति सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक्कवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) वे दोनों सूर्य ऊंचे में एक सौ योजन प्रमाणक्षेत्र को तपाते हैं, नीचे में आठारह सौ योजन प्रमाणक्षेत्र को तपाते हैं और तिरछे में ४७२६३ योजन और एक योजन के ६० भागों में से २१ भागप्रमाणक्षेत्र को तपाते हैं। अपने

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બન્ને સૂર્ય ઉપર કેટલી ઊંચાઈના ક્ષેત્રને તપાવે છે? નીચે કેટલા ક્ષેત્રને તપાવે છે? અને કેટલા તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक्कवीस चसट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) તે બન્ને સૂર્ય ઊંચે ૧૦૦ યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રને તપાવે છે, નીચે ૧૮૦૦ યોજન ક્ષેત્રને તપાવે છે અને ૪૭૨૬૩।૨૧।૬૦ યોજન પ્રમાણુ તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે. પોતપોતાના વિમાનથી ઉપરના ભાગમાં ૧૦૦ યોજન પ્રમાણુ જ તાપક્ષેત્ર છે,

योजनस्य तिर्यक् तापयतः. एतच्च सर्वोत्कृष्टदिवसे चक्षुःस्पर्शापेक्षयाऽवसेयम्, अथ सूर्यवक्तव्यतानिरूपणानन्तरं सामान्येन ज्योतिष्कवक्तव्यतां प्ररूपयति —'अंतो णं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवा, ते णं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ?' हे भदन्त ! मानुषोत्तरस्य मनुष्यलोकसीमाकारकस्य पर्वतस्य अन्तः अभ्यन्तरे ये चन्द्रग्रहगणनक्षत्रतारारूपादेवाः सन्ति हे भदन्त! ते खलु देवाः किम् ऊर्ध्वोपपन्नकाः ? ऊर्ध्वलोकोत्पन्ना भवन्ति ? भगवानाह–'जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्को-

---

अपने विमान के ऊपर एक सौ योजन प्रमाण ही तापक्षेत्र है अतः ऊपर में सूर्य का तापक्षेत्र एक सौ योजन प्रमाण कहा गया है। सूर्य से आठ सौ योजनतक नीचे में भूतल है–भूतल से एक हजार योजन मे अधोलोकग्राम हैं। इन सब को उद्योतित करने से यहां नीचे में सूर्य का तापक्षेत्र १८ सौ योजन प्रमाण कहा गया है। तथा जो तिरछे में सूर्य का तापक्षेत्र कहा गया है वह सर्वोत्कृष्ट दिवसमें चक्षुः स्पर्श की अपेक्षा से कहा गया है। अब सूर्यविषयक वक्तव्यता के निरूपण के अनन्तर सूत्रकार सामान्य रूप से ज्योतिष्कों की वक्तव्यता की प्ररूपणा करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा हैं–(अंतो णं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम सूरिय–गहगण–णक्खत्त–तारारूवा, तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा) मानुषोत्तर पर्वत के जो चन्द्र, सूर्य ग्रहगण, नक्षत्र और तारारूप देव हैं–हे भदन्त ! वे देव क्या उर्ध्वलोकमें उत्पन्न हुए हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(जहा जीवाभिगये तहेव

તેથી ઉપર સૂર્યનું તાપક્ષેત્ર ૧૦૦ યોજન પ્રમાણુ કહેવામાં આવ્યુ છે. સૂર્યથી આઠસો યોજન સુધી નીચે ભૂતલ છે અને ભૂતલથી ૧૦૦ યોજન નીચે અધોલોકગ્રામ છે. સૂર્ય તે બન્નેને ઉદ્યોતિત કરે છે. તેથી તેમનુ તાપક્ષેત્ર નીચે ૧૮૦૦ યોજન પ્રમાણુ કહ્યુ છે. તથા સૂર્યનું જે તિરછું તાપક્ષેત્ર કહ્યુ છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસમા ચક્ષુઃસ્પર્શની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. આ રીતે સૂર્યની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણુ કરીને હવે સૂત્રકાર જ્યોતિષિકોની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—"अंतोणं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम सूरिय–गहगण–णक्खत्त–तारारूवा, तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ?) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતના જે ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણુ, નક્ષત્રો અને તારારૂપ દેવો છે, તેઓ શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ?

सेणं छम्मासा' हे गौतम! यथा जीवाभिगमसूत्रे प्रतिपादितं तथैव जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण षड् मासाः, तथा चोक्तं जीवाभिगमे सूत्रे-'कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, गइरइया, गइसमावन्नगा? गोयमा! ते णं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा' कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः, चारोपपन्नकाः चरस्थितिकाः, गतिरतिकाः, गतिसमापन्नकाः? हे गौतम ते खलु देवाः चन्द्रादयः पञ्च ज्योतिष्काः नो ऊर्ध्वोपपन्नकाः, नो कल्पोपपन्नकाः, अपितु विमानोपपन्नका, चारोपपन्नका-ज्योतिश्चक्रचरणोपलक्षितक्षेत्रोपपन्नाः भवन्ति, नो चारस्थितिकाः, चारो ज्योतिषामवस्थानक्षेत्रम्, नो नैव चारे स्थितिर्येषांते तथा, अत एव गतिरतिकाः, अतएव

निरवसेसं-जाव उक्कोसेणं छम्मासा) हे गौतम! जीवाभिगमसूत्र में कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी सम्पूर्णरूप से जानना चाहिये। यावत्-उपपातविरह काल जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से छह मास का है। सो ही जीवाभिगमसूत्र में कहा गया है-(कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, गइरइया, गइसमावन्नगा? गोयमा! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा) हे गौतम! वे चन्द्रादिक पांच ज्योतिष्क देव ऊर्ध्वोपपन्नक-ऊर्ध्वलोक में उत्पन्न नहीं हुए हैं, न कल्पोपपन्नक-कल्पोमें उत्पन्न नहीं हुए हैं, किन्तु-विमानोपपन्नक हैं, चारोपपन्नक हैं-ज्योतिश्चक्र चरणोपलक्षित क्षेत्रोत्पन्न हैं। ये चारस्थितिक-ज्योतिषोंके अवस्थानक्षेत्ररूप चारमें स्थिति वाले नहीं हैं। अतएव ये गतिरतिक और इसीलिये ये गतिसमापन्नक हैं।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं-जाव उक्कोसेणं छम्मासा) હે ગૌતમ! આ વિષયની જેવી પ્રરૂપણા જીવાભિગમસૂત્રમાં કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા અહીં પણ સંપૂર્ણ રૂપે સમજવી. "ઉપપાત વિરહકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછો) એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે છ માસનો છે" અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

"कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, गइरइया, गइसमावन्नगा? गोयमा! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा) હે ગૌતમ! તે ચન્દ્રાદિક પાંચ જ્યોતિષ્ક દેવ ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયા નથી, કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થયા નથી, પરન્તુ વિમાનોપપન્નક છે,-ચારોપપન્નક છે-જ્યોતિશ્ચક્ર ચરણોપલક્ષિત ક્ષેત્રોત્પન્ન છે. તેઓ ચારસ્થિતિક જ્યોતિષ્કોના અવસ્થાન ક્ષેત્રરૂપ ચારમાં સ્થિતિવાળા-નથી તેથી તેઓ ગતિરતિક અને ગતિસમાપન્નક છે.

च गतिसमापन्नका इति भावः । गौतमः पृच्छति–'बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंदट्ठाणे णं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिएपणत्ते' हे भदन्त! मानुषोत्तरस्य मनुष्यलोकसीमाकारकस्य पर्वतस्य बाह्याः बहिप्रदेशस्थिताश्चन्द्रादयो देवाः यथा जीवाभिगमे जीवाभिगमसूत्रे उक्तं यावत्–इन्द्रस्थानं खलु भदन्त ! कियन्तं कालम् उपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ? यावत्करणात्–' जीवाभिगमसूत्रमेवं द्रष्टव्यम्–" जे चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाते णं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा०? गोयमा ! ते णं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, नो चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, नो गइरइया, नो गइसमावन्नगा " इत्यादि । ' इंदट्ठाणे णं भंते ! केवइयं कालं विरहिए उववाएणं ?

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंदट्ठाणे णं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते) हे भदन्त ! मानुष्योत्तर पर्वत के बहिः प्रदेश में स्थित चन्द्रादिक देव–चन्द्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र, तारारूप ये सब उर्ध्वलोक में उत्पन्न हुए हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(जहा जीवाभिगमे) हे गौतम ! जैसा जीवाभिगम सूत्र में कहा गया हैं वैसा जानना चाहिये । जीवाभिगम सूत्र में इस विषय में क्या कहा गया है ? इसके लिये कहते हैं कि–(जे चंदिम, सूरिय, गहगण, नक्खत्त–तारारूवा, तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ? गोयमा ! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, नो चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, नो गइरइया, नो गइसमावन्नगा) वहां ऐसा कहा गया है । अब

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंदट्ठाणेणं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતની બહારના પ્રદેશમાં રહેલા ચન્દ્રાદિક દેવ–ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ નક્ષત્રો અને તારાઓ શુ ઉર્ધ્વ-લોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" जहा जीवाभिगमे " હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવુ. તે સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે કથન થયું છે—

(जे चंदिम सूरिय, गहगण, नक्खत्त, ताराख्वा, तेण भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ? गोयमा ! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, नो चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, नो गइरइया, नो गइसमावन्नगा)

भगवानाह-'गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा ' हे गौतम ! इन्द्रस्थानं खलु जघन्येन एकं समयम् उपपातेन विरहितं भवति, उत्कर्षेण षड्-मासाः षण्मासपर्यन्तम् उपपातविरहितं भवति । अन्ते गौतमः सर्वं सत्यापयति-'सेवं भंते ! सेवं भंते ! ' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ सू० ६ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक - पञ्चदशभाषाकलि-तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त -'जैनशास्त्राचार्य' - पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायाम् अष्टशतकस्य अष्टमोदेशकः समाप्तः ॥ ८-८ ॥

गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(इंदट्ठाणेण भंते ! केवइयं कालं विरहिए उववाएणं) हे भदन्त ! इन्द्रस्थान इन्द्रके उत्पात से कितने समयतक विरहित रहता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! इन्द्रस्थान इन्द्र के उत्पाद से (जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा) कम से कम १ समयतक और अधिक से अधिक छह मास तक विरहित रहता है । अब अन्त में गौतमस्वामी प्रभु के वचन में प्रमाणता स्वीकार करते हुए (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त ! आप के द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है-हे भदन्त ! सर्वथा सत्य है । इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बैठ गये ॥ सू० ६ ॥

॥ आठवां उद्देशक समाप्त ॥

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(इंदट्ठाणेणं भंते ! केवइयं कालं विरहिए उववाएणं ?) હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રસ્થાન કેટલા સમય સુધી ઇન્દ્રના ઉત્પાતથી વિરહિત રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा " હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રસ્થાન ઇન્દ્રના ઉત્પાતથી ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી વિરહિત રહે છે. " सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હવે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે હે ભદન્ત ! આપના દ્વારા પ્રતિપાદિત આ સમસ્ત વિષય સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. સૂ. ૬

॥ આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૮-૮ ॥

नवमोद्देशकः प्रारभ्यते—

अष्टमशतके नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ।

बन्धवक्तव्यता, विस्रसाबन्धः, अनादिविस्रसाबन्धः, धर्मास्तिकाय अनादि विस्रसादेशबन्धः, अनादिविस्रसाबन्धस्य कालः, सादिविस्रसाबन्धः, बन्धनप्रत्ययिकबन्धः, भाजनप्रत्ययिकबन्धः, परिणामप्रत्ययिकबन्धः, प्रयोगबन्धः, आलापनबन्धः, आलीनबन्धः, श्लेषणाबन्धः, उच्चयबन्धः, समुच्चयबन्धः, संहननबन्धः, देशसंहननबन्धः, सर्वसंहननबन्धः, शरीरबन्धः, पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकबन्धः, प्रत्युत्पन्नप्रयोग प्रत्ययिकबन्धः, शरीरप्रयोगबन्धः, औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः कस्य

आठवे शतक के नववां उद्देशक

अष्टमशतक के इस नौवें उद्देशक में जो विषय कहा गया है उसका विवरण संक्षेप से इस प्रकार है-बंधविषयक वक्तव्यता, सादि विस्रसा बंध और अनादि विस्रसा बंध कथन अनादि विस्रसा बंधके प्रकारों का कथन धर्मास्तिकाय के अनादि विस्रसा देशबंध होता है ऐसा कथन अनादि विस्रसा बंधके काल का कथन सादि विस्रसा बंध के प्रकारों का कथन बन्धनप्रत्ययिक बंध, भाजनप्रत्ययिक बंध, परिणामप्रत्ययिक बंध इन के प्रकारों का कथन परिणामप्रत्ययिक बंध, प्रयोग बंध, आलापन बंध, आलीनबंध, श्लेषणबंध, उच्चयबंध, समुच्चयबंध, संहननबंध, देशसंहननबंध, सर्वसंहननबंध, शरीरबंध, पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकबंध, प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्यनिकबंध, शरीरप्रयोगबंध, औदारिक शरीरप्रयोगबंध, एकेन्द्रि-

---

આઠમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ

આઠમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમા જે વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે—

બંધ વિષયક વક્તવ્યતા, સાદિ વિસ્રસાબંધ અને અનાદિ વિસ્રસાબંધનું કથન. અનાદિ વિસ્રસાબંધના પ્રકારોનું પ્રતિપાદન ધર્માસ્તિકાયનો અનાદિ વિસ્રસા દેશબંધ થાય છે એવુ કથન. અનાદિ વિસ્રસાબંધના કાળનુ કથન, સાદિ વિસ્રસા બંધના પ્રકારોનું કથન. બંધન પ્રત્યયિક બંધ, ભાજન પ્રત્યયિક બંધ અને પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ, પ્રયોગ બંધ, આલાપન બંધ, આલીન બંધ, શ્લેષણા બંધ, ઉચ્ચય બંધ, સમુચ્ચય બંધ, સંહનન બંધ, દેશસંહનન બંધ, સર્વસંહનન બંધ, શરીર બંધ, પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક બંધ, પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ, શરીર પ્રયોગ બંધ, ઔદારિક શરીર પ્રયોગ

कर्मण उदयात् भवतीति प्रश्नोत्तरम्, एकेन्द्रियौदारिकप्रयोगबन्धः, मनुष्यौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, औदारिकशरीरप्रयोगबन्धकालः, एकेन्द्रिय, पृथिवीकायिकः, औदारिकशरीरबन्धस्यान्तरकालः, एकेन्द्रियः पृथिवीकायिक एकेन्द्रियः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्औदारिकशरीरबन्धस्यान्तरम्, एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्यान्तरम्, पृथिवीकायिकौदारिकशरीरबन्धस्यान्तरम्, औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धक–देशबन्धकाऽबन्धकानाम् अल्पबहुत्ववक्तव्यता. वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः, वायुकायिकैकेन्द्रियशरीरप्रयोगबन्धो भवति ? तद्भिन्नैकेन्द्रियशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति प्रश्नः ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मणः उदयात् भवतीति प्रश्नो-

---

यौदारिकशरीरप्रयोगबन्ध इन सब बंधों का कथन औदारिक शरीर प्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर एकेन्द्रियौदारिकप्रयोगबन्ध, पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्ध मनुष्यौदारिक शरीरप्रयोगबंध, औदारिकशरीरप्रयोगबन्धकाल, एकेन्द्रिय, पृथिवीकायिक, औदारिकशरीरबन्ध का अन्तरकाल, एकेन्द्रिय, पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय, पञ्चेन्द्रियतिर्यग् औदारिक शरीरबन्ध का अन्तर, एकेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोगबन्ध का अन्तर, पृथिवीकायिकौदारिक शरीरबन्धका अन्तर, इन सबका कथन औदारिक शरीरके सर्वबन्धक, देशबन्धक और अबन्धकों के अल्प बहुत्व का कथन वैक्रिय शरीरप्रयोगबन्ध के प्रकार कथन एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध वायुकायिक एकेन्द्रिय शरीरप्रयोगबंध होता है या इससे भिन्न एकेन्द्रियशरीरप्रयो-

---

બંધ, એકેન્દ્રિયૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, આ બધા બંધોનું પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કર્યું છે. " ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે, " એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર—

એકેન્દ્રિયૌદારિક પ્રયોગ બંધ, પંચેન્દ્રિયૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, મનુષ્યૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધકાળ, એકેન્દ્રિય, પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર, એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર અને પૃથ્વીકાયિક ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર, આ બધાનું કથન આ ઉદ્દેષકમાં કરવામાં આવ્યુ છે. ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક, દેશબંધક અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું કથન. વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના પ્રકારોનું કથન. એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગબંધ હોય છે કે તેનાથી ભિન્ન (જુદા

न्तरम्, वायुकायिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः, नैरयिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः, तिर्यग्योनिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः, देशवन्धः, सर्ववन्धश्च, वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धकालः, वायुकायिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धकालः, रत्नप्रभानैरयिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धकालः, वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, वायुकायिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, वायुकायिकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, रत्नप्रभानारकवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, असुरकुमारा नागकुमाराः यावत् सहस्रारदेवाः, आनतदेववैक्रियशरीरप्रयोगवन्धस्यान्तरम्, ग्रैवेयककल्पातीताः, अनुत्तरौपपातिकाः, एतेपामन्तरकालः। एतेषां वैक्रियशरीरस्य देशबन्धक – सर्ववन्धका–ऽवन्धकविषयेऽल्पबहुत्ववक्तव्यता, आहारकशरीरप्रयोगवन्धः, मनुष्यवर्जितानाम् आहारकशरीरप्रयोग-

---

गवन्ध होता है? ऐसा प्रश्न, वैक्रियशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ऐसा प्रश्न, और इसका उत्तर वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबन्ध के संबंध में प्रश्न नैरयिक वैक्रिय शरीरप्रयोगबन्ध, तिर्यग्योनिक वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध, इनके संबंध में प्रश्न और उत्तर वैक्रियशरीरप्रयोगबन्ध देशबन्ध है कि सर्वबन्ध है इस विषय में प्रश्न और उत्तर वैक्रियशरीरप्रयोगबन्ध के काल का कथन वायुकायिक के वैक्रियशरीरप्रयोगबंध के काल का कथन रत्नप्रभा नैरयिक के वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध का काल कथन वैक्रिय-शरीरप्रयोगबंध का अन्तर–वायुकायिक वैक्रिय शरीरप्रयोग बंध का अन्तर कथन तिर्यक् पंचेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध का अन्तर असुरकुमार, नागकुमार यावत् सहस्रार देवों मे सर्वबन्ध, देशबन्ध के अन्तर का कथन आनतदेवलोक के

પ્રકારનો) એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગબંધ હોય છે? એવો પ્રશ્ન. અને તેનો ઉત્તર. "વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?" એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધને વિષે પ્રશ્ન. નૈરયિક વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ, અને તિર્યગ્યોનિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ છે કે સર્વબંધ છે, એવો પ્રશ્ન અને ઉત્તર વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનુ કથન, વાયુકાયિકના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનું કથન' રત્નપ્રભા નૈરયિકોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનું કથન, વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધના અંતરનું કથન, વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, અસુરકુમાર, નાગકુમાર, યાવત્ સહસ્રાર દેવોમાં સર્વબન્ધ અને દેશબંધના અંતરનું કથન,

बन्धो भवति न वेतिप्रश्नोत्तरम् , आहारकशरीरप्रयोगबन्धः कस्यः कर्मणः उदयात् भवतिप्रश्नः, देशबन्धः, सर्वबन्धश्च, आहारकशरीरप्रयोगबन्धस्य कालः अन्तरं च, देशबन्धक-सर्वबन्धका-बन्धकानामल्पबहुत्ववक्तव्यता। तैजसशरीरप्रयोगबन्धः, एकेन्द्रियः, यावत् पर्याप्तसर्वार्थसिद्धः। तैजसशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयात् भवति ? देशबन्धः, सर्वबन्धश्च वर्तते न वा ! सर्वबन्धो नास्ति, तैजसशरीरप्रयोगबन्धकालः, तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्यान्तरम् , कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयाद् भवति ! इति प्रश्नः ? दर्शना-

---

देवों के वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध का अन्तर कथन ग्रैवेयक कल्पातीत, अनुत्तरौपपातिक इनके अल्प बहुत्व की वक्तव्यता आहारक शरीरप्रयोग बंध के प्रकार के विषय मे प्रश्न मनुष्यवर्जितों के आहारक शरीर प्रयोगबन्ध होता है या नहीं होता है ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर आहारक शरीर प्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है ऐसा प्रश्न-देशबन्ध, सर्वबन्ध, आहारक शरीर प्रयोगबन्ध का काल, अन्तर, देशबन्धक, सर्वबन्धक और अबन्धकों की अल्पबहुत्ववक्तव्यता तैजस शरीर प्रयोगबंध, एकेन्द्रिय यावत् पर्याप्त सर्वार्थसिद्ध तैजस शरीर प्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? देशबंध और सर्वबन्ध है या नहीं ? सर्वबन्ध नहीं है। तैजसशरीरप्रयोगबंध काल-तैजसशरीरप्रयोगबंध का अन्तर कार्मणप्रयोग बंध ज्ञानावरणीय कार्मणशरीर प्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ऐसा प्रश्न दर्शनावरणीय

આનત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત અને અનુત્તરૌપપાતિકના અલ્પ-બહુત્વની વક્તવ્યતા, આહારક શરીર પ્રયોગબંધના પ્રકાર વિષેનો પ્રશ્ન મનુષ્ય સિવાયના જીવોને આહારક શરીરબંધ થાય છે કે નહીં, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. અહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

દેશબન્ધ, સર્વબન્ધ, આહારક શરીર પ્રયોગબંધનો કાળ, અંતર, તથા દેશબન્ધક, સર્વબન્ધક અને અબન્ધકોની અલ્પબહુત્વ વક્તવ્યતાનું કથન. તૈજસ શરીર પ્રયોગબન્ધ એકેન્દ્રિયથી લઇને પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્તના તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? દેશબન્ધ અને સર્વબન્ધ છે કે નહીં ? સર્વબન્ધ નથી. તૈજસ શરીર પ્રયોગબન્ધ કાળ અને તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન. કાર્મણ પ્રયોગબંધ-જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે એવો પ્રશ્ન-દર્શનાવરણીય કાર્મણ

वरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, सातावेदनीयम्, असातावेदनीयम्, मोहनीयम्, नारकायुष्कम्, तिर्यग्योनिकायुष्कम्, मनुष्यायुष्कम्, देवायुष्कम्, शुभनाम, अशुभनाम, उच्चगोत्रम्, नीचगोत्रम्, अन्तरायः, ज्ञानावरणीयकर्मणः देशबन्धः सर्वबन्धो वा ? ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धस्य कालः, ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धस्यान्तरम्, देशबन्धकस्याऽबन्धकस्याल्पबहुत्वम्, आयुःकर्मणो देशबन्धकस्याबन्धकस्य चाल्पबहुत्वम्, औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धैः सह वैक्रियशरीरबन्धसम्बन्धः, आहारकशरीरबन्धसम्बन्धः, तैजसशरीरसम्बन्धः, देशबन्धकः, अबन्धको वा ? कार्मणशरीरसम्बन्धः, औदारिकशरीरस्य देशबन्धेन सह वैक्रियशरीरसम्बन्धः, वैक्रियशरीरसर्वबन्धैः सह औदारिकशरीरसम्बन्धः, देशबन्धैः सह

कार्मणशरीरप्रयोगबंध, सातावेदनीय, असातावेदनीय, मोहनीयनारकायुष, तिर्यग्योनिकायुप, मनुष्यायुष, देवायुष, शुभनाम, अशुभनाम, उच्चगोत्र, नीचगोत्र, अन्तराय इनके प्रयोगबंध के संबंध में प्रश्न और उत्तर। ज्ञानावरणीय कर्म का देशबंध होता है या सर्वबंध होता है ? ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोग का बंध काल ज्ञानावरणीयकार्मणशरीर प्रयोगबंध का अन्तर देशबंधक वा अबंधक का अल्पबहुत्व-आयुकर्म के देशबंधक का और अबंधक का अल्पबहुत्व औदारिक शरीर के सर्वबन्धों के साथ वैक्रियशरीर बंध का संबंध आहारक शरीरबंध का सम्बन्ध तैजसशरीरसंबंध, देशबन्धक अथवा अबन्धक कार्मणशरीरसंबंध औदारिकशरीर के देशबन्ध के साथ वैक्रियशरीर संबंध वैक्रियशरीर के सर्वबन्धों के साथ औदारिक शरीर

શરીર પ્રયોગબન્ધ, સાતાવેદનીય, અસાતાવેદનીય, મોહનીય, નારકાયુષ્ય, તિર્યગ્યોનિકાયુષ, મનુષ્યાયુષ, દેવાયુષ, શુભ નામ, અશુભ નામ, ઉચ્ચ ગોત્ર, નીચ ગોત્ર, અને અન્તરાયના પ્રયોગબંધ વિષયક પ્રશ્ન અને તેમના ઉત્તર.. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો દેશબંધ થાય છે કે સર્વબન્ધ થાય છે, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બન્ધકાળ-જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર, દેશબન્ધક અને સર્વબન્ધકનું અલ્પબહુત્વ આયુકર્મના દેશબન્ધક અને અબંધકનું અલ્પબહુત્વ. ઔદારિક શરીરના સર્વબન્ધોની સાથે વૈક્રિય શરીર બંધનો સંબંધ, આહારક શરીરબન્ધનો સંબંધ, તૈજસ શરીરબન્ધનો સંબંધ, દેશબંધક અથવા અબન્ધક કાર્મણ શરીર સંબંધ. ઔદારિક શરીરના દેશબન્ધની સાથે વૈક્રિય શરીર સંબંધ, વૈક્રિય શરીરના સર્વબન્ધોની સાથે ઔદારિક શરીરનો સંબંધ, દેશબંધોની સાથે ઔદારિક

औदारिकशरीरबन्धसम्बन्धः, आहारकशरीरसर्वबन्धैः सह औदारिकशरीरबन्धसम्बन्धः, आहारकशरीरदेशबन्धैः सह औदारिकशरीरबन्धसम्बन्धः, तैजसशरीरदेशबन्धकैः सह औदारिकशरीरसम्बन्धः, औदारिकशरीरं देशबन्धकम् सर्वबन्धकं वा ? वैक्रियशरीरं बन्धकम् अबन्धकं वा, कार्मणशरीरं बन्धकम् अबन्धकं वा ! देशबन्धकम् अबन्धकं वा ? कार्मणशरीरस्य देशबन्धकैः सह औदारिकशरीरबन्धकस्य सम्बन्धः, शरीरस्य देशबन्धक सर्वबन्धकाबन्धकालपबहुत्ववक्तव्यतेति ।

अष्टमोद्देशकान्ते सूर्यचन्द्रादिज्योतिष्काणां वक्तव्यता प्ररूपिता, सा च वैस्रसिकीरूपा, अतो वैस्रसिकं प्रायोगिकं च बन्धं प्रतिपिपादयिषन् नवमोद्देशकमारभते-' कइविहे णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्--कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते, तं जहा-पयोगबंधे य वीससाबंधे य ॥सू० १॥

छाया--कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधो बन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रयोगबन्धश्च, विस्रसाबन्धश्च ॥ सू० १ ॥

का संबंध देशबन्धों के साथ औदारिक शरीरबंध का संबंध आहारक शरीर के सर्वबंधों के साथ औदारिक शरीर बंध का संबंध आहारक शरीर के देशबंध के साथ औदारिक शरीरबंध का संबंध तेजसशरीर के देशबंधक के साथ औदारिक शरीर का संबंध औदारिक शरीर देशबंधक है या सर्वबंधक है ? वैक्रियशरीर बंधक है अथवा अबंधक है-कार्मणशरीर बंधक है या अबंधक है ? देशबंधक है अथवा अबंधक है ? कार्मणशरीरके देशबंधकोंके साथ औदारिक शरीर बंधका संबंध शरीरके देशबंधक, सर्वबंधक और अबंधक इनके अल्पबहुत्वका कथन ।

' कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते) हे भदन्त ! बंध कितने

શરીર બન્ધનો સંબંધ, આહારક શરીરના સર્વબન્ધોની સાથે ઔદારિક શરીર બંધનો સંબંધ, તૈજસ શરીરના દેશબન્ધકની સાથે ઔદારિક શરીરનો સંબંધ ઔદારિક શરીર દેશબંધક છે કે સર્વબન્ધક છે ? વૈક્રિય શરીરબન્ધક છે કે અબંધક છે ? કાર્મણ શરીરબંધક છે કે અબંધક છે ? દેશબંધક છે કે અબંધક છે ? કાર્મણ શરીરના દેશબંધકોની સાથે ઔદારિક શરીર બંધનો સંબંધ, શરીરના દેશબંધક, સર્વબન્ધક અને અબંધકના અલ્પબહુત્વનું કથન.

(कइ विहेण भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) ઈત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ--(कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા

टीका-'कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधः खलु बन्धः पुद्गलादिविषयः सम्बन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते, तं जहा-पयोगबंधे य, वीससाबंधे य ' हे गौतम ! द्विविधबन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रयोगबन्धश्च, विस्रसाबन्धश्च, तत्र जीवप्रयोगकृतः प्रयोगबन्धः, स्वभावसम्पन्नो विस्रसाबन्धोऽवसेयः-इत्याशयः ॥ सू० १ ॥

प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते-तं जहा-पओगबंधे य, वीससा बंधे य) बंध दो प्रकार का कहा गया है। जैसे-एक प्रयोगबंध, दूसरा विस्रसा बंध-

टीकार्थ—आठवे उद्देशक के अन्त में सूर्य चन्द्र आदि ज्योतिष्कदेवों की वक्तव्यता प्ररूपित हुई हैं। यह वक्तव्यता वैस्रसिकी रूप होती है। इसलिये वैस्रसिक और प्रयोगबंध को प्रतिपादन करने की इच्छा से सूत्रकार ने इस नौवें उद्देशक का प्रारंभ किया है। इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-(कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते) हे भदन्त ! पुद्गलादिविषयक सम्बन्धरूप बन्ध कितने प्रकार का कहा गया है? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) पुद्गलादिविषयक सम्बन्धरूप बंध दो प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(पओगबंधे य, वीससाबंधे य) एक प्रयोगबन्ध, और दूसरा विस्रसाबन्ध जीवके प्रयोगसे जो बंध होता है-वह प्रयोग बन्ध है, और जो बन्ध स्वभाव से होता है वह विस्रसाबंध है ॥सू०१॥

પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते-तं जहा-पओगबंधे य वीससाबंधे य) હે ગૌતમ ! બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) પ્રયોગ બંધ અને (૨) વિસ્રસાબંધ

ટીકાર્થ—આઠમા ઉદ્દેશકને અન્તે સૂર્ય, ચન્દ્ર આદિ જ્યોતિષ્ક દેવોની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે તે વક્તવ્યતા વૈસ્રસિકી હોય છે તેથી વૈસ્રસિક અને પ્રયોગબંધનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાથી સૂત્રકારે આ નવમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે. ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે કે " कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાદિ વિષયક સંબંધરૂપ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) પુદ્ગલાદિ વિષયક સંબંધ રૂપ બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે. " तं जहा " જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(पओगबंधे य, वीससाबंधे य) (૧) પ્રયોગબંધ અને (૨) વિસ્રસાબંધ જીવના પ્રયોગથી જે બંધ થાય છે, તે બંધને પ્રયોગ બંધ કહે છે. અને જે બંધ સ્વભાવથી થાય છે, તે બંધને વિસ્રસાબંધ કહે છે. ॥ સૂ૧ ॥

विस्रसाबन्धवक्तव्यता ।

यथासंख्यन्यायाश्रयणेन प्रथमं प्राप्तमपि प्रयोगबन्धं परित्यज्य सूचीकटाहन्यायं यथाऽऽसन्तिन्यायं वा आश्रित्य पश्चात्पठितमपि विस्रसाबन्धं प्ररूपयितुं प्रस्तौति-'वीससा बंधे णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्-वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-साइए वीससाबंधे, अणाइए वीससाबंधे य । अणाइए वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते, तं जहा--धम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, अधम्मत्थिकाय--- अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, आगासत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे । धम्मत्थिकाय-अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? गोयमा ! देसबंधे, नो सव्वबंधे, एवं चेव अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे वि, एवमागासत्थिकाय-अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे वि । धम्मत्थिकायअन्नमन्न-अणाइय--वीससाबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वद्धम्, एवं अधम्मत्थिकाए, एवं आगासत्थिकाए। साइयवीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते, तं जहा- बंधणपच्चइए, भायणपच्चइए, परिणामपच्चइए । से किं तं बंधणपच्चइए ? ' बंधण-पच्चइए जण्णं परमाणुपुग्गलाणं दुपएसियाणं, तिपएसियाणं, जाव दसपएसियाणं, संखेज्जपएसियाणं, असंखेज्जपएसियाणं, अणंतपएसियाणं खंधाणं, वेमायनिद्धयाए, वेमायलुक्खयाए, वेमायनिद्धलुक्खयाए बंधणपच्चए णं बंधे, समुप्पज्जइ

जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, से त्तं बंधणपच्चइए, से किं तं भायणपच्चइए? भायणपच्चइए जण्णं जुन्नसुरा जुन्नगुल जुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, से त्तं भायणपच्चइए। से किं तं परिणामपच्चइए? परिणामपच्चइए जण्णं अब्भाणं, अब्भरुक्खाणं जहा तइयसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेण छम्मासा, से त्तं परिणामपच्चइए, से त्तं साइयवीससाबंधे, से त्तं वीससाबंधे॥ सू० २ ॥

छाया—विस्रसाबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–सादिको विस्रसाबन्धः, अनादिको विस्रसाबन्धश्च। अनादिको विस्रसाबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! त्रिविध प्रज्ञप्तः तद्यथा–धर्मा-

---

विस्रसाबन्धवक्तव्यता

'वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त विस्रसाबंध कितने प्रकार का कहा है? (गोयमा) हे गौतम! (दुविहे पण्णत्ते) विस्रसाबन्ध दो प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं (साइयवीससाबंधे, अणाइय वीससाबंधे य) एक सादि विस्रसा बंध और दूसरा अनादि विस्रसाबंध (अणाइय वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! अनादिविस्रसाबंध कितने प्रकार का कहा गया है? (गोयमा! तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम! अनादि विस्रसाबंध

विस्रसाबंधनी वक्तव्यता—

"वीससा बंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?" ईत्यादि—

सूत्रार्थ—(वीससा बंधे णं भंते! कइ विहे पण्णत्ते?) हे भदन्त! विस्रसाबंधना केटला प्रकार कह्या छे? (गोयमा! दुविहे पण्णत्ते–तंजहा) हे गौतम! विस्रसाबंधना नीचे प्रमाणे बे प्रकार कह्या छे–(साइय वीससा बंधे, अणाइय, वीससा बंधे य) (१) सादि विस्रसा बंध अने (२) अनादि विस्रसा बंध. (अणाइय वीससा बंधेणं भंते! कइ विहे पण्णत्ते?) हे भदन्त! अनादि विस्रसा बंधना केटला प्रकार कह्या छे? (गोयमा! तिविहे पण्णत्ते–तंजहा)

स्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, अधर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, आकाशास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धः, न सर्वबन्धः, एव मेव अधर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धोऽपि, एवम् आकाशास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धोऽपि । धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः

तीन प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है (धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, अधम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे, आगासत्थिकाय अन्नमन्न अणाइयवीससाबंधे) धर्मास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध, अधर्मास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध, एवं आकाशास्तिकाय अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध (धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे) हे भदंत ! धर्मास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध देशबंधरूप है या सर्वबंधरूप है ? (गोयमा ! देसबंधे, नो सव्वबंधे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध देशबंध रूप है, सर्वबंधरूप नहीं है। (एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे वि एवमागासत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे वि) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध भी जानना चाहिये और आकाशास्तिकाय का अन्योन्य अनादि विस्रसाबंध

હે ગૌતમ ! અનાદિ વિસ્રસાબંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइय वीससाबंधे, आगासत्थिकाय अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे) (૧) ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ, (૨) અધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ અને (૩) આકાશાસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ. (धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइयवीससाबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ દેશબંધ રૂપ છે કે સર્વબંધ રૂપ છે ? (गोयमा ! देसबंधे, नो सव्वबंधे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ દેશબંધ રૂપ છે, સર્વબંધ રૂપ નથી. (एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे वि, एवमागासत्थिकाय अन्नमन्नअणाइय वीससाबंधे वि) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ વિષે પણ સમજવું, આકાશાસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणा-

खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति?, गौतम ! सर्वाद्धाम् । एवम् अधर्मास्तिकायः, एवम् आकाशास्तिकायः, सादिकविस्रसाबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-बन्धप्रत्ययिकं, भाजनप्रत्ययिकं, परिणामप्रत्ययिकम् । तत् किं तत् बन्धनप्रत्ययिकम्, बन्धनप्रत्ययिकं, यत् खलु परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां त्रिप्रदेशिकानां, यावत् दशप्रदेशि-

---

भी । (धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! धर्मास्तिकायका अन्योन्य अनादि विस्रसा बंध काल की अपेक्षा से कबतक रहता है ? (गोयमा ! सव्वद्धं) हे गौतम ! यह बंध काल की अपेक्षा से सर्वकाल रहता है । (एवं अधम्मत्थिकाए, एवं आगासत्थिकाए) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय और आकाशास्ति का अन्योन्य अनादि विस्रसा बंध जानना चाहिये । (साइयवीससा बंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) हे भदन्त ! सादि विस्रसाबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (तिविहे पण्णत्ते) सादि विस्रसाबंध तीन प्रकार का कहा गया है । (तं जहा) जो इस प्रकारसे है-(बंधणपच्चइए, भायणपच्चइए, परिणामपच्चइए) बंधनप्रत्ययिक, भाजनप्रत्ययिक, परिणामप्रत्ययिक (से किं तं बंधणपच्चइए) हे भदन्त ! वह बन्धनप्रत्ययिक सादिबन्ध क्या है ? (गोयमा) हे गौतम ! (बंधणपच्चइए जन्नं परमाणुपोग्गला दुपएसिया

इय वीससा बंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી રહે છે ? (गोयमा ! सव्वद्धं) હે ગૌતમ ! તે બંધકાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે. (एवं अधम्मत्थिकाए एवं आगासत्थिकाए) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને અને આકાશાસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ બંધના કાળના વિષયમાં પણ સમજવું. (साइयविससाबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સાદિ વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! સાદિ વિસ્રસા બંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(बंधण पच्चइए, भायणपच्चइए, परिणाम पच्चइए) (૧) બંધન પ્રત્યયિક, (૨) ભાજન પ્રત્યયિક અને (૩) પરિણામ પ્રત્યયિક. (से किं तं बंधणपच्चइए) હે ભદન્ત ! બંધનપ્રત્યયિક સાદિ બંધનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बंधण पच्चइए जन्नं परमाणु पोग्गला दुपएसिया तिपएसिया जाव दसपएसिया संखेज्जपएसिया असंखे-

कानां, संख्यातप्रदेशिकानाम् असंख्यातप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां विमात्रस्निग्धतया, विमात्ररूक्षतया विमात्रस्निग्धरूक्षतया बन्धनप्रत्ययिकेन खलु बन्धः समुत्पद्यते जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्, तदेतत् बन्धनप्रत्ययिकम्, अथ किं तत् भाजनप्रत्ययिकम्? भाजनप्रत्ययिकं यत् खलु जीर्णसुरा जीर्णगुड-जीर्णतण्डुलानां भाजनप्रत्ययिकेन बन्धः खलु समुत्पद्यते जघन्येन

तिपएसिया जाव दसपएसिया संखेज्जपएसिया असंखेज्जपएसिया अणंतपएसियाणं खंधाणं वेमाया निद्धयाए, वेमायलुक्खए, वेमायनिद्धलुक्खयाए बंधणपच्चइएणं बंधे समुपज्जइ) परमाणु द्विप्रदेशिक, त्रिप्रदेशिक, यावत् दशप्रदेशिक, संख्यातप्रदेशिक, असंख्यातप्रदेशिक और अनन्तप्रदेशिक परमाणु पुद्गलों स्कन्धों का विषम स्निग्धता के द्वारा, विषमरूक्षताके द्वारा, एवं स्निग्धतारूक्षताके द्वारा बंधनप्रत्ययिक बंध होता है (जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं-से तं बंधणपच्चइए) यह बंधनप्रत्ययिक बंध जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से असंख्यात कालतक रहता है। इस तरह से यह बन्धनप्रत्ययिक बंध है। (से किं तं भायणपच्चइए) हे भदन्त! यह भाजनप्रत्ययिकबंध क्या है? (भायणपच्चइए जण्णं जुन्न सुरा जुन्न गुलजुन्न तंदुलाणं भायणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ) एक भाजन में रखी हुई पुरानी मदिरा का पुराने गुड़ का और पुराने चावलों का जो एक पिण्ड बन जाता है वह भाजन

ज्जपएसिया अणंतपएसियाणं खंधाणं वेमाया निद्धयाए वेमायलुक्खयाए वेमायनिद्धलुक्खयाए बंधणपच्चइएणं बधे समुप्पज्जइ) દ્વિપ્રદેશિક, ત્રિપ્રદેશિક, દશ પ્રદેશિક પર્યન્તના, સંખ્યાત પ્રદેશિક, અસંખ્યાત પ્રદેશિક અને અનંત પ્રદેશિક પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કંધોની વિષમ સ્નિગ્ધતા દ્વારા, વિષમ રૂક્ષતા દ્વારા અને વિષમ સ્નિગ્ધતા રૂક્ષતા દ્વારા બંધન પ્રત્યયિક બંધ થાય છે (जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं-से तं बंधणपच्चइए) તે બંધન પ્રત્યયિક બંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. બંધન પ્રત્યયિક બંધનું આવું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं भायणपच्चइए) હે ભદન્ત! ભાજન પ્રત્યયિકબંધનું કેવું સ્વરૂપ હોય છે? (भायणपच्चइए जण्णं जुन्नसुराजुन्नगुलजुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ) એક પાત્રમાં રાખી મૂકેલા જુની મદિરાનો જુના ગોળનો અને જુના ચોખાનો જે એક પિંડ બની જાય છે, તેનું નામ ભાજન પ્રત્યયિક

अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येय कालम्, तदेतत् भाजनप्रत्ययिकम्, अथ किं तत् परिणामप्रत्ययिकम्? परिणामप्रत्ययिकं यत् खलु अभ्राणाम् अभ्रवृक्षाणाम् यथा तृतीयशतके यावत् अमोघानां परिणामप्रत्ययिकः खलु बन्धः समुत्पद्यते, जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण षड्मासाः, तदेतत् परिणामप्रत्ययिकम्, स एषः सादिक-विस्रसाबन्धः, स एष विस्रसाबन्धः ॥ सू० २ ॥

प्रत्ययिक बंध है। (जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) यह बंध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त और उत्कृष्ट से संख्यात कालतक रहता है। (से त्तं भायणपच्चइए) इस तरहसे यह भाजनप्रत्ययिक बंध है। (से किं तं परिणामपच्चइए) हे भदन्त! वह परिणाम प्रत्ययिक बंध क्या है? (परिणामपच्चइए जन्नं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा ततियसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइएणं बंधे समुपज्जइ-जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा-से त्तं परिणामपच्चइए-से त्तं साइय वीससा बंधे -से त्तं वीससा बंधे) मेघों का, अभ्रवृक्षों-वृक्षाकार मेघों का, जैसा तृतीयशतक में कहा गया है यावत् अमोघों का परिणामप्रत्ययिक बन्ध उत्पन्न होता है। यह बंध जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से छह मासतक रहता है। इस तरह से यह परिणामप्रत्ययिक बंध कहा गया है। इस भेद कथन से सादिविस्रसा बंध और विस्रसाबंध कथित हो जाता है।

બંધ છે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે (से तं भायणपच्चइए) ભાજન પ્રત્યયિક બંધનુ એ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે. (से किं तं परिणामपच्चइए) હે ભદન્ત! પરિણામ પ્રત્યયિક બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે? (परिणामपच्चइए जन्नं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा ततियसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ-जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा-से तं परिणाम पच्चइए-से तं साइय वीससा बंधे-से तं वीससा बंधे) મેઘોનો, અભ્રવૃક્ષોનો (વૃક્ષાકારે દેખાતાં મેઘોનો), ત્રીજા શતકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ **અમોઘોનો** પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી રહે છે. પરિ-ણામ પ્રત્યયિક બંધનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે આ પ્રમાણે ભેદોનું કથન કર-વાથી સાદિ વિસ્રસાબંધ અને વિસ્રસાબંધનું કથન થઇ જાય છે.

टीका—'वीससाबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! विस्रसाबन्धः विस्रसया स्वभावेन सम्पन्नो बन्धः विस्रसाबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! विस्रसाबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-साइएविससाबन्धे, अणाइए वीससाबंधे य ' तद्यथा-सादिकः विस्रसाबन्धः, अनादिकः विस्रसाबन्धश्च, तत्र आदिना सहितः सादिको विस्रसाबन्धो व्यपदिश्यते, आदिना रहितोऽनादिको विस्रसाबन्ध उच्यते, गौतमः पृच्छति-

---

टीकार्थ—यथासंख्यन्याय को आश्रय करके सूत्रकार को प्रथमप्राप्त प्रयोगबंध का कथन करना चाहिये था-पर ऐसा न करके जो सूत्रकार ने पश्चात् पठित भी विस्रसा बंध का कथन किया है वह सूचीकटाहन्याय को आश्रित करके किया है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है- (वीससा बधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त। विस्रसाबंध कितने प्रकार का कहा गया है? जो बन्ध स्वभाव से होता है-वह विस्रसाबंध है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! (दुविहे पण्णत्ते) विस्रसाबंध दो प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(साइयविससाबंधे, अणाइयविससाबंधे य) एक सादिक विस्रसाबंध और दूसरा अनादिक विस्रसाबंध जो स्वाभाविक बंध विस्रसाबंध आदिसहित होता है-वह सादिकविस्रसाबंध है। प्रारंभरहित जो बंध है-वह अनादिकविस्रसा बंध है। अब गौतमस्वामी

ટીકાર્થ—યથાસંખ્યન્યાયનો આશ્રય લઇને સૂત્રકારે પહેલાં પ્રયોગબંધનું નિરૂપણ કરવું જોઇતું હતું-પણ એવું ન કરતાં સૂત્રકારે જે વિસ્રસાબંધનું નિરૂપણ કર્યું છે તે સૂચીકટાહ ન્યાયને આશ્રિત કરીને કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

(वीससाबंधेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! વિસ્રસા બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (જે બંધ સ્વભાવથી થાય છે, તે બંધને વિસ્રસા બંધ કહે છે)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (दुविहे पण्णत्ते) વિસ્રસા બંધના બે પ્રકાર કહ્યા છે. "तं जहा" તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(साइय विससाबंधे, अणाइयविससा बंधे य) (૧) સાદિક વિસ્રસા બંધ અને (૨) અનાદિક વિસ્રસા બંધ જે સ્વાભાવિક બંધ (વિસ્રસા બંધ) આદિ સહિત હોય છે, તેને સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે પ્રારંભ રહિત જે બંધ છે તેને અનાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે.

'अणाइयवीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त ! अनादिकविस्रसाबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः, भगवानाह-'गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! अनादिकविस्रसाबन्धस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे,' तद्यथा-धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, धर्मास्तिकायस्य अन्योन्यं प्रदेशानां परस्परेण यः अनादिको विस्रसाबन्धः स धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, 'अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे' अधर्मा-

प्रभु से ऐसा पूछते हैं (अणाइय वीससा बंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! जो अनादि विस्रसा बंध होता है वह कितने प्रकार का कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा !) हे गौतम ! (तिविहे पण्णत्ते) अनादिविस्रसाबंध तीन प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणादीय वीससाबंधे) धर्मास्तिकाय अन्योन्यादिक विस्रसा बंध-धर्मास्तिकाय के प्रदेशों का जो परस्पर में अनादिकाल से स्वाभाविक बंध हो रहा है-वह धर्मास्तिकाय अन्योन्यादिकविस्रसा बंध है। यह तो प्रकट ही किया जा चुका है कि जो बंध स्वाभाविक जीव के प्रयोग बिना होता है वह स्वाभाविक बंध-विस्रसाबंध है। धर्मास्तिकाय के प्रदेशों का जो बंध परस्पर में चला आ रहा है वह जीव प्रयोगकृत नहीं है-वह तो अनादिकाल से ही ऐसा हुआ है-अतः धर्मास्तिकाय के प्रदेशों के इस प्रकार के परस्पर बंध को अनादि कालसे स्वाभाविक होने के कारण धर्मास्ति-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अणाइय वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! જે અનાદિ વિસ્રસા બંધ છે, તેના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (तिविहे पण्णत्ते) અનાદિ વિસ્રસા બંધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. 'तं जहा" જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(धम्मत्थिकायअन्नमन्तअणादीयवीससाबंधे) ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોનો જે પરસ્પરમાં અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક બંધ થઈ રહ્યો હોય છે, તેને ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. એ વાત તો પહેલાં પ્રકટ કરવામાં આવી ચુકી છે કે જે બંધ જીવના પ્રયોગ વિના સ્વાભાવિક રીતે જ થાય છે, તે સ્વાભાવિક બંધને વિસ્રસા બંધ કહે છે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોનો જે બંધ પરસ્પરમાં ચાલ્યો આવે છે તે જીવ પ્રયોગકૃત હોતો નથી, તે તો અનાદિ કાળથી જ એવું બનેલુ છે તેથી ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોના આ પ્રકારના પરસ્પર બંધને અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક હોવાને કારણે "ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિક

स्तिकायस्य अन्योन्यं प्रदेशानां परस्परेण योऽनादिको विस्रसाबन्धः सोऽधर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः, 'आगासत्थिकाय अन्नमन्न अणादीयवीससाबंधे' आकाशास्तिकायस्य अन्योन्यं प्रदेशानां परस्परेण यः अनादिको विस्रसाबन्धः स आकाशास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः। गौतमः पृच्छति-' धम्मत्थिकाय-अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? ' हे भदन्त! धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति? देशापेक्षया बन्धो देशबन्धः, यथा कटे खर्जूरपत्रादीनां संयोजनम्? किम्वा सर्वबन्धो भवति? सर्वा-

---

काय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंध कहा गया है। (अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे) दूसरा २ अधर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिकविस्रसाबंध और तीसरा (आगासत्थिकाय अन्नमन्न अणादीयवीससा-बंधे) आकाशास्तिकाय अन्योन्यानादिकविस्रसाबंध। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणादीयवीससाबंधे णं भंते! देसबंधे, सव्वबंधे) हे भदंत! धर्मास्तिकाय अन्योनादिक विस्रसा बंध क्या देशबंधरूप होता है, या सर्वबंधरूप होता है। कट चटाई में जिस प्रकार से खजूर के पत्रादिकों का संयोजन-संबंध होता है वह देशबन्ध है-यह देशबन्ध-सर्व भागों में नहीं होता है कुछ २ भागों में होता है-इसलिये इसे देशापेक्ष होने से देशबंध कहा गया है। नीर और क्षीर के बंध की तरह जो बंध होता है वह सर्वबंध है। यह बंध सर्वात्मा से होता है। इस बंध में परस्पर में पदार्थों का आपस में

વિસ્રસા બંધ" કહેવામાં આવ્યો છે (अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससा-बंधे) અનાદિક વિસ્રસા બંધનો બીજો પ્રકાર અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ છે અને ત્રીજો પ્રકાર (आगासत्थिकाय अन्नमन्न अणादीय वीससा बंधे) આકાશાસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणादीयवीससा-बंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?" હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસા બંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે? ચટ્ટાઈમાં જે રીતે ખજૂરીના પાન આદિનું સંયોજન થાય છે, તે સંયોજન (સંબંધ) દેશબંધ રૂપ હોય છે. આ દેશબંધ સર્વ ભાગોમાં થતો નથી, પણ કોઈ કોઈ ભાગોમાં થાય છે આ રીતે તે બંધ દેશાપેક્ષ હોવાથી તેને દેશબંધ કહ્યો છે. નીર અને ક્ષીરના બંધ જેવો જે બંધ હોય છે તેને સર્વબંધ કહે છે. આ બંધ સર્વાત્માથી થાય છે આ બંધમાં પદાર્થોનું પરસ્પરમાં સંમિશ્રણ થઇ જાય છે

त्मना बन्धः सर्वबन्धो यथानीरक्षीरयोर्बन्धः परस्परमिश्रणम्? , भगवानाह-'गोयमा! देसबंधे, नो सव्वबंधे ' हे गौतम ! धर्मास्तिकायस्य प्रदेशानां परस्परसंस्पर्शेन व्यवस्थितत्वाद्देशबन्ध एव, न पुनः सर्वबन्धः, तत्र हि एकस्य प्रदेशस्य प्रदेशान्तरैः सर्वथा बन्धे अन्योन्यान्तर्भावेन एकप्रदेशत्वमेवस्यात् नासंख्येयप्रदेशत्वमिति भावः, ' एवं चेव अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे वि ' एवमुक्तरीत्या चैव अधर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धेऽपि देशबन्ध एव भवति, नो सर्वबन्धः,

सम्मिश्रण हो जाता है। उत्तर में प्रभु कहते हैं (देसबंधे, नो सव्वबंधे) हे गौतम !-धर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंधमें देशबंध होता है, सर्वबंध नहीं होता है। क्यों कि धर्मास्तिकाय के प्रदेश आपस में एक दूसरे प्रदेश को स्पर्श करके व्यवस्थित रहते हैं। इसलिये धर्मास्तिकाय में जो प्रदेशों का अन्योन्य बंध माना गया है वह देशबंध रूप ही माना गया है। यदि इन प्रदेशों का बंध उसमें सर्वबंधरूप माना जावे तो ऐसी स्थिति में जितने भी प्रदेश उस धर्मास्तिकाय में हैं वे सब आपस में एक दूसरे में सर्वथा अन्तर्भूत हो जाने के कारण उन प्रदेशों में एकरूपता के आजाने के कारण एक प्रदेशता ही आवेगी अतः धर्मद्रव्य में जो सिद्धान्तकारों ने असंख्यात प्रदेशता कही है वह नहीं बन सकेगी। (एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणादीय वीससाबंधे वि) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसा बंध में भी देशबंध ही होता है, सर्वबन्ध नहीं होता है । (एवमागासत्थिकाय अन्नमन्न

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" देसबंधे, नो सव्वबंधे " હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાદિક વિસ્રસા બંધમાં દેશબંધ થાય છે, સર્વબંધ થતો નથી, કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો પરસ્પર એક બીજા પ્રદેશનો સ્પર્શ કરીને વ્યવસ્થિત રહે છે તેથી ધર્માસ્તિકાયમાં જે પ્રદેશોનો અન્યોન્ય બંધ માનવામાં આવ્યો છે, તે દેશબંધ રૂપ જ માનવામાં આવ્યો છે જો તેમા તે પ્રદેશોનો બંધ સર્વબંધ રૂપે માનવામાં આવે તો તે ધર્માસ્તિકાયમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તે બધા પ્રદેશો અરસપરસ-એકબીજાની સાથે સર્વથા અન્તર્ભૂત થઇ જવાને કારણે તે પ્રદેશોમાં એકરૂપતા આવી જવાને લીધે એક પ્રદેશતા જ આવી જશે. તેથી એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે કે ધર્મ દ્રવ્યમા સિદ્ધાંતકારોએ જે અસંખ્યાત પ્રદેશતા કહી છે, તે સંભવી શકશે નહીં.

(एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे वि) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધમાં પણ દેશબંધ જ થાય

'एवमागासत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे वि' एवमुक्तरीत्यैव आकाशास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धोऽपि देशबन्ध एव भवति, नो सर्वबन्धः इति भावः, गौतमः पृच्छति–'धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?' हे भदन्त! धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति?, भगवानाह–'गोयमा! सव्वद्धं' हे गौतम! धर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धः कालापेक्षया सर्वाद्धां सर्वकालं भवतीत्यर्थः 'एवं अधम्मत्थिकाए, एवं आगासत्थिकाए' एवम् उक्तरीत्यैव अधर्मास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धोऽपि कालापेक्षया सर्वकालं भवति, एवं तथैव आकाशास्तिकायान्योन्यानादिकविस्रसाबन्धोऽपि कालापेक्षया सर्वकालं भवति। गौतमः पृच्छति–'साइयवीससाबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त!

अणादीयवीससाबंधे वि) और इसी तरह से–उक्तरीति के अनुसार आकाशास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंध में भी देशबंध ही होता है, सर्वबंध नहीं होता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं–(धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाईय वीससा बंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! धर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंध काल की अपेक्षा कबतक रहता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं (सव्वद्धं) हे गौतम! धर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंध काल की अपेक्षासे सब काल रहता है। (अधम्मत्थिकाए, एवं आगासत्थिकाए) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय अन्योन्यानादिकविस्रसाबंध सबकाल रहता है–आकाशास्तिकाय अन्योन्यानादिक विस्रसाबंध भी कालकी अपेक्षा सर्वकाल रहता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (साईय विससाबंधे णं

છે–સર્વબંધ થતો નથી "एवमागासत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयविससा बंधे वि" અને એજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધમાં પણ દેશબંધ જ થાય છે, સર્વબંધ થતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाईयवीससाबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"सव्वद्धं" હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે. "अधम्मत्थिकाए एवं आगासत्थिकाए" એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ પણ કાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે.

सादिकविस्रसाबन्धः खलु आदिना सहितः सादिको यो विस्रसाबन्धः स तथा, कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! तिविहे पण्णत्ते' हे गौतम! सादिक विस्रसाबन्धस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-बंधण पच्चइए, भायणपच्चइए, परिणाम पच्चइए' तद्यथा-बन्धप्रत्ययिकः, भाजनप्रत्ययिकः, परिणामप्रत्ययिकश्च, तत्र बध्यतेऽनेनेति बन्धनं विवक्षितस्निग्धतादिको गुणः स एव प्रत्ययो हेतुर्यत्र स बन्धन प्रत्ययिकः, एवं भाजनमाधारः प्रत्ययो यत्र स भाजनप्रत्ययिकः, तथैव परिणामो रूपान्तरप्राप्तिः प्रत्ययो यत्र स परिणामप्रत्ययिकः इति भावः, गौतमः पृच्छति-

भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! सादिकविस्रसाबंध कितने प्रकार का कहा गया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तिविहे पण्णत्ते) सादिक विस्रसाबंध तीन प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(बंधणपच्चइए, भायणपच्चइए परिणामपच्चइए) बंधनप्रत्ययिक, भाजनप्रत्ययिक और परिणामप्रत्ययिक (बध्यते अनेन इति बंधनं) इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिसके द्वारा बांधा जाय वह बंधन है ऐसा बंधन विवक्षित स्निग्धता आदिगुण होता है। वही जिस बंध में हेतु होता है वह बंधनप्रत्ययिक सादिक विस्रसाबंध है। भाजन नाम आधार का है। यह आधार जिस बंध में हेतु-कारण होता है वह भाजनप्रत्ययिक सादिक विस्रसाबंध है। रूपांतर प्राप्ति का नाम परिणाम है। यह परिणामान्तरप्राप्ति जिस सादिक विस्रसाबंध में हेतु होती है वह परिणामप्रत्ययिक सादिक विस्रसाबंध है। अब गौतम

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(साइय वीससा बंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! સાદિક વિસ્રસા બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "तिविहे पण्णत्ते तंजहा" સાદિક વિસ્રસા બંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-(बंधणपच्चइए भायणपच्चइए, परिणामपच्चइए,) (૧) બંધન પ્રત્યયિક, ભાજન પ્રત્યયિક અને (૩) પરિણામ પ્રત્યયિક.

(बध्यते अनेन इति बन्धनं) આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જેના દ્વારા બંધવામાં આવે તે બંધન છે, એવું બંધન જેનું આગળ કરવામાં આવશે તે સ્નિગ્ધતા આદિ ગુણો છે. તે ગુણો જ જે બંધના કારણરૂપ હોય છે, તે બંધને બંધન પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. ભાજન એટલે આધાર. આ આધાર જે બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તેને ભાજન પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. પરિણામ એટલે રૂપાન્તર પ્રાપ્તિ. તે પરિણામાન્તર

'से किं तं बंधणपच्चइए ?' हे भदन्त ! अथ कि स बन्धनप्रत्ययिकः सादिबन्ध उच्यते? भगवानाह–'बंधणपच्चइए जं णं परमाणुपुग्गलाणं दुपएसियाणं, तिपएसियाणं जाव दसपएसियाणं संखेज्जपएसियाणं, अणंतपएसियाणं भंते! खंधाणं' हे गौतम ! बन्धनप्रत्ययिकः सादिबन्धः – यत् खलु परमाणुपुद्गलानां द्विपदेशिकानां, त्रिप्रदेशिकानां यावत् चतुःपञ्चषट्सप्ताष्ट नवदशप्रदेशिकानाम् 'संख्येयप्रदेशिकानाम्, असंख्येयप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानाम्' वेमायनिद्धयाए, वेमायलुक्खयाए, वेमायनिद्धलुक्खयाए बंधणपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ,

प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से किं तं बंधणपच्चइए' हे भदन्त ! वह बन्धनप्रत्ययिक सादि बंध क्या कहलाता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'बंधणपच्चइए जं णं परमाणुपोग्गला दुपएसिया, तिपएसिया, जाव दसपएसिया, संखेज्जपएसिया, असंखेज्जपएसिया, अणंतपएसिया णं भंते ! खंधाणं' हे गौतम ! बंधनप्रत्ययिक सादिबंध वह है जो परमाणुपुद्गलों का, द्वि प्रदेशिकों का, त्रिप्रदेशिकों का, यावत् चार, पांच, छह, सात, आठ, नौ, दश, प्रदेशिकों का, संख्यातप्रदेशिकों का, असंख्यातप्रदेशिकों का, अनन्तप्रदेशिकों का अर्थात् ऐसे परमाणु पुद्गलस्कन्धों का –(वेमायनिद्धयाए, वेमायलुक्खयाए वेमायनिद्धलुक्खयाए) विषमस्निग्धता गुण के द्वारा–विषम है मात्रा जिसमें ऐसी जो स्निग्धता, उस विषमांश स्निग्धता के द्वारा, विषमांशरूक्षता के द्वारा, विषमांशस्निग्धता और रूक्षता इन दोनों के द्वारा उत्पन्न होता है। यह बंधन प्रत्य-

પ્રાપ્તિ જે સાદિક વિસ્રસા બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તેને પરિણામ પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(से किं तं बंधणपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! તે બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કોને કહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(बंधणपच्चइए जं णं परमाणुपोग्गला दुपएसिया, तियपएसिया, जाव दसपएसिया, संखेज्जपएसिया, असंखेज्जपएसिया, अणंतपएसियाणं खधाणं) હે ગૌતમ ! બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ તે છે કે જે દ્વિપ્રદેશિક, ત્રિપ્રદેશિક, અને દસપ્રદેશિક પર્યન્તના પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કન્ધોના, તથા સંખ્યાત પ્રદેશિક, અસંખ્યાત પ્રદેશિક અને અનંત પ્રદેશિક પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કન્ધોના (वेमायनिद्धयाए, वेमायलुक्खयाए, वेमायनिद्धलुक्खयाए) વિષમ સ્નિગ્ધતા ગુણ દ્વારા (ચીકાશના ગુણ દ્વારા) જેમાં સ્નિગ્ધતાની માત્રા વિષમ છે એવી વિષમાંશ સ્નિગ્ધતા દ્વારા, વિષમાંશ રૂક્ષતા દ્વારા, વિષમાંશ

जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, सेत्तं बंधणपच्चइए ' विमात्र-स्निग्धतया-विषमा मात्रा यस्यां सा विमात्रा, सा चासौ स्निग्धता चेति विमात्र-स्निग्धता तया विषमांशस्निग्धतया, विमात्ररूक्षतया-विषमा मात्रा यस्यां सा तया विषमांशरूक्षतया, विमात्रस्निग्धरूक्षतया-विषमा मात्रा स्निग्धा रूक्षा च यस्यां सा तया, विषमांशस्निग्धरूक्षतया बन्धनप्रत्ययिकः खलु सादिबन्धः समुत्पद्यते उत्पन्नो भवति, स च बन्धनप्रत्ययिकः सादिबन्धो जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण असंख्येयकालम् असंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूप यावत् तिष्ठति, बन्धो हि विषम-स्निग्धरूक्षगुणवतामेव पुद्गलानां भवति, न तु समस्निग्धरूक्षगुणवताम्,

---

यिक सादिबंध है। तात्पर्य कहनेका यह है कि "स्निग्धरूक्षत्वाद्बन्धः" इस नियम के अनुसार जो द्विप्रदेशीपरमाणुपुद्गलस्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशी पुद्गल परमाणुस्कन्धों तक जो आपस में स्निग्धरूक्षता के विषमांशों को लेकर दो आदि परमाणुओं का बंध हो रहा है होता है वह बंधनप्रत्ययिक सादिविस्रसाबंध है। यह बंध किसी व्यक्ति विशेष के द्वारा नहीं कराया जाता है अतः विस्रसा-स्वाभाविक है। और जब भी स्निग्धता और रूक्षता या इन दोनों के विषमांश वाले दो आदि परमाणु मिलते हैं तभी यह बंध हो जाता है-इसलिये यह सादि है। एवं स्निग्धता आदिरूप निमित्त को लेकर यह संपन्न होता है-इसलिये बंधनप्रत्ययिक है। यह बंध (जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) जघन्य से एक समय तक रहता है और उत्कृष्ट से असंख्यात-

---

સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. એવા બંધને બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કહે છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

(स्निग्धरूक्षत्वाद् बन्धः) આ નિયમ અનુસાર જે દ્વિપ્રદેશી પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કંધથી લઇને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના પુદ્ગલ પરમાણુ સ્કન્ધોનો પરસ્પરમાં સ્નિગ્ધ રૂક્ષતાના વિષમાંશોની અપેક્ષાએ જે બંધ થઇ રહ્યો હોય છે, તેને બંધન પ્રત્યયિક સાદિ વિસ્રસાબંધ કહે છે આ બંધ કોઇ વ્યક્તિ વિશેષ દ્વારા કરાવવામાં આવતો નથી, તેથી આ બંધ વિસ્રસા-સ્વાભાવિક હોય છે. અને જ્યારે સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતા અથવા તે બન્નેના વિષમાંશવાળા બે આદિ પરમાણુ મળે છે ત્યારે આ બંધ થાય છે, તે કારણે તે સાદિ બંધ છે. અને સ્નિગ્ધતા આદિ રૂપ નિમિત્તથી તે સંપન્ન હોય છે, તેથી તેને બંધન પ્રત્યયિક કહે છે આ બંધ (जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી રહે છે અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત

तथा चोक्तम्—"समनिद्धयाए बंधो न होइ, समलुक्खयाए वि न होइ,
वेमायनिद्धलुक्ख-त्तणेणं बंधो उ खंधाणं"
छाया—समस्निग्धतया बन्धो न भवति, समरूक्षतयाऽपि न भवति,
विमात्रस्निग्धरूक्षत्वेन बन्धस्तु स्कन्धानाम्, इति ।

अयमाशयः—समगुणस्निग्धस्य समगुणस्निग्धेन परमाणुद्व्यणुकादिना बन्धो न भवति, समगुणरूक्षस्यापि समगुणरूक्षेण बन्धो न भवति, अपि तु यदा विषमा मात्रा तदा भवति बन्धः, विषममात्रा चेत्थम्—

काल तक बना रहता है। अर्थात् असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणीकाल तक यह नष्ट नहीं होता है। सो ही कहा है-(समनिद्धयाए बंधो न होइ, समलुक्खयाए वि न होइ, वेमायनिद्धलुक्खत्तणेणं बंधो उ खंधाणं) समगुणस्निग्धवाले पुद्गलपरमाणुओं का समगुणस्निग्धवाले पुद्गलपरमाणुओंके साथ, बंध नहीं होता है। समगुणरूक्षवाले पुद्गलपरमाणुओंका समगुणरूक्षतावाले पुद्गल परमाणुके साथ बंध नहीं होता है। परन्तु जब इनकी विषममात्रा रहती है तभी बंध होता है। पौद्गलिक स्कन्ध की उत्पत्ति उसके अवयवभूत परमाणु आदि के पारस्परिक संयोगमात्र से नहीं होती, इसके लिये संयोग के सिवाय जो अपेक्षित होता है-वही यहां प्रकट किया जा रहा है। स्कंधों की उत्पत्ति के लिये स्निग्धता-चिकनापन और रूक्षता-रूखापन गुण का होना आवश्यक है जब ये दोनों आपस में मिलते हैं-तभी बंध-एकत्वपरिणाम होता है। सममात्र में यदि ये दोनों गुण हैं तो बंध नहीं होता है। बंध होने के लिये

કાળ સુધી કાયમ રહે છે એટલે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાળ પર્યન્ત તે નષ્ટ થતો નથી એજ વાત નીચેના સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે-(समनिद्धयाए बंधो न होइ, समलुक्खयाए वि न होइ, वेमाय निद्धलुक्खत्तणेण बंधो उ खंधाणं), સમગુણ-સ્નિગ્ધતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓનો સમગુણ સ્નિગ્ધતાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓ સાથે બંધ થતો નથી. સમગુણ રૂક્ષતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓનો સમગુણ રૂક્ષતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓની સાથે બંધ થતો નથી. પરન્તુ જ્યારે તેમની વિષમ માત્રા હોય છે ત્યારે જ તેમનો બંધ થાય છે પૌદ્ગલિક સ્કન્ધની ઉત્પત્તિ તેના અવયવ રૂપ પરમાણુ આદિના પરસ્પરના સંયોગ માત્રથી જ થતી નથી, તે માટે સંયોગ ઉપરાંત જેની જરૂર પડે છે એજ અહીં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે સ્કન્ધોની ઉત્પત્તિને માટે સ્નિગ્ધતા (ચીકાશ) અને રૂક્ષતાના ગુણ હોવા તે આવશ્યક હોય છે. જ્યારે તે બન્ને અન્યોન્યમાં મળે છે

"निद्धस्स निद्धेण दुयाहिएण, लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिएण,
निद्धस्स लुक्खेण उवेइ बंधो, जहन्नवज्जो विसमो समो वा ॥१॥"
स्निग्धस्य स्निग्धेन द्विकाधिकेन, रूक्षस्य रूक्षेण द्विकाधिकेन।
स्निग्धस्य रूक्षेण उपैति वन्धः, जघन्यवर्जो विषमः समो वा। इति।

तदुपसंहरति-स एष बन्धनप्रत्ययिको बन्धः प्ररूपितः। गौतमः पृच्छति-'से किं तं भायणपच्चइए?' अथ, हे भदन्त! किं स भाजनप्रत्ययिको नाम

इन गुणों की विषममात्रा सापेक्षित होती है। वह विषममात्रा इस प्रकार से कही गई है। जैसे—"निद्धस्स निद्धेण" इत्यादि।

इस का तात्पर्य यह हैकि-स्निग्ध का दो गुना अधिक स्निग्ध के साथ बंध होता है। इसी प्रकार रूक्ष के भी दो गुने अधिकरूक्ष के साथ बन्ध होता है, जैसे पहलास्निग्ध एक गुना है तो दूसरा स्निग्ध तीनगुना से लेकर अधिक कितना ही होगा तो बंध होगा। एवं पहला स्निग्ध दो गुना हो तो दूसरा चार गुना तो कम से कम होना ही, इससे अधिक भले हो बन्ध हो जायगा किन्तु दो गुने से कम होगा तो बन्ध नहीं होगा। इसी प्रकार रूक्ष का रूक्ष के साथ के विषय में भी जान लेना चाहिये। स्निग्ध का रूक्ष के साथ जो बन्ध होता है वह जघन्य वर्ज करके होता है, जघन्य से एक गुणा लेना चाहिये। अर्थात् एक गुणे स्निग्ध का एक गुने रूक्ष के साथ बंध नहीं होगा इससे अधिक स्निग्ध रूक्ष का बंध हो जायगा चाहे वह विषम हो चाहे सम हो अर्थात् दोनों

ત્યારેજ બંધ થાય છે જો આ બન્ને ગુણુસમ માત્રામાં હોય તો બંધ થતો નથી. બંધ થવાને માટે એ ગુણોની વિષમ માત્રાની આવશ્યકતા રહે છે. તે વિષમ માત્રા આ પ્રમાણે કહેવામાં આવી છે, જેમકે—'निद्धस्सनिद्धेण' ઈત્યાદિ

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-સ્નિગ્ધનો બેગણા અધિક સ્નિગ્ધની સાથે બંધ થાય છે. એજ પ્રમાણે રૂક્ષનો પણ તે બે ગણા અધિક કરવાથી રૂક્ષની સાથે બંધ થાય છે. જેમકે પહેલુ સ્નિગ્ધ એક ગુણુ હોય તો બીજુ સ્નિગ્ધ ત્રણ ગણાથી લઇને ગમે તેટલા ગણું હશે તો પણ તેમનો બંધ થશે. અને પહેલુ સ્નિગ્ધ બેગણું હોય, તો બીજું ઓછામાં ઓછું ચારગણું તો હોવું જ જોઇએ, અને ચારગણાથી અધિક હોય તો પણ બંધ થઇ જશે, પરન્તુ બમણાથી ઓછું હશે તો બંધ થશે નહીં. એજ પ્રમાણે રૂક્ષનો રૂક્ષની સાથે બંધ થવા વિષે પણ સમજવું સ્નિગ્ધનો રૂક્ષની સાથે જે બંધ થાય છે, તે જઘન્ય વર્જ કરીને થાય છે, જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછા) એક ગણા લેવા જોઇએ. એટલે કે એક ગણા સ્નિગ્ધનો એક ગણા રૂક્ષની સાથે બંધ થતો નથી, તેથી અધિક સ્નિગ્ધ રૂક્ષનો બંધ થઈ જશે-પછી ભલે તે વિષમ

सादिकबन्धः ? भगवानाह–' भायणपच्चइए जं णं जुन्नसुरा जुन्नगुल–जुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं भायणपच्चइए ' हे गौतम ! भाजनप्रत्ययिको बन्धः–यत् खलु जीर्णसुरा–जीर्णगुड–जीर्णतण्डुलानां भाजनप्रत्ययिकः खलु बन्धः समुत्पद्यते, तत्र जीर्णसुरायाः स्त्यानीभवनलक्षणो बन्धः, जीर्णगुडस्य जीर्णतण्डुलानां च पिण्डो भवनलक्षणो बन्धः, स च भाजनप्रत्ययिको बन्धः जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालं

राशि विषम हो अथवा सम हो जैसे–विषम–इधर दो अथवा तीन आदि उधर पांच छ आदि हो तो बंध हो जायगा, सम–इधर दो उधर भी दो, किन्तु एक गुने के साथ बंध नहीं होगा। क्यों कि वे जघन्य (एक) गुण वाले दोनों होने से अबद्धदशा में ही रहते हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–(से किं तं भायणपच्चइए) हे भदन्त ! भाजनप्रत्ययिक सादिबन्ध क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(भायणपच्चइए जं णं जुन्नसुरा जुन्नगुल जुन्न तंदुलाणं भायणपच्चपइए णं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं–से त्तं भायणपच्चइए) हे गौतम ! भाजनप्रत्ययिक बंध वह है जो पुरानी सुरा में, पुराना गुड़में और पुराने तंदुलों में होता है। अर्थात् एक भाजन में भर कर जब ये पदार्थ रख दिये जाते हैं और बहुत समयतक रखे रहते हैं–तब ये पिण्डीभूत बन जाते हैं। इस पिण्डीभूत

હોય કે સમ હોય–એટલે કે બન્ને રાશિ વિષમ હોય કે સમ હોય, તો પણ બંધ થશે. જેમકે–વિષમ પહેલામાં બે, ત્રણ આદિ અને બીજામાં ચાર, પાંચ, છ આદિ હોય તો બંધ થઈ જશે સમની અપેક્ષાએ પહેલામાં બે અને બીજામાં પણ બે હોય તો પણ બંધ થઇ જશે. પરન્તુ એક ગણાનો એક ગણાની સાથે બંધ થશે નહીં, કારણ કે તેઓ બન્ને ઓછામાં ઓછા (એક) ગુણવાળા હોવાથી અબદ્ધ દશામાં જ રહે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से किं तं भायणपच्चइए) હે ભદન્ત ! ભાજન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કોને કહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(भायणपच्चइए जं णं जुन्नसुरा जुन्नगुल जुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ભાજન પ્રત્યયિક બંધ એ છે કે જે પુરાણા મદિરામાં, જુના ગોળમાં અને જુના ચોખામાં થાય છે. એટલે કે એક પાત્રમાં ભરીને જ્યારે આ પદાર્થોને લાંબા સમય સુધી રાખવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ પિંડરૂપ બની જાય છે આ રીતે પિંડ

तिष्ठति, स एव भाजनप्रत्ययिको बन्धः प्ररूपितः । गौतमः पृच्छति-' से किं तं परिणामपच्चइए ? ' हे भदन्त ! अथ किं स परिणामप्रत्ययिको नाम बन्धः ? भगवानाह-' परिणामपच्चइए जं णं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा तइयसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ ' हे गौतम ! परिणामप्रत्ययिको बन्धः-यत् खलु अभ्राणां मेघानाम् अभ्रवृक्षाणाम् अभ्रात्मकवृक्षाणाम् यथा तृतीयशतके सप्तमोद्देशके प्रतिपादितानाम् यावत् अमोघानाम्, यावत्पदेन-वक्ष्यमाणपदानां संग्रहः-सन्ध्यानाम्, गन्धर्वनगराणाम् आकाशे व्यन्तरकृतनगराकारपरिण-

---

बनने में कारण उनका भाजन में भर कर रख देना है। अतः इस प्रकार का यह पिण्डीभूत होने रूप बंध भाजनप्रत्ययिक कहा गया है। इस बंध का जघन्य काल अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट काल संख्यातकाल रूप है। अर्थात् कम से कम यह बंध एक अन्तर्मुहूर्त तक रहता है और अधिक से अधिक संख्यातकाल तक रहता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से किं तं परिणामपच्चइए) हे भदन्त ! परिणामप्रत्ययिक बंध क्या है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! परिणामप्रत्ययिक बंध वह है (जं णं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा ततियसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ) जो तृतीयशतक के सप्तम उद्देशक में प्रतिपादित अभ्रों (बादलों) की, अभ्रवृक्ष आदिकों की रूपान्तर प्राप्तिरूप होता है। यहां (यावत्) शब्द से इस तृतीयशतक के सप्तम उद्देशक में कहे गये पाठ

રૂપ બની જવાનું કારણુ તે ભાજનમાં (પાત્રમાં) તેમને ભરી રાખ્યા તે છે. તેથી આ પ્રકારના પિંડભૂત બની જવા રૂપ બંધને ભાજનપ્રત્યયિક કહે છે. (जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं से त्तं भायणपच्चइए) આ બંધના ઓછામાં ઓછો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળનો હોય છે. એટલે કે આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से किं तं परिणामपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ કેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ તે છે કે જે (जं णं अब्भाणं अब्भरुक्खाण जहा तइयसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ) ત્રીજા શતકના સાતમાં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત અભ્રોની (વાદળોની) અને અભ્રવૃક્ષ આદિકોની રૂપાંતર પ્રાપ્તિરૂપ હોય છે.

तानाम्, उल्कापातानाम्, दिशिदाहानां दह्यमानमहानगरप्रकाशसदृशानाम्, गर्जितानां, विद्युत्पातानाम्, पांशुवृष्टीनाम्, यूपानाम्-स्तंभाकार मेघानाम्, यक्षोद्दीप्तानाम्, धूमिकानाम्, महिकानाम्, रजउद्घातानाम्, चन्द्रोपरागाणाम्, सूर्योपरागाणाम्, चन्द्रपरिवेषाणाम्, सूर्यपरिवेषाणाम्, प्रतिचन्द्राणाम्, प्रतिसूर्याणाम्, इन्द्रधनुषाम्, उदकमत्स्यकपिहसितानाम्, तथा-अमोघानाम् सूर्यस्योदयास्तसमये संजातानां पूर्वपश्चिमायतरेखारूपाणाम् परिणामप्रत्ययिकः, परिणामो रूपान्तरप्राप्तिः, तत्प्रत्ययिकस्तन्निमित्तको बन्धः परिणामप्रत्ययिको बन्धः खलु समुत्पद्यते, स च परिणामप्रत्ययिको बन्धः-'जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा' जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण षड् मासान् तिष्ठति, 'सेत्तं परिणामपच्चइए' स एष उपर्युक्तः परिणामप्रत्ययिको बन्ध उच्यते, 'सेत्तं साइयवीससाबंधे' स एष उप-

---

का संग्रह हुआ है-सन्ध्यानाम्, गंधर्वनगराणाम्-आकाशे व्यन्तरकृत नगराकारपरिणतानाम्, उल्कापातानाम्, दिशिदाहानाम्, दह्यमानमहानगरप्रकाशसदृशानाम्, गर्जितानां, विद्युत्पातानाम्, पांशुवृष्टीनाम्, यक्षोद्दीप्तानाम्, धूमिकानाम्, महिकानाम्, रजःउद्घातानाम्, चन्द्रोपरागाणाम्, सूर्योपरागाणाम्, चन्द्रपरिवेषाणाम्, सूर्यपरिवेषाणाम्, प्रतिचन्द्राणाम्, प्रतिसूर्याणाम्, इन्द्रधनुषाम्, उदकमत्स्यकपिहसितानाम्" इस पाठ का अर्थ वहीं पर लिखा गया है अतः वहीं से जान लेना चाहिये। इस परिणामप्रत्ययिक बंध का जघन्यकाल एक समय मात्र और उत्कृष्टकाल छहमास का है। (से त्त साइयवीससाबंधे) इस प्रकार से यह पूर्वोक्तरूप में कहा गया सादिकविस्रसा बंध है। अब अन्त में

"यावत्" पदथी अहीं त्रीजा शतकना सातमां उद्देशकमां कथित नीचेना पाठने ग्रहण करवामां आव्यो छे—

(सन्ध्यानाम्, गंधर्वनगराणाम् आकाशे व्यन्तरकृतनगराकारपरिणतानाम् उल्कापातानाम्, दिशिदाहानाम्, दह्यमानमहानगरप्रकाशसदृशानाम्, गर्जितानाम्, विद्युत्पातानाम्, पांशुवृष्टीनाम्, यक्षोद्दीप्तानाम्, धूमिकानां, महिकानां, रजःउद्घातानाम्, चन्द्रोपरागाणाम्, सूर्योपरागाणाम्, चन्द्रपरिवेषाणाम्, सूर्यपरिवेषाणाम्, प्रतिचन्द्राणाम्, प्रतिसूर्याणाम्, इन्द्रधनुषाम्, उदकमत्स्यकपिहसितानाम्")

आ सूत्रपाठनो अर्थ त्यां आपवामां आव्यो छे, तो जिज्ञासुओए त्यांथी वांची लेवो. आ परिणाम प्रत्ययिक बंधनो ओछामां ओछो काळ एक समयनो अने वधारेमां वधारे छ मासनो होय छे. (से त्तं साइयवीससा बंधे) आ प्रकारनुं-पूर्वोक्त रूपनुं सादिक विस्रसा बंधनुं स्वरूप छे. सूत्रने

युक्तः सादिकविस्रसावन्धो व्यपदिश्यते। अन्ते विस्रसावन्धनिगमयन्नाह-' सेत्तं वीससाबंधे ' स एष उक्तरीत्योपदर्शितः विस्रसावन्धोऽवसेयः ॥ सू० २ ॥

प्रयोगवन्धवक्तव्यता

सूचीकटाहन्यायेन पश्चात्पठितमपि विस्रसावन्धं प्रथमं प्ररूप्य प्रथमपठितं प्रयोगवन्धं प्ररूपयितुं प्रस्तौति-' से किं तं ' इत्यादि।

मूलम्-से किं तं पयोगबंधे? पयोगबंधे तिविहे पण्णत्ते? तं जहा-अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से अणाइए अपज्जवसिए, से णं अट्ठण्हं जीवमज्झपएसा णं, तत्थ वि णं तिण्हं२ अणाइए अपज्जवसिए, सेसाणं साइए, तत्थ णं जे से साइए अपज्जवसिए, से णं सिद्धाणं, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से णं चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पयोगबंधे। से किं तं आलावणबंधे? आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्त भाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलया वागवरत्तरज्जुवल्लिकुसदब्भमाइएहिं,आलावणबंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं आलावणबंधे। से किं तं अल्लियावणबंधे? अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे। से किं तं लेसणाबंधे, लेसणाबंधे जं णं कुड्डाणं,

---

सूत्रकार विस्रसाबंधका निगमन करते हुए कहते हैं कि (सेत्तं वीससा बंधे) उक्त रीतिके अनुसार विस्रसाबंधका कथन किया गया है ॥सू०२॥

અંતે સૂત્રકાર વિસ્રસા બંધનું નિગમન કરતા કહે છે કે (सेत्तं वीससा बंधे) આ પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણેનું વિસ્રસા બંધનું સ્વરૂપ છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं, चम्माणं, घडाणं, पडाणं, कडाणं, छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, से त्तं लेसणा बंधे । से किं तं उच्चयबंधे? उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्ते णं बंधे समुप्पज्जइ, जहण्णे णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, से त्तं उच्चयबंधे । से किं तं समुच्चयबंधे ? समुच्चयबंधे जं णं अगडतडागनईदहवावीपुक्खरिणीदीहिया णं, गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं, देवकुल-सभापव्वथूभखाइयाणं, फलिहाणं, पागारट्टालगचरियदारगोपुरतोरणाणं, पासायघरसरणलेणआवणाणं, सिंघाडगतियचउक्कचच्चर चउम्मुह महापहमाईणं छुहाचिक्खिल्लसिलेससमुच्चएणं बंधे समुप्पजइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, से त्तं समुच्चय बंधे। से किं तं साहणणाबंधे ? साहणणाबंधे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा- देससाहणणाबंधे य, सव्वसाहणणाबंधे य, से किं तं देससाहणणाबंधे? देससाहणणाबंधे जं णं सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसीयसंदमाणियालोहीलोहकडाहकडुच्छुअ सणसयणखंभभंडमत्तोवगरणमाईणं देससाहणणाबंधे समुप्पज्जइ, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसे-

णं संखेज्जं कालं, सेत्तं देससाहणणा बंधे। से किं तं सव्वसाहणणाबंधे? सव्वसाहणणाबंधे से णं खीरोदगमाईणं, से त्तं सव्वसाहणणाबंधे, से त्तं साहणणाबंधे, से त्तं अल्लियावणबंधे। से किं तं सरीरबंधे? सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-पुव्वप्पओगपच्चइए य, पडुप्पन्नपओगपच्चइए य। से किं तं पुव्वप्पओगपच्चइए? पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ, से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए। से किं तं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए? पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ, किं कारणं? ताहे से पएसा एगत्तीकया भवंति त्ति, से त्तं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए, से त्तं सरीरबंधे। से किं तं सरीरप्पओगबंधे? सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, आहारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे कम्मासरीरप्पओगबंधे। ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा--एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, बेंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, जाव--पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे, एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा!

पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा--पुढविक्काइय एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे। एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहण-संठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो जाव पज्जत्त-गब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओग--बंधे य, ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! वीरियसजोग सद्दव्वयाए पमाय-पच्चया कम्मं च जोगं च भवं च, आउयं च, पडुच्च ओरा-लियसरीरप्पओगनामकम्मस्स उदएणं ओरालियसरीर-प्पओगबंधे। एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? एवं चेव। पुढविक्काइयएगिंदिय-ओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव, एवं जाव वणस्सइ-काइया, एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदियतिरिक्ख-जोणियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव। पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! वीरियसजोग--सद्दव्वयाए पमाय--जाव--आउयं पडुच्च पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं, तिरिक्खपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव। मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमादपच्चया जाव--आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदियओरा-

लियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं मणुस्सपंचिं-दियओरालियसरीरप्पओगबंधे ॥ सू० ३ ॥

छाया—अथ कः प्रयोगबन्ध ? प्रयोगबन्धस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अनादिको वा अपर्यवसितः, सादिको वा अपर्यवसितः, सादिको वा सपर्यवसितः, तत्र खलु यः सोऽनादिकः अपर्यवसितः, स खलु अष्टानां जीवमध्यप्रदेशानाम्, तत्रापि खलु त्रयाणां त्रयाणाम् अनादिकः अपर्यवसितः, शेषाणां सादिकः, तत्र खलु यः

प्रयोगबंधवक्तव्यता

'से किं तं पओगबंधे ?' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से किं तं पओगबंधे) हे भदन्त ! प्रयोगबंध का क्या स्वरूप है ? (पओगबंधे तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! प्रयोगबंध तीन प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) प्रयोगबंध के वे तीन प्रकार ये हैं- (अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) अनादिअपर्यवसित, सादिअपर्यवसित, और सादिसपर्यवसित (तत्थ णं जे से अणाइए अपज्जवसिए, से णं अट्ठण्हं जीव मज्झपएसाणं) इनमें जो अनादि अपर्यवसित प्रयोगबंध है वह जीव के आठ मध्यप्रदेशों का होता है। (तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए अपज्जवसिए) इन आठ-प्रदेशों में भी तीन तीन प्रदेशों का जो बंध है वह अनादि अपर्यवसित बंध है। (सेसाणं साइए) बाकी के सर्व प्रदेशों का सादि सपर्यवसित

પ્રયોગબંધવક્તવ્યતા—

"से किं तं पओगबंधे ? ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से किं तं पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (पओगबंधे तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પ્રયોગબંધ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. (तं जहा) તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત (૨) સાદિ સપર્યવસિત અને (૩) સાદિ અપર્યવસિત. (तत्थणं जे से अणाइए अपज्जवसिए से णं अट्ठण्हं जीवमज्झपएसाणं) તેમાંથી જે અનાદિ અપર્યવસિત પ્રયોગ બંધ છે, તે જીવના આઠ મધ્યપ્રદેશોનો હોય છે. (तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए अपज्जवसिए) તે આઠ પ્રદેશોમાં પણ જે ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો બંધ હોય છે, તે અનાદિ અપર્યવસિત બંધ હોય છે. (सेसाणं साइए) બાકીના સર્વ પ્રદેશોનો સાદિ સપર્યવસિત બંધ હોય

स सादिकः अपर्यवसितः स खलु सिद्धानाम्, तत्र खलु यः स सादिकः सपर्यवसितः, स खलु चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आलापनवन्धः, आलीनवन्धः, शरीरवन्धः, शरीरप्रयोगवन्धः, अथ कः स आलापनवन्धः? आलापनवन्धो यः खलु तृणभाराणां वा, काष्ठभाराणां वा, पत्रभाराणां वा, पलालभाराणां वा, वेल्ल (पल्लव) भाराणां वा, वेत्रलता-वल्क-वरत्रा रज्जु-वल्ली-कुश-दर्भादिभिः आलापनवन्धः समुत्पद्यते

बंध है। (तत्थ णं जे से साइए अपज्जवसिए से णं सिद्धाणं) सादि अपर्यवसित वंध सिद्ध जीव के प्रदेशों का है। (तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से णं चउव्विहे पण्णत्ते) इनमें जो सादि सपर्यवसित वंध है वह चार प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है —(आलावणवंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे) १ आलापनवंध, २ आलीनवंध, ३ शरीरवंध, ४ शरीरप्रयोगवंध। (से किं तं आलावणबंधे) हे भदन्त! आलापनवंधका क्या स्वरूप है? (आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलया-वाग-वरत्त-रज्जु-वल्लि-कुस-दब्भमाइएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम! आलापनवंध वह है-जो तृण के गट्ठों को, काष्ठ के गट्ठों को, पत्र के गट्ठों को पलालके बोझों को, बेलोंके बोझों के, वेंत से-लता से, छाल से, वरत्रा से, रस्सी से,

---

છે. (तत्थ णं जे साइए अपज्जवसिए से णं सिद्धाणं) સિદ્ધ જીવના પ્રદેશોનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત હોય છે. (तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से णं चउव्विहे पण्णत्ते-तंजहा) તેમાંનો જે સાદિ સપર્યવસિત બંધ છે, તેના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે-(अलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे) (૧) આલાપન બંધ, (૨) આલીન બંધ, (૩) શરીર બંધ અને (૪) શરીર પ્રયોગ બંધ (से किं तं आलावणबंधे) હે ભદન્ત! આલાપન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? (आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराणवा वेत्तलयावाग-वरत्त-रज्जु-वल्लि-कुस दब्भमाइएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ! આલાપન બંધ તે છે કે જે ઘાસના ભારાને, લાકડાંના ભારાને, પાનના ભારાને, ધાન્યરહિત પરાળની ગાંસડીને, લતાઓના ભારાને, લતાઓથી, છાલોથી, ચામડાની દોરીથી, શણુ આદિની દોરીથી, કોઇ વેલથી, નિર્મૂળ દર્ભોથી અને સમૂળ દર્ભોથી બાંધવાથી થાય છે. એટલે કે ઘાસ વગેરેના ભારાને લતા આદિ વડે જે બાંધવાનું થાય છે, તેને આલા

जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालम्, स एष आलापनबन्धः। अथ कः स आलीनबन्धः ? आलीनबन्धश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्लेषणाबन्धः, उच्चयबन्धः, समुच्चयबन्धः, संहननबन्धः, अथ कः स श्लेषणाबन्धः ? श्लेषणाबन्धो यत् खलु कुड्यानां कूटानां कुट्टिमानाम्, स्तम्भानाम्, प्रासादानाम्, काष्ठानाम्, चर्मणाम्, घटानाम्, पटानाम्, कटानाम्, सुधाकर्दमश्लेषलाक्षा-मधु-सिक्थादिभिः श्लेषणैः बन्धः समुपपद्यते, जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण संख्येयं कालम्, स एष

किसी बेल से, कुश अथवा डाभ वगैरह से बांधने से होता है। अर्थात् घास वगैरहके गट्ठेको बेंतकी बेल आदि से जो बांधना है वह आलापन बंध है। (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जकालं) इस आलापन बंध का काल जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से संख्यात कालका है अर्थात् यह बंध कमसे कम रहे तो अन्तर्मुहूर्त तक रहता है, और अधिक से अधिक संख्यातकाल तक रहता है। (से त्तं आलावणबंधे) यही आलापन बंध का स्वरूप है। (से किं तं अल्लियावणबंधे) हे भदन्त! आलीन बंध का क्या स्वरूप है? (अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते) हे गौतम! आलीन बंध चार प्रकार का कहा है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे) १ श्लेषणाबंध, २ उच्चयबंध, ३ समुच्चयबंध और ४ संहननबंध (से किं तं लेसणाबंधे) हे भदन्त! श्लेषणाबंध का क्या स्वरूप है? (लेसणाबंधे जं णं कुड्डाणं, कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं, चम्माणं, घडाणं, पडाणं, कडाणं, छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्ख महुसित्थ माइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम! श्लेषणा बंध वह है जो भित्तियों का, मणिप्रस्तर जडित भूमियों का, खंभों का,

પન બંધ કહે છે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जकालं) આ આલાપન બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતમુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं आलावणबंधे) આલાપન બંધનું એવું સ્વરૂપ છે. (से किं तं अल्लियावणबंधे ?) હે ભદન્ત! આલીન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? (अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ! આલીન બંધના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે-(लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे) (૧) શ્લેષણા બંધ, (૨) ઉચ્ચય બંધ, સમુચ્ચય બંધ અને (૪) સંહનન બંધ. (से किं तं लेसणाबंधे ?) હે ભદન્ત! શ્લેષણા બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે? (लेसणाबंधे जं णं कुड्डाणं, कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं, चम्माणं, घडाणं, पडाणं कडाणं छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ! શ્લેષણાબંધ તે છે કે જે દીવાલોનું, મણિપ્રસ્તર

श्लेषणाबन्धः, अथ कः स उच्चयबन्धः ? उच्चयबन्धो यः खलु तृणराशीनां वा, काष्ठराशीनां वा, पत्रराशीनां वा, तुषराशीनां वा, बुसराशीनां वा, गोमयराशीनां वा, अवकरराशीनां वा, उच्चत्वेन बन्धः समुपपद्यते, जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण संख्येयं कालम् , स एष उच्चयबन्धः, अथ कः सः समुच्चयबन्धः ? समुच्चय-

प्रासादों का, काष्ठों का, चमडे का, घडों का, पटों का वस्त्रों का और चटाईयों का चूना, कर्दम, वज्रलेप, लाक्षा, मोम इसके द्वारा परस्पर में जुड जाना होता है। (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) यह बंध जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्ततक और उत्कृष्ट से संख्यातकाल तक रहता है। (से त्तं लेसणाबंधे) यही श्लेषणा बंध का स्वरूप है। (से किं तं उच्चयबंधे) हे भदन्त ! उच्चयबंधका क्या स्वरूप है ? (उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) तृणराशि का, काष्ठराशि का, पत्रराशि का, तुषराशि का, भूसा की राशि का, गोबर के ढेर का, कूडा के ढेर का जो उच्चपने से बंध होता है, वह उच्चयबंध है। (जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) यह बंध जघन्य से अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से

જડિત ભૂમિયોનું, સ્તંભોનું, પ્રાસાદોનું, કાષ્ઠોનું, ચામડાનું, ઘડાઓનું, વસ્ત્રોનું અને ચટાઈઓનું ચૂના, કીચડ, વજ્રલેપ, લાખ અને મીણુ દ્વારા પરસ્પર સાથે જોડાઇ જવાનું બને છે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાલ સુધી રહે છે. (से तं लेसणाबंधे) શ્લેષણા બંધનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं उच्चयबंधे ?) હે ભદન્ત ! ઉચ્ચય બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) ઘાસના ઢગલાનો, કાષ્ઠના ઢગલાનો, પર્ણના ઢગલાનો, તુષના ઢગલાનો, ભુસાના (પરાળના) ઢગલાનો, છાણુના ઢગલાનો, કચરાના ઢગલાનો જે ઊંચાઇની અપેક્ષાએ એટલે કે તે પદાર્થોના આપસમાં સંબંધરૂપ જે બંધ થાય છે, તેને ઉચ્ચય બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધા-

बन्धो यत् खलु अगड (अवट) तडाग नदी ह्रद वापी दीर्घिकाणां गुञ्जालिकानां सरसां सरःपङ्क्तिकानाम्, सरःसरःपङ्क्तिकानाम्, विलपङ्क्तिकानाम्, देवकुलसभा-पर्व-स्तूप-खातिकानाम्, परिखाणाम्, प्राकाराट्टालक-चरिक-द्वार-गोपुर-तोरणानाम्, प्रासाद-गृह-शरण-लयनापणानाम्, शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क - चत्वर - चतुर्मुख - महापथादीनां सुधाकर्दमल[१]लेपसमुच्चयेन बन्धः

संख्यातकालतक रहता है। (से तं उच्चयबंधे) यही उच्चय बंध का स्वरूप है। (से किं तं समुच्चयबंधे) हे भदन्त! समुच्चय बंधका क्या स्वरूप है? (समुच्चयबंधे जं णं अगडतडाग-नदी-दह वावी-पुक्खरिणी दीहिया गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंति-याणं, देवकुल-सभापव्व-थूमखाइणं फरिहाणं पागाराट्टालगचरिय दार गोपुरतोरणाणं, पासायघर सरणलेण आवणाणं, सिंघाडग तिय-चउक्क -चच्चर-चउम्मुह-महापहमाइणं-छुहा-चिक्खिल्ल सिलेस समुच्चएणं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम! कुंओ, तालाब, नदी, द्रह, वापी, पुष्क-रिणी, दीर्घिका, गुंजालिका, सरोवर, सरोवरपङ्क्ति, सरःसर पङ्क्ति, बिलपङ्क्ति, देवकुल सभा, प्याऊ, स्तूप, खाईयां परिघ, कोट, अटारियां, चरिक, द्वार, गोपुर, तोरण, प्रासाद, घर, शरण, बाजार, शृङ्गाटकमार्ग, त्रिकमार्ग, चतुष्कमार्ग, चत्वर, चतुर्मुखमार्ग,

---

રેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं उच्चयबंधे) ઉચ્ચય બંધનું એવું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं समुच्चयबंधे?) હે ભદન્ત! સમુચ્ચય બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે?

(समुच्चय बंधे जं णं अगडतडागनदीदहवावी, पुक्खरिणी दीहियाणं गुंजालियाण, सराणं,, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं, देवकुल-सभ पव्व-थूम खाइयाणं फरिहाणं, पागाराट्टालगचरियदारगोपुरतोरणाणं पासायघर सरणलेणआवणाणं, सिंगाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहमादीणं-छुहा -चिक्खिल्ल सिलेस समुच्चएणं बंधे समुप्पज्जइ)

હે ગૌતમ! કૂવા, તળાવ, નદી, દ્રહ (કૂંડ), વાપી, પુષ્કિરિણી, દીર્ઘિકા; ગુંજાલિકા, સરોવર; સરોવર પંક્તિ, સરઃસર પંક્તિ (મહાસરોવર શ્રેણી), બિલ પંક્તિ, દેવકુલ, સભા, પ્યાઊ (હવાડો), સ્તૂપ, ખાઈઓ, પરિઘ, કોટ, અટારીઓ (પ્રાસાદનો ઊર્ધ્વ ભાગ), ચરિકા (નગર અને દુર્ગનો મધ્યવર્તી ભાગ), દ્વાર, ગોપુર (નગર દ્વાર), તોરણ, પ્રાસાદ, ઘર, શરણ (સ્થાનવિશેષ), લેણ (ગૃહ વિશેષ), બજાર, શૃંગાટક માર્ગ, ત્રિક માર્ગ ચતુષ્ક માર્ગ, ચત્વર માર્ગ,

समुत्पद्यते, जघन्येन अन्तमुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालम्, स एष समुच्चयबन्धः, अथ कः स संहननबन्धः ? संहननबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-देशसंहननबन्धश्च, सर्वसंहननबन्धश्च अथ कः स देशसंहननबन्धः ? देशसंहननबन्धो यत् खलु शकटरथयानयुग्यगिल्लिथिल्लिशिबिकास्यन्दमानिका लोही लोहकटाह-कडुच्छुकाऽऽसन-शयन-स्तम्भ-भाण्डा-ऽमत्रोपकरणादीनां देशसंहननबन्धः समु-

महापथमार्ग,-राजमार्ग इत्यादि का चूना द्वारा कीचड़ द्वारा और श्लेष के समुच्चय द्वारा जो बंध होता है वह समुच्चय बंध है। (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जंकालं) यह बंध जघन्य से अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से संख्यातकाल तक रहता है। (से त्तं समुच्चयबंधे) इस प्रकार से यह समुच्चयबंध का स्वरूप है। (से किं तं साहणणा बंधे) हे भदन्त ! संहननबंध का क्या स्वरूप है ? (साहणणाबंधे दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! संहनन बंध दो प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(देससाहणणा बंधे य सव्वसाहणणा बंधे य) १ देशसंहनन बंध, २ सर्वसंहननबंध (से किं तं देससाहणणाबंधे) हे भदन्त ! देशसंहननबंध का क्या स्वरूप है ? (देससाहणणा बंधे जं णं सगड-रह-जाण-जुग्ग-गिल्लि-थिल्लि-सीय-संदमाणिया, लोही-लोहकडाह-कडुच्छुआसणसयण खंभ भंडमत्तोवग-रणमाईणं देससाहणणाबंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! शकट, रथ, यान, युग्यवाहन-घोडागाडी, गिल्ली-हाथी की अंबाडी, थिल्लि-बग्गी शिबिका

ચતુર્મુખ માર્ગ, મહાપથ (રાજમાર્ગ), ઇત્યાદિનો ચૂના દ્વારા, કીચડ દ્વારા અને શ્લેષ (વજ્રલેપ) ના સમુચ્ચય દ્વારા જે બંધ થાય છે તે બંધને સમુચ્ચ બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जंकालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं समुच्चयबंधे) આ પ્રકારનું સમુચ્ચય બંધનું સ્વરૂપ છે. (से किं तं साहणणा बंधे ?) હે ભદન્ત ! સંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (साहणणा बंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! સંહનન બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે-(देससाहणणा बंधेय, सव्वसाहणणाबंधे य) (૧) દેશ સંહનન બંધ અને (૨) સર્વ સંહનન બંધ. (से किं तं देससाहणणाबंधे ?) હે ભદન્ત ! દેશ સંહનન બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ? (देससाहणणाबंधे जं णं सगडरह-जाण-जुग्ग-गिल्लि, थिल्लि सीय-संदमाणिया-लोही-लोहकडाह, कडुच्छु-आसणसयणे खंभ भंड-मत्तोवगरणमाइणं देससाहणणाबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! શકટ (ગાડું), રથ, યાન, યુગ્ય વાહન (ઘોડાગાડી), ગિલ્લિ (હાથીની અંબાડી), થિલ્લિ

स्पद्यते, जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण संख्येयं कालम् , स एष देशसंहननबन्धः, अथ कः स सर्वसंहननबन्धः ? सर्वसंहननबन्धः स खलु क्षीरोदकादीनाम् , स एष सर्वसंहननबन्धः, स एष संहननबन्धः, स एष आलीनबन्धः । अथ कः स शरीर-

---

एवं स्यन्दमानी–पुरुष प्रमाणवाहनविशेष, तवा कडाही, करछी, आसन, शयन, स्तंभ, भाण्ड, पात्र, तथा और भी नानाप्रकार के उपकरणादि पदार्थों का जो संबंध होता है वह देशसंहननबंध है। (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) यह बंध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक रहता है और उत्कृष्ट से संख्यातकालतक रहता है। (से त्तं देससाहणणाबंधे) इस प्रकार से यह देशसंहननबंध का स्वरूप है। (से किं तं सव्वसाहणाबंधे) हे भदन्त ! सर्वसंहननबंध का क्या स्वरूप है ? (सव्वसाहणणाबंधे–से णं खीरोदगमाइणं से त्तं सव्वसाहणणाबंधे) हे गौतम ! दूध और पानी आदि पदार्थों का जो बंध है वह सर्वसंहनन बंध है। यही सर्वसंहननबंध का स्वरूप है। इस प्रकार से यहां तक (से त्तं साहणणाबंधे, से त्तं अल्लियावणबंधे) सादि सपर्यवसित बंधके चार प्रकारों में से द्वितीय प्रकाररूप आलीनबंध का कथन संहननबंध का कथन करने पर हो जाता है। (से किं तं सरीरबंधे) हे भदन्त ! सादि सपर्यवसितबंध का जो तृतीय भेद शरीरबंध है उसका क्या

(બગ્ગી), શિબિકા (પાલખી), સ્યન્દમાનિકા (પુરુષ પ્રમાણુ વાહન વિશેષ), તાવડા, કડાહી, કડછી, આસન, શયન, સ્તંભ, ભાંડ, પાત્ર, તથા બીજાં વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણાદિ પદાર્થોનો જે બંધ થાય છે, તે બંધને દેશ સંહનન બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) આ સંહનન બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से त्तं देससाहणणाबंधे) આ પ્રકારનું દેશ સંહનન બંધનું સ્વરૂપ છે. (से किं तं सव्वसाहणणाबंधे ?) હે ભદન્ત ! સર્વ સંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (सव्वसाहणणा बंधे–से णं खीरोदगमाईणं से त्तं सव्वसाहणणा बंधे) હે ગૌતમ ! દૂધ અને પાણી આદિ પદાર્થોનો જે બંધ થાય છે તે બંધનું નામ સર્વસંહનન બંધ છે. આ પ્રકારનું સંહનન બંધનું સ્વરૂપ છે. આ અહીં સુધીમાં (से त्तं साहणणा बंधे, से त्तं अल्लियावणबंधे) સાદિ સપર્યવસિત બંધના ચાર પ્રકારોમાંથી બીજા પ્રકાર રૂપ આલીન બંધનું કથન– સંહનન બંધનું નિરૂપણ થઇ જવાથી પૂરૂં થાય છે.

(से किं तं सरीरबंधे ?) હે ભદન્ત ! સાદિ સપર્યવસિત બંધનો જે ત્રીજો શરીરબંધ નામનો ભેદ છે, તેનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

वन्धः ? शरीरवन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकश्च प्रतिपन्नप्रयोगप्रत्युयिकश्च, अथ कः स पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकः ? पूर्वप्रयोगप्रत्ययिको यः खलु नैरयिकाणां संसारस्थानां सर्वजीवानां तत्र तत्र तेषु तेषु कारणेषु समवहन्यमानानां जीवप्रदेशानां वन्धः समुपपद्यते, स एष पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकः, अथ कः स प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकः ? प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिको यः खलु केवलज्ञानिनोऽनगारस्य

स्वरूप है ? (सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! शरीरबंध दो प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस तरह से है–(पुव्वप्पयोगपच्चइए य, पडुप्पन्नपओगपच्चइए य) पूर्व प्रयोगप्रत्ययिक शरीरबन्ध और प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकशरीरबन्ध। (से किं तं पुव्वप्पओगपच्चइए) हे भदन्त ! पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकशरीर बंध का क्या स्वरूप है ? (पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! जो उन उन कारणों के होने पर समुद्घात करते हुए नैरयिक एवं सर्वसंसारी जीवों के जीव प्रदेशों का जो बंध होता है वह पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकशरीरबंध है। (से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए) यही पूर्वप्रत्ययिक शरीर बंध का स्वरूप है। (से किं तं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए) हे भदन्त प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध का क्या स्वरूप है ? (पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स

(सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते–तंजहा) हे ગૌતમ ! શરીરબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે–(पुव्वप्पयोगपच्चइए य, पडुपन्नपओगपच्चइए य) (૧) પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધ અને (૨) પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ. (से किं तं पुव्वपयोगपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

(पुव्वप्पयोगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ તે તે ક્ષેત્રોમાં તે તે કારણો ઉત્પન્ન થવાથી (સમુદ્ઘાતના કારણરૂપ વેદના આદિ કારણો ઉદ્ભવે ત્યારે) સમુદ્ઘાત કરતા એવા નારક અને સર્વ સંસારી જીવોના જીવપ્રદેશોનો જે બંધ થાય છે, તે બંધને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધ કહે છે. (से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए) પૂર્વપ્રત્યયિક શરીરબંધનું એવું સ્વરૂપ છે. (से किं तं पडुपन्नप्पओगपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

केवलिसमुद्घातेन समवहतस्य तस्मात् समुद्घातात् प्रतिनिवर्तमानस्य अन्तरा मन्थाने वर्तमानस्य तैजसकार्मणयोः बन्धः समुत्पद्यते, किं कारणम् ? तदा तस्य प्रदेशा एकत्वीकृता भवन्ति इति, स एष प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकः, स एष शरीरबन्धः, अथ कः स शरीरप्रयोगबन्धः ? शरीरप्रयोगबन्धः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः ? तद्यथा–

ताओ समुग्घायाओ पडियित्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! केवलिसमुद्घात से समुद्घात करते हुए और फिर पीछे उससे फिरते हुए केवली के मंथान अवस्था में रहते समय तैजस और कार्मण शरीर का जो बंध होता है वह प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध है। (किं कारणं) हे भदन्त ! तैजस और कार्मणशरीर के बंध होने में वहां क्या कारण है ? (ताहे से पएसा एगत्तीया भवंति, त्ति) हे गौतम ! उस समय केवली के आत्मप्रदेश संघात को प्राप्त होते हैं। इस कारण से उस केवली के तैजस और कार्मण शरीर प्रदेशों का बंध होता है। (से त्तं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए) यही प्रत्युपन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध का स्वरूप है (से त्तं सरीरबंधे) इस तरह से शरीरबंध का स्वरूप कहा। (से किं तं सरीरप्पओगबंधे) हे गौतम ! शरीरप्रयोगबध का क्या स्वरूप है (सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! शरीरप्रयोगबंध पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है–(ओरालियसरीरप्पओगबंधे) १ औदारिक शरीर

(पडुप्पन्नप्पओग पच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! કેવલિ સમુદ્ઘાત દ્વારા સમુદ્ઘાત કરતા અને ત્યારબાદ તે સમુદ્ઘાતમાંથી પાછા ફરતી વખતે મંથાન અવસ્થામાં રહેતી વખતે કેવલીને જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થાય છે, તે બંધને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગપ્રત્યયિક બંધ કહે છે. (किं कारणं ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થવામાં ત્યાં શું કારણ હોય છે ? (ताहे से पएसा एगत्तीगया भवंति, त्ति) હે ગૌતમ ! તે સમયે કેવલીના આત્મપ્રદેશો સંઘાત પામે છે. તે કારણે તે કેવલી તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ કરે છે (से त्तं पडुप्पन्नओगपच्चइए) એજ પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું સ્વરૂપ છે. (से त्तं सरीरबंघे) આ પ્રકારે અહીં શરીરબંધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન પૂરું થાય છે.

(से किं तं सरीरप्पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! શરીર પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते–तं जहा) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(ओरालियसरीरप्पओग-

औदारिकशरीरप्रयोगवन्धः, वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः, आहारकशरीरप्रयोगवन्धः, तैजसशरीरप्रयोगवन्धः, कार्मणशरीरप्रयोगवन्धः । औदारिकशरीरप्रयोगवन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः' तद्यथा—एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगवन्धः, द्वीन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगवन्धः, यावत्—पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगवन्धः । एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगवन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ?

प्रयोगवंध, (वेउव्वियसरीरप्पओगवंधे) २ वैक्रियशरीरप्रयोगबंध, (आहारगसरीरप्पओगवंधे) ३ आहारकशरीरप्रयोगवंध, (तेयासरीरप्पओगबंधे) ४ तैजसशरीरप्रयोगबंध और (कम्मासरीरप्पओगबंधे) ५ कार्मणशरीरप्रयोगबंध (ओरालियशरीरप्पओगवंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! औदारिकसरीरप्रयोगबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! औदारिक शरीरप्रयोगबंध पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जैसे एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे, बेंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे) एकेन्द्रिय ओदारिक शरीरप्रयोगबंध, द्वीन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध, यावत् पंचेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोग बंध । (एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयो-

---

वं) (१) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (वेउव्वियसरीरप्पओगवंधे) (२) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, (आहारगसरीरप्पओगबंधे) (૩) આહારક શરીર બંધ, (तेयासरीरप्पओगबंधे) (૪) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (कम्मासरीरप्पओगबंधे) (૫) કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ.

(ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકરનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते—तंजहा) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—(एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे, वेंदियओरलियसरीरप्पओगबंधे, जाव पचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे) (૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) તેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ. (एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?)

गौतम ! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबंधः, एवम् एतेन अभिलापेन भेदो यथा अवगाहनासंस्थाने औदारिकशरीरस्य तथा भणितव्यः, यावत् पर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धश्च, अपर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धश्च । औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मण उदयेन? गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया,

---

गबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पण्णत्ते) पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(पुढविक्काइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओग्गाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो) पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोग बंध इस तरह से इस अभिलापद्वारा जैसा "अवगाहना संस्थान" पद में औदारिक शरीर का भेद कहा गया है वैसा यहां पर कहना चाहिये (जाव पज्जत्तगगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबधे य, अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओग जाव बंधे य) यावत् पर्याप्तगर्भजमनुष्यपंचेन्द्रियऔदारिक शरीरप्रयोगबंध और अपर्याप्तगर्भजमनुष्यपंचेन्द्रियऔदारिक शरीरप्रयोगबंध। (ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदंत ! औदारिकशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा)

હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(पुढविक्काइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, આ પ્રકારે આ અભિલાપ દ્વારા "અવગાહન સંસ્થાન" પદમાં ઔદારિક શરીરના જેવા ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે, એવા ભેદો અહીં પણ કહેવા જોઈએ.

(जाव पज्जत्तगगब्भवक्कंतियमणुस्स पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेय, अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियमणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग जाव बंधेय) યાવત્ "પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ." (ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

आयुष्कं च प्रतीत्य मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन मनुष्य पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः ॥ सू० ३ ॥

टीका—'से किं तं पओगबंधे ?' गौतमः पृच्छति — हे भदन्त ! अथ कः कतिविधः स प्रयोगबन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'पओगबंधे तिविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! प्रयोगबन्धस्त्रिविधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा—अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए' तद्यथा

मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगनामकम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदियसरीरप्पओगबंधे) जीव की वीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता, प्रमादरूपहेतु-इनसे कर्म, योग, भव एवं आयुष्क को लेकर के मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोग बंध होता है।

टीकार्थ—सूची कटाह न्याय से पश्चात् पठित भी विस्रसाबंध का प्ररूपण करके सूत्रकार अब प्रयोगबन्ध की प्ररूपणा कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से कि तं पओगबंधे-पओगबंधे तिविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! प्रयोगबन्ध कि जिसका स्वरूप विस्रसाबंध से भिन्न है क्या है-अर्थात्-प्रयोगबंध कितने प्रकार का है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! प्रयोगबन्ध तीन प्रकार का है-'तं जहा' जो इस तरह से है-'अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए

आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग नामकम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) જીવની વીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, અને પ્રમાદરૂપ કારણથી કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ટીકાર્થ—ક્રમ પ્રમાણે ગણતા પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા પહેલાં થવી જોઈતી હતી, પરન્તુ 'સૂચી કટાહ ન્યાયને' અનુસરીને પશ્ચાત્ પઠિત વિસ્રસા બંધની પ્રરૂપણા પહેલા કરવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર પ્રયોગબંધની નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રરૂપણા કરે છે—

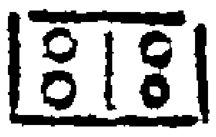
ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! વિસ્રસાબંધથી ભિન્ન એવા પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એટલે કે પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકાર છે ?

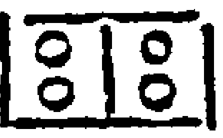
મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(पओगबंधे तिविहे पण्णते-तं जहा) હે ગૌતમ ! પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-(अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा

अनादिको वा अपर्यवसितः, सादिको वा अपर्यवसितः सादिको वा सपर्यवसितः, तत्र जीवव्यापारेण जीवप्रदेशानाम् औदारिकादिशरीरपुद्गलानां च बन्धः प्रयोगबन्धः तस्य, च चत्वारो विकल्पा भवन्ति, तथाहि–अनादिकम् अपर्यवसितम् १, अनादिकं सपर्यवसितम् २, सादिकम् अपर्यवसितम् ३, सादिकं सपर्यवसितम्४, किन्त्वत्र तेषु चतुर्षु त्रय एव विकल्पाः अनादिकसपर्यवसितरूपद्वितीयविकल्पवर्जिताः संभवन्ति, तत्र प्रथमभङ्गोदाहरणायाह–'तत्थ णं जे से' इत्यादि। तेषु च असंख्यात प्रदेशिकजीवस्य ये अष्टौ मध्यप्रदेशाः सन्ति तेषाम् अनादिकोऽपर्यवसितो बन्धो भवति, यतो हि यदापि जीवः केवलिसमुद्घातसमये समग्रलोकं व्याप्य तिष्ठति तदापि असौ तथाविधायामेव स्थितौ तिष्ठति,अन्येषां पुनर्जीवप्रदेशानां

वा सपज्जवसिए" १ अनादि अपर्यवसित, २ सादिअपर्यवसित, और सादिसपर्यवसित, जीव के व्यापार से जीवप्रदेशों का और औदारिककादिशरीरपुद्गलों का जो बंध है वह प्रयोगबंध है। इसके चार विकल्प होते हैं–अनादि अपर्यवसित १, अनादि सपर्यवसित २, सादिअपर्यवसित ३, और सादिसपर्यवसित ४, किन्तु इन चार विकल्पों में से यहां तीन ही विकल्प बनते हैं–अनादि सपर्यवसितरूप द्वितीय विकल्प नहीं बनने से छोड़ दिया गया है। प्रथम भंग को उदाहरण द्वारासमझाने के लिये सूत्रकार कहते हैं–'तत्थ णं जे से' इत्यादि, असंख्यात प्रदेशों वाले जीव के जो आठ मध्य के प्रदेश हैं, उनका अनादि अपर्यवसित बध होता है। क्यों कि जिस समय केवली भगवान् केवलि समुद्घात करते हैं उस समय वे समग्रलोक को व्याप्त करलेते हैं–परन्तु वे मध्यप्रदेश उनके उसी स्थिति में रहते हैं–उनमें कोई विपरिवर्तन नहीं

अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) (१) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) સાદિ અપર્યવસિત અને (૩) સાદિ સપર્યવસિત. જીવના વ્યાપારથી જીવપ્રદેશોનો અને ઔદારિકાદિ શરીર પુદ્ગલોનો જે બંધ થાય છે, તેને પ્રયોગબંધ કહે છે. તેના ચાર વિકલ્પ થાય છે–(૧) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) અનાદિ સપર્યવસિત, (૩) સાદિ અપર્યવસિત અને (૪) સાદિ સપર્યવસિત. પરન્તુ આ ચાર વિકલ્પોમાંથી અહીં ત્રણ વિકલ્પ જ બને છે, અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ બીજો વિકલ્પ બનતો નથી, તેથી ઉપર મુજબ ત્રણ પ્રકાર પડે છે. હવે પહેલા ભંગને ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "तत्थ णं जे से" ઈત્યાદિ, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા જીવના જે આઠ મધ્યપ્રદેશો છે, તેમનો અનાદિ અપર્યવસિત બંધ થાય છે, કારણ કે જે સમયે કેવલી ભગવાન કેવલી સમુદ્ઘાત કરે છે, તે સમયે તેઓ સમગ્ર લોકને વ્યાપ્ત કરી લે છે. પરન્તુ તેમના તે મધ્યપ્રદેશો એજ સ્થિતિમાં રહે છે–તેમાં કોઇ પરિવર્તન થતું નથી

विपरिवर्तमानत्वान्नास्ति अनादिकोऽपर्यवसितो बन्धः, तत्स्थापना चेयम्
एतेषामुपरि अन्येऽपि चत्वारः एवमेतेऽष्टौ भवन्तीत्यभिप्रायेणाह-'तत्थ णं जे से अणाइए अपज्जवसिए, से णं अट्ठण्हं जीवमज्झपएसाणं' तत्रापि त्रिषु उपर्युक्तविकल्पेषु अपि खलु यः तस्य जीवस्य अनादिकोऽपर्यवसितो बन्धः स खलु अष्टानां जीव-मध्यप्रदेशानां भवति । एवं रीत्या समुदायतोऽष्टानांबन्धः प्रतिपादितः, अथ तेषु एकै-केन आत्मप्रदेशेन सह यावतां परस्परं बन्धो भवति तद्दर्शयितुमाह-'तत्थवि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए, अपज्जवसिए, सेसाणं साइए' तत्रापि तेष्वपि अष्टसु जीव-प्रदेशेषु मध्ये खलु त्रयाणां त्रयाणाम् एकैकेन सह अनादिकोऽपर्यवसितो बन्धः अनादिरनन्तो बन्ध इत्यर्थो वर्तते, तथाहि-पूर्वोक्तरीत्याऽवस्थितानामष्टानामुपरि-तनप्रतरस्य यः कश्चिदेकः प्रदेशो विवक्षितः तस्य, पार्श्ववर्तिनौ द्वौ प्रदेशौ एकश्चाधोव-र्तीत्येवंरीत्या एते त्रयः सम्बध्यन्ते, शेषस्त्वेकः उपरितनः, यत्राधस्तना न सम्बध्यन्ते

होता है-अन्य प्रदेशों में विपरिवर्तन होता है, इसलिये अनादि अप र्यवसितवन्ध जीव के आठ मध्यप्रदेशों के सिवाय अन्यप्रदेशों में नहीं होता है । उनकी स्थापना इस प्रकार से है- इनके ऊपर और भी चार प्रदेश हैं. इस तरह समुदाय की अपेक्षा से इन आठ प्रदेशों का बन्ध प्रतिपादित हुआ है । अब उनमें से एक एक आत्मप्रदेश के साथ जितने प्रदेशों का परस्पर बन्ध होता है-इस बात को दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं-' तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए, अपज्जवसिए " सेसाणं साइए ' उन आठ प्रदेशों में भी तीन तीन प्रदेशों का एक एक प्रदेशके साथ अनादि-अपर्यवसित अनादि अनन्त बंध है । पूर्वोक्तरीति के अनुसार अवस्थित उन आठ प्रदेशों में से उपरितनप्रतरका जो कोई एक विवक्षित प्रदेश है-उस विवक्षित प्रदेशका, अपने पासके दो प्रदेशों

અન્ય પ્રદેશોમાં જ પરિવર્તન થાય છે. તેથી અનાદિ અપર્યવસિત બંધ જીવના આઠ મધ્યપ્રદેશો સિવાયના અન્ય પ્રદેશોમાં થતો નથી. તેમની સ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી- તેમની ઉપર બીજાં પણ ચાર પ્રદેશ છે, આ રીતે સમુદાયની અપેક્ષાએ આ આઠ પ્રદેશોનો બંધ પ્રતિપાદિત થયો છે. હવે તેમના એક એક પ્રદેશોનો પરસ્પર બંધ થાય છે તે વાત પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-(तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए, अपज्जवसिए, सेसाणं साइए) તે આઠ પ્રદેશોમાં પણ ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો એક એક પ્રદેશની સાથે અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત) થાય છે. પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણે અવસ્થિત (ગોઠવાયેલા, રહેલા) તે આઠ પ્રદેશોમાંથી ઉપરિતન પ્રતરનો જે કોઈ એક અમુક પ્રદેશ છે-તે અમુક પ્રદેશનો, પોતાની પાસેના બે પ્રદેશોની સાથે અને

दूरवर्तित्वेन व्यवहितत्वात्, एवमधस्तनप्रतरापेक्षयापि इति बोध्यम्, शेषाणाम् मध्यमाष्टभ्योऽन्येषां जीवप्रदेशानां सादिरपर्यवसितः सपर्यवसितो वा बन्धो भवति विपरिवर्तमानत्वात्, इति प्रथमो विकल्पो व्याख्यातः, 'अनादिः सपर्यवसितः' इति द्वितीयो विकल्पस्तु नेह संभवति अनादिसंबद्धानाम् अष्टानां जीवप्रदेशानाम-विपरिवर्तमानत्वेन बन्धस्य अनादि सपर्यवसितत्वानुपपत्तेः। अथ तृतीयं विकल्पमुः

के साथ और नीचे के एक प्रदेश के साथ इस तरह से इन तीन प्रदेशों के साथ अनादि अनन्त संबंधरूप बंध है। ऊपर का एक प्रदेश और नीचे के तीन इस के साथ संबंध नहीं हैं। क्यों कि ये उससे दूरवर्ती होने के कारण व्यवहित होते हैं। इसी तरह से अधस्तन (नीचे की) प्रतर की अपेक्षा से भी जानना चाहिये। इसी कारण तीन २ प्रदेशों का अनादि अनंतरूप बंध कहा गया है। इन मध्यम आठ प्रदेशों से अतिरिक्त और जो जीवप्रदेश हैं उनका सादिअपर्यवसित, या सादि-सपर्यवसित बंध है। क्यों कि इनमें विपरिवर्तन होता है। इस प्रकार से प्रथमविकल्प के विषय में यह स्पष्टीकरण है। "अनादि सपर्यव-सित" ऐसा जो द्वितीयविकल्प है वह इन जीव के मध्य आठ प्रदेशों में संभवित नहीं होता है। क्यों कि ये आठ प्रदेश अविपरिवर्तमान हैं-इस कारण इनमें अपर्यवसितता होने के कारण सपर्यवसितता नहीं बनती है-अतः अनादि अपर्यवसित बंध में अनादि सपर्यवसितता नहीं

નીચેના એક પ્રદેશની સાથે-આ રીતે તે ત્રણ પ્રદેશોની સાથે અનાદિ અનંત સંબંધરૂપ બંધ છે. ઉપરના એક પ્રદેશની સાથે-અને નીચેના ત્રણ પ્રદેશોની-સાથે તેનો સંબંધ નથી, કારણ કે તેઓ તેનાથી દૂર હોય છે. તેથી તેમની સાથે તેનો સંબંધ હોતો નથી એજ પ્રમાણે અધસ્તન (નીચેની) પ્રતરની અપેક્ષાએ પણ સમજવું. એજ કારણે ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો અનાદિ અનંતરૂપ કહ્યો છે. આ મધ્યમ આઠ પ્રદેશો સિવાયના બીજા જે જીવપ્રદેશો છે તેમનો સાદિ અપર્યવસિત, અથવા સાદિ સપર્યવસિત બંધ હોય છે, કારણ કે તેઓમાં વિપરિવર્તન થાય છે.

આ પ્રમાણે પહેલા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને સૂત્રકાર "અનાદિ સપ-ર્યવસિત રૂપ બીજા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ જે બીજો વિકલ્પ છે તે એ જીવોના આઠ મધ્યપ્રદેશોમાં સંભવિત થતો નથી, કારણ કે તે આઠ પ્રદેશો અવિપરિવર્તમાન છે, તે કારણે તેમનામાં અપર્યવ-સિતતા હોવાને લીધે સપર્યવસિતતા સંભવી શકતી નથી તેથી અનાદિ અપ-ર્યવસિત બંધમાં અનાદિ સપર્યવસિતતા હોતી નથી. હવે સૂત્રકાર ત્રીજા

दाहरति-' तत्थणं जेसे साइए अपज्जवसिए, से णं सिद्धाणं ' तत्र त्रिषु उपर्युक्तेषु विकल्पेषु खलु यस्तस्य जीवप्रदेशस्य सादिकः अपर्यवसितो बन्धः स खलु सिद्धानां भवति, तथा च सिद्धानां सादिरपर्यवसितो जीवप्रदेशबन्धः शैलेश्यवस्थायां संस्थापितप्रदेशानां सिद्धत्वेऽपि चलनाभावात् अथ चतुर्थ विकल्पं सभेदं प्ररूपयति-' तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए, से णं चउव्विहे पण्णत्ते ' तत्र उपर्युक्तेषु त्रिषु विकल्पेषु खलु यस्तस्य जीवप्रदेशस्य सादिकः सपर्यवसितो बन्धो भवति, स खलु चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे' तद्यथा आलापनबन्धः१, आलीनबन्धः२, शरीरबन्धः३, शरीरप्रयोगबन्धः४,

---

आती है। अब सूत्रकार तृतीय विकल्प के विषय में कथन करते हुए उदाहरण प्रदर्शित करते हैं-' तत्थ णं जे से साइए अपज्जवसिए, सेणं सिद्धाणं ' इन तीन उपर्युक्त विकल्पो में जो जीवप्रदेश का सादिअपर्यवसितबंध है वह सिद्धों के होता है। क्यों कि शैलेशी अवस्था में संस्थापित जीवप्रदेशों का सिद्ध अवस्था हो जाने पर फिर पर्यवसान नहीं होता है वे ज्यों के त्यों बने रहते हैं। इसलिये सादिअपर्यवसित बन्ध सिद्धों के होता है। अब सूत्रकार चौथे विकल्प का भेद सहित निरूपण करते हैं-' तत्थणं जे से साइए सपज्जवसिए, से णं चउव्विहे पण्णत्ते ' अपर्युक्त विकल्पों में जीवप्रदेश का सादिसपर्यवसित बंध है, वह चार प्रकार का कहा गया है-' तं जहा ' जैसे-' आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे , सरीरप्पओगबंधे ' आलापनबन्ध, आलीनबंध, शरीर-

---

વિકલ્પનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે ઉદાહરણ આવે છે-

(तत्थ णं जे से साइए अपज्जवसिए, से णं सिद्धाणं) ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિકલ્પોમાંના જે જીવ પ્રદેશનો સાદિ અપર્યવસિત જીવ બંધ છે, તે સિદ્ધ જીવો કરે છે, કારણ કે શૈલેશી અવસ્થામાં સંસ્થાપિત જીવ પ્રદેશોનું સિદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થયા પછી ફરીથી પર્યવસાન થતું નથી પણ તેઓ જે સ્થિતિમાં હોય એજ સ્થિતિમાં કાયમ રહે છે. તેથી સિદ્ધો દ્વારા જ સાદિ અપર્યવસિત (અનંત) બંધ થાય છે. હવે સૂત્રકાર ચોથા વિકલ્પનું ભેદરહિત પ્રતિપાદન કરે છે-(तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए, से णं चउव्विहे पण्णत्ते) ઉપર્યુક્ત ચાર વિકલ્પોમાંથી જે જીવપ્રદેશનો સાદિ સપર્યવસિત બંધ છે, તેના ચાર પ્રકાર છે. (तं जहा) જે ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-

(आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे) (૧) આલાપનબંધ, (૨) આલીનબંધ (૩) શરીર બંધ અને (૪) શરીરપ્રયોગબંધ

तत्र आलाप्यते आलीनं क्रियते एभिरित्यालापनानि रज्ज्वादीनि, तैस्तृणादीनां बन्धः आलापनबन्धः१, एवम् द्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण श्लेषादिना आलीनीकरणरूपो- बन्धः आलीनबन्धः२, तथा ' सरीरबंधे ' इति समुद्घाते सति विस्तारितसंको- चितजीवप्रदेशसम्बन्धविशेषणवशात् तैजसादिशरीरप्रदेशानां सम्बन्धविशेषः शरीरबन्धः, केचित्तु तत्र शरीरिणः समुद्घाते विक्षिप्तजीवप्रदेशानां संकोचने बन्धः शरीरबन्ध इति मन्यन्ते३, 'सरीरप्पओगबंधे ' इति, एवं शरीरस्य औदारिकादेः प्रयोगेण वीर्यान्तरायक्षयोपशमादि जनितव्यापारेण बन्धः तत्पुद्गलोपादानं, शरीर- रूपस्य वा प्रयोगस्य बन्धः शरीरप्रयोगबन्ध इत्यर्थः४। गौतमः पृच्छति-'से किं तं आलावणबंधे ? ' हे भदन्त ! अथ कः कतिविधः स आलापनबन्धः प्रज्ञप्तः ?

बंध और शरीरप्रयोगबंध रस्सी आदि द्वारा जो तृण आदि घास वगैरह का बांधना है, वह आलापनबंध है। एक द्रव्य का दूसरे द्रव्य के साथ जो श्लषरूपमें बंध होता है वह आलीनबंध है। समुद्घात अवस्था में विस्तारित और संकोचित जीवप्रदेशों के संबंधवश से तैजसादि शरीरप्रदेशों का जो संबंधविशेष है वह शरीर बंध है। अथवा कोई ऐसा भी मानते हैं कि समुद्घात करने पर वे विक्षिप्त जीव प्रदेशों को संकुचित करने में जो बंध है वह शरीरि बंध है। ' सरीरप्पओगबंधे' औदारिक आदि शरीर के प्रयोग से-वीर्यान्तराय के क्षयोपशमादि से जनित व्यापार से-शरीर पुद्गलों को ग्रहण करने रूप जो बंध है वह शरीरप्रयोगबन्ध है। अथवा शरीररूप प्रयोग का जो बंध है वह शरी- रप्रयोगबंध है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से किं तं

દોરી આદિ વડે જે ઘાસ આદિને બાંધવું તેનું નામ અલાપન બંધ છે એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્યની સાથે જે શ્લેષરૂપે બંધ થાય છે, તેનું નામ આલીન બંધ છે. સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં વિસ્તારિત અને સંકોચિત જીવ પ્રદેશોના સબં- ધને કારણે તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશોનો જે સંબંધ વિશેષ છે, તેનું નામ શરીરબંધ છે અથવા કોઇ એવુ પણ માને છે કે સમુદ્ઘાત કરવામાં આવે ત્યારે અમુક જીવ પ્રદેશોને સંકુચિત કરવામાં જે બંધ થાય છે, તે બંધને શરીરબંધ કહે છે. (सरीरप्पओगबंधे) ઔદારિક આદિ શરીરના પ્રયોગથી વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમ આદિ દ્વારા જનિત વ્યાપારથી-શરીરપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જે બંધ થાય છે, તેને શરીર પ્રયોગ બંધ કહે છે- અથવા શરીર રૂપ પ્રયોગોનો જે બંધ છે તેનુ નામ શરીર પ્રયોગ બંધ છે.

હવે સૂત્રકાર આલાપન બંધ આદિનું વિસ્તારપૂર્વક સમજાવે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(सेकिंतंआलावणबंधे ?) હે ભદન્ત ! આલાપન

भगवानाह-'आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलयावागवरत्तरज्जुवल्लिकुसदब्भमादिएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ' आलापनबन्धो यत् खलु तृणभाराणां वा, काष्ठभाराणां पत्रभाराणां वा, पलालभाराणां वा, धान्यरहिततृणपुञ्जभाराणामित्यर्थः, वेल्लभाराणां वा प्रवालभाराणामित्यर्थः प्रवालवाचको देशीयो वेल्लशब्दः, वेत्रलता-वल्क-वरत्रा-रज्जु-वल्ली-कुश-दर्भादयः, तत्र वेत्रलता जलवंशकम्बा, वल्कः वल्कलः-त्वचा, वरत्रा-चर्ममयीरज्जुः, रज्जुःशणादिमयी वल्ली त्रपुष्यादिका, कुशा निर्मूलदर्भाः, दर्भास्तु समूलाः, आदिशब्दाच्चीवरादीनां परिग्रहस्तैरित्यर्थः आलापनबन्धः समुत्पद्यते, भवति, स च आलापनबन्धः 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं' जघन्येन

आलावणबंधे) हे भदन्त! आलापनबंध कितने प्रकार का है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलयावागवरत्त रज्जुवल्लिकुसदब्भमाएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम! तृणभारों का घास के गट्ठों का, काष्ठ के भारों का-लकडियों के गट्ठों का, पत्र भारों का-पत्तों की गठरियों का, धान्यरहित पलाल के भारों का अर्थात् धान्यरहित तृणपुंज-भुसा की गठरियों का, लताओं की गठरियों का, अथवा-कोपलों की गठरियों का, जो बेत की छालों से, बकलों से, वरत्रा-चर्म की बनी हुई रस्सियों से, शन आदि की बनी हुई-डोरियों से, निर्मूलदर्भों से, समूलदर्भों से एवं कपडों की धज्जियों से जो बांधना होता है वह आलापनबंध है। यह आलापनबंध 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं-से त्तं आलावणबंधे' कम से कम अन्तर्मुहूर्त्त तक रहता है, और अधिक से अधिक संख्यातकालतक

બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર-(आलावण बंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलयावागवरत्त रज्जुवल्लिकुसदब्भमादिएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ! ઘાસની ગાંસડીઓને, કાષ્ઠના ભારાને, પાનની ગાંસડીને, લતાઓની ગાંસડીઓને, અથવા કોંપલોની ગાંસડીઓને જે નેતરની છાલોથી, લતાઓથી, ચામડાની દોરીથી, શણના દોરડાથી નિર્મૂળ દર્ભોથી, સમૂળ દર્ભોથી અને કપડાના લાંબા ચિંદરડાથી બાંધવામાં આવે છે, તેને આલાપન બંધ કહે છે તે આલાપન બંધ (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण संखेज्ज कालं) ઓછામાં ઓછા અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધા-

अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालं तिष्ठति पश्चात् विध्वंसं प्राप्नोति। से त्तं आलावणबंध' स एष आलापनबन्धः प्रज्ञप्तः। अथ आलीनबन्धमाह-' से किं तं अल्लियावणबंधे ?' हे भदन्त ! अथ कः कतिविधः आलीनबन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! आलीनबन्धश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे ' तद्यथा-श्लेषणाबन्धः, उच्चयबन्धः, समुच्चयबन्धः संहननबन्धश्च, तत्र श्लेषणा-श्लेषद्रव्येण द्रव्ययोः संयोजनं, तद्रूपो बन्धः श्लेषणाबन्धः १, एवम् उच्चयः-ऊर्ध्वं चयनं राशीकरणं, तद्रूपो बन्धः उच्चयबन्धः २, तथा सं०सङ्गतः उच्चयापेक्षया विशिष्टतरः उच्चयः समुच्चयः, तद्रूपो बन्धः समुच्चयबन्धः ३, एवं संहननम्-अवयवानां संघातनं समूहः

रहता है। इसके बाद वह नष्ट हो जाता है। ऐसा कथन आलापनबंध के विषय में तीर्थंकरादिकों ने किया है। अब आलीनबन्ध का क्या स्वरूप है इस विषय में गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-' से किं तं अल्लियावणबंधे ' हे भदन्त ! आलीनबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-' अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! आलीनबंध चार प्रकार का कहा गया है-' तं जहा ' जैसे-' लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे' श्लेषणाबंध, समुच्चयबंध और संहननबंध दो द्रव्यों का आपसमें किसी श्लेषपदार्थ से जोड़ना इसका नाम श्लेषणाबंध है, राशी करनेरूप जो बंध होता है वह उच्चयबंध है। उच्चय की अपेक्षा जो विशिष्टतर उच्चय है वह समुच्चयबंध है। अवयवों का जो समूह है वह संहननबंध है। अर्थात् अवयवों

રેમાં વધારે સખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. ત્યાર બાદ નાશ પામે છે. (से त्तं आलावणबंधे) એવું કથન આલાપન બંધ વિષે તીર્થંકરાદિકોએ કર્યું છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं अल्लियावणबंधे ?) હે ભદન્ત ! આલીનબંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(अल्लियावण बंधे चउव्विहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! આલીનબંધના ચાર પ્રકાર છે. (तं जहा) તે પ્રકારોની નીચે પ્રમાણે છે-(लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे साहणणाबंधे,) (૧) શ્લેષણા બંધ, (૨) ઉચ્ચયબંધ (૩) સમુચ્ચયબંધ અને (૪) સંહનનબંધ.

બે પદાર્થોને એક બીજાની સાથે કોઇ શ્લેષપદાર્થ વડે જોડાવો તેનું નામ શ્લેષણા બંધ છે. રાશી (ઢગલો) કરવા રૂપ જે બંધ થાય છે તેનું નામ ઉચ્ચય બંધ છે. ઉચ્ચયના કરતાં પણ વિશિષ્ટતર જે ઉચ્ચય છે તેનું નામ

तद्रूपो बन्धः संहननबन्धः अवयवानां समूहरूपेण बन्ध इत्यर्थः ४। गौतमः पृच्छति-'से किं तं लेसणाबंधे' हे भदन्त! अथ कः कतिविधः स श्लेषणाबन्धः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'लेसणाबंधे जंणं कुड्डाणं, कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं, चम्माणं, घडाणं, पडाणं कडाणं छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ' श्लेषणाबन्धो यत् खलु कुडचानां भित्तीनां, कुट्टिमानां मणिप्रस्तरखचितभूमीनाम्, स्तम्भानाम् स्थाणूनाम्, स्थूणारूपाणाम्, प्रासादानाम् हर्म्यविशेषाणाम्, काष्ठानाम्, चर्मणाम्, घटानाम्, पटानाम्, वस्त्राणाम् कटानाम् संस्तराणाम्, 'सुधाचिक्खिल्लश्लेषलाक्षामधुसिक्थादिभिः, तत्र सुधा 'चूना' इतिभाषाप्रसिद्धा, चिक्खिल्लः कर्दमः श्लेषो वज्रलेपः लाक्षा-जतु मधुसिक्थम् मदनम्, मोम'इति भाषा प्रसिद्धम्आदि शब्दात् गुग्गुल राल-खल्यादिपरिग्रहस्तैः, श्लेषणैः परस्परसंयोजकैः बन्धः समुत्पद्यते, स च श्लेषणाबन्धः 'जह-

का समूहरूप से जो बन्धन है वह संहननबंध है। इन्हीं आलीनबंध प्रकारों के विषय में प्रभु से गौतम पूछते हैं-'से किं तं लेसणाबंधे' हे भदन्त श्लेषणाबंध कितने प्रकार का कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'लेसणाबंधे जंणं कुड्डाणं कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं चम्माणं, घडाणं, पडाणं, कडाणं, छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिंबंधे समुप्पज्जइ' हे गौतम! भीतों का अथवा कूट-पर्वतों की शिखरोंका, कुट्टियों-मणिप्रस्तर खचितभूमियों-का, अथवा स्थाणुओं का, प्रासादों-धनिकों के मकानों का, लकडियों का, चमडे का, घडोंका परोंवस्त्रोंका कटों-चटाईकोंका सुधा-चूनासे, कीचड़ से, श्लेष-वज्रलेप से, लाक्षा-लाखसे, मधुसिक्थमोम से, तथा गुग्गल, राल खल आदि

સમુચ્ચય બંધ છે. અવયવોનો જે સમૂહ છે તેનું નામ સંહનન બંધ છે. એટલે કે અવયવોના સમૂહ રૂપે જે બન્ધન છે, તે સંહનન બંધ છે,

હવે સૂત્રકાર આલીન બંધના ચારે પ્રકારોનું ઉદાહરણો દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं लेसणाबंधे) હે ભદન્ત! શ્લેષણા બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? તેનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(लेसणाबंधे जं णं कुड्डाणं, कोट्टिमाण, खंभाणं, पासायाणं कट्ठाणं, चम्माणं घडाणं, पडाणं, कडाण, छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ! ભીંતોને અથવા પર્વતોના શિખરોને, કુટ્ટિમોને, (મણિપ્રસ્તર ખચિત ભૂમિયોને) સ્તંભોને અથવા સ્થાણુઓને પ્રાસાદોને (ધનિકોના બંગલાઓને) કાષ્ઠોને, ચામડાને, ઘડાઓને, વસ્ત્રોને, અને ચટ્ટાઇઓને ચૂનાથી, માટીથી, શ્લેષ (વજ્રલેપ) થી, લાખથી, મીણથી, રાળથી,

गेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, से त्तं लेसणाबंधे ' जघन्येन अन्तर्मुहू-
मू, उत्कर्षेण संख्येयं कालं तिष्ठति, स एष श्लेषणाबन्धः प्रज्ञप्तः । गौतमः
च्छति-' से किं तं उच्चयबंधे ' हे भदन्त ! अथ कः कतिविधः स उच्च-
बन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा,
त्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण
ा उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ ' हे गौतम ! उच्चयबन्धो यत् खलु तृणराशीनां वा
ासपुञ्जानां, काष्ठराशीनां वा; पत्रराशीनां वा, तुषराशीनां वा, बुसराशीनां वा,

से, लेप करने पर जो सुधा आदि का उनके साथ श्लेषणरूप संबंध होता है वह श्लेषणाबंध है । यह श्लेषणा संबंधरूप बंध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्ततक और उत्कृष्ट से संख्यातकाल तक उन दोनों का आपस में बना रहता है । इसके बाद वह नियम से विनष्ट हो जाता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(से किं तं उच्चयबंधे) हे भदन्त ! सादि सपर्यवसित बंध के भेद आलीन बंध का भेद जो उच्च-यबंध है वह कितने प्रकार का कहा गया है ? अर्थात् यह उच्चयबंध क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोयमरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! घास का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता है, काष्ठों का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता है, पत्तों का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता

સરેસ આદિથી લેપ કરવાથી ચુના આદિનો તેમની સાથે જે શ્લેષણરૂપ સંબંધ થાય છે, તે શ્લેષણાબંધ કહેવાય છે. આ શ્લેષણા સંબંધ રૂપ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તમુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી તે બન્નેમાં અરસપરસની અંદર ટકી રહે છે, ત્યાર બાદ તે નિયમથી જ નષ્ટ થઇ જાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं उच्चयबंधे ?) હે ભદન્ત ! સાદિ સપર્યવસિત બંધના આલીનબંધ નામના પ્રકારનો જે ઉચ્ચયબંધ નામનો બીજોભેદ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(उच्चय बंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररा-सीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ઘાસનો જે ઊંચો ઢગલો ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, લાકડાંનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, પાનનો કરવામાં આવે છે. તુષોનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, ભુસા (પરાળ)

गोमयराशीनां वा, अवकरराशीनां कचवरपुञ्जानां, उच्चत्वेन ऊर्ध्वं चयनेन बन्धः समुत्पद्यते, स उच्चयबन्धः 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं उच्चयबंधे' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालं तिष्ठति, स एष उच्चयबन्धः प्रज्ञप्तः। गौतमः पृच्छति–'से किं तं समुच्चयबंधे?' हे भदन्त! अथ कः कतिविधः स समुच्चयबन्धः प्रज्ञप्तः? भगवानाह–'समुच्चयबंधे जं णं अगड-तडाग–नई–दह–वावी–पुक्खरिणी–दीहियाणं, गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं' हे गौतम! समुच्चयबन्धो यत् खलु अगड(अवट कूप) तडाग-नदी ह्रद-वापी–पुष्करिणी–दीर्घिकाणां गुञ्जालिकानाम् गोलाकारपुष्करिणी-

---

है, तुषों का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता है, भुसा का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता है, गोमय (गोबर) का जो ऊँचा ढेर लगा दिया जाता है, कूडा-कचड़ा का जो ऊचा ढेर लगा दिया जाता है, इस ढेर में जो उन पदार्थों का आपस में संबंधरूप बंध है वह उच्चय बंध है। यह उच्चयबंध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से संख्यात काल तक रहता है–इसके बाद वह नष्ट हो जाता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से समुच्चयबंध के विषय में पूछते हैं–(से किं तं समुच्चयबंधे) हे भदन्त समुच्चयबंध कितने प्रकार का होता है अर्थात् समुच्चयबंध का क्या स्वरूप है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(समुच्चयबंधे जं णं अगडतडाग नदी दह वावी, पुक्खरिणी, दीहियाणं गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, बिलपंतियाणं) हे गौतम! अगडकूप, तडाग–तालाब, नदी, द्रह–ह्रद, वापी, पुष्करिणी, दीर्घिका,

---

નો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, ગોબર (છાણુ) નો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, કચરા પુંજનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, તે ઢગલામાં રહેલા તે પદાર્થોનો પરસ્પરના સંબંધ રૂપ જે બંધ છે, તેને ઉચ્ચય બંધ કહે છે. આ ઉચ્ચય બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે, ત્યારબાદ તે નષ્ટ થઇ જાય છે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને સમુચ્ચય બંધ વિષે એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

(से किं तं समुच्चय बंधे?) હે ભદન્ત! સમુચ્ચય બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(समुच्चय बंधे जं णं अगड, तडाग–नदी–दह वावी, पुक्खरिणी, दीहियाणं, गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं) હે ગૌતમ! કૂવા, તળાવ, નદી, દ્રહ (હ્રદ–કુંડ), વાવ,

नाम्, सरसां-सरोवराणाम्, सरःपंक्तिकानाम्-सरोवरश्रेणीनाम्, सरःसर:पङ्क्तिकानाम् महासरोवरश्रेणीनाम्, बिलपङ्क्तिकानाम्-जलभृतगर्तश्रेणीनाम्, 'देवकुल-सभा-पव-थूम-खाइयाणं फलिहाणं पागार-ट्टालग चरिय-दार-गोपुरतोरणाणं' देवकुल-सभा-पर्व-स्तूप-खातिकानाम्, परिखानाम्-'खाई' इति प्रसिद्धानाम्, प्राकार-अट्टालक-चरिक-द्वार-गोपुर-तोरणानाम् तत्र प्राकारः=दुर्गः, अट्टालकः=प्रसादोर्ध्वभागः, चरिका=नगरदुर्गयोर्मध्यवर्तीमार्गः, द्वारं सामान्यद्वारम्, गोपुरम्-नगरद्वारम्, तोरणं-विवाहोत्सवप्रसङ्गे पताकासहितरचितद्वारभागविशेषः तेषाम्, 'पासाय-घर-सरण-लेण-आवणाणं, सिंघाडग-तिय-चउक्कचच्चर-चउम्मुह-महापह माईणं, छुहाचिक्खिल्लसिलेससमुच्चएणं बंधे समुप्पज्जइ' प्रासाद-गृह-शरणलय-नाऽऽपणानाम्, तत्र प्रासादो=राजभवनम्, गृहम्, शरणं=स्थानविशेषः, यात्रिकाणां निवासस्थानमिति भावः, लयनम् पर्वतवर्त्ती=गृहविशेष आपणः=हट्टइतिप्रसिद्धः,

गुञ्जालिका, गोलाकार पुष्करिणी, सरोवर, सरःपंक्ति, सरः सरः पंक्ति, अर्थात् महासरोवरश्रेणी, बिलपंक्ति, (देवकुल) इत्यादि, देवकुल, सभा प्याऊ, स्तूप, खातिका परिघ, प्राकार-दुर्ग, अट्टालिका-प्रासाद का उर्ध्वभाग, चरिका-नगर और दुर्गका मध्यवर्तीमार्ग, द्वार, गोपुर-नगर द्वार तोरण-विवाह के प्रसंग पर पताका सहित रचित द्वार का भागविशेष (पासायघर) इत्यादि, प्रासाद-राजभवन, घर, शरण-स्थानविशेष, लेण-गृहविशेष, आपण-बाजार, शृङ्गाटकाकारमार्गविशेष, त्रिकमार्ग चतुष्कमार्ग, चत्वरमार्ग, चतुर्मुखमार्ग और राजमार्ग, इन सब स्थान विशेषोंका चूना द्वारा, कचरा द्वारा और श्लेष-वज्रलेप के समुच्चय द्वारा जो बंध होता है वह समुच्चयबंध है। श्लेषणाबंध में और समुच्चयबंध में इतना ही अन्तर है कि उस बंध की अपेक्षा यह बंध चूना

પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા (ગોળાકાર પુષ્કરિણી), સરોવર, સરઃપંક્તિ, સરસરઃ પંક્તિ (મહાસરોવરની શ્રેણી), બિલપંક્તિ, "દેવકુલ ઇત્યાદિ" દેવકુલ, સભા, પ્યાઉ (હવાડા), સ્તૂપ, ખાતિકા, પરિઘ, પ્રાકાર (દુર્ગ), અટ્ટાલિકા (પ્રાસાદનો ઉર્ધ્વભાગ-અટારી), ચરિકા (નગર અને દુર્ગનો મધ્યવર્તી માર્ગ), દ્વાર, ગોપુર (નગરદ્વાર), તોરણ, "પાસાય ઘર ઇત્યાદિ" પ્રાસાદ (રાજભવન), ઘર, શરણ (સ્થાન વિશેષ), લેણ (ગૃહ વિશેષ), આપણ (બજાર), શ્રૃંગાટ કાર માર્ગ, ત્રિક માર્ગ, ચતુષ્ક માર્ગ, ચત્વર માર્ગ, ચતુર્મુખ માર્ગ અને રાજમાર્ગ, આ બધાં સ્થાન વિશેષોનો ચૂના દ્વારા, કચરા દ્વારા અને શ્લેષ-વજ્રલેપના સમુચ્ચય દ્વારા જે બંધ થાય છે, તેને સમુચ્ચય બંધ કહે છે. શ્લેષણા બંધ અને સમુચ્ચય બંધમાં એટલો જ તફાવત છે કે

सेषाम्, शृङ्गाटक=त्रिक-चतुष्क-चत्वर-चतुर्मुख-महापथादीनाम्, सुधा चिक्खिल्ल-श्लेषाणां चिक्कणद्रव्याणां समुच्चयेन समुच्छ्रायेण बन्धः समुपपद्यते, तत्र शृङ्गाटकम् त्रिकोणाकारफलविशेषसदृशस्त्रिपथमार्गविशेषः, अन्यत्सर्वं स्पष्टम् स च समुच्चयबन्धः-'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं समुच्चयबंधे' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालं तिष्ठति, स एष समुच्चयबन्धः प्रज्ञप्त इति आलीनबन्धस्य तृतीयो भेदः। गौतमः पृच्छति-'से किं तं साहणणाबंधे?' हे भदन्त! अथ कः कतिविधः स संहननबन्धः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'साहणणाबंधे दुविहे पण्णत्ते' संहननबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-देससाहणणा-

---

आदि के समुच्चय से साध्य होता है और श्लेषणा बंध में चूना वगैरह के समुच्चय की विवक्षा नहीं होती है-अर्थात् श्लेषणाबंध दो पदार्थों को चिपकाने रूप है और समुच्चयबंध कूप आदि पदार्थों को चूना आदि द्वारा पोताने रूप है। उच्चयबंध में पदार्थों की राशि करना विवक्षित है और इसमें राशि करना विवक्षित नहीं है। यह समुच्चय बंध (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं से त्तं समुच्चयबंधे जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्ततक रहता है, और उत्कृष्ट से संख्यात काल तक रहता है। इसके बाद नियम से वह नष्ट हो जाता है। इस तरह से यह समुच्चयबंध का स्वरूप है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से किं तं साहणणाबंधे) हे भदन्त! संहननबंध कितने प्रकार का कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(साहणणाबंधे दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम! संहननबंध दो

તે બંધની અપેક્ષાએ આ બંધ ચૂના આદિના સમુચ્ચયથી સાધ્ય થાય છે. શ્લેષણા બંધમાં ચૂના વગેરેના સમુચ્ચયની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એટલે કે શ્લેષણા બંધ એ પદાર્થોને ચોટાડવા રૂપ હોય છે અને સમુચ્ચય બંધ કૂપ આદિ પદાર્થોને ચૂના આદિ દ્વારા લીંપવા રૂપ હોય છે. ઉચ્ચય બંધમાં પદાર્થોની રાશિ કરવાની અપેક્ષા રહે છે, સમુચ્ચય બંધમાં રાશિ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ સમુચ્ચય બંધ (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं-से त्तं समुच्चयबंधे) ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને અધિકમાં અધિક સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે, ત્યારબાદ તે અવશ્ય નાશ પામે છે. સમુચ્ચ બંધનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સંહનન બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(से किं तं साहणणा बंधे?) હે ભદન્ત! સંહનન બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે? એટલે કે તેના કેટલા પ્રકાર છે?

बंधेय, सव्वसाहणणाबंधे य' तद्यथा-देशसंहननवन्धश्च, सर्वसंहननवन्धश्च, तत्र देशेन देशेस्य संघातीभवनरूप (एकीभवनरूप) संहननलक्षणो बन्धः सम्बन्धः शकटाङ्गादीनामिवेति देशसंहननबन्धः, एवं सर्वेण सर्वस्य संहननरूपसङ्गीभवनलक्षणो बन्धः सम्बन्धो नीरक्षीरादीनामिव सर्वसंहननबन्धः, गौतमः पृच्छति-'से किं तं देस साहणणाबंधे ?' भदन्त ! अथ कः खलु स देशसंहननबन्धः प्रज्ञप्तः ? 'देससाहणणाबंधे जं णं सगड रह जाण जुग्ग गिल्लि थिल्लि सीयसंदमाणिया लोही-लोहकडाह-कडुच्छुयाऽऽसण सयण-खंभ-भंडमत्तोवगरणमाईणं देससाहणणा-

---

प्रकार का कहा गया है-जो इस तरह से है-(देस साहणणाबंधे य सव्वसाहणणा बंधे य) एक देश संहननबंध और दूसरा सर्व संहनन बंध किसी एक वस्तु के अपने एक देश से किसी दूसरी वस्तु के एक देश के साथ परस्पर में संबंधित होना इसका नाम एक देश संहनन बंध है। जैसे शकट-गाड़ी आदि के अवयवों में होता है। सर्वरूप से दुसरे द्रव्य के साथ संबंधित होना इसका नाम सर्व संहननबंध है। जैसे-दुध और पानी में होता है। सर्व संहननबंध में दोनों पदार्थ आपसमें एक मेक हो जाते हैं-और देशसंहननबंध में ऐसा नहीं होता है। इसी बात को गौतम प्रभु से पूछते हैं-(से किं तं देससंहणणा बंधे) हे भदन्त ! देशसंहनन बंध क्या है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(देससंहणणा बंधे जं णं सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसीय संदमाणिया

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(साहणणा बंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! સંહનન બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(देससाहणणा बंधे य, सव्वसाहणणाबंधे य) (૧) દેશસંહનન બંધ અને (૨) સર્વસંહનન બંધ કોઇ એક વસ્તુના એક દેશ (અંશ)નો બીજી વસ્તુના એક દેશની સાથે આપસમાં સંબંધ થવો, તેનું નામ એક દેશસંહનન બંધ છે. જેમ કે ગાડી આદિના અવયવોમાં એવું બને છે. સર્વ રૂપે બીજા દ્રવ્યની સાથે સંબંધિત થવું તેનું નામ સર્વસંહનન બંધ છે, જેમ કે દૂધ અને પાણીમાં એવો બંધ થાય છે. સર્વ સંહનન બંધમાં બન્ને પદાર્થ આપસમાં એક-રૂપ થઈ જાય છે. દેશસંહનનમાં બધમાં એવું બનતું નથી. એજ વાતનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ નીચેના પ્રશ્નોત્તર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं देससंहणणा बंधे) હે ભદન્ત ! દેશસંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(देससंहणणा बंधे जं णं सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसीयसंदमाणिया लोही,

बंधे समुप्पज्जइ' हे गौतम ! देशसंहननबन्धो यत् खलु शकट-रथ-यान-युग्यगिल्लि थिल्लि-शिविका-स्यन्दमानिका लोही-लोहकटाहकडुच्छुकाऽऽसन-शयन-स्तम्भ-भाण्डाऽमत्रोपकरणादीनां देशसंहननबन्धः समुत्पद्यते, तत्र युग्यं गोल्लदेशे प्रसिद्धो हस्तद्वयप्रमाणवेदिकायुक्तो जम्पानविशेषः, गिल्लिः-गजपृष्ठास्तरः रणविशेषः, 'अंबाडी' इति भाषाप्रसिद्धः, थिल्लिः घोटकद्वययुक्तो यानविशेषः 'वग्गी' इतिभाषा-प्रसिद्धः, शिविका-कूटा-कारेणाच्छादितो जम्पानविशेषः, स्यन्दमानिका वा-पुरुषप्र-माणो जम्पानविशेषः, लोही-व्यञ्जनपचन भाजनविशेषः, लोहकटाहो भाजनविशेषः, कडुच्छुकः दर्वीपदवाच्यः परिवेषणपात्रविशेषः, भाण्डम् मृन्मयभाजनम् , अमत्रं

लोही लोहकडाह कडुच्छय आसणसयण खंभ भंडमत्तोवगरणमाईणं देस संहणणाबंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! शकट, रथ, यान, युग्य, गिल्लि, थिल्ली, शिविका, स्यन्दमानिका, लोही, लोहकटाह, करछी, आसन, शयन, स्तंभ, भाण्ड तथा और भी अनेक प्रकार के जो उपकरणसो इनका जो संबंध होता है वह देशसंहहनन बंध है । गोल्लदेशप्रसिद्ध, हस्तद्वय प्रमाणवेदिका से युक्त जो जम्पानविशेष है उसका नाम युग्य है, जिसे आज की भाषा में रिक्सागाडी कहते है । अंबाडी का नाम गिल्लि है । दो घोडों से युक्तयानविशेषका नाम-जिसे भाषा में 'वग्गी' कहते हैं थिल्लि है । कूटाकार से आच्छादित जम्पानविशेष पुरुषप्रमाण होता है उसका नाम स्यन्दमानिका है । व्यञ्जनको पकानेका जो भाजन-विशेष होता है उसका नाम लोही-तवा है, लोहकटाह-लोहे की कडाही का नाम है । जिससे दाल आदि पदार्थ परोसे जाते हैं उसका नाम

લોહકડાહકડુચ્છુયઆસણસયણખંભભડમત્તોવગરણમાઈણ દેસસંહણણા બધે સમુ-પ્પજ્જઇ) હે ગૌતમ ! શકટ (ગાડું), રથ, યાન, યુગ્ય, ગિલ્લિ, થિલ્લિ, શિબિકા, સ્યન્દમાનિકા, તાવડો, લોહ કડાહી, કડછી, આસન, શયન, સ્તંભ ભાંડ તથા બીજાં વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણોનો જે સંબંધ હોય છે, તે દેશ સંહનન બંધ છે. ગોલ્લ દેશપ્રસિદ્ધ, બે હાથ પ્રમાણ વેદિકાથી યુકત જે વાહનવિશેષ છે, તેને (યુગ્ય) કહે છે, (જેને હાલમાં રિક્ષા કહે છે. (ગિલ્લિ) એટલે અંબાડી (થિલ્લિ) એટલે બે ઘોડા જોડેલી ગાડી અથવા બગ્ગી, (શિબિકા) એટલે પાલખી પુરુષપ્રમાણ મ્યાનાને સ્યન્દમાનિકા કહે છે (લોહી) શાક વગેરે પકાવવાની તવીને કહે છે, લોઢાની કડાહીને (લોહ કટાહ) કહે છે. જેના વડે દાળ આદિ પદાર્થ પિરસવામાં આવે છે, તેને કડછી (कडुच्छुय)

भाजनविशेषः, उपकरणं नानाप्रकारकं तदन्योपकरणम्, अन्यत्सर्वं स्पष्टम्। स च देशसंहननबन्धः-' जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं देससाहणणाबंधे ' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण संख्येयं कालं तिष्ठति, स एष देशसंहननबन्धः प्रज्ञप्तः। गौतमः पृच्छति-से किं तं सव्वसाहणणाबंधे ?' हे भदन्त ! अथ कः कस्तावत् स सर्वसंहननबन्धः प्रज्ञप्तः, भगवानाह-' सव्वसाहणणाबंधे से णं खीरोदगमाईणं, सेत्तं सव्वसाहणणाबंधे, सेत्तं साहणणाबंधे, सेत्तं अल्लियावणबंधे ' हे गौतम ! सर्वसंहननबन्धः स खलु क्षीरोदकादीनां सर्वेण-सर्वस्य सङ्घातीभवनलक्षणसंहननबन्धः सम्बन्धः सर्वसंहननबन्धः। स एष उपर्युक्तः सर्वसंहननबन्धो बोध्यः, सः एष संहननबन्धः प्रज्ञप्तः, स एष उपर्युक्तरीत्या प्रति-

---

कडुच्छय-करछली है। मिट्टी के पात्र का नाम भाण्ड है। भाजनविशेष का नाम अमत्र है-इसे भाषा में कुर्वा कहते हैं। तथा इनसे अतिरिक्त और भी जो उपकरण हैं-ये सब देश संहननबंध का समय रहने का (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) जघन्य से अंतर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से संख्यात कालका है। इसके बाद यह बंध नष्ट हो जाता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से किं तं सव्वसंहणणा बंधे) हे भदन्त ! सर्व संहनन बंध क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! (सव्वसाहणणा बंधे से णं खीरोदगमाईणं-से त्तं सव्व साहणणा बंधे) दूध और पानी में जो एकभावरूप बंध संबंध है वह सर्व संहनन बंध है। इसी तरह का सर्वसंहनन बंध और भी पदार्थों में होता है। इस प्रकार से यह सर्वसंहनन बंध का स्वरूप है। इन दोनों

કહે છે. માટીના પાત્રોને ભાંડ કહે છે. અને શકોરા (ચપણિયા) ને (અમત્ર) કહે છે. તથા આ સિવાયના બીજાં પણ જે વિવિધ ઉપકરણો છે, તે દેશ સંહનન બંધથી યુકત હોય છે-આ દેશ સંહનન બંધ (जहण्णेणं अंतोमहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે ત્યાર બાદ તે બંધ નષ્ટ થઇ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" से किं तं सव्वसाहणणा बंधे ? " હે ભદન્ત ! સર્વસંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" सव्वसाहणणा बंधे से णं खीरोदगमाईणं से त्तं सव्वसाहणणाबंधे " હે ગૌતમ ! દૂધ અને પાણીમાં જે એકત્વ ભાવ રૂપ બંધ સંબંધ છે, તે સર્વસંહનન બંધ છે. સર્વસંહનન બંધનું એવું સ્વરૂપ છે. સંહનન બંધના બન્ને પ્રકારોનું કથન પૂરૂં થવાથી સંહનન બંધનું

पादितः, आलीनबन्धःश्लेषणादिचतुर्भेदयुक्तः प्रज्ञप्तः । गौतमः । पृच्छति-' से किं तं सरीरबंधे ? ' हे भदन्त ! अथ कः कतिविधः स शरीरबन्धः प्रज्ञप्तः ? ' भगवानाह-' सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते ' शरीरबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः ' तं जहा-पुव्वप्पओगपच्चइए य, पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए य ' तद्यथा-पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकश्च, प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकश्च पूर्वः प्राक्कालासेवितः-प्रयोगः जीवव्यापारो वेदना कषायादिसमुद्घातरूपः प्रत्ययः कारणं यत्र शरीरबन्धे स एव पूर्वप्रयोगप्रत्ययिको बन्धः, एवं प्रत्युत्पन्नः अप्राप्तपूर्वो वर्तमानः प्रयोगः केवलिसमुद्घातलक्षणव्यापारः

संहनन बंध के कथन हो जाने पर संहनन-बंध का कथन समाप्त हो जाता है। इस प्रकार आलीन बंध अपने श्लेषणाबंध-आदि चार भेदों से कथित किया जा चुका है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से किं तं सरीरबंधे) हे भदन्त ! सादि सपर्यवसित बंध का तृतीय भेद जो शरीर बंध है वह कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! शरीर बंध दो प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जैसे (पुव्वपओगपच्चइए य, पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए य) पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक और प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक जिस शरीर बंध में पूर्वकाल में आसेवित प्रयोग-जीव व्यापार-वेदना-कषाय आदि समुद्घातरूप जीव व्यापार कारण होता है वही पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक बंध है। अप्राप्तपूर्व केवलि समुद्घातरूप वर्तमानप्रयोग जिस शरीर बंध में

કથન અહીં સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે આલીન બંધના શ્લેષણાબંધ આદિ ચાર ભેદોનું કથન અહીં સમાપ્ત થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" से किं तं सरीरबंधे ? " હે ભદન્ત ! સાદિ સપર્યવસિત બંધનો જે શરીર બંધ નામનો જે ત્રીજો ભેદ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? અથવા શરીર બંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! શરીર બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(पुव्वप्पओगपच्चइए, पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए य, (૧) પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક અને (૨) પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક. જે શરીર બંધમાં પૂર્વકાળમાં સેવવામાં આવેલ પ્રયોગ-જીવ વ્યાપાર વેદના, કષાય આદિ સમુદ્ઘાત રૂપ જીવ વ્યાપાર કારણરૂપ હોય છે, તે બંધને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહે છે. અપ્રાપ્ત પૂર્વ કેવલિ સમુદ્ઘાત રૂપ વર્તમાન

प्रत्ययो यत्र स एव प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक इत्यर्थः गौतमः पृच्छति-'से किं तं पुव्वप्पओगपच्चइए ?' हे भदन्त ! अथ कः किंस्वरूपः स पूर्वोक्तः पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं, संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं, तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ, सेत्तं पुव्वप्पओगपच्चइए' हे गौतम ! पूर्वप्रयोगप्रत्ययिको यत् खलु नैरयिकाणाम्, संसारावस्थानानाम्, सर्वजीवानाम् तत्र क्षेत्रेषु इत्यर्थः, एतेन समुद्घातकरणक्षेत्राणां बाहुल्यमुक्तम्, तेषु तेषु कारणेषु, एतेन समुद्घातकार-

---

कारण होता है वही प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध है। इसी बात को गौतम प्रभु से पूछते हैं-(से किं तं पुव्वप्पओगपच्चइए) हे भदन्त ! जो शरीर बन्ध पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक होता है उसका क्या स्वरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसार वत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ, से त्तं पुव्वपओगपच्चइए) हे गौतम ! जो उन उन क्षेत्रोंमें, उन उन कारणों के होने पर-समुद्घात के कारणभूत वेदना आदि कारणोंके होने पर-समुद्घात करते समय-शरीर से बाहर जीवप्रदेशों को निकालने रूप समुद्घात करते समय, नैरयिक एवं सर्व संसारी जीवों के जीवप्रदेशों का जो बंध रचनादि विशेष होता है वह पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक शरीर बंध है। "तत्र तत्र क्षेत्रेषु" ऐसा जो यहां पर कहा गया है उससे समुद्घात करने के क्षेत्रोंकी बहुलता कही गई

પ્રયોગ જે શરીર બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તે શરીર બંધને પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ કહે છે.

એજ વાત ગૌતમ સ્વામી આ પ્રશ્ન દ્વારા પ્રભુને પૂછે છે-"से किं तं पुव्वओगपच्चइए ?" હે ભદન્ત ! જે શરીર બંધ પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક હોય છે, તેનુ કેવું સ્વરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ, से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए) હે ગૌતમ ! તે તે ક્ષેત્રમાં તે તે કારણો ઉદ્ભવવાને કારણે સમુદ્ઘાતના કારણરૂપ-વેદના આદિ કારણોના હોવાથી સમુદ્ઘાત કરતી વખતે-શરીરની બહાર જીવપ્રદેશોને કાઢવારૂપ સમુદ્ઘાત કરવાના સમયે, નારક અને સર્વ સંસારી જીવોના જીવપ્રદેશોનો જે બંધ (રચનાદિ વિશેષ) થાય છે, તેને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ કહે છે. "तत्र तत्र क्षेत्रेषु" આ સૂત્રાંશ દ્વારા સમુદ્ઘાત કરવાના ક્ષેત્રોની બહુલતા

णानां वेदनादीनां बाहुल्यं प्रतिपादितम् , समुद्हन्यमानानाम्—शरीराद् वहि जीवप्रदेशप्रक्षेपलक्षणं समुद्घातं गच्छतां जीवप्रदेशानां वन्धः रचनादिविशेषः समुत्पद्यते । अत्र शरीरबन्धप्रस्तावे जीवप्रदेशानामित्यभिधानमसङ्गतम् इति नाशङ्कनीयम् तत्प्रस्तावेऽपि "तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः" इतिन्यायमाश्रित्य तस्य जीवप्रदेशाश्रिततैजसकार्मणशरीरप्रदेशानामित्यर्थात् 'शरीरबन्धः' इति, पक्षान्तरे तु समुद्घातेन विक्षिप्य संकोचितानामुपसर्जनीकृततैजसादिशरीरप्रदेशानां जीवप्रदेशानामेवेति वोध्यम् , स एष उपर्युक्तः पूर्वप्रयोगप्रत्ययिको वन्धः प्रज्ञप्तः । गौतमः पृच्छति-'से किं तं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए ?' हे भदन्त ! अथ कः किंस्वरूपः स प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिको वन्धः ?' भगवानाह-' पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए जं णं

है। तथा "तेषु तेषु कारणेषु" इस पद द्वारा समुद्घातके कारण वेदना आदिकों की बहुलता कही गई है। यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि यहां शरीर बंध प्रस्ताव के समय में जीवप्रदेशों का कथन असंगत है-क्यों कि शरीर बंध प्रस्तावमें भी "तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः" इस नियम को आश्रित करके जीवप्रदेशाश्रित तैजस और कार्मण शरीरों के प्रदेशों को लिया गया है। इससे ऐसा निष्कर्ष निकलता है कि वेदना आदि समुद्घातरूप जीव के व्यापार निमित्त से हुआ जीव प्रदेशाश्रित तैजस कार्मण शरीर का बंध, वह पूर्वप्रयोगप्रत्ययिक बंध है। "शरीर बंध" इस पक्षान्तर में तो समुद्घात से प्रदेशोंको विखेर करके पुनः उन्हीं विखरे हुए जीव प्रदेशों का कि जिनमें तैजसादि शरीरप्रदेश गौणरूप किये गये हैं जो बंध है वह शरीरबन्ध है।

પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. તથા "तेषु तेषु कारणेषु" આ સૂત્રાંશ દ્વારા વેદના આદિ સમુદ્ઘાતના કારણોની બહુલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. અહીં એવી આશંકા કરવી જોઇએ નહીં કે અહીં શરીરબંધ પ્રસ્તાવને સમયે જીવપ્રદેશોનું કથન અસંગત છે, કારણ કે શરીરબંધ પ્રસ્તાવમાં પણ "तात्स्थ्यात तद्व्यपदेशः" આ નિયમને આધારે જીવપ્રદેશાશ્રિત તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોના પ્રદેશોને લેવામાં આવ્યા છે તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે વેદના આદિ સમુદ્ઘાત રૂપ જીવના વ્યાપારને કારણે થયેલો જીવપ્રદેશાશ્રિત તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ, પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ જ છે "शरीरबंध" આ પક્ષાન્તરમાં તો તે સમુદ્ઘાતથી પ્રદેશોને વિખેરી નાખીને ફરીથી તે વિખરાયેલા જીવ પ્રદેશોનો કે જેમાં તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશ ગૌણરૂપ કરાયા છે-જે બંધ છે તેનું નામ શરીર બંધ છે.

केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ' हे गौतम! प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिको यत् खलु केवलज्ञानिनः अनगारस्य केवलिसमुद्घातेन दण्ड-कपाट-मंथनकरणान्तरपूरणलक्षणेन समुपहतस्य समवघातं प्राप्तस्य विस्ता-

अब गौतमस्वामी प्रभु से प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध के विषय में पूछते हैं-(से किं नं पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए) हे भदन्त ! प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध का क्या स्वरूप है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलि समुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ) हे गौतम ! केवलि समुद्घात द्वारा समुद्घात करते हुए और फिर उस समुद्घातसे पीछे फिरते समय जो मंथान में रहने पर केवलि अनगार के तैजस और कार्मणशरीर का बंध होता है वह प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध है। तात्पर्य कहने का यही है कि वर्तमानकाल में केवलि समुद्घातरूप जीव व्यापार से हुआ जो तैजस कार्मणशरीर का बंध है वह प्रत्युत्पन्नप्रयोग प्रत्ययिक बंध है। केवलज्ञानी अनगार जब किसी कारणवशकेवलिसमुद्घात करते हैं-दण्ड, कपाट और मंथान करने के बाद उसके अन्तर को पूरण करने रूप, लोकपूरण समुद्घात से समवहत होते हैं-अर्थात्

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે-(से किं तं पडुपन्नप्पओगपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(पडुप्पन्नपओगपच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! કેવલિ સમુદ્ઘાત દ્વારા સમુદ્ઘાત કરતા એવા અને ત્યારબાદ તે સમુદ્ઘાતમાંથી પાછા ફરવાને સમયે મંથનમાં રહેતી વખતે કેવલી અણગારને જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થાય છે, તે બંધને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

વર્તમાનકાળમાં સમુદ્ઘાત રૂપ જીવવ્યાપાર દ્વારા થયેલો જે તૈજસ કાર્મણ શરીરનો બંધ છે, તે પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ છે. કેવળજ્ઞાની અણગાર જ્યારે કોઈ કારણે સમુદ્ઘાત કરે છે-દંડ, કપાટ અને મંથન કર્યા બાદ તેના અંતરને પૂરણ કરવારૂપ, લોકપૂરણ સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય છે.

रितजीवप्रदेशस्य तस्मात् समुद्घातात् प्रतिनिवर्तमानस्य प्रदेशान् संहरतः, समुद्घातात् प्रतिनिवर्तमानत्वञ्च पञ्चमादिषु अनेकेषु समयेषु संभवति अतो विशिनष्टि–अन्तरामन्थे वर्तमानस्येति, तथा च निवर्तनक्रियायाः अन्तरा मध्येऽवस्थितस्य पञ्चमसमये इत्यर्थः, यद्यपि षष्ठादिसमयेषु अपि तैजसादिशरीरसंघातः समुत्पद्यते तथापि अभूतपूर्वतया पञ्चमसमये एवासौ भवति, शेषेषु तु भूतपूर्वतयैवेति सूचयितुम् 'अंतरा मंथे वट्टमाणस्स' इत्युक्तम्, तैजसकार्मणयोः शरीरयोः

मूल शरीर को न छोडकर अपने आत्मप्रदेशों को शरीरसे बाहर निकालते हैं और उन्हें विस्तारित करते हैं, जब वे पूर्णरूप से विस्तृत हो चुकते हैं–लोकपूरण समुद्घात कर चुकते हैं–इस के बाद वे विस्तारित उन आत्मप्रदेशों को पीछे संहृत करते हैं। दण्ड, कपाट, मंथान और लोकपूरण इनके करने में ४ समय लगते हैं और पांचवें समय में समुद्घात से निवृत्त होते, वे जब मंथानमें वर्तमान होते हैं–तब उस समय जो इनके तैजस और कार्मण शरीर का बंध होता है वह प्रत्युत्पन्न प्रयोगप्रत्ययिक बंध है। यहां जो पांचवें समय में होने वाले तैजस और कार्मण बंध का प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक बंध कहा है–सो उसका कारण यह है कि यह बंध यहां अभूतपूर्व ही होता है–यद्यपि षष्ठादि समयों में भी तैजस आदि शरीरों का संघात होता है, पर वह यहां विवक्षित नहीं हुआ है क्योंकि यह अभूतपूर्व नहीं होता है–भूतपूर्व होता है। इसी बातको सूचित करने के लिये (अंतरा मंथे वट्टमाणस्स) ऐसा कहा है।

એટલે કે મૂળ શરીરને છોડયા વિના પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે અને તેમને વિસ્તારિત કરે છે, જ્યારે તે પૂર્ણ રૂપે વિસ્તારિત થઈ જાય છે. લોકપૂરણ સમુદ્ઘાત કરી ચુકે છે–ત્યારે તેઓ તે વિસ્તારિત આત્મપ્રદેશોને પાછાં સંહૃત (સંકુચિત) કરી લે છે. દંડ, કપાટ, મંથાન અને લોકપૂરણ, એ બધું કરવામાં ચાર સમય લાગે છે, અને પાંચમાં સમયે સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતા એવા તેઓ જ્યારે મંથાનમાં વર્તમાન (રહેલા) હોય છે, ત્યારે તેમના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો જે બંધ થાય છે, તે પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ છે. અહીં જે પાંચમાં સમયમાં થનારા તૈજસ અને કાર્મણ બંધને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે આ બંધ ત્યાં અભૂતપૂર્વ જ હોય છે. જો કે છઠ્ઠા આદિ સમયોમાં પણ તૈજસ આદિ શરીરનો સંઘાત હોય છે, પણ અહીં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી કારણ કે તે અભૂતપૂર્વ હોતો નથી પણ ભૂતપૂર્વ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે "अंतरा मंथे वट्टमाणस्स" આ સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

बन्धः संघातः समुत्पद्यते। गौतमः पृच्छति-' किं कारणं ? ' तत्र किं कारणम् ? को हेतुः ?, भगवानाह-' ताहे से पएसा एगत्तीगया भवंति-त्ति, सेत्तं पडुप्पन्नप्प-ओगपच्चइए, सेत्तं सरीरबंधे ' हे गौतम ! तदा समुद्घातनिवृत्तिकाले तस्य केवलिनः प्रदेशा जीवप्रदेशाः एकत्वं गताः संघातमापन्ना भवन्ति, तदनुवृत्त्या च तैजसादिशरीरप्रदेशानां बन्धः समुत्पद्यते, शरीरिबन्ध इति पक्षान्तरे तु तैजसकार्मणाश्रयभूतत्वात् तैजसकार्मणाः शरीरिदेशास्तेषाम् बन्धः समुत्पद्यते इत्यवसेयम्, स एष उपर्युक्तः प्रत्युत्पन्न प्रयोगप्रत्ययिकस्तृतीयो बन्धः प्रज्ञप्तः। अथ सादिसपर्य-

---

गौतम पुनः प्रभु से ऐसा ही पूछते हैं कि ' तत्थ किं कारणं ' हे भदन्त ! पंचमसमय में ही वर्तमान केवली के तैजस और कार्मण शरीर का बंध होता है-इसमें क्या कारण है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ! से पएसा एगतीगया भवंति ' हे गौतम ! समुद्घात से निवृत्तकाल में उस केवली के जीवप्रदेश संघातरूप हो जाते हैं-अर्थात्-समुद्घात काल में बिखरे हुए आत्मप्रदेश समुद्घात से निवृत्त होते समय एकचित्त हो जाते हैं-सो इन्हीं आत्मप्रदेशों का अनुसरण करके तैजस आदि शरीरप्रदेशों का उनके बंध होना है। " शरीरिबंध " इस पक्षान्तर में " तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः " के अनुसार तैजस और कार्मण के आश्रयभूत होने से शरीर-आत्मा के प्रदेशों को तैजस कार्मणरूप कह दिया गया है सो उनका बंध होना है। इस तरह से यह प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिक कर्मबंध का स्वरूप कहा। अब सादि सपर्यवसित बंध का

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तत्थ किं कारणं ? " હે ભદન્ત ! પાંચમાં સમયમાં જ વર્તમાન (સ્થિત) કેવલીને તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થવાનું કારણ શું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! से पएसा एगतीगया भवंति) હે ગૌતમ ! સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતી વખતે તે કેવલીના જીવપ્રદેશો સંઘાત રૂપ થઈ જાય છે. એટલે કે સમુદ્ઘાત કાળે વિખરાયેલા આત્મપ્રદેશો સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતી વખતે એકત્રિત થઇ જાય છે-એજ આત્મપ્રદેશોનું અનુસરણ કરીને તેમને તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશોનો બંધ થાય છે. " શરીર બંધ " આ પક્ષાન્તરમાં " तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः " ના અનુસાર તૈજસ અને કાર્મણના આશ્રયભૂત હોવાથી શરીરી આત્માના પ્રદેશોને તૈજસ કાર્મણ રૂપ કહેવામાં આવ્યા છે-અને તેમનો બંધ થાય છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે.

वसितस्य चतुर्थभेदेषु चतुर्थभेदमाह–' से किं तं ' इत्यादि । गौतमः पृच्छति–' से किं तं सरीरप्पओगबंधे ?' हे भदन्त ! अथ कः किंस्वरूपः कतिविधः स शरीरप्रयोगबन्धः ? भगवानाह–' सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! शरीरप्रयोगबन्धः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा–ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, आहारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे, ' तद्यथा–औदारिक शरीरप्रयोगबन्धः, वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः, आहारकशरीरप्रयोगबन्धः, तैजसशरीरप्रयोगबन्धः, कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः । गौतमः पृच्छति–' ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–' गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम !

चौथा भेद जो शरीरप्रयोगबंध है उसके विषय में गौतम प्रभु से पूछते हैं–' से किं तं सरीरप्पओगबंधे ' हे भदन्त ! शरीरप्रयोग बन्ध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–' सरीरप्पओग बंधे पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! शरीरप्रयोगबंध पांच प्रकार का कहा गया है । ' तं जहा ' जो इस प्रकार से है–' ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, आहारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे, कम्मासरीरप्पओगबंधे ' औदारिकशरीप्रयोगबन्ध, वैक्रियशरीरप्रयोगबंध, आहारकशरीरप्रयोगबंध, तैजस शरीरप्रयोगबंध और कार्मणशरीरप्रयोगबन्ध ।

अब गौतमस्वामी औदारिकशरीरप्रयोगबंध के विषय में प्रभु से पूछते हैं–' ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबंध कितने प्रकार का कहा गया है ?

હવે સાદિ સપર્યવસિત બંધનો શરીર પ્રયોગ બંધ નામનો જે ચોથો ભેદ છે તેના વિષે ગૌતમ સ્વામી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–" से किं तं सरीरप्पओगबंधे ? " હે ભદન્ત ! શરીર પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते–तं जहा " હે ગૌતમ ! શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—

(ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, आहारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे, कम्मासरीरप्पओगबंधे) (१) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (२) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, (3) આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ, (४) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (५) કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ. હવે ગૌતમ સ્વામી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–" ओरालियसरीरप्पओगबंधेण' भंते ! कइविहे,

औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-एगिंदियओरालियसरीर-प्पओगबंधे, बेदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदियओरालियसरीरप्प-ओगबंधे' तद्यथा-एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, द्वीन्द्रियौदारिकशरीर-प्रयोगबन्धः, यावत्-त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, गौतमः पृच्छति-'एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! एकेन्द्रियौदारीकशरीरप्रयोगबन्धः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-पुढविक्काइयएगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे'

उत्तर में प्रभु करते हैं-'गोयमा' हे गौतम औदारिकशरीरप्रयोगबन्ध 'पंचविहे पण्णत्ते' पांच प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, बेइंदिय ओरालिय-सरीप्पओगबंधे, जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे' एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबन्ध, बेइन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध, ते इन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध, चौ इन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध और पंचेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एगिंदियओरालियसरीर-प्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जो एकेन्द्रिय औदा-रिकशरीरप्रयोगबंध है-वह कितने प्रकार का कहा गया है ? प्रभु उत्तर में कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम। एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध 'पंचविहे पण्णत्ते' पांच प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे-

---

पण्णत्ते ?" હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે— "एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, बेइंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे" (૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) બેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) તેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग बंधेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ? હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

तद्यथा पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, 'एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो' एवंरीत्या एनेन पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबंधविषयकेण अभिलापेन भेदः- अप्कायिकादिभेदो यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे अवगाहनसंस्थाने औदारिकशरीरस्य प्रतिपादितः तथाऽत्रापि भणितव्यः 'जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतिय मणुस्सपंचिंदियओरालियशरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस्स जाव- पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे य' यावत्-अप्कायिक तेजस्कायिक-वायु- कायिक-वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगः, विकलेन्द्रिय तिर्यग्यो-

'पुढविक्काइय एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे' पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबन्ध 'एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा जहा ओगाहणसंठाणे ओरालिय सरीरस्स तहा भाणियव्वो' इस पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध विषयक अभिलाप से अप्कायिकादि का भेद जैसा प्रज्ञापना के २१ वें पद अवगाहनासंस्थान में औदारिकशरीर का कहा गया है वैसा यहां पर भी कहना चाहिये- 'जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे य' यावत् पर्याप्त गर्भज मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध' यहां तक यहां यावत् शब्द से-"अप्कायिक. तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक इन एकेन्द्रिय जीवों के औदारिकशरीरप्रयोगबंध का, विकलेन्द्रिय के औदारिकशरीरप्रयोगबंध का, पंचेन्द्रियतिर्य-

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (पंचविहे पण्णत्ते तंजहा) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(पुढविक्काइय एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंध) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ (एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो) પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ માં અવગાહન સંસ્થાન પદમાં પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ વિષયક અભિલાપ દ્વારા અપ્કાયિક આદિ ભેદોનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું અહીં પણ કહેવું જોઈએ. (जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतिय मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे य, "પર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ" સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. અહીં (जाव) (યાવત્) પદથી અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને, વિકલેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને,

निकपर्याप्तकगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धश्च, अपर्याप्तक गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्य–यावत् पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धश्च विज्ञेयः, गौतमः पृच्छति–' ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमादपच्चया, कम्मं च जोगं च, आउयं च पडुच्च ओरालियसरीरप्पओगनामकम्मस्स उदएणं ओरालियसरीरप्पओगबंधे ' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया–वीर्यं वीर्यान्तरायक्षयादिकृता शक्तिः, योगाः मनप्रभृतयः, योगैः सह वर्तते इति सयोगः, सन्ति विद्यमानानि द्रव्याणि

र्योनिक औदारिकशरीरप्रयोगबन्ध का, पर्याप्तक गर्भज मनुष्य पंचेन्द्रिय के औदारिकशरीरप्रयोगबंध का, अपर्याप्तकगर्भज मनुष्यपंचेन्द्रिय के औदारिकशरीरप्रयोगबंध का ग्रहण हुआ है । अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–' ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! ' वीरिय सजोग सद्दव्वयाए पमादपच्चया कम्मं च, भवं च, आउयं च पडुच्च ओरालियसरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं ओरालियसरीरप्पओगबंधे ' सवीर्यता, ' सयोगता, सद्द्रव्यता से तथा प्रमादरूप कारण से कर्म, योग, भव और आयुष्य को आश्रित कर जीव को औदारिकशरीरप्रयोग नाम कर्म के उदय होने पर औदारिकशरीरप्रयोगबंध होता है । वीर्यान्तरायकर्म के क्षयोपशमादि से जन्य शक्ति का नाम वीर्य है

પર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને તથા અપર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए पमादपच्चया, कम्मं च, भवं च, आउयं च, पडुच्च ओरालिय सरीर-ओप्पओगनामकम्मस्स उदएणं रालियसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદરૂપ કારણે કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને જીવના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામકર્મનો ઉદય થવાથી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમાદિ દ્વારા

तथाविधपुद्गला यस्य जीवस्यासौ सद्द्रव्यः, वीर्यप्रधानः सयोगो वीर्यसयोगः, स चासौ सद्द्रव्यश्च तस्य भावस्तया वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया सवीर्यतया, सयोगतया, सद्द्रव्यतया च जीवस्य, तथा प्रमादप्रत्ययात् प्रमादलक्षणकारणात्, तथा 'कर्म च' एकेन्द्रियजात्यादिकमुदयवर्ति, 'योगं च' काययोगादिकम्, 'भवं च' अनुभूयमानम् तिर्यग्भवादिकम् 'आयुष्यञ्च' उदयवर्तितिर्यगायुष्कादिकम्, प्रतीत्य-आश्रित्य कर्म-योग-भवायुष्कापेक्षया इत्यर्थः। औदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मणः औदारिकशरीरप्रयोगसम्पादकं यन्नाम तस्य कर्मणः उदयेन औदारिकशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-'एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं' हे भदन्त ! एके-

---

और इस वीर्य से युक्तता का नाम सवीर्यता है। एकेन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रिय तक समस्त जीवों के तरतमादिरूप में सवीर्यता है। मन, वचन और काय इनके व्यापार का नाम योग है-इस योग से युक्तता का नाम सयोगता है। तथाविध पुद्गलों का नाम द्रव्य है। इस द्रव्य से युक्तता का नाम सद्द्रव्यता है। विकथा, कषाय आदि का नाम प्रमाद है। उदयवर्ती एकेन्द्रिय जाति आदि कर्म, काययोग, अनुभूयमान-तिर्यंच आदि भव और उदयवर्ती तिर्यगायुष्क आदि आयुष्क हैं। जीव जब इन सवीर्यता आदि से युक्त होता है और कर्म योग आदि के वशवर्ती होता है-तब उसके औदारिकशरीरसम्पादक नामकर्म के उदय में औदारिकशरीरप्रयोगबंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं' हे भदन्त ! एकेन्द्रिय

જન્ય શક્તિનું નામ વીર્ય છે. અને તે વીર્યથી યુક્તતાનું નામ સવીર્યતા છે. એકેન્દ્રિયથી લઇને પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં તરતમાદિ (વધારે, એનાથી પણ વધારે) રૂપે સવીર્યતા હોય છે. મન, વચન અને કાયના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ને યોગ કહે છે. તે યોગથી યુક્તતાને સયોગતા કહે છે. તથાવિધ પુદ્ગલોનું નામ દ્રવ્ય છે. અને તે દ્રવ્યથી યુક્તતાનું નામ સદ્રવ્યતા છે. વિકથા, કષાય આદિનું નામ પ્રમાદ છે. ઉદયવર્તી એકેન્દ્રિય જાતિ આદિ કર્મ, કાયયોગ, આદિયોગ, અનુભૂયમાન તિર્યંચ આદિ ભવ, અને ઉદયવર્તી તિર્યંગાયુષ્ક આદિ આયુષ્ક છે. જીવ જ્યારે આ સવીર્યતા આદિથી યુક્ત થાય છે, અને કર્મ, યોગ આદિને અધીન થાય છે, ત્યારે ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી તેના દ્વારા ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते !

न्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मणः उदयेन भवति ? भगवानाह- 'एवं चेव ' हे गौतम ! एवं चैवोक्तरीत्या वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया प्रमादप्रत्ययात्, कर्म - योग - भवायुष्कापेक्षया एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मण उदयेन एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः । तथैव ' पुढविक्काइय-एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, ' एवं चेव ' पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिक-शरीरप्रयोगबन्धः एवं चेव-उक्तरीत्यैव पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोग नामकर्मणः उदयेन भवतीति भावः, ' एवं जाव वणस्सइकाइया ' एवं तथैव यावत् अप्कायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियौदारिक-शरीरप्रयोगबन्धाः वीर्यसयोगाद्यायुष्कान्तापेक्षया अप्कायिक - तेजस्कायिक-वायुकायिक-वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मणामुदयेन भवतीति

औदारिकशरीरप्रयोगबंध जीवके किस कर्मके उदय से होता है ? उत्तर प्रभु कहते हैं ' गोयमा ' हे गौतम ! ' एवंचेव ' अभी जो सवीर्यता आदि कहे गये हैं-सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता, प्रमादप्रत्ययिक, कर्म, योग, भव और आयुष्क तो इनकी अपेक्षा से एकेन्द्रिय औदारिक-शरीर सम्पादक नाम कर्म के उदय में इस जीव के एकेन्द्रिय औदारिक-शरीरप्रयोगबंध होता है । इसी तरह से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदा-रिकशरीरप्रयोगबंध पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोग नाम-कर्म के उदय में होता है । ' एवं जाव वणस्सइकाइया ' इसी तरह से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध सवीर्यता, सयोगता आदि आयुष्कान्त की

कस्सकम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " एवं चेव " સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદ પ્રત્યય, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મનો ઉદય થાય ત્યારે જીવ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કરે છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે " एवं जाव वणस्सइ काइया " એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિ કાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા આદિથી લઈને આયુષ્ક પર્યન્તનાની અપેક્ષાએ અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને

भावः, 'एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदियतिरिक्खजोणिया ओरालियसरीरप्पओगबंधे' एवमुक्तरीत्या द्वीन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, त्रीन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः, एवं चतुरिन्द्रिय तिर्यग्योनिकौदारिकशरीरप्रयोगबन्धोऽपि वीर्यसयोगाद्यायुष्कान्तापेक्षया द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-तिर्यग्योनिकौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मणामुदयेन भवति। गौतमः पृच्छति-'पंचिंदिय-ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?' हे भदन्त! पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति?, भगवानाह-

---

अपेक्षा से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग नाम कर्मों के उदय में होते हैं। (एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदियतिरिक्खजोणिया ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) इसी प्रकार से द्वीन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबन्ध, त्रीन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध, चौइन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध और तिर्यग्योनिक औदारिक शरीर प्रयोगबंध ये सब प्रयोगबंध भी सवीर्यता, सयोगता आदि आयुष्ककी अपेक्षासे द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय तिर्यग्योनिक औदारिक शरीर सम्पादक नामकर्मके उदयसे होते हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त! जो पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग बंध है वह किस कर्म के उदय से होता

અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. (एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एव चउरिंदियतिरिक्खजोणिया ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ત્રીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, અને ચતુરિન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા આદિથી લઈને આયુષ્ક પર્યન્તના કારણોની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?" હે ભદન્ત! કયા કર્મના ઉદયથી પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે?

'गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमायजावआउयं पडुच्च पंचिंदिय-ओरालियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया सवीर्यतया, सयोगतया, सद्द्रव्यतया, प्रमादप्रत्ययात् यावत्-कर्म च, योगश्च, भावश्च, आयुष्कं च प्रतीत्य आश्रित्य तेपामपेक्षया पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोग-नाम्नः कर्मणः उदयेन पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोबन्धो भवति, एवं-' तिरिक्ख-पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगवधे एवं चेव ' तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीर-प्रयोगन्धः एवञ्चैव-उक्तरीत्यैव, वीर्यसयोगादिभवायुष्कान्तापेक्षया तिर्यग्योनिक-पञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मण उदयेन भवति । गौतमः पृच्छति-' मणुस्स पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगवधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? ' हे भदन्त !

है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमाय जाव आउयं पडुच्च पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगनाम कम्मस्स उदएणं) पंचेन्द्रिय जीव के सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता से तथा प्रमाद कारण से, यावत्-कर्म, योग, भाव और आयुष्क इनको आश्रित करके अर्थात् इनकी अपेक्षा से और पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग नामकर्म के उदय से पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग का बंध होता है। इसी तरह से (तिरिक्खपंचिंदियओरालिय सरीरप्पओगबंधे एवं चेव) इसी तरह से सवीर्यता, सयोगता आदि भवायुष्कान्त की अपेक्षा से एव तिर्यग्योनिक पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर सम्पादक नाम-कर्म के उदय से तिर्यग्योनिक पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(मणुस्सपंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं हे भदन्त ! मनुष्य

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए पमाय जाव आउयं पडुच्च पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं " પંચેન્દ્રિય જીવની સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદના કારણથી કર્મ, યોગ, ભાવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ અને પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. એજ પ્રમાણે " तिरिक्खपंचिंदियओरालिय-सरीरप्पओगबंधे एवं चेव " સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદના કારણથી કર્મ, યોગ, ભાવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ અને તિર્યંચ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી તિર્યંચ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमादपच्चया जाव आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं मणुस्सपंचिंदिय-ओरालियसरीरप्पओगबंधे ' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया सवीर्यतया सयोगतया सद्द्रव्यतया प्रमादप्रत्ययात्-यावत् कर्म च, योगश्च, भवश्च, आयुष्कश्च प्रतीत्य आश्रित्य तदपेक्षयेत्यर्थः मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मण उदयेन मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

औदारिकशरीरप्रयोगबन्धवक्तव्यता ।

गौतमः पृच्छति-' ओरालियसरीर ' इत्यादि ।

मूलम्-ओरालियसरीरप्पओग बंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे? गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि, एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? एवं चेव, एवं पुढविकाइया, एवं.जाव मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं

पंचेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए पमादपच्चया जाव आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगनामकम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) सवीर्यता से सयोगता सद्द्रव्यता से तथा प्रमादरूप कारण से, यावत्-कर्म, योग, भव और आयुष्य की अपेक्षा से मनुष्य पंचेन्द्रिय औदारिक शरीर सम्पादक नामकर्म के उदय से मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध होता है ॥ सू०३ ॥

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधेणं भंते ! कस्स कमस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए पमाद पच्चया जाव आउयं च पडुच्च मणुस्स पंचिंदियओरालिय-सरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे " સવીર્યતાથી, સયોગતાથી, સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદરૂપ કારણે, યાવત્ કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

देसबंधे, सव्वबंधे ? गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि, ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयूणाइं, एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कंसमयं उक्कोसेणं बावीसं वास सहस्साइं समयूणाइं, पुढविकाइयएगिंदिय पुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोस्सेणं बावीसं वाससहस्साइं समयूणाइं; एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं, देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयूणा कायव्वा, जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समऊणा कायव्वा, जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं। ओरालियसरीरबंधंतरे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं । एगिंदियओरालिय० पुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं,

तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं। पुढविक्काइयएगिंदिय० पुच्छा, गोयमा! सव्वबंधतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि समया जहा पुढविक्काइयाणं एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं, नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा, वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, पंचिंदियतिरिक्खजोणियओरालियपुच्छा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी, समयाहिया, देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, एवं मणुस्साण वि निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं।

जीवस्स णं भंते! एगिंदियत्ते, णोएगिंदियत्ते, पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं भवइ? गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवम सहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं, जीवस्स णं भंते! पुढविक्काइयत्ते, णो पुढविकाइयत्ते,

पुणरवि पुढविकाइयत्ते, पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइतिसमयऊणाइं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा, ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो, देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो, जहा पुढविक्काइयाणं एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जाव मणुस्साणं, वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्डाइं, एवं चेव उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं, असंखिज्जाओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, एवं देसबंधंतरंपि उक्कोसेणं पुढवीकालो, एएसि णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा विसेसाहिया, देसबंधगा असंखेज्जगुणा ॥ सू०४ ॥

छाया—औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबंधः ? गौतम ! देशबन्धोऽपि सर्वबन्धोऽपि, एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु

औदारिकशरीरप्रयोगबन्ध वक्तव्यता

'ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्व-

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ વક્તવ્યતા—

સૂત્રાર્થ—ઓરાલિયસરીરપ્પઓગબંધે ણં ભંતે ! કિં દેસબંધે, સવ્વબંધે ?

भदन्त ! किं देशबन्धः सर्वबन्धः ? एवं चैव, एवं पृथिवीकायिकाः, एवं यावत् मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धोऽपि सर्वबन्धोऽपि । औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त !

बंधे ' हे भदन्त ! औदारिक शरीरप्रयोगबंध में उसका देशबंध होता है या सर्वबंध होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे वि सव्वबंधे वि) औदारिक शरीरप्रयोगबंध में उसका देशबंध भी होता है और सर्व-बंध भी होता है । (एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंध, सव्वबंधे ?) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध में उसका देशबंध होता है या सर्वबंध होता है ? (एवं चेव) हे गौतम ! औदारिक शरीरप्रयोगबंध की तरह एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोगबंध में उसका देशबंध भी होता है और सर्वबंध भी होता है । (एवं पुढविकाइया एवं जाव) इसी तरह से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध भी देशबंधरूप भी होता है, और सर्वबंधरूप भी होता है । इसी तरह से अप्कायिक आदि औदारिकशरीरप्रयोग-बंध भी देशबंधरूप और सर्वबंधरूप होता है । (मणुस्स पंचिंदियओरा-लिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे) हे भदन्त ! मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे वि सव्वबंधे वि) मनुष्यपंचेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है और

હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશબંધ થાય છે, કે સર્વબંધ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) ઔદારિક શરીરપ્રયોગબંધમાં તેનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે. (एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશ બંધ થાય છે, કે સર્વબંધ થાય છે ? (एवं चेव) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે. (एवं पुढविकाइया एवं जाव) એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિય શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે, અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક આદિ ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

(मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ? હે ભદન્ત ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશ-

कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वबन्धः एकं समयं, देशबन्धो जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि समयोनानि, एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वबन्धः एकं समयम्, देशबन्धो जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण द्वाविंशतिः वर्षसहस्राणि समयोनानि, पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय० पृच्छा ? गौतम ! सर्वबन्धः, एकं समयं देशबन्धो जघन्येन

सर्वबंधरूप भी होता है। (ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कितने कालतक रहता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) सर्वबंध एक समयतक और देशबंध जघन्य से एक समयतक और उत्कृष्ट से एक समयन्यून तीनपल्योपम तक रहता है। (एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कितने कालतक रहता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं–पुढविकाइयएगिंदिय पुच्छा ? गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं

બંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે, અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણકાળ કરતાં એક સમય ન્યૂન સુધી રહે છે (एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं–पुढविकाइय एगिंदिय पुच्छा ?

क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनम् उत्कर्षेण द्वात्रिंशतिः वर्षसहस्राणि समयोनानि, एवं सर्वेषां सर्वबन्धः एकं समयम्, देशबन्धो येषां नास्ति वैक्रियशरीरं तेषां जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनम्, उत्कर्षेण या यस्य स्थितिः सा समयोना कर्तव्या येषां पुनरस्ति वैक्रियशरीरं तेषां देशबन्धो जघन्येन एकं समयं उत्कर्षेण या यस्य स्थितिः सा समयोना कर्तव्या यावत् मनुष्याणां देशबन्धो जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि

समयऊणाइं एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं, देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं) एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोगबंध में सर्वबंध एक समयतक और देशबंध जघन्य से एक समयतक और उत्कृष्ट से एक समय कम २२ हजार वर्षतक रहता है। इसी तरह ऐसे यदि पूछा जावे कि पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय का सर्वबंध काल कबतक का है और देशबंधकाल कबतक का है? तो हे गौतम! उसका उत्तर ऐसा है कि पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय का सर्वबंध काल एक समयतक का और देशबंध काल जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त है तथा (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) एक समयके २२ हजार वर्षतक का है। (एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं, देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा, जेसिं पुण अत्थि वेउव्विय-

---

गोयमा! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं बावीसंवाससहस्साइं समय ऊणाइं एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं, देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डाग भवग्गहणं तिसमयऊणं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધી અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધી રહે છે. એજ પ્રમાણે જો એવું પૂછવામાં આવે કે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયનો સર્વબંધકાળ કેટલો છે અને દેશબંધકાળ કેટલો છે, તો હે ગૌતમ! તેનો ઉત્તર એવો છે કે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયનો સર્વબંધકાળ એક સમય સુધીનો છે અને તેનો દેશબંધકાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણપર્યન્ત છે તથા (उक्कोसेणं) ઉત્કર્ષથી (बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) વધારેમાં વધારે બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો છે (एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं देसबंधो जहन्नेणं खुड्डाग-

समयोनानि। औरालिकशरीरबन्धान्तरं खलु भदन्त! कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनम्, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि पूर्वकोटिसमयाधिकानि, देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयम्,

---

सरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) इसी तरह सर्वजीवोंका सर्वबंध काल एक समयका है और देशबंधकाल जिनको वैक्रियशरीर नहीं है इनका जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भव ग्रहण पर्यन्त है और उत्कृष्ट से जिसकी जितनी आयुष्य स्थिति है उसमें से एक समय कमका है तथा जिनको वैक्रिय शरीर है उनके देशबंध का काल जघन्य से एक समय का है उत्कृष्ट से जिसकी जितनी आयुष्यस्थिति है उसमें से एक समय कम का है। (जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) यावत् मनुष्यों का देशबंध काल जघन्य से एक समयतक का और उत्कृष्ट से एक समय कम तीन पल्योपम तक का है। (ओरालियसरीरबंधंतरेणं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! औदारिक शरीर के बंध का अन्तराकाल की अपेक्षा कितना होता है? (गोयमा) हे गौतम! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइं, देसबंधंतरं जह

भवग्गहणं तिसमयऊणं) એજ પ્રમાણે સર્વે જીવોનો ઓછામાં ઓછો દેશબંધકાળ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનો છે (उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा, जेसिं पुण अत्थिवेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) અને ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમા વધારે) કાળ જેમની જેટલી આયુષ્ય સ્થિતિ છે તેના કરતાં એક ઓછા સમયનો છે. અને જેમને વૈક્રિય શરીર હોય છે તે જીવોના દેશબંધનો કાળ - ઓછામાં ઓછો એક સમયનો છે, અને જેમની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ છે, તેના કરતાં એક ઓછા સમયનો ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધ કાળ હોય છે

(जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेण तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) યાવત્ મનુષ્યોનો દેશબંધ કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્તનો છે. (ओरालियसरीरबंधंतरेणं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! ઔદારિક શરીર બંધનુ અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं, तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइं

उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि, त्रिसमयाधिकानि, एकेन्द्रियौदारिकपृच्छा ? गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनम् , उत्कर्षेण द्वाविंशतिः वर्षसहस्राणि समयाधिकानि, देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयम् , उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तम् , पृथिवीकायिकैकेन्द्रियपृच्छा ? गौतम ! सर्वबन्धान्तरं यथैव एके-

---

ण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं) सर्वबंध का अंतर जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त है और उत्कृष्ट से एक समय अधिक और पूर्वकोटि अधिक तेतीस सागरोपम का है। तथा देशबंध का अंतर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से तीन समय अधिक ३३ सागरोपम का है। (एगिंदिय ओरालियपुच्छा) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिक शरीर के बंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) एकेन्द्रिय के औदारिक शरीर के सर्वबंध का अंतर जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त है और उत्कृष्ट से एक समय अधिक २२ हजार वर्ष का है। देशबंध का अंतर जघन्य से एक समय का है और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त का है। (पुढविकाइयएगिंदिय पुच्छा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीर के

देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं) સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ઓછો સમય પર્યન્તનું છે અને વધારેમાં વધારે તેત્રીસ સાગરોપમ કરતાં એક પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિકનું હોય છે. તથા દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ અને ત્રણ સમયનું હોય છે.

(एगिंदिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલુ છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને વધારેમાં વધારે બાવીસ હજાર વર્ષ અને એક સમય પર્યન્તનું છે. દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે. (पुढविक्काइयएगिंदिय पुच्छा) હે ભદન્ત !

न्द्रियस्य तथैव भणितव्यम्, देशबन्धान्तरम् जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण त्रयः समयाः यथा पृथिवीकायिकानाम्, एवं यावत्-चतुरिन्द्रियाणाम्, वायुकाय वर्जितानाम्, नवरं सर्वबन्धान्तरम् उत्कर्षेण या यस्य स्थितिः सा समयाधिका

बन्धका अन्तर काल की अपेक्षा कितना है? (गोयमा) हे गौतम! पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय के औदारिक शरीर के बंध का अंतर (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि समया जहा पुढविक्काइयाणं) सर्वबंध की अपेक्षा से जैसा एकेन्द्रिय का सर्वबंध का अंतर कहा गया है वैसा है और देशबंध का अंतर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से तीन समय का है। जैसा पृथिवीकायिक जीव के औदारिक शरीर बंध का अंतर कहा गया है उसी तरह से (एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं) यावत् चौइन्द्रिय जीवों तक के औदारिक शरीर बंध का अन्तर वायुकायिक जीवों के औदारिक शरीर बंध के अन्तर को छोड़कर जानना चाहिये (नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स-ठिई सा समयाहिया कायव्वा) पर यहां जो विशेषता है वह ऐसी है कि यहां सर्ववन्ध का उत्कृष्ट अन्तर जिसकी जितनी आयुष्य स्थिति है उसे एक समय अधिक करके कहना चाहिये। अर्थात् सर्वबंध का अन्तर

પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि समया जहा पुढविक्काइयाणं) સર્વબંધની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિયના સર્વબંધના અંતર જેટલુ જ છે અને દેશ-બંધની અપેક્ષાએ તે અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું છે. જેવી રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર કહેવામાં આવ્યું છે, (एवं चेव जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइय वज्जाणं) એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોના ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર પણ સમજવું. પણ વાયુકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર બંધના અંત-રને તે પ્રમાણે સમજવું જોઇએ નહીં. એટલે કે વાયુકાય સિવાયના જીવોના શરીર બંધના અંતરને જ આ કથન લાગુ પડે છે. (नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा) પણ અહીં એટલી જ

कर्तव्या, वायुकायिकानाम् सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणम् त्रिसमयोनम् उत्कर्षेण त्रीणि वर्षसहस्राणि समयाधिकानि, देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तम् , पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकौदारिकपृच्छा ? सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणम् , त्रिसमयोनम् , उत्कर्षेण पूर्वकोटी समयाधिका, देश-

---

यहां उत्कृष्ट से एक समयाधिक अपनी २ आयुस्थिति के बराबर है। (वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्निवाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतो मुहुत्तं) वायुकायिक जीवों के औदारिकशरीर-बंध का सर्वबंध का अन्तर जघन्यकी अपेक्षा तीन समय कम क्षुद्रभव-ग्रहणपर्यन्त है, और उत्कृष्टकी अपेक्षा एकसमय अधिक तीन हजार वर्ष का है। देशबंध का अन्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त का है। (पंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालियपुच्छा) हे भदन्त ! पंचेन्द्रियतिर्यंचयोनिक जीवों के औदारिकशरीरबंध का अन्तर काल की अपेक्षा से कितना है ? (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) हे गौतम ! पंचेन्द्रियतिर्यंचयोनिक जीवों के औदारिकशरीर के सर्वबंध का अन्तर जघन्य से तीनसमय कम क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त और उत्कृष्ट से एक

વિશેષતા છે કે અહીં સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અંતર જેની જેટલી આયુષ્ય સ્થિતિ છે, તેના કરતાં એક અધિક સમયનું સમજવું. એટલે કે સર્વબંધનું અંતર અહીં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પોતપોતાની આયુસ્થિતિ કરતાં એક અધિક સમયનું છે. (वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डाग भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्निवाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) વાયુકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીરબંધના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુદ્ર ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ હજાર વર્ષ અને એક સમયનું છે. તેના દેશબંધનું જઘન્ય અંતર એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે.

(पंचिंदिय तिरिक्ख जोणिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ન્યૂન સમય

बन्धान्तरं यथा एकेन्द्रियाणाम् तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् , एवं मनुष्याणामपि निरवशेषं भणितव्यम् , यावत्–उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तम् । जीवस्य खलु भदन्त ! एकेन्द्रियत्वे नोएकेन्द्रियत्वे, पुनरपि एकेन्द्रियत्वे एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्ववन्धान्तरं जघन्येन द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे त्रिसमयोने, उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे संख्येयवर्षसमभ्यधिके, देश-

---

समय अधिक पूर्वकोटिप्रमाण है। (देसबंधतरं जहा एगिंदियाणं–तहा पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) देशबंध का अन्तर जैसा एकेन्द्रिय का कहा गया है उसी प्रकार से समस्त पंचेन्द्रियतिर्यंचों का जानना चाहिये। (एवं मणुस्साण वि निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) इसी तरह से मनुष्यों के भी औदारिक शरीर के बंध का–सर्वबंध का और देशबंध का अन्तर जानना चाहिये–यावत् उत्कृष्ट से वह अन्तर्मुहूर्त का है। (जीवस्स णं भंते ! एगिंदियत्ते नो एगिंदियत्ते पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधतरं कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! कोई एक जीव एकेन्द्रियपर्याय में हो और बाद में वह एकेन्द्रिय सिवाय दूसरी कोई जाति में जावे, पुनः वहां से वह एकेन्द्रियपर्याय में आजावे तो ऐसी अवस्थामें एकेन्द्रिय औदारिकशरीरबंध का अंतर कालकी अपेक्षा कितना होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्को-

---

પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ કરતાં એક અધિક સમયનું છે. (देसबंधतरं जहा एगिंदियाणं–तहा पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) દેશબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિયનું કહ્યું છે, એજ પ્રકારે સમસ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનિકોનું સમજવું. (एवं मणुस्साणं वि, निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) એજ પ્રમાણે મનુષ્યોના પણ ઔદારિક શરીરબંધના સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર સમજવું. " ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે, " ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું (जीवस्सणं भंते ! एगिंदियत्ते नो एगिंदियत्ते पुणरवि एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! કોઇ એક જીવ પહેલાં એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં હોય, પણ ત્યારબાદ તે એકેન્દ્રિય સિવાયની કોઈ બીજી પર્યાયમાં જાય, અને ફરી ત્યાંથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં પાછો આવી જાય, તો એવી પરિસ્થતિમાં એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! सव्वबंधतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं,

वन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकम्, उत्कर्षेण द्वे सागरोपमसहस्रे संख्येयवर्षाभ्यधिके जीवस्य । खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकत्वे नोपृथिवीकायिकत्वे, पुनरपि पृथिवीकायिकत्वे, पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वे क्षुल्लक-

---

सेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) सर्वबंध का अन्तर जघन्य से तीन समय कम दो क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त, और उत्कृष्ट से संख्यात वर्ष अधिक दो हजार सागरोपम का होता है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) तथा देशबंध का अन्तर जघन्य से एक समय अधिक क्षुल्लकभवग्रहण, और उत्कृष्ट से संख्यात वर्ष अधिक दो हजार सागरोपम का होता है। (जीवस्स णं भंते ! पुढविक्काइयत्ते नो पुढविक्काइयत्ते पुणरवि पुढविक्काइयत्ते पुढविक्काइयएगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदंत ! कोई जीव पृथिवीकाय की पर्याय में हो और बाद में वह वहां से मर कर पृथिवीकाय को छोड़कर अन्य पर्याय में चला जावे और फिर वही जीव पृथिवीकाय में आकर जन्म धारण करले, तो ऐसी स्थिति में पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीर बंध का अंतर काल की अपेक्षा

उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) सर्वબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછું) બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે. (देस बंधतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) તથા દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે.

(जीवस्स णं भंते ! पुढविक्काइयत्ते नो पुढविकाइयत्ते पुणरवि पुढविक्काइयत्ते पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! કોઈ જીવ પહેલાં પૃથ્વીકાયની પર્યાયમાં હોય, ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાય સિવાયની કોઇ બીજી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે પૃથ્વીકાયમાં જન્મ લે, તો એવી સ્થિતિમાં પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

भवग्रहणे त्रिसमयोने, उत्कर्षे अनन्तं कालम्, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतः अनन्ता लोकाः, असंख्येयाः पुद्गलपरावर्ताः, ते खलु पुद्गलपरावर्ताः आवलिकायाः असंख्येयभागः, देशबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकम्, उत्कृष्टेन अनन्तं कालं यावत्-आवलिकायाः असंख्येयभागः, यथा पृथिवीकायिकानाम्, एवं वनस्पतिकायिकवर्जानाम् यावत्-मनुष्याणाम्, वनस्पतिकायिकानां द्वे क्षुल्लके, एवं चैव उत्कृष्टेन असंख्येयं कालम्, असंख्याता

कितना होता है?। (गोयमा) हे गौतम! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवगहणाइं, तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा, ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) सर्वबन्ध का अन्तर यहां जघन्य से तीन समय कम दो क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त है और उत्कृष्ट से काल की अपेक्षा अनन्तकाल-अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणीरूप है, क्षेत्र की अपेक्षा अनन्तलोक-असंख्य पुद्गलपरावर्तरूप है और यह पुद्गलपरावर्त आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण जितना है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो) तथा देशबंध का अंतर जघन्य से समयाधिक क्षुल्लकभव ग्रहण और उत्कृष्ट से अनन्तकाल यावत् आवलिका का असंख्यातवें भाग प्रमाण है। (जहा पुढवि-

---

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्व बंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवगहणाइं, तिसमयऊणाइ, उक्कोसेणं अणंतकालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा, ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) એવા જીવના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંતલોક-અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ છે અને તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ જેટલા છે (देस बंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेण अणंतकाल जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो) તથા દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમયનુ અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળ-યાવત્ આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ છે. (जहा पुढविक्काइयाणं एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जाव मणु-

उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतः असंख्याता लोकाः, एवं देशबन्धान्तरमपि उत्कृष्टेन पृथिवीकालः । एतेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् औदारिकशरीरस्य देशबन्धकानां सर्वबन्धकानाम् अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा ?

क्काइयाणं एवं वणस्सइ काइयवज्जाणं जाव मणुस्साणं, वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्डाइं-एवं चेव उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओ सप्पिणीओकालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोगा एवं देसबंधंतरंपि उक्कोसेणं पुढविकालओ) जैसा पृथिवीकायिकों के संबंध में कहा गया है उसी तरह से वनस्पतिकायिक जीवों के सिवाय बाकी के यावत् मनुष्यतक के जीवों के विषय में भी जानना चाहिये। वनस्पतिकायिकों के सर्वबंध का अन्तर जघन्य से काल की अपेक्षा तीन समय कम दो क्षुल्लकभवप्रमाण और उत्कृष्ट से असंख्यातकाल-असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी प्रमाण है। तथा क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात लोक प्रमाण है। इसी तरह से देशबंध का भी अन्तर जघन्य से समयाधिक क्षुल्लकभवग्रहणप्रमाण और उत्कृष्ट से पृथिवीकायिक का स्थितिकाल (असंख्य उत्सर्पिणी अवसर्पिणी) तक जानना चाहिये (एएसिं णं भंते ! जीवाणं ओरालिय सरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन औदारिक शरीर के देशबन्धकों में, सर्वबंधकों एवं अबंधकों में कौन

स्साण, वणस्सइकाइयाणं दोन्नी खुड्डाइं-एवं चेव उक्कोसेणं असंखिज्जं काल असंखिज्जाओ उसप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोगा-एवं देसबंधंतरंपि उक्कोसेणं पुढविकालओ) જેવું પૃથ્વીકાયોના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એવું જ વનસ્પતિકાયિકો સિવાયના બાકીના મનુષ્ય પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું. વનસ્પતિકાયિકોના સર્વબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પ્રમાણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અને વધારેમા વધારે અસંખ્યાત કાળ-અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ છે. એજ પ્રમાણે દેશબંધનું અંતર પણ ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે પૃથ્વીકાયિકના સ્થિતિકાળ પ્રમાણ (અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ) છે, એમ સમજી લેવું. (एएसिं णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ ઔદારિક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં વધારે છે,

गौतम ! सर्वस्तोका जीवा औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धकाः, अबन्धकाः विशेषाधिकाः, देशबन्धकाः असंख्येयगुणाः ॥ सू० ४ ॥

टीका–'ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे ? सव्वबंधे ?' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति, आहोस्वित् सर्वबन्धो भवति ? भगवानाह–'गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि' हे गौतम ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः देशबन्धोऽपि भवति, सर्वबन्धोऽपि भवति, तत्र यथा अपूपः घृतादिस्नेहपरिपूरिततप्ततापिकायाम् प्रक्षिप्तः सन् प्रथमसमये घृतादिस्नेहं गृह्णात्येव, शेषेषु तु समयेषु गृह्णाति विसृजति च, एवम् अयं जीवो यदा प्राक्तनं शरीरं विहाय अन्यद्

जीव किन जीवों से यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा विसेसाहिया देसबंधगा असंखेज्जगुणा' सब से कम औदारिक शरीरके सर्वबंधक जीव हैं, इनकी अपेक्षा अबंधक जीव विशेषाधिक हैं और इनकी अपेक्षा देशबन्धक जीव असंख्यात गुणित हैं।

टीकार्थ—गौतम पूछते हैं–'ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे' हे भदन्त ! औदारिक शरीरप्रयोगबंध देशबंध रूप होता है ? या सर्वबंधरूप होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं– 'गोयमा' हे गौतम ! 'देसबंधे वि सव्वबंधे वि' औदारिक शरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है, और सर्वबंधरूप भी होता है। जैसे पुआ घृतादिसे पूरित तपी हुई कडाहीमें जब डाला जाता है तब वह प्रथम समयमें चारों ओरसे घृतादिको ग्रहण ही करता है, शेष समयोंमें

યાવત્ વિશેષાધિક છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालिय सरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा, विसेसाहिया देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, તેમના કરતા અબંધક જીવો વધારે છે, અને અબંધકો કરતા દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (ओरालिय सरीरप्पओगबंधेण भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશરૂપ હોય છે કે સર્વરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि " હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે જેમકે માલપુઆ, પુરી આદિને ઘી આદિથી પૂરેપૂરી તપ્ત થયેલી તવીમાં જ્યારે નાખવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ સમયમાં તો તે

गृह्णाति, तदा प्रथमसमये उत्पत्तिस्थानगतान् शरीरप्रायोग्यपुद्गलान् गृह्णात्येव इत्येवं प्रथमसमयापेक्षया सर्वबन्ध', ततो द्वितीयादिषु समयेषु तान् गृह्णाति, विसृजति चेत्येवं द्वितीयादिसमयापेक्षया देशबन्धः, तथा च एवमौदारिकस्य देशबन्धोऽप्यस्ति, सर्वबन्धोऽप्यस्ति, इतिभावः। गौतमः पृच्छति-'एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबन्धे, सव्वबंधे ?' हे भदन्त ! एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति ? किं वा सर्वबन्धो भवति ? भगवानाह-'एवं चेव' हे गौतम ! एवञ्चैव उक्तौदारिकशरीरप्रयोगबन्धवदेव एकेन्द्रियौदारिकशरीर-

---

उसे ग्रहण भी करता है और छोड़ता भी है। इसी तरह से जब यह जीव पहिले शरीर को छोड़ करके दूसरे शरीर को ग्रहण करता है, तब वह प्रथम समयमें उत्पत्ति स्थानगत शरीरयोग्य पुद्गलों को तो केवल ग्रहण ही करता है, इस तरह प्रथम समय की अपेक्षा यह जो ग्रहण करता है वह सर्वबंध है। बाद में द्वितीयादिक समयों में वह उन्हें ग्रहण भी करता है और छोडता भी है-इस तरह से जो ग्रहण करना और छोड़ना है वह द्वितीयादि समयों की अपेक्षा देशबंध है। तथा च-इस तरह से यह औदारिकका देशबंध भी होता है और सर्व बंध भी होता है। अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-' एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ' हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोगबंध देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप

घी આદિને ગ્રહણ કરે જ છે, પણ પછીના સમયોમાં તેને ગ્રહણ કરે છે પણ ખરાં અને છોડે છે પણ ખરાં. એજ પ્રમાણે જ્યારે જીવ પહેલા શરીરને છોડીને બીજા શરીરને ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાનગત શરીરયોગ્ય પુદ્ગલોને તો અવશ્ય ગ્રહણ કરે જ છે, આ રીતે પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ તે જે ગ્રહણ કરે છે તે સર્વબંધરૂપ હોય છે. ત્યારબાદ દ્વિતીયાદિ સમયોમાં તે તેમને ગ્રહણ પણ કરે છે અને છોડે છે પણ ખરો. આ રીતે જે ગ્રહણ કરવા અને છોડવાનું થાય છે તે દ્વિતીયાદિ સમયની અપેક્ષાએ દેશબંધરૂપ છે. આ રીતે આ ઔદારિકનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ?

प्रयोगबन्धोऽपि देशबन्धोऽपि भवति, सर्वबन्धोऽपि भवतीति भावः, 'एवं पुढवीकाइया, एवं जाव' एवमुक्तौदारिकशरीरप्रयोगबन्धवदेव पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धोऽपि देशबन्धोऽपि भवति, सर्वबन्धोऽपि च भवति, एवं तथैव यावत् अप्कायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियविकलेन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकौदारिकशरीरप्रयोगबन्धा देशबन्धाः अपि भवन्ति, सर्वबन्धाः अपि भवन्ति, इति भावः। गौतमः पृच्छति-'मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे?' हे भदन्त! मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति? सर्वबन्धो वा भवति? भगवानाह-'गोयमा!

होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! औदारिक शरीरप्रयोगबंधकी तरह से एकेन्द्रिय औदारिक शरीरबंध भी देशबंध रूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है। 'एवं पुढविकाइया एवं जाव' उक्त औदारिक शरीर प्रयोगबंध की तरह ही पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिकशरीरप्रयोग बंध भी देशबंधरूप और सर्वबंधरूप होता है। इसी तरह से यावत्-अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक इन जीवों के भी औदारिक शरीरप्रयोगबंध देश बंधरूप भी होते हैं, और सर्वबंधरूप भी होता है। अब गौतमस्वामी पूछते हैं-'मणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते! किं देसबंधे' हे भदन्त! मनुष्यपंचेन्द्रिय का जो औदारिकशरीरप्रयोग बंध है वह क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है इसके

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"एवं चेव" હે ગૌતમ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. "एवं पुढविक्काइया एवं जाव" ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ અને સર્વબંધ રૂપ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગનો બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मणुस्स पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे?) હે ભદન્ત! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનો જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે?

देसबंधे वि, सव्वबंधे वि ' हे गौतम ! मनुष्यपञ्चेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धो देशबन्धोऽपि भवति, सर्वबन्धोऽपि भवति गौतमः पृच्छति 'ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह–'गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेण तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं ' हे गौतम ! औदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति, उपर्युक्तापूपदृष्टान्तेनैव तत्सर्वबन्धस्यैकसमयत्वात्, तस्य देशबन्धस्तु जघन्येन एकं समयं

उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! ' देसबंधे वि, सव्वबंधे वि' मनुष्य पंचेन्द्रिय का जो औदारिक शरीरप्रयोगबंध है वह देशबंध रूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है। अब गोतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–' ओरालिय सरीरप्पओगबंध णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ' हे भदन्त जो औदारिक शरीरप्रयोगबंध है, वह कालकी अपेक्षा कबतक रहता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं ' हे गौतम ! औदारिक शरीरप्रयोगबंध का सर्वबंध एक समयतक होता है। और देशबंध जघन्य से एक समयतक और उत्कृष्ट से एक समय कम तीन पल्योपम तक होता है। तात्पर्य इस का यह है–जैसे पुआ जब घृतादि से भरी हुई कडाही में पकने के लिये डाला जाता है–तब वह प्रथम समय में तो केवल घृतादि का शोषण

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનો જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે દેશ બંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समय, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે, અને તેનો દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત રહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જેમ ઉકળતા ઘી આદિથી ભરેલી કડાહીમાં માલપુઆ, પૂરી વગેરે નાખવામાં આવે ત્યારે પ્રથમ સમયે તો તે ઘી આદિનું શોષણ જ કરે છે,

भवति, तथाहि-यदा वायुर्मनुष्यादिर्वा वैक्रियकृत्वा परित्यज्य च, पुनरौदारिकस्य एकं समयं सर्वबन्धं कृत्वा पुनस्तस्य देशबन्धं कुर्वन् एकसमयानन्तरं म्रियते तदा जघन्येन एकं समयम् अस्य देशबन्धो भवतीति भावः, अथ च उत्कृष्टेन त्रीणि-पल्योपमानि समयोनानि देशबन्धो भवति, तथाहि-औदारिकशरीरिणां त्रीणि-

ही करता है-बाकी के समयों में वह उसका शोषण भी करता है और उसे छोड़ता भी है-इसी तरह प्रथम समय में जीव अपने द्वारा गृहीत पूर्व शरीर को छोड़कर उत्पत्ति स्थानगत शरीरपुद्गलों को ग्रहण ही करता है और शेष समयों में वह उन पुद्गलों को ग्रहण भी करता है और उन्हें छोड़ता भी रहता है-इस तरह से केवल ग्रहण करने का जो एक समयरूप काल है वही सर्वबंध का काल है और ग्रहण करने तथा छोड़नेका जो काल है वह देशबंध का काल है। यह देशबंध का काल जघन्य से तो एक समयरूप है-क्यों कि जब वायुकायिक एकेन्द्रिय जीव या मनुष्य आदि पंचेन्द्रिय जीव वैक्रिय करके और उसे छोड़ करके पुनः औदारिकके केवल एक समय वाले सर्वबंध को करता है ओर फिर देशबंध को करता है-इस तरह से करता हुआ वह जब मर जाता है तब वह इसका देशबंध एक समयका जघन्य से होता है। और उत्कृष्ट से जो इसका देशबंध एक समय कम तीन पल्योपम का कहा गया है वह औदारिकशरीर वालों की तीनपल्य की उत्कृष्ट स्थिति

પરન્તુ બાકીના સમયોમાં તે તેનું શોષણ પણ કરે છે અને તેને છોડે પણ છે, એજ પ્રમાણે જીવ પ્રથમ સમયે પોતાના દ્વારા ગૃહીત પૂર્વશરીરને છોડીને ઉત્પત્તિ સ્થાનગત શરીર પુદ્ગલોને ગ્રહણ જ કરે છે અને બાકીના સમયોમાં તે (જીવ) તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ પણ કરે છે અને છોડે પણ છે. આ રીતે કેવલ ગ્રહણ કરવાનો જે એક સમયરૂપ કાળ છે, એજ સર્વબંધનો કાળ છે. અને ગ્રહણ કરવા તથા છોડવાનો જે કાળ છે, તે દેશબંધનો કાળ છે. તે દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ (એટલે કે ઓછામાં ઓછો) એક સમયનો છે-કારણ કે જ્યારે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ અથવા મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય જીવ વૈક્રિય કરીને અને તેને છોડીને ફરી ઔદારિકના કેવળ એક સમયવાળો સર્વબંધ કરે છે અને પછી દેશબંધ કરતો કરતો જ્યારે તે મરી જાય છે, ત્યારે તેનો તે દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે. તેના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ત્રણ પલ્યોપમ કરતા એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે-ઔદારિક શરીરવાળાની ત્રણ પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ

पल्योपमानि उत्कर्षेण स्थितिर्वर्तते, तेषु च प्रथमसमये सर्वबन्धको भवति, अत एवोत्कर्षतः समयन्यूनानि त्रीणिपल्योपमानि औदारिकशरीरिणां देशबन्धकालो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–' एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ? ' हे भदन्त ! एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयूणाइं ' हे गौतम ! एकेन्द्रियौदारिक शरीरप्रयोगबन्धस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति,

---

को लेकर कहा गया है, क्यों कि औदारिक शरीर वालों की उत्कृष्टस्थिति तीनपल्योपम की होती है। इसमें जो एक समय कम किया गया है उसका कारण यह है कि जीव प्रथम समय में सर्वबंधक ही होता है और सर्वबंध का काल एक समय का है अतः एक समय कम तीनपल्योपम की स्थितिवाला औदारिक शरीर वालों का देशबंधकाल उत्कृष्ट से है–यह बात सध जाती है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रओगबंध काल की अपेक्षा से कबतक होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) एकेन्द्रिय औदारिक शरीरप्रयोग बंध का सर्वबंध एक समयतक होता है और इसका देशबंध जघन्य से एक समयतक और

સ્થિતિ હોય છે આ ત્રણ પલ્યોપમમાંથી એક સમય ઓછો કરવાનું કારણ એ છે કે જીવ પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક જ હોય છે, અને સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો છે આ, એક સમયની ગણતરી ઔદારિક શરીરવાળાના દેશબંધ કાળમાં થતી નથી. તેથી ઔદારિક શરીરવાળા જીવોનો દેશબંધ કાળ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ પલ્યોપમ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसंवाससहस्साइं समयऊणाइं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો હોય છે અને તેનો દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો

तस्य देशबन्धस्तु जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन तु द्वाविंशतिः वर्षसहस्राणि समयन्यूनानि भवति, तत्र औदारिकशरीरीवायुश्च वैक्रियं गतः सन् पुनरौदारिकप्रतिपत्तौ सर्वबन्धको भूत्वा, देशबन्धकश्चैकं समयं भूत्वा मृतः, इत्येवं जघन्येन एकं समयं देशबन्धः, अथ च उत्कर्षेण एकेन्द्रियाणां द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि स्थितिः तत्रासौ प्रथमसमये सर्वबन्धकः, शेषेषु समयेषु देशबन्धको भवति, इत्येवं समयन्यूनानि द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि उत्कर्षतः एकेन्द्रियाणां देशबन्धकाल इति भावः, गौतमः पृच्छति–' पुढविकाइयएगिंदियपुच्छा ' हे भदन्त ! पृथिवीकायिकायिकैके-

उत्कृष्ट से एक समय कम २२ हजार वर्ष तक होता है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि कोई औदारिक शरीर वाला जीव या वायुकायिक जीव वैक्रिय करके पुनः औदारिक शरीर की प्रतिपत्ति के समय में एक समय वाले सर्वबंध का कर्त्ता होकर और जघन्य से एक समय वाले देशबंध का कर्त्ता होकर मर जाता है तो ऐसी हालत में वह औदारिक शरीरबंध का जघन्य से एक समय वाले देशबंध को करने वाला है ऐसा माना जाता है–और उत्कृष्ट से जो देशबंध का इसका काल एक समयन्यून २२ हजार वर्ष का कहा गया है वह एकेन्द्रिय जीव की २२ हजार वर्ष की स्थिति को लेकर कहा गया है। क्यों कि एकेन्द्रिय जीव की उत्कृष्ट स्थिति २२ वर्ष की कही गई है। उसमें यह जीव प्रथम समय में सर्वबंधक होता है–शेष समयों में देशबंधक होता है। इस तरह से एकेन्द्रियों का देशबंध का काल उत्कृष्ट से एक समय कम २२

અને વધારેમાં વધારે ૨૨૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે–કોઇ ઔદારિક શરીરવાળો જીવ અથવા વાયુકાયિક જીવ વૈક્રિય કરીને પુનઃ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિને સમયે એક સમયવાળો સર્વબંધ કરીને અને જઘન્યની અપેક્ષાએ દેશબંધ કરીને મરણ પામે તો એવી સ્થિતિમાં તે ઔદારિક શરીરબંધના જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયવાળા દેશબંધનો કર્તા ગણાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તેનો દેશબંધ કાળ જે ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહ્યો છે તે એકેન્દ્રિય જીવની ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ હજાર વર્ષની કહી છે. તે ૨૨૦૦૦ વર્ષમાંના પ્રથમ સમયમા તે જીવ સર્વબંધક હોય છે, અને બાકીના સમયોમાં દેશબંધક હોય છે. આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવોના દેશબંધનો કાળ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) ૨૨૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક સમય ન્યૂન કહેવામાં આવ્યો છે.

न्द्रियपृच्छा, तथा च पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबंधः कालतः कि यच्चिरं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं ' हे गौतम ! पृथिविकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति, तस्य देशबन्धस्तु जघन्येन त्रिसमयन्यूनं क्षुल्लकभवग्रहणकालं भवति, उत्कृष्टेन तु द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि समयन्यूनानि भवति, तत्र औदारिकशरीरिणां जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं जीवितं भवति, तथा चोक्तम्—

" दोन्नि सयाइं नियमा, छप्पन्नाइं पमाणओ होंति ।
आवलियपमाणेणं खुड्डागभवग्गहणमेयं ॥ १ ॥

हजार वर्ष का कहा गया है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं ' पुढविक्काइय एगिंदिय पुच्छा ' हे भदन्त ! पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय के औदारिक शरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कितना है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देशबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) पृथिवीकायिक एकेंद्रिय के औदारिक शरीर प्रयोगबंध का सर्वबंध एक समय तक होता है और इसका देशबंध जघन्यसे तीन समय कम क्षुल्लकभवग्रहणपर्यंत होता है, और उत्कृष्ट से एक समय कम २२ हजार वर्ष तक का होता है। वहां औदारिक शरीरवालों का जघन्य से क्षुल्लकभवग्रहण पर्यंत जीवितकाल है-सो ही कहा है-(दोन्नि सयाइं) इत्यादि। इन गाथाओं का तात्पर्य

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(पुढविक्काइयएकेंदिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! પૃથિવિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર બંધના કાળ કેટલા હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો છે, અને તેના દેશબંધનો કાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. અને વધારેમાં વધારે કાળ બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. અહીં ઔદારિક શરીરવાળાનો જીવિતકાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનો કહ્યો છે. એજ વાત " दोन्नी सयाइ " ઇત્યાદિ ગાથામાં કહેવામાં આવેલ છે. તે ગાથાઓનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

पणसट्ठिसहस्साइं, पंचेव सयाइ तह य छत्तीसा।
खुड्डागभवग्गहणा हवंति अंतोमुहुत्तेणं ॥ २ ॥
सत्तरस भवग्गहणा, खुड्डागा हुंति आणुपाणंमि।
तेरस चेव सयाइ, पंचाणउयाइं अंसाणं" ॥ ३ ॥

छाया— द्वेशते नियमात् षट्पञ्चाशत् प्रमाणतो भवन्ति।
आवलिकाप्रमाणेन क्षुल्लकभवग्रहणमेतत् ॥ १ ॥

पञ्चषष्टिसहस्राणि, पञ्चैव शतानि, तथा च षट्त्रिंशत्।
क्षुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति अन्तर्मुहूर्तेन ॥ २ ॥
सप्तदश भवग्रहणानि, क्षुल्लकानि भवन्ति आनप्राणेषु।
त्रयोदश चैव शतानि, पञ्चनवतिरंशानाम् ॥ ३ ॥

इत्यादिरीत्योक्तलक्षणस्य (६५५३६) षट्त्रिंशदधिकपञ्चशतोत्तर-पञ्चषष्टि-सहस्रसंख्यकस्य अन्तर्मुहूर्तगतस्य क्षुल्लकभवग्रहणराशे त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तर-त्रिसहस्रलक्षणेन ३७७३, अन्तर्मुहूर्तगतोच्छ्वासराशिना भागे हृते सति या लब्धिः सप्तदशरूपा भवति सा एकत्र श्वासोच्छ्वासे क्षुल्लकभवग्रहणपरिमाणं भवति, यो हि अवशेषः (१३९५) पञ्चनवत्यधिकत्रयोदशशतरूपो भवति स अंशराशिः, तथा च

ऐसा है-एक एक मुहूर्त में ६५५३६ पैसठ हजार पांचसो छत्तीस क्षुल्लक भव होते हैं, सूक्ष्मनिगोद के अभिप्राय से, बादरनिगोद प्रत्येक वनस्पति चारस्थावर द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय आदिके क्षुल्लक भवक्रमशः बड़े बड़े होते हैं। अपनी कायजाती आदि की अपेक्षा से छोटे भव को क्षुल्लक भव समझना चाहिये। और एक एक मुहूर्त्त में ३७७३ श्वासोच्छ्वास होते हैं। इन ६५५३६ में ३७७३ का भाग देने से जो १३९५ आते हैं यह अंश राशि है और लब्धिरूप जो १७ आते हैं वे एक श्वासोच्छ्वास में क्षुल्लक भवग्रहण का परिमाण हैं। अर्थात् एक

એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે, સૂક્ષ્મ નિગોદની અપેક્ષાએ બાદર નિગોદ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ, ચાર સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય આદિના ક્ષુલ્લક ભવ ક્રમશઃ મોટા મોટા થતા જાય છે પોતાની કાય, જાતિ આદિની અપેક્ષાએ નાના ભવને ક્ષુલ્લક ભવ કહે છે. પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. આ ૬૫૫૩૬ ને ૩૭૭૩ વડે ભાગવાથી જે ૧૭ ભાગફળ આવે છે, તે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણનું પરિણામ છે. અને આ ભાગાકારમાં જે ૧૩૯૫ વધે છે તે અંશરાશિ છે. એટલે કે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ૧૭ ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે. જે અંશોના ૩૭૭૩ દ્વારા ૧૭

३७७३-६६५३६=१७शेषः-१३९५इतिबोध्यम् ,अयमभिप्रायः येषामंशानाम्३७७३ त्रिसप्तत्यधिकसप्तशतोत्तर त्रिसहस्रैः सप्तदश क्षुल्लकभवग्रहणानि भवन्ति तेषामंशानां पञ्चनवत्यधिकत्रयोदशशतानि अष्टादशस्यापि क्षुल्लकभवग्रहणस्य तत्र भवन्ति, तत्र यः पृथिवीकायिकस्त्रिसमयेन विग्रहेणागतः स तृतीयसमये सर्वबन्धक, शेषेषु समयेषु देशबन्धको भूत्वा आक्षुल्लकभवग्रहणं मृतः, मृतश्च सन् अविग्रहेण यदा आगतस्तदा स सर्वबन्धक एव भवतीति, एवञ्च ये ते त्रयो विग्रहसमयास्तैर्न्यूनं क्षुल्लकमुच्यते तदभिप्रायेणैवाह–देशबन्धो जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयन्यूनम् इति, उत्कृष्टेन तु द्वाविंशतिः वर्षसहस्राणि समयोनानि, तानि तु पूर्वं प्ररूपितान्येवेति भावः, 'एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं देसबंधो जेसिं वेउव्विय-

श्वासोच्छ्वास में १७ क्षुल्लकभव होते हैं। जिन अशों के ३७७३ द्वारा १७ क्षुल्लक भव ग्रहण होते हैं उन अंशों के जो १३९५ हैं वे १८ वें क्षुल्लक भव का ग्रहण भी वहां प्रारम्भ हो जाता है। जो पृथिवीकायिक जीव वहां तीन वाले मोडे से आया होता है, वह तृतीय समय में सर्वबंधक है, शेष समयों में वह देशबंधक है। इस तरह देशबंधकहोकर वह क्षुल्लक भवग्रहतक मरता रहता है और मरकर जब वह अविग्रह से वहां आया होता है। तब ही वह सर्व बन्धवास होता है। इस तरह से जो तीन विग्रह हैं उन्हों से न्यून क्षुल्लक भव कहलाता है। इसी अभिप्राय से " देशबंधजघन्य से तीन समय न्यून क्षुल्लकभव ग्रहणतक होता है " ऐसा कहा गया है। तथा उत्कृष्ट से जो एक समय कम २२ हजार वर्ष का काल इसका कहा गया है वह तो पहिले ही स्पष्ट कर दिया गया है ' एवं सव्वेसिं

ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ થાય છે, તે અશોની શેષ રૂપ જે ૧૩૯૫ છે, તે ૧૮ માં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુના પ્રારંભરૂપ હોય છે. જે પૃથ્વીકાયિક જીવ ત્યાં ત્રણુવાળા મોડથી (વળાંકથી) આવ્યો હોય છે, તે ત્રીજા સમયમાં સર્વબંધક હોય છે, અને બાકીના સમયોમાં દેશબંધક હોય છે. આ રીતે દેશબંધક થઇને તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યન્ત મરતો રહે છે, અને મરીને જ્યારે તે અવિગ્રહ ગતિથી ત્યાં આવ્યો હોય છે, ત્યારે જ તે સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે જે ત્રણુ વિગ્રહ છે, તેમના કરતાં ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ કહેવાય છે. એજ કારણે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કરતાં ત્રણુ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ જે કાળ કહ્યો છે તેનું કારણુ તો આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

सरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समऊणा कायव्वा ' एवं रीत्या सर्वेषां जीवानां सर्वबन्धः एकं समयं भवति, देशबन्धस्तु येषां वैक्रियशरीरं नास्ति तेषां जघन्येन त्रिसमयन्यूनं क्षुल्लकभवग्रहण-पर्यन्तं भवति, उत्कृष्टेन तु या-यावती यस्य स्थितिः-आयुष्यकालो वर्तते सो तस्य समयोना कर्तव्या, एवञ्च अप्तेजोवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां जघन्येन त्रिसम-यन्यूनक्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्तं देशबन्धो भवति, एतेषां हि वैक्रियशरीराभावात् , वैक्रियशरीरे सति तु जघन्येन औदारिकशरीरदेशबन्धः पूर्वोक्तयुक्त्या एकसमयं

सव्वबंधो एक्कं समयं देसबन्धो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जह-ण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) इस तरह से सर्व जीवों के सर्वबन्ध एक समय तक होता है और देशबन्ध जिनके वैक्रिय शरीर नहीं है उनके जघन्य से तीन समयन्यून क्षुल्लक भवग्रहण पर्यन्त होता है और उत्कृष्ट से वह जिस जीवका जितना आयुष्यकाल है उसमें से एक समय कम करने पर उतना होता है। इस प्रकार अप्काय, तेजस्काय, वनस्पतिकाय दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चार इन्द्रिय जीवों के देशबंध जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त होता है। इन जीवों के वैक्रियशरीर नहीं होता है। वैक्रिय शरीरके होने पर तो औदारिक शरीरका देशबंध जघन्यसे पूर्वोक्त उक्तिके अनुसार एक समयतक होता है और उत्कृष्टसे अप्कायिक जीवोंके वह सर्वबंधके समय से न्यून ७हजार वर्षतक होता है

(एव सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्विय सरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) આ રીતે સર્વે જીવોનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો હોય છે, અને જેમને વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે એવા જીવોનો દેશ-બંધ કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનો હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે જીવનો જેટલો આયુષ્કાળ છે તે આયુ-ષ્કાળ કરતા એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપૂકાય, તેજ-સ્કાય, વનસ્પતિકાય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનો હોય છે. તે જીવોને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. વૈક્રિય શરીરનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે તો ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અપૂકાયિક જીવોના તે સર્વબંધના સમય

स्यात्, उत्कर्षेण तु अप्कायिकानां सप्तवर्षसहस्राणि स्थितिः तेजस्कायिकानां त्रयः अहोरात्राः, वनस्पतिकायिकानां दशवर्षसहस्राणि, द्वीन्द्रियाणां द्वादश वर्षाणि, त्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशत् अहोरात्राः, चतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः, अत एव एतेषाम् उत्कृष्टतः सर्वबन्धसमयन्यूनो देशबन्धो भवति, इत्याशयः, 'जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समऊणा कायव्वा, जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं' येषां पुनर्जीवानाम् अप्तेजोवनस्पतिद्वित्रिचतुरि-

---

तेजस्कायिक जीवों के वह एक समय कम तीन अहोरात्र तक होता है, वनस्पतिकायिक जीवों के वह एक समय दशहजार वर्षतक होता है, द्वीन्द्रिय जीवों के वह एक समयकम १२ वर्षतक होता है, तेइन्द्रिय जीवों के वह एक समय कम ४९ दिनरात तक होता है और चौइन्द्रिय जीवों के वह छ मासतक होता है। इसीलिये ऐसा कहा गया है कि जिन जीवों के वैक्रिय शरीर नहीं होता है उनके वह देशबंध उत्कृष्ट से एक समय कम अपनी २ आयुकाल तक होता है। (जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नं पलिओवमाइं समयऊणाइं) अप्कायिक, तेजस्कायिक, वनस्पतिकायिक, दो इन्द्रिय, ते इन्द्रिय और चौ इन्द्रिय इन

કરતાં ૭૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન હોય છે, તેજસ્કાયિક જીવોમાં તે ત્રણ અહોરાત્ર (રાત્રિ દિવસ) કરતાં એક સમય ન્યૂન હોય છે, વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં તે દસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે, દ્વીન્દ્રિય જીવોમાં તે ૧૨ વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે, ત્રીન્દ્રિય જીવોમાં તે ૪૯ દિન રાત કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે, અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં તે છ માસ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત હોય છે. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે " જે જીવોમાં વૈક્રિય શરીર હોતું નથી, તે જીવોમાં તે દેશબંધ વધારેમાં વધારે તે દરેકના આયુષ્કાળ કરતાં એક સમય ન્યૂન હોય છે. "

(जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबधो जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्न पलिओवमाइं समयऊणाइं) અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોથી ભિન્ન, જેમને વૈક્રિય

न्द्रियभिन्नानां वैक्रियशरीरमस्ति तेषां देशबन्धो जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन तु या यावती यस्य जीवस्य स्थितिरायुष्ककालो वर्तते सा तावती स्थितिः समयोना समयन्यूना कर्तव्या, तथा च औदारिकशरीरिणो वायवः पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चः मनुष्याश्च वैक्रियशरीरिणः सन्तः, एतेषां जघन्येन देशबन्ध एकं समयम्, उत्कृष्टेन तु वायूनां त्रिणि वर्षसहस्राणि स्थितिः, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च पल्योपमत्रयम्, एवं चोत्कर्षेण एतेषां देशबन्धस्थितिः सर्वबन्धसमयन्यूना भवतीति बोध्यम्, उक्तातिदेशेनमनुष्याणां देशबन्धस्थिते र्लब्धत्वेऽपि तेषामन्तिमतया

जीवों से भिन्न जिन जीवों के वैक्रिय शरीर होता है उनके औदारिक शरीर का देशबंध जघन्य से एक समयतक होता है और उत्कृष्ट से जितनी जिस जीव की स्थिति है उसमें से एक समय कम उतनी स्थितितक होता है। इस तरह से औदारिक शरीर वाले जीवों के तथा वैक्रियशरीर वाले वायु, पञ्चेन्द्रियतिर्यंच और मनुष्यों के-औदारिक शरीर का देशबंध जघन्य से एक समयतक होता है और उत्कृष्ट से वायुकायिक के एक समय कम तीनहजार वर्ष तक, पंचेन्द्रियतिर्यंच और मनुष्यों के एक समय कम तीनपल्योपमतक होता है। क्यों कि वायुकायिक जीवों की उत्कृष्टस्थिति तीन हजार वर्ष की और पंचेन्द्रियतिर्यंचों और मनुष्यों की उत्कृष्ट स्थिति तीनपल्योपम की है। सो इस अपनी २ स्थिति में से सर्वबंध के काल का एक समय कम कर देने से औदारिक शरीर के देशबंध का उत्कृष्ट समय होता है। यद्यपि इस

શરીર હોય છે એવા જીવોના ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે જીવની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ હોય તેના કરતાં એક ન્યૂન સમય-પ્રમાણુ હોય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીરવાળા જીવોના તથા વૈક્રિય શરીરવાળા વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યના ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વાયુકાયનો દેશબંધ ત્રણ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યનો દેશબંધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે કારણ કે વાયુકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ હજાર વર્ષની છે અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે. તે દરેકની આયુ સ્થિતિમાંથી સર્વબંધ કાળનો એક સમય બાદ કરવાથી ઔદારિક શરીરના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ સમય પ્રાપ્ત થાય છે. જો કે આ કથન દ્વારા મનુષ્યોના

साक्षादेव तामाह–यावत् मनुष्याणामित्यादि, तथा च यावत्करणात् वायूनां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च देशबन्धो जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन वायूनां त्रीणि वर्षसहस्राणि, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च सर्वबन्धसमयोनानि त्रीणिपल्योपमानि देशबन्धो भवतीति भावः, उक्तरीत्या औदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य कालं प्ररूप्य अथ तस्यैवान्तरं प्ररूपयितुमाह–"ओरालियसरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?' गौतमः पृच्छति हे भदन्त! औदारिकशरीरप्रयोग-

---

कथन से मनुष्यों के औदारिक शरीर के देशबंध की स्थिति लभ्य हो जाती है फिर भी जो सूत्रकार ने उसे "यावत् मनुष्याणाम्" ऐसा कहकर प्रकट किया है उसका कारण उनका अन्तिम कथन है। यहां "यावत्" पद से यही प्रकट की गई है कि वायुकायिकों के, पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों के और मनुष्यों के औदारिक शरीर का देशबंध जघन्य से एक समय तक होता है और उत्कृष्ट से वह वायुकायिक जीवों के एक समयकम तीन हजार वर्षतक और पंचेन्द्रियतिर्यंचों के तथा मनुष्यों के एक समयकम तीनपल्योपमतक होता है। उक्तरीति से औदारिक शरीरप्रयोगबंध के काल की प्ररूपणा करके अब सूत्रकार उसके अन्तर की प्ररूपणा करते हैं–(ओरालिय सरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदंत! औदारिक शरीर-प्रयोगबंध का अंतर काल की अपेक्षा कितने कालतक रहता है? अंतर

ઔદારિક શરીરના દેશબંધની સ્થિતિ પ્રકટ થઈ જાય છે, છતાં પણ સૂત્રકારે તેને "यावत् मनुष्याणाम्" આ પ્રમાણે કહીને પ્રકટ કરી છે, તેનું કારણ તેમનું અંતિમ કથન છે. અહીં "यावत्" પદથી એજ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે વાયુકાયિકો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે વાયુકાયિક જીવોમાં ૩૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક ઓછા સમયનો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા મનુષ્યોમાં ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ઓછા સમયનો હોય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના કાળનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેના અંતરની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"ओरालियसरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે? 'અંતર' એટલે વિરહકાલ.

बन्धान्तरं खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीसमयाहियाइं' हे गौतम ! औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन त्रिसमयन्यूनं क्षुल्लकं भवग्रहणं भवति, उत्कृष्टेन तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि पूर्वकोटी समयाधिकानि सर्वबन्धान्तरं भवति, तत्र कथं तावत् जघन्येन सर्वबन्धान्तरं त्रिसमयोनं क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्तं भवति ? इति चेदत्रोच्यते-त्रिसमयविग्रहेणौदारिकशरीरिषु आगतस्तत्र द्वौ समयौ अनाहारकस्तृतीयसमये सर्वबन्धकः

का मतलब विरहकाल से है औदारिक शरीर को एक बार ग्रहण करके पुनः अन्य शरीर को ग्रहण करने के बाद उस औदारिक शरीर को ग्रहण करने में जो काल का व्यवधान पड़ता है-उसका नाम विरहकाल है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइं) औदारिक शरीर के सर्वबंध का अंतर जघन्य से तीन समयकम क्षुल्लक भवग्रहणतक है, और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि समयाधिक ३३ सागरोपम तक का है। यदि कोई यहां पर ऐसा प्रश्न करे कि जघन्य से औदारिक शरीर के सर्वबंध का अन्तर तीन समय कम क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त कैसे है ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि-कोई एक जीव तीन समय वाले विग्रह-मोडे के द्वारा औदारिक शरीर वालों में उत्पन्न हुआ वहां वह दो समय तक अनाहारक रहा

ઔદારિક શરીરને એકવાર ગ્રહણ કરીને, ત્યારબાદ બીજા શરીરને ગ્રહણ કર્યા પછી ઔદારિક શરીરને ગ્રહણ કરવામાં જે કાળનું અંતર (આંતરો) પડે છે, તે કાળનું નામ વિરહકાળ છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सव्व बंधंतरं जहण्णेणं खुड्डाग भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइ" ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર (વિરહકાળ) જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ કરતાં ત્રણ સમયન્યૂન સમય પર્યન્તનું છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિક પર્યન્તનું છે.

ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ સમય પ્રમાણ ન્યૂન કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

ધારો કે કોઇ એક જીવ ત્રણ સમયવાળા વિગ્રહ-મોડા દ્વારા ઔદારિક શરીર વાળાઓમા ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યા તે બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો

क्षुल्लकभवं च स्थित्वा मृतः सन् औदारिकशरीरिष्वेवोत्पन्नः तत्र प्रथमसमये सर्वबन्धको भवति, तथा च सर्वबन्धस्यान्तरं क्षुल्लकभवो विग्रहगतसमयत्रयन्यूनो भवति, एवं कथं तावत् पूर्वकोटी समयाभ्यधिका त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि उत्कृष्टेन सर्वबन्धान्तरं भवति,? इति चेदत्रोच्यते-मनुष्यादिषु अविग्रहेण आगतः, तत्र च प्रथमसमये एव सर्वबन्धकोभूत्वा पूर्वकोटिं च स्थित्वा त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमस्थितिको नैरयिकः सर्वार्थसिद्धको वा भूत्वा त्रिसमयेन विग्रहेण औदारिकशरीरी सम्पन्नः, तत्र विग्रहस्य द्वौ समयौ अनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकः औदारिक-

---

और तृतीय समय में उसने औदारिक शरीर का सर्वबंध किया और क्षुल्लकभवतक वह वहां रहा-बाद में वह वहां से मरा और मर कर औदारिक शरीर वालों में ही उत्पन्न हुआ वहां वह प्रथम समय में सर्वबंधक हुआ इस तरह सर्वबंध का अन्तररूप क्षुल्लकभव तीन समय से न्यून होता है। यदि पुनः कोई ऐसी आशंका करे कि पूर्वकोटि समयाधिक ३३ सागरोपमप्रमाण सर्वबंध का अन्तर कैसे होता है? तो इसका उत्तर ऐसा है कि कोई एक जीव मनुष्यादि पर्यायों में विना मोड़े के आकर उत्पन्न हो गया-वह वहां प्रथम समयमें ही सर्वबंधक बना और सर्वबंधक बनकर वह वहां एक पूर्वकोटितक रहा-बादमें वहां से मरकर तेतीस सागरोपमप्रमाण स्थितिवाला सप्तमनरक का नारक हुआ या सर्वार्थसिद्ध का अहमिन्द्र देव हुआ-फिर वह वहां से च्युत होकर तीन समयवाले विग्रह से पुनः औदारिक शरीर धारी हुआ-यहां

અને ત્રીજે સમયે તેણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કર્યો અને ક્ષુલ્લક ભવ સુધી તે ત્યાં રહ્યો. ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે ઔદારિક શરીરવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો. આ રીતે સર્વબંધના અંતર રૂપ ક્ષુલ્લક ભવ ત્રણ સમય પ્રમાણ ન્યૂન થાય છે.

સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૩૩ સાગરોપમ કરતાં પૂર્વકોટિ સમયાધિક કેવી રીતે થાય છે તે સૂત્રકારે નીચે બતાવ્યું છે—

કોઈ એક જીવ મનુષ્ય આદિ પર્યાયોમાં અવિગ્રહ ગતિથી (મોડા વિના) આવીને ઉત્પન્ન થઇ ગયો છે. તે ત્યાં પ્રથમ સમયમાં જ સર્વબંધક બન્યો અને સર્વબંધક બનીને તે ત્યાં પૂર્વકોટિ કાળ પર્યન્ત રહ્યો. ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિવાળો સાતમી નરકનો નારક થયો અથવા તો સર્વાર્થસિદ્ધનો અહમિન્દ્ર દેવ થયો. પછી તે ત્યાંથી ચ્યવીને ત્રણ સમયવાળા વિગ્રહથી પુનઃ ઔદારિક શરીરધારી થયો-અહીં વિગ્રહના બે સમય

शरीरस्यैव च यौ तौ द्वौ अनाहारसमयौ तयोरेकः पूर्वकोटीसर्वबन्धसमयस्थाने क्षिप्तस्ततश्च पूर्णा पूर्वकोटी जाता, एकश्च समयोऽतिरिक्तः, एवञ्च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चोत्कर्षेणान्तरं पूर्वोक्ता पूर्वकोटी समयाधिक त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि च भवति इति भावः। 'देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समय उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं' औदारिकशरीरस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन तु त्रयस्त्रिशत् सागरोपमाणि त्रिसमयाधिकानि भवति, तथा हि-देशबन्धको मृतः सन् अविग्रहेणैव उत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये एव सर्वबन्धको भवति, द्वितीयादिषु च समयेषु देशबन्धकः सम्पन्नः, तदेवं देशबन्धस्य देशबन्धस्य

विग्रह के दो समय तक वह अनाहारक रहा-और तृतीय समय में वह औदारिक शरीर का सर्वबंधक बना। औदारिक शरीर के ही जो वे दो अनाहार के समय हैं उनमें से एक समय सर्वबंध के समयरूप पूर्वकोटि के स्थान में डाल देने पर औदारिक शरीर के सर्वबंध, सर्वबंध का उत्कृष्ट से अन्तर एक समय अधिक एककोटिपूर्व युक्त ३३ सागरोपम का हो जाता है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोगमाइं तिसमयाहियाइं) औदारिक शरीर के देशबंध का अन्तर जघन्य से एक समय का होता है और उत्कृष्ट से तीन समय अधिक ३३ सागरोपम का होता है-यह इस तरह से होता है-कोई औदारिक शरीर का देशबंधक जीव मरा-और मर कर अविग्रहगति से ही वह उत्पन्न हुआ-वह वहां प्रथम समय में ही सर्वबंधक हो गया और द्वितीयादि समयों में वह देशबंधक हुआ-इस तरह से देशबंध देशबंध

સુધી તે અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે તે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક બન્યો. ઔદારિક શરીરના જ જે તે બે અનાહારના સમય છે, તેમાંથી એક સમય સર્વબંધના સમયરૂપ પૂર્વ કોટિના સ્થાનમાં નાખી દેવાથી ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક પૂર્વ કોટિ અને એક સમય પ્રમાણુ થઇ જાય છે. "देसबंधतरं जहण्णेणं एक्कं समय, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं" ઔદારિક શરીરના દેશબંધનુ અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં ત્રણુ અધિક સમયનું છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણુ નીચે પ્રમાણે છે—

કોઇ એક ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ મરીને અવિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થતો હોય ત્યારે તે ત્યાં પ્રથમ સમયે તો સર્વબંધક જ બની રહે છે પણુ દ્વિતીય આદિ સમયોમાં તે દેશબંધક થાય છે. આ રીતે દેશબંધનું જઘન્ય

चान्तरं जघन्येन एकः समयो भवति सर्वबन्धसम्बन्धीति तात्पर्यम् एवं देशबन्धको-मृतः उत्पन्नश्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुःसर्वार्थसिद्धादौ, ततश्च च्युत्वा त्रिसमयेन विग्रहेण औदारिकशरीरी सम्पन्नः, तत्र च विग्रहस्य समयद्वयेऽनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकः ततो देशबन्धको जातः, एवञ्च देशबन्धस्य चोत्कर्षेण अन्तरं त्रिसमयाधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवतीति भावः, उक्तरीत्यौदारिकशरीरबन्धस्य सामान्यतोऽन्तरमुक्त्वाऽथ विशेषतस्तस्य तदाह–'एगिंदियओरालिय० पुच्छा' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! एकेन्द्रियौदारिक० पृच्छा तथा च एकेन्द्रियौदारिकशरीरबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः,

---

का अन्तर जघन्य से एक समय का होता है इसी तरह से कोई देश-बंधक जीव मरा और ३३ सागरोपमप्रमाण वाले सर्वार्थसिद्ध आदि स्थानों में देव आदि की पर्याय से वह उत्पन्न हो गया वहां की आयु-स्थिति समाप्त कर फिर वह वहां से च्युत हुआ और तीन समय युक्त मोडेवाली गति से वह औदारिक शरीर वाला हुआ वह विग्रह के दो समयों में अनाहारक रहा और तृतीय समय में वह सर्वबंधक हो गया बाद में देशबंधक बन गया। इस तरह देशबंध देशबंध का उत्कृष्ट अन्तर–अन्तराल तीन समय अधिक ३३ सागरोपम का आता है। उक्तरीति के अनुसार औदारिक शरीर बंध का सामान्य से अन्तराल प्ररूपित करके अब सूत्रकार इसी अन्तराल को विशेषरूप से कहते हैं –इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–(एगिंदिय ओरालिय पुच्छा) हे

(ઓછામાં ઓછું) અંતર એક સમયનું હોય છે એજ પ્રમાણે કોઇ દેશબંધક જીવ મરણ પામીને ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ આદિ સ્થાનોમાં દેવ આદિની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, પછી ત્યાંની આયુસ્થિતિ સમાપ્ત કરીને તે ત્યાંથી ચ્યવીને ત્રણ સમયયુક્ત વક્રગતિથી તે ઔદારિક શરીરવાળો બન્યો વિગ્રહના બે સમયોમાં તે અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજા સમયમાં તે સર્વબંધક થઈ ગયો અને ત્યારબાદ દેશબંધક થઈ ગયો. આ રીતે તે બન્ને દેશબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૩૩ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ અધિક સમય પ્રમાણ આવી જાય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીર બંધનું સામાન્યતઃ અંતર (અંતરાલ) પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર એ જ અંતરનું વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "एगिंदिय ओरालिय पुच्छा" હે ભદન્ત! એકેન્દ્રિય જીવના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે?

भगवानाह-' गोयमा ! सव्वबधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं ' हे गौतम ! एकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकं भवग्रहणं त्रिसमयन्यूनं भवति उत्कृष्टेन द्वाविंशतिः वर्षसहस्राणि समयाधिकानि तस्य सर्वबन्धान्तरं भवति, तथा च त्रिसमयेन विग्रहेण पृथिव्यादिषु आगतः, तत्र च विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततस्त्रिसमयोनं क्षुल्लकं भवग्रहणं स्थित्वा मृतः अविग्रहेण च यदोत्पद्य सर्वबन्धक एव भवति तदा एकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धस्य चान्तरं जघन्येन त्रिसमयोनं क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्तं भवति, एवम् अविग्रहेण

भदन्त ! एकेन्द्रिय जीव के औदारिक शरीर बंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सव्ववंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं) एकेन्द्रिय औदारिक शरीर का सर्वबंधान्तर जघन्य से तो त्रिसमयन्यून क्षुल्लकभवग्रहणरूप है और उत्कृष्ट से वह समयाधिक २२ हजार वर्ष का है। यह इस तरह से होता है-कोई जीव तीन समयवाली विग्रहगति से पृथिव्यादिकों में उत्पन्न हुआ-विग्रह के दो समयतक वहां अनाहारक रहा और तृतीय समय में वह सर्वबंधक हुआ-इसके बाद वह तीन समय कम क्षुल्लक भवतक वहां रहकर मरा, और मर कर अविग्रहगति से विना मोडे वाली गति से-वह जब उत्पन्न होकर सर्वबंधक ही होता है, तब एकेन्द्रिय औदारिक

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યુ છે-કોઇ જીવ ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થયો છે તે વિગ્રહના બે સમય સુધી ત્યાં અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે સર્વબંધક થયો. ત્યારબાદ ક્ષુલ્લક ભવ કરતાં ત્રણ ઓછા સમય પર્યન્ત તે ત્યાં રહીને મરણ પામ્યો, અને મરીને અવિગ્રહ ગતિથી-મોડ વિનાની ગતિથી ઉત્પન્ન થઇને જ્યારે તે સર્વબંધક જ હોય છે, ત્યારે એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધનું અંતર-બે સર્વબંધો વચ્ચેનું અંતર-(અન્તરાલ) જઘન્યની

पृथिवीकायिकेषु आगतः प्रथमे एव समये सर्वबन्धकस्ततो द्वाविंशतिं वर्षसहस्राणि समयोनानि स्थित्वा त्रिसमयया विग्रहगत्या अन्येषु पृथिव्यादिषूत्पन्नः, तत्र च समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्वबन्धकः सम्पन्नः, अनाहारकसमयद्वयात् चैकः समयः समयोनेषु द्वाविंशतिवर्षसहस्रेषु तत्पूरणाय क्षिप्तः, ततश्च समयाधिकानि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि एकेन्द्रियौदारिकाणां सर्वबन्धयोरुत्कृष्टमन्तरं भवतीति तात्पर्यम्, 'देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं' एकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन अन्तर्मुहूर्तम् भवति, तत्र एकेन्द्रियौदारिकशरीरदेशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयं यथा

शरीर के सर्वबंध सर्वबंध का अन्तराल जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त होता है। इसी तरह अविग्रह से पृथिवीकायिकों में आया हुआ जीव प्रथम समय में ही वहां सर्वबन्धक हो गया–और वह वहां एक समय कम २२ हजार वर्ष रह कर तीन समय की विग्रहगति से अन्यपृथिव्यादिकों में उत्पन्न हुआ–वह वहां दो समय तक अनाहारक रहा और अनाहारक रहकर तृतीय समय में वह सर्वबंधक हो गया अनाहारकके दो समयों में का एक समय, एक समय कम २२ हजार वर्षों में उन्हें पूर्ण करनेके लिये प्रक्षिप्त कर दिया–इस तरह समयाधिक २२ हजार वर्ष का एकेन्द्रिय जीवों के औदारिकों के दो सर्वबंधों में उत्कृष्ट से अन्तराल आ जाता है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) एकेन्द्रिय जीवों के औदारिक शरीर के देशबंध का अन्तर जघन्य से एक समय का है और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त का

અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે. આ રીતે અવિગ્રહથી પૃથ્વીકાયિકોમાં આવેલો જીવ પ્રથમ સમયમાં જ ત્યાં સર્વબંધક થઇ ગયો–અને ત્યાં ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય રહીને ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી અન્ય પૃથ્વી–આદિકોમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તે બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો અને અનાહારક રહીને ત્રીજે સમયે તે સર્વબંધક થઈ ગયો. અનાહારકના બે સમયોમાંનો એક સમય, બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યુન સમયમાં, તેને પૂર્ણ કરવાને માટે નાખી દેવામાં (ઉમેરવામાં) આવે તો એ રીતે એકેન્દ્રિય ઔદારિકના બે સર્વબંધોનું અન્તરાલ (અંતર) ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ આવી જાય છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेण अंतोमुहुत्तं) એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું

कश्चिद् देशबन्धको मृतः सन् अविग्रहेण सर्वबन्धको भूत्वा एकस्मिन् समये पुनर्देश-बन्धक एव जातः, एवं सति देशबन्धयोर्जघन्येन एकः समयोऽन्तरं भवति, उत्कृष्टेन अन्तर्मुहूर्तम् यथा वायुरौदारिकशरीरस्य देशबन्धकः सन् वैक्रियं गतः तत्र चान्तर्मुहूर्तम् स्थित्वा पुनरौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धक एव जातः, एवञ्च देशबन्धयोरुत्कर्षेणान्तर्मुहूर्तमन्तर भवतीति भावः, गौतमः पृच्छति-'पुढविक्काइयएगिंदिय० पुच्छा' हे भदन्त ! पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय० पृच्छा, तथा च पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं'

है। जैसे कोई देशबंधक जीव मरा और मरकर वह अविग्रह से सर्व-बंधक होकर एक समय में पुनः देशबंधक ही हो गया इस तरह देशबंधक देशबंधक में जघन्य से एक समय का अन्तराल हो जाता है। कोई वायुकायिक जीव औदारिक शरीर का देशबंधक होकर वैक्रिय शरीर को प्राप्त हुआ, और वहाँ वह अन्तर्मुहूर्त तक रहकर पुनः औदारिक शरीर का सर्वबंधक होकर देशबंधक ही हो गया-इस तरह पहिले देश-बंध में और इस देशबंध में अन्तर्मुहूर्त का उत्कृष्ट से अन्तराल पड़ गया।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(पुढविक्काइयएगिंदिय-पुच्छा) हे भदन्त ! पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय के औदारिक शरीर बंध का अन्तर काल से कितना होता है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं) सर्वबंध

અને અધિકમાં અધિક અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—જેમકે કોઇ એક દેશબંધક જીવ મરણ પામે છે. મરીને તે અવિગ્રહગતિથી સર્વબંધક થઇને એક સમયમાં પુનઃ દેશબંધક જ થઈ ગયો. આ રીતે તે દેશબંધ અને આ દેશબંધની વચ્ચે ઓછામાં ઓછો એક સમયનો આંતરો (અંતર) પડી જાય છે. કોઈ વાયુકાયિક જીવ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક થઇને વૈક્રિય શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે, અને ત્યાં તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહીને ફરીથી ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક બનીને દેશબંધક જ બની ગયો તો આ રીતે પહેલા દેશબંધ અને આ દેશબંધ વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનો આંતરો પડી જાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-(पुढविक्काइय एगिंदिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

हे गौतम ! सर्वबन्धान्तरं यथा एकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य प्रतिपादितं तथैव पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरस्यापि प्रतिपत्तव्यम्, तथा च पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन त्रिसमयन्यूनं क्षुल्लकं भवग्रहणं भवति, उत्कृष्टेन एकसमयाधिकानि द्वाविंशति-वर्षसहस्राणि। भवति इतिभावः, 'देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निसमया' पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन त्रीन् समयान् भवति, तथाहि-पृथिवीकायिको देशबन्धको मृतः सन् अविग्रहगत्या पृथिवीकायिकेषु एवोत्पन्नः एकं समयं च सर्वबन्धको भूत्वा पुनर्देशबन्धको जातः, तथा सति

का अन्तर जैसा एकेन्द्रिय के औदारिक शरीर का कहा जा चुका है उसी तरह से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय के औदारिक का भी वह जानना चाहिये। तथा च-पृथिवीकायिक के औदारिक शरीर का सर्वबंधान्तर जघन्य से त्रिसमयन्यून क्षुल्लकभवग्रहणरूप है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि एक समय अधिक बाईस हजार वर्षकी है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि समया) पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय के औदारिक शरीर के देशबंध का अन्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से तीन समय का होता है। जैसे कोई पृथिवीकायिक जीव देशबंधक होकर मरा और अविग्रहगति से वह पृथिवीकायिकों में ही उत्पन्न हुआ और वहां एक समय तक सर्वबंधक होकर पुनः देशबंधक हो गया-इस तरह से दोनों देशबंधों में जघन्य से एक-

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्व) સર્વબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરનું કહ્યું છે, એવું જ પૃથ્વીકાયિકોના એકેન્દ્રિયોના ઔદારિક શરીરનું પણ સમજવું. એટલે કે પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીરનું સર્વબન્ધાતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂત સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિક છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निसमया) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું હોય છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ-જેમકે કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ દેશબંધક થઈને મરણ પામે છે, અને અવિગ્રહ ગતિથી તે પૃથ્વીકાયિકમાં જ ઉત્પન્ન થયો, અને ત્યા એક સમય સુધી સર્વબંધક રહીને પુનઃ દેશબંધક થઈ ગયો. આ રીતે બન્ને દેશબંધો વચ્ચે ઓછામાં ઓછો

देशबन्धयोर्जघन्येन एकं समयम् अन्तरं भवति, एवं पृथिवीकायिको देशबन्धको मृतः सन् त्रिसमयेन विग्रहेण तेष्वेवोत्पन्नः, तत्र च समयद्वयमनाहारकस्तृतीय समये च सर्वबन्धको भूत्वा पुनर्देशबन्धको जातः, तथा सति उत्कर्षेण त्रयः समयाः देशबन्धयोरन्तरमित्याशयः ॥ अथाप्कायिकादीनां बन्धान्तरमाह-' जहा पुढवि-क्काइयाणं, एवं जाव चउरिंदियाणं, वाउक्काइयवज्जाणं ' यथा पृथिवीकायिकानां सर्वबन्धान्तर देशबन्धान्तरञ्चोक्तम् एवं तथैव यावत् वायुकायमुक्त्वा चतुरिन्द्रिय-पर्यन्तं वक्तव्यम्-तथा च अप्कायिक-तेजस्कायिक-वनस्पतिकायिक-रूपैकेन्द्रिय-

समय का अन्तराल आजाता है। इसी तरह से कोई पृथिवीकायिक जीव देशबंधक होकर मरा और मरकर वह तीन समयवाले विग्रह से पृथिवीकायिकों में ही उत्पन्न हो गया-वहां वह दो समय तक अनाहा-रक और तृतीयसमय में सर्वबंधक होकर पुनः देशबंधक हो गया-इस तरह से उत्कृष्टरूप से दोनों देशबंधों का अन्तराल तीन समय का आजाता है। अब सूत्रकार अप्कायिक आदि के औरादिक शरीर के अन्तर का कथन करते हैं-(जहा पुढविकाइयाणं, एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं) वे इस सूत्रद्वारा कहते हैं कि जिस प्रकार से पृथिवीकायिकों का सर्वबन्धान्तर और देशबंधान्तर कहा है उसी तरह से यावत्-अपूकायिक, तेजस्कायिक, वनस्पतिकायिक इन एकेन्द्रिय जीवों के औदारिक शरीर का सर्वबंधान्तर का कथन जघन्य और उत्कृष्टरूप से कर लेना चाहिये। इसी तरह से द्वीन्द्रिय,

એક સમયનો આંતરો પડી જાય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ દેશબંધક થઈને મરણ પામે છે, અને મરીને તે ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી પૃથ્વીકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યાં તે બે સમય સુધી અનાહારક રહે છે અને તૃતીય સમયમાં સર્વબંધક થઈને પુન: દેશબંધક થઈ જાય છે, તો આ પરિસ્થિતિમાં બન્ને દેશબંધ વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ત્રણ સમય પ્રમાણ આવી જાય છે.

હવે સૂત્રકાર અપૂકાયિક આદિના ઔદારિક શરીરના અન્તરનું નિરૂપણ કરે છે—(जहा पुढविक्काइयाणं, एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं) જેવી રીતે પૃથ્વીકાયિકોનુ સર્વબંધાતર અને દેશબંધાંતર કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તરનું કથન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની ત્રીન્દ્રિય અપેક્ષાએ કરવું જોઇએ. એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય

-द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियाणां वक्तव्यम्, तथा च अप्कायिकानां जघन्येन सर्वबन्धान्तरं त्रिसमयोनं क्षुल्लकभव ग्रहणम्, उत्कृष्टेन तु समयाधिकानि सप्तवर्ष-सहस्राणि, देशबन्धान्तरं तु जघन्येन एकः समयः, उत्कृष्टेन तु त्रयः समयाः, एवं वायुकायवर्जितानि तेजस्कायिकादीनामपि बोध्यम्, किन्तु उक्तमेव विशेषमाह -'नवरं सव्वबधंतरं उक्कोसेण जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा' नवरं पृथिवीकायिकापेक्षया विशेषस्तु सर्वबन्धान्तरम् उत्कृष्टेन या यावती यस्य स्थितिः आयुष्यकालो वर्तते सा तावती स्थितिः समयाधिका कर्तव्या स्वकीया स्वकीया स्थितिः समयाधिका वक्तव्या यथा प्रदर्शितैव, पूर्वमतिदेशे 'वाउका

त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीवोंके भी औदारिक शरीरका जघन्य और उत्कृष्ट रूप से सर्वबन्धान्तर और देशबंधान्तर का कथन कर लेना चाहिये। तथा च अप्कायिक जीवों के औदारिक शरीर का सर्वबंधान्तर कम से कम तीन समय न्यून क्षुल्लकभव ग्रहणपर्यन्त है अधिक से अधिक एक समय अधिक ७ हजार वर्ष का है। देशबंधान्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से तीन समय का है-इसी तरह से अन्तर वायुकायिक जीवोंको छोड़कर तेजस्कायिक जीवों के भी जानना चाहिये। (नवरं सव्वबंधतरं उक्कोसेण जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा) परन्तु सर्वबन्धान्तर में उत्कृष्ट की अपेक्षा जो विशेषता है वह ऐसी है-कि जितनी जिसकी स्थिति है-उस स्थिति में एक २ समय और बढा देना चाहिये-सो इस प्रकार से करने से सर्वबन्ध का तेजस्कायिक आदि जीवों के अन्तर उत्कृष्ट से आजाता है। कौन कौन

જીવોના પણ ઔદારિક શરીરનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સર્વબંધાન્તર અને દેશબન્ધાન્તરનું કથન કરી લેવું જોઇએ જેમકે અપ્કાયિક જીવોના ઔદારિક શરીરનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે, અને વધારેમાં વધારે ૭૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. દેશબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું છે. વાયુકાયિક જીવોને છોડી દઇને તેજસ્કાયિકોમાં પણ એજ પ્રમાણે સર્વબન્ધાંતર અને દેશબંધાન્તર સમજવું. (नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा) પણ સર્વબંધાન્તરમાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નીચે મુજબ વિશેષતા છે—જેની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ હોય, તે આયુષ્યસ્થિતિમાં એક, એક સમય વધારી દેવાથી તેજસ્કાય આદિ જીવોના સર્વબંધના અન્તરનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવી જાય છે. કયા એકેન્દ્રિય જીવની

इयवज्जाणं ' इत्युक्त्वा वायुबन्धान्तरे विलक्षणता सूचिता, तामेवाह— ' वाउकाइयाणं सव्वबंधतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं समयाहियाइं ' वायुकायिकानां सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनम् उत्कृष्टेन त्रीणि वर्षसहस्राणि समयाधिकानि सर्वबन्धान्तरं भवति, ' देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ' वायुकायिकानां देशबन्धान्तरं च जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन तु अन्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तं कथमिति चेदत्रोच्यते—वायुरौदारिकशरीरस्य देशबन्धकः सन् यदा वैक्रियबन्धमन्तर्मुहूर्तं कृत्वा पुनरौदारिकसर्वबन्धसमयानन्तरमौदारिकदेशबन्धं करोति तदा अन्तर्मुहूर्तं देशबन्धान्तरं भवतीत्याशयः। गौतमः पृच्छति— ' पंचिंदियतिरिक्खजोणियओरालियपुच्छा ' हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकौ

एकेन्द्रिय जीवों की—कितनी २ स्थिति है यह बात पहिले प्रकट ही कर दी गई है। (वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्निवाससहस्साइं समयाहियाइं) वायुकायिक जीवों का सर्वबंधान्तर जघन्य से तीन समयकम क्षुल्लकभवग्रहण पर्यंत है और उत्कृष्ट से समयाधिक तीन हजार वर्ष का है। (देसबधंनरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) वायुकायिक जीवोंका देशबंधान्तर जघन्यसे एक समयका और उत्कृष्टसे एक अन्तर्मुहूर्त का होना है। उत्कृष्टसे यहां देशबंधान्तर अन्तर्मुहूर्तका कैसे है ?

उत्तर—औदारिक शरीर का देशबंधक हुआ वायुकायिक जीव जब वैक्रियबंध अन्तर्मुहूर्ततक करके पुनः औदारिक के सर्वबन्धान्तर के बाद औदारिक का देशबंध करता है उस समय अन्तर्मुहूर्त का देशबन्धान्तर होता है।

કેટલી સ્થિતિ છે, તે વાત પહેલા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે. (वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं समयाहियाइं) વાયુકાયિક જીવોનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતા એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) વાયુકાયિક જીવોનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે અહીં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ દેશબંધાન્તર કેવી રીતે અન્તર્મુહૂર્તનું છે ?

ઉત્તર—ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક બનેલો વાયુકાયિક જીવ જ્યારે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી કરીને પુનઃ ઔદારિકના સર્વબંધાન્તર બાદ ઔદારિકનો દેશબંધ કરે છે, તે સમયે અન્તર્મુહૂર્તનું દેશબંધાન્તર થાય છે.

दारिकपृच्छा, तथा च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकौदारिकशरीरस्य बन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? इति प्रश्नः, भगवानाह–' सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभव-ग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया ' हे गौतम ! पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं भवति, उत्कृष्टेन तु पूर्वकोटी समयाधिका तस्य सर्वबन्धान्तरं भवति, तथाहि-पञ्चेन्द्रियतिर्यङ् अविग्रहगत्योत्पन्नः सन् प्रथमसमये एव सर्वबंधकः, ततः समयोनां पूर्वकोटीं स्थित्वा विग्रहगत्या त्रिसमयात्मिकया तेष्वेवोत्पन्नः, तत्र च समयद्वय-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(पंचिंदियतिरिक्खजो-णिय ओरालिय पुच्छा) हे भदन्त ! पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव के औदारिक शरीर के बंध का अन्तर काल की अपेक्षा से कितना है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) हे गौतम ! पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव के औदारिक शरीर के सर्वबंध का अन्तर जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लकभव ग्रहण पर्यन्त है और उत्कृष्ट से एक समय अधिक एक कोटि पूर्व का है। इस विषय में ऐसा समझना चाहिये–कोई जीव पंचेन्द्रियतिर्यंचपर्याय में अविग्रहगति से उत्पन्न हुआ सो वह उत्पन्न होते ही प्रथम समय में सर्वबंधक हो गया–और वह एक समय कम पूर्वकोटितक वहां रहा बाद में वहां से मर कर तीन समयवाली विग्रहगति से वह उनमें ही उत्पन्न हो गया–वहां दो समय

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(पचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सव्वबंधंतरं जहण्णेण खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક કોટિ પૂર્વ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—કોઈ જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પર્યાયમાં અવિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, ઉત્પન્ન થતાં જ પ્રથમ સમયે તે સર્વબંધક થઈ જાય છે, અને તે પૂર્વકોટિ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત ત્યાં રહે છે, ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી તે તેમાં જ (પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં જ) ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યાં બે સમય સુધી અનાહારક રહીને તૃતીય સમયમાં

मनाहारकः सन् तृतीये समये सर्वबन्धकः सम्पन्नः, अनाहारकसमयद्वयस्यैकः समयः समयोनायां पूर्वकोटयां तत्पूरणार्थं क्षिप्तः एकस्त्वधिकः, इति उत्कृष्टेन समयाधिका पूर्वकोटी सर्वबन्धान्तरं भवति, इति भावः, 'देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं' देशबन्धान्तरं तु यथा एकेन्द्रियाणामुक्तं तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि वक्तव्यम्, तथा च जघन्येन एकं समयं भवति, यथा देशबन्धको मृतः सर्वबन्धसमयानन्तरं देशबन्धको जात इत्येवं देशबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तं यथा औदारिकशरीरी देश-

---

तक अनाहारक रहकर तृतीय समय में वह सर्वबंधक बना। अनाहार अवस्था के दो समयों में से एक समय, समय हीन पूर्वकोटि में उसे पूरी करने के लिये मिला दिया और एक बचा रहा-सो इस तरह से सर्वबंध का अन्तर उत्कृष्ट से यहां एक समय अधिक पूर्वकोटि का आजाता है-(देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) देशबंध का अन्तर जैसा एकेन्द्रिय जीवों का कहा गया है वैसा ही पंचेन्द्रियतिर्यंचों का भी जानना चाहिये। एकेन्द्रिय जीवों में औदारिक शरीर का देशबंधान्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त का कहा गया है। उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये। जैसे कोई देशबंधक मरा और वह सर्वबंधके एक समय के बाद देशबंधक हो गया-इस तरह से तो देशबंध का जघन्य से अन्तर एक समय का होता है। तथा कोई औदारिक शरीरी देशबंधक होकर

તે સર્વબંધક બની ગયો છે. અનાહારક અવસ્થાના બે સમયોમાંથી એક સમય, સમયહીન (એક સમયની ન્યૂનતાવાળા) પૂર્વકોટિકાળમાં તેને પૂરો કરવાને માટે મેળવી દેવામાં આવ્યો અને એક સમય બાકી રહ્યો. આ રીતે સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અહીં પૂર્વકોટિ કરતા એક અધિક સમયનું આવી જાય છે. (देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) દેશબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિય જીવોનું કહ્યું છે, એવું જ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું પણ સમજવું એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઔદારિક શરીરનું દેશબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું હવે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવે છે-જેમ કે કોઈ દેશબંધક મરીને સર્વબંધના એક સમય બાદ દેશબંધક થઈ જાય, તો આ રીતે દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું થાય છે. તથા કોઈ ઔદારિક શરીરી દેશબંધક થઈને વિક્રિયાને પ્રાપ્ત કરે છે

वन्धकः सन् वैक्रियं प्रतिपन्नः, तत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनरौदारिकशरीरी जातः तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको द्वितीयादिषु तु देशबन्धकः, इत्येवं देशबन्धयोरुत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तमन्तरमिति तात्पर्यम्, एवमेव मनुष्याणामपि बोध्यमित्याह-'एवं मणुस्साण वि निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं' एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवदेव मनुष्याणामपि निरवशेषं सर्वं भणितव्यं वक्तव्यं यावत्-सर्वबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं भवति, उत्कृष्टेन पूर्वकोटी समयाधिका, देशबन्धान्तरन्तु जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कर्षेण अन्तर्मुहूर्तं भवतीति भावः। अथौदारिकबन्धान्तरं प्रकारान्तरेण आह-'जीवस्स णं भंते ! एगिंदियत्ते, णोएगिं-

विक्रिया को प्राप्त हुआ और वह वहां एक अन्तर्मुहूर्त तक रहकर पुनः औदारिक शरीरी हो गया वहां पर वह प्रथम समय में सर्वबंधक हुआ और द्वितीयादि समयों में देशबंधक हुआ-इस प्रकार से इन दोनों देशबंधों में अन्तर उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है। (एवं मणुस्साण वि निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवों की तरह मनुष्यों के भी समस्तरूप से ऐसा ही कथन जानना चाहिये। यावत्-यहां-सर्वबंधान्तर जघन्य से तीन समय कम क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त है और उत्कृष्ट से एक समय पूर्वकोटिकप्रमाण है। तथा देशबंधान्तर जघन्य से एक समय का है और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्तका है।

अब औदारिकबंध के अन्तर को सूत्रकार प्रकारान्तर से दिखाते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जीवस्सणं भंते !

અને તે ત્યાં એક અંતર્મુહૂર્ત પર્યન્ત રહીને પુનઃ ઔદારિક શરીરી થઈ જાય છે. તો ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો હોય છે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક થયો હોય છે. આ પ્રકારે તે બન્ને દેશબંધો વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું અંતર પડે છે (एवं मणुस्साण वि निरवसेस भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોની જેમ મનુષ્યોનું કથન પણ સંપૂર્ણરૂપે કરવું જોઈએ. એટલે કે અહીં સર્વ બંધાન્તર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિકાળ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. તથા દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્તનું છે.

હવે ઔદારિક બંધના અંતરને સૂત્રકાર બીજી રીતે પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवस्स णं भंते ! एगिंदियत्ते, णो एगिंदियत्ते

दियत्ते, पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदियओरालियसरीरप्पओगवंधंतरं कालओ केवच्चिर होइ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवस्य खलु एकेन्द्रियत्वे नो एकेन्द्रियत्वे-द्वीन्द्रियत्वादौ पुनरेकेन्द्रियत्वे सति एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति? भगवानाह-' गोयमा! सव्ववंधंतर जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं, संखेज्जवासमब्भहियाइं ' हे गौतम! जीवस्य तथाविधे पुनरेकेन्द्रियत्वे एकेन्द्रियौदारिक शरीरस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे त्रिसमयोने भवति उत्कृ-

---

एगिंदियत्ते, णो एगिंदियत्ते पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदियओरालिय-सरीरप्पओगवंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! कोई जीव एकेन्द्रिय पर्याय में हो और फिर वह मरकर द्वीन्द्रियादिकों में चला जाय और फिर वहां से मरकर पुनः एकेन्द्रिय हो जावे-तो ऐसी स्थिति में एकेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग के बंध में अन्तरकाल की अपेक्षा कितना पड़ता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं—(गोयमा) हे गौतम! (सव्ववंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) जो जीव पहिले एकेन्द्रियपर्याय में था. और फिर एकेन्द्रियपर्याय को छोड़कर अन्य पर्याय में जन्म धारण करने के बाद पुनः एकेन्द्रिय पर्याय में आ गया-तो ऐसी स्थिति में उसके औदारिक शरीर का सर्व-बंधान्तर जघन्य से तीन समय कम दो क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त होता

पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग बंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! કોઈ એક જીવ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય, ત્યાંથી મરીને તે જીવ એકેન્દ્રિય સિવાયની (દ્વીન્દ્રિય આદિ) અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં ઔદારિક શરીર પ્રયોગના બંધમાં કેટલા કાળનું અંતર પડે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) જે જીવ પહેલાં એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં હતો, અને પછી એકેન્દ્રિય પર્યાયને છોડીને કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો હોય, અને ત્યારબાદ ફરીથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં તેના ઔદારિક શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે હજાર

ष्टेन तु द्वे सागरोपमसहस्रे संख्येयवर्षसमभ्यधिके भवति, तथाहि-एकेन्द्रियस्त्रिसमयया विग्रहगत्या उत्पन्नः, तत्र च द्वौ समयौ अनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्वबन्धं कृत्वा तदूनं क्षुल्लकभवग्रहणं स्थित्वा मृतः सन् अनेकेन्द्रियेषु क्षुल्लकभवग्रहणमेव जीवित्वा मृतः सन् अविग्रहेण पुनरकेन्द्रियेष्वेव उत्पद्य सर्वबन्धको जात', एवञ्च जीवस्य पुनरेकेन्द्रियत्वे सति सर्वबन्धयोरन्तरम् जघन्येन त्रिसमयोने द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे भवति, उत्कृष्टेन तु अविग्रहेण एकेन्द्रियः समुत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा द्वाविंशतिं वर्षसहस्राणि जीवित्वा मृतस्त्रसकायि-

---

है और उत्कृष्ट से संख्यातवर्ष अधिक दो हजार सागरोपम होता है।

इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-कोई जीव एकेन्द्रिय पर्यायमें तीन समयवाली विग्रहगति से उत्पन्न हुआ, वहां वह दो समय तक अनाहारक रहकर तृतीय समय में औदारिक शरीर का सर्वबंध करके दो समय कम क्षुल्लकभव ग्रहण तक रहा और फिर मरकर वह द्वीन्द्रियादिकों में उत्पन्न हो गया सो वहां पर भी वह क्षुल्लकभवग्रहणतक ही जीवित रहा-बाद में वहां से मरकर वह अविग्रहगति से पुनः एकेन्द्रिय पर्याय में ही उत्पन्न हो गया-इस तरह इन दोनों सर्वबंधों का अन्तर जघन्य से तीन समय कम दो क्षुल्लक भवग्रहण का होता है। तथा उत्कृष्ट से जो अन्तर कहा गया है वह इस प्रकारसे कहा गया है कोई जीव अविग्रहगतिसे एकेन्द्रिय पर्यायमें उत्पन्न हुआ-वहां वह प्रथम समयमें सर्वबंधक होकरके २२हजार वर्षतक जीवित रहा और फिर मरा

રોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—

જેમકે કોઈ જીવ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં તે બે સમય અનાહારક રહીને તૃતીય સમયમાં ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કરીને બે સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત રહ્યો ત્યાર બાદ ત્યાથી મરીને તે દ્વીન્દ્રિયાદિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો, ત્યાં પણ તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત જ જીવિત રહ્યો-ત્યારબાદ તે ત્યાંથી મરીને અવિગ્રહગતિથી પુનઃ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો આ રીતે આ બન્ને સર્વબંધો વચ્ચેનુ અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણનું થઈ જાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અંતર કહ્યુ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે સમજવું—

કોઈ જીવ અવિગ્રહગતિથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયે સર્વબંધક થઇને ૨૨ હજાર વર્ષ સુધી જીવ્યો. ત્યારબાદ મરીને

केषु चोत्पन्नः, तत्र च संख्यातवर्षाभ्यधिकसागरोपमसहस्रद्वयरूपाम् उत्कृष्टत्रस-कायिककायस्थितिम् अतिवाह्य एकेन्द्रियेष्वेवोत्पद्य सर्ववन्धको जातः, इत्येवं सर्व-बन्धयोरन्तरमुत्कृष्टेन संख्येयवर्षाभ्यधिके द्वे सागरोपमसहस्रे भवति, सर्ववन्ध समयहीन एकेन्द्रियोत्कृष्टभवस्थितेस्त्रसकायस्थितौ प्रक्षेपणेऽपि संख्यातस्थानानां संख्यातभेदत्वेन संख्यातवर्षाभ्यधिकत्वस्याव्याहतत्वात्, 'देसवंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं, उक्कसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासम-ब्भहियाइं' जीवस्यैकेन्द्रियत्वे नोएकेन्द्रियत्वे पुनरेकेन्द्रियत्वे एकेन्द्रियौदारिक-

---

मरकर वह त्रसकायिकों में उत्पन्न हुआ, वहां संख्यातवर्ष अधिक, दो हजार सागर तक की उत्कृष्ट त्रसकायिकों की कायस्थिति में रहा-बाद में उसे समाप्त कर वह पुनः एकेन्द्रियों में ही उत्पन्न होकर सर्ववन्धक हुआ इस प्रकार इन पूर्वापर दो सर्ववंधों में उत्कृष्ट अन्तर संख्यातवर्ष अधिक दो हजार सागर का होता है। सर्ववंध के समय से हीन एके-न्द्रियजीवोत्कृष्ट भवस्थिति को त्रसकाय की कायस्थिति में प्रक्षिप्त कर देने पर भी उसमें संख्यातवर्षाधिकता के आने में कोई वाधा नहीं आती है। क्यों कि संख्यातस्थानों के संख्यात भेद होते हैं। (देसवंधं-तरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं दो सागरोवम सहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) कोई एक जीव पहिले एकेन्द्रिय पर्याय में था, वह वहां से मरकर दो इन्द्रियादिकों में उत्पन्न हो गया फिर वहां से मरकर वह एकेन्द्रिय पर्याय में आगया-सो यहां पर उसके

તે ત્રસકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષપ્રમાણ ત્રસકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિમા તે રહ્યો, ત્યાંથી મરીને તે પુન: એકેન્દ્રિયોમાં જ ઉત્પન્ન થઈને સર્વબન્ધક બન્યો આ પ્રમાણે આ પૂર્વાપર સર્વબંધોની વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત વર્ષ અધિકનું પડે છે સર્વબંધના સમયથી હીન એકેન્દ્રિય જીવોત્કૃષ્ટ ભવ-સ્થિતિને ત્રસકાયની કાયસ્થિતિમા મેળવી દેવા છતાં પણ તેમાં સંખ્યાત વર્ષની અધિકતા આવવામાં કોઈ બાધા આવતી નથી કારણ કે સંખ્યાત સ્થાનોના સંખ્યાત ભેદ હોય છે (देसवंधंतरं जहण्णेण खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) કોઈ એક જીવ પહેલાં એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં હતો, ત્યાંથી મરીને તે દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, વળી ત્યાંથી મરીને તે ફરીથી એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તેના ઔદારિક શરીર પ્રયોગનું જે દેશબંધાન્તર હોય છે, તે

शरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकं भवग्रहणं समयाधिकं भवति, उत्कृष्टेन द्वे सागरोपमसहस्रे संख्येयवर्षाभ्यधिके भवति, तथाहि–एकेन्द्रियो देशबन्धकः सन् मृत्वा द्वीन्द्रियादिषु क्षुल्लकभवग्रहणम् अनुभूय अविग्रहेण चागत्य प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा द्वितीये समये देशबन्धको भवति, एवञ्च देशबन्धान्तरं जघन्येन सर्वबन्धसमयाधिकं क्षुल्लकभवग्रहणं भवति, उत्कृष्टेन तु सर्वबन्धान्तरवदेव देशबन्धान्तरमुक्तम्।

अथ पृथिवीकायिकबन्धान्तरं प्ररूपयति—'जीवस्स णं भंते! पुढविकाइयत्ते, णोपुढविकाइयत्ते, पुणरवि पुढवीकाइयत्ते पुढवीकाइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबधंतरं कालओ केवच्चिरं भवइ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त!

औदारिक शरीरप्रयोग का जो देशबंधान्तर होता है वह जघन्य से एक समय अधिक क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त होता है और उत्कृष्ट से संख्यातवर्ष अधिक दो हजार सागरोपम का होता है। इसका तात्पर्य ऐसा है–कोई देशबंधक एकेन्द्रिय जीव मरकर द्वीन्द्रियादिकों में क्षुल्लकभवग्रहण तक रहा और फिर वह वहां से मरकर अविग्रह गति से पुनः एकेन्द्रियों में आ गया सो प्रथम समयमें यहां सर्वबंधक होकर वह द्वितीयादि समयों में देशबंधक–हो गया इस तरह से देशबंधका अन्तर जघन्य से सर्वबंधसमयाधिक क्षुल्लकभवग्रहण पर्यन्त हुआ और उत्कृष्ट से सर्वबंध के प्रदर्शित अन्तर की तरह देशबंध का अन्तर संख्यात वर्षाधिक दो सागरोपम का कहा गया है। (जीवस्सणं भंते! पुढविकाइयत्ते, णोपुढविकाइयत्ते पुणरवि पुढविकाइयत्ते एगिंदिय ओरालिय सरीर

જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમય અધિક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યન્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે–કોઇ દેશબંધક એકેન્દ્રિય જીવ મરીને દ્વીન્દ્રિય આદિકોમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યન્ત રહે અને ત્યાંથી મરીને અવિગ્રહગતિથી પુનઃ એકેન્દ્રિયોમાં જન્મ ધારણુ કરે, તો પ્રથમ સમયમાં ત્યાં તે સર્વબંધક થશે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક થઈ જશે આ રીતે દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કરતાં એક અધિક સમય પર્યન્તનું થયું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સર્વબંધનું જેટલું અંતર બતાવવામાં આવ્યુ છે એટલુજ દેશબંધનું પણુ અંતર થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે અંતર બે સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષ પ્રમાણુ થાય છે.

(जीवस्स णं भंते! पुढविक्काइयत्ते, णोपुढविकाइयत्ते पुणरवि पुढविकाइयत्ते एगिंदियओरालियसरीरपओगबधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત!

जीवस्य खलु पृथिवीकायिकत्वे, नो पृथिवीकायिकत्वे अप्कायिकत्वादौ, पुनरपि पृथिवीकायिकत्वे सति पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ' हे गौतम! जीवस्य तथाविधे पुनः पृथिवीकायिकत्वे सति पृथिवीकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वे क्षुल्लके भवग्रहणे त्रिसमयन्यूने भवति, उत्कृष्टेन तु अनन्तं कालम् , अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः कालापेक्षया भवति 'खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरि-

---

प्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! कोई एक जीव पृथिवीकायिकों में था, सो वहां से मरकर वह फिर पृथिवीकायिक नहीं हुआ अन्यत्र उसका जन्म हुआ, अब वह यहां से मरकर फिर पृथिवीकायिक हो गया-तो ऐसी स्थिति में पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय औदारिक शरीर प्रयोग के बंध का अन्तर काल की अपेक्षा से कितना होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं अणतं कालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ) ऐसी स्थिति में उसके औदारिक शरीर का सर्वबंधान्तर जघन्य से तीन समय कम दो क्षुद्रभवग्रहण का होता है और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का-अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल का होता है। यह तो काल की अपेक्षा से कहा गया है (खेत्तओ अणंता लोगा, असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा) क्षेत्र की अपेक्षा से अन-

---

કોઈ એક જીવ પૃથ્વીકાયિક પર્યાયમા ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાય સિવાયની કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, તો એવી સ્થિતિમાં પૃથ્વી. કાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं अणंतं काल, अणंता उस्सपिणी ओसपिणीओ कालओ) એવી સ્થિતિમાં તેના ઔદારિક શરીરનું સર્વ-બંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું હોય છે આ કથન તો કાળની અપેક્ષાએ કર્યું છે. (खेत्तओ अणंतालोगा, असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે

यट्टा ' क्षेत्रतः क्षेत्रापेक्षया अनन्ता लोकाः, असंख्येयाः पुद्गलपरिवर्ताः, पृथिवी-कायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरमुत्कृष्टेन भवति, ' तेणं पोग्गल-परियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो ' ते खलु पुद्गलपरिवर्ताः आवलिकाया असंख्येयभागो भवति अत्र च (उत्कृष्टेन अनन्तं कालम्) इत्यत्र कालानन्तत्वं वनस्पतिकायस्थितिकालापेक्षया बोध्यम् , अनन्तकालविभजनार्थमुक्तम्–' अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः ' इति, तस्यानन्तस्य कालस्य समयेषु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीव-समयैरपह्रियमाणेषु अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति इति, इदं च कालापेक्षयो-क्तम् , क्षेत्रापेक्षया तु ' अनन्ता लोकाः ' इत्युक्तम् , अयमर्थः–तस्यानन्तकालस्य समयेषु लोकाकाशैरपह्रियमाणेषु अनन्ताः–लोका भवन्ति, तत्र कियन्तः पुद्गल-

---

न्तलोक असंख्यात पुद्गल परावर्तरूप होता है। (ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) वे पुद्गल परावर्त आवलिका के असं-ख्यातभाग प्रमाण होते हैं। यहां उत्कृष्ट से जो अनन्तकाल रूप समय कहा गया है वह वनस्पति काय की स्थितिकाल की अपेक्षा से कहा गया है। उस अनन्त काल को किस रूप से लेना चाहिये इसके लिये " वह काल अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणीरूप यहां लेना चाहिये ' ऐसा कहा गया है। क्यों कि अनन्तकाल के समयों में अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी हो जाती हैं। यह कथन काल की अपेक्षा से किया गया है। " अनन्तलोका " ऐसा कथन क्षेत्र की अपेक्षा से किया गया है। क्यो कि लोकाकाशों से अपह्रियमाण उन अनन्तकाल के समयों में अनन्तलोक आ जाते हैं। वहां कितने पुद्गलपरावर्त होते हैं ? इस प्रश्न के

અંતર અનંતલોક–અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ હોય છે. (तेणं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુ હોય છે. અહીં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અનંત કાળરૂપ સમય કહ્યો છે, તે વનસ્પતિકાયના સ્થિતિકાળની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તે અનંતકાળને કેવા રૂપે ગ્રહણુ કરવો જોઈએ તે બતાવવા માટે એવું કહેવામાં આવ્યુ છે કે " તે કાળ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અહીં સમજવો. " કારણુ કે અનંતકાળના સમયોમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી થઈ જાય છે. આ કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. " अनन्ता लोका " આ કથન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, કારણુ કે લોકાકાશોથી અપહ્રિય-માણુ તે અનંત કાળના સમયોમાં અનંતલોક આવી જાય છે. ત્યાં કેટલાં પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય છે ?

परावर्ताः भवन्ति ? इति प्रश्ने प्रत्युत्तरमाह-असंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, पुद्गलपरावर्तलक्षणन्तु-दशभिः कोटीकोटिभिः अद्धापल्योपमानामेकं सागरोपमं, दशभिः सागरोपमकोटीकोटिभिरुत्सर्पिणी, अवसर्पिण्यपि एवमेव, अनन्ताः ताः उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः पुद्गलपरावर्तः, पुद्गलपरावर्तानामेवासंख्यातत्वनियमनायाह-आवलिकाया असंख्येयभागः इति, 'देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतंकालं जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो' जीवस्य तथाविधे पुनरपि पृथिवीकायिकत्वे पृथिवीकायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन क्षुल्लकभवग्रहणं समयाधिकं भवति, उत्कृष्टेन अनन्तं कालं यावत् अनन्ता

उत्तरमें "असंख्येयाः पुद्गलपरावर्ताः" ऐसा कहा गया है। पुद्गलपरावर्तका स्वरूप इस प्रकार से है-

दश कोटीकोटि अद्धापल्योपम का एक सागरोपम काल होता है। दश कोटीकोटि सागरोपम काल की एक अवसर्पिणी होती है और इतने ही काल की एक उत्सर्पिणी होती है। ऐसी अनन्त उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी हो जावें तब एक पुद्गलपरावर्तकाल होता है। पुद्गलपरावर्तों में असंख्याततता के नियमन के लिये "आवलिकाया असंख्येयभागः" ऐसा कहा है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं, समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो) यहां देशबंध का अन्तर जघन्य से क्षुद्रभवग्रहणपर्यन्त होता है, और उत्कृष्ट से अनन्त काल का होता है इस अनन्त काल में अनन्त उत्सर्पिणी और अनन्त अवसर्पिणी आ जाती हैं। यह कथन काल

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે કહ્યુ છે કે "असख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः" પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-દસ કોટાકોટિ અર્ધા પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ કાળ થાય છે. દસ કોટાકોટિ સાગરોપમ કાળની એક અવસર્પિણી થાય છે અને એટલા જ કાળની એક ઉત્સર્પિણી થાય છે. એવી અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી વ્યતીત થઇ જાય ત્યારે એક પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ થાય છે. પુદ્ગલ પરાવર્તોમાં અસંખ્યાતતાના નિયમનને માટે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે—(आवलिकाया असंख्येयभागः)

(देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवगहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतं काल जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो) અહીં દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુદ્ર ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણુ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું હોય છે આ અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાળ આવી જાય છે. આ કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં

उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, कालतः, क्षेत्रतः अनन्ता लोकाः, असंख्येयाः पुद्गलपरावर्ताः, ते खलु पुद्गलपरावर्ताः आवलिकाया असंख्येयभागो भवति, तत्र देशबन्धान्तरं जघन्येन समयाधिकं क्षुल्लकभवग्रहणं यथा-पृथिवीकायिको देशबन्धकः सन् मृतः पृथिवीकायिकेषु क्षुल्लकभवग्रहणं स्थित्वा मृतः सन् पुनरपि अविग्रहेण पृथिवीकायिकेष्वेवोत्पन्नः, तत्र च सर्वबन्धसमयानन्तरं देशबन्धको जातः, एवं रीत्या सर्वबन्धसमयेनाधिकमेकं क्षुल्लकभवग्रहणं देशबन्धयोरन्तरं भवति इति भावः, उत्कृष्टेन तु सर्वबन्धान्तरवदेव देशबन्धान्तरस्यापि उक्तमेव, 'जहापुढविक्काइयाणं, एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जाव मणुस्साणं' यथा पृथिवीकायिकानां सर्वबन्धा-

की अपेक्षा से है-क्षेत्र की अपेक्षा से अनन्त लोक, असंख्यात पुद्गलपरावर्त होते हैं। ये असंख्यात पुद्गलपरावर्त आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण होते हैं। यहां देशबंध का जो अन्तर जघन्य से एक समय अधिक क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त कहा गया है-वह इस प्रकार से है-कोई पृथिवीकायिक जीव देशबन्धक होकर मरा और पृथिवीकायिकों में ही क्षुल्लकभवग्रहण तक रहा और फिर वहां से भी मर कर वह पुनः अविग्रहगति से पृथिवीकायिकों में ही उत्पन्न हुआ-यहां सर्वबध के समय के बाद वह देशबंधक हो गया-इस रीति से सर्वबंध के समय से अधिक एक क्षुल्लकभवग्रहणरूप दो देशबन्धों में अन्तराल होता है। तथा उत्कृष्ट से जो यहां देशबंध का अन्तर कहा गया है वह सर्वबंध के अन्तर की तरह से ही कहा गया है। यह सर्वबंध का अन्तर प्रकट ही किया जा चुका है। (जहा पुढविक्काइयाणं एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं

આવ્યું છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અંતર અનંતલોક-અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત રૂપ હોય છે. તે અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુ હોય છે. અહીં દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કરતાં એક અધિક સમયનું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણુ નીચે પ્રમાણે છે-કોઇ પૃથ્વીકાયિક જીવ દેશબંધક થઇને મરણુ પામ્યો અને પૃથ્વીકાયોમાં જ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યંત રહ્યો, અને ફરીથી ત્યાંથી પણ મરીને તે પુનઃ અવિગ્રહગતિથી પૃથ્વીકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થયો. અહીં સર્વબંધના સમય બાદ તે દેશબંધક થઈ ગયો. આ રીતે બે દેશબંધો વચ્ચેનું અંતર સર્વબંધના સમયથી અધિક એક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહરૂપ થાય છે. તથા અહીં દેશબંધનું જે ઉત્કૃષ્ટ અંતર આપ્યું છે તે સર્વબંધના અંતર જેટલું જ આપવામાં આવ્યુ છે. આ સર્વબંધનું અંતર આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. "जहापुढवीकाइयाणं, एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जाव मणुस्साणं" જે પ્રમાણે

न्तरं देशबन्धान्तरं चोक्तम् एवं तथैव वनस्पतिकायिकवर्जाणां यावत् अप्कायिकानां तेजस्कायिकानां वायुकायिकानां विकलेन्द्रियाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, मनुष्याणां चापि औदारिकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं चावसेयमित्यर्थः किन्तु 'वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्डाइं, एवं चेव, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा वनस्पतिकायिकानामौदारिकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वे क्षुल्लके भवग्रहणे एवं चैव - त्रिसमयोने भवति, तथाहि - वनस्पतिकायिकस्त्रिसमयेन विग्रहेणोत्पन्नः तत्र च विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धको भूत्वा क्षुल्लकभवं च जीवित्वा पुनः पृथिव्यादिषु क्षुल्लकभवमेव स्थित्वा पुनरविग्रहेण वनस्पतिकायिकेषु एवोत्पन्नः प्रथमसमये च सर्वबन्धकोऽसा-

जाव मणुस्साणं) जिस तरह से पृथिवीकायिकों का सर्वबंधान्तर और देशबंधान्तर कहा गया है उसी तरह से वनस्पतिकायिकों को छोड़कर यावत्-अप्कायिकों के, तेजस्कायिकों के, वायुकायिकों के, विकलेन्द्रियों के, पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों के और मनुष्यों के औदारिक शरीर प्रयोग के सर्वबन्धान्तर और देशबंधान्तर को जानना चाहिये। किन्तु (वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्डाइं, एवं चेव उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा) वनस्पतिकायिक जो जीव हैं उनके औदारिक शरीरप्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्यसे तीन समय कम दो क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त होता है और वह इस प्रकार से होता है-जैसे कोई वनस्पतिकायिक जीव तीन समय वाले विग्रह से उत्पन्न हुआ वहां वह विग्रह के दो समयों में अनाहारक रहा और तीसरे समय में उसने औदारिक शरीर का

પૃથ્વીકાયિકોનું સર્વબન્ધાતર અને દેશબંધાન્તર કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયિકો સિવાયના મનુષ્ય પર્યન્તના-એટલે કે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને મનુષ્યોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધનું અને દેશબંધનું અંતર સમજવુ. પરન્તુ (वणस्सइ काइयाणं दोन्नि खुड्डाइ, एवं चेव उक्कोसेणं असखेज्जं कालं, असंखिज्जाओउस्सप्पिणी ओस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा) વનસ્પતિકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ન્યૂન સમયનું હોય છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-જેમકે કોઇ વનસ્પતિકાયિક જીવ ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે વિગ્રહના બે સમયોમાં અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે તેણે ઔદારિક શરી-

विति जघन्येन सर्वबन्धयोस्त्रिसमयोने द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे अन्तरं भवति, इतिभावः उत्कृष्टेन तु सर्वबन्धान्तरम् असंख्यातं कालम् , तमेवाह-असंख्याता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः कालापेक्षया बोध्याः, क्षेत्रतः क्षेत्रापेक्षया तु असंख्येया लोकाः बोध्याः, 'एवं देसबंधंतरंपि उक्कोसेणं पुढविकालो' एवं यथा पृथिव्यादीनां देशबन्धान्तरं जघन्येन समयाधिकं क्षुल्लकभवग्रहणमुक्तं तथैव वन-

---

सर्वबंध किया-इस तरह सर्व बंधक होकर वह वहां क्षुल्लक भवग्रहणपर्यन्त जीवित रहा-बाद में वह पुनः पृथिव्यादिकों में क्षुल्लकभवग्रहणपर्यन्त जीवित रहा-फिर यहां से मरकर वह अविग्रहगति से वनस्पतिकायिकों में ही उत्पन्न हो गया और वहां वह प्रथम समय में ही सर्वबंधक बन गया-इस तरह से पहिले सर्वबंधक में और इस सर्वबंधक में अंतर जघन्य से तीन समय कम दो क्षुल्लकभवग्रहण का आ जाता है। तथा उत्कृष्ट से सर्वबंध का अंतर असंख्यातकाल का होता है यही बात (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) आदि सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की है-उत्कृष्ट से अन्तर असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणीकाल का होता है-ऐसा जो यह कथन है वह काल की अपेक्षा से है ऐसा जानना चाहिये। तथा-क्षेत्र की अपेक्षा से जो सर्वबंध का उत्कृष्ट अंतर होता है-वह असंख्यातलोकप्रमाण होता है। (एवं देसबंधंतरं पि उक्कोसेणं पुढविकालो) जिस तरह से पृथिव्यादिकों का देशबन्धान्तर जघन्य से समयाधिक क्षुल्लकभवग्रहण कहा गया है उसी तरह से

રનો સર્વબંધ કર્યો-આ રીતે સર્વબંધક થઈને તે ત્યાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યંત જીવિત રહ્યો. ત્યારબાદ તે પુનઃ પૃથ્વીકાય આદિકોમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યંત જીવિત રહ્યો-પછી ત્યાંથી મરીને તે અવિગ્રહગતિથી વનસ્પતિકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ ગયો અને ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં જ સર્વબંધક થઈ ગયો. આ રીતે પહેલાં સર્વબંધ અને આ સર્વબંધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અંતર પડી જાય છે. તથા સર્વબંધનું વધારેમા વધારે અંતર અસંખ્યાત કાળનું હોય છે, એ વાત "उक्कोसेण असंखेज्ज कालं" ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું અંતર કહેવામાં આવ્યુ છે, તે કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યુ છે, એમ સમજવુ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે સર્વબધનુ ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે, તે અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ હોય છે (एवं देसबबंधतरं पि उक्कोसेणं पुढविकालो) જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયાદિકના દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક

स्पतेरपि औदारिकशरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन समयाधिकं क्षुल्लकभवग्रहणं बोध्यम्, उत्कृष्टेन तु वनस्पतेर्देशबन्धान्तरं पृथिवीकालः पृथिवीकायिकस्थितिकालोऽसंख्यातावसर्पिणीरूपो बोध्यः, अथौदारिकदेशबन्धकादीनामल्पबहुत्वादिप्ररूपणायाह–'एएसि णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु पूर्वोक्तानां जीवानाम् औदारिकशरीरस्य देशबन्धकानां सर्वबन्धकानाम् अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत् अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा सन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह–' गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरी-

---

वनस्पति का भी औदारिक शरीरप्रयोग का देशबन्धान्तर जघन्य से समयाधिक क्षुल्लकभवग्रहण कहा गया है। तथा उत्कृष्ट से वनस्पति के औदारिकशरीरप्रयोग का देशबन्धान्तर पृथिवीकायिक का स्थितिकाल जितना जानना चाहिये। यह स्थितिकाल असंख्यात उत्सर्पिणी और असंख्यात अवसर्पिणीरूप होता है।

अब सूत्रकार औदारिकशरीरप्रयोग के देशबंधादिकों की अल्पबहुता की प्ररूपणा करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है– (एएसिं णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त! इन पूर्वोक्त औदारिक शरीर के देशबंधकों में, सर्वबंधकों में और अबन्धकों के बीचमें कौन किनसे यावत्–अल्प हैं, कौन किन से बहुत हैं, और कितने बराबर हैं, और कौन किनकी अपेक्षा से विशेषाधिक

અધિક સમયનું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના દેશબંધનું અંતર પણ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણુ સમજવુ તથા વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગનું ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધાન્તર પૃથ્વીકાયિકોના સ્થિતિકાળ જેટલુ જ સમજવું તે સ્થિતિકાળ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. હવે સૂત્રકાર ઔદારિક શરીર પ્રયોગના દેશબંધાદિકોની અલ્પ બહુતાનુ નિરૂપણુ કરે છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(एएसिं णं भंते ! जीवाणंओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ પૂર્વોક્ત ઔદારિક શરીરના દેશબંધકોમાં, સર્વબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે, કોણ કોના કરતાં અધિક છે, કોણ કોની બરાબર છે, અને કોણ કોના કરતા વિશેષાધિક છે ?

रस्स सव्वबंधगा, अवधगा विसेसाहिया, देसबंधगा असंखेज्जगुणा ' हे गौतम! सर्वस्तोकाः जीवाः औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धकाः भवन्ति, तेषामुत्पत्तिसमये एव भावात्, अबन्धका विशेषाधिकाः विग्रहगत्या सिद्धत्वादौ च तेषां सद्भावेन सर्वबन्धकापेक्षया विशेषाधिकत्वात्, देशबन्धकास्तु असंख्यातगुणाः भवन्ति, देश-बन्धकालस्यासंख्यातगुणत्वात् ॥ सू० ४ ॥

वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धवक्तव्यता ।

औदारिकशरीरप्रयोगबन्धं प्ररूप्य वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धं प्ररूपयति-' वेउ-व्विय ' इत्यादि ।

मूलम्-वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-एगिंदियवेउव्वियसरीर-प्पओगबंधे य, पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य । जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे किं वाउक्काइयएगिंदिय सरीरप्पओगबंधे य अवाउक्काइयएगिंदियसरीरप्पओगबंधे य? एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहण-संठाणे वेउव्विय-

---

हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालिय सरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा विसेसाहिया, देसबंधगा असंखेज्जगुणा) औदारिक शरीर के सर्वबंधक जीव सब से कम हैं-क्यों कि ऐसे जीव उत्पत्ति के समय में ही होते हैं। अबंधक जीव इनकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं, क्यों कि विग्रहगति में और सिद्धत्व आदि में इनका सद्भाव होता है। तथा देशबंधक जीव असंख्यातगुणित हैं। क्यों कि देशबंध का काल असंख्यातगुणा होता है॥ सू०४॥

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા! " હે ગૌતમ! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्ववधगा, अबंधगा विसेसाहिया, देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, કારણ કે એવાં જીવો ઉત્પત્તિના સમયે જ હોય છે. અબંધક જીવ સર્વબંધકો કરતાં વિશેષાધિક છે, કારણ કે વિગ્રહગતિમાં અને સિદ્ધત્વ આદિમાં તેનો સદ્‌ભાવ હોય છે. દેશ-બંધક જીવ અબંધકો કરતાં અસંખ્યાતગણાં હોય છે, કારણ કે દેશબંધનો કાળ અસંખ્યાતગણો હોય છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

सरीरभेओ तहा भाणियव्वो जाव–पज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय--कप्पाईय--वेमाणिय-- देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य अप्पज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय जाव पओगबंधे य। वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउय वा, लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे वाउक्काइयएगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे पुच्छा ? गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयएगिंदियवेउव्विय जाव बंधे। रयणप्पभापुढवि नेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च, रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदिय जाव बंधे। एवं जाव अहे सत्तमाए। तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरपुच्छा, गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च जहा वाउक्काइयाणं। मणुस्सपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव। असुरकुमार—भवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे जहा रयणप्पभापुढविनेरइया। एवं जाव थणियकुमारा। एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया। एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया। एवं जाव अच्चुय--गेवेज्ज-कप्पाईया वेमाणिया एवं चेव। अणुत्तरोववाइय कप्पाईया वेमाणिया एवं

चेव। वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे? गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि। वाउक्काइय एगिंदिय० एवं चेव। रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव । एवं जाव, अणुत्तरोववाइया। वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा ! सव्वबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं दो समया, देसबंधे जहण्णे णं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयूणाइं । वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियपुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । रयणप्पभापुढविनेरइयपुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं सागरोवमं समऊणं, एवं जाव अहेसत्तमा, नवरं देसबंधे जस्स जा जहन्निया ठिई, सा तिसमयूणा कायव्वा, जस्स जा उक्कोसा सा समयूणा। पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण, मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं असुरकुमार--नागकुमार० जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं, नवरं जस्स जा ठिई सा भाणियव्वा, जाव अणुत्तरोववाइयाणं सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं तिसमयूणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, समयूणाइं । वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ जाव आवलियाए असंखे-

ज्जइभागो । एवं देसबंधंतरं पि । वाउक्काइयवेउव्विय सरीरपुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं, एवं देसबंधंतरं पि । तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं, एवं देसबंधंतरं पि मणुस्सस्स वि ॥ सू० ५ ॥

छाया—वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-एकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धश्च, पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवंधश्च, यदि एकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः किं वायुकायिकैकेन्द्रियशरीरप्रयोगवन्धश्च, अवायुकायिकैकेन्द्रियशरीरप्रयोगवन्धश्च ? एवम् एतेन अभि-

---

॥ वैक्रियशरीरप्रयोगवक्तव्यता ॥

'वेउव्वियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध कितके प्रकारका कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) वैक्रियशरीरप्रयोगवन्ध दो प्रकारका कहा गया है । (तं जहा) जो इस प्रकार से है (एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध और पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध (जइ एगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे किं वाउक्काइय एगिंदियसरीरप्पओगबंधे य, अवा-

---

—: વૈક્રિયશરીરપ્રયોગવક્તવ્યતા :—

(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे पण्णत्ते) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે (तंजहा) જે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) (૧) એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરપ્રયોગ બંધ અને (૨) પંચેન્દ્રિયવૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ (जइ एगिंदियवेउव्विय-सरीरप्पओगबंधे किं वाउक्काइयएगिंदिय सरीरप्पओगबंधे य, अवाउक्काइय

लापेन यथा अवगाहनसंस्थाने वैक्रियशरीरभेदस्तथा भणितव्यो यावत् पर्याप्तक-सर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिककल्पातीतकवैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबंध-श्च, अपर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिक—यावत्—प्रयोगबन्धश्च। वैक्रियशरीर-प्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मण उदयेन ? गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया यावत् आयुष्यं वा लब्धिं वा प्रतीत्य वैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन वैक्रियशरीरप्रयोगबंधः, वायुकायिकैकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः पृच्छा? गौतम !

उक्काइयएगिंदियसरीरप्पओगबंधे य) हे भदन्त ! यदि एकेन्द्रिय वैक्रिय-शरीरप्रयोगबंध है तो क्या वह वायुकायिक एकेन्द्रिय शरीरप्रयोगबंध है या अवायुकायिक वायुकायिक भिन्न एकेन्द्रिय शरीरप्रयोगबंध है ? (एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) हे गौतम ! इस तरह से इस अभिलाप द्वारा जैसा अवगाहनासंस्थान पद में वैक्रिय शरीर का भेद कहा गया है वैसा ही कहना (जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइय कप्पाईय वेमाणिय देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्त-रोववाइय जाव पओगबंधे य) यावत् पर्याप्त सर्वार्थसिद्ध अनुत्तरौपपा-तिककल्पातीत वैमानिक देव पंचेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध और अपर्याप्तसर्वार्थसिद्ध अनुत्तरौपपातिक यावत् वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध (वेउव्विय सरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा) हे

एगिंदियसरीरप्पओगबंधे य ?) હે ભદન્ત ! જે એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે, કે અવાયુકાયિક (વાયુકાયિકથી ભિન્ન) એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે ? (एव एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) હે ગૌતમ ! આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા જેવા અવગાહન સસ્થાનપદમાં વૈક્રિય શરીરના ભેદ કહ્યાં છે, એવાં જ કહેવા જોઈએ (जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय जाव पओगबंधे य) પર્યાપ્ત સર્વાર્થ-સિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, અને અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચે-ન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, અહીં સુધીનુ કથન ગ્રહણ કરવું. (वेउव्विय सरीरपओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ !

वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया चैव यावत् लब्धिं च प्रतीत्य वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रिय यावत् बन्धः, रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मणः उदयेन ? गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया यावत् आयुष्यं वा प्रतीत्य रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकपञ्चेन्द्रिय-यावत् बन्धः, एवं यावत् अधःसप्तम्याः तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरपृच्छा ? गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया चैव यावत् लब्धिं

गौतम ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए जाव आउयं वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता से पहिले की तरह यावत् लब्धि को आश्रित करके वैक्रिय शरीरप्रयोग नाम कर्म के उदय से वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध होता है। (वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे पुच्छा) हे भदन्त ! वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (वीरिय सजोगसद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय जाव बंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता से पहिले की तरह यावत् लब्धि को आश्रित करके वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगनाम कर्म के उदय से यावत् वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध होता है। (रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी नैरयिक पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्र-

---

(वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउय वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्प-ओग 'नाम कम्मस्स उदएणं' वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) सवीर्यता, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, આગળ કહ્યા પ્રમાણેના લબ્ધિ પર્યન્તના કારણોને આશ્રિત કરીને વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે (वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे पुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (वीरिय, सजोग सद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय जाव बंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી આગળ કહ્યા પ્રમાણે લબ્ધિપર્યન્તના કારણોને આશ્રિત કરીને વાયુકાયિક વૈક્રિય-શરીર પ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે (रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्सकम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

च प्रतीत्य यथा वायुकायिकानाम् , मनुष्यपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः एवञ्चैव। असुरकुमारभवनवासिदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो यथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः, एवं यावत् स्तनितकुमाराः, एवं वानव्यन्तराः, एवं ज्योतिषिकाः, एवं सौधर्मकल्पोपपन्नका वैमानिकाः, एव यावत् अच्युत-ग्रैवेयक-कल्पातीता वैमानिकाः एवं चैव । अनुत्तरौपपातिककल्पातीताः वैमानिकाः, एवं चैव। वैक्रियशरीर-

योगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि नेरइय पंचिंदिय जाव बंधे) सवीर्यता, सयोगता और सद्रव्यता से यावत् आयुष्क को आश्रय करके रत्नप्रभापृथिवी नैरयिक पंचेन्द्रिय शरीरप्रयोग नामकर्मके उदयसे यावत् वैक्रिय शरीरप्रयोगका बंध होता है। (एवं जाव अहे सत्तमाए) इसी तरह से नीचे सातवीं पृथिवीतक जानना चाहिये। (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) हे भदन्त! तिर्यञ्चयोनिकपंचेन्द्रियशरीरप्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए चेव लद्धिं च पडुच्च जहा वाउक्काइयाण मणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव, असुरकुमार भवणवासिदेवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, जहा रयणप्पभापुढवीनेरइया, जाव थणियकुमारा एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया, एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुय गेवेज्ज कप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव, अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया

(ગોયમા) હે ગૌતમ! (वीरिय, सजोग, सद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि नेरइय पंचिंदिय जाव बंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી યાવત્ આયુષ્કને આશ્રિત કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે.

(एवं जाव अहे सत्तमाए) એજ પ્રમાણે નીચે સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તના વિષયમા સમજવુ.

(तिरिक्खजोणियपंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (वीरिय, सजोग सद्दव्वयाए चेव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयाणं मणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, एवं चेव, असुरकुमारभवणवासि देव पंचिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे जहा रयणप्पभापुढवि नेरइया, एव जाव थणियकुमारा, एव वाणमंतरा, एवं जोइसिया, एव सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव, अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया एवं चेव) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતા ઈત્યાદિ વાયુકાયિ-

प्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धोऽपि, सर्वबन्धोऽपि, वायुकायिकैकेन्द्रियः एवं चैव, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः एवं चैव।

एवं चेव) सवीर्यता, सयोगता, और सद्द्रव्य से पूर्वकी तरह जैसा वायुकायिकों में कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी जानना चाहिये इसी तरह से मनुष्यपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी जानना चाहिये। असुरकुमार भवनवासी देवपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी रत्नप्रभापृथिवीके नैरयिक जीवोंकी तरहसे जानना चाहिये। इसी तरह से यावत् स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये। इसी तरहसे वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिक यावत् अच्युत तक जानना चाहिये। ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिकोंको भी इसी तरहसे जानना चाहिये। तथा अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवोंको भी इसी तरहसे जानना चाहिये। (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे) हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे वि सव्वबंधे वि वैक्रियशरीर-प्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंध रूप भी होता है। (वाउक्काइय एगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव, एवं

કોના વિષયમાં જેવું કથન આગળ કરવામા આવ્યું છે, એવૂ જ કથન તિર્યં-ચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના વિષયમાં પણ સમજવું. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ વિષે પણ જાણવુ. અસુર-કુમાર–ભવનવાસી દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કથન પ્રમાણે સમજવું એજ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના ભવનપતિ દેવો વિષે સમજવું. એજ પ્રમાણે વાન-વ્યન્તર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મકલ્પોપપન્નક વૈમાનિકથી લઇને અચ્યુત પર્યન્તના કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવો વિષે સમજવુ, ગ્રવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનું કથન પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. તથા અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનુ પણ એવુ જ કથન સમજવું (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे वि सव्वबंधे वि ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ શુ દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ, દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે (वाउक्काइय एगिंदिय एव चेव, रयणप्पभा पुढवि नेरइया एवं चेव,

च प्रतीत्य यथा वायुकायिकानाम्, मनुष्यपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः एवञ्चैव। असुरकुमारभवनवासिदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो यथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः, एवं यावत् स्तनितकुमाराः, एवं वानव्यन्तराः, एवं ज्योतिषिकाः, एवं सौधर्मकल्पोपपन्नका वैमानिकाः, एव यावत् अच्युत-ग्रैवेयक-कल्पातीता वैमानिकाः एवं चैव। अनुत्तरौपपातिककल्पातीताः वैमानिकाः, एवं चैव। वैक्रियशरीर-

योगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि नेरइय पंचिंदिय जाव बंधे) सवीर्यता, सयोगता और सद्द्रव्यता से यावत् आयुष्क को आश्रय करके रत्नप्रभापृथिवी नैरयिक पंचेन्द्रिय शरीरप्रयोग नामकर्मके उदयसे यावत् वैक्रिय शरीरप्रयोगका बंध होता है। (एवं जाव अहे सत्तमाए) इसी तरह से नीचे सातवीं पृथिवीतक जानना चाहिये। (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) हे भदन्त! तिर्यञ्चयोनिकपंचेन्द्रियशरीरप्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए चेव लद्धिं च पडुच्च जहा वाउक्काइयाण मणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव, असुरकुमार भवणवासिदेवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, जहा रयणप्पभापुढवीनेरइया, जाव थणियकुमारा एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया, एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुय गेवेज्ज कप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव, अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया

(गोयमा) હે ગૌતમ! (वीरिय, सजोग, सद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि नेरइय पंचिंदिय जाव बंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્‌દ્રવ્યતાથી યાવત્ આયુષ્કને આશ્રિત કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે.

(एवं जाव अहे सत्तमाए) એજ પ્રમાણે નીચે સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તના વિષયમા સમજવું.

(तिरिक्खजोणियपंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (वीरिय, सजोग सद्दव्वयाए चेव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयाणं मणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, एवं चेव, असुरकुमारभवणवासि देव पंचिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे जहा रयणप्पभापुढवि नेरइया, एव जाव थणियकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया, एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव, अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया एवं चेव) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્‌દ્રવ્યતા ઈત્યાદિ વાયુકાયિ-

प्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धोऽपि, सर्वबन्धोऽपि, वायुकायिकैकेन्द्रियः एवं चैव, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः एवं चैव।

एवं चेव) सवीर्यता, सयोगता, और सद्द्रव्य से पूर्वकी तरह जैसा वायुकायिकों में कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी जानना चाहिये इसी तरह से मनुष्यपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी जानना चाहिये। असुरकुमार भवनवासी देवपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी रत्नप्रभापृथिवीके नैरयिक जीवोंकी तरहसे जानना चाहिये। इसी तरह से यावत् स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये। इसी तरहसे वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिक यावत् अच्युत तक जानना चाहिये। ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिकोंको भी इसी तरहसे जानना चाहिये। तथा अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवोंको भी इसी तरहसे जानना चाहिये। (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे) हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे वि सव्वबंधे वि वैक्रियशरीर-प्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंध रूप भी होता है। (वाउक्काइय एगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव, एवं

કોના વિષયમાં જેવું કથન આગળ કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન તિર્યં-ચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના વિષયમાં પણ સમજવું. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ વિષે પણ જાણવું. અસુર-કુમાર–ભવનવાસી દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કથન પ્રમાણે સમજવું એજ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના ભવનપતિ દેવો વિષે સમજવું. એજ પ્રમાણે વાન-વ્યન્તર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મકલ્પોપપન્નક વૈમાનિકથી લઇને અચ્યુત પર્યન્તના કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવો વિષે સમજવું, ગ્રવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનું કથન પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. તથા અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનુ પણ એવુ જ કથન સમજવું. (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे वि सव्वबंधे वि ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ, દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે (वाउक्काइय एगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभा पुढवि नेरइया एवं चेव,

एवं यावत् अनुत्तरौपपातिकाः, वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! सर्वबन्धो जघन्येन एकं समयम् , उत्कृष्टेन द्वौ समयौ, देशबन्धो जघन्येन एकं समयम् , उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि समयोनानि, वायुकायिकैकेन्द्रिय वैक्रयिक० पृच्छा ? गौतम ! सर्वबन्धः एकं समयं, देशबन्धो जघन्येन एकं समयम् , उत्कृष्टेन अन्तर्मुहूर्तम् । रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकपृच्छा ?

जाव अणुत्तरोववाइया) इसी तरह से वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध तथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिक वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध भी जानना चाहिये । इसी तरह का कथन यावत् अनुत्तरौपपातिक देवों तक जानना चाहिये । (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! वैक्रियशरीर प्रयोगबंध काल की अपेक्षा कबतक होता है । (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दो समया, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) सर्वबंध-वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंध जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से दो समयतक होता है। देश-बंध जघन्य से एक समयतक और उत्कृष्ट से तेतीससागर तक होता है। (वाउक्काइय एगिंदियवेउव्विय पुच्छा) हे भदन्त ! वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कबतक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्को-

---

एवं जाव अणुत्तरोववाइया) એજ પ્રમાણે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરપ્રયોગ બંધ તથા રત્નપ્રભાપૃથ્વી નરયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે અનુત્તરૌપપાતિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिर होइ) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे जहण्णे णं एक्कं समयं उक्कोसेणं दोसमया, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે બે સમય સુધીનો હોય છે. દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો હોય છે (वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय पुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય-વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं

गौतम ! सर्वबन्धः एकं समयम् , देशबन्धो जघन्येन दशवर्षसहस्राणि त्रिसमयोनानि, उत्कृष्टेन सागरोपमं समयोनम् , एवं यावत् अधःसप्तमी, नवरं देशबन्धो या यस्य जघन्यिका स्थितिः सा त्रिसमयोना कर्तव्या, यस्य या उत्कर्षा सा समयोना, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां च, यथा वायुकायिकानाम् । असुरकुमार-नागकुमार यावत् अनुत्तरौपपातिकानां यथा नैरयिकाणाम् , नवरं यस्य या स्थितिः सा भणितव्या, यावत् अनुत्तरौपपातिकानां सर्वबन्धः एकं समयम् , देशबन्धो

सेणं अंतोमुहुत्तं) वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंध एक समयतक और देशबंध जघन्य से एक समयतक तथा उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त तक होता है। (रयणप्पभापुढविनेरइय पुच्छा) हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी के नैरयिकों के वैक्रियशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कबतक होता है ? (गोयमा-सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं) हे गौतम ! इनके शरीरप्रयोग का सर्वबंध एक समयतक होता है। देशबंध जघन्य से तीन समय कम दशहजार वर्षतक होता है। और (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (सागरोवमं समयऊणं-एवं जाव अहेसत्तमा नवर देसबंधे जस्स जा जहण्णिया ठिई, सा तिसमयऊणा कायव्वा, जस्स सा उक्कोसा सा समयऊणा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं असुरकुमार नागकुमार जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं, नवरं जा

एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્ત સુધીનો હોય છે.

(रयणप्पभा पुढवि नेरइय पुच्छा) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? (गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइ) હે ગૌતમ ! તેમના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ સર્વબન્ધ એક સમય સુધીનો હોય છે. દેશબંધનો જઘન્ય કાળ દસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ કાળ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે, અને (उक्कोसेणं) દેશબંધનો વધારેમાં વધારે કાળ (सागरोवमं समयऊणं) સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો હોય છે. (एवं जाव अहे सत्तमा-नवरं देसबंधे जस्स जा जहण्णिया ठिई, सा तिसमयऊणा कायव्वा-जस्स सा उक्कोसा सा समयऊणा, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं, असुरकुमार नागकुमार जाव

जघन्येन एकत्रिंशत् सागरोपमानि त्रिसमयोनानि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि समयोनानि, वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु भदन्त! कालतः कियच्चिरं भवति ?

जस्स ठिई सा भाणियव्वा-जाव अणुत्तरोववाइयाणं-सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं तीसमयऊणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) एक समय कम एक सागरोपम तक होता है। इसी तरह से यावत् सातवीं पृथिवीतक जानना चाहिये। परन्तु देशबंधमें जिसकी जितनी जघन्य स्थिति होती है उसमेंसे तीन समय कम करना चाहिये। और यावत् जिसकी जितनी उत्कृष्टस्थिति हो-उसमें से भी एक २ समय कम करना चाहिये। पंचेन्द्रिय तिर्यंच और मनुष्य इनको वायुकायिककी तरह जानना चाहिये। असुरकुमार नागकुमार यावत् अनुत्तरौपपातिक इनको नारक की तरह जानना चाहिये। परंतु जिनकी जो स्थिति है वह कहनी चाहिये। यावत् अनुत्तरौपपातिक देवों का सर्वबंध एक समय का और देशबंध जघन्य से तीन समय कम ३१ सागरोपम तक का होता है तथा उत्कृष्ट से वह एक समय न्यून ३३ सागरोपम का होता है। (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! वैक्रियशरीर के

अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं, नवर जा जस्स ठिई सा भाणियव्वा जाव अनुत्तरोववाइयाणं-सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं तिसमयऊणाइ उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) એજ પ્રમાણે સાતમી નરક સુધીના નારકો વિષે પણ સમજવું પરન્તુ દેશબંધનો કાળ કહેતી વખતે જેની જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ હોય છે તેમાંથી ત્રણ સમય ઓછાં કરવા જોઈએ અને જેની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેમાંથી પણ એક, એક સમય ઓછો કરવો જોઈએ. પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગનો કાળ વાયુકાયિકોના તે કાળ પ્રમાણે સમજવો. અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને અનુત્તરૌપપાતિક પર્યન્તના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધનો કાળ નારકોના તે કાળના પ્રમાણે જ સમજવો. પણ વિશેષતા એટલી જ છે કે જેમની જેટલી સ્થિતિ હોય તે કહેવી જોઈએ. યાવત્ અનુત્તરૌપપાતીક દેવોના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમયનો અને દેશબંધ જઘન્યકાળની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનો હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયના હોય છે. (वेउव्वियसरीरप्पओगबधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત !

गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयम् , उत्कर्षेण अनन्तं कालम् अनन्ता यावत् आवलिकाया असंख्येयभागः, एवं देशबन्धान्तरमपि । वायुकायिकवैक्रियः शरीरपृच्छा, गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागम् , एवं देशबन्धान्तरमपि, तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोग-

---

प्रयोगबंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो-एवं देसबंधतरेवि) वैक्रियशरीर के प्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अनंतकाल-अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी यावत् आवलिका के असंख्यातवें भागके समयतुल्य-असंख्यपुद्गलपरावर्तनका होता है। इसी तरहसे देशबन्धान्तर भी जानना चाहिये। (वाउकाइयवेउव्वियसरी-रपुच्छा) हे भदन्त ! वायुकायिकके वैक्रिय शरीरके प्रयोगबंधका अन्तर-कालकी अपेक्षा कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं, एवं देसबंधंतरे वि) वायुकायिक वैक्रिय शरीर प्रयोग के सर्वबन्ध का अन्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से पल्योपम का असंख्यातवां भाग प्रमाण है। इसी तरह से देशबंध का अंतर भी जानना चाहिये। (तिरिक्ख जोणिय पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) हे भदन्त !

વૈક્રિયશરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा ! હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो-एवं देसबंधंतरे वि) વૈક્રિયશ-રીરના પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી યાવત્ આવલિકાના અસં-ખ્યાતમાં ભાગના સમય બરાબર-અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તનનું હોય છે. એજ પ્રમાણે દેશ બંધાન્તર પણ સમજવું. (वाउकाय वेउव्विय सरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિકના વૈક્રિયશરીરના પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं, एवं देसबंधंतरे वि) વાયુકાયિક વૈક્રિ-યશરીરપ્રયોગબંધના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે. એજ પ્રમાણે દેશ-બંધનું અંતર પણ સમજવું (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओ-

वन्धान्तरं पृच्छा, गौतम ! सर्ववन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण पूर्वकोटीपृथक्त्वम्, एवं देशवन्धान्तरमपि, मनुष्यस्यापि ।

टीका—' वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह ' गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः

तिर्यंच योनिक पंचेन्द्रिय के वैक्रियशरीर का प्रयोगबन्धान्तर काल की अपेक्षा से कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं एवं देसबंधंतरं पि) तिर्यंच योनिक पंचेन्द्रिय के वैक्रिय शरीर का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का और उत्कृष्ट से एककोटिपूर्वपृथक्त्व का है । इसी तरह से देशबन्धातर भी जानना चाहिये ।

टीकार्थ—औदारिक शरीर प्रयोग की प्ररूपणा करके अब सूत्रकार वैक्रिय शरीरप्रयोगबध की प्ररूपणा करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि–(वेउव्वियसरीरप्पपओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! वैक्रिय शरीरप्रयोगबध कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध (दुविहे पण्णत्ते) दो प्रकार का कहा गया है । (तं जहा)

गबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિય શરીરનો બન્ધાન્તર કાળ કેટલો કહ્યો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं एवं देसबंधंतरं वि) તિર્યંચ યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે એક કોટિપૂર્વપૃથકત્વનું છે. એજ પ્રમાણે દેશબન્ધાન્તર પણ સમજવું. (एवं मणुस्से वि) એજ પ્રમાણે મનુષ્યના વૈક્રિયશરીરના બન્ધાન્તર કાળ વિષે પણ સમજવું.

ટીકાર્થ—ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા નીચે પ્રમાણે કરે છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકારો કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–(दुविहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારો કહ્યા છે.–(एगिंदिय वेउव्विय सरीर·

'तं जहा–एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगवंधे य, पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगवंधे य' तद्यथा–एकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धश्च, पञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धश्च, तत्र वायुकायिकापेक्षया 'एकेन्द्रिवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः' इत्युक्तम्, वायुभिन्नैकेन्द्रियाणां वैक्रियशरीराभावात्, अथ च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यदेवनैरयिकापेक्षया च पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः' इत्युक्तम्, तद्भिन्नानां पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धाभावात्। गौतमः पृच्छति–'जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगवंधे किं वाउकाइयएगिंदियसरीरप्पओगवंधे य ? अवाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगवंधे य ?' हे भदन्त ! यः खलु एकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः उक्तः

जो इस प्रकार से है–(एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगवंधे य, पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगवंधे य) एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध और पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध यहां जो "एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध" ऐसा कहा गया है–सो वह वायुकायिक जीवों की अपेक्षा लेकर कहा गया है। क्यों कि इन जीवों के वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध होता है। इनके सिवाय अन्य एकेन्द्रिय जीवों में यह नहीं होता है। तथा दूसरा जो भेद कहा गया है वह पंचेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा लेकर कहा गया है। क्यों कि यह उन जीवों में होता है। अर्थात् यह वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध पंचेन्द्रियों में पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों के, मनुष्यों के, देवों के और नारक जीवों के होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(जइ एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे किं वाउक्काइयएगिंदिय सरीरप्पओगबंधे य, अवाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) हे भदन्त ! यहां जो

प्पओगबंधे य, पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) (१) એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ અને (૨) પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ અહીં જે "એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ" નામનો પહેલો પ્રકાર કહ્યો છે તે વાયુકાયિક જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યો છે, કારણ કે વાયુકાયિક જીવો જ વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરે છે. વાયુકાયિક સિવાયના અન્ય એકેન્દ્રિય જીવો તે વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરતા નથી. બીજો જે ભેદ કહ્યો છે તે પંચેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, કારણ કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, દેવો અને નારકો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરતા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, किं वाउक्काइयएगिंदियसरीरप्पओगबंधे य आउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) હે ભદન્ત ! અહીં જે એકેન્દ્રિય વૈક્રિય

स किं वायुकायिकैकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः? किं वा अवायुकायिकैकेन्द्रिय-वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो भवति? भगवानाह-'एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो' हे गौतम! एवरीत्या एतेन पूर्वपक्षोक्तेन अभिलापक्रमेण यथा प्रज्ञापनायाम् अवगाहनासंस्थाने एकविंशतितमे पदे वैक्रियशरीरस्य भेदो निरूपितस्तथा अत्रापि भणितव्यः तथा च एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो वायुकायिकस्यैव एकेन्द्रियस्य भवति, नो अवायुकयिकस्य पृथिवीकायिकादेरेकेन्द्रियस्येत्यर्थः, 'जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय-कप्पाईयवेमाणियदेवपंचिदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध-अणुत्तरोववाइय जाव पओगबंधे य' यावत्-पर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्य-

---

एकेन्द्रिय वैक्रियशरीर प्रयोगबंध कहा गया है वह वायुकायिक एकेन्द्रिय जीवका वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध कहा गया है या अन्य एकेन्द्रिय जीवोंका वैक्रियशरीरप्रयोगबंध कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणासंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) हे गौतम! इस पूर्वपक्षोक्त अभिलापक्रम से जैसा प्रज्ञापना में अवगाहनासंस्थान में २१ वें पद में वैक्रिय शरीर का भेद कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी वह कह लेना चाहिये। तथा च-एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध वायुकायिक एकेन्द्रिय जीव के ही होता है अवायुकायिक एकेन्द्रिय पृथिवीकायिक आदि जीवों के नहीं होता है। (जाव पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अप्पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणु

શરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે તે શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે, કે અન્ય એકેન્દ્રિય જીવોનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—एवं एए ण अभिलावेण जहा ओगाहणा संठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) હે ગૌતમ! આ પૂર્વોક્ત અભિલાપથી શરૂ કરીને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન રૂપ ૨૧ એકવીસમા પદમાં વૈક્રિયશરીરના ભેદોનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ તેનું કથન કરવું જોઈએ. જેમ કે—એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો જ કરે છે, પૃથ્વીકાયિક આદિ અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો કરતા નથી. (जाव पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवपंचिदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अप्पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइ य जाव पओगबंधे य) આ સૂત્રપાઠ સુધી ત્યાં તે કથન કરવામાં આવ્યું છે.

नैरयिकवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो भवति, एवं पर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिक-कल्पातीतकवैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धश्च भवति, अपर्याप्तक-सर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिक–यावत्–कल्पातीतकवैमानिकदेवपञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीर-प्रयोगबन्धश्च। गौतमः पृच्छति–'वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? ' हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मणः उदयेन भवति?' भगवानाह–'गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे ' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्‌द्रव्यतया, सवीर्यतया, सयोगतया, सद्‌द्रव्यतया चेत्यर्थः यावत् प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं वा, लब्धिं वा वैक्रिय-करणलब्धिमित्यर्थः प्रतीत्य आश्रित्य एतेषामपेक्षया वैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः

त्तरोववाइय जाव पओगबंधे य) यह कथन यहां इस सूत्रपाठ तक है सो यहां पर भी वह कथन इस सूत्र पाठ तक ग्रहण करना चाहिये। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है–कि वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध पर्याप्तक पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के, मनुष्यों के पर्याप्तक अपर्याप्तक नैरयिकों के, देवों के यावत् पर्याप्तकसर्वार्थसिद्धों के, अपर्याप्तक सर्वार्थसिद्ध देवों के होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है–(वेउव्वियसरीरप्पओ-गबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! वैक्रिय शरीरप्रयो-गबंध किस कर्म के उदय से होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए जाव आउयं वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता, से तथा यावत् आयु एवं लब्धि के

તો અહીં પણ આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ પર્યાપ્તક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક નારકો, દેવો અને પર્યાપ્તક સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવો તથા અપર્યાપ્તક સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવો પર્યન્તના પંચેન્દ્રિય જીવો કરે છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(वेउव्विय-सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वीरियसजोगसद्दव्व-याए जाव आउयं वा लद्धिं वा, पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, તથા પ્રમાદને કારણે, કર્મ, યોગ, ભવ, આયુ અને લબ્ધિને આધારે તથા વૈક્રિય-

उदयेन वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः, एतच्च वायुकायिकपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकमनुष्यानपेक्ष्योक्तम्, तेन वायुकायिकादिषु वैक्रियशरीरबन्धस्य कारणतया लब्धिं वक्ष्यति, नैरयिकदेवेषु तु लब्धिं विहायैव वीर्यसयोगसद्द्रव्यतादीनेव वैक्रियशरीरबन्धस्य कारणतया वक्ष्यतीति बोध्यम्, गौतमः पृच्छति-'वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधेपुच्छा ?' हे भदन्त ! वायुकायिकैकेन्द्रिय-वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धपृच्छा, तथा च वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मणः उदयेन भवति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! वीरियसजोग-सद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियजावबंधे'

आश्रय से और वैक्रियशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से वैक्रियशरीर-प्रयोगबंध होता है। यहां यावत् शब्द से (प्रमादप्रत्ययात्, कर्म च, योगं च, भवं च) इस पूर्वोक्त पाठ का संग्रह हुआ है। यहां पर इतनी विशेषता जाननी चाहिये-वायुकायिक पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक और मनुष्य इनमें वैक्रिय शरीर बन्ध की कारण भूत सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता आदि लब्धि पर्यन्त सब बातें हैं। तथा नैरयिकों एवं देवों में वैक्रिय शरीरबंध की कारणभूत लब्धि को छोड़कर सवीर्यता, सयोगता, आदि सब बाते हैं। इस विषय को सूत्रकार आगे कहेंगे।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(वाउक्काइयएगिंदियवे-उव्वियसरीरप्पओगबंधे पुच्छा) हे भदन्त ! वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए एवं चेव

શરીરપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે. "जाव (यावत्)" પદથી જે સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે તેનો અહીં ઉલ્લેખ કરીને અર્થ કરવામાં આવે છે) અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવાની છે કે વાયુકાયિક, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક મનુષ્યોમાં વૈક્રિયશરીરબંધના કારણ રૂપ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા આદિ લબ્ધિ પર્યન્તનું બધું છે તથા નારકો અને દેવોમાં વૈક્રિયશરીરબંધના કારણ રૂપ લબ્ધિ સિવાયનું-સવીર્યતા, સયોગતા આદિ બધું હોય છે આ વિષયનું કથન સૂત્રકાર આગળ કરશે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे पुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ (वीरियसजोगसद्दव्वयाए एवं चेव जाव लद्धिं पडुच्चवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय जाव बधे) સવી-

हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्‌द्रव्यतया चैव यावत् प्रमाद प्रत्ययात्, कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं च लब्धिं च प्रतीत्य आश्रित्य वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रिय-यावत्-शरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन वायुकायिकैकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोग-बन्धो भवतीति भावः । गौतमः पृच्छति-'रयणप्पभापुढविनेरइय पंचिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?' हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी-नैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मणः उदयेन भवति भगवानाह-' गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयण-प्पभापुढवि-जाव-बंधे, एवं जाव अहेसत्तमा ' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्‌द्रव्यतया यावत् प्रमादप्रत्ययात् कर्म च योगं च भवं च आयुष्यं वा प्रतीत्य आश्रित्य रत्नप्रभा

जाव लद्धिं पडुच्च वाउकायएगिंदिय वेउव्विय जाव बंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता, इनसे तथा यावत्-प्रमाद प्रत्यय से, कर्म, योग, भव, आयुष्य और लब्धि इनकी अपेक्षा से और वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध होता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (रयणप्पभापुढविनेरइय-पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी नैरयिक पंचेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं च रयणप्पभापुढवी जावबंधे-एवं जाव अहे सत्तमा) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता से यावत्-प्रमाद प्रत्यय से, कर्म, योग, भव एवं आयुष्य की अपेक्षा से

र्यता, सयोगता अने सद्रव्यताथी तथा प्रमाद प्रत्ययथी, कर्म, योग, भव, आयुष्य अने लब्धिनी अपेक्षाओ अने वायुकायिक ओकेन्द्रिय वैक्रियशरीर प्रयोग नाम कर्मना उदयथी वायुकायिक ओकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध थाय छे.

गौतमस्वामीनो प्रश्न-(रयणप्पभा पुढविनेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरी-रप्पओगबंधे णं भंते ! कस्सकम्मस्स उदएणं ?) हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथ्वी नैरयिक पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीर प्रयोगबंध कया कर्मना उदयथी थाय छे ?

महावीर प्रभुनो उत्तर-(गोयमा !) हे गौतम ! (वीरियसजोगसद्दव्व याए जाव आउयं च पडुच्च रयणप्पभा पुढवी जाव बंधे-एवं जाव अहे सत्तमा) सवीर्यता, सयोगता अने सद्रव्यताथी, प्रमाद प्रत्ययथी (प्रमादने कारणे), कर्म, योग, भव अने आयुष्यनी अपेक्षाओ तथा रत्नप्रभा पृथ्वी नैरयिक

पृथिवी-यावत्-नैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धो भवतीति भावः। एवं यावत् शर्कराप्रभा-वालुकाप्रभा-पङ्कप्रभा - धूमप्रभाः- तमःप्रभा - तमस्तमःप्रभाऽधः-सप्तमीपर्यन्तपृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन शर्कराप्रभादिपृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धो भवतीति तात्पर्यम्। गौतमः पृच्छति-'तिरिक्खजोणियपचिंदियवेउव्वियसरीरपुच्छा' हे भदन्त! तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरपृच्छा, तथा च तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः कस्य कर्मणः उदयेन भवति? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा! वीरिय सजोगसद्दव्वयाए जहा वाउक्काइयाणं' हे गौतम! वीर्य सयोग सद्द्रव्यतया

तथा रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकों पञ्चेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से रत्नप्रभापृथिवीगत नैरयिक पञ्चेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोगवंध होता है। इसी तरह से-शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पङ्कप्रभा, धूमप्रभा, तमस्तमः प्रभा इन पृथिवियों संवधी नैरयिक पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगनामकर्म के उदय से शर्कराप्रभा आदि पृथिवीगत नैरयिक पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगवंध होता है।

अव गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) हे भदन्त! तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवंध किसकर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (वीरियसयोगसद्दव्वयाए जहा वाउक्काइयाणं) जिस प्रकार सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता, प्रमादप्रत्ययता, कर्म,

પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી રત્નપ્રભાગત નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમસ્તમઃ પ્રભા, વગેરે પૃથ્વી સંબંધી નારક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીગત નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! તિર્યંગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (वीरियसयोगसद्दव्वयाए जहा वाउकाइयाण) જે પ્રકારે સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદપ્રત્યયતા, કર્મ, યોગ, ભવ આયુષ્ય અને લબ્ધિની અપેક્ષાએ અને તે પ્રકારના

प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं च लब्धि च प्रतीत्य तथाविध-प्रयोगनामकर्मोदयेन यथा वायुकायिकानां वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः उक्तस्तथैव वीर्यादिलब्ध्यन्तापेक्षया तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोवन्धो भवतीति भावः, 'मणुस्स-पंचिंदियवेउव्वि० एवं चेव' मनुष्यपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धोऽपि एवं चैव-पूर्वोक्तवायुकायिकरीत्यैव वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं च, लब्धि च प्रतीत्य मनुष्यपञ्चेन्द्रिवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन भवतीति भावः, 'असुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्विय-सरीरप्पओगवंधे जहा रयणप्पभापुढविनेरइया' असुरकुमारभवनवासिदेवपञ्चेन्द्रिय-वैक्रियशरीरप्रयोगवन्धो यथा रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोग-वन्धः वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च, भवं च,

---

योग, भव, आयुष्य एवं लब्धि इन सब की अपेक्षा से तथा तथाविध-नामकर्म के उदय से वायुकायिक एकेन्द्रिय के वैक्रियशरीरप्रयोगवंध कहा गया है, उसी प्रकारसे इन्हीं सब पूर्वोक्त बातोंसे तथा तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगनामकर्मके उदय से तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगवंध होता है-ऐसा जानना चाहिये। (मणुस्सपंचिंदिय वेउव्विय० एवं चेव) इसी तरह से अर्थात् वायुकायिकरीति के अनु-सार ही मनुष्यपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीर प्रयोगवंध भी सवीर्यता, सयोग-ता, सद्द्रव्यता आदि पूर्वोक्त कारणों से, तथा मनुष्य पंचेन्द्रिय वैक्रिय शरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से होता है। (असुरकुमार भवणवासि-देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगवंधे जहा रयणप्पभापुढविनेरइया) असुरकुमारभवनवासिदेवपंचेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवंधरत्नप्रभा पृ-

---

નામ કર્મના ઉદયથી વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીરપ્રયોગબંધ થાય છે, એજ પ્રકારે એજ પૂર્વોક્ત સવીર્યતા આદિની અપેક્ષાએ તથા તિર્યંચયોનિક પંચે ન્દ્રિય વૈક્રિયપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે એમ સમજવું. (मणुस्स पंचिंदिय वेउव्विय० एवं चेव) એજ પ્રમાણે-વાયુકાયિકો પ્રમાણે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, આદિ પૂર્વોક્ત કારણોથી તથા મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે (असुरकुमारभ-वणवासि देवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगवंधे जहा रयणप्पभापुढवी नेरइया) અસુરકુમાર ભવનવાસિ દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ રત્નપ્રભા પૃથ્વી

आयुष्यं च प्रतीत्य तथाविधवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन प्रतिपादित-स्तथैव प्रतिपत्तव्यः विज्ञेय इत्यर्थः, 'एवं जाव थणियकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया' एवं यावत् सुवर्णकुमार-नागकुमार-विद्युत्कुमाराग्निकुमारोदधि-कुमार-पवनकुमार-द्वीपकुमार-दिक्कुमार-स्तनितकुमारभवनपतिपञ्चेन्द्रियदेववैक्रि-यशरीरप्रयोगबन्धः एवं वानव्यन्तरदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः, एवं ज्योतिषिकदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धश्च वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया प्रमाद-प्रत्ययात् कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं च प्रतीत्य तथाविधसुवर्णकुमारादि ज्योतिषिकदेवान्तपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगनाम्न. कर्मणः उदयेन भवतीति भावः, 'एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्ज कप्पाईया वेमा-

थिवी नैरयिक पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयगबंध की तरह सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यतासे प्रमादरूप कारण से, कर्म, योग, भव, आयुष्य की अपेक्षा से तथा तथाविध वैक्रिय शरीरप्रयोगनामकर्मके उदय से होता है। (एवं जाव थणियकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया) इसी प्रकार से यावत्-सुवर्णकुमार, नागकुमार, विद्युत् कुमार, अग्नि-कुमार, उदधिकुमार, पवनकुमार, द्वीपकुमार, दिक्कुमार, स्तनितकु-मार, इन सब भवनपतियों का भवनपतिदेव पञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीर प्रयोगबंध, वानव्यन्तरदेवपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध, ज्योतिषिक-देव पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध, सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता से, प्रमादरूप कारण से, कर्म, योग, भव, और आयुष्य के आश्रय से, तथा तथाविध सुवर्णकुमारादि ज्योतिष्कदेवान्तपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगनामकर्म के उदय से होता है। (एवं सोहम्मकप्पोव-

નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધની જેમ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્‌દ્ર-વ્યતા, પ્રમાદ રૂપ કારણ, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ તથા તથાવિધ (તે પ્રકારના) વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે

(एव जाव थणियकुमारा, एव वाणमंतरा, एव जोइसिया) એજ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, ઉદધિકુમાર, પવનકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર, એ ભવનપતિ દેવોનો ભવનપતિદેવ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ, તથા વાનવ્યન્તર દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ, તથા જ્યોતિષિક દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ સવી-ર્યતા, સયોગતા, સદ્‌દ્રવ્યતા, પ્રમાદરૂપ કારણ, કર્મ યોગ, ભવ અને આયુષ્યના આશ્રયની અપેક્ષાએ, અને તથાવિધ-(સુવર્ણકુમારથી લઈને જ્યોતિષિક પર્ય-ન્તના દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ) નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. (एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाईया वेमाणिया, एवं

णिया, एवं चेव अणुत्तरोववाइय कप्पाईया वेमाणिया एवं चेव' एवं पूर्वोक्त-रीत्या सौधर्मकल्पोपपन्नकानां वैमानिकानाम्, एवं यावत्–ईशान–सनत्कुमार–माहेन्द्र–ब्रह्मलान्तक–शुक्र – सहस्रारा–नतप्राणता – ऽरणाऽ–च्युत – नवग्रैवेयक-कल्पापीतानां वैमानिकानाम्, एवञ्चैव पूर्वोक्तरीत्यैव अनुत्तरौपपातिककल्पातीतनां वैमानिकानाम् एवं चैव पूर्वोक्तरीत्यैव वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो वीर्यसयोग-सद्द्रव्यतया प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च, आयुष्यं च प्रतीत्य तथाविध सौध-र्मादिदेवपञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन भवतीत्यवधेयम्, गौतमः पृच्छति–'वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?' हे भदन्त । वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति ? किं वा सर्वबन्धो भवति?

गया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव अणुत्तरोववाइयकप्पाईया, वेमाणिया एवं चेव) इसी तरह से सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिकदेवों का, ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, शुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत, इन कल्पोप-पन्नक वैमानिक देवों का, नवग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिक देवों का, अनुत्तरौपपातिककल्पातीत वैमानिक देवों का, वैक्रियशरीरप्रयोगबंध सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता से, प्रमादरूप कारण से, कर्म, योग, भव और आयुष्य इन की अपेक्षा से, और तथाविध सौधर्मादि देव पंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगनामकर्म के उदय से होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं–(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे) हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध क्या

चेव अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया एवं चेव) એજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પો-પપન્નક વૈમાનિક દેવોનો, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, શુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, એ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિકોનો નવગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોનો, અને અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્દ્રવ્યતા પ્રમાદરૂપ કારણ, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્ય રૂપ કારણોની અપેક્ષાએ અને તથાવિધ–તે તે પ્રકારના–સૌધર્માદિ દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(વેઉવ્વિય સરીરપ્પઓગબંધે ણં ભંતે ! કિં દેસબંધે, સવ્વબંધે ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશ-

भगवानाह-'गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि' हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो देशबन्धस्वरूपोऽपि सर्वबन्धस्वरूपोऽपि भवति। 'वाउक्काइयएगिंदिय० एवं चेव, रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव, एवं जाव अणुत्तरोववाइया' वायुकायिकैकेन्द्रियशरीरप्रयोगबन्धः एवञ्चैव देशबन्धोऽपि भवति, सर्वबन्धोऽपि भवति, एवं रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः एवं चैव देशबन्धोऽपि सर्वबन्धोऽपि भवति, एवं रीत्या यावत् शर्कराप्रभापृथिव्याद्यधःसप्तमी पृथिव्यस्त नैरयिक-भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिषिकवैमानिक-नवग्रैवेयक-कल्पातीतानुत्तरौपपातिकदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धो देशबन्धोऽपि भवति सर्वबन्धोऽपि,

---

देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध (देसबंधे वि सव्वबंधे वि) देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है।

(वाउक्काइयएगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव, एवं जाव अणुत्तरोववाइया) अब गौतमप्रभुसे ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है। रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकपंचेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी इसी प्रकार का होता है। तथ-शर्कराप्रभापृथिवी से लेकर तमस्तमा

શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધ (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે

(वाउक्काइय एगिंदिय एव चेव, रयणप्पभा पुढवि नेरइया एवं चेव, एवं जाव अणुत्तरोववाइया) ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સવબંધરૂપ પણ હોય છે એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે,

गौतमः पृच्छति-'वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?' हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं दो समया' हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धो जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन द्वौ समयौ भवति, तत्र वैक्रियशरीरिषु उत्पद्यमानो लब्धितो वा तत्कुर्वन् एकं समयं

सातवीं पृथिवीतक के नारकों का वैक्रियशरीरप्रयोगबंध, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, वैमानिक, नवग्रैवेयक, अनुत्तरौपपातिक देव इन सबका वैक्रियशरीरप्रयोगबंध भी देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा से कबतक रहता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दो समया) वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंध जघन्य से एक समय तक रहता है और उत्कृष्ट से दो समयतक रहता है। कोई जीव वैक्रियशरीरधारियों में उत्पन्न हो जाय तब या लब्धि से वह उसे बनावे तब

તથા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વીપર્યન્તના નારકોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક વૈમાનિક નવગ્રૈવેયકગત, અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવોનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(વેઉવ્વિયસરીરપ્પઓગબંધે ણ ભંતે ! કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઇ ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(સવ્વબંધે જહણ્ણેણં એક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં દો સમયા) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમા વધારે બે સમય સુધી રહે છે,

આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-કોઇ જીવ વૈક્રિયશરીરધારીઓમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અથવા તો લબ્ધિ દ્વારા જ્યારે તે તેનું નિર્માણ કરે છે,

सर्ववन्धको भवति, इत्येवं रीत्या वैक्रियशरीरप्रयोगस्य एकं समयं जघन्येन सर्वबन्धो वोध्यः, उत्कृष्टेन तु समयद्वयं सर्वबन्धः यथा औदारिकशरीरवैक्रियतां प्रतिपद्यमानः सर्वबन्धको भूत्वा मृतः पुनर्नारकत्वं देवत्वं वा यदा प्राप्नोति तदा प्रथमसमये वैक्रियशरीरस्य सर्ववन्धको भवतीति कृत्वा वैक्रियस्य शरीरस्य सर्वबन्धकः उत्कृष्टेन समयद्वयं भवति, 'देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं ते त्तीसं सागरोवमाइं समयूणाइं' वैक्रियशरीरप्रयोगस्य देशवन्धो जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि समयोनानि तस्य देशवन्धो भवति, तत्र औदारिकशरीरी वैक्रियतां प्रतिपद्यमानः प्रथमसमये सर्ववन्धको भवति,

---

वह एक समय तक उसका सर्वबंधक होता है। इस तरह जघन्य से वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंध जीव को एक समय तक होता है। और उत्कृष्ट से दो समय तक इस प्रकार से होता है कि कोई औदारिक शरीरधारी जीव वैक्रिय अवस्थावाला बनकर उसका सर्वबंधक हुआ और मर गया-मरकर वह जिस समय नारक पर्याय या देवपर्याय को प्राप्तहोता है तब वह प्रथम समय में वैक्रियशरीर का सर्वबंधक होता है। इस तरह से वह उत्कृष्ट से दो समयतक वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंधक कहा गया है। (देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) वैक्रियशरीरप्रयोग का देशबंध जघन्य से एक समयतक होता है और उत्कृष्ट से एक समयकम ३३ सागरोपम तक होता है। इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-कोई औदारिक शरीरधारी जाव वैक्रिय अवस्थावाला बना सो वह प्रथम

ત્યારે તે એક સમય સુધી તેનો સર્વબંધક રહે છે. આ રીતે જીવ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ કરે છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ બે સમયનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે સમજવું-કોઇ ઔદારિક શરીરવાળો જીવ વૈક્રિય અવસ્થાવાળા બનીને તેનો સર્વબંધક થયો અને મરી ગયો. મરીને જ્યારે તે નારક પર્યાય અથવા દેવ પર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે તેને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે સમય સુધી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધક કહ્યો છે. (देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના દેશબંધનો જઘન્યકાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો કહ્યો છે. આ કથનનું નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ સમજવું-કોઈ ઔદારિક શરીરધારી જીવ વૈક્રિય અવસ્થાવાળો બન્યો તો તે પ્રથમ સમયમાં તેનો

द्वितीयसमये देशबन्धको भूत्वा मृतः इत्येवंरीत्या देशबन्धो जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन तु त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि समयोनानि-तथाहि देवेषु नैरयिकेषु चोत्कृष्टस्थितिपूत्पद्यमानः प्रथमसमये वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धकः, ततः परं देशबन्धको भवति, अतः सर्वबन्धसमयोनानि त्रयस्त्रिंशत् सगरोपमाणि उत्कृष्टतो देशबन्ध इति भावः। गौतमः पृच्छति-'वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियपुच्छा' हे भदन्त ! वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियपृच्छा, तथा च वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धः कालतः कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधे

समय में उसका सर्वबंधक होता है। और द्वितीयादि समयों में देशबंधक होकर वह मर जाता है-इस प्रकार देशबंधक का समय जघन्य से एक समय का आता है। तथा उत्कृष्ट से जो इसका समय एक समय कम ३३ सागर का कहा गया है-सो वह इस प्रकार से है-३३ सागर प्रमाण की स्थितिवाले देवों में या नारकों में उत्पन्न हुआ जीव प्रथम समय में वैक्रियशरीर का सर्वबंधक होता है-बाद में वह देशबंधक होता है। इस तरह सर्वबंध का प्रथम समय कम ३३ सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति देशबंध की होती है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(वाउक्काइयएगिंदिय वेउव्विय पुच्छा) हे भदन्त। वायुकायिक एकेन्द्रिय का वैक्रियशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा से कबतक होता है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

---

સર્વબંધક હોય છે અને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક હોય છે, આ રીતે દ્વિતીયાદિ સમયમાં દેશબંધક થઇને તે મરી જાય છે. આ રીતે દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો આવે છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ દેશબંધનો સમય ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો જે કહ્યો છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે. ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા દેવોમાં અથવા નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પ્રથમ સમયે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક હોય છે અને ત્યાર બાદ તે દેશબંધક થાય છે. તેથી સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરતાં દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ આવી જાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(वाउक्काइय एगिंदियवेउव्वियपुच्छा) હે ભદન્ત! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

एक्कं समयं देसवंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं' हे गौतम ! वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्ववन्ध एकं समयम्, देशवन्धो जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन अन्तर्मुहूर्तं भवति, तत्र वायुरौदारिकशरीरी सन् वैक्रियं गतस्ततः प्रथमसमये सर्ववन्धको द्वितीयसमये च देशवन्धको भूत्वा मृतः, इत्येवं जघन्येनैको देशवन्धसमयः, उत्कृष्टेन तु अन्तर्मुहूर्तम्, तथाहि-वैक्रियशरीरेण स एव यदाऽन्तर्मुहूर्तमात्रमास्ते तदोत्कर्षेण देशवन्धोऽन्तर्मुहूर्तम्, लब्धिवैक्रियशरीरिणो जीवतोऽन्तर्मुहूर्तात्परतो न वैक्रियशरीरावस्थानमस्ति, पुनरौदारिकशरीरस्यैवावश्यं-

---

(गोयमा) हे गौतम ! (सव्ववंधे एक्कं समयं, देसवंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) वायुकायिक एकेन्द्रिय का जो वैक्रियशरीर होता है-उसके उसका सर्वबंध एक समय का होता है-और देशबंध जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त का होता है। वायुकायिक जीव औदारिक शरीरधारी होता है परन्तु जब वह विक्रियावाला बनता है तब उसके वैक्रियशरीर का सर्वबंध एक समय का होता है-और देशबंध का समय जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त का होता है। अन्तर्मुहूर्त के होने का कारण यह है कि वायुकायिक जीव वैक्रियशरीर के साथ एक अन्तर्मुहूर्त तक ही रह सकता है-अधिक नहीं-क्यों कि जो जीव औदारिक शरीर के साथ लब्धिविक्रिया वाले होते हैं-वे उस से विक्रिया में अधिक एक अन्तर्मुहूर्ततक ही रहते हैं-इस से अधिक समय तक नहीं। इसके बाद तो वे

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा ! सव्वबंधे, एक्कं समयं, देसबंधे, जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમયનો હોય છે અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે. વાયુકાયિક જીવ ઔદારિકશરીરધારી હોય છે, પણ જ્યારે તેઓ વિક્રિયાવાળા બને છે ત્યારે તેમના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ એક સમયનો હોય હોય છે. અને દેશબંધનો જઘન્યકાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ એક અન્તર્મુહૂર્તનો કહેવાનું કારણ એ છે કે વાયુકાયિક જીવ વૈક્રિય શરીર સાથે એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહી શકે છે- વધારે સમય રહી શકતા નથી, કારણ કે જે જીવ ઔદારિક શરીરની સાથે લબ્ધિવિક્રિયાવાળા હોય છે, તે જીવો ને વિક્રિયામાં વધારેમાં વધારે એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે-તેના કરતાં વધુ સમય રહેતા નથી. ત્યાર બાદ

प्रतिपत्तेः । गौतमः पृच्छति-' रयणप्पभापुढविनेरइयपृच्छा ' हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकपृच्छा, तथा च रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगवन्धः कालतः कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं सागरोवमं समयूणं' हे गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति, देशबन्धस्तु जघन्येन दशवर्षसहस्राणि त्रिसमयोनानि, उत्कृष्टेन च सागरोपमं समयोनं भवति, तत्र त्रिसमयविग्रहेण रत्नप्रभायां जघन्यस्थितिको नैरयिकः

अवश्य ही औदारिक शरीर को ही प्राप्तकर लेते हैं। इससे देशबंध का उत्कृष्ट समय एक समय कम अन्तर्मुहूर्त का कहा गया है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-(रयणप्पभापुढवि नेरइय पुच्छा) हे भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवी गत नारकपञ्चेन्द्रिय के वैक्रिय शरीर प्रयोगबंध का काल कितना है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं सागरोवमं समयऊणं) प्रथमपृथिवी रत्नप्रभागत नारक जीव का जो वैक्रियशरीर है-उसके सर्वबंध का काल एक समय का है और इसका जो देशबंध है-उसका जघन्य काल तीन समय कम दश १० हजार वर्ष का है और उत्कृष्ट काल एक समय कम एक सागरोपम का है। तीन समय कम दस हजार वर्ष का है। इसका तात्पर्य ऐसा है-कोई जीव तीन समय की विग्रहगति से जघन्य स्थिति

तो तेओ अवश्य औदारिक शरीरने ज प्राप्त करी ले छे. तेथी देशबंधनो उत्कृष्ट समय अन्तर्मुहूर्तनो कह्यो छे.

हवे गौतमस्वामी महावीर प्रभुने एवो प्रश्न पूछे छे के-(रयणप्पभा पुढवि नेरइय पुच्छा) हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथ्वीगत नारक पंचेन्द्रियनो वैक्रियशरीर प्रयोगबंध काळनी अपेक्षाए क्यां सुधी रहे छे?

महावीर प्रभुनो उत्तर-(गोयमा !) हे गौतम ! (सव्वबंधे एक्कं समय देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं सागरोवमं समयऊणं) पहेली रत्नप्रभा पृथ्वीगत नारक जीवना वैक्रियशरीरना सर्वबंधनो काळ एक समयनो छे अने तेना देशबंधनो ओछामां ओछो काळ १० हजार वर्ष करतां त्रण समय न्यून छे अने उत्कृष्टकाळ सागरोपम करतां एक न्यून समयप्रमाण छे, तेनो देशबंध जघन्य १० हजार वर्ष करतां त्रण न्यून समय प्रमाण कहेवामां आव्यो छे तेनुं स्पष्टीकरण नीचे प्रमाणे छे—

समुत्पन्नः, तत्र च समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततोवैक्रिय शरीरस्य देशबन्धकः, तदेवमाद्यसमयत्रयन्यूनं वर्षसहस्रदशकं जघन्येन देशबन्धः, उत्कृष्टेन तु समयोनं सागरोपमं भवति, तथाहि-अविग्रहेण रत्नप्रभायामुत्कृष्टस्थितिको नारकः समुत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धकः, ततः परं देशबन्धकः, तेन सर्वबन्धसमयोनं सागरोपमम् उत्कर्षेण देशबन्धः, एवमेव सर्वत्र सर्वबन्धः एकं समयं, देशबन्धश्च जघन्येन विग्रहसमयत्रयन्यूनः स्वस्व जघन्यस्थितिप्रमा-

---

लेकर रत्नप्रभा पृथिवी में नारक की पर्याय में उत्पन्न हुआ-वहां वह दो समय तक अनाहारक रहा और तृतीय समय में सर्वबंधक हो गया-बाद में वह वैक्रिय शरीरका देशबंधक हुआ इस तरह से आदिके तीन समय कम दस हजार वर्षतक का जघन्य समय देशबंध का होता है। तथा प्रथम नरक में नारक की उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम की है-एक समय कम एक सागर का उत्कृष्टकाल देशबंध का है-इसका तात्पर्य ऐसा है कि कोई जीव प्रथम नरक में एक समयवाली अविग्रहगति से उत्पन्न हुआ-और उत्पन्न होते ही वह वहां वैक्रियशरीर का सर्वबंधक हो गया-बाद में देशबंधक हुआ-इस तरह वह वहां सर्वबंध के समय से प्रथम नरक संबंधी हीन एक सागरोपमतक रहा-अतः यह एक समय कम एक सागरोपमकाल उत्कृष्ट से वैक्रियशरीर के देशबंध का होता है। जिस तरह से यहां पर देशबंध का काल जघन्य से तीन समय

કોઇ જીવ ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી જઘન્યસ્થિતિ લઇને રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો. તે ત્યાં બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજા સમયમાં સર્વબંધક થઇ ગયો અને ત્યારબાદ તે વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક થયો. આ રીતે શરૂઆતના ત્રણ સમય બાદ કરવાથી દેશબંધનો જઘન્યકાળ ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ સમય ન્યૂન આવી જાય છે. એજ નરકમાં નારકના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ એક સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ જે કહેવામાં આવ્યો છે, તનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-કોઈ જીવ પ્રથમ નરકમાં એક સમયવાળી અવિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો. અને ઉત્પન્ન થતાં જ તે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઇ ગયો અને ત્યાર બાદ દેશબધક થયો. આ રીતે તે ત્યાં પ્રથમ નરકના એક સાગરોપમના સમય કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત ત્યાં રહ્યો-(સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરવાથી આ સમય પ્રાપ્ત થાય છે.) તેથી જ દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાગરોપમ કરતાં એક ઓછા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે, જે રીતે અહીં દેશબં-

णको वक्तव्यः, उत्कर्षेण देशबन्धश्च सर्वबन्धसमयन्यूनस्वस्वोत्कृष्टस्थितिप्रमाणको वक्तव्य इत्यभिप्रायेणाह-' एवं जाव अहेसत्तमा, नवरं देसबंधे जा जस्स जहन्निया ठिई सा तिसमयऊणा कायव्वा, जस्स जा उक्कोसा सा समयूणा ' एवं पूर्वोक्तरीत्यैव यावत्-शर्कराप्रभा-वालुकाप्रभा-पङ्कप्रभा-धूमप्रभा-तमःप्रभा-तमस्तमःप्रभाऽधः सप्तमीपृथिवीनैरयिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति, नवरं विशेषस्तु देशबंधो यस्य नैरयिकजीवस्य या यावती जघन्यिका जघन्येन स्थितिरायुष्यकालः, सा त्रिसमयन्यूना कर्तव्या, यस्य च या उत्कृष्टा स्थितिः सा समयोना कर्तव्या, तथैव प्रदर्शिता चेति भावः, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां वैक्रियसर्वबन्धः एकं समयं भवति, देशबन्धस्तु जघन्येन एकं समयम्, उत्कृष्टेन

कम दश १० हजार वर्ष का और उत्कृष्टकाल एक समय कम एक सागरोपम का कहा गया है-इसी तरह से द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ, पंचम, षष्ठ, और सप्तम इन सब नरकों में रहने वाले जीव के वैक्रिय शरीर का सर्वबंध काल एक समय और देशबंध का जघन्य काल तीन समय कम अपनी २ जघन्य आयु बराबर है और उत्कृष्ट देशबंध काल सर्वबंध के एक समय से कम अपनी २ उत्कृष्ट आयु बराबर है। इसी अभिप्राय को लेकर (एवं जाव अहे सत्तमा-नवरं देसबंधे जा जस्स जहन्निया ठिई सा तिसमयऊणा कायव्वा) ऐसा कहा गया है। पंचेन्द्रियतिर्यंच और मनुष्यों के वैक्रिय शरीर का सर्वबंध काल एक समय का और देशबंध काल जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त का होता है। यही बात सूत्रकार ने वायुकायिक जीवों के वैक्रिय

धने। જઘન્યકાળ ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ ઓછા સમયને। અને ઉત્કૃષ્ટકાળ એક સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયને। કહ્યો છે, એજ રીતે બીજી ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છટ્ઠી અને સાતમી નરકોમાં રહેનારા નારકોના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધનો જઘન્યકાળ તેમની જેટલી જઘન્ય આયુ સ્થિતિ હોય તેના કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ સમજવો અને દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ જેમની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ આયુ સ્થિતિ તેના કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ સમજવો એજ વાત સૂત્રકારે (एवं जाव अहे सत्तमा-नवरं देसबंधे जा जस्स जहन्निया ठिई सा तिसमयऊणा कायव्वा) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં

अन्तर्मुहूर्तमित्यतिदेशेनाह–'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, मणुस्साणं य, जहा वाउक्काइयाणं' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, मनुष्याणां च यथा वायुकायिकानां वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः एकं समयं, देशबन्धस्तु जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण च अन्तर्मुहूर्तं भवति तथैव विज्ञेय इतिभावः, 'असुरकुमार नागकुमार-जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं' असुरकुमार–नागकुमार–यावत्–सुवर्णकुमारादिभवनपति–वानव्यन्तर–ज्योतिषिक–वैमानिक नवग्रैवेयक देवानुत्तरौपपातिकदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः देशबन्धश्च यथा नैरयिकाणां, वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः एकं समयं देशबन्धश्च जघन्येन दशवर्षसहस्राणि त्रिसम-

---

शरीर के सर्वबंध देशबंध के काल को लेकर इस (पंचिंदिय तिरिक्ख जोणियाणं मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं) सूत्र द्वारा प्रकट की है। जिस प्रकार से वायुकायिक जीवों के वैक्रिय शरीर का सर्वबंध काल एक समय का है और देशबंध का काल जघन्य से एक समय का और उत्कृष्टसे अंतर्मुहूर्तका है–उसी प्रकारसे पंचेन्द्रिय तिर्यंचों और मनुष्यों के वैक्रिय शरीर का सर्वबंध काल और देशबंध काल जानना चाहिये। (असुरकुमारनागकुमार जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं) असुरकुमार, नागकुमार, यावत्–सुवर्णकुमार आदि भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, वैमानिक नवग्रैवेयक देव, अनुत्तरौपपातिक देव, इन सब देवों का वैक्रिय शरीर का सर्वबंधकाल तथा देशबंधकाल जैसा नैरयिकों का कहा है वैसा ही यहां समझना चाहिये, उनमें उनका सर्वबंधकाल एक समय का, और देशबन्धकाल जघन्य से अपनी अपनी

वधार અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે, એજ વાત સૂત્રકારે (पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે એટલે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો અને મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધ અને દેશબંધનોકાળ વાયુકાયિકોના સર્વબંધ અને દેશબંધ પ્રમાણે સમજવો. એટલેકે તેમના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે, એમ સમજવું (असुरकुमार नागकुमार जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર આદિ ભવનપતિ, તથા વાનવ્યન્તર, તથા જ્યોતિષિકો. વૈમાનિક દેવો, નવગ્રૈવેયકના દેવો અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ તથા દેશબંધકાળ નારકોના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધકાળ અને દેશબંધકાળ પ્રમાણે જ સમજવો–આગળ તેમનો (નારકોનો) સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ જેમનું જેટલું

योनानि, उत्कृष्टेन तु सागरोपमं समयोनं प्रतिपादितस्तथैव प्रतिपत्तव्यः किन्तु नैरयिकापेक्षया किञ्चिद् विशेषमाह–' नवरं जस्स जा ठिई सा भाणियव्वा जाव अणुत्तरोववाइयाणं, सव्ववंधे एक्कं समयं, देसवंधे जहण्णेणं एक्कत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयूणाइ ' नवरं नैरयिकापेक्षया देवानां विशेषस्तु यस्य या यावती स्थितिः प्ररूपिता सा भणितव्या, यावत् असुरकुमाराद्यनुत्तरौपपातिकानां वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्ववन्धः एकं समयं भवति

जघन्य आयु के वरावर है अर्थात् जघन्य से तीन समय कम दश हजार वर्ष का तथा उत्कृष्ट से सर्वबन्ध के एक समय कम एक सागरोपम का है अर्थात् अपनी अपनी उत्कृष्ट आयु के वराबर है, ऐसा ही नैरयिक जीवों के वैक्रिय शरीर का सर्वबंधकाल और देशबंधकाल कहा गया है 'नवरं' परन्तु नैरयिक जीवों की अपेक्षा से जो विशेषता है वह इस प्रकार से है-(जस्स जा ठिई सा भाणियव्वा जाव अणुत्तरोववाइयाणं, सव्ववंधे एक्कं समयं, देसवंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं, तिस-मयऊणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) जिसकी जितनी स्थिति कही गई है वह स्थिति असुरकुमारों से लेकर अनुत्तरौ-पपातिक देवों तक कहनी चाहिये, और इनके वैक्रिय शरीर के सर्वबंध और देशवंधकाल में इस प्रकार से लगानी चाहिये अर्थात् इनके वैक्रिय शरीर का सर्वबंधकाल एक समय का है और देशबंधकाल जघन्य से

જઘન્ય આયુ હોય તેટલા જઘન્ય આયુ કરતા ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહ્યો છે એટલે કે જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૦હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરતાં, એ કસાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે–એટલે કે પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની બરાબર છે, નારકોના સર્વબંધકાળ અને દેશબંધકાળ વિષે આ પ્રમાણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે પરન્તુ નારક જીવોના કરતાં અસુરકુમારાદિના વૈક્રિય-શરીરના દેશબંધકાળ અને સર્વબંધકાળમાં નીચે પ્રમાણ વિશેષતાં રહેલી છે–

" नवरं जस्स जा ठिई सा भाणियव्वा जाव अणुत्तरोववाइयाणं, सव्ववंधे एक्कं समयं, देसवंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं, तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं "

જેમની જેટલી સ્થિતિ કહી છે તે સ્થિતિ (અસુરકુમારોથી લઇને અનુ-ત્તરૌપપાતિક દેવો પર્યન્તના જીવોની સ્થિતિ) કહેવી જોઇએ. અને દેશબંધ-કાળનું કથન કરતી વખતે દેશબંધનો જઘન્યકાળ તે દરેકની જઘન્ય આયુસ્થિતિ

देशबन्धस्तु जघन्येन एकत्रिंशत् सागरोपमानि त्रिसमयोनानि, उत्कृष्टेन तु त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि समयोनानि भवतीति भावः ।

उक्तरीत्या वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धस्य कालं प्ररूप्य तस्यैवान्तरं प्ररूपयति-' वेउव्विय सरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवचिरं भवइ ' हे

तीन समय कम इकतीस ३१ सागरोपम का है तथा उत्कृष्टकाल एक समय कम तेत्तीस ३३ सागरोपम का है। यहां एक समय कम, सर्वबंधकाल का किया गया है और तीन समय कम तीन समयवाली विग्रहगतिके लिये कहे गये हैं। क्योंकि दो समयतक अनाहारक रहता है और तृतीय समय में वह सर्वबंधक होता है। इसलिये इनके वैक्रिय शरीर के देशबंधकाल को तीन समय कम एकतीस ३१ सागर का कहा गया है। क्यों कि जघन्य स्थिति चार अनुत्तर विमानों की एकतीस ३१ सागर की है इससे आगे जघन्य स्थिति नहीं है। तथा उत्कृष्ट स्थिति तेतीस ३३ सागरोपम की है। इसलिये सर्वबंध एक समय कम तेत्तीस ३३ सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति वैक्रिय शरीर के देशबंध की कही गई है। इस तरह से वैक्रियशरीर प्रयोगबंध के काल की प्ररूपणा करके इसके अन्तर की प्ररूपणा सूत्रकार कहते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ

કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ સમજવો આ રીતે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો થાય છે અને દેશબંધનો જઘન્ય કાળ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ થાય છે. અહીં સર્વબંધકાળનો એક સમય ઓછો કરવામાં આવ્યો છે, અને ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિના ત્રણ સમય ઓછા કરવામાં આવ્યા છે, કારણુ કે તે બે સમય સુધી અનાહારક રહે છે અને ત્રીજા સમયે સર્વબંધક થઈ જાય છે. નથી જ તેમના વૈક્રિયશરીરનો જઘન્ય દેશબંધ કાળ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે, કારણુ કે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોની જઘન્યસ્થિતિ ૩૧ સાગરોપમની કહી છે. તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની હોવાથી તેમના વૈક્રિયશરીરના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે. આ રીતે વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધના કાળની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર તેના અન્તરની પ્રરૂપણા નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે-

भदन्त ! वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धस्यान्तरं अन्तरालं खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो, एवं देसबंधंतरंपि ' हे गौतम ! वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन अनन्तं कालं भवति, एवम् अनन्ता यावत् उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतः अनन्ताः लोकाः, असंख्याताः पुद्गलपरिवर्ताः, ते खलु पुद्गलपरिवर्ताः आवलिकाया असं-

---

केवच्चिरं भवइ) हे भदन्त ! वैक्रिय शरीर का अन्तराल, काल की अपेक्षा से कितना होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो, एवं देसबंधंतरं पि) वैक्रियशरीर प्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से एक समय का होता है और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल का होता है। क्षेत्र की अपेक्षा अनंतलोकरूप असंख्यात पुद्गलपरावर्तरूप होता है-ये पुद्गलपरावर्तरूप आवलिका के असंख्यातभाग के जितने समय होते हैं उतने होते हैं। इसी तरह से वैक्रिय शरीर प्रयोग का देशबंधान्तर भी जघन्य से एक समय प्रमाण होता है, और उत्कृष्ट से अनंतकाल-अनन्त उत्सर्पिणी अवसर्पिणीरूप होता है। क्षेत्र की अपेक्षा वह अनंतलोक रूप होता है। इसमें असंख्यात पुद्गलपरावर्तन-हो जाते हैं। कोई

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" वेउव्वियसरीरप्पओगबंधतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं भवइ ? " હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર (વિરહકાળ) કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो, एवं देसबंधंतरंपि " વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનંત. કાળનું-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અનંતલોકરૂપ-અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તનરૂપ હોય છે-તે પુદ્ગલપરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગના જેટલા સમય થાય છે એટલાં હોય છે. એજ પ્રમાણે વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું દેશબંધાન્તર પણ ઓછામાં ઓછું એક સમય પ્રમાણ હોય છે અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અનંત લોકરૂપ હોય છે. તેમાં અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન થઇ જાય છે. કોઇ ઔદારિકશરીરધારીજીવે વૈક્રિય

ख्येयभागम्, एवं वैक्रियशरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरमपि जघन्येन एकं समयं भवति, उत्कृष्टेन अनन्तं कालम्, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतः अनन्ता लोकाः, असंख्येयाः पुद्गलपरिवर्ता भवतीति भावः, तत्र औदारिकशरीरी वैक्रियं गतः प्रथमसमये सर्वबन्धकः, द्वितीये देशबन्धको भूत्वा मृतः सन् देवेषु नैरयिकेषु वा वैक्रियशरीरिषु अविग्रहेणोत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धको भवतीत्येवंरीत्या सर्वबन्धान्तरम् एकं समयम्, अथ च औदारिकशरीरी वैक्रियं गतो वैक्रियशरीरिषु वा देवादिषु समुत्पन्नः, स च प्रथमसमये सर्वबन्धकोभूत्वा देशबंधं च कृत्वा मृतः तदनन्तरमनन्तं कालम् औदारिकशरीरिषु वनस्पत्यादिषु स्थित्वा वैक्रियशरीरिषूत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको जातः, तथा च सर्वबन्धयो-

---

औदारिक शरीरधारी विक्रियावस्था को प्राप्त हुआ सो वह प्रथम समय में वैक्रियशरीर का सर्वबंधक होकर द्वितीय समय में देशबंधक हुआ और मरकर फिर वह वैक्रियशरीरधारी देवों में या नैरयिकों में अविग्रह गति से उत्पन्न हो गया वहां वह प्रथम समय में सर्वबंधक हुआ- इस रीति से पूर्व और सर्वबंध में अन्तर जघन्य से एक समय का होता है। और उत्कृष्ट अन्तर इस प्रकार से होता है-कोई औदारिक शरीरधारी जीव विक्रिया अवस्थावाला होकर वैक्रियशरीरधारी देवादिकों में उत्पन्न हुआ, वहां वह प्रथम समय में सर्वबंधक होकर बाद में देशबंधक हुआ और मर गया-इसके बाद वह अन्तकाल तक औदारिक शरीरवाले वनस्पत्यादिकों में जन्म लेकर रहा बाद में यहां से मरकर वैक्रियशरीरवालों में उत्पन्न हो गया-वहां वह प्रथम समय में सर्वबंधक हुआ-इस प्रकार से इन सर्वबंध में और पहिले के सर्वबंध में अन्तराल

અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યારે પ્રથમ સમયમાં તે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઈને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક થયો, અને મરીને ફરીથી તે વૈક્રિય શરીરધારી દેવોમાં અથવા નારકોમાં અવિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક રહ્યો-આ રીતે પહેલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધ વચ્ચે એક સમયનું અંતર પડે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અંતરનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કર્યું છે-

કોઇ ઔદારિકશરીરધારી જીવ વિક્રિયા અવસ્થાવાળો થઇને વૈક્રિયશરીરધારી દેવાદિકોમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થઇને ત્યાર બાદ દેશબંધક થયો. અને મરણ પામ્યો. ત્યાર બાદ તે અનંતકાળ સુધી ઔદારિકશરીરવાળા વનસ્પતિકાય આદિકોમાં જન્મ લઇને રહ્યો. ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને તે વૈક્રિયશરીરવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં

रुत्कर्षेण अनन्तं कालमन्तरं भवति, देशबन्धस्याप्येवमेव बोध्यम्, गौतमः पृच्छति-'वाउकाइयवेउव्वियसरीरपुच्छा ?' हे भदन्त ! वायुकायिक वैक्रियशरीर-प्रयोगपृच्छा, तथा च वायुकायिकवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्ववंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं, एवं देसवंधंतरंपि' हे गौतम ! वायुकायिकवैक्रिय-शरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन पल्योपमस्य असं-ख्येयभागम्, एवं देशबन्धान्तरमपि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन पल्योपमस्य असंख्येयभागमवसेयम्, तत्र वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियमापन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतः, पुनर्वायुरेव जातः, तस्य चापर्याप्तकस्य वैक्रियशक्तिर्नो-

---

अनन्तकाल का होता है। देशबंध का भी अन्तराल इसी प्रकार से जानना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(वाउकाइयवेउव्वियस-रीर पुच्छा) हे भदन्त! वायुकायिक वैक्रियशरीरप्रयोग के बंध का अंतरकाल से कितना होता है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (सव्ववंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओव-मस्स असंखेज्जइभागं एवं देसवंधंतरं पि) वायुकायिक वैक्रियशरीरप्र-योग का सर्ववंधान्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृ-ष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भागप्रमाण होता है। इसी तरह से इसका देशबंधान्तर भी जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण होता है। औदारिक शरीरी

સર્વબંધક થયો. આ રીતે પહેલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધની વચ્ચે અનંત-કાળનું અંતર (અન્તરાળ) પડ્યું. દેશબંધનું અંતર પણ એજ પ્રકારે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "वाउक्काइय-वेउव्वियसरीरपुच्छा" હે ભદન્ત! વાયુકાયિક વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" હે ગૌતમ! "सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भाग, एवं देसबंधंतरंपि" વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું હોય છે અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે. એજ પ્રમાણે તેનું દેશબંધાન્તર પણ ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ હોય છે. હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-કોઈ ઔદારિકશરીરધારી વાયુકાયિક

र्विभवतीत्यन्तर्मुहूर्तमात्रेणासौ पर्याप्तको भूत्वा वैक्रियशरीरमारभते, तत्र च स प्रथमसमये सर्वबन्धको जात इत्येवं जघन्येन सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्तम्, अथ च वायु रौदारिकशरीरी वैक्रियं गतः, तत्प्रथमसमये च सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको भूत्वा मृतस्ततः परमौदारिकशरीरिषु वायुषु पल्योपमासंख्येयभागमतिवाह्यावश्यं वैक्रियं करोति, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं रीत्या उत्कर्षेण सर्वबन्धयोरन्तरं पल्योपमस्य असंख्येयभागं भवतीत्याशयः, देशबन्धस्यापि तथैव। गौतमः पृच्छति- 'तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओयबंधंतरं पुच्छा' हे भदन्त! तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति? इति पृच्छा,

---

वायु जीव वैक्रिय को प्राप्त हुआ और वह प्रथम समय में सर्वबंधक हुआ और सर्वबंधक होकर वह मरकर वायुकाय में ही उत्पन्न हो गया, ऐसे इस जीवके अपर्याप्तावस्था में वैक्रियशक्ति प्रकट नहीं होती है। इसलिये अन्तर्मुहूर्त मात्र यह पर्याप्तक रहकर वैक्रियशरीर को प्रारंभ करता है। वह उस समय प्रथम समयमें सर्वबंधक होता है। इस तरह यहां सर्वबंध का अन्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का कहा गया है। उत्कृष्ट अन्तर इस प्रकार से आता है-औदारिक शरीरधारी वायुकायिक जीव वैक्रिय को प्राप्त हुआ-सो वह प्रथम समय में सर्व बंध हुआ, और द्वितीय समय में देशबंधक हुआ देशबंधक होकर वह मर गया, इस के बाद वह औदारिक शरीरवाले वायुकायिकों में पल्योपम के असंख्यातवें भाग को व्यतीतकर अवश्य ही वैक्रिय का निर्माण करता है। वहां वह प्रथम समय में सर्वबंधक होता है। इस रीति से पूर्व

જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્તકરી અને તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો, અને સર્વબંધક થયા પછી મરીને તે વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એવા એ જીવ દ્વારા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિયશક્તિ પ્રકટ થતી નથી. તેથી અન્તર્મુહૂર્તમાત્ર તે પર્યાપ્તક રહીને વૈક્રિયશરીરનો પ્રારંભ કરે છે. તે ત્યારે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે અહીં સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતર કેવી રીતે આવે છે તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-કોઈ એક ઔદારિકશરીરધારી વાયુકાયિક જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યારે તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો અને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક થયો, દેશબંધક થઈને તે મરી ગયો, ત્યાર બાદ તે ઔદારિકશરીરવાળા વાયુકાયિકોમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ કાળ વ્યતીત કરીને અવશ્ય વૈક્રિયનું નિર્માણ કરે છે. પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે આગલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધ વચ્ચે પલ્યોપમના

भगवानाह–' गोयमा ! सव्ववंधतरं जहण्णेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी-पुहुत्तं, एवं देसबंधंतरपि, मणूसस्स वि' हे गौतम ! तिर्यग्योनिकवैक्रियपञ्चेन्द्रिय-शरीरप्रयोगस्य सर्ववन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कृष्टेन तु पूर्वकोटी-पृथक्त्वम्, एवं रीत्यैव देशवन्धान्तरमपि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कृष्टेन तु पूर्वकोटीपृथक्त्वम्, एवं रीत्यैव देशवन्धान्तरमपि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृ-ष्टेन पूर्वकोटीपृथक्त्वं द्वाभ्यामारभ्य नवपूर्वकोटीपर्यन्तं भवति, एवमेव मनुष्य-स्यापि वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन पूर्वकोटी पृथक्त्वमवसेयम्, अत्र च पञ्चेन्द्रिय–तिर्यग्योनिको वैक्रियं गतः, तत्र च प्रथम समये सर्ववन्धकः, ततः पर देशवन्धकः अन्तर्मुहूर्तम् ततः औदारिकस्य

के सर्वबंध में और इस सर्वबंध में उत्कृष्ट से अन्तराल पल्योपम के असंख्यातवें भागप्रमाण आता है। देशबंधका भी अन्तराल इसी तरह से समझना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(तिरिक्खजोणियपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) हे भदन्त ! तिर्यग्योनिक पंचे-न्द्रिय के वैक्रियशरीरबंधका अन्तर काल से कितना होता है। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जह-ण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं, एव देसबंधंतरं पि मणूसस्स वि) तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबंध का सर्व-बंधान्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व का होता है। दो पूर्वकोटि से लगाकर नौ पूर्व कोटितक की संख्या का नाम पूर्वकोटि पृथक्त्व है। इसी तरह से

અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણુ અન્તરાલ (અંતર) આવી જાય છે. દેશબંધનું અંતરાલ ખાસ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન–(तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનુ અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–(सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्व-कोडीपुहुत्त, एवं देसबंधंतर पि, मणूसस्स वि) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોના વૈક્રિયશરીરબંધનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વનું હોય છે (બે પૂર્વકોટિથી લઈને નવ પૂર્વકોટિ સુધીની સંખ્યાત પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ કહે છે) એજ પ્રમાણે

सर्वबन्धको भूत्वा एकं समयं देशबन्धको जातः, पुनरपि ' वैक्रियं करोमि ' इति श्रद्धासमुत्पन्ना, पुनर्वैक्रियं कुर्वतः प्रथमसमये सर्वबन्धः एवं रीत्या जघन्येन सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्तं भवति, अथ च पूर्वकोटयायुः पञ्चेन्द्रिय तिर्यक्ष्वेवोत्पन्नः, पूर्वजन्मना सह सप्ताष्ट वा वारान्, ततः सप्तमे अष्टमे वा भवे वैक्रिय गतः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धं कृत्वा देशबन्धं करोति, इति उत्कृष्टेन पूर्वकोटीपृथक्त्वम् सर्वबन्धान्तरं भवति, देशबन्धान्तरस्तु सर्वबन्धान्तरानुसारमेव बोध्यम्, एवं मनुष्यपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगस्यापि सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं चावसेयम्,

---

मनुष्य के भी वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व का होता है। कोई पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव वैक्रिय को प्राप्त हुआ-वहां प्रथम समयमें वह सर्वबंधक हुआ, इसके बाद अन्तर्मुहूर्ततक देशबन्धक रहा बाद में औदारिकका सर्वबंध करके एक समयतक देशबंधक रहा-पुनः मैं " वैक्रिय कर रहा हूँ" इस प्रकारकी उसको श्रद्धा उत्पन्न हुई सो वैक्रियकरते हुए वह प्रथम समयमें सर्वबंधक हुआ। इस रीतिसे कमसे कम सर्वबंधका अन्तर अन्तर्मुहूर्त का होता है। जिसकी आयु पूर्वकोटि की होती है ऐसा जीव सात या आठ वार तक तिर्यञ्च पंचेन्द्रियमें ही उत्पन्न हुआ होता है। सातवें या आठवें भव में जब वह वैक्रियको प्राप्त होना है तब वहां वह प्रथम समय में सर्ववध करके देशबंधकरता है। इस तरहउत्कृष्ट से सर्वबंध का अन्तराल एक पूर्वकोटि पृथक्त्व का होता

મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વનું હોય છે હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-કોઇ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે સર્વબંધક થયો, અને ત્યાર બાદ તે અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત દેશબંધક રહ્યો, ત્યારબાદ ઔદારિકનો સર્વબંધ કરીને એક સમય પર્યન્ત તે દેશબંધક રહ્યો ફરી " હું વૈક્રિય કરી રહ્યો છુ" આ પ્રકારની તેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. અને વૈક્રિય કરતાં કરતાં પ્રથમ સમયમાં તે સર્વબંધક થયો. આ રીતે સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનું આવે છે જેનું આયુષ્ય પૂર્વકોટિ હોય છે, એવો જીવ સાત કે આઠ વખત સુધી તિર્યંચ પચેન્દ્રિયોમાં જ ઉત્પન્ન થતો હોય છે સાતમાં કે આઠમા ભવમાં જ્યારે તે વૈક્રિયાવસ્થા પામે છે, ત્યારે ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધ કરીને દેશબંધ કરે છે. આ રીતે સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એક

जीवमाश्रित्य वैक्रयिक चतुर्विंशतिदण्डकगमनागमनविषयकप्रयोगवन्धवक्तव्यता।

मूलम्—जीवस्स णं भंते! वाउकाइयत्ते, नोवाउकाइयत्ते, पुणरवि वाउक्काइयत्ते वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा, गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो। एवं देसबंधंतरं पि। जीवस्स णं भंते! रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते णोरयणप्पभापुढविनेरइयत्ते, पुणरवि रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते पुच्छा, गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो देसबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो। एवं जाव अहेसत्तमाए, नवरं जा जस्स ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव। पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं। असुरकुमार-नागकुमार-जाव-सहस्सार देवाणं, एएसिं जहा रयणप्पभापुढवीनेरइयाणं, नवरं सव्वबंधंतरं जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव। जीवस्स णं भंते! आणयदेवत्ते नोआणयदेवत्ते पुणरवि आणयदेवत्ते पुच्छा गोयमा! सव्वबंधंतरं जह-

---

है। देशबंध का अन्तराल भी सर्वबंध के अन्तराल की तरह ही होता है ऐसा जानना चाहिये। इसी तरहसे मनुष्यपञ्चेन्द्रिय वैक्रियशरीरप्रयोगका भी सर्वबन्धान्तराल और देशबन्धान्तराल जानना चाहिये ॥सू०५॥

પૂર્વકોટિપૃથકત્વનું થાય છે. દેશબંધનું અન્તરાલ (અંતર) પણ સર્વબંધના અન્તરાલ પ્રમાણે જ સમજવું. એજ રીતે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તર પણ સમજવું. ॥સૂ૦૫॥

णणेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो। देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो एवं जाव अच्चुए, नवरं जस्स जा जहन्निया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव। गेवेज्जकप्पाईय० पुच्छा, गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो। देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइ कालो। जीवस्स णं भंते! अणुत्तरोववाइय० पुच्छा, गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं। देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं। एएसि णं भंते! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा॥सू०६॥

छाया–जीवस्य खलु भदन्त! वायुकायिकत्वे नो वायुकायिकत्वे पुनरपि वायुकायिकत्वे वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरपुच्छा, गौतम! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालः, एवं देशबन्धान्तर-

---

सूत्रार्थ—(जीवस्स णं भंते! वाउकाइयत्ते नोवाउकाइयत्ते पुणरवि वाउकाइयत्ते वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) हे भदन्त! कोई जीव वायुकायिक में हो और फिर मर कर वह वायुकायिक के सिवाय दूसरे जीवों में उत्पन्न हो जाय

સૂત્રાર્થ–(जीवस्स णं भंते! वाउकाइयत्ते नो वाउकाइयत्ते पुणरवि वाउकाइयत्ते, वाउकाइयएगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત! કોઇ જીવ વાયુકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થયો હોય. ત્યાંથી મરીને તે વાયુકાયિક સિવાયની કોઇ અન્યપર્યાયમાં ઉત્પન્ન

मपि। जीवस्य खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकत्वे नोरत्नप्रभापृथिवीनैरयिकत्वे पुनरपि रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकत्वे पृच्छा, गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेण वनस्पतिकालः, देशबन्धान्तरं

और वह वहां से मरे और मर कर वह पुनः वायुकायिक में ही उत्पन्न हो जावे-ऐसी स्थिति में उस वायुकायिक एकेन्द्रिय वैक्रिय शरीर के प्रयोगबंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतंकालं वणस्सइकालो, एवं देसबंधंतरं पि) इसस्थिति में ऐसे वायुकायिक जीव का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से अनंत काल का होता है। यह अनंत काल वनस्पति काल की अपेक्षा से कहा गया है। इसी तरह से देशबंधान्तर को भी जानना चाहिये। (जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते णो रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते पुणरवि रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते पुच्छा) हे भदन्त ! कोई जीव रत्नप्रभापृथिवी में नारक की पर्याय से उत्पन्न हो और वह फिर वहां से मरकर नारक पर्याय के सिवाय अन्यपर्यायों में उत्पन्न हो जाय, और फिर वह वहां से मरकर पुनः नारकपर्याय में उत्पन्न हो जाय-तो ऐसी स्थिति में ऐसे नारकजीव के वैक्रिय शरीरप्रयोग के सर्वबन्ध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! ऐसे नारक जीव के

થઈ જાય છે અને ત્યાંથી ફરીને ફરીથી વાયુકાયિકોમાંજ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો એવી સ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो एवं देसबंधंतरं पि) એવી સ્થિતિમાં વાયુકાયિક જીવનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું હોય છે. આ અનંતકાળ વનસ્પતિકાળની અપેક્ષાએ કહ્યો છે એજ પ્રમાણે દેશબન્ધાન્તરનો કાળ પણ સમજવો. (जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते णो रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते पुणरवि रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते पुच्छा) હે ભદન્ત ! કોઈ જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં (પહેલી નરકમાં) નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને તે નારકપર્યાય સિવાયની કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો એવી સ્થિતિમાં એવા નારક જીવના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગના સર્વબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! એવા

जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालः, एवं यावत् अधःसप्तम्याः, नवरं या यस्य स्थितिः जघन्यिका सा सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका कर्तव्या, शेषं तदेव, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्याणां च यथा वायुकायिकानाम्, असुरकुमार-नागकुमार-यावत् सहस्रारदेवानाम्, एतेषां यथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां, नवरं सर्वबन्धान्तरं यस्य या स्थितिः जघन्यिका सा अन्तर्मुहूर्ता-

वैक्रिय शरीरप्रयोग के (सव्वबंधंतरं) सर्वबंध का अन्तर (जहण्णेणं) जघन्य से (दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइ कालो-देसबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्त) एक अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का होता है और उत्कृष्ट से वनस्पति कालपर्यन्त होता है। तथा देशबंध का अंतर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और (उक्कोसेणं अणंतकालं-वणस्सइकालो) उत्कृष्टसे अनंतकालका-वनस्पति काल का होता है। (एवं जाव अहे सत्तमाए-नवरं जा जस्स ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा सेसं तं चेव) इसी तरह नीचे सातवीं पृथिवीतक जानना चाहिये। परन्तु विशेषता ऐसी है कि जघन्य से सर्वबंध का अन्तर जिसनारक की जितनी जघन्य स्थिति है उतनी अन्तर्मुहूर्त अधिक जघन्य स्थिति प्रमाण जानना चाहिये। बाकी और सब कथन पूर्वोक्तानुसार जानना चाहिये। (पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं

નારક જીવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું (सव्वबंधंतरं) સર્વબન્ધાન્તર (जहण्णेणं) ઓછામાં ઓછું (दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइ कालो-देसबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) દસ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક અન્તર્મુહૂર્તનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) વનસ્પતિકાળ પર્યન્તનું હોય છે. તથા દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને (उक्कोसेणं) વધારેમાં વધારે (अणंतं कालं वणस्सइकालो) અનંતકાળનું-વનસ્પતિકાળનું હોય છે. (एवं जाव अहे सत्तमाए-नवरं जा जस्स ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा सेसं त चेव) એજ પ્રમાણે નીચે સાતમી પૃથ્વી સુધીના વિષે સમજવું. પણ તેમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર જે નારકની જેટલી જઘન્યસ્થિતિ હોય છે એટલી જઘન્યસ્થિતિ કરતાં અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવું. पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं असुरकुमार नाग-

भ्यधिका कर्तव्या, शेषं तदेव, जीवस्य खलु भदन्त ! आनतदेवत्वे नोआनतदेवत्वे पुनरपि आनतदेवत्वे पृच्छा? गौतम! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अष्टादश सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालः, देशबन्धान्तरं जघन्येन

असुरकुमार नागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढवि नेरइयाणं नवरं-सव्वबंधंतरं जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं-तं चेव) पंचेन्द्रियतिर्यंचयोनिक और मनुष्य इनके सर्वबन्ध का अंतर वायुकायिक की तरह जानना चाहिये। जिस तरह से रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों के विषय में कहा गया है उसी प्रकार से असुरकुमार, नागकुमार यावत् सहस्रारदेवों के विषय में भी जानना चाहिये। परन्तु विशेषता इतनी ही है इनके सर्वबंध का अंतर जिनकी जितनी जघन्य स्थिति है उसे अन्तर्मुहूर्त अधिक करलेना चाहिये। बाकी सब कथन पहिले की तरहसे ही जानना चाहिये। (जीवस्स णं भंते! आणयदेवत्ते, णो आणयदेवत्ते पुच्छा) हे भदन्त! आनतदेवलोक में उत्पन्न हुआ कोई देव वहांसे चवकर आनतदेवलोक के सिवाय अन्य जीवों में उत्पन्न हो जाय और फिर वहां से मरकर पुनः आनतदेवलोक में देव हो जाय-तो ऐसीस्थिति में उस आनतदेव के वैक्रियशरीर के प्रयोगबंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना है? (गोयमा!) हे गौतम! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाई

कुमार जाव सहस्सार देवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढवि नेरइयाणं-नवरं सव्वबंधंतरं जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને મનુષ્યના સર્વબંધનું અંતર વાયુકાયિકોના સર્વબન્ધાન્તર પ્રમાણે સમજવું. જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વિષયમાં કહ્યુ છે. એજ પ્રમાણે અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને સહસ્રાર દેવો પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું પરંતુ અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે તેમના સર્વ બંધનું અંતર જેમની જેટલી સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિ કરતાં અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણુ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલાંની જેમ જ સમજવું. (जीवस्स णं भंते! आणयदेवत्ते, णो आणयदेवत्ते० पुच्छा) હે ભદન્ત! આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલો કોઇ દેવ ત્યાંથી ચ્યવીને આનત દેવલોક સિવાયના અન્ય જીવોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવ થઇ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં તે આનત દેવના વૈક્રિય શરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ!

वर्षपृथक्त्वम्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं:, एवं यावत् अच्युतः. नवरं यस्य या जघन्यिका स्थितिः सा सर्वबन्धान्तरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वाभ्यधिका कर्तव्या, शेषं तदेव। ग्रैवेयककल्पातीतक० पृच्छा, गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि वर्ष पृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण अनन्तं कालं वनस्पतिकालः, देश-

---

वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो एवं जाव अच्चुए, नवरं जा जस्स जहन्निया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं कायव्वा, सेसं तं चेव) सर्वबंध का अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक १८ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकाल पर्यन्त है। तथा देशबंध का अंतर जघन्य से वर्षपृथक्त्व, और उत्कृष्ट से वनस्पतिकाल जितना है। इस तरह से यावत् अच्युतदेवलोकतक जानना चाहिये। परन्तु सर्वबंध का अंतर जघन्य से जिसकी जितनी स्थिति हो वह वर्षपृथक्त्व अधिक जाननी चाहिये–बाकी सब कथन पहिले की तरह जानना चाहिये। (गेवेज्ज-कप्पाइयपुच्छा) हे भदंत ! ग्रैवेयक कल्पातीत वैक्रियशरीरप्रयोगबंध का अन्तरकाल की अपेक्षा कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं कायव्वा,

---

(सव्वबंधंतर जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भिहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव अच्चुए, नवरं जा जस्स जहन्निया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव) સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૮ સાગરોપમ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ પર્યન્તનું છે, તથા દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિકાળ જેટલું હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન અચ્યુત પર્યન્તના દેવલોકના દેવો વિષે પણ સમજવું. પણ વિશેષતા એટલી જ છે કે સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર જેમની જેટલી સ્થિતિ હોય, તે સ્થિતિકાળ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન આનત દેવના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. (गेवेज्जकप्पाइयपुच्छा) હે ભદન્ત ! ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं

बन्धान्तर जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेण वनस्पतिकालः जीवस्य खलु भदन्त ! अनुत्तरौपपातिकपृच्छा, गौतम ! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन एकत्रिंशत् सागरोपमानि, वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण संख्येयानि सागरोपमानि, देशबन्धान्तरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वम् उत्कर्षेण संख्येयानि सागरोपमानि, एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां वैक्रियशरीरस्य देशबन्धकानाम् , सर्वबन्धकानाम् , अबन्धकानां च कतरे

उक्कोसेणं अणंतकालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो) यहां सर्वबन्ध का अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकाल जितना है । तथा देशबंध का अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकाल जितना है । (जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा) हे भदन्त ! अनुत्तरोपपातिक देव का वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कितना है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) यहां सर्वबंधका अन्तर जघन्यसे वर्षपृथक्त्व अधिक ३१ सागरोपमका है, और उत्कृष्टसे संख्यातसागरोपमका है । (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) देशबंध का अंतर जघन्य से वर्षपृथक्त्व और उत्कृष्टसे संख्यात सागरोपमका है । (एएसिं णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंध-

---

सागरोवमाइं वासपुहत्तमब्भहियाइं कायव्वा, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो) અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંતકાળનું-વનસ્પતિકાળ જેટલુ છે. તથા દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિકાળ જેટલુ છે. (जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइय पुच्छा) હે ભદન્ત ! અનુત્તરૌપપાતિક દેવના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૩૧ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંખ્યાત સાગરોપમનું છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંખ્યાત સાગરોપમનું છે.

कतरेभ्यो यावत्–विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवाः वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धकाः, देशबन्धका असंख्येयगुणाः, अबन्धका अनन्तगुणाः,

टीका–अथ वैक्रियशरीरबन्धान्तरमेव प्रकारान्तरेणाह 'जीवस्सणं भंते ! वाउकाइयत्ते,नो वाउकाइयत्ते, पुणरवि वाउकाइयत्ते वाउकाइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा ?' हे भदन्त ! जीवस्य खलु वायुकायिकैकेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह–' गोयमा !

गाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहियावा) हे भदन्त ! इन वैक्रियशरीर के देशबंधक, सर्वबंधक, और अबन्धक जीवों में से कौन २ से जीव किन २ जीवों की अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) सब से कम वैक्रिय शरीर के सर्वबंधक जीव हैं। इनसे असंख्यातगुणित देशबंधक जीव हैं। और इनसे अनन्तगुणित अबंधक जीव हैं।

टीकार्थ–अब सूत्रकार वैक्रियशरीरबन्धान्तर को ही प्रकारान्तर से प्रदर्शित करते हैं–इसमें गौतम प्रभुसे ऐसा पूछा है–(जीवस्स णं भंते ! वाउक्काइयत्ते, नो वाउकाइयत्ते, पुणरविवाउकाइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) हे भदन्त ! जो जीव पहिले वायुकायिक हो और वह मरकर वायुकायिक के सिवाय अन्य पृथिव्यादिकाय में उत्पन्न

(एए सिं णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाणं य कयरेकयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક જીવોમાં કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? ત્યાંથી લઇને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે, ત્યાં સુધીનું પ્રશ્ન સૂત્ર ગ્રહણ કરવું. (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક જીવ સૌથી ઓછાં હોય છે, તેમના કરતાં દેશબંધક જીવ અસંખ્યાતગણા હોય છે. અને દેશબંધક કરતાં અબંધક જીવો અનંતગણા હોય છે.

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરબંધાન્તરને જ પ્રકારાન્તરે (બીજી રીતે) પ્રદર્શિત કરે છે

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન–(जीवस्सणं भंते ! वाउक्काइयत्ते नोवाउकाइयत्ते पुणरविवाउकाइयत्ते, वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधतरं पुच्छा " હે ભદન્ત ! જે જીવ પહેલાં વાયુકાયિક હોય, પછી ત્યાંથી મરીને અવાયુકાયિ-

सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो ' हे गौतम ! जीवस्य तथाविधे पुनरपि वायुकायिकत्वे सति वायुकायिकैकेन्द्रिय-वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कृष्टेन अनन्तं कालं वनस्पतिकायरूपं भवति, तत्र च वायुर्वैक्रियशरीरं प्रतिपन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतः, ततः पृथिवीकायिकेषु उत्पन्नः, तत्रापि क्षुल्लकभवग्रहण-मात्रं स्थित्वा पुनर्वायुर्जातः तत्रापि कतिपयान् क्षुल्लकभवान् स्थित्वा वैक्रियं गतः,

हो जाय और वहां से फिर मरकर पुनः वायुकाय हो जावे तो ऐसी एकेन्द्रिय के वैक्रिय शरीरप्रयोगबंध का अंतर काल की अपेक्षा से कितना होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्व-बंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइ कालो) कोई जीव वायुकायिक हो और वह मर कर पृथिव्यादिकायिकों में जन्म धारण करले और वहां से भी मरकर पुनः वह वायुकायिक हो जाय तो ऐसी स्थिति में उस वायुकायिक एकेन्द्रिय के वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का -वनस्पति के काल का होता है। जैसे कोई वायुकायिक जीव वैक्रिय शरीर को प्राप्त करने वाला हुआ वहां उसने प्रथम समय में वैक्रिय शरीर का सर्वबंध किया और फिर मर गया, सो मर कर वह पृथिवी-कायिकों में जाकर उत्पन्न हो गया वहां पर वह क्षुल्लकभवग्रहणरूप कालतक रहा और मर कर पुनः वायुकायिक में ही उत्पन्न हो गया-वहां पर भी वह कितनेक क्षुल्लकभव कालतक रहकर वैक्रिय शरीर को प्राप्त,

કોમાં (પૃથ્વીકાય આદિકોમાં) ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી વાયુકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકે-ન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું અન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ " सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो " કોઈ જીવ પહેલાં વાયુકાયિ-કોમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને ફરીથી વાયુકાયિકમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનો સર્વ-બન્ધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંત કાળનો વનસ્પતિના કાળ જેટલો હોય છે. જેમ કે કોઇ વાયુકાયિક જીવે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કર્યો, પછી ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો ત્યાં તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણરૂપ કાળ પર્યન્ત રહ્યો અને ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને પુનઃ વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં પણ કેટ-

तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको जातः, ततश्च वैक्रियस्य सर्वबन्धान्तरं बहवः क्षुल्लकभवाः, ते च बहवोऽप्यन्तर्मुहूर्तम् , अन्तर्मुहूर्ते बहूनां क्षुल्लकभवानां प्रतिपादितत्वात् , ततश्च सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भवति, अथ च वायुवैक्रियशरीरी भवन् मृतो वनस्पत्यादिषु अनन्तं कालं स्थित्वा यदा पुनर्वैक्रियशरीरं लप्स्यते तदा उत्कृष्टेन अनन्तं कालं वनस्पतिकालो भवति, एवं रीत्यैव देशबन्धान्तरमपि जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् , उत्कृष्टेन चानन्तं कालं भवति-वनस्पतिकालः, गौतमः पृच्छति-

---

हुआ-वहां प्रथम समय में वह उसका सर्वबंधक हुआ यहां पर वैक्रिय के सर्वबंध का अन्तर अनेक क्षुल्लकभवरूप रहा क्यों कि एक अन्तर्मुहूर्त में अनेक क्षुल्लकभव कहे गये हैं। अतः अनेक क्षुल्लकभवों का भी काल एक अन्तर्मुहूर्त होता है। इस तरह सर्वबंध का अन्तराल जघन्य से अंतर्मुहूर्त है-और उत्कृष्ट से जो इसका काल वनस्पतिकालरूप कहा गया है सो वह इस प्रकार से है-वैक्रियशरीर वाला होता हुआ कोई जीव मरा और वनस्पति आदिकों में उत्पन्न हो गया वहां वह अनंतकालतक रहा-अब वह वहां से मर कर जब वायुकायिक होकर वैक्रिय शरीर को पावेगा-तब उस अवस्था में वायुकायिक एकेन्द्रिय के वैक्रिय शरीरप्रयोग के सर्वबंध का अन्तर उत्कृष्ट से इतना आ जावेगा इसी रीति के अनुसार ही देशबंध का अन्तर भी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से अनन्तकाल वनस्पतिकालरूप होता है।

લાક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કાળ સુધી રહીને તેણે વૈક્રિયશરીરની પ્રાપ્તિ કરી ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે તેનો સર્વબંધક થયો-અહીં વૈક્રિયના સર્વબંધનું અંતર અનેક ક્ષુલ્લક ભવરૂપ રહ્યું, કારણુ કે-એક અન્તર્મુહૂર્તમાં અનેક ક્ષુલ્લક ભવ કહ્યા છે. તેથી અનેકક્ષુલ્લક ભવો મળીને એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણુ કાળ થાય છે. આ રીતે આગલા અને આ સર્વબંધ વચ્ચેના જઘન્ય અંતર એક અંતર્મુહૂર્તનું આવી જાય છે. હવે તેનો ઉત્કૃષ્ટકાળ વનસ્પતિકાળરૂપ કેવી રીતે કહ્યો છે, તે સમજાવામાં આવે છે-વક્રિયશરીરવાળો કોઇ એક વાયુકાયિક જીવ મરીને વનસ્પતિકાય આદિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે અનંતકાળ સુધી રહ્યો. હવે ત્યાંથી મરીને જ્યારે તે વાયુકાયિક થઇને વૈક્રિયશરીરને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે-એ પરિસ્થિતિમાં વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એટલુ આવી જશે. આ રીતે દેશબંધનું જઘન્ય અંતર પણુ એક અંતર્મુહૂર્તનું અને દેશબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળરૂપ-વનસ્પતિકાળ

'जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते, णोरयणप्पभापुढविनेरइयत्ते पुच्छा' हे भदन्त ! जीवस्य खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकत्वे, नोरत्नप्रभापृथिवी नैरयिकत्वे, पुनरपि रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकत्वे सति रत्नप्रभापृथिवीवैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयमा ! सव्व-बंधंतरं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो' हे गौतम ! तथाविधपृथिवीनैरयिकवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि भवति, उत्कृष्टेन तु वनस्पतिकालो भवति;

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-जीवस्स णं भंते ! रयण-प्पभापुढविनेरइयत्ते, णो रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते पुच्छा) हे भदन्त ! जीव रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक हो-और मरकर वह उस रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक रूप से पुनः उत्पन्न न हो-अन्य जगह उत्पन्न हो जावे और बाद में पुनः वह रत्नप्रभापृथिवी में ही उत्पन्न हो तो ऐसी स्थिति में उस रत्नप्रभापृथिवी गत उस नारक जीव के वैक्रिय शरीर का बन्धान्तर सर्वबन्धान्तर एवं देशबंधान्तर काल की अपेक्षा कितना होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्व-बंधंतरं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं, अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वणस्सइकालो) ऐसी स्थिति में इस प्रथम रत्नप्रभा भूमिगत नारक जीव से वैक्रिय शरीर का सर्वबन्धान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का होता है। इस का तात्पर्य ऐसा है कि यहां पर दश

રૂપ થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभा पुढवि नेरइयत्ते, णो रयणप्पभा नेरइयत्ते, पुच्छा" હે ભદન્ત ! કોઈ એક જીવ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં નારકરૂપે ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સિવાયની કોઈ અન્ય જગ્યાએ ઉત્પન્ન થઇ જાય. અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે નારક જીવના વૈક્રિયશરીરનું સર્વબંધા-ન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा" હે ગૌતમ ! "सव्वबधंतरं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो" એવી સ્થિતિમાં પહેલી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીના નારક જીવના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તરકાળ ઓછામાં ઓછો ૧૦ હજાર વર્ષ કરતા એક અધિક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ હોય છે, જઘન્ય સર્વબંધા-ન્તરકાળ ૧૦ હજાર વર્ષ અને એક અંતર્મુહૂર્તનો શા માટે કહ્યો છે તે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-રત્નપ્રભા નરકમાં નારકોનું જઘન્ય આયુ ૧૦ હજાર

'देसबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव अहेसत्तमाए' देशबन्धान्तरं तु जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टेन च अनन्तं कालं वनस्पति कालः, तत्र रत्नप्रभा नैरयिको दशवर्षसहस्रस्थितिकः उत्पत्तौ सर्व-बन्धकः, तत उद्धृतश्च गर्भजपञ्चेन्द्रियेषु अन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा रत्नप्रभायां पुनरपि उत्पन्नः, तत्र च प्रथम समये सर्वबन्धकः, इत्येवं सर्वबन्धान्तरं जघन्येन दश-

---

हजार वर्ष का जघन्य आयु है-सो दश हजार वर्ष का जो यह जघन्यायु है तत्प्रमाण यहां सर्वबंध का अंतर जघन्य जानना चाहिये।

अब रही अन्तर्मुहूर्त अधिक होने की बात-सो वह इस प्रकार से है-कि जैसे कोई जीव प्रथम पृथिवी का नारक उत्पन्न हुआ-वहां वह उत्पत्ति के प्रथम समय में सर्वबंधक हो गया बाद में वह वहां जघन्यायु प्रमाण रहा और वहां से निकलकर फिर वह गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यंच पर्याय में एक अन्तर्मुहूर्ततक जन्म धारण कर पुनः रत्नप्रभापृथिवी में ही नारक की पर्याय में उत्पन्न हो गया-वहां उत्पत्ति के प्रथम समय में वह वैक्रियशरीर का सर्वबंधक हो गया-इस तरह से उस पहिले के सर्वबंध में और इस अब के सर्वबंध होने में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का अन्तराल हो जाता है।

अब उत्कृष्ट से जो यहां अन्तर कहा गया है-सो वह इस प्रकार से है-कोई जीव रत्नप्रभापृथिवी में उत्पन्न हो गया और उत्पत्ति के प्रथम समय में वह वैक्रिय शरीर का सर्वबंधक हुआ वहां से

વર્ષનું હોય છે. તે કારણે ત્યાં સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ સમજવું જોઈએ. પણ તેમાં એક અન્તર્મુહૂર્તનો વધારો બતાવવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે-જેમ કે કોઈ જીવ પહેલાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સર્વબંધક થઇ ગયો. ત્યાર બાદ તે ત્યાં જઘન્યાયુ પ્રમાણ (૧૦ હજાર વર્ષ સુધી) રહ્યો. પછી ત્યાંથી નીકળીને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં જન્મ ધારણ કરીને એક અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત રહ્યો. ત્યાર બાદ ફરીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ નારક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયો-ત્યાં ઉત્પત્તિને પ્રથમ સમયે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઈ ગયો. આ રીતે પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ઓછામાં ઓછું ૧૦ વર્ષ અને એક અંતર્મુહૂર્તનું અતંરાલ (અંતર) પડી જાય છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવવામાં આવે છે—કોઈ જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થયો અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયમાં

वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि भवति, अथ च रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः उत्पत्तौ सर्वबन्धकः, तत उद्धृतश्चानन्तं कालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पद्यमानः सर्वबन्धकः इत्येवमुत्कर्षेण सर्वबन्धान्तरालं वनस्पतिकालः, एवं रत्नप्रभानैरयिकः देशबन्धकः सन् मृतोऽन्तर्मुहूर्तमायुः, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तयोत्पद्य मृत्वा रत्नप्रभानैरयिकतयोत्पन्नः, तत्र च द्वितीयसमये देशबन्धकः, इत्येवं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं देशबन्धान्तरम्, उत्कर्षेण तु अनन्तं कालं वनस्पतिकालो भवति,

---

निकलकर वह अनन्तकालतक वनस्पति आदि कों में रहा और फिर मरकर वह जब वैक्रिय शरीर को पावेगा–तब उसका उत्कृष्ट से वनस्पतिकालरूप अनन्तकाल होता है। इसी तरह से देशबंध का अन्तर भी जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (एवं जाव अहे सत्तमाए) हे भदन्त! शर्कराप्रभापृथिवी के नारक से लेकर सातवीं तमस्तमःप्रभा नारक जीव के वैक्रियशरीर का सर्वबन्धान्तर और देशबन्धान्तर काल की अपेक्षा से कितना है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं हे गौतम! जैसे प्रथम पृथिवी के नारक के वैक्रियशरीर का सर्वबन्धान्तर और देशबन्धान्तर अभी २ प्रकट किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये। यहां सर्वबंध का अन्तर अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का जघन्य से कहा गया है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकालरूप अन-

---

જ વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઇ ગયો, ત્યાંથી નીકળીને તે અનંત કાળ સુધી વનસ્પતિ આદિકોમાં રહ્યો, પુનઃ મરીને જ્યારે તે વૈક્રિયશરીર પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધકાળ વનસ્પતિકાલરૂપ અનંતકાળનો થઇ જાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકના વૈક્રિયશરીરના દેશબંધનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનન્તકાળનું હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "હે ભદન્ત! શર્કરાપ્રભાથી લઇને સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વી પર્યન્તના નારકોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તર કાળ કેટલો હોય છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "एवं जाव अहे सत्तमाए" પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તર તથા દેશબન્ધાન્તર કાળ જેટલો કહેવામાં આવ્યો છે તેટલો જ સર્વબન્ધાન્તર અને દેશબંધાન્તર કાળ સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તના નારકના વૈક્રિયશરીરનો સમજવો. અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૧૦ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ

एवमुक्तरीत्या यावत् शर्कराप्रभा — वालुका प्रभाद्यधःसप्तमीपृथिवीनैरयिक वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि भवति, उत्कर्षेण तु वनस्पतिकालः, एवमेव देशबन्धान्तरमपि यथायोग्यं वक्तव्यम्, तदेवाह-'नवरं जस्स जा ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा सेसं तं चेव' नवरं विशेषस्तु या यावती यस्य स्थितिः जघन्यिका प्रज्ञप्ता सा सर्वबन्धान्तरम् जघन्येन अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका कर्तव्या, शेषं तदेव पूर्ववदेव बोध्यम्, एव च शर्कराप्रभादिपृथिवीषु जघन्येन स्थितिः क्रमेण एकं, त्रीणि, सप्त, दश, सप्तदश, द्वाविंशतिश्च सागरोपमाणि इत्यवसेयम्, पंचिंदिय-

---

न्तकाल का कहा गया है। इसी प्रकार से देशबंध का भी अन्तर कहा गया जानना चहिये। परन्तु शर्करा आदि नरकों में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है-(जस्स जा ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा-सेसं तं चेव) प्रथम नारक में जघन्य स्थिति दश हजार वर्ष की है और उत्कृष्टस्थिति एक सागरोपम की है सो यह एक सागरोपम की स्थिति द्वितीयनारक में जघन्य है इसी तरह से द्वितीयनरक में तीन सागरोपम की उत्कृष्टस्थिति है सो यह स्थिति तीसरी नरक में जघन्य है। और तीसरी नरक में जो उत्कृष्ट स्थिति सात सागरोपम की है वह चौथी नरक में जघन्य है-चौथी नरक की दश सागरोपम की स्थिति पांचवीं नरक में जघन्य है-पांचवीं की उत्कृष्टस्थिति १७ सागरोपम की ६ ठीं नरक में जघन्य है-छठी नरक

અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનું કહ્યું છે, અને દેશબંધનું અંતર પણ એટલું જ કહ્યું છે. પરન્તુ શર્કરા આદિ નરકોમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— " जस्स जा ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा-सेसं त चेव " પહેલી નરકમાં જઘન્યસ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે, પહેલી નરકની જે એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, તે બીજી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી—બીજી નરકમાં જે ત્રણ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે, તે ત્રીજી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ રૂપ છે. ત્રીજી નરકમાં જે સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોય છે, એટલા જ કાળ પર્યન્તની ચોથી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ હોય છે. ચોથી નરકમાં જે ૧૦ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોય છે, એટલા જ કાળની જઘન્યસ્થિતિ પાંચમી નરકમાં હોય છે. પાંચમી નરકમાં ૧૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ હોવાથી છઠ્ઠી નરકમાં એટલી જ જઘન્યસ્થિતિ સમજવી. છઠ્ઠી

की उत्कृष्टस्थिति २२ सागरोपम की सातवीं नरक में जघन्यस्थिति है-तथा सातवीं नरक की उत्कृष्टस्थिति ३३ सागरोपम की है। इस तरह से नरक में जो जहां जघन्यस्थिति है वह वहां के नारक के वैक्रियशरीर का जघन्य से सर्वबंध की अन्तररूप है-जैसे द्वितीय नरक में जघन्य-स्थिति एक सागरोपम की है-सो इनमें एक अन्तर्मुहूर्त अधिक करलेना चाहिये-तथा च-द्वितीय नरक के नारक के वैक्रियशरीर का सर्वबंधा-न्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक सागरोपम का है और उत्कृष्ट से वैक्रियशरीर का सर्वबंधान्तर वनस्पतिकालरूप अनंतकाल का है। देशबंधान्तर भी इसी प्रकार से जानना चाहिये। तृतीय नरकादिकों में भी इसी प्रकार से वैक्रियशरीर का सर्वबन्धान्तर और देशबंधान्तर उत्कृष्ट और जघन्य से जानना चाहिये-अर्थात् तृतीय नरक के वैक्रियशरीर का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक तीन सागरोपम का है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकालरूप अनन्तकाल का है। इसी प्रकार से देशबंधान्तर भी जानना चाहिये। चतुर्थ, पंचम, षष्ठ और सप्तम नरक के नारकों के वक्रियशरीर के सर्वबन्धान्तर के विषय में भी जघन्य और उत्कृष्टरूप से ऐसा ही अपनी २ जघन्यस्थिति में

નરકમાં ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોવાથી સાતમી નરકમાં ૨૨ સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ સમજવી સાતમી નરકની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૩ સાગ-રોપમની છે. આ રીતે જે નરકમાં જેટલી જઘન્યસ્થિતિ કહી છે તેના કરતાં એક અન્તર્મુહૂર્ત વધારે તે નરકના નારકોના વક્રિય શરીરના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર સમજવું જેમકે બીજી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ એક સાગરો-પમની છે તેથી તેમના વક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપે-ક્ષાએ એક સાગરોપમકાળ કરતાં એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અધિક સમજવો, અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તરકાળ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનો સમજવો. દેશબંધાન્તર કાળ પણ એજ પ્રમાણે સમજવો. ત્રીજી નરકના નારકોના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સાગરોપમ અને એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંત-કાળનો છે. એજ પ્રમાણે દેશબંધાન્તર કાળ પણ સમજવો. ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકોનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ અનુક્રમે સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો, ૧૦ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો ૧૭ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો, ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો

तिरिक्खजोणियमणुस्साणय जहा वाउक्काइयाणं ' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्याणां च वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं च यथा वायुकायिकानां वैक्रिय शरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण अनन्तं कालं तथैवा-वसेयम्, ' असुरकुमार नागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभा पुढविनेरइयाणं ' असुरकुमार नागकुमाराणं यावत् सुवर्णकुमारादिभवनपतिवानव्य-न्तर-ज्योतिषिक-सौधर्मेशान सनत्कुमार माहेन्द्र-ब्रह्मलान्तक शुक्रसहस्रारदेवानाम् एतेषामेकत्रिंशत्संख्यकानां देवत्वे नोदेवत्वे पुनर्देवत्वे सति असुरकुमारादिसहस्रारा-

---

अन्तर्मुहूर्त्त अधिक अधिक करके कहना चाहिये' इसके वैक्रियशरीर के देशबंधक का अन्तर भी सर्वबंध के अन्तर जैसा ही जानना चाहिये। (पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं) जिस प्रकार से वायुकायिक एकेन्द्रिय जीव के वैक्रियशरीर प्रयोग का सर्वबं-धान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त प्रमाण कहा गया है और उत्कृष्ट से अन-न्तकाल प्रमाण कहा गया है उसी प्रकार से पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों के और मनुष्यों के वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त प्रमाण और उत्कृष्ट से अनन्तकालप्रमाण कहा गया है। इसी प्रकारसे इनके वैक्रियशरीरप्रयोग का देशबंधान्तर भी जानना चाहिये। (असुर कुमार नागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढवि नेरइयाणं) असुरकुमार, नागकुमार, सुवर्णकुमार आदि भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म,

---

સમજવો. તેમનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર કાળ વનસ્પતિ કાળરૂપ અનંતકાળનો સમજવો, અને તેમના વૈક્રિય શરીરનો દેશબંધાન્તર કાળ પણ સર્વબંધાન્તર કાળ જેટલો જ સમજવો.

" પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિય મણુસ્સાણ ય જહા વાઉક્કાઇયાણં " જેમ વાયુ-કાયિકોના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનો કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધાન્તર કાળ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનો સમજવો. એજ પ્રમાણે તેમના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું દેશબંધાન્તર પણ સમજવું.

(असुरकुमार, नागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभा-पुढवि नेरइयाणं) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર આદિ ભવનપતિ દેવો વાનવ્યંતર દેવો, તથા સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક,

न्तदेवपञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं च यथा रत्नप्रभा पृथिवी नैरयिकाणां वैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्ववन्धान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताऽभ्यधिकानि, उत्कृष्टेन तु वनस्पतिकालरूपमनन्तं कालं देशवन्धान्तरं च जघन्येन अन्तमुहूर्तम्, उत्कृष्टेन अनन्तं कालं वनस्पतिकालरूपं प्रतिपादितम् तथैव प्रतिपत्तव्यम्, किन्तु 'नवरं सव्वबंधंतरे जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतो-

---

लान्तक, शुक्र, सहस्रार, इन देवों के वैक्रिय शरीर प्रयोग का सर्वबंधान्तर और देशबंधान्तर रत्नप्रभापृथिवी के नैरयिकों के वैक्रियशरीर के सर्वबंधान्तर और देशबंधान्तर की तरह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से वनस्पति कालरूप अनंतकाल का कहा गया है। कहने का तात्पर्य ऐसा है कि कोई जीव इन पूर्वोक्त असुरकुमारादि सहस्रान्तदेवों में उत्पन्न हो जाय और वहां से फिर वह चव कर अन्य देव सिवाय पर्यायों में उत्पन्न हो जाय-पुनः वहां से मर कर देवपर्याय में उत्पन्न हो जाय तो ऐसी स्थिति में पहिले के वैक्रिय शरीर के सर्वबंध में और अब जो वहां पुनः उत्पन्न हुआ है उस वैक्रिय शरीर के सर्वबंध में जघन्य अंतर अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का आता है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकालरूप अनंत काल का आता है। इसी तरह से इनके वैक्रिय शरीर के देशबंध के अन्तराल के विषय में भी जानना चाहिये। किन्तु 'नवरं' यहां जो नारकापेक्षा से विशेषता

શુક્ર અને સહસ્રારના દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર અને દેશ બંધાન્તર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધાન્તરની જેમ ઓછામાં ઓછુ ૧૦ હજાર વર્ષ કરતાં એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ વધારે છે અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિ કાળરૂપ અનંતકાળનું છે.

હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—કોઇ જીવ પૂર્વોક્ત અસુરકુમારથી લઇને સહસ્રાર પર્યન્તના દેવોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, અને ત્યાથી ચ્યવીને કોઈ અન્ય પર્યાયમા ઉત્પન્ન થઇ જાય, વળી ત્યાથી મરીને ફરીથી ઉપરોકત દેવપર્યાયમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં પહેલાના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધ અને હવેના વૈક્રિય શરીરના સર્વબધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ દસ હજાર વર્ષ અને એક અતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ પડી જાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિ કાળરૂપ અનતકાળનુ અતર પડી જાય છે એજ પ્રમાણે તેમના વૈક્રિય શરીરના દેશબંધનુ અતરાલ (અતર) પણ સમજવું. ' નવર " પરન્તુ નારકો કરતાં અહીં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

मुहुत्तमब्भहिया कायव्वा सेसं तं चेव ' नवरं नैरयिकापेक्षयाविशेषस्तु यस्य या यावती स्थितिः जघन्यिका जघन्येन वर्तते सा अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका कर्तव्या,शेषं तदेव नैरयिकवदेव बोध्यम्, तथा चासुरकुमारादय सहस्रान्ता देवा उत्पत्तिसमये सर्व-वन्धं कृत्वा स्वकीयां च जघन्यस्थितिमनुपाल्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु जघन्येन अन्त-र्मुहूर्तायुष्कत्वेन समुत्पद्य मृत्वा च तेष्वेव सर्ववन्धका जाताः, एवं च तेषां वैक्रि-यस्य जघन्यं सर्ववन्धान्तर जघन्या तत्स्थितिरन्तर्मुहूर्ताधिका, वक्तव्या, उत्कृष्टं त्वनन्तं कालं, यथा रत्नप्रभानैरयिकाणामिति भावः, तत्र जघन्या स्थितिरसुरकुमा-रादीनां व्यन्तराणां च दशवर्षसहस्राणि, ज्योतिष्काणां पल्योपमाष्टभागः, सौधर्मा-

---

है वह (सव्ववंधंतरे जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा–सेसं तं चेव) ऐसी है कि जिसकी जितनी जघन्यस्थिति है वह अन्तर्मुहूर्त अधिक करके कहनी चाहिये बाकी का और सब कथन नारक की तरह से ही जानना चाहिये। तथा च–असुरकुमार से लेकर सह-स्रारान्त देव उत्पत्तिसमय में सर्ववंध करके और अपनी २ जघन्यस्थिति को भोग करके पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न हो जायें और वहां अन्त-र्मुहूर्ततक रह कर बाद में मरण करे–और पुनः उन्हीं देवों में उत्पन्न हो जायें। वहां वे सर्ववंधक हुए इस तरह उनके वैक्रिय शरीर का सर्वव-न्धान्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक उनकी जघन्य स्थिति प्रमाण होता है ऐसा जानना चाहिये। उत्कृष्ट अंतर जो अनन्त काल का कहा गया है वह रत्नप्रभागत नैरयिकों की तरह से कहा गया है। असुरकुमार आदिकों की और व्यन्तरों की जघन्यस्थिति दश हजार वर्ष की है।

(सव्ववंधंतरे जस्स जा ठिई जहन्निया सा अतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा-सेसं तंचेव) અહીં જેમની જેટલી જઘન્યસ્થિતિ હોય છે, તે જઘન્યસ્થિતિમાં એક અન્તર્મુહૂર્ત ઉમેરીને તેમના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર કહેવું જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન નારકોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. જેમકે અસુરકુમારથી લઇને સહસ્રાર પર્યન્તનો કોઈ દેવ ઉત્પત્તિ સમયમાં સર્વબંધ કરીને અને પોતાની જઘન્ય આયુસ્થિતિને ભોગવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને મરણ પામે. મરીને તે એજ પૂર્વોકત દેવોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાં તે વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક થાય, તો આ સ્થિતિમાં તેના વૈક્રિય શરીરનું જઘન્ય સર્વબંધાન્તર તેની જઘન્યસ્થિતિ કરતાં એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ વધારે આવી જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર જે અનંતકાળનું કહેવામા આવ્યું છે, તે રત્નપ્રભાના નારકોની જેમ જ કહેવામાં આવ્યું છે. અસુરકુમારાદિકોની અને વાનવ્યન્તરોની જઘન્યસ્થિતિ

दिषु तु 'पलियमहियं दो सागर साहिया सत्त दस य चोद्दस य सत्तरस य' इत्यादि, गौतमः पृच्छति–' जीवस्स णं भंते ! आणयदेवत्ते णोआणयदेवत्ते पुणरवि आणयदेवत्ते हे भदन्त ! जीवस्य खलु आनतदेवत्वे, नोआनतदेवत्वे आनतदेवभिन्नत्वे, पुनरपि आनतदेवत्वे सति आनतदेववैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कालापेक्षया

ज्योतिष्कों की जघन्य स्थिति पल्योपम के आठवें भागप्रमाण है। तथा सौधर्मादिकों में जघन्यस्थिति "पलियमहियं दो सागरसाहिया सत्तदस य चोद्दस य सत्तरस य" इस प्रकारसे है–पहिले देवलोक में एक पल्योपमकी, दूसरे देवलोकमें एक पल्योपमसे कुछ अधिक, तीसरे स्वर्ग दो सागरोपमकी, चौथे देवलोकमें दो सागरोपमसे अधिक, पांचवें देवलोकमें सात सागरोपम छठे स्वर्ग में दश सागरोपम सातवें स्वर्ग में चौदह सागरोपम आठवें स्वर्ग में सत्तरह सागरोपम नौवें में अठारह सागरोपम दशवें में उन्नीस सागरोपम ग्यारहवें में जघन्यस्थिति वीससागरोपम और बारहवें में जघन्य स्थिति इक्कीस सागरोपम है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(जीवस्स णं भंते! आणय देवत्ते, णो आणय देवत्ते, पुणरवि आणयदेवत्ते पुच्छा) हे भदंत ! कोई जीव आनत स्वर्ग का देव हो जाय और वह वहां से चव कर आनत देवलोकसिवाय दूसरे देवलोकादि में चला जावे–तथा वहां से भी मरकर वह पुनः आनतस्वर्ग का देव हो जाय तो ऐसी स्थिति में उस आनत

દસ હજાર વર્ષની છે અને જ્યોતિષિકોની જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમના આઠમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તથા સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં જઘન્યસ્થિતિ "पलियमहियं दो सागर साहिया सत्तदस य चोद्दस य सत्तरस य" આ પ્રમાણે છે–પહેલા દેવલોકમાં એક પલ્યોપમની, બીજામાં એક પલ્યોપમથી વધારે, ત્રીજા દેવલોકમાં બે સાગરોપમની, ચોથામાં બે સાગરોપમ કરતાં થોડી વધારે, પાંચમા દેવ લોકમાં સાત સાગરોપમની, છઠ્ઠામાં પણ સાત સાગરોપમની, સાતમાં દેવલોકમાં ૧૪ સાગરોપમની, આઠમામાં ૧૭ સાગરોપમની, નવમામા ૧૮ સાગરોપમની, દસમામાં ૧૯ સાગરોપમની, અને અગિયારમાં દેવલોકમાં વીસ સાગરોપમની છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"जीवस्स णं भंते ! आणय देवत्ते, णो आणयदेवत्ते, पुणरवि आणयदेवत्ते पुच्छा" હે ભદન્ત ! કોઈ જીવ આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થતો હોય, પછી ત્યાંથી ચ્યવીને આનત સિવાયના અન્ય દેવલોકાદિમા ઉત્પન્ન થઇ જાય, પછી ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં જ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય તો એવી સ્થિતિમાં તે આનત દેવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનુ બંધાન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે?

कियच्चिरं भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-' गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारस सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो ' हे गौतम ! जीवस्य तथाविधे पुनरपि आनतदेवत्वे सति आनतदेववैक्रियशरीर-प्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अष्टादश सागरोपमानि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कृष्टेन अनन्तं कालं वनस्पतिकालरूपं भवति, तथाचानतकल्पवासीदेवः उत्पत्तौ सर्वबन्धकः, स चाष्टादशसागरोपमानि तत्र स्थित्वा ततश्च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्येषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चासौ सर्वबन्धकः, इत्येवं रीत्या सर्व-

---

देवलोक के देव के वैक्रिय शरीरप्रयोग का बन्धान्तर काल की अपेक्षा कितना होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो) कोई जीव आनत स्वर्ग का देव होकर पुनः अन्यत्र जन्म पाकर पुनः उसी आनत स्वर्ग का देव हो जाय तो ऐसी स्थिति में उसके वैक्रिय शरीर का सर्वबन्धान्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक अठारह सागरोपम का होता है और उत्कृष्ट से वनस्पति कालरूप अनन्त काल का होता है। कोई जीव आनतकल्प का देव हुआ, वह प्रथम समय में वैक्रिय शरीर का सर्वबंधक होकर वहां १८ सागरोपम तक रहा बाद में वहां से चव कर वर्षपृथक्त्व तक मनुष्यपर्याय में रह कर पुनः उसी आनत देवलोक का देव हो गया और वह वहां प्रथम समय में वैक्रिय शरीर का सर्वबंधक हुआ। इस तरह से पूर्व

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सव्वबंधंतरं जहण्णेण अट्ठारससागरोवमाइ वासपुहुत्तमब्भहियाइ, उक्कोसेणं अणंतंकालं वणस्सइ कालो " કોઇ જીવ આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇને, ત્યાંથી ચ્યવીને અન્ય સ્થળે ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તેના વૈક્રિય શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૮ સાગરોપમ કરતાં અધિક વર્ષથપૃક્ત્વ પ્રમાણ (બેથી લઇને નવ વર્ષ પર્યન્તના સમયને વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણકાળ કહે છે) અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું હોય છે. જેમકે કોઈ જીવ આનત કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો. તે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિય શરીરનો સર્વ-બંધક થઇને ત્યાં ૧૮ સાગરોપમ પર્યન્ત રહ્યો. પછી ત્યાંથી ચ્યવીને વર્ષપૃથક્ત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમાં રહીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ ગયો અને ત્યા પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિય શર રનો સર્વબંધક થયો. આ

बन्धान्तरं जघन्येन अष्टादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाधिकानि, अथ च स एव आनतदेवः तस्माच्च्युतोऽनन्त कालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चासौ सर्वबन्धक इत्येवं सर्वबन्धान्तरम् उत्कृष्टेनानन्तं कालं भवतीति भावः, 'देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो' आनतदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वम्, उत्कृष्टेन तु अनन्तं कालं वनस्पतिकालरूपं भवति, तथा च आयतकल्पीयोदेवो देशबन्धकः सन् च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्यत्वमनुभूय पुनस्तत्रैव गतः, तस्य च सर्वबन्धान्तरं देशबन्ध इत्येवं

के सर्वबंध में और अब के सर्वबंध में अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक अठारह सागरोपम का आ जाता है। उत्कृष्ट से सर्वबंध का अन्तर वनस्पति कालरूप जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि आनतसे चवकर वही देव अनन्त कालतक वनस्पत्यादिकोंमें स्थित रहता है और फिर वहां से मर कर वही आनत स्वर्ग का देव हो जाता है इस तरह से उत्कृष्टरूप में वैक्रिय शरीर का सर्वबंधान्तर अनन्तकाल का हो जाता है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइ कालो) आनत देवलोकवासी देव के वैक्रिय शरीर प्रयोग का देशबन्धान्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व का होता है और उत्कृष्ट से वनस्पति कालरूप अनन्तकाल का होता है। तथा च–आनतकल्पवासीदेव देशबंधक फिर वहीं पर देव हुआ–सो प्रथम समय में वैक्रिय शरीर का

રીતે પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ૧૮ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણકાળનું અંતર પડી જાય છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એવા જીવના સર્વબંધનું અંતર જે વનસ્પતિકાળ રૂપ કહ્યુ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—આનત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે જીવ અનંતકાળ સુધી વનસ્પતિ કાય આદિકોમાં રહે છે અને ત્યાથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આ રીતે તેના વૈક્રિય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર કાળ અનંતકાળનો થઈ જાય છે. "देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइ कालो" આનત દેવલોકના દેવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનુ દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણકાળનું અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું હોય છે.

આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું–કોઈ આનત કલ્પવાસીદેવ દેશબંધક થઇને ત્યાંની સ્થિતિ સમાપ્ત કરીને વર્ષપૃથકત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમા રહે અને ત્યાથી મરીને આનત દેવલોકમાં જ ફરીથી ઉત્પન્ન થઈ જાય.

जघन्येन वर्षपृथक्त्वं देशबन्धान्तरं भवति, उत्कृष्टेन तु अनन्तकालरूपमुक्तमेव, एवमेव प्राणतारणाच्युतग्रैवेयकाणामपि वैक्रियस्य सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं च बोध्यमित्यभिप्रायेणाह-' एवं जाव अच्चुए, नवरं जस्स जा जहण्णिया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव' एवं पूर्वोक्तरीत्यैव यावत् प्राणतारणाच्युतदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्यापि सर्वबन्धान्तरं, देशबन्धान्तरं च बोध्यम् , नवरम् आनतापेक्षया विशेषस्तु यस्य या जघन्यिका स्थितिर्वर्तते सा सर्वबन्धान्तरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वाधिका कर्तव्या, शेषं तदेव आनतवदेवेति भावः,

---

सर्वबंध करके बाद में वह द्वितीयादि समयों में देशबंधक बना-इस तरह से पूर्व के देशबंध में और अब के देशबंध में अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व का और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का आ जाता है। इसी प्रकार से प्राणत, आरण, अच्युत और ग्रैवेयक इनके देवों के भी वैक्रिय शरीरका सर्वबन्धान्तर और देशबंधान्तर जानना चाहिये। इसी बातको (एव जाव अच्चुए, नवर जस्स जा जहण्णिया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बासपुहुत्तमब्भहिया सेसं तं चेव) इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने व्यक्त किया है-पूर्वोक्त रीति के अनुसार ही यावत् प्राणत, आरण, अच्युत, इन कल्पवासी देवों के वैक्रिय शरीर प्रयोग का सर्वबंधान्तर और देशबंधान्तर जानना चाहिये। आनत की अपेक्षा जो विशेषता है वह ऐसी है कि जिसकी यहां जितनी जघन्यस्थिति है वह सर्वबंध के अंतर में जघन्य से वर्षपृथक्त्वरूप से अधिक कर लेनी चाहिये। और सब

ત્યાં પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કરીને તે દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક બની જાય છે. આરીતે પૂર્વના દેશબંધ અને હવેના દેશબંધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ વર્ષપૃથકત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંત કાળનું અંતર પડી જાય છે એજ પ્રમાણે પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત અને ગ્રૈવેયકવાસી દેવોના પણ વૈક્રિયશરીરનું સર્વબન્ધાન્તર અને દેશબન્ધાન્તર સમજવુ એજ વાત સૂત્રકારે "एवं जाव अच्चुए, नवरं जस्स जा जहण्णिया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेस तं चेव" આ સૂત્રકાર દ્વારા પ્રકટ કરી છે. અહીં સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે આનત કરતાં અહીં આ પ્રમાણે વિશેષતા સમજવી જોઇએ-જે દેવની જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ હોય, તે જઘન્ય સ્થિતિ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ અધિક સર્વબંધાન્તર સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન આનત દેવલોકના ભવોના કથન પ્રમાણે સમ-

गौतमः पृच्छति-' गेवेज्जकप्पाईयपुच्छा ' हे भदन्त ! ग्रैवेयककल्पातीतपृच्छा ? तथा च ग्रैवेयककल्पातीतदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य बन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं

कथन यहां आनत की तरह से ही जानना चाहिये। तात्पर्य ऐसा है कि प्राणत आरण और अच्युन ये क्रमशः दशवें, ग्यारहवें और बारहवें देवलोक हैं-इनमें जघन्यस्थिति क्रमशः उन्नीस वीस और इकीस सागरोपम है। सो यही अपनी २ जघन्यस्थिति सर्ववंध के जघन्यरूप से अन्तर प्रकट करने में वर्षपृथक्त्व से अधिक करके कहनी चाहिये-जैसे प्राणतवासी देव प्रथम समय में वैक्रियशरीर का सर्ववंध करके वहां पर १९ सागरोपम तक रहा और बाद में जब वह वहां च्युत हुआ-तो वर्ष पृथक्त्व तक मनुष्यपर्याय में रहकर फिर प्राणत देवलोक का देव बना और प्रथम समय में यहां सर्ववंधक हो गया-तो ऐसी स्थिति में यहां अबके वैक्रियशरीर के सर्ववंध में और पहिले के सर्ववंध में अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक १९ सागरोपम का होता है-इसी तरह से अपनी २ जघन्यस्थिति को वर्षपृथक्त्व से अधिक करके जघन्य रूप से सर्ववंध का अन्तर आरण और अच्युत इन देवलोकों के देवों के वैक्रियशरीर के विषय में भी समझ लेना चाहिये। बाकी का सब कथन आनत देवलोक के देवों के वैक्रियशरीरप्रयोग के समान ही है।

જવું પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, એ અનુક્રમે દશમાં, અગિયારમાં અને બારમાં દેવલોક છે. તે દેવલોકના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ અનુક્રમે ૧૯, ૨૦, અને ૨૧ સાગરોપમની કહી છે-તે દરેકની જઘન્યસ્થિતિમાં વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળ ઉમેરવાથી તે દરેકના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર આવી જાય છે. જેમ કે પ્રાણતવાસી દેવ પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કરીને ૧૯ સાગરોપમ પર્યન્ત ત્યા રહ્યો. ત્યાંથી ચ્યવીને વર્ષપૃથકત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમાં રહ્યો ત્યાથી મરીને ફરીથી પ્રાણત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાં પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થઈ ગયો તો આ રીતે તેના પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ૧૯ સાગરોપમ અને વર્ષ-પૃથકત્વ પ્રમાણ જઘન્ય કાળનું અંતર પડી જશે. આ રીતે જ ગણતરી કરતા આરણ અને અચ્યુત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિય શરીરનુ જઘન્ય સર્વબંધાન્તર અનુક્રમે ૨૦ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળનું તથા ૨૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળનું આવી જાય છે. બાકીનુ સમસ્ત કથન આનત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગના કથન પ્રમાણે સમજવુ હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" गेवेज्जकप्पाईय पुच्छा " હે ભદન્ત ! ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિય

भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–' गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेण बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो ' हे गौतम ! ग्रैवेयककल्पातीतदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमानि वर्षपृथक्त्वाधिकानि भवति, उत्कृष्टेन तु अनन्तं कालं वनस्पतिकालरूपं भवति, ' देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो ' देशबन्धान्तरं च जघन्येन वर्षपृथक्त्वम्, उत्कृष्टेन वनस्पतिकालरूपमनन्तं कालं भवति । गौतमः पृच्छति–' जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा ' हे भदन्त ! जीवस्य खलु

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(गेवेज्ज कप्पाइयपुच्छा) हे भदन्त ! ग्रैवेयक कल्पातीत देवों के वैक्रियशरीरप्रयोग का बन्धान्तर काल की अपेक्षा से कितना है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो) ग्रैवेयक कल्पातीत देवों के वैक्रियशरीरप्रयोग का सर्वबंधान्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से अन्तर वनस्पतिकालरूप अनन्तकाल का है । (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो) तथा ग्रैवेयक कल्पातीत देवों के वैक्रियशरीरप्रयोग का देशबंधान्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्वरूप है और उत्कृष्ट से वनस्पतिकालरूप अनन्तकाल का है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं– जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा) हे भदन्त ! जो जीव अनुत्तर विमान में उत्पन्न

શરીર પ્રયોગનું બંધાન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा " હે ગૌતમ ! " सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं-वणस्सइकालो " ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું ૨૨ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ કાળ પ્રમાણુ છે, અને વધારેમાં વધારે અંતર વનસ્પતિકાળરૂપ અનંતકાળનું છે " देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो " તથા ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ કાળ રૂપ અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-" जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा " હે ભદન્ત કોઇ એક જીવ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો હોય. ત્યાંની સ્થિતિ

अनुत्तरौपपातिक० पृच्छा, तथा च तथाविधे पुनरनुत्तरौपपातिकत्वे सति अनुत्तरौपपातिकदेववैक्रियशरीरप्रयोगबन्धान्तरं कालतः कियच्चिरं भवति ? इति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं ' हे गौतम ! अनुत्तरौपपातिकदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन एकत्रिंशत् सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाधिकानि भवति, उत्कृष्टेन तु संख्येयानि सागरोपमाणि भवति, ' देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं ' अनुत्तरौपपातिकदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य देशबन्धान्तरं च जघन्येन वर्षपृथक्त्वं भवति, उत्कृष्टेन तु संख्येयानि सागरोपमाणि भवति, तथाहि-अनुत्तरौपपातिकदेववैक्रियशरीरप्रयोगस्य

हुए हैं और वहां की स्थिति समाप्त हो जाने के बाद वह उस अनुत्तरविमान से अन्यत्र जन्म धारण कर फिर वहां से मर करके उसी अनुत्तरविमान में जन्म धारण करता है-तो ऐसी स्थिति में उसके वैक्रियशरीर के बन्ध में अन्तर कितने काल का आता है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! यहां पर वैक्रियशरीर के सर्वबंध का अंतर जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक ३१ सागरोपम का है और (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (संखेज्जाइं सागरोवमाइं) संख्यात सागरोपम का है। (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं) अनुत्तरौपपातिक देव वैक्रियशरीरप्रयोगके देशबन्धका अन्तर जघन्य से वर्षपृथक्त्व है और (उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) उत्कृष्ट से संख्यात सागरोपम होता है। जैसे कोई जीव अनुत्तरविमानों में उत्पन्न हुआ-वहां उसने

સમાપ્ત કરીને તે અનુત્તર વિમાન સિવાયના કોઇ અન્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી અનુત્તર વિમાનમાં જ જન્મ ધારણ કરે, તો એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેના વૈક્રિયશરીરના બંધમાં કેટલા કાળનું અન્તર પડી જાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा " હે ગૌતમ ! આવું બને ત્યારે તેના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણ થાય છે. " उक्कोसेणं सखेज्जाइं सागरोवमाइं " અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સંખ્યાત સાગરોપનું થાય છે, " देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेण संखेज्जाइं सागरोवमाइं " અને તે દેવના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના દેશબંધનું ઓછામાં ઓછું અન્તર વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે અંતર સંખ્યાત સાગરોપમ પ્રમાણ થાય છે જેમ કે કોઈ જીવ અનુત્તર

सर्वबन्धान्तर, देशबन्धान्तरं च उत्कृष्टं संख्यातानि सागरोपमाणि भवति, यतो नानन्तकालमनुत्तरविमानच्युतः संतरति, अथ वैक्रियशरीरदेशबन्धक-सर्वबन्धकानामल्पबहुत्वादिकं प्ररूपयितुमाह-' एएसिं णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु पूर्वोक्तानां जीवानां वैक्रियशरीरस्य देशबन्धकानां, सर्व-

---

प्रथम समय में वैक्रियशरीर का सर्वबंध किया और बाद में देशबंध किया और वहींपर ३१ सागरोपम तक रहा-बाद में वहां से चव कर मनुष्य पर्याय में वर्षपृथक्त्व तक रहकर पुनः वहीं पर देव हो गया और प्रथम समय में वह वैक्रियशरीर का सर्वबंधकहुआ-इस तरह से पूर्व के सर्वबंध में जघन्य से अंतर वर्षपृथक्त्व अधिक ३१ सागरोपम का आता है-और उत्कृष्ट से अन्तर संख्यात सागरोपम का आता है-क्यों कि अनुत्तर विमान से चवकर जीव अनन्तकाल तक इस संसार में नहीं रहता है।

अब सूत्रकार वैक्रियशरीरके देशबंधक, सर्वबंधक, और अबन्धक के अल्पबहुत्व का कथन करते हैं-इसमें गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(एएसिं णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन वैक्रियशरीर के देशबंधकों में, सर्वबंधकों में और

વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેણે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરને। સર્વબંધ કર્યો, અને ત્યાર બાદ દેશબંધ કર્યો. અને ત્યાંજ ૩૧ સાગરોપમ કાળ સુધી તે રહ્યો. પછી ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યપર્યાયમાં આવીને વર્ષપૃથક્ત્વ પર્યન્ત રહ્યો. અને ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને અનુત્તર વિમાનમાં જ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે વૈક્રિયશરીરને સર્વબંધક થયો. આ રીતે પૂર્વના અને અત્યારના સર્વબંધ વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃક્થત્વ પ્રમાણ કાળનું અન્તર પડે છે-ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સંખ્યાત સાગરોપમનું તે સર્વબંધનું અંતર આવે છે, કારણ કે અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવીને જીવ અનંતકાળ સુધી આ સંસારમાં રહેતો નથી.

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું કથન કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "एएसिंणं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?" હે ભદન્ત ! વૈક્રિય-

बन्धकानाम् , अबन्धकानां च मध्ये कतरे जीवाः कतरेभ्यो जीवेभ्यो यावत् अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह–' गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पाः जीवा वैक्रियशरीरस्यसर्वबन्धका भवन्ति, तत्कालस्य अल्पत्वात् तदपेक्षया देशबन्धकाः असंख्यातगुणा भवन्ति तत्कालस्य तदपेक्षयाऽसंख्येयगुणत्वात् , अबन्धकास्तु तदपेक्षया अनन्तगुणा भवन्ति,सिद्धानां वनस्पतिकायिकादीनां तदपेक्षयाऽनन्तगुणत्वादितिभावः ,॥सू०६॥

आहारकशरीरप्रयोगबन्धवक्तव्यता ।

मूलम्-आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! एगागारे पण्णत्ते । जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, किं अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे? गोयमा ! मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, णो अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ।

अबंधकों में से कौन से जीव किन जीवों से अल्प हैं ? बहुत हैं ? तुल्य हैं ? तथा विशेषाधिक हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) सब से अल्प जीव वैक्रियशरीर के सर्वबंधक हैं, क्यों कि सर्वबंध का काल अल्प है–इनकी अपेक्षा देशबंधक जीव असंख्यातगुणें हैं–क्यों कि सर्वबंध के काल की अपेक्षा देशबन्ध का काल असंख्यातगुणा है । तथा इनसे भी अनन्तगुणें अबंधक जीव हैं क्यों कि इनके अबंधक सिद्धजीव और वनस्पतिकायिक आदि जीव देशबंधक जीवों कि अपेक्षा अनन्तगुणे हैं ॥ सू०६ ॥

શરીરના દેશબંધકોમાં, સર્વબંધકોમાં અને અબંધકોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? તથા વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा " વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, કારણ કે સર્વબંધનો કાળ અલ્પ છે તેમના કરતાં દેશબંધકો અસંખ્યાત ગણાં છે, કારણ કે સર્વબંધના કાળ કરતાં દેશબંધનો કાળ અસંખ્યાત ગણો છે તથા તેમના કરતાં પણ અબંધકો અનંત ગણા છે, કારણ કે તેના અબંધક સિદ્ધ જીવ અને વનસ્પતિકાયિક આદિ જીવ દેશબંધકો કરતાં અનંત ગણા છે. ॥ સૂ૦૬ ॥

एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहण-संठाणे जाव इड्डिपत्त-पमत्त-संजय--सम्मद्दिट्ठि--पज्जत्त-संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिग--गब्भवक्कंतिय-मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, णो अणिड्ढिपत्त-पमत्त-जाव आहारगसरीरप्पओगबंधे । आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहारगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे । आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि । आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । आहारगसरीरप्पओग-बंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ उस्सप्पिणी ओस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोया, अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं । एवं देसबंधंतरं वि । एएसि णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा ॥ सू०७ ॥

छाया–आहारकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकाकारः प्रज्ञप्तः । यदि एकाकारः प्रज्ञप्तः किम् मनुष्याहारकशरीरप्रयोगबन्धः ? किम् अमनुष्याहारकशरीरप्रयोगबन्धः ? गौतम ! मनुष्याहारकशरीरप्रयोग-

वन्धः, नो अमनुष्याहारकशरीरप्रयोगवन्धः एवम् एतेन अभिलापेन यथा अव-गाहनसंस्थाने यावत् ऋद्धिप्राप्त-प्रमत्तसंयतसम्यग्दृष्टिपर्याप्तकसंख्येयवर्षायुष्क कर्मभूमिगगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याहारकशरीरप्रयोगवन्धः, नोऋद्धिप्राप्तप्रमत्त यावत्

सूत्रार्थ-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! आहारकशरीरप्रयोगबंध कितने प्रकारका कहा गया? (गोयमा) हे गौतम! (एगागारे पण्णत्ते) आहारकशरीरप्रयोगबंध एक प्रकार का कहा गया है। (जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओग-बंधे, किं अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे) हे भदन्त! यदि आहारक-शरीरप्रयोगबंध एक प्रकारका कहा गया है-तो वह मनुष्यसंबंधी आहा-रकशरीर प्रयोगबंध एक प्रकार का कहा गया है-या अमनुष्य संबंधी आहारकशरीरप्रयोगबंध एक प्रकार का कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम! (मनुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे-णो अमणुस्साहारगसरीरप्प-ओगबंधे) आहारक शरीरप्रयोगबंध मनुष्यों के ही होता है-अतः वही एक प्रकार का कहा गया है। आहारक शरीरप्रयोगबंध मनुष्य सिवाय दूसरे जीवों को नहीं होता इसलिये उस विषय में तो कुछ कहना ही नहीं है। (एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढीपत्त, पमत्तसंजय सम्मदिट्ठि पज्जत्तसंखेज्जवासा उयकम्मभूमिग गब्भवक्कंतिय मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे-णो अणिड्ढीपत्तपमत्तसं-

---

સૂત્રાર્થ-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! આહારક શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (एगागारे पण्णत्ते) આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે. (जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, किं अमणुस्साहारगसरीर-प्पओगबंधे?) હે ભદન્ત! જો આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક જ પ્રકા-રનો હોય, તો શું મનુષ્ય સંબંધી આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે કે અમનુષ્ય સંબંધી આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (मनुस्साहारगसरिरप्पओगबंधे-णो अमणुस्साहारग-सरीरप्पओगबंधे) આહારક શરીરપ્રયોગબંધ મનુષ્યોને જ હોય છે-તેથી એજ એક પ્રકારનો કહેવામા આવ્યો છે, આહારક શરીર પ્રયોગબંધ મનુષ્ય સિવા-યના અન્ય જીવોને તો હોતો જ નથી, તેથી તે વિષે તો કઇ કહેવાનું જ નથી. (एवं एए णं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढीपत्त, पमत्त संजय सम्मदिट्ठि पज्जत्त संखेज्जवासाउयकम्म भूमिगगब्भवक्कंतिय मणुस्साहारगसरी-

आहारकशरीरप्रयोगबन्धः । आहारकशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मणः उदयेन ? गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया यावत् लब्धि च प्रतीत्य आहारकशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन आहारकशरीरप्रयोगबन्धः । आहारकशरीरप्रयोगबन्धः, खलु भदन्त ! किं देशबन्धः ? सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धोऽपि,

---

जय जाव आहारगसरीरप्पओगबंधे) इस तरह इस अभिलाप से अवगाहना संस्थानपद में कहे अनुसार यावत् ऋद्धिप्राप्तप्रमत्तसंयतसम्यक्दृष्टिपर्याप्त संख्यातवर्ष की आयुवाले, कर्मभूमिज मनुष्यों को ही आहारक शरीर प्रयोगबंध होता है-अनृद्धिप्राप्त प्रमत्तसंयत को यावत् आहारक शरीरप्रयोगबंध नहीं होता है। (आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त! आहारकशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहारगसरीरप्पओगणामए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्द्रव्यता से यावत् लब्धि को आश्रित करके आहारकशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से यह आहारकशरीरप्रयोगबंध होता है। (आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे) हे भदंत! आहारकशरीरप्रयोगबंध क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है? (गोयमा) हे गौतम! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) आहारक शरीरप्रयोग देशबंधरूप भी है

रप्पओग बंधे-णो अणिड्ढीपत्तपमत्तसंजय जाव आहारगसरीरप्पओगबंधे) આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા અવગાહના સંસ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણે (ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પ્રમત્ત સંયત સમ્યક્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા, કર્મભૂમિજ મનુષ્યોમાં જ આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે અનૃદ્ધિ પ્રાપ્ત પ્રમત્ત સંયતને (યાવત્) આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ થતો નથી) અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું (आहारगसरीरप्पओग बंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?) હે ભદન્ત! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहारगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, યાવત્ લબ્ધિને આશ્રિત કરીને આહારક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી આ આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે

(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે? (गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि) હે ગૌતમ ! આહારક

सर्वबन्धोऽपि, आहारकशरीरप्रओगबन्धः खलु भदन्त! कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! सर्वबन्धः एकं समयं, देशबन्धो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्तम्, आहारकशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु भदन्त! कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम्, उत्कर्षेण अनन्तं कालम्, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसमर्पिण्यः कालतः, क्षेत्रतः अनन्ता लोकाः, अथार्द्धं पुद्गलपरिवर्तं देशोनम्, एवं देशबन्धान्तरमपि, एतेषां खलु भदन्त! जीवानाम् आहारकशरीरस्य

और सर्वबंधरूप भी है। (आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदंत! आहारक शरीरप्रयोगबंध कालकी अपेक्षासे कबतक रहता है? (गोयमा) हे गौतम! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं) आहारक शरीरप्रयोग का सर्वबंध एक समयतक रहता है और देशबंध जघन्य से भी अन्तर्मुहूर्त तक रहता है और उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त तक रहता है। (आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त! आहारकशरीर का प्रयोगबंधकालकी अपेक्षा कबतक रहता है? (गोयमा) हे गौतम! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतकालं, अणंताओ ओसप्पिणी उस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंतालोया अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं-एवं देसबंधंतरं वि) सर्वबंधान्तर जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्ततक रहता है और उत्कृष्ट से अनन्तकालतक रहता है। इस अनंतकाल में अनंत उत्सर्पिणी और अनन्त

શરીરપ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. (आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिर होइ?) હે ભદન્ત! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે? (गोयमा! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! આહારક શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે (आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! આહારક શરીરના પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंतालोया, अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं-एवं देसबंधंतरं वि) સર્વબન્ધાન્તરનો જઘન્યકાળ એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધીનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ અનંત કાળ પર્યન્તનો હોય છે. આ અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત

देशबन्धकानां, सर्वबन्धकानाम्, अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः आहारकशरीरस्य सर्वबन्धकाः देशबन्धका संख्येयगुणाः, अबन्धकाः अनन्तगुणाः ॥ सू० ७ ॥

टीका-अथाहारकशरीरप्रयोगबन्धमाश्रित्याह-' आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धः खलु

अवसर्पिणी हो जाती हैं। क्षेत्र की अपेक्षा अनन्तलोक-कुछ कम अर्ध पुद्गल परावर्तरूप है। इसी तरह से देशबंधान्तर में भी जानना चाहिये। (एएसिं णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन आहारक शरीर के देशबंधकों में, सर्वबंधकों में और अबंधकों में से कौन जीव कितनी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्जगुणा अबंधगा अणंतगुणा) आहारक शरीर के सर्वबंधक जीव सब से कम हैं। इनकी अपेक्षा देशबंधक जीव संख्यातगुणित हैं। और इनकी अपेक्षा भी अबंधक जीव अनन्तगुणें हैं।

टीकार्थ-अब सूत्रकार आहारक शरीरप्रयोगबंध को आश्रित करके कथनकरते हैं-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा हैं कि-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! आहारक शरीरप्र-

---

અવસર્પિણી વ્યતીત થઈ જાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંતલોક-અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કરતાં સહેજ ન્યૂન પ્રમાણુ હોય છે. એજ પ્રમાણે દેશ બંધાન્તર વિષે પણુ સમજવું (एएसिं णं भंते ! जीवाण आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાં કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ' યાવત્ ' કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછા છે, તેમના કરતાં દેશબંધક જીવો સંખ્યાતગણા છે દેશબંધકો કરતાં અબંધકો અનંતગણા છે.

ટીકાર્થ-હવે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા આહારકશરીરપ્રયોગનું નિરૂપણુ કરે છે-ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—" आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते कइविहे पण्णत्ते ?" હે ભદન્ત આહારકશરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

कतिविध. प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–' गोयमा ! एगागारे पण्णत्ते ' हे गौतम ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धः एकाकार एकप्रकार एव प्रज्ञप्तः, ननु औदारिकादिशरीरप्रयोगबन्धवदेकेन्द्रियाद्यनेकप्रकारक इति भावः । गौतमः पृच्छति–' जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ? किं अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ? ' हे भदन्त ! यः एकाकार आहारकशरीरप्रयोगबन्धः प्रज्ञप्तः स किम् मनुष्याहारकशरीरप्रयोगबन्धः ? किं वा अमनुष्याहारकशरीरप्रयोगबन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–

योगबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं –(गोयमा) हे गौतम ! (एगागारे पण्णत्ते) आहारकशरीरप्रयोगबंध एक प्रकार का ही कहा गया है । औदारिक आदि प्रयोगबंध की तरह एकेन्द्रियादिरूप अनेक प्रकार का नहीं कहा गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि एकेन्द्रिय से लेकर समस्त पंचेन्द्रिय जीवों के औदारिक शरीर होता है–अतः भिन्न जातिवालों में होने के कारण इसमें भिन्नता –अनेक प्रकारता आती है–इस तरह की अनेक प्रकारता इस आहारक शरीरप्रयोगबंध में नहीं है–क्यों कि यह मनुष्य के ही होता है इसी विषय को स्पष्ट करने के लिये गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं–(जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे) हे भदन्त ! यदि वह आहारक शरीरप्रयोगबंध एक ही प्रकार का कहा गया है तो क्या वह मनुष्य का आहारकशरीरप्रयोगबंध एक प्रकार का कहा गया है ? या अमनुष्य का आहारक शरीरप्रयोगबंध एक प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " अगागारे पण्णत्ते " આહારક શરીર પ્રયોગબંધ એક જ પ્રકારનો કહ્યો છે. ઔદારિક આદિ પ્રયોગબંધની જેમ એકેન્દ્રિયાદિરૂપ અનેક પ્રકારનો તે હોતો નથી આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિયથી લઈને સમસ્ત પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને ઔદારિકશરીર હોય છે. ભિન્ન ભિન્ન જાતિવાળાઓમા હોવાથી તેમાં ભિન્નતા (અનેક પ્રકારતા) આવી જાય છે પણ આ પ્રકારની અનેક પ્રકારતા આ આહારકશરીરપ્રયોગબંધમાં હોતી નથી કારણ કે તે બધાનો મનુષ્યમાં જ સદ્ભાવ હોય છે આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—" जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ? હે ભદન્ત ! જો તે આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક જ પ્રકારનો હોય, તો શું મનુષ્યનો આહારક શરીરપ્રયોગબંધ

'गोयमा ! मणुस्साहारगसरीरप्पओगवंधे, नो अमणुस्साहारगसरीरप्पओगवंधे' हे गौतम ! आहारकशरीरप्रयोगवन्धो मनुष्याहारकशरीरप्रयोगवन्ध एव भवति, नो अमनुष्याहारकशरीरप्रयोगवन्धो भवति, ' एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहण-संठाणे जाव इड्ढीपत्त–पमत्त–सम्मदिट्ठिपज्जत्त–संखेज्जवासाउय–कम्मभूमिगगब्भ वक्कंतिय मणुस्साहारगसरीरप्पओगवधे,णो अणिड्ढीपत्तपमत्त–जाव–आहारगसरीर-प्पओगवंधे ' एवमुक्तरीत्या एतेन उपर्युक्तेन मनुष्याहारकशरीरप्रयोगवन्धस्य अभिलापेन आलापक्रमेण यथा अवगाहनसंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतिपदे

–(गोयमा) हे गौतम ! (मणुस्साहारगसरीरप्पओगवंधे नो अमणुस्सा हारगसरीरप्पओगवंधे) जो आहारक शरीरप्रयोगवंध एक प्रकार का कहा गया है वह मनुष्य का आहारक शरीरप्रयोगवंध एक प्रकार का कहा गया है–अमनुष्य का आहारक शरीरप्रयोगवंध एक प्रकार का नहीं कहा गया है–क्यों कि आहारक शरीर प्रयोगबंध मनुष्य के सिवाय अन्य जीवों के नहीं होता है। इसलिये मनुष्य के ही होने के कारण–एकेन्द्रिय से लेकर असंज्ञी पंचेन्द्रिय मनुष्य के नहीं होने के कारण उसमें एक विधता प्रकट की गई है। (एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहण संठाणे जाव इड्ढीपत्त–पमत्तसंजय सम्मदिट्ठिपज्जत्त संखेज्जवासाउयक-म्मभूमिगगब्भवक्कंतिय मणुस्साहारगसरीरप्पओगवंधे, णो अणिड्ढीपत्त-पमत्त जाव आहारगसरीरप्पओगवंधे) इस विषय का कथन प्रज्ञापना

એક પ્રકારનો કહ્યો છે, કે અમનુષ્યોનો આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો રહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा " હે ગૌતમ ! " मणुस्साहारगसरीरप्प-ओगवंधे, नो अमणुस्साहारगसरीरप्पओगवंधे " જે આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે, તે મનુષ્યના આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો સમજવો–મનુષ્યનો આહરક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકાર સમજવો જોઇએ નહી, કારણ કે મનુષ્ય સિવાયના અન્ય જીવોમાં આહારક શરીરપ્રયોગબંધ થતો નથી. આ કારણે મનુષ્યોમાં જ તેનો સદ્ભાવ હોવાથી, અને એકેન્દ્રિયથી લઇને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય સુધીના જીવોમાં તેનો સદ્ભાવ નહીં હોવાથી–તેમાં એક વિધતા (એકજ પ્રકાર) પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

" एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढीपत्त–पमत्तसं–जयसम्मादिट्ठिपज्जत्त–संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगगब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीर-प्पओगवंधे, णो अणिड्ढीपत्तपमत्त जाव आहारगसरीरप्पओगवंधे "
આ વિષયનુ કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ માં અવગાહના સંસ્થાન પદમાં જે

यावत् ऋद्धिप्राप्त-प्रमत्त संयतसम्यग्दृष्टि पर्याप्तकसंख्येयवर्षायुष्क कर्मभूमिगगर्भ-व्युत्क्रान्तिक मनुष्याहारकशरीरप्रयोगबन्धः प्रज्ञप्तः नो अनृद्धिप्राप्तप्रमत्त-यावत् संयत-सम्यग्दृष्टि संख्येयवर्षायुष्क कर्मभूमिग-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याहारकशरीर-प्रयोगबन्धः प्रज्ञप्तः तथैवात्रापि निरवशेषोऽवसेय इति भावः। गौतमः पृच्छति-'आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं ?' हे भदन्त ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मणः उदयेन भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहागसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स

के २१ वें अवगाहना संस्थान पद में जैसा कहा गया है कि यह आहारक शरीर प्रयोगबंध ऐसे मनुष्य के होता है जो ऋद्धिप्राप्त संयत हो, सम्यक् दृष्टि हो, छठे गुणस्थान में रहने वाला हो, पर्याप्तक हो, संख्यात वर्ष की आयुवाला हो-कर्मभूमिज हो, गर्भव्युत्क्रान्तिक-गर्भजन्मवाला हो। ऐसा वह नहीं हो कि जिसे ऋद्धिप्राप्त न हो-चाहे वह इन पूर्वोक्त विशेषणों वाला भले ही क्यों न हो। क्यों कि यह आहारक शरीर प्रयोगबंध ऋद्धिप्राप्त छठे गुणस्थानवर्ती मुनिजन के ही होता है। ऐसा ही कथन यहां पर भी सम्पूर्णरूप से इसके विषय में जानना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदंत! यह आहारक शरीर प्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च

પ્રમાણે કરવામાં આવ્યુ છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ ગ્રહણુ કરવુ ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—"આ આહરક શરીરપ્રયોગબંધ એવા માણુસ દ્વારા થાય છે કે જે ઋદ્ધિ સંપન્ન સયત હોય, સમ્યક્‌દૃષ્ટિ હોય છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેનારો હોય, પર્યાપ્તક હોય, સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્ય વાળો હોય, કર્મભૂમિજ હોય અને ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક (ગર્ભ જન્મવાળો) હોય-આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો હોવા છતાં ઋદ્ધિપ્રાપ્ત ન હોય એવા મનુષ્ય દ્વારા આ બધ થતો નથી, કારણ કે આ આહારક શરીર પ્રયોગબંધ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજન દ્વારા જ થાય છે. આ પ્રકારનુ સમસ્ત કથન અહીં પણ તેના વિશે સપૂર્ણરૂપે ગ્રહણુ થવું જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"आहरगरीरप्पओवघे ण भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं" ? હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી આ આહરકશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"वीरियसयोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहरगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएण आहारगसरीरप्पओगबंधे" વીર્યથી

उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे' हे गौतम ! वीर्यसयोगसद्द्रव्यतया, देहलीदीपकन्यायात् 'स' शब्दस्य वीर्यशब्देऽपि सम्बन्धेन सवीर्यतया, सयोगतया, सद्द्रव्यतया, इत्यर्थः यावत् प्रमादप्रत्ययात् कर्म च, योगं च भवं च, आयुष्यं च लब्धिं च प्रतीत्य आहारकशरीरप्रयोगकरणलब्धिमाश्रित्येत्यर्थः आहारकशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन आहारशरीरप्रयोगबन्धो भवति, गौतमः पृच्छति-'आहारगसरीरप्पओग बंधे ण भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे? हे भदन्त ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धः खलु किं देशबन्धो भवति ? किं वा सर्वबन्धो भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि' हे गौतम ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धो देशबन्धोऽपि भवति, अथ च सर्वबन्धोऽपि भवति, गौतमः पृच्छति-'आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? हे भदन्त ! आहारकशरीरप्रयोगबन्धः

आहारगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे) वीर्य से युक्त होने से, योगसहित होने से, सद्द्रव्यरूप होने से और प्रमादरूपकारणवाला होने से, ऋद्धि संपन्न संयत-छठे गुणस्थानवर्ती जीव के कर्म, भव, योग, आयुष्य एवं आहारक शरीरप्रयोगकरण लब्धि को लेकर उदित हुए आहारक शरीर नामकर्म के प्रभाव से आहारक शरीरप्रयोगबंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ?) हे भदन्त ! यह आहारक शरीर प्रयोगबंध क्या देशबन्धरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि) आहारक शरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप भी होता है और सर्वबंधरूप भी होता है।

યુક્ત હોવાથી, યોગસહિત હોવાથી સદ્‌દ્રવ્યરૂપ હોવાથી, પ્રમાદરૂપ કારણવાળા થવાથી, ઋદ્ધિસંપન્ન સંયત-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી જીવના કર્મ, ભવ યોગ, આયુષ્ય અને આહારકશરીરપ્રયોગકરણ લબ્ધિની અપેક્ષાએ ઉદય પામેલા આહારકશરીરનામ કર્મના પ્રભાવથી આહારકશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"आहरगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?" હે ભદન્ત આહારકશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि" હે ગૌતમ ! આહારકશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે.

खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समय, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्त' हे गौतम ! आहारकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धः एकं समयं भवति प्रथमसमये एव सर्वबन्ध सद्भावात् देशबन्धस्तु जघन्येनान्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कृष्टेनापि चान्तर्मुहूर्तं भवति, तथाहि-जघन्येन उत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्तमेवाहारकशरीरी भवति, परतः औदारिकशरीरस्यावश्यंग्रहणात्, तत्र चान्तर्मुहूर्ते प्रथमसमये सर्वबन्धः, उत्तरसमयेषु च देशबन्धः

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! आहारक शरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कबतक रहता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) हे गौतम ! आहारक शरीरप्रयोग का सर्वबंध एक समय का होता है और देशबंध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से भी एक अन्तर्मुहूर्त का होता है। क्यों कि प्रथम समय में ही आहारक शरीरप्रयोग के सर्वबंध का सद्भाव रहता है। अतः इसके सर्वबंध का समय एक समय का कहा गया है। देशबंध जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से भी वह अन्तर्मुहूर्त का है तात्पर्य यह है कि ऋद्धिधारी छठा गुणस्थानवर्ती संयतजन आहारक शरीर से युक्त जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त तक ही रहता है।

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) આહારક શરીર પ્રયોગને સર્વબંધ એક સમયને હોય છે, તેને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્તને અને વધારેમાં વધારે પણ એક અન્તર્મુહૂર્તને હોય છે. કારણ કે પ્રથમ સમયમાં જ આહારક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધને સદ્ભાવ રહે છે, તેથી તેના સર્વબંધને કાળ એક સમયને કહ્યો છે. દેશબંધને જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટકાળ એક અન્તર્મુહૂર્તને જે કહેવામાં આવ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—ઋદ્ધિસંપન્ન છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી સંયત મનુષ્ય જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ આહારક શરીરથી યુક્ત રહે છે, ત્યારબાદ તે ઔદારિક શરીરને અવશ્ય ગ્રહણ કરી લે

अथाहारकशरीरप्रयोगस्यबन्धान्तरं प्ररूपयितुमाह-' आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! आहारगशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह- 'गोयमा! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा, अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं, एवं देसबंधंतरं वि ' हे गौतम ! आहारकशरीरप्रयोगस्य सर्वबन्धान्तरं जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भवति, उत्कृष्टेन तु सर्वबन्धान्तरम् अनन्तं कालम् , अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः कालापेक्षया, क्षेत्रतः क्षेत्रापेक्षया तु अनन्ता लोकाः, अपार्द्धम्

इसके बाद वह औदारिक शरीर का ग्रहण अवश्य कर लेता है। आहारक शरीर का अन्तर्मुहूर्त में प्रथम समय में सर्वबंध होता है और उत्तरसमयों में देशबंध होता है।

अब सूत्रकार आहारकशरीरप्रयोगबंध का अन्तर प्रकट करते हैं- इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ) हे भदन्त ! आहारगशरीरप्रयोगबंध का अन्तरकाल की अपेक्षा से कबतक का होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंतालोगा अवड्ढपोग्गलपरियट्टं देसूणं-एवं देसबंधंतरं वि) आहारकशरीर के सर्वबंध का अन्तर जघन्य से अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से अनंतकाल का होता है-इस अनन्तकाल में अनन्त उत्स-

---

છે. આહારક શરીરનો અન્તર્મુહૂર્તના પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધ થાય છે અને ઉત્તર સમયોમાં દેશબંધ થાય છે. હવે સૂત્રકાર આહારક શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર પ્રકટ કરે છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે—

" आहारगसरीरप्पओगबंधतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલુ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्त, उक्कोसेणं अणंतकाल अणंताओ उस्सप्पिणी, ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा अवड्ढ पोग्गलपरियट्ट देसूणं-एवं देसबंधंतरं वि) આહારક શરીરના સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનુ હોય છે અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનુ હોય છે-તે અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી

अपगतार्द्धम् अर्द्धमात्रमित्यर्थः प्रागुक्तस्वरूपं पुद्गलपरिवर्तम् अपार्द्धमपि अर्द्धतः पूर्णं मा भूदित्याह-देशोनम् इति भवतीतिशेषः, तथा च मनुष्याहारकशरीरं प्रतिपन्नस्तत्प्रथमसमये च सर्ववन्धकस्ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्र स्थित्वौदारिकशरीरं गतः तत्रापि अन्तर्मुहूर्तं स्थितः पुनरपि च तस्य प्राणिदयासंशयादि संशयान्तचतुष्टयम् आहारकशरीरकरणकारणमुत्पन्नं ततः पुनरप्याहारकशरीरं गृह्णाति,तत्र च प्रथमसमये सर्ववन्धक एव, एवं च सर्ववन्धान्तरमन्तर्मुहूर्तम् द्वयोरप्यन्तर्मुहूर्तयोरेकत्वविवक्षणात्, एवमुत्कृष्टेन कालानन्त्यमुक्तमेव,एवं देशवन्धान्तरमपि जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कर्षेण पुनरपार्द्धं देशोनं

र्पिणी अनन्त अवसर्पिणी हो जाती हैं। क्षेत्र की अपेक्षा-अनन्तलोक प्रमाण सर्वबंध का अन्तर होता है-इसमें कुछ कम अर्द्ध पुद्गलपरावर्तन हो जाता है। तथा च-मनुष्याहारक शरीर को प्रतिपन्न हुआ-जीव उस के प्रथम समय में सर्वबंधक होता है-अन्तर्मुहूर्ततक उस आहारकशरीर में रहकर फिर वह औदारिक शरीर को ग्रहण कर लेता है-वहाँ पर भी वह अन्तर्मुहूर्त तक रहता है-इतने में यदि उसे पुनःसंशय आदि को दूर करने का कारणभूत आहारकशरीर उत्पन्न हो जाता है-तो वह उसे ग्रहण करता है-वहां वह प्रथम समय में उसका सर्वबंधक होता है-इस तरह से अब के इस सर्वबंध में और पहिले के सर्वबंध में अन्तर अन्तर्मुहूर्त का ही आता है-यहां दो अन्तर्मुहूर्तों को एक मानकर एक अन्तर्मुहूर्त कह दिया गया है। उत्कृष्ट से अन्तर अनंतकाल का होता है। देशबंध के अन्तर में भी ऐसा ही जानना चाहिये-अर्थात्

અને અનંત અવસર્પિણી વ્યતીત થઇ જાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સર્વબંધનું અન્તર લોકપ્રમાણ હોય છે તેમાં અર્ધ કરતાં થોડું ન્યૂન પુદ્ગલ પરાવર્તન થઇ જાય છે હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—મનુષ્યાહારક શરીર પામેલો જીવ તેના પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે, અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તે આહારક શરીરમાં રહીને તે ફરીથી ઔદારિક શરીરને ધારણ કરી લે છે, ત્યાં પણ તે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે-એટલામાં જો તેને સંશય આદિ દૂર કરવાના કારણભૂત આહારક શરીરની પુનઃ પ્રાપ્તિ થઇ જાય, તો તેને ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં તેનો સર્વબંધક થાય છે. આ પૂર્વના અને અત્યારના સર્વબંધની વચ્ચે એક અન્તર્મુહૂર્તનું જ અંતર પડી જાય છે. અહીં બે અન્તર્મુહૂર્તોને એક માનીને એક અન્તર્મુહૂર્ત કહી દેવામાં આવ્યું છે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું અંતર પડે છે દેશબંધના અન્તર વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે આહારક શરીરનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં

पुद्गलपरिवर्तम्। अथाहारकशरीरदेशबन्धकादीनामल्पबहुत्वादिकं प्ररूपयति-'एएसि णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ?' हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानाम् आहारकशरीरस्य देशबन्धकानां, सर्वबन्धकानाम्, अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत्-अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्ज गुणा, अबंधगा अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः आहारकशरीरस्य सर्व-

आहारकशरीर का देशबंधान्तर जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का होता है और उत्कृष्ट से कुछ कम अर्द्ध पुद्गलपरावर्तनरूप होता है।

अब सूत्रकार आहारक शरीरमें, देशबंधकों में, सर्वबंधकों में और अबंधकों में अल्पबहुत्व का प्रतिपादन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (एएसिं णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देशबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया) हे भदन्त ! इन आहारक शरीर के देशबंधकों में, सर्वबंधकों में, और अबन्धकों में से कौन से जीव किन जीवों की अपेक्षा अल्प हैं? कौन जीव किन जीवों की अपेक्षा बहुत हैं? कौन जीव किन जीवों के बराबर है? और कौन जीव किन जीवों से विशेष अधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा, आहारग सरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्जगुणा, अबंधगा अणं-

ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કરતાં થોડું ન્યૂન હોય છે. હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" एएसिं णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाणं य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया ?" હે ભદન્ત ! આ આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा, आहारग सरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा, संखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा "

वन्धकाः, देशवन्धकाः संख्येयगुणाः, अबन्धकाः अनन्तगुणाः भवन्ति । तथा च सर्वस्तोकाः आहारकस्य शरीरस्य सर्वबन्धका भवन्ति, तत्सर्वबन्धकालस्य सर्वाल्पत्वात्, देशबन्धकास्तु आहारकशरीरस्य संख्यातगुणा भवन्ति तद्देशबन्धकालस्य बहुत्वात्, असंख्यातगुणास्तु न ते भवन्ति, मनुष्याणामेव संख्यातत्वेन तद्विशेपाहारकशरीरदेशबन्धकानामसंख्यातत्वासंभवात्, अबन्धकास्तु अनन्तगुणा भवन्ति, आहारकशरीरं हि मनुष्याणामेव, तत्रापि संयतानां, तेपामपि केपाचिदेव कदाचिदेव च भवतीति, शेपकाले ते शेपजीवाश्चाबन्धकाः भवन्ति, ततश्च सिद्धवनस्पत्यादीनामनन्तगुणत्वात् अनन्तगुणास्ते भवन्तीतिभाव ॥ सू० ७ ॥

तगुणा) सब से कम जीव आहारकशरीर के सर्वबंधक जीव इनसे संख्यातगुणें हैं। और अबंधक जीव इनसे अनन्तगुणें हैं। आहारकशरीर के सर्वबंधक जीव सब से कम हैं इसका कारण यह है कि आहारकशरीर के सर्वबंध का काल सबसे कम है। देशबंधक जीव संख्यातगुणें हैं सो इसका कारण यह है कि देशबंध का काल बहुत हैं। असंख्यातगुणें देशबंधक इसलिये नहीं हैं कि मनुष्यराशि संख्यातगुणी ही है। इसलिये तद्विशेषाहारकशरीर के देशबंधक भी संख्यातगुणें ही हैं–असंख्यातगुणें नहीं। तथा आहारकशरीरके अबंधक जीव अनंतगुणें होते हैं ऐसा जो कहा गया है वह सिद्ध और वनस्पति आदि जीवोंकी अपेक्षा लेकर कहा गया है। यह आहारकशरीर मनुष्यों के ही होता है। इनमें भी जो मनुष्य संयत होते हैं उनके यह होता है। उनमें भी किन्हीं२ के कभी २ होता है। शेष कालमें वे शेष जीव अबंधक होते हैं ॥सू०७॥

આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછા છે? દેશબંધક જીવો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણા છે, અને અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં હોવાનુ કારણુ એ છે કે આહારક શરીરના સર્વબંધનો કાળ સૌથી ઓછો છે. દેશબંધનો કાળ ઘણો હોવાને કારણે દેશબંધકો સંખ્યાતગણાં છે. અસંખ્યાતગણાં એ કારણે નથી કે મનુષ્યરાશિ સંખ્યાતગણી જ છે તેથી આહારક શરીરના દેશબંધક જીવો પણ સંખ્યાતગણાં જ છે–અસંખ્યાતગણાં નથી. આહારક શરીરના અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં અનંતગણા કહેવાનું કારણુ નીચે પ્રમાણે છે—સિદ્ધ, વનસ્પતિકાય આદિ જીવો આહારક શરીરના અબંધકો હોય છે. આહારક શરીરનો સદ્ભાવ કેવળ મનુષ્યોમા જ હોય છે. એટલુ જ નહી પણ બધાં મનુષ્યોમાં તેનો સદ્ભાવ હોતો નથી. સંયત મનુષ્યોમાં જ તેનો સદ્ભાવ હોય છે. તેઓમાં પણ કોઇ કોઇમા ક્યારેક ક્યારેક જ તેનો સદ્ભાવ હોય છે. શેષકાળમાં શેષ જીવો અબંધક જ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

तैजसशरीरप्रयोगबन्धवक्तव्यता ।

अथ तैजसशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्यप्ररूपयितुमाह—

मूलम्—तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—एगिंदियतेयासरीरप्पओग-बंधे, बेइंदियतेयासरीरप्पओगबंधे, तेइंदियतेयासरीरप्पओगबंधे, चउरिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे, पंचिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे, एगिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते? एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जावपज्जत्तसव्वट्ठ-सिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवपंचिंदियतेयासरीरप्प-ओगबंधे य, अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयजावबंधे य, तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उद-एणं ? गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं तेयासरी-प्पओगबंधे । तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्व-बंधे ? गोयमा ! देसबंधे, नो सव्वबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा—अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए। तेया सरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा! अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जव-सियस्स नत्थि अंतरं। एएसि णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया

वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा, देसबंधगा अणंतगुणा ॥ सू० ८ ॥

छाया—तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-एकेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः, द्वीन्द्रियतैजसशरीर प्रयोगबन्धः, त्रीन्द्रियतेजशरीरप्रयोगबन्धः, चतुरिन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः, पञ्चेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः एकेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः? एवम् एतेन अभिलापेन भेदो यथा अवगाहनसंस्थाने यावत्

॥ तैजसशरीरप्रयोगबंध वक्तव्यता ॥

'तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेयासरीप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगबंध कितने प्रकारका कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! पंचविहे पण्णत्ते) तैजसशरीरप्रयोगबंध पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकारसे है-(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे, बेइंदियतेयासरीरप्पओगबंधे, तेइंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे जाव पंचिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) एकेन्द्रिय तैजशसरीरप्रयोगबंध, द्विन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबंध, तेइन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबंध यावत् पंचेन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबंध-(एगिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! एकेन्द्रिय तैजसशरीप्रयोगबंध कितने प्रकारका कहा गया है ? (एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसं-

તૈજસશરીરપ્રયોગબંધ વક્તવ્યતા—

"तेया सरीरप्पओगबंधे ण भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ! (गोयमा-पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે--(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे, बेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे, तेइंदिय तेया सरीरप्पओग बंधे, जाव पंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) (१) એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (२) દ્વીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (३) ત્રીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (४) ચતુરિન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (५) પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ

(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

पर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिककल्पातीतक – वैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धश्च, अपर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिक- यावत् बन्धश्च, तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मण उदयेन ? गौतम ! वीर्यसयोगसद्रव्यतया यावत् आयुष्यञ्च प्रतीत्य तैजसशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन

ठाणे जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवपंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तसव्वसिद्ध अणुत्तरोववाइय जाव बंधे य) इस तरह इस अभिलाप जैसा अवगाहना संस्थान में भेद कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी कहना चाहिये। यावत् पर्याप्त सर्वार्थ सिद्ध अनुत्तरौपपातिक कल्पातीत वैमानिक देव पंचेन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोगबंध और अपर्याप्त सर्वार्थ सिद्ध अनुत्तरौपपातिक यावत् तैजस शरीरप्रयोग बंध तक। (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! तैजस शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं तेयासरीरप्पओग बंधे) सवीर्यता, सयोगता, और सद्रव्यता से यावत् आयुष्य के आश्रय से और तैजसशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से तैजस शरीरप्रयोगबंध होता है। (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे) हे भद-

(एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणिय देवपंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्त सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय जाव बंधे य) આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા પ્રજ્ઞાપનાના અવગાહના સંસ્થાન પદમાં જે જે ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે, તે તે ભેદોનું કથન અહીં પણ કરવું જોઈએ–" પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, " અહીં સુધીનુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कमस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं तेया सरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, અને આયુષ્ય પર્યન્તના પૂર્વોક્ત કારણોને લીધે તથા તૈજસ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે.

तैजसशरीरप्रयोगबन्धः, तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धः, नो सर्वबन्धः। तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अनादिको वा अपर्यवसितः, अनादिको वा सपर्यवसितः, तैजसशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम ! अनादिकस्य अपर्यवसितस्य नास्ति अनन्तरम्, अनादिकस्य सपर्यवसितस्य नास्ति अन्तरम्, एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां

न्त ! तैजस शरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप है या सर्वबंधरूप है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे, नो सव्वबंधे) तैजस शरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप है सर्वबंधरूप नहीं है। (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोग बंध काल की अपेक्षा से कबतक रहता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) तैजस शरीरप्रयोगबंध दो प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) अनादि अपर्यवसित और अनादि सपर्यवसित (तेयासरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! तैजस शरीर प्रयोगबंध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) अनादि अपर्यवसित एवं अनादि सपर्यवसित इन दोनों प्रकार के तैजस शरीरप्रयोगबंध का अंतर नहीं है। (एएसिं णं भंते ! जीवाणं

(तेया सरीरप्पओग बंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे नो सव्वबंधे) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ જ હોય છે, સર્વબંધરૂપ હોતો નથી. (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) કાળની અપેક્ષાએ તૈજસ શરીરપ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) અનાદિ સપર્યવસિત. (तेयासरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) અનાદિ અપર્યવસિત અને અનાદિ સપર્યવસિત, આ બન્ને પ્રકારના તૈજસ શરીર પ્રયોગ

तैजसशरीरस्य देशबन्धकानाम् अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः तैजसशरीरस्य अबन्धकाः, देशबन्धका अनन्तगुणाः ॥ सू० ८ ॥

टीका—' तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगबंधः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! तैजसशरीरप्रयोगबन्धः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-एगिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे ' तद्यथा-एकेन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबन्धः, ' बेइंदि-

---

तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन तैजस शरीर के देशबंधको और अबंधको में से कौन जीव किनकी अपेक्षा से यावत् विशेषाधिक है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा अबंधगा देसबंधगा अणंतगुणा) तैजस शरीर के अबंधक जीव सब से कम हैं। इनकी अपेक्षा देशबंधक जीव अनंतगुणें हैं।

टीकार्थ—सूत्रकार ने तैजस शरीरप्रयोग बंध को लेकर यहां पर उसकी प्ररूपणा की है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! तैजस शरीर प्रयोगबंध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पण्णत्ते) तैजस शरीर प्रयोगबंध पांच प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(एगिंदिय

બંધનું અંતર હોતું નથી. (एएसिं णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? હે ભદન્ત ! એ તૈજસ શરીરના દેશબંધકો અને અબંધકોમાંથી કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? (યાવત્) કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा अणंतगुणा) તૈજસ શરીરના અબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, અબંધકો કરતાં દેશબંધકો અનંતગણાં છે.

ટીકાર્થ—વૈક્રિય તથા આહારક શરીરપ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના પાંચ પ્રકાર કહ્યાં છે. " तंजहा " તે

यतेयासरीरप्पओगबंधे' द्विन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः, 'तेइंदियतेयासरीरप्पओगबंधे' त्रीन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः, 'चउरिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे चतुरिन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धः, पंचिदियतेयासरीरप्पओगबंधे ' पञ्चेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धश्च, गौतमः पृच्छति-' एगिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? ' हे भदन्त ! एकेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव' हे गौतम ! एवम् उक्तरीत्या एतेन उपर्युक्तेन एकेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धविषयकेण अभिलापेन आलापक्रमानुसारेण भेदश्चतुर्विंशतिदण्डकव्यपदेश्यो यथा अवगाहनसंस्थाने

तेया सरीरप्पओगबंधे) एकेन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबंध (बेइंदिया तेया सरीरप्पओगबंधे) दो इन्द्रिय तैजस सरीर प्रयोगबंध (तेइंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) ते इन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोगबन्ध, (जाव पंचेदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) यावत्-चौ इन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोगबंध और पंचेन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोगबंध,

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! एकेन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोगबंध कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव) हे गौतम! उक्तरीति के अनुसार उपर्युक्त एकेन्द्रिय तैजस शरीरप्रयोग विषयक आलापक्रम से चतुर्विंशतिदण्डक व्यपदेश्य-भेद प्रज्ञापना के

પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (बेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) દ્વીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (तेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) તેઇન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (जाव पंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) ચતુરિન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અને પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव) હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન નામના ૨૧ માં પદમાં ઉપર્યુક્ત એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ વિષયક આલાપક ક્રમથી ૨૪ દંડક વ્યપદેશ્ય ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે

प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे यावत् पृथिवीकायिकाऽप्कायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-वनस्पतिकायिक-रूपैकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकमनुष्य-नैरयिक-भवनपति- वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिक-नव-ग्रैवेयक पर्याप्तकापर्याप्तकदेवपञ्चेन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोगबन्धः ' पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय-वेमाणियदेवपचिंदियतेयासरीरप्पओगबंधे य ' पर्याप्त-कसर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिक कल्पातीतक-वैमानिकदेवपञ्चेन्द्रिय तैजसशरीरप्रयोग-बन्धश्च,' अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध-अणुत्तरोववाइयजावबंधे य ' अपर्याप्तकसर्वार्थसिद्धा-नुत्तरौपपातिक-यावत्-कल्पातीतक-वैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियतैजसशरीरप्रयोगबन्धश्च, प्रतिपादितस्तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्य इतिभावः, गौतमः पृच्छति-' तेयासरीरप्प-ओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? ' हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगबन्धः

---

२१ वें पद में यावत् " पृथिवीकायिक, अप्कायिक तैजस्कायिक, वायु-कायिक, वनस्पतिकायिकरूप एकेन्द्रिय, तथा द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय पंचेन्द्रिय तिर्यंच, मनुष्य, नैरयिक, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, वैमानिक, नवग्रैवेयक, पर्याप्त, अपर्याप्त देव पंचेन्द्रिय इनका तैजस शरीरप्रयोगबंध (पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवपंचिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे य) पर्याप्तक सर्वार्थसिद्ध अनुत्त-रौपपातिक कल्पातीतक वैमानिक देव पञ्चेन्द्रिय इनका तैजस शरीर प्रयोगबंध (अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय बंधे) तथा अप-र्याप्तक सर्वार्थसिद्ध अनुत्तरौपपातिक कल्पातीत वैमानिक देव पंचेन्द्रिय इनका तैजस शरीरप्रयोगबंध " जिस प्रकार से यहां तक प्रतिपादित किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी समझना चाहिये।

" પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક રૂપ એકેન્દ્રિય તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, નૈર-યિક, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, વૈમાનિક, નવગ્રૈવેયક, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, દેવપંચેન્દ્રિય, આ જીવોનો તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (पज्जत्त सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरो ववाइ कप्पाईया वेमाणियदेवपंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे य)પર્યાપ્તક, સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિયના તૈજસ શરીરનો પ્રયોગબંધ, તથા (अपज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइय जाव बंधे) અપર્યાપ્તક સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિયના તૈજસશરીરનો પ્રયોગબંધ" પ્રજ્ઞાપનના અવગાહન સંસ્થાન પદમાં આ પ્રમાણે જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું પ્રતિપાદન અહીં પણ કરવું જોઇએ.

खलु कस्य कर्मणः उदयेन भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! वीरियसजोगसद्दव्वयाए-जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं तेयासरीरप्पओग-बंधे' हे गौतम ! वीर्यसयोग सद्रव्यतया सवीर्यतया, सयोगतया सद्रव्यतया चेत्यर्थः यावत्-प्रमादप्रत्ययात्, कर्म च, योगं च, भवं च, आयुष्यं च प्रतीत्य-आश्रित्य, एतेषामपेक्षयेत्यर्थः तैजसशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन तैजसशरीरप्रयोगवन्धो भवति । गौतमः पृच्छति-' तेयासरीरप्पओगवंधे णं भंते ! किं देसवंधे, सव्ववंधे ?' हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगवन्धः खलु किं देशवन्धस्वरूपो भवति ? किं वा सर्ववन्धस्वरूपो भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! देसवंधे, नो सव्ववंधे' हे गौतम !

अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-(तेया सरीरप्पओगवंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! तैजस शरीरप्रयोगवंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं तेया सरीरप्पओगवंधे) सवीर्यता, सयोगता, सद्रव्यता इनसे प्रमादरूप कारण से, कर्म, योग, भव और आयु इनकी अपेक्षा से और तैजस शरीर नामकर्म के उदय से यह तैजस शरीरप्रयोगवंध होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(तेयासरीरप्पओगवंधे ण भंते ! किं देसवंधे, सव्ववंधे) हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगवंध क्या देशवंध रूप है या सर्ववंध रूप है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! तैजसशरीरप्रयोगवंध (देसवंधे) देशवंधरूप है (नो सव्ववंधे) सर्ववंध

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तेया सरीर-प्पओगवंधे ण भंते ! कस्स कम्मस्स उदएण ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग-सद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेया सरीरप्पओग नामाए कमस्स उदएणं तेया सरीरप्पओगवंधे) સવીર્યતાથી, સયોગતાથી, સદ્રવ્યતાથી, પ્રમાદરૂપ કારણથી, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુની અપેક્ષાએ અને તૈજસ શરીર નામ કર્મના ઉદયથી આ તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—' तेया सरीरप्पओगवंधे ण भंते ! किं देसवंधे, सव्ववंधे " હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ " देसवंधे " દેશબંધરૂપ હોય છે, " नो सव्ववंधे " સર્વબંધરૂપ નથી.

तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु देशबन्ध एव भवति, नो सर्वबन्धो भवति, तैजसशरीरस्य अनादित्वात् न सर्वबन्धोऽस्ति, सर्वबन्धस्य प्रथमतः पुद्गलोपादानरूपतया अनादेस्तैजसशरीरस्य तदसंभवात् इतिभावः, गौतमः पृच्छति-'तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते' हे गौतम ! तैजसशरीरप्रयोगबन्धो द्विविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए' तद्यथा-अनादिको वा अपर्यवसितः, अनादिको वा सपर्यवसितः, तत्र अभव्यानाम् अनादिकोऽपर्यवसितस्तैजसशरीरप्रयोगबन्धः,

---

रूप नहीं है। क्यों कि "अनादि सम्बन्धे च" सूत्रानुसार यह तैजस शरीर जीव के साथ अनादिकाल से संबंधित है। प्रथम समय में पुद्गलोपादानरूप होने से अनादि तैजसशरीर में इस सर्वबंध का होना असंभव है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं भवइ) हे भदन्त ! तैजससरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कबतक रहता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) तैजसशरीरप्रयोगबंध दो प्रकार का कहा है (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) अनादि अपर्यवसित और अनादि सपर्यवसित इनमें से अनादि अपर्यवसित जो तैजसशरीरप्रयोगबंध है वह अभव्यजी-

---

કારણ કે "अनादिसम्बंधे च' આ સૂત્રાનુસાર આ તૈજસ શરીર જીવની સાથે અનાદિ કાળથી સંબંધિત છે. પ્રથમ સમયમાં તે પુદ્ગલોપાદાન રૂપ હોવાથી તૈજસ શરીરમાં સર્વબંધનો સદ્ભાવ અસંભવિત છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं भवइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा " હે ગૌતમ ! " दुविहे पण्णत्ते " તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે-" तं जहा " તે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત), (૨) અનાદિ સપર્યવસિત (અનાદિ સાન્ત).

अनादिकसपर्यवसितस्तु तैजसशरीरप्रयोगबन्धो भव्यानां भवतीति भावः। अथ तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्यैवान्तर प्ररूपयितुं पृच्छति-' तेयासरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?' हे भदन्त तैजसशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु कालतः कियच्चिरं भवति? भगवानाह-'गोयमा' अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं ' हे गौतम ! तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्य अनादिकस्य अपर्यवसितस्य नास्ति अन्तरं व्यवधानम् , एवं तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्य अनादिकस्य सपर्यवसितरूपस्य चापि नास्ति अन्तर व्यवधानमित्यर्थः, यतो हि संसारस्थस्य जीवस्य तैजसशरीरबन्धेन उक्तद्वयरूपेणापि- सदाऽविनिर्मुक्तत्वात्

वों के होता है। और अनादिसपर्यवसित तैजसशरीरप्रयोगबंध भव्य जीवों के होता है।

अब सूत्रकार तैजसशरीरप्रयोगबंध के अंतर को प्ररूपित करते हैं सो गौतम ने प्रभु से यहां पर ऐसा पूछा है-(तेयासरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोगबंध का अन्तरकाल की अपेक्षा से कितना होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) अनादि अपर्यवसितरूप जो तैजसशरीरप्रयोगबंध है उसमें अन्तर-व्यवधान नहीं होता है, इसी तरह से अनादि सपर्यवसितरूप जो तैजसशरीरप्रयोगबंध है उसमें भी अन्तर नहीं होता है। क्यों कि संसारी जीव के तैजसशरीर का बंध अनादि अपर्यवसितरूप में तथा अनादि सपर्यवसितरूप में सदा विद्य

અભવ્ય જીવો અનાદિ અપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે અને ભવ્ય જીવો અનાદિ સપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेया सरीरप्पओगबंधंतरं ण भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) અનાદિ અપર્યવસિત રૂપ જે તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ છે તેમાં અંતર (આંતરો) હોતો નથી, એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ જે તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ છે તેમાં પણ અંતર (આંતરો) પડતું નથી. કારણ કે સંસારી જીવનો તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે તથા અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે સદા વિદ્યમાન (મોજૂદ) રહે છે તેથી સમસ્ત સંસારી જીવ તેમનાથી

अत उक्तद्वयरूपस्यापि तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्य नास्त्यन्तरमिति भावः। अथ तैजसशरीरप्रयोगदेशबन्धकाबन्धकानामल्पत्वादिप्ररूपणायाह–'एएसि णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा?' हे भदन्त ! एतेषां खलु पूर्वोक्तानां जीवानाम् तैजसशरीरप्रयोगस्य देशबन्धकानाम् अबन्धकानां च मध्ये कतरे कतरेभ्यो यावत्–स्तोका वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा, देसबंधगा अणंतगुणा' हे गौतम ! सर्वस्तोका जीवास्तैजसशरीरप्रयोगस्य अबन्धका भवन्ति सिद्धानामेव तदबन्धकत्वात्, देशबन्धकास्त्वनन्तगुणाः भवन्ति, तद्देशबन्धकानां सकलसंसारिणां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वादिति भावः ॥ सू० ८ ॥

मान रहता है अतः समस्त संसारी जीव इनसे विनिर्मुक्त नहीं रहने के कारण इन दोनों प्रकार के तैजसशरीरप्रयोगों में अन्तर–काल की अपेक्षा व्यवधान नहीं आता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (एएसिं णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! तैजसशरीरप्रयोग के देशबंधक जीवों में से कौन जीव किन जीवों से कम हैं? कौन जीव किन जीवों से अधिक हैं? कौन जीव किन जीवों के समान हैं ? और कौन जीव किन जीवों से विशेषाधिक हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा, देसबंधगा अणंतगुणा) सब से कम जीव तैजसशरीरप्रयोगबंध के अबंधक हैं। क्यों कि इस अबंधक सिद्ध ही होते हैं। तथा देशबंधक जो जीव हैं वे इनकी अपेक्षा

વિનિર્મુક્ત (રહિત) નહીં રહેવાને કારણે તે બન્ને પ્રકારના તૈજસ શરીર પ્રયોગોમા કાળની અપેક્ષાએ વ્યવધાન (અંતર) પડતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एएसिं णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો અને અબંધકોમાંથી કોણ કોના કરતાં અધિક છે ? કોણ કોની બરાબર છે, અને કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा, देसबंधगा अणंतगुणा) તૈજસ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવો સૌથી ઓછા છે, કારણ કે તેના અબંધક સિદ્ધો જ હોય છે. દેશબંધક

कार्मणशरीरप्रयोगवक्तव्यता ।

अथ कार्मणशरीरप्रयोगबन्धं प्ररूपयितुमाह-' कम्मासरीर० ' इत्यादि ।

मूलम्-कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! अट्ठविहे पण्णत्ते, तं जहा-णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे। णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! नाणपडिणीययाए, णाणणिण्हवणयाए णाणंतराएणं णाणप्पदोसेणं णाणच्चासायणाए, णाणाविसंवायणाजोगेणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे। दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! दंसणपडिणीययाए, एवं जहा णाणावरणिज्जं नवरं दंसणनामघेत्तव्वं जाव दंसणविसंवायणाजोगेणं दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबंधे। सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? गोयमा! पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए, सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयणिज्ज-

---

अनन्तगुणे हैं क्यों कि देशबंधक जो सकलसंसारी जीव हैं वे सिद्धों से भी अनन्तगुणे हैं ॥ सू०८ ॥

જીવો અબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે, કારણ કે સકળ સંસારી જીવ દેશબંધક છે, અને તે સંસારી જીવો સિદ્ધો કરતાં અનંતગણા છે ॥ સૂ. ૮ ॥

कम्मा जाव बंधे, असायावेयणिज्ज० पुच्छा, गोयमा! परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, जहा सत्तमसए दसमोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्जकम्माजाव पओगबंधे। मोहणिज्जकम्मासरीरप्पओग पुच्छा, गोयमा !० तिव्वकोहयाए,तिव्वमाणयाए,तिव्वमायाए तिव्वलोभयाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए, तिव्वचरित्तमोहणिज्जयाए, मोहणिज्जकम्मासरीर जाव पओगबंधे। नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदियवहेणं, नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं नेरइयाउयंकम्मासरीर-जाव-पओगबंधे, तिरिक्खजोणियाउयकम्मासरीरप्पओगपुच्छा, गोयमा ! माइल्लियाए, नियडिल्लयाए, अलियवयणेणं कूडतुलाकूडमाणेणं तिरिक्खजोणियकम्मासरीरजावप्पओगबंधे । मणुस्सआउयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए, मणुस्साउयकम्माजावबंधे देवाउयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! सरागसंजमेणं,संजमासंजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मासरीरजावपओगबंधे, सुभनामकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! कायउज्जुययाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायण जोगेणं सुभनामकम्मासरीरजावप्पओगबंधे।असुभनामकम्मा-

सरीरपुच्छा, गोयमा! कायअणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासाणुज्जुययाए, विसंवायणाजोगेणं असुभनामकम्मा-जाव पओगबंधे। उच्चागोयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! जाइ-अमएणं, कुलअमएणं, बलअमएणं, रूवअमएणं, तवअम-एणं, सुयअमएणं, लाभअमएणं, इस्सरियअमएणं, उच्चा-गोयकम्मासरीरजावपओगबंधे, नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! जाइमएणं, कुलमएणं, बलमएणं, जाव इस्स-रियमएणं णीयागोयकम्मासरीर जाव पओगबंधे। अंतराइय कम्मासरीरपुच्छा ? गोयमा ! दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं, अंतरा-इयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतरा-इयकम्मासरीरप्पओगबंधे । णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्प-ओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? गोयमा ! देस-बंधे, णो सव्वबंधे, एवं जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओग-बंधे वि। णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! णाणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–अणाइए सपज्ज-वसिए, अणाइए अपज्जवसिए वा, एवं जहा तेयगस्स संचि-ट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स । णाणावरणिज्ज-कम्मासरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव,

एवं जाव अंतराइयस्स। एएसि णं भंते! जीवाणं णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स देसबंधगाणं,अबंधगाण य कयरे कयरे-हिंतो जाव अप्पाबहुगं जहा तेयगस्स। एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स, आउयस्स पुच्छा, गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा॥सू०९॥

छाया—कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? गौतम! अष्टविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धो यावत् आन्तरायिककार्मणशरीरयोगबन्धः, ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त! कस्य कर्मण उदयेन? गौतम! ज्ञानप्रत्यनीकतया१,ज्ञाननिह्नवतया२,ज्ञानान्तरायेण३,

॥ कार्मणशरीरप्रयोग वक्तव्यता ॥

'कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! कार्मणशरीरप्रयोगबंध कितने प्रकार का कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम! (अट्ठविहे पण्णत्ते) कार्मणशरीरप्रयोग आठ प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध यावत् अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबंध। (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध किसकर्म के उदय से होता

કાર્મણશરીરપ્રયોગ વક્તવ્યતા—

"कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! કાર્મણ શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (अट्ठविहे पण्णत्ते) કાર્મણશરીરપ્રયોગના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે, (तं जहा) જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—(णाणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओगबंधे, जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીરપ્રયોગબંધથી લઈને અન્તરાય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ સુધીના કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધો અહીં ગ્રહણ કરવાના છે (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे ण भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?) હે ભદન્ત! કયા કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ

ज्ञानप्रद्वेषेण४, ज्ञानात्याशातनया५, ज्ञानविसंवादनयोगेन६, ज्ञानवरणीयकार्मणशरीर-नाम्नः कर्मण उदयेन, ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्ध, दर्शनावरणीयकार्मण-शरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मण उदयेन ? गोयमा ! दर्शनप्रत्यनीक-तया, एवं यथा ज्ञानावरणीयं, नवरं दर्शननामग्रहीतव्यम् , यावत्-दर्शनविसंवादन-योगेन दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन यावत् प्रयोगबन्धः, सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कस्य कर्मण उदयेन ? गौतम !

है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नाणपडिणीययाए, णाणणिण्णवणयाए, णाणंतराएणं, णाणप्पओसेणं, णाणच्चासायणाए, णाणविसंवायणाजो-गेणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं णाणाव रणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे) ज्ञान के विरुद्ध आचरण से, ज्ञान का अपलाप करने से, ज्ञानवर्धक साधनों में अन्तराय डालने से, ज्ञान के साथ प्रद्वेष करने से, ज्ञान की आशातना करने से, ज्ञानके धारकजीवों के साथ विसवाद करने से जघन्य ज्ञानावरणीयकर्म के उदय होने से ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है। (दरिसणावरणिज्ज-कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा ! दंसणपडिणीययाए एवं जहा णाणावरणिज्जं, नवरं दंसण-नामघेत्तव्वं जाव दंसण विसंवायणा जोगेणं दरिसणावरणिज्जकम्मास-रीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबंधे) हे गौतम ! दर्श-नावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध दर्शन से विरुद्ध आचरण करने से,

---

થાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ! (नाणपडिणीययाए, णाणणिण्णवणयाए, णाणंत-राएणं, णाणप्पओसेण, णाणच्चासायणाए, णाणविसंवायणाजोगेण, णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे) જ્ઞાન વિરૂદ્ધના આચરણથી, જ્ઞાનનો અપલાપ કરવાથી, જ્ઞાનવર્ધક સાધનોમાં અંતરાય નાખવાથી, જ્ઞાનની સાથે પ્રદ્વેષ કરવાથી, જ્ઞાનની અશાતના કરવાથી, જ્ઞાની જીવોની સાથે વિસંવાદ કરવાથી અને જ્ઞાનાવરણીયનામ કર્મનો ઉદય થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનો બંધ થાય છે

(दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबधे ण भंते ! कम्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (दंसणपडिणीययाए एवं जहा णाणावरणिज्जं, नवरं दंसणनामघेत्तव्वं जाव दंसणविसंवायणाजोगेणं दरिसणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबधे) દર્શન વિરૂદ્ધનું આચરણ કરવાથી, દર્શનનો અપલાપ કરવાથી, દર્શન વર્ધક સાધનોમાં અન્તરાય નાખ-

प्राणानुकम्पया, भूतानुकम्पया, एवं यथा सप्तमशते दुःषमोद्देशके यावत् अपरितापनतया, सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन सातावेदनीयकार्मणः यावत् बन्धः। असातावेदनीयपृच्छा, गौतम ! परदुःखनतया, परशोचनतया

दर्शन का अपलाप करने से, दर्शनवर्धक साधनों में अन्तराय डालने से दर्शन के साथ प्रद्वेष करने से, दर्शन की आशातना करने से, दर्शन धारक जीवों के साथ विसंवाद करने से, जन्य दर्शनावरणीय कर्म के उदय से दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है। इस तरह यहां पर जैसे ज्ञानावरणीय के कारण कहे गये हैं-वैसे ही कारण दर्शनावरणीय कर्म के भी जानना चाहिये। परन्तु उन कारणों को यहां पर दर्शन के विषय में लगाकर कहना चाहिये। (सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! सातावेदनीयकार्मण शरीर प्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए, सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयणिज्जकम्मा जाव बंधे) प्राणियों के ऊपर दया करने से, भूतों के ऊपर दया करने से इत्यादि जिस रूप से सप्तमशतक के दुःषमा उद्देशक में कहा गया है। उसी तरह से यहां पर कहना चाहिये यावत् उनको परिताप नहीं करने

વાથી, દર્શનની સાથે પ્રદ્વેષ કરવાથી, દર્શનની અશાતના કરવાથી અને દર્શન ધારક જીવોની સાથે વિસંવાદ કરવાથી જન્ય દર્શનાવરણીયકર્મના ઉદયથી દર્શનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગનો બંધ થાય છે. આ રીતે જેવાં જ્ઞાનાવરણીયનાં કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે, એવાં જ કારણો દર્શનાવરણીયમા સમજવાના છે. પરન્તુ જ્ઞાનાવરણીયના આલાપકમાં ' જ્ઞાન ' પદને બદલે " દર્શન " પદ મૂકવાથી દર્શનાવરણીયનો આલાપક બની જાય છે.

(सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! સાતાવેદનીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધ ક્યા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए, सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयणिज्जकम्मा जाव बंधे) " પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવાથી, ભૂતો ઉપર દયા કરવાથી " ઈત્યાદિ સાતમાં શતકના દુષમા ઉદ્દેશકમા " પરિતાપના નહીં કરવા " પર્યન્તના જે જે કારણો કહ્યાં છે તે કારણોથી જન્ય સાતાવેદનીયનામ કર્મના ઉદયથી સાતાવેદનીય કાર્મણુ શરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

यथा सप्तमशतके दशमोद्देशके यावत्-परितापनतया, असातावेदनीयकार्मण यावत् प्रयोगबन्धः, मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगपृच्छा, गौतम! तीव्रक्रोधतया, तीव्रमानतया, तीव्रमायया, तीव्रलोभतया, तीव्रदर्शनमोहनीयतया, तीव्रचारित्रमोहनीयतया-मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोग-यावत् प्रयोगबन्धः, नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः

से, जन्य सातावेदनीय कर्मके उदयसे सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। (असायावेयणिज्ज पुच्छा) हे भदन्त! असातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (परदुक्खणयाए, परसोयणयाए जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्ज कम्मा०) दूसरों को दुःख देने से, दूसरों को शोकयुक्त करने इत्यादि जैसा सप्तमशतक के दुःषम नामक छठे उद्देशक में कहा है उसी तरहसे यावत् दूसरोंको परितापित करने से जन्य असातावेदनीय कर्म के उदय से असाता वेदनीयकार्मण शरीरप्रयोग बंध होता है। (मोहणिज्जकम्मासरीर०) हे भदंत! मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदयसे होता है? (तिव्वकोहयाए, तिव्वमाणयाए, तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए, तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए मोहणिज्ज कम्मासरीर जाव पओगबंधे) तीव्र क्रोध करने से, तीव्रमान करने से, तीव्रमाया करने से, तीव्रलोभ करने से, तीव्रदर्शनमोहनीय के सद्भाव से, तीव्र चारित्रमोहनीय के सद्भाव से, तथा मोहनीय कार्मण शरीर प्रयोग

(असायावेयणिज्ज पुच्छा) હે ભદન્ત! અસાતાવેદનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (परदुक्खणयाए, परसोयणयाए जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्जकम्मा०) અન્યને દુઃખ દેવાથી, અન્યને શોકયુક્ત કરવાથી," ઇત્યાદિ કારણોથી લઇને "અન્યને પરિતાપિત કરવા" પર્યન્તના જે જે કારણો સાતમાં શતકના દુઃષમ નામના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આપવામાં આવ્યા છે તે કારણોથી જન્ય અસાતાવેદનીયનામ કર્મના ઉદયથી અસાતાવેદનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે. (मोहणिज्जकम्मासरीर पुच्छा) હે ભદન્ત! મોહનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (तिव्वकोहयाए तिव्वमाणयाए, तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए, तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए, मोहणिज्जकम्मासरीर जाव पओगबंधे) હે ગૌતમ! તીવ્ર ક્રોધ કરવાથી, તીવ્ર માન કરવાથી, તીવ્ર માયા કરવાથી, તીવ્ર લોભ કરવાથી, તીવ્ર દર્શનમોહનીયના સદ્ભાવથી, તીવ્ર ચારિત્ર-

खलु भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! महारम्भतया, महापरिग्रहतया, कुणिमाहारेण, पञ्चेन्द्रियवधेन, नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणउदयेन नैरयिकायुष्क-कार्मणशरीर यावत्-प्रयोगवन्धः तिर्यग्योनिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगपृच्छा, गौतम! मायिकतया, निकृतिमत्तया, अलीकवचनेन कूटतुलाकूटमानेन तिर्यग्योनिककार्मण शरीर-यावत्-प्रयोगवन्धः। मनुष्यायुष्ककार्मणशरीरपृच्छा, गौतम! प्रकृतिभद्रतया,

---

नामकर्म के उदय से मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। (नेरइयाउय कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! नारकायुष कार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (महारम्भयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदिय वहेणं नेरइयाउयकम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं नेरइयाउय कम्मासरीर जाव पओगबंधे) बहुत अधिक आरम्भ करने से, बहुत अधिक परिग्रह रखने से, मांस का आहार करने से पंचेन्द्रिय जीवों का वध करने से, तथा नारकायुष कार्मण शरीर प्रयोग नामकर्म के उदय से नारकायुष कार्मण शरीर प्रयोग बंध होता है। (तिरिक्खजोणियाउयकम्मासरीरप्पओगपुच्छा) हे भदन्त! तिर्यंच योनिकायुष कार्मण शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? (गोयमा) हे गौतम! (माइल्लियाए, नियडिल्लयाए, अलियवयणेणं कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणियकम्मासरीरजावप्पओगबंधे) मायाचारीमें लवलीन रहने

મોહનીયના સદ્ભાવથી, તથા મોહનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી મોમનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાયછે.

(नेरइयाउय कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! पुच्छा) હે ભદન્ત ! નારકાયુષ્કકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदियवहेणं नेरइयाउयकम्मा सरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं नेरइयाउयकम्मासरीर जाव पओगबंधे) ઘણો વધારે આરંભ કરવાથી, ઘણો જ વધારે પરિગ્રહ રાખવાથી, માંસનો આહાર કરવાથી, પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી તથા નારકાયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મનો ઉદય થવાથી નારકાયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે. (तिरिक्खजोणियाउय कम्मासरीरप्पओगपुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિકાયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (माइल्लियाए, नियडिल्लयाए, अलियवयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणियकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) માયાચારીમાં લીન રહેવાથી, કપટ કરવાથી, અસત્ય બોલવાથી,

प्रकृतिविनीततया,सानुक्रोशतया,अमत्सरिकतया मनुष्यायुष्ककार्मण यावत्-प्रयोग-बन्धः। देवायुष्ककार्मणशरीरपृच्छा, गौतम! सरागसंयमेन, संयमासंयमेन बाल-तपःकर्मणा, अकामनिर्जरया, देवायुष्ककार्मणशरीरयावत् प्रयोगबन्धः। शुभना-

---

से, कपट करने से, झूठ वचन बोलनेसे, कम तोलने और कम नापनेसे, तथा तिर्यंचयोनिकायुषकार्मण शरीरप्रयोग नामकर्मके उदयसे तिर्यंचयोनिकायुष कार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। (मणुस्साउयकम्मा सरीरपुच्छा) हे भदन्त मनुष्यायुष्यकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्मके उदयसे होता है? (गोयमा!) हे गौतम! (पगइ भद्दयाए पगइविणीयाए साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए मणुस्साउयकम्मा जाव बंधे) प्रकृतिभद्र होने से, स्वभावतः विनीत होने से, दयालु होने से, अमत्सरभाव से युक्त होने से, तथा मनुष्यायुषकार्मण शरीरप्रयोग नाम कर्म के उदयसे से मनुष्यायुषकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। (देवाउयकम्मासरीर पुच्छा) हे भदन्त! देवायुषकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय होता है? (गोयमा) हे गौतम! (सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मासरीर जावपओग बंधे) सरागसंयम, संयमासंयम, बालतप, अकामनिर्जरा इनसे तथा देवायुष कार्मणशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से यावत् प्रयोगबंध होता है।

ઓછું તોળવાથી અને ઓછું માપવાથી, તથા તિર્યંચયોનિકાયુષકાર્મશરીર-પ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી તિર્યંચયોનિકાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(मणुस्साउय कम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! મનુષ્યાયુ કાર્મણશરીરપ્રયોગ-બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (पगइभद्दयाए, पगइविणिययाए, साणुक्कोसयाए अमच्छरियाए, मणुस्साउय कम्मा जाव बंधे) પ્રકૃતિભદ્ર હોવાથી, વિનીત સ્વભાવ-વાળા હોવાથી, દયાળુ હોવાથી, નિરાભિમાની હોવાથી તથા મનુષ્યાયુષ કાર્મણ શરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્યાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(देवाउयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! દેવાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मासरीरजावप्पओगबंधे) સરાગસંયમથી, સંયમાસંયમથી, બાલતપથી અકામનિર્જરાથી તથા દેવાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી [illegible] ણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

मकार्मणशरीरपृच्छा, गौतम ! कायर्जुकतया, भावर्जुकतया, अविसंवादनयोगेन शुभनामकार्मणशरीरयावत्प्रयोगबन्धः ।

अशुभनामकार्मणशरीरपृच्छा, गौतम ! कायानृजुकतया, भावानृजुकतया, भाषानृजुकतया, विसंवादनयोगेन अशुभनामकार्मणयावत् प्रयोगबन्धः। उच्चगोत्रकार्मणशरीरपृच्छा - गौतम ! जात्यमदेन, कुलामदेन, बलामदेन,

---

(सुभनामकम्मसरीरपुच्छा) हे भदन्त ! शुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? (कायउज्जुयाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं सुभनामकम्मासरीरजावप्पओगबंधे) हे गौतम ! काय की सरलता से, भाव की सरलता से, भाषा की सरलता से तथा योग के अविसंवाद से और शुभनाम कार्मणशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से शुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है । (असुभनामकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (काय अणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासाणुज्जुययाए, विसंवायणाजोगेणं असुभनामकम्माजावपओगबंधे) काय की वक्रता से, भाव की वक्रता से, भाषा की वक्रता से, तथा योगों की कुटिलता से, एवं अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोग नाम कर्म के उदय से अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है । (उच्चागोयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है ?

(सुभनामकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! શુભનામ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कायउज्जुयाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं, सुभनामकम्मासरीर जावप्पओगबंधे) કાયની સરલતાથી, ભાવની સરલતાથી, ભાષાની સરલતાથી, યોગના અવિસંવાદથી તથા શુભનામ કાર્મણશરીરપ્રયોનામ કર્મના ઉદયથી શુભનામકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે (असुभनामकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! અશુભનામ કાર્મણશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (काय अणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासाणुज्जुययाए, विसंवायणाजोगेणं असुभनामकम्मा जाव प्पओगबंधे) કાયની વક્રતા (અસરલતા) થી ભાવની વક્રતાથી, ભાષાની વક્રતાથી, યોગોની કુટિલતાથી તથા અશુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી અશુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે. (उच्चागोयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

रूपामदेन, तपोऽमदेन, श्रुताऽमदेन, लाभाऽमदेन, ऐश्वर्याऽमदेन, उच्चगोत्र-कार्मणशरीरयावत् प्रयोगबन्धः, नीचगोत्रकार्मणशरीरपृच्छा, गौतम ! जातिमदेन, कुलमदेन, बलमदेन यावत् ऐश्वर्यमदेन नीचगोत्रकार्मणशरीरयावत्प्रयोगबन्धः, आन्तरायिककार्मणशरीरपृच्छा, गौतम ! दानान्तरायेण, लाभान्तरायेण, भोगा-

---

(जातिअमएणं, कुलअमएणं, बलअमएणं, रूवअमएणं, तवअमएण, सुयअमएणं, लाभअमएणं, इस्सरिय, अमदेणं उच्चागोयकम्मासरीर जावपओगबंधे) हे गौतम ! जाति का मद नहीं करने से, कुलका मद नहीं करने से, बल का मद नहीं करने से, रूपका मद नहीं करनेसे, तप का मद नहीं करने से, श्रुत का मद नहीं करने से, लाभ का मद नहीं करने से ऐश्वर्य का मद नहीं करनेसे और उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगनाम कर्म के उदय से उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। (नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! नीचगोत्रकार्मणशरीरप्रयोग बन्ध किस कर्म के उदय से होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जाति-मएणं,, कुलमएणं, बलमएणं, जाव इस्सरियमएणं, णीयागोयकम्मास-रीर जाव पओगबंधे) जाति का मद करने से, कुल का मद करने से, बल का मद करने से, यावत् ऐश्वर्य का मद करने से और नीचगोत्र कार्मणशरीरप्रयोग नाम कर्म के उदय से नीचगोत्रकार्मणशरीरप्रयोग बन्ध होता है। (अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! अन्तरायका-र्मणशरीरप्रयोगबन्ध किस कर्म के उदय से होता है ?) (गोयमा !) हे

(जातिअमएण, कुल अमएणं, बलअमएणं, रूवअमएण, तवअमएणं, सुय-अमएणं, लाभअमएणं, इस्सरियअमएणं, उच्चागोमकम्मासरीरप्पओगबंधे) હે ગૌતમ ! જાતિનો મદ નહીં કરવાથી, કુળનો મદ નહીં કરવાથી, બળનો મદ નહીં કરવાથી, રૂપનો મદ નહીં કરવાથી, તપનો મદ નહીં કરવાથી, શ્રુતનો મદ નહીં કરવાથી, ઐશ્વર્યનો મદ નહીં કરવાથી, અને ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી ઉચ્ચગોત્ર કાર્મ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે

(नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जातिमएणं, कुलमएणं, बलमएणं, जाव इस्सरियमएणं णीयागोयकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, લાભ અને ઐશ્વર્યનો મદ કરવાથી અને નીચ-ગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. (अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે

न्तरायेण, उपभोगान्तरायेण, वीर्यान्तरायेण, अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः । ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! किं देशबन्धः, सर्वबन्धः ? गौतम ! देशबन्धः नो सर्वबन्धः, एवं यावत् अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः । ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति, गौतम ! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग-

---

गौतम ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं, अंतराइयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) दान में अन्तराय करने से, लाभ में अन्तराय करने से, भोग में अन्तराय करने से, उपभोग में अन्तराय करने से वीर्य में अन्तराय करने से तथा अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोग नाम कर्म के उदय होने से अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबन्ध होता है। (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? हे भदन्त ! ज्ञानवरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध क्या देशबन्धरूप है या सर्वबंधरूप है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे णो सव्वबंधे) ज्ञानवरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप है, सर्वबन्धरूप नहीं है। (एवं जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे वि) इसी तरह से दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध से लेकर अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबंध में भी समझना चाहिये-अर्थात् ये सब देशबन्धरूप हैं सर्व-बंधरूप नहीं हैं (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! का-

---

ગૌતમ ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) દાનમાં અંતરાય કરવાથી, લાભમાં અંતરાય કરવાથી, ભોગમાં અંતરાય કરવાથી, ઉપભોગમાં અંતરાય કરવાથી વીર્યમાં અંતરાય કરવાથી અને અન્તરાય કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી અંતરાયકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે,

(णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય શરીરપ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा ! देसबंधे णो सव्वबंधे) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ છે, સર્વબંધરૂપ નથી. (एवं जाव अंतराइय कम्मासरीरप्पओगबंधे वि) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધથી લઇને અન્તરાય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધપર્યન્તના બંધો પણ દેશબંધરૂપ છે, સર્વબંધરૂપ નથી (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?)

बन्धः खलु द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अनादिकः सपर्यवसितः, अनादिकः अपर्यवसितो वा, एवं यथा तैजसस्य संस्थापना तथैव, एव यावत् अन्तरायकर्मणः ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धान्तरं खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति गौतम ! अनादिकस्य एवं यथा तैजसशरीरस्य अन्तरं तथैव, एवं यावत् अन्तरा-

लओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! ज्ञानवरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा कब तक रहता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध दो प्रकारका कहा गया है । (तंजहा) जो इस प्रकार से हैं । (अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) अनादि सपर्यवसित अनादि अपर्यवसित (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स) इसी तरह से यावत् जैसा तैजसशरीर का स्थिति काल कहा है उसी तरह से यहां पर भी कहना चाहिये । इसी तरहसे यावत् अंनराय कर्म का स्थितिकाल जानना चाहिये । (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध का अन्तर कालकी अपेक्षा कितना कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अणाइयस्स एवं तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एवं जाव अंतराइयस्स) ज्ञानवरणीयकार्मणशारीप्रयोगबंध का अंनरकाल की अपेक्षा अनादि अनन्त और अनादि

હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયા સુધી રહે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે (तंजहा) જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) (૧) અનાદિ સપર્યવસિત (૨) અનાદિ અપર્યવસિત (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा, तहेव, एव जाव अंतराइयकम्मस्स) તૈજસ શરીરનો જેવો સ્થિતિકાળ કહ્યો છે, એવો સ્થિતિકાળ અહીં પણ કહેવો જોઈએ એજ પ્રમાણે અંતરાય પર્યન્તના કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધનો સ્થિતિકાળ સમજવો (णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगबंधंतरेण भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું કહ્યું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतर तहेव, एवं जाव अतराइयस्स) જ્ઞાનાવરણીયકાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાન્ત કહ્યું છે જે

यिकस्य। एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो देशबन्धकानाम् अबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावत् अल्पबहुत्वं यथा तैजसस्य, एवम् आयुष्यवर्जं यावत् अन्तरायिकस्य, आयुष्यस्य। पृच्छा, गौतम ! सर्वस्तोका जीवाः आयुष्यस्य कर्मणो देशबन्धकाः, अबन्धकाः संख्येयगुणाः ॥सू० ९॥

सान्त कहा गया है। जिस तरह से तैजसशरीरप्रयोगबध का अन्तर कहा गया है-उसी तरह से यहां पर भी कहना चाहिये। इसी तरह से यावत् अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबंध का अंतर जानना चाहिये। (एएसिं णं भंते ! जीवाणं णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म के देशबंधक और अबंधक जीवों में से कौन जीव किन जीवों की अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? (अप्पाबहुगं जहा तेयगस्स एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स) हे गौतम ! जैसा तैजसशरीर का अल्प बहुत्व कहा गया है, उसी तरह से यहां पर भी जानना चाहिये। इसी तरह से आयुष कर्म के सिवाय यावत् अन्तरायकर्मतक जानना चाहिये। (आउयस्सपुच्छा) हे भदन्त ! आयुषकर्म के देशबंधक और अबन्धक जीवों में से कौन जीव किनकी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा) सब से कम जीव आयुकर्म के देशबंधक हैं और इन देशबंधकों से संख्यातगुणें जीव आयुकर्मके अबंधक जीव हैं।

પ્રમાણે તૈજસશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કહ્યુ છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ કહેવું. જોઈએ. એજ પ્રમાણે અંતરાય પર્યન્તના કાર્મણશરીરપ્રયોગ બંધનું અંતર સમજવું. (एएसिणं भंते ! जीवाणं णाणावरणिज्जस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં દેશબંધક અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? અને વિશેષાધિક છે ?

(अप्पाबहुगं जहा तेयगस्स एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરના અલ્પ બહુત્વનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું કથન આયુકર્મ સિવાયના અન્તરાય પર્યન્તના કર્મો વિષે સમજવું (आउयस्स पुच्छा) હે ભદન્ત ! આયુકર્મના દેશબંધક અને અબંધક જીવોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा) આયુકર્મના દેશબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, અને આયુકર્મના અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં સંખ્યાતગણાં છે.

टीका—कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-' गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु अष्टविधः प्रज्ञप्तः, ' तं जहा-नाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे ' तद्यथा ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, यावत् दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, वेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, आयुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, नामकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, गोत्रकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः, अन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोग-

---

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने कार्मणशरीरप्रयोगबंध की प्ररूपणा की है-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-(कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! कार्मण शरीरप्रयोग बंध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठविहे पण्णत्ते) कार्मणशरीरप्रयोगबंध आठ प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(नाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगबंधे जाव अंतराइय कम्मा सरीरप्पओगबंधे) ज्ञानावरणीय कार्मण शरीरप्रयोगबंध यावत् अन्तराय कार्मणशरीरप्रयोगबंध यहां "यावत्" शब्द से दर्शनावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबन्ध वेदनीय कार्मण शरीरप्रयोगबंध, मोहनीय कार्मण शरीरप्रयोगबंध, आयुष्क कार्मण शरीरप्रयोगबंध, नामकार्मणशरीरप्रयोगबंध, गोत्रकार्मणशरीरप्रयोगबंध " इन कार्मण शरीरप्रयोगबंधों का ग्रहण हुआ हैं।

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—' गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते-तंजहा " હે ગૌતમ ! કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકાર કહ્યા છે-(नाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओग बंधे अंतराइय कम्मासरीरप्पओग बंधे) (૧) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૨) દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ (૩) વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૪) મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ (૫) આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૬) નામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૭) ગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ અને (૮) અંતરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ,

बन्धश्च, गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? हे भदन्त! ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति? भगवानाह-'गोयमा! नाणपडिणीययाए, णाणणिण्ह-वणयाए, णाणंतराएणं, णाणप्पओसेणं, णाणच्चासायणाए' हे गौतम! ज्ञानप्रत्य-नीकतया अत्र ज्ञानस्य श्रुतादेः धर्मधर्मिणोरभेदेन तदभेदात् ज्ञानवतां वा या प्रत्य-नीकता सामान्येन प्रतिकूलता, सा, तथा तया, ज्ञानस्य ज्ञानिनो वा, प्रतिकूलतयेत्यर्थः, ज्ञाननिह्नवतया ज्ञानस्य श्रुतादेः श्रुतगुरूणां वा या निह्न-वता अपलपन सा तथा तया, ज्ञानस्य ज्ञानदातुर्गुरोर्वा अपलापेनेत्यर्थः,

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(णाणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त! ज्ञानाव-रणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस के उदय से होता है? उत्तर में प्रभु कहते है-(नाणपडिणीययाए, १ णाणणिण्हवणाए, २ णाणंतराएणं, ३ णाणप्पओसेणं ४ णाणच्चासायणाए ५) हे गौतम! ज्ञानप्रत्यनीकता के श्रुतज्ञानादिके विषय में अथवा धर्म धर्मी के अभेद से श्रुतज्ञानादि वालों के विषय में प्रतिकूल आचरण से, अर्थात् श्रुतज्ञानादिक विरुद्ध आचरण करनेसे या श्रुतज्ञानादिवालोंमें विरुद्ध आचरण करनेकी प्रवृति रखनेसे तथा ज्ञानके निह्नव करने से-कोई किसीसे पूछे या श्रुतज्ञानादि का साधन मांगे, तब ज्ञान या ज्ञान के साधन अपने पास होने पर भी कलुषित भाव से यह कहना कि मैं नहीं जानता अथवा मेरे पास वह वस्तु ही नहीं यह ज्ञाननिह्नव है-इस प्रकार के ज्ञाननिह्नव से, अथवा

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?" હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(नाणपडिणीययाए णाणणिण्हवयाए, णाणंतराएणं, णाणप्पओसेण, णाणच्चासायणाए) હે ગૌતમ! જ્ઞાનપ્રત્યનીકતાથી (એટલે કે શ્રુતજ્ઞાનાદિકના વિષયમાં અથવા ધર્મધર્મીના અભેદની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનાદિ વાળાઓના વિષયમાં પ્રતિકૂલ આચરણથી-એટલે કે શ્રુતજ્ઞાનાદિકની વિરૂદ્ધના આચરણથી અથવા શ્રુતજ્ઞાનાદિવાળાઓ પ્રત્યે વિરૂદ્ધ આચરણ કરવાથી), જ્ઞાનનો નિહ્નવ કરવાથી (કોઈ કોઈને પૂછે, અથવા શ્રુતજ્ઞાનાદિના સાધન માગે, ત્યારે જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનનાં સાધનો પોતાની પાસે હોવા છતા કલુષિત ભાવથી એમ કહેવુ કે "હુ જાણતો નથી, અથવા મારી પાસે તે વસ્તુ જ નથી," તેનુ નામ જ જ્ઞાનનિહ્નવ છે), અથવા શ્રુતપ્રદાતા ગુરુજનોના નિહ્નવથી-અપ-

ज्ञानान्तरायेण ज्ञानस्य श्रुतस्य अन्तरायः-तद्ग्रहणादौ यो विघ्नः स तथा, तेन ज्ञानग्रहणप्रतिबन्धकप्रत्यवायेनेत्यर्थः, ज्ञानप्रद्वेषेण, ज्ञाने श्रुतादौ श्रुतादिज्ञानवत्सु गुरुषु वा यः प्रद्वेषः अप्रीतिः स तथा तेनेत्यर्थः, ज्ञानात्याशातनया ज्ञानस्य श्रुतादेः श्रुतादिज्ञानिनां वा या अत्याशातना अवहेलना सा तथा तया, 'णाणविसंवायणाजोगेणं' ज्ञानविसंवादनयोगेन ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा यो विसंवादनयोगः-निष्फलता प्रदर्शनव्यापारः स तथा तेन, एतानि च पञ्चबाह्यानि कारणानि ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरबन्धे प्रतिपादितानि, अथाभ्यन्तरिकं कारणं प्रतिपादयितुमाह-'णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे' ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः-ज्ञानवरणीयहेतुत्वेन ज्ञानावरणीयलक्षणं कार्मणशरीरप्रयोगनाम तस्य कर्मण उदयेन ज्ञानावरणीयकार्मण-

---

श्रुतप्रदाता गुरुजनों के निह्नव से-अपलाप से, तथा ज्ञानान्तराय से-कलुषित भाव से ज्ञानप्राप्ति में किसी को बाधा पहुँचाने से, तथा ज्ञान-प्रद्वेष से, श्रुतादिज्ञान में अथवा श्रुतादिज्ञानवाले गुरुजनों में अप्रीति रखने से, तथा ज्ञानात्याशातना से-श्रुतादिज्ञान की या श्रुतादिज्ञानशालीजनों की अवहेलना करने से तथा (णाणविसंवायणाजोगेणं) ज्ञान और ज्ञानिजनों को निष्फल बतलाने की चेष्टा करते रहने से, इन पांच बाह्यकारणों से तथा अन्तरंग कारणरूप (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं) ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग नाम कर्मके उदयसे (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे) ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध होता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि जीवके जो ज्ञानावरणीयकार्मशरीरप्रयोगबंध होता है वह ज्ञानप्रत्यनीकतादि पांच बाह्य कारणों से तथा ज्ञानावरणीयशरीरप्रयोगरूप कर्म के उदयसे होता है।

લાપથી, જ્ઞાનાન્તરાયથી, (કલુષિત ભાવથી કોઈની જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં અંતરાય ઊભો કરવાથી) જ્ઞાનદ્વેષથી, શ્રુતજ્ઞાનમાં અથવા શ્રુતાદિજ્ઞાનવાળા ગુરુજનોમાં અપ્રીતિ રાખવાથી, તથા શ્રુતાદિજ્ઞાનની અથવા શ્રુતાદિજ્ઞાનવાળા લોકોની અવહેલના કરવાથી, તથા "णाणविसंवायणा जोगेणं" જ્ઞાન અને જ્ઞાનીજનોને નિષ્ફળ બતાવવાની ચેષ્ટા કરતા રહેવાથી, આ બાહ્ય કારણોથી તથા અંતરંગ કારણરૂપ (णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएण " જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી "णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधे" જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો જે બંધ કરે છે, તે જ્ઞાનપ્રત્યનીકતા આદિ પાંચ બાહ્ય કારણોથી તથા જ્ઞાનાવરણીય શરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના

शरीरप्रयोगबन्धो भवति ' दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! दर्शनावरणीय कार्मणशरीर-प्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! दंसण पडिणीययाए ' हे गौतम ? दर्शनप्रत्यनीकतया, दर्शनस्य चक्षुर्दर्शनादेः स्तद्वतां वा या प्रत्यनीकता प्रतिकूलता तयेत्यर्थः ' एवं जहा णाणावरणिज्जं ' एवमुक्त-रीत्या यथा ज्ञानावरणीयं ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धविषये प्रतिपादितं तथैव अत्रापि प्रतिपत्तव्यम् , ' नवरं दंसणनामघेत्तव्वं ' नवरं विशेषस्तु ज्ञानावर-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध कैसे होता है इस बात को पूछते हैं-(दरिसणावरणिज्जकम्मासरी-रप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (दंसणपडिणीययाए) दर्शन चक्षुर्दर्शनादि अथवा चक्षुर्दर्शनादिवालों में प्रतिकूल आचरण करने से, (एवं जहा णाणावरणिज्जं) इस प्रकार जैसे ज्ञानावरणीयकार्मशरीर-प्रयोग के बंध में जो कारण कहे गये हैं उन्हीं कारणों को दर्शन के विषय में करने से, दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है। तात्पर्य-ऐसा है कि जिस प्रकार ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध में ज्ञानप्रत्यनीकता, ज्ञाननिह्नवता, ज्ञानान्तराय, ज्ञानप्रद्वेष, और ज्ञानात्या-शातना और ज्ञानविसंवादनयोग ये छह बाह्य कारण कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी दर्शनप्रत्यनीकता दर्शननिह्नवता, दर्शनान्तराय,

---

ઉદયથી કરેછે હવે ગૌતમસ્વામી દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ એવોજ પ્રશ્ન પૂછે છે-(दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત! દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (दंसणपडिणीययाए) દર્શન પ્રત્યનીકતાથી એટલે કે ચક્ષુદર્શનાદિ અથવા ચક્ષુદર્શનાદિવાળાજનો પ્રત્યે પ્રતિકૂલ આચરણ કરવાથી, " एवं जहा णाणावरणिज्जं " તથા જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે તે કારણો દર્શ-નના વિષયમાં કરવાથી દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે-જેમ જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધમાં જ્ઞાનપ્રત્યનીકતા, જ્ઞાનનિહ્નવતા, જ્ઞાનાન્તરાય, જ્ઞાનપ્રદ્વેષ, જ્ઞાનાત્યાશાતના અને જ્ઞાનવિસંવાદન યોગ, એ છ બાહ્ય કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે, એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં પણ દર્શનપ્રત્યનીકતા, દર્શનનિહ્નવતા, દર્શનાન્તરાય, દર્શનપ્રદ્વેષ, દર્શનાત્યાશાતના, તથા દર્શનવિસં-

णीयस्थाने दर्शनं नाम दर्शनावरणीयं नाम ग्रहीतव्यम्, 'जाव दंसणा विसंवादणाजोगेणं' यावत् दर्शननिह्नवतया, दर्शनान्तरायेण, दर्शनप्रद्वेषेण, दर्शनाऽत्याशातनया, दर्शनविसंवादनयोगेन दर्शनस्य यो विसंवादनयोगः निष्फलता दर्शनव्यापाररतेनेत्यर्थः 'दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं जाव प्पओगवधे' दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः—दर्शनावर-

दर्शनप्रद्वेष तथा दर्शनविसंवादनयोग ये छह बाह्य कारण हैं और अंतरङ्ग कारण दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग हैं। इन बाह्य और अंतरङ्ग कारणों से हे गौतम! जीव दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध करता है। दर्शनप्रत्यनीकता या ज्ञान प्रत्यनीकता में दर्शन के विषय में या ज्ञान के विषय में सामान्यरूप से प्रतिकूलता प्रकट की गई है—तब कि निह्नव, अन्तराय आदि द्वारा तत्तद्विषय में विशेषरूप से यह प्रतिकूलता की जाती है—जब जीव ज्ञान के विषय में या ज्ञानिजनों के विषय में निह्नवादिकों को करता है तब वह ज्ञानावरणीयशरीरप्रयोग का बंध करता है और जब दर्शन या दर्शनधारियों के विषय में इनका उपयोग करता है—तब वह दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध करता है। यही बात (नवरं दंसणवेत्तव्व जाव दंसणविसवायणजोगेणं) इस सूत्र पाठ द्वारा समझाई गई है। तथा दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध में अतरङ्ग कारण (दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए

વાદન યોગ, એ છ બાહ્ય કારણો છે અને અંતરંગ કારણ દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ છે આ બાહ્ય અને અતરંગ કારણોથી, હે ગૌતમ! જીવ દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગને બંધ કરે છે. દર્શન પ્રત્યનીકતા અથવા જ્ઞાન પ્રત્યનીકતામાં દર્શનના વિષયમાં અથવા જ્ઞાનના વિષયમાં સામાન્ય રૂપે પ્રતિકૂલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, પરંતુ નિહ્નવ, અન્તરાય આદિ દ્વારા દર્શન અને જ્ઞાન પ્રત્યે વિશેષ રૂપે પ્રતિકૂલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જ્યારે જીવ જ્ઞાનના વિષયમાં કે જ્ઞાનીજનોના વિષયમાં પ્રત્યનીકતા, નિહ્નવ આદિનું આચરણ કરે છે, ત્યારે તે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે અને જ્યારે તે દર્શન અથવા દર્શનધારીઓના વિષયમાં તેમનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તે દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે એજ વાત "नवरं दंसणवेत्तव्वं जाव दंसण-विसवायणजोगेण" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે તથા દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે અંતરગ કારણ છે (दरिसणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं जाव पओगबंधे) તે આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે.

णीयहेतुत्वेन दर्शनावरणीयस्वरूपं यत्कार्मणशरीरप्रयोगनाम तस्य कर्मण उदयेन यावत् दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवति। गौतमः पृच्छति-'सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?' हे भदन्त ! सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए एवं जहा सत्तमसए दसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए' हे गौतम ! प्राणानुकम्पया, भूतानुकम्पया, एवं रीत्या यथा सप्तमशतके दशमोद्देशके दुष्षमायाः षष्ठोद्देशके यावत् जीवानुकम्पया, सत्त्वानुकम्पया, बहूनां प्राणानां भूतानां, जीवानां, सत्त्वानाम् अदुःखनतया, अशोचनतया, अजूरणतया, अतेपनतया, अपिट्टनतया, अपरितापनतया 'साया-

---

कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबंधे) इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है। (जावप्पओगबंधे) ऐसा जो पाठ रखा है-उससे (दर्शनावरणीयकार्मणशरीर) इतना पाठ ग्रहण किया गया है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) हे भदन्त ! सातावेदनीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए) प्राणानुकंपा से प्राणियों के ऊपर दया रखने से, भूतों के ऊपर दया रखने से, जैसा सप्तमशतक के दुःषम नामक छठे उद्देशक में कहा है-"जीवानुकंपया, सत्त्वानुकंपया, बहूनां प्राणानां, भूतानां, जीवानां, सत्त्वानाम्, अदुःखनतया, अशोचनतया, अजूरणतया, अतेपनतया, अपिट्टनतया, अपरितापनतया" यह पाठ कहा गया है-इस रीति के जीवादिकों के ऊपर अनु-

---

'जावप्पओगबंधे" પદમા જે 'जाव" પદ મૂકવામાં આવ્યું છે. તેના દ્વારા "दर्शनावरणीय कार्मण शरीर" આટલો પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सायावेणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग बंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? હે ભદન્ત ! સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ ક્યા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए) પ્રાણાનુકંપાથી એટલે કે પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા રાખવાથી, ભૂતો (વનસ્પતિકાયિકો) ઉપર દયા રાખવાથી અને સાતમાં શતકના દુઃષમ નામના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં

वेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयणिज्ज कम्मा-जाव-बंधे' सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मण उदयेन सातावेदनीय-कार्मण-यावत्-शरीरप्रयोगवन्धो भवति। गौतमः पृच्छति-'असायावेयणिज्ज-पुच्छा' हे भदन्त! असातावेदनीयपृच्छा, तथा च असातावेदनीयकार्मण-शरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा! परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, जहा सत्तमसए दुरसमोदेसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्ज-कम्मा-जाव-प्पओगवंधे' हे गौतम! परदुःखनतया, परपीडनतया परशोचनतया परशोकोत्पादकतया, यथा सप्तमशते षष्ठेदुरशमोद्देशके यावत् जूरण-

---

कंपादि रखने से तथा अंतरंग में-(सायावेयणिज्ज कम्मासरीरप्पओग नामए कम्मस्स उदएणं) सातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोग नामक कर्म के उदय होने से जीव के (सायावेयणिज्जकम्मा जाव बंधे) सातावेद-नीयकार्मणशरीरप्रयोग का बन्ध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(असायावेयणिज्ज पुच्छा) हे भदन्त! असातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध जीव के किस कर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(परदुक्खणाए, परसोयणयाए, जहासत्तमसए दुस्सजोदेसए, जाव परियावण-याए असायवेयणिज्ज कम्मा जावप्पओगवंधे) हे गौतम! सातावेदनीय कर्मबंध के जो कारण कहे गये हैं-उनसे विरुद्ध कारणों से असातावे-

---

કહેલાં અપરિતાપના પર્યન્તના બાહ્ય કારણોથી તથા (सायावेयणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएण) અંતરંગ કારણરૂપ સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી "सायावेयणिज्ज कम्मा जाव बंधे" જીવને સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે ઉપર્યુક્ત સાતમાં શત-કના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાંથી નીચેનો પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજવું. (जीवानुकंपया, सत्वानुकंपया, बहूनां प्राणानां, भूतानां, जीवानां, सत्वानाम्, अदुःखनतया, अशोचनतया, अजूरणतया, अतेपनतया, अपिट्टनतया, अपरितापनतया) આ પદોનો અર્થ જિજ્ઞાસુઓએ તે ઉદ્દેશકમાંથી જાણી લેવો.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(असाया वेयणिज्ज पुच्छा) હે ભદન્ત! અસાતા વેદનીય કાર્મણશરીરનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, जहा सत्तमसए दुस्समोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्ज कम्मा जाव प्पओगबंधे) હે ગૌતમ! સાતાવેદનીય કર્મબંધના જે કારણો કહ્યાં છે, તેના કરતાં વિરુદ્ધ

तया, तेपनतया, पिट्टणतया, परितापनतया असातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोगनामकर्मण उदयेन असातावेदनीयकार्मण-यावत्-शरीरप्रयोगबन्धो भवति, गौतमः पृच्छति-' मोहणिज्जकम्मासरीरप्पओगपुच्छा ' हे भदन्त ! मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगपृच्छा, तथा च मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! तिव्वकोहयाए, तिव्वमाणयाए, तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जाए ' हे गौतम ! तीव्रक्रोधतया-अत्युग्रकोपेन कषायचारित्रमोहनीयेनेत्यर्थः, तीव्रमानतया-अत्यन्ताभिमानतया, तीव्रमायया-अत्यन्तमहत्त्वलक्षणमोहेन, तीव्रलोभेन, तीव्रदर्शनमोहनीयतया-अत्य-

---

दनीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है। जैसे-पर को दुःख देना, शोक उत्पन्न करना इत्यादि जैसा कि सप्तमशतक के दुःषम नामक छठे उद्देशक में यावत्-जूरणतया, तेपनतया, पिट्टनतया, परितापनतया" इस पाठ द्वारा प्रकट किया गया है। जीव इन प्रदर्शित बाह्य कारणों से तथा अंतरंग में असातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोग नामकर्मके उदय से असातावेदनीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(मोहणिज्जकम्मासरीरप्पओगपुच्छा) हे भदन्त ! मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध किस कर्म के उदय से होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(तिव्वकोहयाए, तिव्वमाणयाए, तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए) हे गौतम ! तीव्रक्रोध से कषायचारित्रमोहनीय से, अत्यन्त अभिमान से, अत्यन्त-

---

કારણોથી અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે. આ કારણો સાતમાં શતકના છઠ્ઠા દુઃષમ નામના ઉદ્દેશકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. જેવાં કે પરને દુઃખ દેવાથી, અન્ય જીવોમાં શોક ઉત્પન્ન કરવાથી, યાવત્ " जूरणतया, तेपनतया, पिट्टनतया, परितापनतया " તેમને રિબાવવાથી, લાકડી આદિ વડે મારવાથી, અને પીડાદિ બાહ્ય કારણોથી તથા અંતરંગ કારણરૂપ અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" मोहणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग पुच्छा " હે ભદન્ત ! મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ જીવ કયા કારણે કરે છે?

ઉત્તર—(तिव्वकोहयाए, तिव्वमाणयाए; तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए) હે ગૌતમ ! તીવ્ર ક્રોધથી (કષાય ચારિત્ર મોહનીયથી) અતિશય અભિમાનથી, અતિશય મોહથી, અત્યન્ત લોભથી, તીવ્ર દર્શન

न्तमिथ्यात्वतया, 'तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए, मोहणिज्जकम्मासरीर-जाव पओगबंधे' तीव्रचारित्रमोहनीयतया कषायचारित्रमोहनीयभिन्नेन नोकषाय-लक्षणचारित्रमोहनीयेनेत्यर्थः मोहनीयकार्मणशरीर यावत् प्रयोगनामकर्मण उदयेन मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः, गौतमः पृच्छति-'नेरइयाउय-

---

मोह से, अत्यन्तलोभ से, तीव्रदर्शनमोहनीय से,-अत्यन्तमिथ्यात्व से, (तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए) तीव्रचारित्रमोहनीय से, जीव के (मोह-णिज्जकम्मासरीर जाव पओगबंधे) मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोग नामक कर्म के उदय से मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है। यहां (तिव्वचारित्तमोहणिज्जाए) इस पाठ से तीव्रचारित्रमोहनीयरूप जो कषाय मोहनीय है उससे भिन्न नो कषाय रूप चारित्रमोहनीय ग्रहण किया गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि चारित्रमोहनीय कर्म के कषायचारित्रमोहनीय और अकषायचारित्रमोहनीय इस तरह से दो भेद हैं। इनमें से प्रथम भेद का कथन तो सूत्रकार ने (तिव्वकोहाए) आदि पदों द्वारा प्रकट ही कर दिया है। अब रहा अकषायचारित्रमोह-नीय (तिव्वचारित्तमोहणिज्जाए) इस पद द्वारा उसका भी कथन कर दिया गया है। इस तरह तीव्रक्रोधादिक से, तीव्रमिथ्यात्व से और अकषायचारित्रमोहनीय से एवं मोहनीयकार्मण शरीरप्रयोगरूप कर्म के उदय से इस जीव के मोहनीयकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है।

મોહનીયથી (અત્યન્ત મિથ્યાત્વથી), (तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए) તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીયથી અને (मोहणिज्ज कम्मा सरीर जावप्पओगबंधे) મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે. અહીં "तिव्वचारित्तमोहणिज्जाए" તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીયરૂપ જે કષાય મોહનીય છે તેના કરતાં ભિન્ન નોકષાયરૂપ ચારિત્ર મોહનીય ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ચારિત્ર મોહનીયના કષાય ચારિત્ર મોહનીય અને અકષાય ચારિત્ર મોહનીય, આ બે ભેદ છે. તેમાંના પહેલા ભેદનું કથન તો સૂત્રકારે "तिव्वकोहाए" આદિ પદો દ્વારા પ્રકટ કરી જ દીધું છે. હવે રહ્યુ અકષાય ચારિત્ર મોહનીય. "तिव्वचारित्त मोहणिज्जाए" આ પદ દ્વારા તેનું કથન પણ કરવામાં આવ્યુ છે.

આ રીતે તીવ્ર ક્રોધાદિકથી, તીવ્ર મિથ્યાત્વથી અને અકષાય ચારિત્ર મોહનીયથી અને મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના ઉદયથી આ જીવ મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा ' हे भदन्त ! नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगवन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवतीति पृच्छा ? भगवानाह–' गोयमा ! महारंभयाए, महापरिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं' हे गौतम ! महारम्भतया अपरिमितकृष्याद्यारम्भतया, महापरिग्रहतया–अपरिमाणपरिग्रहतया, कुणिमाहारेण–मांसभोजनेन, मांसवाचको देशीयः कुणिमशब्दः, पञ्चेन्द्रियवधेन–पञ्चेन्द्रियहिंसया ' नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं नेरइयाउयकम्मासरीर–जाव–पओगबंधे ' नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगनाम्नः कर्मणः उदयेन नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगवन्धो भवति, गौतमः पृच्छति–' तिरिक्खजोणियाउयकम्मासरीरप्पओगपुच्छा ' हे भदन्त ! तिर्यग्योनिकायुष्ककार्मण-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा) हे भदन्त ! नैरयिकायुष्क कार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! (महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदियवहेणं) अपरिमित कृषि आदि आरंभ करने से, महापरिग्रहयुक्त होने से परिग्रह का परिणाम नहीं करने से–मांसभोजन करने से, पंचेन्द्रियप्राणियों की हिंसा करने से, और नैरयिकायुष्क कार्मणशरीरप्रयोगरूप कर्म के उदय से जीव के नैरयिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (तिरिक्खजोणियाउयकम्मासरीरप्पओगपुच्छा) हे भदंत ! तिर्यग्योनिकायुष्क कार्मणशरीर-

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा) હે ભદન્ત ! નૈરયિક આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिदियवहेणं) અપરિમિત કૃષિ આદિ આરંભ કરવાથી, મહાપરિગ્રહ યુક્ત થવાથી–પરિગ્રહની મર્યાદા નહીં રાખવાથી, માંસાહાર કરવાથી, પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંસા કરવાથી અને નૈરયિકાયુષ્ક કાર્મણશરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના ઉદયથી જીવ નૈરયિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીરપ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तिरिक्खजोणियाउयकम्मा सरीरप्पओगपुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

शरीरप्रयोगपृच्छा, तथा च तिर्यग्योनिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! माइल्लियाए, नियडिल्लियाए अलियवयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं तिरिक्खजोणियकम्मा-सरीर-जाव-प्पओग बंधे ' हे गौतम ! मायिकतया-परवञ्चनरूपलक्षणया बुद्धिमत्तया, १ निकृतिमत्तया, निकृतिः परवञ्चनार्थं चेष्टा तया, एकमायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरकरणरूपया गूढमायिकतयेत्यर्थः २, अलीकवचनेन-असत्यभाषणेन ३, कूटतुलाकूटमानेन कूटतुलया-असत्योन्मानेन तुलादिना असत्यतोलनेनेत्यर्थः ४, एवं कूटमानेन विक्रेयवस्त्रक्षेत्रादीनामसत्यपरिमापनेन तिर्यग्योनिकायुष्ककार्मणशरीर-यावत्-प्रयोग-नामकर्मणः उदयेन तिर्यग्योनिकायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः । गौतमः पृच्छति-' मणुस्सआउयकम्मा सरीरपुच्छा ' हे भदन्त ! मनुष्यायुष्क-कार्मणशरीरपृच्छा तथा च मनुष्यायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मणः उदयेन

प्रयोग का बंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ' हे गौतम ! (माइल्लियाए, नियडिल्लियाए, अलिय-वयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणिय कम्मासरीर जावप्पओ-गबंधे) परवंचनरूप बुद्धिमत्ता से, पर को वंचन करने की चेष्टा से-एक माया को छिपाने के लिये दूसरी माया को करने रूप गूढमायाचारी से, असत्यभाषण से, नापने तोलने के बांटों को कमती बढती रखने से और तिर्यग्योनिकायुष्क कार्मणशरीरप्रयोग नामकर्म के उदय से जीव को तिर्यग्योनिकायुष्क कार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(मणुस्साउय कम्मास-रीरपुच्छा) हे भदन्त ! मनुष्यायुष्ककार्मण शरीर प्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-' गोयमा ' हे

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा " હે ગૌતમ ! (माइल्लियाए, नियडिल्लियाए, अलियवयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणियकम्मा सरीर जाव प्पओगबंधे) પરવંચનરૂપ બુદ્ધિમત્તાથી, પરની વંચના કરવાની ચેષ્ટાથી એક માયા (કપટ) ને છુપાવવા માટે અને બીજી માયા (કપટ) ના આચરણરૂપ ગૂઢ માયાચારીથી, અસત્ય વચનોથી, ખોટાં તોલ માપ કરવાથી અને તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" मणुस्साउयकम्मा सरीरपुच्छा " હે ભદન્ત ! મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा! पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए, मणुस्साउयकम्मा–जाव–पओगबंधे' हे गौतम! प्रकृतिभद्रतया–स्वभावतः पराननुतापितया १, प्रकृतिविनीततया–स्वभावतः सरलेन २, सानुक्रोशतया–सानुकम्पतया दयामयप्रवृत्तितया३, अमत्सरिकतया–मत्सरिकः परगुणानामसोढा, तद्भावनिषेधोऽमत्सरिकता तया मत्सरतारहिततयेत्यर्थः ४, मनुष्यायुष्ककार्मण–यावत्–शरीरप्रयोगनाम कर्मण उदयेन मनुष्यायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–देवाउयकम्मासरीरपुच्छा' हे भदन्त! देवायुष्ककार्मणशरीरपृच्छा, तथा च देवायुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा! सरागसंजमेणं, संजमा-

---

गौतम! (पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए, मणुस्साउयकम्मा जाव पओगबंधे) स्वभावतः दूसरें जीवों का संताप नहीं पहुँचाने से, स्वभावतः सरलतायुक्त होने से, दयामयप्रवृत्तिसहित होने से, मत्सरभाव से रहित होने से–दूसरों के गुणों को सहन नहीं कर सकना इसका नाम मत्सरता है–इसका नहीं होना सो अमत्सरता है इस अमत्सरभाव से युक्त होने से और मनुष्यायुष्क कार्मणशरीरप्रयोगरूप कर्म के उदय होने से जीव को मनुष्यायुष्ककार्मणशरीर प्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसापूछते हैं–(देवाउयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त! देवायुष्ककार्मण शरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! (सरागसंजमेणं,

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए, मणुस्साउय कम्मा जाव पओगबंधे) સરળ સ્વભાવવાળા હોવાથી–અન્ય જીવોને સંતાપ નહીં આપવાના સ્વભાવથી, વિનીત સ્વભાવના હોવાથી, દયાળુ હોવાથી, મત્સરભાવથી રહિત હોવાથી (બીજાના ગુણોને સહન ન કરવા તેનું નામ મત્સરતા છે અને મત્સરતાથી રહિત હોવું તેનું નામ અમત્સરતા છે), અને મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ રૂપ કર્મના ઉદયથી જીવ મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(देवाउयकम्मा सरीरप्पओग पुच्छा) હે ભદન્ત! દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मा सरीर जाव

संजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए देवाउयकम्मासरीरजावपओगबंधे' हे गौतम ! सरागसंयमेन रागेण=आसक्त्या सहितः सरागः स चासौ संयमश्च सरागसंयमस्तेन सकषायचारित्रेण१, संयमासंयमेन–देशविरतिरूपेण २, बालतपः-कर्मणा=बालसादृश्याद् बालाः=मिथ्यादृशः तेषां तपः कर्म बालतपःकर्म तेन अज्ञान-तपः कर्मणेत्यर्थः ३, अकामनिर्जरया=अकामेन अभिलाषमन्तरेण निर्जरा=क्षुधा-दिसहनं तया४ देवायुष्ककार्मणशरीर–यावत्–प्रयोगनामकर्मण उदयेन देवायुष्क-कार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–' सुभनामकम्मा-सरीरपुच्छा' हे भदन्त ! शुभनामकार्मणशरीरपृच्छा, तथा च शुभनामदेवगत्यादि-कार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–' गोयमा ! कायउज्जुययाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवादणजोगेणं सुभनाम कम्मासरीर–जाव–प्पओगबंधे' हे गौतम ! कायर्जुकतया कायसरलतया परा

संजमा संजमेणं, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मासरीर जाव पओगबंधे) राग–आसक्ति से सहित संयम का नाम सरागसंयम है इस सरागसंयम से कषाययुक्त संयम से संयमासंयम से देशविरतिरूप चारित्र से, बालतप से–बालकों के जैसे बाल–मिथ्यादृष्टियों के अज्ञान-मूल तप से, अकाम निर्जरा से–इच्छा के विना क्षुधादि के सहने से, और देवायुष्क कार्मणशरीरप्रयोगनामक कर्म के उदय से, देवायुष्क कार्मणशरीरप्रयोग का बंध जीव को होता है।

अब गतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(सुभनामकम्मासरीर पुच्छा) हे भदन्त ! देवगत्यादिरूप शुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है। उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (कायउज्जुययाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं

प्पओगबंधे) રાગ (આસક્તિ) યુકત સંયમને સરાગ સંયમ કહે છે. એવા સરાગ સંયમથી (કષાયયુક્ત સંયમથી), સંયમા સંયમથી (દેશવિરતિ રૂપ ચારિત્રથી), બાલતપથી (અજ્ઞાનમૂલ તપથી), અકામ નિર્જરાથી (ઇચ્છા વિના ક્ષુધાદિકો સહન કરવાથી) અને દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક ઉદયથી જીવ દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सुभनाम कम्मा सरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! દેવગત્યાદિરૂપ શુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (कायउज्जुययाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं सुभनाम कम्मा सरीर जाव

ऽवञ्चनपरायणकायचेष्टया १, भावर्जुकतया भावसरलतया परावञ्चनपरायणमनःप्रवृत्या २, भाषर्जुकतया भाषासरलतया भाषाऽऽर्जवेन प्रियवचनेन ३, अविसंवादनयोगेन–विसंवादनं परप्रतारणार्थं भ्रमोत्पादनम्, अन्यथाप्रतिपन्नस्यान्यथाप्रत्यायनं, तद्रूपोयोगो व्यापारस्तेन वा योगः सम्बन्धो विसंवादनयोगः, तद्भिन्नोऽविसंवादनयोगस्तेनेत्यर्थः शुभनामदेवगत्यादिकार्मणशरीर–यावत्–प्रयोगनामकर्मण उदयेन शुभनामकार्मणशरीरप्रयोगवन्धो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–'असुभनाम कम्मा सरीरपुच्छा' हे भदन्त! अशुभनाम कार्मणशरीरपृच्छा, तथा च अशुभनामनरकगत्यादिककार्मणशरीरप्रयोगवन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–' गोयमा ! कायअणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासणुज्जुययाए, विसंवायणाजोगेणं असुभनामकम्मा–जाव–पओगवंधे ' हे गौतम ! काया-

---

सुभनाम कम्मासरीर जावप्पओगवंधे) काय की ऋजुता–(सरलता) से–पर को अवञ्चन करनेरूप कायकी चेष्टा से, भावऋजुता से–परिणामों की सरलता से, भाषा की ऋजुता से–प्रियवचन से, दूसरों को ठगने के लिये भ्रमोत्पादनरूपयोग व्यापार न करने से और शुभनामरूप देवगत्यादि कार्मणशरीरप्रयोग नामक कर्म के उदय से जीव को शुभनामकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(असुभनामकम्मासरीरपुच्छा) हे भदंत अशुभनामरूप नरकगत्यादि कार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम! (कायअणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासणुज्जुययाए, विसंवायजोगेणं असुभनामकम्मा जाव पओगबंधे) पर वञ्चन

પ્પઓગબંધે) કાયની ઋજુતાથી (સરલતાથી) અન્યને નહીં છેતરવા રૂપ કાયની ચેષ્ટાથી, ભાવની સરળતાથી, પરિણામોની સરલતાથી, ભાષાની સરલતાથી (પ્રિય વચનથી), અન્યને ઠગવાને માટે ભ્રમોત્પાદન રૂપ પ્રવૃત્તિ નહીં કરવાથી, અને શુભનામ રૂપ દેવગત્યાદિ રૂપ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ શુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असुभनाम कम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! અશુભ નામરૂપ નરકગત્યાદિ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ! (कायअणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासणुज्जुययाए, विसंवायजोगेणं असुभनाम कम्मा जाव प्पओग-

नृजुकतया परवञ्चनपरायणकायचेष्टया, भावानृजुकतया – परवञ्चनपरायणमनः-प्रवृत्त्या, भाषानृजुकतया अत्यन्ताप्रियभाषणतया परुषवचनत्वेनेत्यर्थः, विसंवादनयोगेन–परभ्रमोत्पादकव्यापारेण अशुभनामकार्मण–यावत्–शरीरप्रयोगनाम–कर्मणः उदयेन अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति तात्पर्यम् । गौतमः पृच्छति–' उच्चागोयकम्मासरीर—पुच्छा ' हे भदन्त ! उच्चगोत्रस्य उत्तमकुलवंशादेः कार्मणशरीरपृच्छा, तथा च उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! जाइअमएणं, कुल-अमएणं, बलअमएणं, रूवअमएणं, तवअमएणं, सुयअमएणं, लाभअमएणं, इस्स-रियअमएणं, उच्चागोयकम्मासरीर–जाव–पओगबंधे ' हे गौतम ! जातेरमदेन–जात्यहङ्काराभावेन, कुलामदेन–वंशलक्षणकुलाहङ्काराभावेन, बलामदेन–शक्त्यहङ्का-

---

परायणरूप काय की चेष्टा से, पर वञ्चनपरायण मानसिक प्रवृत्ति से' अत्यन्त अप्रिय भाषणरूप कठोरवचन से, पर को भ्रमोत्पादकवचन के व्यापार से और अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोगनामक कर्म के उदय से जीव को अशुभनामकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(उच्चागोयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! उत्तमकुलवंशादिरूप उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोग का बंध किस कर्म के उदय से होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(जाति अमदेणं, कुल अमदेणं, बल अमदेणं, रूव अमदेणं, तव अमदेणं, सुय अमदेणं, लाभ अमदेणं, ईस्सरिय अमदेणं, उच्चागोयकम्मासरीर जाव पओगबंधे) जाति का अहंकार नहीं करने से, वंशरूपकुल का अभि-

---

बंधे) કાયની અસરલતાથી (અન્યની વંચના કરવા રૂપ કાય ચેષ્ટાથી), ભાવની અસરલતાથી (પરવંચના કરવા રૂપ માનસિક પ્રવૃત્તિથી), અત્યન્ત અપ્રિય ભાષણુ રૂપ કઠોર વચનથી, અન્યને ઠગવાને માટે ભ્રમોત્પાદક વચનરૂપ પ્રવૃત્તિથી તથા અશુભ નામ કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ અશુભ નામ કાર્મણુ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" उच्चागोयकम्मासरीर पुच्छा " હે ભદન્ત ! ઉત્તમ કુલ, વંશાદિ રૂપ ઉચ્ચ ગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जाति अमएणं, कुल अमएणं, बल अमएणं, रूव अमएणं, तव अमएण, सुय अमएणं, लाभ अमएणं, ईस्सरिय अमएणं उच्चागोयकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) હે ગૌતમ ! જાતિનું અભિમાન નહીં કરવાથી, વંશરૂપ કુળનું અભિમાન નહીં કરવાથી, શક્તિનું અભિમાન

राभावेन, रूपामदेन-सौन्दर्याहङ्काराभावेन, तपोऽमदेन-तपोऽहङ्काराभावेन, श्रुतामदेन-श्रुतज्ञानाहङ्काराभावेन, लाभामदेन, ऐश्वर्यामदेन-समृद्ध्यहङ्काराभावेन उच्चगोत्रकार्मणशरीर-यावत्-प्रयोगनामकर्मण उदयेन उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगवन्धो भवति। गौतमः पृच्छति-'नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा' हे भदन्त! नीचगोत्रकार्मणशरीरपृच्छा, तथा च नीचगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगवन्धः खलु कस्य कर्मण उदयेन भवति? भगवानाह-'गोयमा! जाइमएणं, कुलमएणं, बलमएणं जाव इस्सरियमएणं णीयागोय कम्मासरीर-जाव-पओगबंधे' हे गौतम! जातिमदेन-अहं सर्वोत्तम जातीय इत्येवं जात्यहंकारेण, कुलमदेन-मम सर्वोत्तमं कुलमित्येवं कुलाभिमानेन, बलमदेन 'अहं सर्वापेक्षया विशिष्टशक्तिशाली' इत्येवं शक्त्यहंकारेण यावत्-

---

मान नहीं कहने से, शक्तिका मद नहीं करने से, सौन्दर्य का अभिमान नहीं करने से, तपस्या का अभिमान नहीं करने से, श्रुतज्ञान का अहंकार नहीं करने से ऐश्वर्य-समृद्धि का घमंड नहीं करने से, और उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगनामक कर्म के उदय से जीवको उच्चगोत्रकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त! नीचगोत्र कार्मणशरीरप्रयोगबंध किस कर्म के उदय से होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(जाइमएणं, कुलमएणं, बलमएणं जाव इस्सरियमएणं णीयागोयकम्मासरीरजावपओगबंधे) मैं सर्वोत्तम जाति का हूं, इस प्रकार के जाति के अहंकार से, मेरा सर्वोत्तम कुल है इस प्रकार के कुल के अभिमान से मैं सब से अधिक बलशाली हूं इस प्रकार के शक्ति के अहंकार से, मैं सब से अधिक

નહીં કરવાથી, સૌંદર્યનું અભિમાન નહીં કરવાથી, તપસ્યાનો ગર્વ નહીં કરવાથી, શ્રુતજ્ઞાનનો ગર્વ નહી કરવાથી, ઐશ્વર્ય (સમૃદ્ધિ) નો ગર્વ નહીં કરવાથી અને ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जातिमएणं, कुलमएणं, बलमएणं जाव इस्सिरियमएणं णीयागोय कम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) "હું સર્વોત્તમ જાતિનો છું." આ પ્રકારે જાતિનું અભિમાન કરવાથી, "મારૂં કુળ સર્વોત્તમ છે," આ પ્રમાણે કુળનું અભિમાન કરવાથી, "હું સૌથી વધારે બળવાન છું," આ પ્રમાણે શક્તિનો અહંકાર કરવાથી, "હુ સૌથી વધારે સુંદર છું," આ

रूपमदेन-सौन्दर्याहङ्कारेण, तपोमदेन-'अहमुग्रतपस्वी' इत्येवं तपस्यादर्पेण, श्रुतमदेन विद्याज्ञानाभिमानेन, लाभमदेन-' अहमेव लाभवान्' इत्यभिमानेन, ऐश्वर्यमदेन-सम्पत्तिदर्पेण नीचगोत्रकार्मणशरीर-यावत्-प्रयोगनामकर्मण उदयेन नीचगोत्रकार्मणशरीरप्रयोगवन्धो भवति, गौतमः पृच्छति-' अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा ' हे भदन्त! आन्तरायिककार्मणशरीरपृच्छा, तथा च आन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! दाणंतराएणं, लाभंतराएणं भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं, अंतराइयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं, अंतराइयकम्मासरीरप्पओगवंधे' हे गौतम ! दानान्तरायेण-दान-

---

सुन्दर हूं इस प्रकार के सौन्दर्य के अभिमान से मैं बहुत उग्रतपस्वी हूं इस प्रकार के तपस्या के अहंकार से, मैं बहुत अधिक श्रुत के मद से, लाभ के मद से, मेरे पास बहुत बड़ी धनधान्यादिरूप संपत्ति है इस प्रकार के ऐश्वर्य के घमंड से और नीचगोत्रकार्मणप्रयोगनामक कर्म के उदय से जीव को नीचगोत्रकार्मणशरीरप्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वमी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा) हे भदन्त ! अन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोग का बंध किस कर्म के उदय से होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं अंतराइय कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइय कम्मासरीरप्पओगवंधे) दानान्तराय से-दान में विघ्नडालने से, लाभा

પ્રમાણે સૌંદર્યનું અભિમાન કરવાથી, " હું ઘણી જ ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર છું, " આ પ્રમાણે તપનું અભિમાન કરવાથી, " હુ શ્રુત સિદ્ધાંતોનો ઘણો જ જાણકાર છું, " આ પ્રમાણે શ્રુતનું અભિમાન કરવાથી, લાભનું અભિમાન કરવાથી, " મારી પાસે ઘણી જ ધન-ધાન્યાદિ રૂપ સંપત્તિ છે, " આ પ્રમાણે ઐશ્વર્યનો ઘમંડ કરવાથી અને નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अंतराइकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! આન્તરાયિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं अंतराइय कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पओगवंधे) દાનાન્તરાયથી (દાનમાં વિઘ્ન નાખવાથી), લાભાન્તરાયથી (કોઈને ધનાદિકની

विघ्नेन, लाभान्तरायेण–धनादिप्राप्तिविघ्नेण, भोगान्तरायेण–भोगविघ्नेन, उपभोगान्तराएण–वस्त्रादिप्राप्ति विघ्नेन, वीर्यान्तरायेण धर्मोत्साहविघ्नेन आन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोगनाम्नःकर्मण उदयेन आन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोगवन्धो भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति–'णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगवन्धः खलु किं देशवन्धस्वरूपो भवति ? किं वा सर्ववन्धस्वरूपो भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! देसबंधे, णो सव्वबंधे ' हे गौतम ! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगवन्धो देशवन्ध एव भवति, नो सर्ववन्धो भवति, 'एवं जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे वि देसबंधे,

न्तराय से–किसी को धनादिक की प्राप्ति होने में विघ्नडालने से, भोगान्तराय से–एक बख्त काम में आवे ऐसे अन्नादि के भोग में विघ्नडालने से उपभोगान्तराय से–उपभोग की वस्तु वस्त्रादिक की प्राप्ति में विघ्नडालने से, वीर्यान्तराय से शक्ति की प्रकटता में विघ्नडालने से, और अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगनामक कर्म के उदय होने से जीव को अन्तरायकार्मणशरीप्रयोग का बंध होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीप्रयोगबंध क्या देशबंधरूप होता है या सर्वबंधरूप होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधे णो सव्वबंधे) ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध देशबंधरूप ही होता है,

પ્રાપ્તિ થવામાં વિઘ્ન નાખવાથી), ભોગાન્તરાયથી (એક વખત કામમાં આવે એવાં અન્નાદિના ભોગમાં હરકત ઊભી કરવાથી), ઉપભોગાન્તરાયથી (ઉપભોગની વસ્તુઓ–વસ્ત્રાદિકની પ્રાપ્તિમાં હરકત ઊભી કરવાથી), વીર્યાન્તરાયથી (શક્તિની પ્રકટતામાં હરકત ઊભી કરવાથી) અને અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ આન્તરાયિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે ? કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! देसबंधे, णो सव्वबंधे) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ રૂપ જ હોય છે–સર્વબંધ

नो सव्वबंधे' एवम् उक्तरीत्या यावत् दर्शनावरणीय वेदनीय-मोहनीया-ऽऽयुष्कनाम-गोत्रा-ऽऽन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोगबन्धोऽपि देशबन्ध एव भवति नो सर्वबन्धो भवतीति तस्य ज्ञानावरणीयादेरनादित्वात् सर्वबन्धस्य प्रथमतः पुद्गलोपादानरूपतया अनादेस्तदभावात्। गौतमः पृच्छति-'णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धः खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति? भगवानाह-'गोयमा! णाणावरणिज्जकम्मा-सरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते' हे गौतम! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धो

सर्वबंधरूप नहीं होता हैं। (एवं जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे वि देसबंधे नो सव्वबंधे) इसी तरह से यावत्-दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयु, नाम, गोत्र, और अन्तराय ये सब कार्मणशरीरप्रयोगबंध भी देशबंधरूप ही होता है, सर्वबन्धरूप नहीं होते। क्यों कि ये ज्ञानावरणीय आदि अनादि हैं। सो प्रथम समय में ही अनादिरूप इनके योग्य पुद्गलों का ग्रहण हो जाता है-अतः अनादिरूप इनके सर्वबन्ध का अभाव है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(णाणावरणिज्जकम्मा-सरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) हे भदन्त ज्ञानाव-रणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध काल की अपेक्षा से कबतक रहता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! (णाणावरणिज्ज-

---

રૂપ હોતા નથી. (एवं जाव अंतराइय कम्मा सरीरप्पओगबंधे वि देसबंधे, नो सव्वबंधे) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ બધાં કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ જ હોય છે-સર્વબંધ રૂપ હોતા નથી. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો અનાદિ છે. તેથી પ્રથમ સમયમાં જ અનાદિ રૂપ તેમના યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થઇ જાય છે, તેથી અનાદિરૂપ તેમના સર્વબંધનો અભાવ છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावर-णिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-"गोयमा!" હે ગૌતમ! (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ

द्विविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा-अणाइए सपज्जवसिए आणाइए अपज्जवसिए वा' तद्यथा-अनादिकः सपर्यवसितः सान्तः, अनादिकः अपर्यवसितो वा अनन्तो वा 'एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइय कम्मस्स' एवम् उक्तरीत्या यथा तैजसस्य शरीरप्रयोगबन्धस्य संस्थापना पूर्वं प्रतिपादिता, तथैव ज्ञानावरणीयकार्मणस्यापि शरीरप्रयोगबन्धस्य स्थापना प्रतिपत्तव्या, एवं रीत्या यावत् दर्शनावरणीय-वेदनीय-मोहनीयाऽऽयुष्क-नाम-गोत्रा-ऽऽन्तरायिककार्मणस्य शरीरप्रयोगबन्धस्य वक्तव्यता प्रतिपादनीया, विशेषस्त्वग्रे वक्ष्यते, अथ कार्मणशरीरप्रयोगस्य बन्धान्तरं प्ररूपयितुमाह-'णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधंतरेणं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?' हे भदन्त! ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धान्तर

कम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध दो प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) अनादि सपर्यवसित-सान्त, और अनादि अपर्यवसित-अनन्त। (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स) उक्तरीति से जैसी तैजसशरीरप्रयोगबंध की वक्तव्यता पहिले कही गई है, उसी तरह से ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध की भी वक्तव्यता जाननी चाहिये। इसी तरह से दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयु, नाम, गोत्र और अन्तराय इन कार्मणशरीरप्रयोगबंधों की भी वक्तव्यता कहनी चाहिये। इस विषय में जो विशेषता होगी-उसे आगे कहा जावेगा।

अब सूत्रकार कार्मणशरीरप्रयोग बन्ध के अन्तर की प्ररूपणा करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(णाणावरणिज्जकम्मासरीर-

---

શરીર પ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. "तं जहा" જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(अणाइए सपज्जवसिए अणाइय अपज्जवसिए) (૧) અનાદિ સપર્યવસિત (અનાદિ સાન્ત) અને (૨) અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત) (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स) પૂર્વોક્ત રીતે જેવી તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધની વક્તવ્યતાનું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, આ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધોની પણ વક્તવ્યતા સમજવી. આ વિષયમાં જે વિશેષતા છે તે આગળ પ્રકટ કરવામાં આવશે.

હવે સૂત્રકાર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધના અન્તરની પ્રરૂપણા કરે છે— આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે

खलु कालतः कालापेक्षया कियच्चिरं भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! अणाइयस्स एव जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एव जाव अंतराइयस्स ' हे गौतम ! अनादिकस्य सपर्यवसितस्य, एवम् अनादिकस्य अपर्यवसितस्य यथा तैजसशरीरस्य प्रयोगबन्धस्य अन्तर नास्तीति प्रतिपादितम् तथैव ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धस्यापि अनादिकस्य सपर्यवसितस्य, अनादिकस्य अपर्यवसितस्यापि नास्ति अन्तरमिति भावः, एवं रीत्या यावत् दर्शनावरणीय–वेदनीया–ऽऽयुष्क–नाम–

प्पओगबंधंतरेण भंते ! कालओ केवच्चिर होइ ? हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोगबन्ध का अन्तर काल की अपेक्षा कितना है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! (अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एवं जाव अंतराइयस्स) अनादि सपर्यवसित, एवं अनादि अपर्यवसित तैजसशरीरप्रयोगबंध का जैसा अन्तर नहीं कहा गया है उसी प्रकार से अनादि सपर्यवसित और अनादि अपर्यवसित ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध का भी अन्तर नहीं कहा गया है। इसी तरह से अनादि सपर्यवसित और अनादि अपर्यवसित दर्शनावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध का, वेदनीय कार्मणशरीरप्रयोगबंध का, मोहनीय कार्मणशरीरप्रयोगबन्ध, आयुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबंध का, नामकार्मणशरीरप्रयोगबंध का, गोत्रकार्मणाशरीरप्रयोगबंध और अन्तरायकार्मणशरीरप्रयोगबध का भी अन्तर प्रतिपादित नहीं किया गया है।

(णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधंतरेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एवं जाव अंतराइयस्स) અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર જેમ કહેવામાં આવ્યું નથી, એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું પણુ અંતર કહ્યુ નથી. એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત દર્શનાવરણીય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું, વેદનીય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું મોહનીય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું, આયુષ્ક કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું, નામકાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધનું, ગોત્રકાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધનું અને અન્તરાય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધનુ અન્તર પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું નથી

હવે સૂત્રકાર તૈજસ પ્રયોગબંધ કરતાં કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે વિશેષતા છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

गोत्रा-ऽऽन्तरायिकस्य कार्मणशरीरप्रयोगवन्धस्यापि अनादिकस्य सपर्यवसितस्य, अनादिकस्य अपर्यवसितस्यचान्तरं नास्तीति तात्पर्यम्। अथ तैजसशरीरप्रयोगवन्धापेक्षया कार्मणशरीरप्रयोगवन्धस्य विशेष प्रतिपादयितुमाह-'एएसि णं भंते! जीवाणं नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स देसबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव अप्पाबहुगं जहा तेयगस्स, एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स' गौतमः पृच्छति-एतेषां खलु जीवानां ज्ञानावरणीयस्य कार्मणस्य शरीरप्रयोगस्य देशबन्धकानाम् अबन्धकानां च मध्ये कतरे कतरेभ्यो यावत् अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ?, भगवानाह-हे गौतम ! अल्प बहुत्वकं यथा तैजसस्य शरीरप्रयोगबन्धस्य विषये सर्वस्तोकत्वम् अबन्धकानाम्, अनन्तगुणत्वं च देशबन्धकानां प्रतिपादितं तथैव ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबन्धविषयेऽपि सर्व

अब सूत्रकार तैजसशरीरप्रयोगबंध की अपेक्षा कार्मणशरीरप्रयोगबंध की विशेषता प्रतिपादित करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (एएसि णं भंते! जीवा णं नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स देसबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे कयरे हिंतो जाव अप्पा बहुगं जहा तेयगस्स, एवं आउगवज्जं जाव अंतराइयस्स) हे भदन्त! इन ज्ञानावरणीय कार्मणशरीरप्रयोग के देशबंधक और अबंधक जीवों के बीच में कौन जीव किन जीवों से यावत्-अल्प है? कौन जीव किन जीवों से बहुत हैं? कौन जीव किन जीवों के बराबर हैं और कौन जीव किन जीवों से विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! जिस प्रकार से तैजस कार्मणशरीरप्रयोगबंध के विषय में अबंधक जीवों को सब से कम कहा गया है और इनको अपेक्षा देशबंधकों को अनंतगुणा कहा गया है उसी तरह से ज्ञानावरणीयकार्मणशरीरप्रयोगबंध के विषय में भी अबन्धक जीवों को सब से कम और देशबन्धकों को

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एएसिं णं भंते! जीवाण नाणावरणिज्ज कम्मस्स देसबंधगाण, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव अप्पा बहुगं जहा तेयगस्स, एवं आउगवज्जं जाव अंतराइयस्स) ઇત્યાદિ હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના દેશબંધક જીવોમાં અને અબંધકોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે? કયા જીવો કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે

મહાવીરપ્રભુનો જવાબ—"ગોયમા! હે ગૌતમ! જેમ તૈજસ શરીર પ્રયોગના અબંધકો સૌથી ઓછાં કહ્યા છે અને દેશબંધકો અબંધકો કરતાં અનંતગણાં કહ્યાં છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવો સૌથી

स्तोकत्वमबन्धकानाम्, अनन्तगुणत्व च देशबन्धकानां बोध्यम् । एवं रीत्या आयुष्कवर्जम् यावत्-दर्शनावरणीय-वेदनीय-मोहनीय-नाम-गोत्राऽऽन्तरायिककार्मणशरीरप्रयोगबन्धविषयेऽपि सर्वस्तोकत्वम् अबन्धकानाम्, अनन्तगुणत्व देशबन्धकानामवसेयमिति भावः । अथ गौतमः आयुष्कविषये प्रश्नयति-'आउयस्स पुच्छा' हे भदन्त ! आयुष्कस्य पृच्छा, तथा च आयुष्ककार्मणशरीरप्रयोगस्य देशबन्धकानाम् अबन्धकानां च मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा ' हे गौतम ! सर्वस्तोका जीवा आयुष्कस्य कार्मणस्य शरीरप्रयोगस्य देशबन्धका भवन्ति, अबन्धकाश्च

इनसे अनन्तगुणा कहा गया है-ऐसा जानना चाहिये। इसी तरह से आयुष्ककार्मणशरीरप्रयोगबंध को छोड़कर शेष दर्शनावरणीय, वेदनीय मोहनीय, नाम, गोत्र और अन्तराय इन कार्मणशरीरप्रयोगबंधों के विषय में भी इनके अबन्धकों को सब से कम और देशबन्धकों को अनन्तगुणा जानना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं (आउयस्स पुच्छा) हे भदन्त ! अयुष्क कार्मणशरीरप्रयोग के देशबंधकों एवं अबंधकों के बीच कौन जीव किनकी अपेक्षा अल्प हैं ? कौन जीव किनकी अपेक्षा बहुत हैं ? कौन जीव किनके बराबर हैं और कौन जीव किन की अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? इनके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा-) अयुष्क कर्म के देशबंधक जीव सब से कम हैं और इनसे

ઓછાં છે, અને દેશબંધકો અબંધકો કરતાં અનંતગણા છે, એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ સિવાયના બાકીના દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના અબંધકો સૌથી ઓછાં છે અને દેશબંધકો અનંતગણાં છે એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" आउयस्स पुच्छा " હે ભદન્ત ! આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતા અલ્પ છે ? કોણ કોના કરતાં અધિક છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? કોણ કોનાં કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा " હે ગૌતમ ! " सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा " આયુષ્ક કાર્મણ પ્રયોગના

संख्येयगुणा भवन्ति, आयुर्बन्धाद्धायाः स्तोकत्वात् एषां सर्वस्तोकत्वं बोध्यम्, अबन्धाद्धायास्तु बहुगुणत्वात् तदबन्धकानां संख्यातगुणत्वमवसेयम्, न च असंख्यातगुणत्वमेव तदबन्धकानां कथं नोक्तम्, तदबन्धाद्धाया असंख्यातजीविता-नाश्रित्यासंख्यातगुणत्वसंभवादिति वाच्यम् ? अनन्तकायिकानधिकृत्यैव प्रस्तुत-सूत्रप्रवर्तनात्, अनन्तकायिकानाञ्च संख्यातमात्रजीवितत्वात्, अत एव आयुष्क-कार्मणशरीरप्रयोगस्याबन्धकास्तद्देशबन्धकेभ्यः संख्यातगुणा एव भवन्ति, यथ-

संख्यातगुणे आयुष्ककर्म के अबंधक जीव हैं। क्यों कि आयुष्कबंध का अद्धाकाल कम है-इसलिये इनमें अल्पता कही गई है। और आयुष्क बन्ध का अबद्धाकाल बहुतगुणा है इसलिये आयुष्क के अबंधक जीवों को उनकी अपेक्षा संख्यातगुणा कहा गया है। यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि आयुष्क के अबंधक जीवों को असंख्यातगुणा क्यों नहीं कहा गया है। असंख्यातगुणा ही कहना चाहिये था क्यों कि असंख्यात जीव आयुष्क के अबंधक हैं अतः आयुष्क के अबंधक असंख्यात जीवों को आश्रित करके आयुष्क का अबधाद्धाकाल असं-ख्यातगुणा बन जाता है। सो इस शंका का परिहार ऐसा है कि यहां पर आयुष्क के अबंधक जीवों को जो संख्यातगुणा कहा गया है सो अनंतकायिक जीवों को लेकर ही कहा गया है-कारण अनन्तकायिक जीव संख्याताद्धाकाल तक ही जीवित रहते हैं। इसलिये आयुष्कका र्मणशरीरप्रयोग के अबंधक जीव इसके देशबंधकों की अपेक्षा संख्या-

દેશબંધકો સૌથી ઓછાં છે અને દેશબંધકો કરતાં અબંધકો સંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે આયુષ્ક બંધનો અદ્ધાકાળ ઓછો છે-તે કારણે તેમાં અલ્પતા દર્શાવવામાં આવી છે. અને આયુષ્કબંધનો અબદ્ધાકાળ બહુગણો હોવાથી આયુષ્કના અબંધકો દેશબંધકો કરતાં સંખ્યાતગણાં બતાવ્યા છે.

શંકા–આયુષ્કના અબંધક જીવોને અસંખ્યાતગણાં કહેવા જોઇતા હતા. કારણ કે અસંખ્યાત જીવ આયુષ્કના અબંધક છે. તેથી આયુષ્કના અબંધક અસંખ્યાત જીવોની અપેક્ષાએ આયુષ્કનો અબંદ્ધાકાળ અસંખ્યાતગણો થઇ જાય છે. છતાં આયુષ્કના અબંધક જીવોને શા કારણે અસખ્યાતગણાં કહ્યાં નથી ?

સમાધાન—અહીં આયુષ્કના અબંધક જીવોને જે સંખ્યાતગણાં કહેવામાં આવ્યા છે, તે અનંતકાયિક જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે, કારણ કે અનંતકાયિક જીવ સંખ્યાતાદ્ધાકાળ પર્યન્ત જીવિત રહે છે. તેથી

बन्धकाः सिद्धादयोऽपि तन्मध्ये क्षिप्येरन् तदापि तद्देशबन्धकेभ्यः संख्यातगुणा एव स्युः सिद्धाद्यबन्धकानामनन्तानामपि अनन्तकायिकायुर्बन्धकापेक्षयाऽनन्तभागत्वात्, अथ यद्यायुषोऽबन्धकाः सन्तो बन्धका भवन्ति तदा कथं न तेषां सर्वबन्धसम्भवः ? इति चेदत्रोच्यते-सर्वासामपि असतीनामायुःप्रकृतीनाम् औदारिकादिशरीरवत् तैर्निबध्यमानत्वाभावात्, इति न सर्वबन्धसम्भवस्तेषामिति भावः ॥ सू०९ ॥

औदारिकादिबन्धपरस्परसंबन्धवक्तव्यता ।

औदारिकादिशरीरबन्धानां परस्परसम्बन्धं प्ररूपयितुमाह-'जस्स णं' इत्यादि ।

मूलम्-जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते! वेउव्विय सरीरस्स किं बंधए अबंधए ? गोयमा! नो बंधए,

---

तगुणित ही कहे गये हैं । यदि आयुष्क कार्मणशरीरप्रयोग के अबन्धक सिद्धादिकों को भी इनके बीच में प्रक्षिप्त कर लिया जाय तब भी इस के अबन्धक जीव इसके देसबन्धकों से संख्यातगुणित ही रहते हैं क्यों कि अनन्त भी सिद्धादिक अबन्धकों में अनन्तकायिकायुबन्धकों की अपेक्षा से अनन्तभागता आती है-यदि यहां पर ऐसा कहा जाय कि आयु के अबंधक होकर भी जीव उसके बन्धक होते हैं तो फिर क्यों नहीं उनमें सर्वबंध का संभव होगा ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि जितनी भी आयुकर्म की प्रकृतियां उनके असती-अबद्धदशावाली होती हैं, उन सब अबद्धदशावाली आयुकर्म की प्रकृतियों का औदारिक आदि शरीर की तरह उनके बंध नहीं होता है-इसलिये उनके सर्वबंध का संभव नहीं है ॥ सू०९ ॥

આયુષ્ક કાર્મણુ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો કરતાં અબંધકો સંખ્યાતગણાં કહ્યાં છે. જો આયુષ્ક કાર્મણુ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવોમાં સિદ્ધાદિકોની પણુ ગણતરી કરવામાં આવે, તો પણુ તેના અબંધક જીવો દેશબંધક જીવો કરતાં સંખ્યાતગણાં જ રહે છે, કારણુ કે અનંત સિદ્ધાદિક અબંધકોમાં પણુ અનંત કાયિકાયુ બંધકોની અપેક્ષાએ અનંત ભાગતા જ રહેલી છે. જો અહીં એવો પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે કે આયુના અબંધક થઇને પણુ જીવ તેના બંધક હોય છે, તો પછી તેમનામાં શા માટે સર્વબંધનો સદ્ભાવ ન હોઈ શકે ? તો તેનું સમાધાન એવું છે કે જેટલી આયુકર્મની પ્રકૃતિયો તે જીવમાં અસતી-અબદ્ધ-દશાવાળી હોય છે, તે બધી અબદ્ધ-દશાવાળી આયુકર્મની પ્રકૃતિયોનો ઔદારિક આદિ શરીરની જેમ તે જીવો બંધ કરતા નથી-તેથી તેમના સર્વબંધનો સભવ હોતો નથી. ॥ સૂત્ર ૯ ॥

अबंधए। आहारगसरीरस्स किं बंधए अबंधए ? गोयमा ! नो बंधए, अबंधए। तेयासरीरस्स किं बंधए ?अबंधए ? गोयमा ! बंधए, णो अबंधए। जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए ? गोयमा ! देसबंधए, नो सव्वबंधए। कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? जहेव तेयगस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए। जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? गोयमा ! नो बंधए, अबंधए, एवं जहेव सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेणं वि भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स जस्स णं भंते! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधए, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ? गोयमा! नो बंधए, अबंधए। आहारगसरीरस्स एवं चेव। तेयगस्स, कम्मस्स य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देस बंधए, नोसव्वबंधए। जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए? गोयमा ! नो बंधए, अबंधए। एवं जहा सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स। जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? गोयमा ! नो बंधए, अबंधए। एवं वेउव्वियस्स वि। तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं। जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? एवं जहा आहारगस-

रीरस्स सव्वबंधेणं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं, जाव जाव कम्मगस्स, जस्स णं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? गोयमा ! बंधए वा, अबंधए वा, जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? गोयमा ! देसबंधए वा, सव्वबंधए वा। वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए? एवं चेव। एवं आहारगसरीरस्स वि। कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? गोयमा! बंधए, नो अबंधए। जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए? गोयमा! देसबंधए, नो सव्वबंधए। जस्स णं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि, भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए ॥ सू० १० ॥

छाया—यस्य खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य सर्ववन्धः स खलु भदन्त ! वैक्रियशरीरस्य किं वन्धकः, अवन्धकः ? गौतम ! नो वन्धकः, अवन्धकः।

औदारिकादिबन्धों की परस्पर में सबन्धवक्तव्यता

'जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! जिस जीव के औदारिकशरीर का सर्वबंध होता है वह जीव क्या वैक्रियशरीर का वन्धक होता है या अबन्धक होता है? (गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए,

---

ઔદારિક આદિ બંધોના પરસ્પરના સંબંધનું નિરૂપણ—

" जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કરે છે, તે જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે

आहारकशरीरस्य किं बन्धकः ? अबन्धकः ? गौतम ! नो बन्धकः, अबन्धकः। तैजसशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धकः ? गौतम ! बन्धकः, नो अबन्धकः। यदि बंधकः किं देशबन्धकः सर्वबन्धकः ? गौतम ! देशबन्धकः, नो सर्वबन्धकः।

अबंधए) औदारिकशरीर का सर्वबंधक जीव वैक्रियशरीर का बंधक नहीं होताहैं, अबंधक होता है। (आहारगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव क्या आहरकशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है (गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए, अबंधए) औदारिक शरीर का बंधक जीव आहारक शरीर का बंधक नहीं होना है, अबंधक होता है। (तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव क्या तैजसशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (बंधए नो अबंधए) औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव तैजसशरीर का बंधक होता है अबन्धक-नहीं होता। (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए हे भदन्त ! यदि औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव तैजसशरीर का बंधक होता है तो क्या वह देशबंधक होता है या सर्वबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधए, नो सव्वबंधए) औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव तैजसशरीर का सर्वबंधक नहीं होता है किन्तु देश-

---

અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ અબંધક જ હોય છે (आहारगसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?) હે ભદન્ત ? ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું આહારક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારક શરીરનો બંધક હોતો નથી, અબંધક હોય છે. (तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बंधए, नो अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી. (जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ જો તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, તો શું તે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधए, नो सव्वबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો સર્વબંધક હોતો

कार्मणशरीरस्य किं बन्धकोऽबन्धकः ? यथैव तैजसस्य, यावत् देशबन्धकः, नो सर्वबन्धकः, यस्य खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य देशबन्धः, स खलु भदन्त ! वैक्रियशरीरस्य किं बन्धकोऽबन्धकश्च ? गौतम ! नो बन्धकः अबन्धकः, एवं यथैव सर्वबन्धेन भणितं, तथैव देशबन्धेनापि भणितव्यम् , यावत्-कार्मणस्य खलु यस्य

बंधक होता है। (कम्मासरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव कार्मणशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (जहेव तेयगस्स जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) हे गौतम ! औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव कार्मणशरीर का तैजसशरीर की तरह देसबंधक होता है, सर्वबंधक नहीं होता है। (जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबधे से णं भते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हेभदन्त ! जिस जीव से औदारिक शरीर का देशबंध होता है वह जीव क्या वैक्रियशरीर का बंधक होता है या अबन्धक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए अबंधक) औदारिकशरीर का देशबंधक जीव वैक्रियशरीर का बंधक नहीं होता है किन्तु अबंधक होता है। (एवं जहेव सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं) जिस तरह से पहिले औदारिक शरीर के सर्वबंध के विषय में कहा जा चुका है उसी तरह से यहां पर औदारिक शरीर के देशबंध के विषय में भी कहना चाहिये-(जाव कम्मगस्स णं) यावत्

નથી, પણ દેશબંધક જ હોય છે. (कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (जहेव तेयगस्स, जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરના બંધક જીવ પ્રમાણે જ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી. (जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરના દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે (एवं जहेव सव्वबंधेण भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं) આ રીતે ઔદારિક શરીરના સર્વબંધના વિષયમાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન આગળ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરના દેશબંધના વિષયમાં પણ પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ. (जाव कम्मगस्स णं)

खलु भदन्त! वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धकः, स खलु भदन्त! औदारिकशरीरयस्य किम् बन्धकः, अबन्धकः ? गौतम ! नो बन्धकः ? अबन्धकः, आहारकशरीरस्य एवमेव, तैजसस्य कार्मणस्य च यथैव औदारिकेण समं भणितं तथैव भणितव्यम् यावत् देशबन्धको नो सर्वबन्धकः, यस्य खलु भदन्त ! वैक्रियशरीरस्य देशबन्धकः, स खलु

कार्मणशरीरके देशबंध तक (जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जिस जीवको वैक्रियशरीर का सर्वबन्ध होता है, वह जीव औदारिकशरीरका बन्धक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए अबंधए) वैक्रियशरीर का सर्वबंधक जीव औदारिक शरीर का बन्धक नहीं होता है किन्तु अबंधक होता है। (आहारगसरीरस्स एवं चेव, तेयगस्स कम्मस्स य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए) इसी तरह से आहारक शरीर के विषय में भी जानना चाहिये। तैजस और कार्मणशरीर का, वैक्रियशरीर का सर्वबंधक जीव देशबंधक होता है ऐसा कहना चाहिये जैसा कि औदारिकशरीर का सर्वबंधक जीव तैजस और कार्मणशरीर का देशबंधक होता है। सर्वबंधक वह इन दोनों का नहीं होता है। (जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए,

---

આ રીતે " ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ, કાર્મણ શરીરનો સર્વબંધક હોતો નથી, પણ દેશબંધક હોય છે, " ત્યાં સુધીનું કથન કરવું જોઈએ.

(जस्स णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધ કરનારો જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે (आहारगसरीरस्स एवं चेव, तेयगस्स कम्मगस्स य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए) એજ પ્રમાણે આહારક શરીરના વિષયમાં પણ સમજવું. જેવી રીતે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, એજ પ્રમાણે વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે એમ સમજવું. એવો જીવ તેમનો સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું (जस्स णं भंते !

भदन्त ! औदारिकशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धकश्च ? गौतम ! नो बन्धकः, अबन्धकः, एवं यथा सर्वबन्धेन भणितं तथैव देशबन्धेनापि भणितव्यं यावत् कार्मणस्य, यस्य खलु भदन्त ! आहारकशरीरस्य सर्वबन्धः, स खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धकः ? गौतम ! नो बन्धकः, अबन्धकः, एवं वैक्रियशरीरस्यापि, तैजसकार्मणयोः यथैव औदारिकेण समं भणितम् तथैव भणितव्यम् ।

अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव वैक्रियशरीर का देशबंधक होता है वह क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है या अबन्धक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए, अबंधए एवं जहा सव्वबंधे णं भणियं, तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) वैक्रियशरीर का देशबंधक जीव औदारिक शरीर का बंधक नहीं होता है किन्तु अबंधक होता है । इस तरह से जैसा वैक्रियशरीर के सर्वबंध के विषय में कहा गया है उसी तरह से वैक्रियशरीर के देशबंध के विषय में भी यावत् कार्मण शरीर तक कहना चाहिये । (जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव आहारकशरीर का सर्वबंधक है, वह क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! आहारक शरीर का सर्वबंधक जीव (नो बंधए, अबंधए) औदारिक शरीर का बंधक नहीं होता है किन्तु अबंधक होता है । (एवं वेउव्वियस्स वि,

वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત! જે જીવ વૈક્રિય શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए-एवं जहा सव्वबंधे णं भणियं, तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स) વૈક્રિય શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે. આ પ્રમાણે જેવું કથન વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વૈક્રિય શરીરના દેશબંધના વિષયમા પણ કાર્મણ શરીર પર્યન્તના વિષયને અનુલક્ષીને કરવુ જોઈએ. (जस्स णं भंते ! आहारग सरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે (एवं वेउव्वियस्स वि, तेयाकम्माणं जहेव

यस्य खलु भदन्त ! आहारकशरीरस्य देशबन्धः, स खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धको वा ? एवं यथा आहारकशरीरस्य सर्वबन्धेन भणितं, तथा देशबन्धेनापि भणितव्यम्, यावत् कार्मस्य, यस्य खलु भदन्त ! तैजसशरी-

तेयाकम्मा णं जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं) इसी तरह से आहारक शरीर का सर्वबंधक जीव वैक्रियशरीर का बंधक नहीं होता है किन्तु अबंधक होता है। जैसे औदारिकशरीर का सर्वबंधक जीव तैजस और कार्मण शरीर का देशबंधक कहा गया है उसी तरह से आहारक शरीर का सर्वबंधक जीव तैजस और कार्मण शरीर का देशबंधक होता है सर्वबंधक नहीं। (जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव आहारक शरीर का देशबंधक होता है-वह क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधेणं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) हे गौतम ! जैसा आहारक शरीर के सर्वबंध के विषय में कहा गया है उसी तरह से देशबंध के विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् आहारक शरीर का देशबंधक जीव औदारिक शरीर का अबंधक होता है, बंधक नहीं-इसी तरह से आहारक शरीर का देशबंधक जीव

ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं) એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે. જેવી રીતે ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવને તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક કહેવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું.

(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારકશરીરનો દેશબંધક હોય છે ? તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

(एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधे णं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરના સર્વબંધને વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું કથન દેશબંધના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો અબંધક હોય છે-બંધક હોતો નથી. એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી. આહારક શરીરનો દેશબંધક

रस्य देशबन्ध, खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य किं बन्धक, अबन्धकः ? गौतम ! बन्धको वा, अबन्धको वा, यदि बन्धकः किं देशबन्धकः ? सर्वबन्धकः ? गौतम ! देशबन्धको वा, सर्वबन्धको वा, वैक्रियशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धकः ? एवं चैव, एवम् आहारकशरीरस्यापि, कार्मणशरीरस्य किं बन्धकः, अबन्धकः ?

वैक्रिय शरीर का बंधक नहीं होता है। तैजस और कार्मणशरीर का वह देशबंधक होता है। (जस्स णं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव तैजसशरीर का देशबंधक होता है वह क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! तैजसशरीर का देशबंधक जीव (बंधए अबंधए वा) औदारिक शरीर का बंधक भी होता है और अबंधक भी होता है। (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए) हे भदन्त ! तैजस शरीर का देशबन्धक जीव यदि औदारिक शरीर का बंधक होता है तो क्या वह उसका देशबंधक होता है या सर्वबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधए वा सव्वबंधए वा) वह औदारिक शरीर का देशबंधक भी होता है और सर्वबंधक भी होता है। (वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! तैजसशरीर का देशबंधक जीव वैक्रियशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा)

જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી.

(जस्सणं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ (बंधए अबंधएवा) ઔદારિક શરીરનો બંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે. (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ જો ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, તો શું તે તેનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે ઔદારિક શરીરનો દેશ બંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. (वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરી

गौतम ! बन्धको, नो अबन्धकः, यदि बन्धकः किं देशबन्धकः, सर्वबन्धकः ? गौतम ! देशबन्धकः, नो सर्वबन्धकः, यस्य खलु भदन्त ! कार्मणशरीरस्य देशबन्धः, स खलु भदन्त ! औदारिकशरीरस्य यथा तैजसस्य वक्तव्यता भणिता तथा कार्मणस्यापि भणितव्या यावत् तजसशरीरस्य यावत्-देशबन्धको नो सर्वबन्धकः ॥ सू० १० ॥

हे गौतम ! (एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) तैजस शरीर का देशबंधक जीव वैक्रियशरीर का देशबंधक होता है ? सर्वबंधक नहीं- इस तरह से पहिले जैसा कथन जानना चाहिये। इस तरह से तैजस शरीर का देशबंधक जीव आहारक शरीर का भी देशबंधक ही होना है। (कम्मगसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! तैजस शरीर का देशबंधक जीव कार्मणशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (बंधए, नो अबंधए) तैजसशरीर का देशबंधक जीव कार्मण शरीर का बंधक होता है अबंधक नहीं। (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए) यदि वह कार्मणशरीर का बंधक होता है तो क्या वह उसका देशबंधक होता है या सर्वबंधक होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह उसका (देसबंधए नो सव्वबंधए) देशबंधक होता है, सर्वबंधक नहीं होता है। (जस्स णं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालिगसरीरस्स) हे भदन्त ! जिस जीवके कार्मणशरीरका देशबंध होता है, वह जीव क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है,

---

રનો દેશબંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ આહારક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે સર્વબંધક પણ હોય છે. (कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે ? કે અબંધક હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (बंधए नो अबंधए) તૈજસશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી. (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! જો તે કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય તો શું તે તેનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधए नो सव्वबंधए) તે તેનો દેશબંધક જ હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી.

(जस्सणं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક

टीका—'जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य औदारिकशरीरबन्धः सर्वबन्धरूपो वर्तते, हे भदन्त ! स खलु औदारिकशरीरसर्वबन्धको जीवः किं वैक्रियशरीरस्य बन्धको भवति ? अबन्धको वा भवति ? भगवानाह—'गोयमा ! 'नो बंधए, अबंधए' हे गौतम ! औदारिकशरीरसर्वबन्धको जीवः नो वैक्रियशरी-

---

या अबंधक होता है ? (जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया. तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) हे गौतम ! जैसी वक्तव्यता तैजस शरीर की कही गई है—उसी तरह की वक्तव्यता कार्मणशरीर की भी कहनी चाहिये। यावत् वह तैजसशरीर का देशबंधक होता है, सर्वबंधक नहीं।

टीकार्थ— इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने औदारिक आदि शरीरों का परस्पर में संबंध प्ररूपित किया है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—(जस्स णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जिस जीव के औदारिक शरीर का सर्वबंधरूप होता है, वह जीव क्या वैक्रियशरीर का बंधक होता है या अबन्धक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—(गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए अबंधए) औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव

હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया. तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન કાર્મણ શરીરના વિષયમાં પણ કરવું જોઈએ "કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી." ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે ઔદારિક આદિ શરીરોના પરસ્પરના સંબંધની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"जस्स णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?" હે ભદન્ત ! જે જીવે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કર્યો હોય છે, તે જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ "नो बंधए, अबंधए" વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી,

रस्य बन्धको भवति, अपितु अवन्धको भवति, एकसमये औदारिकवैक्रिययोर्बन्धा-सद्भावात् नो बन्धकः इति भावः, गौतमः पृच्छति–' आहारगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? ' हे भदन्त ! औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धको जीवः किम् आहारक-शरीरस्य बन्धको भवति ? किं वा अवन्धको भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! नो बंधए, अबंधए, ' हे गौतम ! औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धको जीवः नो आहा-रकशरीरस्य बन्धको भवति, अपितु अबन्धको भवति, एकदा औदारिकाहारकयो-र्बन्धाभावात् । तैजसस्य शरीरबन्धस्य तु सदैवाविरहितत्वात् देशबन्धेन बन्धको

वैक्रियशरीरका बंधक नहीं होता है किन्तु वह उसका अबन्धक होता है। इसका कारण यह है कि एक समय में औदारिक और वैक्रियशरीर इनका जीवको बंध नहीं होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–' आहारगसरीरस्स कि बंधए अबंधए) हे भदंत ! जो जीव औदारिक शरीर का सर्वबं-धक है ? वह क्या आहारक शरीर का बंधक होता है ? या अबं-धक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव आहारक शरीर का (नो बंधए, अबंधए) बन्धक नहीं होता है किन्तु वह उसका अबंधक होता है। इसका भी कारण यही है कि एक साथ में औदारिक और आहारक इन दोनों शरीरों का जीव के बंध नहीं होता है। तैजसशरीर का बंध जीव के संसारदशातक सदा रहता है–इसलिये औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव इसका देशबंधक होता है–सर्वबंध तैजसशरीर का होता

પણ તે તેનો અબંધક હોય છે. કારણ કે એક સમયમાં ઔદારિક અને વૈક્રિય, આ બન્ને શરીરોનો બંધ જીવ કરતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(आहारगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું આહારક શરી-રનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારક શરીરનો " नो बंधए, अबंधए " બંધક હોતો નથી પણ તે તેનો અબંધક હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે કે સાથે ઔદારિક અને આહારક આ બે શરીરોનો બંધ જીવ કરતો નથી. તૈજસ શરીરનો બંધ જીવને સંસાર દશા સુધી કાયમ રહે છે, તે કારણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તેનો દેશબંધક થાય છે. તૈજસ શરીરનો સર્વબંધ હોતો જ નથી. એજ વાત નીચેના પ્રશ્નોત્તરોમાં સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરી છે—

भवति, सर्ववन्धस्तु तैजसस्य नास्त्येवेत्यभिप्रायेण प्रश्नोत्तरमाह–' तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! औदारिकशरीरस्य सर्ववन्धको जीवः किं तैजसशरीरस्य वन्धको भवति ? अवन्धको वा भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! बंधए, नो अबंधए ' हे गौतम ! औदारिकशरीरस्य सर्ववन्धको जीवः तैजसशरीरस्य देशवन्धको भवत्येव, नो अवन्धको भवति, सर्ववन्धकस्तु नो भवतीत्याशयेनाह–' जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? ' हे भदन्त ! यदि यत् खलु औदारिकशरीरसर्ववन्धकस्तैजसशरीरवन्धक उक्तः, स किं तैजसस्य देशवन्धकरूपः, सर्ववन्धकरूपो वा भवति ? इति प्रश्नः, भगवानाह–' गोयमा ! देसबंधए, नो सव्वबंधए ' हे गौतम ! स तैजसस्य देशवन्धको भवति, नो सर्ववन्धक इति भावः, उक्ततैजसशरीरवत् कार्मणशरीरस्यापि वन्धसतिदिशन्नाह–' कम्मासरीरस्स

ही नहीं है–इसी बात को गौतम ने प्रश्न के रूप में प्रभु से (तेयासरीरस्स किं बंधए अबंधए) ऐसा पूछा है–कि हे भदन्त ! जो जीव औदारिक शरीर का सर्वबंधक है–वह क्या तैजसशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा ! बंधए, नो अबंधए) औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव तैजसशरीर का बंधक होता है अबंधक नहीं होता है। इस पर फिर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा कि यदि वह जीव उसका बंधक होता है तो क्या वह (देसबंधए सव्वबंधए) उसका देशबंधक होता है या सर्वबंधक होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! (देसबंधए, नो सव्वबंधए) वह उसका सर्वबंधक नहीं होता किन्तु देशबंधक ही होता है। इसी तरह से औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव कार्मणशरीर का भी देशबंधक

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? " હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે–' गोयमा ! बंधए नो अबंधए " હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી તે પ્રશ્નના અનુસંધાનમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે જો તે જીવ તેનો બંધક હોય છે, તો શું તે તેનો " देसबंधए सव्वबंधए ? " દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–હે ગૌતમ ! (देसबंधए नो सव्वबंधए) તે તેનો સર્વબંધક હોતો નથી પણ દેશબંધક જ હોય છે એજ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો પણ દેશબંધક જ હોય છે, સર્વ

किं बंधए ?' हे भदन्त ! औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धकः किं कार्मणशरीरस्य बंधको भवति ? किं वा अबन्धको भवति?, भगवानाह-'जहेव तेयगस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए' हे गौतम ! यथैव तैजसस्य शरीरस्य यावत् बन्धको देशबन्धकरूप एवोक्तो नो सर्वबन्धकस्तथैव कार्मणशरीरस्यापि बन्धको देशबन्धक एव भवति, नो सर्वबन्धको भवति, उक्त रीत्या औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्धप्ररूपणं कृत्वा अथौदारिकस्यैव शरीरस्य देशबन्धमाश्रित्य अन्येषां बन्ध प्ररूपयितुमाह-'जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य औदारिकशरीरस्य देशबन्धो भवति, भदन्त ! स खलु जीवः किं वैक्रियशरीरस्य बन्धको भवति, अबन्धको वा भवति? भगवानाह-'गोयमा ! नो बंधए, अबंधए' हे गौतम ! औदारिकशरीरस्य देशबन्धको जीवो वैक्रियशरीरस्य नो

होता है-सर्वबंधक नहीं। यही बात-(कम्मासरीरस्स किं बंधए अबंधए) इत्यादि प्रश्नोत्तररूप सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की गई है। इस प्रकार औदारिक शरीर के सर्वबंध को लेकर शेष वैक्रियादिशरीरों के बंधकी प्ररूपणा की गई है-अब औदारिकशरीर के ही देशबंध को लेकर सूत्रकार वैक्रियादिशरीरों के बंध की प्ररूपणा करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जस्स णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स देसबंधे-से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव औदारिकशरीर का देशबंधक है, वह क्या वैक्रियशरीर का बंधक होता है ? या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (नो बंधए, अबंधए) औदारिक शरीर का देशकबंध जीव

બંધક હોતા નથી, એજ વાત સૂત્રકારે-(कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए) ઈત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરરૂપ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. આ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરના સર્વબંધને અનુલક્ષીને બાકીના વૈક્રિયાદિ શરીરોના બંધની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર ઔદારિકશરીરના દેશબંધની અપેક્ષાએ વૈક્રિય આદિ શરીરોના બંધની નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન- जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક છે, તે શું વૈક્રિયશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિયશરીરનો બંધક હોતો નથી પણ

वन्धको भवति, अपितु अवन्धको भवति, ' एवं जहेव सव्वबंधेणं भणियं, तहेव देसबंधेणवि, भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स णं ' एवम् उक्तरीत्या यथैव औदारिकस्य शरीरस्य सर्ववन्धेन सर्ववन्धविषयाभिलापेन भणितं वैक्रियादीनामवन्धकत्वं वन्धकत्वं च यथायोगं प्रतिपादितं तथैव औदारिकस्य शरीरस्य देशवन्धेनापि वैक्रियादीनामवन्धकत्वं वन्धकत्वं च यथायोगं प्रतिपत्तव्यं यावत्–औदारिकशरीरस्य देशवन्धकः आहारकशरीरस्य नो वन्धकोऽपितु अवन्धकः, एवमौदादिकदेशवन्धकः तैजसस्य शरीरस्य तु देशवन्धको भवति नो अवंधकः, एवं कार्मणशरीरस्यापि खलु देशवन्धको भवति, नो अवन्धक इति भावः, अथ वैक्रियस्य सर्ववन्धमाश्रित्य शेषाणां वन्धप्ररूपणार्थमाह–' जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधए, सेणं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त !

वैक्रियशरीर का बंधक नहीं होता है, अबंधक ही होता है–इसी बात को सूत्रकार ने (जहेव सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स णं) इस पाठ द्वारा समझाया है। इस में यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से औदारिक शरीर के सर्वबंधविषयक अभिलाप द्वारा वैक्रिय आदि की बंधकता और अबंधकता प्रकट की गई है, उसी प्रकार से औदारिकशरीर के देशबंध के साथ में भी वैक्रिय आदि शरीरों की बंधकता और अबधकता जाननी चाहिये–तथा च–औदारिक शरीर का देश बंधक जीव आहारकशरीर का बंधक नहीं होता है–किन्तु अबन्धक ही होता है। इसी तरह से वह तैजसशरीर का देशबंधक ही होता है सर्वबंधक नहीं होना। और न वह उसका अबधक ही होना है। इसी तरह से कार्मणशरीर का भी देशबंधक ही होना है अबन्धक और सर्वबंधक नहीं होता है।

અબંધક જ હોય છે. (जहेव सव्वबंधेण भणिय तहेव देसबंधेण वि भाणियव्व जाव कम्मगस्सण) જેમ ઔદારિક શરીરના સર્વબંધવિષયક આલાપક દ્વારા વૈક્રિય આદિની બંધકતા અને અબંધકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરના દેશબંધની સાથે વૈક્રિય આદિ શરીરોની બંધકતા અને અબંધકતા સમજવી જેમ કે–ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ આહારકશરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે એજ પ્રમાણે એવો જીવ તૈજસશરીરનો દેશબંધક જ હોય છે–અબંધક હોતો નથી. એજ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો પણ દેશબંધક જ હોય છે–તે તેનો અબંધક અને સર્વબંધક હોતો નથી.

यस्य खलु जीवस्य वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धो भवति, स खलु भदन्त ! वैक्रियशरीरसर्वबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति ? किं वा अबन्धको भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! नो बंधए, अबंधए ' हे गौतम वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धको जीवः नो औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति, अपितु अबन्धक एव, ' आहारगसरीरस्स एवं चेव ' हे गौतम ! वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धको जीवः आहारकशरीरस्यापि एवमेव–नो बन्धको भवति, अपितु अबन्धक एवेति भावः, किन्तु ' तेयगस्स, कम्मगस्स य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए ' तैजसस्य, कार्मणस्य च शरीरस्य वैक्रियशरीरसर्वबन्धेन

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधए, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जिस जीवके वैक्रियशरीरका सर्वबंध होता है, वह जीव क्या औदारिक शरीरका बंधक होता है या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–' गोयमा ' हे गौतम ! (नो बंधए अबंधए) वैक्रिय शरीर का सर्वबंधक जीव औदारिकशरीर का बंधक नहीं होता है किन्तु वह उसका अबंधक ही होता है। (आहारगसरीरस्स एवं चेव) इसी तरह से हे गौतम ! वैक्रियशरीरका सर्वबंधक जीव आहारकशरीरका बंधक नहीं होता किन्तु अबंधक ही होता है। किन्तु (तेयगस्स कम्मगस्स य जहेव ओरालिए णं समं भणियं तहेवं भाणियव्वं जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए) औदारिकशरीर का सर्वबंधक जीव जिस तरह से तैजस और कार्म-

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરબંધ સાથે અન્યશરીરબંધોના સંબંધોનું નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન–(जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधए, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–(गोयमा ! नो बंधए, अबंधए) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તેનો અબંધક જ હોય છે. (आहारगसरीरस्स एवं चेव) એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારકશરીરનો બંધક હોતો નથી. પણ તેનો અબંધક જ હોય છે. પરન્તુ (तेयगस्स कम्मगस्स य जहेव ओरालिए णं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) ઔદારિકશરીરનો સર્વબંધક જીવ જે રીતે તૈજસ અને કાર્મણશરીરનો દેશબંધક હોય છે

सह बन्ध विषये यथैव औदारिकेण सर्वबन्धकेन समं साकं भणितं तथैव भणितव्यम् यावत् देशबन्धको भवति, नो अबन्धको भवति, बन्धकेऽपि देशबन्धक एव भवति, नो सर्वबन्धको भवतीति भावः, एवञ्च यथौदारिकशरीरसर्वबन्धकस्य जीवस्य तैजस-कार्मणशरीरयोर्देशबन्धकत्वमुक्तं नो सर्वबन्धकं तथैव वैक्रियशरीरसर्वबन्धकस्यापि जीवस्य तैजसकार्मणयोर्देशबन्धकत्वमेव वक्तव्यं नो सर्वबन्धकत्वमिति फलितम्, अथ वैक्रियशरीरदेशबन्धेन सह अन्येषां बन्धं प्ररूपयति-'जस्स णं भंते ! वेउव्विय-सरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य वैक्रियशरीरस्य देशबन्धो भवति, हे भदन्त ! स खलु वैक्रियशरीरदेशबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति, अबन्धको वा ? भगवानाह-' गोयमा ! नो बंधए, अबंधए ' हे गौतम ! वैक्रियशरीरदेशबन्धको जीवः औदारिकशरीरस्य नो बन्धको भवति, अपितु अबंधको भवति,' एवं जहा सव्वबंधेणं भणियं, तहेव देसबंधेणवि भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स ' एवम् उक्त-

---

णशरीर का देशबंधक होता कहा गया है उसी प्रकार से वैक्रियशरीर का सर्वबंधक जीव तैजस और कार्मणशरीर का देशबंधक ही होता है अबंधक और सर्वबंधक नहीं होता है। (जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीर-स्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदंत ! जो जीव वैक्रियशरीरका देशबंधक है वह क्या औदारिकशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! नो बंधए, अबंधए) हे गौतम ! वैक्रियशरीर का देशबंधक जीव औदा-रिकशरीर का बंधक नहीं होता है-किन्तु वह उसका अबंधक ही होता है। (एवं जहा सव्वबंधेणं भणियं-तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव

એવું કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે વૈક્રિયશરીરને સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણશરીરને દેશબંધક જ હોય છે, તે તેમનો અબંધક કે સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું.

ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિકશરીરનો બંધક હોતો નથી. પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે. (एवं जहा सव्वबंधेणं भणियं, तहेव

रीत्या यथा वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धेन सर्वबन्धविषयकालापकेन सहान्येषां भणितम्, तथैव देशबन्धकेनापि सह भणितव्यम्, यावत् वैक्रियशरीरस्य देशबन्धको जीवः आहारकस्य नो बन्धकः अपितु अबन्धकः तैजसकार्मणशरीरयोर्देशबन्धको भवति, नो सर्वबन्धक इति भावः, अथ आहारकस्य सर्वबन्धेन सहान्येषां बन्धं प्ररूपयति- जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य आहारकशरीरस्य सर्वबन्धो भवति, हे भदन्त ! स खलु आहारकशरीरस्य सर्वबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति ? अबन्धको वा भवति ? भगवानाह- ' गोयमा ! नो बंधए, अबंधए ' हे गौतम ! आहारकसर्वबन्धकः औदारिकशरीरस्य

कम्मगस्स) वैक्रियशरीर के सर्वबंध विषयक अभिलाप के साथ अन्य शरीरों की बंधकता और अबंधकता जिस प्रकार से प्रकट की गई है उसी प्रकार से वैक्रियदेशबंध के साथ भी अन्य शरीरों की बंधकता और अबंधकता जाननी चाहिये तथा च-वैक्रियशरीर का देशबंधक जीव आहारकशरीर का बंधक नहीं होता है अबंधक ही होता है। तैजस और कार्मण शरीर का वह देशबंधक होता है, सर्वबंधक नहीं होता है। (जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव आहारक शरीर का सर्वबंधक होता है वह जीव क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है ? या अबंधक होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम !

देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) वैक्रियशरीरना सर्वबंध विषयक अभिलापमां अन्यशरीरोनी बंधकता अने अबंधकता जे रीते प्रकट करवामां आवी छे, एज प्रमाणे वैक्रिय देशबंधनी साथे पण अन्य शरीरोनी बंधकता अने अबंधकता समजवी. जेमके वैक्रियशरीरनो देशबंधक जीव आहारक शरीरनो बंधक होतो नथी-पण अबंधकज होय छे. वैक्रियशरीरनो देशबंधक जीव कार्मण अने तैजसशरीरनो देशबंधकज होय छे-सर्वबंधक होतो नथी.

હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરબંધની સાથે અન્ય શરીરોની બંધકતા, અબંધકતા પ્રકટ કરવા માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારકશરીરનો સર્વબંધક હોય છે તે જીવ શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा)

नो बन्धको भवति, अपितु अबन्धको भवति, ' एवं वेउव्वियस्स वि, तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भणियं, तहेव भाणियव्वं ' एवम्-उक्तरीत्या आहारक-शरीरसर्वबन्धको जीवो वैक्रियस्यापि शरीरस्य बन्धको न भवति, अपितु अबन्धक एव भवति, तैजसकार्मणयोः शरीरयोस्तु यथा औदारिकेण सम-साकं भणितम्-'देशबन्धक एव, नो सर्वबन्धक ' इति प्रतिपादितं तथैव भणितव्यम्, तथा च आहारकसर्वबन्धको जीवः तैजसकार्मणशरीरयोर्देशबन्धको भवति नो सर्वबन्धक इत्याशयः, अथ आहारकशरीरस्य देशबन्धेन सह अन्येषां बन्धं प्ररूपयति-जस्स णं भंते ! आहारकसरीरस्स देसबंधे, सेणं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबं-

(नो बंधए, अबंधए) आहारक शरीर का सर्वबंधक जीव औदारिक शरीर का बन्धक नहीं होता है, किन्तु वह उसका अबंधक होता है। (एवं वेउव्वियस्स वि, तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं) इसी तरह से आहारक शरीर का सर्वबंधक जीव वैक्रियशरीर का बंधक नहीं होता है, अपि तु वह इसका अबंधक ही होता है। तथा औदारिक शरीर का सर्वबंधक जीव जिस प्रकार से तैजस और कार्मणशरीर का देशबंधक कहा गया है उसी तरह से आहारकशरीर का सर्वबंधक जीव तैजसकार्मणशरीर का देशबंधक ही होता है, सर्वबंधक नहीं होता।

अब सूत्रकार आहारक शरीर के देशबंध के साथ अन्य शरीरों के बन्ध का प्ररूपण करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा (जस्स णं भंते! आहारगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते! ओरालियसरीरस्स किं

હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે (एवं वेउव्वियस्स वि) એજ પ્રમાણે આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિયશરીરનો પણ બંધક હોતો નથી, પણ અબંધક જ હોય છે. (तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं सम भणियं, तहेव भाणियव्व) જેવી રીતે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનો દેશબંધક હોય છે, એજ પ્રમાણે આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનો દેશ બંધક જ હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરના દેશબંધની સાથે અન્ય શરીરોના બંધની પ્રરૂપણા કરે છે-ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ

धए ? ' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य आहारकशरीरस्य देशबन्धो भवति, हे भदन्त ! स खलु आहारकशरीरदेशबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्यबन्धको भवति ? अबन्धको वा भवति ? भगवानाह–' एवं जहा आहारगसरीरस्य सव्व-बंधेणं भणिय तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स ' हे गौतम ! एवम् उक्तरीत्या यथा आहारकशरीरस्य सर्वबन्धेन–सर्वबन्धविषयकेण आलापेन भणितम् तथा देशबन्धकेनापि भणितव्यम्, यावत् कार्मणस्य, तथा च यावत्पदेन–आहारकशरीरस्य देशबन्धको जीवः औदारिकशरीरस्य बन्धको न भवति, अपितु अबन्धकः, एवं वैक्रियशरीरस्यापि बन्धको न भवति, अपितु अबन्धक एव, किन्तु आहारकदेशबन्धको जीवः तैजसकार्मणशरीरयोस्तु देशबन्धको भवति, नो अब-

---

बंधए, अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव आहारक शरीर का देशबंधक होता है, वह जीव क्या औदारिक शरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधेणं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) हे गौतम ! जिस प्रकार से आहारक शरीर के सर्वबंधविषयक आलाप के द्वारा शेष शरीरों के बंध और अबंध के होने में कहा गया है उसी प्रकार से इस आहरक शरीर संबंधी देशबंधविषयक आलाप द्वारा शेष शरीरों के बंध और अबंध होने के विषय में यावत् कार्मणशरीर के देशबंध तक जानना चाहिये। तथा च–आहारक शरीर का देशबंधक जीव औदारिक शरीर का बंधक नहीं होता है। अपितु वह इसका अबंधक ही रहता है। इसी तरह से वह वैक्रियशरीर का भी बंधक नहीं होता है–अपि तु अबंधक ही रहता है। परन्तु आहारकशरीर का देशबंधक

આહારક શરીરનો દેશબંધક હોય છે તે જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधेणं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે આહારકશરીરના સર્વબંધ વિષયક આલાપકો દ્વારા બંધકતા અને અબંધકતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ આહારકશરીર સંબંધી દેશબંધ વિષયક આલાપકો દ્વારા બાકીનાં શરીરોની બંધકતા અને અબંધકતાનું પ્રતિપાદન કાર્મણ શરીરના દેશબંધ સુધી કરવું જોઇએ. જેમ કે—આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તેનો અબંધક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે તે વૈક્રિયશરીરનો પણ બંધક હોતો નથી

न्धकः, नो वा सर्वबन्धको भवतीति भावः। एवं रीत्या औदारिकवैक्रिय–आहारक-शरीराणां सर्वबन्ध–देशबन्धान् अन्येषां बन्धैः सह प्ररूप्य अथ तैजसदेशबन्धं प्ररूपयितुमाह–'जस्स णं भंते! तेयासरीरस्स देसबंधे, सेणं भंते! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य तैजसशरीरस्य देशबन्धो भवति, हे भदन्त! स खलु तैजसशरीरदेशबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति. अबन्धको वा भवति?' भगवानाह–'गोयमा!

जीव तैजस और कार्मणशरीर का सर्वबंधक न होकर केवल देशबंधक ही होता है। इस तरह वह उसका अबंधक नहीं होता। इसरीति से औदारिक, वैक्रिय, आहारकशरीरों के सर्वबंध और देशबंधों की अन्य-शरीरों के बंधों के साथ प्ररूपणा करके अब सूत्रकार तैजसशरीर के देशबंध की प्ररूपणा करते हैं–इसमें प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा है–(जस्स णं भंते! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीर-स्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त! जो जीव तैजसशरीर का देशबंधक होता है, वह क्या! औदारिकशरीर का बंधक होता है, या अबंधक होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम! (बंधए वा अबंधए वा) तैजसशरीर का देशबंधक जीव औदारिकशरीर का बंधक भी होता है और अबंधक भी होता है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि विग्रहगति में वर्तमान जीव तैजसशरीर से युक्त तो रहता है पर वह

પણુ અબંધક જ રહે છે પરન્તુ આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણુશરીરનો સર્વબંધક હોતો નથી, પણુ ફક્ત દેશબંધક જ હોય છે. આ રીતે તે કાર્મણુ અને તૈજસશરીરોના અબંધક હોતા નથી.

હવે સૂત્રકાર તૈજસ શરીરના દેશબંધની સાથે અન્ય શરીરોની બંધકતા કે અબંધકતાનું નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "बंधए वा, अबंधए वा" તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક પણુ હોય છે અને અબંધક પણુ હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે વિગ્રહગતિમાં રહેલો જીવ તૈજસ શરીરથી યુક્ત તો રહે છે, પણુ તે જીવ તે સમયે ઔદા-

वंधए वा, अवंधए वा ' हे गौतम ! तैजसशरीरदेशवन्धको जीवः औदारिकशरीरस्य बन्धको वा भवति अबन्धको वा भवति तथा च तैजसशरीरदेशबन्धकः औदारिकशरीरस्य बन्धको वा स्यात् अबन्धको वा स्यात् तत्र विग्रहे वर्तमानोऽवन्धको भवति, अविग्रहस्थः पुनर्बन्धको भवति, इत्याशयः, गौतमः पृच्छति–' जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ? ' हे भदन्त ! यः खलु बन्धको भवति स किं देशबन्धकः, सर्वबन्धको वा भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! देसबंधए वा, सव्वबंधए वा ' हे गौतम ! तैजसशरीरदेशबन्धको जीवः औदारिकशरीरस्य देशबन्धको वापि भवति, सर्वबन्धको वापि भवति, तत्रोत्पत्तिपक्षेऽत्र प्राप्तिप्रथमसमये सर्वबन्धको भवति, द्वितीयादौ समये तु देशबन्धको भवति, गौतमः पृच्छति–'वेउ-

---

उस समय औदारिकशरीर का वंधक नहीं होता है – अवंधक होता है। और जो अविग्रहस्थ जीव है वह उस का वंधक होता है। इस तरह से तैजसशरीर का देशबंधक जीव किसी अपेक्षा औदारिकशरीर का वंधक भी होता है और अवंधक भी होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(जइ बंधए किं देसबंधए, सव्ववंधए) हे भदन्त ! तैजसशरीर का देशबंधक जीव यदि औदारिक शरीर का वंधक होता है–तो क्या वह उसका देशबंधक होता है या सर्ववंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (देसबंधए वा सव्ववंधए वा) तैजसशरीर का देशबंधक जीव औदारिकशरीर का देशबंधक भी होता है और सर्वबंधक भी होता है। उत्पत्तिपक्ष में यहां प्राप्ति के प्रथम समय में वह सर्वबंधक होता है और द्वितीयादिसमयों में वह देशबंधक होता है।

રિક શરીરનો બંધક હોતો નથી–અબંધક હોય છે અને જે અવિગ્રહ ગતિમાં રહેલો જીવ છે, તે તેનો બંધક હોય છે આ રીતે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ અમુક પરિસ્થિતિમાં ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે અને અમુક પરિસ્થિતિમાં અબંધક પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए ? " હે ભદન્ત ! જો તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક થતો હોય, તો શું તે તેનો દેશબંધક થાય છે, કે સર્વબંધક થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (देसबंधए वा, सव्वबंधए वा) તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. ઉત્પત્તિપક્ષે–ત્યાં પ્રાપ્તિને પ્રથમ સમયે તે સર્વબંધક હોય છે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં તે દેશબંધક હોય છે.

व्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?' हे भदन्त ! तैजसशरीरस्य देशबन्धको जीवः किं वैक्रियशरीरस्य बन्धको भवति ? अबन्धको भवति ? भगवानाह–' एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि ' हे गौतम ! एवमेव उक्तरीत्यैव तैजसशरीरदेशबन्धकः औदारिकशरीरबन्धक इव वैक्रियशरीरस्यापि देशबन्धकः, सर्वबन्धकः, अबन्धकश्च भवति, एवमेव तैजसशरीरदेशबन्धकः आहारकशरीरस्यापि देशबन्धकः, सर्वबन्धकः, अबन्धकश्च भवतीत्याशयः। अथ कार्मणशरीरबन्धं पृच्छति–' कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? ' भदन्त ! तैजसशरीरदेशबन्धकः किम् कार्मणशरीरस्य बन्धको भवति, अबन्धको वा भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! बंधए, नो अबंधए ' हे गौतम ! तैजसशरीरदेशबन्धको जीवः कार्मणशरीरस्य बन्धक एव भवति, नो

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! तैजसशरीरका देशबंधक जीव वैक्रियशरीरका बंधक होता है ? अथवा अबंधक होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) हे गौतम ! तैजसशरीरका देशबंधक जीव औदारिकशरीर के बंधक की तरह वैक्रियशरीर का भी देशबंधक, सर्वबंधक और अबंधक होता है। इसी तरह से तैजसशरीर का देशबंधक जीव आहारकशरीर का भी देशबंधक, सर्वबंधक और अबंधक होता है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(कम्मगसरीरस्स किं बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जो जीव तैजसशरीर का देशबंधक होता है वह क्या कार्मणशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! तैजसशरीर का

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–(वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરના બંધકની જેમ વૈક્રિય શરીરનો પણ દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે. એજ પ્રમાણે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ આહારક શરીરનો પણ દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? " હે ભદન્ત ! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

अबन्धको भवति। गौतमः पृच्छति-'जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए? हे भदन्त! यः खलु तैजसशरीरदेशबन्धकः कार्मणशरीरबन्धको भवति स किं कार्मणशरीरस्य-देशबन्धकः, सर्वबन्धको वा भवति? भगवान् उत्तरयति-' गोयमा! देसबंधए, नो सव्वबंधए' हे गौतम! तैजसबन्धकः कार्मणस्य देशबन्धको भवति, नो सर्व-बन्धकः। अथ कार्मणशरीरबन्धेन सहान्येषां बन्धान् प्ररूपयति-' जस्स णं भंते! कम्मगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीरस्स बंधए, अबंधए?' हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य कार्मणशरीरस्य देशबन्धो भवति, हे भदन्त! स खलु

देशबंधक जीव (बंधए, नो अबंधए) कार्मणशरीर का बंधक ही होता है, अबंधक नहीं होता है।

अब इस विषय में गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए) हे भदन्त! तैजसशरीर का देशबंधक जीव यदि कार्मण शरीर का बंधक होता है तो क्या वह कार्मण शरीर का देशबंधक होता है या सर्वबंधक होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (देसबंधए नो सव्वबंधए) तैजसशरीर का देशबंधक होता है, सर्वबंधक नहीं होता है।

अब सूत्रकार कार्मणशरीरबन्ध के साथ अन्य शरीरों के बंधों की प्ररूपणा करते हैं-इसमें गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-(जस्स णं भंते! कम्मगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालिय सरीरस्स

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा! " હે ગૌતમ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ " बंधए नो अबंधए " કાર્મણુશરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए " હે ભદન્ત! જો તૈજસશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણુશરીરનો બંધક હોય છે, તે શું તે કાર્મણુ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा! देसबंधए नो सव्वबंधए " હે ગૌતમ! તે કાર્મણુ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર કાર્મણુ શરીરબંધની સાથે અન્ય શરીરોના બંધોની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जस्स णं भंते! कम्मगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालिय

कार्मणशरीर देशबन्धको जीवः किम् औदारिकशरीरस्य बन्धको भवति ? अबन्धको वा भवति ? भगवानाह-' जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए ' हे गौतम ! यथा तैजसस्य शरीरस्य वक्तव्यता-" देशबन्धको वा, सर्वबन्धको वा, अबन्धको वा" इत्यालापक्रमेण भणिता तथैव कार्मणस्यापि शरीरस्य बन्धको जीवः औदारिक-शरीरस्य देशबन्धको वा, सर्वबन्धको वा, अबन्धको वा भवतीति वक्तव्यता भणितव्या. यावत् कार्मणदेशबन्धकः आहारकशरीरस्य देशबन्धकः, सर्वबन्धकः, अबन्धकश्च भवति, एवमेव कार्मणशरीरदेशबन्धकः वैक्रियशरीरस्य देशबन्धकः

बंधए अबंधए) हे भदन्त ! जिस जीव के कार्मण शरीर का देशबंध होता है-ऐसा वह कार्मणशरीरका देशबंधक जीव क्या औदारिकशरीर का बंधक होता है या अबंधक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- (जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए, सव्वबंधए) हे गौतम ! जैसे तैजसशरीर की वक्तव्यता " औदारिक शरीर का वह देशबंधक भी होता है, सर्वबंधक भी होता है और अबंधक भी होता है " इस आलापक्रम से कही गई है उसी प्रकार से कार्मणशरीर का भी बंधक जीव औदारिकशरीर का देशबंधक भी होता है, सर्वबंधक भी होता है और अबंधक भी होता है ऐसा कथन जानना चाहिये। इसी तरह से कार्मणशरीर का देशबंधक जीव वैक्रियशरीर का देशबंधक, सर्वबंधक और अबंधक होता है। किन्तु कार्मणशरीर का देशबंधक जीव तैजसशरीर

सरीरस्स बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए " હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે તૈજસ શરીરની વક્તવ્યતા " ઔદારિકશરીરનો તે દેશબંધક પણ હોય છે, સર્વબંધક પણ હોય છે, અને અબંધક પણ હોય છે " આ આલાપકમથી કહેવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે કાર્મણશરીરનો બંધક જીવ પણ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે, સર્વબંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે, એવું કથન સમજવું. એજ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો અને આહારક શરીરનો દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે. પરન્તુ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ

सर्वबन्धकः, अबन्धकश्च, किन्तु कार्मणशरीरदेशबन्धकः तैजसशरीरस्य यावत् बन्धको भवति नो अबन्धकः, बन्धकेऽपि देशबन्धको भवति, नो सर्वबन्धक इति भावः ॥ सू० १० ॥

औदारिकशरीराणामल्पबहुत्ववक्तव्यता ।

अथौदारिकशरीरबन्धकादीनामल्पबहुत्वादिकं प्ररूपयितुमाह- 'एएसि णं' इत्यादि।

मूलम्–एएसि णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय–वेउव्विय-आहारग--तेया--कम्मा--सरीरगाणं, देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा १, तस्स चेव देसबंधगा संखेज्जगुणा २, वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा ३, तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ४, तेयाकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला ५, ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा ६, तस्स चेव अबंधगा विसेसाहिया ७, तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ८, तेया--कम्मगाणं देसबंधगा विसेसाहिया ९, वेउव्वियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया १०, आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया ११, सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥ सू० ११ ॥

अट्ठमसयस्स नवमो उद्देसो समत्तो ॥ ८--९ ॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! सर्वजीवानाम् औदारिक–वैक्रिया–ऽऽहारक-तैजस–कार्मणशरीरकाणां देशबन्धकानाम् , सर्वबन्धकानाम् , अबन्धकानां च कतरे

का बंधक होता है अबन्धक नहीं होता है। बंधक होने पर भी वह उसका देशबंधक ही होता है सर्वबंधक नहीं होता है ॥ सू० ८ ॥

તેજસ શરીરનો બંધક હોય છે-અબંધક હોતો નથી. વળી બંધક હોવા છતાં તે તેનો દેશબંધક જ હોય છે પણ સર્વબંધક હોતો નથી. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवा आहारकशरीरस्य सर्वबन्धकाः१, तस्य चैव देशबन्धकाः संख्येयगुणाः २, वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धका असंख्येयगुणाः ३, तस्य चैव देशबन्धकाः असंख्येयगुणाः ४: तैजसकार्मणयोः; अबन्धकाः अनन्तगुणाः. द्वावपि तुल्यौ ५, औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धका अनन्त-

औदारिक आदि शरीरों के देशबन्धक सर्वबन्धक और अब-न्धक की अल्पबहुत्व वक्तव्यता

'एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय वेउव्विय आहारग' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय वेउव्विय आहारग तेयाकम्मासरीरगाणं देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा) हे भदन्त ! इन औदारिक, वैक्रिय आहारक, तैजस और कार्मणशरीर के देशबंधक, सर्वबंधक और अबंधक जीवों के बीचमें कौन जीव किन जीवों से यावत् विशेषाधिक हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा १, तस्स चेव देसबंधगा संखेज्जगुणा २, वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा ३, तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ४, तेयाकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला ५) सब से कम जीव आहारकशरीर के सर्वबंधक हैं। इनसे इसके देशबंधक जीव संख्यातगुणित हैं। इनसे वैक्रियशरीर के सर्वबन्धक जीव असंख्यातगु-

ઔદારિક આદિ શરીરોના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકના અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતા—

" एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय, आहारग " ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय आहारग तेया कम्मा सरीरगाणं देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? બરાબર છે ? વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा १,) (૧) સૌથી ઓછાં આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો છે, (तस्सचेव देसबंधगा संखेज्जगुणा २, वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा ३, तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ४, तेयाकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला ५) તેના દેશબંધક જીવો તેના કરતાં સંખ્યાતગણાં છે, તેના કરતાં વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે. વૈક્રિય શરીરના

गुणाः ६, तस्य चैव अवन्धकाः विशेषाधिकाः ७, तस्य चैव देशवन्धका असंख्येयगुणाः८, तैजसकार्मणयोः देशवन्धकाः विशेषाधिकाः ९, वैक्रियशरीरस्य अवन्धकाः विशेषाधिकाः १०, आहारकशरीरस्य अवंधकाः विशेषाधिकाः ११, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! ॥ सू० ११ ॥

इति अष्टमशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः

णित हैं। इनसे इसके देशवंधक जीव असंख्यातगुणित हैं। तैजस और कार्मणशरीरके अवंधक जीव इन से अनन्तगुणित हैं और परस्पर में तुल्य हैं (ओरालिय सरीरस्स सव्ववधगा अणंतगुणा ६) औदारिक शरीर के सर्ववंधक जीव इनकी अपेक्षा अनन्तगुणित हैं। (तस्स चेव अवंधगा विसेसाहिया ७, तस्स चेव देसवंधगा असंखेज्जगुणा ८, तेयाकम्मगाणं देसवंधगा विसेसाहिया ९, वेउव्वियसरीरस्स अवंधगा विसेसाहिया १० आहारगसरीरस्स अवंधगा विसेसाहिया ११, सेवं भंते! सेवं भंते !) औदारिकशरीर के अवधक जीव इनसे विशेषाधिक हैं। तथा औदारिकशरीर के देशवंधक जीव असंख्यातगुणित हैं। तैजस एवं कार्मणशरीर के देशवंधक जीव विशेषाधिक हैं। वैक्रियशरीर के अवंधक जीव विशेषाधिक हैं। आहारकशरीर के अवंधक जीव विशेषाधिक हैं। हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आप के द्वारा कहा गया यह सब सर्वथा सत्य ही है।

સર્વબંધક જીવો કરતાં તેના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણા છે, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધક જીવો વૈક્રિયના દેશબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે, પરન્તુ તૈજસ અને કાર્મણ-શરીરના અબંધકોની સંખ્યા સરખી છે (ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा ६) ઔદારિક શરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં (તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધકો કરતાં) અનંતગણા છે. (तस्सचेव अवंधगा विसेसाहिया ७, तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ८, तेयाकम्मगाणं देसबंधगा, विसेसाहिया ९, वेउव्वियसरीरस्स अवंधगा विसेसाहिया १० आहारगसरीरस्स अवंधगा विसेसाहिया ११) ઔદારિકશરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે, તથા ઔદારિકશરીરના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરના દેશબંધક જીવો વિશેષાધિક છે. વૈક્રિયશરીરના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે અને આહારકશરીરના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે (सेवं भंते ! सेवं भंते !) હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે કહેલી વાત સર્વથા સત્ય જ છે.

टीका–एएसि णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय-वेउव्विय आहरग-तेया-कम्मासरीरगाणं, देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! एतेषां खलु–सर्वजीवानाम् औदारिक–वैक्रिया–ऽऽहारक–तैजस–कार्मणशरीरकाणां देशबन्धकानां, सर्वबन्धकानाम् अबन्धकानां च मध्ये कतरे कियन्तो जीवाः कतरेभ्यः कियद्भ्यो जीवेभ्यो यावत्–अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह–'गोयमा! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा १' हे गौतम ! सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पा

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने औदारिकशरीर आदिकों के देशबंधक आदिकों के अल्पबहुत्व का प्ररूपण किया है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय, आहारग, तेयाकम्मा सरीरगाणं देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं,-अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया) हे भदन्त । इन सब औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस और कार्मणशरीर के देशबंधकों में से, इनके सर्वबंधकों में से, और इनके अबन्धकों में से कौन से जीव किन जीवों से अल्प हैं ? कौन से जीव किन जीवों से बहुत हैं ? कौन किनके समान हैं ? और कौन किनसे विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा) सब से कम जीव आहारकशरीर के सर्वबंधक हैं। इसका कारण यह है कि आहारकशरीर के सर्वबंधक वे

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે ઔદારિક આદિ શરીરોના દેશબંધક આદિકોની અલ્પ બહુતાની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय, आहारग, तेया कम्मा सरीरगाणं देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ?) હે ભદન્ત ! આ બધાં ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વધારે છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा) આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે.

ही होते हैं जो चतुर्दशपूर्वधारी होते हैं और तथाविध आहारकशरीर को निर्माण करने के प्रयोजनवाले होते हैं। इस कथन से यह समझना चाहिये कि आहारकशरीर का निर्माण यदि-कोई कर सकता है तो वह चतुर्दशपूर्वधारी ही कर सकता है परन्तु वह चतुर्दशपूर्वधारी इस का निर्माण तभी करता है जब इसके निर्माण करने की उसे आवश्यकता पड़ती है। यह शरीर विशिष्टलब्धिजन्य होता है-अतः इसलब्धि का प्रयोग चतुर्दशपूर्वधारी तभी करता है कि जब उसे किसी सूक्ष्म विषय में संदेह हो जाता है-और वह स्वयं से निवारित नहीं होता है तथा सर्वज्ञ का सन्निधान नहीं होता है तब वह औदारिकशरीर से क्षेत्रान्तर में स्थित सर्वज्ञ के पास जाना असंभव जानकर अपनी विशिष्टलब्धिका उस समय प्रयोग करता है और एक हस्तप्रमाण छोटा सा शरीर बनाता है जो उत्तमाङ्ग (मस्तक) से प्रकट होता है यह पुद्गल जन्य होताहै सुन्दर होता है-प्रशस्त उद्देश्यसे बनाये जानेके कारण निरवद्य होता है। तथा अत्यन्त सूक्ष्म होने के कारण अव्याघाती होता है। ऐसे शरीर से वह क्षेत्रान्तरस्थित सर्वज्ञ भगवान् के पास पहुँचकर उनसे संदेह आदि

તેનું કારણ એ છે કે આહારક શરીરના સર્વબંધક એવાં જીવો જ થઈ શકે છે કે જેઓ ચૌદપૂર્વધારી હોય છે અને તથાવિધ (તે પ્રકારના) આહારક શરીરનુ નિર્માણ કરવાના પ્રયોજનવાળા હોય છે આ કથનથી એવું સમજવું જોઈએ કે આહારક શરીરનું નિર્માણ જો કોઈ કરી શકતું હોય તો તે ચૌદ પૂર્વધારી જ કરી શકે છે પણ તે ચૌદ પૂર્વધારી ત્યારે જ તેનું નિર્માણ કરે છે કે જ્યારે તેનું નિર્માણ કરવાની તેને આવશ્યકતા પડે છે. આ શરીર વિશિષ્ટ લબ્ધિજન્ય હોય છે. તેથી તે લબ્ધિનો પ્રયોગ ચૌદ પૂર્વધારી ત્યારે જ કરે છે કે જ્યારે તેને સૂક્ષ્મ વિષયમાં સંદેહ ઉદ્ભવે છે, અને તે પોતે જ તે સંદેહનું નિવારણ કરી શકતો નથી તથા સમીપમા કોઈ સર્વજ્ઞ પણ હોતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમા ઔદારિક શરીરની મદદથી ક્ષેત્રાન્તરમાં રહેલ સર્વજ્ઞની પાસે જવાનું અશક્ય માનીને તે વિશિષ્ટ લબ્ધિનો તે સમયે તે પ્રયોગ કરે છે, અને એક હસ્તપ્રમાણ નાનકડું શરીર બનાવે છે, તે ઉત્તમાઙ્ગ (મસ્તક) થી પ્રકટ થાય છે, તે પુદ્ગલજન્ય હોય છે, સુંદર હોય છે, પ્રશસ્ત ઉદ્દેશ્યથી બનાવવામાં આવેલુ હોવાથી નિરવદ્ય હોય છે, તથા અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે અવ્યાઘાતિ હોય છે. એવા શરીરથી તે અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા સર્વજ્ઞ ભગવાનની પાસે પહોંચી જાય છે, અને તેમની પાસે પોતાના સંદેહા-

जीवाः आहारकशरीरस्य सर्ववन्धकाः भवन्ति यतो हि ते आहारकशरीरस्य सर्ववन्ध- श्चतुर्दशपूर्वधरास्तथाविधप्रयोजनवन्त एव भवन्ति, सर्ववन्धकालश्चैकसमय एव भवति१, 'तस्स चेव देसवन्धगा संखेज्जगुणा२' तस्यैव च आहारकशरीरस्य देश- बन्धकाः संख्येयगुणा भवन्ति, देशवन्धकालस्य बहुत्वात् २, 'वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा ३' वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धका असंख्येयगुणाः भवन्ति, वैक्रियशरीरसर्ववन्धकानाम् आहारकदेशवन्धकापेक्षया असंख्यातगुणत्वात् ३, 'तस्स चेव देसवंधगा असंखेज्जगुणा ४' तस्यैव च वैक्रियशरीरस्य देशवन्धका असंख्येयगुणा भवन्ति, सर्ववन्धाद्धापेक्षया देशवन्धाद्धाया असंख्यातगुणत्वात्, अथवा सर्ववन्धकाः प्रतिपद्यमानकाः, देशवन्धकास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः, प्रतिपद्यमान-

---

का निवारण कर फिर अपने स्थान पर वापिस आ जाता है-इसमें एक अंतर्मुहूर्त का समय लगता है। आहारक शरीर का सर्वबंध का काल एक समय ही है। (तस्स चेव संखेज्जगुणा) आहारक शरीर के देशबंधक जीव सर्वबंधकों की अपेक्षा संख्यातगुणित हैं। क्यों कि देशबंध का काल बहुत है। (वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा) वैक्रिय शरीर के सर्वबंधक जीव आहारक के देशबंधक जीवों से असंख्यातगु- णित हैं। तथा (तस्स चेव देसबधगा असंखेज्जगुणा) वैक्रिय शरीर के देशबंधक जीव अपने सर्वबन्धकों की अपेक्षा असंख्यातगुणित हैं। क्यों कि सर्वबंध के अद्धाकाल की अपेक्षा देशबंध का अद्धाकाल असं- ख्यातगुणा होता है। अथवा-जो प्रतिपद्यमानक हैं-वर्तमान में उस शरीर को ग्रहण कर रहे हैं वे सर्वबंधक हैं और पूर्वप्रतिपन्न-जिन्हों ने उसे पहिले धारण कर लिया है वे देशबंधक हैं। इस तरह प्रतिपद्यमा-

---

दिनुं निवारण करीने पोताने स्थाने पाछां फरी जाय छे. आ प्रमाणेना कार्यमां मात्र एक अन्तर्मुहूर्तनो समय ज लागे छे. आहारक शरीरना सर्वबंधनो काळ एक समय प्रमाण ज छे.

(तस्सचेव देसबंधगा संखेज्जगुणा) आहारक शरीरना सर्वबंधको करतां आहारक शरीरना देशबंधको संख्यातगणां छे, कारण के देशबंधनो काळ वधारे छे. (वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असखेज्जगुणा) आहारक शरीरना देशबंधक जीवो करतां वैक्रिय शरीरना सर्वबंधक जीवो असंख्यातगणां छे. तथा (तस्सचेव देसबंधगा असखेज्जगुणा) वैक्रिय शरीरना देशबंधको तेना (वैक्रिय शरीरना) सर्वबंधको करता असंख्यातगणां छे, कारण के सर्वबंधना अद्धा- काळ करतां देशबंधनो अद्धाकाळ असंख्यातगणो होय छे. अथवा जे प्रति- पद्यमानक छे-वर्तमानमां ते शरीरने ग्रहण करी रह्या होय छे-ते सर्वबंधक छे, अने जेमणे तेने पहेलां धारण करी लीधुं छे तेओ देशबंधक छे. आ

केभ्यश्च पूर्वप्रतिपन्नकानां बहुत्वात् वैक्रियसर्वबन्धकेभ्यो वैक्रियदेशबन्धका असंख्येयगुणा भवन्तीति भावः४, 'तेयकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा, दुण्हवि तुल्ला५,' तैजसकार्मणयोः शरीरयोरबन्धका अनन्तगुणाः भवन्ति यस्मात्ते सिद्धा एव भवन्ति, ते च सिद्धाः वैक्रियदेशबन्धकेभ्योऽनन्तगुणा एव भवन्ति, वनस्पतिवर्जेभ्यः सर्वजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणत्वात्, द्वावपि तैजसकार्मणबन्धकौ परस्परं तुल्यौ भवतः५, 'ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा ६' औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धका अनन्तगुणा भवन्ति, ते चौदारिकसर्वबन्धकाः वनस्पतिप्रभृतीन् आश्रित्य प्रत्येतव्याः६, 'तस्स चेव अबंधगा विसेसाहिया७' तस्यैव चौदारिकशरीरस्य अबन्धका विशेषाधिका भवन्ति, एते हि औदारिकाबन्धकाः सिद्धादयो

नक जीवों की अपेक्षा पूर्वप्रतिपन्नक जीव बहुत है, इस कारण वैक्रिय शरीर के सर्वबंधकों की अपेक्षासे इसके देशबंधक जीव असंख्यात गुणे हैं ऐसा कहा गया है। (तेयकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला) तैजस और कार्मण इन शरीरों के अबंधक जीव अनन्तगुणित हैं इन के अबंधक तो सिद्ध ही हैं। ये सिद्ध वैक्रिय देशबंधक जीवों से अनन्तगुणें हैं। क्यों कि वनस्पति जीवों से वर्जित समस्त जीवों से सिद्ध अनन्तगुणे कहे गये हैं। तैजस और कार्मण इन दोनों के बंधक जीव परस्पर में तुल्य हैं। (ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा) औदारिक शरीरके सर्वबंधक जीव अनन्तगुणें हैं, ऐसा जो कहा गया है —वह वनस्पति आदि जीवों की अपेक्षा से कहा गया है (तस्स चेव अबंधगा विसेसाहिया) तथा औदारिक शरीर के अबंधक जीव विशे-

રીતે પ્રતિપદ્યમાનક જીવો કરતાં પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો વધારે છે, તેથી વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધકો કરતાં તેના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. (तेयकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला) વૈક્રિય શરીરના દેશબંધકો કરતાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધક જીવો અનંતગણાં છે. તેમના અબંધક તો સિદ્ધ જ છે. તે સિદ્ધ-જીવો વૈક્રિય દેશબંધક જીવો કરતાં અનંતગણાં છે. તેનું કારણ એ છે કે વનસ્પતિ જીવો સિવાયના સમસ્ત જીવો કરતાં સિદ્ધ જીવો અનંતગણાં કહ્યાં છે. તૈજસ અને કાર્મણ, આ બન્નેના બંધકો એકબીજાની બરાબર છે. " ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा " ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો અનંતગણાં છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે વનસ્પતિ આદિ જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. (तस्सचेव अबंधगा विसेसाहिया) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધકો કરતાં અબંધકો વિશે-

विग्रहगतिकाश्च भवन्ति, तत्र च सिद्धादीनामत्यन्ताल्पत्वेन इह चाविवक्षितत्वात्, विग्रहगतिकाश्च वक्ष्यमाणरीत्या सर्वबन्धकेभ्यो बहुतराः इति सर्वबन्धकेभ्यस्तद्-बन्धका विशेषाधिका भवन्ति, इति भावः७' 'तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा८' तस्यैव च औदारिकशरीरस्य देशबन्धका असंख्येयगुणा भवन्ति विग्रहाद्धापेक्षया देशबन्धाद्धाया असंख्यातगुणत्वात्८, 'तेयाकम्मगाणं देसबंधगा विसेसाहिया ९' तैजसकार्मणयोः शरीरयोर्देशबन्धका विशेषाधिका भवन्ति, यतः सर्वेऽपि संसारिण स्तैजसकार्मणयोः शरीरयोर्देशबन्धका भवन्ति, तत्र च ये विग्रहगतिका औदारिकसर्वबन्धका वैक्रियादिबन्धकाश्च ते औदारिकदेशबन्धकेभ्योऽधिका भवन्ति

षाधिक हैं। इनमें सिद्ध आदि जीव विग्रहगति के जीव आ जाते हैं। इनमें सिद्ध आदि जीव अत्यन्त अल्प होने से विवक्षित यहां नहीं हुए हैं। तथा-वक्ष्यमाणरीति के अनुसार विग्रहगति वाले जीव सर्वबंधकों की अपेक्षा से बहुतर हैं-इस तरह सर्वबंधकों से औदारिक शरीर के अबंधक जीवों को विशेषाधिक कहा गया है। (तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा) औदारिक शरीर के देशबंधक जीव असंख्यातगुणित हैं। क्यों कि विग्रहाद्धाकाल की अपेक्षा से देशबन्ध का अद्धाकाल असंख्यातगुणा है। (तेयाकम्मगाण देसबंधगा विसेसाहिया) तैजस और कार्मण इन दो शरीरों के देशबंधक जीव विशेषाधिक हैं। क्यों कि समस्त संसारी जीव तैजस और कार्मणशरीर के देशबंध होते हैं। इनमें जो विग्रहगति के जीव हैं वे औदारिक के सर्वबंधक हैं वे, और वैक्रियादि के बंधक हैं वे औदारिक देशबंधकों से अधिक हैं इस तरह

ષાધિક છે તેમાં સિદ્ધ આદિ જીવ તથા વિગ્રહગતિના જીવો આવી જાય છે. તેમાં સિદ્ધ આદિ જીવો અત્યન્ત અલ્પ હોવાથી અહીં તેમની વાત કરવામાં આવી નથી. તથા નીચે બતાવ્યા અનુસાર વિગ્રહગતિવાળાં જીવો સર્વબંધકો કરતા વધારે છે-આ રીતે સર્વબંધકો કરતાં ઔદારિક શરીરના અબંધક જીવોને વિશેષાધિક કહ્યા છે. (तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના દેશબંધક જીવો અબંધકો કરતા અસંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે વિગ્રહાદ્ધાકાળ કરતાં દેશબંધનો અદ્ધાકાળ અસંખ્યાતગણો છે. "तेयाकम्मागाणं देसबंधगा विसेसाहिया" તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરોના દેશબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે, કારણ કે સમસ્ત સંસારી જીવ તૈજસ અને કાર્મણશરીરોના દેશબંધક હોય છે. તેમાંથી જે વિગ્રહગતિના જીવો છે, તેઓ તથા જે ઔદારિકના સર્વબંધક જીવો છે, તેઓ અને વૈક્રિયાદિના બંધકજીવો ઔદારિક દેશબંધકો કરતાં અધિક છે. આ રીતે તૈજસ અને કાર્મણના દેશબંધક જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે.

इति ते तैजसकार्मणदेशबन्धकाः विशेषाधिका भवन्तीति भावः९, वेउव्वियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया १०' वैक्रियशरीरस्य अबन्धका विशेषाधिका भवन्ति, यतो वैक्रियस्य बन्धकाः प्रायो देवनैरयिका एव भवन्ति, शेषास्तु वैक्रियाबन्धकाः सिद्धाश्च एव भवन्ति, तत्र च सिद्धास्तैजसादिदेशबन्धकेभ्योऽतिरिच्यन्ते, इति ते विशेषाधिका भवन्तीति भावः१०, 'आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया ११' आहारकशरीरस्य अबन्धका विशेषाधिका भवन्ति, यस्मात् मनुष्याणामेवाहारकशरीरं भवति, वैक्रियन्तु मनुष्येतरेषामपि, अतो वैक्रियबन्धकेभ्यः आहारकबन्धकानामल्पत्वेन वैक्रियबन्धकेभ्य आहारकाबन्धका विशेषाधिका भवन्तीति भावः ११।

तैजस और कार्मण देशबंधक जीव विशेषाधिक कहे गये हैं। (वेउव्विय सरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया १०) वैक्रिय शरीर के अबंधक जीव विशेषाधिक हैं-क्यों कि वैक्रिय के बंधक प्रायः देव और नैरयिक ही होते हैं। बाकी के जीव वैक्रिय के अबंधक होते हैं। ऐसे जीवों में देव नारकों से भिन्न जीव और सिद्ध जीव आते हैं। इनमें सिद्ध जीव तैजसादि के देशबंधकों से अधिक मान लिये गये हैं-इसलिये वैक्रिय शरीर के अबंधकों में विशेषाधिक हो जाते हैं। (आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया) आहारक शरीर के अबंधक विशेषाधिक हैं-क्यों कि यह आहारक शरीर मनुष्यों के ही होता है। तथा वैक्रिय शरीर मनुष्य से भिन्न के भी होता है। इसलिये वैक्रिय बंधकों से आहारक शरीर के बंधक होने के कारण वैक्रियबंधकों से आहारक अबंधक-विशेषाधिक कहे गये हैं।

(वेउव्वियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया) વૈક્રિય શરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે. કારણ કે વૈક્રિયના બંધક સામાન્ય રીતે દેવો અને નારકો જ હોય છે. બાકીના જીવો વૈક્રિયના અબંધક હોય છે. એવાં જીવોમાં દેવો અને નારકો સિવાયના જીવો અને સિદ્ધ જીવોને ગણવામાં આવે છે તેમાંથી સિદ્ધ જીવોને તૈજસ આદિના દેશબંધકો કરતાં અધિક માનવામાં આવ્યાં છે-તેથી વૈક્રિય શરીરોના અબંધકોમાં તેઓ વિશેષાધિક થઈ જાય છે. (आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया) આહારક શરીરના અબંધકો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે-કારણ કે આ આહારક શરીરનો સદ્ભાવ કેવળ મનુષ્યોમાં જ હોય છે, તથા વૈક્રિય શરીરનો સદ્ભાવ મનુષ્ય કરતાં ભિન્ન જીવોમાં પણ હોય છે. આ કારણે વૈક્રિય બંધકો કરતાં આહારક શરીરના બંધકો અલ્પ હોવાથી, વૈક્રિયના અબંધકો કરતાં આહારકના બંધકો વિશેષાધિક કહ્યાં છે. હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમસ્વામી

अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं स्वीकुर्वन्नाह-'सेवं भंते ! सेवं भंते !' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति भावः ॥ सू०११ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक -प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य'—पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य - प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायामष्टमशतकस्य नवम उद्देशः समाप्तः॥८-९॥

अब अन्त में गौतम प्रभु के वचनों को स्वीकार करते हुए ऐसा कहते हैं-(सेवं भंते ! सेवं भंते !) हे भदन्त ! आपने जो ये सब कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कथित यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है । इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू०११ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके आठवे शतकका नववां उद्देशक समाप्त ॥ ८-९ ॥

મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે-" सेवं भंते ! सेव भंते ! હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૧૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના આઠમાં શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૮-૯॥

दशमोद्देशकः प्रारभ्यते—

अष्टमशतकस्य दशमोदेशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम् ।

'शीलमेव श्रेयः' इत्यादि–अन्यतीर्थिकानां मतम्, शीलसम्पन्नोऽस्ति न तु श्रुतसम्पन्नः इत्यादि चतुर्भङ्गी, देशाराधकः, देशविराधकः, सर्वाराधकः, सर्वविराधकश्च, अराधनानां प्रकाराः–ज्ञानाराधना, दर्शनाराधना, चारित्राराधना च, उत्कृष्टज्ञानाराधनाया उत्कृष्टदर्शनाराधनया सह सम्बन्धः, उत्कृष्टदर्शनाराधनाया उत्कृष्टचारित्राराधनया सह सम्बन्धः, उत्कृष्टज्ञानाराधकः कियद्भवानन्तरं मोक्षं प्राप्स्यति ? एवमुत्कृष्टदर्शनाराधकः उत्कृष्टचारित्राराधकश्च कदा मोक्षं प्राप्स्यतः ? मध्यमज्ञानाराधकः कदा मोक्षं प्राप्स्यति ? मध्यमदर्शनाराधको मध्यमचारित्राराध-

---

शतक ८ उद्देशक १०

अष्टमशतक के इस दशवें उद्देशक का संक्षिप्त विषय विवरण इस प्रकार है–शील ही कल्याण कारक है इत्यादिरूप से अन्यतीर्थिक जनों का कथन–इस पर चतुर्भंगी द्वारा सैद्धान्तिक मान्यता का प्रदर्शन–इस में देशाराधक, देशविराधक, सर्वाराधक और सर्वविराधक का कथन अराधना के ज्ञानाराधना, दर्शनाराधना आदि प्रकारों का कथन–उत्कृष्टज्ञानाराधना का उत्कृष्ट दर्शनाराधना का उत्कृष्ट चारित्राराधना के साथ, सम्बन्ध कथन–उत्कृष्टज्ञानाराधक जीव कितने भवके बाद मोक्ष प्राप्त करेगा ? इसी तरह से उत्कृष्ट दर्शनाराधक जीव और उत्कृष्ट चारित्राराधक जीव कब मोक्ष प्राप्त करेगा ? मध्यम ज्ञानाराधक जीव, कब मुक्ति प्राप्त करेगा ? मध्यमदर्शनाराधक जीव, और मध्यम चारि-

---

—શતક ૮ ઉદ્દેશક ૧૦—

આઠમાં શતકના ૧૦ માં ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

શીલ જ કલ્યાણરૂપ છે, ઇત્યાદિ અન્યતીર્થિકોની માન્યતા, ચાર વિકલ્પો દ્વારા સ્વસિદ્ધાન્તની માન્યતાનું પ્રદર્શન, તથા તે દ્વારા દેશારાધક, દેશવિરાધક, સર્વારાધક અને સર્વવિરાધકનું પ્રતિપાદન. જ્ઞાનારાધના, દર્શનારાધના આદિ આરાધનાના પ્રકારોનું કથન. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના સાથેના અને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના સાથેના સંબંધનું કથન. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધક જીવ કેટલા ભવ કરીને મોક્ષ કરશે ? એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધક જીવ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે ? મધ્યમ જ્ઞાનારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે ? મધ્યમ દર્શનારાધક જીવ

कश्च कदामोक्षंप्राप्स्यतः ? जघन्यज्ञानाराधकः कदा मोक्षं प्राप्स्यति ? एवमेव जघन्य-दर्शनचारित्राराधकः कदा मोक्षं प्राप्स्यति ? इत्यादिप्रश्नोत्तरम्, पुद्गलपरिणाम प्रकारः-वर्णपरिणामः, गन्धपरिणामः, रसपरिणामः, स्पर्शपरिणामः, संस्थानपरि-णामश्च पुद्गलास्तिकायस्य एकप्रदेशः, द्विप्रदेशौ, यावत् अनन्तप्रदेशाः किं द्रव्यं वर्तन्ते, द्रव्यदेशो वा वर्तन्ते ? इत्याद्यष्टौ प्रश्नाः, लोकाकाशः, एकजीव-प्रदेशाश्च, कर्मप्रकृतयः, नैरयिकाणां यावत् वैमानिकानां च कर्मप्रकृतयः, ज्ञाना-वरणीयकर्मणः अविभागपरिच्छेदः, नैरयिकजीवस्य प्रत्येकप्रदेशः कियद्भिः ज्ञानावरणीयकर्मणोऽविभागपरिच्छेदैः आवेष्टितपरिवेष्टितो वर्तते ? प्रत्येकजीवस्य

त्राराधक जीव कब मुक्ति प्राप्त करेगा ? जघन्य ज्ञानाराधक जीव जघन्य दर्शनाराधक जीव, जघन्य चारित्राराधक जीव कब मोक्षप्राप्त करेगा ? इत्यादि प्रश्न और इनका उत्तर-पुद्गलपरिणामप्रकार-वर्णपरिणाम, गन्धपरिणाम, रसपरिणाम, स्पर्शपरिणाम, और संस्थानपरिणाम-इनके भेदों का कथन। पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश, पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश, यावत् अनन्तप्रदेश क्या एक द्रव्यरूप हैं ? या द्रव्य के देशरूप हैं ? इत्यादि आठ प्रश्न और इनका उत्तर लोकाकाश के और एक जीव के कितने प्रदेश हैं-ऐसा प्रश्न और उत्तर-कर्मप्रकृतियों का कथन-नैर-यिकों से लेकर वैमानिक देवों तक की कर्मप्रकृतियों का कथन-ज्ञाना-वरणीयकर्म के अविभागी परिच्छेद अनंत हैं ऐसा कथन-नैरयिक जीव के प्रत्येक प्रदेश कितने ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेदों

અને મધ્યમ ચારિત્રારાધક જીવ કયારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે ? જઘન્ય જ્ઞાનારાધક જીવ, જઘન્ય દર્શનારાધક જીવ અને જઘન્ય ચારિત્રારાધક જીવ કયારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે ? આ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનુ કથન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે. પુદ્ગલ પરિણામના પ્રકારો-વર્ણપરિણામ, ગંધપરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને સંસ્થાનપરિણામ-નું તથા તેમના ભેદોનું કથન. પુદ્ગલા-સ્તિકાયનો એક પ્રદેશ, પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ અને અનંત પર્યન્તના પ્રદેશો શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યના દેશરૂપ છે ? ઇત્યાદિ આઠ પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન લોકાકાશના અને એક જીવના કેટલા પ્રદેશ છે ? આ પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરનુ કથન. નારકોથી લઇને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોની કર્મપ્રકૃતિયોનુ કથન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત છે, એવું કથન નૈરયિક જીવનો પ્રત્યેક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત છે એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

एकैकजीवप्रदेशो दर्शनावरणीयकर्मणः कियद्भिरविभागपरिच्छेदैरावेष्टितपरिवेष्टितो वर्तते? ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीययोः परस्परं सम्बन्धः, ज्ञानावरणीयस्य वेदनीयेन सह सम्बन्धः, ज्ञानावरणीयमोहनीययोः परस्परं सम्बन्धः, ज्ञानावरणीयायुष्क-कर्मणोः परस्परं सम्बन्धः, एवं रीत्या दर्शनावरणीयादिना सह वेदनीयादीनां सम्बन्धः, जीवः पुद्गली, पुद्गलो वा?, नैरयिकः पुद्गली पुद्गलो वा? सिद्धः पुद्गलो न, अपि तु पुद्गल इति।

शीलश्रुतादिवक्तव्यता।

नवमोद्देशके बन्धादयः पदार्थाः प्ररूपिताः, ताँश्च बन्धादीन् श्रुतशीलसम्पन्नाः पुरुषाः विचारयन्तीति श्रुतादिसम्पन्नपुरुषप्रभृतिपदार्थविचारार्थं दशममुद्देशकमारभते-'रायगिहे नयरे' इत्यादि।

मूलम्-रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी-अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति, जाव एवं परूवेंति-एवं खलु सीलं सेयं१,

---

से आवेष्टित परिवेष्टित हैं ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर- प्रत्येक जीव का एक एक जीव प्रदेश दर्शनावरणीय कर्म के कितने अविभागी परिच्छेदों से आवेष्टितपरिवेष्टित हो रहा है? ऐसा प्रश्न और उत्तर ज्ञानावरणीय और दर्शनावरणीय इनका परस्पर संबंध कथन-ज्ञानावरणीय का वेदनीय के साथ, संबंध कथन-ज्ञानावरणीय और मोहनीय का परस्पर में संबंध कथन-ज्ञानावरणीय और आयुकर्म का परस्पर में संबंध कथन-इसी तरह के दर्शनावरणीय आदि के साथ वेदनीयादिकों का संबंध कथन-जीव पुद्गली है या पुद्गल है? नैरयिक पुद्गली है या पुद्गल है? ऐसा प्रश्न और उत्तर-सिद्ध पुद्गली नहीं है किन्तु पुद्गल है ऐसा कथन-।

પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઈ રહ્યો છે? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયના પરસ્પરના સંબંધનું કથન. જ્ઞાનાવરણીયના વેદનીય સાથેના સંબંધનું કથન, જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીયના પરસ્પરના સંબંધનું કથન, જ્ઞાનાવરણીય અને આયુકર્મના પરસ્પરના સંબંધનું કથન એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય આદિની સાથેના વેદનીયાદિકોના સંબંધનું કથન. "જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? નૈરયિક પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? એવા પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરોનું કથન. સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે, એવું કથન.

सुयं सेयं२, सुयं सेयं सीलं सेयं३, से कहमेयं भंते! एवं? गोयमा! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जेते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि, एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पण्णत्ता, तं जहा-सीलसंपन्ने णामं एगे णो सुयसंपन्ने१, सुयसंपन्ने नामं एगे नो सीलसंपन्ने२, एगे सीलसंपन्ने वि, सुयसंपन्ने वि३, एगे णो सीलसंपन्ने नो सुयसंपन्ने४, तत्थ णं जेसे पढमे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए अविन्नायधम्मे, एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते१, तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिस-जाए से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अणुवरए विन्नायधम्मे, एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते२, तत्थ णं जेसे तच्चे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए विन्नाय धम्मे एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते३, तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं, असुयवं अणुवरए अविण्णायधम्मे, एसणं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते४॥१

छाया—राजगृहे नगरे यावत् एवमवादीत्-अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवमाख्यान्ति, यावत्-एवं प्ररूपयन्ति-एवं खलु शीलं श्रेयः१, श्रुतं श्रेयः२, श्रुतं श्रेयं

शीलश्रुतादि वक्तव्यता

'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् गौतम ने प्रभु से इस प्रकार से पूछा-(अन्नउत्थियाणं भंते! एवमाइ-

---

શીલશ્રુતાદિ વક્તવ્યતા—

"रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહા-વીર પ્રભુ પધાર્યા, યાવત્ ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે

शीलं श्रेयः ३, तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम्? गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति, यावत्-येते एवमाहु-मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि-एवं खलु मया चत्वारः पुरुषजाताः प्रज्ञप्ताः-तद्यथा-शीलसम्पन्नो नाम एकः, नो श्रुतसम्पन्नः१, श्रुतसम्पन्नो नाम एकः नो शीलसम्पन्नः२, एकः शीलसम्पन्नोऽपि, श्रुतसम्पन्नोऽपि ३, एको नो शीलसम्पन्नः, नो श्रुत-

---

क्खंति जाव एवं परूवेंति-एवं खलु सीलं सेयं १? सुयं सेयं २? सुयं सेयं सीलं सेयं ३) हे भदन्त! अन्यतीर्थिक जन जो ऐसा कहते हैं, यावत्-इस प्रकार से प्ररूपित करते हैं कि शील ही श्रेयस्कर है १, श्रुत ही श्रेयस्कर है २, शील निरपेक्ष श्रुतश्रेयस्कर है और श्रुत निरपेक्ष शील श्रेयस्कर है, (से कहमेयं भंते ! एवं) तो हे भदन्त ! उनका ऐसा कथन ठीक है क्या? (गोयमा) हे गौतम! (जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु) जो वे अन्यतीर्थिक जन ऐसा कहते हैं यावत् जो उन्हों ने ऐसा कहा है वह सब उनका कथन मिथ्या है। (अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि, एवं खलु मए चत्तारि पुरिस जाया पण्णत्ता) हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं यावत् ऐसी प्ररूपणा करता हूं-कि चार पुरुष ऐसे होते हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(सीलसंपन्ने णामं एगे णो सुय संपन्ने १, सुयसंपन्ने नामं एगे नो सीलसंपन्ने २, एगे सीलसंपन्ने वि,

---

પૂછયું-(अन्नउत्थियाणं भंते ! एवमाइक्खंति जाव एवं परूवेंति-एवं खलु सीलं सेयं१, सुय सेयं२, सुयं सेयं सीलं सेयं३,) હે ભદન્ત ! અન્ય તીર્થિકો (અન્ય મતવાદીઓ) એવું કહે છે, 'યાવત્' એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે (૧) શીલ જ શ્રેયસ્કર છે, (૨) શ્રુત જ શ્રેયસ્કર છે, (૩) શીલ નિરપેક્ષ શ્રુત શ્રેયસ્કર છે અને શ્રુત નિરપેક્ષ શીલ શ્રેયસ્કર છે, (से कहमेयं भंते ! एवं) તો હે ભદન્ત ! એમની એ માન્યતા શું ખરી છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु) તે અન્યતીર્થિકો એવું જે કહે છે, તે તેમનું સમસ્ત કથન મિથ્યા-ખોટું છે (अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि, जाव, परूवेमि, एवं खलु मए चत्तारि पुरिस जाया पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! હું તો એવું કહું છું, 'યાવત્' એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે ચાર પુરુષો એવાં હોય છે, (तंजहा) કે જેમના નીચે પ્રમાણે પ્રકાર પડે છે—(सीलसंपन्ने णाम, एगे णो सुयसंपन्ने१, सुयसपन्ने णामं एगे नो सीलसंपन्ने२, एगे सीलसंपन्ने

सम्पन्नः ४, तत्र खलु यः स प्रथमः पुरुषजातः, स खलु पुरुषः शीलवान् अश्रुतवान्, उपरतः, अविज्ञातधर्मा, एष खलु गौतम ! मया पुरुषो देशाराधकः प्रज्ञप्तः१, तत्र खलु यः द्वितीयः पुरुषजातः स खलु पुरुषः अशीलवान् श्रुतवान्, अनुपरतो विज्ञातधर्मा, एष खलु गौतम ! मया पुरुषो देशविराधकः प्रज्ञप्तः२, तत्र खलु यः स तृतीयः पुरुषजातः, स खलु पुरुषः शीलवान् श्रुतवान्, उपरतो विज्ञातधर्मा, एष

सुयसंपन्ने वि ३, एगे णो सीलसंपन्ने, नो सुयसंपन्ने ४) एक शील-संपन्न होता है, पर श्रुतसंपन्न नहीं होता १, दूसरा श्रुतसंपन्न होता है पर शीलसंपन्न नहीं होता है २, तीसरा-शील संपन्न भी होता है और श्रुत संपन्न भी होता है ३, और चौथा ऐसा होता है जो न शीलसंपन्न होता है और न श्रुतसंपन्न होता है। (तत्थ णं जे से पढमे पुरिसे जाए, से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए, अविन्नायधम्मे, एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते) इनमें जो प्रथम प्रकार का पुरुष है वह शील वाला तो होता है परन्तु श्रुत वाला नहीं होता है। ऐसा यह पुरुष पापादिक से उपरत-निवृत्त होता हुआ भी धर्म को जानता नहीं है। हे गौतम ! ऐसे पुरुष को मैंने देश आराधक कहा है। (तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अणुवरए विन्नायधम्मे -एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) जो दूसरा पुरुष है, वह शीलवाला तो नहीं होता है, परन्तु श्रुतवाला होता है ऐसा यह पुरुष पापादिक से तो अनिवृत्त होता है, पर धर्म को जानता है। हे

वि सुयसंपन्ने वि एगे णो सीलसपन्ने, णो सुयसपन्ने४,) (१) શીલયુક્ત હોય છે પણ જ્ઞાનયુક્ત હોતો નથી, જ્ઞાનયુક્ત હોય છે પણ શીલયુક્ત હોતો નથી, (૩) શીલયુક્ત પણ હોય છે અને જ્ઞાનયુક્ત પણ હોય છે, (૪) શીલયુક્ત પણ હોતો નથી અને જ્ઞાનયુક્ત પણ હોતો નથી. (तत्थणं जे से पढमे पुरिसे जाए, से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए, अविन्नायधम्मे, एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते) તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે પહેલા પ્રકારનો પુરુષ છે તે શીલવાળો તો હોય છે પણ શ્રુતવાળો હોતો નથી એવો તે પુરુષ પાપાદિકથી નિવૃત્ત રહેવા છતાં પણ ધર્મને જાણતો નથી હે ગૌતમ ! એવા પુરુષને મેં દેશ (અંશતઃ) આરાધક કહ્યો છે (तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिस-जाए, से णं पुरिसे असीलव सुयव, अणुवरए विन्नायधम्मे-एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) બીજા પ્રકારનો જે પુરુષ છે તે શીલવાળો હોતો નથી પણ શ્રુતવાળો હોય છે. એવો તે પુરુષ પાપાદિકથી અનિવૃત્ત હોય

खलु गौतम! मया पुरुषः सर्वाराधकः प्रज्ञप्तः३, तत्र खलु यः स चतुर्थः पुरुषजातः, स खलु पुरुषः अशीलवान्, अश्रुतवान्, अनुपरतः, अविज्ञातधर्मा, एष खलु गौतम! मया पुरुषः सर्वविराधकः प्रज्ञप्तः४ ॥ सू० १ ॥

टीका—'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी'-राजगृहे नगरे यावत् स्वामी समवसृतः, समवसृतं भगवन्तं वन्दितुं नमस्कर्तुं पर्षत् निर्गच्छति, वन्दित्वा नम-

---

गौतम! ऐसे पुरुष को मैंने देशविराधक कहा है। (तत्थ णं जे से तच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए विन्नायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते) जो तृतीय पुरुष है जो शील वाला भी होता है और श्रुतवाला भी होता है। ऐसा वह पुरुष प्राणातिपातादिक से निवृत्त होता है और धर्म का ज्ञाता होता है। उस पुरुष को मैंने सर्वाराधक कहा है। (तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए-से णं पुरिसे असीलवं असुयवं-अणुवरए, अविण्णायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते) तथा इन चार पुरुषों के बीच में जो चौथापुरुष है, वह शीलविना का और श्रुतविना का होता है। ऐसा यह पुरुष पापादिक से निवृत्त भी नहीं होता है और न धर्म का ज्ञाता ही होता है। ऐसे पुरुष को हे गौतम! मैंने सर्वविराधक कहा है।

टीकार्थ—नौवे उद्देशक में बन्धादिक पदार्थों का निरूपण किया गया है-इन बन्धादिकों का विचार श्रुत शील संपन्न मनुष्य ही करते हैं।

છે, પણ ધર્મનો જ્ઞાતા હોય છે. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં દેશવિરાધક કહ્યો છે. (तत्थणं जे से तच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए विन्नायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते) ત્રીજા પ્રકારનો જે પુરુષ છે, તે શીલવાન પણ હોય છે અને શ્રુતવાન પણ હોય છે. એવો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત આદિથી નિવૃત્ત હોય છે અને ધર્મનો જ્ઞાતા હોય છે. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વારાધક કહ્યો છે. (तत्थणं जे से चउत्थे पुरिस जाए-से णं पुरिसे असीलवं असुयवं-अणुवरए, अविण्णायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते) ચોથા પ્રકારનો જે પુરુષ છે તે શીલ વિનાનો અને શ્રુત વિનાનો છે એવો તે પુરુષ પાપાદિકોથી નિવૃત્ત પણ હોતો નથી અને ધર્મનો જ્ઞાતા પણ હોતો નથી. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો છે.

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશકમાં બંધાદિક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ છે. આ બન્ધાદિકનો વિચાર શ્રુત શીલ સંપન્ન મનુષ્ય જ કરે છે. તેથી એજ

स्कृत्य प्रतिगता पर्षत्, ततः शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन कृतपुटिताञ्जलिः गौतमः एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति, जाव एवं परूवेंति' हे भदन्त! अन्ययूथिकाः अन्यतीर्थिकाः खलु एवं वक्ष्यमाणरीत्या आख्यान्ति, यावत् भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति-'एवं खलु सीलं सेयं १, सुयं सेयं २, सुयं सेयं, सीलं सेयं३' यत्-एवं लोकसिद्धन्यायेन खलु निश्चितं शीलमेव प्राणाति-

अतः इन्हीं श्रुतादि संपन्न मनुष्य आदिकों का विचार करने के लिये सूत्रकार ने इस दशवें उद्देशक को प्रारंभ किया है। (रायगिहे नयरे एवं वयासी) राजगृह नगर-में यावत् गौतम ने ऐसा पूछा-यहां "यावत्" शब्द से ऐसा पाठ लिया गया है-राजगृह नगर में महावीरस्वामी पधारे, महावीरस्वामी को पधारे हुए सुनकर वहां की परिषद् उनको वन्दना और नमस्कार तथा धर्मोपदेश सुनने के लिये उनके समीप आई, उन्हें वन्दना और नमस्कार कर आई हुई परिषद् धर्मकथा सुनकर पीछे वापिस गई। तब धर्म सुनने की इच्छा से प्रेरित हुए गौतम ने बड़े विनय के साथ दोनों हाथ जोड़कर नमस्कार करके प्रभु से ऐसा पूछा-(अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति) हे भदन्त! अन्यतीर्थिक जन जो ऐसा कहते हैं-यावत् ऐसा भाषण करते हैं, इस प्रकार से प्रज्ञापन करते हैं, और इस प्रकार से प्ररूपणा करते हैं-(एवं खलु सीलं सेयं १, सुयं सेयं २, सुयं सेयं सीलं सेयं) लोक सिद्ध न्याय के अनुसार यह बात निश्चित है कि प्राणातिपातादिविरमणरूप एवं

શ્રુતાદિ સંપન્ન મનુષ્યાદિકોનો વિચાર કરવાને માટે સૂત્રકારે આ દસમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે. " रायगिहे नयरे जाव एव वयासी " રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. યાવત્ ગૌતમે આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(અહીં "યાવત્" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-મહાવીર પ્રભુનાં દર્શન કરવા માટે તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ નીકળી. તેમને વંદણા નમસ્કારાદિ કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ વિખરાઇ ગઈ. ત્યારબાદ ધર્મતત્ત્વને સમજવાની જિજ્ઞાસાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ ઘણા વિનયપૂર્વક બંને હાથ જોડીને નમસ્કાર કરીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો— " अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति " હે ભદન્ત! અન્ય મતવાદીઓ એવું કહે છે, એવું ભાખે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે (एवं खलु सीलं सेयं१, सुयं सेयं२, सुयं सेयं सीलं सेयं३) (૧) શીલ જ શ્રેયસ્કર છે-લોકસિદ્ધ ન્યાયાનુસાર એ વાત નિશ્ચિત છે કે પ્રાણાતિપાતાદિ

पातादिविरमणध्यानाध्ययनादिरूपाक्रियैव श्रेयः-अतिशयेन प्रशस्यं श्लाघ्यं वर्त्तते प्रशस्तमित्यर्थः पुरुषार्थसाधकत्वात्, अथवा श्रेयम्-समाश्रयणीयं पुरुषार्थविशेषार्थिना शीलमेवाश्रयणीयमित्यर्थः, अयमाशयः-केचित् अन्यतीर्थिकाः क्रियामात्रादेवाभीष्टार्थसिद्धिमिच्छन्ति ज्ञानन्तु निष्प्रयोजनमेव प्रतिपादयन्ति तस्य निश्चेष्टत्वात् घटादिकरणप्रवृत्तौ आकाशादिपदार्थवत्, उक्तं च—

क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम्।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥ १ ॥

एवम्—'जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स
एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी न हु सोग्गईए' ॥ १ ॥

ध्यान, अध्ययन आदि रूप जो शील है वही अतिशयरूप से प्रशस्य श्लाघ्य है। क्यों कि यही पुरुषार्थ का साधक है। अथवा-(सेयं) का अर्थ पुरुषार्थ विशेष के अभिलाषी द्वारा समाश्रयणीय है। तात्पर्य कहने का यह है-कि कितनेक अन्यतीर्थिक जन क्रियामात्रसे ही अभीष्ट अर्थ की सिद्धि होती है ऐसा मानते हैं। और साथमें ऐसा कहते हैं कि ज्ञान निष्प्रयोजनभूत ही है-उससे अभीष्ट अर्थ की सिद्धि नहीं होती है। क्यों कि ज्ञान निश्चेष्ट रूप होता है। जैसे घटादि करने की प्रवृत्ति में आकाश पदार्थ निश्चेष्ट होता है। कहा भी है-" क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम्। यतः स्त्री भक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत् " क्रिया ही पुरुषों को फलदायक होती है, ज्ञान फलदायक नहीं होता है। क्यों कि स्त्री, भक्ष्य और भोजन के ज्ञानवाले व्यक्ति को उनका केवल ज्ञान सुखी नहीं करता है। तथा-

---

વિરમણરૂપ અને ધ્યાન, અધ્યયનરૂપ જે શીલ છે, એજ અત્યન્ત પ્રશસ્ય-શ્લાઘ્ય-છે. કારણ કે એજ પુરુષાર્થનું સાધક છે. અથવા " सेयं " નો અર્થ પુરુષાર્થ વિશેષના અભિલાષી દ્વારા સમાશ્રયણીય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું માને છે કે ક્રિયામાત્રથી જ અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે. અને સાથે એવું પણ કહે છે કે જ્ઞાનનું કોઈ પ્રયોજન નથી જ્ઞાન દ્વારા અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. કારણ કે જ્ઞાન નિશ્ચેષ્ટ રૂપ હોય છે. કહ્યુ પણ છે કે-(क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम्। यतः स्त्री भक्ष्य भोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत्) " ક્રિયા જ માણસોને ફળદાયક થાય છે, જ્ઞાન ફલદાયક થતું નથી. કારણ કે સ્ત્રી, ભક્ષ્ય અને ભોજનના જ્ઞાનવાળાને તેનું જ્ઞાન માત્ર જ સુખી કરતું નથી. " તથા—

यथा खरश्चन्दनभारवाही, भारस्य भागी न तु चन्दनस्य ।
एवं खलु ज्ञानी चरणेन हीनो ज्ञानस्य भागी न तु सुगतेः । १ ॥

अतस्ते प्ररूपयन्ति-शीलं श्रेयः, इति, अन्ये पुनरन्यतीर्थिकाः ज्ञानादेवेष्टार्थसिद्धि-मिच्छन्ति न क्रियातः, ज्ञानविकलस्य क्रियावतोऽपि फलसिद्ध्यदर्शनात्, उक्तं च-

विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता ।
मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य फलासंवाददर्शनात् ॥ १ ॥

(जहा खरो चंदण भारवाही भारस्सभागी न हु चंदणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी नहु सोगईए ॥

जैसे—चंदन के भारवाला गधा केवल चन्दन के भार का ही भागी होता है चन्दन का नहीं, उसी प्रकार चारित्र-क्रिया से रहित ज्ञानी ज्ञान का ही भागी होता है सुगति का भागी नहीं होता है। इसी बात को लेकर वे ऐसी प्ररूपणा करते हैं कि शील ही श्रेयस्कर है। तथा दूसरे जो अन्यतीर्थिकजन हैं वे ऐसा कहते हैं कि केवल ज्ञानमात्र से ही इष्ट अर्थ की सिद्धि होती है, क्रिया से नहीं-प्राणातिपातविरमण आदिरूप चारित्र से नहीं-क्यों कि ज्ञानविकल प्राणी को क्रियाशाली होने पर भी फलसिद्धि की प्राप्ति होती हुई नहीं देखी जाती है। सो ही कहा है-" विज्ञप्तिः फलदा पुंसां " इत्यादि ॥

विज्ञप्ति-विशिष्टज्ञान-सम्यग्ज्ञान ही पुरुषों को फलप्रद होता है। ज्ञानशून्य क्रिया फलप्रद नहीं होती है। जो व्यक्ति मिथ्याज्ञान से प्रवृ-

---

(जहा खरो चंदण भारवाही भारस्स भागी, न हु चंदणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सोगईए)

જેમ ચન્દનનો ભારવાહી ગધેડો ચન્દનના ભારનો જ ભાગી થાય છે, ચન્દનનો ભાગી થતો નથી, એજ પ્રમાણે ચારિત્ર-ક્રિયાથી રહિત જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ ભાગી થાય છે, સુગતિનો ભાગી થતો નથી આ પ્રકારની માન્યતાને આધારે તેઓ એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે શીલ જ શ્રેયસ્કર છે તથા બીજા અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે જ્ઞાન માત્રથી જ ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે ક્રિયાથી થતી નથી-પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ ચારિત્ર વડે અભીષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી કારણ કે જ્ઞાનરહિત જીવ ક્રિયાશાળી હોય તો પણ તેને ફલસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી જોવામાં આવતી નથી કહ્યુ પણ છે કે—

विज्ञप्ति फलदा पुंसां इत्यादि ।

વિજ્ઞપ્તિ (વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાન) જ પુરુષોને ફલદાયી નીવડે છે. જ્ઞાનશૂન્ય (જ્ઞાનરહિત) ક્રિયા ફલપ્રદ નીવડતી નથી. જે વ્યક્તિ મિથ્યાજ્ઞાનથી

एवम्—" पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सव्वसंजए ।
अन्नाणी किं काही ? किं वा न ही सेय पावगं ?"

अतस्ते प्ररूपयन्ति-श्रुत श्रेयः इति, श्रुतं श्रुतज्ञानं तदेव श्रेयः अतिप्रशस्यं वर्तते, श्रेयम् आश्रयणीयं वा पुरुपार्थसिद्धिहेतुत्वात् नतु शीलमिति भावः, इतरे पुनरन्यतीर्थिकाः परस्परनिरपेक्षयोरेव ज्ञानक्रिययोः १ फलमिच्छन्ति तेषामयमाशयः-ज्ञानं क्रियारहितमेव गौणीभूतक्रियं वा फलप्रदं भवति, क्रियाऽपि ज्ञान रहिता, गौणीभूतज्ञाना वा फलदा भवतीति,

उक्तञ्च—" किञ्चिद् वेदमयं पात्रं, किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ।
आगमिष्यति तत्पात्रम्, यत्पात्रं तारयिष्यति " इति,

त्ति करता है उसे तो फल में विसंवाद देखा जाता है अतः ऐसा ज्ञान फलप्रद नहीं होता। तथा-" पढमं नाणं तओ दया एवं चिट्ठइ सव्वसंजए, अन्नाणी किं काही? किं वा नाही सेय पावयं " अतः इस सब कथन को लक्ष्यमें रखकर श्रुत-श्रुतज्ञान को अन्यतीर्थिकों ने अतिप्रशस्त माना है। अथवा पुरुषार्थ का हेतु होने से उसे ही आश्रयणीय कहा है। शील को नहीं। तीसरे प्रकार के जो अन्यतीर्थिक जन हैं वे परस्पर निरपेक्ष ज्ञान और क्रिया को ही अभीष्टार्थ संपादक मानते हैं। इनका मन्तव्य ऐसा है कि क्रियारहित या जिसमें क्रिया गौण है ऐसा ज्ञान फलप्रद होता है। तथा ऐसी क्रिया जो ज्ञानरहित होती है-अथवा ज्ञान जिसमें गौण होता है फलप्रद होती है। कहा भी है-

" किञ्चिद् वेदमयं पात्रं, " इत्यादि।

પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને તો ફલમાં વિસંવાદ જ જોવામાં આવે છે, તેથી એવું જ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) ફલપ્રદ નીવડતું નથી. તથા-(पढमं नाणं तओ दया एवं चिट्ठइ सव्वसंजए, अन्नाणी किं काही ? किंवा नाही सेय पावयं) આ બધાં કથનને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રુત (શ્રુતજ્ઞાન) ને અન્યતીર્થિકોએ અત્યન્ત પ્રશસ્ય માન્યું છે અથવા પુરુષાર્થના હેતુ (કારણ) રૂપ હોવાથી તેને જ આશ્રણીય ગણ્યું છે-શીલને નહીં.

ત્યારે કેટલાક અન્યતીર્થિકો પરસ્પર નિરપેક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયાને જ અભીષ્ટ અર્થનું સંપાદક ગણે છે. તેમની એવી માન્યતા છે કે ક્રિયારહિત અથવા જેમાં ક્રિયા ગૌણરૂપ છે એવું જ્ઞાન ફલદાયી નીવડે છે. તથા જે જ્ઞાનરહિત હોય છે-અથવા જેમાં જ્ઞાનનું મહત્વ ગૌણ હોય છે એવી ક્રિયા ફલદાયી નીવડે છે કહ્યું પણ છે—किञ्चित् वेदमयं पात्रं इत्यादि ।

अतस्ते प्ररूपयन्ति-श्रुतं श्रेयः, तथा शीलं श्रेयः, द्वयोरपि प्रत्येकं पुरुषस्य पवित्रतानिबन्धनत्वात्। अन्ये पुनरन्यतीर्थिकाः प्ररूपयन्ति-शीलं श्रेयस्तावन्मुख्यवृत्त्या, तथा श्रुतं श्रेयः-श्रुतमपि श्रेयो गौणवृत्त्या, तदुपकारित्वात्, केचित्तु इत्थं प्ररूपयन्ति-श्रुतं श्रेयस्तावद् मुख्यवृत्त्या, एवं शीलमपि श्रेयो गौणवृत्त्या, तदुपकारित्वात्, हे भदन्त ! तत् कथमेतत् एवं सत्यं किम् ? एतस्य चान्ययूथिकमतस्य मिथ्यात्वं बोध्यम्-उक्तपक्षत्रयस्यापि फलसिद्धावनङ्गत्वात् समुदायपक्षस्यैव फल-

---

कोई पात्र वेदमय-केवल वेदशास्त्र का ज्ञातारूप पात्र-आवेगा, कोई पात्र केवल तपोमय-तपश्चरण करने वाला आवेगा-सो मुझे इस संसार समुद्र से पार कर देगा। इस श्लोक द्वारा परस्पर निरपेक्ष ज्ञान और क्रियाओं में संसारतारकता प्रकट की गई है। इस तरह से अन्यतीर्थिक जनों ने केवल श्रुत में केवल शील में और परस्पर निरपेक्ष श्रुत और शील में श्रेयस्त्व प्रकट किया है। अन्य और दूसरे तीर्थिक जन ऐसा कहते हैं कि शील में जो श्रेयस्त्व है वह मुख्यरूप से है-तथा-श्रुत में जो श्रेयस्त्व है वह गौणरूप से है-क्यों कि श्रुत शील का उपकारी होता है। कोई २ ऐसा भी कहते हैं कि श्रुत में श्रेयस्त्व मुख्यरूप से है और शील में श्रेयस्त्व गौणरूप से है क्यों कि शील श्रुत का अपकारक होता है। अतः इन्हीं सब पक्षों को हृदय में रखकर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! ये जो पूर्वोक्त मन्तव्य हैं सो क्या वे सत्य हैं ? प्रभु इन तीनों ही पक्षों में मिथ्यात्व प्रकट करने के लिये

" કોઇ પાત્ર વેદમય-કેવળ વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાતારૂપ પાત્ર-આવશે, કોઇ પાત્ર કેવળ તપોમય-તપશ્ચરણ કરનાર આવશે, તે મને આ સંસાર સાગરમાંથી પાર કરી દેશે." આ શ્લોક દ્વારા પરસ્પર નિરક્ષેપ જ્ઞાન અને ક્રિયાઓમાં સંસારતારકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ રીતે અન્ય મતવાદીઓએ કેવળ શ્રુત (જ્ઞાન) માં, કેવળ શીલમાં અને પરસ્પર નિરપેક્ષ શ્રુત અને શીલમાં શ્રેયસ્કરતા પ્રકટ કરી છે. ત્યારે કેટલાક અન્ય મતવાદીઓ એવું પણ કહે છે કે શીલમાં જે શ્રેયસ્કરતા છે તે મુખ્ય રૂપે છે અને શ્રુતમાં જે શ્રેયસ્કરતા છે તે ગૌણરૂપે છે, કારણ કે શ્રુત શીલનુ ઉપકારી હોય છે. ત્યારે કેટલાક અન્ય તીર્થિકો શ્રુતમાં મુખ્યરૂપે શ્રેયસ્કરતા માને છે અને શીલમાં ગૌણરૂપે શ્રેયસ્કરતા માને છે, કારણ કે શીલ શ્રુતનું ઉપકારક હોય છે. આ બધી માન્યતાઓને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" હે ભદન્ત ! તે અન્યતીર્થિકોની તે માન્યતા શું સત્ય છે ? "

सिद्धिकारणत्वादित्यभिप्रायेण भगवानाह–' गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु, हे गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिकाः–अन्यतीर्थिकाः एवम् उक्तप्रकारम् आख्यान्ति यावत्–भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति च, ये ते एवमाहुः मिथ्या ते एवमुक्तप्रकारमाहुः। स्वसिद्धान्तं प्रतिपादयति–' अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि ' हे गौतम ! अहं पुनरेवं वक्ष्यमाणप्रकारम् श्रुतयुक्तं शीलं श्रेय इत्येवम् आख्यामि

और इनके समुदायपक्ष में सम्यक्त्व प्रकट करने के लिये गौतम से कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु) जो इन अन्यतीर्थिक जनों ने इस पूर्वोक्तरूप से कहा है, यावत्–प्ररूपणा की है–सो सब गलत है–असत्य है। क्यों कि केवल शील, केवल श्रुत और परस्पर निरपेक्ष शील श्रुत, अपने २ फल की सिद्धि कराने में असमर्थ हैं। समुदाय पक्ष में ही ये तीनों फलसिद्धि के प्रति कारण हैं। इसलिये हे गौतम ! (एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि) मैं ऐसा कहता हूं यावत् प्ररूपित करता हूं कि श्रुत युक्त शील श्रेष्ठ है। यहां पूर्वोक्त यावत् पद से " भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति " इन क्रियापदों का तथा (जाव परूवेमि) में आये हुए इस यावत् पद से (भाषे प्रज्ञापयामि) इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है। उन्हों ने पूर्वोक्तरूप से जो स्वसिद्धान्त का कथन किया

મહાવીર પ્રભુ તે ત્રણ માન્યતાઓમાં મિથ્યાત્વ પ્રકટ કરવા નિમિત્તે અને તેમના સમુદાય પક્ષે સમ્યક્ત્વ પ્રકટ કરવાને માટે ગૌતમસ્વામીને કહે છે– " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " ज णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु " અન્યતીર્થિકોએ એવી જે પૂર્વોક્ત માન્યતા કહી છે, પ્રજ્ઞાપિત કરી છે (યાવત્) અને પ્રરૂપિત કરી છે–તે તેમની માન્યતા મિથ્યા (અસત્ય ખોટી) છે. કારણ કે માત્ર શીલથી, કે માત્ર જ્ઞાનથી, કે પરસ્પર નિરપેક્ષ શીલશ્રુતથી અભીષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તે ત્રણે સમુદાય પક્ષમાં જ (ત્રણેનો સાથે ઉપયોગ કરવાથી) ફલસિદ્ધિના કારણરૂપ બને છે. તેથી હે ગૌતમ ! (एवमाइक्खामि जाव परूवेमि) હું તો એવું કહું છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂ છું. (યાવત્) એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે શ્રુતયુક્ત શીલ જ શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પૂર્વોક્ત ' યાવત્ ' પદથી " भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति " આ ક્રિયાપદોને તથા " जाव परूवेमि " માં આવેલા ' યાવત્ ' પદથી " भाषे, प्रज्ञापयामि " આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. હવે મહાવીર પ્રભુ

वच्मि, यावत् भाषे, प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि, तत्रैव युक्तिमाह–'एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पण्णत्ता,' हे गौतम ! एवं खलु वक्ष्यमाणरीत्या मया चत्वारः पुरुषजाताः–पुरुषप्रकाराः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह–'तं जहा–सीलसंपन्ने णामं एगे, णो सुयसंपन्ने १' तद्यथा–एकः खलु पुरुषः शीलसम्पन्नो नाम भवति नो श्रुतसम्पन्नो भवति १, 'सुयसंपन्ने णामं एगे, नो सीलसंपन्ने २' एकोऽपरः खलु पुरुषः श्रुतसम्पन्नो नाम भवति, नो शीलसम्पन्नो भवति २ 'एगे सीलसंपन्ने वि, सुयसंपन्ने वि ३' एकोऽन्यः पुनः पुरुषः शीलसम्पन्नोऽपि भवति, श्रुतसम्पन्नोऽपि भवति ३, 'एगे णो सीलसंपन्ने, णो सुयसंपन्ने ४' एकः खलु चतुर्थः पुरुषः नो शीलसम्पन्नो भवति, नो श्रुतसम्पन्नो वा भवति ४, 'तत्थ णं जे से पढमे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए, अविन्नायधम्मे'

है वह मिथ्या है–इस में युक्ति को प्रदर्शित करने के निमित्त प्रभु कहते हैं–(एवं खलु मए चत्तारि पुरिस जाया पण्णत्ता) हे गौतम ! मेरे द्वारा इस विषय में चार प्रकार के पुरुष कहे गये हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं–(सील संपन्ने णामं एगे णो सुय संपन्ने १,) उन पुरुषों में एक प्रकार ऐसा है जो शीलसंपन्न तो होता है पर श्रुत संपन्न नहीं होता है। (सुयसंपन्ने णामं एगे, नो सीलसंपन्ने २) दूसरा प्रकार ऐसा है जो श्रुतसंपन्न होता है, शीलसंपन्न नहीं होता है। (एगे सील-संपन्ने वि, सुयसंपन्ने वि) तीसरा प्रकार ऐसा है जो शीलसंपन्न भी होता है और श्रुतसंपन्न भी होता है। (एगे णो सीलसंपन्ने, णो सुय संपन्ने) तथा चौथा प्रकार ऐसा है जो न शीलसपन्न होता है और न श्रुतसंपन्नहोना है। (तत्थ णं जे से पढमे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं

પરસિદ્ધાન્તોનું ખ ડન કરીને સ્વસિદ્ધાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેનાં દૃષ્ટાન્તો આપે છે-(एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पण्णत्ता–तंजहा-) હે ગૌતમ ! આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેના ચાર પ્રકારના પુરુષોની મારા દ્વારા પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે–" सीलसंपन्ने णामं एगे, णो सुयसपन्ने१, " તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી એક પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસંપન્ન તો હોય છે પણ શ્રુતસંપન્ન હોતો નથી. " सुय सपन्ने णामं एगे, नो सील संपन्ने " બીજો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શ્રુતસંપન્ન હોય છે પણ શીલસપન્ન હોતો નથી. (एगे सीलसंपन्ने वि, सुयसंपन्ने वि) ત્રીજો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસપન્ન પણ હોય છે અને શ્રુતસપન્ન પણ હોય છે (एगे णो सील-सपन्ने णो सुयसपन्ने) તથા ચોથો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસંપન્ન પણ હોતો નથી અને શ્રુનસંપન્ન પણ હોતો નથી. (तत्थणं जे से पढमे पुरिस

तत्र चतुर्षु मध्ये खलु यः स प्रथमः शीलसम्पन्नो नो श्रुतसम्पन्नः पुरुषजातः उक्तः, स खलु पुरुषः शीलवान् अश्रुतवान् व्यपदिश्यते, यतो हि उपरतः स्वबुद्ध्या पापा न्निवृत्तः, अविज्ञातधर्मा, भावतोऽनधिगतश्रुतज्ञानो बालतपस्वी भवति, गीतार्थानिश्रिततपश्चरणनिरतोऽगीतार्थो वा भवतीति भावः, अत एव 'एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते' हे गौतम ! एष खलु प्रथमप्रकारः पुरुषो मया देशाराधकः प्रज्ञप्तः, देशं स्तोकमल्पं मोक्षमार्गस्याशयमाराधयतीत्यर्थः, सम्यग्बोध-

---

असुयवं, उवरए अविन्नायधम्मे) इन चारों में से जो प्रथम पुरुष प्रकार है-कि जो शीलसंपन्न है, श्रुतसंपन्न नहीं है ऐसा कहा गया है सो ऐसा वह पुरुष अपनी बुद्धि से-अर्थात् बुद्धिपूर्वक पाप से निवृत्त होता है परन्तु वह भाव श्रुतज्ञान से अविज्ञात-अनभिज्ञ रहता है ऐसा प्राणी बालतपस्वी होता है-गीतार्थ से अनिश्रित तपश्चरण में निरत है अथवा स्वयं अगीतार्थ होता है। इस कारण-(एसणं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते)हे गौतम! इस प्रथमप्रकारके पुरुषको मैंने देशाराधक कहा है। "देशं स्तोकं अल्पं मोक्षमार्गस्याशयं आराधयतीति-देशाराधकः" इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह मोक्षमार्ग के आशय की पूर्णरूप से आराधना नहीं करता है किन्तु अल्प-देश रूप में करता है। देशरूप में करने का तात्पर्य ऐसा है कि यह सम्यग्ज्ञान से रहित होता है और क्रिया में तत्पर बना रहता है। "ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः" मोक्ष की प्राप्ति

जाए से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए अविन्नायधम्मे) આ ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે પહેલા પ્રકારના પુરુષો છે, તેઓ શીલવાન હોય છે પણ શ્રુતવાન હોતા નથી. આ પ્રકારના પુરુષો બુદ્ધિપૂર્વક પાપથી નિવૃત્ત હોય છે, પણ તેઓ ભાવ શ્રુતજ્ઞાનથી અવિજ્ઞાત (અનભિજ્ઞ) રહે છે. એવાં જીવોને બાલતપસ્વી (જ્ઞાનરહિત તપશ્ચરણ કરનાર) ગણવામાં આવે છે. ધર્મતત્વથી રહિત અનિશ્ચિત તપશ્ચરણમાં તેઓ લીન રહે છે. અથવા તેઓ પોતે જ અગીતાર્થ છેદ સૂત્રથી અનભિજ્ઞ હોય છે. તે કારણે "एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते" .હે ગૌતમ ! આ પહેલા પ્રકારના પુરુષોને મેં દેશારાધક કહ્યા છે. (देशं स्तोकं अल्पं मोक्षमार्गस्याशयं आराधयतीति देशाराधक " આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર તે મોક્ષમાર્ગના આશયની પૂર્ણરૂપે આરાધના કરતો નથી, પણ અલ્પ (દેશ) રૂપે આરાધના કરે છે. દેશરૂપે આરાધના કરવાનું તાત્પર્ય એવુ છે કે તે સમ્યગ્જ્ઞાનથી રહિત હોય છે અને ક્રિયામાં તત્પર રહે છે. "ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः" મોક્ષની પ્રાપ્તિ જીવને જ્ઞાન અને ક્રિયા, આ

रहितत्वात्, क्रियातत्परत्वाच्चेति भावः १, 'तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अणुवरए विन्नायधम्मे' तत्रोक्तेषु खलु चतुर्षु मध्ये यः स द्वितीयः श्रुतसम्पन्नो नो शीलसम्पन्नः पुरुषजात उक्तः स खलु पुरुषः अशीलवान्, श्रुतवान् व्यपदिश्यते, यतो हि अनुपरतः-पापादनिवृत्तः, विज्ञातधर्मा अविरतिसम्यग्दृष्टिर्भवति, सम्यग्बोधोत्पादात्, अत एव 'एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते' हे गौतम! एष खलु अशीलवान् श्रुतवान् पुरुषो मया देशविराधकः प्रज्ञप्तः, देशं-स्तोकं-सम्यग्ज्ञानादिरूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीय-भागरूपं चारित्रलक्षणम् अंशं विराधयतीत्यर्थः प्राप्तस्य तस्यापालनात्, प्राप्त्य-

---

जीव को ज्ञान और क्रिया दोनों से होती है सो यह ज्ञान से अनभिज्ञ रहकर केवल क्रिया के करने में ही तल्लीन रहता है अतः इसे मोक्षमार्ग के आशय का अल्परूप से आराधक कहा गया है। (तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं अणुवरए विन्नायधम्मे) पूर्वोक्त चारपुरुषों के बीच में जो द्वितीय पुरुष कहा गया है कि जो श्रुतसंपन्न होता है और शीलरहित होता है-ऐसा वह पुरुष पाप से अनिवृत्त होता है, परन्तु धर्म का ज्ञाता होता है-ऐसा वह पुरुष चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टि होता है। इसका ज्ञान सम्यग्यज्ञान रूप होता है। इसलिये (एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) हे गौतम! इस पुरुष को मैंने देशविराधक कहा है। "देशं -स्तोकं सम्यग्ज्ञानादित्रयरूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभागरूपं अंशं विराधयतीति" इस व्युत्पत्ति के अनुसार सम्यग्ज्ञानादित्रयरूप मोक्षमार्ग के

બન્નેની આરાધનાથી થાય છે. પરન્તુ આ પહેલા પ્રકારનો પુરુષ તો જ્ઞાનથી અનભિજ્ઞ રહીને કેવલ ક્રિયા કરવામાં જ લીન રહે છે, તેથી તેને મોક્ષમાર્ગના આશયનો અલ્પરૂપે-(અંશતઃ) આરાધક કહ્યો છે.

(तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं अणुवरए विन्नायधम्मे) પૂર્વોક્ત ચાર પુરુષોમાંથી જે બીજો પુરુષ કહ્યો છે તે શ્રુતવાન હોય છે પણ શીલરહિત હોય છે. આ પ્રકારનો પુરુષ પાપથી અનિવૃત્ત હોય છે, પણ ધર્મતત્ત્વનો જ્ઞાતા હોય છે. આ પ્રકારનો પુરુષ ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. તેનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ હોય છે તેથી (एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં દેશ-વિરાધક કહ્યો છે. (देश-स्तोकं सम्यग्ज्ञानादित्रयरूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभाग-रूपं अंशं विराधयतीति) આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ ત્રણરૂપ

भावाद्वृत्याशयः २, 'तत्थ णं जे से तच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं, सुयवं, उवरए विन्नायधम्मे' तत्र चतुर्षु पूर्वोक्तेषु मध्ये खलु यः स तृतीयः शीलसम्पन्नः श्रुतसम्पन्नः पुरुषजातः उक्तः स खलु पुरुषः शीलवान् श्रुतवान् व्यपदिश्यते, यतः किल उपरतः-सावद्यमाणातिपातादि निवृत्तः, विज्ञातधर्मा-अविरतिसम्यग्दृष्टिश्च भवति, अत एव 'एस णं गोयमा ! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते' हे गौतम ! एष खलु शीलश्रुतसम्पन्नः पुरुषः मया सर्वाराधकः प्रज्ञप्तः, सर्वं त्रिप्रकारकमपि सम्यग्ज्ञानादिलक्षणं मोक्षमार्गमाराधयतीत्यर्थः, श्रुतशब्देनोभयोरपि ज्ञानदर्शनयोः संगृहीतत्वात्, नहि मिथ्यादृष्टिस्तत्त्वतो विज्ञातधर्मा भवितुमर्ह-

तृतीय भागरूप चारित्र की इसमें विराधना रहती है। विराधना का तात्पर्य चारित्र की यहां अप्राप्ति से है। (तत्थ णं जे से तच्चे पुरिस जाए से णं पुरिसे सीलवं सुयवं उवरयविन्नायधम्मे) इन चार पुरुषों के बीच में जो तृतीय पुरुष शीलसंपन्न और श्रुतसंपन्न कहा गया है वह पुरुष शीलवान् और श्रुतवान् कहलाता है क्यों कि यह सावद्यप्राणातिपात आदि पाप से निवृत्त रहता है और भावश्रुतज्ञानरूप धर्म से युक्त होता है इस कारण (एए णं गोयमा ! मए पुरिसे सव्वाराहए भणिए) हे गौतम ! ऐसे पुरुष मैं ने सर्वाराधक कहा है। सर्वाराधक जीव सम्यग्ज्ञानादित्रयरूप मोक्षमार्ग का आराधक होता है। ऐसा जीव छठे गुणस्थानवर्ती होता है और इससे भी आगे के गुणस्थानवर्ती होता है। श्रुतशब्द से ज्ञान और दर्शन इन दोनों का ग्रहण हुआ है। इस लिये ऐसे जीव को सम्यग्ज्ञानादित्रयरूप मोक्षमार्ग का आराधक कहा

મોક્ષમાર્ગના તૃતીય ભાગરૂપ ચારિત્રની તેમાં વિરાધના થાય છે, ચારિત્રની અપ્રાપ્તિને અહીં વિરાધનારૂપ ગણવામાં આવેલ છે. (तत्थ णं जे से तच्चे पुरिस जाए, से णं पुरिसे सीलवं सुयवं उवरयविन्नायधम्मे) ઉપરોક્ત ચાર પુરુષોમાંથી જે ત્રીજો પુરુષ કહ્યો છે તે શીલવાન અને શ્રુતવાન છે. તેને શીલવાન અને શ્રુતવાન કહેવાનું કારણ એ છે કે તે સાવદ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોથી નિવૃત્ત રહે છે અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનરૂપ ધર્મથી યુક્ત હોય છે. તે કારણે (एसणं गोयमा ! मए पुरिसे सव्वाराहए भणिए) હે ગૌતમ ! એવા પુરુષને મેં સર્વારાધક કહ્યો છે. સર્વારાધક જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો આરાધક હોય છે. એવો જીવ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે અને તેના કરતાં પણ આગળના ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે અહીં 'શ્રુત' શબ્દથી જ્ઞાન અને દર્શન, એ બન્નેને ગણવામાં આવેલ છે તેથી એવા જીવને સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ ત્રણે મોક્ષમાર્ગનો આરાધક

तीति ३, तथा च समुदितयोः शीलश्रुतयोरेव श्रेयस्त्व सिद्धमिति, अथ सर्वतो निकृष्टं पक्षमाह-'तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं, असुयवं, अणुवरए, अविण्णायधम्मे' तत्र खलु चतुर्षु पूर्वोक्तेषु मध्ये यः स चतुर्थो नो शीलसम्पन्नः, नो श्रुतसम्पन्नः पुरुषजात उक्तः स खलु पुरुषः अशीलवान् अश्रुतवान् व्यपदिश्यते, यतोहि अनुपरतः पापादनिवृत्तः, अविज्ञातधर्मा च भवति, अत एव 'एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पन्नत्ते' हे गौतम! एष खलु अशीलवान् अश्रुतवान् पुरुषो मया सर्वविराधकः प्रज्ञप्तः सर्वस्य मोक्षमार्गत्रयस्य विराधकत्वात् ॥ सू० १ ॥

गया है। मिथ्यादृष्टि जीव वास्तविकरूप में विज्ञातधर्मा नहीं होता है। इस तरह समुदित श्रुत और शील इन दोनों में ही श्रेयस्त्व सिद्ध होता है। अब इन दोनों से रहित जो पक्ष है वह (तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं असुयवं अणुवरए अविण्णायधम्मे) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट किया गया है इसमें यह कहा गया है कि जो चौथे नंबर का पुरुष है वह न शीलवाला होता है और श्रुतवाला होता है-अतः वह न पाप से निवृत्त होता है और न धर्मज्ञान से युक्त होता है। इस कारण (एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पन्नत्ते) हे गौतम! मैंने ऐसे पुरुष को सर्वविराधक कहा है। क्यों कि सम्पूर्ण मोक्षमार्गत्रय का विराधक होता है ॥ १ ॥

કહ્યો છે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ વાસ્તવિક રૂપે વિજ્ઞાતધર્મા (ધર્મનો જ્ઞાતા) હોતો નથી. આ રીતે સમુદિત (સમુદાય રૂપ) શીલ અને શ્રુત એ બન્નેની આરાધના દ્વારા જ શ્રેયસ્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. હવે આ બન્નેથી રહિત જે પક્ષ છે તેની વાત કરવામા આવે છે—

"तत्थ ण जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं असुयवं अणुवरए अविण्णायधम्मे" તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે ચોથા પ્રકારનો પુરુષ છે તે શીલવાન પણ હોતો નથી અને શ્રુતવાન પણ હોતો નથી તેથી તે પુરુષ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપથી નિવૃત્ત પણ થતો નથી અને ધર્મજ્ઞાનથી યુક્ત પણ હોતો નથી. તે કારણે (एस ण गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते) હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો, કારણ કે તે સંપૂર્ણરીતે મોક્ષ માર્ગત્રયનો વિરાધક હોય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

आराधनावक्तव्यता

अथाराधकप्रस्तावादाराधनामेव तावत् स प्रकारं प्ररूपयितुं प्रस्तौति- 'कइविहाणं भंते ! इत्यादि—

मूलम्—कइविहा णं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिविहा आराहणा पण्णत्ता, तं जहा-नाणाराहणा, दंसणाराहणा चरित्ताराहणा, णाणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता? गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता, तं जहा—उक्कोसिया, मज्झिमा, जहण्णा। दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ? एवं चेव तिविहा वि। एवं चरित्ताराहणा वि । जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा ? गोयमा ! जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा, अजहन्नुक्कोसिया वा, जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा, जहन्ना वा, अजहन्नमणुक्कोसा वा । जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा,जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य दंसणाराहणा य भणिया, तहा उक्कोसिया णाणाराहणा य,चरित्ताराहणाय,भाणियव्वा। जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा, तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा? गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा, जहण्णा वा, अजहण्णमणुक्कोसा वा, जस्स पुण उक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा ।

उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? गोयमा ! अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए कप्पोववण्णएसु वा कप्पातीएसु वा उववज्जइ, उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं, एवं चेव उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता, एवं चेव नवरं अत्थेगइए कप्पातीयएसु उववज्जइ । मज्झिमियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? गोयमा ! अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ । मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता एवं चेव । एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणं पि, जहन्नियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ ? गोयमा ! अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, सत्तट्ठभवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ। एवं दंसणाराहणं पि । एवं चरित्ताराहणं पि ॥ सू० २ ॥

छाया—कतिविधा खलु भदन्त ! आराधना प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा आराधना प्रज्ञप्ता, तद्यथा-ज्ञानाराधना, दर्शनाराधना, चारित्राराधना ! ज्ञानाराधना

आराधना वक्तव्यता–

(कइविहाणं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइविहा णं भंते ! आराहणा पण्णत्ता) हे भदन्त !

આરાધના વક્તવ્યતા—

" कइ विहाणं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ? " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ विहाण भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! આરા

खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या । दर्शनाराधना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता ? एवमेव त्रिविधाऽपि । एवं चारित्राराधनाऽपि । यस्य खलु भदन्त ! उत्कृष्टा ज्ञानाराधना, तस्य उत्कृष्टादर्शनाराधना, यस्य उत्कृष्टा दर्शनाराधना, तस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना ? गौतम !

आराधना कितने प्रकार की कही गई है ? (गोयमा) हे गौतम ! (तिविहा आराहणा पण्णत्ता) आराधना तीन प्रकार की कही गई है । (तं जहा) जो इस प्रकार से है (नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा) ज्ञानाराधना, दर्शनाराधना और चारित्राराधना । (णाणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता) हे भदंत ! ज्ञानाराधना कितने प्रकार की कही गई है ? (गोयमा–तिविहा पण्णत्ता) हे गौतम ! ज्ञानाराधना तीन प्रकार की कही गई है । (तं जहा) जो इस तरह से हैं–(उक्कोसिया–मज्झिमा जहण्णिया) उत्कृष्ट मध्यम और जघन्य (दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! दर्शनाराधना कितने प्रकार की कही गई है ? (एवं चेव तिविहा वि एवं चरित्ताराहणा वि) हे गौतम ! दर्शनाराधना इसी तरह से तीन प्रकार की कही गई है । इसी तरह से चारित्राराधना भी तीन प्रकार की कही, गई है । (जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा) हे भदन्त ! जिस जीव के उत्कृष्ट रूप से ज्ञानाराधना होती है उस जीव को क्या

धना કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तिविहा आराहणा पण्णत्ता–तंजहा) આરાધનાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે–(नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा) (૧) જ્ઞાનારાધના, (૨) દર્શનારાધના અને (૩) ચારિત્રારાધના. (णाणाराहणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता–तंजहा) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનારાધનાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે -(उक्कोसिया, मज्झिमा जहण्णिया) (૧) ઉત્કૃષ્ટ (૨) મધ્યમ અને (૩) જઘન્ય (दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! દર્શનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (एवंचेव तिविहा वि एवं चरित्ताराहणा वि) હે ગૌતમ ! દર્શનારાધના પણ એજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે, અને ચારિત્રારાધના પણ એજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે.

(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा) હે ભદન્ત ! જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ રૂપે જ્ઞાનારાધના થાય છે, એ જીવ વડે શું

यस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना, तस्य दर्शनाराधना उत्कृष्टा वा, अजघन्योत्कृष्टा वा, यस्य पुनरुत्कृष्टा दर्शनाराधना, तस्य ज्ञानाराधना उत्कृष्टा वा, जघन्या वा, अजघन्यानुत्कृष्टा वा । यस्य खलु भदन्त ! उत्कृष्टाज्ञानाराधना, तस्य उत्कृष्टाचारित्राराधना, यस्य उत्कृष्टा चारित्राराधना, तस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना, यथा उत्कृ-

---

उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है ? (जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा) जिसके उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उसके क्या उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है ? (जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा) तथा-जिसके उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उसके क्या उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्नुक्कोसिया वा) जिस जीव को उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है, उसको उत्कृष्ट और मध्यम दर्शनाराधना होती है । (जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्न मणुक्कोसा वा) जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उसके ज्ञानाराधना उत्कृष्ट भी होती है, जघन्य भी होती है और मध्यम भी होती है । (जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा) हे भदन्त ! जिस जीव को उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है, उस जीव को क्या उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है ? तथा जिस जीव के उत्कृष्ट

ઉત્કૃષ્ટ રૂપે દર્શનારાધના થાય છે ખરી ? (जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा ?) અને જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના થાય છે, એ જીવ વડે શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના થાય છે ખરી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्न उक्कोसिया वा) જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના થાય છે, તે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ દર્શનારાધના થાય છે. (जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमणुक्कोसा वा) જે જીવ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના થાય છે, તેના દ્વારા જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ થાય છે, જઘન્ય પણ થાય છે અને મધ્યમ પણ થાય છે. (जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય છે, તે જીવમા શુ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય છે

ष्टा ज्ञानाराधना च दर्शनाऽऽराधना च भणिता, तथा उत्कृष्टा ज्ञानाराधना च चारित्राराधना च भणितव्या, यस्य खलु भदन्त ! उत्कृष्टा दर्शनाराधना, तस्य उत्कृष्टा चारित्राराधना, यस्य उत्कृष्टा चारित्राराधना, तस्य उत्कृष्टा दर्शनाराधना ? गौतम ! यस्योत्कृष्टा दर्शनाराधना, तस्य चारित्रराधना उत्कृष्टा वा, जघन्या वा, अजघन्यानुत्कृष्टा वा, यस्य पुनरुत्कृष्टा चारित्राराधना, तस्य दर्शना-

---

चारित्राराधना होती है उस जीव को क्या उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है ? (जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया णाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) हे गौतम ! जिस प्रकार से उत्कृष्ट ज्ञानाराधना और दर्शनाराधना के विषय में कहा गया है-उसी प्रकार के उत्कृष्ट ज्ञानाराधना और चारित्राराधना के विषय में भी कहना चाहिये। (जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा) हे भदन्त ! जिस जीवको उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है, उसके क्या उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है ? तथा जिसके उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है, उसके क्या उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा, जहण्णा वा, अजहण्णमणुक्कोसा वा-जस्स पुण

ખરી ? અને જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય છે ખરી ?

(जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया णाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને દર્શનારાધનાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ કહેવુ જોઈએ.

(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा ? जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શુ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો ?

(गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहण्णा वा, अजहण्णमणुक्कोसा वा, जस्स पुण उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्स

राधना नियमात् उत्कृष्टा, उत्कृष्टा खलु भदन्त ! ज्ञानाराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः सिद्ध्यति, यावत् अन्तं करोति ? गौतम ! अस्त्येककः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति, यावत् अन्तं करोति, अस्त्येककः द्वितीयेन भवग्रहणेन सिध्यन्ति, यावत् अन्तं करोति, अस्त्येककः कल्पोपपन्नकेषु वा, कल्पातीतकेषु वा, उपपद्यते,

---

उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा) जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उसके उत्कृष्ट, जघन्य और मध्यम चारित्राराधना होती है। तथा जिस जीव के उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है उसके नियम से दर्शनाराधना उत्कृष्ट होती है। (उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित करके जीव कितने भवों के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए कप्पोवएसु वा कप्पातिएसु वा उववज्जइ) एक जीव उसी भव से सिद्ध होता है, यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है। कोइएक जीव दो भव लेकर सिद्ध होता है। यावत् समस्त दुःखोंका अन्त कर देता है। कोइएक जीव कल्पोपपन्नक देवलोकों में अथवा कल्पातीत देवलोकों में उत्पन्न हो जाता है। (उक्कोसियं णं

दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा) હે ગૌતમ ! જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ હોય છે. તથા જે જીવની ચારિત્રારાધાના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના નિયમથી જ (અવશ્ય) ઉત્કૃષ્ટ હોય છે.

(उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો પછી સિદ્ધપદ પામે છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणे णं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए कप्पोवएसु वा कप्पातीएसु वा उववज्जइ) કેટલાક જીવો એક ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, કેટલાક જીવો બે ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અને કેટલાક જીવો સૌધર્મ આદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં અથવા કલ્પાતીત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

उत्कर्षिकां खलु भदन्त ! दर्शनाराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः एवमेव, उत्कर्षिकां खलु भदन्त ! चारित्राराधानाम् आराध्य, एवमेव, नवरम्—अस्त्येककः कल्पातीतकेषु उपपद्यते। मध्यमां खलु भदन्त ! ज्ञानाराधनाम् आराध्य कतिभिः भवग्रहणैः सिध्यति, यावत् अन्तं करोति ? गौतम ! अस्त्येककः द्वितीयेन भवग्रहणेन

भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं) हे भदन्त ! जीव उत्कृष्ट दर्शनाराधना को आराधित करके कितने भवों के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है ? (एवं चेव) हे गौतम! इस विषय में पहिले की तरह से जानना चाहिये। (उक्कोसियण्णं भंते! चरित्ताराहणं आराहेत्ता) हे भदन्त ! उत्कृष्ट चारित्राराधना को आराधित करके जीव कितने भवों के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (एवं चेव) हे गौतम ! इस विषय में भी पहिले की तरह से ही जानना चाहिये। (नवरं अप्पेगइए कप्पातीएसु उववज्जइ) परन्तु कोइएक जीव कल्पतीत देवों में उत्पन्न होता है। (मज्झिमियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतकरेइ) हे भदन्त ! मध्यम ज्ञानाराधना को आराधित करके जीव कितने भवों के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए दोच्चेणं भव-

---

(उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાની આરાધના કરતો જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધક જેવું જ કથન સમજવું. (उक्कोसियण्णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાની આરાધના કરતો જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધકના કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું. (नवरं अप्पेगइए कप्पातीएसु उववज्जइ) પણ અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે કેટલાક જીવો કલ્પાતીત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી એમ અહીં કહેવું જોઈએ.

(मज्झिमियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइ हिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणे णं सिज्झइ

सिध्यति, यावत् अन्तं करोति तृतीयं पुनः भवग्रहण नातिक्राम्यति, । मध्यमां खलु भदन्त ! दर्शनाराधनाम् आराध्य एवमेव, एवम् मध्यमाचारित्राराधनामपि । जघन्यिकां खलु भदन्त ! ज्ञानाराधनामाराध्य, कतिभिः भवग्रहणैः सिध्यति' यावत् अन्तं करोति, गौतम ! अस्त्येककः ते नैव भवग्रहणेण सिध्यति । यावत् अन्तं

ग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) कोइएक जीव दो भव लेकर सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखोंका अन्त करता हैं। मध्यम ज्ञानाराधना को आराधन करने वाले जीव तृतीयभव का उल्लंघन नहीं करते हैं। मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहे-त्ता) हे भदन्त। मध्यम दर्शनाराधना को आराधित करके जीव कितने भवों के बाद सिद्ध होता है ? यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (एवं चेव) हे गौतम। इस विषय में पहिले की तरह से कथन जानना चाहिये। (एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणं पि) इसी तरह से मध्यम चारित्र आराधना के विषय में भी जानना चाहिये। (जहण्णि-यण्णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ-जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! जघन्य ज्ञानाराधना को आराधित करके जीव कितने भवों को लेने के बाद सिद्ध होता है ? यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं

जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) કોઇક જીવ બે ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરનારો જીવ ત્રીજા ભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી.

(मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ દર્શનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન પહેલાના કથન પ્રમાણે સમજવું. (एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणं पि) અને મધ્યમ ચારિત્રા-રાધનાના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું.

(जहण्णियण्णं भंते ! णाणाराहणं आराहित्ता कइ हिं भवग्गहणे हिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव

करोति, सप्ताष्टभवग्रहणानि पुनः नातिक्राम्यति, । एवं दर्शनाराधनापि, एवं चारित्राराधनामपि ॥ सू० २ ॥

टीका-'कइविहा णं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधा कियत्प्रकारा खलु आराधना निरतिचारतयाऽनुपालना प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'गोयमा ! तिविहा आराहणा पण्णत्ता' हे गौतम ! त्रिविधा आराधना प्रज्ञप्ता ? 'तं जहा-नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा' तद्यथा-ज्ञाना-

---

सिज्झइ, जाव अंत करेइ, सत्तट्ठभवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ, एवं दंसणाराहणं पि, एवं चरित्ताराहणं पि) कोइएक जीव तीसरे भव में सिद्ध होता है, यावत् समस्त दुःखोंका अंत कर देता है। यह जीव सात आठ भव से आगे भव धारण नहीं करता है। इसी तरह से जघन्य दर्शनाराधना और चारित्राराधना के विषय में भी जानना चाहिये।

टीकार्थ—आराधना का प्रकरण होने से सूत्रकार प्रकार सहित आराधना की प्ररूपणा इस सूत्र द्वारा कर रहे हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(कइविहाणं भंते! आराहणा पण्णत्ता) हे भदंत! आराधना कितने प्रकार की कही गई है? ज्ञानादि गुणों का अतिचार रहित होकर पालन करना इसका नाम आराधना है। उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तिविहा आराहणा पण्णत्ता) आराधना तीन प्रकार की कही गई है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा) ज्ञानाराधना, दर्शनारा-

---

अंतं करेइ, सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ, एवं दंसणाराहणं पि, एवं चरित्ताराहणं पि) કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે તે જીવ સાત આઠ ભવથી વધારે ભવ કરતાં નથી. એજ પ્રમાણે જઘન્ય દર્શનારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ સમજવું.

ટીકાર્થ—આરાધનાનું નિરૂપણ ચાલી રહેલુ હોવાથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકાર સહિત આરાધનાની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"कइ विहाणं भंते! आराहणा पण्णत्ता ?" હે ભદન્ત! આરાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે? જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અતિચાર રહિત પાલન કરવું, તેનું નામ આરાધના છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"तिविहा आराहणा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! આરાધના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" જે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.

राधना, दर्शनाराधना, चारित्राराधना च, तत्र ज्ञानस्य योग्यकालेऽध्ययनविनया-द्यष्टविधज्ञानाचारस्य पञ्चप्रकारकः श्रुतस्य वा आराधना-निरतिचारतया परिपालनं ज्ञानाराधना कालाद्युपचारकरणं, दर्शनस्य सम्यक्त्वस्याराधना निःशङ्कितत्वाद्यष्ट-विधतदाचारानुपालनम् दर्शनाराधना, चारित्रस्य-सामायिकादेराराधना-निरति चारतया पञ्चसमित्यादिचारित्राचारानुपालनम् चारित्राराधनोच्यते, इति भावः, गौतमः पृच्छति-'णाणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! ज्ञानारा-

धना और चारित्राराधना इनमें ज्ञान की-योग्यकाल में अध्ययन विनय आदि अपने आठ अंगसहित ज्ञानाचार की अथवा पांच प्रकार के श्रुत की आराधना करना-अतिचार रहित होकर उसका पालन करना अर्थात् योग्य काल में श्रुत का अध्ययन करना उसका विनय करना, बहुमान करना, आदि जो ज्ञान के आठ अंग कहे गये हैं उन अंगों से युक्त होकर उसकी सेवा करना-यह ज्ञानाराधना है। सम्यक्त्व के जो निः शङ्कित आदि आठ अंग कहे गये हैं उन अङ्गों से विशिष्ट होकर दर्शन की-सम्यक्त्व की आराधना करना सो दर्शनाराधना है। चारित्र की सामायिक आदि चारित्र की-अतिचार रहित होकर पालन करना-पांच समिति तीनगुप्ति आदि रूप चारित्र की सदा संभाल रखना इसका नाम चारित्राराधना है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(णाणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! ज्ञानाराधना कितने प्रकार की कही गई

"नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा" (१) જ્ઞાનારાધના, (२) દર્શના-રાધના અને (૩) ચારિત્રારાધના. જ્ઞાનારાધનાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે—

જ્ઞાનની-યોગ્યકાળમાં અધ્યયન, વિનય આદિ તેના આઠ અંગોસહિત આરાધના કરવી અથવા પાંચ પ્રકારના શ્રુતની આરાધના કરવી, અતિચાર રહિત થઇને તેનું પાલન કરવું, એટલે કે યોગ્યકાળે શ્રુતનુ અધ્યયન કરવું, તેનો વિનય કરવો, તેનુ બહુમાન કરવું, આદિ જે જ્ઞાનના આઠ અંગ કહ્યાં છે તે અંગોથી યુક્ત થઈને તેની આરાધના કરવી, તેનું નામ જ્ઞાનારાધના છે સમ્યકત્વના જે નિઃશંકિત (શંકા રહિતતા) આદિ આઠ અંગ કહેવામાં આવ્યાં છે, તે અંગોથી યુક્ત થઇને દર્શનની (સમ્યકત્વની) આરાધના કરવી તેનું નામ દર્શનારાધના છે. સામાયિક આદિ ચારિત્રનું અતિચાર રહિત થઇને પાલન કરવું, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ આદિરૂપ ચારિત્રની સદા સંભાળ રાખવી તેનુ નામ ચારિત્રારાધના છે.

धना खलु कतिविधा प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता ' हे गौतम ! ज्ञानाराधना त्रिविधा प्रज्ञप्ता, ' तं जहा-उक्कोसिया, मज्झिमा, जहन्ना ' तद्यथा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च, तत्र उत्कृष्टा ज्ञानाराधना-ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृष्टयत्नता, मध्यमा च तेष्वेव ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु मध्यमप्रयत्नता, जघन्या तु ज्ञानाराधना तेष्वेव ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु न्यूनतमप्रयत्नतारूपा बोध्या, एवमेव दर्शनाराधना, चारित्राराधना चावसेयेत्यभिप्रायेणाह-' दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ? एवं चेव तिविहा वि, एवं चरित्ताराहणा वि ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! दर्शनाराधना कतिविधा प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-हे गौतम ! एवमेव-ज्ञाना-

---

है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (तिविहा पण्णत्ता) ज्ञानाराधना तीन प्रकार की कही गई है (तं जहा) जो इस प्रकार से है-(उक्कोसिया, मज्झिमा, जहन्ना) उत्कृष्ट ज्ञानाराधना, मध्यमज्ञानाराधना और जघन्यज्ञानाराधना ज्ञान द्वारा साध्य अनुष्ठानों में प्रकृष्ट यत्न करते रहना इसका नाम उत्कृष्ट ज्ञानाराधना है उन्हीं ज्ञान द्वारा साध्य अनुष्ठानों में मध्यम प्रयत्न करते रहना इसका नाम मध्यम ज्ञानाराधना है और इन्हीं ज्ञान द्वारा साध्यकृत्यों-अनुष्ठानों में न्यूनतम प्रयत्न करते रहना-इसका नाम जघन्य ज्ञानाराधना है। इसी तरह से दर्शनाराधना और चारित्राराधना के विषय में भी जानना चाहिये इसी बात को गौतम प्रभु से पूछते हैं-(दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता) हे भदन्त ! दर्शनाराधना कितने प्रकार की कही गई है ? प्रभु

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणाराहणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! " तिविहा पण्णत्ता " જ્ઞાનારાધના ત્રણ પ્રકારની કહી છે, " तंजहा " જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે.

(उक्कोसिया, मज्झिमा, जहन्ना) (૧) ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના, (૨) મધ્યમ જ્ઞાનારાધના, (૩) જઘન્ય જ્ઞાનારાધના. જ્ઞાન દ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં પ્રકૃષ્ટ (પ્રબળ) યત્ન કરતાં રહેવું તેનું નામ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના છે. એજ જ્ઞાનદ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં મધ્યમ પ્રયત્ન કરતા રહેવું તેનું નામ મધ્યમ જ્ઞાનારાધના છે. અને એજ જ્ઞાનદ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં ન્યૂનતમ (ઓછામાં ઓછા) પ્રયત્ન કરતા રહેવું તેનું નામ જઘન્ય જ્ઞાનારાધના છે એજ પ્રમાણે દર્શનારાધના અને ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ સમજવું. એજ વાત ગૌતમ સ્વામીના નીચેના પ્રશ્ન દ્વારા પ્રકટ થાય છે.

राधनावदेव दर्शनाराधनाऽपि त्रिविधा प्रज्ञप्ता, उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च, एवमेव चारित्राराधनाऽपि त्रिविधा प्रज्ञप्ता उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या चेति। अथोक्ताराधनाप्रकाराणामेव अन्योन्योपनिबन्धं सहयोगं प्रतिपादयितुमाह–'जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा, तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, जस्स उक्कोसिया दंसणा राहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति, तस्य जीवस्य किम् उत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति! एवं यस्य जीवस्य उत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति, तस्य जीवस्य किम् उत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति? इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा! जस्स

कहते हैं (एवं चेव तिविहा वि) हे गौतम! ज्ञानाराधना की तरह दर्शनाराधना भी तीन प्रकार की कही गई है–उत्कृष्ट दर्शनाराधना, मध्यम दर्शनाराधना और जघन्य दर्शनाराधना (एवं चरित्ताराहणा वि) इसी तरह से उत्कृष्ट चारित्राराधना, मध्यमचारित्राराधना और जघन्यचारित्राराधनाके भेदसे चारित्राराधना भी तीन प्रकारकी कही गई है। अब इसी बातको विशेषरूपसे समझनेके लिये गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–(जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा) हे भदन्त! जो जीव उत्कृष्ट ज्ञानाराधना वाला है क्या उसके उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है? अथवा–जो जीव उत्कृष्ट दर्शनाराधना वाला होता है क्या उसको उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है? इसके उत्तर

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" दंसणाराहणाण भंते! कइ विहा पण्णत्ता?" હે ભદન્ત! દર્શનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव तिविहा वि" હે ગૌતમ! જ્ઞાનારાધનાની જેમ દર્શનારાધના પણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે–(૧) ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના, (૨) મધ્યમ દર્શનારાધના અને (૩) જઘન્ય દર્શનારાધના "एवं चरित्ताराहणा वि" એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના, મધ્યમ ચારિત્રારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાના ભેદથી ચારિત્રારાધના પણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. હવે એજ વાતના વધુ સ્પષ્ટીકરણ માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–(जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा?) હે ભદન્ત! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવ શું ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો હોય છે ખરો? અથવા–જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવ શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે ખરો?

उक्कोसिया णाणाराहणा, तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा, अजहन्नुक्कोसिया वा' हे गौतम ! यस्य जीवस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति, तस्य जीवस्य दर्शनाराधना उत्कृष्टा वा भवति, अजघन्योत्कृष्टा वा भवति, जघन्या चासौ उत्कृष्टा च जघन्योत्कृष्टा तद्भिन्ना अजघन्योत्कृष्टा मध्यमेत्यर्थः, उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो जीवस्याद्ये द्वे उत्कृष्टमध्यमारूपे दर्शनाराधने भवतः, न पुन स्तृतीया जघन्यलक्षणा दर्शनाराधना भवति, तस्य तथास्वभावत्वात्, किन्तु 'जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा, तस्स णाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा, अजहन्नमणुक्कोसा वा' हे गौतम ! यस्य पुनर्जीवस्य उत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति, तस्य जीवस्य ज्ञानाराधना उत्कृष्टा वा, जघन्या वा, अजघन्यानुत्कृष्टा मध्यमा वा भवति, उत्कृष्टदर्शनाराधना यतो हि जीवस्य ज्ञानम्प्रति त्रिप्रकारकस्यापि उत्कृष्ट

में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्न उक्कोसिया वा) जो जीव उत्कृष्ट ज्ञानाराधना वाला होता है उसके दर्शनाराधना उत्कृष्ट होती है और मध्यम होती है। जघन्यरूप में दर्शनाराधना उसके नहीं होती है। क्यों कि उसका ऐसा ही कोई स्वभाव होता हैं। किन्तु-(जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स णाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमणुक्कोसा वा) जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उस जीव के ज्ञानाराधना उत्कृष्ट भी होती है, जघन्य भी होती है और मध्यम भी होती है। क्यों कि उत्कृष्ट दर्शनाराधना वाले जीव में ज्ञान के प्रति उत्कृष्ट मध्यम और जघन्य रूप प्रयत्न की संभावना रहती है-अतः भजना से तीन प्रकार वाली ज्ञानाराधना इसको कही गई है।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्न उक्कोसिया वा) જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે. એવો જીવ જઘન્યરૂપે દર્શનારાધના કરતો નથી, કારણ કે તેનો એવો જ કોઇ સ્વભાવ હોય છે. પરન્તુ (जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमणुक्कोसा वा) જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો આરાધક હોય છે, તે જીવની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે, જઘન્ય પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળા જીવમાં જ્ઞાન પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યરૂપ પ્રયત્નની સંભાવના રહે છે. તે કારણે એવા જીવની જ્ઞાનારાધના ત્રણ પ્રકારના વિકલ્પવાળી કહેવામાં આવી છે.

मध्यम-जघन्यरूपस्य, प्रयत्नस्य संभवात् भजनया त्रिप्रकारापि तदाराधना भवतीति भावः, गौतमः पृच्छति-'जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा?' हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य उत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति, तस्य जीवस्य किम् उत्कृष्टा चारित्राराधना भवति? एवं यस्योत्कृष्टा चारित्राराधना तस्य किम् उत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति? भगवानाह-'जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य, दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा' हे गौतम! यथा उत्कृष्टा ज्ञानाराधना च, दर्शनाराधना च पूर्वभणिता, तथैव उत्कृष्टा ज्ञानाराधना च चारित्राराधना च भणितव्या, एवं च यस्योत्कृष्टा ज्ञानाराधना भवति तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा वा, मध्यमा वा

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा) हे भदन्त! जिस जीव को उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है, उस जीव के क्या उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है? तथा जिस जीव को उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है उस जीव को क्या उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य, दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) हे गौतम! जिस प्रकार से उत्कृष्ट ज्ञानाराधना और दर्शनाराधना पहिले कही गई है उसी तरह से उत्कृष्ट ज्ञानाराधना और चारित्राधना कहनी चाहिये-एवं च जिस जीव के उत्कृष्ट ज्ञानाराधना होती है उस जीव के चारित्राराधना उत्कृष्ट

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा?" હે ભદન્ત! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જીવની ચારિત્રારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે? તથા ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળા જીવની જ્ઞાનારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य, दंसणाराहणाय भणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणाँ य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને દર્શનારાધનાના વિષયમા પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને ચારિત્રારાધના વિષે પણ કહેવુ જોઇએ એટલે કે જે જીવની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની

स्यात् उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो जीवस्य चारित्रं प्रति न न्यूनतमप्रयत्नता भवति तस्य तत्स्वभावत्वात्, किन्तु उत्कृष्टचारित्राराधनावतो जीवस्य ज्ञानम्प्रति उत्कृष्ट मध्यम जघन्यलक्षणप्रयत्नत्रयमपि भवति, इति भावः। गौतमः पृच्छति-' जस्स णं भंते! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ? ' हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य उत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति, तस्य किम् उत्कृष्टा चारित्राराधना भवति ? एवमेव यस्योत्कृष्टा चारित्राराधना भवति, तस्य किमुत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति ? भगवानाह-'गोयमा! जस्स उक्कोसिया दंसणाराणा तस्स चारित्ताराहणा उक्कोसा

भी होती और मध्यम भी होती है-क्यों कि उत्कृष्ट ज्ञानाराधनावाले जीव में चारित्राराधना के प्रति न्यूनतमप्रयत्नता नहीं होती है, क्यों कि उसका ऐसा ही कुछ स्वभाव होता है। किन्तु जो जीव उत्कृष्ट चारित्राराधना वाला होता है उस जीव में ज्ञान के प्रति उत्कृष्ट, मध्यम और जघन्य इन तीनों प्रकार के भी प्रयत्नों का सद्भाव पाया जाता हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (जस्स णं भंते! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चारित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा) हे भदन्त! जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है, उस जीव के क्या उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है ? तथा जिस जीव के उत्कृष्ट चारित्राराधना होती है उस जीव के क्या उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (जस्स उक्कोसिया दंसणा

ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જીવમાં ચારિત્રારાધના પ્રત્યે ન્યૂનતમ પ્રયત્નશીલતા કદી હોતી નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. પરંતુ જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો હોય છે તેની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય હોય છે, કારણ કે તે જીવમાં જ્ઞાન પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એ ત્રણે પ્રકારની પ્રયત્નશીલતાનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुकोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ હોય છે ? તથા જે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ હોય છે ?

वा, जहन्ना वा, अजहन्नमणुक्कोसा वा ' हे गौतम ! यस्य जीवस्योत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति, तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा वा, जघन्या वा, अजघन्यानुत्कृष्टा-मध्यमा वा भवति किन्तु-' जस्स पुण उक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा ' हे गौतम ! यस्य पुनर्जीवस्योत्कृष्टा चारित्राराधना भवति, तस्य दर्शनाराधना नियमात् नियमतः उत्कृष्टा एव भवति, तथा च यस्योत्कृष्टा दर्शनाराधना भवति तस्य चारित्राराधना त्रिविधाऽपि भजनया स्यात्, उत्कृष्ट दर्शनाराधनावतो जीवस्य चारित्रम्प्रति त्रिविधस्याऽपि उत्कृष्ट मध्यम-जघन्यरूपस्य प्रयत्नस्याविरुद्धत्वात्, किन्तु उत्कृष्टचारित्राराधनावतो जीवस्यो त्कृष्टैव दर्शनाराधना भवति प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शनानुगामित्वात्, इतिभावः,

---

राहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहण्णमणुक्कोसा वा) जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है, उस जीव के चारित्रारधना उत्कृष्ट भी होती है, जघन्य भी होती है । और मध्यम भी होती है । किन्तु जिस जीव के (उक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा) उत्कृष्टरूप में चारित्रारधना होती है उस जीव के दर्शनाराधना नियम से उत्कृष्टरूप में ही होती है । तथा च-जिस जीव के उत्कृष्ट दर्शनाराधना होती है उसके चारित्राराधना तीनों प्रकारकी भी हो सकती है क्यों कि उत्कृष्ट दर्शनाराधनावाला जो जीव होता है उसमें चारित्रके प्रति तीनों प्रकारके उत्कृष्ट, मध्यम और जघन्य-प्रयत्नों का सद्भाव पाया जाता है। परन्तु जो जीव उत्कृष्ट चारित्राराधनावाला होता है, वह उत्कृष्ट ही दर्शनाराधनावाला होता है-क्योंकि जो प्रकृष्ट चारित्र होता है वह प्रकृष्ट दर्शनानुगामी होता है।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहण्णमणुक्कोसा वा " જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે, મધ્યમ પણ હોય છે અને જઘન્ય પણ હોય છે. તથા " उक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा" જે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના નિયમથી જ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળા જીવની ચારિત્રારાધના ત્રણે પ્રકારની હોઇ શકે છે કારણ કે એવા જીવમાં ચારિત્રપાલનની દિશામાં ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય પ્રયત્નોનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે પરન્તુ જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો હોય છે, તે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો જ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધક જીવ પ્રકૃષ્ટ દર્શનાનુગામી હોય છે.

अथाराधनाप्रकाराणां फलं प्रदर्शयितुमाह-' उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहण आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? ' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! उत्कृष्टां खलु ज्ञानाराधनाम् आराध्य-विधाय कतिभिः कियद्भिः भवग्रहणैः कियत्संख्यकैः भवग्रहणैरित्यर्थः सिध्यति जीवः, यावत्-बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति ? भगवानाह-'गोयमा! अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ' हे गौतम! अस्त्येककः कश्चन जीवः उत्कृष्टां ज्ञानाराधनामाराध्य उत्कृष्टचारित्राराधनायाः सत्त्वे तेनैव उपात्तेनैव वर्त्तमानभवग्रहणेन सिध्यति, यावत्-बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम् अन्तं करोति च, ' अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ,जाव अंतं करेइ' अस्त्येककः कश्चन जीवः उत्कृष्टां ज्ञाना-

---

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! जीव उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित करके कितने भवों को ग्रहण करने के बाद सिद्ध होता है, यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (यावत्) पद से यहां " बुध्यते, मुच्यते " इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) कोइ एक जीव ऐसा होता है जो उसी गृहीत एक भव से उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित करके उत्कृष्ट चारित्राराधना के सद्भाव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है । यहां पर भी यावत् शब्द से " सिध्यति, मुच्यते " इन क्रियापदोंका ग्रहण हुआ है । (अत्थेगइए) तथा कोइएक जीव ऐसा होता है जो उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसिय णं भते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइ हिं भवग्गहणे हिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધપદ પામે છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુખોનો અંત કરે છે ? (અહીં 'યાવત્' પદથી " बुध्यते, અને मुच्यते " ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा !" હે ગૌતમ ! " अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ " કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે ગૃહીત એક જ ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્‌ભાવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. " अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ " તથા કોઈક જીવો એવા હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું

राधनामाराध्य द्वितीयेन भवग्रहणेन सिध्यति, यावत्-बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति च, 'अत्थेगइए कप्पोवएसु वा कप्पाईएसु वा उववज्जइ' हे गौतम! अस्त्येककः कश्चन जीवः उत्कृष्टां ज्ञानाराधनामाराध्य मध्यम चारित्राराधनासत्त्वे कल्पोपपन्नकेषु वा सौधर्मादिदेवलोकेषु मध्ये उपपद्यते, कल्पातीतेषु वा देवलोकेषु ग्रैवेयकादिषु तु उत्कृष्टां ज्ञानाराधनामाराध्य मध्यमोत्कृष्टचारित्राराधनासत्त्वे उपपद्यते इति भावः, गौतमः पृच्छति-'उक्कोसियं णं भंते! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ' हे भदन्त! उत्कृष्टां खलु दर्शनाराधनाम् आराध्य कतिभिः कियद्भिः भवग्रहणैः जीवः सिध्यति यावद् बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति? इति प्रश्नः, भगवानाह-'एवंचेव'

करके (दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) द्वितीय भव धारण करके ही सिद्ध हो जाता है यावत् समस्त दुःखोंका नाश कर देता है। अर्थात् दूसरे मनुष्य भवमें सिद्ध हो जाता है। (अत्थेगइए कप्पोवएसु वा, कप्पाईएसु वा उववज्जइ) तथा कोईएक जीव ऐसा होता है जो उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित करके मध्यम चारित्राराधना के सद्भावमें सौधर्मादिकल्पोपपन्नक देवलोकों में उत्पन्न होता है। अथवा ग्रैवेयक आदि कल्पातीत देवलोकों में उत्कृष्ट ज्ञानाराधना को आराधित करके मध्यम एवं उत्कृष्ट चारित्राराधना के सद्भाव में उत्पन्न होता है। अब गौतम! प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(उक्कोसियं णं भंते! दंसणाराहणं आराहेत्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) हे भदन्त! जो जीव उत्कृष्ट दर्शनाराधना को आराधित करता है, वह कितने भवोंको लेने के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का

આરાધન કરીને બીજો ભવ ધારણ કરીને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, એટલે કે બીજા મનુષ્યભવમાં સિદ્ધ થાય છે. (अत्थेगइए कप्पोवएसु वा, कप्पाईएसु वा उववज्जइ) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના કરીને મધ્યમ ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવથી સૌધર્મ આદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ગ્રૈવેયક આદિ કલ્પાતીત દેવલોકોમાં-ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसियं णं भंते! दंसणाराहणं आराहेत्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરે છે, તે કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

हे गौतम ! एवमेव–ज्ञानाराधनावदेव अस्त्येककः कश्चन उत्कृष्टदर्शनाराधक-स्तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति यावत् सर्वदुःखानामन्तं करोति, इत्यादि पूर्ववदेव सर्वं बोध्यम्, तद्भवसिद्ध्यादि च तस्यामुत्कृष्टदर्शनाराधनायां भवेत् चारित्रा-राधनायास्तत्रोत्कृष्टायाः मध्यमायाश्चोक्तत्वात्, गौतमः पृच्छति–'उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?' हे भदन्त ! उत्कृष्टां खलु चारित्राराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः जीवाः सिध्यति यावत् सर्वदुःखानामन्तं करोति? इति प्रश्नः, भगवानाह–' एवं चेव ' एवमेव

अंत करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(एवं चेव) हे गौतम ! जैसा अभी ज्ञानाराधना के विषय में कहा गया है, उसी तरह से यहां पर भी जानाना चाहिये। अर्थात् उत्कृष्ट दर्शनाराधना को आराधित करके कोईएक जीव ऐसा होता है जो उसी गृहीत भव से सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखोंका अन्त कर देता है। कोईएक ऐसे होता है जो द्वितीय भव में अर्थात् देवान्तरित दूसरे मनुष्य भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखोंका अंत कर देता है। कोईएक जीव ऐसा भी होता है जो उत्कृष्ट दर्शनाराधना को आराधित करके मध्यम चारित्राराधना के सद्भाव में सौधर्मादि कल्पोपपन्नक देवलोकों में उत्पन्न हो जाता है। अथवा मध्यम एवं उत्कृष्ट चारित्राराधना के सद्भाव से उत्कृष्ट दर्शना-राधनाको आराधित करके ग्रैवेयकादि कल्पातीत देवलोकों में उत्पन्न हो जाता है।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवंचेव " હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાના વિષયમાં હમણાં કહેવામાં આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાની આરાધના કરીને કોઈક જીવ ગૃહીત ભવમાં જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે બીજો ભવ કરીને–એટલે કે દેવાન્તરિત બીજા ભવમાં સિદ્ધ, બુદ્ધ, અને મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ દર્શ-નારાધનાનું આરાધન કરીને મધ્યમ ચારિત્રારાધનાના સદ્‌ભાવથી સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અથવા મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્‌ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને ગ્રૈવેયક આદિ કલ્પાતીત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ज्ञानाराधनावदेव अस्त्येककः कश्चन जीवः ज्ञानस्य जघन्यायां सत्यामपि आराधनायाम् उत्कृष्टां चारित्राराधनामाराध्य तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति, यावत् सर्वदुःखानामन्तं करोति, इत्यादि पूर्ववदेव सर्वं बोध्यम्, किन्तु 'नवरं अत्थेगइए कप्पाईयएसु उववज्जइ' नवरं ज्ञानदर्शनाराधनापेक्षया चारित्राराधनायां विशेपस्तु अस्त्येककः कश्चनोत्कृष्टचारित्राराधनावान् जीवः कल्पातीतेषु ग्रैवेयकादिष्वेव देवलोकेषु उत्पद्यन्ते, नतु सौधर्मादिकल्पोपपन्नदेवलोकेषु, उत्कृष्टचारित्राराधना-

अव गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! जो जीव उत्कृष्ट चारित्राराधना को आराधित करता है-वह जीव कितने भवों को धारण करनेके बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं चेव) हे गौतम ! ज्ञानाराधना की तरह यहां पर भी समझना चाहिये अर्थात्-ज्ञान की जघन्य भी आराधना हो परन्तु चारित्र की उत्कृष्ट आराधना को आराधित करके कोइएक जीव उसी गृहीत भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है इत्यादि पूर्व कथन के अनुसार यहां पर भी जानना चाहिये-(नवरं) परन्तु (अत्थेगइए कप्पाईयएसु उववज्जइ) ज्ञानाराधना और दर्शनारधना की अपेक्षा जो विशेषता यहां पर है वह ऐसी है कि-कोइएक उत्कृष्ट चारित्राराधना वाला जीव कल्पातीत ग्रैवेयक आदि देवलोकों में ही उत्पन्न होता है-सौधर्मादि कल्पोपपन्नक देवलोकों में नहीं। क्यों

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता कइहिं भवगहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનુ આરાધન કરે છે, તે જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"एवंचेव" હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ જ્ઞાનારાધના પ્રમાણે જ કથન સમજવું. એટલે કે ભલે જ્ઞાનની જઘન્ય પણ આરાધના હોય, પરન્તુ ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ એજ ગૃહીત ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, ઇત્યાદિ પૂર્વ કથનના જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું "नवरं" પરન્તુ (अत्थेगइए कप्पाईयएसु उववज्जइ) જ્ઞાનારાધના કરતા ચારિત્રારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાના વિષયમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે. કોઈક ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો જીવ કલ્પાતીત ગ્રૈવેયક આદિ દેવલોકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

बतो जीवस्य सौधर्मादिकल्पोपपन्नकेषु देवलोकेषु गमनाभावात्, अपितु कल्पातीतेषु ग्रैवेयकादिषु एव उपपद्यते, सिद्धिगमनाभावे तेषामनुत्तरसुरेषु गमनसद्भावात्। अथ मध्यमाराधनामाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'मज्झिमियं णं भंते! णाणाराहणं आराहित्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ?' हे भदन्त! मध्यमां खलु ज्ञानाराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः जीवः सिध्यति, यावत्-बुध्यते मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा! अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ' हे गौतम! अस्त्येककः कश्चन जीवः मध्यमां ज्ञानाराधनामाराध्य द्वितीयेन अधिकृतमनुष्य-

कि उत्कृष्ट चारित्रकी आराधनावाला जीव का सौधर्मादि कल्पोपपन्नक देवलोकों में गमनका अभाव कहा गया है। उत्कृष्ट चारित्राराधना वाला जीव को सिद्धि की प्राप्ति जबतक नहीं होती है-वह तबतक कल्पातीत ग्रैवेयकादिकों में या अनुत्तर देवों में उत्पन्न होता रहता है।

अब गौतम मध्यम आराधना को आश्रित करके प्रभु से ऐसा पूछते हैं (मज्झिमियं णं भंते! णाणाराहणं आराहित्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हे भदन्त! जीव मध्यम ज्ञानाराधनाको आराधित करके कितने भवों को लेने के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (अत्थेगइया दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) कोईएक जीव ऐसा होता है जो मध्यमज्ञानाराधनाको आराधित करके अधिकृत मनुष्य

સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની આરાધનાવાળા જીવમાં સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ગમનનો અભાવ કહ્યો છે. જ્યાં સુધી ચારિત્રારાધનાવાળા જીવને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ત્યાં સુધી તે કલ્પાતીત ગ્રૈવેયકોમાં અથવા તો અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થતો રહે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મધ્યમ આરાધનાની અપેક્ષાએ નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે-(मज्झिमिय णं भंते! णाणाराहणं आराहित्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત! જીવ મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (अत्थेगइया दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને

भवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यभवेनेत्यर्थः सिध्यति यावत्-बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति च, तृतीयं पुनर्भवग्रहणम् अधिकृतमनुष्यभवग्रहणापेक्षया तृतीयंमनुष्यभवग्रहणम् नातिक्रामति-नोल्लंघयति, अत्र ज्ञानाराधनाया मध्यमत्वञ्चाधिकृतभवे एव निर्वाणाभावात् इति बोध्यम्, भावे तु उत्कृष्टत्वमेवास्यावश्यंभावित्वात्, निर्वाणाऽन्यथाऽनुपपत्तेः, गौतमः पृच्छति-' मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहित्ता, एवं चेव । एवं मज्झिमियं चारित्ताराहणंपि' हे भद-

भव की अपेक्षा से द्वितीय मनुष्यभव से सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है। तृतीयभव का उल्लंघन नहीं करता है अर्थात् देवभवान्तरित तीसरे मनुष्य भव में अवश्य मोक्ष में चला जाता है। यहां पर ज्ञानाराधना में जो मध्यमता प्रकट की गई है वह अधिकृत मनुष्यभव में ही निर्वाण नहीं होने से प्रकट की गई है। यदि गृहीतभव में ही आराधक जीव को निर्वाण की प्राप्ति हो जाती है तो उस ज्ञाना राधना में मध्यमता न जानकर उत्कृष्टता ही जाननी चाहिये। क्यों कि ज्ञान की उत्कृष्टता में ही निर्वाण की प्राप्ति होती है-और जब ज्ञानाराधनाराधक जीव को उसी गृहीत भव से मुक्ति प्राप्त हो चुकी है तो उसके द्वारा आराधित वह ज्ञानाराधना " निर्वाणान्यथानुपपत्तेः " हेतु से उत्कृष्ट ही मानी जावेगी

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहित्ता) हे भदन्त ! जो जीव मध्यम दर्शनाराधना को

અધિકૃત મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ દ્વિતીય મનુષ્યભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. તે જીવ તૃતીયભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી એટલે કે દેવભવાન્તરિત ત્રીજા મનુષ્યભવમાં અવશ્ય મોક્ષે ચાલ્યો જાય છે. અહીં જ્ઞાનારાધનામાં જે મધ્યમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે અધિકૃત મનુષ્ય· ભવમાં જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ નહીં થવાની પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જો ગૃહીત ભવમાં જ આરાધક જીવને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય, તો તે જ્ઞાના· રાધનામાં મધ્યમતા ન માનતા ઉત્કૃષ્ટતા જ માનવી જોઈએ, કારણ કે જ્ઞાના· રાધનાની ઉત્કૃષ્ટતાનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જો જ્ઞાનારાધક જીવને એજ ગૃહીત ભવ પૂરો કરીને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ ચુકી હોય તો તેના દ્વારા આરાધિત તે જ્ઞાનારાધના " निर्वाणान्यथानुपपत्तेः " હેતુની દૃષ્ટિએ ઉત્કૃષ્ટ જ માનવી પડશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहित्ता)

न्त ! मध्यमां खलु दर्शनाराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः जीवः सिध्यति, यावत् बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति ? भगवानाह-एवञ्चैव-पूर्वोक्त मध्यमज्ञानाराधनावदेव मध्यमदर्शनाराधनमपि आराध्य अस्त्येककः कश्चन जीवः द्वितीयेन भवग्रहणेन सिध्यति यावत् सर्वदुःखानामन्तं करोति, किन्तु तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति, एवमेवोक्तरीत्या अस्त्येककः कश्चन जीवः मध्यमां चारित्राराधनामपि आराध्य द्वितीयेन भवग्रहणेन सिध्यति, यावत् सर्वदुःखानामन्तं करोति, एताश्च मध्यमा उपर्युक्ता ज्ञानाद्याराधनासम्वलिता चारित्राराधना एवा-त्रविवक्षिता द्रष्टव्याः, अन्यथा अग्रे जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यमाणस्य 'सत्त-ट्ठभवग्गहणाइं पुण णाइक्कमति' इत्यस्यासंगत्यापत्तेः, यतश्चारित्राराधनाया एव

आराधित करता है वह कितने भवोंके बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! (एवं चेव) मध्यम दर्शनाराधना को आराधित करके कोईएक जीव द्वितीयभव में सिद्ध हो जाता है यावत् समस्त दुःखों का अंत कर देता हैं-तृतीय भव को वह उल्लंघन नहीं करता है। इसी तरह से कोईएक जीव मध्यम चारित्राराधना को आराधित करके द्वितीय भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखोंका अंत करता है। तृतीय भव को वह उल्लंघन नहीं करता है। यहां ये मध्यम ज्ञानादि आराधना और चारित्राराधना मिली हुई ही विवक्षित हुई हैं ऐसा जानना चाहिये। नहीं तो फिर जो आगे जघन्य ज्ञानाराधना को लेकर (सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण

હે ભદન્ત ! મધ્યમ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુ:ખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव " મધ્યમ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને કોઇક જીવ બીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુ:ખોનો અંત કરે છે. તે ત્રીજાભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી—એટલે કે ત્રીજા ભવમાં તો અવશ્ય નિર્વાણ પામે છે. એજ પ્રમાણે મધ્યમ ચારિત્રારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ બીજા ભવમાં સિદ્ધપદ પામે છે, યાવત્ સમસ્ત દુ:ખોનો નાશ કરે છે. તેઓ ત્રીજા ભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. અહીં મધ્યમ જ્ઞાનાદિક આરાધના અને ચારિત્રારાધનાનું કથન એક–સરખું જ બતાવવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. નહીં તો આગળ જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાની અપેક્ષાએ " सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण णाइक्कमइ " આ પ્રકારનું જે કથન કરવામાં આવ્યું

तत्फलस्य तत्रोक्तत्वात्, उक्तं च 'अट्ठभवाउचरित्ते' त्ति चारित्रे जघन्यचारित्राराधनायाम् अष्टभवायुर्भवतीति ।

अथ जघन्यज्ञानाद्याराधनामाश्रित्य गौतमः पृच्छति–'जहन्नियं णं भंते ! नाणाराहणं अराहित्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? हे भदन्त ! जघन्याम् खलु ज्ञानाराधनामाराध्य कतिभिः भवग्रहणैः जीवः सिध्यति, यावत्–बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति ? भगवानाह–'गोयमा ! अत्थेगइए, तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, सत्तट्ठभवग्गहणाइ पुण नाइक्कमइ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चिज्जीवः तृतीयेन भवग्रहणेन सिध्यति

णाइक्कमइ) ऐसा जो कहा गया है सो उसकी संगति नहीं बैठ सकेगी। क्यों कि चारित्राराधना का ही यह फल इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है। कहा भी है–(अट्ठभवाउचरित्ते) चारित्र जघन्य चारित्रराधना में आठ भव होते हैं। अब जघन्य ज्ञानादिक आराधना को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(जहन्नियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहित्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! जीव जघन्य ज्ञानाराधना को आराधित करके कितने भवों के बाद सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) कोई जीव ऐसा होता है जो तृतीय भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है। (सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ) सात आठ भवों का वह उल्लंघन नहीं

છે સ સંગત લાગશે નહીં. કારણ કે ચારિત્રારાધનાનું જ તે ફળ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. કહ્યું પણ છે કે–" अट्ठभवाउचरित्ते " જઘન્ય ચારિત્રારાધનામાં આઠ ભવ થાય છે.

હવે જઘન્ય જ્ઞાનાદિકની આરાધનાને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(जहन्नियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहित्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. (सत्तट्ठभवग्गहणाइ पुण नाइक्कमइ) સાત આઠ ભવોનું

यावत्-बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति किन्तु सप्ताष्टभवग्रहणानि पुनर्नातिक्रामति, एवं च श्रुतसम्यक्त्वदेशविरतिभवास्त्वसंख्येया उक्ताः, ततश्चारित्राराधना रहिता ज्ञानदर्शनाराधना असंख्येयभविका अपि भवन्ति, न त्वष्टभविका एव ' एवं दंसणाराहणं पि, एवं चरित्ताराहणं पि ' एवं जघन्यज्ञानाराधनावदेव जघन्यदर्शनाराधनाऽपि वक्तव्या, तथा च-जघन्यां दर्शनाराधनामाराध्य अस्त्येककः कश्चिज्जीवस्तृतीयेन भवग्रहणेन सिध्यति, यावत् बुध्यते, मुच्यते, सर्वदुःखानामन्तं करोति च, सप्ताष्टभवग्रहणानि च नातिक्रामति, एवमेव जघन्यां चारित्राराधनामपि आराध्य अस्त्येककः कश्चन जीवस्तृतीयेन भवग्रहणेन सिध्यति, यावत् बुध्यते मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोतीति भावः ॥ सू० २ ॥

करता है। एवं च श्रुत सम्यक्त्व एवं देशविरति संबंधी भव तो असंख्यात कहे गये हैं। इस कारण चारित्राराधना से रहित ज्ञानदर्शनाराधना असंख्यात भववाली भी होती हैं। सात आठ भववाली ही नहीं होती हैं। (एवं दंसणाराहणं पि, एवं चरित्ताराहणं पि) जघन्य ज्ञानाराधना की तरह ही जघन्य दर्शनाराधना भी कहलेनी चाहिये। तथा च -जघन्य दर्शनाराधना को आराधित करके कोई एक जीव तृतीय भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है। सात आठ यावत् समस्त दुःखोंका अंत करता है। सात, आठ भवोंको वह उल्लंघन नहीं करता है। इसी तरह से जघन्य चारित्राराधनाको भी आराधित करके कोई एक जीव तृतीय भव में सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है। यहां सब जगह (यावत्) शब्द से " बुध्यते मुच्यते " इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है ॥ सू०२ ॥

ते ઉલ્લંઘન કરતો નથી. શ્રુત, સમ્યકત્વ અને દેશવિરતિ સંબંધી ભવ તો અસંખ્યાત કહ્યા છે. તે કારણે ચારિત્રારાધનાથી રહિત જ્ઞાનદર્શનારાધના અસંખ્યાત ભવવાળી પણ હોય છે-સાત આઠ ભવવાળી જ હોતી નથી. " एवं दंसणाराहणंपि, एवं चरित्ताराहणंपि " જઘન્ય જ્ઞાનારાધના પ્રમાણે જ જઘન્ય દર્શનારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાનું કથન પણ સમજવું. એટલે કે જઘન્ય દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, એવો જીવ સાત કે આઠ ભવનું ઉલ્લઘન કરતો નથી. એજ પ્રમાણે જઘન્ય ચારિત્રારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરેછે. એવો જીવ સાત કે આઠ ભવનું ઉલ્લંઘન કરતોનથી. અહીં બધી જગ્યાએ " जाव अंतं करेइ " સાથે વપરાયેલા ' जाव ' પદ દ્વારા " बुध्यते અને मुच्यते " ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

पुद्गलपरिणामवक्तव्यता

इतः पूर्वं जीवपरिणामः प्रोक्त', परिणामाधिकारात् पुद्गलपरिणामवक्तव्यतामाह-' कइविहे णं ' इत्यादि ।

मूलम्—कइविहे णं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते? गोयमा ! पंचविहे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते, तं जहा वन्नपरिणामे१, गंधपरिणामे२, रसपरिणामे३, फासपरिणामे४, संठाणपरिणामे५। वन्नपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते ? पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा कालवन्नपरिणामे, जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे। एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे, संठाणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा--परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे ॥ सू०३॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पंचविधः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–वर्णपरिणामः १, गन्धपरिणामः २, रसपरिणामः३,

---

पुद्गलपरिणाम वक्तव्यता–

(कइविहेणं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहेणं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) हे भदन्त ! पुद्गल परिणाम कितने प्रकार का कहा गया हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पण्णत्ते) पुद्गल परिणाम पांच प्रकार का कहा गया हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से है–(वन्नपरिणामे १, गंधपरिणामे २, रसपरिणामे ३, फासपरिणामे ४. संठाणपरिणामे ५) वर्णपरिणाम, गंधप-

---

પુદ્ગલપરિણામ વક્તવ્યતા—

" कइविहेणं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइविहेण भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલપરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचविहे पण्णत्ते) પુદ્ગલપરિણામ પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે. (तं जहा) તે પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—(वन्नपरिणामे, गंधपरिणामे, रसपरिणामे, फासपरिणामे, संठाण-

स्पर्शपरिणामः४, संस्थानपरिणामः५। वर्णपरिणामः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः गौतम! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–कालवर्णपरिणामः, यावत् शुक्लवर्णपरिणामः, एवम् एतेन अभिलापेन गन्धपरिणामो द्विविधः प्रज्ञप्तः, रसपरिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, स्पर्शपरिणामः अष्टविधः संस्थानपरिणामः खलु भदन्त! कतिविधः, गौतम! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–परिमण्डलसंस्थानपरिणामः यावत् आयतसंस्थानपरिणामः ॥ सू० ३ ॥

रिणाम, रसपरिणाम स्पर्शपरिणाम और संस्थानपरिणाम (वण्णपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! वर्णपरिणाम कितने प्रकार का कहा गया है? (पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम! वर्णपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार से है–(कालवन्नपरिणामे, जाव सुक्किलवन्नपरिणामे) कालवर्ण परिणाम यावत् शुक्लवर्ण परिणाम (एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रस परिणामे पंचविहे, फास परिणामे अट्ठविहे) इसी प्रकार इसी अभिलाप से गंध परिणाम दो प्रकार का, रस परिणाम पांच प्रकार का, और स्पर्शपरिणाम आठ प्रकार का कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। (संठाणपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! संस्थान परिणाम कितने प्रकार का कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम! (पंचविहे पण्णत्ते) संस्थान परिणाम पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा–परिमंडलसंठाणपरि·

परिणामे) (૧) વર્ણપરિણામ, (૨) ગંધપરિણામ, (૩) રસપરિણામ, (૪) સ્પર્શ-પરિણામ અને (૫) સંસ્થાન પરિણામ. (वण्णपरिणामेणं भंते! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત! વર્ણપરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

(पंचविहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ! વર્ણપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(कालवन्नपरिणामे, जाव सुक्किलवन्नपरिणामे) શ્યામવર્ણ પરિણામથી લઈને શુકલવર્ણ પરિણામ પર્યન્તના પાંચ વર્ણપરિણામો સમજવા. (एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे) આ પ્રકારના અભિલાપદ્વારા ગંધપરિણામ બે પ્રકારનું, રસપરિણામ પાંચ પ્રકારનું, અને સ્પર્શપરિણામ આઠ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. (संठाणपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) હે ભદન્ત! સંસ્થાન-પરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) સંસ્થાનપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाण–

टीका–' कइविहे णं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते ' हे भदन्त ! कतिविधः खलु पुद्गलपरिणाम. प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–' गोयमा ! पंचविहे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते ' हे गौतम ! पञ्चविधः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, ' तंजहा–वन्नपरिणामे १, गंधपरिणामे २, रसपरिणामे ३, फासपरिणामे ४, संठाणपरिणामे ५, ' तद्यथा–वर्णपरिणामः १, गन्धपरिणामः २, रसपरिणामः ३, स्पर्शपरिणामः ४, संस्थानपरिणामश्च ५, तत्र यत् पुद्गलो वर्णान्तरत्यागाद् वर्णान्तरं प्राप्नोति असौ वर्णप-

---

णामे, जाव आययसंठाणपरिणामे) जो इस प्रकार से है–परिमण्डल संस्थानपरिणाम, यावत् आयतसंस्थानपरिणाम ।

टीकार्थ—इससे पहिले जीवपरिणाम कहा जा चुका है। परिणाम का अधिकार होने से सूत्रकार पुद्गलपरिणाम की वक्तव्यता कहते हैं–इसमेंसे गौतम ने प्रभु ऐसा पूछा है–(कइविहे णं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) हे भदन्त ! पुद्गलपरिणाम कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पंचविहे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) पुद्गलपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है। (तं जहा जो इस तरह से है–(वन्नपरिणामे, गंधपरिणामे, रसपरिणामे, संठाणपरिणामे) वर्णपरिणाम, गंधपरिणाम, रसपरिणाम, स्पर्शपरिणाम और संस्थानपरिणाम–जो पुद्गल एक वर्ण के परित्याग से अन्यवर्ण को प्राप्त करता है वह वर्णपरिणाम है–इसी तरह से गंध आदि परिणामों को भी जानना चाहिये ।

परिणामे) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામથી લઇને આયત સંસ્થાન પરિણામ પર્યન્તના પાંચ પરિણામ અહીં ગ્રહણ કરવા

ટીકાર્થ—આ પહેલાં જીવપરિણામનું પ્રતિપાદન થઇ ગયુ હવે પરિણામનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી સૂત્રકાર પુદ્ગલપરિણામનું નિરૂપણ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(कइविहेणं भंते ! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલ પરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે કે–(पंचविहे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરિણામના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે " तं जहा " તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-" वन्नपरिणामे " વર્ણ-પરિણામ, " रसपरिणामे " રસપરિણામ, " गंधपरिणामे " ગંધપરિણામ, " फास-परिणामे " સ્પર્શપરિણામ અને " संठाणपरिणामे " સંસ્થાન પરિણામ જે પુદ્ગલ એક વર્ણનો પરિત્યાગ કરીને અન્ય વર્ણને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પરિણામને વર્ણ પરિણામ કહે છે એજ પ્રમાણે ગંધ આદિ પરિણામો વિષે પણ સમજવું.

रिणामः, एवमन्येऽपि बोध्याः। गौतमः पृच्छति–' वन्नपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? हे भदन्त ! वर्णपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–'गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! वर्णपरिणामः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तंजहा–कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे ' तद्यथा–कालवर्णपरिणामः १, यावत् नीलवर्णपरिणामः २, लोहितवर्णपरिणामः ३, हरिद्रावर्णपरिणामः ४, शुक्ल वर्णपरिणामश्च, ५ ' एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे ' एवमुक्तरीत्या एतेन वर्णविषयकाभिलापेन आला-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(वन्नपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! वर्णपरिणाम कितने प्रकारका कहा गया है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं–(पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! वर्णपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जो इस तरह से है–(कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे) कालवर्णपरिणाम, यावत्–नीलवर्णपरिणाम, लोहित (लाल) वर्णपरिणाम, हरिद्रावर्णपरिणाम और शुक्लवर्णपरिणाम–(एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे) उक्तरीतिके अनुसार इस वर्णविषयक अभिलाप–आलाप क्रम से गंध परिणाम दो प्रकार का कहा गया है, और वह सुरभि और दुरभि के भेद से दो प्रकार का होता है। तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल, और मधुर के भेद से रसपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है। कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष के भेद से स्पर्शपरिणाम आठ प्रकार का कहा गया है।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" वन्नपरिणामेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! વર્ણપરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते–तंजहा) વર્ણપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे) (૧) શ્યામવર્ણ પરિણામ, (૨) નીલવર્ણ પરિણામ, (૩) લાલવર્ણ પરિણામ, (૪) હરિદ્રા (પીળો) વર્ણ પરિણામ અને (૫) શુકલવર્ણ પરિણામ. " एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे " આ વર્ણવિષયક અભિલાપ (પ્રશ્નોત્તરો) ના ક્રમથી ગંધપરિણામ બે પ્રકારનું કહ્યું છે–(૧) સુરભિગંધ અને (૨) દુરભિગંધ રસપરિણામનાં નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ કહ્યા છે–તીખો, કડવો, કષાયલો (તુરો), ખાટો અને મધુર.

पक्रमेण गन्धपरिणामो द्विविधः प्रज्ञप्त· सुरभिदुसुरभिभेदात्, रसपरिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तिक्तकटुककषायाम्लमधुरभेदात्, स्पर्शपरिणामः अष्टविधः प्रज्ञप्तः कर्कशमृदुकगुरुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात्।

अथ संस्थानपरिणामं पृच्छति-'संठाणपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?' हे भदन्त! संस्थानपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः? संस्थानम् आकारविशेषः भगवानाह-' गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम! संस्थानपरिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तंजहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे ' तद्यथा-परिमण्डलसंस्थानपरिणामः, परिमण्डलसंस्थानं वलयाकारं मध्यशून्यं बोध्यम् १, यावत्-वृत्तसंस्थानपरिणामः२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणामः३, चतुरस्रसंस्थानपरिणामः४,

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से संस्थान परिणाम के विषय में पूछते हैं (संठाणपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! संस्थान परिणाम कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! संस्थान परिणाम-आकार विशेष परिणाम पांच प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(परिमंडल संठाणपरिणामे, जाव आययसंठाणपरिणामे) परिमण्डलसंस्थानपरिणाम-मध्य में शून्य और वलय-चूडी के आकार जैसा परिणाम, यावत्-वृत्तसंस्थान परिणाम, त्र्यस्रसंस्थानपरिणाम, चतुरस्रसंस्थानपरिणाम, और आयतसंस्थानपरिणाम, मोदक-लाडू के आकार जैसा जो परिणाम है उसका नाम वृत्तसंस्थानपरिणाम है त्रिकोण-सिंघाडे के आकार जैसा परिणाम का नाम त्र्यस्रसंस्थानपरिणाम है-चौकोरपरिणाम

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ (સુંવાળું) અને રૂક્ષ (ખડબચડું) ના ભેદથી સ્પર્શપરિણામના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી સંસ્થાન પરિણામના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(संठाणपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा!" હે ગૌતમ! સંસ્થાન પરિણામના-આકાર વિશેષ પરિણામ "पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा" નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-જે આ પ્રમાણે છે. (परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे) (૧) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ મધ્યમાં શૂન્ય અને વલયના આકારનું-ચૂડીના આકારનું પરિણામ (૨) વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ-લાડુના જેવા આકારના પરિણામને વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ કહે છે (૩)ત્ર્યસ્રસંસ્થાન પરિણામ-શિંગોડા જેવા આકારના પરિણામને

रिणामः, एवमन्येऽपि बोध्याः। गौतमः पृच्छति-' वन्नपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते? हे भदन्त! वर्णपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम! वर्णपरिणामः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तंजहा-कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे ' तद्यथा-कालवर्णपरिणामः १, यावत् नीलवर्णपरिणामः २, लोहितवर्णपरिणामः ३, हरिद्रावर्णपरिणामः ४, शुक्ल वर्णपरिणामश्च, ५ ' एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे ' एवमुक्तरीत्या एतेन वर्णविषयकाभिलापेन आला-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(वन्नपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त! वर्णपरिणाम कितने प्रकारका कहा गया है? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम! वर्णपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है (तं जहा) जो इस तरह से है-(कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे) कालवर्णपरिणाम, यावत्-नीलवर्णपरिणाम, लोहित (लाल) वर्णपरिणाम, हरिद्रावर्णपरिणाम और शुक्लवर्णपरिणाम-(एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे) उक्तरीतिके अनुसार इस वर्णविषयक अभिलाप-आलाप क्रम से गंध परिणाम दो प्रकार का कहा गया है, और वह सुरभि और दुरभि के भेद से दो प्रकार का होता है। तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल, और मधुर के भेद से रसपरिणाम पांच प्रकार का कहा गया है। कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष के भेद से स्पर्शपरिणाम आठ प्रकार का कहा गया है।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" वन्नपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત! વર્ણપરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) વર્ણપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे) (૧) શ્યામવર્ણ પરિણામ, (૨) નીલવર્ણ પરિણામ, (૩) લાલવર્ણ પરિણામ, (૪) હરિદ્રા (પીળો) વર્ણ પરિણામ અને (૫) શુકલવર્ણ પરિણામ. " एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे " આ વર્ણવિષયક અભિલાપ (પ્રશ્નોત્તરો) ના ક્રમથી ગંધપરિણામ બે પ્રકારનું કહ્યું છે-(૧) સુરભિગંધ અને (૨) દુરભિગંધ રસપરિણામનાં નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ કહ્યા છે-તીખો, કડવો, કષાયલો (તુરો), ખાટો અને મધુર.

पक्रमेण गन्धपरिणामो द्विविधः प्रज्ञप्तः सुरभिदुरभिभेदात्, रसपरिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तिक्तकटुककषायाम्लमधुरभेदात्, स्पर्शपरिणामः अष्टविधः प्रज्ञप्तः कर्कशमृदुकगुरुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात्।

अथ संस्थानपरिणामं पृच्छति-' संठाणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? ' हे भदन्त ! संस्थानपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? संस्थानम् आकारविशेषः भगवानाह-' गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते ' हे गौतम ! संस्थानपरिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ' तंजहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे ' तद्यथा-परिमण्डलसंस्थानपरिणामः, परिमण्डलसंस्थानं वलयाकारं मध्यशून्यं बोध्यम् १, यावत्-वृत्तसंस्थानपरिणामः२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणामः३, चतुरस्रसंस्थानपरिणामः४,

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से संस्थान परिणाम के विषय में पूछते हैं (संठाणपरिणामेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! संस्थान परिणाम कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! संस्थान परिणाम-आकार विशेष परिणाम पांच प्रकार का कहा गया है-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(परिमंडल संठाणपरिणामे, जाव आययसंठाणपरिणामे) परिमण्डलसंस्थानपरिणाम-मध्य में शून्य और वलय-चूडी के आकार जैसा परिणाम, यावत्-वृत्तसंस्थान परिणाम, त्र्यस्रसंस्थानपरिणाम, चतुरस्रसंस्थानपरिणाम, और आयतसंस्थानपरिणाम, मोदक-लाडू के आकार जैसा जो परिणाम है उसका नाम वृत्तसंस्थानपरिणाम है त्रिकोण-सिंघाडे के आकार जैसा परिणाम का नाम त्र्यस्रसंस्थानपरिणाम है-चौकोरपरिणाम

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ (સુંવાળું) અને રૂક્ષ (ખડબચડું) ના ભેદથી સ્પર્શપરિણામના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી સંસ્થાન પરિણામના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(સઠાણપરિણામેણં भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પરિણામના-આકાર વિશેષ પરિણામ "पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा" નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-જે આ પ્રમાણે છે. (परिमंडलसठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे) (૧) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ મધ્યમાં શૂન્ય અને વલયના આકારનું-ચૂડીના આકારનું પરિણામ (૨) વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ-લાડુના જેવા આકારના પરિણામને વૃત્તસસ્થાન પરિણામ કહે છે (૩)ત્ર્યસ્રસંસ્થાન પરિણામ-શિંગોડા જેવા આકારના પરિણામને

आयतसंस्थानपरिणामश्च ५, तत्र वृत्तं वर्तुलं मोदकाकारम् , त्र्यस्रं त्रिकोणम् , चतुरस्रं चतुष्कोणम् , आयतम् दैर्घ्यमिति भावः ॥ सू० ३ ॥

पुद्गलास्तिकायवक्तव्यता ।

पुद्गलाधिकारात्तद्विशेषपुद्गलास्तिकायप्रदेशवक्तव्यतामाह–' एगे भंते ।' इत्यादि ।

मूलम्–एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं१, दव्वदेसे२, दव्वाइं३, दव्वदेसा४, उदाहु दव्वं च दव्वदेसे य५, उदाहु दव्वं च दव्वदेसा य६, उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसे य ७, उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसा य८?, गोयमा ! सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नोदव्वं च दव्वदेसे य जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य। दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा तहेव, गोयमा ! सिय दव्वं१, सिय दव्वदेसे२, सिय दव्वाइं ३, सिय दव्वदेसा४, सिय दव्वं च दव्वदेसे य५, नो दव्वं च दव्वदेसा य६, सेसा पडिसेहेयव्वा। तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे०पुच्छा? गोयमा ! सिय दव्वं१, सिय दव्वदेसे२, एवं सत्त भंगा भाणियव्वा, जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नोदव्वाइं दव्वदेसा य, चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ? पुच्छा, गोयमा ! सियदव्वं१, सियदव्वदेसे२, अट्ठ विभंगा भाणियव्वा जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा

का नाम चतुरस्रसंस्थानपरिणाम और दीर्घतारूप–लष्टि के जैसा लम्बा परिणाम का नाम आयतसंस्थानपरिणाम है ॥सू०३॥

ત્ર્યસ્રસંસ્થાન પરિણામ કહે છે. (૪) ચતુરસ્રસંસ્થાન પરિણામ–ચાર ખૂણાવાળા પરિણામને ચતુરસ્રસંસ્થાન પરિણામ કહે છે (૫) આયતસંસ્થાન પરિણામ–લાકડીના જેવા દીર્ઘ (લાંબા) પરિણામને આયતસંસ્થાન પરિણામ કહે છે.॥સૂ.૩॥

य८, जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच छ सत्त जाव असंखेज्जा, अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं० ? एवं चेव, जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा य ॥ सू०४ ॥

छाया—एको भदन्त ! पुद्गलास्तिकायप्रदेशः किं द्रव्यम् १, द्रव्यदेशः २, द्रव्याणि ३, द्रव्यदेशाः ४, उताहो द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च ५, उताहो द्रव्यं च द्रव्यदेशाश्च ६, उताहो द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च ७, उताहो द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च ८ ? गौतम ! स्यात् द्रव्यम् , स्यात् द्रव्यदेशः, नो द्रव्याणि, नो द्रव्यदेशाः,

॥ पुद्गलास्तिकाय वक्तव्यता ॥

'एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे' इत्यादि ॥

सूत्रार्थ—(एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं, दव्वदेसे, दव्वाइं, दव्वदेसा उदाहु दव्वं च दव्वदेसे य ५, उदाहु दव्वं च दव्वदेसा य ६, उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसे य ७, उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसा य ८) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश क्या द्रव्यरूप है ? १, या द्रव्यदेशरूप है ? २, या अनेक द्रव्यरूप है ? ३, अनेक द्रव्यदेशरूप है ? ४, अथवा द्रव्य और द्रव्यदेशरूप है ? ५, अथवा द्रव्य और अनेक द्रव्यदेशरूप है ? ६, अनेक द्रव्य और एक द्रव्यदेशरूप है ? ७, अथवा-अनेक द्रव्यरूप और द्रव्यदेशरूप है ८ ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं च दव्वदेसे च, जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य) पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश कथंचित्

પુદ્ગલાસ્તિકાય વક્તવ્યતા—

"એગે ભંતે ! પોગ્ગલત્થિકાયપએસે" ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(એગે ભંતે ! પોગ્ગલત્થિકાયપએસે કિં દવ્વં, દવ્વદેસે, દવ્વાઇં, દવ્વદેસા, ઉદાહુ, દવ્વં ય, દવ્વદેસેય ૫, ઉદાહુ દવ્વં ય દવ્વદેસા ય ૬, ઉદાહુ દવ્વાઇં ય દવ્વદેસેય ૭, ઉદાહુ દવ્વાઇં ય દવ્વદેસા ય૮) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ (૧) શું દ્રવ્યરૂપ છે ? કે (૨) દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? કે (૩) અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે (૪) અનેક દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? અથવા (૫) દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? (૬) દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? અથવા (૭) અનેક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? (૮) અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ?

"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! (સિય દવ્વં, સિય દવ્વદેસે, નો દવ્વાય, નો દવ્વદેસા, ના દવ્વં ય દવ્વદેસે ય, જાવ નો દવ્વાઇં ય દવ્વદેસાય) હે ગૌતમ !

नो द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च, यावत् नो द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च, द्वौ भदन्त ! पुद्गलास्तिकायप्रदेशौ किं द्रव्यम्, द्रव्यदेशः पृच्छा ? तथैव, गौतम ! स्यात् द्रव्यम् १, स्यात् द्रव्यदेशः २, स्यात् द्रव्याणि ३, स्याद् द्रव्यदेशा ४, स्याद् द्रव्यञ्च द्रव्यदेशश्च ५, नो द्रव्यञ्च, द्रव्यदेशाश्च ६, शेषाः प्रतिषेद्धव्याः। त्रयो भदन्त ! पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किं द्रव्यं द्रव्यदेशः० ?–पृच्छा, गौतम ! स्याद् द्रव्यम् १, स्याद्

द्रव्यरूप है, कथंचित् द्रव्यदेशरूप है, परन्तु वह अनेक द्रव्यरूप नहीं है, अनेक द्रव्यदेशरूप नहीं है, द्रव्य और द्रव्यदेशरूप नहीं है और यावत् वह अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप नहीं है। (दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा तहेव) हे भदंत ! पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश क्या एक द्रव्यरूप है १, या द्रव्यदेशरूप है ? इत्यादि पूर्वोक्तरूप से यहां प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये। (गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे २, सिय दव्वाइं ३ सिय दव्वदेसा ४ सिय दव्वं च दव्वदेसे य ५, नो दव्वं च दव्वदेसा य ६ सेसा पडिसेहेयव्वा) पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश कथंचित् एकद्रव्यरूप हैं ? १, कथंचित् द्रव्यदेशरूप हैं २, कथंचित् अनेक द्रव्यरूप हैं ३, कथंचित् अनेक द्रव्यदेशरूप हैं ४, कथंचित् एक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप है ५, पर वे द्रव्य और अनेक द्रव्यदेशरूप नहीं हैं ६, बाकी के समस्त विकल्पों का यहां प्रतिषेध करना चाहिये। (तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा

પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કયારેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે પરન્તુ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ નથી અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી, યાવત્ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી. (दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઇએ.

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, सिय दव्वाइं, सिय दव्वदेसा, सिय दव्वं च दव्वदेसे य, नो दव्वं च दव्वदेसा य, सेसा पडिसेहेयव्वा) (૧) પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, (૨) કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, (૩) કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, (૪) કયારેક અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે અને (૫) કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે. પરન્તુ તેઓ દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતા નથી. બાકીના સમસ્ત વિકલ્પોનો પણ અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી.

द्रव्यदेशः २, एवं सप्त भङ्गा भणितव्याः, यावत् स्यात् द्रव्याणि च, द्रव्यदेशश्च, नो द्रव्याणि द्रव्यदेशाश्च, चत्वारो भदन्त ! पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किं द्रव्यम् ? पृच्छा, गौतम ! स्याद् द्रव्यम् १, स्याद् द्रव्यदेशः२, अष्टापि भङ्गाः भणितव्याः

किं दव्वं, दव्वदेसे० पुच्छा) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के तीन प्रदेश क्या द्रव्यरूप हैं ? या एक द्रव्यदेशरूप हैं इत्यादि पूर्वोक्त रूप से यहां प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये। (गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १, सिय सव्वदेसे २, एवं सत्त भंगा भाणियव्वा) पुद्गलास्तिकाय के तीन प्रदेश कथंचित् एक द्रव्यरूप हैं, कथंचित् एक द्रव्यदेशरूप हैं २, इस तरह से सात भंग कह लेना चाहिये। (जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य) यावत् वे कथंचित् अनेक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप हैं। परन्तु वे अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप नहीं हैं। (चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश क्या द्रव्यरूप हैं ? इत्यादि पूर्वोक्तरूप से यहां प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये। (गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १ सिय दव्वदेसे २ अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा) पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश कथंचित् एक द्रव्यरूप भी हैं १ कथंचित्

(तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्व, दव्वदेसे पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઈએ.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे एवं सत्त भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ ક્યારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, ક્યારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, આ પ્રમાણે (जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य) " ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે " ત્યાં સુધીના સાત વિકલ્પો કહેવા જોઈએ. પરન્તુ તેઓ અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતા નથી.

(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ શું દ્રવ્યરૂપ છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे, अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ ક્યારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે,

यावत् स्यात् द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च ८, यथा चत्वारो भणिता एवं पञ्च, षट्, सप्त, यावत् असंख्येयाः। अनन्ताः भदन्त ! पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किं द्रव्यं० ? एवमेव यावत् स्यात् द्रव्याणि च, द्रव्यदेशाश्च ॥ सू० ४ ॥

द्रव्यदेशरूप भी हैं इत्यादि पूर्वोक्त रूप से यहां आठ भंग कहना चाहिये। यावत् वे (सिय दव्वाइं च दव्वदेसा य ८) कथंचित् अनेक द्रव्यरूप भी हैं और अनेक द्रव्यदेशरूप भी हैं (जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच, छ, सत्त, जाव असंखेज्जा) जिस तरह से ये पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश कहे गये हैं, उसी तरह से पांच, छह, सात यावत् असंख्य प्रदेश भी कह लेना चाहिये (अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ?) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के अनंतप्रदेश क्या द्रव्यरूप हैं ? इत्यादि पूर्वोक्त रूप से यहां प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये। (एवं चेव जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा य) हे गौतम ! पुद्गलास्तिकाय के अनन्त प्रदेश यावत् कथंचित् अनेक द्रव्यरूप भी हैं और कथंचित् अनेक द्रव्यदेश रूप भी हैं-इस तरहसे समस्त कथन यहां पूर्वोक्तरूपसे जानना चाहिये।

टीकार्थ—पुद्गल का अधिकार होने से पुद्गलविशेषरूप पुद्गलास्तिकाय प्रदेश की वक्तव्यता का कथन इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने किया है

અને ક્યારેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે આ પ્રમાણે (सियदव्वाइं च दव्वदेसा य) "ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે." આ આઠમાં વિકલ્પ પર્યન્તના બધા વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

(जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच, छ सत्त जाव असंखेज्जा) જે પ્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પાંચ, છ, સાત અને અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશ વિષે પણ સમજવું. (अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं इत्यादि ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનેક પ્રદેશ શું દ્રવ્યરૂપ છે ? ઈત્યાદિ આઠ વિકલ્પો અહીં પણ પ્રશ્નરૂપે ગ્રહણ કરવા. (एवंचेव-जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा च) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશ વિષયક સમસ્ત કથન એજ પ્રમાણે સમજવું "પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશ રૂપ પણ હોય છે." આ આઠમા ભંગ પર્યન્તના આઠે ભંગોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજવું.

ટીકાર્થ—પુદ્ગલનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે તેથી પુદ્ગલ વિશેષરૂપ પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશની સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને

टीका—' एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायप्पएसे किं दव्वं १ ? ' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! एकः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः पुद्गलास्तिकायस्य एकाणुकादिपुद्गलराशेः प्रदेशः–निरंशोऽशः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः परमाणुरूपः किं द्रव्यम्–गुणपर्याययोगि वर्तते ? ' किं वा–' दव्वदेसे २, दव्वाइं ३, दव्वदेसा ४, ' द्रव्यदेशो द्रव्यावयवो वर्तते, अथवा द्रव्यप्रदेशा वा ? वर्तते, इत्येवमेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारः प्रत्येकं विकल्पा भवन्ति, एवं द्विकसंयोगेऽपि चतुरो विकल्पान् प्रश्नयति–' उदाहु दव्वं च दव्वदेसे य ५ ' उताहो अथवा उक्तपरमाणुरूपः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः किं

इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–(एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायप्पएसे किं दव्वं) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश–एक परमाणु आदि वाली पुद्गलराशिका–निरंश अंश रूप एक प्रदेश एक पुद्गल परमाणु–क्या द्रव्यरूप है–गुणपर्यायवाला है । " गुण पर्यायवद्द्रव्यम् " ऐसा द्रव्य का लक्षण है अतः जिसमें गुण और पर्याय पाये जाते हैं वह द्रव्य है सो क्या पुद्गलास्तिकाय का एक परमाणुरूप प्रदेश द्रव्यरूप है ? या " दव्व-देसे २ " द्रव्य का एक अवयवरूप है ? (दव्वाइं) दव्वदेसा " या वह अनेक द्रव्यरूप है ? या द्रव्य के अनेक अवयवरूप है ? इस तरह से एकत्व को लेकर २ विकल्प और अनेकत्व को लेकर २ विकल्प इस प्रकार ये ४ विकल्प यहां किये गये हैं। इनमें से द्विक संयोग को लेकर अब और ४ विकल्प इस प्रकार से पूछे गये हैं–क्या वह पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश (उदाहु दव्व दव्वदेसे य) एक द्रव्यरूप भी है–गुणपर्या-

---

અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ–એક પરમાણુ આદિવાળી પુદ્ગલ રાશિના નિરંશ અંશરૂપ એક પ્રદેશ–એક પુદ્ગલ પરમાણું–શું દ્રવ્યરૂપ છે (ગુણ પર્યાયવાળો છે) ? "गुणपर्यायवद्द्रव्यम्" આ પ્રકારનું દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. જેમાં ગુણ અને પર્યાયનો સદ્ભાવ હોય છે, તેને દ્રવ્ય કહે છે. અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે " શું પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પરમાણુરૂપ પ્રદેશ દ્રવ્યરૂપ છે ? કે " दव्वदेसे " ' દ્રવ્યના એક અવયવ રૂપ છે ? ' " दव्वाइं, दव्वदेसा ? " કે " તે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? " કે ' તે દ્રવ્યના અનેક અવયવરૂપ છે ? ' આ પ્રમાણે એકત્વની અપેક્ષાએ બે વિકલ્પ અને અનેકત્વની અપેક્ષાએ બે વિકલ્પ મળીને ચાર વિકલ્પ બન્યા છે હવે દ્વિક સંયોગની અપેક્ષાએ જે ચાર વિકલ્પ થાય છે, તેમને વિષે આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે–" શું તે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ " उदाहु दव्वं दव्वदेसे य ? " એક દ્રવ્યરૂપ પણ છે (ગુણપર્યાયયોગી છે) અને દ્રવ્યના

द्रव्यं च गुणपर्याययोगि, द्रव्यप्रदेशश्च द्रव्यावयवरूपोऽपि वर्तते ५ । 'उदाहु दव्वं च दव्वदेसाय ६' उताहो अथवा स किं द्रव्यश्च द्रव्यप्रदेशाश्च वर्तते ? 'उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसे य ७' उताहो किं वा स द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च वर्तते७?' उदाहु दव्वाइं च दव्वदेसा य८ ? 'उताहो' अथवा स परमाणुरूपः पुद्गलास्तिकाय-प्रदेशः किं द्रव्याणि च द्रव्यप्रदेशाश्च वर्तते ?, इत्येवं सर्वैरष्टविकल्पैः प्रश्नः, तत्र प्रथमप्रश्नद्वयोक्तविकल्पद्वयं स्वीकुर्वन् शेषान् षड् विकल्पान् प्रत्याचक्षाणो भगवानाह-' गोयमा ! सिय दव्वदेसे, ' हे गौतम ! स परमाणुरूपः पुद्गलास्ति-कायप्रदेशः स्यात् कदाचित् द्रव्यान्तरासम्बन्धे सति गुणपर्याययोगिरूपं द्रव्यं स्यात्, स्यात् कदाचित्तु द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति द्रव्यावयवरूपो द्रव्यदेशः स्यात्,

---

ययोगी है, और द्रव्य का अवयवरूप भी है ५, " उदाहु दव्वं दव्वदेसे य ६ " अथवा क्या वह स्वयं एक द्रव्यरूप भी है और द्रव्य का अनेक अवयवरूप भी है ? उदाहु " दव्वाइं य दव्वदेसे य ७ " अथवा क्या वह अनेक द्रव्यरूप भी है और एक प्रदेशरूप भी है ? " उदाहु दव्वाइं य दव्वदेसा य " अथवा वह अनेक द्रव्यरूप भी है और अनेक प्रदेश-रूप भी है ? इस प्रकार से ये सब आठ विकल्प एक पुद्गलास्तिकायप्र-देश के विषय में किये गये हैं। इनमें से प्रथम प्रश्न द्वय उक्त विकल्प द्वय को स्वीकार करते हुए प्रभु शेष ६ विकल्पों को स्वीकार नहीं करते हैं-इसी बात को वे (गोयमा ! सिय दव्वं सिय दव्वदेसे) इस सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट करते हैं-कहते हैं हे गौतम ! पुद्गलास्तिकाय का एक परमाणु रूप प्रदेशकथंचित् द्रव्यरूप है और कथंचित् द्रव्यप्रदेशरूप है। इसका

અવયવ રૂપ છે ? " उदाहु दव्वं दव्वदेसा य " અથવા " શુ તે સ્વયં એક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને દ્રવ્યના અનેક અવયવરૂપ પણ છે ? " (उदाहु दव्वाइं य दव्वदेसेय " અથવા " શુ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે અને એક પ્રદેશરૂપ પણ છે ?" " उदाहु-दव्वाइं च दव्वदेसा य " અથવા " શું તે અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને અનેક પ્રદેશરૂપ પણ છે ? " આ રીતે એક પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં આઠ વૈકલ્પિક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. આ આઠ વિકલ્પોમાંથી પહેલા બે પ્રશ્નોમાં જે વિકલ્પો બતાવવામાં આવ્યા છે તેમનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના ઉત્તરરૂપ સૂત્ર દ્વારા વ્યકત કરી છે-(गोयमा ! सिय दव्व, सिय दव्वदेसे " હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કયારેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે. જ્યારે તે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે છે-કોઈ દ્રવ્યની સાથે મળતો નથી ત્યારે તે સ્વયં (પોતે) ગુણપર્યાયથી તે યુક્ત રહે-

शेषान् षड् विकल्पान् प्रतिषेधयति—'नो दव्वाइं १, नो दव्वदेसा २, नो दव्वं च दव्वदेसेय ३, जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य ६,' स पुद्गलस्तिकायप्रदेशो नो द्रव्याणि स्यात् १, नो वा द्रव्यदेशाः भवति, परमाणोरेकत्वेन बहुत्वासद्भावात् २, नापि स परमाणुः द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च भवति, तस्यैकत्वेन अवयविरूपत्वस्य अवयवरूपत्वस्य विरुद्धस्य द्विकसंयोगस्यासंभवात् ३, एवमेव यावत् स नो

तात्पर्य ऐसा है कि जब वह पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश स्वतन्त्र रहता है-किसी द्रव्य के साथ नहीं मिलता है-स्वयं गुणपर्याय से युक्त रहने के कारण द्रव्यरूप माना गया है और जब वह किसी दूसरे द्रव्य के साथ मिल जाता है तब वह द्रव्य का अवयवरूप हो जाता है। इस तरह किसी अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय का एक प्रदेश द्रव्यरूप और किसी अपेक्षा अवयव-व्यप्रदेशरूप होता है। (नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं च दव्वदेसे य, जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य" अनेक द्रव्यरूप, अनेक द्रव्यदेशरूप, द्रव्य और द्रव्यदेशरूप यावत् अनेक द्रव्य और अनेक द्रव्यदेशरूप नहीं है। इन ६ विकल्पों को नहीं मानने का कारण ऐसा है कि परमाणु स्वयं एक होता है-इसलिये उसमें अनेकता का सद्भाव नहीं हो सकता है यदि अनेकता का सद्भाव उसमें होता तो वह अनेक द्रव्यरूप माना जा सकता। इसी तरह से वह परमाणु युगपत् अवयवी अवयवरूप भी नहीं हो सकता है। क्यों कि ये दोनों

વાને કારણે દ્રવ્યરૂપ ગણાય છે. પણ જ્યારે તે કોઇ બીજા દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યના અવયવરૂપ બની જાય છે. આ રીતે એક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પુદ્ગલાસ્તિકાયનો તે એક પ્રદેશ દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તે અવયવરૂપ (દ્રવ્યદેશરૂપ) પણ હોય છે.

(नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं च दव्वदेसे य, जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य) પરન્તુ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ, અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશરૂપ યાવત્ અનેક દ્રવ્ય અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતો નથી. આ છ વિકલ્પોને માન્ય નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે પરમાણું સ્વયં એક હોય છે. તેથી તેમા અનેકતા સંભવી શકતી નથી. જો તેમાં અનેકતાનો સદ્‌ભાવ હોત તો તેને અનેક દ્રવ્યરૂપ માની શકાત. આ રીતે તે પરમાણુને એક સાથે અવયવી અને અવયવરૂપ પણ માની શકાય નહીં, કારણ કે તે બન્ને વાતો પરસ્પર વિરોધી લાગે છે. આ રીતે એક પરમાણુમાં તે બન્નેનો એક જ કાળે સમાવેશ કદી

द्रव्यं च द्रव्यदेशाश्च४, नो वा द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च५, नापि द्रव्याणि च द्रव्य-देशाश्च संभवति उक्तयुक्तेः ६ ।

अथ द्वौ पुद्गलास्तिकायप्रदेशौ आश्रित्य गौतमः पृच्छति-'दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा तहेव' हे भदन्त ! द्वौ पुद्गलास्तिकायप्रदेशौ किमेकं गुणपर्याययोगिरूपं द्रव्यं भवतः ? किं वा द्रव्यदेशो भवतः, एवं द्रव्याणि वा, द्रव्यदेशा वा, द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च वा, द्रव्यञ्च द्रव्यदेशाश्च वा, द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च वा, द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च वा किं भवतः ? इत्येवं, तथैव - एकपुद्गलास्तिकायप्रदेशवदेव द्विपुद्गलास्तिकायप्रदेश-योरपि अष्टविकल्पानां पृच्छा प्रश्नः ? उक्तेषु अष्टसु विकल्पेषु मध्ये आद्याः

बातें परस्पर में विरुद्ध हैं। अतः उस परमाणुमें इक दो का एक काल में समावेश कथमपि नहीं हो सकने से वह (नो दव्वं य दव्वदेसे य) द्रव्य और द्रव्यावयवरूप नहीं माना गया है। इसी तरह से वह युगपत् एक द्रव्य और अनेक द्रव्यदेशरूप भी नहीं होता है। और न वह अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप भी होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(दो भंते ! पुग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा तहेव) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश क्या एक द्रव्यरूप हैं ? या द्रव्यप्रदेशरूप हैं ? या अनेक द्रव्यरूप हैं ? या अनेक द्रव्यदेशरूप हैं ? या युगपत् एक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप हैं ? या युगपत् एक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप हैं ? या युगपत् अनेक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप हैं ? या-युगपत् अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप हैं ? इस तरह एक पुद्गलास्तिकायप्रदेश की

પણ થઈ શકતો નથી. તેથી "नो दव्वं च दव्वदेसे य" તેને દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય દેશ (દ્રવ્યાવયવ) રૂપ માનવામાં આવેલ નથી. એજ પ્રમાણે તે એક સાથે એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(दो भंते ! पुग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्व-देसे, पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યપ્રદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે એક સાથે એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? આ રીતે એક પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશની જેમ અહીં બે પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોના વિષયમાં પણ આઠ પ્રશ્નો પૂર્વોક્ત રીતે જ પૂછવામાં આવ્યા છે. આ આઠ પ્રશ્નોમાંથી કયા કયા પ્રશ્નનો સ્વીકાર

पञ्च भवन्ति न शेषास्त्रयः, इत्यभिप्रायेण भगवानाह–' गोयमा ! सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे२, सिय दव्वाइ३, सिय दव्वदेसा४, सिय दव्वं च दव्वदेसे य ५, नो दव्वं च दव्वदेसा य ६, सेसा पडिसेहेयव्वा' हे गौतम ! द्वौ पुद्गलास्तिकाय-प्रदेशौ स्यात् कदाचित् द्विप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतिदशायां गुणपर्याययोगि-रूपमेकं द्रव्यं स्याताम् १, एवं स्यात् कदाचित् द्व्यणुकस्कन्धभावप्राप्तयोरेवतयो-र्द्रव्यान्तरसम्बन्धदशायां तौ द्रव्यदेशः स्याताम्२, एवं स्यात् कदाचित् तौ द्वावपि भेदेन व्यवस्थितिदशायां द्रव्ये स्याताम् ३, एवं स्यात् कदाचित् तावेव द्वौ

तरह यहां पर दो पुद्गलास्तिकायप्रदेशों के विषय में भी आठ प्रश्न पूर्वोक्तरूप से कर लेना चाहिये।

अब इन आठ प्रश्नों में से कौन २ से प्रश्न इस विषय में मान्य किये गये हैं–इस बात को सूचित करने के लिये प्रभु गौतम से कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे २, सिय दव्वाइं ३, सिय दव्वदेसा ४, सिय दव्वं य दव्वदेसे य) पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश किसी अपेक्षा एक द्रव्यरूप हैं, और किसी अपेक्षा द्रव्यदेश-रूप हैं–तात्पर्य इस का ऐसा है–जब पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश द्विप्रदे-शिकस्कन्धरूप से परिणत होते हैं–तब वे उस स्थिति में गुणपर्यायवाले एक द्रव्य हो जाते हैं। तथा द्व्यणुक स्कन्धरूप से प्राप्त हुए वे जबकिसी अन्य द्रव्य के साथ मिल जाते हैं उसदशा में वे एक द्रव्यदेश हो जाते हैं। तथा जब वे दोनों स्वतन्त्ररूप से अलग २ रहते हैं–तब वे दो द्रव्य रूप हो जाते हैं ३। तथा–जब वे द्व्यणुकस्कन्धरूप परिणति को प्राप्त

કરવામાં આવ્યો છે, તે હવે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે ઉત્તરરૂપે પ્રકટ કરે છે

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! “ सिय दव्व, सिय दव्वदेसे, सिय दव्वाइ, सिय दव्वदेसा, सिय दव्वं च दव्वदेसे य) પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા એક દ્રવ્યરૂપ છે, અને અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા દ્રવ્યદેશ રૂપ પણ છે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું–જ્યારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે, ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેઓ ગુણ પર્યાયવાળા એક દ્રવ્યરૂપ થઇ જાય છે તથા દ્વયણુક (બે અણુવાળા) સ્કન્ધરૂપે પરિણમેલા તે બે પ્રદેશો જ્યારે અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે (તે પરિસ્થિતિમા) તેઓ એક દ્રવ્યદેશરૂપ થઇ જાય છે તથા જ્યારે તેઓ બન્ને સ્વતન્ત્રરૂપે અલગ અલગ રહે છે, ત્યારે તેઓ બે દ્રવ્યરૂપ થઇ જાય છે. તથા જ્યારે તેઓ દ્વયણુક સ્કન્ધ રૂપે પરિણત થતા નથી, પણ દ્રવ્યાં-

द्वयणुकस्कन्धतासनापद्य द्रव्यान्तरेण सम्बन्धापगतौ सत्यां द्रव्यदेशौ भवतः४, एवं स्यात् कदाचित् तयोरेकस्य केवलतया स्थितौ द्वितीयस्य च द्रव्यान्तरेण सम्बन्धे सति तयोरेवैको द्रव्यश्च, अपरश्च द्रव्यदेशश्चेति५ पञ्चमो विकल्पः, शेषविकल्पत्रयस्य तु प्रतिषेधोऽसंभवात् , इत्यभिप्रायेणाह-'नो दव्वं च दव्वदेसा य ६' तौ द्वौ नो द्रव्यश्च द्रव्यदेशौ भवतः, तदाह-' सेसा पडिसेहेयव्वा ' शेषाः अन्तिमास्त्रयः प्रतिषेद्धव्याः तत्र षष्ठस्य प्रतिषेधः कृत एव, सप्तमाष्टमयोः प्रतिषेधस्तु- तौ नो

नहीं करके द्रव्यान्तर के साथ सम्बन्धित होते हैं-उस स्थिति में वे दो द्रव्यदेशरूप से कहे जाते हैं। तथा जब उन दोनों प्रदेशों में से एक प्रदेश स्वतन्त्र रहता है और एक दूसरा प्रदेश द्रव्यान्तर के साथ जुड़ जाता है, उस स्थिति में एक द्रव्यरूप और दूसरा द्रव्यदेशरूप हो जाता है ५। इस तरह से पांच विकल्प यहां मान्य किये गये हैं। इनके अतिरिक्त तीन विकल्प यहां मान्य नहीं किये गये हैं। क्यों कि इन तीन विकल्पों की यहां संभावना असंभावित है। इसी अभिप्राय को लेकर (नो दव्वं य दव्वदेसा य ६, सेसा पडिसेहेयव्वा) ऐसा कहा गया है। (नो दव्वं य दव्वदेसा य) यह छठा विकल्प है। तथा 'नो दव्वाइं य दव्वदेसे य ७, नो दव्वाइं य दव्वदेसा य ८,' सातवें और आठवें हैं। ऐसे यों क्यों नहीं होते हैं-इस विषय में पहिले युक्ति प्रदर्शित की जा चुकी है। अर्थात् पुद्गलास्तिकाय के दो प्रदेश एक ही समय में द्रव्यरूप और द्रव्यदेशरूप हो जावें यह बात नहीं बन

તર (અન્ય દ્રવ્ય) ની સાથે સબંધિત હોય છે, ત્યારે તેઓ બે દ્રવ્યદેશરૂપ માની શકાય છે તથા જ્યારે તે બે પ્રદેશોમાંથી એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે છે અને બીજો પ્રદેશ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે (એવી સ્થિતિમાં) એક દ્રવ્યરૂપ અને બીજો દ્રવ્યદેશરૂપ બની જાય છે. આ રીતે પાંચ વિકલ્પનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે. બાકીના ત્રણ વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે તે ત્રણ વિકલ્પોની સંભાવના અહીં અસંભવિત છે તે કારણે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે (नो दव्वं च दव्वदेसा य, सेसा पडिसेहेयव्वा) એટલે કે છઠ્ઠા, સાતમાં અને આઠમા વિકલ્પનો અહીં અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. છઠ્ઠો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वं च, दव्वदेसा य " સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वाइं च दव्वदेसे य " આઠમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वाइं च दव्वदेसा य " આ વિકલ્પોનો અસ્વીકાર કરવાનું કારણ આગળ આપી દેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ એક જ સમયે દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યદેશરૂપ બની જાય

द्रव्ये च द्रव्यदेशश्च संभवतः, नो वा द्रव्ये च द्रव्यदेशौ च तौ संभवतः उक्तयुक्तेः।

अथ त्रिपुद्गलास्तिकायप्रदेशान् आश्रित्य गौतमः पृच्छति-'तिन्नि भंते! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे० पुच्छा?' हे भदन्त! त्रयः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किं द्रव्यम् एकं गुणपर्याययोगिरूपं भवन्ति? १, किं वा द्रव्यदेशः २, द्रव्याणि वा ३, द्रव्यदेशा वा ४, द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च वा ५, द्रव्यं

सकती है क्यों कि परस्पर विरोधी दो धर्म युगपत् एकत्र संभावित नहीं हो सकते हैं। इसी तरह ये दोनों युगपत् दो द्रव्यरूप भी बने रहें और एक द्रव्यदेशरूप भी हो जावें-यह भी बात नहीं बनती है-क्यों कि जब ये दो द्रव्यरूप बने रहेंगे तब इनमें एक द्रव्यदेशता नहीं बन सकेगी और जब एक द्रव्यदेशता बनेगी-तब दो द्रव्यरूपता नहीं बनेगी-अतः यह सातवां विकल्प भी स्वीकृत नहीं किया जा सकता है। इसी तरह से ये एक साथ दो द्रव्यरूप भी रहे और दो द्रव्यदेशरूप भी हो जावें-यह भी विकल्प नहीं बनता है।

अब पुद्गलास्तिकाय के तीन प्रदेशों को लेकर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है। (तिन्नि भंते! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे० पुच्छा) हे भदन्त! पुद्गलास्तिकाय के तीन प्रदेश क्या एक द्रव्यरूप हैं? किं वा एक द्रव्यदेशरूप हैं? अथवा अनेक द्रव्यरूप हैं? या अनेक द्रव्यदेशरूप हैं? या युगपत् एक द्रव्यरूप भी हैं और एक द्रव्यदेशरूप भी हैं? ५,

---

એવી વાત સંભવી શકતી નથી કારણ કે પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મ યુગપત્ એકત્ર સંભવી શકતા નથી એજ પ્રમાણે તે બન્ને એક સાથે બે દ્રવ્યરૂપ પણ કાયમ રહે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ બની જાય-એવી વાત પણ સંભવી શકતી નથી, કારણ કે જો તેઓ બે દ્રવ્યરૂપ બની જશે તો તેમનામાં એક દ્રવ્યદેશતા સંભવી શકશે નહીં, અને જો તેમનામાં એક દ્રવ્યદેશતા હશે તો બે દ્રવ્યરૂપતા સંભવી શકશે નહીં. તેથી આ સાતમાં વિકલ્પનો પણ સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી તેમ સાથે બે દ્રવ્યરૂપ પણ રહે અને બે દ્રવ્યદેશરૂપ પણ રહે. આ વિકલ્પ પણ બની શકતો નથી.

હવે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तिन्नि भंते! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा) હે ભદન્ત! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશો શું એક દ્રવ્યરૂપ છે? કે એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? અથવા એક સાથે દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ

च द्रव्यदेशाश्च वा ६, द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च ७, किं वा, द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च ८ भवन्ति ?, इति रीत्या अष्टविकल्पपृच्छा, त्रिपुद्गलास्तिकायप्रदेशेषु अष्टम-विकल्पवर्जाः सप्त विकल्पाः संभवन्तीत्यभिप्रायेणाह-' गोयमा ! सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे२ एवं सत्त भंगा भाणियव्वा जाव दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य ' हे गौतम ! त्रयः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः स्यात् कदाचित् त्रिप्रदेशिक स्कन्धतया परिणतिदशायां गुणपर्याययोगि एकं द्रव्यं भवन्ति ?, एवं स्यात् कदा-चित् त्रयाणां त्रिप्रदेशिकस्कन्धतापरिणतानामेव द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति ते 'द्रव्य

या एक द्रव्यरूप भी हैं और अनेक द्रव्यदेशरूप भी हैं ? ६, या अनेक द्रव्यरूप भी हैं और एक द्रव्यदेशरूप भी हैं ? ७, अथवा-अनेक द्रव्य-रूप भी हैं और अनेक द्रव्यदेशरूप भी हैं । ८ इस तरहसे यहां ये आठ प्रश्न हैं। इन प्रश्नों का उत्तर देने के निमित्त प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे २, एवं सत्त भंगा भाणि-यव्वा जाव दव्वाइं य दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य) इस विषय में यहां अष्टम विकल्प को छोड़कर सात विकल्प संभावित होते हैं-जो इस प्रकार से हैं-पुद्गलास्तिकाय के तीन प्रदेश किसी अपेक्षा एक द्रव्यरूप भी हैं अर्थात् जब ये त्रिप्रदेशिक स्कन्धरूप से परिणत हो जाते हैं-तब उस स्थिति में ये गुणपर्याययोगी एक द्रव्यरूप हो जाते हैं। तथा जब ये त्रिप्रदेशिक स्कन्धरूप से परिणत होकर द्रव्यान्तर के साथ संबंधित होते हैं तब ये द्रव्य के एक देशरूप भी हो जाते हैं-अतः इस

પણ છે ? અથવા એક દ્રવ્યરૂપ છે અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે ? અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે ? આ રીતે અહીં આઠ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे२, एव सत्त भगा भाणियव्वा जाव दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य " આ વિષયમાં અહીં આઠમા વિકલ્પ સિવાયના સાત વિકલ્પ સંભવી શકે છે, જે આ પ્રમાણે છે—

(૧) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશો અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે-કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તેઓ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણત થઇ જાય છે, ત્યારે (તે પરિસ્થિતિમાં) તેઓ ગુણપર્યાય-યોગી એક દ્રવ્યરૂપ બની જાય છે. (૨) જ્યારે તેઓ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણત થઇને અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેઓ દ્રવ્યના એક

देशौ' भवन्ति २, एवं रीत्या सप्त भङ्गा विकल्पा भणितव्याः, तथा च यावत्-यदा ते त्रयोऽपि भेदेन व्यवस्थिताः द्वौ वा द्व्यणुकीभूतौ, एकस्तु केवल एव स्थितस्तदा 'द्रव्याणि' ते भवन्ति ३, यदातु ते त्रयोऽपि स्कन्धतामनागता एव द्वौ वा द्व्यणुकीभूतौ, एकस्तु केवल एवेत्येवं द्रव्यान्तरेण सम्बद्धास्तदा द्रव्यदेशास्ते भवन्ति ४, यदा तु तेषां द्वौ द्व्यणुकतया परिणतौ एकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धः, अथवा एकः केवलतयैव स्थितो द्वौ तु द्व्यणुकतया परिणम्य द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ

अपेक्षा ये कथंचित् एक द्रव्यदेशरूप हो जाते हैं। (एवं सत्त भंगा भाणियव्वा) इसी तरह से सात भंग कह लेना चाहिये। तथा च-वे जब तीनों ही प्रदेश स्वतन्त्ररूप से अलग २ रहते हैं-तब वे स्वतंत्र तीन द्रव्यरूप कहे जाते हैं। अथवा इस तरह से भी वे तीन प्रदेश अनेक द्रव्यरूप हो सकते हैं-दो प्रदेश तो परस्पर में मिलकर एक द्व्यणुकरूप हो जावें और एक प्रदेश स्वतंत्र रहे-इस तरह से "एकं भिन्नं अनेकम्" के अनुसार यहां दो स्वतन्त्र प्रदेश और स्वतन्त्र एक प्रदेश ये दो द्रव्य अनेक द्रव्य हो गये। (द्रव्यदेशा) वे इस प्रकार से हो सकते हैं कि वे तीनों प्रदेश स्वतंत्र रहें और स्वतंत्र रहकर फिर वे किसी अन्य द्रव्य के साथ मिल जावें, अथवा-दो प्रदेश द्व्यणुकरूप हो जावें और एक स्वतंत्र रहे-फिर जाकर ये किसी अन्य द्रव्य के साथ जुड़ जावें-तब इस स्थिति में ये द्रव्य के अनेक देशरूप भी कहे जा सकते

દેશરૂપ પણ બની જાય છે આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા "કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય પ્રદેશરૂપ હોય છે," એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે

આ રીતે સાત વિકલ્પનો સ્વીકાર કરતું કથન અહીં થવું જોઇએ. જેમકે જ્યારે તે ત્રણે પ્રદેશો સ્વતંત્રરૂપે અલગ અલગ રહે છે, ત્યારે તેમને ત્રણ સ્વતંત્ર દ્રવ્યરૂપે માની શકાય છે. અથવા આ પ્રમાણે પણ તે ત્રણ પ્રદેશો અનેક દ્રવ્યરૂપ હોઈ શકે છે-બે પ્રદેશ તો પરસ્પરમાં મળી જઇને એક દ્વયણુક સ્કન્ધરૂપ બની જાય અને એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે. આ રીતે "एकं भिन्नं अनेकम्" ની અનુસાર અહીં બે સ્વતંત્ર પ્રદેશ અને સ્વતંત્ર એક પ્રદેશ, આ બે દ્રવ્ય અનેક દ્રવ્યરૂપ બની ગયા. "द्रव्यदेशा" તેઓ દ્રવ્યદેશરૂપ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે તે ત્રણે પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે અને સ્વતંત્ર રહીને તેઓ કોઇ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. અથવા-બે પ્રદેશ દ્વયણુક બની જાય અને એક સ્વતંત્ર રહે અને ત્યારબાદ તેઓ કોઈ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. તો એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તે દ્રવ્યોને અનેક દેશરૂપ પણ કહી શકાય છે. આ

तदा 'द्रव्यश्च द्रव्यदेशश्च' ते भवन्ति५, यदा तु येषामेकः केवलतयैव स्थितो द्वौ च भेदेन द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ तदा ते 'द्रव्यश्च द्रव्यदेशौ च' भवन्ति ६, यदा तु तेषां द्वौ भेदेन स्थितौ एकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धस्तदा ते 'द्रव्ये च द्रव्यदेशश्च'

हैं ४। "एक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप" ये इस प्रकार से युगपत् कहे जा सकते हैं कि इनमें के दो प्रदेश तो एक द्व्यणुकरूप में परिणत हो जावें और एक प्रदेश द्रव्यान्तर के साथ जुड़ जावे। अथवा "द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च" यह विकल्प इस तरह से भी घटित होता है कि एक प्रदेश केवलरूप में रहे-किसी दूसरे द्रव्य के साथ सम्बंधित न हो, और दो प्रदेश द्व्यणुकरूप से परिणत होकर दूसरे द्रव्य के साथ मिल जावें। "द्रव्यं च द्रव्यदेशौ च" यह विकल्प इस तरह से घटित होता है कि इनमें से एक स्वतंत्र रूप से बना रहे और दो प्रदेश भिन्न २ रूप में दो द्रव्यों के साथ जुड़ जावे। "द्रव्ये द्रव्यदेशश्च" यह सातवां विकल्प इस तरह से घटित होता है कि इनमें से दो प्रदेश स्वतंत्र रूप से अलग २ बने रहें और एक प्रदेश किसी दूसरे द्रव्य के साथ मिल जावे। तात्पर्य कहने का यही है कि जब ये प्रदेश स्वतंत्र बने रहते हैं-स्कन्धरूप से परिणत नहीं होते हैं-तब द्रव्यकोटिमें आ जाते हैं और जब ये द्रव्यान्तर के साथ सम्बन्धित हो जाते हैं तब ये देश की संज्ञा में आ जाते

રીતે ચોથા વિકલ્પના સ્વીકારનું પણ પ્રતિપાદન થઈ જાય છે. "એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ" આ વિકલ્પનો આ રીતે સ્વીકાર કરી શકાય છે. તેમાંથી બે પ્રદેશ દ્વયણુક રૂપે પરિણત થઈ જાય અને એક પ્રદેશ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય અથવા "द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च" આ પાંચમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે પણ ઘટાવી શકાય છે-એક પ્રદેશનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ રહે એટલે કે તે કોઈ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય નહી અને બે પ્રદેશો દ્વયણુક રૂપે પરિણત થઈને અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. "द्रव्यं च द्रव्यदेशौ च" આ વિકલ્પને આ રીતે ઘટાવી શકાય-તે ત્રણ દેશોમાંથી એક સ્વતંત્રરૂપે જ રહે અને બે પ્રદેશ ભિન્ન ભિન્નરૂપે બે દ્રવ્યોની સાથે મળી જાય. "द्रव्ये द्रव्यदेशश्च" આ સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે ઘટાવી શકાય-તે ત્રણ પ્રદેશોમાંથી બે પ્રદેશ સ્વતંત્રરૂપે અલગ અલગ જ રહે અને એક પ્રદેશ કોઇ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પ્રદેશો જ્યારે સ્વતંત્રરૂપે કાયમ રહે છે-સ્કન્ધરૂપે પરિણત થતા નથી-ત્યારે દ્રવ્યકોટિમાં આવી જાય છે, અને

भवन्ति ७, 'द्रव्याणि च द्रव्यप्रदेशाश्च' इत्यष्टमविकल्पस्तु न संभवति, उभयत्र त्रिषु प्रदेशेषु बहुवचनाभावात्, इत्यभिप्रायेणाह-'नो द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च' इति, पुद्गलास्तिकायचतुष्टयादौ तु अष्टमोऽपि विकल्पः सम्भवति इत्यभिप्रायेणाह-'चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा' गौतमः पृच्छति-

है इसी बात को एक से लेकर सात विकल्पों द्वारा प्रकट किया गया है। आठवां विकल्प यहां इसीलिये नहीं बनता है कि इन तीन प्रदेशों में "अनेक द्रव्य और अनेक द्रव्यदेश" एक साथ होने में इस तरह बहुवचन का अभाव आता है। अर्थात् जिस काल में ये तीन प्रदेश अनेक द्रव्यरूप से व्यवहृत होते हैं उस काल में अनेक द्रव्यदेशरूप से व्यवहृत नहीं हो सकते हैं और जिस काल में ये अनेक द्रव्यदेशरूप से व्यवहृत होते हैं उस काल में ये अनेक द्रव्यरूपसे व्यवहृत नहीं हो सकते। एक काल में या तो ये अनेक द्रव्यरूप से ही व्यवहृत होगें या अनेक द्रव्यदेशरूप ही। युगपत् ये इस प्रकार से व्यवहृत नहीं हो सकेंगे। इसीलिये आठवां विकल्प यहां नहीं बनता है ऐसा सूत्रकार ने "द्रव्याणिच द्रव्यदेशाश्च इत्यष्टमविकल्पस्तु न संभवति" इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट किया है हां, पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश आदिकों में तो यह अष्टम विकल्प भी घटित हो जाता है इस बात को अब सूत्रकार प्रश्नोत्तरपूर्वक इन आगे के सूत्रों द्वारा स्पष्ट करते हैं। इनमें गौतम ने

જ્યારે તેઓ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેઓ દેશની સંજ્ઞામાં આવી જાય છે. આ વાતને એકથી લઈને સાતમાં પર્યન્તના વિકલ્પ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. અહીં આઠમો વિકલ્પ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી કારણ કે "તે ત્રણ પ્રદેશોમાં અનેક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશ" આ બન્ને બહુવચનવાળી વસ્તુઓ સંભવી શકતી નથી એટલે કે જે કાળે તે ત્રણ પ્રદેશને અનેક દ્રવ્યરૂપે ગણી શકાય છે, તે કાળે તેમને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ ગણી શકાતા નથી, અને જ્યારે તેમને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ ગણી શકાય છે ત્યારે તેમને અનેક દ્રવ્યરૂપ માની શકાતા નથી એક જ કાળે કાં તો તેમને અનેક દ્રવ્યરૂપે ગણી શકાશે, કાં તો અનેક દ્રવ્યદેશરૂપે ગણી શકાશે પણ તેમને એક સાથે આ પ્રકારે માની શકાશે નહીં. તેથી જ અહીં આઠમા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. એજ વાત સૂત્રકારે (द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च इत्यष्टमविकल्पस्तु न सम्भवति) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. હા, પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર આદિ પ્રદેશોમાં તો આ આઠમો વિકલ્પ સંભવી શકે છે. એજ વાત સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તર સૂત્રો દ્વારા હવે પ્રકટ કરવા માગે છે.

हे भदन्त ! चत्वारः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किं द्रव्यम् १, द्रव्यप्रदेशः २, द्रव्याणि ३, द्रव्यदेशाः ४, द्रव्यश्च द्रव्यदेशश्च ५, द्रव्यं च द्रव्यदेशाश्च ६, द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च ७, द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च८, किं भवन्ति ? भगवानाह- 'गोयमा ! सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे २, अट्ठवि भंगा भाणियव्वा, जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा य' हे गौतम ! चत्वारः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः स्यात् कदाचित् द्रव्य गुणपर्याययोगिरूपं स्युः १, स्यात् कदाचित् द्रव्यदेशः स्यु २, स्यात् कदाचित् द्रव्याणि स्युः ३, स्यात् कदाचित् द्रव्यदेशाः स्युः ४, एवं रीत्या अष्टाऽपि भङ्गा विकल्पा भणितव्याः यावत्-स्यात् कदाचित् द्रव्यश्च द्रव्यदेशश्च

प्रभु से ऐसा पूछा है-(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) हे भदंत ! पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश क्या एक द्रव्यरूप हैं ? या द्रव्यके एक देश रूप हैं ? या अनेक द्रव्यरूप हैं ? या द्रव्य के अनेक देशरूप हैं ? या एक द्रव्य और एक द्रव्यदेशरूप हैं ? या एक द्रव्यरूप और द्रव्यके अनेक देशरूप हैं ? या अनेक द्रव्यरूप औरएक द्रव्यरूप हैं ? या अनेक द्रव्य और अनेक द्रव्यदेशरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे २, अट्ठवि भंगा भाणियव्वा) पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश कदाचित् गुणपर्याय योगी एक द्रव्यरूप भी होते हैं १, और कदाचित् एक द्रव्यदेशरूप भी होते हैं २। कदाचित् वे अनेक द्रव्यरूप भी होते हैं ३, कदाचित् वे द्रव्य के अनेक देशरूप भी होते हैं ४, इस रीति से आठों ही विकल्प यहां पर कहना चाहिये। अर्थात् शेष "एक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप ५

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યના એક દેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा " પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ કયારેક ગુણ-પર્યાયયોગી એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, અને કયારેક એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, કયારેક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, કયારેક તે દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ પણ હોય છે. આ રીતે ચાર વિકલ્પો બન્યા. બાકીના ચાર વિકલ્પો હવે આપવામાં આવે છે—(૫) કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ

स्युः ५, स्यात् कदाचित् द्रव्यञ्च द्र० देशाश्च स्युः ६, स्यात् कदाचित् द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च स्युः ७, स्यात् कदाचित् ते चत्वारः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च स्युः ८, इत्येवमष्टौ विकल्पाः स्वयमूहनीयाः ।

'जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच, छ, सत्त, जाव असंखेज्जा' यथा चत्वारः पुद्गलास्तिकायप्रदेशा भणिताः उपर्युक्तविकल्पैः प्रतिपादिताः एवं तथैव पञ्च, षट्, सप्त यावत् अष्ट नव, दश संख्याताः, असंख्याताश्च पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः प्रतिपत्तव्या अष्टविकल्पैरित्यर्थः, अथानन्तपुद्गलास्तिकायप्रदेशानाश्रित्य गौतमः पृच्छति-'अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं० ?' हे

कदाचित् एक द्रव्यरूप और द्रव्य के अनेक देशरूप ६, कदाचित् अनेक द्रव्यरूप और द्रव्यके एक देशरूप७, और कदाचित् अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप होते हैं ऐसे" ये चार विकल्प और यहां ग्रहण कर लेना चाहिये। इनका स्पष्टीकरण पूर्वोक्तरूप से स्वयं अपनी बुद्धि से किया जा सकता है। (जहा चत्तारि भणिया-एवं पंच, छ, सत्त, जाव असंखेज्जा) जिस तरह से पुद्गलास्तिकाय के चार प्रदेश कहे गये हैं- उपर्युक्त विकल्पों द्वारा प्रतिपादित किये गये हैं-इसी तरह से पुद्गलास्ति कायके पांच प्रदेश, छह प्रदेश सात प्रदेश यावत्-आठ प्रदेश, नौ प्रदेश दश प्रदेश, संख्यात प्रदेश, और असंख्यातप्रदेश, भी इन पूर्वोक्त आठ विकल्पों द्वारा प्रतिपादित करलेना चाहिये।

अब सूत्रकार पुद्गलास्तिकाय के अनन्तप्रदेशों को लेकर गौतम-स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं

હોય છે, (૬) કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, (૭) કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યના એક દેશરૂપ હોય છે અને (૮) કયારેક તેઓ અનેક દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ હોય છે આ આઠે વિકલ્પોનું સ્પષ્ટીકરણ પૂર્વોક્ત રીતે પોતાની બુદ્ધિથી જાતેજ કરી શકાય તેમ છે. (जहा चत्तारि भणिया-एव पच, छ, सत्त, जाव असंखेज्जा) જેવી રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશોનું ઉપર્યુક્ત વિકલ્પો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પુદ્ગલાસ્તિકાયના પાંચ પ્રદેશ, છ પ્રદેશ, સાત પ્રદેશ, આઠ પ્રદેશ, નવ પ્રદેશ, દસ પ્રદેશ, સંખ્યાત પ્રદેશ અને અસખ્યાત પ્રદેશોનું પણ પૂર્વોક્ત આઠ વિકલ્પો દ્વારા પ્રતિપાદન કરી શકાય છે, અને તેમાં આઠે વૈકલ્પિક પ્રશ્નોનો સ્વીકારાત્મક ઉત્તર આપવો જોઇએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ?) હે ભદન્ત !

भदन्त ! अनन्ताः पुद्गलास्तिकायप्रदेशाः किमेकं गुणपर्यायियोगि द्रव्यं भवन्ति ? १, किं वा ते अनन्ताः प्रदेशाः किं द्रव्यप्रदेशो भवन्ति ? २, एवमष्टापि पूर्वोक्ता विकल्पा वक्तव्या इति प्रश्नः, भगवानाह-' एवं चेव जाव सिय दव्वाइं च, दव्वदेसा य' हे गौतम! एवमेव पूर्वोक्त चतुः पुद्गलास्तिकायप्रदेशवदेव पञ्च-षट्-सप्ताऽष्ट-नव-दश-संख्याताऽसंख्यात-पुद्गलास्तिकायप्रदेशवदेव अनन्तपुद्गलास्तिकायप्रदेशाः यावत्-स्यात् द्रव्यं १, स्यात् द्रव्यप्रदेशः २, स्यात् द्रव्याणि ३, स्यात् द्रव्यप्रदेशाः ४, स्यात् द्रव्यश्च द्रव्यदेशश्च ५, स्यात् द्रव्यं द्रव्यदेशाश्च ६, स्यात् द्रव्याणि च द्रव्यदेशश्च. ७, स्यात् द्रव्याणि च द्रव्यप्रदेशाश्च भवन्ति ॥सू० ४।

दव्वं) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के अनन्तप्रदेश क्या एक द्रव्यरूप होते हैं ? क्या वे एक द्रव्यदेशरूप होते हैं ? इसी तरह पूर्वोक्त आठों विकल्प की तरह शेष६ विकल्प यहां कहना चाहिये। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं (एवं चेव जाव सिय दव्वाइं य, दव्वदेसा य) हे गौतम ! पूर्वोक्त चार पुद्गलास्तिकायप्रदेशों को तरह और पांच, छह, सात, यावत् आठ नौ दश, संख्यात असंख्यात पुद्गलास्तिकाय के प्रदेशों की तरह अनन्त पुद्गलास्तिकायप्रदेश कदाचित एक द्रव्यरूप होते हैं, कदाचित् एक द्रव्यदेशरूप होते हैं। कदाचित अनेक द्रव्यरूप होते हैं। कदाचित अनेक द्रव्यदेशरूप होते हैं। कदाचित् एक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप होते हैं। कदाचित एक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप होते हैं। कदाचित् अनेक द्रव्यरूप और एक द्रव्यदेशरूप होते हैं और कदाचित् अनेक द्रव्यरूप और अनेक द्रव्यदेशरूप होते हैं ॥ सू०४ ॥

પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંતપ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે? (૨) શું તેઓ એક દ્રવ્ય દેશરૂપ હોય છે ? એજ પ્રમાણે બાકીના છ વિકલ્પો પણ અહીં કહેવા જોઇએ

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव जाव सिय दव्वाइं च, दव्वदेसा य) હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત ચાર પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોના જેવું જ અને પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશોના જેવું જ અનંત પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોનું પણ કથન સમજવુ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અનંત પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશો ક્યારેક એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, ક્યારેક એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, ક્યારેક અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, ક્યારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્ય-દેશરૂપ પણ હોય છે, ક્યારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે. ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, તથા ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

लोकाकाशप्रदेशवक्तव्यता।

इतः पूर्वं परमाण्वादिवक्तव्यता प्रतिपादिता, परमाण्वादयश्च लोकाकाशप्रदेशावगाहिनो भवन्ति, इति तद्वक्तव्यतामाह–'केवइया णं भंते' इत्यादि।

मूलम्--केवइया णं भंते! लोगागासपएसा पन्नत्ता? गोयमा! असंखेज्जा लोगागासपएसा पन्नत्ता, एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता? गोयमा! जावइया लोगागासपएसा, एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवपएसा पण्णत्ता ॥ सू० ५ ॥

छाया—कियन्तः खलु भदन्त! लोकाकाशप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! असंख्येया लोकाकाशप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः। एकैकस्य खलु भदन्त! जीवस्य कियन्तो जीवप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! यावन्तो लोकाकाशप्रदेशाः, एकैकस्य खलु जीवस्य एतावन्तो जीवप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ॥ सू० ५ ॥

लोकाकाशप्रदेश वक्तव्यता

'केवइया णं भंते! लोगागासपएसा पन्नत्ता' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(केवइया णं भंते! लोगागासपएसा पन्नत्ता) हे भदन्त! लोकाकाश के प्रदेश कितने कहे गये हैं? (गोयमा) हे गौतम! (असंखेज्जा लोगागासपएसा पन्नत्ता) लोकाकाशके प्रदेश असंख्यात कहे गये हैं। (एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स केवइया जीवपएसा पन्नत्ता!) हे भदन्त! एक एक जीव के जीव प्रदेश कितने कहे गये हैं? (गोयमा) हे गौतम! (जावइया लोगागासपएसा–एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवपएसा पण्णत्ता) जितने प्रदेश लोकाकाश के कहे गये हैं–इतने ही जीव प्रदेश एक एक जीव के कहे गये हैं।

લોકાકાશ પ્રદેશ વક્તવ્યતા—

"केवइया णं भंते! लोगागासपएसा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(केवइया णं भंते! लोगागासपएसा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! લોકાકાશના કેટલા પ્રદેશ કહ્યા છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (असंखेज्जा लोयागासपएसा पण्णत्ता) લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્યાત કહ્યા છે (एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! એક એક જીવના જીવપ્રદેશ કેટલા કહ્યા છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जावइया लोगागासपएसा–एगमेगस्स ण जीवस्स एवइया जीवपएसा पण्णत्ता) લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ કહ્યા છે, એટલા જ એક એક જીવના જીવપ્રદેશ કહેવામાં આવ્યા છે.

टीका—' केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! कियन्तः खलु लोकाकाशप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–"असंखेज्जा लोगागासपएसा पन्नत्ता ' हे गौतम ! असंख्येया लोकाकाशप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः, लोकस्या संख्यातप्रदेशिकतया तस्य प्रदेशानामपि असंख्यातत्वात्। प्रदेशाधिकारादाह ' एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता ? ' हे भदन्त ! एकैकस्य खलु जीवस्स कियन्तो जीवप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–' गोयमा ! जावइया लोगागासपएसा, एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवप्पएसा पण्णत्ता ' हे गौतम ! यावन्तो लोकाकाशप्रदेशाः सन्ति एतावन्तः खलु एकैकस्य जीवस्य जीवप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः । कथं तावत् यावन्तो लोकाकाशस्य प्रदेशास्तावन्त एकै

टीकार्थ—इससे पहिले परमाणु आदि की वक्तव्यता कही जा चुकी है। ये परमाणु आदि पदार्थ लोकाकाश के प्रदेशों में अवगाही रहते हैं इसलिये सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा लोकाकाश के प्रदेशों की वक्तव्यता प्रतिपादित की है। इस में गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–(केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता) हे भदन्त ! लोकाकाश के प्रदेश कितने कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! (असंखेज्जा लोगागासपएसा पन्नत्ता) लोकाकाशके प्रदेश असंख्यात कहे गये हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता) हे भदन्त ! एक २ जीव के जीव प्रदेश कितने कहे गये ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (जावइया लोगागासपएसा, एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवप्पएसा

ટીકાર્થ—આ પહેલાં પરમાણુ આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવી ગયુ. તે પરમાણુ આદિ પદાર્થ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અવગાહના કરીને રહે છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા લોકાકાશના પ્રદેશોની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! લોકાકાશના પ્રદેશ કેટલા કહ્યા ગયા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! असंखेज्जा लोयागासपएसा पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્યાત કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! એક એક (પ્રત્યેક) જીવના કેટલા જીવપ્રદેશ કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जावइया लोगागासपएसा, एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवप्पएसा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે, એટ-

कस्य जीवस्य प्रदेशा भवन्तीति चेदत्रोच्यते-यतो हि-जीवः केवलिसमुद्घातकाले सर्वं लोकाकाशं व्याप्य अवतिष्ठते तस्मात् लोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ते जीव प्रदेशाः सन्तीति भावः ॥ सू० ५ ॥

कर्मप्रकृतिवक्तव्यता ।

पूर्वं जीवप्रदेशाः प्ररूपिताः, तेषां प्रायः कर्मप्रकृतिभिरनुनेतृत्वात् कर्मप्रकृति वक्तव्यतामाह—'कइ ण भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ, तं जहा–नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा! अट्ठ। एवं सव्वजीवाणं अट्ठ कम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं। नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केव-इया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता?, गोयमा ! अणंता अविभा-गपरिच्छेया पण्णत्ता, नेरइया णं भंते ! णाणावरणिज्जस्स कम्म-स्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता? गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता । एवं सव्वजीवाणं जाव वेमाणिया णं पुच्छा, गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता, एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा जाव वेमाणियाणं। एगमेगस्स

पण्णत्ता) जितने लोकाकाश के प्रदेश हैं, एक २ जीव के इतने ही प्रदेश कहे गये हैं। क्यों कि जीव जिस समय केवलिसमुद्घात अवस्थामें रहता है, वह उस समय समस्त लोकाकाश को व्याप्त करलेता है-अतः एक जीव के प्रदेश लोकाकाश के प्रदेशोंके बराबर कहे गये हैं ॥सू०५॥

લા જ એક એક જીવના જીવપ્રદેશ છે. કારણ કે જીવ જ્યારે કેવલિસમુદ્ઘાત અવસ્થામાં રહે છે, તે સમયે તે સમસ્ત લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરી લે છે, તેથી એક જીવના જીવપ્રદેશ લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર કહેવામા આવ્યા છે. સૂ. ૫

णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं, अविभागपलिच्छेएहिं आवेढिय परिवेढिए सिया? गोयमा ! सिय आवेढियपरिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए, जइ आवेढियपरिवेढिए नियमा अणंतेहिं, एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स एगमेगेजीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए ? गोयमा ! नियमा अणंतेहिं, जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स, नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स। एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं, एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडगो भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स, एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं, नवरं वेयणिज्जस्स, आउयस्स, णामस्स, गोयस्स, एएसिं चउण्हं वि कम्माणं मणुसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं सेसं तं चेव ॥ सू० ६ ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-ज्ञानावरणीयं यावत्-आन्तरायिकम् । नैरयिकाणां

कर्मप्रकृति वक्तव्यता-

(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! कर्मप्रकृतियां कितनी कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ) कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं। (तं जहा) जो

કર્મપ્રકૃતિ વક્તવ્યતા—

(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) હે ભદન્ત ! કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (अट्ठ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે. (तंजहा) તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે. (नाणा-

भदन्त ! कति कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ? अष्ट, एवं सर्वजीवानाम् अष्ट कर्मप्रकृतयः स्थापयितव्याः यावत् वैमानिकानाम्। ज्ञानावरणीयस्य खलु भदन्त ! कर्मणः कियन्तः अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः। नैरयिकाणां भदन्त ! ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियन्तः अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः। एवं सर्व

इस प्रकार से हैं-(नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं) ज्ञानावरणीय यावत् आन्तरायिक (नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! नैरयिक जीवों के कितनी कर्मप्रकृतियां कही गई हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अट्ठ) नैरयिक जीवों के आठ कर्मप्रकृतियां कही गई हैं। (एवं सव्वजीवाणं) इसी तरह से सर्व जीवों के (कम्मपयडीओ ठावेयव्वा) आठ कर्मप्रकृतियां कही गई है (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिक देवों तक। (नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छया पण्णत्ता) हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय कर्म के कितने अविभागी परिच्छेद कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अणंता अविभागपरिच्छेया पण्णत्ता) ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागी परिच्छेद अनन्त कहे गये हैं। (नेरइयाणं भंते ! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभाग पलिच्छेया पण्णत्ता) हे भदन्त ! नैरयिक जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागी परिच्छेद कितने कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (अण्णंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) नैरयिक जीवों के ज्ञानावरणीय

वरणिज्जं, जाव अंतराइयं) ज्ञानावरणीयथी अन्तराय सुधीनी आठ कर्मप्रकृतियो छे. (नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?) हे भदन्त ! नारक જીવોની કેટલી કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે ? (गोयमा ! अट्ठ) હે ગૌતમ ! નારક જીવોની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે. (एवं सव्वजीवाणं) એજ પ્રમાણે સર્વ જીવોની (कम्मपगडीओ ठावेयव्वा जाव वेमाणियाण) વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે (णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદ કહેવામાં આવ્યા છે ? (गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. (नेरइयाणं भते ! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! નારકોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ કેટલા કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) નાર-

जीवानाम् यावत् वैमानिकानाम् पृच्छा, गौतम ! अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः, एवं यथा ज्ञानावरणीयस्य अविभागपरिच्छेदा भणितास्तथा अष्टानामपि कर्मप्रकृतीनां भणितव्याः, यावत् – वैमानिकानाम् । एकैकस्य खलु भदन्त ! जीवस्य एकैको जीवप्रदेशः, ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियद्भिरविभागपरिच्छेदैः आवेष्टितः परिवेष्टितः स्यात् ? गौतम ! स्यात् आवेष्टित परिवेष्टितः,

कर्म के अविभागी परिच्छेद अनन्त कहे गये हैं। (एवं सव्वजीवाणं जाव) इसी तरह से समस्त जीवों के जानना चाहिये–यावत् (वेमाणिया णं पुच्छा) हे भदन्त ! वैमानिक जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागी परिच्छेद कितने कहे गये हैं ? (गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) हे गौतम ! वैमानिक जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म अविभागी परिच्छेद अनन्त कहे गये हैं। (एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा) जिस प्रकार से ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागीपरिच्छेद कहे गये हैं उसी तरह शेष सात कर्मों के भी अविभागी परिच्छेद जानना चाहिये। (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिक देवों के भी ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मों के अविभागी परिच्छेद अनन्त होते हैं। (एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए सिया) हे भदन्त ! एक एक जीव का एक २ जीव प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के कितने अविभागप-

કોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. (एवं सव्व जीवाणं–यावत् वेमाणिया णं) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યા છે.

(एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा) જેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણે બાકીનાં સાત કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદ પણ અનંત સમજવા (जाव वेमाणियाणं) વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદ પણ અનંત છે, એમ સમજવું

(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए सिया ?) હે ભદન્ત ! એક

स्यात् नो आवेष्टित परिवेष्टितः, यदि आवेष्टितपरिवेष्टितो नियमात् अनन्तैः। एकैकस्य खलु भदन्त! नैरयिकस्य एकैको जीवप्रदेशः ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियद्भिः अविभागपरिच्छेदैः आवेष्टितपरिवेष्टितः? गौतम! नियमात् अनन्तैः यथा नैरयिकस्य एवं यावत् वैमानिकस्य, नवर मनुष्यस्य यथा जीवस्य एकैकस्य

रिच्छेदों से आवेष्टितपरिवेष्टित हो रहा है? (गोयमा) हे गौतम! (सिय आवेढियपरिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) एक २ जीव का एक एक प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के अविभाग परिच्छेदो से कदाचित् आवेष्टितपरिवेष्टित होना भी है और कदाचित् आवेष्टितपरिवेष्टित नहीं भी होना है। (जइ आवेढियपरिवेढिए नियमा अणतेहिं) यदि वह आवेष्टित परिवेष्टित हो तो नियम से ज्ञानावरणीय कर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित रहा करता है। (एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए) हे भदंत! एक एक नैरयिक का एक एक जीव प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के कितने अविभाग परिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित हो रहा है? (गोयमा! नियमा अणंतेहिं) हे गौतम! एक एक नैरयिक का एक एक जीव प्रदेश नियम से ज्ञानावरणीय कर्म के अनन्तप्रदेशों से आवेष्टित परिवेष्टित

એક જીવને એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદો સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सिय आवेढियपरिवेढिय, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) એક એક જીવને એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે ક્યારેક આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે અને ક્યારેક આવેષ્ટિત પરિવષ્ટિત નથી પણ હોતો. (जइ आवेढिय परिवेढिए नियमा अणतेहिं) જો તે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય તો નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત રહ્યા કરે છે.

(एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए?) હે ભદન્ત! એક એક નારક જીવને એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે? (गोयमा! नियमा अणतेहिं) હે ગૌતમ! એક એક નારક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવે-

खलु भदन्त ! जीवस्य एकैको जीवप्रदेशो दर्शनावरणीयस्य कर्मणः कियद्भिः, एवं यथैव ज्ञानावरणीयस्य तथैव दण्डको भणितव्यो यावद् वैमानिकस्य, एवं यावद् आन्तरायिकस्य भणितव्यम्, नवरं वेदनीयस्य, आयुष्कस्य, नाम्नः, गोत्रस्य, एतेषां, चतुर्णामपि कर्मणां मनुष्यस्य नैरयिकस्य तथा भणितव्यम्, शेषं तदेव ॥ सू० ६ ॥

हो रहा है। (जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स-नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) जैसा नैरयिकों के विषय में कहा गया है वैसा ही यावत् वैमानिकों के विषय में भी जानना चाहिये। परन्तु मनुष्यों को जीव की तरह से कहना चाहिये। (एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं०) हे भदन्त ! एक एक जीव का एक एक जीवप्रदेश दर्शनावरणीय कर्म के कितने अविभाग परिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित हो रहा है? (एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडगो भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं) हे गौतम ! जिस तरह से ज्ञानावरणीय कर्म के विषय में दण्डक कहा गया है उसी तरह से यहां पर भी यावत् वैमानिक तक दण्डक कहना चाहिये। इसी तरह से यावत् अन्तराय-तक कथन जानना चाहिये। (नवरं वेयणिज्जस्स आउयस्स णामस्स गोयस्स एएसिं चउण्हं वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा

ष्टित परावेष्टित थई रह्यो होय छे. (जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) हे गौतम ! आ विषयने अनुलक्षीने नारकोना विषे जेवु कहेवामां आव्युं छे, एवुं ज कथन वैमानिक देवो पर्यन्तना जीवो विषे समजवुं पण मनुष्यना विषयमा जीवना जेवुं कथन समजवुं

(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसाणवरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं ?) हे भदन्त ! एक एक जीवनो एक एक जीवप्रदेश दर्शनावरणीय कर्मना केटला अविभागी परिच्छेदो साथे आवेष्टित परिवेष्टित थई रह्यो होय छे ? (एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दडगो भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं) हे गौतम ! जे रीते ज्ञानावरणीय कर्मना विषयमां उत्तरालापक कहेवामां आव्यो छे, एज प्रमाणे वैमानिक पर्यन्तना देवोना विषयमां दर्शनावरणीय कर्म विषेनो आलापक पण समजवो. एज प्रमाणेनुं कथन अन्तराय पर्यन्तना कर्मोना विषयमां पण समजवुं. (नवरं वेयणिज्जस्स, आउयस्स णामस्स गोयस्स एएसिं चउण्हं वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं, सेसं त चेव) परन्तु वेदनीय, आयु,

टीका—'कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कति-कियत्यः खलु कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! अट्ठ कम्म पगडीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, ता आह-'तं जहा' तद्यथा-'नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं' ज्ञानावरणीयं, यावत्-दर्शनावरणीयं, वेदनीयं, मोहनीयम्, आयुष्यम्, नाम, गोत्रम्, आन्त-

---

भाणियव्वं सेसं तं चेव) किन्तु वेदनीय, आयु, नाम और गोत्र इन चार अघातियां कर्मों द्वारा आवेष्टित परिवेष्टित होने का कथन जैसा नैरयिकों में कहा गया है वैसा ही मनुष्यों में जानना चाहिये। बाकी का और सब कथन पहिले जैसा ही जानना चाहिये।

टीकार्थ—पहिले जीवप्रदेशों का निरूपण किया गया है। ये जीवप्रदेश प्रायः कर्मप्रकृतियों से अनुगत-युक्त होते हैं, यहां पर सूत्रकार ने उन्हीं कर्मप्रकृतियों का कथन किया है इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! जीव के प्रत्येक प्रदेशों को आवृत्त करने वाली कर्मप्रकृतियां कितनी कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा ! अट्ठ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) हे गौतम ! कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं) ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्य, नाम, गोत्र और आन्तरायिक।

નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મો દ્વારા આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થવાનું કથન જેવું નારકોના વિષયમાં કહ્યુ છે, એવું જ મનુષ્યોમાં પણ સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલાના કથન (જ્ઞાનાવરણીયના કથન) પ્રમાણે જ સમજવું

ટીકાર્થ—પહેલાં જીવપ્રદેશોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ. તે જીવપ્રદેશ સામાન્ય રીતે કર્મપ્રકૃતિયોથી અનુગત (યુક્ત) હોય છે. તે સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં કર્મપ્રકૃતિયોનુ કથન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! જીવના પ્રત્યેક પ્રદેશોને આવૃત્ત કરનારી કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" કર્મપ્રકૃતિયો આઠ કહી છે "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(नाणावरणिज्जं जाव अंतराइय) (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અન્તરાય.

रायिकं च, गौतमः पृच्छति–नेरइयाणं भंते ! कइ कम्म पगडीओ पण्णत्ताओ ?' हे भदन्त ! नैरयिकाणां कति कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–' गोयमा ! अट्ठ' हे गौतम ! नैरयिकाणाम् अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ताश्च प्रतिपादिता एव ' एवं सव्वजीवाणं अट्ठ कम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं ' एवम् उक्तरीत्या सर्वजीवानाम् अष्ट कर्मप्रकृतयः स्थापयितव्याः–प्रतिपादयितव्या यावत् भवनपति-पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय–चतुरिन्द्रिय–पञ्चेन्द्रिय–तिर्यग्योनिक–मनुष्य–वानव्यन्तर–ज्योतिषिक-वैमानिकानां चतुर्विंशतिदण्डकपदप्रतिपाद्यानाम् अष्ट कर्मप्रकृतयः प्रतिपादयितव्याः । गौतमः पृच्छति–' नाणावरणि-

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(नेरइया णं भंते ! कइ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) हे भदन्त ! नारक जीवों के कितनी कर्मप्रकृतियां कही गई हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा ! अट्ठ) हे गौतम ! नारक जीवों के आठ कर्मप्रकृतियां कही गई हैं । (एवं सव्व-जीवाणं अट्ठ कम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं) इसी तरह से समस्त जीवों के आठ कर्मप्रकृतियां हैं ऐसा कथन करना चाहिये । अर्थात्–भवनपति, पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय जीव, द्वीन्द्रिय जीव, त्रीन्द्रिय जीव, चतुरिन्द्रियजीव, पञ्चेन्द्रियजीव, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, और वैमानिक इन चौवीसदण्डक प्रतिपाद्य जीवों के ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मप्रकृतियां कही गई हैं ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) हे भदन्त !

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ ? હે ભદન્ત ! નારક જીવોની કેટલી કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " अट्ठ " નારક જીવોમાં આઠે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો સદ્‌ભાવ હોય છે. (एवं सव्वजीवाणं अट्ठ कम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં પણ આઠ કર્મપ્રપ્રકૃતિયોનો સદ્‌ભાવ હોય છે. એટલે કે ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવો, દ્વીન્દ્રિય જીવો, ત્રીન્દ્રિય જીવો, ચતુરિન્દ્રિય જીવો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિક, આ ચોવીસ દંડક પ્રતિપાદ્ય જીવોની જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(नाणावरणिजस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત !

उजस्स णं भंते कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ? १ ज्ञानावरणीयस्य खलु कर्मणः कियन्तोऽविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः ? परिच्छिद्यन्ते इति परिच्छेदाः-अंशास्ते च सविभागा अपि भवन्ति अतो विशिष्यन्ते-अविभागा अविभाज्याश्च ते परिच्छेदा अविभागपरिच्छेदाः निरंशाः अंशा इत्यर्थः, ते च निरंशा अंशाः कर्मपरमाणूनामपेक्षया, अथवा ज्ञानस्य यावतामविभागपरिच्छेदानामंशानामाच्छादनं कृतं वर्तते तदपेक्षया ज्ञानावरणीयस्य कर्मण अनन्ताः सन्ति, एतेन ज्ञानावरणीयं यावतो ज्ञानस्याविभागान् अंशान् आच्छादयति तावन्त एव तस्य ज्ञानावरणीयस्याविभागपरिच्छेदाः, दलिकापेक्षया वाऽनन्ततत्परमाणुरूपाः सन्तीति फलितम् इत्यभिप्रायेण भगवानाह-'गोयमा! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता' हे गौतम ! ज्ञानावरणीयस्य कर्मण अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः-

---

ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद कितने कहे गये हैं ? जिनका दूसरा अंश नहीं हो सकता है ऐसे निरंश अंशों का नाम अविभागपरिच्छेद हैं। परिच्छेद शब्द का अर्थ अंश है ये अंश विभाग सहित भी होते हैं। परन्तु जिन अंशों का विभाग नहीं होता है वे अंश अविभाग परिच्छेद शब्द से यहां प्रकट किये गये हैं। ऐसे अविभाग परिच्छेद-निरंश अंश ज्ञानावरणीय कर्म में कितने होते हैं ऐसा गौतम ने प्रभु से प्रश्न किया है-सो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद (अणंता पण्णत्ता) अनन्त कहे गये हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि ज्ञानावरणीय कर्म पौद्गलिक स्कन्धरूप है-पौद्गलिक स्कन्ध अनन्त प्रदेशों वाला भी होता है। क्यों कि संख्यात, असंख्यात और अनन्तप्रदेश पुद्गल के सिद्धान्त में कहे

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો કેટલા કહ્યા છે ? (જેમનો બીજો અંશ થઇ શકતો નથી એવા નિરંશ અશોને અવિભાગ પરિચ્છેદ કહે છે. પરિચ્છેદ એટલે અંશ. તે અંશ વિભાગસહિત પણ સંભવી શકે છે પરન્તુ જે અંશોનો વિભાગ થતો નથી એવાં અંશોને અહીં 'અવિભાગ પરિચ્છેદ' શબ્દ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના એવા અવિભાગ પરિચ્છેદ (નિરંશ અંશ) કેટલા છે, એવું અહીં ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછયું છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો " अणंता पण्णत्ता " અનંત કહ્યા છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પૌદ્ગલિક સ્કન્ધરૂપ છે-પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ અનંત

निरंशा अंशाः प्रज्ञप्ताः, ते चोक्तस्वरूपा बोध्याः। गौतमः पृच्छति–'नेरइयाणं भंते! णाणावरणिज्जस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता?' हे भदन्त! नैरयिकाणां ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियन्तः अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ता? भगवानाह–'गोयमा! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता' हे गौतम! नैरयिकाणां ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः। 'एवं सव्व

गये हैं। अतः यहां जो ज्ञानावरणीय कर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेद कहे गये हैं–वे कर्मपरमाणुओं की अपेक्षा से, अथवा ज्ञान के जितने अविभाग अंशों को उन कर्मपरमाणुओं ने आच्छादित–आवृत कर रखा है, उस अपेक्षा से कहे गये हैं। क्यों कि ज्ञान के अविभागपरिच्छेद अनन्त हैं और इन अनन्त अविभागपरिच्छेदों को ज्ञानावरणीय कर्म के अविभाग परिच्छेद दलिकों की अपेक्षा से तत्परमाणुरूपा निरंश अंश आवृत किये हुए हैं–अतः ये भी अनन्त ही हैं। इसी अपेक्षा से यहां ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद अनन्त कहे गये हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(नेरइयाणं भंते! णाणावरणिज्जस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) हे भदन्त! नारक जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के कितने अविभागपरिच्छेद कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) हे गौतम! नैरयिक जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद

પ્રદેશોવાળો પણ હોય છે, કારણ કે પુદ્ગલના સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અને અનંત પ્રદેશ સિદ્ધાન્તમાં કહ્યા છે. તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જે અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ અહીં કહેવામાં આવ્યા છે, તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ, અથવા જ્ઞાનનાં જેટલાં અવિભાગી અંશોને તે કર્મપરમાણુઓએ આચ્છાદિત-આવૃત-કરી રાખેલાં છે, એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. કારણ કે જ્ઞાનના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત છે, અને તે અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ-પરિચ્છેદ દલિકોની અપેક્ષાએ તે પરમાણુરૂપા નિરંશ અંશ આવૃત્ત કરેલ હોય છે તેથી તેઓ પણ અનંત જ છે. આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યાં છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयाणं भंते! णाणावरणिज्जस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! નારક જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે?

जीवाणं जाव वेमाणियाण पुच्छा' एवं नैरयिकाणामिव सर्वजीवानां यावत् भवनपतिमारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियन्तोऽविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः ? इति पृच्छा-प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ' हे गौतम ! सर्वेषां जीवानां ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः प्रज्ञप्ताः, ' एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्हंवि कम्मपगडीणं भाणियव्वा, जाव वेमाणियाणं।' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणोऽविभागपरिच्छेदाः तथैव अष्टानामपि ज्ञानावरणीयादीनाम् आन्तरायिकान्तानाम् कर्मप्रकृतीनाम् अनन्ता अविभागपरिच्छेदाः भणितव्याः यावत् वैमानिकानां नैरयिकादि वैमानिकपर्यन्तानाम्

अनन्त कहे गये हैं। (एवं सव्वजीवाणं जाव वेमाणियाणं पुच्छा) हे भदन्त ! समस्त जीवों के भवनपति से लेकर वैमानिक देवों तक के जीवों के कितने अविभागपरिच्छेद कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं -(गोयमा) हे गौतम ! (अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) भवनपति से लेकर वैमानिक देवों तक के जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद अनन्त कहे गये हैं। (एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्हं वि कम्मपयडीणं भाणियव्वा जाव वेमाणियाणं) इस तरह जैसे भवनपति से लेकर वैमानिक देवों तक के जीवों के ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेद अनन्त कहे गये हैं उसी प्रकार से इन समस्त जीवों के दर्शनावरणीय आदि आठों कर्मों के अविभागपरिच्छेद अनन्त कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. " एवं सव्व जीवाणं जाव वेमाणियाणं पुच्छा " હે ભદન્ત ! ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો કેટલા કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત કહ્યા છે. (एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा-जाव वेमाणियाणं) જેવી રીતે નારકથી લઇને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત કહેવા [illegible] યા છે, એજ પ્રમાણે નારકથી લઇને

जीवानां दर्शनावरणीयस्य, वेदनीयस्य, मोहनीयस्य, आयुष्यस्य, नाम्नः गोत्रस्य, आन्तरायिकस्य च कर्मणोऽनन्ता अविभागपरिच्छेदाः मज्ञापनीयाः। गौतमः पृच्छति-'एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए सिया' हे भदन्त! एकैकस्य खलु जीवस्य एकैको जीवप्रदेशो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियद्भिः अविभागपरिच्छेदैः परमाणुरूपैः निरंशांशैः आवेष्टितः आ ईषत्परिवृतः परिवेष्टितः अत्यन्तं परिवृतः स्यात्? भगवानाह-'गोयमा! सिय आवेढिय परिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए' हे गौतम! एकैकजीवप्रदेशो ज्ञानावरणीयकर्माविभागपरिच्छेदैः परमाणुरूपैः

अर्थात् नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों के दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्य, नाम, गोत्र और अन्तराय इन कर्मप्रकृतियों के अविभागपरिच्छेद अनन्त होते हैं ऐसा जानना चाहिये अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपरिच्छेहिं आवेढिए परिवेढिए सिया) हे भदन्त! आपने एक जीव के असंख्यात प्रदेश कहे हैं-सो एक एक जीव का एक एक प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के कितने अविभागपरिच्छेदों से परमाणुरूप निरंश अंशों से आवेष्टित-ईषत् परिवृत, परिवेष्टित-अत्यन्त परिवृत हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा सिय आवेढियपरिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) हे गौतम! ऐसा नियम नहीं है कि एक एक जीव का एक

વૈમાનિકો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ આઠે કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત હોય છે, એમ સમજવું

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-(एगमेगस्सणं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभाग-परिच्छेएहिं आवेढिए परिवेढिए सिया) હે ભદન્ત! આપે એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા છે. તો એક એક જીવનો એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી (પરમાણુ રૂપ નિરંશ અંશોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે? (આવેષ્ટિત એટલે સામાન્યરૂપે પરિવૃત અને પરિવેષ્ટિત એટલે અત્યન્ત પરિવૃત, આવો આ બન્ને પદોનો અર્થ થાય છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा! सिय आवेढियपरिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) હે ગૌતમ! એવો કોઈ નિયમ નથી કે એક એક

निरंशाशैः स्यात् कदाचिन् आवेष्टितपरिवेष्टितः स्यात्, स्यात् कदाचित् नो आवेष्टितपरिवेष्टितः स्यात्। तत्र केवलिनोऽपेक्षया नो आवेष्टितपरिवेष्टितः स्यात् इत्युक्तम्, केवलिनो हि, क्षीणज्ञानावरणत्वेन तत्प्रदेशस्य ज्ञानावरणीयाविभागपरिच्छेदैरावेष्टनपरिवेष्टनाभावात्, केवलिभिन्नमनुष्याद्यपेक्षया तु आवेष्टितःस्यादित्युक्तम् केवलिभिन्नमनुष्यादेरक्षीणज्ञानावरणत्वेन तत्प्रदेशस्य ज्ञानावरणीयाविभागपरिच्छेदैरावेष्टनपरिवेष्टनसद्भावात्, तत्रापि 'जइ आवेढियपरिवेढिए

एक जीव प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के अविभागपरिच्छेदों से-परमाणुरूप निरंश अशों से-आवेष्टित परिवेष्टित हो ही-इसलिये कदाचित् वह आवेष्टित परिवेष्टित है भी और कदाचित् वह आवेष्टित परिवेष्टित नहीं भी हैं। केवली भगवान् की अपेक्षा से जीव का प्रदेश ज्ञानावरणीय कर्म के अविभाग परिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित नहीं होता है। क्यों कि केवली भगवान के ज्ञानावरणीय कर्मका सर्वथा नाश हो जाता है-अतः उनको जीव प्रदेश ज्ञानावरणीयकर्म के अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित नहीं रहता है। जो जीव केवली -भगवान से भिन्न हैं-अर्थात् छद्मस्थ हैं-ऐसे मनुष्यादिक जीवों की अपेक्षा से एक एक जीव प्रदेश ज्ञानावरणीयकर्मके अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित रहा करता है। क्यों कि उनके ज्ञानावरणीयकर्म क्षीण नहीं होता है। (जइ आवेढिय परिवेढिए नियमा अणंतेहिं)

જીવનો એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના અવિભાગપરિચ્છેદોથી (પરમાણુ રૂપ નિરંશ અશોથી) આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલો) જ હોય છે કયારેક તે આવેષ્ટિત પરાવેષ્ટિત હોય છે, અને કયારેક આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત નથી પણ હોતો કેવલી ભગવાનની અપેક્ષાએ જીવનો પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોતો નથી, કારણ કે કેવલી ભગવાનના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા નાશ થઈ જાય છે. તેથી તેમના જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ પ્રરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલા) હોતા નથી. પરન્તુ કેવલી ભગવાન સિવાયના-એટલે કે છદ્મસ્થ-મનુષ્ય આદિ જીવોનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, કારણ કે તેમના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થયો હોતો નથી. (जइ आवेढियपरिवेढिए नियमा अणतेहिं) તે કારણે છદ્મસ્થ

नियमा अणंतेहिं' आवेष्टितपरिवेष्टितो जीवप्रदेशः स्यात्तदा स नियमात् नियमतः अनन्तैः ज्ञानावरणीयाविभागपरिच्छेदैरावेष्टितपरिवेष्टितोऽवसेयः ।

अथ नैरयिकमाश्रित्य गौतमः पृच्छति-' एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए ? ' हे भदन्त ! एकैकस्य खलु नैरयिकस्य एकैको जीवप्रदेशो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कियद्भिः अविभागपरिच्छेदैः परमाणुरूपैर्निरंशांशैरावेष्टितपरिवेष्टितो भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! नियमा अणंतेहिं ' हे गौतम ! एकैको नैरयिकजीवप्रदेशो नियमात् नियमतो ज्ञानावरणीयकर्मणः अनन्तैरविभागपरिच्छेदैः आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति, ' जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणि-

---

इसलिये छद्मस्थ जीव का जो जीवप्रदेश ज्ञानावरणीयकर्म से आवेष्टित परिवेष्टित है वह नियम से ज्ञानावरणीयकर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से ही आवेष्टित परिवेष्टित है ऐसा जानना चाहिये ।

अब गौतमस्वामी नैरयिक जीव की अपेक्षा लेकर प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं-(एगमेगस्स ण भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढिए परिवेढिए) हे भदन्त एक एक नैरयिक का एक २ जीवप्रदेश ज्ञानावरणीयकर्म के कितने अविभागपरिच्छेदों से-परमाणुरूप निरंश अंशों से-आवेष्टित परिवेष्टित होता है ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम (नियमा अणंतेहिं) एक एक नैरयिक का जीवप्रदेश नियम से ज्ञानावरणीयकर्म के अनंत अविभागपरिच्छेदोंसे आवेष्टित परिवेष्टित होता है ? (जहा-

---

જીવને જે જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, તે નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારક જીવોને અનુલક્ષીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(एगमेगस्स ण भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए ?) હે ભદન્ત ! એક એક નારકનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી (પરમાણુરૂપ નિરંશ અંશોથી) આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલો) હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (नियमा अणतेहिं) પ્રત્યેક નારક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોય છે. (जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमा-

यस्स, नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स' यथा नैरयिकस्य जीवप्रदेशो ज्ञानावरणीयकर्मणोऽनन्तैरविभागपरिच्छेदैर्नियमात् आवेष्टितपरिवेष्टित उक्तः एवं तथैव यावत् पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक-भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिकस्य जीवप्रदेशोऽपि ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः अनन्तैरविभागपरिच्छेदैर्नियमतः आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति, किन्तु नवरम् विशेषस्तु मनुष्यस्य जीवप्रदेशो यथा समुच्चयजीवस्य प्रदेशः स्यात् आवेष्टितपरिवेष्टितः, स्यात् नो आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति इत्युक्तम् तथैव केवलिनोऽपेक्षया नो आवेष्टितपरिवेष्टितः स्यात्, केवलिभिन्नमनुष्यापेक्षया तु आवेष्टितपरिवेष्टितः स्यादिति वक्तव्यमित्याशयः, मनुष्यापेक्षया उभयरयैव आवेष्टितपरिवेष्टितत्वस्य अना-

---

नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) जैसा एक नैरयिक का एक जीवप्रदेश ज्ञानावरणीयकर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से नियमतः आवेष्टितपरिवेष्टित कहा गया है उसी तरह से यावत्-पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय का, विकलेन्द्रियका, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक का, भवनपति का, वानव्यन्तर का, ज्योतिषिक का और वैमानिक का, जीव प्रदेश भी ज्ञानावरणीयकर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदोंसे नियमतः आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। किन्तु-मनुष्य का जीवप्रदेश समुच्चय जीवप्रदेश की तरह आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। अर्थात्-वह कदाचित् ज्ञानावरणीयकर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टितपरिवेष्टित होता है और कदाचित् नहीं होता है। केवली भगवान की अपेक्षा वह ऐसा नहीं होता है- और केवलीभिन्न मनुष्य की अपेक्षा वह ऐसा होता है। इस तरह मनुष्य की अपेक्षा जीवप्रदेश

णियस्स, नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) જેમ પ્રત્યેક નારકનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોય છે, એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયનો, વિકલેન્દ્રિયનો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો, ભવનપતિનો, વાનવ્યન્તરનો, જ્યોતિષિકનો અને વૈમાનિકનો જીવપ્રદેશ પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી નિયમથી જ વીંટળાયેલો હોય છે. પરન્તુ મનુષ્યનો જીવપ્રદેશ સામાન્ય જીવપ્રદેશની જેમ ક્યારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતો. કેવલીભગવાનની અપેક્ષાએ મનુષ્યનો જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોતો નથી, પણ કેવલી સિવાયના મનુષ્યોનો જીવપ્રદેશ તેમનાથી વીંટળાયેલો હોય છે.

वेष्टितपरिवेष्टितत्वस्य च संभवात्, ज्ञानावरणीयवदेव दर्शनावरणीय मोहनीयान्तरायेष्वपि वक्तव्यम्, वेदनीयायुष्कनामगोत्रेषु तु जीवपदे एव केवल्यपेक्षया भजना वक्तव्या, मनुष्यपदे तु नासौ भजना, तत्र वेदनीयादीनां नियमतो भावादित्यभिप्रायेण प्राह-' एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं० ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! एकैकस्य खलु जीवस्य एकैको जीवप्रदेशो दर्शनावरणीस्य कर्मणः कियद्भिः अविभागपरिच्छेदैः परमाणुरूपैः आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति ? भगवानाह-' एवं जहेव नाणावर-

---

में आवेष्टितपरिवेष्टित होने का और नहीं होने का सद्भाव पाया जाता है। जिस तरह से ज्ञानावरणीयकर्म के विषय में यह कथन किया गया उसी तरह से दर्शनावरणीय, मोहनीय और अन्तराय इन कर्मों के विषय में भी कथन करना चाहिये। वेदनीय, आयुष्य, नाम और गोत्र इनचार अघातिया कर्मो में तो जीवपद में ही होता है। इस अपेक्षा भजना का कथन किया गया है मनुष्य पद में भजना नहीं ऐसा जानना चाहिये। क्यों कि यावन्मात्र मनुष्यों में इन चार कर्मों का सद्भाव पाया ही जाना है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं) हे भदन्त! एक एक जीव का एक एक जीवप्रदेश दर्शनावरणीयकर्म के कितने अविभागपरिच्छेदों से-परमाणुरूप निरंश अंशों से आवेष्टित परिवेष्टित होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं जहेव नाणाव-

---

આ રીતે મનુષ્યની અપેક્ષાએ જીવપ્રદેશમાં આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોવાનો અને નહીં હોવાનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. જેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિષયમાં આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવી જ રીતે દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, એ ત્રણ કર્મોના વિષયમાં પણ કથન સમજવું. પરન્તુ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મોમાં તો જીવપદમાં જ ભજના-સહિતનું (વૈકલ્પિક) કથન કરવામાં આવ્યું છે, મનુષ્યમાં ભજનાવાળું (વિકલ્પવાળું) કથન કરવામાં આવ્યું નથી, એમ સમજવું. કારણ કે જેટલા મનુષ્યો છે તે બધાં મનુષ્યોમાં આ ચાર કર્મોનો સદ્ભાવ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइए हिं ?) હે ભદન્ત! પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી-પરમાણુરૂપ નિરંશ અંશોથી-આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે?

णिज्जस्स तहेव दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स' एवमुक्तरीत्या यथैव ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः अनन्तै रविभागपरिच्छेदैः आवेष्टित परिवेष्टितः प्रतिपादितस्तथैव दण्डको-दर्शनावरणीयस्यापि कर्मणः अनन्तैरविभागपरिच्छेदैः एकैकजीवप्रदेश आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति इतिरूपो दण्डको भणितव्यः, यावत्-नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तस्य जीवप्रदेशो दर्शनावरणीयकर्मणः अनन्तै रविभागपरिच्छेदैरावेष्टितपरिवेष्टितो भवति, 'एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं' एवं पूर्वोक्तरीत्यैव यावत्-वेदनीय मोहनीय-आयुष्क-नाम-गोत्रस्य-आन्तरायिकस्य च कर्मणः अनन्तैरविभागपरिच्छेदैर्यावत्प्रदेश आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति इति भणितव्यम् किन्तु 'नवरं वेयणिज्जस्स आउयस्स, णामस्स, गोयस्स, एएसिं चउण्ह वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं, सेसं तं

रणिज्जस्स तहेव दंडओ भाणियव्वो-जाव वेमाणियस्स) हे गौतम! जिस तरह से नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के एक एक जीव का एक एक जीव प्रदेश ज्ञानावरणीयकर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टिनपरिवेष्टित कहा गया है, उसी तरह से नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के एक एक जीव का एक एक जीवप्रदेश दर्शनावरणीय कर्म के अनंत अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। (एवं जाव अन्तराइयस्स भाणियव्वं) इसी तरह से वेदनीय, मोहनीय आयुष्य, नाम, गोत्र और अन्तरायिककर्म के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से नरक से लेकर वैमानिक तक के एक २ जीव एक एक जीवप्रदेश आवेष्टितपरिवेष्टि होता है। (नवरं) किन्तु-(वेयणिज्जस्स, आउयस्स णामस्स, गोयस्स एएसिं चउण्ण वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स) હે ગૌતમ! જે રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદો વડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એજ પ્રમાણે નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોવડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું. (एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं) એજ પ્રમાણે નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે એમ સમજવું. "नवरं" પરન્તુ (वेयणिज्जस्स, आउयस्स, णामस्स, गोयस्स, एएसिं चउण्ह वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं

चेव' नवरं विशेषस्तु वेदनीयस्य आयुष्कस्य, नाम्नः, गोत्रस्य च एतेषां चतुर्णामपि कर्मणाम् अनन्तैरविभागपरिच्छेदैः मनुष्यस्य जीवप्रदेशो नियमतः आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति, यथा नैरयिकस्य प्रतिपादितस्तथैव भणितव्यः, शेषं तदेव=पूर्ववदेव, तथा च मनुष्यस्य जीवप्रदेशश्चतुर्णां घातिकर्मणां-ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय मोहनीयाऽन्तरायरूपाणामनन्तैरविभागपरिच्छेदैः भजनया आवेष्टितपरिवेष्टितो भवति, केवलिनां तदभावात्, अघातिनां तु चतुर्णां वेदनीया-ऽऽयुष्क-नाम-गोत्र-रूपाणां कर्मणामनन्तैरविभागपरिच्छेदैः नियमतो मनुष्यजीवप्रदेशः आवेष्टितपरिवेष्टितो

तहा भाणियव्वं, सेसं तं चेव) वेदनीय, आयु नाम और गोत्र इन चार कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से मनुष्यमात्र का एक एक जीव प्रदेश आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। जैसे नारक का एक एक जीवप्रदेश आठ कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदोंसे आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि मनुष्य पद में घातिया कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टितपरिवेष्टित होने के पहिले जैसी केवली मनुष्य की अपेक्षा लेकर भजना कही गई है वह भजना यहां पर-वेदनीय आदि ४ अघातिया कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित होनेसें नहीं कही गई है। क्योंकि केवली मनुष्यका भी एक एक जीवप्रदेश इन अघातिया कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदोंसे नियमतः आवेष्टितपरिवेष्टित होता है। सिद्धोंको कर्मोंका अभाव हो जानेसे सिद्ध जीवका प्रदेश कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदोंसे आवेष्टित परिवेष्टित नहीं होता है। निष्कर्ष इस कथन

सेसं तंचेव) પ્રત્યેક મનુષ્યનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું. એટલે કે આ ચાર કર્મોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થવા વિષેનું કથન અહીં નારકોના જેવું જ સમજવું જોઇએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતિયા કર્મોની અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી મનુષ્યનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો, પરન્તુ વેદનીય આદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી મનુષ્યમાત્રનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે. કારણ કે કેવલી મનુષ્યનો પણ પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ આ વેદનીયાદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી નિયમતઃ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે સિદ્ધ જીવોનાં કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી સિદ્ધજીવનો જીવપ્રદેશ કોઈ પણ કર્મના અનંત અવિભાગી

भवति केवलिनामपि तत्सद्भावादित्याशयः, मनुष्यभिन्नानां त्रयोविंशतेः जीवानां तु प्रदेशाः अष्टानां कर्मणामनन्तैरविभागपरिच्छेदैरावेष्टितपरिवेष्टितो नियमतो भवत्येव, सिद्धानां कर्माभावेन तज्जीवप्रदेशस्य कर्मानन्ताविभाग-परिच्छेदैः आवेष्टनपरिवेष्टनासंभवात्, ॥ सू० ६ ॥

ज्ञानावरणीयादिकर्मणां परस्परसम्बन्धवक्तव्यता ।

अथ ज्ञानावरणादिप्रस्तावात् तेषामेव शेषैः सह परस्परं सामानाधिकरण्यं वैयधिकरण्यं च यथायोगं प्रतिपादयितुमाह-'जस्स णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्—जस्स णं भंते! नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं, जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स णं दरिसणावरणिज्जं, तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि। जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं, तस्स णाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि। जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं, तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ? गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स

का यही है कि मनुष्यभिन्न तेवीस दण्डक के जीवों के प्रदेश नियम से आठ कर्मों के अनन्त अविभागपरिच्छेदों से आवेष्टित परिवेष्टित होते ही हैं। सिद्धोंके कर्माभाव के कारण सिद्धजीव प्रदेशमें कर्मानन्तविभा-गपरिछेदों द्वारा आवेष्टित परिवेष्टित न होनेकी असंभवता है ॥सू०६॥

પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોતો નથી આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે મનુષ્ય સિવાયના ૨૩ દંડકના જીવોના જીવપ્રદેશ નિયમથી જ આઠે આઠ કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદો વડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે. પરન્તુ સિદ્ધજીવોમાં કર્મોનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધજીવ પ્રદેશમાં કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોવાની વાત સંભવી શકતી નથી. સૂ.૬

मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुणमोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि । जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि । एवं गोएण वि समं, अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि १ । जस्स णं भंते ! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं ? जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जंपि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं२, जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं ? गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि । जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं०? एवं एयाणि परोप्परं नियमा, जहा आउएण समं, एवं नामेण वि, गोएण वि समं भाणियव्वं । जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं०? पुच्छा, गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि३। जस्स णं भंते! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं? गोयमा! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि। एवं नाम, गोयं, अंतराइयं च भाणियव्वं४। जस्स णं भंते! आउयं तस्स नामं,

जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं? गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि। एवं नामं, गोयं, अंतराइयं च भाणियव्वं ४। जस्स णं भंते ! आउयं तस्स नामं, जस्स पुण नामं तस्स आउयं? पुच्छा, गोयमा ! दो वि परोप्परं नियमा, एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं। जस्स णं भंते ! आउयं, तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं, तस्स आउयं? पुच्छा, गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा ५। जस्स णं भंते ! णामं तस्स गोयं, जस्स णं गोयं, तस्स णं नामं पुच्छा, गोयमा ! जस्स णं णामं, तस्स णं नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं ? गोयमा! दोवि एए परोप्परं नियमा। जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं, तस्स णामं पुच्छा? गोयमा ! जस्स णामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि ६। जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं तस्स गोयं पुच्छा ? गोयमा ! जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि ॥ सू० ७ ॥

छाया—यस्य खलु भदन्त ! ज्ञानावरणीयं, तस्य दर्शनावरणीयं, यस्य दर्शनावरणीयं, तस्य ज्ञानावरणीयम् ? गौतम ! यस्य खलु ज्ञानावरणीयं तस्य दर्शनावरणीयं नियमात् अस्ति, यस्य खलु दर्शनावरणीयं तस्यापि ज्ञानावरणीयं नियमात् अस्ति । यस्य खलु भदन्त ! ज्ञानावरणीयं तस्य वेदनीयम्, यस्य वेदनीयं तस्य ज्ञानावरणीम् ? गौतम ! यस्य ज्ञानावरणीयं तस्य वेदनीयं नियमात्

-ज्ञानावरणीयादिक कर्मों की परस्परसंबंध वक्तव्यता-

'जस्स णं भंते! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) हे भदन्त ! जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस जीवके क्या दर्शनावरणीयकर्म है ? तथा जिस जीव के दर्शनावरणीयकर्म है उस जीव के क्या ज्ञानावरणीयकर्म है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस जीव के नियम से दर्शनावरणीयकर्म है । (जस्स णं दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) इसी तरह से जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्म है उस जीव के नियम से ज्ञानावरणीयकर्म है । (जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं)

જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના પરસ્પરના સંબંધનું નિરૂપણ—

(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं) ઇત્યાદિ.

सूत्रार्थ—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો ? તથા જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, (जस्सणं दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्ज नियमा अत्थि) એજ પ્રમાણે જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. (जस्सणं भंते ! नाणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો

अस्ति, यस्य पुनर्वेदनीयं तस्य ज्ञानावरणीयं स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति। यस्य खलु भदन्त! ज्ञानावरणीयं तस्य मोहनीयं, यस्य मोहनीयं तस्य ज्ञानावरणीयम्? गौतम! यस्य ज्ञानावरणीयं तस्य मोहनीय स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति, यस्य पुनर्मोहनीयं तस्य ज्ञानावरणीयं नियमात् अस्ति। यस्य खलु भदन्त! ज्ञानावरणीयं,

---

हे भदन्त! जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्म है क्या उस जीव के वेदनीय कर्म है और जिसजीव के वेदनीय कर्म है उस जीव के क्या ज्ञानावरणीयकर्म है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि जस्स पुणवेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस जीव के तो नियम से वेदनीय कर्म है और जिस जीव के वेदनीय कर्म है उस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है भी और नहीं भी है। (जस्स णं भंते! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस जीव के क्या मोहनीय कर्म है और जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के क्या ज्ञानावरणीयकर्म है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सियनत्थि, जस्स पुणमोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस

સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? તથા જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. (जस्स णं भंते! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે

तस्य आयुष्कम्, एवं यथा वेदनीयेन समं भणितं तथा आयुष्केणापि समं भणितव्यम्। एवं नाम्नापि। एवं गोत्रेणापि समम्, आन्तरायिकेण समं यथा दर्शनावरणीयेन समं तथैव नियमात् परस्परं भणितव्ये १। यस्य खलु भदन्त! दर्शनावरणीयं, तस्य वेदनीयं, यस्य वेदनीयं तस्य दर्शनावरणीयम्? यथा ज्ञाना-

जीव के मोहनीयकर्म है भी और नहीं भी है-परन्तु जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के नियम से ज्ञानावरणीयकर्म है। (जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं) हे भदन्त! जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म है उस जीव के क्या आयुष्य कर्म है इत्यादि।
(एवं जहा वेमाणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं एवं नामेग वि, एवं गोएण वि समं) हे गौतम! जैसा वेदनीय कर्म के साथ कहा गया है, वैसा ही आयुष्य के साथ कहना चाहिये इसी तरह से नाम और गोत्र कर्म के साथ भी जानना चाहिये। (अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि १) तथा-जैसा दर्शनावरणीय कर्म के साथ कहा गया है वैसा ही अन्तरायकर्म के साथ अवश्य परस्पर में कहना चाहिये। (जस्स णं भंते! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्म है, उस

જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્કકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો? ઇત્યાદિ.

(एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं) હે ગૌતમ! વેદનીય કર્મની સાથે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન આયુષ્કકર્મ સાથે પણ સમજવું, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ સાથે પણ એવું જ કથન સમજવું. (अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि १) તથા જેવું કથન દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન અંતરાયકર્મ અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પરસ્પરના સદ્‌ભાવ વિષે અવશ્ય કહેવું જોઇએ.

(जस्स णं भंते! दरिसणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્

वरणीयम् उपरिमैः सप्तभिः कर्मभिः समं भणितं तथा दर्शनावरणीयमपि उपरिमैः षड्भिः कर्मभि' समं भणितव्यम्, यावत् आन्तरायिकेण २। यस्य खलु भदन्त! वेदनीयं तस्य मोहनीयं, यस्य मोहनीयं तस्य वेदनीयम्? गौतम! यस्य वेदनीयं तस्य मोहनीयं स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति, यस्य पुनर्मोहनीयं तस्य वेदनीयं नियमात् अस्ति।

जीव के क्या वेदनीय कर्म है? और जिस जीव के वेदनीय कर्म है उस जीव के क्या दर्शनावरणीय कर्म है? (जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जं पि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २) हे गौतम! जिस तरह से ज्ञानावरणीय कर्म का संबंधरूप कथन ऊपर के सात कर्मों के साथ किया गया है उसी तरह से दर्शनावरणीय कर्म का भी संबंध कथन ऊपर के छह कर्मों के साथ कर लेना चाहिये। यावत् अन्तराय के साथ इसी तरह से कहना चाहिये (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के वेदनीय कर्म है उस जीव के क्या मोहनीय कर्म है और जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के क्या वेदनीय कर्म है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के

ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? (जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जं पि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २) હે ગૌતમ! ઉપરના સાત કર્મો સાથેના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધ વિષયક કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઉપરના છ કર્મો સાથેના (વેદનીયથી અન્તરાય પર્યન્તના છ કર્મો સાથેના) દર્શનાવરણીય કર્મના સંબંધ વિષયક કથન પણ સમજવું.

(जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं?) હે ભદન્ત! જે જીવમા વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં

यस्य खलु भदन्त! वेदनीयं तस्य आयुष्कम् 'जस्स णं आउयं तस्स वेयणिज्जं?' एवम् एते परस्परं नियमात्, यथा आयुष्केण समम् एवं नाम्नाऽपि, गोत्रेणापि समं भणितव्यम्। यस्य खलु भदन्त! वेदनीयं तस्य आन्तरायिकं, यस्य आन्तरायिकं तस्य वेदनीयं? पृच्छा, गौतम यस्य वेदनीयं तस्य आन्तरायिकं स्यात् अस्ति,

---

वेदनीयकर्म है उस जीवके मोहनीयकर्म है भी और नहीं भी है। परन्तु –जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के वेदनीय कर्म अवश्य है। (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स आउयं) हे भदन्त! जिस जीव के वेदनीय कर्म है उसके आयुष्य कर्म है क्या? (एवं एयाणि परोप्परं नियमा) हे गौतम! ये दोनों परस्पर में अवश्य होते हैं। अर्थात् जिसके वेदनीय कर्म है उसके आयुष्य कर्म है और जिसके आयुष्य कर्म है उसके वेदनीय कर्म है। (जहा आउएणं समं एवं नामेण वि, गोएण वि समं भाणियव्वं) जैसा आयुष्य के साथ वेदनीय का कथन किया गया है, इसी तरह से नाम और गोत्र के साथ भी वेदनीय का कथन कर लेना चाहिये। (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं पुच्छा) हे भदन्त! जिस जीव के वेदनीय है उस जीव के अन्तराय कर्म है? इत्यादि प्रश्न, (गोयमा) हे गौतम! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं

વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પણ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે? (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स आउयं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો શું સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો શું સદ્‌ભાવ હોય છે? (एवं एयाणि परोप्परं नियमा) હે ગૌતમ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે, અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. (जहा आउएणं समं एवं नामेण वि, गोएण वि, समं भाणियव्वं) જેવી રીતે આયુષ્ય કર્મની સાથે વેદનીય કર્મનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવી જ રીતે નામકર્મ અને ગોત્ર-કર્મની સાથે પણ વેદનીય કર્મનું કથન કરવું જોઈએ. (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? ઈત્યાદિ પ્રશ્ન.

स्यात् नास्ति, यस्य पुनरान्तरायिकं तस्य वेदनीयं नियमात् अस्ति३। यस्य खलु भदन्त! मोहनीयं तस्य आयुष्कम्, यस्य आयुष्कं तस्य मोहनीयम्? गौतम! यस्य मोहनीयं तस्य आयुष्कं नियमात् अस्ति, यस्य पुनरायुष्कं तस्य पुनर्मोहनीयं स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति, एवं नाम, गोत्रम्, आन्तरायिकं च भणितव्यम् ४,

सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि ३) जिस जीव के वेदनीय कर्म है उस जीव के अन्तराय कर्म है भी और नहीं भी है परन्तु जिस जीव के अन्तराय कर्म है उस जीव के वेदनीय कर्म नियम से है। (जस्स णं भंते! मोहणिज्जं तस्स आउयं जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के क्या आयुष कर्म है? और जिस जीव के आयु कर्म है उस जीव के क्या मोहनीय कर्म है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) जिस जीव के मोहनीय कर्म है उस जीव के नियम से आयुः कर्म है और जिस जीव के आयु कर्म है उस जीव के मोहनीय कर्म हो भी और नहीं भी हो-इस तरह से आयुकर्म के साथ मोहनीकर्म की भजना है। (एवं नामं गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं ४) इसी तरह से नाम, गोत्र, और अन्तराय कर्म

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइय सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं, तस्स मोहणिज्जं) હે ભદન્ત! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે?

(जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે, પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. (एवं नामं, गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं ४) એજ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અંત-

यस्य खलु भदन्त ! आयुष्कं तस्य नाम, यस्य नाम तस्य आयुष्कम् ? पृच्छा, गौतम ! द्वे अपि परस्परं नियमात्, एवं गोत्रेणापि समं भणितव्यम् । यस्य खलु भदन्त ! आयुष्कं तस्य आन्तरायिकं, यस्य आन्तरायिकं तस्य आयुष्कम् ? पृच्छा, गौतम ! यस्य आयुष्कं तस्य आन्तरायिकं स्यात् अस्ति, स्यात् नास्ति, यस्य

को भी कहना चाहिये। अर्थात् मोहनीय कर्म के होने पर नाम, गोत्र और अन्तराय नियम से होते हैं। पर इनके होने पर मोहनीय कर्म हो भी और न भी हो-इस तरह से इनके साथ मोहनीय कर्म की भजना जाननी चाहिये। (जस्स णं भंते ! आउयं तस्स नामं, जस्स पुण नामं तस्स आउयं पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के आयु कर्म है उस जीव के क्या नामकर्म है ? और जिस जीव के नामकर्म है उस जीव के क्या आयु कर्म है ? (गोयमा ! दो वि परोप्परं नियमा) हे गौतम ! ये दोनों कर्म आपस में एक दूसरे के साथ नियम से होते हैं। (एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं) इसी तरह से गोत्र के साथ भी कहना चाहिये। (जस्स णं भंते आउयं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं तस्स आउयं पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के आयु कर्म है उस जीव के क्या अंतराइयकर्म है और जिस जीव के अन्तराय कर्म है उस जीव के क्या आयुकर्म है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स आउयं तस्स अंतरा-

---

राय કર્મ વિષે પણ સમજવું. એટલે કે મોહનીય કર્મ હોય ત્યારે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ અવશ્ય હોય છે. પરન્તુ નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય કર્મ હોય ત્યારે મોહનીય કર્મ હોય છે પણ ખરૂં અને નથી પણ હોતું. (जस्सणं भंते ! आउयं तस्स नामं, जस्स पुण नामं तस्स आउयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दो वि परोप्परं नियमा) તે બન્ને કર્મો એક બીજાની સાથે અવશ્ય રહે છે. (एव गोत्तेण वि समं भाणियव्वं) એ જ પ્રમાણે આયુષ્ય અને ગોત્રકર્મ પણ એકબીજાની સાથે અવશ્ય હોય છે. (जस्स णं भंते ! आउयं तस्स अंतराइयं, जस्स अतराइयं तस्स आउयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? (गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં

पुनरान्तरायिकं तस्य आयुष्कं नियमात् ५। यस्य खलु भदन्त! नाम तस्य गोत्रम्, यस्य खलु गोत्रं तस्य खलु नाम? पृच्छा, गौतम! यस्य खलु नाम तस्य खलु नियमात् गोत्रम्, यस्य खलु-गोत्रं तस्य नियमात् नाम, द्वे अपि एते परस्परं नियमात्। यस्य खलु भदन्त! नाम तस्य आन्तरायिकम्, यस्य आन्तरायिकं तस्य नाम? पृच्छा, गौतम! यस्य नाम तस्य आन्तरायिकम् स्यादस्ति,

---

इयं सिय अत्थि सिय नत्थि) जिस जीव के आयुः कर्म है उसे अन्तराय कर्म अवश्य हो ऐसा नियम नहीं है उसके वह हो भी और न भी हो। परन्तु (जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमं अत्थि) जिस जीव के अन्तराय कर्म है उस जीव के आयु कर्म नियम से है ५। (जस्स णं भंते! णामं तस्स गोयं, जस्स णं गोयं तस्स णं नामं पुच्छा) हे भदन्त! जिस जीव के नामकर्म है उस जीव के क्या गोत्र कर्म है? और जिस जीव के गोत्र कर्म है उस जीव के क्या नामकर्म है? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स णं णामं, तस्स णं नियमा गोयं जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं, गोयमा! दो वि एए परोप्परं नियमा अत्थि) जिस जीव के नामकर्म है, उस जीव के नियम से गोत्र कर्म है और जिस जीव के गोत्रकर्म है उस जीव के नियम से नाम-कर्म है-क्यों कि ये दोनों कर्म परस्पर में एक दूसरे के साथ नियम से रहते हैं। (जस्स णं भंते! णामं तस्स अन्तराइयं, जस्स अन्तराइयं तस्स णामं

આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ (जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमं अत्थि ५) જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते! णामं तस्स गोयं, जस्स गोयं तस्स णं नामं पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! "जस्स णं नामं, तस्स ण नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं, गोयमा! दो वि एए परोप्परं नियमा) જે જીવમા નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમા ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ અવશ્ય હોય છે અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે, કારણ કે આ બે કર્મો અવશ્ય એકબીજાની સાથે જ રહે છે.

स्यात् नास्ति, यस्य पुनरान्तरायिकं तस्य नाम नियमादस्ति ६। यस्य खलु भदन्त ! गोत्रम् तस्य आन्तरायिकम् स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, यस्य पुनरान्तरायिकं तस्य गोत्रं नियमादस्ति ॥ सू० ७ ॥

पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के नामकर्म है उस जीव के क्या अन्तरायकर्म है ? और जिस जीव के अन्तरायकर्म है उस जीव के क्या नामकर्म है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णामं तस्स अन्तराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि ६) जिस जीव के नामकर्म है उस जीव के अन्तरायकर्म हो भी और न भी हो-ऐसा नियम नहीं है कि नामकर्म के सद्भाव में अन्तरायकर्म अवश्यंभावी हो। पर हां, यह नीयम है जिसके अन्तरायकर्मका सद्भाव है उस के नियम से नामकर्म है। (जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अन्तराइयं, जस्स अन्तराइयं तस्स गोयंपुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के गोत्र कर्म का सद्भाव है क्या उस जीव के अन्तरायकर्म का सद्भाव है ? और जिस जीव के अन्तरायकर्मका सद्भाव है उस जीव के क्या गोत्रकर्म का सद्भाव है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं गोयं तस्स अन्तराइयं सियअत्थि सिय नत्थि, जस्स पुणअन्तराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि) जिस जीव के गोत्रकर्म का सद्भाव है उसके अन्तराय का सद्भाव होता

(जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइय तस्स णामं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि) જે જીવમાં નામ કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ એ વાત તો અવશ્ય બને જ છે કે જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराय, जस्स अंतराइयं तस्स गोयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं गोयं तस्स अंतराइय सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि) જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ

टीका—जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दरिसणावरणिज्जं, तस्स नाणावरणिज्जं ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति तस्य किं दर्शनावरणीयमपि कर्म भवति ? एवं यस्य जीवस्य दर्शनावरणीयं कर्म भवति, तस्य किं ज्ञानावरणीयमपि कर्म भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! जस्स णं नाणावरणीज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं

भी है और नहीं भी होता है–पर जिस जीव के अन्तराय का सद्भाव होता है उस जीव के नियम से गोत्र का सद्भाव होता है।

टीकार्थ—ज्ञानावरणादि कर्मों का कथन चल रहा है अतः सूत्रकार इन्हीं कर्मों की आपसमें एक दूसरे के साथ यथायोग्य–समानाधिकरणता और भिन्नाधिकरणता प्रतिपादन करतेहैं–इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है (जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं, तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दरिसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) हे भदन्त ! जिस जीवके ज्ञानावरणीयकर्मका सद्भाव होता है उस जीवके क्या दर्शनावरणीयकर्म का भी सद्भाव होता है ? इसी तरहसे जिस जीवके दर्शनावरणीकर्म का सद्भाव होता है उसके क्या ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! हां ऐसी ही बात है कि–(जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स

હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાયનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં ગોત્ર કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે.

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનું કથન ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા તે કર્મોની પરસ્પરની એક બીજા સાથેની યથાયોગ્ય સમાનાધિકરણતા અને અસમાનાધિકરણતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે વિષયને અનુલક્ષીને નીચેના પ્રશ્નોત્તરોનું આ સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

મહાવીર પ્રભુને ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं, तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दरिसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમા શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! હા, એવું જ બને છે, (जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणि- नियमा अत्थि, जस्स णं

नियमा अत्थि, जस्स णं दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति तस्य दर्शनावरणीयमपि कर्म नियमात् नियमतोऽस्ति भवत्येव, एवं यस्य खलु जीवस्य दर्शनावरणीयं कर्म नियमात् नियमतोऽस्ति भवत्येवेति भावः, परस्परमनयोरविनाभूतत्वात् साहचर्याच्च । गौतमः पृच्छति-' जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं ? हे भदन्त । यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावर-

णं दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव होता है, उसके नियम से दर्शनावरणीयकर्म का भी सद्भाव होता है और जिस जीव के दर्शनावरणीयकर्म का सद्भाव होता है उस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म का भी सद्भाव होता है। इस तरह इन दोनों कर्मों का परस्पर में एक दूसरे के साथ सम्बन्ध कहा गया है। क्यों कि आत्मा के ज्ञान और दर्शन गुण एक साथ आत्मा में रहते हैं और इन्हीं दोनों गुणों को ये दोनों कर्म आवृत करते हैं। इस लिये इन दोनों कर्मों का एक साथ एक जीव में रहना कहा गया है-यही इन दोनों की एकाधिकरणता है। इनमें एक दूसरे को छोड़कर रहना नहीं होता है इसलिये ये अविनाभाव संबंधवाले हैं और साथ २ रहने के कारण ये सहचारी भी कहे गये हैं।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं) हे भदन्त ! जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव होता है, उस

दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, અને જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. આ પ્રકારનો આ બન્ને કર્મોનો પરસ્પરનો સંબંધ બતાવવામાં આવ્યો છે, કારણ કે આત્માના જ્ઞાન અને દર્શનના ગુણો એક સાથે આત્મામાં રહે છે અને તે બન્ને ગુણોને આ બન્ને કર્મ આવૃત કરે છે. એજ એ બન્નેની સમાનાધિકરણતારૂપ છે. તેઓ એક બીજાને છોડીને રહેતા નથી તેથી તેમને અવિનાભાવ સંબંધવાળાં કહ્યા છે અને સાથે રહેવાને કારણે તેમને સહચારી પણ કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

णीयं कर्म भवति तस्य किं वेदनीयमपि कर्म भवति, ? एवं-यस्य जीवस्य वेदनीयं कर्म भवति तस्य किं ज्ञानावरणीयमपि कर्म भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि,' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति तस्य वेदनीयं कर्म नियमात् नियमतोऽस्ति भवत्येव, किन्तु यस्य पुनर्जीवस्य वेदनीयं कर्म भवति तस्य ज्ञानावरणीयं कर्म स्यात् कदाचित् अस्ति भवति, स्यात् कदाचित् नास्ति न भवति तत्र अकेवलिनो हि वेदनीय ज्ञानावरणीयं चास्ति, केवलिनस्तु केवलं वेदनीयमस्ति ज्ञानावरणीयं नास्तीति

जीव के क्या वेदनीयकर्म का भी सद्भाव होता है, और जिस जीव के वेदनीयकर्म का सद्भाव होता है, उस जीव के क्या ज्ञानावरणीयकर्म का भी सद्भाव होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव होता है उस जीव के नियम से वेदनीयकर्म का सद्भाव होता है। परन्तु वेदनीय के सद्भाव में ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव अवश्यंभावी नहीं है। क्यों कि केवलज्ञानी मनुष्य के वेदनीयकर्म का सद्भाव तो रहता है पर यहां ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव नहीं होता है तथा केवलिभिन्न आत्माओं में वेदनीय के साथ ज्ञानावरणीयकर्म का सद्भाव पाया जाता है। इसीलिये सूत्रकारने वेदनीय के साथ ज्ञानावरणीयकर्म की भजना कही है।

અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स वेयणिज्जं, तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે, એવું નથી, ક્યારેક તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે અને ક્યારેક અભાવ પણ હોય છે. કારણ કે કેવળજ્ઞાની મનુષ્યમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ રહેતો નથી. કેવળજ્ઞાની સિવાયના મનુષ્યોમાં વેદનીયની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે વેદનીય કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ વિકલ્પે બતાવ્યો છે.

भावः। गौतमः पृच्छति-'जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति तस्य किं मोहनीयमपि कर्म भवति एवं यस्य जीवस्य मोहनीयं कर्म भवति तस्य किं ज्ञानावरणीयमपि कर्म भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि' हे गौतम ! यस्य जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति, तस्य मोहनीयं कर्म स्यात् कदाचित् अस्ति भवति,

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) हे भदन्त ! जहां पर ज्ञानावरणीय का सद्भाव होता है क्या वहां मोहनीय का भी सद्भाव होता है, और जहां मोहनीय का सद्भाव होता है वहां क्या ज्ञानावरणीय का भी सद्भाव होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव होता है उस जीव के मोहनीय होता भी है और नहीं भी होता है परन्तु जिस जीव के मोहनीय होता है उस जीव के नियम से ज्ञानावरणीय कर्म होता है ऐसा नियम है। तात्पर्य कहने का ऐसा है कि जो

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ કયારેક હોય પણ છે અને કયારેક નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ અક્ષપક હોય છે, તે જીવમાં તો જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીય, એ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્ભાવ હોય છે,

स्यात् कदाचित् नास्ति न भवति, किन्तु यस्य पुनर्मोहनीयं कर्म भवति तस्य ज्ञानावरणीयं कर्म नियमात् नियमतोऽस्ति भवत्येव अक्षपकस्य हि ज्ञानावरणीयं मोहनीयं चास्ति, क्षपकस्य तु मोहक्षये यावत् केवलज्ञानं नोत्पद्यते तावत् ज्ञानावरणीयमस्ति, मोहनीयं तु नास्तीति भावः। गौतमः पृच्छति-'जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं० ?' हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयं कर्म भवति, तस्य किम् आयुष्कमपि कर्म भवति? एवं यस्य आयुष्कं कर्म भवति तस्य किं ज्ञानावरणीयमपि कर्म भवति? भगवानाह-'एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं'

जीव अक्षपक है उस के तो ज्ञानावरणीय और मोहनीय ये दोनों कर्म साथ २ रहते हैं परन्तु जो क्षपक जीव होता है उसके मोह का क्षय हो जाने पर भी जबतक केवलज्ञान उत्पन्न नहीं होता है-तबतक उसके ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव तो रहता ही है अतः ज्ञानावरणीय के सद्भाव में मोहनीय के सद्भाव की भजना कही गई है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं०) हे भदन्त! जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव पाया जाता है, उस जीव के क्या आयुष्य कर्म का भी सद्भाव पाया जाता है, और जिस जीव के आयुष्य कर्म का सद्भाव पाया जाता है उस जीव के क्या ज्ञानावरणीय कर्म का भी सद्भाव पाया जाता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं) हे गौतम! इस विषय में ऐसा उत्तर जानना चाहिये

પરતુ જે ક્ષપક જીવ હોય છે, તેના મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવા છતાં પણ જ્યાં સુધી તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, ત્યા સુધી તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો તો સદ્ભાવ જ રહે છે. તે કારણે જ્ઞાનાવરણીયનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે મોહનીયનો વિકલ્પે સદ્ભાવ કહ્યો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जस्स णं भंते! णाणावरणिज्जं, तस्स आउय. ઈત્યાદિ) હે ભદન્ત! જે જીવમા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं, तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं) હે ગૌતમ!

एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा वेदनीयेन कर्मणा समं ज्ञानावरणीयं कर्म भणितं तथैव आयुष्केणापि कर्मणा समं ज्ञानावरणीयं कर्म भणितव्यम् एवमेव वेदनीयेन सममेव नाम्नापि कर्मणा समं ज्ञानावरणीयं कर्म भणितव्यम्। एवमेव गोत्रेणापि समं ज्ञानावरणीयं कर्म भणितव्यम्। तथा च यस्य ज्ञानावरणीयं भवति तस्य आयुष्कं, नाम, गोत्रं च, नियमाद् भवत्येव, यस्य पुनरायुष्कं, नाम, गोत्रं च कर्म भवति तस्य ज्ञानावरणीयं भजनया स्यादस्ति, स्याद् नास्ति चेति बोध्यम्, उक्तरीत्या एतेषु चतुर्षु ज्ञानावरणीयस्य भजनायाः सद्भावात्। अथ आन्तरायिकेण कर्मणा

कि जैसा उत्तर मैंने वेदनीय कर्म के विषय में कहा है–अर्थात् जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव है उसके नियम से आयुकर्म का सद्भाव है इसी तरह जिस जीव में ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव है उस जीव के नाम और गोत्र इन कर्मो का भी सद्भाव है। परन्तु जिस जीव को आयुकर्म का सद्भाव है उस जीव को ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव नियमतः हो ही ऐसी बात नहीं है–वह वहां हो भी सकता है और नहीं भी हो सकता है। क्यों कि केवलज्ञानी आत्मामें आयु,नाम और गोत्र इन कर्मों का सद्भाव होने पर भी ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव नहीं माना गया है इसीलिये इन कर्मों के साथ ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव भजना से कहा गया है केवली भिन्न जीवों में इनके साथ ज्ञानावरणीय का और ज्ञानावरणीय के साथ इसका परस्पर में सम्बन्ध रहा करता है। इस तरह वेदनीय, आयु, नाम और गोत्र इन चार कर्मों में ज्ञानावरणीयकर्म की भजना प्रकट की–

જેવો ઉત્તર વેદનીય કર્મના વિષયમાં આપ્યો છે, એવો જ ઉત્તર આયુષ્ય કર્મના વિષયમાં પણ સમજવો. એટલે કે જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુ, નામ અને ગોત્ર કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે. પણ જે જીવમાં આયુ કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીયનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. જેમકે કેવળજ્ઞાની આત્મામાં આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ત્રણ કર્મોનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેથી જ એ કર્મોની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ વિકલ્પે બતાવવામાં આવ્યો છે પરંતુ કેવલી સિવાયના જીવોમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સાથે આ ત્રણ કર્મોનો અને આ ત્રણ કર્મો સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પરસ્પર સંબંધ રહ્યા કરે છે. આ રીતે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર આ ચાર કર્મોનો સદ્ભાવ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયનો વિકલ્પે સદ્ભાવ બતાવ્યો છે.

समं ज्ञानावरणीयं कर्म, दर्शनावरणीयवदेव भजनारहितं नियमतो वक्तव्यमित्य-भिप्रायेणाह-'अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि' आन्तरायिकेण समं ज्ञानावरणीयं यथा दर्शनावरणीयेन समं भणितं भजनया रहितं प्रतिपादितं तथैव नियमात् नियमतो भजनया रहिते आन्तरायिक-ज्ञानावरणीये परस्परं भणितव्ये, तथा च-यस्य ज्ञानावरणीयं तस्य नियमतः आन्तरायिकं, यस्य आन्तरायिकं तस्यापि नियमतो ज्ञानावरणीयं भवती-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-कि हे भदन्त! जिस जीव में ज्ञानावरणीय कर्म का सद्भाव है उस जीव में क्या अन्तराय कर्म का भी सद्भाव होता है? और जिस जीव में अन्तराय कर्म का सद्-भाव होता है उस जीव में क्या ज्ञानावरणीय कर्म का भी सद्भाव होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(अंतराइएणं समं जहा दरिस-णावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि) हे गौतम! जिस तरह से दर्शनावरणीय कर्म के साथ ज्ञानावरणीय कर्म कहा गया है अर्थात् भजना से रहित प्रतिपादित किया गया है उसी तरह से अन्तराय कर्म के साथ भी ज्ञानावरणीय कर्म भजना रहित प्रतिपादित किया गया है-इस तरह ये दोनों कर्म आपस में भजना से रहित कहे गये हैं-तथा च जिस जीवके ज्ञानावरणीय कर्मका सद्भाव है उस जीव के नियमतः अन्तराय कर्मका भी सद्भाव है और जिस जीवके अन्तराय कर्मका सद्भाव है, उस जीवके नियमसे ज्ञानावरणीय कर्मका सद्भाव है। इस तरहसे ज्ञानावरणीय कर्मके अन्य सात कर्मों के सात विकल्प हैं१।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(अंतराइए णं समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ! જેવી રીતે દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવિનાભાવી સંબંધ આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને અન્તરાય કર્મોનો પણ અવિનાભાવી સંબંધ સમજવો. એટલે કે જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અન્તરાય કર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે, તથા જે જીવમાં અન્તરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો

स्येवमनयोः परस्परं नियमो वक्तव्यः। एवं च ज्ञानावरणीस्य अन्यैः सप्तभिः कर्मभिः सप्त विकल्पा भवन्तीति सिद्धम् १, अथ दर्शनावरणीयस्य शेषैः षड्भिः सह षड्विकल्पान् प्ररूपयितुमाह-'जस्स णं भंते! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य दर्शनावरणीयं कर्म भवति, तस्य किं वेदनीयं कर्म भवति? यस्य च वेदनीयं कर्म भवति, तस्य किं दर्शनावरणीयमपि कर्म भवति?। भगवानाह--'जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जंपि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २' हे गौतम! यथा ज्ञानावरणीयं कर्म उपरिमैः उपरिनिर्दिष्टैः

अब सूत्रकार दर्शनावरणीय कर्म के शेष छह कर्मों के साथ ६ विकल्पों की प्ररूपणा करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जस्स णं भंते! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्म का सद्भाव है, उस जीव के वेदनीय कर्म का भी सद्भाव होता है? और जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है क्या उस जीव के दर्शनावरणीय कर्मका भी सद्भाव होता है क्या? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जं उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २) हे गौतम! जिस तरह से ज्ञानावरणीय कर्म दर्शनाव

પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે. આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અન્ય સાત કર્મો સાથે સાત વિકલ્પ થાય છે.

હવે સૂત્રકાર દર્શનાવરણીય કર્મની બાકીનાં છ કર્મો સાથે પ્રરૂપણા કરે છે, તેના છ વિકલ્પો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યા છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમા વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जं उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं) હે ગૌતમ! જેવી રીતે દર્શનાવરણીય આદિ સાત કર્મોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

दर्शनावरणीयादिभिः सप्तभिः कर्मभिः समं भणितं तथा दर्शनावरणीयमपि कर्म उपरिमैः उपरिनिर्दिष्टै, वेदनीयादिभिः षड्भिः कर्मभिः समं भणितव्यम्, यावत्-वेदनीयेन, मोहनीयेन, आयुष्केण, नाम्ना, गोत्रेण, आन्तरायिकेण सममित्यर्थः २। एवं चायं दर्शनावरणीयकर्मणो गमो ज्ञानावरणीयकर्मगमसमान एव बोध्यः, स च प्रतिपादित एव। अथ वेदनीयं कर्म शेषैः पञ्चभिः सह प्ररूपयितुमाह-'जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य वेदनीयं कर्म भवति, तस्य किं मोहनीयमपि कर्म भवति? एवं यस्य मोहनीयं कर्म भवति तस्य किं वेदनीयमपि कर्म भवति? भगवानाह-'गोयमा! जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, सिय अत्थि,

---

रणीय आदि सात कर्मों के साथ कहा गया है, उसी तरह से दर्शनावरणीय कर्मको भी ऊपरके वेदनीय आदि अन्तरायान्त६ कर्मों के साथ कहना चाहिये। इस तरह दर्शनावरणीय कर्म का यह गम ज्ञानावरणीय कर्म के गम जैसा ही है ऐसा जानना चाहिये। यह कैसा है? सो यह ऊपर कहा ही जा चुका है।

अब सूत्रकार वेदनीय कर्म की प्ररूपणा शेष पांच कर्मों के साथ करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं) हे भदन्त! जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव पाया जाता है क्या उस जीव के मोहनीय कर्म का भी सद्भाव पाया जाता है? और जिस जीव के मोहनीय कर्म का सद्भाव पाया जाता है क्या उस जीव के वेदनीय कर्म का भी सद्भाव पाया जाता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

---

સાથેના સદ્ભાવ વિષયક કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે પણ વેદનીયથી અન્તરાય પર્યન્તના કર્મોનું કથન સમજવું આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મના અન્ય છ કર્મો સાથેના સંબંધ વિષયક આલાપકો જ્ઞાનાવરણીય સાથેના તેમના સંબંધ વિષયક આલાપકો જેવાજ છે એમ સમજવું. જ્ઞાનાવરણીય સાથેના તેમના સંબંધનું કથન તો આગળ આપવામાં આવ્યુજ છે.

હવે સૂત્રકાર વેદનીય કર્મની પ્રરૂપણા બાકીનાં પાચ કર્મો સાથે કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं) હે ભદન્ત! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમા શું મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમા મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि' हे गौतम ! यस्य जीवस्य वेदनीयं कर्म भवति तस्य मोहनीयं स्यात् कदाचित् अस्ति भवति, स्यात् कदाचित् नास्ति न भवति, तत्र अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति, क्षीणमोहस्य तु वेदनीयं केवलमस्ति मोहनीयं नास्तीत्याशयः, किन्तु यस्य पुनर्मोहनीयं कर्म अस्ति तस्य वेदनीयमपि नियमात् नियमतोऽस्ति । गौतमः पृच्छति–

(गोयमा) हे गौतम ! ऐसा नियम नहीं है कि जिसके वेदनीय कर्म का सद्भाव पाया जाता है उसके मोहनीय कर्म का भी सद्भाव पाया जाता है, क्यों कि भगवान के वेदनीय का सद्भाव तो पाया जाता है पर मोहनीय कर्म का सद्भाव नहीं पाया जाता इसीलिये (जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि) सूत्रकार ने ऐसा कहा है कि जिसके वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है उसके मोहनीय कर्म का सद्भाव होता भी है और नहीं भी होता है क्षीणमोहवीतराग भिन्न जीवों में वेदनीय के साथ मोहनीय का सद्भाव पाया ही जाता है। इसी लिये वेदनीय के साथ मोहनीय कर्म की भजना कही गई है। परन्तु (जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) यह नियम है कि जिस आत्मा में मोहनीय कर्म है उस आत्मा में वेदनीय कर्म अवश्य ही है। इसी बात को टीकाकार ने "अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति, क्षीणमोहस्य तु वेदनीयं केवलमस्ति मोहनीयं नास्ति" इस पंक्ति द्वारा स्पष्ट की है।

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! એવો કોઈ નિયમ નથી કે જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ જ હોય, કારણ કે કેવલી ભગવાનમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ તો જોવામાં આવે છે પણ તેમનામાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ જણાતો નથી. પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા વીતરાગ સિવાયના જીવોમાં વેદનીય કર્મની સાથે મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. આ રીતે વેદનીયની સાથે મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક હોતો નથી. એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા વ્યક્ત કરી છે–(जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) પરન્તુ (जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) એવો નિયમ તો જરૂર છે કે જે આત્મામાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે આત્મામાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે "अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति क्षीण मोहस्य तु वेदनीयं केवलमस्ति मोहनीयं नास्ति) આ પંક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે.

'जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं० ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य वेदनीयं कर्म भवति तस्य किम् आयुष्कं कर्म भवति ? एवं यस्य आयुष्कं कर्म भवति तस्य किं वेदनीयमपि कर्म भवति ? भगवानाह-'एवं एयाणि परोप्परं नियमा। जहा आउएण समं एवं नामेण वि, गोयेण वि समं भाणियव्वं' एवं पूर्वोक्तरीत्या एते-वेदनीयायुष्के परस्परं नियमात् नियमतो भवतः, तथा च यस्य वेदनीयं कर्म तस्य नियमत आयुष्कमपि कर्म, एवं यस्य आयुष्कं तस्य नियमतो वेदनीयमपि भवतीत्येवमेते परस्परं तुल्ये वक्तव्ये। एवं नाम-गोत्राभ्यामपि

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-"जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं०" हे भदन्त ! जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव है क्या उस जीव के आयुष्क कर्म का भी सद्भाव होता है ? और जिस जीव के आयुष्क कर्म का सद्भाव होता है क्या उस जीव के वेदनीय कर्म का भी सद्भाव होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं एयाणि परोप्परं नियमा) हे गौतम ! इन दोनों कर्मों का आपस में नियम से संबंध है। तथा च-जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है उस जीव के नियम से आयुष्क कर्म का सद्भाव होता है और जिस जीव के आयुष्क कर्म का सद्भाव होता है उस जीव के नियम से वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि वेदनीय, आयु, नाम और गोत्र ये चार अघातिया कर्म हैं। इनका परस्पर में एक दूसरे के साथ संबंध होने में किसी भी प्रकार की बाधा नहीं आती है। केवली भगवान् के चार घातिया कर्मों का

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं. ઇત્યાદિ) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं एयाणि परोप्परं नियमा) હે ગૌતમ ! આ બન્ને કર્મોનો પરસ્પર સાથે નિયમથી જ સંબંધ હોય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીયનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, આ ચાર અઘાતિયા કર્મ છે. તે ચારેનો એક બીજાની સાથે સંબંધ હોવામાં કોઇપણ બાધા (મુશ્કેલી) નડતી નથી. કેવલી

समं वेदनीयं वक्तव्यमित्यभिप्रायेणाह-यथा आयुष्केण समं भणितम् एवमेव तथैव नाम्नापि समं गोत्रेणापि समं भणितव्यम्, अन्तरायेण तु समं वेदनीयं भजनया भवति, यतोहि वेदनीयम् आन्तरायिकं च केवलिभिन्नानां भवति केवलिनां तु केवलं वेदनीयं भवति, न त्वान्तरायिकं कर्म इत्याशयेन प्रश्नोत्तरं प्राह-' जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं० ? पुच्छा ' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य

अभाव होने पर भी इनका उनमें विना किसी आपसी विरोध का सद्भाव रहता है। घातिया कर्मों में जैसा ज्ञानावरणीय और मोहनीय में विरोध एक तरफा कहा गया है उस प्रकार का विरोध इनमें न एक तरफा है और न दोनों तरफ से है। इसी बात को सूचित करने के लिये (जहा आउएण समं, एवं नामेण वि, गोएण वि समं भाणियव्वं) सूत्रकार ने ऐसा कहा है। जिस प्रकार से वेदनीय और आयु का परस्पर में संबंध प्रकट किया गया है, उसी प्रकार से वेदनीय के साथ नाम और गोत्र का भी परस्पर में संबंध है ऐसा जानना चाहिये। अन्तराय के साथ वेदनीय का ऐसा संबंध नहीं है किन्तु भजना से ही अन्तराय के साथ वेदनीय का संबंध है इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार प्रश्नोत्तररूप सूत्र आगे कहते हैं-इसमें गौतम ने जब प्रभु से (जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं० पुच्छा) ऐसा पूछा कि हे भदन्त !

ભગવાનમાં ચાર ઘાતિયા કર્મોનો (જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય) અભાવ હોવા છતાં પણ ઉપર્યુક્ત ચાર અઘાતિયા કર્મોનો તો સદ્ભાવ જ રહે છે. ઘાતિયા કર્મોમાં (જેમકે જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીયમાં) જેવી રીતે એકતરફી વિરોધ બતાવવામાં આવ્યો છે, એવો એક તરફી વિરોધ અઘાતિયા કર્મોમાં હોતો નથી. એટલું જ નહિં પણ બન્ને તરફી વિરોધનો પણ તેમાં અભાવ છે. એજ વાત વ્યક્ત કરવાને માટે " जहा आउएणं समं, एव नामेण वि, गोएण वि समं भाणियव्वं " સૂત્રકારે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. જે પ્રકારનો વેદનીય અને આયુ વચ્ચેનો સંબંધ (અવિનાભાવી સંબંધ) પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રકારનો વેદનીયનો નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ સાથેનો પણ અવિનાભાવિ સંબંધ હોય છે. પરંતુ અંતરાયના સાથે વેદનીયનો એવો સંબંધ નથી. ત્યારે કેવો સંબંધ છે ? તેમનો કેવો સંબંધ છે તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं. पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં

वेदनीयं कर्म भवति तस्य किम् आन्तरायिकं कर्म भवति ? एवं यस्य आन्तरायिकं भवति तस्य किं वेदनीयमपि भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-' गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं, सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स, पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि ' हे गौतम ! यस्य जीवस्य वेदनीयं भवति तस्य आन्तरायिकं स्यात् कदाचित् अस्ति भवति स्यात् कदाचित् नास्ति न भवति, अकेवलिनामुभयं भवति, केवलिनां तु वेदनीयमेव नान्तरायिकमिति भावः, किन्तु यस्य पुनरान्तरायिकं कर्म भवति तस्य वेदनीयं नियमात् नियमतोऽस्ति

जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है, क्या उसके अन्तराय कर्म का भी सद्भाव होता है ? तथा जिसके अन्तराय कर्म का सद्भाव होता है उसके वेदनीय कर्म का भी सद्भाव होता है ? तब प्रभु ने उनसे ऐसा कहा-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) जिस जीव के वेदनीय कर्म का सद्भाव होता है उसके अन्तराय कर्म का भी नियमतः सद्भाव हो ऐसा एकान्तिक नियम नहीं है-क्यों कि केवली भगवान के वेदनीय तो होता है पर अन्तराय कर्म नहीं होता है। कारण चार घातिया कर्मों का ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, मोहनीय और अन्तराय-इनका केवली में सर्वथा अभाव हो जाता है। अकेवलीको ही वेदनीय के सद्भाव में अन्तराय का सद्भाव पाया जाता है। इसीलिये वेदनीयके सद्भावमें अन्तराय कर्मका होना और न होना भजनासे प्रकट किया गया है। परन्तु जहां पर अन्तराय कर्म

શું અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. જેમકે કેવલી ભગવાનમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોતો નથી, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય, એ ચાર ઘાતિયા કર્મોનો તો કેવલીમાં અભાવ જ હોય છે પરન્તુ કેવલી સિવાયના મનુષ્યોમાં વેદનીય કર્મની સાથે અંતરાય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ રહે છે. તેથી જ વેદનીયના સદ્‌ભાવમાં અંતરાયનો સદ્‌ભાવ વિકલ્પે

भवत्येव ३। अथ मोहनीयं शेषैश्चतुर्भिः सह प्ररूपयति-'जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं ?' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य मोहनीयं कर्म भवति तस्य किम् आयुष्कं कर्म भवति ? एवं यस्य आयुष्कं कर्म भवति तस्य किं मोहनीयमपि कर्म भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, एवं नामं, गोयं, अंतराइयं च भाणियव्वं' हे गौतम ! यस्य जीवस्य मोहनीयं भवति तस्य आयुष्कं नियमात् नियमतोऽस्ति भवत्येव, किन्तु यस्य पुनरायुष्कं भवति तस्य पुनर्मोहनीयं स्यात् कदाचित् कस्यचिदस्ति, स्यात्

का सद्भाव होता है वहां नियमसे वेदनीय कर्मका सद्भाव होता है ।३।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं) हे भदन्त ! जिस जीव के मोहनीय कर्म का सद्भाव होता है क्या उस जीव के आयु कर्म का सद्भाव होता है ? तथा जिस जीव के आयुकर्म का सद्भाव होता है उस जीव के मोहनीयकर्म का भी सद्भाव होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्समोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुणमोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, एवं नामं, गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं) जिस जीव के मोहनीयकर्मका सद्भाव है, उसके आयुकर्मका सद्भाव नियमसे है, और जिस जीव के आयुकर्म का सद्भाव है उस जीव के मोहनीय का

બતાવ્યો છે પરન્તુ એવું જરૂર બની શકે છે કે જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મોહનીય કર્મના બાકીના ચાર કર્મો સાથેના સંબંધને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि " હે ગૌતમ ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે, પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો

कदाचित् कस्यचिन्नास्त्येव, तत्र यस्य मोहनीय तस्यायुर्नियमादकेवलिन इव भवत्येव, यस्य पुनरायुस्तस्य मोहनीयं भजनया भवति, यतोऽक्षीण मोहस्यायुर्मोहनीयं चास्ति, क्षीणमोहस्य त्वायुरेवेति भावः । एवमेव मोहनीयेन समम् आयुष्कमिव नाम, गोत्रम्, आन्तरायिकं च नियमतो भवत्येव । यस्य पुन र्नामादित्रयं भवति तस्य स्यात् कदाचित् मोहनीय भवति अक्षीणमोहस्येव, स्यात् कदाचित् मोहनीयं न भवति क्षीणमोहस्येवेति भावः ४, अथायुष्कं शेषैस्त्रिभिः समं प्ररूप-

---

सद्भाव अवश्य हो ही ऐसा नियम नहीं है। मोहनीय के सद्भाव में आयुकर्म का सद्भाव अकेवली आत्मा की तरह सब जीवों के होते ही है। परन्तु जिस जीव के आयु का सद्भाव होता है उस जीव के मोहनीयकर्म का सद्भाव भजना से होता है-इनमें आक्षीणमोहवाले जीव के तो आयु और मोहनीय का सद्भाव युगपत् रहता है और जो क्षीणमोहवाला जीव है उसके केवल आयु का ही सद्भाव रहता है। मोहनीय के साथ आयुष्क की तरह नाम, गोत्र और अन्तराय ये सब नियम से होते हैं, पन्तु जिनके ये नामादित्रिक होते हैं उन के मोहनीय कदाचित् होता भी है और कदाचित नहीं भी होता है। अक्षीणमोहवाले जीव के मोहनीय के साथ नाम, गोत्र और अन्तराय ये होते हैं और क्षीणमोहवाले जीव के ये मोहनीयकर्म के बिना भी होते हैं।४।

સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ જ હોય છે એવો કોઇ નિયમ નથી મોહનીયના સદ્ભાવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ અકેવલી આત્માની જેમ સમસ્ત જીવોમાં હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીયનો સદ્ભાવ વિકલ્પે હોય છે. અક્ષીણ મોહવાળા જીવોમાં તો આયુ અને મોહનીયનો સદ્ભાવ એક સાથે જ રહે છે, પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા જીવોમાં તો કેવળ આયુષ્યનો જ સદ્ભાવ રહે છે પણ આયુષ્યની સાથે મોહનીયનો સદ્ભાવ રહેતો નથી મોહનીય કર્મની સાથે આયુષ્યની જેમ જ નામ, ગોત્ર અને અંતરાય, આ ત્રણેનો સદ્ભાવ નિયમથી જ હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં નામ, ગોત્ર અને આયુકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે. તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. અક્ષીણ મોહવાળા જીવમાં મોહનીયની સાથે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ જ રહે છે. પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા જીવમાં એ ત્રણ મોહનીય કર્મ વિના પણ હોય છે. હવે આયુકર્મની સાથેના બાકીના ત્રણ કર્મના સંબંધ વિષયક વિકલ્પો બતાવવામાં આવે છે.

यति-'जस्स णं भंते! आउयं तस्स नामं० ? पुच्छा' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! यस्य खलु जीवस्य आयुष्यं कर्म भवति तस्य किं नाम कर्म भवति? एवं यस्य नाम कर्म भवति तस्य किम् आयुष्कमपि कर्म भवति? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयमा! दोवि परोप्परं नियमा, एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं' हे गौतम! द्वे अपि आयुष्कनाम्नी परस्परं नियमात् भवतः तथा च यस्यायुष्कं तस्य नियमतो नाम कर्म भवत्येव, एवं यस्य नाम कर्म भवति तस्य नियमत आयुष्कं कर्म भवत्येवेति भावः, एवमेव गोत्रेणापि एवम् नियमतः आयुष्कं कर्म भणितव्यम्। गौतमः पृच्छति-'जस्स णं भंते! आउयं तस्स अंतराइयं० ?

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते! आउयं तस्स नामं०पुच्छा) हे भदन्त! जिस जीवके आयुष्क कर्म होता है, उस जीव के क्या नाम कर्म भी होता है? और जिस जीव के नामकर्म होता है उस जीव के क्या आयुष्क कर्म भी होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! दोवि परोप्परं नियमा एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं) हे गौतम! ये गोत्र और नाम दोनों कर्म परस्पर नियम से होते हैं। इसलिये जिसके आयुष्क कर्मका सद्भाव होता उस जीवके नियमसे नाम कर्म का सद्भाव होता है और जिस जीवके नामकर्मका सद्भाव होता है उसके आयुष्क कर्म का सद्भाव होता है। इसी तरह से गोत्र कर्म के साथ भी नियम से आयुष्क कर्म कहना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (जस्स णं भंते! आउयं तस्स अंतराइयं०) हे भदन्त! जिस जीव के अयुकर्म का सद्भाव

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! आउयं तस्स नामं. पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा! दो वि परोप्परं नियमा, एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं" હે ગૌતમ! ગોત્રકર્મ અને નામકર્મનો અવિનાભાવિ સંબંધ હોવાથી આયુકર્મના સદ્ભાવવાળા જીવમાં ગોત્રકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે, અને ગોત્રકર્મના સદ્ભાવવાળા જીવમાં આયુકર્મનો પણ સદ્ભાવ અવશ્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે આયુકર્મની સાથે ગોત્રકર્મનો અને ગોત્રકર્મની સાથે આયુકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! आउयं तस्स अंतराइयं. ?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું

पुच्छा ' हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य आयुष्कं कर्म भवति तस्य किम् आन्तरायिकं कर्म भवति ? एवं यस्य आन्तरायिकं कर्म भवति तस्य किम् आयुष्कं कर्म भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह–' गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि; सिय नत्थि जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा ५' हे गौतम ! यस्य जीवस्य आयुष्कं कर्म भवति तस्य आन्तरायिकं स्यात् कदाचित् कस्यचित् अस्ति, स्यात् कदाचित् कस्यचित् नास्ति, तथा च अकेवलिन आयुरस्ति आन्तरायिकं चास्ति, केवलिनस्तु आन्तरायिकं नास्ति इत्येवं भजना बोध्या, किन्तु यस्य पुनरान्तरायिकं कर्म भवति तस्य आयुष्कं नास्ति इत्येवं भजना बोध्या, किन्तु यस्य पुनरान्तरायिकं कर्म भवति तस्य आयुष्कं नियमात् नियमतो भवति ५ । अथ नामकर्म शेपद्वयेन समं मरूपयति–

होता है उस जीवके क्या अन्तरायकर्मका भी सद्भाव है और जिस जीव के अन्तरायकर्म का सद्भाव होता है उस जीव के क्या आयुकर्म का भी सद्भाव होता है ? इसके उत्तर प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा ५) जिस जीव के आयुष्क कर्म का सद्भाव होता है, उस जीव के अन्तरायकर्म का सद्भाव नियम से होता ही है ऐसा नियम नहीं है–ऐसे जीव के अन्तराय होता भी है और नहीं भी होता है ऐसी आयुकर्म के साथ अन्तरायकर्म की भजना है। जो जीव अकेवली है–उसके आयुकर्म भी है और अन्तरायकर्म भी है। परन्तु जो जीव केवली हैं उनके आयुकर्म तो है परन्तु अन्तराय नहीं है। इस तरहसे आयुकर्मके साथ अन्तरायकर्मकी भजना है। किन्तु जिस जीवके अन्तरायकर्म होता है, उसके नियम से आयुष्ककर्म होता है॥५॥

અંતરાય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–(गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં કયારેક અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે અને કયારેક સદ્ભાવ નથી પણ હોતો. કેવલીમાં આયુકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી, પરન્તુ કેવલી સિવાયના જીવોમાં આયુ અને અંતરાય, એ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્ભાવ હોય છે. તે કારણે જ આયુકર્મની સાથે અંતરાય કર્મનો વિકલ્પે સદ્ભાવ કહ્યો છે. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ જ હોય છે.

'जस्स णं भंते ! णामं तस्स गोयं जस्स णं गोयं तस्स णं णामं? पुच्छा' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य नामकर्म भवति तस्य किं गोत्रं कर्म भवति ? एवं यस्य खलु गोत्रं कर्म भवति तस्य किं नाम कर्म भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं णामं तस्स ण नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं, दोवि एए परोप्परं नियमा ' हे गौतम ! यस्य खलु नाम कर्म भवति, तस्य खलु नियमात् नियमतो गोत्रं कर्म भवति-एवं यस्य खलु गोत्रं कर्म भवति तस्य नियमात् नियमतो नाम कर्म भवत्येव, द्वे अपि एते नाम गोत्रे कर्मणी परस्परं नियमतो भवतः । गौतमः पृच्छति-' जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं पुच्छा ? ' हे भदन्त ! यस्य खलु नाम कर्म भवति तस्य किम् आन्तरा-

---

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते ! णामं तस्स गोयं जस्स णं गोयं तस्स णं णामं पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के नाम कर्म होता है उस जीव के क्या गोत्रकर्म भी होता है और जिस जीव के गोत्रकर्म होता है उस जीव के क्या नामकर्म भी होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं णामं तस्स ण नियमा गोयं जस्स णं गोयं, तस्स नियमा णामं दो वि एए परोप्पर नियमा) जिस जीवके नामकर्म होता है उस जीवके नियम से गोत्रकर्म होता है और जिस जीव के गोत्रकर्म होता है उस जीव के नियम से नामकर्म होता है-क्यों कि ये दोनों कर्म आपस में नियम से एक दूसरे के साथ रहनेवाले हैं ।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीवके नामकर्म होता है क्या उस

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्सणं भंते ! णामं तस्स गोयं, जस्स णं गोयं तस्स णं णाम पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્ર કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં ગોત્ર કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स ण णाम तस्स णं नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं-दो वि एए परो परं नियमा) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં ગોત્રકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે, કારણ કે તે બન્ને કર્મો નિયમથી જ એક બીજાની સાથે રહેનારા છે.

यिकं कर्म भवति ? एवं यस्य आन्तरायिकं कर्म भवति तस्य किं नाम कर्माऽपि भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि ' हे गौतम ! यस्य नाम कर्म भवति तस्य आन्तरायिकं कर्म स्यात् कदाचित् अस्ति, स्यात् कदाचित् नास्ति, तत्राकेवलिनो नाम च अन्तरायंचास्ति, केवलिनस्तु अन्तरायं-नास्ति किन्तु यस्य पुनरन्तरायं कर्म भवति तस्य नाम कर्म नियमात् भवत्येवेति भावः । अथ गोत्रं कर्म आरायिकेण समं प्ररूपयति-' जस्स णं भंते ! गोयं तस्स

जीवके अन्तरायकर्म भी होता है ? और जिस जीवके अन्तरायकर्म होता है उस जीव के क्या नामकर्म भी होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं -(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णामं तस्स अंतरायं सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि) जिस जीव के नामकर्म होता है उस जीव के अन्तराय कर्म होता ही है ऐसा नियम नहीं है- क्यों कि नामकर्म के साथ अन्तरायकर्म की भजना से वृत्ति कही गई है-परन्तु ऐसा नियम है कि जिस जीव में अन्तरायकर्म होता है उस जीव में नियम से नाम कर्म का सद्भाव होता है अकेवली जीव के नाम और अन्तराय ये दोनों कर्म साथ २ रहते हैं, परन्तु जो केवली जीव हैं उनमें नामकर्म तो रहता है, पर अन्तरायकर्म नहीं रहता है। इसीलिये नामकर्म के साथ अन्तरायकर्म की भजना कही गई है।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स णामं, तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો ક્યારેક સદ્‌ભાવ હોય છે, અને ક્યારેક સદ્‌ભાવ નથી પણ હોતો. પરન્તુ એવો જરૂર નિયમ છે કે જે જીવમા અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામ કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. અકેવલી જીવોમાં નામ અને ગોત્ર કર્મો સાથે જ રહે છે, પરન્તુ કેવલી જીવમાં નામકર્મનો તો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોતો નથી. તે માટે જ નામકર્મ સાથે અંતરાય કર્મનો વિકલ્પે સદ્‌ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે.

अंतराइयं० ? पुच्छा ' भदन्त ! यस्य खलु जीवस्य गोत्रं कर्म भवति तस्य किम् आन्तरायिकं कर्म भवति ? एवं यस्य आन्तरायिकं कर्म भवति तस्य किं गोत्रं कर्म भवति ? इति पृच्छा, भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि ७ ' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य गोत्रं कर्म भवति, तस्य आन्तरायिकं कर्म, स्यात् कस्यचित् अस्ति, स्यात् कस्यचिन्नास्ति, अकेवलिनः उभयमस्ति केवलिनः आन्तरायिकं नास्ति,किन्तु यस्य पुनरान्तरायिकं कर्म अस्ति, तस्य गोत्रं कर्मापि

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराइयं०पुच्छा) हे भदन्त ! जिस जीव के गोत्रकर्म का सद्भाव होता है उस जीव के क्या अन्तरायकर्म का भी सद्भाव होता है? और जिस जीव के अन्तरायकर्म का सद्भाव होता है, उस जीव के क्या गोत्रकर्म का भी सद्भाव होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि) हे गौतम ! जिस जीव के गोत्रकर्म का सद्भाव होता है उसी जीवके अन्तरायकर्मका सद्भाव होता ही है ऐसा नियम नहीं है-क्यों कि गोत्रकर्म के सद्भाव में अन्तरायकर्म होता भी है और नहीं भी होता है। परन्तु ऐसा नियम अवश्य है कि अन्तरायकर्म के सद्भाव में गोत्र कर्म अवश्य ही होता है। अकेवली जीव में ये दोनों कर्म होते हैं और केवली में गोत्र कर्म तो होता है पर अन्तरायकर्म नहीं होता है। इसी

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને હે ભદન્ત ! જે જીવમાં અંતરાયકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! (जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि) એવો કોઈ નિયમ નથી કે ગોત્રકર્મના સદ્દભાવમાં અન્તરાય કર્મનો પણ સદ્દભાવ જ હોવો જોઈએ. કારણ કે ગોત્ર-કર્મનો સદ્દભાવ હોય ત્યારે અંતરાય કર્મનો સદ્દભાવ ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતો. પરન્તુ એવો નિયમ તો અવશ્ય છે કે જ્યારે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્દભાવ હોય છે, ત્યારે ગોત્રકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્દભાવ હોય છે. અકેવલી જીવોમાં આ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્‌ભાવ હોય છે,

नियमात् नियमतोऽस्ति। तदेवमष्टानामपि कर्मणां परस्परं भजनया नियमतश्च सर्वे अष्टाविंशतिः विकल्पा भवन्ति २८। तत्र ज्ञानावरणीयेन सप्त ७, दर्शनावरणीयेन षट् ६, वेदनीयेन पञ्च ५, मोहनीयेन चत्वारः ४, आयुष्येण त्रयः ३, नाम्ना द्वौ २, गोत्रेण एकः १ इति ७+६+५+४+३+२+१=२८ योगः अष्टाविंशतिः॥ सू० ७॥

जीवस्य पुद्गलादिवक्तव्यता।

पूर्वोक्तस्य कर्मणः पुद्गलात्मकतया तदधिकारात् तद्वक्तव्यतामाह- 'जीवे णं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-जीवे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले? गोयमा! जीवे पोग्गली वि। पोग्गले वि, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि? गोयमा! से जहा नामए छत्तेणं छत्ती दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी, एवामेव गोयमा! जीवे वि सोइंदिय-चक्खिंदिय-घाणिंदिय-जिब्भिंदिय फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली, जीवं पडुच्च पोग्गले से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि। नेरइए णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले? एवं चेव एवं

लिये गोत्र कर्म के साथ अन्तरायकर्म की भजना कही गई है। इस तरह आठों कर्मों के भजना से और नियम से-भजना की अपेक्षा से और नियम की अपेक्षा से-सब २८ विकल्प होते हैं। जैसे ज्ञानावरणीय के ७, दर्शनावरणीय के ६, वेदनीय के ५, मोहनीय के ४, आयु के ३, नाम के दो और गोत्र का एक इस तरह से ये सब २८ विकल्प मिलकर हो जाते हैं॥ सू ७॥

પરન્તુ કેવલીમાં ગોત્રકર્મના સદ્ભાવ હોવા છતાં અંતરાય કર્મનો અભાવ જ હોય છે. તે કારણે ગોત્રકર્મની સાથે અંતરાય કર્મના વિકલ્પે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે. આ રીતે આઠે કર્મોના વિકલ્પની અપેક્ષાએ તથા નિયમથી જે ૨૮ વિકલ્પ થાય છે તેનું પ્રતિપાદન અહીં પૂરૂ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીયના ૭, દર્શનાવરણીયના ૬, વેદનીયના ૫, મોહનીયના ૪, આયુના ૩, નામના ૨ અને ગોત્રનો ૧ વિકલ્પ મળીને કુલ ૨૮ વિકલ્પોનું અહીં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

जाव वेमाणिए, नवरं जस्स जइ इंदियाइं, तस्स तइ वि भाणियव्वाइं । सिद्धेणं भंते ! किं पोग्गला, पोग्गली ? गोयमा ! नो पोग्गली पोग्गले । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव पोग्गले ? गोयमा ! जीवं पडुच्च, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली, पोग्गले, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति।

अट्ठमसए दसमो उद्देसो समत्तो ॥ सू० ८ ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! किं पुद्गली, पुद्गलः, गौतम ! जीवः पुद्गली अपि, पुद्गलोऽपि । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-जीवः पुद्गली अपि, पुद्गलोऽपि ? गौतम ! तद्यथा नाम छत्रेण छत्री, दण्डेन दण्डी, घटेन घटी, पटेन पटी, करेण करी, एवमेव गौतम ! जीवोऽपि श्रोत्रेन्द्रिय चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वे-

---

-:जीव की पुद्गलादि वक्तव्यता:-

'जीवे णं भंते ! किं पोग्गली ? पोग्गले ?' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(जीवे णं भंते ! किं पोग्गली ? पोग्गले ?) हे भदन्त ! जीव पुद्गली है कि पुद्गल है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) जीव पुद्गली भी है और पुद्गल भी है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गलेवि ?) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव पुद्गली भी है और पुद्गल भी है। (गोयमा) हे गौतम ! (से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी, एवामेव गोयमा ! जीवे वि सोइंदिय चक्खि-

---

જીવની પુદ્ગલાદિ વક્તવ્યતા—

" जीवे णं भंते ! किं पोग्गली ? पोग्गले ? " ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(जीवे णं भंते ! किं पोग्गली ? पोग्गले ?) હે ભદન્ત ! જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवे पोग्गली वि, पोग्गले त्रि) જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले त्रि ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेण करी, एवामेव गोयमा ! जीवे वि सोइंदिय चक्खिदिय, घाणेंदिय,

न्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य पुद्गली, जीवं प्रतीत्य पुद्गलः, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-जीवः पुद्गली अपि, पुद्गलोऽपि । नैरयिकः खलु भदन्त ! किं पुद्गली, पुद्गलः ? एवमेव, एवं यावत् वैमानिकः, नवरं यस्य यावन्तीन्द्रियाणि, तस्य तावन्ति भणितव्यानि । सिद्धः खलु भदन्त ! किं पुद्गली, पुद्गलः ? गौतम ! नो पुद्-

---

दिय, घाणेंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली, जीवं पडुच्च पोग्गले, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि) जैसे कोई पुरुष छत्र से छत्री, दण्ड से दण्डी, घट से घटी, पट से पटी और कर से करी कहलाता है, उसी तरह से जीव भी श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुइन्द्रिय घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शनेन्द्रिय की अपेक्षा से पुद्गली कहलाता है तथा जीव की अपेक्षा से पुद्गल कहलाता है। इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव पुद्गली भी है और पुद्गल भी है। (नेरइए णं भंते ! किं पोग्गली, पोग्गले) हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या पुद्गली है या पुद्गल है ? (एवं चेव-एवं जाव वेमाणिए-नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइ वि भाणियव्वाइं) हे गौतम ! इस विषय में जीव की तरह कथन जानना चाहिये। इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक तक समझना चाहिये। किन्तु जिस जीव के जितनी इन्द्रियां हों उस जीव के उतनी इन्द्रियां कहनी चाहिये। (सिद्धेणं भंते ! किं पोग्गली पोग्गले) हे भदन्त ! सिद्ध क्या पुद्गली हैं या पुद्गल हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो

जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली, जीवं पडुच्च पोग्गले, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) જેમ કોઇ છત્રધારીને છત્રી, દંડધારીને દંડી, ઘટધારીને ઘટી, પટવાળાને પટી અને કરવાળાને કરી કહેવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુઇન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જીહ્વા-ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ પુદ્ગલી કહેવાય છે તથા જીવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ કહેવાય છે હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે. (नेरइए णं भंते ! किं पोग्गली, पोग्गले ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે ? (एव चेव-एवं जाव वेमाणिए-नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइ वि भाणियव्वाइ) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં જીવના જેવું જ કથન સમજવુ. એજ પ્રકારનું કથન વમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું. પરન્તુ જે જીવને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય, તે જીવની તેટલી ઇન્દ્રિયો કહેવી જોઇએ (सिद्धे णं भंते ! किं पोग्गली, पोग्गले ?) હે ભદન્ત ! સિદ્ધ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ !

गली, पुद्गलः। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-यावत्-पुद्गलः? गौतम! जीवं प्रतीत्य, तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते-सिद्धो नो पुद्गली, पुद्गलः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥ सू० ८॥

अष्टमशतके दशमोद्देशकः समाप्तः।

टीका-'जीवे णं भंते! किं पोग्गली? पोग्गले?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! जीवः खलु किं पुद्गली उच्यते, अथवा पुद्गल उच्यते? भगवानाह-' गोयमा!

पोग्गली, पोग्गले) सिद्ध पुद्गली नहीं हैं, पुद्गल हैं। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव पोग्गले) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि सिद्ध यावत् पुद्गल हैं। (गोयमा! जीवं पडुच्च-से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली पोग्गले) हे गौतम! जीव की अपेक्षा से सिद्ध पुद्गल हैं-इस कारण हे गौतम! मैं ने ऐसा कहा है कि सिद्ध पुद्गली नहीं हैं पुद्गल हैं। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य है, हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य है। इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बैठ गये।

टीकार्थ—पूर्वोक्त कर्म पुद्गलात्मक होने से पुद्गल के अधिकार को लेकर सूत्रकार ने यहां उसकी वक्तव्यता का कथन किया है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(जीवे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले) हे भदन्त! जीव क्या पुद्गली है या पुद्गल है? इसके उत्तर में प्रभु कहते

(नो पोग्गली, पोग्गले) સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव पोग्गले?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે? (गोयमा! जीवं पडुच्च-से तेणट्ठेण गोयमा! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली, पोग्गले) હે ગૌતમ! જીવની અપેક્ષાએ સિદ્ધ પુદ્ગલ છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત કર્મ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી પુદ્ગલના અધિકારની અપેક્ષાએ સૂત્રકારે અહીં તેની વક્તવ્યતાનુ નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवेण भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! જીવ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ

जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि ' हे गौतम ! जीवः पुद्गली इत्यपि व्यपदिश्यते, अथ च ' पुद्गलः ' इत्यपि व्यपदिश्यते । गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति ' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि, ' हे भदन्त ! तत् केनार्थेन कथं तावत् एवमुक्तरीत्या उच्यते-जीवः पुद्गली अपि, अथ च पुद्गलोऽपि व्यपदिश्यते ? भगवानाह-' गोयमा ! से जहानामए छत्तेणं छत्ती, दंडे णं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी ' हे गौतम ! तद्यथानाम छत्रेण हेतुना छत्री छत्रमस्यास्तीति, छत्री, दण्डेन हेतुना दण्डी, दण्डोऽस्यास्तीति दण्डी, घटेन हेतुना घटी, घटोऽस्यास्तीति घटी, पटेन हेतुना पटी पटोऽस्यास्तीति पटी, करेण

हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) जीव पुद्गली भी कहा जाता है और पुद्गल भी कहा जाता है । तात्पर्य कहने का यह है कि जिसमें पुद्गल हो वह पुद्गली और जो पूरण गलन स्वभाववाला हो-अनन्तगुणा हानि वृद्धि वाला हो-वह पुद्गल है । गौतम प्रभु से इसी बात को पूछते हैं कि-(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ-जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव पुद्गली भी कहा जाता है और पुद्गल भी कहा जाता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी) जैसे कोई मनुष्य छत्र के सम्बन्ध से छत्री कहा जाता है, दण्ड के सम्बन्ध से दण्डी, घट के सम्बन्ध से घटी, पट के सम्बन्ध से पटी और कर के

કહે છે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમાં પુદ્ગલ હોય તે પુદ્ગલી અને જે પૂરણ અને ગલનના સ્વભાવવાળું હોય-અનંતગુણી હાનિવૃદ્ધિવાળું હોય-તે પુદ્ગલ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडे णं घडी, पडेण पडी, करेणं करी " હે ગૌતમ ! જેમ છત્રના સંબંધથી કોઇ વ્યક્તિને છત્રી કહેવાય છે, દંડના સંબંધથી દંડી કહેવાય છે, ઘટ (ઘડા) ના સંબંધથી ઘટી (ઘડી) કહેવાય છે, પટ (વસ્ત્ર) ના સંબંધથી પટી કહેવાય છે અને કર (હાથ) ના સંબંધથી કરી (હાથવાળો) કહેવાય છે, " एवामेव "

हेतुना करी करोऽस्यास्तीति करी इति व्यपदिश्यते ' एवामेव गोयमा ! जीवे वि, सोइंदिय-चक्खिदिय-घाणिंदिय-जिब्भिंदिय-फासिंदियाइं-पडुच्च पोग्गली,जीवं पडुच्च पोग्गले ' हे गौतम ! एवमेव तथैव जीवोऽपि श्रोत्रेन्द्रिय-चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य=आश्रित्य पुद्गली पुद्गलः=श्रोत्रेन्द्रियादिरस्यातीति पुद्गली इति व्यपदिश्यते, जीवं च प्रतीत्य आश्रित्य पुद्गल इति व्यपदिश्यते तथा च श्रोत्रेन्द्रियाद्यपेक्षया ' पुद्गली इति, जीवापेक्षया च पुद्गल इति व्यपदिश्यते जीवस्य पुद्गलसंज्ञत्वात् । तन्निगमयन्नाह-' से तेणट्ठेणं गोयमा। एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि, ' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते जीवः पुद्गली अपि इन्द्रियाद्यपेक्षया व्यपदिश्यते, अथ स्वापेक्षया ' पुद्गलः '

संबंध से-करी हाथवाला कहा जाता है (एवामेव) इसी तरह से (जीवे वि) जीव भी (सोइंदिय चक्खिदिय, घाणिंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली जीवं पडुच्च पोग्गले) हे गौतम ! जीव भी श्रोत्रेन्द्रियरूप, चक्षुरिन्द्रियरूप, घ्राणइन्द्रियरूप, जिह्वेन्द्रियरूप और स्पर्शन इन्द्रियरूप पुद्गल वाला होने के कारण पुद्गली ऐसा कहा जाता है और जीव की अपेक्षा से पुद्गल ऐसा कहा जाता है। क्यों कि " पुद्गल " ऐसी संज्ञा जीव की है। जीव को " पुद्गल " ऐसी संज्ञा होने का कारण यह है कि उसमें अपेक्षा कृत पूरण गलनता-गुणों में हानि वृद्धि होती रहती है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि) इसी कारण से हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव पुद्गली भी कहा जाता है और पुद्गल भी कहा जाता है। इन्द्रियादिकोंकी अपेक्षासे वह पुद्गली और अपने जीवकी अपेक्षासे वह पुद्गल ऐसा कहा जाता है।

એજ પ્રમાણે " जीवे वि " જીવ પણ (सोइंदिय चक्खिंदिय, घाणिंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोगाली जीवं पडुच्च पोगले) હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ, ચક્ષુઇન્દ્રિયરૂપ, ઘ્રાણેન્દ્રિયરૂપ, જિહ્‌વાઇન્દ્રિયરૂપ અને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપ પુદ્ગલવાળો હોવાને કારણે પુદ્ગલી કહેવાય છે. અને જીવની અપેક્ષાએ તેને પુદ્ગલરૂપ પણ કહી શકાય છે. કારણ કે " પુદ્ગલ " એવી સંજ્ઞા જીવની છે. જીવને ' પુદ્ગલ ' એવી સંજ્ઞા આપવાનું કારણ એ છે કે તેમાં અપેક્ષાકૃત (અમુક અપેક્ષાએ) પૂરણ ગલનતા-ગુણોમાં હાનિવૃદ્ધિ થતી રહે છે. " से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीवे पोगाली वि, पोगले वि) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે. ઇન્દ્રિયાદિકોની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલી કહેવાય છે અને જીવની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલ કહેવાય છે.

इत्यपि व्यपदिश्यते। गौतमः पृच्छति-'नेरइए णं भंते! किं पोग्गली पुग्गले?' हे भदन्त! नैरयिकः खलु किं 'पुद्गली' किं वा 'पुद्गलः' इति व्यपदिश्यते? भगवानाह-'एवं चेव, एवं जाव वेमाणिए, नवरं जस्स जइ इंदियाइं, तस्स तइ वि भाणियव्वाइं' हे गौतम! एवमेव उक्तयुक्त्या समुच्चयजीववदेव नैरयिकोऽपि नैरयिकपञ्चेन्द्रियाद्यपेक्षया 'पुद्गली' व्यपदिश्यते, स्वापेक्षया च 'पुद्गलः' इति व्यपदिश्यते, एवं यावत्-पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-मनुष्यभवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिषिक वैमानिकान्तो जीवः इन्द्रियाद्यपेक्षया पुद्गली, स्वापेक्षया च पुद्गल इति व्यपदिश्यते, नवरं विशेषस्तु यस्य जीवस्य यावन्ति इन्द्रियाणि भवन्ति तस्य जीवस्य तावन्ति इन्द्रियाणि भणितव्यानि-वक्त-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(नेरइएणं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले) हे भदन्त! क्या नैरयिक पुद्गली कहलाता है या पुद्गल कहलाता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (एवं चेव एवं जाव वेमाणिए नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइवि भाणियव्वाइं) हे गौतम! समुच्चय जीव की तरह नैरयिक भी अपनी पांच इन्द्रियों की अपेक्षा "पुद्गली" ऐसा कहा जाता है और अपने जीव की अपेक्षा वह (पुद्गल) ऐसा कहा जाता है। इसी तरह से यावत्-पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय, तिर्यंच, मनुष्य, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, और वैमानिक ये सब जीव इन्द्रियों की अपेक्षा से "पुद्गली" और अपनी अपेक्षा से "पुद्गल" ऐसा कहे जाते हैं। परन्तु-सब जीवों में पांच ही इन्द्रियों की अपेक्षा नहीं करनी चाहिये,

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयेणं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! નારકને પુદ્ગલી કહેવાય છે કે પુદ્ગલ કહેવાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवंचेव, एवं जाव वेमाणिए, नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइवि भाणियव्वाइं) હે ગૌતમ! સમુચ્ચય જીવની જેમ નારકને પણ પોતાની પાંચ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ "પુદ્ગલી" કહી શકાય છે, અને પોતાના જીવની અપેક્ષાએ તેને 'પુદ્ગલ' કહી શકાય છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક જીવને પણ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ 'પુદ્ગલી અને પોતાની અપેક્ષાએ (જીવની અપેક્ષાએ) "પુદ્ગલ" કહી શકાય છે. પરન્તુ સમસ્ત જીવોને પાંચ ઇન્દ્રિયો હોતી નથી. તેથી બધાં

न्यानि। गौतमः पृच्छति–'सिद्धे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले ?' हे भदन्त! सिद्धः खलु किं पुद्गली, किं वा पुद्गल इति व्यपदिश्यते? भगवानाह–'गोयमा! नो पोग्गली, पोग्गले' हे गौतम! सिद्धः खलु नो 'पुद्गली' इति व्यपदिश्यते तस्येन्द्रियाद्यभावात् अपि तु 'पुद्गलः' इत्येव व्यपदिश्यते तज्जीवस्यापि पुद्गलसंज्ञकत्वात्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति–'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव पोग्गले ?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन एवमुच्यते–यावत् सिद्धः खलु नो पुद्गली, अपितु पुद्गल इति ?। भगवान् तत्र कारणमाह–'गोयमा! जीवं पडुच्च' हे गौतम! जीवं प्रतीत्य–आश्रित्य स्वजीवापेक्षया इत्यर्थः सिद्धः पुद्गल

किन्तु जिन जीवों के जितनी इन्द्रियां हो उतनी इन्द्रियों की वहां अपेक्षा लेकर उनमें "पुद्गली" होने का कथन करना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(सिद्धे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले) हे भदन्त! सिद्ध जीव क्या पुद्गली कहे जाते हैं या पुद्गल कहे जाते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम! (नो पोग्गली पोग्गले) सिद्ध पुद्गली नहीं कहे जाते हैं किन्तु पुद्गल कहे जाते हैं। पुद्गल नहीं कहलाने का कारण उनमें पौद्गलिक इन्द्रियों के सद्भाव होने का अभाव है। तथा सिद्ध जीव भी पुद्गल संज्ञा वाला है इसलिये वह स्वजीवापेक्षा से पुद्गल कहा जाता है। इसी बात को गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव पोग्गले) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं–(गोयमा) हे

જીવોને પાંચ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલી કહેવા જોઇએ નહીં, પણ જેને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય તેટલી ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ તેમને પુદ્ગલી કહેવા જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सिद्धे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! સિદ્ધ જીવને પુદ્ગલી કહી શકાય કે પુદ્ગલ કહી શકાય?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "नो पोग्गली, पोग्गले" સિદ્ધ જીવને પુદ્ગલી કહી શકાય નહીં, પણ પુદ્ગલ કહી શકાય છે. તેમને પુદ્ગલી નહીં કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં પૌદ્ગલિક ઇન્દ્રિયોનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તથા સિદ્ધ જીવ પણ પુદ્ગલ સંજ્ઞાવાળો છે, તે કારણે સ્વજીવાપેક્ષાએ તેને પુદ્ગલ કહી શકાય છે. એજ વાત સૂત્રકાર ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન અને મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव पोग्गले) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી, પુદ્ગલ છે?

इति व्यपदिश्यते नो पुद्गली व्यपदिश्यते तस्य तद्व्यपदेशहेतुभूतेन्द्रियाद्यभावात्, तदुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली, पोग्गले' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवं मुक्तरीत्या उच्यते-सिद्धः नो पुद्गली, अपितु पुद्गल इत्येव व्यपदिश्यते। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-'सेवं भंते ! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥

इति श्री-विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक -प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य'—पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य-प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायामष्टम शतकस्य दशमोद्देशकः समाप्तः॥८-१०॥

गौतम ! (जीवं पडुच्च) जीव की अपेक्षा लेकर सिद्ध पुद्गल कहे गये हैं। "पुद्गली नहीं कहे गये हैं" इसका कारण "पुद्गली" इस तरह के व्यपदेश की हेतुभूत इन्द्रियां उनमें नहीं हैं है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली पोग्गले) इस कारण हे गौतम ! मैंने सिद्ध को पुद्गली नहीं कहा है पुद्गल कहा है।

अब अन्त में भगवान् के वचनों में स्वतः प्रमाणता को स्वीकार करते हुए गौतम उनसे (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) ऐसा कहते हैं कि हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह सब कथन सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतम अपने स्थान पर यावत् विराजमान हो गये॥ सू०८॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके आठवे शतकका दशवां उद्देशक समाप्त॥ ८-१० ॥

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ !, "जीवं पडुच्च" જીવની અપેક્ષાએ સિદ્ધને પુદ્ગલ કહી શકાય છે. તેમને પુદ્ગલી કહી શકાય નહીં કારણ કે "પુદ્ગલી" કહેવા માટે જે ઇન્દ્રિયોનો સદ્‌ભાવ હોવો જોઇએ, તે ઇન્દ્રિયો તેમને હોતી નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सिद्धे नो पोग्गली. पोग्गले) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં સિદ્ધને પુદ્ગલી કહેલ નથી પણ પુદ્ગલ કહેલ છે હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને કહે છે કે–"सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભદન્ત ! આપ સાચું જ કહો છો. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ ૮॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના આઠમાં શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૮-૧૦॥

नवमं शतकं प्रारभ्यते

॥ नवम शतकस्य प्रथमोद्देशक ॥

अष्टमशतके विविधाः पदार्थाः प्ररूपिताः, अथ नवमे शतकेऽपि । त एव पदार्थाः प्रकारान्तरेण प्ररूप्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धेन प्राप्तस्य नवमशतकस्य उद्देशकार्थ संग्रहसूचिकां गाथामाह-' जंबुद्दीवे ' इत्यादि,

मूलम्-'जंबुद्दीवे१, जोइस२, अंतरदीवा३०, असोच्च३१, गांगेय३२। कुंडग्गामे ३३, पुरिसे ३४, नवमंमि सए चउत्तीसा' ॥१॥

छाया—जम्बूद्वीपः१, ज्योतिष्कः२, अन्तरद्वीपाः ३०, अश्रुत्वा ३१ गाङ्गेयः ३२। कुण्डग्रामः ३३, पुरुषः ३४, नवमे शतके चतुस्त्रिंशत् ॥ १ ॥

नौववे शतकका पहला उद्देशक

नौवें शतक के उद्देशकों में प्रतिपादित हुए विषयों को संग्रह करके सूचित करनेवाली यह गाथा है-' जंबुद्दीवे ' इत्यादि ।

जंबूद्वीप १, ज्योतिष्क २, अन्तरद्वीप ३० असोच्चा ३१, गांगेय ३२ कुण्डग्राम ३३ और पुरुष ३४ इसके संबंध में ये नौवें शतक में ३४ उद्देशक हैं।

टीकार्थ—अष्टम शतक में अनेक प्रकार के पदार्थ कहे जा चुके हैं। अब इस नौवें शतक में सूत्रकार उन्हीं पदार्थों की प्ररूपणा प्रकारान्तर से कर रहे हैं। इसी संबंध को लेकर प्राप्तइस नौवें शतक के उद्देशकों के अर्थ संग्रह करके सूचित करनेवाली इस गाथा को वे कहते हैं-

---

નવમાં શતકનો પ્રારંભ પહેલો ઉદ્દેશક

નવમાં શતકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેનું સૂચન કરતી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—' જંબુદ્દીવે ' ઇત્યાદિ

આ નવમાં શતકમાં નીચે પ્રમાણે ૩૪ ઉદ્દેશકોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે—(૧) જંબૂદ્વીપ, (૨) જ્યોતિષ્ક (૩ થી ૩૦) અન્તરદ્વીપ, (૩૧) અસોચ્ચા, (૩૨) ગાંગેય, (૩૩) કુંડગ્રામ અને (૩૪) પુરુષ.

ટીકાર્થ—આઠમાં શતકમાં અનેક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર નવમાં શતકનો પ્રારંભ કરે છે. આ શતકમાં પણ એજ પદાર્થોની સૂત્રકારે બીજી રીતે પ્રરૂપણા કરી છે. આ નવમાં શતકના ૩૪ ઉદ્દેશકો છે. એ ઉદ્દેશકોમાં જે જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે તે વિષયોને

टीका–नवमशतके जम्बूद्वीपवक्तव्यताविषयः प्रथमोद्देशकः१, ज्योतिषिकविषयो द्वितीयः उद्देशकः २, अन्तरद्वीपविषयाः अष्टाविंशतिरुद्देशकाः तृतीयादारभ्य त्रिंशत्पर्यन्ताः३०, 'अश्रुत्वा धर्मं लभेत' इत्यादि प्रतिपादनार्थः एकत्रिंशत्तमः ३१, गाङ्गेयाभिधानानगारवक्तव्यतार्थो द्वात्रिंशत्तमः ३२, ब्राह्मणकुण्डग्रामवक्तव्यतार्थस्त्रयस्त्रिंशत्तम ३३ उद्देशकः, पुरुषः पुरुषं घ्नन्, इत्यादिवक्तव्यार्थश्चतुस्त्रिंशत्तमः ३४॥

जम्बूद्वीपवक्तव्यता ।

अथ जम्बूद्वीपवक्तव्यतामाह–' तेणं कालेणं ' इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं, तेणं समएणं मिहिला नामं नयरी होत्था, वण्णओ, मणिभद्दे चेइए, वण्णओ, समोसढे, सामी परिसा निग्गया, जाव भगवं गोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी–कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ? किं संठिए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ? एवं जंबुद्दीवपन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे

(जबुद्दीवे) इत्यादि। इसमें जम्बूद्वीप संबंधी वक्तव्यता के विषय में प्रथम उद्देशक है। ज्योतिषिक संबंधी वक्तव्यता के विषय में द्वितीय उद्देशक है। अन्तरद्वीप संबंधी वक्तव्यता के विषय में २८ उद्देशक हैं। ये उद्देशक तीसरे से लेकर तीस उद्देशक पर्यन्त हैं। "नहीं सुनकर धर्म को प्राप्त कर सकता है" इत्यादि बात को प्रतिपादन करने वाला ३१ वां उद्देशक है। तथा गाङ्गेय नामक अनगार के द्वारा कृत प्रश्नों के विषयमें ३२ वां उद्देशक है। ब्राह्मणकुण्डग्राम के विषय में ३३ वां उद्देशक है। तथा पुरुष को मारने वाले के विषय में ३४ वां उद्देशक है।

" जंबुद्दीवे " પદથી શરૂ થતી ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. આ શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં જંબૂદ્વીપ વિષેની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. બીજા ઉદ્દેશકમાં જ્યોતિષિકની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે. ત્રીજાથી શરૂ કરીને ત્રીસમાં ઉદ્દેશક સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશકોમાં અન્તરદ્વીપની વક્તવ્યતાનું કથન થયું છે. એકત્રીસમાં " અસોચ્ચા " નામના ઉદ્દેશકમાં " શ્રવણ કર્યા વિના પણ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, " વગેરે વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. બત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં ગાંગેય નામના અણગારે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવામાં આવ્યા છે. તેત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં બ્રાહ્મણકુંડ ગ્રામની વાત કરી છે તથા ચોત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં મનુષ્યને મારનાર વિષે કહેવામાં આવ્યું છે.

दीवे चोद्दस सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीति मक्खाया, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥ सू० १ ॥

नवम सयस्स पढमो उद्देसो।

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये मिथिला नाम नगरी आसीत्, वर्णकः, मणिभद्र चैत्यम्, वर्णकः, स्वामी समवसृतः, पर्षत् निर्गता, यावत् भगवन्तं गौतमः पर्युपासीनः एवम् अवादीत्-कुत्र खलु भदन्त! जम्बूद्वीपो द्वीपः, किंसंस्थानः खलु भदन्त! जम्बूद्वीपो द्वीपः? एवं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः भणितव्या, यावत् एव-

---

-जम्बूद्वीप वक्तव्यता-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेण तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (मिहिला नामं नयरी होत्था) मिथिला नाम की नगरी थी। (वण्णओ) उसका वर्णन (मणिभद्दे चेइए) वहां मणिभद्र नामका चैत्य था (वण्णओ) वर्णन (स्वामी समोसढे) वहां भगवान् महावीर स्वामी पधारे (परिसा निग्गया) वहां की परिषद् उनको वंदना के लिये गई (जाव भगवं गोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी-कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे? किं संठिए णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे?) यावत् भगवान गौतम ने पर्युपासना करते हुए इस प्रकार से पूछा-हे भदन्त! जम्बूद्वीप नामका द्वीप कहां पर है? हे भदन्त! जम्बूद्वीप नाम का द्वीप कैसे आकारवाला

જંબૂદ્વીપની વક્તવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે (मिहिला नामं नयरी होत्था) મિથિલા નામે નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન ચંપા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું (मणिभद्दे चेइए) ત્યાં માણિભદ્ર નામે ચૈત્ય હતું. (वण्णओ) તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. (सामी समोसढे) ત્યાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (परिसा निग्गया) તેમના દર્શન કરવાને માટે પરિષદ નીકળી (जाव भगवं गोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी-कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे? किं संठिए णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे?) પરિષદ વિખરાઇ ગયા પછી ભગવાન ગૌતમે મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછયું-હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કયાં આવેલો છે? તેનો આકાર કેવો છે?

मेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपो द्वीपः चतुर्दशसलिलाशतसहस्राणि षट्पञ्चाशत्चसहस्राणि भवन्ति इति आख्यातम्, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

॥ नवमशतकस्य प्रथम उद्देशः ॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं मिहिला नामं णयरी होत्था' वण्णओ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये मिथिला नाम नगरी आसीत् वर्णकः, अस्याः

है ? (एवं जंबुदीव पन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दससलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीति मक्खाया सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे गौतम यहां पर जैसा जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति में "चौदह लाख छप्पनहजार नदियां पूर्व पश्चिम में हैं" यहां तक जम्बूद्वीप के विषय में पाठ कहा गया है वहीं तक का पाठ कहना चाहिये। हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह विषय सर्वथा सत्य है, हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह विषय सर्वथा सत्य है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा जम्बूद्वीप संबंधी वक्तव्यता का प्रतिपादन किया है—इसमें सर्वप्रथम इस वक्तव्यता का प्रतिपादन करने वाले भगवान महावीरस्वामी का मिथिला नगरी में पधारना और वहां इस विषय में प्रश्नोत्तर होना यह कहा गया है—वे कहते हैं—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में अर्थात् इस अवसर्पिणी के चतुर्थ काल में और जब भगवान महावीर विचरते थे उस समय में (मिहिला नामं नयरी होत्था) "मिथिला" इस नामकी नगरी थी। (वण्णओ)

(एवं जंबुद्दीवपन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीति मक्खाया सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ગૌતમ ! આ વિષયનું 'જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં' જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેવું પ્રતિપાદન અહીં પણ સમજી લેવું "ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ પૂર્વ-પશ્ચિમમાં છે," અહીં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે "હે ભદન્ત ! આપની વાત ખરી છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે" આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" આ અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં જ્યારે મહાવીર સ્વામી વિચરતા હતા તે સમયે "मिहिला नामं नयरी होत्था" મિથિલા નામની એક નગરી હતી. "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું

वर्णनम् औपपातिके वर्णितम् चम्पानगरी वर्णनमित्रावसेयम्, 'मणिभद्दे चेइए, वण्णओ' मणिभद्रं नाम चैत्यम् आसीत्, वर्णकः, अस्य वर्णनमपि औपपातिकसूत्रोक्तपूर्णभद्रचैत्यवदवसेयम्। 'सामी समोसढे, परिसा निग्गया जाव भगवंगोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी'-स्वामी महावीरः समवसृतः मिथिलासमागतः। समवसरणवर्णनमपि औपपातिकसूत्रे मत्कृतपीयूषवर्षिणीटीकायां त्रयोविंशतिसूत्रादारभ्य सप्तत्रिंशत्सूत्रपर्यन्तं विलोकनीयम्। पर्षत् निर्गता-भगवन्तं वंदितु नमस्कर्तुमागता, यावत् नमस्यित्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो भगवन्तं महावीरं गौतमः पर्युपासीनः त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासनां कुर्वाणः सन् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'कहि ण भंते! जंबुद्दीवे दीवे? किं संठिए णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे?' हे भदन्त! कुत्र प्रदेशे खलु जम्बूद्वीपो नाम द्वीपो

इसका वर्णन जैसा औपपातिक सूत्रमें चम्पानगरी का वर्णन किया गया है वैसा ही जानना चाहिये। (मणिभद्दे चेइए) यहां पर "मणिभद्र" इस नाम का यक्षायतन था। (वण्णओ) इसका वर्णन भी औपपातिक सूत्र में वर्णित पूर्णभद्र चैत्य की तरह जानना चाहिये। (सामी समोसढे) महावीर स्वामी वहां पर पधारे। समवसरण का वर्णन भी औपपातिक सूत्र में मेरे द्वारा की गई पीयूषवर्षिणी टीका में किया गया है जो २३ वें सूत्र से लेकर २७ वें सूत्र तक है। (परिसा निग्गया) भगवान को वन्दना करने के लिये, उन्हें नमस्कार करने के लिये वहां की परिषद् आई यावत् वह वन्दना और नमस्कार कर धर्मकथा सुनकर के वहां से वापिस चली गई बाद में त्रिविध पर्युपासना से पर्युपासना करते हुए गौतम ने उनसे इस प्रकार पूछा-(कहि णं भंते! जंबुद्दीवे

ચંપા નગરીનું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ તેનું વર્ણન સમજવું. "मणिभद्दे चेइए" ત્યાં મણિભદ્ર નામે ચૈત્ય (યક્ષાયતન) હતું. "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ તેનું વર્ણન સમજવું. "सामी समोसढे" ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. સમવસરણનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રની મારા દ્વારા લખાયેલી પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાં ૨૩ થી ૨૭ સુધીના સૂત્રોમાં આપ્યા પ્રમાણે સમજવું. "परिसा निग्गया" ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરવા માટે ત્યાંની જનતા (પરિષદ) ત્યાં આવી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ વિખરાઇ ગઈ. ત્યાર બાદ ત્રિવિધ પર્યુપાસનાપૂર્વક પર્યુપાસના કરીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-(कहिणं भंते! जबुद्दीवे दीवे? किं संठिए णं भंते!'

वर्तते ? किंसंस्थितः किमाकारः खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः ? भगवानाह– 'एवं जंबुद्दीवपन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस-सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीतिमक्खाया' हे गौतम ! एवं वक्ष्यमाणरीत्याऽत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः भणितव्याः, तथाचोक्तम्–केमहालएणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे, किमागारभावपडोयारे णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे पण्णत्ते ? गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरए, सव्वखुड्डाए, वट्टे तेल्ला-पूयसंठाणसंठिए वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकन्नियासंठाणसंठिए वट्टे, पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए पण्णत्ते, एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं'

दीवे ? किं संठीए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे) हे भदन्त ! किस प्रदेश में जम्बूद्वीप नामका द्वीप है ? तथा यह जंबूद्वीप नामका द्वीप कैसे आकार वाला है ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा (एवं जंबुद्दीवपन्नत्ती भाणियव्वा, जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिला-सयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीतिमक्खाया) हे गौतम ! इस विषय को जानने के लिये यहां जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति का पाठ कहना चाहिये –और वह पाठ यहां "वहां जम्बूद्वीप में पूर्व पश्चिम में १४ वें लाख छप्पनहजार नदियां बहती हैं" यहां तक का कहना चाहिये–ग्रहण करना चाहिये। इसके पहिले का पाठ वहां पर इस प्रकार से है–(केमहालए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे, किमागारभावपडोयारे णं भंते ! जंबु-द्दीवे दीवे पण्णत्ते ? गोयमा ! अय णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीव समुद्दाणं सब्भंतरए, सव्वखुड्डाए, वट्टे, तिल्ल पूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवाल संठाणसंठिए वट्टे, पुक्खर कण्णियासंठाणसंठिए वट्टे, पडिपुण्णचंदसंठा-

---

जंबुद्दीवे दीवे ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કયા પ્રદેશમાં આવેલો છે ? હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जंबुद्दीव पन्नत्ती भाणियव्वा, जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहसा भवं-तीतिमक्खाया" હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનું "જંબૂદ્વીપમાં પૂર્વપશ્ચિમે ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ વહે છે," અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. આ કથનનો પૂર્વપાઠ ત્યાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે–(के महालए णं भंते ! जंबु-द्दीवे दीवे ? किमागारभावपडोयारे णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे पण्णत्ते ? गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सब्भंतरए, सव्वखुड्डाए, वट्टे, तिल्ल पूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णिया संठाण

इत्यादि, किंमहालयः खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः किमाकारभावप्रत्यवतारः खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अय खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः सर्वक्षुद्रको वृत्तः, तैलापूपसंस्थानसंस्थितो वृत्तः, रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितो वृत्तः, पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितो वृत्तः, प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः प्रज्ञप्तः, एकं योजनशतसहस्रम् आयामविष्कम्भेण इत्यादि । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तेर्व्याख्याया अवधिमाह - यावत् तत्र जम्बूद्वीपे द्वीपे सपूर्वापरेण पूर्वेण नदीवृन्देन सह अपरं पश्चिमं नदीवृन्दमिति सपूर्वापरं तेन चतुर्दशशतसहस्राणि चतुर्दशलक्षाणि, षट्पञ्चाशत् सहस्राणि च सलिला महानद्योभवन्ति इति आख्यातम् जम्बूद्वीपे पूर्वनदीवृन्दसहितं पश्चिमनदीवृन्दं षट्पञ्चाशत्सहस्राधिकचतुर्दशलक्षसंख्यकं कथितमिति भावः, तत्र भरतैरवतयोर्गङ्गासिन्धुरक्तारक्तवत्यः प्रत्येकं

णसठिए पण्णत्ते, एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं) इत्यादि। इस पाठ का भाव इस प्रकार से है-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! यह जम्बूद्वीप नाम का द्वीप कितना बड़ा है ? इसका आकार कैसा है ? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि-हे गौतम ! यह जम्बूद्वीप नामका द्वीप एक लाख योजन का विस्तार वाला है। समस्त द्वीप और समुद्रों के बीच में यह है। दूसरे और द्वीपों की अपेक्षा यह छोटा है। गोल थाली के समान इसका संस्थान है। इसमें छह कुलाचलपर्वत और भरतादि सात क्षेत्र हैं। इसके बीच में एक लाख योजन ऊँचा सुमेरु पर्वत है गंगा सिन्धु आदि १४ लाख छप्पन हजार नदियाँ इसमें बहती हैं। इत्यादि। यहां जो नदियों की संख्या १४ लाख छप्पन हजार कही गई है सो वह इस प्रकार से है भरत क्षेत्र में गंगा, सिन्धु

संठिए वट्टे, पडिपुण्णचंदसठाणसंठिए पण्णत्त, एगं जोयणसयसहस्सं आयाम विक्खंभेणं) ઇત્યાદિ. આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કેટલો મોટો છે ? તેનો આકાર કેવો છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો છે. આ દ્વીપ સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે. બીજા દ્વીપો કરતાં તે નાનો છે. તેનો આકાર ગોળ થાળીના જેવો છે. તેમાં ૬ કુલાચલ પર્વત અને ભરતાદિ સાત ક્ષેત્ર છે. તેની વચ્ચે એક લાખ યોજનની ઊંચાઈવાળો સુમેરુ પર્વત છે. ગંગા, સિંધુ વગેરે ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓ તેમાં વહે છે." તે ૧૪૫૬૦૦ નદીઓનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે સમજવો-

ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ, આ બે નદીઓ વહે છે. ઐરાવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને રક્તવતી, આ બે નદીઓ વહે છે. આ પ્રત્યેક નદીને મળનારી

चतुर्दशभिर्नदीनां सहस्रैर्युक्ताः, हैमवतैरण्यवतयोः रोहिद्रोहितांशासुवर्णकूलाः रूप्य-कूलाः, प्रत्येकमष्टाविंशत्या सहस्रैर्युक्ताः, हरिवर्षरम्यकवर्षयोर्हरि-हरिकान्ता-नरकान्ता नारीकान्ताः प्रत्येकं षट्पञ्चाशता सहस्रैर्युक्ताः समुद्रमुपगच्छन्ति, एवं महाविदेहे शीताशीतोदे प्रत्येकं पञ्चभिर्लक्षैर्द्वात्रिंशता च सहस्रैर्युक्ते समुद्रमुपग-

ये दो नदियां बहती हैं, ऐरावत क्षेत्र में रक्ता रक्तवती ये दो नदियां बहती हैं। इनमें गंगा, सिन्धु इनकी परिवार नदियां और ऐरावत क्षेत्र में बहने वाली रक्ता रक्तावती इनको प्रत्येक की परिवार नदियां १४-१४ हजार हैं। इस प्रकार इन चारों नदियों की परिवार नदियों की संख्या ५६ हजार आ जाती है। हैमवत और हैरण्यवत इन क्षेत्रों में क्रमशः रोहित, रोहितांशा और सुवर्णकूला रूप्यकूला ये नदियां बहती हैं इनकी सब की परिवार नदियां २८-२८ हजार हैं। इस तरह इनकी सब परिवार नदियों की संख्या एक लाख बारह हजार हो जाती है। हरिवर्ष में हरि, हरि कान्ता, रम्यकवर्ष में नरकान्ता नारीकान्ता, ये नदियां बहती हैं। इनकी परिवार नदियां प्रत्येक की ५६-५६ हजार हैं। महाविदेह में सीता सीतोदा ये दो नदियां हैं। इनकी प्रत्येक की परिवार नदियां पांच ५ लाख बत्तीस ३२ हजार हैं। इनमें से दो दो नदियों में पूर्व पूर्व की नदी पूर्व समुद्र में जाकर मिली है और शेष नदियां पश्चिम समुद्र में जाकर मिली हैं। इस तरह इन सब की परि-वार नदियों का प्रमाण १४ लाख छप्पन हजार होता है। सो जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति का जम्बूद्वीप को वर्णन का पाठ यहां तक जम्बूद्वीप के वर्णन में

૧૪, ૧૪ હજાર શાખાઓ છે. આ ચારે નદીઓની સાથે સગમ પામતી કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓ છે. હૈમવત ક્ષેત્રમાં રોહિત અને રોહિતાંશા નામની બે મુખ્ય નદીઓ છે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા નામની બે મુખ્ય નદીઓ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રની ચાર મુખ્ય નદીઓને ૨૮, ૨૮ હજાર નદીઓ મળે છે આ રીતે તેમની પરિવાર નદીઓની કુલ સંખ્યા ૧૧૨૦૦૦ થાય છે. હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિ અને હરિકાન્તા, રમ્યક વર્ષમાં નરકાન્તા અને નારીકાન્તા નદીઓ મુખ્ય છે. તે દરેકની પરિવાર નદીઓની સંખ્યા ૫૬-૫૬ હજાર છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા અને સીતોદા નામની મુખ્ય નદીઓ વહે છે. તે દરેકની પરિવાર નદીઓ (શાખાઓ) ની સખ્યા ૫૩૨૦૦૦ છે આ દરેક ક્ષેત્રની જે બબ્બે નદીઓ કહી છે તેમાંની પહેલી નદી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે અને બીજી નદી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપની નદીઓની કુલ સંખ્યા ૧૪૫૬૦૦૦ થઇ જાય છે. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિના જંબૂદ્વીપના વર્ણ-

च्छतः सर्वासां नदीनां मेलने यथोक्त संख्या सम्पद्यते । अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह–' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! तदेव भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति ॥ सू० १ ॥

इति श्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितक-लापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छ-त्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराज-गुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री-घासीलाल–व्रतिविरचितायां भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाटीकायां नवमशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ग्रहण करना चाहिये। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) अब गौतम अन्त में प्रभु के वचनों में स्वतः प्रमाणता मानते हुए कहते हैं–हे भदन्त ! आप के द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है–हे भदन्त ! आप के द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है। इस प्रकार कहकर वे गौतम अपने स्थान पर यावत् विराजमान हो गये ॥सू०१॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर पूज्य श्री घासीलालजी महाराज कृत " भगवतीसूत्र "की प्रमेयचन्द्रिका टीका का नवमे शतकका पहला उद्देशक समाप्त ॥

નનું કથન અહીં સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. " सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને ગૌતમ સ્વામી તેમને કહે છે કે હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ ૧ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત " ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો નવમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત

नवमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः

नवमशतके द्वितीयोद्देशकस्य विषयविवरणम्—

जम्बूद्वीपे चन्द्रप्रकाशस्य, लवणसमुद्रे चन्द्रप्रकाशस्य, धातकीखण्डे कालोदसमुद्रे, पुष्करवरद्वीपे, अभ्यन्तरपुष्करार्धे, पुष्करोदसमुद्रे च चन्द्रप्रकाशस्य वक्तव्यता।

जम्बूद्वीपे चन्द्रादिज्योतिष्कवक्तव्यता

प्रथमोद्देशके जम्बूद्वीपवक्तव्यता प्ररूपिता, द्वितीयोद्देशके तु जम्बूद्वीपादिषु ज्योतिष्कवक्तव्यतामभिधातुमाह—'रायगिहे' इत्यादि,

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी—जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा? एवं जहा जीवाभिगमे जाव--"एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं, खलु भवे सहस्साइं। नवयसया पन्नासा तारागण कोडिकोडीओ ॥ ६२ ॥ सोभं, सोभिंसु, सोभिंति, सोभिस्संति ॥ सू० १ ॥

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत्—जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा? एव यथा जीवाभिगमे

नववे शतकका दूसरा उद्देशक

इस नौवें शतक के द्वितीय उद्देशक में कथित विषय का विवरण संक्षेप से इस प्रकार है—जंबूद्वीप में, लवणसमुद्र में, धातकीखण्ड में, कालोदसमुद्र में पुष्करवरद्वीप में, आभ्यन्तरपुष्करार्ध में और पुष्करोदसमुद्र में-चन्द्रप्रकाश संबधी वक्तव्यता।

जम्बूद्वीप में चन्द्रादि ज्योतिष्क संबंधी वक्तव्यता

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् गौतम स्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा—(जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे केवइया

નવમાં શતકનો બીજો ઉદ્દેશક—

આ નવમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ જંબૂદ્વીપમાં, લવણસમુદ્રમાં, ધાતકી ખંડમાં, કાલોદ સમુદ્રમાં, પુષ્કરવરદ્વીપમાં, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમા અને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં ચન્દ્રપ્રકાશ વિષયક વક્તવ્યતા.

જંબૂદ્વીપમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષ્ક સંબધી વક્તવ્યતા—

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) "રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા, આ કથનથી શરૂ કરીને ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે

यावत्-"एकं च शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत् खलु भवे सहस्राणि, नव च शतानि पञ्चाशत् तारागण कोटिकोटीनाम्। ६२॥ शोभामशोभयन् ,शोभयन्ति, शोभयिष्यन्ति॥सू० १॥

टीका—' रायगिहे जाव एवं वयासी ' राजगृहे नगरे यावत् स्वामी समवसृतः, समवसृतं भगवन्तं वन्दितुं नमस्कर्तुं पर्षत् निर्गच्छति, वन्दित्वा नमस्यित्वा

चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप में कितने चन्द्रमाओं ने प्रकाश किया है, कितने चन्द्रमा प्रकाश करते हैं और कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगे ? (एवं जहा जीवाभिगमे जाव एकं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं, नव य सया पन्नासा तारागण कोडिकोडीणं । ६१॥ सोभं, सोभिंसु, सोभिंति सोभिस्संति) हे गौतम ! इस विषयमें जैसा जीवाभिगमसूत्र में यावत् एक लाख तेतीस हजार नौ सौ पचास कोडाकोडी ताराओं का समूह पहिले शोभा कर चुका है अब शोभा कर रहा है और आगे भी शोभा करेगा" यहां तक कथन किया गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये।

टीकार्थ—प्रथम उद्देशक में जम्बूद्वीप संबधी वक्तव्यता कही जा चुकी है। अब इस द्वितीय उद्देशक में सूत्रकार जम्बूद्वीप आदिकों में ज्योतिष्क संबंधी वक्तव्यता का प्रतिपादन कर रहे हैं-रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् महावीर स्वामी पधारे, महावीर स्वामी को पधारे हुए जान कर वहां की परिषद् उनको वन्दना और

પૂછ્યું, " અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું (जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્રીપમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને કેટલા પ્રકાશશે ? (एवं जहा जीवाभिगमे जाव एग च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं, नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं । ६१ ॥ सोभं, सोभिंसु, सोभिंति, सोभिस्संति) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે કથન કરવામાં આવ્યુ છે તે કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. " એક લાખ તેત્રીસ હજાર નવસો પચાસ કોડાકોડી તારાઓનો સમૂહ ત્યાં ભૂતકાળમાં શોભતો હતો, વર્તમાનમાં શોભે છે અને ભવિષ્યમાં પણ શોભશે."અહીં સુધીનું જીવાભિગમ સૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું.

ટીકાર્થ —પહેલા ઉદ્દેશકમાં જંબૂદ્વીપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે હવે સૂત્રકાર જંબૂદ્વીપ વગેરેમાં પ્રકાશ આપનારા જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતાનું આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરે છે-(रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં

प्रतिगता पर्षत्, शुश्रूषमाणो विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतमः पर्युपासीन एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा ?' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत प्राकाशयन् वा, प्रभासन्ते प्रकाशयन्ति वा, प्रभासिष्यन्ते प्रकाशयिष्यन्ति वा? भगवानाह-'एवं जहा-जीवाभिगमे जाव-"एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं । नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं' ॥६२॥ हे गौतम ! एवं वक्ष्यमाणरीत्या यथा जीवाभिगमे सूत्रे ज्योतिष्कविषयवक्तव्यता उक्ता तथा अत्रापि वक्तव्या, तथा चोक्त तत्र-"केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा,

नमस्कार करने के लिये निकली प्रभु को वन्दना और नमस्कार कर धर्मकथा सुनकर वह पीछे वापिस गई। त्रिविध पर्युपासना से प्रभु की पर्युपासना करते हुए गौतम बडे विनय के साथ दोनों हाथों को जोड़कर प्रभु से ऐसा पूछा-(जंबूदीवे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कितने चन्द्रमाओं ने पूर्वकाल में प्रकाश किया है, अब कितने चन्द्रमा प्रकाश करते हैं और आगे कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगे ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा-(एवं जहा जीवाभिगमे जाव एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं, नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं) हे गौतम ! जीवाभिगमसूत्र में जिस प्रकार से ज्योतिष्क संबंधी वक्तव्यता कही गई है, उसी तरह से वह वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये। यहां इस प्रकार से कहा गया है-"केवइया चंदा पभासिंसु

મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. તેમનાં દર્શન કરવા માટે પરિષદ નીકળી. તેમનાં દર્શન કરીને તથા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. ત્યારબાદ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને બન્ને હાથ જોડીને ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભૂતકાળમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશે છે, અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा जीवाभिगमे जाव एगं च सयसहस्स तेत्तीस खलु भवे सहस्साइं. नव य सया पन्नासा तारागण कोडिकोडीणं) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં જ્યોતિષિકો વિષયક જેવી વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે, એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પણ સમજી લેવી. ત્યાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

पभासिस्संति वा, ? केवइया सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा ? केवइया नक्खत्ता जोयं जोइंसु वा, जोइंति वा, जोइस्संति वा ? केवइया महग्गहा चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा ? केवइयाओ तारागणकोडाकोडीओ सोहं सोहिंसु, सोहंति वा, सोहिस्संति वा ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा, छप्पन्नं नक्खत्ता जोगं जोइंसु वा, जोइंति वा, जोइस्संति वा, छावत्तरं गहसयं चार चरिंसु वा, चरिंति वा, चरिस्संति वा ?," कियन्तः चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा ? प्रभासिष्यन्ते वा ! कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा, तापयन्ति वा, तापयिष्यन्ति वा ? कियन्ति नक्षत्राणि योगं अयुञ्जन्, वा, युञ्जन्ति वा, योक्ष्यन्ति वा ? कियन्तो महाग्रहाश्चारम् अचारिषुर्वा, चरन्ति वा,

वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ? केवइया सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा ?, केवइया नक्खत्ता जोइं जोइसु वा, जोइंति वा जोइस्संति वा ?, केवइया महग्गहा चारं चरिंसु वा, चरति वा. चरिस्संति वा ? केवइओ तारागणकोडाकोडीओ सोहं सोहिंसु, सोहंति वा, सोहिस्संति वा? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा दो सूरिया तविंसु वा, तवंनि वा, तविस्संति वा, छप्पन्नं नक्खत्ताजोगं जोइसु वा, जोइंति वा, जोइस्संति वा, छावत्तरं गहसयं चारं चारिंसु वा चारिंति वा, चरिस्संति वा" गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में कितने चन्द्रमा पहिले चमके हैं, वर्तमान में चमकते रहते हैं और आगे चमकेंगे ? कितने सूर्यो ने यहां पर प्रकाश दिया है, देते हैं और देंगे ? कितने नक्षत्रों ने

(केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ? केवइया सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा ? केवइया नक्खत्ता जोइं जोइंसु वा जोइंति वा, जोइस्सति वा ? केवइया महग्गहा चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा ? केवइयाओ तारागणकोडाकोडीओ सोह सोहिंसु, सोहंति वा, सोहिस्संति वा ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्सति वा, छप्पन्नं नक्खत्ता जोगं जोइसु वा, जोइंति वा, जोइस्संति वा, छावत्तरं गहसयं चारं चरिंसु वा, चरिंति वा, चरिस्सति वा) આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં પહેલાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકતા હતા, હાલમાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકે છે અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકશે ? કેટલા સૂર્યો અહીં પહેલાં પ્રકાશતા

चरिष्यन्ति वा ? कियत्यस्तारागणकोटिकोट्यः शोभाम् अशोभयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्राभासिषाताम् वा, प्रभासेते वा, प्रभासिष्येते वा, द्वौ सूर्यौ अतापयतां वा, तापयतो वा, तापयिष्यतो वा ? षट्पञ्चाशत् नक्षत्राणि योगम् अयुञ्जन् वा, युञ्जन्ति वा, योक्ष्यन्ति वा, षट्सप्तत्यधिकं ग्रहशतं चारम् अचरद् वा, चरति वा, चरिष्यति वा, जीवाभिगमसूत्रपाठस्य अवधिमाह-यावत्-"एकं च शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत् खलु भवेयुः सहस्राणि । नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोट्यः पञ्चाशदधिकनवशतोत्तरत्रयस्त्रिंशत्सहस्राधिकैकलक्षकोटिकोटिसंख्यतारागणः शोभामशोभयत् वा, शोभयति वा, शोभयिष्यति वा, इतिभावः ।

अङ्कतः—१३३९५०,००,०००,०००,०००,००० ॥ सू० १ ॥

यहां जगमगाहट की है, करते हैं और करेंगे-इत्यादि-इसके उत्तर में प्रभुने कहा है-हे गौतम ! यहां पर दो चंद्रमाओंने प्रकाश दिया है, देते हैं और देंगे। इसी तरहसे यहां पर दो सूर्य तपे हैं तपते हैं और आगे भी तपेंगे इत्यादि पाठ सब सुखगम्य है। जीवाभिगम सूत्र का पाठ इस विषय को स्पष्ट करने के लिये यहां तक का ग्रहण करना चाहिये-तो इसके लिये कहा गया है-" एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं " इत्यादि यहां तक का पाठ ग्रहण करना चाहिये। अर्थात् चन्द्रादि ज्योतिष्क संबंधी वक्तव्यता जीवाभिगम सूत्र में यहां तक कही गई है-सो वही वक्तव्यता यहां पर भी इस विषय को जानने के लिये समझ लेनी चाहिये। तारागणों की संख्या इस प्रकार से है-एक लाख तेतीसहजार नवसो पचार (१३३९५०) करोडाकरोड है ॥ सू० १ ॥

હતા, વર્તમાનકાળમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમા પ્રકાશશે ? કેટલાં નક્ષત્રો અહીં ચળકતાં હતાં, ચળકે છે અને ચળકશે ? " વગેરે

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપમાં ભૂતકાળમાં બે ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાસશે. એજ પ્રમાણે અહીં બે સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે અને તપશે. " વગેરે સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરાયો છે આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો ક્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો તે " एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं " વગેરે સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવ્યુ છે-એટલે કે ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષ્ક વિષયક વક્તવ્યતા જીવાભિગમ સૂત્રમાં અહીં સુધીના સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તારાગણોની સંખ્યા એક લાખ તેત્રીસ હજાર નવસો પચાસ (૧૩૩૯૫૦) કરોડાકરોડ છે. ॥ સૂ० ૧ ॥

॥ लवणसमुद्रादौ ज्योतिष्कवक्तव्यता ॥

अथ ज्योतिष्कप्रस्तावात् लवणसमुद्रादौ चन्द्रादि ज्योतिष्कवक्तव्यतामाह– 'लवणे णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–लवणे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ? पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, एवं जहा जीवाभिगमे जाव ताराओ । धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे अब्भिंतरपुक्खरद्धमणुस्सखेत्ते, एएसु सव्वेसु जीवाभिगमे जाव "एगससीपरिवारोताराणकोडिकोडीणं"॥ पुक्खरद्धेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा ? । एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं जाव सयंभूरमणे जाव सोभिंसु वा, सोभिंति वा, सोभिस्संति वा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति॥सू०२॥

नवमसए बीओ उद्देसो समत्तो ॥९–२॥

छाया—लवणे खलु भदन्त ! समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते ? एवं यथा जीवाभिगमे यावत् ताराः, धातकीखण्डे,

---

लवणसमुद्र में ज्योतिष्क वक्तव्यता

'लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसुवा ?' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ? पभासिंति वा, पभासिस्संतिवा) हे भदन्त ! लवण समुद्र में कितने चंद्रमाओं ने प्रकाश किया है ? कितने करते हैं ? और आगे कितने करेंगे ? (एवं जहा जीवाभिगमे जाव ताराओ । धायईसंडे, कालोदे,

---

લવણસમુદ્રમાં જ્યોતિષ્ક વક્તવ્યતા—

" लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ? " ઈત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશશે ?' (एवं जहा जीवाभिगमे जाव ताराओ । धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे, अब्भि-

कालोदे, पुष्करवरे आभ्यन्तरपुष्करार्द्धमनुष्यक्षेत्रे, एतेषु सर्वेषु यथा जीवाभिगमे यावत्-एकशशिपरिवारस्तारागणकोटिकोटीनाम्। पुष्करार्धे खलु भदन्त! समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा, एवं सर्वेषु द्वीपसमुद्रेषु ज्योतिष्काणां भणितव्यम्, यावत् स्वयम्भूरमणे यावत् शोभाम् अशोभयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति। सू० २॥

नवमशतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ ९-२ ॥

पुक्खरवरे, अब्भिंतरपुक्खरद्धे मणूसखेत्ते-एएसु सव्वेसु जीवाभिगमे जाव एग ससीपरिवारो तारागण कोडिकोडीणं) हे गौतम! जैसा जीवाभिगम सूत्र में कहा गया है उसी तरह से यावत् ताराओं की वक्तव्यता तक सब कथन जानना चाहिये। धातकीखंड, कालोदधि, तारागण है" यहां तक का सब कथन जानना चाहिये। (पुक्खरद्धे णं भंते! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति) हे भदन्त! पुष्करार्ध समुद्र में कितने चन्द्रमाओंने प्रकाश किया है, करते हैं, और कितने चन्द्रमा वहां प्रकाश करेंगे? (एवं सव्वेसु दीव समुद्देसु जोइसिया णं भाणियव्वं जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभिंति वा, सोभिस्संति वा-सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) हे गौतम! जीवाभिगम सूत्र में कहे अनुसार समस्त द्वीप और समुद्रों में ज्योतिष्क संबंधी चंद्रादिकों की वक्तव्यता "यावत् स्वयंभूरमण में उन्हों ने यावत्

तरपुक्खद्धे मणुस्सखेत्ते एएसु सव्वेसु जीवाभिगमे जाव एग ससीपरिवारो तारागणकोडीकोडीणं) હે ગૌતમ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ સમસ્ત કથન સમજવું. ત્યાં તારાઓ પર્યન્તના વિષયમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. ધાતકીખંડ, કાલોદધિ, પુષ્કરવર દ્વીપ, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ અને મનુષ્યક્ષેત્ર સંબંધી કથન પણ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. "એક ચન્દ્રનો પરિવાર કોટાકોટિ તારાગણ છે," આ સૂત્રપાઠ સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (पुक्खरद्धेणं भंते! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा?) હે ભદન્ત! પુષ્કરાર્ધ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા? કેટલા વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે? અને કેટલા ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે? (एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभिंति वा, सोभिस्संति वा-सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ગૌતમ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતા સમજવી. "સ્વયંભૂરમણમાં

टीका—'लवणे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! लवणे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा ? 'एवं जहा जीवाभिगमे' एवं वक्ष्यमाणरीत्या यथा जीवाभिगमसूत्रे लवणसमुद्रादौ चन्द्रादिज्योतिष्कविषयकवक्तव्यता उक्ता तथा अत्रापि लवणसमुद्रादौ चन्द्रादिप्रकाशादि विषयकवक्तव्यता

शोभा को विस्तारा है, विस्तारते हैं और विस्तारेगे। यहां तक कहना चाहिये। हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ— यहां ज्योतिष्कों का प्रकरण चल रहा है–अतः लवण समुद्र आदिकों में चन्द्रादि ज्योतिष्कों की वक्तव्यता इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने कही है इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (लवणे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा) हे भदन्त ! लवण समुद्र में कितने चन्द्रमा प्रकाशित हुए हैं, कितने वहां वर्तमान में प्रकाश करते हैं और आगे भी वहां कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगें ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(एवं जहा जीवाभिगमे) हे गौतम ! वक्ष्यमाणरीति के अनुसार–जैसा जीवाभिगम सूत्र में लवणसमुद्र आदिकों में चन्द्रादि ज्योतिष्क विषयक वक्तव्यता कही गई है उसी तरह से वह चन्द्रादिप्रकाशविषयवक्तव्यता यहां पर भी लव-

---

તેઓ શોભતા હતા, શોભે છે અને શોભશે" આ કથન પર્યન્તનુ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણુ કરવું જોઇએ હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—જ્યોતિષિકોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો હોવાથી સૂત્રકારે લવણુ સમુદ્ર વગેરેમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતાનું આ સૂત્ર દ્વારા કથન કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન —(लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! લવણુ સમુદ્રમાં ભૂતકાળમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે ? ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा जीवाभिगमे) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં લવણુ સમુદ્રાદિકોમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકો વિષયક જેવી વક્ત

वक्तव्या, तथा चोक्तं जीवाभिगमे—'केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३? इत्यादि प्रश्नः पूर्ववदेव बोध्यः, उत्तरं तु-'गोयमा ! लवणे णं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३. चत्तारि सूरिया तविंसु वा. ३ बारसोत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोइंसु वा३, तिन्नि बावन्ना महग्गहसया चारं चरिंसु वा३, दोन्नि, सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा नवसया तारागण कोडिकोडीणं सोह सोहिंसु वा३,' इति । कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा?३, कियन्तः सूर्या अतापयन् वा३? इत्यादि

णसमुद्रादिकों में कहनी चाहिये। जीवाभिगम में वह वक्तव्यता इस प्रकार से कही गई है-" केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३ इत्यादि " हे भदन्त ! लवण समुद्र में कितने चंद्रमाओं ने प्रकाश किया है, अब कितने चंद्रमा वहां प्रकाश करते हैं और आगे भी वहां कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगे ? तथा कितने सूर्यों ने वहां प्रकाश किया है, अब वहां कितने सूर्य प्रकाश करते हैं और आगे भी वहां कितनेसूर्य प्रकाश करेंगे ? इत्यादि-इसके उत्तरमें प्रभुने कहा-(गोयमा) हे गौतम ! (लवणे णं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा, ३, चत्तारि सूरिया तविंसु वा ३, बारसोत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोइंसु वा ३, तिन्नि बावन्ना महग्गहसया चारं चरिंसु वा ३, दोन्नि सय सहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा नव सया तारागण कोडिकोडीणं सोहं सोहिंसु वा ३) इति-लवण समुद्र में चार चन्द्रमाओं ने प्रकाश किया है, अब भी वे इतने ही वहां प्रकाश करते हैं और आगे भी वे इतने ही वहां प्रकाश करते

વ્યતા કરવામાં આવી છે એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પણ થવી જોઇએ આ વિષયને અનુલક્ષીને ત્યાં નીચે પ્રમાણે કહ્યુ છે-(केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३) ઇત્યાદિ "હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? કેટલા પ્રકાશે છે ? કેટલા પ્રકાશશે ? તથા ત્યાં કેટલા સૂર્ય તપતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા સૂર્ય તપે છે ? અને ભવિષ્યમાં કેટલા સૂર્ય તપશે ? " વગેરે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (लवणेणं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३, चत्तारि सूरिया तविंसु वा ३, बारसोत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोइंसु वा ३, तिन्नि बावन्ना महग्गहसया चारं चरिंसु वा ३, दोन्नि सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा नव सया तारागण कोडीकोडीणं सोह सोहिंसु वा ३) ઇત્યાદિ. લવણ સમુદ્રમાં ભૂતકાળમાં ચાર ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં એટલા જ ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ત્યાં એટલા જ ચન્દ્રમા

प्रश्नः पूर्वोक्त एव, उत्तरमाह–गौतम ! लवणे खलु समुद्रे चत्वारश्चन्द्राः प्राभासिषत वा३, चत्वारः सूर्याः अतापयन् वा, द्वादशोत्तरं नक्षत्रशतं योगम् अयुञ्जन् वा३ द्विपञ्चाशदधिकानि त्रीणि महाग्रहशतानि चारम् अचरन् वा३, द्वे शतसहस्रे सप्तषष्टिं च सहस्राणि, नव शतानि तारागणकोटिकोटीनाम् शोभामशोभयन् वा ३। जीवाभिगमसूत्रपाठस्य अवधिमाह–'जाव ताराओ' यावत् ताराः तारापर्यन्त तत्संग्राह्यम्। अथ धातकीखण्डे चन्द्रादिप्रकाशादिवक्तव्यतामाह–' धायइसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे

रहेंगे। इसी प्रकार से वहां चार सूर्य पहिले तपे हैं, अब भी इतने ही वहां आतप प्रदान करते हैं और आगे भी इतने ही सूर्य वहां आतप देते रहेंगे। ११२ नक्षत्रों ने वहां ज्योति को चमकाया है, अब भी इतने ही नक्षत्र वहां अपनी ज्योति को चमकाते हैं और आगे भी वे इतने ही अपनी ज्योति को वहां चमकाते रहेंगे। ३५२ महाग्रहों ने वहां अपनी चाल चली है, अब भी इतने ही वे वहां अपनी चाल चलते हैं और आगे भी वे इतने ही अपनी चाल पर चलते रहेंगे। दो लाख, सडसठ हजार नौ सौ तारागणों की कोटाकोटि ने वहां पहिले अपनी शोभा विस्तारी है, अब भी वे इतने ही अपनी शोभा विस्तारते हैं और आगे भी वे इतने ही अपनी शोभा विस्तारते रहेंगे। यहां पर जीवाभिगम का पाठ कहां तक का ग्रहण करना चाहिये–इसके लिये (जाव ताराओ) ऐसा कहा गया है–अर्थात् तारापर्यन्त वह पाठ ग्रहण करना चाहिये। अब धातकी खण्ड में चन्द्रादि संबंधी प्रकाश वक्तव्यता को

પ્રકાશશે. એજ પ્રમાણે ત્યાં ચાર સૂર્ય પહેલાં તપતા હતા, હાલમાં તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે ત્યાં ૧૧૨ નક્ષત્રો ભૂતકાળમાં પોતાનો પ્રકાશ આપતા હતા, વર્તમાનમાં પણ એટલા જ નક્ષત્રો ત્યાં પ્રકાશ આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એટલા જ નક્ષત્રો ત્યાં પોતાનો પ્રકાશ આપતા રહેશે ભૂતકાળમાં ત્યાં ૩૫૨ મહાગ્રહો પોતાની ચાલ ચાલતા હતા, વર્તમાનમાં પણ એટલા જ મહાગ્રહો ત્યાં પોતાની ચાલ ચાલે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ એટલા જ મહાગ્રહો ત્યાં પોતાની ચાલ ચાલતા રહેશે ૨૬૭૯૦૦ તારાગણોની કોટાકોટિ ભૂતકાળમાં ત્યાં પોતાની શોભા બતાવતી હતી, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પોતાની શોભા બતાવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેમની શોભા બતાવતા રહેશે અહીં જીવાભિગમ સૂત્રનો પાઠ ક્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે તે "जाव ताराओ" આ સૂત્રાંશ દ્વારા વ્યક્ત થયેલ છે. એટલે કે અહીં તારાઓ પર્યન્તનું કથન ગ્રહણ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર ધાતકીખંડમાં ચન્દ્રાદિ સંબંધી પ્રકાશ વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવા માટે કહે છે કે

अब्भिंतरपुक्खरद्धमणुस्सखेत्ते, एएसु सव्वेसु जहा जीवाभिगमे जाव-"एगससीपरिवारोतारागणकोडिकोडीणं' धातकीखण्डे कालोदे पुष्करवरे, आभ्यन्तरपुष्करार्द्धमनुष्यक्षेत्रे, एतेषु सर्वेषु पञ्चसु यथा जीवाभिगमे चन्द्रादिप्रकाशादिकमुक्तं तथैवात्रापि तद् वक्तव्यम् , तथा चोक्तं तत्र-'धायईखंडे णं भंते! दीवे केवइया चंदा पभासिसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३, इत्यादि प्रश्नाः पूर्ववदेव कल्पनीयाः, उत्तरं तु-'गोयमा! बारसचंदा पभासिंसु वा ३ बारस सूरिया तविंसु वा ३ ? एवं।

चउवीसं ससिरविणो नक्खत्तसया य तिन्नि छत्तीसा।
एगं च गहसहस्स छपन्नं धायईसंडे ॥ १ ॥

प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-(धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे अब्भिंतरपुक्खरद्धमणुस्सखेत्ते एएसु सव्वेसु जहा जीवाभिगमे जाव) " एग ससी परिवारा तारागणकोडिकोडीणं " धातकीखण्ड में, कालोद में, पुष्करवर में, आभ्यन्तरपुष्करार्ध में और मनुष्यक्षेत्र में इन पांच स्थानों में-जीवाभिगमसूत्रोक्त चन्द्रादिप्रकाशविषयक वक्तव्यता की तरह चन्द्रादि ज्योतिष्क प्रकाश वक्तव्यता जाननी चाहिये वहां वह वक्तव्यता इस प्रकार से कही गई है ' धायईसडे णं भंते! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३ " इत्यादि, हे भदन्त! धातकी खण्ड में कितने चन्द्रमाओं ने प्रकाश किया है ? अब वहां कितने चन्द्रमा प्रकाश करते हैं और भी कितने चन्द्रमा वहां प्रकाश करेंगे ? इसी तरह से सूर्यों के द्वारा प्रकाश करने की वक्तव्यता के विषय में प्रश्न जानना चाहिये। इत्यादि-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! धातकी खण्डमें १२ चन्द्रमाओं ने और १२ सूर्यो ने अपना २ कार्य किया है, अब भी वे अपना २ कार्य करते हैं और आगे भी

(धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे, अब्भिंतरपुक्खरद्धमणुस्सखेत्ते एएसु सव्वेसु जहा जीवाभिगमे जाव एग ससी परिवारो तारागणकोडाकोडीण) धातकीખંડ, કાલોદ, પુષ્કરવર, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ અને મનુષ્યક્ષેત્ર, આ પાંચ સ્થાનોમાં જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ચન્દ્રાદિના પ્રકાશની વક્તવ્યતા સમજવી. ત્યાં તે વક્તવ્યતા નીચે પ્રમાણે કહી છે—

(धायईसडे णं भते! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३) ઈત્યાદિ. હે ભદન્ત! ધાતકીખંડ દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા હતા? કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશે છે? અને કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા રહેશે? એજ પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશ વિષેની વક્તવ્યતા વિષયક પ્રશ્નો પણ સમજવા.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—ધાતકીખંડમાં ૧૨ સૂર્ય અને ૧૨ ચંદ્રમા ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશશે.

अट्ठेव सय-सहस्सा, तिन्नि सहस्साइं सत्त य सयाइं ।

धायईसंडे दीवे तारागण कोडिकोडीणं ॥ २ ॥ सोहंसोहिंसु वा ३, ”

छाया—धातकीखण्डे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा ? कियन्तश्च सूर्याः अतापयन् वा, तापयन्ति वा, तापयिष्यन्ति वा ? इत्यादि प्रश्नाः, उत्तराणि तु–गौतम ! द्वादश चन्द्रास्तत्र प्राभासिषत वा ३, द्वादश सूर्याः अतापयन् वा ३, एवं रीत्या चतुर्विंशतिः शशि-रवयः, नक्षत्रशतानि च त्रीणि षट्त्रिंशत् , एकं च ग्रहसहस्रं षट्पञ्चाशत् धातकीखण्डे, अष्टैव शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि, धातकीखण्डेद्वीपे तारागणको-टिकोटीनां शोभाम् अशोभयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा, इति,

तथा–‘ कालोए णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिसु वा ” इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु–‘ गोयमा !

“ बायालीसं चंदा, बायालीसं च दिणयरा दित्ता ।

अपना २ कार्य वे करेंगे। (एवं चउवीसं ससि रविणो नक्खत्त सया य तिन्नि छत्तीसा एगं च गह सहस्सं छप्पन्नं धायई संडे) इस तरह धातकी खण्ड में १२ चन्द्रमा और १२ सूर्य मिलकर २४ हो जाते हैं। नक्षत्रों की संख्या ३३६ और ग्रहों की संख्या १०५६ हो जाती है। तथा तारागणों की संख्या यहां पर “ अट्ठेवसयसहस्सा तिन्नि सहस्साइं सत्त य सयाइं, धायईसंडे दीवे तारागण कोडि कोडीणं सोहं सोहिंसु वा ३ ” ८०३७०० कोटाकोटी की है। (कालोए णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा) इत्यादि प्रश्न–अर्थात् गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा–हे भदन्त ! कालोद समुद्र में कितने चन्द्र और सूर्य आदिकों ने अपना २ त्रिकाल संबंधी प्रकाशन आदि रूप कार्य किया है ? उत्तर में प्रभु ने कहा (गोयमा ! बायालीसं चंदा) इत्यादि।

(एवं चउवीस ससिरविणो नक्खत्त सया य तिन्नि छत्तीसा, एग च गहसहस्सं छप्पन्नं धायईसंडे) આ રીતે ધાતકીખંડમાં ૧૨ ચંદ્ર અને ૧૨ સૂર્ય મળીને તેમની સંખ્યા ૨૪ થાય છે. ત્યાં ૩૩૬ નક્ષત્રો અને ૧૦૫૬ ગ્રહો છે. તથા ત્યાં તારાગણોની સંખ્યા “ अट्ठवसयसहस्सा तिन्नि सहस्साइं, धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीणं सोहं सोहिंसु वा ३) ૮૦૩૭૦૦ કોટાકોટી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(कालोए णं भते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा) ઈત્યાદિ પ્રશ્નો. હે ભદન્ત ! કાલોદ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્ર અને સૂર્ય આદિકોએ ભૂતકાળમાં પોતાનો પ્રકાશ આપ્યો છે, વર્તમાનમાં આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આપતાં રહેશે ?

कालोदहिंमि एए, चरंति संबद्धलेसागा ॥ १ ॥

नक्खत्त सहस्स एगं, एगं छावत्तरं च सयमन्नं ।

छच्च सया छन्नउया, महागहा तिन्नि य सहस्सा ॥ २ ॥

अट्ठावीसं कालोदहिंमि वारस य तह सहस्साइं ।

णव य सया पन्नासा, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोहं सोहिंसु वा ३ ”

छाया—कालोदे खलु भदन्त ! समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा ? इत्यादि प्रश्नः पूर्ववदेव स्वयमूहनीयः, उत्तरं तु–हे गौतम ! ।—

द्वाचत्वारिंशत् च दिनकरा दीप्ताः ।

कालोदधौ एते चरन्ति सम्बद्धलेश्याकाः ॥ १ ॥

नक्षत्रसहस्रमेकम् एकं षट्सप्ततिश्च, शतमन्यत् ।

षट् च शतानि षण्णवतिः महाग्रहाः त्रीणि च सहस्राणि ॥ २ ॥

अष्टाविंशतिः कालोदधौ द्वादश च तथा सहस्राणि ।

नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटीनाम् ॥ ३ ॥

शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा ।

तथा ‘ पुक्खरवरदीवे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा ’ इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु—

(सोह सोहिंसु वा ३) हे गौतम ! कालोद समुद्र में ४२ चन्द्रमाओं ने और ४२ सूर्यो ने त्रिकाल संबंधी अपना २ प्रकाशन आदिरूप कार्य किया है। यहां ग्रहों की संख्या तीनहजार छसौ छियानवे ३६९६ हैं। नक्षत्रों की संख्या ग्यारह सो छिहोत्तर ११७६ हैं तारागणों की अट्ठाईस लाख बारह हजार नौ सौ पचास २८१२९५० कोटाकोटी की हैं। (पुक्खरवरदीवे णं भंते ! दीवे केवइ०) पुष्करवरद्वीप में भी कितने चंद्र सूर्यादिकोंने त्रिकालवर्ती प्रकाशन आदि का कार्य किया है ॥१-३॥ इस विषय में गौतम ने पूर्वोक्तरूप से जब प्रभु से प्रश्न किया–तो इसके

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! बायालीसं चंदा) ઇત્યાદિ “ सोहं सोहिंसु वा ३ ” ઇત્યાદિ—હે ગૌતમ ! કાલોદ સમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્રમા અને ૪૨ સૂર્ય ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશતા હશે ત્યાં ત્રણ હજાર છસો છન્નું (૩૬૯૬) ગ્રહો છે, ૧૧૭૬ નક્ષત્રો છે. અને અઠ્ઠાવીસ લાખ બાર હજાર નવસો પચાસ કોટાકોટિ તારાગણ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरवरदीवेणं भंते ! दीवे केवइया) ઇત્યાદિ હે ભદન્ત ! પુષ્કરવર દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રમા અને સૂર્યાદિકો ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

' चोयालं चंदसयं, चोयालं चेव सूरियाण सयं ।
पुक्खरवरंमि दीवे, भमंति एए पयासिता ॥ १ ॥
चत्तारि सहस्साइं, बत्तीसं चेव होंति नक्खत्ता
छच्च सया बावत्तरि, महागहा बारस सहस्सा, ॥ २ ॥
छन्नउइ सयसहस्सा, चोयालीसं भवे सहस्साइं ।
चत्तारि सया पुक्खरि, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोहं सोहिंसु वा ३ ।
छाया–चतुश्चत्वारिंशत् चन्द्रशतं, चतुश्चत्वारिंशत् चैव सूर्याणां शतम् ।
पुष्करवरे द्वीपे भ्रमन्ति एते प्रकाशयन्तः ॥ १ ॥
चत्वारि सहस्राणि द्वात्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि ।
षट् च शतानि द्वासप्ततिः महाग्रहा द्वादश सहस्राणि ॥ २ ॥
षण्णवतिः शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् भवेयुः सहस्राणि ।
चत्वारि शतानि पुष्करे तारागणकोटिकोटीनाम् ॥ ३ ॥
शोभामशोभयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा ।

अत्र पुष्करवरद्वीपे चन्द्रसूर्याणां यद् भ्रमणं प्रोक्तं तत् पुष्करद्वीपाभ्यन्तरार्द्धवर्त्तिचन्द्रसूर्यानपेक्ष्य प्रोक्तम् । तदग्रे सूत्रकार एव वक्ष्यति । तथा ' अब्भितरपुक्खरद्धे

उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा–(चोयालं चंदसयं) इत्यादि ।

हे गौतम ! पुष्करवर द्वीप में १४४ चन्द्रमाओं ने और १४४ सूर्यों ने त्रिकालवर्ती अपनार प्रकाशन आदिरूप कार्य किया है । यहां पर ग्रहों की संख्या १२६७२ है। नक्षत्रों की संख्या ४०३२है तारागणों की संख्या ९६४४४०० छियानवे लाख कोटाकोटि की है । यहां पर जो पुष्करवरद्वीप में चन्द्र और सूर्यों का भ्रमण कहा गया है वह पुष्कर द्वीपके आभ्यन्तरार्धवर्ती चन्द्र सूर्यों की अपेक्षा करके हीं कहा गया है इसी बात को सूत्रकार आगे स्वयं कहेंगे । (अब्भितरपुक्खरद्धेणं भंते ! केवइया चंदा-

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ચોયાલં ચંદસયં " ઇત્યાદિ. હે ગૌતમ ! પુષ્કરવર દ્વીપમાં ૧૪૪ ચંદ્રમા અને ૧૪૪ સૂર્ય ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશશે. ત્યાં ૧૨૬૭૨ ગ્રહો અને ૪૦૩૨ નક્ષત્રો છે. ત્યાં તારાગણોની સંખ્યા ૯૬૪૪૪૦૦ કોટાકોટિ પ્રમાણ છે. અહીં જે પુષ્કરવર દ્વીપમાં ચંદ્ર અને સૂર્યના ભ્રમણની વાત કરી છે તે પુષ્કરદ્વીપના આભ્યન્તરાર્ધવર્તી ચંદ્ર અને સૂર્યોની અપેક્ષાએ કહી છે. એજ વાત સૂત્રકાર આગળ પ્રકટ કરવાના છે.

णं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा ' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु-' गोयमा ! बावत्तरिं च चंदा, बावत्तरि मेव दिनयरादित्ता ।

पुक्खवरदीवड्ढे चरंति एए पभासिंता ॥ १ ॥

तिन्नि सया छत्तीसा, छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।

नक्खत्ताणं तु भवे, सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥ २ ॥

अडयाल सयसहस्सा बात्तीसं खलु भवे सहस्साइं ।

दो य सय पुक्खरद्धे, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ३ ॥ सोभं सोहिंसु वा ३ ”

छाया-अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे खलु भदन्त ! कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा ? ० गौतम ! द्वासप्ततिश्च चन्द्राः, द्वासप्ततिरेव दिनकरा दीप्ताः ।

पुष्करवरद्वीपार्द्धे चरन्ति, एते प्रभासयन्तः ॥ १ ॥

त्रीणि शतानि षट्त्रिंशत् षट् च सहस्राणि महाग्रहाणां तु ।

नक्षत्राणां तु भवेयुः, षोडश द्वे सहस्रे ॥ २ ॥

अष्ट चत्वारिंशत् शतसहस्राणि, द्वात्रिंशतिः खलु भवेयुः सहस्राणि ।

द्वे च शते पुष्करार्द्धे तारागणकोटिकोटीनाम् ॥ ३ ॥

पभासिंसु वा) हे भदन्त ! आभ्यन्तरपुष्करार्ध में कितने चन्द्रमाओं ने पहिले प्रकाशन कार्य किया है ? वर्तमानमें वे कितने वहां प्रकाशनकार्य करते हैं ? और आगे भी वे कितने वहां प्रकाशनकार्य करेंगे ॥१-३॥ इसी तरह से सूर्यादिकों के कार्य करने के विषय में प्रश्नों का उद्भावन कर लेना चाहिये-इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (बावत्तरिंच चंदा) इत्यादि ।

(सोहं सोहिंसु वा ३) आभ्यन्तरपुष्करार्ध में ७२ चंद्रमाओं ने और ७२ ही सूर्यों ने अपना २ त्रिकालवर्ती प्रकाशनादिरूपकार्य किया है । यहां पर ग्रहों की संख्या ६३३६ और नक्षत्रोंकी संख्या २०१६ है ।

ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન—(अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा) હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશે છે ? અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશશે ? એજ પ્રમાણે સૂર્ય વગેરેના વિષયમાં પણ ત્રણે કાળ સંબંધી પ્રશ્નો સમજવા.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! “ बावत्तरिंच चंदा ” ઇત્યાદિ. “ सोहं सोहिंसु वा ३ ” આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં ૭૨ ચંદ્રમાઓ તથા ૭૨ સૂર્યો ત્રણે કાળમાં પ્રકાશ આદિ આપવાનું કાર્ય કર્યા કરે છે. તેમાં ૬૩૩૬ ગ્રહો, ૨૦૧૬ નક્ષત્રો અને ૪૮૨૨૨૦૦ કોટાકોટિ તારાગણ છે.

शोभामशोभयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा ।

तथा-'मणुस्सखेत्ते णं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा ' इत्यादि प्रश्नः । उत्तरं तु—'वत्तीसं चंदसयं, बत्तीसं चेव सूरियाण सयं ।

सयलं मणुस्सलोयं, चरंति एए पयासिंता ॥ १ ॥
एक्कारस य सहस्सा, छप्पि य सोला महागहाणं तु ।
छच्च सया छण्णउया, णक्खत्ता तिन्नि य सहस्सा ॥ २ ॥
अडसीइ सयसहस्सा, चालीससहस्स मणुयलोगंमि ।
सत्त य सया अणूणा, तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥ सोहं सोहिंसु वा३।

छाया-मनुष्यक्षेत्रे खलु भदन्त ! कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा ? इत्यादि प्रश्नः । उत्तरमाह-हे गौतम !—

द्वात्रिंशत् चन्द्रशतम् , द्वात्रिंशत् चैव सूर्याणां शतम् ।
सकलं मनुष्यलोकं, चरन्ति एते प्रकाशयन्तः ॥ १ ॥
एकादश च सहस्राणि, षडपि (शतानि) षोडश महाग्रहाणां तु ।
षट् च शतानि षण्णवतिः, नक्षत्राणि त्रीणि च सहस्राणि ॥२ ॥
अष्टाशीतिः शतसहस्राणि, चत्वारिंशत् सहस्राणि मनुष्यलोके ।
सप्त च शतानि अन्यूनानि, तारागणकोटिकोटीनाम् ॥ ३ ॥

शोभामशोभयन् वा ३, इत्यादि ।

तारागणों की संख्या ४८२२२०० कोटाकोटि की है ॥१-३॥ (मणुस्सखेत्तेणं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा) इत्यादि प्रश्न-इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा कहा-(बत्तीसं चंदसयं) इत्यादि ।

(सोहं सोहिंसु वा ३) हे गौतम ! मनुष्यलोक में-ढाई द्वीप में-१३२ चंद्रमा और १३२ सूर्य त्रिकालसंबंधी अपना २ प्रकाशनकार्य करते रहते हैं। यहां पर ग्रहों की संख्या ११६१६ है। नक्षत्रों की संख्या ३६९६ है। तारागणों की संख्या ८८४०७०० कोटाकोटि की है।

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ન—(मणुस्सखत्ते णं भते ! केवइया चदा पभासिंसु वा) હે ભદન્ત ! મનુષ્યલોકમાં કેટલા ચંદ્રમા અને સૂર્યાદિકો પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" बत्तीस चंदसयं " ઈત્યાદિ. " सोहं सोहिंसु वा ३ " હે ગૌતમ ! મનુષ્યલોકમાં-અઢી દ્વીપમાં ૧૩૨ ચંદ્ર અને ૧૩૨ સૂર્ય ત્રણે કાળમાં પ્રકાશ આદિ આપવાનું કાર્ય કર્યા કરે છે. ત્યાં ૧૧૬૧૬ ગ્રહો, ૩૬૯૬ નક્ષત્રો અને ૮૮૪૦૭૦૦ કોટાકોટિ તારાગણ ભૂતકાળમાં ચમકતા હતા, વર્તમાનમાં ચમકે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ચમકતા રહેશે.

ज्योतिष्कगण कोष्टकम्

ज्योतिष्कगणः	चन्द्राः	सूर्याः	ग्रहाः	नक्षत्राणि	तारागणः
जम्बूद्वीपे	२ चन्द्रौ	२ सूर्यौ	१७६	५६	१,३३,९५०कोटीकोटीनाम्
लवणसमुद्रे	४ चन्द्राः	४ सूर्याः	३५२	११२	२,६७,९००कोटीकोटीनाम्
धातकीखण्डे	१२चन्द्राः	१२ सूर्याः	१०५६	३३६	८,०३,७००कोटीकोटीनाम्
कालोदधिसमुद्रे	४२चन्द्राः	४२ सूर्याः	३६९६	११७६	२८,१२,९५० "
(पुष्करवरद्वीपे	१४४	१४४	१२६७२	४०३२	९६,४४,४०० ")
पुष्करवरद्वीपाभ्यन्तरार्द्धे	७२चन्द्राः	७२ सूर्याः	६३३६	२०१६	४८,२२,२०० ,,
सार्धद्वीपद्वये	१३२चन्द्राः	१३२ सूर्याः	११६१६	३६९६	८८,४०,७०० ,,

अथ जीवाभिगमसूत्रपाठस्य अवधिमाह–' जाव ' इत्यादि, ' जाव एगससी-परिवारो तारागणकोडिकोडीणं ' यावत्–एकशशिपरिवारस्तारागणकोटिकोटीनाम्, अस्य पूर्वांशस्त्वेवम्–" अट्ठासीइं च गहा अट्ठावीसं च होंति नक्खत्ता। एगससीपरिवारो एत्तो तारागण वोच्छामि, छावट्ठि सहस्साइं, नव चेव सयाइं पच सयलाइं ' त्ति। अष्टाशीतिश्चग्रहाः, अष्टाविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि, एकशशिपरिवारः इतः तारागणं वक्ष्यामि–षट्षष्टिः सहस्राणि नवचैव शतानि पञ्च सकलानि।

इनकी संख्या बतानेवाला कोष्टक टीकामें दिया हैं जिज्ञासुजन वहांसे देख लेवें।

इन पूर्वोक्त पांच स्थानों में जीवाभिगम सूत्र का पाठ कहांतक का लेना चाहिये इसके लिये सूत्रकार कहते हैं (जाव एगससीपरिवारो तारागणकोडिकोडीणं) कि यहां तक का जीवाभिगमसूत्रोक्त पाठ यहां ग्रहण करना चाहिये। इस पाठ का पूर्वांश (अट्ठासीइं च गहा) इत्यादि। एक चन्द्र के परिवार में ८८ ग्रह, २८ नक्षत्र, ६६९७५ तारागण की कोटाकोटी होती है।

ઉપર્યુક્ત સાતે સ્થાનોમાં ચંદ્રમા, સૂર્યો, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાગણુની સંખ્યા બતાવતો કોઠો ટીકામાં આપ્યો છે—

આ પૂર્વોક્ત પાચ સ્થાનોમા જીવાભિગમ સૂત્રનો પાઠ કયાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે તે સૂત્રકારે " जाव एग ससी परिवारो तारागणकोडिकोडीणं " આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કર્યું છે. આ સૂત્રપાઠનો પૂર્વાંશ " अट्ठासीइ च गहा " ઇત્યાદિ છે. એટલે કે એક ચન્દ્રના પરિવારમાં ૮૮ ગ્રહ, ૨૮ નક્ષત્રો અને ૬૬૯૭૫ કોટાકોટિ તારાગણુનો સમાવેશ થાય છે

गौतमः पृच्छति ' पुक्खरोदे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३ ?' हे भदन्त ! पुष्करोदे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा ? भगवानाह–' एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं ' हे गौतम ! एवं वक्ष्यमाणरीत्या सर्वेषु द्वीपसमुद्रेषु ज्योतिष्काणां यथासम्भवं संख्याता असंख्याताश्च चन्द्रादयः प्राभासिषत वा इत्यादि भणितव्यम् , तथा चेत्थम् –' पुक्खरोदे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३ ?' हे भदन्त ! पुष्करोदे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा ?

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(पुक्खरोदे ण भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ?) हे भदन्त ! पुष्करोद समुद्र में कितने चन्द्रमाओं ने प्रकाश किया है ? अब कितने चन्द्रमा प्रकाश करते हैं ? और आगे भी वहां कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगे ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं) हे गौतम ! समस्त द्वीप समुद्रों में ज्योतिष्कगण के यथासंभव संख्यात असंख्यात चन्द्रमादिकों ने पहिले प्रकाश किया है, अब भी वे वहां पर प्रकाश करते हैं और आगे भी वे वहां पर प्रकाश करेंगे इत्यादिरूप से कहना चाहिये। जीवाभिगमसूत्र में ऐसा ही कहा है–(पुक्खरोदे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३ ?) गौतम ने प्रभु से ऐसा ही पूर्वोक्तरूप में पूछा है कि–हे भदन्त ! पुष्करोद समुद्र में कितने चन्द्रमाओं ने पहिले प्रकाश किया है, अब भी वहां पर कितने चंद्रमा प्रकाश करते हैं–तथा आगे भी वहां पर कितने चन्द्रमा प्रकाश करेंगे ? इत्या-

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरोदेण भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ?) હે ભદન્ત ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं) હે ગૌતમ ! સમસ્ત દ્વીપ સમુદ્રોમાં જ્યોતિષ્કગણુના યથાસંભવ સંખ્યાત અસંખ્યાત ચન્દ્રમા આદિકોએ ભૂતકાળમાં પ્રકાશ આપ્યો હતો, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પ્રકાશ આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આપશે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને એવું કહ્યુ છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरोदेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३ ?) હે ભદન્ત ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં પહેલાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનકાળે ત્યાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશે છે ? ભવિષ્યમાં ત્યાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશશે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

इत्यादि प्रश्ने उत्तरंतु-'संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा३' हे गौतम ! पुष्करोदे समुद्रे संख्याताश्चन्द्राः प्राभासिषत वा, प्रभासन्ते वा, प्रभासिष्यन्ते वा, तदवधिमाह-'जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा' यावत् स्वयम्भूरमणे समुद्रे यावत्-असंख्याताश्चन्द्राः प्राभासिषत वा ३, एवमेव सूर्या अपि असंख्याता अतापयन् वा, तापयन्ति वा, तापयिष्यन्ति वा, एवं ग्रहणक्षत्रतारागणा असंख्याता एव यथासंभवं शोभाममयन् वा, शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा। द्वीपसमुद्रनामानि चेत्थम्-पुष्करोदसमुद्रादनन्तरो वरुणवरो द्वीपः, तदनन्तरं वरुणोदः

दिरूप से पूछने पर प्रभु ने उनसे कहा-(संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३) हे गौतम! पुष्करोद समुद्र में संख्यात चन्द्रमाओं ने प्रकाश किया है, अब भी वहां पर वे प्रकाश करते हैं और आगे भी वे वहां पर प्रकाश करेंगे। इनके प्रकाश करने का संबंध कहां तक लेना चाहिये-इसके उत्तर में उसकी अवधि बताते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा) यहां तक प्रकाश करने का संबंध लगा लेना चाहिये। अर्थात् यावत् स्वयंभूरमणसमुद्र में ज्योतिष्क संबंधी असंख्यात चन्द्रों ने प्रकाश किया है, वहां वे प्रकाश करते हैं आगे भी वहां वे प्रकाश करेंगे। इसी तरह से असंख्यात सूर्यों ने वहां अपना आतप फैलाया है, अब भी वे वहां अपना आतप फैलाते हैं, और आगे भी वे वहां अपना आतप फैलावेंगे। इसी तरह से असंख्यात, ग्रह, नक्षत्र और तारागणों ने भी यथासंभव वहां की शोभा को सुशोभित किया है, करते हैं और आगे भी वे वहां शोभा को सुशोभित करेंगे। द्वीप

મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર—"सखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३) હે ગૌતમ ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં પહેલા સંખ્યાત ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમા પણ પ્રકાશતા રહેશે. (जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्सति वा) સ્વયભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્તનાં સ્થાનોમાં જ્યોતિષ્ક સંબંધી અસંખ્યાત ચન્દ્રો પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવતા હતા, વર્તમાનમાં પણ ફેલાવે છે અને ભવિષ્યમા પણ ફેલાવશે એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત સૂર્યો ભૂતકાળમાં ત્યા તપતા હતા, વર્તમાનમાં તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાગણો પણ ત્યા શોભા વધારતા હતા, વર્તમાનમાં શોભા વધારે છે છે અને ભવિષ્યમાં પણ શોભા વધારતા રહેશે દ્વીપ સમુદ્રોનાં નામ નીચે

समुद्रः, एवं क्षीरवर-क्षीरोदौ, घृतवर-घृतोदौ, क्षोदवर क्षोदोदौ, नन्दीश्वरवर नन्दीश्वरवरोदौ, अरुणारुणोदौ, अरुणवरा-रुणवरोदौ, अरुणवरावभासारुणवरावभासोदौ, कुण्डल-कुण्डलोदौ, कुण्डलवर-कुण्डलवरोदौ, कुण्डलवरावभास-कुण्डलवरावभासोदौ, रुचक-रुचकोदौ, रुचकवर-रुचकवरोदौ, रुचकवरावभास-रुचकवरावभासोदौ, इत्यादीनि असंख्यातानि सन्ति, यतः असंख्याता द्वीपसमुद्राः सन्ति। अन्ते गौतमो भगवद् वाक्यं सत्यापयन्नाह–' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं–भवदुक्तं

समुद्रों के नाम इस प्रकार से हैं–पुष्करोद समुद्र से आगे–वरुणवर द्वीप इसके बाद वरुणोदसमुद्र, इसी तरह से क्षीरवरद्वीप, क्षीरोद समुद्र, घृतवरद्वीप, घृतोदसमुद्र, क्षोद्रवरद्वीप, क्षोदसमुद्र, नन्दीश्वर द्वीप नन्दीश्वरसमुद्र अरुणद्वीप अरुणोदसमुद्र, अरुणवरद्वीप, अरुणवरोदसमुद्र, अरुणवरावभासद्वीप, अरुणवरावभासोदसमुद्र, कुण्डलद्वीप कुण्डलोदसमुद्र, कुण्डलवरद्वीप, कुण्डलवरोदसमुद्र, कुण्डल वरावभासद्वीप, कुण्डलवरावभासोदसमुद्र, रुचकद्वीप रुचकोदसमुद्र, रुचकवरद्वीप रुचकवरोद समुद्र, रुचकवरावभास द्वीप रुचकवरावभासोदसमुद्र, इत्यादि असंख्यात द्वीप और समुद्र हैं। अन्त में स्वयंभूरमण समुद्र है। अन्त में गौतम भगवान् के वचनों में सत्यता की ख्यापना करते हुए कहते हैं–(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है–हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है। इस प्रकार कह कर वे

પ્રમાણે છે—પુષ્કરોદ સમુદ્ર, ત્યારબાદ વરુણવર દ્વીપ, ત્યારબાદ વરુણોદ સમુદ્ર, ક્ષીરવર દ્વીપ, ક્ષીરોદ સમુદ્ર, ધૃતવર દ્વીપ, ઘૃતોદ સમુદ્ર, ક્ષોદવર દ્વીપ, ક્ષોદ સમુદ્ર, નન્દીશ્વર દ્વીપ, નન્દીશ્વર સમુદ્ર, અરુણ દ્વીપ, અરુણોદ સમુદ્ર, અરુણવર દ્વીપ, અરુણવરોદ સમુદ્ર, અરુણવરાવભાસ દ્વીપ, અરુણવરાવભાસોદ સમુદ્ર, કુંડલ દ્વીપ, કુંડલોદસમુદ્ર, કુડલવર દ્વીપ, કુંડલવરોદ સમુદ્ર, કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ, કુંડલવરાવભાસોદ સમુદ્ર, રુચક દ્વીપ, રુચકોદ સમુદ્ર, રુચકવર દ્વીપ, રુચકવરોદ સમુદ્ર, રુચકવરાવભાસ દ્વીપ, રુચકવરાવભાસોદ સમુદ્ર, ઇત્યાદિ અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો છે અને અન્તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે.

હવે ભગવાનના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ) હે ભદન્ત ! આપની વાત સત્ય જ છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને

सर्वं सत्यमेवास्ति हे भदन्त ! तदेवम्-भवदुक्तं सत्यमेवास्ति, श्रद्धातिशय द्योतनाय द्विरुक्तिः ॥ सू० २ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक -पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य' - पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायाम् नवमशतकस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ ९-२ ॥

गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये। (यहां पर (सेवं भंते! सेवं भंते!) ऐसा जो दो वार गौतम ने कहा है वह प्रभु के वचनों में अपनी श्रद्धा की अतिशयता प्रकट करनेके लिये ही कहा है ॥सू० २॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके नववें शतकका दूसरा उद्देशक समाप्त ॥ ९-२ ॥

બેસી ગયા. અહીં "सेवं भंते ! सेवं भंते !" આ પ્રમાણે બે વાર કહેવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રમાણે બે વાર કહેવાથી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં ગૌતમ સ્વામીની અપાર શ્રદ્ધા પ્રકટ થાય છે. ॥ સૂ૦૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના નવમાં શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૯-૨॥

अथ नवमशतकस्य तृतीयोद्देशप्रभृतयः त्रिंशदुद्देशकाः।

एकोरुकादिद्वीपवरविशेषवक्तव्यता

नवमशतके तृतीयोद्देशकदारभ्यत्रिंशत्तमोद्देशकपर्यन्तं विषयविवरणम्

एकोरुकद्वीपवक्तव्यता १, आभासिकद्वीपवक्तव्यता २, वैषाणिकद्वीपवक्तव्यता ३, लाङ्गूलिकद्वीपवक्तव्यता ४, एवं हयकर्ण ५–गजकर्ण ६–गोकर्ण ७–शष्कुलीकर्ण८–आदर्शमुख९– मेण्ढ्मुख१०–अयोमुख११–गोमुख१२–अश्वमुख१३–हस्तिमुख१४–सिंहमुख१५–व्याघ्रमुखा१६–ऽश्वकर्ण१७–हस्तिकर्ण१८–कर्ण१९–कर्णप्रावरणो२०–उल्कामुख२१–मेघमुख२२–विद्युन्मुख२३–विद्युद्दन्त२४–घनदन्त२५–लष्टदन्त२६–गूढदन्त२७–शुद्धदन्तानां२८–वक्तव्यता।

द्वितीयोद्देशके द्वीपवरवक्तव्यता प्रतिपादिता, अथ तृतीयादिष्वप्युद्देशकेषु प्रकारान्तरेण तद्वक्तव्यतामेवाह–'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्–रायगिहे जाव एवं वयासी–कहि णं भंते! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते?

नववे शतकका तीसरा उद्देशक ३–से ३० तक

९ वें शतक के इस तृतीय उद्देशक से लेकर ३० वें उद्देशक तक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार है–एकोरुक द्वीप वक्तव्यता १, आभासिकद्वीप वक्तव्यता २, वैषाणिकद्वीपवक्तव्यता ३, लाङ्गलिक द्वीपवक्तव्यता ४, इसी तरह से हयकर्ण ५, गजकर्ण ६, गोकर्ण ७, शष्कुलीकर्ण ८, आदर्शमुख ९, मेण्ढ्मुख १०, अयोमुख ११, गोमुख १२, अश्वमुख १३, हस्तिमुख १४, सिंहमुख १५, व्याघ्रमुख १६, अश्वकर्ण १७, हस्तिकर्ण १८, कर्ण १९, कर्णप्रावरण २०, उल्कामुख २१, मेघमुख २२, विद्युन्मुख २३, विद्युद्दन्त २४, घनदन्त २५, लष्टदन्त २६, गूढदन्त २७, और शुद्धदन्त २८ इनकी वक्तव्यता।

નવમા શતકના ત્રણથી ત્રીસ ઉદ્દેશક

નવમાં શતકના ત્રીજાથી ત્રીસમા સુધીના ઉદ્દેશકોમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે તેનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે–એકોરુક દ્વીપ, આભાસિક દ્વીપ, વૈષાણિક દ્વીપ, લાંગલિક દ્વીપ, હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ, શષ્કુલીકર્ણ, આદર્શ મુખ, મેંઢ્રમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ, અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ,સિંહમુખ,વ્યાઘ્રમુખ, અશ્વકર્ણ, હસ્તિકર્ણ, કર્ણ,કર્ણપ્રાવરણ,ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદ્દન્ત, ઘનદન્ત, લષ્ટદન્ત, ગૂઢદન્ત અને શુદ્ધદન્ત, આ બધાં દ્વીપોની વક્તવ્યતાનુ આ ૨૮ ઉદ્દેશકોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે.

गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरस्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं उत्तरपुरत्थिमेणं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयपदीवे नामं दीवे पण्णत्ते । सेणं गोयमा ! तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं, णव एगूणपन्ने जोयणसयाइं किंचिविसेसूणाइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते। से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, दोण्हवि पमाणं वण्णओ य, एवं एएणं कमेणं जहा-जीवाभिगमे जाव सुद्धदंतदीवे जाव देवलोगपरिग्गहियाणं ते मणुया पण्णत्ता, समणाउसो ! । एवं अट्ठावीसं पि अंतरदीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा, नवरं दीवे दीवे उद्देसओ एवं सव्वेवि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति॥ सू० १ ॥

नवमस्स तईयाइया तीसंता उद्देसा समत्ता ॥९-३-३०॥

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत्-कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नामद्वीपः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे

एकोरुक आदि द्वीपवरविशेषवक्तव्यता

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा-(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते) हे भदन्त ! दक्षिणदिशा के

એકોરુક આદિ દ્વીપવર વિશેષ વક્તવ્યતા—

"रायगिहे जाव एव वयासी" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एव वयासी " રાજગૃહ નગરમાં (યાવત્) ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-(कहिण भंते ! दाहिणिल्लाण एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! દક્ષિણ દિશાના

द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणे चुल्ल(क्षुद्र)हिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पौरस्त्यात् चरमान्तात् लवणसमुद्रम् उत्तरपौरस्त्ये त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य, अत्र खलु दाक्षिणात्यानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपोनाम द्वीपः प्रज्ञप्तः। सः खलु हे गौतम ! त्रीणि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण नव एकोनपञ्चाशत् योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया, एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि प्रमाणं वर्णकश्च, एवमेतेन

एकोरुक मनुष्यों का एकोरुक नामका द्वीप कहां पर कहा गया है? (गोयमा) हे गौतम! (जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्सा दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं उत्तरपुरत्थिमेणं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते) जंबूद्वीप नामके द्वीप में वर्तमान मन्दर पर्वत की दक्षिण दिशा में क्षुद्रहिमवान् वर्षधर पर्वत के पौरस्त्य चरमान्त प्रदेश से ईशानदिशा में लवणसमुद्र में तीन सौ योजन जाने के बाद ठीक यहां पर दक्षिणदिशा के एकोरुक-युगल मनुष्यों का एकोरुक नाम का द्वीप कहा गया है। (तएणं गोयमा तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं णव एक्कोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे गौतम! उस द्वीप की लंबाई और चौड़ाई तीनसौ योजन की है। और परिधि उसकी कुछकम ९४९ योजन की है। (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वओ

એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्ल हिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं उत्तरपुरत्थिमेणं तिन्निजोयणसयाई ओगाहित्ता एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुय दीवे नामं दीवे पण्णत्ते) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવાન્ વર્ષધર પર્વતની પૂર્વના સીમાન્ત પ્રદેશથી ઈશાન દિશામાં લવણ સમુદ્રથી ૩૦૦ યોજન આગળ જતાં દક્ષિણ દિશાના એકોરુક (યુગલ) મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે (तएणं गोयमा ! तिन्नि जोयणसयाइ आयाम विक्खंभेणं णव एक्कोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) હે ગૌતમ! તે દ્વીપની લંબાઈ અને પહોળાઈ ૩૦૦ યોજનની છે. અને તેનો પરિધ (પરિમિતિ) ૯૪૯ યોજન કરતાં સહેજ ઓછી છે. (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) તે દ્વીપ એક

क्रमेण यथा जीवाभिगमे यावत् शुद्धदन्तद्वीपो यावत् देवलोकपरिगृहीताः ते मनुष्याः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! एवम् अष्टाविंशतिरपि अन्तद्वीपाः स्वकेन स्वकेन आयामविष्कम्भेण भणितव्याः, नवरं द्वीपे द्वीपे उद्देशकः, एवं सर्वेऽपि अष्टाविंशतिरुद्देशकाः भणितव्याः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

नवमस्य तृतीयादिकास्त्रिंशदन्ता उद्देशकाः समाप्ताः

ओ समंता संपरिक्खित्ते) वह द्वीप एक पद्मवरवेदिका से और एक वनखण्ड से चारों ओर से घिराहुआ है। (दोण्हं वि पमाणं वण्णओ य एवं एएणं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्धदंत दीवे जाव देवलोग परिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो) इन दोनों का वर्णन और प्रमाण इस प्रकार से, इस क्रम से जैसा जीवाभिगम सूत्र में "यावत् शुद्धदन्त द्वीप है, यावत् हे आयुष्मन् श्रमण ! इस द्वीप के मनुष्य मरकर देवगति में जाते हैं" यहां तक कहा गया है वैसा है। अर्थात् जीवाभिगम के इस सूत्रतक इनका वर्णन जैसा जीवाभिगम में किया गया है वैसा ही वर्णन वहां से लेकर यहां पर भी करना चाहिये (एवं अट्ठावीसंपि अंतरदीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा) इसी तरह से २८ अंतर्द्वीप भी अपनी २ लंबाई और चौडाई से कहना चाहिये। (नवरं दीवे दीवे उद्देसओ एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) परन्तु एक एक द्वीप में एक २ उद्देशक जानना चाहिये। इस तरह सब अन्तर्द्वीपोंके उद्देशक

પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. (दोण्हं वि पमाणं वण्णओ य एव एएणं कमेणं जीवाभिगमे जाव सुद्धदंतदीवे जाव देवलोग परिग्गहियाण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो) આ બન્નેનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ કરવું જોઇએ. આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં "શુદ્ધદન્ત દ્વીપ છે, હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! આ દ્વીપના મનુષ્ય મરીને દેવગતિમાં જાય છે." આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનુ જે કથન કર્યું છે, તે કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ (एवं अट्ठावीसंवि अंतरदीवा सएणं सएणं आयामविक्खभेणं भाणियव्वा) આ રીતે ૨૮ અંતર્દ્વીપોમાંના પ્રત્યેકની લંબાઇ અને પહોળાઇ કહેવી જોઇએ

(नवरं दीवे दीवे उद्देसओ एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा सेवं भंते ! सेवं भते ! त्ति) પરન્તુ પ્રત્યેક દ્વીપનો એક એક ઉદ્દેશક સમજવો. આ રીતે ૨૮ અન્તર્દ્વીપોના ૨૮ ઉદ્દેશકો થાય છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર

टीका-'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समवसृतः भगवन्तं वन्दितुं नमस्कर्तुं पर्षत् निर्गच्छति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो गौतमः शुश्रूषमाणो त्रिनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीनः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-' कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते ? हे भदन्त ! कुत्र खलु दाक्षिणात्यानां दक्षिणदिग्वासिनाम् एकोरुक-मनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, भगवानाह–' गोयमा ! जंबुद्दीवे

---

२८ हो जाते हैं हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है-हे भदन्त ! वह सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—द्वितीय उद्देशक में द्वीपवर वक्तव्यता कही जा चुकी है। इस तृतीय उद्देशक में भी उसी वक्तव्यता को सूत्रकार प्रकारान्तर से कह रहे हैं (रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में श्री महावीर स्वामी पधारे उनको वन्दना करने के लिये वहां परिषद् उनके पास आयी-वन्दना नमस्कार कर तथा धर्मकथा सुनकर फिर वह वापिस अपने२ स्थानपर चली गई-इसके बाद त्रिविध पर्युपासनासे प्रभुकी पर्युपासना करते हुए गौतमने प्रभुसे बडे विनयके साथ दोनों हाथ जोड़कर इस प्रकार से पूछा-(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते) हे भदन्त ! दाक्षिणात्य–दक्षिणदिग्वासी

પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે 'હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—બીજા ઉદ્દેશકમાં દ્વીપવર વક્તવ્યતાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં પણ એજ વક્તવ્યતાનું સૂત્રકાર બીજી રીતે કથન કરે છે. "रायगिहे जाव एव वयासी" રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. ત્યાર બાદ ત્રિવિધ પર્યુપાસનાથી પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને ગૌતમ સ્વામીએ વિનય પૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો-(कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક દ્વીપ નામનો દ્વીપ કયાં આવેલો છે ?

दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं ' हे गौतम जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य मेरोः पर्वतस्य दक्षिणे दक्षिणादिशि 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' चुल्लहिमवंतो वर्षधरपर्वतस्य पौरस्त्यात् पूर्वदिशायाः चरमान्तात् सीमान्तप्रदेशात् आनन्तरम् ' लवणसमुदं उत्तरपुरत्थिमेणं ' लवणसमुद्रस्य उत्तरपौरस्त्ये उत्तरपूर्वयोरन्तराले ईशानकोणे इत्यर्थः ' तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता ' त्रीणि योजनशतानि अवगाह्य-उल्लङ्घ्य ' एत्थ णं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते ' अत्र खलु लवणसमुद्रस्य ईशानकोणे त्रियोजनशतावगाहनस्थाने दाक्षिणात्यानां दक्षिणदिग्भवानाम् एकोरुकमनुष्याणाम् एकोरुकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः ' से णं गोयमा ! तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं णव

-एकोरुक मनुष्योंका एकोरुक द्वीप नामका द्वीप कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) जम्बूद्वीप नामके द्वीप में स्थित सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा में वर्तमान (चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ) चुल्ल (क्षुद्र) हिमवान् वर्षधर पर्वत के पूर्वदिशा संबंधी सीमान्तप्रदेश से आगे ईशानदिशा में (तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता) लवणसमुद्र को तीनसौ योजन उल्लङ्घन करके अर्थात् आगे जाकरके (एत्थ णं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते) ठीक इसी जगह पर दक्षिण दिग्वासी एकोरुक मनुष्य एकोरुक द्वीप नामका द्वीप कहा गया है। अर्थात् लवणसमुद्र की ईशानदिशा में तीन सौ योजन तक उस लवणसमुद्र में आने जाने के बाद एकोरुक मनुष्यों का जो कि दक्षिणदिग्वासी हैं एकोरुक नामका द्वीप है। (से णं गोयमा ! तिन्निजोयणसयाइं आयामविक्खभेणं णव

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—' ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા આવેલા સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આવેલા (चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ) ચુલ્લ (ક્ષુદ્ર) હિમવાન્ વર્ષધર પર્વતની પૂર્વના સીમાન્ત પ્રદેશથી આગળ જતાં ઈશાન કોણમાં " तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता) લવણ સમુદ્રથી આગળ જતાં (एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नाम दीवे पण्णत्ते) દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે. એટલે કે લવણ સમુદ્રની ઈશાન દિશામા ૩૦૦ યોજનનુ અંતર ચાલીને લવણ સમુદ્રમા આગળ જતાં દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો (યુગલ મનુષ્યોનો) એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે. (से ण गोयमा ! तिन्नि जोयण

एक्कोणवन्ने जोयणसयाइं किंचिविसेसूणाइं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' हे गौतम! स एकोरुकद्वीपः त्रीणि योजनशतानि आयामविष्कम्भेन दैर्घ्यविस्तारेण वर्तते अथ च एकोनपञ्चाशदधिकानि नवयोजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' स खलु एकोरुकद्वीपः एकया पद्मवरवेदिकया, एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् परितः संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितो वर्तते, 'दोण्ह वि पमाणं वन्नओ य, एवं एएणं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्धदंतदीवे जाव देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो!' हे गौतम! द्वयोरपि उपर्युक्तयोः एकोरुकमनुष्य-

---

एक्कोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे गौतम! इस द्वीप की लंबाई चौड़ाई तीनसौ योजन की है। और परिधि इसकी कुछ कम ९४९ योजन की है।

(से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह एकोरुक द्वीप एक पद्मवर वेदिका से और एक वनखण्ड से चारों ओर घिरा हुआ है। (दोण्ह वि पमाणं वन्नओ य, एवं एएणं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्ध दंत दीवे जाव देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो) हे श्रमणायुष्मन् गौतम! इन उपर्युक्त एकोरुकमनुष्य और एकोरुक द्वीप इन दोनों का प्रमाण एवं वर्णन पूर्वोक्तरीति से क्रमशः जैसा जीवाभिगम सूत्र में (यावत् शुद्धदन्त नाम का २८ वां अन्तरद्वीप है और यहां के सब मनुष्य यावत् मरकर देवलोक में जाते हैं" यहां तक किया गया है उसी

सयाइं आयामविक्खंभेणं णव एक्कोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) હે ગૌતમ! આ દ્વીપ ૩૦૦ યોજન લાંબો અને ૩૦૦ યોજન પહોળો છે તેનો પરિધ (પરિમિતિ) ૯૪૯ યોજન કરતાં થોડી ઓછી છે. (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) આ એકોરુક દ્વીપ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. (दोण्ह वि पमाणं वन्नओ य, एवं एए णं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्धदंत दीवे जाव देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो)

હે શ્રમણાયુષ્મન્ ગૌતમ! આ એકોરુક મનુષ્ય અને એકોરુક દ્વીપનું પ્રમાણ અને વર્ણન પૂર્વોક્ત રીતે ક્રમશ. જેવું જીવાભિગમ સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે તેવું અહીં પણ કરવું જોઈએ. "શુદ્ધદન્ત નામનો ૨૮ મો અન્તર દ્વીપ છે અને ત્યાંના બધા મનુષ્યો (યાવત્) મરીને દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે." આ સૂત્રપાઠ સુધીનું જીવાભિગમ સૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ

एकोरुकद्वीपयोः प्रमाणं वर्णकश्च वर्णनमत्र वाच्यम् । एवं पूर्वोक्तरीत्या एतेन क्रमेण यथा जीवाभिगमसूत्रे प्रतिपादितस्तथैवात्रापि प्रतिपत्तव्यः । अथ जीवाभिगमसूत्रपाठस्य अवधिमाह-'जाव' इत्यादि,यावत्-शुद्धदन्तद्वीपः, तृतीयादारभ्य शुद्धदन्ताभिधानलक्षणाष्टाविंशतितमान्तरद्वीपवक्तव्यतापर्यन्तमित्यर्थः, तद्वक्तव्यताया अपि अवधिमाह-'जाव'इत्यादि, यावत् देवलोकपरिग्रहिताः इति, देवलोकः परिग्रहो येषां ते देवलोकपरिग्रहिताः-देवलोकगतिगामिनः खलु मनुष्याः प्रज्ञप्ताः, हे श्रमणायुष्मन् ! एवं 'अट्ठावीसंपि अंतरदीवा दीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा' एवं रीत्या अष्टाविंशतिरपि अन्तरद्वीपाः स्वकेन स्वकेन-निजेन निजेन आयामविष्कंभेण भणितव्याः, ' नवरं दीवे दीवे उद्देसओ, एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्दे-

---

तरह से यहां पर भी कर लेना चाहिये। यहां जो (जाव देवलोगपरिग्गहिया) के साथ यावत् पद आया है वह-" इन अन्तरद्वीपजमनुष्यों की वक्तव्यता की अवधि यहां तक है " इस बात को सूचित करने के लिये आया है। तथा-(जाव सुद्धदंते) के साथ जो यावत् पद आया है वह इस बात को कहने के लिये आया है कि जीवाभिगमसूत्र का पाठ इन अन्तरद्वीपों के वर्णन में यहां तक का ग्रहण करना चाहिये। (एवं अट्ठावीसंपि अंतरदीवा दीवा सएणं सएणं आयामविक्खभेणं भाणियव्वा) इसी तरह से २८ भी अन्तर द्वीप अपने २ आयाम और विष्कंभ से कहना चाहिये।

अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि तीसरे उद्देशक से लेकर ३० वें उद्देशक तक २८ उद्देशक जो यहां कहे गये हैं वे उद्देशक किस तरह

કરવુ જોઇએ, એમ સમજવું. " जाव देवलोगपरिग्गहिया " આ સૂત્રાંશમાં જે 'जाव' પદ આવ્યું છે તે આ વાતને સૂચિત કરવાને માટે આવ્યું છે કે " આ અન્તરદ્વીપના મનુષ્યોની વક્તવ્યતાની અવધિ (મર્યાદા) અહીં સુધીની છે. " તથા " जाव सुद्धदंते " આ સૂત્રાંશની સાથે જે " जाव " પદ આવ્યું છે તે એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જીવાભિગમ સૂત્રમાંથી આ અન્તરદ્વીપોનુ વર્ણન કરતી વખતે છેલ્લા (૨૮ મા) શુદ્ધદંત દ્વીપ સુધીના દ્વીપોનું વર્ણન કરવું જોઇએ. " एवं अट्ठावीसंपि अंतरदीवा दीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा " આ રીતે ૨૮ અંતરદ્વીપોમાંના દરેકે દરેક દ્વીપની લંબાઇ અને પહોળાઈ કહેવી જોઇએ. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે ત્રીજા ઉદ્દેશકથી શરૂ કરીને ૩૦ માં ઉદ્દેશક પર્યન્તના જે ૨૮ ઉદ્દેશકો અહીં કહેવામાં આવ્યા છે, તે ઉદ્દેશકો કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યા છે?

सगा भाणियव्वा ' नवरं विशेषस्तु द्वीपे द्वीपे प्रत्येकद्वीपे उद्देशकः एकैकः उद्देशो वक्तव्यः, एवं रीत्या सर्वेऽपि अष्टाविंशतिः उद्देशकाः भणितव्याः वक्तव्याः । अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह–' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं–भवदुक्तं सर्वं सत्यमेवेति॥सू०१॥

इति श्री–विश्वविख्यात – जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–
ललितकलापालापक –प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक
श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य '—पदभूषित–
कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री
घासीलालव्रतिविरचितायां श्री भगवतीसूत्रस्य–प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां नवमशतकस्य तृतीयादिकास्त्रिंशदन्ता
उद्देशकाः समाप्ताः ॥९–३–३० ॥

से कहे गये हैं ? " नवरं दीवे दीवे उद्देसओ, एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा ' तो इस विषय में वे कहते हैं कि एक २ अन्तर द्वीप में १–१ उद्देशक कहा गया है इस रीति से २८ अन्तर द्वीप संबंधी २८ उद्देशक हो जाते हैं। जो यहां भणितव्य हैं। अन्त में गौतम भगवान के कथन में सर्वथा सत्यता का ख्यापन करते हुए कहते हैं–(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है। हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १॥

नववे शतकके तीनसे तीस तकके तीस उद्देशक समाप्त ३–३० ॥

(नवरं दीवे दीवे उद्देसओ, एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा) હરેક અન્તરદ્વીપનો એક એક ઉદ્દેશક કહેવામા આવ્યો છે. અન્તરદ્વીપોની કુલ સંખ્યા ૨૮ છે. તેથી તેમના વિષેના કુલ ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. (૨૮ અન્તરદ્વીપોનાં નામ આ ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરતી વખતે આપવામાં આવેલ છે.)

હવે ભગવાનનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે–" સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ " હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ૦૧ ॥

॥ નવમાં શતકના ત્રીજાથી ત્રીસમા સુધીના ઉદ્દેશકો સમાપ્ત ॥

अथैकत्रिंशत्तमोद्देशकः प्रारभ्यते—

नवमशतकस्य एकत्रिंशत्तमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविवरणम्—

केवलिप्रभृतीनां सकाशाद् अश्रुत्वैव जीवस्य धर्मज्ञान भवति न वा ? इति प्रश्नोत्तरं बोधिः, सम्यग्दर्शनानुभवो भवति नवेति प्रश्नः, तद्धेतुश्च उक्तः, तथैव तस्य प्रव्रज्या भवति नवेति प्रश्नः, तद्धेतुश्च प्रतिपादितः, तथैव तस्य जीवस्य ब्रह्मचर्यं भवति नवेति प्रश्नः, ब्रह्मचर्यावासहेतुश्चोक्तः, एवमेवकेवलिप्रभृतेः सकाशाद् अश्रु-

नववे शतकका एकत्तीसवां उद्देशक

इस नौवें शतक के ३१ वें उद्देशक का विषय विवरण संक्षेप से इस प्रकार है-केवली आदि के पास में धर्म को विना सुने ही क्या जीव के धर्मज्ञान हो सकता है या नहीं हो सकता ? ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर। बोधिरूप शुद्ध सम्यग्दर्शन का अनुभव केवली आदि के पास नहीं सुनने पर जीव को होता है या नहीं होता है ? ऐसा प्रश्न-होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा उत्तर, इसमें क्या कारण है-इसका प्रदर्शन इसी तरह केवली आदि के पास श्रवण किये विना क्या जीव के प्रव्रज्या होती है या नहीं होती है ऐसा प्रश्न-होती भी है और नहीं भी होती है ऐसा उत्तर, इसमें कारण प्रदर्शन। इसी तरह केवली आदि के पास श्रवण किये विना क्या जीव के ब्रह्मचर्य होता है या नहीं होता है ? ऐसा प्रश्न-होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा उत्तर, इसमें कारण प्रदर्शन इसी तरह केवली आदि के पास सुने विना

નવમા શતકનો એકત્રીસમો ઉદ્દેશક

આ નવમાં શતકના ૩૧ માં ઉદ્દેશકમા પ્રતિપાદિત વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે-કેવલી આદિની પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના જીવને શું ધર્મજ્ઞાન થઇ શકે છે ? આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર "કેવલી આદિની પાસે દેશના સાંભળ્યા વિના શુ જીવને બોધિરૂપ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ થાય છે ?" આ પ્રશ્ન. ઉત્તર-"થાય છે પણુ ખરો અને નથી પણ થતો." આ પ્રકારનો ઉત્તર અને તેના કારણનું કથન "કેવલી આદિની પાસે દેશના સાંભળ્યા વિના શું જીવ પ્રવ્રજ્યા લે છે ?" આ પ્રકારનો પ્રશ્ન "પ્રવ્રજ્યા લે છે પણુ ખરો અને નથી પણુ લેતો" એવો ઉત્તર અને તેના કારણનુ કથન "કેવલી આદિની પાસે દેશના શ્રવણ કર્યા વિના શું જીવ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે ખરો ?" આ પ્રશ્ન "પાળે છે પણુ ખરો અને નથી પણુ પાળતો" એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. "કેવલી આદિની પાસે દેશના

त्वैव जीवस्य संयमो भवति नवेतिप्रश्नः, संयमहेतुश्च प्रतिपादितः, तस्य संवरो भवति नवेतिप्रश्नः, संवरहेतुश्चोक्तः, आभिनिबोधिकज्ञानम् आभिनिबोधिकज्ञान-हेतुश्चोक्तः, एवमेव श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानम् मनःपर्यवज्ञानम्, केवलज्ञानम्, धर्मबोधः, शुद्धसम्यक्त्वानुभवप्रभृति, केवल्यादिवचनश्रवणं विनाऽपि कश्चित् धर्मादिकम् अनुभवति, तद्धेतुकथनं च, केवल्यादिवचनश्रवणं विनाऽपि कश्चित सम्यक्त्वादिकं स्वीकरोति, विभङ्गज्ञानोत्पत्तिः, सम्यग्दर्शनप्राप्तिः, चारित्रस्वीकारः,

---

क्या जीव को संयम होता है या नहीं होता है ? ऐसा प्रश्न, होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा उत्तर, इसमें कारणप्रदर्शन, इसी प्रकार से ऐसे जीव को संवर होता है या नहीं होता है ऐसा प्रश्न, होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा उत्तर संवर होने में कारणप्रदर्शन आभि निबोधिकज्ञान, ऐसे जीव को होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा कथन अभिनिबोधिकज्ञान होने में हेतुप्रदर्शन इसी तरह से श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मनः पर्यवज्ञान, केवलज्ञान, धर्मबोध, शुद्धसम्यक्त्वानुभव आदि को भी केवली आदि के वचनश्रवण किये विना जीव प्राप्त भी कर लेता है और नहीं भी प्राप्त करता है ऐसा कथन प्राप्ति होने में हेतुप्रदर्शन केवली आदि के वचनश्रवण किये विना भी कोई जीव सम्यक्त्व आदि को स्वीकार करता है ऐसा कथन विभङ्गज्ञान की उत्पत्ति, सम्यग्दर्शन की प्राप्ति, चारित्र की स्वीकृति, अवधिज्ञान की उत्पत्ति, अवधिज्ञानी की लेश्याओं का कथन, अवधिज्ञानी के ज्ञानों के

સાંભળ્યા વિના શું જીવ સંયમી થાય છે ખરો ” એવો પ્રશ્ન “ થાય છે પણ ખરો અને નથી પણ થતો ” એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. એજ પ્રમાણે સંવર થવા વિષેનો પ્રશ્ન. “ થાય છે પણ ખરો અને નથી પણ થતો ” એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. એવા જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થાય છે પણ ખરૂં અને નથી પણ થતું. આમ બનવાના કારણનું પ્રદર્શન. એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ, આદિની પ્રાપ્તિ કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના જીવ કરી પણ શકે છે અને નથી પણ કરી શકતો. આ પ્રમાણે કહેવા માટેના કારણનું કથન. કેવલી આદિનાં વચન શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ સમ્યકત્વ આદિનો સ્વીકાર કરે છે એવું પ્રતિપાદન વિભંગજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ચારિત્રની સ્વીકૃતિ, અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, અવધિજ્ઞાનીની લેશ્યાઓ, અવધિ-જ્ઞાનીના જ્ઞાનો તથા અવધિજ્ઞાની વિષયક મનોયોગી આદિ હોવાના કથનનુ

अवधिज्ञानोत्पत्तिः, लेश्या, ज्ञानम्, मनोयोगी-इत्यादि, संघातनम्, संस्थानम्, उच्चैस्त्वम्, आयुष्यम्, वेदः-पुरुषवेदादिः, कषायः-संज्वलनक्रोधादि, अध्यवसायः-प्रशस्ताध्यवसायः, नारक-तिर्यक्-देव-मनुष्यभवेभ्यो मुक्तिः, अनन्तानुबन्ध्यादिकषायक्षयः, अश्रुत्वा केवली धर्मोपदेशं न करोति, प्रव्रज्यां न ददाति, सिद्धो भवति, ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकेषु भवति, ऊर्ध्वलोके वृत्तवैताढ्ये भवति,

---

होने का कथन, अवधिज्ञानी के मनोयोगी आदि होने का कथन अवधिज्ञानी के कौनसा उपयोग होता है ऐसा प्रश्न और इसका उत्तर अवधिज्ञानी के संहनन और संस्थान होने का कथन; अवधिज्ञानी की ऊँचाई का कथन, अवधिज्ञानी के आयुष्क का कथन, वेद सहित होने का कथन, पुरुषवेद में वर्तमान होने का और पुरुषनपुंसक वेद में वर्तमान होने का कथन, अवधिज्ञानी कषायसहित होता है ऐसा कथन, कषाययुक्त होने में उसके संज्वलन क्रोधादि कषाय ही होते हैं ऐसा कथन असंख्यात अध्यवसाय इसके अवधिज्ञानी को होता है ऐसा कथन, अध्यवसायों में भी प्रशस्त अध्यवसाय ही होते हैं ऐसा कथन, नारक, तिर्यंच, देव, और मनुष्य भव इनसे उसकी छूट हो जाती है ऐसा कथन-इसके अनन्तानुबंधी आदि कषाय का क्षय कथन, अश्रुत्वा केवली धर्मोपदेश नहीं करता है प्रव्रज्या नहीं देता है, पर सिद्ध हो जाता है। अश्रुत्वा केवली ऊर्ध्वलोक में, अधोलोक में और तिर्यग्लोक में होता है। ऊर्ध्वलोक में वह वृत्तवैताढ्य में होता है। अधोलोक में

પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે. " અવધિજ્ઞાનીમાં કયો ઉપયોગ હોય છે ? " એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. અવધિજ્ઞાનીના સંહનન, સંસ્થાન આદિનું કથન અવધિજ્ઞાનીની ઊંચાઈ, અને તેના આયુષ્યનું કથન. અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે એવું કથન પુરુષવેદમાં વર્તમાન હોવાનું અને પુરુષ નપુંસક વેદમાં વર્તમાન હોવાનું કથન. અવધિજ્ઞાની કષાયયુક્ત હોય છે એવું કથન તે સંજવલન ક્રોધાદિ કષાયવાળો હોય છે એવું કથન. અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે, અને માત્ર પ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે એવું કથન નારક, તિર્યંચ, દેવ અને મનુષ્ય, આ ભવોમાંથી તેઓ છૂટી જાય છે એવું કથન. તેમના અનન્તાનુબંધી આદિના ક્ષયનું કથન.

અશ્રુત્વા કેવલી (જેણે કેવલીની દેશના સાંભળી નથી એવો જીવ) ધર્મોપદેશ કરતો નથી, પ્રવ્રજ્યા દેતો નથી, પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં, અધોલોકમાં, અને તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ઊર્ધ્વલોકમાં

अधोलोकग्रामादिषु भवति, तिर्यग्लोके पञ्चदशकर्मभूमिषु भवति, ते एकस्मिन् समये कियन्तो भवन्ति ? इति प्रश्नः, केवल्यादिसकशात् धर्मं श्रुत्वा कश्चित् धर्मं लभते, कश्चिन्नो लभते, केवल्यादिसकाशात् धर्मोपदेशं श्रुत्वा सम्यग्दर्शनादिशालिजीवस्य अवधिज्ञानादिप्राप्तिः, लेश्या, ज्ञानं, योगः, वेदः, उपशान्तवेदः, क्षीणवेदो वा भवति ? स्त्रीवेदादि, सकषायिण', अकषायिणो वा, उपशान्ताः क्षीणकषायिणो वा भवन्ति ? कियन्तः कषायाः ? अध्यवसायः, धर्मोपदेशः, प्रव्रज्यादानं, शिष्य-

वह अधोलोक ग्रामादिकों में होता है। तिर्यग्लोक में वह पन्द्रह कर्मभूमियों में होता है ऐसा कथन-अश्रुत्वा केवली एक समयमें कितने होते हैं ? ऐसा प्रश्न-और इसका उत्तर-तथा केवली आदिके पास धर्मश्रवण करके कोई जीव केवलीप्रज्ञप्त धर्मकी प्राप्ति करता है और कोई जीव धर्मकी प्राप्ति नहीं भी करता है ऐसा कथन-केवली आदि से धर्मोपदेश सुनकर सम्यग्दर्शनशाली जीव के अवधिज्ञान आदि की प्राप्ति होने का कथन इसके लेश्याओं का कथन। इसके ज्ञानवाला, योगवाला, वेदवाला, का और उपशान्त वेदवाला अथवा क्षीणवेदवाला होने का प्रश्न और उत्तर ये श्रुत्वा धर्मप्राप्तिकारक जीव किस वेदवाले होते हैं? इनके कषाओं की उपशान्तता होती है? या क्षीणता होती है? इनके कितनी कषायें होती हैं?, अध्यवसाय कितने होते हैं? ये धर्मोपदेश करते हैं, या नहीं करते हैं? दीक्षा देते हैं या नहीं देते हैं? इनके शिष्यप्रशिष्य भी

તે વૃત્તવૈતાઢયમાં હોય છે, અધોલોકમાં તે અધોલોકવર્તી ગ્રામાદિકોમાં હોય છે, અને તિર્યગ્લોકની પંદર કર્મભૂમિઓમાં તે હોય છે એવું કથન "એક સમયમાં કેટલા કેવલી થાય છે," એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. કેવલી આદિની પાસે ઉપદેશ સાંભળીને કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની પ્રાપ્તિ કરે છે અને કોઇ જીવ તેની પ્રાપ્તિ કરતો નથી એવું કથન કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળીને સમ્યગ્દર્શનવાળો જીવ અવધિજ્ઞાન આદિની પ્રાપ્તિ કરે છે, એવું કથન. તેની લેશ્યાઓનું કથન. તે જ્ઞાનવાળો, યોગવાળો, વેદવાળો અને ઉપશાન્ત વેદવાળો અથવા ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે કે નહીં, એવા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું કથન કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને ધર્મપ્રાપ્તિ કરનારા જીવ કયા વેદવાળા હોય છે? તેમના કષાયોની ઉપશાન્તતા કે ક્ષીણતા હોય છે ખરી? તેઓ કેટલા કષાયોવાળા હોય છે? તેમના અધ્યવસાય કેટલા હોય છે? તેઓ ધર્મોપદેશ કરે છે કે નહીં? તેઓ દીક્ષા દે છે કે નહીં? તેમના શિષ્યો અને પ્રશિષ્યો દીક્ષા દે છે કે નથી દેતા? તેઓ સિદ્ધ થાય

प्रशिष्याणामपि प्रव्रज्यादातृत्वम्। सिद्धो भवति। शिष्योऽपि सिद्धो भवति, प्रशिष्योऽपि सिद्धो भवति।

अश्रुत्वाधर्मादिलाभवक्तव्यता

पूर्वोक्त स्वरूपाश्चार्थाः केवलिधर्माद् ज्ञायन्ते, तं च धर्मं कश्चित् अश्रुत्वाऽपि लभते इत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थमाह—'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी—असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा केवलिउवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा, तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा, तप्पक्खियउवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स वा, जाव तप्पक्खियउवासियाए वा, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, अप्पेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ—असोच्चा णं जाव नो लभेज्जा सवणयाए? गोयमा! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा, जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा, केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए। जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-

---

क्या दीक्षा देते हैं? ये सिद्ध होते हैं या नहीं होते हैं? इनके शिष्य भी सिद्ध होते हैं या नहीं होते हैं? प्रशिष्य भी इनके सिद्ध होते हैं या नहीं होते हैं इत्यादि प्रश्न और इनका उत्तर।

છે કે નહીં? તેમના શિષ્યો સિદ્ધ થાય છે કે નહીં? તેમના પ્રશિષ્યો સિદ્ધ થાય કે નહીં? આ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ--तं चेव जाव नो लभेज्जा सवणयाए। असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं बोहिं बुज्झेज्जा? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा। से केणट्ठेणं भंते! जाव नो बुज्झेज्जा? गोयमा! जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव णो बुज्झेज्जा। असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता, अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं नो पव्वएज्जा? से केणट्ठेणं जाव नो पव्वएज्जा? गोयमा! जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो

पव्वएज्जा, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव नो पव्वएज्जा। असो-च्चा णं भंते! केवलिस्स वा, जाव उवासियाए वा, केवलं बंभ-चेरवासं आवसेज्जेज्जा? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ--जाव नो आवसेज्जा? गोयमा! जस्स णं चरित्ता-वरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ। से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा। असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव केव-लेणं संजमेणं संजमेज्जा? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, अत्थे-गइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा। से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा? गोयमा! जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलि-स्स वा, जाव नो संजमेज्जा, से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव अत्थे-गइए नो संजमेज्जा।

असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा

केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ? गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेण संवरेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा ! से केणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा ? गोयमा ! जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा जस्स णं अज्झवसाणा वरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संवरेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा। असोच्चा णं भंते केवलिस्स जाव केवलं आभिणिबोहिणाणं उप्पाडेज्जा ? गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा । से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ? गोयमा! जस्स णं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, जस्स णं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा । असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा, एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया, तहा सुयनाणस्स

वि भाणियव्वा, नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वं, एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे। एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, नवरं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वं। असोच्चा णं भंते! केवलिस्स जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा, एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वं, सेसं तं चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ-जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा। असोच्चा णं भंते! केवलियस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा केवलं मुंडे भवित्ता, अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा जाव केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, केवलनाणं उप्पाडेज्जा? गोयमा! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं नो बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए जाव नो पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमे-

ज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा। एवं संवरेण वि। अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए जाव नो उप्पाडेज्जा, एवं जाव मणपज्जवनाणं, अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चा णं, तं चेव जाव अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ? गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १ जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ२, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ३, एवं चरित्तावरणिज्जाणं ४, जयणावरणिज्जाणं ५, अज्झवसाणावरणिज्जाणं ६, आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं ७, जाव मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १०, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं जाव खए नो कडे भवइ११, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए केवलं बोहिं नो बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं धम्मंतराइयाणं एवं जाव, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेजा सवणयाए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा ॥ सू० १ ॥

छाया—राजगृहे यावत् एवम् अवादीत्-अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा, केवलिश्रावकस्य वा, केवलिश्राविकाया वा, केवल्युपासकस्य वा, केवल्युपासिकाया वा, तत्पाक्षिकस्य वा, तत्पाक्षिकश्रावकस्य वा, तत्पाक्षिकश्राविकाया वा, तत्पाक्षिकोपासकस्य वा, तत्पाक्षिकोपासिकाया वा, केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रव-

---

अश्रुत्वा धर्मादिलाभवक्तव्यता

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् गौतमने भगवान् से इस तरहसे पूछा-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा केवलि सावगस्स वा केवलि सावियाए वा, केवलि उवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा, तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा, तप्पक्खियउवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?) हे भदन्त ! केवली से अथवा केवली के श्रावक से, या केवली की श्राविका से, या केवली के उपासक के या केवली की उपासिका से या केवली के पाक्षिक-स्वयंबुद्ध से, या केवली के पाक्षिकश्रावक से, या केवली के पाक्षिक की श्राविका से या केवली के पक्ष के उपासक से, या केवली के पक्ष की उपासिका से विना सुने जीव को केवलज्ञानी द्वारा प्राप्त धर्मश्रवण का

— અશ્રુત્વા (સાંભળ્યા વિના) ધર્માદિ લાભ વક્તવ્યતા —

"रायगिहे जाव एव वयासी" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં 'યાવત્' ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછયુ-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा, केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा, केवलिउवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा, तप्पक्खियस्स वा, तपक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा, तप्पक्खियउवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा, केवलि पन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?)

હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી, અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી, અથવા કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના ઉપાસક પાસેથી, અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક (સ્વયંબુદ્ધ) પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક શ્રાવક પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક શ્રાવિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના પક્ષના ઉપાસક પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના જીવને શું કેવળજ્ઞાની દ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ થઈ શકે છે ખરો ?

णतया ? गौतम ! अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत्तत्पाक्षिकोपासिकाया वा अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं नो लभेत श्रवणतया । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-अश्रुत्वा खलु यावत् नो लभेत श्रवणतया ? गौतम ! यस्य खलु ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलि-प्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, यस्य खलु ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो

लाभ हो सकता है क्या? (गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केव-लिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवण-याए) केवली से या यावत् केवली के पक्ष की उपासिका से विना सुने भी किसी २ जीव को केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण का लाभ हो सकता है और किसी २ जीव को नहीं हो सकता है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चा णं जाव नो लभेज्जा सवणयाए) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि केवली आदि से सुने विना किसी २ जीव को केवलिप्रज्ञप्त धर्म का लाभ हो सकता है और किसी २ जीव को नहीं हो सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं नाणावर-णिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवण-याए, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) કેવલી પાસેથી 'યાવત્' કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી દેશના સાંભળ્યા વિના પણ કોઈ કોઈ જીવને કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ મળી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવને મળી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चाणं जाव नो लभेज्जा सवणयाए) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના કોઇ કોઈ જીવને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો લાભ મળી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવને તેનો લાભ મળી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे-कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलि पन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे

कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं नो लभेत श्रवणतया, तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते–तदेव यावत् नो लभेत श्रवणतया। अश्रुत्वा खलु भदन्त! केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलां बोधिं बुध्येत ? गौतम! अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा

से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्जा सवणयाए) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्म का क्षयोपशम किया हुआ होता है, उस जीव को केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से सुने विना भी केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण का लाभ हो सकता है। परन्तु जिस जीव के द्वारा ज्ञानावरणीयकर्म का क्षयोपशम हुआ नहीं है, उस जीवको केवली से या यावत् उनके पाक्षिक की उपासिका से सुने विना केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण का लाभ नहीं हो सकता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है उसको यावत् धर्मश्रवण का लाभ नहीं हो सकता है। (असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलबोहिं बुज्झेज्जा) हे भदन्त! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को सुने विना किसी जीव को क्या शुद्धबोधिरूप सम्यग्दर्शन

नो कडे भवइ से ण असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्जा सवणयाए) જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી 'યાવત્' કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી દેશના સાંભળ્યા વિના પણ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવ દ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો નથી તે જીવ કેવલી આદિની પાસેથી શ્રવણ કર્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ કોઈ જીવને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ-શ્રવણનો લાભ મળે છે અને કોઇ કોઇ જીવને તે લાભ મળી શકતો નથી. (असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलबोहिं बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત જીવો પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઈ જીવને શું શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ થઇ શકે છે?

यावत् अस्त्येककः केवलां बोधिं बुध्येत, अस्त्येककः केवलां बोधिं नो बुध्येत। तत् केनार्थेन भदन्त ! यावत् नो बुध्येत ? गौतम ! यस्य खलु दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलां बोधिं बुध्येत, यस्य खलु दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति,

---

का अनुभव हो सकता है? (गोयमा) हे गौतम! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा) केवली से यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी कोई २ जीव शुद्ध सम्यग्दर्शन का अनुभव कर सकता है और कोई २ जीव उसका अनुभव नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं भंते! जाव नो बुज्झेज्जा) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि केवलीसे या यावत् उनके पक्षकी उपासिकासे केवलिप्रज्ञप्त धर्मका श्रवण किये विना भी कोई२ जीव शुद्ध सम्यग्दर्शनका अनुभव कर सकता है और कोई२ जीव नहीं कर सकता है ? (गोयमा) हे गौतम! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव णो

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा) કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત જીવો પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઈ કોઈ જીવ તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કેવલી આદિની પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને સાંભળ્યા વિના પણ કોઇ કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઇ કોઈ જીવ તેનો અનુભવ કરી શકતા નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलबोहिं बुज्झेज्जा, जस्सणं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, से तेण णं जाव णो बुज्झेज्जा)

स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलां बोधिं नो बुध्येत, तत् तेनार्थेन यावत् नो बुध्येत। अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलां मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां मव्रजेत्? गौतम! अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा, अस्त्येककः केवलां मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां

बुज्झेज्जा) जिस जीव के द्वारा दर्शनावरणीय कर्म का क्षयोपशम किया गया होता है, उस जीव को केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी शुद्ध सम्यग्दर्शन का अनुभव हो सकता है और जिस जीव के द्वारा दर्शनावरणीय कर्म का-दर्शनमोहनीय का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है उस जीव को केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना शुद्ध सम्यग्दर्शन का अनुभव नहीं हो सकता है। इस कारण मैं ने हे गौतम! यावत् उसको अनुभव नहीं हो सकता है ऐसा कहा है। (असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा) हे भदन्त! केवली से अथवा यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना क्या कोई जीव मुंडित होकर गृहवास छोड करके शुद्ध अगारावस्था को धारण कर सकता है? (गोयमा) हे गौतम! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेग-

---

જે જીવ વડે દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવ દ્વારા દર્શનાવરણીય કર્મનો (દર્શન-મોહનીયનો) ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે કોઇ કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવ એ રીતે તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

(असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा?) હે ભદન્ત! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુ કોઇ જીવ મુંડિત થઇને (પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને) ગૃહવાસ છોડીને અણગારાવસ્થાને ધારણ કરી શકે છે?

प्रव्रजेत् , अस्त्येककः केवलां मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां नो प्रव्रजेत् । तत् केनार्थेन यावत् नो प्रव्रजेत्? गौतम ! यस्य खलु धर्मान्तरायिकाणां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलां मुण्डोभूत्वा अगा-

---

इए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा) कोई जीव ऐसा होता है जो केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी मुण्डित होकर गृहस्थावस्था छोड़ शुद्ध अनगारावस्था को धारण कर सकता है और कोई जीव ऐसा होता है जो केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना मुण्डित होकर गृहवास छोड़ अनगारावस्था को धारण नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं जाव नो पव्वएज्जा) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई एक जीव केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवली द्वारा कथित धर्म का श्रवण किये विना भी मुण्डित होकर गृहस्थावस्था छोड़ अनगारावस्था धारण कर सकता है और कोई एक केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवली द्वारा कथित धर्म का श्रवण किये विना मुण्डित होकर गृहस्थावस्था छोड़ अनगारावस्था धारण नहीं कर सकता है ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अणगारियं नो पव्वएज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થા છોડીને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं जाव नो पव्वएज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થા છોડી દઇને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી

रात् अनगारितां प्रव्रजेत् , यस्य खलु धर्मान्तरायिकाणां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् मुण्डो भूत्वा यावन्नो प्रव्रजेत्, तत् तेनार्थेन गौतम ! यावत् नो प्रव्रजेत् । अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत् ? गौतम ! अश्रुत्वा खलु

(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो पव्वएज्जा) जिस जीव को धर्मान्तरायकारक चारित्रमोहनीय कर्म का क्षयोपशम होता है उस जीव को केवली या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के त्याग से अनगारावस्था का धारण करना हो सकता है और जिस जीव के धर्मान्तरायकारक-चारित्रमोहनीय-कर्म का क्षयोपशम नहीं होता है ऐसे जीव के केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के त्याग से अनगारावस्था का धारण करना नहीं हो सकता है। इस कारण

શકતો નથી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, जस्सणं धम्मंतराइयाण कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा, से केणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो पव्वएज्जा) જે જીવદ્વારા ધર્માન્તરાયક-ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનુ શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવના ધર્માન્તરાયકારક (ચારિત્ર મોહનીય) કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનુ શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડીને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઈને ગૃહ-

केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा अस्त्येककः केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आव-सेत्, अस्त्येककः केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत्। तत्केनार्थेन भदन्त! एव-मुच्यते-यावत् नो आवसेत्? गौतम! यस्य खलु चारित्रावरणीयानां कर्मणां

हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् वह अनगारावस्था धारण नहीं कर सकता है। (असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) हे भदन्त! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को विना सुने क्या कोई जीव शुद्धब्रह्मचर्यवास को धारण कर सकता है? (गोयमा) हे गौतम! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासिया वा अत्थेगइए केवलं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना कोई जीव ऐसा भी होता है जो शुद्ध ब्रह्मचर्यवास को धारण कर सकता है, और कोई जीव ऐसा होता है जो केवली या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना शुद्ध ब्रह्मचर्यवास को धारण नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से

સ્થાવસ્થા છોડીને અણુગારાવસ્થા ધારણુ કરી શકે છે, પણુ કોઇ જીવ એવી અણુગારાવસ્થા ધારણુ કરી શકતો નથી.

(असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा?) હે ભદન્ત! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત કોઇ પણુ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણુ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણુ કરી શકે છે?

(गोयमा! असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) હે ગૌતમ! કોઇ જીવ એવો પણુ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્ય-ન્તની કોઇ પણુ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણુ કર્યા વિના પણુ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણુ કરી શકે છે. પરન્તુ કોઇ જીવ એવો પણુ હોય છે કે જે ઉપર્યુક્ત કોઈ પણુ વ્યક્તિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણુ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણુ કરી શકતો નથી

(से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી અથવા તેમની ઉપાસિકા

क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, यस्य खलु चारित्रावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् नो आवसेत्, तत् तेनार्थेन यावत् नो आवसेत्। अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा यावत् केवलेन संयमेन संयच्छेत् ? गौतम !

कहते हैं कि कोई जीव केवली या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को सुने विना शुद्ध ब्रह्मचर्यवास धारण कर सकता है और कोई जीव धारण नहीं कर सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा-जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ; से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) जिस जीव के चारित्रावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है ऐसा जीव केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी शुद्ध ब्रह्मचर्य वास धारण कर सकता है। और कोई जीव केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलि प्रज्ञप्त धर्म का श्रमण किये विना शुद्ध ब्रह्मचर्यवास धारण नहीं कर सकता है। (असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं

પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઇ જીવ તે વ્રત ધારણ કરી શકતો નથી ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा-जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माण खओवसमे नो कडे भवइ, से ण असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરી શકે છે પરન્તુ જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ તે કારણે મેં એ પ્રમાણે કહ્યું છે—

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ?)

अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा अस्त्येककः, केवलेन संयमेन संयच्छेत्, अस्त्येककः केवलेन संयमेन नो संयच्छेत् । तत् केनार्थेन यावत् नो संयच्छेत्? गौतम! यस्य खलु यतनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् केवलेन संयमेन संय-

---

संजमेज्जा) हे भदन्त! केवली या यावत् उनके पक्षकी उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण किये विना क्या कोई जीव शुद्ध संयम द्वारा संयमयतना कर सकता है? (गोयमा) हे गौतम! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा अत्थेगइए केवलेणं सजमेणं नो संजमेज्जा) कोई जीव ऐसा होता है जो केवली या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी संयम द्वारा संयमयतना कर सकता है। और कोई नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई जीव केवलि से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी सयमद्वारा संयमयतना कर सकता है और कोई जीव ऐसा होता है जो केवली से यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना संयम द्वारा संयमयतना नहीं कर सकता है।

હે ભદન્ત! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ શું શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ ઉપર્યુક્ત કેવલી આદિ કોઈ પણ વ્યક્તિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમ યતના કરી શકતો નથી.

च्छेत्, यस्य खलु यतनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् नो संयच्छेत्, तत् तेनार्थेन गौतम! यावत् अस्त्येककः नो संयच्छेत्। अश्रुत्वा खलु भदन्त! केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा केव-

(गोयमा) हे गौतम! (जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा–से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव अत्थेगइए नो संजमेज्जा) जिस जीव के यतनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है उस जीव के केवली से अथवा यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी संयम से संयमयतना होती है और जिस जीव के यतनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है उस जीव के केवली से या यावत् केवली के पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना संयम से संयमयतना नहीं होती है। इस कारण हे गौतम! मैंने यावत् कोई जीव संयमद्वारा संयमयतना नहीं कर सकता है ऐसा कहा है। (असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्सणं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमें कडे भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा–से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव अत्थेगइए नो संजमेज्जा) જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકતો નથી હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે કોઇ જીવ કેવલી આદિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ પ્રમાણે કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકતો નથી.

लेन संवरेण संवृणुयात् ? गौतम ! अश्रुत्वा खलु केवलिनो यावत् अस्त्येकक: केवलेन संवरेण संवृणुयात्, अस्त्येकक: केवलेन यावत् नो संवृणुयात्। तत् केनार्थेन यावत् नो संवृणुयात् ? गौतम ! यस्य खलु अध्यवसानावरणीयानां

केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) हे भदन्त ! केवली से या यावत् उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण किये विना क्या कोई जीव शुद्ध संवर द्वारा आस्रवनिरोधरूप संवर करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) केवली से या उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण कर कोई जीव शुद्ध संवर द्वारा आस्रवनिरोधरूप संवर करता है और कोई जीव केवली से या यावत् उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्मश्रवण किये विना शुद्ध संवर से आस्रवनिरोधरूपसंवर नहीं करता है। (से केणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई जीव केवली से या केवली की

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेण संवरेणं संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરે છે. અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંવર વડે આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा !) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની

कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलेन संवरेण संवृणुयात्, यस्य खलु अध्यवसानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा, यावत् नो संवृणुयात्, तत् तेनार्थेन

पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी शुद्ध संवर द्वारा आस्रवनिरोधरूपसंवर करता है-और कोई जीव केवली से या यावत् उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना शुद्ध संवर नही करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संवरेज्जा) जिस जीव अध्यवसानावरणीय-भावचारित्रावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है, उस जीव केवली से या यावत् उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलीप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी शुद्ध संवर द्वारा आस्रवनिरोधरूप संवर होता है। और जिस जीव के अध्यवसानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है उस जीव के केवली से या यावत उनकी पाक्षिक

કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવર દ્વારા આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંવરવડે આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माण खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संवरेज्जा) જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય (ભાવચારિત્રાવરણીય) કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરી શકે છે પરન્તુ જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સવર કરી શકતો નથી. (से

यावत् नो संवृणुयात् । अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो यावत् केवलम् आभिनि-बोधिकज्ञानम् उत्पादयेत् ? गौतम ! अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा अस्त्येककः केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानं नो उत्पादयेत् । तत् केनार्थेन यावत् नो उत्पादयेत् ?

उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना शुद्ध संवर द्वारा आस्रवनिरोध रूप संवर नहीं होता है। (से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् संवर नहीं करता है। (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिणिबोहियणाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी क्या कोई जीव शुद्ध आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न कर सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (असोचा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्मका श्रवण किये विना भी कोई एक जीव शुद्ध आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न कर सकता है, और कोई जीव शुद्र आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है ? (से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! आप किस कारण से कहते हैं कि केवली से या यावत् उनकी पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी कोई जीव शुद्ध

तेणट्ठेणं जाव नो सवरेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (અહીં “ સંવર કરી શકતો નથી, ” ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો.)

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिनिवोहियणाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિ નિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवल आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ

गौतम ! यस्य खलु आभिनिबोधिकज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानम् उत्पादयेत्, यस्य खलु आभिनिबोधिकज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानं नो उत्पादयेत्, तत् तेनार्थेन यावत् नो उत्पादयेत् । अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो

आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न कर सकता है और कोई जीव शुद्ध आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जस्स आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा) जिस जीव के आभिनिबोधिक ज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है उस जीव के केवली से अथवा यावत् केवली की पाक्षिक उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना भी शुद्ध आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न हो सकता है और (जस्स णं आभिणिबोहिय नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) जिस जीव के आभिनिबोधिक ज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है, उस जीव के केवली से या यावत् केवली की पाक्षिक उपासिका से केवली द्वारा धर्म का श्रवण किये विना शुद्ध

પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈક જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहिय नाणं उप्पाडेज्जा) જે જીવે આભિનિબોધિકજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. (जस्सणं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियणाणं नो उप्पाडेज्जा) પરન્તુ જે જીવે આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

वा, यावत् केवलं श्रुतज्ञानम् उत्पादयेत्, एवं यथा आभिनिवोधिकज्ञानस्य वक्तव्यता भणिता, तथा श्रुतज्ञानस्यापि भणितव्या, नवरम्-श्रुतज्ञानावरणीयानाम् कर्मणां क्षयोपशमो भणितव्यः। एवमेव केवलम् अवधिज्ञानं भणितव्यम्, नवरम् अवधिज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो भणितव्यः। एवं केवलं मनःपर्यवज्ञानम् उत्पादयेत्, नवरं मनःपर्यवज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो भणितव्यः।

अभिनिवोधिक ज्ञान उत्पन्न नहीं हो सकता है। (से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) इस कारण हे गौतम! मैंने यावत् वह उत्पन्न नहीं कर सकता ऐसा कहा है। (असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त! केवली से यावत् श्रवण किये विना कोई जीव शुद्ध श्रुतज्ञान उत्पन्न कर सकता है? (एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा) हे गौतम! जिस प्रकार से आभिनिवोधिकज्ञान की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से शुद्ध श्रुतज्ञान की भी वक्तव्यता कहनी चाहिये। (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) किन्तु श्रुतज्ञान की वक्तव्यता में श्रुतज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम कहना चाहिये। (एवं चेव केवलं ओहिनाणं, भाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, नवरं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे

(से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં ઉપર્યુક્ત કથન કર્યું છે. (અહીં " આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, " અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

(असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત! કેવલી આદિની પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઈ જીવ શું શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? (एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा) હે ગૌતમ! જેવી રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાનની વક્તવ્યતા કરવામા આવી છે, એજ પ્રમાણે શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાનની વક્તવ્યતા સમજવી. (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) પરન્તુ શ્રુતજ્ઞાનની વક્તવ્યતા કરતી વખતે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઈએ. (एवं चेव केवल ओहिनाणं भाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे, केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, नवरं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे)

अश्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलज्ञान-मुत्पादयेत्, एवमेव नवरं केवलज्ञानवरणीयानां कर्मणां क्षयो भणितव्यः, शेषं तदेव, तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते यावत् केवलज्ञानं नो उत्पादयेत् । अश्रुत्वा खलु

भाणियव्वे) इसी तरह से शुद्ध अवधिज्ञान की वक्तव्यता भी कहनी चाहिये। इसमें अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम कहना चाहिये। शुद्ध मनःपर्यय ज्ञान की उत्पत्ति की वक्तव्यता भी इसी तरह से समझनी चाहिये। इस वक्तव्यता में मनः पर्ययज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम कहना चाहिये। (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पःक्खियउवासियाए वा केवलं नाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का श्रवण किये विना क्या कोई जीव केवलज्ञान को उत्पन्न कर सकता है ? (एवं चेव, नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे) हे गौतम ! इस विषय में समस्त कथन पूर्व की तरह से ही जानना चाहिये। परन्तु इस केवलज्ञान की उत्पत्ति की वक्तव्यता में केवलज्ञानावरणीय कर्मों का क्षय कहना चाहिये। (सेसं तं चेव-से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) बाकी का अवशिष्ट कथन पहिले के जैसा ही कहना चाहिये। इस कारण हे गौतम ! मैं ने ऐसा कहा है कि

એજ પ્રમાણે શુદ્ધ અવધિજ્ઞાનની વક્તવ્યતા પણ કહેવી જોઇએ, પરન્તુ તેમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઇએ શુદ્ધ મનઃપર્યયજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વિષયક વક્તવ્યતાનું પણ એજ પ્રમાણે કથન થવું જોઇએ, પરન્તુ તેની વકતવ્યતામાં મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઇએ

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा, जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवल-नाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?

(एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाण कम्माणं खए भाणियव्वे) હે ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાન વિષેનું સમસ્ત કથન આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવું. પરન્તુ આ કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની વકતવ્યતામાં કેવલજ્ઞાના-વરણીય કર્મોનો ક્ષય કહેવો જોઇએ. (सेस तं चेव-से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ રીતે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

भदन्त ! केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, केवलां बोधिं बुध्येत, केवलो मुण्डो भूत्वा, अगारात् अनगारितां प्रव्रजेत्, केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, केवलेन संयमेन संयच्छेत्, केवलेन संवरेण संवृणुयात्, केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, यावत् केवलं मनःपर्यवज्ञानम् उत्पादयेत्, केवलज्ञानम् उत्पादयेत्? गौतम ! असुत्वा खलु केवलिनो

यावत् केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है। (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, केवलं मुंडे भवित्ता, अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, केवलं अभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, जाव केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, केवलनाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवण किये बिना क्या कोई जीव केवलिप्रज्ञप्त धर्म श्रवण को प्राप्त कर सकता है? शुद्धसम्यक्त्व का अनुभव कर सकता है? मुण्डित होकर गृहस्थावस्था छोड़ अनगारावस्था स्वीकार कर सकता है? शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में रह सकता है? शुद्ध संयम द्वारा संयमयतना कर सकता है? शुद्धसंवर द्वारा आस्रव का निरोध कर सकता है? शुद्ध आभिनिबोधकज्ञान उत्पन्न कर सकता है? यावत् शुद्ध मनःपर्ययज्ञान प्राप्त कर सकता है? केवलज्ञान उत्पन्न कर सकता है?

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, केवलं मुंडे भवित्ता, अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, जाव केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલીની પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણરૂપ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે ખરો ? મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા સ્વીકારી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમયાતના કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવનો નિરોધ કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ? કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ?

वा यावत् उपासिकाया वा अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं नो लभेत श्रवणतया अस्त्येकक केवलां बोधिं बुध्येत, अस्त्येककः केवलां बोधिं नो बुध्येत, अस्त्येककः केवलां

(गोयमा) हे गौतम! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवलंबोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलंबोहिं णो बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलंमुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए जाव नो पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा, एवं संवरेण वि अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए जाव नो उप्पाडेज्जा, एवं जाव मणपज्जवनाणं, अत्थेगइए केवलनाणं उपाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उपाडेज्जा) केवली से यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलि प्रज्ञप्त धर्मको श्रवण किये विना भी कोई जीव बोधि प्राप्त कर सकता है, कोई जीव उस केवलिप्रज्ञप्त धर्म को प्राप्त नहीं कर सकता है, कोई जीव शुद्ध सम्यक्त्व का अनुभव कर सकता है, कोई जीव शुद्ध सम्यक्त्व का अनुभव नहीं कर सकता है, कोई जीव मुण्डित

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्त धम्मं लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपण्णत्त धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवल बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए जाव नो पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा एव संवरेण वि, अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए जाव नो उप्पाडेज्जा, एव जाव मणपज्जवनाणं, अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની પૂર્વોક્ત કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી,

मुण्डोभूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजेत्, अस्त्येकको यावत् नो प्रव्रजेत्, अस्त्येककः केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, अस्त्येककः केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आसेत्, अस्त्येककः केवलेन संयमेन संयच्छेत्, अस्त्येककः केवलेन संयमेन नो संयच्छेत्। एवं संवरेणापि। अस्त्येककः केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्। अस्त्येकको यावत् नो उत्पादयेत् एवं यावत् मनःपर्यवज्ञानम्। अस्त्येककः केवलज्ञानम् उत्पादयेत्, अस्त्येककः केवलज्ञानं नो उत्पादयेत्। तत्केनार्थेन भदन्त!

होकर गृहस्थावस्था छोड़ अनगारावस्था स्वीकार कर सकता है, कोई जीव शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में रह सकता है, कोई जीव शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में नहीं रह सकता है, कोई जीव शुद्ध संयमद्वारा संयमयतना कर सकता है, कोई जीव शुद्ध संयमद्वारा संयमयतना नहीं कर सकता है, इसी तरह से संवर के विषय में भी जानना चाहिये। कोई जीव केवलिप्रज्ञप्त धर्म को केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से श्रवण किये विना शुद्ध आभिनिबोधिकज्ञान को उत्पन्न कर सकता है और कोई जीव यावत् उत्पन्न नहीं कर सकता है, इसी तरह से यावत् मनः पर्यय ज्ञानतक जानना चाहिये। कोई जीव केवलज्ञान उत्पन्न कर सकता है, और कोई जीव केवलज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ असोच्चा णं तं चेव जाव अत्थेगइए केवल-

---

કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે અને કોઇ જીવ તે રીતે અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઇ જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમ યતના કરી શકતો નથી, એજ પ્રમાણે સંવરના વિષયમા પણ સમજવું. કોઈ જીવ કેવલી પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે મનઃપર્યયજ્ઞાન પર્યન્તના વિષયની વકતવ્યતા પણ સમજવી. એજ પ્રમાણે કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ असोच्चाणं

एवमुच्यते—अश्रुत्वा खलु तदेव यावत्—अस्त्येककः केवलज्ञानं नो उत्पादयेत् ? गौतम ! यस्य खलु ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति १ यस्य खलु दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति २, यस्य खलु धर्मान्तरायिकाणां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति ३, एवं चारित्रावरणीयानाम् ४,

---

नाणं नो उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! इस तरह से आप किस कारण से कहते हैं कि धर्म को सुने विना उस तरह से यावत् कोई जीव केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है ? (गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १, जस्स णं दरिसणावज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ २, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ ३, एवं चरित्तावरणिज्जाणं ४, जयणावरणिज्जाणं ५, अज्झवसाणावरणिज्जाणं ६, आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं ७, जाव मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १०, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं जाव खए नो कडे भवइ ११, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, केवलंबोहिं नो बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) हे गौतम ! जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है, जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है, जिस जीव के धर्मान्तरायिक

त चेव जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના ઉપર્યુક્ત " કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, " ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન થઈ શકે છે ?

(गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १, जस्स णं दरिसणावज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ २, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ ३, एवं चरित्तावरणिज्जाणं ४, जयणावरणिज्जाणं ५, अज्झवसाणावरणिज्जाणं ६, आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं ७, जाव मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १०, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं जाव खए नो कडे भवइ ११, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं नो बुज्झेज्जा, जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, જે જીવે દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, જે જીવે ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, જે

यतनावरणीयानाम् ५, अध्यवसानावरणीयानाम् ६, आभिनिबोधिकज्ञानावरणीयानाम् ७, यावत् मनःपर्यवज्ञानवरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति १०, यस्य खलु केवलज्ञानावरणीयानां यावत् क्षयो नो कृतो भवति ११, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं नो लभेत श्रवणतया, केवलां बोधिं नो बुध्येत, यावत् केवलज्ञानं नो उत्पादयेत्। यस्य खलु ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य खलु दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो

कर्मों का क्षयोपशम किया हुया नहीं होता है, इसी तरह से जीव के चारित्रावरणीयकर्मों का, यतनावरणीय कर्मों का, अध्यवसानावरणीयकर्मों का, आभिनिबोधिकज्ञानावरणीयकर्मों का यावत् मनः पर्यवज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है, तथा जिस जीव के केवलज्ञानावरणीयकर्मों का क्षय किया हुआ नहीं होता है ऐसा वह जीव केवलज्ञानी से यावत् उनके पक्ष की उपासिका से सुने विना केवलिप्रज्ञप्त धर्म को प्राप्त नहीं कर सकता है, शुद्ध सम्यक्त्व का अनुभव नहीं कर सकता है, यावत् केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है। (जस्स णं णाणावरणिज्जाणं कम्माणं, खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं धम्मंतराइयाणं एवं जाव, जस्सणं केवलणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलबोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उपाडेज्जा) तथा जिस

જીવે ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો, યતનાવરણીય કર્મોનો, અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો, આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો તથા મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય પર્યન્તના કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તથા જે જીવે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી, એવો તે જીવ કેવલજ્ઞાની પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે "કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી," ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

(जस्स णं णाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्सणं धम्मंतराइयाणं एवं जाव, जस्स णं केवलणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलबोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) પરન્તુ જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયો-

भवति, यस्य खलु धर्मान्तरायिकाणां कर्मणाम् एवं यावत् , यस्य खलु केवल-ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयः कृतो भवति, स खलु अश्रुत्वा केवलिनो वा यावत् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, केवलां बोधिं बुध्येत, यावत् केवलज्ञान-मुत्पादयेत् ॥ सू० १ ॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् नगरे स्वामी समव-सृतः, भगवन्तं महावीरं वन्दितुं पर्षत् निर्गच्छति, वन्दित्वा धर्मोपदेशादिकं च

जीव के ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है, जिस जीव के दर्शनावरणीयकर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है, जिस जीव के धर्मान्तरायिककर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है-इसी तरह से चरित्रावरणीयकर्मों के क्षयोपशम से लेकर मनः पर्ययज्ञानाव-रणीयकर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है केवलज्ञानावरणीयकर्मों का क्षय किया हुआ होता है ऐसा जीव केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवण किये बिना प्राप्त कर सकता है, शुद्ध सम्यक्त्व का अनुभव कर सकता है, यावत् केवलज्ञान को उत्पन्न कर सकता है।

टीकार्थ—पूर्वोक्त स्वरूपवाले पदार्थ केवलिप्रज्ञप्त धर्म से जाने जाते हैं और उस धर्म को कोई जीव बिना सुने भी प्राप्त कर लेता है इत्यादि विषय को सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रतिपादित किया है। (रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में महावीर स्वामी पधारे, उनको वन्दना के लिये और उन्हें नमस्कार करने के लिये वहां की परिषद्

પશમ થયો હોય છે, જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જે જીવના ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, એજ પ્રમાણે જે જીવના ચરિત્રાવરણીય કર્મોથી લઇને મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોય છે, એવો જીવ કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે અને કેવળજ્ઞાન પર્યન્તની ઉપર્યુકત સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ટીકાર્થ—પૂર્વોકત સ્વરૂપવાળા પદાર્થોને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી જાણી શકાય છે અને તે ધર્મને કોઈ જીવ કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે, ઇત્યાદિ વિષયોનુ સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.

"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને ત્યાંની જનતા નીકળી પડી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને

श्रुत्वा प्रतिगता पर्षत्, ततो विनयेन प्राञ्जलिपुटो गोतमः पर्युपासीनः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा केवलिसावगस्स वा केवलिसावियाए वा' हे भदन्त ! कश्चिज्जीवः केवलिनो वा जिनस्य सकाशात् अश्रुत्वा धर्मफलादिप्रतिपादकवचनश्रवणमन्तरेण पूर्वोपार्जितधर्मानुरागादेवेति भावः 'केवलिश्रावकस्य वा सकाशात्, येन स्वयमेव केवली पृष्टः, श्रुतं वा केवलिवचनं येन स केवलिश्रावकस्तस्य, केवलिश्राविकाया वा पार्श्वात् धर्मोपदेशादिकमश्रुत्वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया किम् ? इत्यग्रेण सम्बन्धः, तदेवं विशदयति-' केवलि उवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा ' केवल्युपासकस्य, केवलिन उपासनां कुर्वतः, उपासनां कुर्वता येन अन्यस्मैकथ्यमानमुपदेशादिकं श्रुतं भवेत् स केवल्युपासकस्तस्य सकाशाद् वा, एवं केवल्युपासिकायाः सकाशाद् वा तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा, तप्पक्खिय-

---

निकली और वन्दना एवं नमस्कार करके तथा प्रभु द्वारा प्रदत्त धर्मोपदेश सुनकर वह वहां से अपने २ स्थान पर वापिस आगई। उस समय अवसर प्राप्त कर गौतम ने प्रभु की त्रिविध पर्युपासना से उपासना करते हुए बडे विनय के साथ दोनों हाथ जोड़कर उनसे इस प्रकार पूछा -(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा, केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा) हे भदन्त ! कोई जीव केवली से-जिन से अथवा केवली श्रावक से अथवा केवली की श्राविका से (केवलिउपासगस्स वा) अथवा केवली के उपासक से (केवलि उवासियाए वा) अथवा केवली की उपासिका से (तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा) अथवा केवली के पक्ष के स्वयंबुद्ध से अथवा केवली के पाक्षिक के-स्वयंबुद्ध के श्रावक से (तप्पक्खिय सावियाए वा) अथवा केवली के पाक्षिक की

પાછા ફર્યા. ત્યારબાદ ધર્મતત્વ સમજવાની જિજ્ઞાસાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુની ત્રિવિધે પર્યુપાસના કરીને વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યા—

(असोचाणं भंते ! केवलिस्स वा, केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી અથવા કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી " केवलि उपासगस्स वा, केवलि उवासियाए वा " અથવા કેવલીના ઉપાસક પાસેથી અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પાસેથી (तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा) અથવા કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ શ્રાવક પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પાસેથી " तप्पक्खिय उवासगस्स वा " અથવા કેવલીના

उवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए' तत्पाक्षिकस्य वा तस्य–केवलिनः पाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्य सकाशाद् वा, तत्पाक्षिक-श्रावकस्य वा केवलिपाक्षिकस्वयंबुद्धश्रावकस्य सकाशाद् वा, तत्पाक्षिकश्राविकायाः सकाशाद् वा, तत्पाक्षिकोपासकस्य सकाशाद् वा, तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा अश्रुत्वैवेति पूर्वेणान्वयः केवलिप्रज्ञप्तं जिनोपदिष्टं धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणं श्रवणतया

श्राविका से, (तप्पक्खिय उवासगस्स वा, तप्पक्खिय उवासियाए वा) अथवा केवली के पाक्षिक के उपासक से, अथवा केवली के पाक्षिक की उपासिका से, केवलिप्रज्ञप्त धर्म को नहीं सुनकर क्या श्रवणज्ञानरूप फल से उसे प्राप्त कर सकता है? तीर्थंकर प्रकृति से युक्त केवलज्ञानी अर्हंत प्रभु द्वारा उपदिष्ट जो श्रुतचारित्ररूप धर्म है वह यहां केवलिप्रज्ञप्त धर्मरूप से कहा गया है। इस धर्म के फलादि को कहने वाले वचन का नहीं सुनना यह (अश्रुत्वा) पद से कहा गया है। जिसने स्वयं केवली से पूछा है अथवा केवली भगवान् के वचन जिसने सुने हैं वह केवली के श्रावक पद से समझाया गया है। इसी तरह से केवली की श्राविका समझनी चाहिये। केवली की उपासना करने वाला जीव यहां केवली का उपासक कहा गया है। यह उपासक दूसरे के लिये दिये गये उपदेशादि का सुनने वाला होता है। इसी तरह से केवली की उपासिका जाननी चाहिये। (तप्पक्खियस्स) पद से केवली के पाक्षिक–स्वयंबुद्ध

પક્ષના ઉપાસક પાસેથી " तप्पक्खियउवासियाए वा " અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઇ જીવ શ્રવણ-જ્ઞાનરૂપ ફળ વડે તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ?

તીર્થંકર પ્રકૃતિથી યુકત કેવળજ્ઞાની અર્હંત ભગવાન દ્વારા ઉપદિષ્ટ જે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ છે તેને કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ કહે છે. આ ધર્માદિના ફલાદિને કહેનારાં વચન નહીં સાંભળનાર વ્યકિતનું " अश्रुत्वा " આ પદ દ્વારા સૂચન થયું છે જેણે પોતે કેવલી ભગવાનનાં વચન સાંભળ્યા હોય અથવા કેવલી ભગવાનને પૂછીને પોતાની શંકાઓનું નિવારણ કર્યું હોય એવા પુરુષને કેવલીનો શ્રાવક કહે છે અને એવી સ્ત્રીને કેવલીની શ્રાવિકા કહે છે કેવલીની ઉપાસના કરનાર જીવને કેવલીનો ઉપાસક કહે છે તે ઉપાસકે કેવલી ભગ-વાનને સ્વમુખે ઉપદેશ સાંભળ્યો હોતો નથી પણ અન્યના દ્વારા–ભગવાનના શિષ્ય પ્રશિષ્ય દ્વારા–તે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યો હોય છે એજ પ્રમાણે કેવલીની ઉપાસિકા વિષે પણ સમજવું. " तप्पक्खियस्स " આ પદથી કેવલીના પાક્ષિક

श्रवणज्ञानफलतया लभेत ? प्राप्नुयात् किमिति प्रश्नः, भगवानाह-' गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चिदन्यतमः पुरुषः केवलिनो वा यावत् केवलिश्रावकस्य वा, केवलिश्राविकाया वा, केवल्युपासकस्य वा, केवल्युपासिकाया वा तत्पाक्षिकस्य वा, तत्पाक्षिकश्रावकस्य वा, तत्पाक्षिकश्रावि-

---

गृहीत किये गये हैं। इनके श्रावक अथवा श्राविका (तप्पक्खियसाव-गस्स वा तप्पक्खियसावियाए वा) इन पदों द्वारा प्रकट किये गये हैं। इसी तरह से इनके उपासक और उपासिका भी जानना चाहिये। यहां गौतम के प्रश्न का सारांश ऐसा है कि ऐसा जीव कि जिसने इन पूर्वोक्त केवली आदिकों के पास से केवलीप्रज्ञप्त धर्म के फलादिक को प्रतिपादन करने वाले वचनों को नहीं सुना है-अर्थात् धर्म का यथार्थस्वरूप नहीं जाना है-केवल वह धर्मानुराग से ही धर्म का सेवन करता है तो क्या ऐसे जीव को धर्मोपदेश सुनने से धर्म का यथार्थ स्वरूप जानकर धर्म का सेवन करने से जो फल प्राप्त होता है वह फल केवल धर्मानुराग से सेवित किये गये धर्म से प्राप्त हो सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए) कोई एक जीव ऐसा होता है जो केवली से या यावत्-केवली के श्रावक से, केवली की श्राविका से, केवली के उपासक से, केवली की उपासिका से,

---

સ્વયંબુદ્ધને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તેમના શ્રાવક અને શ્રાવિકાને " तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा " આ પદો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે તેમના ઉપાસક અને ઉપાસિકા વિષે પણ સમજવું

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવે પૂર્વોકત કેવલી આદિકોની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મના ફલાદિકનું પ્રતિપાદન કરનારાં વચન સાંભળ્યા નથી-એટલે કે ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી, કેવળ ધર્માનુરાગથી જે તે ધર્મનું સેવન કરે છે. તો ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને ધર્મનું સેવન કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફલ શું કેવલી આદિની પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના માત્ર ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઇની સેવેલા ધર્મ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે ખરું ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्म लभेज्जा, सवणयाए) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી, કેવલીના શ્રાવક પાસેથી, કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી, કેવલીના ઉપાસક પાસેથી, કેવલીની ઉપા-

काया वा, तत्पाक्षिकोपासकस्य वा, तत्पाक्षिकोपासिकाया वा सकाशात् धर्मो-पदेशम् अश्रुत्वैव खलु केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपं श्रवणतया श्रवणज्ञानरूप-तया लभेत=प्राप्नुयात्, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए' अस्त्येककः कश्चिदपरः पुरुषः केवलिप्रभृतेः सकाशात् धर्मोपदेशम् अश्रुत्वा=अना-कर्ण्य केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपं श्रवणतया-श्रवणज्ञानफलतया नो लभेत। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-' से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-असोच्चा णं जाव

उनके पाक्षिक से, उनके पाक्षिक के श्रावक से, या उनकी श्राविका से, उनके पाक्षिक के उपासक या उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का उपदेश नहीं सुन करके ही उस केवलिप्रज्ञप्त श्रुतचारित्ररूप धर्म का फल श्रव णज्ञानरूप फल से प्राप्त कर लेता है-अर्थात् केवली आदि से साक्षात् धर्मोपदेश सुन करके धर्म का यथार्थ स्वरूप जान करके जो उसके सेवन से फल प्राप्त होता है वही फल किसी एक जीव को केवल धर्मा-नुराग से सेवित किये गये धर्म से केवली आदि से विना सुने भी प्राप्त होता है। (अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) तथा किसी एक जीव को केवली आदि के पास से धर्मोपदेश सुने विना केवलिप्रज्ञप्त धर्म के सेवन करने का फल केवल धर्मानुराग से सेवित कियेगये धर्मसे प्राप्त नहीं होता है। इस विषयमें कारण जाननेकी इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं- (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, असोच्चा

સિકા પાસેથી, તેમના પાક્ષિક સ્વયંબુદ્ધ પાસેથી, તેમના પક્ષના શ્રાવક પાસેથી, તેમના પક્ષની શ્રાવિકા પાસેથી, તેમના પક્ષના ઉપાસક પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના, કેવલિ-પ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું ફળ શ્રવણજ્ઞાનરૂપ ફલદ્વારા પ્રાપ્ત કરી લે છે. એટલે કે સાક્ષાત્ કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળીને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી લઈને તેનું સેવન કરવાથી જે ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, એજ ફલ કોઈક જીવ કેવળ ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઈને સેવેલા ધર્મદ્વારા-કેવલી આદિ પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા વિના-પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે (अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) પરન્તુ કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા વિના, માત્ર ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઈને સેવેલા ધર્મદ્વારા કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મના સેવનનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, असोच्चाण जाव नो लभेज्जा

नो लभेज्जा सवणयाए ? ' हे भदन्त ! तत्-अथ केनार्थेन एवमुच्यते यत्-अश्रुत्वा खलु यावत् केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं कश्चित् लभेत कश्चिन्नो लभेत श्रवणतया ? भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए ' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति स खलु जीवः केवलिनो वा सकाशात्, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतिसकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा

णं जाव नो लभेज्जा सवणयाए) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई जीव केवली से या यावत् उनकी उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म का उपदेश सुने विना केवल धर्मानुराग से सेवित किये गये धर्म से धर्मश्रवण के जैसा फल प्राप्त कर लेना है और कोई नहीं करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(जस्स नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ-से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) हे गौतम ! जिस जीव के ज्ञानावरणीय कर्मों का-ज्ञानावरणीय कर्मप्रकृतियों का क्षयोपशम-कितनेक सर्वघाती स्पर्द्धकों का उदयाभावी क्षय और कितनेक सर्वघाति स्पर्द्धकों का सदवस्थारूप उपशम एवं देशघाति स्पर्द्धकों का उदय होता है ऐसा वह जीव केवली से या केवली के श्रावक आदि से अथवा तत्पाक्षिक उपासिका आदि से धर्मोपदेश सुने विना

सवणयाए ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમની ઉપસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યકિત પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવળ ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઈને સેવેલા ધર્મ દ્વારા પણ ધર્મશ્રવણના જેવું જ ફળ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને કોઇ એવું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" जस्स नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्त धम्मं लभेज्जा सवणयाए " હે ગૌતમ ! જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો (જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિયોનો) ક્ષયોપશમ થયો હોય છે (કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો સદવસ્થારૂપ-સત્તારૂપ અથવા અસ્તિત્વરૂપ ઉદયભાવી ક્ષય અને કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો (કર્મવર્ગણાનો) સદવસ્થારૂપ (સત્તારૂપ) ઉપશમ અને દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો ઉદય થાય છે) તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપસિકા આદિ પાસેથી ધર્મો

धर्मोपदेशादिकमश्रुत्वाऽपि केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रवणतया श्रवणज्ञानरूपफलतया लभेत। अत्र ज्ञानावरणीयानां कर्मणामिति बहुवचनेन मतिज्ञानावरणादिभेदेन अवग्रह मत्यावरणादिभेदेन भिन्नस्य सर्वस्यैव ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो ग्रहणं भवतीति सूच्यते, क्षयोपशमग्रहणाच्च मत्यावरणाद्येव तद् ग्राह्यम्, न तु केवलावरणं तत्र

भी केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवणज्ञानरूप फल से प्राप्त करलेता है। यहां पर जो (ज्ञानावरणीयानां कर्मणां) ऐसा बहुवचन का प्रयोग किया है उसमें मति ज्ञानावरणीय आदि के भेद से तथा अवग्रह मत्यावरणादि के भेद से अनेकविध संपूर्ण ज्ञानावरणीयकर्म का ग्रहण किया गया है ऐसा सूचित होता है। यहां जो क्षयोपशम इनका ग्रहण किया गया है सो क्षयोपशम का संबंध मतिज्ञानावरणादि के साथ ही करना चाहिये और इन्हीं का क्षयोपशम यहां पर लेना चाहिये-ज्ञानावरक में जो केवलज्ञानावरण है उसका क्षयोपशमरूप से कथन नहीं करना चाहिये क्यों कि उसका क्षयोपशम नहीं होता है? कारण कि वह सर्वघाति प्रकृति होने से उसका सर्वथा क्षय ही लिया जाता है-तब ही जाकर केवलज्ञान उत्पन्न होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि क्षयोपशम में आवारक कर्म का सर्वथा अभाव नहीं रहता है-किन्तु उसका आंशिक रूप से सद्भाव रहता है इस तरह से केवलज्ञान को आवरण करनेवाले केवलज्ञानावरण में यह बात नहीं है यहां तो उसका सर्वथा क्षय होगा

પદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ-જ્ઞાનરૂપ ફલ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી લે-છે: અહીં જે "ज्ञानावरणीयानां कर्माणां' આ બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણીય આદિના ભેદથી તથા અવગ્રહ-મત્યાવરણાદિના ભેદથી અનેક પ્રકારના સંપૂર્ણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એવું સૂચિત થાય છે અહીં જે તેમના ક્ષયોપશમની વાત કરવામાં આવી છે તે ક્ષયોપશમનો સંબંધ મતિજ્ઞાનાવરણાદિની સાથે જ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઇએ-અને તેમનો જ ક્ષયોપશમ અહીં ગ્રહણ થવો જોઇએ. જ્ઞાનાવરણમાં જે કેવલજ્ઞાનાવરણ છે તેના ક્ષયોપશમરૂપ કથન કરવું જોઇએ નહીં, કારણ કે તેનો ક્ષયોપશમ થતો નથી. તે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો સર્વથા ક્ષય જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને તેનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષયોપશમમાં આવારક કર્મનો સર્વથા અભાવ રહેતો નથી, પણ તેનો અંશતઃ સદ્ભાવ રહે છે. પરન્તુ કેવલજ્ઞાનને આવરણ કરનારા કેવલજ્ઞાનાવરણમા એવી વાત સંભવિત નથી; કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન

क्षयस्यैव सद्भावात्, क्षयोपशमश्च ज्ञानावरणीयस्य गिरिसरित्उपलघोलनान्यायेनापि-कस्यचित्स्यात्, तत्सद्भावे चाश्रुत्वाऽपि श्रवणज्ञानफलतया धर्मं लभते क्षयोपशमस्यैव धर्मलाभेऽन्तरङ्गकारणात्, किन्तु 'जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए' यस्य खलु जीवस्य ज्ञाना-

तब ही जाकर केवलज्ञान उत्पन्न हो सकेगा-इसी लिये टीकाकारने यहां पर ज्ञानावरणीयकर्म के क्षयोपशम से मतिज्ञान को श्रुतज्ञान को, अवधिज्ञान को एवं मनः पर्यवज्ञान को आवरण करने वाले तत्तदावरणीय कर्मों का क्षयोपशम लिया गया है आदि आदि बात को सूचित करने के लिये "ज्ञानावरणीयानां कर्मणां" में बहुवचन के प्रयोग करने की सार्थकता प्रकट की है। जिस प्रकार से पर्वत से निकली नदी का पत्थर प्रवाह के आघातों से सालगराम जैसा गोल बन जाता है इसी तरह से ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का क्षयोपशम भी किसी २ ही जीव के होता है इस क्षयोपशम के सद्भाव में केवलिप्रज्ञप्त धर्म को केवली आदि के समीप नहीं सुनने पर भी व्यक्ति श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त कर लेता है। क्यों कि धर्म के लाभ में क्षयोपशम अन्तरङ्ग-कारण होता है। किन्तु (जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे नो भवइ से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) जिस जीव के ज्ञानावरणीयकर्मों

થાય છે તેથી જ સૂત્રકારે અહીં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમના ઉલ્લેખ દ્વારા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાનને આવરણ કરનારા તે તે પ્રકારના આવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે. અને એ જ વાત સૂચિત કરવાને માટે "ज्ञानावरणीयानां कर्मणां" આ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરવાની સાર્થકતા પ્રકટ કરી છે. જેવી રીતે પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીના પ્રવાહમાં ઘસડાતો પત્થર, ઘસાઈ ઘસાઇને શાલીગ્રામ જેવો ગોળ થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ પણ કોઈ કોઇ જીવને થતો હોય છે, અને તે ક્ષયોપશમના સદ્‌ભાવથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને કેવલી આદિની સમીપે શ્રવણ નહીં કરવા છતાં પણ વ્યક્તિ શ્રવણ-જ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે, કારણ કે ધર્મલાભમાં ક્ષયોપશમજ અન્તરંગ કારણ ગણાય છે પરન્તુ (जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे नो भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं

वरणीयाना कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति स खलु जीवः अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकाया वा सकाशात् धर्मोपदेशादिकम् अश्रुत्वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपं श्रवणतया श्रवणज्ञानफलतया नो लभेत। तदुपसंहरन्नाह-से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-तं चेव जाव नो लभेज्ज सवणयाए' हे गौतम! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते--तदेव यावत्-पूर्वोक्तरीत्या यस्य खलु ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति-स केवलिप्रभृतेः सकाशात् धर्मोपदेशादिकम् अश्रुत्वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रवणज्ञानफलतया लभेत, ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमाभावे नो लभते इति भावः गौतमः पृच्छति-'असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा, जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं बोहिं

का क्षयोपशम नहीं होता है उस जीव के यावत् तत्पाक्षिक उपासिका से सुने विना केवलिप्रज्ञप्त श्रुतचारित्ररूप धर्म की प्राप्ति श्रवणज्ञानफल रूप से नहीं होती है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्ज सवणयाए) इसी कारण हे गौतम ! मैं ने ऐसा कहा है कि जिस जीव के ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का क्षयोपशम होता है वह केवली आदि से धर्मोपदेश सुने विना भी केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवण-ज्ञान के फलरूप से प्राप्त कर लेता है और जिस जीव के ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है वह जीव उसे प्राप्त नहीं कर पाता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) हे भदन्त! जिस

नो लभेज्जा सवणयाए) જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી સમીપે અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ સમીપે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને સાંભળ્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે કરી શકતો નથી.

(से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्ज सवणयाए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાનના ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરન્તુ જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષય થયો હોતો નથી, તે જીવ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा केवलं बोहिं बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલીની સમીપે,

बुज्झेज्जा ? हे भदन्त ! कश्चिज्जीवः अश्रुत्वा खलु केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद्वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा धर्मोपदेशादिकम् अश्रुत्वा केवलां शुद्धां बोधि-शुद्धं सम्यग्दर्शनं बुध्येत ? अनुभवेत् ? यथा प्रत्येकबुद्धादिः, एवमग्रेऽपि वक्तव्यम् । भगवानाह-'गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा सम्यग्दर्शनोपदेशम् अश्रुत्वा खलु केवलां बोधिं बुध्येत=अनुभवेत्, अथ च 'अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशाद् ज्ञानोपदेशादि-

---

जीव ने केवली के समीप अथवा यावत् तत्पाक्षिक उपासिका के समीप केवलीप्रज्ञप्त श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपदेश नहीं सुना है ऐसा जीव क्या केवल-शुद्ध बोधिसम्यग्दर्शन का अनुभव कर सकता है ? जैसे प्रत्येकबुद्धादि इसी तरह से आगे भी कह लेना चाहिये-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) केवली से या यावत् केवली के पक्ष की उपासिका से जिस जीव ने केवलिप्रज्ञप्त सम्यग्दर्शनरूप धर्म का उपदेश नहीं सुना है ऐसा वह कोई एक जीव शुद्ध सम्यग्दर्शन का अनुभव कर सकता है और कोई एक जीव केवली आदि से ज्ञानोपदेशादिक को नहीं सुन कर के केवल बोधि का अनुभव नहीं कर सकता है। इसमें कारण जानने की इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं-(से केणट्टेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा) हे भदन्त ! ऐसा

અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિની સમીપે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યો નથી એવો જીવ શું શુદ્ધ બોધિનો (સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે ખરો ? જેમકે પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ-એજ પ્રમાણે આગળ પણ કહેવું જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्झा) કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મનું શ્રવણ ન કર્યું હોય એવો કોઈ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે જ્ઞાનોપદેશ વગેરે સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બોધિનો-સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

कर्मश्रुत्वा केवलां बोधिं नो बुध्येत–नानुभवेत्, गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति,–' से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा ? हे भदन्त ! तत् अथ केनार्थेन यावत् अस्त्येककः कश्चित् केवलीप्रभृतेः सकाशाद् दर्शनोपदेशादिकम् अश्रुत्वापि केवलां बोधिं बुध्येत, अथ च अस्त्येककोऽपरः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् दर्शनोपदेशमश्रुत्वा केवलां बोधिं नो बुध्येत ? भगवानाह–' गोयमा ! जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेकडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोशमः कृतो भवति स खलु जीव केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः

आप किस कारण से कहते हैं कि कोई एक जीव केवली आदि से दर्शनोपदेश आदि को नहीं सुनकरके भी केवल शुद्ध बोधिरूप सम्यग्दर्शन का अनुभव कर सकता है और कोई एक जीव केवली आदि के पास दर्शनोपदेश आदि को नहीं सुनकर केवल बोधि का अनुभव नहीं कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है ऐसा जीव केवली आदि से सम्यग्दर्शन की प्राप्ति का उपदेश सुने विना भी केवल बोधि का अनुभव लाभ कर सकता है। यहां पर दर्शनावरणीयपद से दर्शन मोहनीय ग्रहण किया गया है। और बोधि से सम्यग्दर्शन ग्रहण किया गया है।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિનુ શ્રવણુ કર્યા વિના પણુ કેવલ–શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિ શ્રવણુ કર્યા વિના શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से ण असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિ શ્રવણુ કર્યા વિના પણુ કેવલ બોધિનો (શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે. અહીં દર્શનાવરણીય પદના પ્રયોગદ્વારા દર્શનમોહનીયને ગ્રહણુ કરવામાં આવેલ છે, અને બોધિપદના પ્રયોગથી સમ્યગ્દર્શનને ગ્રહણુ કરવામાં આવેલ છે તેથી સમ્યગ્દ-

सकाशाद् वा सम्यग्दर्शनोपदेशम् अश्रुत्वाऽपि केवलां बोधिं बुध्येत, अत्र दर्शनावरणीयपदेन दर्शनमोहनीयं गृह्यते बोधेः सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात् तल्लाभस्य च तत्क्षयोपशमजन्यत्वात् । अथ च 'जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से ण असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवल वोहिं णो बुज्झेज्जा' यस्य खलु जीवस्य दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनो वा सकाशात् यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेर्वा सकाशात् सम्यग्दर्शनोपदेशम् अश्रुत्वा केवलां बोधिं नो बुध्येत । तदुपसंहरन्नाह-'से तेणट्ठेणं जाव णो बुज्झेज्जा' हे गौतम ! अथ तेनार्थेन यावत् यस्य दर्शनावरणीय-

---

इसलिये जब सम्यग्दर्शनरूप बोधि का आवारक कर्म दर्शन मोहनीय होता है तब दर्शनावरण से दर्शनमोहनीय कर्म लेना चाहिये-क्यों कि सम्यग्दर्शनरूप बोधि का लाभ दर्शनमोहनीय कर्म के क्षयोपशम से ही होता है । तथा-(जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्ज) जिस जीव के दर्शनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है वह जीव केवली से या यावत् केवली के श्रावक आदि से सम्यग्दर्शन की प्राप्ति का उपदेश सुने विना केवल बोधि को प्राप्त नहीं कर सकता है, (से तेणट्ठेणं जाव णो बुज्झेज्जा) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् जिस जीवके दर्शनावरणीय कर्मोंका क्षयोपशम नहीं होता है वह जीव केवली आदिसे दर्शन की प्राप्ति करनेका उपदेश सुने विना केवल-शुद्ध बोधिका-सम्यग्दर्शनका अनुभव नहीं कर सकता है ।

र्शनरूप બોધિનું આવારક કર્મ દર્શનમોહનીય હોવાથી દર્શનાવરણ પદ દ્વારા દર્શનમોહનીય કર્મગ્રહણ થવું જોઇએ, કારણ કે દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જ સમ્યગ્દર્શન રૂપ બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्सवा जाव केवल वोहिं णो बुज्झेज्जा) જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક આદિ પાસેથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ બોધિની-સમ્યગ્દર્શનની-પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી (से तेणट्ठेणं जाव नो बुज्झेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાભળ્યા વિના પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને કોઇક જીવ કેવલી આદિની સમીપે દર્શનોપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બોધિનો (સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકતો નથી-

कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति स जीवः केवलिप्रभृतेः सकाशात् दर्शनोपदेशम् अश्रुत्वा केवलां बोधिं नो बुध्येत इति, गौतमः पृच्छति-'असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ?' हे भदन्त ! कश्चित्पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकाया वा सकाशात् प्रव्रज्योपदेशम् अश्रुत्वा एव खलु मुण्डो भूत्वा अगारात् गृहस्थाश्रमात् बहिर्निःसृत्य केवलां शुद्धां सम्पूर्णां वा अनगारितां साधुपर्यायतां किं प्रव्रजेत् ? स्वीकुर्यात् ? भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य धर्मान्तरायिकाणां कर्मणाम्-अन्तरायो विघ्नः सोऽस्ति येषु तानि आन्तरायिकाणि धर्मस्य चारित्रप्रतिपत्तिलक्षणस्यान्तरायिकाणि

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा) हे भदन्त ! जिस जीवने केवलीसे या यावत्-केवलीके श्रावक आदिसे प्रव्रज्याका उपदेश नहीं सुनाहै-ऐसा जीव क्या मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के परित्याग से केवल-शुद्ध अथवा संपूर्ण साधु पर्याय को धारण कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा) जिस जीव के धर्मान्तरायिक कर्मों का अन्तराय -विघ्न है जिन्हों में वे आन्तरायिक कर्म हैं, धर्म के-चारित्र के धारण करने में अन्तरायरूप वीर्यान्तराय और चारित्रमोहनीय कर्मों का-क्षयो-

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाण भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસેથી પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યો હોતો નથી, એવો જીવ શું મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને શુદ્ધ અથવા સંપૂર્ણ સાધુપર્યાયને અંગીકાર કરી શકે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा " જે જીવના ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો (ધર્મને-ચારિત્રને ધારણ કરવામાં વિઘ્નરૂપ કર્મોનો) એટલે કે ચારિત્ર ધારણ કરવામાં-વિઘ્નકારક વીર્યાન્તરાય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો

धर्मान्तरायिकाणि तेषां वीर्यान्तरायचारित्रमोहनीयभेदात्मकानामित्यर्थः क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा प्रव्रज्योपदेशमश्रुत्वापि खलु मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारिताम् प्रव्रजेत्, अथ च 'जस्स णं-धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा' यस्य खलु जीवस्य धर्मान्तरायिकाणां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनो वा सकाशात यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेर्वा सकाशात् प्रव्रज्योपदेशमश्रुत्वा मुण्डो भूत्वा यावत् अगारात् अनगारितां नो प्रव्रजेत्। तन्निगमयन्नाह-से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव नो पव्वएज्जा' हे गौतम! तत् तेनार्थेन यावत्-

पशम किया हुआ होता है-अर्थात् जिस जीव के चारित्र धारण करने में विघ्नकारक वीर्यान्तराय और चारित्रमोहनीय कर्मों का क्षयोपशम होता है-ऐसा जीव केवली से या यावत् केवली के श्रावक आदि से प्रव्रज्या का उपदेश विना सुने भी मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के परित्यागपूर्वक अनगारावस्था को धारण कर सकता है। तथा-(जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ-से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा) जिस जीव के चारित्र धारण करने में वीर्यान्तराय और चारित्रमोहनीय का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है-ऐसा जीव के केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से प्रव्रज्या धारण करने का जबतक उपदेश नहीं सुनता तब तक वह मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के परित्याग से अनगारावस्था को धारण नहीं कर सकता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव नो पव्वएज्जा) इस कारण हे गौतम! मैंने "यावत् जिस के धर्मान्तरायिक

હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરે પાસેથી પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાના પરિત્યાગપૂર્વક અણગારાવસ્થા (સાધુ પર્યાય) અંગીકાર કરી શકે છે પરન્તુ "जस्सणं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा" જે જીવના વીર્યાન્તરાય અને ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, એવો જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરે પાસેથી પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવાનો ઉપદેશ જ્યાં સુધી સાંભળતો નથી ત્યાં સુધી તે મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી. "से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव नो पव्वएज्जा" હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે

यस्य धर्मान्तरायिककर्मणां क्षयोपशमो न कृतो भवति स केवलिप्रभृतेः सकाशात् प्रव्रज्योपदेशमश्रुत्वा मुण्डो भूत्वा अगारात्केवलाम् अनगारितां नो प्रव्रजेदिति भावः। गौतमः पृच्छति-' असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा ? ' हे भदन्त ! कश्चित्पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वा खलु केवलं विशुद्धं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत् ? भगवानाह-' गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पक्षिकोपासिकायाः सका-

---

कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं होता है-ऐसा वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से प्रव्रज्या का उपदेश सुने विना मुण्डित होकर गृहस्थावस्था के परित्याग से अनगारावस्था को धारण नहीं कर सकता है " ऐसा कहा है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) हे भदन्त ! जिस जीव ने केवली से या यावत्-केवली के श्रावक आदि से शुद्ध ब्रह्मचर्य का उपदेश नहीं सुना है ऐसा वह जीव क्या शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में रह सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो ब्रह्मचर्यवास में रहने का केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से उपदेश सुने

પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, અને કોઇક જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના અણુગારાવસ્થા (સાધુ પર્યાય) અંગીકાર કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિની પાસે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ શું બ્રહ્મચર્યવાસમાં રહી શકે છે ખરો ? (એટલે કે શું એવો જીવ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે ખરો ?)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ

शाद् वा ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, अथ च 'अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा' अस्त्येककः कश्चिदपरः पुरुषः केवलिप्रभृतेः सकाशात् ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वा केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत्। गौतमस्तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन एवमुच्यते यत्-यावत्-अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिप्रभृतेः सकाशाद् वा ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वा केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत्? भगवानाह-'गोयमा! जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा,' हे

विना भी शुद्ध ब्रह्मचर्य व्रत का पालन कर सकता है और (अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो केवली से या उनके श्रावक आदि से जबतक ब्रह्मचर्य का उपदेश नहीं सुनता है जबतक वह शुद्ध ब्रह्मचर्य का पालन नहीं कर सकता है। इसमें कारण क्या है-इस बात को जानने की इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव नो आवसेज्जा) हे भदंत! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई एक जीव ब्रह्मचर्य का उपदेश केवली आदि से सुने विना ब्रह्मचर्यव्रत धारण कर सकता है और कोई जीव धारण नहीं कर सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभ-

---

પણ વ્યક્તિ સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરી શકે છે અને (अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે જ્યાં સુધી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળતો નથી ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકતો નથી.

હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं भंते! एव वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा?" હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈક જીવ ધારણ કરી શકતો નથી?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा!" હે ગૌતમ! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव

गौतम ! यस्य खलु जीवस्य चारित्रावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिन सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलं विशुद्धं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, अत्र च वेदलक्षणानि चारित्रावरणीयानि विशेषतो ग्राह्याणि, मैथुनविरतिलक्षणस्य ब्रह्मचर्यवासस्य विशेषतस्तेषामेव आवारकत्वात् । अथ च 'जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा' यस्य खलु जीवस्य चारित्रावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशात् वा ब्रह्मचर्योपदेशम् अश्रुत्वा केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत् । 'से तेणट्ठेणं जाव नो

चेरवासं आवसेज्जा) जिस जीव के चारित्रावरणीयकर्मों का—चारित्रमोहनीयकर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है—वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से ब्रह्मचर्य का उपदेश नहीं सुन करके भी विशुद्ध ब्रह्मचर्यवास में रह सकता है, और (जस्स णं चारित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा) जिस जीव के चारित्रावरणीयकर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है, ऐसा वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से ब्रह्मचर्य का उपदेश सुने बिना ब्रह्मचर्यवास में नहीं रह सकता है। यहां चारित्रावरणीय कर्म से विशेषरूप में वेदरूप चारित्रावरणीयकर्मों का ग्रहण करना चाहिये—क्यों कि मैथुनविरतिरूप ब्रह्मचर्यवास के ये ही विशेषतः आवारक होते हैं। (से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है यावत् जिस

केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિ પાસે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરી શકે છે, પરન્તુ "जस्स ण चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से ण असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा" જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિ સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી. અહીં ચારિત્રાવરણીય કર્મથી વિશેષરૂપે વેદરૂપ ચારિત્રાવરણીય કર્મોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ, કારણ કે મૈથુન વિરતિરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતના તેઓ જ આવારક હોય છે.

आवसेज्जा ' तत् तेनार्थेन यावत्-यस्य चारित्रावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स केवलिप्रभृतेः सकाशात् ब्रह्मचर्योपदेशमश्रुत्वा केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत्। गौतमः पृच्छति-'असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा, जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा' हे भदन्त ! कश्चिज्जीवः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा संयमोपदेशमश्रुत्वा केवलेन संयमेन संयच्छेत् ? संयमं कुर्यात् ? संयमश्चात्र प्रतिपन्नचारित्रस्य तदतिचारपरिहाराय यतनाविशेषोऽवसेयः। भगवानाह-' गोयमा ! असोच्चाणं केवलिस्स जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिनः

के चारित्रावरणीयकर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है वह केवली से या यावत उनके श्रावक आदि से ब्रह्मचर्य का उपदेश सुने विना शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में नहीं रह सकता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) हे भदन्त ! कोई जीव ऐसा भी होता है क्या जो केवली से या यावत केवली के श्रावक आदि से संयम के उपदेश को सुने विना भी शुद्ध संयम द्वारा संयम की यतना कर सके ? संयम की यतना का तात्पर्य है कि स्वीकृत चारित्र के अतिचारों को दूर करने के लिये जो सावधानी रक्खी जाती है वह इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) हां कोई एक

(से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવો કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ તેમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની સમીપે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શું જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે ખરો ? (સ્વીકૃત ચારિત્રના અતિચારોને દૂર કરવા માટે જે સાવચેતી રાખવામાં આવે છે તેને સંયમયતના કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) કોઈક જીવ

सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा संयमोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन विशुद्धेन संयमेन संयच्छेत् संयमं कुर्यात्, अथ च 'अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिप्रभृतीनां सकाशात् संयमोपदेशमश्रुत्वा खलु केवलेन संयमेन नो संयच्छेत्, गौतमः प्राह-'से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा ?' भदन्त ! तत् केनार्थेन यावत्-अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशाद् संयमोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन संयमेन संयमं कुर्यात्, अस्त्येककः अपरः कश्चित्तु तथाविधमकृत्वा केवलेन संयमेन नो संयच्छेत् ? भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं जयणावरणिज्जाणं

जीव ऐसा भी होता है जो केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से या तत्पाक्षिक उपासिका से संयम का उपदेश विना सुने भी केवल संयम की यतना कर सकता है और (अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो केवली आदि से उपदेश सुने विना शुद्ध संयम द्वारा संयम की यतना नहीं कर सकता है ? (से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा) इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से संयम का उपदेश नहीं सुने विना भी केवल संयम के द्वारा संयम की यतना कर सकता है और कोई जीव संयम की यतना नहीं कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओव-

---

એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ સમીપે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે, અને " जत्थेगइए केवलेण संजमेणं नो सजमेज्जा " કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સંયમદ્વારા સયમની યતના કરી શકતો નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" से केणट्ठेणं जाव नो सजमेज्जा ? " હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી વગેરેની પાસે સયમનો ઉપદેશ સાભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સયમની યતના કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ તેમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સયમદ્વારા સયમની યતના કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माण खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव

कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य यतनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलि-श्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा संयमोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन संयमेन संयच्छेत्, अत्र च यतनावरणीयानि कर्माणि चारित्रविशेषविषयवीर्यान्तरायलक्षणानि अवसेयानि । ' जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा ' यस्य खलु जीवस्य यतना वरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिप्रभृतीनां सकाशाद् वा यावत् केवलिपाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा संयमोपदेशमश्रुत्वा केवलेन संयमेन नो संयच्छेत्, ' से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो संज-

---

समे कडे भवइ, सेणं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संज-मेणं संजमेज्जा) जिस जीव के यतनावरणीयकर्मों का क्षयोपशम होता है ऐसा वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से संयम का उपदेश विना सुने भी केवल संयमद्वार ही संयम की यतना कर सकता है। यहां यतनावरणीय कर्म से चारित्रविशेष को आवृत करने वाले वीर्यान्तराय कर्म गृहीत हुए हैं। (जस्स णं जयणावरणि-ज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा) जिस जीव के यतनावरणीयकर्मों का क्षयोप-शम नहीं होता है, वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से संयम का उपदेश सुने विना केवल संयम द्वारा संयम की यतना नहीं कर सकता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो संज-

---

केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા જ સંયમની યતના કરી શકે છે અહીં ' યતનાવરણીય કર્મ ' આ પદના પ્રયોગદ્વારા ચારિત્ર વિશેષને આવૃત કરનાર વીર્યાન્તરાય કર્મને ગ્રહણ કરવાનુ છે, એમ સમજવું. પરન્તુ " जस्स णं जय-णावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा " જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંયમદ્વારા જ સંયમની યતના કરી શકતો નથી.

मेज्जा ' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्–अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् संयमोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन संयमेन संयच्छेत्, किन्तु अस्त्येककः अपरः कश्चित् तथाविधमकृत्वा नो केवलेन संयमेन संयच्छेत् । गौतमः पृच्छति–'असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ? हे भदन्त ! कश्चित् पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा संवरोपदेशमश्रुत्वा खलु केवलेन विशुद्धेन संवरेण किं संवृणुयात् ? संवरं शुभाध्यवसायवृत्तिलक्षणं कुर्यात् ? भगवानाह–'गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संव–

मेज्जा) इस कारण हे गौतम ! " यावत्–कोइ एक जीव केवली से या केवली के श्रावक आदि से संयम का उपदेश सुने विना भी केवल संयम द्वारा संयम की यतना कर सकता है और कोई एक इस प्रकार नहीं करके केवल संयम से संयम की यतका नहीं कर सकता है " ऐसा मैंने कहा है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) हे भदन्त ! क्या कोई जीव ऐसा भी होता है जो केवली से या यावत् उनकी उपासिका से संवर का उपदेश सुने विना भी शुभाध्यवसाय वृत्तिरूप संवर –आस्रव का निरोध कर सके इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलेणं संव-

---

(से तेणट्ठेणं जाव अत्थेगइए नो संजमेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે સંયમનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુભ અધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) કોઈ જીવ એવો પણ

रेज्जा ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा यावत्-केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा संवरोपदेशमश्रुत्वाऽपि खलु केवलेन संवरेण संवृणुयात्, अथ च ' अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा ' अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिप्रभृतेः सकाशात् संवरोपदेशमश्रुत्वा केवलेन यावत् संवरेण नो संवृणुयात्, गौतमः प्राह-' से केणट्ठेणं जाव णो संवरेज्जा ' हे भदन्त ! तत्केनार्थेन यावत् अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् संवरोपदेशमश्रुत्वापि केवलेन संवरेण संवृणुयात्, किन्तु अस्त्येककः कश्चित् अन्यस्तथाविधमकृत्वा केवलेन संवरेण नो संवृणुयात् ? भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संव-

---

रेणं संवरेज्जा) हां, कोई एक जीव ऐसा भी होता है जो केवलीसे या यावत् उनके श्रावक आदि से संवर का उपदेश सुने विना भी शुभाध्यवसायवृत्तिरूप संवर कर सकता है ? और (अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से संवर का उपदेश सुने विना केवल संवर से शुभाध्यवसायवृत्तिरूप संवर नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं जाव णो संवरेज्जा) हे भदन्त ! ऐसा क्यों होता है कि कोई एक जीव केवली से या केवली के श्रावक आदि से संवर का उपदेश सुने विना भी केवल संवरसे शुभाध्यवसाय वृत्तिरूप संवर कर सकता है ? और कोई जीव ऐसा नहीं करके केवल संवर से संवर नहीं कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! (जस्स णं अज्झवसाणावर-

---

હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુભાધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકે છે, અને (अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવરદ્વારા શુભ અધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव णो संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ એવું કર્યા વિના કેવલ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव

रेणं संवरेज्जा ' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य अध्यवसानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा संवरोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन संवरेण संवृणुयात्। संवरशब्देनात्र शुभाध्यवसायवृत्तेर्विवक्षिततया, तस्याश्च शुभाध्यवसायवृत्तेर्भावचारित्ररूपत्वेन तदावरणक्षयोपशमलभ्यत्वात्, अध्यवसानावरणीयशब्देनात्र भावचारित्रावरणीयानि कर्माणि अवसेयानि इति भावः, ' जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव णो संवरेज्जा ' यस्य खलु जीवस्य अध्यवसानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो

णिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) हे गौतम ! जिस जीव को अध्यवसानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ होता है, वह जीव केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से संवर का उपदेश सुने विना भी केवल संवर से आस्रव निरोधरूप संवर कर सकता है। संवर शब्द से यहां पर शुभाध्यवसायवृत्ति विवक्षित हुई है। यह शुभाध्यवसायवृत्ति भावचारित्ररूप होती है। क्यों कि यह भाव चारित्र को आवरण करने वाले कर्मों के क्षयोपशम से लभ्य होती है। अध्यवसानावरणीय शब्द से यहां भावचारित्रावरणीय कर्म गृहीत हुए हैं। (जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ) तथा जिस जीव को अध्यवसानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम किया हुआ नहीं है (से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव णो संवरेज्जा) वह जीव केवली से या उनके श्रावक आदि से संवरोपदेश विना सुने केवल संवर नहीं कर

केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે. સંવર શબ્દના પ્રયોગદ્વારા અહીં શુભાધ્યવસાયવૃત્તિ ગ્રહણ કરાછે. તે શુભાધ્યવસાયવૃત્તિ ભાવચારિત્રરૂપ હોય છે, કારણ કે તે ભાવચારિત્રને આવરણ કરનારા કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ " जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव णो संवरेज्जा) જે જીવે અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની

कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद्वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतीनां सकाशाद् वा संवरोपदेशमश्रुत्वा केवलेन संवरेण नो संवृणुयात्–'से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन यावत्–अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् संवरोपदेशमश्रुत्वाऽपि केवलेन संवरेण संवृणुयात्, अस्त्येककोऽपरस्तु तथाविधमश्रुत्वा केवलेन संवरेण नो संवृणुयात्। गौतमः पृच्छति असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा ?' हे भदन्त ! कश्चित्पुरुषः केवलिनः सकाशाद् वा यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा अश्रुत्वा खलु केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानं मतिज्ञानलक्षणम् किम् उत्पादयेत्? भगवानाह–' गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए

सकता है अर्थात् शुभाध्यवसायवृत्तिरूप संवर में नहीं रह सकता है। (से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) इस कारण हे गौतम! "कोई एक जीव केवलीसे या यावत् उनके श्रावक आदिसे संवरका उपदेश सुने विना भी केवल संवरसे संवरकर लेताहै और कोई जीव तथाविध उपदेशको नहीं सुने विना केवल संवरसे संवर नहीं कर पाता है" ऐसा मैंने कहा है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–" असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा) केवली से या केवली के श्रावक आदि से " मतिज्ञान की उत्पत्ति कैसे होती है " इस बात को नहीं सुन करके क्या कोई जीव आभिनिबोधिकज्ञानरूप मतिज्ञान को उत्पन्न कर सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम!

કોઈ પણ વ્યક્તિ સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી–એટલે કે શુભ અધ્યવસાય રૂપ સંવરમાં રહી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે "કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલ સંસાર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી."

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भते ! केवलिस्स जाव केवल आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત! કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિ પાસે મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે, એ વાતને સાંભળ્યા વિના શું કોઈ જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાનરૂપ મતિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ—"गोयमा !" હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केव-

केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा ' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित्पुरुषः केवलिनो वा सकाशात्, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा अश्रुत्वा खलु केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, ' अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा ' अस्त्येककः कश्चिदपरः केवलिप्रभृतेः सकाशादश्रुत्वा खलु केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानं नो उत्पादयेत्। गौतमः प्राह-' से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ? हे भदन्त ! तत् केनार्थेन यावत् अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वाऽपि केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, किन्तु अस्त्येककः अपरः कश्चित् तथाविधमश्रुत्वा नो केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत् ? भगवानाह-' गोयमा ! जस्स णं आभिणिबोहिय

(असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं अभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा) कोई पुरुष केवलीसे या यावत् केवली के श्रावक आदि से नहीं सुन करके भी केवल आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न कर सकता है। तथा (अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) कोई एक पुरुष तथाविध उपदेश सुने विना केवल आभिनिबोधिकज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है। (से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कोई एक जीव केवली आदि से आभिनिबोधिक ज्ञानोत्पादक वचनोंको सुने विना केवल आभिनिबोधिक ज्ञान को उत्पन्न कर सकता है और कोई एक केवली आदि से तथाविध वचनों को विना सुने आभिनिबोधिक ज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (जस्स

लिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिवोहियनाणं उप्पाडेज्जा) કોઈ પુરુષ કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિની સમીપે આભિનિબોધિક-જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તથા (अत्थेगइए केवलं आभिणिवोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) કોઈ જીવ તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસે આભિનિબોધિક જ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી ?

नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, 'से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिवोहियनाणं उप्पाडेज्जा ' हे गौतम ! यस्य खलु जीवस्य आभिनिवोधिकज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, स खलु जीवः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा अश्रुत्वाऽपि केवलम् आभिनिवोधिकज्ञानम् उत्पादयेत्, किन्तु ' जस्स णं आभिणिवोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिवोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा ' यस्य खलु जीवस्य आभिनिवोधिकज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो नो कृतो भवति, स खलु केवलिनो वा सकाशाद् यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा अश्रुत्वा केवलम् आभिनिवोधिकज्ञानं नो उत्पादयेत्, ' से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ' तत् तेनार्थेन

णं आभिणिवोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिवोहियनाणं उप्पाडेज्जा) हे गौतम ! जिस जीव को आभिनिवोधिकज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम होता है वह जीव केवली आदि से तथाविध वचनों को सुने विना भी अभिनिवोधिकज्ञान को उत्पन्न कर सकता है और (जस्स णं आभिणिवोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिवोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) जिस जीव को आभिनिवोधिक ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम नहीं होता है वह जीव केवली आदि से तथाविध वचनों को सुने विना केवल आभिनिवोधिकज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है। (से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) इसलिये हे गौतम! मैंने ऐसा

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जस्स णं आभिणिवोहिय नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से ण असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिवोहियनाणं उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવે આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન (પ્રાપ્ત) કરી શકે છે. પરન્તુ (जस्स णं आभिणिवोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिनिवोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) જે જીવના આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિકજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा)

यावत् कश्चित् केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, कश्चित् केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानं नो उत्पादयेत्। गौतमः पृच्छति-'असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा?' हे भदन्त! कश्चित् पुरुषः केवलिनो वा सकाशाद् यावत्-केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा अश्रुत्वा खलु केवलं श्रुतज्ञानम् उत्पादयेत् किम्? भगवानाह-'एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया, तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा' हे गौतम! एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा आभिनिबोधिकज्ञानस्य वक्तव्यता भणिताः तथा श्रुतज्ञानस्यापि वक्तव्यता भणितव्याः 'नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे' नवरम् मतिज्ञानापेक्षया श्रुतज्ञानस्य विशेषस्तु आभिनिबोधिक-

---

कहा है कि यावत् कोई जीव आभिनिबोधिकज्ञान उत्पन्न कर सकता है और कोई जीव आभिनिबोधिकज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त! क्या कोई जीव ऐसा भी होता है जो केवली के यावत् उनके श्रावक आदि के श्रुतज्ञानोत्पादक वचन सुने विना केवल श्रुतज्ञान को उत्पन्न कर सके? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा) हे गौतम! जिस प्रकार से आभिनिबोधिकज्ञान की वक्तव्यता कही जा चुकी है उसी प्रकार से श्रुतज्ञान की वक्तव्यता भी कहनी चाहिये। (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) परन्तु उस वक्तव्यता में और इस वक्तव्यता में यदि कोई अन्तर है तो वह श्रुतज्ञानावरणीयकर्मों के

હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઈ જીવ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा?) હે ભદન્ત! કોઈ જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે શ્રુતજ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના શું શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર-(एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा) હે ગૌતમ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનની જેવી વક્તવ્યતા ઉપર કહેવામાં આવી છે, એવી જ શ્રુતજ્ઞાનની વક્તવ્યતા પણ સમજવી (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) પરન્તુ તે વક્તવ્યતા કરતા આ વક્તવ્યતામાં આટલી વિશેષતા છે-જેમ આભિનિબોધિક જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું કારણ

ज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमस्थाने श्रुतज्ञानावरणीयानां कर्मणाम् क्षयोपशमो भणितव्यः।' एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं' एवमेव मतिज्ञानादिवदेव केवलम् अवधिज्ञानमपि भणितव्यम्, किन्तु 'नवरं ओहिणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे' नवरं मतिज्ञानाद्यपेक्षया अवधिज्ञानस्य विशेषस्तु अवधिज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः भणितव्यः। 'एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा' एवं पूर्वोक्तरीत्या केवलं मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयेत् किन्तु 'नवरं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे' नवर विशेषस्तु मनःपर्यवज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमो भणितव्यः। गौतमः पृच्छति-' असो-

---

क्षयोपशम का है-अर्थात् आभिनिबोधिकज्ञान की वक्तव्यता में जिस प्रकार से आभिनिबोधिक ज्ञान की उत्पत्ति का कारण आभिनिबोधिक ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर आभिनिबोधिक ज्ञानावरणीय कर्मक्षयोपशम के स्थान में श्रुतज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम कहना चाहिये। (एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं) मतिज्ञान आदि की तरह से ही केवल अवधिज्ञान को भी कहना चाहिये (नवरं) किन्तु (ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) मतिज्ञान आदि की अपेक्षा अवधिज्ञान की उत्पत्ति में अवधिज्ञानावरणीयकर्मों का क्षयोपशम होना है ऐसा जानना चाहिये। (एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) इसी तरह से केवल मनः पर्यवज्ञान की उत्पत्ति के विषय में भी जानना चाहिये। (नवरं) पूर्व की अपेक्षा इसकी उत्पत्ति में जो विशेषता है वह मनः पर्यवज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम को लेकर के है, अर्थात्

આભિનિબોધિક જ્ઞાનવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શ્રતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું.

(एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं) મતિજ્ઞાનના જેવી જ અવધિજ્ઞાનની પણ વક્તવ્યતા સમજવી. "नवरं" પરન્તુ (ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવાની છે કે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. (एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) એજ પ્રમાણે મનપર્યવજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના વિષયમાં પણ વક્તવ્યતા સમજવી. "नवरं" પરન્તુ અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી જોઈએ કે મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

च्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?' हे भदन्त ! कश्चित्पुरुषः केवलिनो वा सकाशात्, यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा सकाशात् अश्रुत्वाऽपि खलु केवलज्ञानमुत्पादयेत् किम् ? भगवानाह-' एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे, सेसं तं चेव ' एवमेव नवरं केवलज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयो भणितव्यः शेषं तदेव-पूर्ववदेव नवरं विशेषस्तु अत्र केवलज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयो भणितव्यः ' से

मनः पर्यवज्ञान की उत्पत्ति मनः पर्यय ज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से होती है ऐसा कहना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा) हे भदन्त ! क्या कोई जीव ऐसा भी होता है जो केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से विना सुने भी केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे) हे गौतम ! हां, कोई ऐसा भी जीव होता है जो केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से विना सुने भी केवलज्ञान को उत्पन्न करलेता है। और कोई ऐसा होता है केवली से या यावत् उनके श्रावक आदि से विना सुने केवलज्ञान उत्पन्न नहीं कर पाता है। जो विना सुने भी केवलज्ञान उत्पन्न कर लेता है उस जीव का केवल ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षय होता है और जो केवलज्ञान उत्पन्न नहीं कर पाता है उसको केवल ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षय नहीं होता है। (से

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाण भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! શું કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે કેવળજ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे) હે ગૌતમ ! અહીં પણ પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું એટલે કે કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરનાર જીવના કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થઇ ગયો હોય છે. પરન્તુ કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે તેમનો તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ કે એવા જીવના કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોતો નથી. " से

तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन एवमुच्यते-यावत्-यस्य केवलज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयः कृतो भवति स केवलिप्रभृतेः सकाशादश्रुत्वाऽपि केवलज्ञानमुत्पादयेत्, यस्य तु केवलज्ञानावरणीय कर्मणां क्षयो नो कृतो भवति स केवलिप्रभृतेः सकाशाद् अश्रुत्वा केवलज्ञानं नोत्पादयेदिति भावः। अथ पूर्वोक्तानेवार्थान् समुदायेनाह-'आसोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए " इत्यादि सर्वं पूर्ववदेव व्याख्येयमिति ॥ सू० १ ॥

अवधिज्ञानोत्पादवक्तव्यता ।

अथ केवलिप्रभृतेः सकाशादश्रुत्वैव यथा कश्चिज्जीवः केवलज्ञानमुत्पादयेत्तथा दर्शयितुमाह-' तस्स णं भंते ! ' इत्यादि ।

मूलम्-तस्स णं भंते ! छट्ठं - छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स

तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) इसी कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जिस जीवका केवल ज्ञानावरणीयकर्मोंका क्षय किया हुआ होता है वह जीव केवलीसे या यावत् केवली के श्रावक आदि से विना सुने भी केवलज्ञान उत्पन्न कर लेता है और जिस जीव का केवल ज्ञानावरणीयकर्मों का क्षय नहीं होता है वह जीव केवली से या केवली के श्रावक आदि से विना सुने केवलज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है। अब इन्हीं पूर्वोक्त अर्थों को समुदाय से कहने के लिये (असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) इत्यादि ऐसा कहा है। सो इन सब सूत्रों का अर्थ पहिले की तरह से ही प्रश्नोत्तर रूप में व्याख्यायुक्त करके समझलेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે જીવે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત વિષયોનું સમુદાયરૂપે કથન કરવાને માટે (असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે તે સૂત્રપાઠમાં આવતા પ્રશ્નોત્તરોનું નિરૂપણ મૂળ સૂત્રાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. ॥ સૂ૦૧ ॥

आयावणभूमीए आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए, पगइ-उवसंतयाए पगइपयणु कोहमाणमायालोभयाए, मिउमद्दव-संपन्नयाए, अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए, अन्नया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं, लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २ तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समु-प्पज्जइ । से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयण-सहस्साइं जाणइ पासइ । तेणं विभंगनाणेणं समु-प्पन्नेणं जीवे वि जाणइ, अजीवे वि जाणइ, पासंडत्थे सारंभे सपरिग्गहे, संकिलिस्समाणे वि जाणइ, विसुज्जमाणे वि जाणइ । से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ, सम्मत्तं पडिव-ज्जित्ता समणधम्मं रोएइ समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ, चरित्तं पडिवज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ, तस्स णं तेहिं मिच्छ-त्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं परिहायमाणेहिं सम्मदंसण-पज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं परिवड्ढमाणेहिं से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओही परावत्तइ ॥ सू०२ ॥

छाया—तस्य खलु भदन्त ! षष्ठं-षष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा ऊर्ध्वं बाहू प्रगृह्य प्रगृह्य सूर्याभिमुखस्य आतापनाभूमौ आतापयतः प्रकृतिभद्रयाए प्रकृत्यु-

---

अवधिज्ञानोत्पादकवक्तव्यता–

(तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवो कम्मेणं) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवो कम्मेणं

અવધિજ્ઞાનોત્પાદક વક્તવ્યતા—

" तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं " ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं

पशान्ततया प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभतया मृदुमार्दवसम्पन्नतया, आलीनतया, भद्रतया, विनीततया, अन्यदा कदाचित् शुभेन अध्यवसानेन, शुभेन परिणामेन लेश्याभिः विशुध्यमानाभिः विशुध्यमानाभिः तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहापोहमार्गणगवेषणं कुर्वतो विभङ्गनाम अज्ञानं समुत्पद्यते, । स खलु तेन विभङ्ग-

---

उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए पगइ उवसंतयाए, पगइपयणुकोहमाण-माया लोभयाए, मिउमद्दवसंपन्नयाए, अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए, अन्नया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं, लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २ तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहम-ग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ) निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपश्चर्या करने वाले, तथा आतापनाभूमि में सूर्य के सन्मुख ऊँचा हाथ करके आतापना लेने वाले, तथा प्रकृति से भद्र होने के कारण एवं प्रकृति से उपशान्त होने के कारण स्वभाव से अतिमन्द क्रोध, मान, माया और लोभ वाले तथा मृदुमार्दव से युक्त, आलीनता से युक्त, भद्रगुण से युक्त, विनयगुण से युक्त होने के कारण किसी एक दिन शुभ अध्यवसाय द्वारा शुभ परिणाम द्वारा, विशुद्धलेश्याओं द्वारा तदावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से ईहा, अपोह, मार्गणा और गवेषणा करते हुए उस जीव को विभंग नाम का अज्ञान उत्पन्न होता है-वह

बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स पगइ भद्दयाए पगइ उवसतयाए, पगइपयणुकोहमाणमायालोभयाए, मिउमद्दवसंपन्नयाए, अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए अन्नया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परि-णामेणं, लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २ तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहा-पोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ) निरन्तर छठ्ठ छठ्ठनी तपस्या करनारा, तथा तडकावाळी भूमिमां सूर्यनी सामे हाथ ऊंचा करीने आतापना लेनारा होवाथी, तथा भद्र प्रकृतिवाळा होवाथी, प्रकृतिथी उपशान्त होवाथी, क्रोध, मान, माया अने लोभने पातळा पाडया होवाथी, मृदु-मार्दवथी युक्त होवाथी, आलीनताथी युक्त होवाथी, भद्रगुणथी अने विनयगुणथी युक्त होवाने कारणे कोई एक दिवस शुभ अध्यवसाय द्वारा शुभपरिणाम द्वारा, विशुद्ध लेश्याओ द्वारा, तेना आवरक कर्मोनो क्षयोपशम थवाथी ईहा, अपोह, मार्गणा अने गवेषणा करता करता आ जीवने विभंग नामनुं अज्ञान उत्पन्न थई जाय छे.

ज्ञानेन समुत्पन्नेन जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम् उत्कर्षेण असंख्येयानि योजनसहस्राणि जानाति पश्यति । स खलु तेन विभङ्गज्ञानेन समुत्पन्नेन जीवानपि जानाति, अजीवानपि जानाति, पाखण्डस्थान् सारम्भान्, सपरिग्रहान् संक्लिश्यमानानपि जानाति, विशुध्यमानानपि जानाति । स खलु पूर्वमेव सम्यक्त्वं

(से णं ते णं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं जाणइ पासइ, जीवे वि जाणइ, अजीवे वि जाणइ, पासंडत्थे, सारंभे, सपरिग्गहे, संकिलिस्समाणे वि जाणइ विसुज्झमाणे वि जाणइ, से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ,सम्मत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ, समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ, चरित्तं पडिवज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ, तस्स णं तेहिं मिच्छात्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं परिहायमाणेहिं सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २ से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओही परावत्तइ) उत्पन्न हुए उस विभंगज्ञान द्वारा जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग को और उत्कृष्ट से असंख्यात हजार योजन को जानता है और देखता है। उस उत्पन्न हुए विभंगज्ञान द्वारा वह जीवों को भी जानता है, अजीवों को भी जानता है, आरंभवाले परिग्रहवाले एवं संक्लेश से युक्त हुए पाखण्डी जीवों को भी जानता है और विशुद्ध जीवों को भी जानता है। वह विभंगज्ञानी पहिले से ही सम्य-

---

(से णं ते णं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं जाणइ पासइ, जीवे वि जाणइ अजीवे वि जाणइ, पासंडत्थे, सारंभे, सपरिग्गहे, संकिलिस्समाणे वि जाणइ विसुज्झमाणे वि जाणइ, से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ, सम्मत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ, समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ, चरित्तं पडिवज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ, तस्स णं तेहिं मिच्छित्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं परिहायमाणेहिं सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २ से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओही परावत्तइ) ઉત્પન્ન થયેલા તે વિભંગજ્ઞાન દ્વારા તે ઓછામાં ઓછા અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. તે વિભંગજ્ઞાન દ્વારા તે જીવોને પણ જાણે છે અને અજીવોને પણ જાણે છે. તે આરંભવાળા, પરિગ્રહવાળા, સંકલેશવાળા અને પાખંડી જીવોને પણ જાણે છે અને વિશુદ્ધ જીવોને પણ જાણે છે. તે વિભંગજ્ઞાની પહેલેથી જ સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

प्रतिपद्यते, सम्यक्त्वं प्रतिपद्य श्रमणधर्मं रोचयति, श्रमणधर्मं रोचयित्वा चारित्रं प्रतिपद्यते, चारित्रं प्रतिपद्य लिङ्गं प्रतिपद्यते। तस्य खलु तैः मिथ्यात्वपर्यायैः परिहीयमाणैः परिहीयमाणैः सम्यग्दर्शनपर्यायैः परिवर्द्धमानैः परिवर्धमानैः तद् विभङ्गे अज्ञानम् सम्यक्त्वपरिगृहीतं क्षिप्रमेव अवधिः परावर्तते ॥ सू० २ ॥

टीका—'तस्स णं भंते! छट्ठं-छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स, गौतमः पृच्छति–हे भदन्त! तस्य खलु अश्रुतधर्मादिकस्य जीवस्य षष्ठ-षष्ठेन अनिक्षि-

---

क्त्व को प्राप्त करता है, सम्यक्त्व को प्राप्त करके वह श्रमणधर्म ऊपर रुचि करता है, रुचि करके वह चारित्र को स्वीकार करता है, चारित्र को स्वीकार करके वह लिङ्गरूप वेष को स्वीकार करता है। बाद में उस विभङ्ग ज्ञानी के मिथ्यात्वपर्यायें क्षीण होते होते और सम्यग्दर्शन पर्यायें बढते बढते वह विभंग अज्ञान सम्यक्त्व युक्त हो जाता है और शीघ्र ही वह अवधिरूप में परिवर्तित हो जाता है।

टीकार्थ—जिस प्रकार से कोई जीव केवली आदि से सुने विना ही केवलज्ञान उत्पन्न कर लेता है उसी प्रकार से सूत्रकार दिखाते हैं (तस्स णं भंते! छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमिए आयावेमाणस्स) हे भदन्त! जिस जीव ने केवली आदि के समीप धर्मादिक का श्रवण नहीं किया है, तथा निरंतर आचरित्त छट्ठ छट्ठ की तपस्या से जो युक्त बना

સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે શ્રવણ ધર્મ ઉપર રુચિ કરવા માંડે છે, અને રુચિ કરીને તે ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે. ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને તે લિંગ-રૂપ વેષનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યારબાદ તે વિભંગજ્ઞાનીની મિથ્યાત્વ પર્યાયો ક્ષીણ થતાં થતાં અને સમ્યગ્દર્શનપર્યાયોની વૃદ્ધિ થતાં થતાં તે વિભંગ અજ્ઞાન સમ્યકત્વ યુક્ત થઈ જાય છે અને તુરત જ તે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિવર્તિત થઈ જાય છે

ટીકાર્થ—કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના કોઈ જીવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એવું આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે એવું કેવી રીતે બને છે તે સૂત્રકાર અહીં પ્રકટ કરે છે—

(जस्सणं भंते! छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमिए आयावेमाणस्स) હે ભદન્ત! જે જીવે કેવલી આદિની સમીપે ધર્માદિકને શ્રવણ કર્યા નથી, તથા નિરંતર છટ્ઠને

ष्ठेन निरन्तराचरितेन तपः-कर्मणा ऊर्ध्वबाहू प्रगृह्य प्रगृह्य धृत्वा धृत्वा सूराभिमुखस्य सूर्यसम्मुखस्थस्य आतापनाभूमौ आतापयतः आतापनां कुर्वतः 'पगइभद्दयाए पगइउवसंतयाए' प्रकृतिभद्रतया प्रकृत्या स्वभावेन भद्रः शोभनः श्रेष्ठस्तस्य-भावस्तया स्वभावश्रेष्ठतया, प्रकृत्युपशान्ततया प्रकृत्या स्वभावेन उपशान्तः उप-शमवान् तस्य भावस्तया शान्तस्वभावतया इत्यर्थः 'पगइपयणुकोहमाणमाया-लोभयाए' प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभतया-प्रकृत्या स्वभावेन प्रतनवः कृशाः क्रोधमानमायालोभा यस्य तस्य भावस्तया 'मिउमद्दवसंपन्नयाए' मृदुमार्दवसम्प-न्नतया-अत्यन्तकोमलस्वभावतया 'अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए' आलीन-तया आलीन आश्रितः गुरोरनुशासनाभावेऽपि सुभद्रक एव, तस्य भावस्तया, भद्रतया, विनीततया, 'अन्नया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेणं' शुभेन अध्यवसानेन अध्यवसायेनेत्यर्थः शुभेन परिणामेन 'लेस्साहिं विसुज्झ-माणीहिं विसुज्झमाणीहिं' लेश्याभिः विशुद्ध्यमानाभिः विशुद्ध्यमानाभिः वारं वारं निरन्तरं विशुद्धिमाप्नुवतीभिरित्यर्थः, 'तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं'

हुआ है, एवं आतापना भूमि में ऊर्ध्वबाहु करके जो सूर्य की ओर मुख करके आतापना लेता है, (पगइ भद्दयाए, पगइ उवसंतयाए) जो स्व-भाव से सरल है, स्वभाव से उपशमवाला है, स्वभाव से जिसकी क्रोध, मान, माया और लोभ कषायें कृश-अल्प हो गई हैं (अल्लीण-याए, भद्दयाए, विणीययाए) गुरु के अनुशासन के अभाव में भी जो भद्रक परिणामी होता है, विनय गुण जिसमें अच्छी तरह से भरा हुआ है, ऐसे उस बालतपस्वी जीव को (सुभेणं अज्झवसाणेणं) कि जो शुभ अध्यवसाय (सुभेणं परिणामेणं) एवं शुभ परिणाम द्वारा (लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २) धीरे २ विशुद्ध बनती जाती अपनी लेश्याओं से

પારણે છઠ્ઠની તપસ્યાથી યુક્ત છે, તથા તડકાવાળી ભૂમિમાં ઊર્ધ્વ બાહુ કરીને અને સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને જે આતાપના લેતો હોય છે, (पगइ भद्दयाए, पगइ उवसतयाए) જે સ્વભાવે સરલ છે, જે ઉપશાન્ત છે, સ્વાભાવિક રીતેજ જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો પાતળા પડી ગયેલા છે, (अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए) ગુરુના અનુશાસનનો અભાવ હોવા છતાં પણ જે ભદ્રક પરિણામી હોય છે જેનામાં વિનયગુણ બહુ જ વધારે પ્રમાણમા રહેલો હોય છે. (सुभेण अज्झवसाणेण, सुभेण परिणामेण) શુભ અધ્યાવસાય અને શુભ પરિણામ દ્વારા (लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २, ધીરે ધીરે વિશુદ્ધ બનતી જતી પોતાથી લેશ્યાઓથી જે યુક્ત થયેલ છે, (तयावरणिज्जाणं

तदावरणीयानां विभङ्गज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन 'ईहापोहमग्गणगवेसणं करेस्समाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ' ईहापोहमार्गणगवेषणम् तत्र ईहा सदर्थाभिमुखा ज्ञानचेष्टा, अपोहस्तु विपक्षनिरासः, मार्गणं च अन्वयधर्मालोचनं, गवेषणं तु व्यतिरेकधर्मालोचनम्, कुर्वतः विभङ्गो नाम अज्ञानं समुत्पद्यते। 'से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं' स खलु बालतपस्वी तेन पूर्वोक्तेन समुत्पन्नेन विभङ्गज्ञानेन करणभूतेन 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं जाणइ पासइ' जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कर्षेण तु असंख्येयानि योजनसहस्राणि जानाति पश्यति। 'से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जीवेवि जाणइ, अजीवेवि जाणइ' स खलु तेन

युक्त बना हुआ है (तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं) विभंगज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से (अन्नयाकयाइं) कदाचित् (ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स) ईहा, अपोह, मार्गणा और गवेषणा करते समय (विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ) विभंग नाम का अज्ञान उत्पन्न हो जाता है। सदर्थ की तरफ झुकती हुई जो ज्ञान की चेष्टा है उसका नाम ईहा, विपक्ष के धर्मों का निरास करने का नाम अपोह, अन्वयरूप से वर्तमान धर्म की आलोचना करने का नाम मार्गण एवं व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेषण है। (से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं) उत्पन्न उस विभंगज्ञान से वह बालतपस्वी (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं जाणइ पासइ) कम से कम अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण क्षेत्र को और अधिक से अधिक असंख्यात हजार योजनप्रमाण क्षेत्र को जानता है और देखता है। (से णं ते णं विभंगनाणेणं

कम्माणं खओवसमेणं) એવા બાલતપસ્વી જીવને વિભંગ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી (अन्नया कयाइं) કયારેક (ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स) ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણા કરતા કરતા (विभंगेनामं अन्नाणे समुप्पज्जइ) વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, સદર્થની તરફ ઝુકતી જે જ્ઞાનની ચેષ્ટા છે તેને 'ઇહા' કહે છે. વિપક્ષના ધર્મોનો નિરાસ (દલીલો દ્વારા તે-ની માન્યતાઓને ખોટી સાબિત કરવી તેનું નામ અપોહ છે) કરવો તેનું નામ "અપોહ" છે. અન્વયરૂપે વર્તમાન ધર્મની આલોચના કરવી તેનું નામ માર્ગણા છે અને વ્યતિરેક (વિરોધી) ધર્મોની આલોચના કરવી તેનું નામ ગવેષણા છે.

विभङ्गज्ञानेन समुत्पन्नेन जीवानपि जानाति अजीवानपि जानाति कथञ्चित्, न तु साक्षादेव, विभङ्गज्ञानस्य मूर्तमात्रगोचरत्वात् 'पासंडत्थे सारंभे सपरिग्गहे संकिलिस्समाणेवि जाणइ, विसुज्झमाणेवि जाणइ' पाखण्डस्थान् मिथ्यादम्भव्रतस्थान् सारम्भान् आरम्भयुक्तान् अत एव सपरिग्रहान् परिग्रहवतः संक्लिश्यमानानपि संक्लिष्टपरिणामयुक्तानपि तादृशपाखण्डस्थान्, जानाति, विशुध्यमानानपि विशुद्धपरिणामयुक्तानपि जानाति, आरम्भादिमतामेवं स्वरूपत्वात्। से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ' स खलु असौ विभङ्गज्ञानी बालतपस्वी जीवाजीवस्वरूपपाखण्डस्थसंक्लिश्यमानतादिज्ञाता सन् पूर्वमेव चारित्रप्रतिपत्तेः प्रागेवेत्यर्थः, सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते

समुप्पन्नेणं जीवे वि जाणइ, अजीवे वि जाणइ) उत्पन्न हुए उस विभंगज्ञान से वह कथंचित् रूप से जीवों को भी जानता है, अजीवों को भी जानता है। साक्षात्रूप से वह उन्हें नहीं जानता है। क्यों कि विभंगज्ञान मूर्तपदार्थ को ही जानता है-अमूर्त पदार्थो को नहीं। (पासंडत्थे सारंभे सपरिग्गहे संकिलिस्समाणे वि जाणइ, विसुज्झमाणे वि जाणइ) आरंभ में वर्तमान परिग्रह से सहित और संक्लेशपरिणाम वाले पाखंडी जीवों को जानता है। तथा-विशुद्धपरिणाम युक्त जीवों को भी जानता है। (से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ) वह विभंगज्ञानी बालतपस्वी जीव-जीव के अजीव के स्वरूप को, आरम्भ परिग्रह और संक्लिष्टपरिणाम से युक्त पाखण्डी जीव को और विशुद्ध

(से णं तेण विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं) ઉત્પન્ન થયેલા વિભંગ જ્ઞાન વડે તે બાલ તપસ્વી (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं जाणइ, पासइ) ઓછામાં ઓછા અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણુ ક્ષેત્રને અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણુ ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે. (से णं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जीवे वि जाणइ, अजीवे वि जाणइ) ઉત્પન્ન થયેલા વિભંગજ્ઞાન વડે તે કંઈક અંશે જીવોને પણ જાણે છે અને અજીવોને પણ જાણે છે. તે તેમને સાક્ષાત્ રૂપે જાણુતો નથી, કારણ કે વિભંગજ્ઞાની મૂર્ત પદાર્થોને જ જાણી શકે છે-અમૂર્ત પદાર્થોને જાણી શકતો નથી.

(पासडत्थे, सारंभे, सपरिग्गहे संकिलिस्समाणे वि जाणइ, विसुज्झमाणे वि जाणइ) તે પાખંડીને, આરંભવાળાને, પરિગ્રહવાળાને અને સંકલેશયુક્ત પરિણામવાળાને પણ જાણે છે અને વિશુદ્ધ પરિણામયુક્ત જીવોને પણ જાણે છે. (से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ) તે વિભંગજ્ઞાની બાલતપસ્વી-જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને આરંભ, પરિગ્રહ અને સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા

स्वीकरोति 'संमत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ' सम्यक्त्वं प्रतिपद्य श्रमण-धर्मं रोचयति-श्रद्धत्ते अभिप्रीतिविषयं करोति 'समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडि-वज्जइ' श्रमणधर्मम् साधुधर्मम् रोचयित्वा चारित्रं प्रतिपद्यते 'चरित्तं पडिव-ज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ' चारित्रं प्रतिपद्य स्वीकृत्य लिङ्गं सदोरकमुखवस्त्रिकाबद्ध-मुखादिरूपं मुनिवेषं प्रतिपद्यते-स्वीकरोति 'तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहा-यमाणेहिं परिहायमाणेहिं, सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं परिवड्ढमाणेहिं' तस्य खलु विभङ्गज्ञानिनो बालतपस्विनः तै मिथ्यात्वपर्यायैः परिहीयमाणैः परिहीयमाणैः पौनःपुन्येन निरन्तरं परिमुच्यमानैः, सम्यक्त्वदर्शनपर्यायैः परिवर्द्धमानैः परिवर्द्धमानैः 'से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओही परावत्तइ' स विभङ्गो

परिणाम युक्त जीव को जानता हुआ चारित्रप्रतिपत्ति के पहिले सम्यक्त्व को स्वीकार करता है (संमत्तं पडिवज्जित्ता, समणधम्मं रोएइ) सम्यक्त्व को स्वीकार करके श्रमण धर्म के ऊपर वह श्रद्धा रखता है-अपनी अभिप्रीति का उसे विषय बनता है। (समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ) उसे अपनी अभिप्रीति का विषय बनाकर चारित्र को वह स्वीकार कर लेता है। (चरित्तं पडिवज्जित्ता) चारित्र को स्वीकार करके (लिंगं पडिवज्जइ) सदोरक मुखवस्त्रिका बद्ध मुखादिरूपवाले मुनिवेष को धारण करता है। (तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं २ सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २) वहां उसकी निरन्तर मिथ्यात्वपर्यायों से रहित बनी हुई बढते हुए सम्यक्त्वपर्यायों से उस बाल-तपस्वी विभङ्गज्ञानी का (से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव

પાખંડી જીવને જાણતો થકો ચારિત્ર પ્રાપ્તિના પૂર્વે સમ્યકત્વનો સ્વીકાર કરે છે. (संमत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ) સમ્યકત્વનો સ્વીકાર કરીને તે શ્રમણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે-એટલે કે તેના પ્રત્યે વધારેને વધારે અભિ-રુચિવાળો થતો જાય છે (समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ) આ રીતે શ્રવણ ધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિવાળો બનીને તે ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. (चरित्तं पडिवज्जित्ता) ચારિત્રને અંગીકાર કરીને (लिंगं पडिवज्जइ) સદોરક મુખવસ્ત્રિકાયુક્ત મુનિવેષને ધારણ કરે છે. (तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं २ सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २) ત્યારે તેની મિથ્યાત્વ પર્યાયો નિરંતર ક્ષીણ થતાં થતાં તેની સમ્યકત્વ પર્યાયો વૃદ્ધિ પામવા માંડે છે. આ પ્રમાણે સમ્યકત્વ પર્યાયોની વૃદ્ધિ થતી રહેવાથી તે બાલતપસ્વી વિભંગ જ્ઞાનીનું (से विभंग अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओहीपरावत्तइ) તે

नाम अज्ञानं सम्यक्त्वपरिगृहीतः क्षिप्रमेव अवधिः अवधिज्ञानं परावर्तते अवधिज्ञानतया परिणमति । अत्र यद्यपि चारित्रप्रतिपत्तिमादौ अभिधाय सम्यक्त्वपरिगृहीतं विभङ्गज्ञानमवधिज्ञानं भवतीति पश्चादुक्तं तथापि चारित्रप्रतिपत्तेः पूर्वमेव सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकाले एव विभङ्गज्ञानम् अवधिज्ञानतया परिणमतीति द्रष्टव्यम् सम्यक्त्वचारित्राभावे विभङ्गज्ञानस्याभावादिति ॥ सू० २ ॥

पूर्वोक्तावधिज्ञानिनो लेश्यादिवक्तव्यता ।

अथोक्तविभङ्गज्ञानिनमेवावधिज्ञानितया परिणतं लेश्यादिभिः प्ररूपयितुमाह—'सेणं भंते ।' इत्यादि ।

मूलम्—से णं भंते! कइलेस्सासु होज्जा ? गोयमा ! तिसु विसुद्ध लेस्सासु होज्जा, तं जहा—तेउलेस्साए, पम्हलेसाए सुक्कलेस्साए। से णं भंते ! कइसु णाणेसु होज्जा ? गोयमा ! तिसु आभिणिबोहियनाण-सुयनाण-ओहिनाणेसु होज्जा ? । से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? गोयमा ! सजोगी होज्जा,

---

ओही परावत्तइ) वह विभङ्गज्ञान सम्यक्त्व से परिगृहीत होकर जल्दी ही अवधिज्ञान के रूप में बदल जाता है। यद्यपि "यहां पर चारित्र प्रतिपत्ति को आदि में कहकर सम्यक्त्व परिगृहीत होकर विभंगज्ञान अवधिज्ञानरूप में बदल जाता है" ऐसा पीछे कहा है तो भी यहां पर ऐसा ही समझना चाहिये कि चारित्रप्रतिपत्ति से पहिले ही जीव जब सम्यक्त्व प्रतिपत्ति कर लेता है उस काल में ही विभंगज्ञान अवधिज्ञान रूप से परिणमित हो जाता है। क्यों कि सम्यक्त्व चारित्र के सद्भाव में विभंगज्ञान का अभाव हो जाता है ॥ सू० २ ॥

વિભંગજ્ઞાન સમ્યક્ત્વયુક્ત થઇને તુરતજ અવધિજ્ઞાન રૂપે પરિણમિત થઇ જાય છે. જો કે "અહીં ચારિત્ર-પ્રતિપત્તિને શરૂઆતમાં કહીને સમ્યક્ત્વ પરિગૃહીત થઇને વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન રૂપે પરિવર્તિત થઇ જાય છે." એવું પાછળથી કહેવામાં આવ્યુ છે, તો પણ અહીં એવું સમજવું જોઇએ કે ચારિત્રપ્રાપ્તિના પહેલાંજ જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી છે, તે કાળે જ વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમિત થઈ જાય છે, કારણ કે સમ્યક્ત્વ ચારિત્રનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે વિભંગજ્ઞાનનો અભાવ થઈ જાય છે. ॥સૂ૦૨॥

नो अजोगी होज्जा। जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा, कायजोगी होज्जा ? गोयमा ! मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा । से णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा, अणागारोवउत्ते होज्जा ? गोयमा ! सागारोवउत्ते वा होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा। से णं भंते! कयरंमि संघयणे होज्जा ? गोयमा ! वइरोसभनारायसंघयणे होज्जा। से णं भंते! कयरंमि संठाणे होज्जा ? गोयमा ! छण्हं संठाणाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा। से णं भंते! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा ? गोयमा! जहण्णेणं सत्तरयणीए,उक्कोसेणं पंचधणुसइए होज्जा। से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं साइरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउए होज्जा। से णं भंते ! किं सवेदए होज्जा ? अवेदए होज्जा ? गोयमा ! सवेदए होज्जा, णो अवेदए होज्जा ? जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा ? पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ? गोयमा! नो इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, नो नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा । से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ? गोयमा ! सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा। जइ सकसाई होज्जा कइसु कसाएसु होज्जा ? गोयमा ! चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा । तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता । ते णं भंते ! पसत्था अप्प-

सत्था ? गोयमा ! पसत्था नो अप्पसत्था । से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वड्ढमाणेहिं अणंतेहिंतो नेरइय-भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ, अणंतेहिंतो तिरिक्खजो-णियभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ, अणंतेहिंतो मणुस्स-भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ, अणंतेहिंतो देवभवग्गह-णेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ, जाओवि य से इमाओ नेरइयतिरि-क्खजोणियमणुस्सदेवगइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ, तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवेइ, अणं-ताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवित्ता अपच्चक्खाणकसाए को-हमाणमायालोभे खवेइ, अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमाया-लोभे खवित्ता पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवेइ, पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवित्ता संजलणकोहमाण-मायालोभे खवेइ संजलण कोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं, नवविहं दरिसणावरणिज्जं, पंचविहं अंतराइयं, तालमत्थाकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु कम्मरयविकिरणकरं अपु-व्वकरणं अणुपविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने ॥ सू० ३ ॥

छाया—स खलु भदन्त ! कतिलेश्यासु भवति ? गौतम ! तिसृषु विशुद्धले-श्यासु भवति, तद्यथा–तेजोलेश्यायां पद्मलेश्यायां शुक्लेश्यायाम्। स खलु भदन्त !

कतिषु ज्ञानेषु भवति ? गौतम ! त्रिषु-आभिनिबोधिकज्ञान श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञानेषु भवति । स खलु भदन्त ! किं सयोगी भवति, अयोगी भवति ? गौतम सयोगी भवति, नो अयोगी भवति, यदि सयोगी भवति, किं मनोयोगी भवति, वचोयोगी

पूर्वोक्त अवधिज्ञानी की लेश्यादि वक्तव्यता

'से णं भंते ! कइलेस्सासु होज्जा' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(से णं भंते ! कइलेस्सासु होज्जा) हे भदन्त ! उस अवधिज्ञानी जीव के कितनी लेश्याएँ होती हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा) उस अवधिज्ञानी जीवको तीन विशुद्ध लेश्याएँ होती है (तंजहा) जो इस प्रकार से हैं-(तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए) तेजोलेश्या, पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या-(से णं कइ नाणेसु होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधिज्ञानी जीव कितने ज्ञानों में होता है ? अर्थात् अवधिज्ञानी जीव के कितने ज्ञान होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (तिसु आभिणिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणेसु होज्जा) अवधिज्ञानी जीव आभिनिबोधिकज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान इन तीन ज्ञानों में होता है । (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधिज्ञानी जीव सजोगी होता है या अजोगी होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सजोगी होज्जा नो अजोगी होज्जा) अवधिज्ञानी जीव सजोगी होता है, अयोगी नहीं होता है । (जइ स-

---

પૂર્વોક્ત અવધિજ્ઞાનની લેશ્યાદિની વક્તવ્યતા—

(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાની જીવ કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (गोयमा ! तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा तंजहा) હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાની જીવ નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓથી યુક્ત હોય છે. (तेउलेस्साए, पहूमलेस्साए, सुक्कलेस्साए) તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા. (सेणं कइ नाणेसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાની જીવ કેટલાં જ્ઞાનવાળો હોય છે ? (गोयमा ! तिसु आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा) હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાની જીવમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોય છે. (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન અને (૩) અવધિજ્ઞાન. (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ સયોગી હોય છે કે અયોગી હોય છે ? (गोयमा! सजोगी होज्जा, नो अजोगी होज्जा) હે ગૌતમ! અવધિજ્ઞાની જીવ સયોગી હોય છે અયોગી હોતા નથી

भवति, काययोगी भवति ? गौतम ! मनोयोगी वा भवति, वचोयोगी वा भवति, काययोगी वा भवति । स खलु भदन्त ! किं साकारोपयुक्तो भवति ? अनाकारोपयुक्तो भवति ? गौतम ! साकारोपयुक्तो वा भवति, अनाकारोपयुक्तो वा भवति । स खलु भदन्त ! कतरस्मिन् सहनने भवति ? गौतम ! वज्रऋषभनाराचसंहनने भवति । स खलु भदन्त ! कतरस्मिन् संस्थाने भवति ? गौतम ! षण्णां संस्थाना-

---

जोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा, कायजोगी होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह अवधिज्ञानी सजोगी–योगसहित होता है तो क्या वह मनोयोग सहित होता है ? या वचनयोगसहित होता है ? या काययोगसहित होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) वह अवधिज्ञानी जीव मनो योगवाला भी होता है, वचनयोगवाला भी होता है और काययोगवाला भी होता है । (से णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा आणागारोवउत्ते होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधिज्ञानी जीव साकार उपयोगवाला होता है या अनाकार उपयोगवाला होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी जीव (सागारोवउत्ते वा होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा) साकार उपयोगवाला भी होता है और अनाकार उपयोगवाला भी होता है । (से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधि ज्ञानी किस सहनन में होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी (वइरोसभनाराय संघयणे होज्जा) वज्रऋषभनाराच सहनन में

(जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा, कायजोगी होज्जा?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની સયોગી (યોગ સહિત) હોય છે, તો શું તે મનયોગસહિત હોય છે, કે વચનયોગ સહિત હોય છે, કે કાયયોગસહિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, काय जोगी वा होज्जा) તે અવધિજ્ઞાની જીવ મનોયોગવાળો પણ હોય છે, વચન યોગવાળો પણ હોય છે અને કાયયોગવાળો પણ હોય છે (से णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणागारोवउत्ते होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ સાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે કે અનાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ (सागरोवउत्ते वा होज्जा, अणा गारोवउत्ते वा होज्जा) સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપ-યોગવ.ળો પણ હોય છે (से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની કેવાં સંહનનવાળો હોય છે ? (गोयमा ! वइरोसभनाराय संघयणे

नाम् अन्यतमस्मिन् संस्थाने भवति। स खलु भदन्त! कतमस्मिन् उच्चत्वे भवति? गौतम! जघन्येन रत्नौ, उत्कृष्टेन पञ्चधनुःशते भवति। स खलु भदन्त! कतमस्मिन् आयुष्के भवति? गौतम! जघन्येन सातिरेकवर्षायुष्के, उत्कृष्टेन पूर्वकोटया-युष्के भवति। स खलु भदन्त! किं सवेदको भवति? अवेदको भवति? गौतम!

होता है। (से णं भंते! कयरंमि संठाणे होज्जा) हे भदन्त! वह अव-धिज्ञानी किस संस्थानमें होता है? (गोयमा) हे गौतम! (छण्हं संठा-णाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा) ६ स्थानों में से वह किसी एक संस्थान में होता है। (से णं भंते! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा) हे भदन्त! वह अवधिज्ञानी कितनी ऊँचाईवाला होता है? (गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेणं सत्तरयणीए, उक्कोसेणं पंच धणुसइए होज्जा) वह अवधिज्ञानी कम से कम सात हाथ की ऊँचाई वाला होता है और अधिक से अधिक पांच सौ धनुष की ऊँचाई वाला होता है। (से णं भंते! कयरंमि आउए होज्जा) हे भदन्त! वह अवधिज्ञानी कितनी आयुवाला होता है? (गोयमा) हे गौतम! वह अवधिज्ञानी (जहण्णेणं साइरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउए होज्जा) कम से कम कुछ अधिक आठ वर्ष की आयुवाला होता है और अधिक से अधिक एक कोटिपूर्व की आयुवाला होता है। (से णं भंते! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा) हे भदंत! वह अवधिज्ञानी वेदसहित

होज्जा) હે ગૌતમ! તે અવધિજ્ઞાની વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હોય છે. (से णं भंते! कयरंमि संठाणे होज्जा?) હે ભદન્ત! તે અવધિજ્ઞાની કેવા સંસ્થાન (આકાર) વાળો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (छण्हं संठा-णाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा) ૭ સંસ્થાનોમાંના કોઇ પણ એક સંસ્થાનવાળો તે હોય છે. (से णं भंते! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा?) હે ભદન્ત! તે અવ-ધિજ્ઞાની કેટલી ઊંચાઈવાળો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं सत्तरयणीए, उक्कोसेणं पंच धणुसइए होज्जा) તે અવધિજ્ઞાનીની ઓછામાં ઓછી ઊંચાઈ સાત હાથની અને વધારેમાં વધારે ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ હોય છે. (से णं भंते! कयरंमि आउए होज्जा?) હે ભદન્ત! તે અવધિજ્ઞાની કેટલા આયુષ્યવાળો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं साइरे-गट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउए होज्जा) તે અવધિજ્ઞાનીનું ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય આઠ વર્ષ કરતાં થોડું વધારે હોય છે અને વધારેમાં વધારે આયુષ્ય એક કોટિપૂર્વનું હોય છે. (से णं भंते! किं सवेदए होज्जा, अवेदए

सवेदको भवति, नो अवेदको भवति। यदि सवेदको भवति, किं स्त्रीवेदको भवति पुरुषवेदको भवति, नपुंसकवेदको भवति, पुरुषनपुंसकवेदको भवति ? गौतम ! नो स्त्रीवेदको भवति, पुरुषवेदको वा भवति, नो नपुंसकवेदको, पुरुष नपुंसकवेदको वा भवति। स खलु भदन्त! किं सकषायी भवति ? अकषायी भवति?, गौतम! सकषायी भवति नो अकषायी भवति। यदि सकषायी भवति, स खलु भदन्त! कतिषु

होता है या वेदरहित होता है ? (गोयमा–सवेदए होज्जा णो अवेदए होज्जा) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी वेदसहित होता है, वेदरहित नहीं (जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह अवधिज्ञानी वेदसहित होता है तो क्या स्त्रीवेदसहित होता है या पुरुषवेद सहित है या नपुंसकवेदसहित होता है ? या (पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा) पुरुष नपुंसक वेद सहित होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी (नो इत्थी वेयए होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, नो नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) स्त्रीवेद वाला नहीं होता है पुरुषवेद वाला होता है। नपुंसक वेदवाला नहीं होता है पुरुष नपुंसक वेदवाला होता है। (से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधिज्ञानी सकषायी होता है या अकषायी होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी (सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा)

होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે ? (गोयमा ! सवेदए होज्जा णो अवेदए होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી. (जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે, તો શું સ્ત્રીવેદસહિત હોય છે કે પુરુષવેદસહિત હોય છે કે નપુંસક વેદસહિત હોય છે ? કે (पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा) પુરુષ નપુંસકવેદસહિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની (नो इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, नो नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) સ્ત્રીવેદવાળો હોતો નથી, પુરુષવેદવાળો હોય છે, નપુંસક વેદવાળો હોતો નથી, પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે ? (से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ? (गोयमा ! सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોતો

काषायेषु भवति ? गौतम ! चतुर्षु संज्वलनक्रोध-मान-मायालोभेषु भवति । तस्य खलु भदन्त ! कियन्ति अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! असंख्येयानि अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु भदन्त ! प्रशस्तानि ? अप्रशस्तानि ? गौतम ! प्रशस्तानि, नो अप्रशस्तानि । स खलु गौतम ! तैः प्रशस्तैः अध्यवसानैः वर्तमानैः अनन्तेभ्यो नैरयिकभवग्रहणेभ्य आत्मानं विसंयोजयति, अनन्तेभ्यस्तिर्यग्यो-

---

सकषायी होता है, अकषायी नहीं होता है । (जइ सकसाई होज्जा कइसु कसाएसु होज्जा) हे भदन्त ! वह अवधिज्ञानी यदि सकषायी होता है तो कितनी कषायों में होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउसु संजलणकोहमाणमाया लोभेसु होज्जा) वह अवधिज्ञानी संज्वलन क्रोध, मान, माया, लोभ इन चार कषायों में होता है । (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! उस अवधिज्ञानी के कितने अध्यवसाय कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! उस अवधिज्ञानी के (असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता) असंख्यात अध्यवसाय कहे गये हैं । (ते णं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था) हे भदन्त ! वे उसके असंख्यात अध्यवसाय प्रशस्त होते हैं या अप्रशस्त होते हैं । (गोयमा) हे गौतम ! (पसत्था नो अप्पसत्था) वे उसके अध्यवसाय प्रशस्त होते हैं, अप्रशस्त नहीं होते हैं । (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं अणंतेहिंतो नेरइय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) हे गौतम ! वह अवधिज्ञानी जीव उन वर्तमान अध्यवसायों द्वारा अनन्त-

---

નથી. (जइ सकसाई होज्जा कइसु कसाएसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો તે કેટલા કષાયોવાળો હોય છે ? (गोयमा) चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાનીમાં સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચાર કષાયોનો સદ્ભાવ હોય છે. (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાનિના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાનીના (असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता) અસંખ્યાત અધ્યવસાય કહ્યાં છે ? (ते णं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था) હે ભદન્ત ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રશસ્ત હોય છે ? (गोयमा ! पसत्था, नो अप्पसत्था હે ગૌતમ ! તેના તે અધ્યવસાયો પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं अणंतेहिं नो नेरइय भवगगहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ તે

निकभवग्रहणेभ्य, आत्मानं विसंयोजयति, अनन्तेभ्यो मनुष्यभवग्रहणेभ्य आत्मानं विसंयोजयति, अनन्तेभ्यो देवग्रहणेभ्य आत्मानं विसंयोजयति, या अपि च ताः इमाः नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-देवगति नाम्न्यश्चतस्रः उत्तरप्रकृतयः, तासां च खलु औपग्रहिकान् अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभान् क्षपयित्वा अप्रत्याख्यानकषायान् क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, अप्रत्याख्यानकषायान् क्रोधमानमायालोभान् क्षपयित्वा, प्रत्या-

---

नैरयिक भवों से अपने आपको दूर कर लेता है (अणंतेहिंतो तिरिक्ख जोणिय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोइए) अनन्त तिर्यंच भवों से अपने आपको दूर कर लेता है, (अणंतेहिंतो मणुस्स भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) अनन्त मनुष्य भवों से अपने आपको दूर कर लेता है (अणंतेहिंतो देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) और अनन्त देव भवों से अपने आप को विमुक्त कर लेता है। (जाओ वि य से इमाओ नेरइय तिरिक्ख जोणिय मणुस्स देवगइ नामाओ चत्तारि उत्तर पयडीओ, तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोहमाणमाया लोभे खवेइ) तथा इसकी जो ये नरकगति, तिर्यञ्चगति, मनुष्यगति, और देवगति इस नामकी चार उत्तर प्रकृतियां हैं सो इन चार उत्तर प्रकृतियों के आधार भूत जो अनंतानुबंधी संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ हैं इनका वह क्षय करता है। (अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवित्ता अपचक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवेइ, अप-

---

વર્તમાન (વિદ્યમાન) અધ્યવસાયો દ્વારા અનંત નૈરયિક ભવોમાંથી પોતાની જાતને દૂર કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो तिरिक्खजोणिय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત તિર્યંચ ભવોથી પણ પોતાની જાતને મુક્ત કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो मणुस्स भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત મનુષ્ય ભવોથી પોતાની જાતને મુક્ત કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અને અનંત દેવભવોથી પણ પોતાના આત્માને મુક્ત કરી નાખે છે ? (जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणिय मणुस्स देवगइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ, तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोहमाण माया लोभे खवेइ) તથા તેની આજે નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ નામની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, તે ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓના આધારભૂત જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે તેનો તે ક્ષય કરે છે. (अनंतानुबंधी कोहमाणमाया लोभे खवित्ता अपच्चक्खाणकसाए कोह-

ख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, प्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमाया-लोभान् क्षपयित्वा, संज्वलनक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, संज्वलनक्रोधमानमाया-लोभान् क्षपयित्वा पञ्चविधं ज्ञानावरणीयम्, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधम्

चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता, पच्चक्खाणावरणकोह माणमायालोभे खवित्ता संजलणकोहमाणमायालोभे खवेइ, संजलण कोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दरिसणा-वरणिज्जं पंचविहं अंतराइयं, तालमत्थाकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु कम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वा-घाए, निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने) अनन्तानुबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करके फिर वह अप्रत्याख्यान संबंधी क्रोध, मान, माया लोभ इनका क्षय करता है। अप्रत्याख्यान संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करके फिर वह प्रत्याख्यानावरण संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करता है। प्रत्याख्यानावरण संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ का क्षय करके फिर वह संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करता है। संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करके फिर वह पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय कर्म को, नौ

माणमाया लोभे खवेइ, अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता, पच्च-क्खाणावरणकोहमाणमाया लोभे खवित्ता संजलण कोहमाणमाया लोभे खवेइ, संजलणकोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दरिसणा-वरणिज्जं पंचविहं अंतराइयं, तालमत्थाकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु कम्मरयविक-रणकरं अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए, निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने) અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ. માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. પ્રત્યખ્યાનાવરણ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કર્યા પછી તે સંજ્વલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. સંજ્વલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મને, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય

आनतायिकं, तालमस्तककृत्तं च खलु मोहनीयं कृत्वा कर्मरज्जोविकरणकरम् अपूर्वकरणम् अनुप्रविष्टस्यानन्तम् अनुत्तरम् निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ॥ सू० ३ ॥

टीका-'से णं भंते ! कइसु लेस्सासु होज्जा ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! स खलु विभङ्गज्ञानी भूत्वा अवधिज्ञानं चारित्रं च प्रतिपन्नः पुरुषः कतिषु लेश्यासु भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा' हे गौतम ! स विभङ्गज्ञानी अवधिज्ञानं प्रतिपन्नः तिसृषु विशुद्धलेश्यासु भवति, यतो भावलेश्यासु

प्रकार के दर्शनावरणीय कर्म को, पांच प्रकार के अन्तराय कर्म को और मोहनीय कर्म को छेदे गये मस्तक वाले तालवृक्ष के समान (क्षीण) करके कर्मरजको विखेर देने वाले अपूर्वकरण में प्रविष्ट हुए उस अवधिज्ञानी के अनन्त, अनुत्तर, व्याघातरहित, आवरणरहित, सर्व पदार्थों को पूर्णरूप से ग्रहण करने वाले, प्रतिपूर्ण और सर्वोत्तम ऐसा केवल ज्ञान केवलदर्शन उत्पन्न हो जाता है।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा विभंगज्ञाजी ही अवधिज्ञानी रूप से परिणत हो जाता है इस बात को वे उसकी लेश्या आदिकों द्वारा वर्णन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा) हे भदन्त ! वह जीव विभंगज्ञानी होकर अवधिज्ञानवाला और चारित्रवाला बनकर कितनी लेश्याओं में होता है? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि वह जीव विभंगज्ञानी से अवधिज्ञान

કર્મને, પાંચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મને અને મોહનીય કર્મને છેદી નાખેલા મસ્તકવાળા તાલવૃક્ષ સમાન (ક્ષીણ) કરીને કર્મરજને વિખેરી નાખનાર અપૂર્વકરણમા પ્રવિષ્ટ થયેલા તે અવધિજ્ઞાનીને અનન્ત, અનુત્તર, વ્યાઘાતરહિત આવરણરહિત, સર્વ પદાર્થોને પૂર્ણરૂપે ગ્રહણ કરનાર, પ્રતિપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ટીકાર્થ—વિભંગજ્ઞાની જ અવધિજ્ઞાની રૂપે પરિણત થઈ જાય છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાની જીવની લેશ્યા વગેરેનું પ્રતિપાદન નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! વિભંગજ્ઞાનીમાંથી અવધિજ્ઞાની રૂપે પરિણત થયેલો અને સમ્યક્ચારિત્રયુક્ત બનેલો તે જીવ કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (લેશ્યાઓ ૬ છે. તેમાંથી પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અશુભ હોય છે અને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓ શુભ હોય છે.)

प्रशस्तास्वेव सम्यक्त्वादि प्रतिपद्येत नाविशुद्धासु इति भावः। 'तं जहा-तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए' तद्यथा-तेजोलेश्यायाम्, पद्मलेश्यायाम्, शुक्ललेश्यायाम्। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते! कइसु णाणेसु होज्जा?' हे भदन्त! स खलु विभङ्गज्ञानी अवधिज्ञानितया परिणतः पुरुषः कतिषु ज्ञानेषु भवति? भगवानाह-'गोयमा! तिसु आभिणिबोहियनाण-सुयनाण-ओहिनाणेसु होज्जा' हे भदन्त! सविभङ्गज्ञानी अवधिज्ञानप्रतिपन्नः पुरुषस्त्रिषु आभिनिबोधिकज्ञान-

---

वाला बन जाता है और सम्यक् चारित्र युक्त हो जाता है-तब उसके कितनी लेश्याएँ होती है? लेश्याएँ छ हैं-इनमें शुभ और अशुभ ये दो प्रकार की लेश्याएँ होती हैं-सो इस प्रकार के जीव में कितनी लेश्याएँ होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तिसु विसुद्ध लेस्सासु होज्जा) वह विभंगज्ञानी जीव जब अवधिज्ञान वाला बन जाता है तब वह तीन विशुद्ध लेश्याओं में होता है। क्यों कि ऐसा सिद्धान्त का कथन है कि प्रशस्त भाव लेश्याओं में ही जीव सम्यक्त्व आदि को प्राप्त करता है, अविशुद्ध लेश्याओं में नहीं। (तं जहा) वे प्रशस्त तीन लेश्याएँ ये हैं-(तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए) तेजोलेश्या, पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या-अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते! कइसु नाणेसु होज्जा) हे भदन्त! अवधिज्ञानी के रूप में परिणत हुआ वह विभंगज्ञानी जीव कितने ज्ञानों में होता है? अर्थात् कितने ज्ञानोंवाला होता है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (तिसु आभिणिबोहियनाण-सुयनाण-ओहिनाणेसु होज्जा) वह अवधिज्ञानको प्राप्त हुआ विभंगज्ञानी पुरुष मतिज्ञान, श्रुत-

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा) તે વિભંગજ્ઞાની જીવ જ્યારે અવધિજ્ઞાની બની જાય છે ત્યારે તે ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓથી યુક્ત હોય છે. કારણ કે સિદ્ધાન્તનું એવું કથન છે કે પ્રશસ્ત ભાવલેશ્યાઓનો સદ્‌ભાવ હોય તો જ જીવ સમ્યકત્વ આદિ પ્રાપ્ત કરે છે, અવિશુદ્ધ લેશ્યાઓવાળો તેની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

"तंजहा" તે ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

(तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए) (૧) તેજોલેશ્યા, (૨) પદ્મલેશ્યા અને (૩) શુક્લલેશ્યા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! कइसु नाणेसु होज्जा?) હે ભદન્ત! અવધિજ્ઞાનીરૂપે પરિણત થયેલો તે વિભંગજ્ઞાની જીવ કેટલા જ્ઞાનવાળો હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (तिसु अभिणिबोहियनाण सुयनाण-ओहिनाणेसु होज्जा) તે અવધિજ્ઞાની પુરુષ નીચેનાં ત્રણ

श्रुतज्ञाना-वधिज्ञानेषु भवति, सम्यक्त्वमतिश्रुताज्ञानिनां विभङ्गज्ञानविवर्तनकाले तस्य युगपद्भावादाद्ये ज्ञानत्रय एवासौ तदावर्तते इति। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? हे भदन्त ! स खलु विभङ्गज्ञानी प्रतिपन्नावधिज्ञानः किं सयोगी भवति ? किं वा अयोगी भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सजोगी होज्जा, नो अजोगी होज्जा' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानचारित्रः सयोगी भवती, नो अयोगी भवति, अवधिज्ञानकालेऽयोगित्वस्याभावात्। गौतमः पृच्छति-'जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा, कायजोगी होज्जा ?' हे भदन्त ! यदि प्रतिपन्नावधिज्ञानः सयोगी

ज्ञान और अवधिज्ञान इन तीन ज्ञानोंमें होता है। क्यों कि-जब विभंगज्ञान का विवर्तनकाल होता है उस समय सम्यक्त्व, मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान ये तीन ज्ञान एक साथ ही उस जीव को हो जाते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) अवधिज्ञान को प्राप्त हुआ वह विभंगज्ञानी जीव क्या योगसहित होता है या विना योग का होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सजोगी होज्जा नो अजोगी होज्जा) हे गौतम ! प्रतिपन्न अवधिज्ञान चारित्रवाला वह विभंगज्ञानी योगसहित ही होता है-योगरहित नहीं होता है-क्यों कि अवधिज्ञान काल में अयोगिपने का अभाव रहता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) हे

જ્ઞાનોવાળો હોય છે. (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) (૨) શ્રુતજ્ઞાન અને (૩) અવધિજ્ઞાન તે જીવમાં આ ત્રણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોવાનું કારણ એ છે કે જ્યારે વિભંગજ્ઞાનનો વિવર્તનકાળ હોય છે, ત્યારે સમ્યકત્વ, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન, એ ત્રણે જ્ઞાન એક સાથે જ તે જીવમાં વિદ્યમાન હોય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન--(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) જેનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણુત થયેલુ છે એવો તે જીવ શું યોગસહિત હોય છે કે યોગરહિત હોય છે ? (મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ નામના ત્રણ યોગ કહ્યા છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર--" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सजोगी होज्जा नो अजोगी होज्जा) પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાન ચારિત્રવાળો તે વિભંગજ્ઞાની યોગ-

भवति, तदा किं स मनोयोगी भवति ? किं वा वचोयोगी भवति ? किं वा काययोगी भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा ' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः पुरुषः मनोयोगी वा भवति, वचोयोगी वा भवति, काययोगी वा भवति, मनोयोगित्वादिकं च एकयोगप्राधान्यापेक्षयाऽवसेयम् । गौतमः पृच्छति-' से णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा, अणागारोवउत्ते होज्जा ?' हे भदन्त! खलु विभङ्गज्ञानी प्रतिपन्नावधिज्ञानः किं साकारोपयुक्तो भवति ! किं वा अनाकारोपयुक्तो भवति ? भगवानाह—

भदन्त ! यदि प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला वह विभंगज्ञानी जीव योग सहित होता है तो कौन से योग से युक्त होता है-क्या मनोयोग से, या वचन योग से या काययोग से ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! मणोजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) हे गौतम ! प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला वह विभंगज्ञानी जीव मनोयोगी भी होता है, वचन योगी भी होता है और कायजोगी भी होता है यहां पर जो ऐसा यह कथन किया गया है वह एक योग की प्रधानता को लेकर किया गया है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! किं सागारो वउत्ते होज्जा, अणागारोवउत्ते हज्जा) हे भदन्त ! प्रतिपन्न अवधिज्ञान वाला वह विभंगज्ञानी क्या साकार उपयोगवाला होता है या अनाकार

સહિત જ હોય છે, યોગરહિત હોતો નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાનના કાળમાં અયોગીપણાનો અભાવ જ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની જીવ યોગસહિત હોય છે, તે કયા યોગથી યુક્ત હોય છે ? શું મનોયોગથી યુક્ત હોય છે, કે વચનયોગથી યુક્ત હોય હોય છે કે કાયયોગથી યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! मणोजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) હે ગૌતમ ! પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગ જ્ઞાની જીવ મનોયોગી પણ હોય છે, વચનયોગી પણ હોય છે અને કાયયોગી પણ હોય છે. અહીં જે આ પ્રકારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે તે એક યોગની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सागारोव उत्ते होज्जा, अणागारोवउत्ते होज्जा ?) હે ભદન્ત ! પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગજ્ઞાની જીવ શું સાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે કે અનાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે ?

'गोयमा ! सागारोवउत्ते वा होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञान' साकारोपयुक्तो वा भवति, अनाकारोपयुक्तो वा भवति, तस्य हि विभङ्गज्ञानान्निवर्तमानस्योपयोगद्वयेऽपि वर्तमानस्य सम्यक्त्वावधिज्ञान-प्रतिपत्तिसत्त्वात्, न च 'सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवंति' इत्यागमादनाकारोपयोगे सम्यक्त्वावधिलब्धिविरोधो भवतीति वाच्यम्, तस्या-गमस्य प्रवर्द्धमानपरिणामजीवविषयत्वेन विरोधाभावात्, अवस्थितपरिणामापे-क्षया च अनाकारोपयोगेऽपि लब्धिलाभसंभवात् । गौतमः पृच्छति-'से णं भंते !

उपयोगवाला होता है ? इसके उत्तर में कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सागारोवउत्ते वा होज्जा अणागारोवउत्ते वा होज्जा) प्रतिपन्न अवधि-ज्ञानवाला वह विभंगज्ञानी साकार उपयोगवाला भी होता है और अनाकार उपयोगवाला भी होता है। क्यों कि विभंगज्ञान से निवर्त-मान उसकी उपयोगों में स्थिति होती है-इसलिये सम्यक्त्व और अव-धिज्ञान की प्रतिपत्ति का उसमें सद्भाव कहा गयाहै। जब (सव्वाओ लद्धीओ 'सागारोवओगोवउत्तस्स भवंति' इस सिद्धान्तवाक्य के अनुसार अनाकार उपयोग में वर्तमान जीव के-सम्यक्त्व और अवधि लब्धि का विरोध कहा गया है तो फिर यहां पर अनाकार उपयोग में अवधिज्ञान का सद्भाव कैसे कहा गया है, तो इसका उत्तर ऐसा है कि अनाकार उपयोग में जो सम्यक्त्व और अवधिलब्धि का विरोध कहा गया है वह प्रवर्धमानपरिणामवाले जीव की अपेक्षा लेकर कहा गया

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सागारोवउत्ते वा, होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा) પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગજ્ઞાની સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે, કારણ કે વિભંગજ્ઞાનથી નિવર્તમાન એવા તે જીવની બન્ને ઉપયોગોમાં સ્થિતિ હોય છે. તેથી સમ્યક્ત્વ અને અવધિજ્ઞાનની પ્રતિપત્તિનો (પ્રાપ્તિનો) તેમાં સદ્ભાવ કહ્યો છે.

શંકા—(सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवति) આ સિદ્ધાન્ત વાક્ય પ્રમાણે તો અનાકાર ઉપયોગમા વર્તમાન જીવમાં સમ્યકત્વ અને અવધિ-લબ્ધિનો વિરોધ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ અહીં અનાકાર ઉપયોગમાં અવધિજ્ઞાનનો સદ્ભાવ કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યો છે ?

સમાધાન—અનાકાર ઉપયોગમાં જે સમ્યકત્વ અને અવધિજ્ઞાનનો વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે તે પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળા જીવની અપેક્ષાએ બતાવ્યો

कयरंमि संघयणे होज्जा ' हे भदन्त ! स खलु विभङ्गज्ञानी प्रतिपन्नोवधिज्ञानः कतमस्मिन् संहनने भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! वइरोसभनारायसंघयणे होज्जा ' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः-वज्रऋषभनाराचसंहनने भवति, तस्य प्राप्तव्यकेवलज्ञानत्वात् , केवलज्ञानप्राप्तिश्च प्रथमसंहनने एव संभवतीति भावः। एवमग्रेऽपि बोध्यम् । गौतमः पृच्छति-' से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा ? ' हे भदन्त ! स खलु प्रतिपन्नावधिज्ञानः कतमस्मिन् संस्थाने भवति ?,

---

है-जिस जीव के परिणाम अवस्थित अवस्थावाले हैं उसकी अपेक्षा तो अनाकार उपयोग में भी लब्धि का लाभ हो सकता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा) हे भदन्त ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी किस संहनन में होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (वइरोसभनारायसंघयणे होज्जा) वह प्रतिपन्न अवधिज्ञान वाला विभंगज्ञानी वज्रऋषभनाराच संहनन में होता है। क्यों कि ऐसा जीव प्राप्तव्य केवलज्ञानवाला होता है और केवलज्ञान की प्राप्ति प्रथम संहनन में ही होती है इसलिये यहां ऐसा कहा है। इसी तरह से आगे भी जानना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा) हे भदन्त ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी जीव किस संस्थान में होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा)

છે. જે જીવના પરિણામ અવસ્થિત અવસ્થાવાળા હોય છે, તેની અપેક્ષાએ તો અનાકાર ઉપયોગમાં પણ લબ્ધિનો લાભ સંભવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની કયા સંહનનયુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वइरोसभनारायसंघयणे होज्जा) તે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હોય છે. કારણ કે એવો જીવ પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનવાળો હોય છે, અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ સંહનનમાં જ થાય છે, તેથી અહીં આ પ્રમાણે કહ્યુ છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની જીવ કેટલા સંસ્થાન (આકાર) વાળો હોય છે ?

भगवानाह–'गोयमा ! छण्हं संठाणाणं अण्णयरे संठाणे होज्जा हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः पुरुषः षण्णां संस्थानानां मध्ये अन्यतमस्मिन् एकस्मिन् संस्थाने भवति। गौतमः पृच्छति से णं भंते ! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा ?' हे भदन्त ! स खलु प्रतिपन्नावधिज्ञानी कतमस्मिन् उच्चत्वे ऊर्ध्वत्वे भवति? भगवानाह–'गोयमा ! जहण्णेणं सत्तरयणीए, उक्कोसेणं पंचधणुसयए होज्जा' हे गौतम! स प्रतिपन्नावधिज्ञानी जघन्येन सप्तरत्नौ सप्तरत्निप्रमाण इत्यर्थः भवति, उत्कृष्टेन तु पञ्चधनुः शतके पञ्चशतधनुःप्रमाण भवति। गौतमः पृच्छति–'से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ?' हे भदन्त ! स खलु प्रतिपन्नावधिज्ञानः कतमस्मिन् आयुष्के- भवति कियदायुष्को भवति ? इति भावः, भगवानाह–'गोयमा ! जहण्णेणं साइरे

हे गौतम ! (छण्हं संठाणाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा) वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी छह संस्थानों में से किसी एक संस्थान में होता

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा) हे भदन्त ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञान वाला विभंगज्ञानी कितनी ऊँचाई में होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं सत्तरयणीए उक्कोसेणं पंचधणुसइए होज्जा) वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी जघन्य से सात हाथ की ऊँचाई में और उत्कृष्ट से पांचसौ धनुष की ऊँचाई में होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा) हे भदन्त ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी किस आयुष्क में होता है ? अर्थात् कितनी आयु में होता है ? इसके

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (छण्ह सठाणाण अन्नयरे सठाणे होज्जा) એવો જીવ છ પ્રકારના જે સંસ્થાનો કહ્યા છે, તેમાંથી કોઈ પણ એક સંસ્થાનથી યુક્ત હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની કેટલી ઊંચાઇવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं सत्तरयणीए, उक्कोसेणं पचधणुसइए होज्जा) એવા જીવની ઓછામાં ઓછી ઊંચાઈ સાત હાથપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળા વિભંગજ્ઞાનીનું આયુષ્ય કેટલું હોય છે ?

गट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउए होज्जा ' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः पुरुषो जघन्येन सातिरेकाष्टवर्षायुष्के, उत्कृष्टेन तु पूर्वकोटयायुष्के भवति । गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! किं वेदए होज्जा अवेदए होज्जा' हे भदन्त! स खलु प्रतिपन्नावधिज्ञानः किं वेदको भवति ? किं वा अवेदको भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सवेदए होज्जा, नो अवेदए होज्जा ' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः सवेदको भवति, नो अवेदको भवति, विभङ्गज्ञानस्य अवधिज्ञानपरिणतिकाले नो वेदक्षयो भवति, अत एवासौ सवेद एव भवति, नावेद इति भावः। गौतमः पृच्छति 'जइ सवेदए होज्जा, किं इत्थी वेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ?' हे भदन्त ! यदि स सवेदको भवति तदा किं स्त्रीवे-

---

उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! वह (जहण्णेणं सातिरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडि आउए होज्जा) जघन्यसे कुछ अधिक आठ वर्ष की आयुमें और उत्कृष्टसे एक पूर्वकोटिकी आयुमें होता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं- से णं भंते ! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा) हे भदन्त ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला विभंगज्ञानी पुरुष क्या वेदवाला होता है ? अवेदवाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सवेदए होज्जा, नो अवेदए होज्जा) हे गौतम ! वह वेदवाला ही होता है-वेदरहित नहीं होता है । क्यों कि विभंगज्ञान जब अवधिज्ञान रूप में परिणत होता है उस काल में वेद का क्षय नहीं होता है-इसलिये यह सवेद में ही होता है अवेद में नहीं होता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा) हे भदन्त !

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं सातिरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेण पुव्वकोडिआउए होज्जा) તેનું ઓછામાંઓછું આયુષ્ય આઠ વર્ષથી થોડું વધારે અને અધિકમાં અધિક આયુષ્ય એક પૂર્વકોટિનું હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भते ! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની પુરુષ શું વેદવાળો હોય છે કે અવેદવાળો હોય છે ? ઉત્તર-(गोयमा ! सवेदए होज्जा, नो अवदेह होज्जा) હે ગૌતમ ! વેદવાળો જ હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે વિભંગજ્ઞાન જ્યારે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણત થાય છે, તે કાળે વેદનો ક્ષય થતો નથી-તેથી તે વેદસહિત જ હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી.

दको भवति ? किं पुरुषवेदको भवति ? किं वा नपुंसकवेदको भवति ? किं वा पुरुषनपुंसकवेदको भवति? भगवानाह-'गोयमा! नो इत्थी वेयए होज्जा' हे गौतम! स प्रतिपन्नावधिज्ञानः नो स्त्रीवेदको भवति स्त्रिया एवंविधस्य आतापनादेः स्वभावत एवाभावात् किन्तु 'पुरिसवेयए होज्जा' स पुरुषवेदको भवति नो नपुंसगवेयए होज्जा' नो नपुंसकवेदको भवति, 'पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा' पुरुषनपुंसकवेदको वा भवति, वर्धितकत्वादिके सति जायमानो नपुंसकः पुरुषनपुंसको

यदि विभंगज्ञान का परिणमन जब अवधिज्ञान रूप से वेद अवस्था में ही होता है तो कौनसी वेद अवस्थामें होता है? क्या स्त्रीवेद अवस्था में होता है, या पुरुषवेद अवस्था में होता है? या नपुंसकवेद अवस्था में होता है? या (पुरिसनपुंसग वेयए होज्जा) या पुरुष नपुंसकवेद अवस्था में होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(नो इत्थीवेयए होज्जा) हे गौतम! विभंगज्ञान का अवधिज्ञानरूप से परिणमन होता है, उस अवस्था में वह जीव स्त्रीवेदवाला नहीं होता है, क्यों कि स्त्रीयों में इस प्रकार की आतापना आदि का स्वभाव से ही अभाव होता है, (पुरिसवेयए होज्जा) अतः ऐसा जीव पुरुष वेदवाला ही होता है। (नो नपुंसगवेयए होज्जा) वह नपुंसक वेदवाला नहीं होता है किन्तु हां (पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) ऐसा जीव पुरुष नपुंसक वेदवाला भी हो सकता है। जो मनुष्य कृत्रिम उपायों से नपुंसक बना दिया जाता है वह (पुरुषनपुंसक) कहा गया है (से णं भंते! किं सकसाई होज्जा,

---

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा?) હે ભદન્ત! જો વિભંગજ્ઞાનનું અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન વેદસહિતની અવસ્થામાં જ થાય છે, તો કેવા પ્રકારની વેદ અવસ્થામાં તે પરિણમન થાય છે? શું સ્ત્રીવેદ અવસ્થામાં થાય છે, કે પુરુષવેદ અવસ્થામાં થાય છે, કે નપુંસકવેદ અવસ્થામા થાય છે, કે પુરુષ નપુંસકવેદ અવસ્થામાં થાય છે? (જે પુરુષને કૃત્રિમ ઉપાયોથી નપુંસક બનાવી દીધો હોય છે, એવા પુરુષને પુરુષનપુંસક કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(नो इत्थीवेयए होज्जा?) જ્યારે વિભંગજ્ઞાનનું અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન થાય છે, ત્યારે તે જીવ સ્ત્રીવેદવાળો હોતો નથી, કારણ કે સ્ત્રીઓમાં ઉપર્યુક્ત વર્ણવેલી આતાપના આદિનો સ્વભાવથી જ અભાવ હોય છે "पुरिसवेयए होज्जा" તેથી એવો જીવ પુરુષવેદવાળો જ હોય છે. "नो नपुंसगवेयए होज्जा" તે નપુંસક વેદવાળો પણ હોતો નથી, પણ "पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा" એવો જીવ પુરુષનપુંસક વેદવાળો સંભવી શકે છે.

भवति। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा?' हे भदन्त ! स खलु किं सकषायी भवति? किं वा अकषायी भवति ? भगवानाह- 'गोयमा ! सकसाईहोज्जा, नो अकसाई होज्जा ' हे गौतम ! स पुरुषः सकषायी भवति, नो अकषायी भवति, विभङ्गज्ञानस्य अवधिज्ञानपर्यवसानकाले कषायक्षयस्याभावात् । गौतमः पृच्छति-' जइ सकासाईहोज्जा, सेणं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ?' हे भदन्त ! यदि सकषायी भवति तदा स खलु कतिषु कषायेषु भवति ? भगवानाह-' गोयमा ! चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा ' हे गौतम ! स प्रतिपन्नावधिज्ञानी चतुर्षु संज्वलनक्रोधमानमाया-

---

अकसाई होज्जा) हे भदन्त ! प्रतिपन्न अवधिज्ञानवाला वह विभंगज्ञानी सकषायी होता है या अकषायी होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा) वह पुरुष सकषायी होता है, अकषायी नहीं होता है। क्यों कि जिस काल में विभंगज्ञान अवधिज्ञानरूप में परिणत होता है उस काल में कषाय क्षय का अभाव रहता है।

अब गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-(जइ सकसाई होज्जा से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह जीव सकषायी होता है तो कितनी कषायोंमें होता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा)वह प्रतिपन्न अवधि

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની પુરુષ શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा) સકષાયી હોય છે, અકષાયી હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે જે કાળે વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન પામે છે, તે કાળે કષાયક્ષયનો અભાવ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सकसाई होज्जा, से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે જીવ સકષાયી હોય છે, તો તે જીવમાં કેટલા કષાયોનો સદ્ભાવ રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (चउसु संजलण कोहमाणमाया लोभेसु होज्जा) પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો જીવ સંજ્વલન

लोभेषु कषायेषु भवति, तथाहि अवधिज्ञानत्वेन परिणतविभङ्गज्ञानस्य चरणप्रतिपन्नत्वेन तस्य च तत्काले चरणयुक्तत्वात् संज्वलनात्मका एव क्रोधादयो भवन्ति। गौतमः पृच्छति-'तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पन्नत्ता ?' हे भदन्त ! तस्य खलु अवधिज्ञानप्रतिपन्नस्य पुरुषस्य कियन्ति अध्यवसानानि=अध्यवसायाः प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-'गोयमा ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पन्नत्ता' हे गौतम ! तस्यावधिज्ञानं प्रतिपन्नस्यासंख्येयानि असंख्यातानि अध्यवसानानि=अध्यवसायाः प्रज्ञप्तानि । गौतमः पृच्छति-'ते णं भंते ! पसत्था, अपसत्था ?' हे भदन्त ! ते

ज्ञानवाला जीव चार संज्वलनसंबंधी क्रोध, मान, माया और लोभकषायोंमें होता है इसका तात्पर्य ऐसा है कि विभंगज्ञानी का विभंगज्ञान जब अवधिज्ञानरूप में परिणत हो जाता है तब वह अवधिज्ञानी चारित्र को धारण करने से उसी काल में चरण युक्त होने के कारण संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभकषायवाला बना रहता है क्यों कि सकलचारित्र को संज्वलन कषायें घातती नहीं है। इनके उदय में ही सकलचारित्र होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता !) जो पुरुषविभंगज्ञानसे अवधिज्ञान को प्रतिपन्न हुआ है उनके कितने अध्यवसाय होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- (असंखेज्जा अज्जवसाणा पन्नत्ता) हे गौतम ! उसके असंख्यात अध्यवसाय होते हैं ऐसा जिनेन्द्रदेवों का कथन है।

સંબધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાયોવાળો હોય છે તેનુ સ્પષ્ટીકરણુ આ પ્રમાણે સમજવું.

વિભંગજ્ઞાનીનું વિભંગજ્ઞાન જ્યારે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણુત થઈ જાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની ચારિત્રને ધારણુ કરવાથી એજ કાળે ચરણયુક્ત હોવાને કારણે સંજવલન સબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયોવાળો બની રહે છે, કારણુ કે સકલચારિત્રને સંજવલન કષાયો ઘાતતી નથી તેમના ઉદયમાં જ સકલચારિત્ર સંભવે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! જે પુરુષનું વિભગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણુત થઇ ગયુ હોય છે, તે પુરુષના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુને। ઉત્તર—(असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! તેના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે, એવું જિનેન્દ્ર દેવોએ કહેલુ છે.

खलु अवधिज्ञानप्रतिपन्नस्य अध्यवसायाः प्रशस्ता भवन्ति ? अप्रशस्ता वा भवन्ति ? भगवानाह–' गोयमा ! पसत्था, नो अपसत्था ' हे गौतम ! अवधिज्ञानप्रतिपन्नस्य प्रशस्ता एव अध्यवसाया भवन्ति, नो अप्रशस्ता अध्यवसाया भवन्ति, तथाहि–नाप्रशस्ताध्यवसानस्य पुरुषस्य विभङ्गज्ञानमवधिज्ञानरूपेण परिणतं भवति अत एव अवधिपरिणतविभङ्गज्ञानस्य प्रशस्तान्येवाध्यवसायस्थानानि भवन्ति। ' से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं ' गौतम ! स खलु प्रतिपन्नावधिज्ञानी तैः पूर्वोक्तैः प्रशस्तैः अध्यवसानैः वर्द्धमानै ' अणंतेहिंतो नेरइयभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ ' अनन्तेभ्यो नैरयिकभवग्रहणेभ्यः– आत्मानं विसंयोजयति विमोचयति तत्प्राप्तियोग्यतायाः अपनोदात् ' अणंते-

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(तेणं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था) हे भदन्त। जो उसके असंख्यात अध्यवसाय होते हैं वे क्या प्रशस्त होते हैं या अप्रशस्त होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं– (गोयमा पसत्था नो अपसत्था) हे गौतम ! उस प्रतिपन्न अवधिज्ञानी पुरुष के जो असंख्यात अध्यवसाय होते हैं–वे प्रशस्त ही होते हैं अप्रशस्त नहीं होते हैं। क्यों कि अप्रशस्त अध्यवसायवाले पुरुष का विभंगज्ञान अवधिज्ञानरूप परिणत नहीं होता है। इसलिये अवधिज्ञान में परिणत विभंगज्ञानवाले जीव के अध्यवसायस्थान प्रशस्त ही होते हैं। (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं) हे गौतम ! वह प्रतिपन्न अवधिज्ञानी मनुष्य उन वर्धमान प्रशस्त अध्यवसायों द्वारा ' अणंतेहिंतो नेरइयभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) अनन्त नैरयिक भवग्रहणों से अपने को बचा लेता है। (अणंतेहिंतो

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન--(तेणं भंते ! किं पसत्था, अपसत्था'' હે ભદન્ત ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રસ્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર--(गोयमा ! पसत्था नो अपसत्था) હે ગૌતમ ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. કારણ કે અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા પુરુષનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમતું નથી. તેથી અવધિજ્ઞાનીરૂપે પરિણમન પામેલા વિભંગજ્ઞાનીના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત જ હોય છે. (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं) હે ગૌતમ ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાની પુરુષ તે વર્ધમાન પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો દ્વારા (अणंतेहिंतो नेरइयभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત નૈરયિક ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને બચાવી લે છે, (अणंतेहिंतो तिरिक्खजोणिय भव-

हिंतो तिरिक्खजोणियभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ' अनन्तेभ्यः तिर्यग्योनिक-भवग्रहणेभ्यः आत्मानं विसंयोजयति विमोचयति, 'अणंतेहिंतो देवभवग्गहणे हिंतो अप्पाणं विसंजोएइ' अनन्तेभ्यो देवभवग्रहणेभ्यः आत्मानं विसंयोजयति 'जाओ वि य से इमाओ नेरइय-तिरिक्खजोणिय-मणुस्स-देवगइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ' याः अपि च ताः इमाः नैरयिक-तिर्यग्योनिक-मनुष्य-देवगतिनाम्न्यः, एतदभिधानाश्चतस्रः उत्तरप्रकृतयो नामकर्माभिधानायाः मूल-प्रकृतेरुत्तरभेदभूताः सन्ति 'तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोहमाण-मायालोभे खवेइ' तासां च खलु चतसृणां नैरयिकगत्याद्युत्तरप्रकृतीनाम् चशब्दा-

---

तिरिक्खजोणियभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) अनन्त तिर्यंच भवग्रहणों से अपने को छुड़ालेता है, अर्थात् वह इन अध्यवसायों के प्रभाव से मर कर तिर्यंचगति में नहीं जाता है, (अणंतेहिं मणुस्सभ-वग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) वह अनन्त मनुष्य सम्बन्धीभवग्र-हणों से अपनी आत्मा को छुड़ा लेता है (अणंतेहिं देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) अनन्त देवसंबंधी भवग्रहणों से अपने को छुड़ा लेता है। (जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्स देव गइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ) तथा इसकी जो ये नरक, तिर्यंच, मनुष्य और देवगति नाम की चार मूल नामकर्म की उत्तरप्रकृतियां हैं सो (तासिं च णं उवग्गहिए०) इन प्रकृतियों के तथा (च) शब्द से गृहीत अन्य प्रकृतियों के औपग्रहिक-आधारभूत (अणंताणु

ग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત તિર્યંચ ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને બચાવી લે છે. (अणंतेहि मणुस्सभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત મનુષ્ય સંબંધી ભવગ્રહણોથી પોતાને મુક્ત કરે છે, (अणंतेहिं देवभवग्गहणेहिं तो अप्पाणं विसंजोएइ) અને અનંત દેવસંબંધી ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને મુક્ત કરી દે છે. એટલે કે આ અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી તે જીવ મરીને નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય કે દેવગતિમા જતો નથી.

(जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवगइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ) તથા તેની જે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ નામની ચાર મૂલ નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિયો છે, "तासिं च णं उवग्गहिए" તે પ્રકૃતિયોના તથા "च" પદથી ગૃહીત અન્ય પ્રકૃતિયોના ઔપગ્રહિક (આધારભૂત) (अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवेइ) અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયોનો ક્ષય કરે છે, (अणंताणुबंधी कोहमाण-

दन्यासां च औपग्रहिकान् उपष्टम्भप्रयोजनान् आधारभूतानित्यर्थः अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, अथ च 'अणंतानुबंधी कोहमाणमायालोभे खवित्ता अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवेइ' अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमाया-लोभान् क्षपयित्वा अप्रत्याख्यानकषायरूपान् क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, 'अप्पच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता पच्चक्खाणावरण कोहमाणमायालोभे खवेइ' अप्रत्याख्यानकषयान् क्रोधमानमायालोभान्-क्षपयित्वा प्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, 'पच्चक्खाणावरण-कोहमाणमायालोभे खवित्ता संजलणकोहमाणमायालोभे खवेइ' प्रत्याख्यानावरण-क्रोधमानमायालोभान् क्षपयित्वा संज्वलन क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति 'संजलणकोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं, नवविहं दरिसणा-

---

बन्धी कोहमाणमायालोभे खवेइ) अनन्तानुबन्धी सम्बन्धी क्रोध, मान, माया, लोभ इन चार कषायों को नष्ट करता है, (अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवित्ता अप्पचक्खणकसाए कोह-माणमायालोभे खवेइ) इन अनन्तानुबंधी संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ कषायों को नष्ट कर के फिर यह अप्रत्याख्यान संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इन चार कषायों को नष्ट करता है, (अपच्च-क्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता पचक्खागावरणकोहमाण-मायालोभे खवेइ) इन अप्रत्याख्यान संबंधी क्रोध मान, माया, लोभ को नष्ट करके फिर यह प्रत्याख्यानावरण संबंधी क्रोध मान माया लोभ को नष्ट करता है। (पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवित्ता संजल-णकोहमाणमायालोभे खवेइ) प्रत्याख्यानावरण संबंधी क्रोध मान माया लोभ को नष्ट करके फिर यह संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ को नष्ट करता है। (संजलण कोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं

मायालोभे खवित्ता अप्पच्चक्खाणकसाए कोहमाणमाया लोभे खवेइ) આ અન-ન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયોનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યા-ખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચાર કષાયોને નષ્ટ કરે છે, (अप्पच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता पच्चक्खाणावरण कोह-माणमायालोभे खवेइ) અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. (पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवित्ता संजलणकोह-माणमाया लोभे खवेइ) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને નષ્ટ કરે છે. (संजलणकोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावर-

वरणिज्जं, पंचविहमंतराइयं तालमत्थकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु' संज्वलनक्रोधमानमायालोभान् क्षपयित्वा पंचविधं ज्ञानावरणीयं कर्म, मतिज्ञानावरणीयादिभेदात्, नवविधं दर्शनावरणीयं कर्म, चक्षुर्दर्शनाद्यावरणचतुष्कस्य निद्रापञ्चकस्य च मेलनान्नवप्रकारकं बोध्यम्, पञ्चविधम् आन्तरायिकं कर्म, दानलाभभोगोपभोग-वीर्यभेदात् पञ्चप्रकारकम्, क्षपयतीति पूर्वेणान्वयः तत्क्षपणप्रकारमाह-तालमस्तक कृत्तं च ' कृत्तं-क्षुन्यादिना छिन्नं मस्तकं यस्यासौ मस्तककृत्तः तालश्चासौ मस्तक कृत्तश्चेति तालमस्तककृत्तः आर्षत्वात् कृत्तशब्दस्य पूर्वप्रयोगाभावः तथा च छिन्नमस्तकतालमिव मोहनीयं कृत्वा इत्यर्थः, अयमाशयः यथाहि छिन्नमस्तक-स्तालवृक्षः क्षीणो भवति तथा मोहनीयं कर्म क्षीणं कृत्वेति भावः, इति मोहनी-

---

णाणावरणिज्जं, नवविहं दरिसणावरणिज्जं, पंचविहमंतराइयं तालमत्थ-कडं च णं मोहणिज्जं कट्टु) संज्वलन क्रोध मान माया और लोभ को क्षय करके यह पांच प्रकार के-मतिज्ञानावरणीय, श्रुतज्ञानावरणीय आदि के भेद से पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय कर्म को, चक्षुर्दर्शनावरणीय, अचक्षुर्दर्शनावरणीय आदि के भेद से नौ प्रकार के दर्शनावरणीय कर्म को, दानान्तराय, लाभान्तराय, भोगान्तराय उपभोगान्तराय और वीर्यान्तराय के भेद से पांच प्रकार के अन्तराय को नष्ट करके एवं छिन्नमस्तक वाले तालवृक्ष की तरह मोहनीय को करके यह अपूर्वकरण में प्रविष्ट होता है। "तालमस्तक कृत्तं" यहां पर कर्मधारय समास हुआ। "मस्तककृत्त" में बहुव्रीहि समास हुआ। आर्ष होने से कृत्त शब्द का पूर्वप्रयोग नहीं हुआ है। जिस प्रकार से छिन्न मस्तक वाला तालवृक्ष क्षीण हो जाता है उसी तरह उसका मोहनीय कर्म क्षीण हो

णिज्जं, नवविहं दरिसणावरणिज्जं, पंचविहमंतराइय तालमत्थकडं च ण मोहणिज्जं कट्टु) સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો, ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય આદિ નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો, દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાય, ભોગાન્તરાય, ઉપભોગાન્તરાય અને વીર્યાન્તરાય, એ પાંચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મનો ક્ષય કરીને અને મોહનીય કર્મને છિન્ન મસ્તકવાળા તાલવૃક્ષ સમાન કરી નાખીને તે અપૂર્વકરણમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે. "मस्तककृत्त" માં બહુવ્રીહિ સમાસ થયો છે આર્ષ હોવાથી કૃતશબ્દનો પૂર્વપ્રયોગ થયો નથી જેવી રીતે તેના મોહનીયકર્મ ક્ષીણ થઇ જાય છે. આ પદ મોહનીય કર્મના વિશેષણ તરીકે વપરાયેલું લાગે છે, છતાં પણ તેનો

यस्य विशेषणत्वमङ्गीकृत्योक्तम्, वस्तुतस्तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्वेषां विशेषणमिदं, तथा च अनन्तानुबन्ध्यादिस्वभावे तत्र क्षपिते सति ज्ञानावरणीयादिकं क्षपयत्येव, तथा चात्रपक्षे तालमस्तकस्येव कृत्वं क्रिया यस्य तत्तालमस्तककृत्वं तदेवंविधं च मोहनीयं भवति, इति कृत्वा यथाहि तालमस्तकविनाशक्रिया अवश्यम्भावितालविनाशा, एवं मोहनीयकर्मविनाशक्रियाऽपि अवश्यं भाविशेषकर्मविनाशा भवति, तथा चोक्तम्—

" मस्तकसूचिविनाशे, तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाशः ।
तद्वत् कर्मविनाशोऽपि मोहनीयक्षये नित्यम् " ॥ १ ॥

जाता है। यह विशेषण मोहनीय कर्म का है ऐसा मानकर यह कहा गया है परन्तु देखा जाय तो यह विशेषण ज्ञानावरणीय आदि सब कर्मों का है। तथा च-अनन्तानुबंधी आदि का स्वभाव क्षपित होने पर ज्ञानावरणीय आदि को यह नष्ट कर ही देता है। इस पक्ष में " तालमस्तक के समान है " कृत्व " क्रिया जिसकी वह तालमस्तक कृत्व है -इस प्रकार का जब तालमस्तककृत्व मोहनीय होता है। तब अवश्य ही शेषकर्मों का विनाश होता है। जैसे-अवश्यं भावी है ताल विनाश जिसमें ऐसी ताल मस्तक विनाश क्रिया होती है, उसी तरह से अवश्यं भावी है शेष कर्मों का विनाश जिसमें ऐसी मोहनीय कर्म विनाश क्रिया भी होती है। कहा भी है-"मस्तकसूचिविनाशे"। इत्यादि

जिस प्रकार सूई के समान तीक्ष्ण ऐसे मस्तक के अग्रभाग का विनाश होने पर ताडवृक्ष का विनाश अवश्यं भावी है-उसी प्रकार से मोहनीय कर्म के नष्ट हो जाने पर शेष कर्मों का विनाश भी अवश्यं-

---

જ્ઞાનાવરણીય આદિ બધાં કર્મોના વિશેષણરૂપે પણ પ્રયોગ થયો છે, એમ માનવામાં પણ કોઈ વાંધો જણાતો નથી. વળી અનન્તાનુબંધી આદિનો સ્વભાવ ક્ષપિત થતાં જ્ઞાનાવરણીય આદિને તે નષ્ટ કરી નાખે જ છે. જેમ તાલવૃક્ષના મસ્તકને છેદી નાખવામાં આવે તો તાલવૃક્ષ ક્ષીણ થઈ જાય છે, તેમ જ્યારે મોહનીયને 'તાલમસ્તક કૃત્વ' કરી નાખવામાં આવે છે-જ્યારે મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી નાખવામાં આવે છે ત્યારે બાકીનાં કર્મોનો પણ અવશ્ય નાશ થઈ જાય છે. જેવી રીતે તાલવૃક્ષના મસ્તકને છેદી નાખવાથી તાલવૃક્ષનો અવશ્ય વિનાશ થાય છે, એજ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો વિનાશ થવાથી અન્ય કર્મોનો પણ અવશ્ય વિનાશ થાય છે કહ્યું પણ છે કે—

मस्तकसूचिविनाशे । इत्यादि

સોયના સમાન તીક્ષ્ણ એવા મસ્તકના અગ્રભાગનો વિનાશ થતા જેવી રીતે તાડવૃક્ષનો અવશ્ય વિનાશ થાય છે, એજ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો નાશ થઈ

इति । ततश्च 'कम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं' कर्मरजोविकरणकरं कर्म-रजोविक्षेपकम् अपूर्वकरणम् असदृशाध्यवसायविशेषणम्, 'अणुप्पविट्ठस्स अणंते-अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुन्ने केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने' अनुप्रविष्टस्य प्रतिपन्नावधिज्ञानस्य पुरुषस्य विषयानन्त्यात् अनन्तम्, सर्वोत्तम-त्वात् अनुत्तरम्, कटकुडयादिभिरप्रतिहननात् निर्व्याघातम्, सर्वथा स्वावरण-क्षयात् निरावरणम्, सकलार्थग्राहकत्वात् कृत्स्नम्, सकलस्वांशयुक्ततयोत्पन्न-त्वात् प्रतिपूर्णं, केवलवरज्ञानदर्शनम् अभिधानापेक्षया केवलम् केवलनामक-मित्यर्थः ज्ञानान्तरापेक्षया वरं श्रेष्ठं ज्ञानं च दर्शनं च समुत्पन्नं भवति॥ सू० ३ ॥

भावी है। तात्पर्य इस कथन का यही है कि "मोहक्षयात् ज्ञानदर्शना-वरणान्तरायक्षयाच्च केवलं" सब से प्रथम मोहनीय कर्म का क्षय किया जाता है इसके क्षय होते ही ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय और अन्तराय इनका क्षय होता है। यहां पर जो अनन्तानुबंधी आदि कषायों का क्षय प्रकट किया गया है उससे सूत्रकार ने यही बात प्रदर्शित की है। इस तरह (कम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स) कर्मरज को विखेरने वाले अपूर्वकरण में असदृश अध्यवसाय में प्रविष्ट हुए इस प्रतिपन्न अवधिज्ञान वाले पुरुष को विषयों की अनन्तता से "अणंते" अनन्त (अणुत्तरे) सर्वोत्तम होने से अनुत्तर, (निव्वाघाए) कट कुडय आदि द्वारा अप्रतिहत होने से निर्व्याघात (निरावरणे) आवरण कर्म के सर्वथा क्षय होने से निरावरण, (कसिणे) सकलार्थ ग्राहक होने से कृत्स्न (पडिपुन्ने) सकलस्वांशयुक्त रूप से उत्पन्न होने से प्रतिपूर्ण, ऐसे

જવાથી બાકીનાં કર્મોનો પણ અવશ્ય વિનાશ થાય છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે (मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवल) સૌથી પ્રથમ મોહ-નીય કર્મનો ક્ષય કરવામાં આવે છે, તેનો ક્ષય થતાં જ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શના-વરણીય અને અન્તરાય કર્મોનો ક્ષય થઇ જાય છે અહીં જે અનંતાનુબંધી આદિ કષાયોનો ક્ષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે, તેના દ્વારા સૂત્રકારે એજ વાત પ્રદર્શિત કરી છે. આ રીતે (कम्मरयविकरणकर अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स) કર્મરજને વિખેરનાર અપૂર્વકરણમાં અસદૃશ અધ્યવસાયમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળા પુરુષને "अणंते" અનંત, (વિષયોની અનંતતાની અપેક્ષાએ અનંત) "अणुत्तरे" અનુત્તર (સર્વોત્તમ), "निव्वाघाए" નિર્વ્યા-ઘાત (ચટ્ટાઇ, દિવાલ આદિ દ્વારા અવરોધી ન શકાય એવી) "निरावरणे" આવરક કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી નિરાવરણ, "कसिणे" સકળ પદાર્થોને

केवलिवक्तव्यता

पुनरमाह-'से णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा पण्णवेज्ज वा परूवेज्ज वा ? नो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थ एगणाएण वा एगवागरणेण वा । सेणं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा?, णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा । से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? हंता। सिज्झइ जाव अंतं करेइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—स खलु भदन्त ! केवलिप्रज्ञप्तं धर्मम् आख्यापयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा, प्ररूपयेद् वा ? नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र एकज्ञातेन वा, एकव्याकरणेन वा । स खलु भदन्त ! प्रव्राजयेद् वा, मुण्डयेद् वा, ? नायमर्थः समर्थः, उपदेशं

(केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने) केवलज्ञान और केवल दर्शन उत्पन्न हो जाते हैं ॥ सू० ३ ॥

केवलिवक्तव्यता-

(से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्जा वा) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पण्णवेज्ज वा परूवेज्ज वा) हे भदन्त ! वह केवली केवलिप्रज्ञप्त धर्म का कथन करता है क्या? उसे प्रज्ञापित करता है क्या? उसकी प्ररूपणा करता है क्या? (णो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थ एगणाएण वा एग वागरणेण वा) हे गौतम ! एक उदाहरण और एक प्रश्न के उत्तर देने के सिवाय यह अर्थ समर्थ

ગ્રહણ કરનારું, " पडिपुन्ने " પ્રતિપૂર્ણ એવું " केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने " કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

કેવલિ વક્તવ્યતા—

" से णं भंते ! केवलिपन्नत्त धम्मं आघवेज्ज वा" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्म आघवेज्जवा, पण्णवेज्जवा, परूवेज्जवा ?) હે ભદન્ત ! તે કેવળજ્ઞાની શું કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે ખરા ? તેને પ્રજ્ઞાપિત કરે છે ખરા ? તેની પ્રરૂપણા કરે છે ખરા ? (णो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थ एगणएण वा एग वागरणेण वा) હે ગૌતમ ! એક ઉદાહરણ

पुन' कुर्यात्, । स खलु भदन्त ! सिध्यति यावत् अन्तं करोति ? हन्त सिध्यति, यावत् अन्तं करोति ॥ सू० ४ ॥

टीका—गौतमः पृच्छति-' से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा ?' हे भदन्त ! स खलु केवलिप्रभृतेः सकाशाद् अश्रुत्वाऽपि प्राप्तकेवलज्ञानः केवली किं केवलिप्रज्ञप्तम् केवलिभिरुपदिष्टं धर्मम् आख्यापयेद् वा सामान्यतया विशेषतया वा कथयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा वचन

नहीं है। (से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त ! वह केवली किसी को दीक्षा देता है क्या किसी को मुण्डित करता है क्या ? (णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है पर वह दीक्षा लेने के लिये उपदेश दे सकता है। (से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! वह केवली सिद्ध होता है क्या ? यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है क्या ? (हंता, सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हां, गौतम ! वह केवली सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है।

टीकार्थ—गौतम प्रभु से पूछते हैं-(से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) हे भदन्त ! क्या वह अश्रुत्वा-केवलज्ञानी-केवली आदि के पास विना सुने भी जिसने केवलज्ञान प्राप्त कर लिया है-ऐसा केवली क्या केवली द्वारा प्रतिपादित धर्म को सामान्य या विशेषरूप से प्रतिपादित कर सकता है ? वचनपर्याय आदि के भेद

અને એક પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધા સિવાય આ અર્થ સમર્થ નથી. એટલે કે તે એકાદ ઉદાહરણ આપી શકે છે કે એકાદ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકે છે પણ પ્રરૂપણા કરી શકતા નથી (से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે કેવળજ્ઞાની કોઈને દીક્ષા આપે છે ખરો ? અથવા કોઈને મુંડિત કરે છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી-એવું બનતું નથી, પણ તે દીક્ષાનો ઉપદેશ દઈ શકે છે. (से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! તે સિદ્ધપદ પામે છે ખરો ? યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે ખરો ? (हंता, सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ ! તે કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा) હે ભદન્ત ! શું તે અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની (જેણે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય

पर्यायादिभेदेन नामादिभेदेन वा कथयेद् वा,' प्ररूपयेद् वा स्वरूपतः कथयेद् वा ? भगवानाह-' णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः अश्रुत्वा प्राप्त-केवलज्ञानः केवली, केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं नाख्यापयेत्, न वा प्रज्ञापयेत्, नैव वा प्ररूपयेत्, किन्तु ' णण्णत्थ एगणाएण वा, एगवागरणेण वा ' नान्यत्र एक-ज्ञातेन वा एकोदाहरणेन, एकव्याकरणेन वा एकप्रश्नस्योत्तरदानेन वा । गौतमः पृच्छति-' से णं भंते पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ? ' हे भदन्त ! स खलु अश्रु-त्वा केवली किं प्रव्राजयेद् रजोहरणसदोरकमुखवस्त्रिकादिद्रव्यलिङ्गदानेन शिष्येभ्यः

द्वारा या नामादि भेद द्वारा उसकी प्रज्ञापना कर सकता है क्या ? या स्वरूपतः उसका कथन कर सकता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! जिसने केवली आदि से विना सुने केवलज्ञान प्राप्त किया है ऐसा केवली केवली द्वारा प्रतिपादित धर्म की प्ररूपणा नहीं कर सकता है, न उसकी वह प्रज्ञापना कर सकता है और न वह उसका स्वरूपतः प्रतिपादन कर सकता है। किन्तु-(णण्णत्थ एगणाएण वा एग वागरणेण वा) वह एक उदहरण दे सकता है और एक प्रश्न का उत्तर दे सकता है। इसके सिवाय वह धर्म का उपदेश नहीं दे सकता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) वह अश्रुत्वा केवली क्या प्रव्रज्या-रजोहरण सदोरक मुखवस्त्रिका आदि रूप द्रव्यलिङ्ग का अपने शिष्यों के लिये देने रूप

છે તેને અશ્રુત્વા કેવલી કહે છે) કેવલી દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મને સામાન્ય કે કે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદિત કરી શકે છે ? " परूवेज्ज वा " વચન પર્યાય આદિના ભેદ દ્વારા અથવા નામાદિ ભેદ દ્વારા તેની પ્રજ્ઞાપના કરી શકે છે ? અથવા સ્વરૂપતઃ તેનું કથન કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! જેણે કેવલી આદિ પાસે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે એવો કેવળજ્ઞાની કેવલી દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મની પ્રરૂપણા કરી શકતો નથી, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરી શકતો નથી, અને તે તેનું સ્વરૂપતઃ પ્રતિપાદન કરી શકતો નથી. પરન્તુ " णणत्थ एगणाएण वा एग वागरणेण वा " તે એક ઉદાહરણ આપી શકે છે અને એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકે છે તે સિવાય તે ધર્મનો ઉપદેશ દઇ શકતો નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! શું તે અશ્રુત્વા કેવલી પ્રવ્રજ્યા અનાશિને દેવલુ છે, કે આપીશ

प्रव्रज्यां दद्याद् वा ? मुण्डयेद् वा ? शिरोलुञ्चनतो मुण्डनं कुर्याद् वा? भगवानाह –'णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, स खलु अश्रुत्वा केवलिशिष्येभ्यः प्रव्रज्यां न दातुमर्हेत्, न वा शिरोलुञ्चनलक्षणं मुण्डनं कर्तुमर्हेत्, किन्तु–उपदेशं पुनः कुर्यात् ' इति । गौतमः पृच्छति–' से णं भंते ! सिज्झइ जाव अंतं करेइ ? ' हे भदन्त ! स खलु केवली किं सिध्यति, यावत्–बुध्यते, मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुखानामन्तं करोति ? भगवानाह–' हंता, सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ' हे गौतम ! हन्त सत्यम् स केवली सिध्यति, यावत्–बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुखानामन्तं करोति चेति ॥ सू० ४ ॥

दीक्षा, और शिरोलुञ्चन करके उन्हें मुण्डित करने रूप मुंडन करना ये काम कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् अश्रुत्वा केवली अपने शिष्यों के लिये न दीक्षा दे सकता है और उन्हें मुण्डित–केशलुञ्चनादिरूप से उनका मुण्डन कर सकता है। किन्तु वह उन्हें उपदेश कर सकता है–उनसे अमुक के पास दीक्षा धारण करो–ऐसा उपदेश दे सकता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! वह अश्रुत्वा केवली क्या सिद्ध होता है, यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? यहां यावत् शब्द से " बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति " इन क्रियापदों का ग्रहण किया गया है। इसके

રૂપ મુંડન કરવાનું કાર્ય કરી શકે છે ? (રજોહરણ, સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ રૂપ દ્રવ્યલિંગ પોતાના શિષ્યોને માટે આપવારૂપ દીક્ષાને પ્રવ્રજ્યા કહે છે. શિરના વાળ હાથથી ખેંચી કાઢવાની ક્રિયાને મુંડન ક્રિયા કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) હે ગૌતમ ! આ વાત બરાબર નથી એટલે કે અશ્રુત્વા કેવલી પોતાના શિષ્યોને દીક્ષા દઈ શકતો નથી અને તેમના કેશલુંચનનું કાર્ય પણ કરી શકતો નથી. પરન્તુ તે તેમને ઉપદેશ દઈ શકે છે–અમુક વ્યક્તિ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ તે તેમને આપી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! તે અશ્રુત્વા કેવલી શું સિદ્ધ થાય છે, (बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति) બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

पुनस्तादृशकेवलिवक्तव्यता

पुनरप्याह-'से णं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-से णं भंते! किं उड्ढं होज्जा, अहो होज्जा, तिरियं होज्जा? गोयमा! उड्ढं वा होज्जा, अहो वा होज्जा। तिरियं वा होज्जा उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ--वियडावइ--गंधावइ -- मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढपव्वएसु होज्जा, साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा, पंडगवणे वा होज्जा। अहे होज्जमाणे गड्डाए वा, दरीए वा, होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाले वा, भवणे वा होज्जा। तिरियं होज्जमाणे पन्नरसु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे, तदेक्कदेसभाए होज्जा। तेणं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा? गोयमा! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं दस, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए, अत्थेगइए असोच्चा णं केवलि० जाव नो लभेज्ज सवणयाए जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा॥ सू० ५॥

छाया—स खलु भदन्त! किम् ऊर्ध्वं भवति? अधो भवति? तिर्यग् भवति? गौतम! ऊर्ध्वं वा भवति, अधो वा भवति, तिर्यग् वा भवति। ऊर्ध्वं

उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(हंता, सिज्झइ जाव अंतं करेइ) हां, गौतम! वह अश्रुत्वा केवली सिद्ध होता है यावत् समस्त दुःखोंका अन्त करता है॥ सू०४॥

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ! તે અશ્રુત્વા કેવલી સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરી નાખે છે. ॥સૂ૦૪॥

भवन् शब्दापाति-विकटापाति-गन्धापाति-माल्यवन्तपर्यायेषु वृत्तवैताढ्यपर्वतेषु भवति। संहरणं प्रतीत्य सौमनस्यवने वा, पाण्डुकवने वा भवति, अधो भवन् गर्ते वा, दर्यां वा, भवति, संहरणं प्रतीत्य पाताले वा, भवने वा, भवति, तिर्यग् भवन्

पुनः केवलि वक्तव्यता-

(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा अहो होज्जा) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहो होज्जा, तिरियं होज्जा) हे भदन्त ! वह अश्रुत्वा केवली क्या उर्ध्वलोक में होता है, या अधोलोक में होता है, या तिर्यक् लोक में होता है? (गोयमा) हे गौतम! (उड्ढं वा होज्जा, अहो वा होज्जा, तिरियं वा होज्जा) वह अश्रुत्वा केवली उर्ध्वलोक में भी होता है, अधोलोक में भी होता है, तिर्यक् लोक में भी होता है। (उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ, वियडावइ गंधावइ मालवंत परियाएसु वट्टवेयड्ढ पव्वएसु होज्जा) यदि वह उर्ध्वलोक में होता है तो शब्दापाति, विकटापाति, गंधापाति और माल्यवन्त इन नाम वाले वृत्तवैताढ्य पर्वतों में होता है तथा (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा, पंडगवणे वा होज्जा) संहरण की अपेक्षा से वह सौमनस्यवन में या पण्डकवन में होता है। (अहे होज्जमाणे गड्डाए वा दरीए वा, होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा, होज्जा) यदि वह अधोलोक में

કેવલીની વિશેષ વક્તવ્યતા—

"से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा अहो होज्जा" ઈત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहो होज्जा तिरयं होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અશ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે કે અધોલોકમાં હોય છે, તે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (उड्ढं वा होज्जा, अहो वा होज्जा, तिरियं होज्जा) તે અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે. (उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ, वियडावइ गंधावइ मालवतपरियाएसु वट्टवेयड्ढ पव्वएसु होज्जा) જો તેઓ ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, તો શબ્દાપાતિ, વિકટાપાતિ, વિકટાપાતિ, ગંધાપાતિ, અને માલ્યવન્ત, આ નામવાળા વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતોમા હોય છે તથા (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा, पंडगवणे वा होज्जा) સંહરણની અપેક્ષાએ તે સૌમનસ વનમાં કે પંડક વનમાં હોય છે. (अहे होज्ज-

पञ्चदशसु कर्मभूमिषु भवति। संहरणं प्रतीत्य अर्धतृतीये द्वीपसमुद्रे तदेकदेशभागे भवति। ते खलु भदन्त! एकसमयेन कियन्तो भवन्ति? गौतम! जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा, उत्कर्षेण दश, तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते–अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत, श्रवणतया, अस्त्येककः अश्रुत्वा खलु केवलिनो यावत् नो लभेत श्रवणतया, यावत् अस्त्येककः केवलज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः केवलज्ञानं नोत्पादयेत् ॥ सू० ९ ॥

होता है तो गर्त्त में–अधोलोक ग्रामादिक में या गुफा में होता है तथा संहरण की अपेक्षा वह पातालकलशमें या भवनवासी देवों के भवन में होता है। (तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे, तदेक्कदेसभाए होज्जा) यदि वह तिर्यक् लोक में होता है तो पन्द्रहकर्मभूमियों में होता है। संहरण की अपेक्षा से वह अढाई द्वीप समुद्रों के एकभाग में होता है। (ते णं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा) हे भदन्त! वे अश्रुत्वा केवलज्ञानी एक समय में कितने होते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं दस से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए अत्थेगइए असोच्चा णं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) अश्रुत्वा केवलज्ञानी एक समय में कम से कम एक दो और तीन तक

माणे गड्डाए या दरीए वा, होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा) જો તે અધોલોકમાં હોય છે તો ગર્ત્તમાં–અધોલોકના ગ્રામાદિકોમાં અથવા ગુફામાં હોય છે તથા સંહરણની અપેક્ષાએ તે પાતાલકલશમાં કે ભવનવાસી દેવોના ભવનમાં હોય છે. (तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे, तदेक्कदेसभाए होज्जा) જો તેઓ તિર્યગ્લોકમાં હોય છે, તે પંદર કર્મભૂમિઓમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ અઢી દ્વીપસમુદ્રોના એક ભાગમાં હોય છે. (तेणं भंते! एग समएणं केवइया होज्जा?) હે ભદન્ત! અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની એક સમયમાં કેટલા થઈ શકે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं–दस से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए अत्थेगइए असोच्चाणं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની એક સમયમાં એક, બે અથવા ત્રણ થાય છે. અને એક

टीका—गौतमः पृच्छति–'से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा ? अहे होज्जा ? तिरियं होज्जा ?' हे भदन्त ! स खलु अश्रुत्वा केवली किम् ऊर्ध्वम्=ऊर्ध्वलोके भवति ? किं वा अधः=अधोलोके भवति ? किं वा तिर्यग्लोके भवति ? भगवानाह–'गोयमा ! उड्ढं वा होज्जा, अहे वा होज्जा, तिरियं वा होज्जा,' हे

हो सकते हैं-तथा अधिक से अधिक दश तक हो सकते हैं। इसलिये हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि केवली आदि के समीप धर्म श्रवण किये बिना किसी जीव को धर्म श्रवण का लाभ होता है और किसी जीव को केवली आदि के समीप धर्म श्रवण किये बिना केवलीप्रणीत धर्म श्रवण का लाभ नहीं होता है। यावत् कोई जीव केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है और कोई जीव केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं करपाता है।

टीकार्थ—सूत्रकार अश्रुत्वा केवली के विषय में ही इस सूत्र द्वारा कथन कर रहे हैं-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहे होज्जा, तिरियं होज्जा। हे भदन्त ! केवली के समीप बिना धर्मोपदेश सुने भी जिसने केवलज्ञान प्राप्त कर लिया है ऐसा वह अश्रुत्वा केवली ऊर्ध्वलोक में होता है ? या अधोलोक में होता है ? या तिर्यग् लोक में होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (उड्ढं वा होज्जा अहे वा होज्जा, तिरियं वा

સમયમાં વધારેમાં વધારે ૧૦ અશ્રુત્વા કેવલી થઈ શકે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે "કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ જીવને ધર્મશ્રવણનો લાભ મળતો હોય છે, અને કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી." આ કથનથી શરૂ કરીને "કોઈ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી," આ કથન પર્યન્તનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર અશ્રુત્વા કેવલીનુ નિરૂપણ કરે છે. (જેણે કેવલી ભગવાનની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, એવા પુરુષને "અશ્રુત્વા કેવલી" કહે છે)

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहे होज्जा तिरियं होज्जा ? હે ભદન્ત ! અશ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે કે અધોલોકમ હોય છે, કે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ?

गौतम ! अश्रुत्वा केवली ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वलोके वा भवति, अधः–अधोलोके वा भवति, तिर्यग्लोके वा भवति । 'उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ–वियडावइ–गंधावइ–मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढपव्वएसु होज्जा' ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वलोके भवन् शब्दापाति–विकटापाति–गन्धापाति–माल्यवन्तपर्यायेषु एतच्चतुरभिधानेषु वृत्तवैताढयपर्वतेषु भवति । तेषु च चतुर्षु ऊर्ध्वस्थानेषु तस्य अश्रुत्वाकेवलिनः आकाशगमनलब्धिसम्पन्नत्वेन तत्र गतस्य केवलज्ञानोत्पादसद्भावे सति स्थितिः संभवति 'साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा, पंडगवणे वा होज्जा' संहरणं प्रतीत्य संहरणा-

होज्जा) वह अश्रुत्वा केवली उर्ध्वलोक में भी होता है, अधोलोक में भी होता है और तिर्यग् लोक में भी होता है। उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ, वियडावइ, गंधावइ, मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढपव्वएसु होज्जा) यदि वह उर्ध्वलोक में होता है तो शब्दापातिवृत्तवैताढय में विकटापातिवृत्तवैताढयमें गन्धापाति वृत्तवैनाढयमें या माल्यवन्त वृत्तावैताढयमें इन वृत्त वैताढय पर्वतो में होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि इन चार ऊर्ध्वस्थानों में अश्रुत्वा केवली का सद्भाव इस तरह से पाया जाता है कि अश्रुत्वा केवली को आकाशगमनलब्धि का सद्भाव तो होता ही है–ऐसी स्थिति में आकाशगमन लब्धि की सहायता से आकाश में गमन करते समय यदि उसको केवलज्ञान हो जाता है तो इन स्थानोंमें उसका सद्भाव वहां स्थिति हो जाने की वजह से पाया जाता है। (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा पंडगवणे वा होज्जा) संहरण की अपेक्षा से–

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (उड्ढं होज्जा अहे वा होज्जा, तिरियं वा होज्जा) તે અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે. (उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ, वियडावइ, गंधावइ, मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढपव्वएसु होज्जा) જો તેઓ ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, તો શબ્દાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાઢયમાં કે વિકટાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાઢયમાં, કે ગંધાપાતિ વૃત્તવૈતાઢયમાં કે માલ્યવન્ત વૃત્તવૈતાઢયમાં, આ વૃત્તવૈતાઢય પર્વતોમાં હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ચાર ઊર્ધ્વસ્થાનોમાં અશ્રુત્વા કેવલીનો સદ્ભાવ આ રીતે સંભવી શકે છે-અશ્રુત્વા કેવલીમાં આકાશગમનલબ્ધિનો સદ્ભાવ તો અવશ્ય હોય છે. એવી સ્થિતિમાં આકાશગમનલબ્ધિની સહાયતાથી આકાશમાં ગમન કરતી વખતે તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તે સ્થાનોમાં તેમનો સદ્ભાવ ત્યાંની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સંભવી શકે છે. (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा पंडगवणे वा होज्जा) સંહરણની અપેક્ષાએ-કોઇ દેવાદિક દ્વારા જો તેનું

पेक्षया सौमनस्यवने मेरौ तृतीये वा, पाण्डुकवने-मेरौ चतुर्थे वा भवति, 'अहे होज्जमाणे गड्डाए वा, दरीए वा होज्जा' सः अश्रुत्वा केवली अधोलोके भवन् गर्ते-निम्नतरे भूभागे 'खड्डा' इतिप्रसिद्धे अधोलोकग्रामादौ वा, दर्यां गुहायां वा भवति। 'साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा' संहरणं प्रतीत्य संहरणापेक्षया पाताले महापातालकलशे वलयामुखादौ वा भवति, भवने भवनपति-देवनिवासे वा, भवति। 'तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमीसु होज्जा' तिर्यग्लोके भवन् पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्च भरतानि, 'पञ्च ऐरवतानि, पञ्च महाविदेहा इत्येवं लक्षणासु भवति 'साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे तदेक्कदेसभाए होज्जा' संहरणं प्रतीत्य आश्रित्य अर्धतृतीये सार्धद्वये द्वीपसमुद्रे, तदेक-

---

कोई देवादिकद्वारा यदि इसका हरण कर लिया जावे-तो इसकी अपेक्षासे -सौमनस्यवनमें मेरुके तीसरे वनमें, या पण्डकवनमें मेरुके चतुर्थवनमें वह पाया जाता है। (अहे होज्जमाणे गड्डाए वा दरीए वा होज्जा) यदि वह अश्रुत्वा केवली अधोलोक में होता है तो निम्नतर भूभाग में खड्डे में या अधोलोक ग्रामादिकों में, या दरी-गुफा में होता है। (साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा) और संहरण की अपेक्षा वह पाताल में -महापाताल कलश में, या भवनपतिदेवके निवासरूप भवन में होता है। (तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमिसु होज्जा) यदि वह अश्रुत्वा केवली तिर्यग्लोक में पन्द्रह कर्मभूमियों में होता है। पांच भरत, पांच ऐरवत पांच महाविदेह और ये १५ कर्मभूमियां हैं। (साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे तदेक्कदेसभाए होज्जा) संहरण की अपेक्षा

હરણ કરવામાં આવે-તો સૌમનસ વનમાં (મેરુના ત્રીજા વનમાં) અથવા પંડક વનમાં (મેરુના ચોથા વનમાં) તેઓ હોય છે. (अहे होज्जमाणे गड्ढाए वा दरिए वा होज्जा) જો તે અશ્રુત્વા કેવલી અધોલોકમાં હોય છે, તો નિમ્નતર ભૂભાગમાં-ખાડામાં, અથવા અધોલોકવર્તી ગ્રામાદિકમાં કે દરીમાં (ગુફામાં) હોય છે. (साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा) અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે પાતાળમાં-મહાપાતાળ કલશમાં કે ભવનપતિ દેવના નિવાસસ્થાનરૂપ ભવનમાં હોય છે. (तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमिसु होज्जा) જો તે અશ્રુત્વા કેવલી તિર્યગ્લોકમાં હોય છે, તો ૧૫ કર્મભૂમિઓમાં હોય છે. પાંચ ભરત, પાંચ વિદેહ અને પાંચ ઐરાવત, આ પંદર કર્મભૂમિઓ છે (साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे तदेक्कदेसभाए होज्जा) સંહરણની અપેક્ષાએ તે અઢી દ્વીપ સમુદ્રમાં કોઈ એક પ્રદેશમાં હોય છે. આ કથનનું લોકમાં

देशभागे सार्धद्वयद्वीपसमुद्रस्य एकप्रदेशे भवति, गौतमः पृच्छति-' ते णं भंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? ' हे भदन्त ! ते खलु अश्रुत्वा केवलिनः एकसमये कियन्तो भवन्ति ? भगवानाह-' गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं दस ' हे गौतम ! ते केवलिनः जघन्येन एकसमये एको वा द्वौ वा, त्रयो वा भवन्ति, उत्कृष्टेन तु एकसमये दश भवन्ति । उपसंहर-

---

अढाई द्वीप में दो समुद्र में-इनके एकदेश में होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि अश्रुत्वा केवली ऊर्ध्वमध्य और अधः इन तीनों लोकों में होता है। ऊर्ध्वलोक में लब्धि के निमित्त से या संहरण के निमित्त से वह वहाँ हो सकता है। मध्यलोक में भी वह स्वभावतः १५ कर्मभूमियों में होता ही है। रही अढाई द्वीपसमुद्रों की बात-क्यों कि इतना ये सब स्थान कर्मभूमि से भी सम्बन्ध रखता है-अतः इतने स्थान में भी इसका अस्तित्व संहरण की अपेक्षा से हो सकता है। अधोलोक में खड्डे आदि स्थानों में तो यह पाया ही जाता है-रही पाताल आदि स्थानरूप अधोलोक की बात-सो वहां पर भी इसका अस्तित्व-संहरण की अपेक्षा से बन सकता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(तेणं भंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा) हे भदन्त ! एक समय में कितने अश्रुत्वा केवली हो सकते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा) एक समय में अश्रुत्वा केवली कम से कम

હોય છે ઉર્ધ્વલોકમાં લબ્ધિના કારણે અથવા સંહરણને કારણે તેઓનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે. મધ્યલોકમાં (તિર્યગ્લોકમાં) તેઓ સ્વાભાવિક રીતે ૧૫ કર્મભૂમિઓમાં તો હોય જ છે. હવે રહી અઢી દ્વીપસમુદ્રોની વાત-કારણ કે આ બધાં સ્થાનો કર્મભૂમિ સાથે પણ સંબંધ રાખે છે, તેથી એટલાં સ્થાનોમાં પણ તેમનુ અસ્તિત્વ સંહરણની અપેક્ષાએ સંભવી શકે છે. અધોલોકમાં ગર્તો (ખાડા) આદિ સ્થાનોમાં તો તેમનું અસ્તિત્વ હોય જ છે, પણ પાતાલ આદિ સ્થાનરૂપ અધોલોકમાં પણ સંહરણની અપેક્ષાએ તેમનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! एग समएणं केवइया होज्जा ?) હે ભદન્ત ! એક સમયમાં કેટલા અશ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा) એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ અશ્રુત્વા કેવલી હોઇ શકે છે, અને " उक्कोसेणं दस " વધારેમાં વધારે

माह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए' हे गौतम ! अथ, तेनार्थेन तेन कारणेन एवमुच्यते यत् अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा सकाशात्, यावत् केवलि श्रावकप्रभृतीनां वा सकाशात् अस्त्येककः कश्चित् पुरुषः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं, श्रवण-तया-श्रवणज्ञानफलतया, लभेत, 'अथ च 'अत्थेगइए, असोच्चा णं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए' अस्त्येककः कश्चित् अश्रुत्वा खलु केवलिनो वा सका-शात् यावत् केवलिश्रावकप्रभृतीनां वा सकाशात् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रवणतया नो लभेत। तद् वैषम्यकारणं तु धर्मान्तरायिकादीनां कर्मणामावरणरूपाणां क्षयोपशमस्तदभावश्चेति । 'जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा,' यावत्

एक, या दो या तीन तक हो सकते हैं। और (उक्कोसेणं दस) अधिक से अधिक दश तक हो सकते हैं।

अब सूत्रकार इस विषय का उपसंहार करते हुए कहते हैं-(से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए) हे गौतम ! इसी कारण मैंने ऐसा कहा है कि कोई एक पुरुष केवली आदि से केवलिप्रज्ञप्त धर्म विना सुने भी उस केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त कर सकता है और (अत्थेगइए) कोई एकपुरुष (असोच्चा णं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए) केवली आदि के पास से विना सुने केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवणज्ञानफलरूप से नहीं प्राप्त कर सकता है। इसकी विषमता का कारण आवरणरूप धर्मान्तरायिक आदि कर्मों का क्षयोपशम एवं इसके क्षयोपशम का अभाव है। (जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडे-

---

દશ અશ્રુત્વા કેવલી હોઈ શકે છે.

હવે સૂત્રકાર એ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે—(से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ એક પુરુષ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ જ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને (अत्थेगइए असोच्चाणं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए) કોઈક પુરુષ કેવલિ આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેની વિષમતાનું કારણ આવરણરૂપ ધર્માન્તરાયિક આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમ તથા તેમના ક્ષયોપશમનો અભાવ છે. (जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा) અહીં "जाव-(यावत्)" પદથી નીચેના પૂર્વોક્ત

अस्त्येककः कश्चित् अश्रुत्वा केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलां बोधिं बुध्येत, अस्त्येककः कश्चित् अश्रुत्वा केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलामनगारितां प्रव्रजेत्, अस्त्येककः कश्चित्, अश्रुत्वा केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, अस्त्येककः कश्चित् अश्रुत्वा केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलेन संयमेन संयच्छेत्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा केवलेन संवरेण संवृणुयात्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा खलु केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा केवलं श्रुतज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा केवलम् अवधिज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा

ज्जा) यहां यावत् पद से इस पाठ का जो कि पहिले कहा गया है संग्रह हुआ है "कोई जीव केवली आदि से विना सुने भी केवलबोधि को–शुद्ध सम्यग्दर्शन को–अनुभवित कर सकता है, कोई केवली आदि से विना सुने भी केवल अनगारिता को धारण कर सकता है कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवलब्रह्मचर्यवास में रह सकता है, कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवल संयम से संयमयतना कर सकता है, कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवल संवर से शुभाध्यवसाय वृत्तिरूप संवर कर सकता है कोई एक जीव केवली आदि से सुने विना भी केवल आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न कर सकता है, कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवल श्रुतज्ञान उत्पन्न कर सकता है, कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवल अवधिज्ञान उत्पन्न कर सकता है, कोई एक

પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે–" કોઈ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલબોધિનો (શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ પાસે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત સેવી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિ સમીપે શ્રવણ કર્યા વિના પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના

केवलं मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वाऽपि केवलज्ञानमुत्पादयेदिति भावः। 'अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रभृतेः सकाशात् अश्रुत्वा खलु केवलां बोधिं नो बुध्येत्, केवलामनगारितां नो प्रव्रजेत्, केवलं ब्रह्मचर्यवासं नो आवसेत्, केवलेन संयमेन नो संयच्छेत्, केवलेन संवरेण नो संवृणुयात्, केवलमाभिनिवोधिकज्ञानम्, केवलं श्रुतज्ञानम्, केवलमवधिज्ञानम्, केवलं मनःपर्यवज्ञानं नोत्पादयेत्, तथा अस्त्येककः कश्चित् अश्रुत्वा केवलिप्रभृतेः सकाशात् केवलज्ञानं नोत्पादयेदिति भावः ॥ सू० ५ ॥

जीव केवली आदि से विना सुने भी केवल मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न कर सकता है। कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने भी केवलज्ञान उत्पन्न कर सकता है। (अत्थेगइए केवलनाणं नो उपाडेज्जा) कोई एक जीव केवली आदि से विना सुने केवल बोधि का अनुभव नहीं कर सकता है, केवल अनगारिता को धारण नहीं कर सकता है, केवल ब्रह्मचर्यवास में नहीं रह सकता है केवल संयम से संयमयतना नहीं कर सकता है, केवल संवर से शुभाध्यवसाय वृत्तिरूप संवर नहीं कर सकता है, केवल आभिनिबोधिक ज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है, केवलश्रुतज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है केवल अवधिज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है, केवलमनःपर्यवज्ञान उत्पन्न नहीं कर सकता है तथा केवली आदि से विना सुने कोई जीव केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है ॥ सू०५ ॥

પણ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઈક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે," (अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) પરન્તુ કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળી શકતો નથી, શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી, સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, મન.પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી અને કેવળજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. ॥સૂ૦૫॥

श्रुत्वा प्रतिपन्नावधिज्ञानिविशेषवक्तव्यता।

इतः पूर्वं केवलिप्रभृतिभ्यो धर्मादिप्रवचनाश्रवणेऽपि धर्मान्तरायिकादीनां क्षयोपशमे धर्मादिलाभस्य तत्क्षयोपशमाभावे च धर्मादिलाभाभावस्य च वक्तव्यतोक्ता, अथ केवल्यादि सकाशाद् धर्मादिप्रवचनश्रवणेऽपि क्षयोपशमे सत्येव तल्लाभ इति तल्लाभविशेषवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह—'सोच्चा णं' इत्यादि।

मूलम्—सोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए? गोयमा! सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं, एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा, नवरं अभिलावो सोच्चेति, सेसं तं चेव निरवसेसं जाव जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा, तस्स णं अट्ठमं--अट्ठमेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स पगइभद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिणाणे समुप्पज्जइ, से णं तेणं ओहिणाणेणं समुप्पण्णेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ, पासइ। से णं भंते! कइ लेस्सासु होज्जा? गोयमा! छसु लेस्सासु होज्जा, तं जहा—कण्हलेस्साए, जाव सुक्कलेस्साए। से णं भंते! कइसु णाणेसु होज्जा? गोयमा! तिसु वा चउसु वा होज्जा, तिसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण-सुयनाण--ओहिनाणेसु होज्जा। चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहि-

यनाण-सुयनाण-ओहिनाण-मणपज्जवनाणेसु होज्जा । से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? एवं जोगोवओगो, संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउयं च, एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि। से णं भंते ! किं सवेदए, अवेदए ? गोयमा ! सवेदए होज्जा, अवेदए वा । जइ अवेदए होज्जा किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा ? गोयमा ! नो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा । जइ सवेयए होज्जा ? किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा ? गोयमा ! इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा, नो नपुंसगवेयए होज्जा । से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा ? गोयमा ! सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा । जइ अकसाई होज्जा किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा ? गोयमा ! नो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा, जइ कसाई होज्जा, कइसु कसाएसु होज्जा ? गोयमा ! चउसु वा, तिसु वा, दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा । चउसु होज्जमाणे संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा । तिसु होज्जमाणे संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा । दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोभेसु होज्जा । एगम्मि होज्जमाणे संजलणे लोभे होज्जा। तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा, एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ । से णं भंते ! केवलि-

पण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा ? हंता आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा। से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा? हंता, गोयमा ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा। तस्स णं भंते ! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा? हंता पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा। तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ? हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा। से णं भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ, जाव अंतं करेइ ? हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ। तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति ? हंता, सिज्झंति, जाव अंतं करेंति। तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति? एवं चेव जाव अंतं करेंति। से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा। तेणं भंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसयं (१०८) से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलिउवासियाए वा, जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए नो केवलनाणं उप्पाडेज्जा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" ॥ सू० ६ ॥

॥ नवमसयस्स इगतीसइमो उद्देसो ॥ ९-३१ ॥

छाया— श्रुत्वा खलु भदन्त ! केवलिनो वा यावत् तत्पाक्षिकोपासिकाया वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया ? गौतम ! श्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् अस्त्येककः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मम्, एवं या चैव 'अश्रुत्वा' वक्तव्यता सा चैव 'श्रुत्वाऽपि' भणितव्या, नवरम् अभिलापः श्रुत्वेति, शेषं तदेव निरवशेषम् यावत् यस्य खलु

-:श्रुत्वाप्रतिपन्न अवधिज्ञानिविशेषवक्तव्यताः-

'सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) हे भदन्त ! केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को सुन करके क्या कोई जीव श्रवणज्ञानफलरूप से उसे प्राप्त कर सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) केवली से या यावत् उनके पक्ष की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को सुन करके कोई जीव उसे श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त करता है और कोई जीव उसे प्राप्त नहीं करता है, इस प्रकार जिस तरह से अश्रुत्वा के विषय में वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता यहां श्रुत्वा के विषय में भी कहलेनी चाहिये । (नवरं अभिलावो सोच्चेत्ति-सेसं तं चेव निरवसेसं जाव जस्स णं मणपज्जवनाणावर-

શ્રુત્વા પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાની વિશેષવક્તવ્યતા—

" सोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(सोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની પૂર્વોક્ત કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરીને શું કોઈ જીવ શ્રવણજ્ઞાનફલરૂપે તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सोच्चाणं केवलिस्स वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરીને કોઈ જીવ તે શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ જીવ તેને પ્રાપ્ત કરતો નથી. આ પ્રમાણે જેવી વક્તવ્યતા અશ્રુત્વા (શ્રવણ કર્યા વિના) વિષે કરવામાં આવી છે એજ પ્રકારની વક્તવ્યતા અહીં શ્રુત્વા (શ્રવણ કરીને) વિષે પણ સમજવી, (नवरं अभिलाओ सोच्चेत्ति सेसं

मनःपर्यवज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य खलु केवलज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयः कृतो भवति, स खलु श्रुत्वा केवलिनो वा यावत् उपासिकाया वा केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया, केवलां बोधिं बुध्येत, यावत् केवलज्ञानमुत्पादयेत्। यस्य खलु अष्टमाष्टमेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा आत्मानं

णिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से ण सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) परन्तु उस वक्तव्यता में अश्रुत्वा की जगह "श्रुत्वा" इस शब्द का प्रयोग करना चाहिये–अतः जैसी वक्तव्यता अश्रुत्वा के ऊपर सूत्रकार ने की है–वैसी ही वक्तव्यता अश्रुत्वा के स्थान पर श्रुत्वा शब्द को जोड़कर करने से वही वक्तव्यता श्रुत्वा की धर्मादिककी प्राप्ति के विषय में हो जाती है। इस तरह यह वक्तव्यता यावत् वह श्रुत्वा धर्मादिक की प्राप्ति करने वाला जीव मनःपर्ययज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम से, तथा केवलज्ञानावरणीय कर्मों के क्षय से मनः पर्यय ज्ञान को तथा केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है –यहां तक गृहीत हो जाती है। तात्पर्य कहने का यह है कि प्रथमसूत्र से लेकर पांचवें सूत्रतक अश्रुत्वा के धर्मादिक प्राप्ति करने की वक्तव्यता

त चेव निरवसेसं जाव :जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाण कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए केवल बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) પરન્તુ આ વક્તવ્યતામાં "અશ્રુત્વા" પદને બદલે 'श्रुत्वा" પદનો પ્રયોગ થવો જોઈએ. તેથી જેવી વક્તવ્યતા સૂત્રકારે "અશ્રુત્વા" ને અનુલક્ષીને પહેલાના સૂત્રોમાં કરી છે, એવી જ વક્તવ્યતા અશ્રુત્વાને સ્થાને શ્રુત્વા પદ મૂકીને કરવાથી તે વક્તવ્યતા શ્રુત્વાની (કેવલી આદિની સમીપે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કરનારની) ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના વિષયમાં થઈ જશે. આ રીતે "કેવલિ આદિની સમીપે કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કરનાર કોઈક જીવ મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી મનઃપર્યયજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે." અહીં સુધીની પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવી છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પહેલા સૂત્રથી શરૂ કરીને પાંચમાં સૂત્ર સુધી અશ્રુત્વાને અનુલક્ષીને ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના

भावयतः प्रकृतिभद्रतया तथैव यावत् गवेषणं कुर्वतोऽवधिज्ञानं समुत्पद्यते, । स खलु तेन अवधिज्ञानेन समुत्पन्नेन जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन असंख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति, पश्यति । स खलु

जैसी कही गई है-वैसी ही वह सब वक्तव्यता श्रुत्वा के धर्मादि प्राप्ति करने के ऊपर लगा लेनी चाहिये। उसमें और इसमें यहां तक के कथन में कोई अन्तर नहीं आता है। (तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स पगइभद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ, से णं ते णं ओहिनाणेणं समुप्पण्णेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ) केवलज्ञानी से या यावत् उनकी उपासिका से धर्मश्रवण करके सम्यग्दर्शन आदि जिस मनुष्य को प्राप्त हुए हैं ऐसे उस श्रुत्वा मनुष्य के निरन्तर लगातार अष्टम की तपस्या से आत्मा को भवित करने के कारण तथा प्रकृति से भद्र होने के कारण यावत् मार्ग की गवेषणा करते समय अवधिज्ञान उत्पन्न हो जाता है और वह इस उत्पन्न हुए अवधिज्ञान द्वारा कम से कम अङ्गुल के असंख्यातवें भाग को जानता है और देखता है तथा अधिक से अधिक वह अलोक में लोक प्रमाणमात्र असंख्यात खण्डों को जानता

વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં શ્રુત્વાને અનુ-ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના વિષયમાં થવું જોઇએ. તે કથનમાં અને આ કથનમાં લક્ષીને બિલકુલ તફાવત નથી (तस्सणं अट्ठमं अट्ठमेण अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स पगइभद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ, से णं तेणं ओहिनाणेण समुप्पण्णेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भाग उक्कोसेणं असंखेज्जाइ अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइ खंडाइं जाणइ पासइ) કેવલજ્ઞાની પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસે ધર્મશ્રવણ કરીને જે મનુષ્યને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે એવા કેવલી આદિ પાસે ધર્મ શ્રવણ કરનાર, નિરન્તર અઠ્ઠમને પારણે અઠ્ઠમ કરનાર, પ્રકૃતિભદ્ર આદિ વિશે-ષણોવાળા પુરુષને "માર્ગની ગવેષણા કરતી વખતે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે," અહીં સુધીનો પૂર્વોક્ત પાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો. આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા અવધિજ્ઞાન વડે તે ઓછામાં ઓછા અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે, અને અધિકમાં અધિક અલોકમાં લોકપ્રમાણ માત્ર અસંખ્યાત ખંડોને જાણે છે અને દેખે છે.

भदन्त ! कतिषु लेश्यासु भवति ? गौतम ! षट्सु लेश्यासु भवति, तद्यथा-कृष्ण लेश्यायां यावत् शुक्ललेश्यायाम् । स खलु भदन्त ! कतिषु ज्ञानेषु भवति ? गौतम ! त्रिषु वा, चतुर्षु वा भवति, त्रिषु भवन् आभिनिबोधिकज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानेषु भवति, चतुर्षु भवन् आभिनिबोधिकज्ञान-श्रुतज्ञाना-वधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञानेषु भवति । स खलु भदन्त ! किं सयोगी भवति, अयोगी भवति? एवं योगः, उपयोगः,

और देखना है । (से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी मनुष्य कितनी लेश्याओं में होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी मनुष्य (छसु लेस्सासु होज्जा) छह लेश्याओं में होता है । (तं जहा) वे छह लेश्याएँ इस प्रकार से हैं-(कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए) कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या । (से णं भंते ! कइसु नाणेसु होज्जा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी कितने ज्ञानों में होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी मनुष्य (तिसु चउसु वा होज्जा) तीन ज्ञानों में या चार ज्ञानों में होता है । (तिसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा) यदि वह तीन ज्ञानों में होता है-वे ज्ञान हैं आभिनिबोधिक ज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान (चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाण, मणपज्जवणेसु हाज्जा) और वह यदि चार ज्ञानों में होता है तो वे चार ज्ञान हैं-आभिनिबोधिकज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान और मनः पर्ययज्ञान (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा

(से णं भंते ! कइलेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (छसु लेस्सासु होज्जा-त जहा) તે નીચે પ્રમાણેની છએ છ લેશ્યાઓવાળો હોય છે. (कण्ह-लेस्साए जाव सुक्कलेस्साए) કૃષ્ણલેશ્યાથી લઈને શુકલલેશ્યા પર્યન્તની ૬ લેશ્યાઓ અહીં ગ્રહણ કરવી.

(से णं भंते ! कइसु नाणेसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની કેટલાં જ્ઞાનોથી યુક્ત હોય છે ? (गोयमा ! तिसु चउसु वा होज्जा) હે ગૌતમ ! તે ત્રણ જ્ઞાનોથી અથવા ચાર જ્ઞાનોથી યુકત હોય છે. (तिसु होज्ज-माणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा) જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ત્રણ જ્ઞાનવાળો હોય છે, તો તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનથી યુકત હોય છે. (चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहि-नाण, मणपज्जवनाणेसु होज्जा) પણ જો તે ચાર જ્ઞાનવાળો હોય છે, તો તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યય જ્ઞાનથી યુકત હોય

संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्कं च, एतानि सर्वाणि यथा अश्रुत्वा तथैव भणितव्यानि। स खलु भदन्त ! किं सवेदकः अवेदकः ? गौतम ! सवेदको भवति, अवेदको वा। यदि अवेदको भवति किम् उपशान्तवेदको भवति, क्षीणवेदको भवति ? गौतम ! नो उपशान्तवेदको भवति, क्षीणवेदको भवति। यदि सवेदको भवति, किं स्त्रीवेदको भवति, पुरुषवेदको भवति, नपुंसकवेदको

अजोगी होज्जा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी सयोगी होता है या अयोगी होता है ? (एवं जोगोवओगो, संघयणं, संठाणं उच्चत्तं, आउयं च एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) हे गौतम ! पहिले कहे गये अनुसार योग, उपयोग, संहनन, संस्थान, ऊँचाई और आयु इन सब का कथन यहां पर अश्रुत्वा की तरह कहना चाहिये। (से णं भंते ! किं सवेदए अवेदए) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी वेदसहित होता है या वेदरहित होता है ? (सवेदए होज्जा अवेदए वा) हे गौतम ! वह वेदसहित होता है, वेदरहित भी होता है। (जइ अवेदए होज्जा किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह वेदरहित होता है, तो क्या वह उपशान्त वेदवाला होता है या क्षीणवेदवाला होता है ? (गोयमा ! नो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) हे गौतम ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी उपशान्त वेद वाला नहीं होता है क्षीणवेदवाला होना है। (जइ सवेयए होज्जा ? किं

છે. (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સયોગી હોય છે કે અયોગી હોય છે ? (एवं जोगोवओगो, संघयणं, सठाण, उच्चत्तं, आउयं च एयाणि सव्वाणे जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ ! અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનના યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઈ અને આયુષ્યના વિષયમાં જેવું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઈ અને આયુષ્યના વિષયમાં પણ સમજવું. (से णं भंते ! किं सवेदए, अवेदए) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે ? (सवेदए होज्जा अवेदए वा) હે ગૌતમ ! તે વેદસહિત પણ હોય છે અને વેદરહિત પણ હોય છે. (जइ अवेदए होज्जा किं उवसंत वेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा?) હે ભદન્ત ! જો તે વેદરહિત હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોય છે કે ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે ? (गोयमा ! नो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ઉપશાન્ત વેદવાળો હોતો નથી પણ ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે (जइ सवेयए होज्जा, किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा

भवति, पुरुषनपुंसकवेदको वा भवति ? गौतम ! स्त्रीवेदको वा भवति, पुरुषवेदको वा भवति, पुरुषनपुंसकवेदको वा भवति, नो नपुंसकवेदको भवति । स खलु भदन्त ! किं सकषायी भवति, अकषायी वा भवति ? गौतम ! सकषायी वा भवति, अकषायी वा भवति । यदि अकषायी भवति किम् उपशान्तकषायी भवति, क्षीणकषायी भवति ? गौतम ! नो उपशान्तकषायी भवति, क्षीणकषायी

इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी वेद-सहित होता है तो क्या वह स्त्रीवेदवाला होता है, या पुरुषवेदवाला होता है, या नपुंसकवेदवाला होता है, या पुरुषनपुंसकवेदवाला होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी स्त्रीवेदवाला भी होता है, पुरुषवेदवाला भी होता है, पुरुषनपुंसकवेदवाला भी होता है, परन्तु वह नपुंसकवेदवाला नहीं होता है । (से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी क्या सकषायी होता है या अकषायी होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी (सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा) सक-षायी भी होता है अकषायी भी होता है । (जइ अकसाई होज्जा किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी अकषायी होता है तो क्या उपशान्तकषायवाला होता है

नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે તો શું સ્રીવેદવાળો હોય છે, કે પુરુષવેદવાળો હોય છે, કે નપુંસક વેદવાળો હોય છે કે પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સ્રીવેદવાળો પણ હોય છે, પુરુષ વેદવાળો પણ હોય છે અને પુરુષનપુંસક વેદવાળો પણ હોય છે. પરન્તુ તે નપુંસક વેદવાળો હોતો નથી.

(से णं भंते ! सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा ?) હે ભદન્ત ! શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી પણ હોય છે અને અકષાયી પણ હોય છે. (जइ अकसाई होज्जा, किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવ-ધિજ્ઞાની અકષાયી હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોય છે કે ક્ષીણ

भवति, । यदि सकषायी भवति, स खलु भदन्त ! कतिषु कषायेषु भवति ? गौतम ! चतुर्षु वा, त्रिषु वा, द्वयोर्वा, एकस्मिन् वा भवति, चतुर्षु भवन् संज्वलनक्रोधमानमायालोभेषु भवति, त्रिषु भवन् संज्वलनमानमायालोभेषु भवति, द्वयोर्भवन् संज्वलनमायालोभयोर्भवति, एकस्मिन् भवन् संज्वलने लोभे भवति । तस्य

या क्षीणकषाय वाला होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी उपशान्त कषायवाला नहीं होता है, किन्तु क्षीणकषायवाला होता है। (जइ सकसाई होज्जा, कइसु कसाएसु होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी सकषायी होता है तो कितनी कषायों में होता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउसु वा तिसु वा, दोसु वा एक्कंमि वा होज्जा) वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी चार कषायों में, या तीन कषायों में, या दो कषायों में या एक कषाय में होता है। (चउसु होज्जमाणे संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलण माणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोभेसु होज्जा, एगम्मि होज्जमाणे संजलणे लोभे होज्जा) यदि वह चार कषायों में होता है तो संज्वलन क्रोध, संज्वलन मान, संज्वलन माया और संज्वलन लोभ इन चार कषायों में होता है। यदि वह तीन कषायों में होता है तो संज्वलन संबंधी मान, माया और लोभ इन तीन कषायों में होता है। यदि वह

કષાયવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોતો નથી, પણ ક્ષીણ કષાયવાળો હોય છે. (जइ सकसाई होज्जा, कइसु कसाएसु होज्जा) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો કેટલા કષાયોવાળો હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउसु वा, तिसु वा, दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ચાર, અથવા ત્રણ અથવા બે અથવા એક કષાયવાળો હોય છે (चउसु होज्जमाणे संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोभेसु होज्जा, एगम्मि होज्जमाणे संजलणे लोभे होज्जा) જો તે ચાર કષાયોવાળો હોય છે, તો તે સંજવલન ક્રોધ, સંજવલન માન, સંજવલન માયા અને સંજવલન લોભયુક્ત હોય છે. જો તે ત્રણ કષાયોવાળો હોય છે, તો તે જીવમાં સંજવલન માન, માયા અને લોભ, આ ત્રણ કષાયોનો સદ્ભ

खलु भदन्त ! कियन्ति अध्यवसानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम ! असंख्येयानि, एवं यथा अश्रुत्वा तथैव यावत् केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पद्यते । स खलु भदन्त ! केवलिप्रज्ञप्तं धर्मम् आख्यापयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा, प्ररूपयेद् वा ? हन्त, गौतम ! आख्यापयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा, प्ररूपयेद् वा । स खलु भदन्त ! प्रव्राजयेद् वा, मुण्डयेद् वा,

---

दो कषायों में होता है तो संज्वलन संबंधी माया और लोभ इन दो कषायों में होता है। और जब वह एक कषाय में होता है तब वह संज्वलन संबंधी एक लोभ कषाय में होता है। (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता) हे भदन्त !, उस श्रुत्वा अवधिज्ञानी को कितने अध्यवसाय होते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जा) उस श्रुत्वा अवधिज्ञानी को असंख्यात अध्यवसाय होते हैं। (एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) इस तरह जैसा कि अश्रुत्वा के लिये कहा गया है उसी तरह से यावत् " श्रुत्वा केवली के लिये अनंतज्ञान-केवलज्ञान और अनंतदर्शन-केवलदर्शन उत्पन्न होते हैं" यहां तक कहना चाहिये।

(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा केवली केवलि द्वारा प्रज्ञप्त धर्म का कथन करता है, उसकी प्रज्ञापना करता है और क्या उसकी प्ररूपणा करता ? (हंता, आघवेज्ज वा पन्नवेज्ज वा परूवेज्ज वा) हां, गौतम !

ભાવ રહે છે. જો તે બે કષાયોવાળો હોય તો તે જીવમાં સંજ્વલન માયા અને સંજ્વલન લોભનો જ સદ્‌ભાવ રહે છે. જો તે એક કષાયવાળો હોય તો તે જીવમાં ફક્ત સંજ્વલન લોભકષાયનો જ સદ્‌ભાવ રહે છે.

(तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની કેટલા અધ્યવસાયવાળો હોય છે ? (गोयमा ! असंखेज्जा) હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે. (एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) આ રીતે અશ્રુત્વાને અનુલક્ષીને જેવું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ કથન શ્રુત્વાને અનુલક્ષીને પણ કરવું જોઇએ. " શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીમાં અનંતજ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) અને અનંતદર્શન (કેવલદર્શન) ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, " આ કથન પર્યન્તનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીદ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના કરે છે? પ્રરુપણા કરે છે (हंता, आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હા, ગૌતમ !

हन्त, गौतम ! प्रव्राजयेद् वा, मुण्डयेद् वा । तस्य खलु भदन्त ! शिष्या अपि प्रव्राजयेयुर्वा, मुण्डयेयुर्वा ? हन्त, प्रव्राजयेयुर्वा, मुण्डयेयुर्वा । तस्य खलु भदन्त ! प्रशिष्या अपि प्रव्राजयेयुर्वा, मुण्डयेयुर्वा ? हन्त, प्रव्राजयेयुर्वा मुण्डयेयुर्वा । स खलु भदन्त ! सिध्यति, बुध्यते, यावत् अन्तं करोति ? हन्त,

वह श्रुत्वा केवली केवली द्वारा प्रज्ञप्त धर्म का कथन करता है उसकी प्रज्ञापना भी करता है और उसकी प्ररूपणा भी करता है। (से णं भंते! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त! क्या वह किसी को प्रव्रज्या देता है, दीक्षा देता है ? (हंता, गोयमा! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हां, गौतम! वह श्रुत्वा केवली प्रव्रज्या देता है, दीक्षा देता है। (तस्स णं भंते! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त! उस श्रुत्वा केवली के शिष्य भी क्या किसी को प्रव्रज्या देता है, दीक्षा देता हैं ? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हां गौतम! उस श्रुत्वा केवली के शिष्य भी प्रव्रज्या देते हैं, दीक्षा देते हैं। (तस्स णं भंते! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त! उस श्रुत्वा केवली के प्रशिष्य भी क्या किसी को प्रव्रज्या देते हैं, दीक्षा देते हैं ? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हां गौतम! श्रुत्वा केवली के प्रशिष्य भी प्रव्रज्या देते हैं दीक्षा देते हैं। (से णं भंते! सिज्झइ, बुज्झइ, जाव अंतं करेइ) हे भदन्त! वह श्रुत्वा केवली क्या सिद्ध होता है, बुद्ध होता है, यावत्

ते श्रुत्वा કેવળજ્ઞાની કેવલીદ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરે છે અને પ્રરૂપણા પણ કરે છે. (से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની કોઇને પ્રવ્રજ્યા દે છે, અને કેશલુંચનરૂપ મુંડન કરે છે ? (हंता, गोयमा ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલી પ્રવ્રજ્યા પણ દે છે અને મુંડનકાર્ય પણ કરે છે (तस्स णं सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ કોઇને પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશલુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે ? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશલુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે. (तस्स णं भते ! भते ! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના પ્રશિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દે છે અને મુંડનકાર્ય કરે છે ? (हंता, पव्वा-वेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તેઓ પણ પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશ-લુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે. (से णं भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલી શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત

सिध्यति वा, यावत् अन्तं करोति । तस्य खलु भदन्त ! शिष्या अपि सिध्यन्ति, यावत्, अन्तं कुर्वन्ति ? हन्त, सिध्यन्ति यावत् अन्तं कुर्वन्ति, । तस्य खलु भदन्त ! प्रशिष्याअपि सिध्यन्ति यावत् अन्तं कुर्वन्ति, एवमेव यावत् अन्तं कुर्वन्ति । स खलु भदन्त ! किम् ऊर्ध्वं भवति ? यथैव अश्रुत्वा यावत् तदेकदेशभागे भवति । ते

समस्त दुःखों का अन्त करता है ? (हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ) हां, गौतम ! वह श्रुत्वा केवली सिद्ध होता है, बुद्ध होना है यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है । (तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति) हे भदन्त ! उस श्रुत्वा केवली के शिष्य भी क्या सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का अन्त करते हैं ? (हंता, सिज्झंति जाव अंतं करेंति) हां, गौतम ! उस श्रुत्वा केवली के शिष्य भी सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का अन्त करते हैं । (तस्स णं भंते ! पसि-स्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति) हे भदन्त ! उस श्रुत्वा केवली के प्रशिष्य भी सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का अन्त करते हैं। (एवं चेव जाव अंतं करेंति) हे गौतम ! ऐसा ही है यावत् वे समस्त दुःखों का नाश करते हैं। (से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा केवली के क्या उर्ध्वलोक में होता है ? इत्यादि प्रश्न। (जहेव असोच्चाए जाव तदेक्क देसभाए होज्जा) हे गौतम ! इस विषय में

દુઃખોનો અંત કરે છે ? (हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલી સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે. (तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? (हंता, सिज्झंति, जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તેમના શિષ્યો પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે (तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના પ્રશિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? (एवं चेव जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તેઓ પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. (सेणं भंते ! किं उड्ढं होज्जा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવલી ઉર્ધ્વલોકમાં હોય છે, કે અધોલોકમાં હોય છે કે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ? વગેરે પ્રશ્નો.

(जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा) હે ગૌતમ ! આ વિષયની વક્તવ્યતા અશ્રુત્વા કેવલીની વક્તવ્યતા પ્રમાણે સમજવી. " અઢી દ્વીપ સમુ-

खलु भदन्त ! एकसमये कियन्तो भवन्ति ? गौतम ! जघन्येन एको वा, द्वौ वा, त्रयो वा, उत्कृष्टेन अष्टशतम् (१०८) तत् तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते-श्रुत्वा खलु केवलिनो वा यावत् केवल्युपासिकाया वा यावत् अस्त्येककः केवलज्ञान मुत्पादयेत्, अस्त्येकको नो केवलज्ञानमुत्पादयेत्, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०६॥

इति नवमशतकस्य एकत्रिंशत्तमः उद्देशकः समाप्तः ॥ ९-३१ ॥

अश्रुत्वा केवली के समान जानना चाहिये, यावत् वह अढाई द्वीप समुद्रों के किसी एक भाग में होता है। (तेणं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा) हे भदन्त! वे श्रुत्वा केवली एक समय में कितने हो सकते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसयं-से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए नो केवलनाणं उप्पाडेज्जा-सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) श्रुत्वा केवली जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीनतक हो सकते हैं और अधिक से अधिक १०८ हो सकते हैं। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि केवली अथवा यावत् केवली की उपासिका के पास यावत् कोई एक मनुष्य केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है और कोई एक मनुष्य केवल ज्ञान को उत्पन्न नहीं कर पाता है। हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा सत्य है-हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह सर्वथा

દ્રોના કોઇ એક ભાગમાં હોય છે," આ કથન પર્યન્તનું પાંચમાં સૂત્રમાં આપેલુ અશ્રુત્વા કેવલી વિષેનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. (तेणं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा) હે ભદન્ત! એક સમયમાં કેટલા શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसय-से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए नो केवलनाणं उप्पाडेज्जा) એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક, બે, અથવા ત્રણ શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવલી પાસે અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી લઈને કેવળજ્ઞાન પર્યન્તના પૂર્વોક્ત પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઈ વ્યક્તિ તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાન પર્યન્તનું કંઇ પણ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યુ તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે.

टीका—सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कश्चिज्जीवः केवलिनः सकाशाद् वा, यावत् केवलिश्रावकस्य सकाशाद् वा, केवलिश्राविकायाः सकाशाद् वा, तत्पाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्य सकाशाद् वा, तत्पाक्षिको-

---

सत्य है इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

टीकार्थ—इससे पहिले "केवली आदि से धर्मादिक का प्रवचन नहीं सुनने पर भी किसी २ जीव को धर्मान्तरायिक कर्मों के क्षयोपशम होने पर धर्मादिक का लाभ हो जाता है और किसी २ जीव को धर्मान्तरायिक कर्मों के क्षयोपशम के अभाव में धर्मादिक का लाभ नहीं होता है" ऐसा कथन किया जा चुका है–

अब सूत्रकार ऐसा कथन करते हैं कि केवली आदि से धर्मादिक का प्रवचन सुनने पर भी यदि धर्मान्तरायिक आदि कर्मों का क्षयोपशम है तब ही जाकर जीव को धर्मादिक का लाभ होता है। इस तरह तल्लाभ विशेष की वक्तव्यता करने के अभिप्राय से वे इस सूत्र का प्रारंभ करते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से यही पूछा है–(सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) हे भदन्त ! जिस मनुष्य ने केवली के पास या यावत्–केवली के श्रावक के पास, या केवली की श्राविका के पास, या

આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—આ પહેલાં "કેવલી આદિની સમીપે ધર્માદિનું પ્રવચન નહીં સાંભળવા છતાં પણ કોઈ કોઈ જીવને ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી ધર્માદિક પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને કેટલાક જીવ ધર્માન્તરાયિક કર્મોના ક્ષયોપશમને અભાવે ધર્માદિકનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી" એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર એ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે કેવલી આદિની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને કોઇ કોઈ જીવ ધર્માદિકનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરન્તુ ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરનાર જીવને જ ધર્માદિક લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જે લાભ થાય છે તે સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियसंवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) હે ભદન્ત ! જે મનુષ્યે

पासकस्य सकाशाद् वा, तत्पक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा धर्मोपदेशं श्रुत्वा खलु केवलिप्रज्ञप्तम्=केवल्युपदिष्टं धर्मं श्रवणतया श्रवणज्ञानफलतया लभेत किम् ? इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा ! सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा' हे गौतम ! अस्त्येककः कश्चित् केवलिनो वा सकाशात्, केवलिश्रावक-प्रभृतेः सकाशाद् वा धर्मोपदेशं श्रुत्वा खलु केवलिप्रज्ञप्तं केवल्युपदिष्टं धर्मं श्रवणतया लभेत जानीयात् अस्त्येककः कश्चित् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रुत्वाऽपि नो लभेत, इत्येवं पूर्वोक्तरीत्या या चैव 'अश्रुत्वा' इत्येस्य आलापकस्य वक्तव्यता भणिता सा चैव वक्तव्यता 'श्रुत्वा' इत्यस्मिन् आलापकेऽपि भणितव्या, किन्तु तदपे-

---

केवली के पक्ष के स्वयंबुद्ध के पास, या केवली के पक्ष के स्वयंबुद्ध के उपासक के पास, या उनकी उपासिका के पास धर्मोपदेश सुना है, ऐसा वह मनुष्य क्या श्रवणज्ञान फलरूप से केवली उपदिष्ट धर्म को प्राप्त कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) कोई एक जीव ऐसा होता है जो केवली से या उनके श्रावक आदि से धर्मोपदेश सुनकर केवलि द्वारा उपदिष्ट धर्म को श्रवणज्ञान फलरूप से पा लेता है–जान जाता है, और कोई एक जीव–मनुष्य ऐसा होता है जो केवली आदि से केवली–उपदिष्ट धर्म को सुन करके भी उसे श्रवण ज्ञानफलरूप से नहीं जान पाता है इस तरह पूर्वोक्तरूप से "अश्रुत्वा"

કેવળજ્ઞાની પાસે, કેવળીના શ્રાવક પાસે કે તેમની શ્રાવિકા પાસે કે કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ પાસે, કે કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધના ઉપાસક પાસે, કે તેમની ઉપાસિકાની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો હોય છે, તે શું શ્રવણજ્ઞાનફલ રૂપે કેવલી-પ્રરૂપિત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! હે ગૌતમ ! (सोच्चार्णं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિ સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે કેવલી ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરવા છતાં પણ તેને શ્રવણજ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ રીતે 'અશ્રુત્વા' ના આલા-

क्षया विशेषमाह-' नवरं अभिलावो सोच्चेति, सेसं तं चेव निरवसेसं जाव ' नव-रम् अश्रुत्वा विषयकाभिलापापेक्षया विशेषस्तु श्रुत्वाविषयकाभिलापोऽत्र वक्तव्यः, शेषं तदेव पूर्वोक्तमेव निरवशेषं वक्तव्यम् यावत्-यस्य खलु जीवस्य ज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य खलु दर्शनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य खलु धर्मान्तरायिकाणां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य चारित्रावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य यतनावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य अध्यवसानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, यस्य आभिनिबोधिकज्ञानावरणीय-श्रुतज्ञानवरणीया-वऽधिज्ञानावरणी-

के आलापक की जो वक्तव्यता कही गई है, वही वक्तव्यता " श्रुत्वा " इस आलापक में भी कहना चाहिये। किन्तु उस आलापक की वक्तव्यता में और इस आलापक की वक्तव्यता में जो भेद है वह इस प्रकार से है-(नवरं अभिलावो सोच्चे ति-सेसं तं चेव निरवसेसं जाव) कि इस वक्तव्यता में " श्रुत्वा " ऐसा पद रखकर इसका आलापक बनाना चाहिये। बाकी का और सब कथन अश्रुत्वा के आलापक जैसा ही जानना चाहिये। यावत्-जिस श्रुत्वा मनुष्य के ज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोप-शम कृत होता है, जिसके दर्शनावरणीय कर्मो का क्षयोपशम किया हुआ होता है, जिसके धर्मान्तरायिक कर्मों का क्षयोपशम किया गया है, जिसके चारित्रावरणीय कर्मो का क्षयोपशम किया हुआ होना है, जिसके यतनावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है, जिसके अध्यवसा-नावरणीय कर्मो का क्षयोपशम होता है, जिसके अभिनिबोधिक ज्ञाना-वरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है, जिसके श्रुतज्ञानावरणीय कर्मों

પકમાં જેવી વક્તવ્યતા આગળ કરવામાં આવી છે, એવી જ વક્તવ્યતા 'શ્રુત્વા" વિષયક આ આલાપકમાં પણ થવી જોઇએ. પરન્તુ તે આલાપકની વક્તવ્યતામાં અને આ આલાપકની વક્તવ્યતામાં આ પ્રમાણે ભેદ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. (नवरं अभिलावो सोच्चे ति-सेसं तं चेव निरवसेसं जाव) તે આલાપકોમાં જ્યાં " असोच्चा-અશ્રુત્વા " પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં આ આલાપકોમાં " सोच्चा-શ્રુત્વા " પદનો પ્રયોગ થવો જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન અશ્રુત્વાના આલાપકો પ્રમાણે જ સમજવું. જેમકે.... ...જે શ્રુત્વા મનુષ્યના (કેવલી આદિ પાસે કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરનાર મનુષ્યના) જ્ઞાના-વરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયો-પશમ થયો હોય છે, જેના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના અધ્યવસાયાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના આભિનિ-

यानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति 'जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ' यस्य खलु जीवस्य मनःपर्यवज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमः कृतो भवति, 'जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ' यस्य खलु जीवस्य केवलज्ञानावरणीयानां कर्मणां क्षयः कृतो भवति 'से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए' स खलु श्रुत्वाकेवलिनो वा सकाशात् यावत् केवलिश्रावकप्रभृतेः सकाशाद् वा, तत्पाक्षिकोपासिकायाः सकाशाद् वा श्रुत्वेति पूर्वेणान्वयः केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रवणज्ञानफलतया लभेत, 'केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, जाव केवलनाणं

का क्षयोपशम होता है, जिसके अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है (जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ) जिसके मनः पर्यवज्ञानावरणीय कर्मों का क्षयोपशम होता है, (जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ) और जिसके केवल ज्ञानावरणीय कर्मों का क्षय होता है (से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) ऐसा श्रुत्वा मनुष्य केवली से या यावत् केवली के श्रावक आदि से या तात्पक्षिक उपासिका से श्रुत्वा-सुन करके केवली द्वारा उपदिष्ट धर्मको श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त कर लेता है-जान जाता है। "केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा" विशुद्ध सम्यग्दर्शनरूप बोधि का अनुभव कर लेता है, यावत्-केवल अनगारिता को

બોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, (जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ) જેના મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે. (जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ) અને જેના કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોય છે, (से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) એવો તે શ્રુત્વા મનુષ્ય કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ સમીપે શ્રવણ કરીને કેવલીદ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે-જાણી લે છે.

(केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન રૂપ બોધિનો અનુભવ કરે છે, શુદ્ધ સાધુપર્યાયને અંગીકાર કરે છે, શુદ્ધ બ્રહ્મ-

उप्पाडेज्जा ' केवलां विशुद्धां बोधिं बुध्येत, यावत्-केवलामनगारितां प्रव्रजेत्, केवलं ब्रह्मचर्यवासम् आवसेत्, केवलेन संयमेन संयच्छेत्, केवलेन संवरेण संवृणुयात्, केवलम् आभिनिबोधिकज्ञानम्, केवलं श्रुतज्ञानम्, केवलमवधिज्ञानम्, केवलं मनःपर्यवज्ञानम्, केवलज्ञानमुत्पादयेत्, इति भावः ॥ अथ यथैव केवलिप्रभृतिवचनाश्रवणाल्लब्धबोध्यादेः केवलज्ञानमुत्पद्यते न तथैव तच्छ्रवणाल्लब्धबोध्यादेः केवलज्ञानमुत्पद्यते अपितु प्रकारान्तरेणेति प्रदर्शयितुमाह-'तस्स णं अट्ठमअट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स' तस्य खलु यः केवलिप्रभृतेः श्रुत्वा केवलज्ञानमुत्पादयेत् तस्य कस्यचिदपि प्रतिपन्नसम्यग्दर्शनचारित्रलिङ्गस्य अप्रमा-

---

प्राप्त कर लेता है, केवल ब्रह्मचर्यवास में रह जाता है केवल संयम से संयम यतना कर लेता है, केवल संवर से आस्रवनिरोध कर देता है, शुद्ध आभिनिबोधिकज्ञान को, शुद्ध श्रुतज्ञान को केवल अवधिज्ञान को, केवल-शुद्ध मनः पर्यवज्ञान को और केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है।

अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि जिस तरह से अश्रुत्वा मनुष्य के केवली आदि के वचनों को नहीं श्रवण करने पर भी बोधि आदि प्राप्त होकर केवलज्ञान उत्पन्न हो जाता है, उस तरह श्रुत्वा को केवली आदि के वचनों के श्रवण करने से बोधि आदि प्राप्त होकर केवलज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, किन्तु वह प्रकारान्तर से उसे प्राप्त होता है-(तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स) जो केवली आदि से श्रवण करके केवलज्ञान को उत्पन्न कर लेता है उस किसी भी मनुष्य के कि जिसने सम्यग्दर्शन एवं सम्यक्चारित्ररूपलिङ्ग

ચર્યવ્રતને ધારણ કરે છે, સંયમદ્વારા સયમયતના કરે છે, સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરે છે, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન, શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન, શુદ્ધ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી લે છે. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જે રીતે કોઇક અશ્રુત્વા કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ નહીં કરવા છતાં પણ બોધિ આદિની પ્રાપ્તિ થઇને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે કોઇક શ્રુત્વા મનુષ્યને કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ કરવા છતાં પણ બોધિ આદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરન્તુ તે કોઇ અન્ય પ્રકારે તેને પ્રાપ્ત થાય છે—

(तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स) જે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કરીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી લે છે, જેણે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ લિંગ (સાધુ પર્યાય) ધારણ કરે

ष्टमेन एतन्नामकेन प्रसिद्धेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण तपःकर्मणा आत्मानं भावयतः 'पगइभद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिणाणे समुप्पज्जइ' प्रकृतिभद्रतया स्वभावश्रेष्ठतया० तथैव पूर्वोक्तरीत्या यावत् प्रकृत्युपशान्ततया, प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभतया मृदुमार्दवसम्पन्नतया आलीनतया भद्रतया विनीततया अन्यदा कदाचित् शुभेन अध्यवसायेन शुभेन परिणामेन लेश्याभिर्विशुद्धयमानाभिः विशुद्धयमानाभिस्तदावरणीयानां कर्मणां क्षयोपशमेन ईहापोहमार्गण-गवेषणं कुर्वतः अवधिज्ञानं समुत्पद्यते, अष्टमाष्टमेनेत्यादि कथनं प्रकृष्टतपश्चरणवतः साधोरवधिज्ञानमुत्पद्यते इति ज्ञापनार्थम्, 'से णं तेणं ओहिनाणेणं समुप्पन्नेणं

धारण कर लिया है और जो निरन्तर किये गये अष्टमतप से आत्मा को भावित करता रहता है (पगइ भद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ) स्वभाव से जो श्रेष्ठ है अर्थात् प्रकृति जिसकी भद्र है-पूर्वोक्त रीति के अनुसार यावत् प्रकृति से जो उपशान्त है, स्वभावतः जिसकी क्रोध, मान, माया और लोभ ये कषायें अतिमंन्द हैं, अत्यन्त जो नम्रता से युक्त है। आलीनता से, भद्रता से एवं विनीतता से युक्त हुए उसे अन्यदा कदाचित् शुभ अध्यवसाय द्वारा, शुभपरिणामद्वारा विशुद्ध लेश्याओं द्वारा जायमान अवधिज्ञानावरणीय कर्मों के क्षयोपशम के अनुसार ईहा, अपोह, मार्गणा और गवेषणा करते समय अवधिज्ञान उत्पन्न हो जाता है-(यहां जो "अष्टमाष्टमेन" इत्यादि रूप से कथन किया गया है, वह "प्रकृष्ट तपश्चरणवाले साधु को अवधिज्ञान उत्पन्न होता है इस बात को कहने के लिये किया गया

છે, જે નિરન્તર અઠમને પારણે અઠમ કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો હોય છે, (पगइ भद्दयाए तहेव जाव गवेसण करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ) જે ભદ્રિક સ્વભાવવાળો છે, અને પૂર્વોક્ત કથનાનુસાર જે ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળો છે, સ્વાભાવિક રીતે જ જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો અતિ મન્દ પડેલાં છે, જે અત્યન્ત નમ્રતાવાળો છે, જે આલીનતા, ભદ્રતા, અને વિનીતતાથી યુક્ત છે, એવા સાધુને કયારેક શુભ અધ્યવસાયદ્વારા, શુદ્ધ પરિણામદ્વારા, વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ દ્વારા જાયમાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણા કરતી વખતે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે (ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણાના અર્થ આગળ આપી દીધાં છે)

અહીં "अष्टमाष्टमेन" ઇત્યાદિ કથન દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે પ્રકૃષ્ટ તપશ્ચરણવાળા સાધુને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. (ते णं

जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ' स खलु समुत्पन्नावधिज्ञानी तेन अवधिज्ञानेन समुत्पन्नेन जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्, उत्कृष्टेन असंख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि लोकस्य यत्प्रमाणं तदेव मात्रा-परिमाणं येषां तानि खण्डानि जानाति पश्यति। अथैनमेव समुत्पन्नावधिज्ञानिनं लेश्यादिभिः प्ररूपयति-'से णं भंते! कइसु लेस्सासु होज्जा?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त! स खलु श्रुत्वा समुत्पन्नावधिज्ञानी कतिषु लेश्यासु भवेत्? भगवानाह-'गोयमा! छस्सु लेस्सासु होज्जा' हे गौतम! स प्रतिपन्नावधिज्ञानी षट्सु लेश्यासु भवति, यद्यपि प्रशस्ता-

---

है" सो वह साधु (ते णं ओहिनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं आलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ) उस उत्पन्न हुए अवधिज्ञान के द्वारा जघन्यरूप में अंगुल के असख्यातवें भाग को और उत्कृष्टरूप में आलोक में लोकप्रमाण बराबर असंख्यात खण्डों को जानता और देखता है।

अब सूत्रकार इसी उत्पन्न अवधिज्ञानी की प्ररूपणा लेश्या आदिकों द्वारा करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(से णं भंते! कइलेस्सासु होज्जा) हे भदन्त! वह श्रुत्वा उत्पन्नावधिज्ञानवाला जीव कितनी लेश्याओं में वर्तमान रहता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! वह श्रुत्वा समुत्पन्नावधिज्ञानवाला जीव छह लेश्याओं में वर्तमान रहता है-यद्यपि भाव की अपेक्षा अन्तिम तीन प्रशस्त लेश्याओं में ही वर्तमान जीव के अवधिज्ञान प्राप्त होता है-पर

ओहिनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं आलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ) ते साधु उत्पन्न थयेला अवधिज्ञान द्वारा जघन्यनी अपेक्षाએ આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ ક્ષેત્રને અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આલોકમાં લોકપ્રમાણ બરાબર અસંખ્યાત ખંડોને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. હવે સૂત્રકાર જેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે એવા સાધુની લેશ્યા વગેરેનું નિરૂપણ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! कइ लेस्सासु होज्जा?" હે ભદન્ત! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની જીવ કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! તે શ્રુત્વા સમુત્પન્નાવધિજ્ઞાની જીવ (કેવલી આદિનો ઉપદેશ શ્રવણ કરીને જેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવો જીવ) છ લેશ્યાઓવાળો હોય છે. જો કે ભાવની અપેક્ષાએ

स्वेव तिसृषु अन्तिमासु भावलेश्यासु अवधिज्ञानं लभेत तथापि द्रव्यलेश्याः आश्रित्य षट्स्वपि लेश्यासु लभतेऽवधिज्ञानं सम्यक्त्वश्रुतवदित्याशयः। उक्तञ्च 'सम्मत्तसुयं सव्वासु लब्भइ' सम्यक्त्वश्रुतं सर्वासु लेश्यासु लभते इति तदर्थः, तल्लाभे चासौ लब्धावधिज्ञानी षट्स्वपि भवतीत्युच्यते, ता एवाह–'तं जहा कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' तद्यथा–कृष्णलेश्यायां, यावत् शुक्लेश्यायां च। गौतमः पृच्छति–'से णं भंते! कइसु णाणेसु होज्जा!' हे भदन्त! सः अनन्तरोक्तविशेषणविशिष्टोऽवधिज्ञानी कतिषु ज्ञानेषु भवेत्? भगवानाह–'गोयमा!

यहां जो छ लेश्याओं में वर्तमान जीव के अवधिज्ञान होता है, ऐसा जो कहा गया वह सम्यक्‌श्रुत की तरह द्रव्यलेश्याओं को आश्रित करके कहा गया है–कहा भी है–"सम्मत्तसुयं सव्वासु लब्भइ" सम्यक्त्व-श्रुत छहों लेश्याओं में वर्तमान जीव को प्राप्त हो जाता है–इस तरह जब छहों लेश्याओं में अवधिज्ञान का लाभ होता है तो यह लब्धाव-धिज्ञानी छहों लेश्याओं में वर्तमान रहता है ऐसा कहा गया है। वे छह लेश्याएँ इस प्रकार से हैं–(कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए) कृष्णलेश्या, यावत्–शुक्ललेश्या यहां यावत् पद से अवशिष्ट नीलादिक चार लेश्याओं का ग्रहण हुआ है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते! कइसु नाणेसु होज्जा) हे भदन्त! अनन्तरोक्त इन विशेषणों वाला वह अव-धिज्ञानी कितने ज्ञानों में वर्तमान होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते

છેલ્લી ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓમાં વિદ્યમાન જીવને અવધિજ્ઞાન થાય છે પરંતુ અહીં જે જે લેશ્યાઓમાં વિદ્યમાન જીવને અવધિજ્ઞાન થાય છે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે તે સમ્યક્ શ્રુતની જેમ દ્રવ્ય લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ કહે-વામાં આવ્યું છે. "सम्मत्तसुय सव्वासु लब्भइ" સમ્યકત્વ શ્રુત છએ લેશ્યા-ઓમાં વિદ્યમાન જીવને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ રીતે છએ લેશ્યાઓમાં વિદ્ય માન જીવને અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે "તે લબ્ધાવધિજ્ઞાની છએ છ લેશ્યાઓથી યુક્ત હોય છે." તે છ લેશ્યાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે–"कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए" કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! कइसु नाणेसु होज्जा?) હે ભદન્ત! પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો અવધિજ્ઞાની કેટલા જ્ઞાનોથી યુક્ત હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની

तिसु वा चउसु वा होज्जा ' हे गौतम ! स समुत्पन्नावधिज्ञानी त्रिषु वा ज्ञानेषु चतुर्षु वा ज्ञानेषु भवेत्, तत्रावधिज्ञानस्य मतिश्रुतज्ञानाविनाभूतत्वात् प्रस्तुतावधिज्ञानी त्रिषु ज्ञानेषु भवेत् किन्तु मतिश्रुतमनःपर्यवज्ञानिनो जीवस्यावधिज्ञानोत्पत्तौ ज्ञानचतुष्टयसद्भावात् प्रस्तुतावधिज्ञानी चतुर्षु ज्ञानेषु भवेदिति भावः। तत्र ' तिसु होज्जमाणे आभिणिवोहियनाण–सुयनाण–ओहिनाणेसु होज्जा' त्रिषु ज्ञानेषु भवन् अवधिज्ञानी त्रिषु आभिनिवोधिकज्ञान–श्रुतज्ञाना–ऽवधिज्ञानेषु भवेत्, अथ च 'चउसु होज्जमाणे आभिणिवोहियनाण–सुयनाण–ओहिनाण–मणपज्जवनाणेसु होज्जा ' चतुर्षु ज्ञानेषु भवन् अवधिज्ञानी आभिनिवोधिकज्ञान–श्रुतज्ञाना–वधिज्ञान मनःपर्यवज्ञानेषु भवेत् । गौतमः पृच्छति–' सेणं भंते । किं सजोगी होज्जा,

---

हैं–(गोयमा !) हे गौतम ! वह उत्पन्नावधिज्ञानी जीव (तिसु वा चउसु वा होज्जा) तीन ज्ञानों में या चार ज्ञानों में वर्तमान होता है। अवधिज्ञान, मतिज्ञान और श्रुतज्ञान, के विना होता नहीं है–इसलिये मतिश्रुतज्ञान अविनाभावी होने से वह अवधिज्ञानी तीन ज्ञानों में होता है ऐसा कहा गया है। तथा मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी और मनः पर्यवज्ञानी जीव के अवधिज्ञान की उत्पत्ति होती है–इस अपेक्षा चार ज्ञान का सद्भाव होने से प्रस्तुत अवधिज्ञानी चार ज्ञानों में होता है ऐसा कहा गया है। यही बात–(तिसु होज्जमाणे आभिणिवोहियनाण, सुयनाण ओहिनाणेसु होज्जा, चउसु आभिणिबोहियनाण, सुयनाण–ओहिनाण –मणपज्जवनाणेसु होज्जा) इन सूत्रों द्वारा पुष्ट की गई है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) हे भदन्त ! वह उत्पन्नावधिज्ञानी जीव क्या

જીવ (तिसु वा चउसु वा होज्जा) ત્રણ જ્ઞાનોથી અથવા ચાર જ્ઞાનોથી યુક્ત હોય છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રતજ્ઞાનના સદ્ભાવ વિના અવધિજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી. તેથી તે અવધિજ્ઞાનીમાં ત્રણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. તથા મતિજ્ઞાની, શ્રતજ્ઞાની અને મનઃપર્યવજ્ઞાની જીવને અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ કથનની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જીવમાં ચાર જ્ઞાનનો પણ સદ્ભાવ કહ્યો છે. એજ વાતને સૂત્રકારે (तिसु होज्जमाणे आभिणिवोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा, चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाण मणपज्जवनाणेसु होज्जा) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પુષ્ટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? " હે ભદન્ત ! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની જીવ શું સયોગી હોય છે કે અયોગી હોય છે ?

अजोगी होज्जा ? ' हे भदन्त ! स खलु अधिकृतावधिज्ञानी किं सयोगी भवेत् ? किं वा अयोगी भवेत् ? ' एवं जोगो उवजोगो संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउयं च, एयाणि सव्वाणि, जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि' एवं पूर्वोक्तरीत्या योगः, उपयोगः, संहननम्, संस्थानम्, उच्चत्वम्, आयुष्यं च, एतानि सर्वाणि यथा ' अश्रुत्वा ' इत्यस्याभिलापे भणितानि तथैवात्रापि भणितव्यानि, तथा च सयोगी भवेत्, नो अयोगी भवेत्, तत्रापि मनोयोगी वा भवेत्, वचोयोगी वा भवेत्, काययोगी वा भवेत्, एवं साकारोयुक्तो वा भवेत्, अनाकारोपयुक्तो वा भवेत्, एवं वज्रऋषभनाराचसंहननी भवेत्, तथैव षण्णां संस्थानानां मध्ये अन्यतमस्मिन् संस्थाने भवेत्, तथैव उच्चत्वे जघन्येन सप्तरत्नौ, उत्कृष्टेन पञ्चधनुःशते भवेत्,

---

सयोगी होता है या अयोगी होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- (एवं जोगो उवजोगो संघयणं संठाणं, उच्चत्तं आउयं च एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) हे गौतम ! योग, उपयोग, संहनन, संस्थान, उच्चत्व और आयु इनके विषय का यहां पर कथन अश्रुत्वा के प्रकरण में कहे गये इनके कथन के अनुसार जानना चाहिये। तथा च-वह उत्पन्नावधिज्ञानी सयोगी होता है, अयोगी नहीं होता है, सयोगी में भी वह मनोयोगी भी हो सकता है वचनयोगी भी हो सकता है और काययोगी भी हो सकता है। उपयोग में वह दोनों उपयोग वाला हो सकता है-साकार उपयोग वाला भी और अनाकार उपयोग वाला भी संहनन में यह वज्र ऋषभनाराचसंहनन में होता है, संस्थान में यह छह संस्थानों में से किसी एक संस्थान में होता है। ऊँचाई में यह कम से कम सात हाथ की और अधिक से अधिक पांचसौ

મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર—(एवं जोगोउवजोगो संघयणं, संठाण, उच्चत्त आउयं च एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ ! યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઇ અને આયુ વિષયક સમસ્ત કથન અહીં પણ અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. તે પ્રકરણને આધારે અહીં શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વિષે આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સયોગી હોય છે, અયોગી હોતો નથી. તે મનોયોગી પણ હોઇ શકે છે, વચનયોગી પણ હોઈ શકે છે અને કાયયોગી પણ હોઇ શકે છે. ઉપયોગની અપેક્ષાએ તે બન્ને ઉપયોગવાળો-સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે. તે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હોય છે. સંસ્થાનની અપેક્ષાએ છ સંસ્થાનમાંથી કોઇ એક સંસ્થાનવાળો હોય

आयुष्कत्वे च जघन्येन सातिरेकाष्टवर्षायुष्के, उत्कृष्टेन पूर्वकोटयायुष्के भवेत्। गौतमः पृच्छति-'से णं भंते ! किं सवेदए, अवेदए ? पुच्छा' हे भदन्त ! स खलु अधिकृतावधिज्ञानी किं सवेदको भवति ? किं वा अवेदको भवति ? भगवानाह-'गोयमा ! सवेदए होज्जा, अवेदए वा, हे गौतम ! सः अधिकृतावधिज्ञानी सवेदको भवेत् अक्षीणवेदस्यावधिज्ञानोत्पत्तौ सवेदकः सन् अवधिज्ञानी भवेत्, क्षीणवेदस्य चावधिज्ञानोत्पत्तौ अवेदकः सन् अवधिज्ञानी भवेत्, अवेदको वा भवेत् । गौतमः पृच्छति-'जइ अवेदए होज्जा, किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा ? ' हे भदन्त ! अधिकृतावधिज्ञानी यदि अवेदको भवेत् तदा किं स.

धनुष का होता है। आयुष्क में यह कम से कम आठ वर्ष से कुछ अधिक आयु में और अधिक से अधिक एक पूर्व कोटि आयु में होता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! किं सवेदए अवेदए पुच्छा) हे भदन्त ! वह उत्पन्नावधिज्ञानी वेदसहित होता है या विना वेदका होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सवेदए होज्जा अवेदए होज्जा) हे गौतम ! वह उत्पन्नावधिज्ञानी जीव सवेदक भी होता है और अवेदक भी होता है। अक्षीणवेद वाले जीव के जब अवधिज्ञान उत्पन्न होता है तब वह अवधिज्ञानी सवेदक होता है ऐसा कहा जाता है और क्षीणवेदवाले जीव को जब अवधिज्ञान उत्पन्न होता है-तब वह अवधिज्ञानी अवेदक होता है ऐसा कहा जाता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ अवेदए होज्जा किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह उत्पन्नावधि-

છે. તેની જઘન્ય ઊંચાઇ સાત હાથપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ હોય છે. તેનું જઘન્ય આયુષ્ય આઠ વર્ષ કરતાં થોડું વધારે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પૂર્વકોટિ પ્રમાણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सवेदए, अवेदए पुच्छा ?) હે ભદન્ત ! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा) હે ગૌતમ ! તે સવેદક પણ હોય છે અને અવેદક પણ હોય છે. અક્ષીણ વેદવાળા જીવને જ્યારે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની સવેદક હોય છે એવું કહેવાય છે, અને ક્ષીણવેદવાળા જીવને જ્યારે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની અવેદક હોય છે એવું કહેવાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ अवेदए होज्जा, किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની અવેદક હોય છે,

उपशान्तवेदको भवेत् ? किम्वा क्षीणवेदको भवेत् ? भगवानाह-' णो उवसंत वेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा ' हे गौतम ! अधिकृतावधिज्ञानी नो उपशान्त-वेदको भवति, अयमवधिज्ञानी उपशान्तवेदो न भवति प्राप्तव्यकेवलज्ञानस्यास्य विव-क्षितत्वात्, अपितु क्षीणवेदको भवति । गौतमः पृच्छति 'जइ सवेयए होज्जा, किं इत्थिवेयए होज्जा,पुरिसवेयए होज्जा,नपुंसगवेयए होज्जा,पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा?'

ज्ञानी अवेदक होता है तो क्या वह उपशान्त वेदवाला होने से अवेदक होता है या क्षीण वेदवाला होने से अवेदक होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(णो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा,) हे गौतम ! वह उत्पन्नावधिज्ञानी उपशान्तवेदवाला होने से अवेदक नहीं होता है किन्तु क्षीण वेदवाला होने से अवेदक होता है । तात्पर्य कहने का यह है कि उपशान्तवेदवाला होने से भी अवेदक जीव माना जाता है पर यहां पर ऐसा अवेदक भाव नहीं लिया है-क्यों कि यह प्राप्तव्य केवल ज्ञान की विवक्षा में है और जो उत्पन्नावधिज्ञानी प्राप्तव्य केवलज्ञान की विवक्षा से इष्ट होना है वह उपशान्तवेदवाला होने से अवेदकरूप से नहीं माना जाता है क्यों कि उपशान्त वेदवाले जीव के केवलज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है-यह तो क्षीणवेदवाले जीव को ही होती है इस-लिये यहां पर उपशान्तवेदवाले को अवेदक नहीं कहा गया है, किन्तु क्षीणवेदवाले को ही अवेदक कहा गया है ।

अब गौतमप्रभुसे ऐसा पूछतेहैं-(जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए

તો શું તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે કે ક્ષીણ વેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—(णो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा)- હે ગૌતમ ! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની ઉપશાન્તવેદવાળો હોવાથી અવેદક હોતો નથી પણ ક્ષીણવેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપશાન્ત વેદવાળા જીવને પણ અવેદક માનવામાં આવે છે, પણ અહીં એવો અવેદકભાવ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો નથી. કારણ કે તે પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનની વિવક્ષામાં છે અને જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનની વિવક્ષાથી ઇષ્ટ હોય છે તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોવાથી અવેદકરૂપે માની શકાતો નથી, કારણ કે ઉપશાન્ત વેદવાળા જીવને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, પણ ક્ષીણવેદ-વાળા જીવને જ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી અહીં ઉપશાન્ત વેદવાળાને અવેદક કહ્યો નથી, પણ ક્ષીણવેદવાળાને જ અવેદક કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—(जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरि-

हे भदन्त ! यदि यदा सवेदको भवति तदा किं स्त्रीवेदको भवति? किं वा पुरुषवेदको भवति ? किं वा नपुंसकवेदको भवति ? किं वा पुरुषनपुंसकवेदको भवति ? भगवानाह–' गोयमा ! इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा नो नपुंसगवेयए होज्जा ' हे गौतम ! सोऽधिकृतावधिज्ञानी स्त्रीवेदको वा भवति, भूतपूर्वस्त्रीत्वानुभवसद्भावात्, पुरुषवेदको वा भवति, भूतपूर्व पुंस्त्वानुभवसद्भावात् ? एवं पुरुषनपुंसकवेदको वा भवति भूतपूर्वपुंस्त्वनपुंसकत्वानुभवसद्भात् । किन्तु नो नपुंसकवेदको भवति जन्मनपुंसकत्व-

---

होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसग वेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा) हे भदन्त ! यदि वह उत्पन्न अवधिज्ञानी सवेदक होता है तो क्या वह स्त्रीवेदवाला होता है, या पुरुषवेदवाला होता है, या नपुंसकवेदवाला होता है ? या पुरुषनपुंसकवेदवाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा !) हे गौतम ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा,) वह उत्पन्नावधिज्ञानी स्त्रीवेदवाला भी होता है, पुरुषवेदवाला भी होता है, पुरुषनपुंसकवेदवाला भी होता है, स्त्रीवेदवाले को जो यहां पर उत्पन्नावधिज्ञान का अधिपति कहा गया है वह स्त्रीत्व के अनुभव के सद्भाव को लेकर कहा गया है । इसी तरह से पुरुषवेदवाले में और पुरुषनपुंसक वेदवाले में भी क्रमशः उत्पन्न अवधिज्ञान का अधिपतित्व पुंस्त्व के अनुभव के सद्भाव

सवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની સવેદક હોય છે, તો શું તે સ્રીવેદવાળો હોય છે, કે પુરુષવેદવાળો હોય છે, કે નપુંસક વેદવાળો હોય છે કે પુરુષનપુંસક વેદવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा) તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની સ્રીવેદવાળો પણ હોય છે, પુરુષવેદવાળો પણ હોય છે અને પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે. સ્રીવેદવાળાને અહીં જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાનનો અધિપતિ કહ્યો છે, તે સ્રીત્વના અનુભવના સદ્‌ભાવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે પુરુષવેદવાળાને અને પુરુષનપુંસક વેદવાળાને અહીં જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાનના અધિપતિ કહ્યા છે તે અનુક્રમે પુંસ્ત્વ (પુરુષત્વ) અને પુરુષ નપુંસકત્વના અનુભવના સદ્‌ભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે.

सद्भावात् जन्मनपुंसकोऽवधिज्ञानी न भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-से णं भंते! किं सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा?' हे भदन्त! स खलु अधिकृतावधिज्ञानी किं सकषायी भवेत्? किं वा अकषायी भवेत्? भगवानाह- 'गोयमा! सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा' हे गौतम! अधिकृतावधिज्ञानी सकषायी वा भवेत्, अकषायी वा भवेत्, तत्र यः कषायाक्षये सति अवधिज्ञानं लभते स सकषायी सन् अवधिज्ञानी भवेत्, अथ च यस्तु कषायक्षयेसति अवधिज्ञानं लभते असौ अकषायी अवधिज्ञानी भवेदिति भावः। गौतमः पृच्छति- 'जइ अकसाई होज्जा किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा?' हे

को और पुरुषनपुंसकत्व के अनुभव के सद्भाव को लेकर कहा गया जानना चाहिये।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते! किं सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा) हे भदन्त! वह अधिकृत अवधिज्ञानी मनुष्य क्या सकषायी होता है या अकषायी होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! सकसाई वा होज्जा अकसाई वा होज्जा) हे गौतम! वह उत्पन्न अवधिज्ञानी मनुष्य सकषायी भी होता है और अकषायी भी होता है। जो अधिकृत अवधिज्ञानी कषाय के अक्षय में अवधिज्ञान को प्राप्त करता है वह सकषायी अवधिज्ञानी कहा जाता है और जो कषाय के क्षय में अवधिज्ञान को प्राप्त करता है वह अकषायी अवधिज्ञानी कहा जाता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ अकसाई होज्जा किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) हे भदन्त! उत्पन्न अवधिज्ञानी

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा?) હે ભદન્ત! તે અધિકૃત અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा) તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કષાયયુક્ત પણુ હોય છે અને કષાયરહિત પણુ હોય છે, જે અધિકૃત અવધિજ્ઞાની કષાયના અક્ષયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યને સકષાયી અવધિજ્ઞાની કહે છે અને જે મનુષ્ય કષાયના ક્ષયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યને અકષાયી અવધિજ્ઞાની કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ अकसाई होज्जा, किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा?) હે ભદન્ત! ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય જો અકષાયી

भदन्त ! यदि यदा अकषायी भवेत् तदा किम् उपशान्तकषायी भवेत् ! किं वा क्षीणकषायी भवेत् ? भगवानाह-'गोयमा ! नो उवसंतकसाई होज्जा ? खीण कसाई होज्जा' हे गौतम ! स श्रुत्वाऽवधिज्ञानी नो उपशान्तकषायी भवेत्, अपितु क्षीणकषायी भवेत् । गौतमः पृच्छति-'जइ सकसाई होज्जा, से णं भंते ! कइ सु कसाएसु होज्जा ? ' हे भदन्त ! स श्रुत्वाऽवधिज्ञानी यदि यदा सकषायी भवेत् तदा कतिषु कषायेषु भवेत् ? भगवानाह-'गोयमा ! चउसु वा, तिसु वा,

---

मनुष्य यदि अकषायी होता है तो क्या वह उपशान्त कषायी होता है या क्षीणकषायी होता है-पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि उत्पन्न अवधिज्ञानी यदि अकषायी जीव होता है-तो वह किस रूप से अकषायी होता है-क्या कषायें उसकी उपशान्त होती हैं इसलिये वह अकषायी होता है, या कषायें उसकी क्षीण हो गई हैं इसलिये वह अकषायी होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! नो उवसंतकसायी होज्जा, खीणकसायी होज्जा) हे गौतम ! जो जीव श्रुत्वा अवधिज्ञानी होता है वह उपशान्त कषायवाला होने से अकषायी नहीं होता है । किन्तु-क्षीणकषायवाला होने से अकषायी होता है ।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(जइ सकसायी होज्जा, से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा) हे भदन्त ! यदि श्रुत्वा अवधिज्ञानी सकषायी होता है-तो वह कितनी कषायों में होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (चउसु वा, तिसु वा,

---

હોય છે; તો શું તે ઉપશાન્તકષાયી હોય છે કે ક્ષીણકષાયી હોય છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય જો અકષાયી હોય છે, તો શું તેના કષાયો ઉપશાન્ત થઈ જવાથી અકષાયી હોય છે કે તેના કષાયો ક્ષીણ થઈ જવાથી તે અકષાયી હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! नो उवसतकसाई होज्जा, खीणकसायी होज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવ શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની હોય છે, તે ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોવાથી અકષાયી હોતો નથી, પણ ક્ષીણકષાયવાળો હોવાથી અકષાયી હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सकसाई होज्जा, से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો કેટલા કષાયોવાળો હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (चउसु वा, तिसु वा,

दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा ' हे गौतम ! स श्रुत्वाऽवधिज्ञानी चतुर्षु वा, त्रिषु वा, द्वयोर्वा, एकस्मिन् वा कषाये भवति, तथा च यदा अक्षीणकषायः सन् अवधिज्ञानं लभते तदाऽयं चारित्रयुक्तत्वात् चतुर्षु संज्वलनकषायेषु भवेत्, यदा तु क्षपकश्रेणिवर्तित्वेन संज्वलनक्रोधे क्षीणे सति अवधिज्ञानं लभते तदा त्रिषु संज्वलनमानमायालोभेषु अवधिज्ञानं लभते, यदा तु तथैव संज्वलनक्रोधमानयोः क्षीणयोरवधिज्ञानं लभते तदा द्वयोर्मायालोभयोरवधिज्ञानं भवति, यदा तु त्रिषु संज्वलनक्रोधमानमायारूपेषु क्षीणेषु अवधिज्ञानं लभते तदा एकस्मिन् लोभे अवधिज्ञानं भवेदिति

दोसु वा एक्कंमि वा होज्जा) वह श्रुत्वा अवधिज्ञानी चार कषायों में भी होता है, तीन कषायों में भी होता है, दो कषायों में भी होता है और एक कषाय में भी होता है। तथा च-जब जीव अक्षीणकषाय होकर अवधिज्ञान को प्राप्त करता है तब यह चारित्र युक्त होने से चार संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, माया और लोभ इनमें वर्तता है। और जब क्षपक श्रेणीपर आरोहण करता है तब क्षपक श्रेणीवर्ती होने से उसका क्रोध क्षीण हो जाता है-अतः क्रोध के क्षीण हो जाने पर जब यह जीव अवधिज्ञान प्राप्त करता है तब ऐसा कहा जाता है कि संज्वलन संबंधी मान, माया और लोभ इन तीन कषायों में जीव अवधिज्ञान प्राप्त करता है और इसी तरह से जब संज्वलन संबंधी क्रोध और मान के क्षीण होने पर जीव अवधिज्ञान प्राप्त करता है तब दो कषायों में जीव अवधिज्ञान प्राप्त करता है ऐसा कहा जाता है और जब इसी तरह से संज्वलन संबंधी क्रोध, मान, और मायाके क्षीण होने पर जीव अवधि-

---

दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा) ते श्रुत्वा અવધિજ્ઞાની ચાર કષાયોવાળો પણ હોય છે, ત્રણ કષાયોવાળો પણ હોય છે, બે કષાયોવાળો પણ હોય છે અને એક કષાયવાળો પણ હોય છે જેમકે ... જ્યારે જીવ અક્ષીણ કષાયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે ચારિત્રયુક્ત હોવાથી સંજવલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચાર કષાયોવાળો હોય છે જ્યારે તે જીવ ક્ષપક શ્રેણીપર આરોહણ કરે છે ત્યારે તેનો ક્રોધ ક્ષીણ થઈ જાય છે આ રીતે ક્રોધક્ષીણ થઇ જતાં જ્યારે તે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાય છે કે સંજવલન સબંધી માન, માયા અને લોભ, આ ત્રણ કષાયોમાં તે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે એજ પ્રમાણે સંજવલન સંબધી ક્રોધ અને માનક્ષીણ થતાં જ્યારે જીવ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાનીમા માયા અને લોભરૂપ બે કષાયોનો જ સદ્‌ભાવ રહે છે. અને એજ રીતે સંજ-

भावः। तदेव सूत्रकारआह–'चउसु होज्जमाणे संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा' चतुर्षु भवन् श्रुत्वाऽवधिज्ञानी संज्वलनक्रोधमानमायालोभेषु भवेत्। 'तिसु होज्जमाणे संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा' त्रिषु भवन् श्रुत्वाऽवधिज्ञानी संज्वलनमानमायालोभेषु भवेत्, 'दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोहेसु होज्जा' द्वयोर्भवन् श्रुत्वाऽवधिज्ञानी संज्वलनमायालोभयोर्भवेत्, 'एगंमि होज्जमाणे एगंमि संजलणलोहे होज्जा' एकस्मिन् भवन् श्रुत्वाऽवधिज्ञानी संज्वलनलोभे

ज्ञान प्राप्त करता है–तब वह लोभ में अवधिज्ञान प्राप्त करता है ऐसा कहा जाता है इसी बात को सूत्रकार ने (चउसु होज्जमाणे संजलण कोहमाणमाया लोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलण माणमाया-लोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संजणमायालोभेसु होज्जा, एगंमि होज्जमाणे एगंम्मि संजलण लोभे होज्जा) इन सूत्रों द्वारा कहा है। अर्थात् श्रुत्वा अवधिज्ञानी जब चार कषायों में वर्तता है तो वे कषायें संज्वलन संबंधी क्रोधादि चार हैं–इनमें ही वह वर्तता है अन्य कषायों में वह नहीं वर्तता है। इसी तरह से जब वह तीन कषायों में होता है ऐसा कहा जाता है–तब संज्वलन संबंधी ही तीन कषायों में वह होता है–संज्वलनातिरिक्त कषायों में नहीं। इसी तरह से जब वह दो कषायों में होता है–तो वे दो कषायें संज्वलन संबंधी माया लोभ हैं–इनमें ही वह होता है–एक में वह संज्वलन संबंधी लोभ में होता है।

વલન સબંધી ક્રોધ, માન અને માયા ક્ષીણ થતાં જીવ જ્યારે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે એક માત્ર લોભથી યુક્ત રહીને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, એમ કહી શકાય છે.

એજ વાતને સૂત્રકારે (चउसु होज्जमाणे संजलण कोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलण माणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संज-लण मायालोभेसु होज्जा, एगंमि होज्जमाणे एगंमि संजलणलोभे होज्जा) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. એટલે કે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની જ્યારે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે, ત્યારે સંજવલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચારે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે ત્રણ કષાયોમાં વર્તતો હોય છે, ત્યારે તે સંજવલન સંબંધી માન, માયા અને લોભમાં જ વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે બે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે ત્યારે સંજવલન સંબંધી માયા અને લોભમાં જ વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે એક કષાયમાં વર્તતો હોય છે ત્યારે સંજવલન સંબંધી લોભમાં જ વર્તતો હોય છે.

भवेत्। 'तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! तस्य खलु श्रुत्वाऽवधिज्ञानिनः कियन्ति अध्यवसानानि अध्यवसायाः प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह- 'गोयमा ! असंखेज्जा ' हे गौतम ! श्रुत्वासमुत्पन्नावधिज्ञानिनः असंख्येयाः अध्यवसाया भवन्ति, ' एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ ' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा 'अश्रुत्वा' इत्यस्मिन् आलापके उक्तं तथैवात्रापि यावत्-ते अध्यवसायाः प्रशस्ताः, नो अप्रशस्ताः, तैश्च प्रशस्तैः वर्द्धमानैरध्यवसायैरनन्तेभ्यो नैरयिकेभ्यः भवग्रहणेभ्यः भवग्रहणेभ्य आत्मानं विसंयोजयति, या अपि च ता इमा नैरयिक-तिर्यग्योनिक मनुष्यदेव आत्मानं विसंयोजयति, प्रशस्तै

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता) हे भदन्त ! उस श्रुत्वा अवधिज्ञानी के अध्यवसान-अध्यवसाय कितने कहे गये हैं-उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जा) उस श्रुत्वा अवधिज्ञानी के अध्यवसाय असंख्यात होते हैं। (एवं जहा असोचाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) इस तरह से जैसा इन अध्यवसायों के विषय में तथा अध्यवसायों से भी आगे केवलज्ञान दर्शन उत्पन्न होने तक का कथन अश्रुत्वा के प्रकरण में आलापक में किया गया है-वैसा ही कथन यहां पर भी किया गया जानना चाहिये। यावत्-वे अध्यवसाय उसके प्रशस्त होते हैं, अप्रशस्त नहीं होते हैं। उन वर्द्धमान प्रशस्त अध्यवसायों के प्रभाव से वह श्रुत्वा अवधिज्ञान अधिपति नैरयिक संबंधी अनन्त भवग्रहणों से अपनी मुक्ति कर लेता है अर्थात् वह मर कर नैरयिकों

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—(तस्स ण भंते ! केणइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! असंखेज्जा " હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય કહ્યા છે. (एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) અધ્યવસાયોના વિષયમાં તથા કેવળજ્ઞાન દર્શન ઉત્પન્ન થવા પર્યન્તના વિષયમાં જેવુ અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એવું જ કથન શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના વિષયમાં પણ સમજવું. તે કથનનો સારાશ નીચે પ્રમાણે સમજવો-તેના તે અધ્યવસાયો પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. તે વર્ધમાન પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી નૈરયિક સંબંધી અનન્ત ભવગ્રહણોથી મુક્ત થઈ જાય છે-એટલે કે મરીને

रध्यवसायैरनन्तेभ्यस्तिर्यग्योनिकमनुष्य देवगति नाम्न्यश्चतस्र उत्तरप्रकृतयस्तासां च खलु औपग्रहिकान् भवपोषकान् अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति ताँश्च क्षपयित्वा अप्रत्याख्यानकषायान् क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, ताँश्च क्षपयित्वा प्रत्याख्यानावरणक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, ताँश्च क्षपयित्वा संज्वलनक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, ताँश्च क्षपयित्वा पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधं च आन्तरायिकं तालमस्तककृत्तं च खलु मोहनीयं कृत्वा कर्मरजोविकिरणकरम् अपूर्वकरणम् अनुप्रविष्टस्य अनन्तम् अनुत्तरम्

में जन्म धारण नहीं करता है, इसी तरह से वह उन प्रशस्त अध्यसायों के प्रभाव से अनन्ततिर्यञ्चों के भवों के ग्रहण से, अनन्त मनुष्य और देव संबंधी भवों के ग्रहण से, अपने को छुड़ा लेता है। तथा जो ये नैरयिक तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देवगति नाम की चार उत्तर प्रकृतियां है सो इनकी औपग्राहिक-भवपोषक जो अनन्तानुबंधी संबंधी क्रोध, मान, माया, लोभ प्रकृतियां हैं उनका क्षय करता है, इनका क्षय करके फिर यह अप्रत्याख्यान क्रोध, मान, माया और लोभ इनका क्षय करता है इनका क्षय करके प्रत्याख्यानावरण क्रोध मान माया लोभ इनका क्षय करता है, इनके क्षय के बाद फिर यह संज्वलन क्रोध, मान, माया, और लोभ का क्षय करता है। इनका क्षय करके पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय को, नौ प्रकार के दर्शनावरणीय को पांच प्रकार के आन्तरायिक को और मोहनीय को तालमस्तककृत्त करके कर्मरज के विखे-

---

નારકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. એજ પ્રમાણે તે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી અનંત તિર્યંચ ભવગ્રહણથી, અનંત મનુષ્ય ભવગ્રહણથી પોતાની જાતને છોડાવી દે છે. તથા નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ નામની જે ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિયો છે તેમની ઔપગ્રહિક (ભવપોષક) જે અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચાર પ્રકૃતિયો છે, તેમનો તે ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે સંજવલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો, પાંચ પ્રકારના આન્તરાયિક કર્મોનો અને મોહનીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે. જેમ મસ્તક છેદવાથી તાડવૃક્ષ ક્ષીણ થઇ જાય છે તેમ આ કર્મોનું આવરણ હટી જવાથી આત્મા પણ કર્મોથી રહિત

आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा, ' हे गौतम ! स श्रुत्वा केवलज्ञानी केवलिप्रज्ञप्तं धर्मम् आख्यापयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा, प्ररूपयेद् वा । गौतमः पृच्छति–निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नं भवेदिति भावः । गौतमः पृच्छति–' से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा ? ' हे भदन्त ! स खलु श्रुत्वा समुत्पन्नकेवलज्ञानी किं केवलिप्रज्ञप्तं धर्मम् अख्यापयेद् वा, प्रज्ञापयेद् वा, प्ररूपयेद् वा ! ' भगवानाह–' हंता,

रनेवाले अपूर्वकरणमें प्रविष्ट हुए इसके अनन्त, अनुत्तर, निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न, प्रतिपूर्ण श्रेष्ठ केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हो जाते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा समुत्पन्न केवलज्ञानी क्या केवली प्रज्ञप्त धर्म का कथन करता है, उसकी प्रज्ञापना करता है ? और क्या उसकी प्ररूपणा करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता, आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) हां, गौतम ! वह श्रुत्वा केवलज्ञानी केवलिप्रज्ञप्त धर्म का कथन करता है उसकी प्रज्ञापना करता है और उसकी प्ररूपणा करता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा केवलज्ञानी शिष्यों को प्रव्रज्या दे सकता है, उन्हें दीक्षित कर सकता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता,

થઈ જાય છે આ રીતે ઉપર્યુક્ત કર્મોને ' તાલમસ્તક કૃત ' (અર્થ આગળ સ્પષ્ટ કર્યો છે) કર્મરજને વિખેરનાર અપૂર્વકરણમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીને અનન્ત, અનુત્તર, નિર્વ્યાઘાત, નિરાવરણ, કૃત્સ્ન, (સંપૂર્ણ) પ્રતિપૂર્ણ અને શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય શું કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના કરે છે, અને તેની પ્રરૂપણા કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરે છે અને તેની પ્રરૂપણા પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવલજ્ઞાની શિષ્યોને પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને તેમને દીક્ષિત કરી શકે છે ?

'सेणं भंते! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा?' हे भदन्त! स खलु श्रुत्वा केवलज्ञानी शिष्यान् प्रव्राजयेद् वा? मुण्डयेद् वा? किम् भगवानाह–'हता पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा,' हे गौतम! हन्त सत्यं प्रव्राजयेद् वा मुण्डयेद् वा, गौतमः पृच्छति–'तस्स णं भंते! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्जवा?' हे भदन्त! तस्य खलु केवलज्ञानिनः शिष्या अपि किं प्रव्राजयेयुर्वा मुण्डयेयुर्वा? भगवानाह–हे गौतम! 'हत पव्वावेज्ज वा मुण्डावेज्ज वा' हन्त–सत्यम् प्रव्राजयेयुर्वा मुण्डयेयुर्वा। गौतमः पृच्छति–'तस्स णं भते! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा? हे भदन्त! तस्य केवलिनः प्रशिष्या अपि किं प्रव्राजयेयुर्वा? मुण्डयेयुर्वा? भगवानाह–'हन्त, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा' हन्त–सत्यं तस्य केव-

---

पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हां, गौतम। वह श्रुत्वा केवली शिष्यों को प्रव्रज्या दे सकता है और उन्हें दीक्षित कर सकता है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(तस्स णं भंते! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त! उस श्रुत्वा केवलज्ञानी के शिष्य भी क्या प्रव्रज्या दे सकते हैं, दीक्षा दे सकते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) हां गौतम! उस श्रुत्वा केवलज्ञानी के शिष्य भी प्रव्रज्या दे सकते हैं–दीक्षा दे सकते हैं। गौतम प्रभु से पूछते हैं–(तस्स णं भंते! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) हे भदन्त! उस श्रुत्वा केवलज्ञानी के प्रशिष्य भी क्या प्रव्रज्या दे सकते हैं–दीक्षा दे सकते हैं? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) हां,

---

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ! તે શ્રુત્વા કેવલી શિષ્યોને પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને તેમને દીક્ષિત કરી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज?) હે ભદન્ત! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા દઈ શકે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ! તે શ્રુત્વા કેવલીજ્ઞાનીના શિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા દઈ શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा?) હે ભદન્ત! તેમના પ્રશિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા દઈ શકે છે.

लिनः प्रशिष्या अपि प्रव्राजयेयुर्वा मुण्डयेयुर्वा । गौतमः पृच्छति–' से णं भंते ! सिज्झइ बुज्झइ जाव अंतं करेइ ? ' हे भदन्त ! स खलु श्रुत्वा केवलज्ञानी किम् सिध्यति, बुध्यते, यावत् मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति ? भगवानाह–' हता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ ' हे गौतम ! हन्त सत्यं स श्रुत्वा केवलज्ञानी सिध्यति, बुध्यते यावत्–मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति। गौतमः पृच्छति–' तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति ? ' हे भदन्त ! तस्य खलु केवलिनः शिष्या अपि किं सिध्यन्ति यावत् बुध्यन्ते मुच्यन्ते

गौतम ! उस श्रुत्वा केवलज्ञानी के प्रशिष्य भी प्रव्रज्या दे सकते हैं, दीक्षा दे सकते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(से णं भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ जाव अंतं करेइ) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा केवलज्ञानी क्या सिद्ध होता है, यावत् समस्त दुःखों का अन्त करता है ? यहां यावत् पद से " बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानाम् " इन पदों का ग्रहण हुआ है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता, सिज्झइ, वा जाव अंतं करेइ) हां, गौतम ! वह श्रुत्वा केवलज्ञानी सिद्ध होता है, बुद्ध होता है, यावत् मुक्त होता है, सब तरफ से सर्वथा शांत होता है और समस्त दुःखों का नाश करता है। (तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति) हे भदन्त ! क्या उसके शिष्य भी सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का नाश करते हैं ? यहां यावत् पद से " बुध्यते " आदि क्रिया

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તેમના પ્રશિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા અંગીકાર કરાવી શકે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से ण भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શુ સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે ? અહીં " जाव (यावत्) " પદ દ્વારા

परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ? भगवानाह-'हंता सिज्झंति, जाव अंतं करेंति' हे गौतम ! तस्य शिष्या अपि हन्त सत्यं सिध्यन्ति यावत्-बुध्यन्ते, मुच्यन्ते, सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति च । गौतमः पृच्छति 'तस्स णं भंते! पसिस्सा वि सिज्झति जाव अंतं करेंति ?' हे भदन्त ! तस्य केवलज्ञानिनः प्रशिष्या अपि किम् सिध्यन्ति यावत् बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति? भगवानाह -'एवं चेव जाव अंतं करेंति' हे गौतम! एवमेव पूर्वोक्तरीत्यैव यावत् तस्य प्रशिष्या अपि सिध्यन्ति बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति चेति । गौतमः

पदों का ग्रहण हुआ है "सर्वदुःखानाम्" इस पद तक। उत्तर में प्रभु कहते हैं-(हंता, सिज्झंति जाव अंतं करेंति) हां, गौतम ! उस अश्रुत्वा केवलज्ञानी के शिष्य भी सिद्ध होते हैं, यावत् समस्त दुःखों का अंत करते हैं। (तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति) हे भदन्त ! उस अश्रुत्वा केवली के क्या प्रशिष्य भी सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का अन्त करते हैं ? यहां पर भी यावत् पद से पूर्वोक्त "सिज्झंति" आदि क्रिया पदों का "सर्वदुःखानाम्" पद तक ग्रहण किया गया है। उत्तर में प्रभु कहते हैं-(एवं चेव, जाव अंतं करेंति) हे गौतम ! पूर्वोक्तरीति के अनुसार यावत् उसके प्रशिष्य भी सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का अन्त करते हैं। यहां पर भी (यावत्) पद से "बुध्यंते, मुच्यन्ते, परिनिर्वान्ति, सर्वदुःखानाम्" इन पदों का ग्रहण हुआ है।

(बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्) આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણુ કરવામાં આવ્યા છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, सिज्झंति, जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તે અશ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણુ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति) હે ભદન્ત ! તેમના પ્રશિષ્યો પણુ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત પરિતાપોથી રહિત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव जाव अंतं करेंति ?) હે ગૌતમ ! અશ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યોની જેમ પ્રશિષ્યો પણુ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત પરિતાપોથી રહિત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી નાખે છે.

पृच्छति-'से णं भंते किं उड्ढं होज्जा?'हे भदन्त! स खलु केवलज्ञानी किम् ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वलोके भवति, अधोलोके भवति, तिर्यग्लोके वा भवति ? भगवानाह-'जहेव असोचाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा' हे गौतम ! यथैव 'अश्रुत्वा' इत्यस्याभिलापे उक्तं तथाऽत्रापि यावत् ऊर्ध्वं वा लोके भवति, अधो वा लोके भवति, तिर्यग्लोके वा भवति, ऊर्ध्वं भवन् शब्दापाति-विकटापाति-गन्धापाति-माल्यवन्तपर्यायेषु वृत्तवैताढ्यपर्वतेषु भवति, संहरणं प्रतीत्य सौमनस्यवने वा पाण्डुकवने वा भवति, अधोलोके भवन् गर्त्ते वा दर्यां वा भवति, संहरणं प्रतीत्य पाताले वा भवने वा भवति ? तिर्यग्लोके भवन् पञ्चदशसु कर्मभूमिषु भवति,

---

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा०) हे भदन्त ! वह श्रुत्वा केवलज्ञानी क्या उर्ध्वलोक में होता है ? या अधोलोक में होता है ? या तिर्यग्लोक में होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा) हे गौतम ! जिस प्रकार अश्रुत्वा के अभिलाप में कहा गया है, उसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये यावत् वह उर्ध्वलोक में होता है, अधोलोक में होता है, और तिर्यक् लोक में भी होता है। उर्ध्वलोक में वह शब्दापाति, विकटापाति, गन्धापाति, माल्यवन्त इन पर्याय वाले-इन नामों वाले वृत्तवैताढय पर्वतों में होता है। संहरण की अपेक्षा से वह सौमनस्य वन में या पण्डकवन में होता है। अधोलोक में वह गर्त में या गुफा में होता है। संहरण की अपेक्षा से वह पाताल में अथवा भवन

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं उड्ढ होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, કે અધોલોકમાં હોય છે કે તિર્યગ્ લોકમાં હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा) હે ગૌતમ ! અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની વિષેના પૂર્વોક્ત વક્તવ્યના જેવું જ વક્તવ્ય અહીં શ્રુત્વા કેવલી વિષે પણ સમજવું તે વક્તવ્યનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે શ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે ઊર્ધ્વલોકમાં શબ્દાપાતિ, વિકટાપાતિ, ગન્ધાપાતિ અને માલ્યવન્ત નામના વૃત્તવૈતાઢય પર્વતોમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે સૌમનસ વનમાં અથવા પંડક વનમાં હોય છે. અધોલોકમા તે ગર્ત (ખાડા) માં અથવા ગુફામાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે પાતાલમાં

संहरणं प्रतीत्य अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रतदेकदेशभागे भवति-इति भावः। गौतमः पृच्छति-'ते णं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा?' हे भदन्त! ते खलु श्रुत्वा समुत्पन्नकेवलज्ञानाः एकसमयेन कियन्तो भवन्ति? भगवानाह-'गोयमा! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसयं १०८' हे गौतम! जघन्येन एकसमये एको वा, द्वौ वा त्रयो वा भवन्ति, उत्कृष्टेन अष्टोत्तरशतम् भवति। तदुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ-सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलिउवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा' हे गौतम! तत् तेनार्थेन एवम् उच्यते-श्रुत्वा खलु केवलिनो वा सकाशात् यावत्-केवलि-

---

में होता है। तिर्यग् लोक में वह पन्द्रह कर्मभूमियों में होता है और संहरण की अपेक्षा से वह अढाई द्वीप और अढाई द्वीपान्तर्गत दो समुद्रों के किसी एक भाग में होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(ते णं भंते! एगसमएणं केवइया होज्जा) श्रुत्वा समुत्पन्न केवलज्ञानी एक समय में कितने तक हो सकते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसयं) श्रुत्वा समुत्पन्न केवलज्ञानी एक समय में कम से कम एक, या दो, या तीन तक हो सकते हैं और अधिक से अधिक एक सौ आठ १०८ तक हो सकते हैं। (से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुचइ, सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि कोई एक जीव केवली से यावत् केवली

અથવા ભવનમાં હોય છે. તિર્યગ્લોકમાં તે ૧૫ કર્મભૂમિયોમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે અઢી દ્વીપમાં અને અઢી દ્વીપમાંના બે સમુદ્રોના કોઈ એક ભાગમાં હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! एग समएणं केवइया होज्जा?) હે ભદન્ત! શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલજ્ઞાની એક સમયમાં કેટલા થઈ શકે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा उक्कोसेणं अट्ठसयं) હે ગૌતમ! એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલી થઇ શકે છે અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ સુધી થઈ શકે છે.

(से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ! તે કારણે

श्रावकप्रभृतीनां वा सकाशात्, केवल्युपासिकाया वा सकाशात् यावत् केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रवणतया अस्त्येककः कश्चित् लभेत, केवलां बोधिं बुध्येत, केवलामनगारितां प्रव्रजेत्, केवल ब्रह्मचर्यवासमावसेत्, केवलेन संयमेन संयच्छेत्, केवलेन संवरेण संवृणुयात्, केवलमाभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानं, मनःपर्यवज्ञानं

के श्रावक आदि से या केवली की उपासिका से यावत्-केवली प्रज्ञप्त धर्म को सुन करके उसे श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त कर सकता है-जान सकता है, केवल बोधि का अनुभव कर सकता है, केवल अनगारिता को धारण कर सकता है, ब्रह्मचर्यवास में रह सकता है, केवलसंयम से संयम की यतना कर सकता है, केवल संवर से शुभाध्यवसायवृत्तिरूप संवर कर सकता है, केवल आभिनिबोधिकज्ञान को, केवल श्रुतज्ञान को, अवधिज्ञान को, मनः पर्यवज्ञान को और केवलज्ञान को उत्पन्न कर सकता है। तथा कोई एक जीव केवली से या यावत् उन की उपासिका से केवलिप्रज्ञप्त धर्म को श्रवण करके भी उसे श्रवणज्ञानफलरूप से प्राप्त नहीं कर सकता है, केवल शुद्धबोधि का अनुभव नहीं कर सकता है, केवल शुद्ध अनगारिता को (गृहस्थवास छोड़कर) धारण नहीं कर सकता है, शुद्ध ब्रह्मचर्यवास में नहीं रह सकता है-केवल संयम से संयम की यतना नहीं कर सकता है-केवल संवर से शुभा-

---

મેં એવું કહ્યું છે કોઈ જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક પાસે અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ શ્રવણ કરીને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે તેને (કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને) પ્રાપ્ત કરી શકે છે-જાણી શકે છે, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વરૂપ બોધિનો અનુભવ કરી શકે છે, અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે, શુદ્ધ સયમ દ્વારા સયમયતના કરી શકે છે, શુદ્ધ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન (પ્રાપ્ત) કરી શકે છે. પરન્તુ કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરવા છતાં પણ શ્રવણજ્ઞાન ફળ રૂપે તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, શુદ્ધ બોધિનો અનુભવ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સંવર વડે શુભ

केवलज्ञानमुत्पादयेत्, अस्त्येकक: कश्चित् यावत् नो केवलज्ञानमुत्पादयेदिति भावः। अन्ते गौतमो भगवद्वाक्यं सत्यापयन्नाह-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेवं भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥सू० ६॥

इति श्री-विश्वविख्यात - जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक - पञ्चदशभाषाकलि-तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त - ' जैनशास्त्राचार्य ' - पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायाम् नवमशतकस्य एकत्रिंशदुदेशकः समाप्तः ॥९-३१॥

ध्यवसायवृत्तिरूप संवर नहीं कर सकता है-यावत् वह केवलज्ञान को उत्पन्न नहीं कर सकता है। अन्त में गौतम भगवान् के वचनों में सत्यता ख्यापन करने के निमित्त (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) ऐसा कहते हैं हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आपके द्वारा कहा गया यह सब विषय सर्वथा सत्य ही है। ऐसा कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थानपर विराजमान हो गये ।सू०६।

श्री जैनाचार्य जैनधर्म दिवाकर श्री घासीलालजी महाराजकृत " भगवतीसूत्र"की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके नववे शतकका इकतीसवां उद्देशक समाप्त ॥ ९-३१ ॥

સંવર વડે અધ્યવસાય વૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકતો નથી, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી

હવે ભગવાનનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને તેમનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે-" सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા-નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના નવમાં શતકનો ૩૧મો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૯-૩૧॥